O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA’LIM VA ILM-FAN VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
BOSHLANG’ICH TA’LIM INNOVATSIYALARI KAFEDRASI

“BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH: INTEGRATIV YONDASHUVLAR VA AMALIY YECHIMLAR”
mavzusida respublika anjumani

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2026-YIL 9-OKTABR

www.journal.namspi.uz

NAMANGAN 2026

Bosh muharrir: *Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov*
Mas’ul muharrir: *Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor M.R.Qodirxonov*
Mas’ul muharrir o‘rinbosari: *Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedogogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i J.A.Yuldashev*

T A H R I R H A Y ’ A T I

Aniq va tabiiy fanlar: *k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G‘.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.*
Texnika fanlari: *t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.*
Ijtimoiy-gumanitar fanlar: *s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.*
Pedagogika fanlari: *p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.*
Filologiya fanlari: *fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.*

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko’chasi, 316-uy.
Pochta indeksi: 160136, ***Faks:*** **(**0369) 227-27-21,
Email: Info@namspi.uz

“Boshlang‘ich ta’lim tizimida zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish: integrativ yondashuvlar va amaliy yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami NamDPI ilmiy-texnikaviy Kengashining 2026-yil 12-oktabrdagi 10-sonli yig‘ilishida ko’rib chiqilib ilmiy to‘plam sifatida nashr etish uchun tavsiya etilgan (Bayonnoma №6).

Tezis va maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

PEDAGOGIK PRAGMATIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin qizi
“UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY”
“Boshlang’ich ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida (bo'lajak o'qituvchilarda) sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini pedagogik pragmatik yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari tadqiq etilgan. Pedagogik pragmatizm tamoyillarining bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligidagi o'rni ochib berilib, dars ishlanmalarini tuzish, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va pedagogik diagnostikada SI vositalarini qo'llashning bosqichma-bosqich metodikasi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik pragmatizm, bo'lajak o'qituvchi, sun'iy intellekt, kasbiy kompetensiya, metodika, prompt-injeneriya, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретические и методические основы развития навыков использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) у студентов педагогических высших учебных заведений (будущих учителей) на основе педагогико-прагматического подхода. Раскрыта роль принципов педагогического прагматизма в профессиональной подготовке будущих учителей, а также разработана пошаговая методика применения инструментов ИИ при разработке планов уроков, персонализации образовательного процесса и проведении педагогической диагностики.

Ключевые слова: Педагогический прагматизм, будущий учитель, искусственный интеллект, профессиональная компетентность, методика, промпт-инжиниринг, эффективность образования.

Abstract: This article explores the theoretical and methodological foundations for developing artificial intelligence (AI) technology utilization skills among students of pedagogical higher education institutions (future teachers) based on a pedagogical-pragmatic approach. The role of pedagogical pragmatism principles in the professional training of future teachers is revealed, and a step-by-step methodology for applying AI tools in lesson planning, personalization of the educational process, and pedagogical diagnostics is developed.

Keywords: Pedagogical pragmatism, future teacher, artificial intelligence, professional competence, methodology, prompt engineering, educational effectiveness.

Zamonaviy global raqamlashtirish sharoitida ta'lim tizimi tubdan o'zgarib bormoqda. Oliy ta'lim muassasalari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — raqamli asr talablariga to'la javob beradigan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun'iy intellekt (SI) vositalarini o'z kasbiy faoliyatida erkin qo'llay oladigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdir. Xususan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning metodik kompetensiyalari bilan birga raqamli savodxonligini ham uzviy rivojlantirish talab etiladi.
Ma'lumki, John Dewey va boshqa olimlar tomonidan asos solingan **pedagogik** pragmatik yondashuv ta'limni real hayotiy ehtiyojlar, amaliy harakatlar va shaxsiy tajriba bilan bog'laydi.

Unga ko'ra, har qanday bilim amalda sinab ko'rilgandagina o'zining haqiqiy qiymatini namoyon qiladi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarda sun'iy intellektdan foydalanish ko'nikmalarini pragmatik yondashuv asosida shakllantirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

1. Pedagogik pragmatizm tamoyillarining SI muhitida namoyon bo'lishi

Pragmatik yondashuv ta'lim oluvchini passiv tinglovchidan faol ijodkorga aylantiradi. Sun'iy intellekt texnologiyalari (ChatGPT, Claude, Gemini, turli pedagogik generatorlar) ta'lim jarayoniga kirib kelishi bilan pragmatizm tamoyillari yangi mazmun kasb etmoqda:

- Amaliy harakat orqali o'rganish ("Learning by doing"): Bo'lajak o'qituvchi sun'iy intellekt nazariyasini yod olishi emas, balki uni o'quv dasturlarini tuzish, o'quvchilar uchun interaktiv topshiriqlar yaratish jarayonida amalda sinab ko'rishi kerak.
- Foydalilik va natijadorlik: SI vositalaridan foydalanish o'qituvchining kundalik mashaqqatli texnik ishlarini (masalan, hujjat yuritish, shablon dars rejalarini tuzish) qisqartirib, uning asosiy e'tiborini o'quvchi bilan bevosita muloqot qilish, pedagogik empatiya va ijodkorlikka yo'naltirishi lozim.
- Tanqidiy refleksiya: Pragmatik yondashuv talabaga SI bergan har qanday ma'lumotni ko'r-ko'rona qabul qilishga emas, balki uni o'zining shaxsiy tajribasi, metodik bilimlari va o'quvchilarning psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tanqidiy saralashga o'rgatadi.

2. Bo'lajak o'qituvchilarda SI ko'nikmalarini rivojlantirishning bosqichma-bosqich metodikasi

Pedagogika yo'nalishi talabalarida SI vositalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish uzluksiz va izchil jarayon bo'lib, uni quyidagi uchta asosiy bosqichda amalga oshirish maqsadga muvofiq:

I bosqich: Motivatsion-axborotli (Tanishuv va kasbiy chegaralarni anglash)

- Maqsad: Talabalarda SI texnologiyalariga to'g'ri ilmiy-metodik yondashuvni shakllantirish.
- Mazmun: Talabalar ta'limda SI ning imkoniyatlari (tezkor ma'lumot izlash, g'oyalar generatsiyasi) va cheklovlari (gallyutsinatsiyalar, pedagogik empatiya yo'qligi, akademik halollik) bilan tanishadilar.
- Amaliy misol: O'qituvchi rahbarligida talabalar turli neyrotarmoqlarni sinab ko'radilar va ularning pedagogik matnlar yaratishdagi farqlarini tahlil qiladilar.

II bosqich: Operatsional-amaliy (Prompt-injeneriya va didaktik loyihalash)

- Maqsad: SI bilan samarali muloqot qilish (aniq buyruqlar yozish) va uni dars jarayoniga tatbiq etish malakasini hosil qilish.
- Mazmun: Talabalar pedagogik vazifalarga mos promptlar tuzishni o'rganadilar. Masalan: *”Blum taksonomiyasiga asoslanib, 7-sinf fizika fanidan ’Bosim’ mavzusi uchun muammoli ta’lim elementlarini o’z ichiga olgan 45 daqiqalik dars ishlanmasini tuzib ber”* kabi aniq buyruqlar orqali ishlaydilar.
- Amaliy misol: Talaba SI yordamida o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar uchun differensial topshiriqlar va iqtidorli bolalar uchun olimpiada darajasidagi savollar bankini yaratadi.

III bosqich: Reflektiv-ijodiy (Pedagogik amaliyot va mustaqil tatbiq)

• Maqsad: Olingan ko'nikmalarni real maktab muhitida sinovdan o'tkazish va amaliy natijalarni baholash.

• Mazmun: Talaba maktabdagi pedagogik amaliyot davrida o'zi SI yordamida tayyorlagan didaktik materiallar, interaktiv o'yinlar yoki test sinovlarini darsda qo'llaydi. Darsdan so'ng uning samaradorligini tahlil qiladi (refleksiya qiladi).

• Amaliy misol: Amaliyotchi talaba o'tkazgan darsi bo'yicha o'quvchilarning fikrini va o'zlashtirish darajasini SI yordamida tahlil qilib, metodik xatolarini tuzatish bo'yicha tavsiyalar oladi.

3. Metodik ta'minot va samarali vositalar

Ta'lim jarayonining pragmatik samaradorligini oshirish uchun quyidagi interaktiv metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Keys-stadi (Pedagogik keyslar): Talabaga o'qitish jarayonida yuzaga keladigan real qiyin vaziyat (masalan, sinfdagi passivlik yoki tushunmovchilik) beriladi va undan chiqish uchun SI yordamida qanday innovatsion metodik yechim topish mumkinligi muhokama qilinadi.
2. Loyiha metodikasi (Project-based learning):} Talabalar guruhlarga bo'linib, muayyan fan bo'yicha "SI yordamida o'qitish elektron platformasi yoki raqamli metodik qo'llanma" loyihasini ishlab chiqadilar.
3. Peer Review (O'zaro ekspertiza): Talabalar bir-birlarining SI yordamida tayyorlagan dars ishlanmalarini o'zaro tekshirib, ulardagi pedagogik xatolarni tanqidiy muhokama qiladilar.

Xulosa va tavsiyalar

Pedagogik pragmatik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda sun'iy intellektdan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omilidir. Bu jarayon bo'lajak o'qituvchiga SI ni shunchaki avtomatlashtirilgan o'yinchoq yoki ko'chirish vositasi sifatida emas, balki o'quv jarayonini shaxsiylashtiruvchi, vaqtni tejovchi va ijodiy yondashuvni rag'batlantiruvchi ishonchli amaliy sherik sifatida qarashni o'rgatadi.

Amaliy tavsiyalar:

• Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejasiga "Ta'limda sun'iy intellekt va raqamli didaktika" nomli maxsus maxsus kursni kiritish.

• Talabalarning pedagogik amaliyot kundaliklariga SI vositalaridan foydalangan holda dars samaradorligini oshirish natijalari bo'yicha tahliliy hisobot qismini qo'shish.

• Professor-o'qituvchilar uchun darslarda neyrotarmoqlardan foydalanish bo'yicha amaliy master-klasslar va uslubiy seminarlar muntazam tashkil etish.

Ushbu uslubiy yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy moslashuvchanligini oshirib, ularni zamonaviy maktab o'quvchilarining ehtiyojlariga to'la javob bera oladigan yuqori malakali mutaxassis qilib yetishtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T., 2020.
3. Saidov, A. (2025). Raqamli pedagogika va sun'iy intellekt texnologiyalari. – Toshkent.

METAKOGNITIV O‘QISH STRATEGIYALARINING MAZMUNI, TUZILMASI VA KOGNITIV O‘QISH STRATEGIYALARI BILAN O‘ZARO ALOQASI

Matrasulova Iroda Maksud qizi
Urganch davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
gmail: *xxxxxxx@gmail.com*
Tel: +998 99 705 53 57

Annotatsiya: Maqolada metakognitiv o‘qish strategiyalarining mazmuni va tuzilmaviy tarkibi, shuningdek, ularning kognitiv o‘qish strategiyalari bilan o‘zaro aloqadorligi masalalari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘qishni tushunish jarayonida kognitiv va metakognitiv strategiyalarning nisbati va o‘zaro ta’sirini nazariy jihatdan asoslash hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu strategiyalarni uzviy rivojlantirishning pedagogik zarurligini ko‘rsatishdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirishga asoslangan. Tahlil natijalari metakognitiv strategiyalarning kognitiv strategiyalarni boshqaruvchi va nazorat qiluvchi vazifani bajarishini, ularning birgalikda o‘quvchining mustaqil va ongli o‘quvchiga aylanishini ta’minlashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: metakognitiv strategiya, kognitiv strategiya, o‘qishni tushunish, o‘z-o‘zini nazorat qilish, rejalashtirish, monitoring, baholash, deklarativ bilim, protsedural bilim, shartli bilim, boshlang‘ich ta’lim, o‘quvchi faoliyati.

Аннотация: В статье раскрываются содержание и структурный состав метакогнитивных стратегий чтения, а также вопросы их взаимосвязи с когнитивными стратегиями чтения. Основная цель исследования теоретически обосновать соотношение и взаимодействие когнитивных и метакогнитивных стратегий в процессе понимания текста, а также показать педагогическую необходимость их взаимосвязанного развития у учащихся начальных классов. Методология исследования основана на анализе и обобщении психолого-педагогической литературы. Результаты анализа показывают, что метакогнитивные стратегии выполняют управляющую и контролирующую функцию по отношению к когнитивным стратегиям, а их совместное функционирование обеспечивает формирование самостоятельного и осознанного читателя.

Ключевые слова: метакогнитивная стратегия, когнитивная стратегия, понимание прочитанного, самоконтроль, планирование, мониторинг, оценивание, декларативное знание, процедурное знание, условное знание, начальное образование, деятельность учащегося.

Abstract: The article reveals the content and structural composition of metacognitive reading strategies, as well as issues of their interrelation with cognitive reading strategies. The main purpose of the study is to theoretically substantiate the relationship and interaction between cognitive and metacognitive strategies in the process of text comprehension, and to show the pedagogical necessity of their interconnected development in primary school pupils. The research methodology is based on the analysis and synthesis of psychological-pedagogical literature. The findings show that metacognitive strategies perform a regulatory and controlling

function in relation to cognitive strategies, and their joint functioning ensures the formation of an independent and conscious reader.

Keywords: metacognitive strategy, cognitive strategy, reading comprehension, self-monitoring, planning, monitoring, evaluation, declarative knowledge, procedural knowledge, conditional knowledge, primary education, learner activity.

Kirish. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarda nafaqat texnik o‘qish ko‘nikmasini, balki matnni chuqur anglash va undan mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, PISA) natijalari tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning katta qismi matnni texnik jihatdan o‘qiy olsa-da, o‘qilgan matnni tahlil qilish, undagi asosiy g‘oyani ajratish va o‘z tushunishini nazorat qilishda qiyinchilik his qiladi. Bu holat o‘qish jarayonini nafaqat kognitiv, balki metakognitiv nuqtai nazardan ham tashkil etish zaruratini keltirib chiqaradi. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘iga muvofiq belgilangan ilmiy-texnik ustuvor yo‘nalishlar doirasida boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni, jumladan, o‘qish savodxonligi va mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1]. Metakognitiv va kognitiv o‘qish strategiyalari tushunchalari psixologiya-pedagogika fanida J.Flavell va A.Braun tadqiqotlaridan boshlab keng o‘rganib kelinmoqda, biroq ularning boshlang‘ich sinf amaliyotiga tatbiq etilishi, ayniqsa ikkala strategiya turining o‘zaro aloqadorligi masalasi hanuzgacha metodik jihatdan yetarlicha ochib berilmagan [2]. Tadqiqotning maqsadi metakognitiv o‘qish strategiyalarining mazmuni va tuzilmasini ochib berish hamda ularning kognitiv o‘qish strategiyalari bilan o‘zaro aloqasini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Asosiy qism. Kognitiv strategiyalar – bu o‘quvchi tomonidan matnni bevosita anglash va qayta ishlash uchun qo‘llaniladigan aqliy amallar tizimi bo‘lib, ularga taxmin qilish, tayanch so‘zlarni ajratish, matnni qismlarga bo‘lish, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotni farqlash, xulosa chiqarish va o‘qilganni o‘z so‘zi bilan qayta hikoya qilish kabi usullar kiradi. Bu strategiyalar bevosita matn mazmuni bilan ishlashga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchining “nima o‘qiyapman” va “matnda nima deyilgan” degan savollariga javob topishiga xizmat qiladi [3]. Metakognitiv strategiyalar esa kognitiv faoliyatning o‘zini boshqarish va nazorat qilishga qaratilgan yuqori darajadagi jarayon hisoblanadi. J.Flavellning klassik ta’rifiga ko‘ra, metakognitsiya – bu shaxsning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimi va shu jarayonlarni faol nazorat qilish faoliyatidir [4]. O‘qish jarayoniga tatbiqan bu strategiyalar o‘quvchining “qanday o‘qiyapman”, “tushunayapmanmi” va «tushunmasam nima qilishim kerak» degan savollarga javob berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘qishni rejalashtirish, jarayonni kuzatish (monitoring) va natijani baholash kabi uch asosiy komponentni o‘z ichiga oladi. Metakognitiv o‘qish strategiyalarining tuzilmasini ikki asosiy tarkibiy qism orqali tavsiflash mumkin: 1) metakognitiv bilim bu o‘z navbatida uch turga bo‘linadi: deklarativ bilim (o‘quvchining o‘zi, vazifa va strategiyalar haqidagi bilimi masalan, “men uzun matnlarni sekinroq o‘qiyman”), protsedural bilim (strategiyani qanday qo‘llashni bilish masalan, asosiy fikrni qanday ajratish kerakligini bilish) va shartli bilim (strategiyani qachon va nima uchun qo‘llash kerakligini bilish); 2) metakognitiv faoliyat (o‘z-o‘zini boshqarish) bunga o‘qishdan oldingi rejalashtirish

(maqsad qo‘yish, matn haqida oldindan taxmin qilish), o‘qish jarayonidagi monitoring (tushunish darajasini kuzatish, tushunmovchilikni sezish) va o‘qishdan keyingi baholash (qo‘yilgan maqsadga erishilganligini tekshirish, strategiyaning samaradorligini aniqlash) amallari kiradi [5].

Kognitiv va metakognitiv strategiyalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa ierarxik xarakterga ega: metakognitiv strategiyalar kognitiv strategiyalarni tanlash, qo‘llash vaqtini belgilash va ularning samaradorligini nazorat qilish orqali boshqaruvchi vazifani bajaradi. Boshqacha aytganda, kognitiv strategiya “vosita” bo‘lsa, metakognitiv strategiya shu vositadan “qachon, qanday va nima uchun” foydalanish kerakligini belgilovchi “boshqaruv tizimi” rolini o‘ynaydi. Masalan, o‘quvchi matndan asosiy fikrni ajratish (kognitiv strategiya) usulini bilishi mumkin, biroq aynan qaysi paragrafda bu usulni qo‘llash zarurligini va o‘zi haqiqatan tushunib o‘qiyotganini anglashi uchun metakognitiv nazorat talab etiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, faqat kognitiv strategiyalarni o‘rgatish bilan cheklanish o‘quvchining strategiyalarni yangi, notanish matnlarga mustaqil ko‘chira olishini kafolatlamaydi; aynan metakognitiv nazorat mavjud bo‘lgandagina o‘rganilgan strategiya boshqa vaziyatlarga transfer qilinadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida metakognitiv o‘qish strategiyalarini rivojlantirish bir qator o‘ziga xos pedagogik yondashuvlarni talab qiladi, chunki bu yoshdagi bolalarda o‘z-o‘zini anglash va nazorat qilish qobiliyati hali shakllanish jarayonida bo‘ladi. Bunda o‘qituvchining “ovoz chiqarib fikrlash” (think-aloud) usuli, ya’ni o‘zining matnni o‘qish jarayonidagi fikr yuritish yo‘lini o‘quvchilarga namoyish etishi, savol-javob orqali o‘z-o‘zini tekshirish ko‘nikmasini shakllantirish, hamda o‘qishdan oldin, o‘qish davomida va o‘qishdan keyin qo‘llaniladigan maxsus savollar tizimidan (masalan, “Bu matn nima haqida bo‘lishi mumkin?”, “Hozir o‘qiganimni tushunyapmanmi?”, “Matnning asosiy fikrini bir jumlada ayta olamanmi?”) foydalanish samarali natija beradi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt asosidagi adaptiv o‘qish platformalari o‘quvchining tushunish darajasini real vaqt rejimida aniqlash va unga mos savollar taqdim etish orqali metakognitiv monitoring jarayonini qo‘llab-quvvatlashi mumkin, biroq bunday texnologik vositalar faqat o‘qituvchi tomonidan tashkil etilgan pedagogik muhitni to‘ldiruvchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. O‘tkazilgan nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, kognitiv va metakognitiv o‘qish strategiyalari o‘qishni tushunish jarayonining ikki uzviy tarkibiy qismi bo‘lib, ular bir-birini almashtirmaydi, balki o‘zaro to‘ldiradi: kognitiv strategiyalar matn mazmunini qayta ishlash vositasi bo‘lsa, metakognitiv strategiyalar shu vositalardan ongli va maqsadga muvofiq foydalanishni ta’minlovchi boshqaruv mexanizmi vazifasini bajaradi. Metakognitiv bilim (deklarativ, protsedural, shartli) va metakognitiv faoliyat (rejalashtirish, monitoring, baholash) tuzilmaviy jihatdan bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning har biri o‘quvchining mustaqil va ongli o‘quvchi sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi faqat kognitiv usullarni o‘rgatish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchida o‘z-o‘zini nazorat qilish va baholash ko‘nikmalarini uzviy shakllantirishga ham qaratilishi lozim. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini metakognitiv va kognitiv strategiyalarni uyg‘unlikda o‘rgatish metodikasiga tayyorlash, jumladan, zamonaviy raqamli va sun’iy intellekt vositalaridan bu jarayonda oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb ilmiy-metodik vazifa bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘i. Xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi.

2. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, №10. – P. 906-911.

3. Pressley M. Reading instruction that works: The case for balanced teaching. – New York: Guilford Press, 2000.

4. Brown A.L. Metacognitive development and reading // Theoretical issues in reading comprehension / Ed. by R.J. Spiro, B.C. Bruce, W.F. Brewer. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1980. – P. 453-481.

5. Boltayeva H. Boshlang‘ich sinfda o‘qish savodxonligini o‘rgatishning zamonaviy usullari // Ilim ham jamiyat. – 2025. – №1. – B. 24-27.

SAVOD O‘RGATISH JARAYONINING MAZMUNI, PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA UNDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Matyakubova Yulduzxon Atabekovna
Urganch davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
gmail: matyakubova.yulduz2000@gmail.com
Tel: +99888 201 98 78

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish jarayonining mazmuni va pedagogik xususiyatlari, shuningdek, ushbu jarayonda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning nazariy-amaliy imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi savod o‘rgatish bosqichida o‘quvchilarning individual bilim va nutqiy tayyorgarlik darajasidagi tafovutlarni hisobga olgan holda ta’lim jarayonini differensiallashtirishda sun’iy intellekt asosidagi diagnostika, differensiatsiya va monitoring vositalarining o‘rnini asoslashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirishga asoslangan. Tahlil natijalari sun’iy intellekt vositalarining bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini savod o‘rgatishga tayyorlash metodikasini takomillashtirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: savod o‘rgatish, o‘qish va yozish ko‘nikmalari, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik xususiyat, differensiallashtirish, individual yondashuv, sun’iy intellekt, adaptiv ta’lim tizimi, diagnostika, monitoring, ta’lim texnologiyalari, o‘qituvchini tayyorlash.

Аннотация: В статье раскрываются содержание и педагогические особенности процесса обучения грамоте в начальных классах, а также теоретико-практические возможности использования средств искусственного интеллекта в этом процессе. Основная цель исследования обосновать роль средств искусственного интеллекта, основанных на диагностике, дифференциации и мониторинге, в дифференциации обучения с учётом индивидуальных различий учащихся в уровне знаний и речевой подготовки. Методология исследования основана на анализе и обобщении научно-педагогической литературы. Результаты анализа показывают значение средств искусственного интеллекта в совершенствовании методики подготовки будущих учителей начальных классов к обучению грамоте.

Ключевые слова: обучение грамоте, навыки чтения и письма, начальное образование, педагогическая особенность, дифференциация, индивидуальный подход, искусственный интеллект, адаптивная система обучения, диагностика, мониторинг, образовательные технологии, подготовка учителей.

Abstract: The article reveals the content and pedagogical features of the literacy teaching process in primary grades, as well as the theoretical and practical possibilities of using artificial intelligence tools within this process. The main purpose of the study is to substantiate the role of AI-based diagnostic, differentiation, and monitoring tools in differentiating instruction with regard to pupils' individual differences in knowledge and speech readiness. The research methodology is based on the analysis and synthesis of scientific-pedagogical literature. The

findings show the significance of AI tools in improving the methodology of preparing future primary school teachers for teaching literacy.

Keywords: literacy teaching, reading and writing skills, primary education, pedagogical feature, differentiation, individual approach, artificial intelligence, adaptive learning system, diagnostics, monitoring, educational technologies, teacher training.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim tizimida savod o‘rgatish jarayoni o‘quvchining butun keyingi ta’lim faoliyati uchun poydevor vazifasini bajaradi. Bu bosqichda bola ovoz va harf, tovush va bo‘g‘in, so‘z va gap kabi tilning asosiy birliklarini anglab olishi, ularni o‘qish hamda yozish ko‘nikmalariga aylantirishi lozim. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘iga muvofiq belgilangan ilmiy-texnik ustuvor yo‘nalishlar doirasida boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish, jumladan, raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1]. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, sinfdagi o‘quvchilarning savodxonlik darajasi bir xil emas: ba’zi bolalar maktabgacha tayyorgarlik davridayoq harflarni tanigan bo‘lsa, boshqalari tovush-harf munosabatini birinchi marta maktabda o‘zlashtiradi. Shu bois savod o‘rgatish jarayonining mazmuni, pedagogik xususiyatlari va bu jarayonda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini ilmiy tahlil qilish tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Tadqiqotning maqsadi savod o‘rgatish jarayonini tashkil etishning pedagogik jihatlarini ochib berish va bu jarayonda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning metodik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism. Savod o‘rgatish jarayoni odatda uchta o‘zaro bog‘liq bosqichni o‘z ichiga oladi: tayyorgarlik (fonetik-fonematik idrokni shakllantirish, tovushlarni ajratish va tahlil qilish), asosiy (harf-tovush munosabatlarini o‘zlashtirish, bo‘g‘in va so‘z o‘qish, yozuv elementlarini bajarish) hamda mustahkamlash (matn bilan ishlash, o‘qilganni tushunish va qayta hikoya qilish) bosqichlari. Har bir bosqichda o‘quvchining nutqiy tajribasi, lug‘at boyligi va idrok xususiyatlari e’tiborga olinishi, mashqlar tizimi bosqichma-bosqichlik va izchillik tamoyillariga asoslanishi zarur [2]. Metodik adabiyotlarda savod o‘rgatishning yana bir muhim tarkibiy qismi sifatida analitik-sintetik usul ko‘rsatiladi: bunda o‘quvchi so‘zni tovushlarga ajratish (analiz) va tovushlardan so‘z tuzish (sintez) amallarini birga bajaradi, bu esa uning fonematik eshitish qobiliyatini va yozuv malakasini uzviy ravishda rivojlantiradi.

Savod o‘rgatishning pedagogik xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: ko‘rgazmalilik va amaliy faoliyat ustuvorligi, o‘yin va o‘quv faoliyatining uyg‘unlashtirilishi, izchillik va tizimlilik, hamda eng muhimi individuallashtirilgan va differensiallashtirilgan yondashuv zarurati. O‘quvchilar orasidagi tayyorgarlik darajasi, diqqat barqarorligi va idrok sur’atidagi tafovutlar bir xil metodika va bir xil sur’atda ta’lim berishni samarasiz qiladi. Shu sababli o‘qituvchidan har bir o‘quvchi guruhi yoki hattoki har bir bola uchun mos topshiriqlar tizimini loyihalashtirish, o‘zlashtirish darajasini muntazam kuzatib borish va zarur bo‘lganda yordam yoki qo‘shimcha mashqlar taqdim etish talab etiladi. Amalda esa bitta o‘qituvchi zimmasida 25-30 nafar o‘quvchi bo‘lgan sharoitda bunday individual yondashuvni to‘liq amalga oshirish katta metodik va vaqt resursini talab qiladi. Bundan tashqari, savod o‘rgatish jarayonida motivatsion omil ham muhim ahamiyatga ega: o‘quvchining o‘qish-yozishga bo‘lgan qiziqishi va ijobiy munosabati shakllanmasa, hatto metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil

etilgan mashg‘ulotlar ham kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun o‘qituvchi nafaqat kognitiv, balki emotsional-irodaviy jihatlarni ham hisobga olishi lozim.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim sohasiga kirib kelishi savod o‘rgatish jarayonidagi individuallashtirish muammosini yangicha yechishga imkon bermoqda. Adaptiv ta’lim tizimlari o‘quvchining ovozli o‘qishi, yozma ishlari yoki test topshiriqlariga bergan javoblari asosida uning fonetik-fonematik va grafik ko‘nikmalar darajasini avtomatik tarzda aniqlab (diagnostika), shu asosda unga mos qiyinlik darajasidagi mashqlarni tanlab beradi (differensiatsiya), so‘ngra o‘zlashtirish dinamikasini vaqt bo‘yicha kuzatib boradi (monitoring) [3]. Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ovozli yordamchilar va nutqni tanish texnologiyalari o‘quvchining talaffuzi va o‘qish sur’atini real vaqt rejimida baholab, individual tavsiyalar berish imkonini beradi [4].

Savod o‘rgatish jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan sun’iy intellekt vositalarini funksional imkoniyatlari va didaktik vazifalariga ko‘ra shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin. Jumladan, adaptiv o‘quv platformalari o‘quvchining joriy bilim va ko‘nikmalari darajasini aniqlab, unga mos ravishda harf, bo‘g‘in hamda so‘zlarni o‘qishga oid mashqlarni avtomatik tanlash imkonini beradi. Nutqni tanish va ovozli baholash tizimlari esa o‘quvchining talaffuzi, o‘qish sur’ati va ravonligini tahlil qilish, yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlash hamda tegishli teskari aloqani taqdim etishga xizmat qiladi. Shuningdek, virtual yordamchi va suhbat-botlar o‘quvchi bilan interfaol muloqotni tashkil etish orqali uning so‘z boyligini kengaytirish, og‘zaki nutqini rivojlantirish va o‘qish jarayoniga qiziqishini oshirish imkonini yaratadi. O‘quv analitikasi tizimlari esa alohida o‘quvchi yoki butun sinfning o‘zlashtirish dinamikasini tahlil qilib, natijalar asosida turli hisobotlarni shakllantiradi hamda o‘qituvchiga ta’lim jarayonini individuallashtirish va pedagogik qarorlar qabul qilishda yordam beradi [6]. Mazkur tasnif sun’iy intellekt vositalarining imkoniyatlarini tizimli ravishda anglash, ularni savod o‘rgatishning muayyan metodik vazifalariga muvofiq tanlash va ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xorijiy tajribaga nazar tashlansa, bir qator davlatlarda sun’iy intellekt texnologiyalarini boshlang‘ich ta’limga bosqichma-bosqich joriy etish siyosati amalga oshirilmoqda. Xususan, Xitoy Xalq Respublikasi Ta’lim vazirligi boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘quvchilarni sun’iy intellekt bilan tanishtirish va texnologiyani amaliy qo‘llashga o‘rgatishni tizimli tarzda o‘quv dasturlariga kiritish tavsiyasini ishlab chiqqan, bu esa o‘quvchilarning erta yoshdanoq raqamli va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday tajriba sun’iy intellektni nafaqat yordamchi vosita, balki savodxonlikning zamonaviy tarkibiy qismi sifatida ham ko‘rish tendensiyasini tasdiqlaydi.

Sun’iy intellekt vositalarini savod o‘rgatish jarayoniga samarali joriy etish quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga rioya qilishni taqozo etadi: birinchidan, o‘qituvchining sun’iy intellekt savodxonligi va vositadan foydalanish bo‘yicha metodik tayyorgarligi ta’minlanishi; ikkinchidan, vosita tomonidan berilgan tavsiyalar mexanik ravishda emas, balki o‘qituvchining pedagogik xulosasi bilan uyg‘unlikda qo‘llanilishi; uchinchidan, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ekran vaqti va yuklama me’yorlariga rioya qilinishi; to‘rtinchidan, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari xavfsizligi va maxfiyligini ta’minlovchi tashkiliy-huquqiy mexanizmlarning mavjudligi [4]. Ushbu shartlarga rioya qilinmasa, texnologiya o‘zining pedagogik salohiyatini to‘liq namoyon eta olmaydi, aksincha, o‘qituvchi mas’uliyatini

kamaytirib, bolaning mustaqil fikrlash va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga to‘siq bo‘lishi ham mumkin.

Sun’iy intellekt vositalarini qo‘llashning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, ularni joriy etishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf va cheklovlarni ham e’tiborga olish zarur. Jumladan: maktablarning texnik infratuzilma va internet ta’minoti bo‘yicha notekis rivojlanganligi tizimni barcha hududlarda bir xil samaradorlik bilan joriy etishga to‘sqinlik qilishi mumkin; ekrandan foydalanish vaqtining ortishi bolaning ko‘rish va jismoniy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin; sun’iy intellekt tomonidan berilgan natijalarga haddan tashqari ishonish o‘qituvchining kasbiy-pedagogik nazoratini susaytirishi mumkin. Shu bois sun’iy intellekt vositalari an’anaviy pedagogik metodikani almashtiruvchi emas, balki uni to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi yordamchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Yuqorida keltirilgan tahlil asosida savod o‘rgatish jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning bosqichma-bosqich modelini ishlab chiqish mumkin. Mazkur model, avvalo, boshlang‘ich diagnostika bosqichidan boshlanib, unda o‘quv yili boshida har bir o‘quvchining fonetik-fonematik hamda grafik tayyorgarlik darajasi aniqlanadi. Diagnostika natijalari asosida o‘quvchilarning individual ta’limiy ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasi belgilanib, keyingi bosqichda differensial topshiriqlar tizimi shakllantiriladi. Bunda aniqlangan tayyorgarlik darajasiga mos ravishda uch-to‘rt bosqichdan iborat topshiriqlar banki tuzilib, o‘quvchilarga ularning individual imkoniyatlari va o‘zlashtirish sur’atiga muvofiq mashqlar tavsiya etiladi. Keyingi bosqichda joriy monitoring amalga oshirilib, har bir mashg‘ulotdan so‘ng o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari to‘planadi, tahlil qilinadi va ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlar aniqlanadi. Monitoring natijalariga tayangan holda pedagogik korreksiya bosqichi tashkil etilib, o‘qituvchi sun’iy intellekt tomonidan taqdim etilgan tavsiyalarni o‘zining kasbiy tajribasi, pedagogik kuzatuvlari va o‘quvchilarning individual xususiyatlari bilan uyg‘unlashtirgan holda keyingi mashg‘ulot strategiyasini belgilaydi. Shu jihatdan mazkur model diagnostika, differensiatsiya, monitoring va pedagogik korreksiya bosqichlarining uzviyligi asosida savod o‘rgatish jarayonini individuallashtirish va uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu modelni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash dasturlariga metodik asos sifatida kiritish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, savod o‘rgatish jarayonining mazmuni va pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur bosqichda individual va differensial yondashuvni ta’minlash o‘quvchilarda barqaror o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirishning muhim shartlaridan biridir. Sun’iy intellekt asosidagi diagnostika, differensiatsiya va monitoring vositalari ushbu vazifalarni samarali hal etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi, avvalo, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mazkur texnologiyalardan pedagogik maqsadga muvofiq, metodik jihatdan asoslangan va mas’uliyatli foydalanishga tayyorlik darajasiga bog‘liq. Tahlil natijalari asosida taklif etilgan to‘rt bosqichli diagnostika, differensiatsiya, monitoring va pedagogik korreksiya model savod o‘rgatish jarayonini individual ta’lim ehtiyojlari asosida tashkil etishning amaliy-metodik vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt o‘qituvchining pedagogik mas’uliyati, kasbiy tajribasi va mustaqil mulohazasini to‘liq almashtirmasligi, balki ularni qo‘llab-quvvatlovchi va to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi lozim. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini sun’iy intellekt vositalaridan

foydalanish asosida savod o‘rgatish jarayonini differensiallashtirishga tayyorlash metodikasini ishlab chiqish hamda uni pedagogika oliy ta’lim muassasalari o‘quv dasturlariga tatbiq etish dolzarb ilmiy-metodik vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘i. Xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi.

2. Boltayeva H. Boshlang‘ich sinfda o‘qish savodxonligini o‘rgatishning zamonaviy usullari // Ilim ham jamiyat. – 2025. – №1. – B. 24-27.

3. Russell S.J., Norvig P. Sun’iy intellekt: zamonaviy yondashuv. – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1995. – B. 3.

4. Terzopoulos G., Satratzemi M. Voice Assistants and Artificial Intelligence in Education // Proceedings of the 9th Balkan Conference on Informatics (BCI’19). – 2019. – P. 1-6. DOI: 10.1145/3351556.3351588.

5. UNESCO. AI and education: Guidance for policy-makers. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.

6. https://zenodo.org/records/17332965

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТИВНОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ОБУЧЕНИЮ ЛЕВОРУКИХ УЧАЩИХСЯ ПИСЬМУ

Эгамбердиева Юлдузхон Ниезмат кизи
Ургенчский государственный педагогический институт,
преподаватель кафедры «Методика начального образования»
Тел.: +998 87 450 27 06

Аннотация: В статье раскрываются педагогические особенности процесса обучения письму леворуких учащихся и научно-теоретические основы применения адаптивного подхода в этом процессе. Основная цель исследования состоит в раскрытии педагогических возможностей адаптивного подхода в подготовке будущих учителей начальных классов к обучению леворуких учащихся письму и в научном обосновании содержания соответствующей профессиональной подготовки. Методология исследования основана на анализе и обобщении научной литературы в области педагогики и возрастной физиологии. Результаты анализа показывают необходимость гармоничного развития у будущего учителя трёх взаимосвязанных компонентов адаптивного подхода: теоретических знаний, практических умений и методической гибкости в работе с леворукими учащимися.

Ключевые слова: леворукость, письмо левой рукой, адаптивный подход, индивидуализация, навыки письма, будущий учитель, профессиональная подготовка, начальное образование, педагогическое условие, дифференцированное обучение.

Annotatsiya: Maqolada chapaqay o‘quvchilarni yozuvga o‘rgatish jarayonining o‘ziga xos pedagogik xususiyatlari va bu jarayonda adaptiv yondashuvni qo‘llashning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi adaptiv yondashuvning bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini chapaqay o‘quvchilarni yozuvga o‘rgatishga tayyorlashdagi pedagogik imkoniyatlarini ochib berish va bu boradagi kasbiy tayyorgarlik mazmunini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi pedagogika va yosh fiziologiyasi sohasidagi ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirishga asoslangan. Tahlil natijalari bo‘lajak o‘qituvchini chapaqay o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlashda adaptiv yondashuvning nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va metodik moslashuvchanlik kabi uch tarkibiy qismini uyg‘un rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: chapaqaylik, chap qo‘l bilan yozish, adaptiv yondashuv, individuallashtirish, yozuv ko‘nikmalari, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy tayyorgarlik, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik shart-sharoit, differensial ta’lim.

Abstract: The article reveals the pedagogical features of the process of teaching writing to left-handed pupils and the scientific-theoretical foundations of applying an adaptive approach within this process. The main purpose of the study is to reveal the pedagogical possibilities of the adaptive approach in preparing future primary school teachers to teach writing to left-handed pupils and to scientifically substantiate the content of the corresponding professional training. The research methodology is based on the analysis and synthesis of scientific literature in the fields of pedagogy and developmental physiology. The findings show the necessity of

harmoniously developing three interrelated components of the adaptive approach in a future teacher: theoretical knowledge, practical skills, and methodological flexibility in working with left-handed pupils.

Keywords: left-handedness, writing with the left hand, adaptive approach, individualization, writing skills, future teacher, professional training, primary education, pedagogical condition, differentiated instruction.

Введение. Явление леворукости среди детей представляет собой устойчивую и естественную нейропсихологическую особенность, встречающуюся в любом классе, однако в практике начальной школы к леворуким учащимся зачастую применяется традиционная методика, рассчитанная на детей, пишущих правой рукой, что может привести к замедленному и неправильному формированию у них навыков письма. Практика показывает, что многие молодые учителя, столкнувшись с леворуким учеником, пытаются переучить его на правую руку либо, напротив, оставляют без какой-либо специальной поддержки, вследствие чего ребёнок испытывает трудности, неудобство и даже неуверенность в себе при письме [3]. В рамках научно-технических приоритетных направлений, утверждённых приказом № 11 Министерства высшего образования, науки и инноваций от 16 января 2026 года, особую актуальность приобретают вопросы обеспечения качества начального образования и повышения потенциала педагогических кадров, что обусловливает необходимость внедрения в подготовку будущих учителей адаптивных педагогических подходов, учитывающих индивидуальные особенности каждого учащегося [1]. В связи с этим научный анализ педагогических возможностей адаптивного подхода в подготовке будущих учителей начальных классов к обучению леворуких учащихся письму приобретает важное теоретическое и практическое значение. Цель исследования состоит в раскрытии данных возможностей и в научном обосновании научно-методических направлений подготовки будущего учителя к соответствующей профессиональной деятельности.

Основная часть. Леворукость представляет собой природную особенность, связанную с функциональной асимметрией полушарий головного мозга, вследствие которой при ведущей роли левой руки пространственное восприятие, координация движений и процесс письма у ребёнка протекают своеобразно. В процессе письма леворукий учащийся сталкивается с рядом объективных трудностей. Из-за того что пишущая рука закрывает уже написанный текст, ребёнок не может хорошо видеть свою запись, вследствие чего ему трудно контролировать ровное расположение букв. При письме левой рукой направление движения противоположно направлению при письме правой рукой, что приводит к таким ошибкам, как зеркальное написание букв и неверный выбор угла их наклона. Кроме того, у леворуких детей нередко наблюдаются неправильный захват ручки, неверное расположение тетради и рассогласование движений руки и глаза во время письма [4].

Перечисленные выше особенности требуют особой педагогической организации процесса обучения письму леворуких учащихся. Такая организация должна основываться не на принудительном переучивании ребёнка на правую руку, а на приспособлении образовательной среды и методики к его природным особенностям. Именно с этой точки

зрения особое значение приобретает адаптивный подход. Адаптивный подход трактуется как непрерывный педагогический процесс, направленный на первоначальное выявление индивидуальных особенностей учащегося, а затем на приспособление всех составляющих образовательного процесса образовательной среды, учебных материалов, системы упражнений и действий учителя к этим особенностям. Применительно к леворуким учащимся данный подход включает своевременное определение ведущей руки, правильный выбор места посадки и направления освещения, отдельное обучение технике удержания ручки, показ направления написания букв и угла их наклона с учётом удобства ребёнка, а также построение системы индивидуальных упражнений, соответствующей темпу его усвоения [3; 6].

Подготовку будущего учителя начальных классов к такой деятельности следует рассматривать как отдельное направление его профессионального становления. Во-первых, у студента необходимо сформировать научно обоснованные теоретические знания о нейропсихологической и педагогической природе леворукости, поскольку именно эти знания избавляют учителя от ошибочных стереотипов, в том числе от восприятия леворукости как недостатка или дефекта, подлежащего исправлению. Во-вторых, студенту необходимо в ходе практики приобрести опыт непосредственной работы с леворуким учащимся, наблюдения за процессом его письма и оказания соответствующей индивидуальной помощи, что обеспечивает превращение теоретических знаний в практическое умение. В-третьих, у учителя должна быть развита методическая гибкость, то есть способность творчески перерабатывать имеющиеся методические рекомендации применительно к каждому конкретному учащемуся и находить подходящее индивидуальное решение, поскольку и сами леворукие учащиеся отличаются друг от друга, и применение к ним единого «рецепта» невозможно.

Внедрение адаптивного подхода в подготовку будущих учителей в высших педагогических учебных заведениях может осуществляться по нескольким направлениям. В содержание дисциплин педагогики и возрастной физиологии необходимо включить отдельные темы, посвящённые леворукости, в ходе учебной и педагогической практики студентам следует давать специальные задания по работе с леворукими учащимися, а в методических пособиях представлять чёткие и научно обоснованные рекомендации по обучению леворуких учащихся письму [2; 5]. Такой подход служит формированию у студента не только умения работать с леворуким учеником, но и в целом дифференцированного педагогического мышления, учитывающего индивидуальные особенности каждого учащегося. Кроме того, современные цифровые средства, в частности приложения для отслеживания движений при письме и интерактивные упражнения, могут помочь учителю наблюдать за динамикой письма учащегося и подбирать соответствующие дополнительные упражнения, однако подобные средства не способны заменить личное наблюдение и педагогическое суждение учителя, а могут служить лишь дополняющим инструментом.

Таблица 1. **Структурные компоненты профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов на основе адаптивного подхода**

Компонент	Содержание	Формы реализации

Теоретические знания	Научные представления о нейропсихологической и педагогической природе леворукости, закономерностях функциональной асимметрии	Включение специальных тем в содержание дисциплин педагогики и возрастной физиологии, лекционные и семинарские занятия
Практическое умение	Определение ведущей руки, обучение технике удержания ручки, правильная организация места посадки и направления освещения	Непосредственная работа с леворуким учащимся в ходе педагогической практики, выполнение специальных заданий
Методическая гибкость	Способность творчески перерабатывать имеющиеся методические рекомендации с учётом особенностей каждого учащегося и находить индивидуальное решение	Представление чётких рекомендаций в методических пособиях, разработка системы индивидуальных упражнений

Как показано в таблице 1, три структурных компонента, формируемые у будущего учителя, тесно взаимосвязаны между собой, и при отсутствии внимания к любому из них становится невозможным полноценное осуществление адаптивного подхода к леворукому учащемуся.

Заключение. Проведённый анализ показывает, что обучение леворуких учащихся письму представляет собой процесс, требующий особого педагогического внимания и специального методического подхода, применение которого с учётом природных особенностей учащегося позволяет эффективно и своевременно сформировать у него навыки письма. Подготовка будущего учителя начальных классов к такой деятельности должна основываться на гармоничном развитии теоретических знаний, практического умения и методической гибкости, поскольку именно совместное формирование этих трёх компонентов позволяет учителю обеспечить индивидуальный и научно обоснованный подход к каждому леворукому учащемуся. В связи с этим включение в учебные программы высших педагогических учебных заведений специального содержания и практических заданий по работе с леворукими учащимися, а также совершенствование соответствующего методического обеспечения остаётся актуальной научно-методической задачей.

Список использованной литературы:

1. Приказ № 11 Министерства высшего образования, науки и инноваций от 16 января 2026 года. План научных и научно-технических мероприятий, проводимых на международном и республиканском уровне.

2. Qo‘ldoshev R.A., Subhonova S.U. Chapaqay o‘quvchilar bilan ishlash va yozuvga o‘rgatish jarayonida foydalaniladigan innovatsion texnologiyalar (1-sinf misolida) // Nauchnyy impuls. – 2020. – №4(100), 2-qism. – B. 1336-1338.

3. Qo‘ldoshev R.A. Chapaqay bolalarni maktabga qanday tayyorlash kerak // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – Buxoro, 2020. – №3. – B. 145-147.

4. Avezmurodovich O.R. Difficulties in learning to write and read left-handed children // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 8, №8. – P. 40-45.

5. Safarova N.O., Jumayeva H.G. Savod o‘rgatish davrida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozuv malakalarini shakllantirish. – Buxoro: BuxDU nashri, 2021.

Foydalanilgan internet manbalar:

6. Qo‘ldoshev R.A. Left-handed children and the learning process // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – 2020. – Vol. 5, Issue 10. – P. 277-281. URL: https://eprajournals.com

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING GRAFIK MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA XATOLARNI DIAGNOSTIKA QILISH VA KORREKSIYALASHNING INTERAKTIV TEXNOLOGIK MODELI

Yusufzoda Shabnami Yunus
Urganch davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri,
p.f.f.d. (PhD), v.b.professor
Gmail. shabnamyusufzoda@gmail.com
Tel: +99891 401 05 07

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozuv jarayonidagi grafik xatolarning mohiyati, sabablari va turlari tahlil qilingan. Maqsad grafik xatolarni interaktiv ta’lim texnologiyalari asosida diagnostika qilish va korreksiyalash modelini ishlab chiqish. Metodologiya ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirishga asoslangan. Natija sifatida boshlang‘ich diagnostika, xatolarni turkumlash, individual korreksion mashqlar va monitoringdan iborat to‘rt bosqichli tsiklik model taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: grafik malaka, grafik xato, diagnostika, korreksiya, interaktiv ta’lim texnologiyalari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, yozuv ko‘nikmasi, individuallashtirish, monitoring.

Аннотация: В статье проанализированы сущность, причины и виды графических ошибок в письме учащихся начальных классов. Цель разработать модель диагностики и коррекции графических ошибок на основе интерактивных образовательных технологий. Методология основана на анализе научно-методической литературы. Предложена четырёхэтапная циклическая модель: первичная диагностика, классификация ошибок, индивидуализированные коррекционные упражнения и мониторинг.

Ключевые слова: графический навык, графическая ошибка, диагностика, коррекция, интерактивные образовательные технологии, учащиеся начальных классов, навык письма, индивидуализация, мониторинг.

Abstract: The article analyses the nature, causes, and types of graphic errors in the writing of primary school pupils. The aim is to develop a model for diagnosing and correcting graphic errors based on interactive educational technologies. The methodology relies on analysis of scientific literature. A four-stage cyclical model is proposed: initial diagnostics, error classification, individualized corrective exercises, and monitoring.

Keywords: graphic skill, graphic error, diagnostics, correction, interactive educational technologies, primary school pupils, writing skill, individualization, monitoring.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq faoliyati sifatiga qo'yiladigan talablar tobora oshib bormoqda, bu esa grafik malakani nafaqat husnixat ko'nikmasi, balki o'quvchining butun ta'lim faoliyati muvaffaqiyatini belgilovchi bazaviy kompetensiya sifatida qarashni taqozo etadi. Yuqori natijalarga erishgan ta'lim tizimlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchining yozuv va grafik ko'nikmalarini erta bosqichda

diagnostika qilish alohida metodik e'tibor markazida turadi, bunda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish diagnostikaning obyektivligi va tezkorligini ta'minlovchi muhim omilga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining grafik malakalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini interaktiv ta'lim texnologiyalari asosida takomillashtirish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, mazkur maqolada ushbu yo'nalishning tor, ammo amaliy jihatdan muhim bir qismi grafik xatolarni diagnostika qilish va korreksiyalash masalasi ko'rib chiqiladi. Boshlang‘ich sinf davri bolada yozuv faoliyatining tub asoslari shakllanadigan bosqich bo‘lib, aynan shu davrda grafik malaka, ya’ni harflarni to‘g‘ri shaklda, barqaror nishab burchagi va o‘lchamda, satrga mos joylashtirib yoza olish ko‘nikmasi tarkib topadi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muayyan qismida yozuv jarayonida turg‘un grafik xatolar harflarning noto‘g‘ri shaklda yozilishi, ularning oyna aksida tasvirlanishi, harf va so‘zlar orasidagi oraliqqa rioya qilinmasligi, satrdan chetga chiqish kabi kamchiliklar kuzatiladi. Bunday xatolar o‘z vaqtida aniqlanmasa va tuzatilmasa, o‘quvchining keyingi ta’lim bosqichlaridagi yozma nutq faoliyatiga hamda o‘zini o‘quv jarayonida qulay his qilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

An’anaviy amaliyotda o‘qituvchi grafik xatolarni, odatda, o‘quvchi daftarini ko‘zdan kechirish orqali va ancha kech bosqichda aniqlaydi, bu esa korreksiya ishining o‘z vaqtida boshlanishiga to‘sqinlik qiladi hamda diagnostikaning sub’ektivligini oshiradi. Shu bilan birga, zamonaviy informatika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish, shuningdek, interaktiv va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini yaratmoqda [5]. Ushbu imkoniyatlardan foydalangan holda grafik xatolarni erta va aniq diagnostika qilish, ularni individuallashtirilgan tarzda korreksiyalashga xizmat qiluvchi texnologik modelni ilmiy asoslash nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grafik malakalarini rivojlantirishda uchraydigan xatolarni interaktiv ta’lim texnologiyalari asosida diagnostika qilish va korreksiyalashga qaratilgan texnologik modelni ishlab chiqish hamda uning bosqichlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

1. Grafik malaka va grafik xatoning pedagogik mohiyati. Yozuvga o‘rgatish jarayonining birinchi va zaruriy tarkibiy qismi grafik malaka hosil qilishdir. R.Qo‘ldoshev va D.Karimovaning ta’kidlashicha, grafik malaka, birinchi navbatda, qo‘l-harakat malakasi bo‘lib, yozuv jarayonida nutqning tovush birligi grafik belgiga, ya’ni harfga aylantiriladi, bu esa yozuvga ongli faoliyat tusini beradi [3]. Mualliflar grafik malakani shakllantirishni bosqichma-bosqich jarayon sifatida ko‘rsatadilar: dastlab o‘quvchi turli shakllar andozasi ustidan chizadi, yozuv qurolini to‘g‘ri tutishni, qiya elementlar chizishni, oraliq masofani chamalashni o‘rganadi; so‘ngra harf elementlarini, ustki va ostki ilmoqli chiziqlarni yozishga o‘tadi; nihoyat, bosh va kichik harflarni, harf birikmalarini hamda so‘zlarni bir maromda, bog‘lab yoza olish ko‘nikmasi shakllantiriladi [3]. Shu bilan birga, R.Qo‘ldoshevning boshqa tadqiqotida ta’kidlanishicha, o‘quvchilarning grafik va kalligrafik qobiliyatlarini shakllantirish alohida metodologik yondashuvni talab qiladi, chunki bu qobiliyatlar nafaqat qo‘l-harakat, balki idrokiy va irodaviy jarayonlar bilan ham uzviy bog‘liqdir [2].

Grafik xato – o‘quvchining yozuv jarayonida harf shaklini, o‘lchamini, nishab burchagini yoxud joylashuvini barqaror tarzda me’yordan chetga chiqarib yozishidir. Bunday xatolar qatoriga harflarning shakl yoki tovush jihatidan o‘xshash harflarga almashtirilishi, ortiqcha

unsur qo‘shib yozilishi yoki zarur unsurning tushirib qoldirilishi, harflarning oyna aksida tasvirlanishi, so‘zlarning noo‘rin qo‘shib yoki ajratib yozilishi kiradi [4]. Bunday xatolarning bir qismi maxsus pedagogik-logopedik yordamni talab qilsa-da, katta qismi mayda motorikaning yetarlicha shakllanmaganligi, yozuv texnikasi qoidalariga rioya qilinmasligi kabi pedagogik-uslubiy sabablarga ko‘ra yuzaga keladi [3; 4]. Demak, grafik xatolarni bartaraf etish, avvalo, xato tabiatini motorik, idrokiy yoxud uslubiy sabablarga ko‘ra yuzaga kelayotganini aniq tashxislashdan boshlanishi lozim.

2. Grafik xatolarni diagnostika qilishning mezon va usullari. Grafik xatolarni diagnostika qilish o‘quvchining yozma ishlarini tizimli tahlil qilish, uning yozuv texnikasi va qo‘l harakatlaridagi barqaror og‘ishlarni aniqlash hamda ularning sabablarini izohlashga qaratilgan pedagogik faoliyatdir. An’anaviy diagnostikada bu jarayon, odatda, o‘qituvchining daftarlarni tekshirishi, xatolarning takrorlanish chastotasini kuzatishi hamda o‘quvchi bilan individual suhbat orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuvning asosiy kamchiligi uning sub’ektivligi, ko‘p vaqt talab qilishi hamda xatoning aynan qaysi bosqichda harakatni rejalashtirish, uni bajarish yoxud o‘z-o‘zini nazorat qilish bosqichida yuzaga kelayotganini aniq ko‘rsata olmasligidadir.

Diagnostikaning ilmiy asoslangan mezonlari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: harf shaklining andozaga mosligi, nishab burchagi va balandligining barqarorligi, satr chizig‘iga rioya qilish darajasi, harflar hamda so‘zlar orasidagi oraliqning bir xilligi va yozuv tezligining barqarorligi [3; 4]. Ushbu mezonlar asosidagi tizimli kuzatuv o‘qituvchiga xatoning tasodifiymi yoki barqarormi ekanligini, shuningdek uning qaysi turkumga tegishli ekanligini aniqlash imkonini beradi. Informatika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib borishi esa mazkur diagnostikani yanada tizimli va individuallashtirilgan tarzda tashkil etish imkoniyatini kengaytirmoqda [5]. Zamonaviy interaktiv vositalar o‘qituvchining kuzatuvini almashtirmaydi, biroq unga qo‘shimcha, tizimlashtirilgan ma’lumot taqdim etish orqali diagnostikaning aniqligi va tezkorligini oshirishga xizmat qiladi.

3. Interaktiv ta’lim texnologiyalari asosidagi diagnostika-korreksiya modeli. O‘tkazilgan tahlil asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grafik xatolarini diagnostika qilish va korreksiyalashga qaratilgan to‘rt bosqichli interaktiv texnologik model taklif etiladi (1-jadval). Model quyidagi izchil bosqichlarni o‘z ichiga oladi: birinchi bosqichda o‘quvchining yozma ishlari yig‘iladi va o‘qituvchi tomonidan, shuningdek interaktiv ta’lim dasturlari yordamida boshlang‘ich diagnostika o‘tkaziladi; ikkinchi bosqichda aniqlangan og‘ishlar ularning kelib chiqish sababiga ko‘ra motorik, idrokiy va uslubiy turkumlarga ajratiladi; uchinchi bosqichda har bir turkumga mos individuallashtirilgan interfaol mashqlar tizimi multimedia mashqlar, interaktiv taxta topshiriqlari, o‘yin elementli vazifalar taklif etiladi; to‘rtinchi bosqichda esa o‘quvchi natijalari muntazam kuzatiladi va zarur hollarda mashqlar tizimi qayta ko‘riladi.

Modelning o‘ziga xosligi shundaki, u chiziqli emas, balki tsiklik xarakterga ega: monitoring bosqichida olingan natijalar keyingi diagnostika uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, bu esa o‘qituvchiga o‘quvchining grafik malaka rivojlanish dinamikasini uzluksiz kuzatish imkonini beradi. Informatika va axborot texnologiyalarining o‘quv jarayoniga integratsiyalashuvi, jumladan interaktiv va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyati, aynan uchinchi bosqichda individuallashtirilgan mashqlar tizimini yaratishda alohida

ahamiyat kasb etadi, chunki bu texnologiyalar har bir o‘quvchining o‘ziga xos xato turkumiga mos topshiriqlarni tanlash va ularni qiziqarli shaklda taqdim etish imkonini beradi [5].

1-jadval. Grafik xatolarni diagnostika qilish va korreksiyalashning interaktiv texnologik modeli

Bosqich	Mazmuni	Interaktiv vositalar	Kutilgan natija
I. Boshlang‘ich diagnostika	O‘quvchi yozma ishlarini yig‘ish, harf shakli, nishab burchagi, oraliq va satrga rioya qilish darajasini tahlil qilish	O‘qituvchi kuzatuvi, interaktiv ta’lim dasturlari, elektron topshiriqlar	Har bir o‘quvchining dastlabki grafik holati aniqlanadi
II. Xatolarni turkumlash	Aniqlangan og‘ishlarni kelib chiqish sababiga ko‘ra motorik, idrokiy va uslubiy turkumlarga ajratish	Diagnostik jadval va mezonlar, o‘qituvchi tahlili	Xatoning kelib chiqish sababi aniq belgilanadi
III. Individuallashtirilgan korreksiya	Har bir turkumga mos interfaol mashqlar va topshiriqlar orqali mashq qildirish	Interaktiv taxta, multimedia mashqlar, o‘yin elementli topshiriqlar	To‘g‘ri grafik ko‘nikma bosqichma-bosqich mustahkamlanadi
IV. Monitoring	Natijalarni muntazam kuzatish, dinamikani baholash va mashqlar tizimini yangilash	Elektron hisobot, progress-jadvallari	Grafik malaka barqaror va izchil shakllanadi

1-jadvalda ko‘rsatilganidek, modelning har bir bosqichi o‘zidan oldingi bosqich natijasiga tayanadi va navbatdagi bosqich uchun zamin yaratadi, bu esa diagnostika va korreksiya ishini yaxlit, uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etish imkonini beradi.

4. Modelni ta’lim amaliyotiga tatbiq etish shartlari. Modelni amaliyotga tatbiq etish uchun quyidagi shartlarga rioya qilish zarur: o‘qituvchilarda tegishli raqamli-metodik kompetensiyalarni shakllantirish; sinf xonalarini zarur texnik-dasturiy vositalar bilan jihozlash; har bir xato turkumiga mos interfaol mashqlar bankini ishlab chiqish. Interaktiv vositalar faqat qo‘shimcha, kuzatuvni to‘ldiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi va o‘qituvchining pedagogik xulosasini almashtira olmaydi.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida grafik malakani rivojlantirishda uchraydigan xatolarni o‘z vaqtida diagnostika qilish, ularni sabablariga ko‘ra turkumlash hamda individuallashtirilgan tarzda korreksiyalash zamonaviy ta’lim sifatini ta’minlashning muhim shartidir. Taklif etilgan to‘rt bosqichli boshlang‘ich diagnostika, xatolarni turkumlash, individuallashtirilgan korreksiya va monitoringdan iborat tsiklik model o‘qituvchiga har bir o‘quvchining grafik xatolarini ilmiy asoslangan tarzda

aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi. Kelgusida ushbu modelni amaliy sinovdan o‘tkazish va samaradorligini miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida baholash dolzarb ilmiy-metodik vazifa bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘i. Xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi.

2. Qo‘ldoshev R. Maktab o‘quvchilarining grafik va kalligrafik qobiliyatlarini shakllantirishning metodologik asoslari // Markaz nauchnykh publikatsiy (buxdu.uz). — 2022. — T. 22. — №22.

3. Qo‘ldoshev R.A., Karimova D.B. “Yozuv daftari” asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining chiroyli yozish ko‘nikmasini shakllantirish usullari (1-sinf misolida) // Xalqaro ilmiy jurnal “Nauchnyy impuls”. — 2020. — №4(100), 2-qism. — B. 1312–1317.

4. Дисграфия у младших школьников: причины, симптомы, коррекция [Elektron resurs] // Pedsovet.org. — URL: https://pedsovet.org/article/vse-o-disgrafii-u-mladsih-skolnikov

5. Kayumova N.A., Mannonova M.D. Boshlang‘ich ta’limda informatika va axborot texnologiyalarining o‘rni, ahamiyati va tamoyillari [Elektron resurs] // CyberLeninka. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-limda-informatika-va-axborot-texnologiyalarining-o-rni-ahamiyati-va-tamoyillari

6. Azimov Y.Y., Yusufzoda Sh.Y. Husnixat o‘qitish texnologiyasi. Darslik. – Buxoro: Fan va ta’lim, 2022. – 68 b.

7. Безруких М.М. Возрастная физиология: развитие ребёнка и готовность к обучению. – Москва: Академия, 2013. – 416 с.

ALIFBO TARIXIGA ASOSLANGAN ANIMATSION-GAMIFIKATSION SAVOD O‘RGATISH RESURSLARINI SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA LOYIHALASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Yo‘ldosheva Sadoqat Xamid qizi
Urganch davlat pedagogika instituti 13.00.02 Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi doktoranti
sadoqatyoldasheva132@gmail.com
***tel*: (99893) 408-18-28**

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida savod o‘rgatish samaradorligini oshirishda alifbo harflarining tarixiy-madaniy kelib chiqishini zamonaviy raqamli texnologiyalar, animatsiya, gamifikatsiya va sun’iy intellekt imkoniyatlari bilan integratsiyalash masalasi yoritiladi. Alifbo nafaqat tovush va belgilar tizimi, balki insoniyatning yozuv, tafakkur va madaniy taraqqiyoti bilan bog‘liq tarixiy hodisa sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan, harflarning kelib chiqishi va shakllanish tarixi asosida yaratilgan animatsion-gamifikatsion ta’lim resurslari o‘quvchilarda harf-tovush munosabatlarini ongli o‘zlashtirish, vizual xotirani rivojlantirish, o‘quv motivatsiyasini kuchaytirish hamda tarixiy-madaniy tasavvurlarni shakllantirish imkonini beradi. Maqolada sun’iy intellekt yordamida o‘quvchining yosh, individual va kognitiv xususiyatlariga moslashtirilgan raqamli topshiriqlarni yaratish, animatsion syujetlarni ishlab chiqish, o‘yin elementlarini tanlash va ta’limiy natijalarni tahlil qilish imkoniyatlari asoslanadi. Shuningdek, alifbo tarixiga asoslangan raqamli savod o‘rgatish resurslarini loyihalashning pedagogik-metodik modeli va uning asosiy komponentlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, savod o‘rgatish, alifbo tarixi, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, animatsiya, gamifikatsiya, ta’limiy resurs, harf-tovush munosabati, raqamli pedagogika, o‘quv motivatsiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы интеграции историко-культурного происхождения букв алфавита с современными цифровыми технологиями, анимацией, геймификацией и возможностями искусственного интеллекта в целях повышения эффективности обучения грамоте в начальной школе. Обосновываются возможности развития осознанного усвоения учащимися взаимосвязи буквы и звука, фонематического восприятия, зрительной памяти и учебной мотивации посредством проектирования анимационно-геймификационных образовательных ресурсов на основе истории алфавита. Рассматриваются методические возможности использования искусственного интеллекта для создания цифровых заданий, интерактивных сюжетов и адаптивных учебных материалов с учетом индивидуальных образовательных потребностей учащихся. Освещаются методические основы интеграции истории алфавита, дидактического содержания, анимационных и игровых элементов в единый цифровой образовательный ресурс, а также предлагаются рекомендации по совершенствованию процесса обучения грамоте в начальных классах.

Ключевые слова: начальное образование, обучение грамоте, история алфавита, искусственный интеллект, цифровое образование, анимация, геймификация,

образовательный ресурс, взаимосвязь буквы и звука, фонематическое восприятие, учебная мотивация, цифровая педагогика.

Abstract. This article examines the integration of the historical and cultural origins of alphabet letters with modern digital technologies, animation, gamification, and artificial intelligence to improve the effectiveness of literacy instruction in primary education. It substantiates the potential of animation-gamification educational resources based on the history of the alphabet to promote pupils’ conscious understanding of letter-sound relationships, phonemic awareness, visual memory, and learning motivation. The article also explores the methodological potential of artificial intelligence for creating digital tasks, interactive narratives, and adaptive learning materials tailored to pupils’ individual educational needs. Particular attention is given to the methodological foundations of integrating alphabet history, didactic content, animation, and game-based elements into a unified digital educational resource. Recommendations for improving literacy instruction in primary grades through the effective use of artificial intelligence and digital technologies are also proposed.

Keywords: primary education, literacy instruction, history of the alphabet, artificial intelligence, digital education, animation, gamification, educational resource, letter-sound relationship, phonemic awareness, learning motivation, digital pedagogy.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi boshlang‘ich ta’lim metodikasida ham yangi yondashuvlarni shakllantirmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi o‘qituvchiga o‘quv materiallarini yaratish, ularni o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish, interaktiv topshiriqlar ishlab chiqish, ta’lim jarayonini monitoring qilish va o‘quvchilarning faoliyatini tahlil etishda yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Bunday sharoitda savod o‘rgatish jarayonini faqat darslik, yozuv daftari va an’anaviy ko‘rgazmali vositalar bilan chegaralab qo‘yish zamonaviy bolaning axborotni qabul qilish xususiyatlariga to‘liq mos kelmaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun harf va tovushni o‘rganish jarayoni ko‘rish, eshitish, harakat, syujet, o‘yin va emotsional taassurot bilan birgalikda tashkil etilganda yanada samarali kechadi.

Asosiy qism. Savod o‘rgatish jarayonining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchida harf va tovush o‘rtasidagi munosabatni anglash, tovushni ajratish, harfni tanish, uni to‘g‘ri talaffuz qilish, yozish va bo‘g‘in hamda so‘z tarkibida qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Biroq ushbu jarayonni faqat mexanik takrorlash asosida tashkil etish ayrim o‘quvchilarda qiziqishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli harfni o‘rganishni ma’lum bir tarixiy voqea, obraz, hikoya, animatsion qahramon yoki o‘yinli vaziyat bilan bog‘lash o‘quv materialining mazmunan boyishiga xizmat qiladi. Masalan, o‘quvchiga ma’lum bir harfning hozirgi shakli birdaniga paydo bo‘lmaganligi, uning tarixiy taraqqiyot davomida turli ko‘rinishlarga ega bo‘lganligi sodda va bolaga tushunarli animatsion syujet orqali namoyish etilishi mumkin. Bunda tarixiy ma’lumot murakkab ilmiy shaklda emas, balki didaktik ertak, qisqa animatsiya, qahramonning sayohati yoki o‘yin topshirig‘i shaklida taqdim etiladi.

Alifbo tarixidan foydalanishning muhim jihati shundaki, bola harfni shunchaki grafik belgi sifatida emas, balki ma’lum tarixiy va madaniy jarayonning natijasi sifatida qabul qila boshlaydi. Yozuv tizimlarining rivojlanishi, qadimgi belgilar, piktografik ifodalar, qadimgi yozuv shakllari, fonetik yozuvning shakllanishi va alifbolarning takomillashuvi haqida yoshga

moslashtirilgan materiallar o‘quvchilarning bilish faoliyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, o‘zbek yozuvining tarixiy rivojlanishi bilan bog‘liq ma’lumotlarni ham ehtiyotkorlik bilan, yosh xususiyatlariga mos ravishda taqdim etish orqali o‘quvchilarda milliy yozuv madaniyatiga hurmatni shakllantirish mumkin.

Alifbo tarixiga asoslangan animatsion-gamifikatsion savod o‘rgatish resurslarini loyihalashda sun’iy intellektdan foydalanish ushbu metodikani yanada takomillashtirish imkonini beradi. Sun’iy intellekt asosida o‘qituvchi ma’lum bir harfga oid ta’limiy syujetni ishlab chiqishi, unga mos qahramonlar yaratishi, turli murakkablik darajasidagi savol va topshiriqlarni shakllantirishi, ovozli izohlar va dialoglarni tayyorlashi hamda o‘quv materiallarini turli formatlarda taqdim etishi mumkin. Bunda sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini egallovchi vosita emas, balki pedagogik maqsadga muvofiq raqamli ta’lim resurslarini yaratishni qo‘llab-quvvatlovchi texnologik vosita sifatida qaralishi lozim.

Mazkur yondashuvda animatsiya va gamifikatsiya o‘zaro uyg‘unlashtiriladi. Animatsiya harfning tarixiy shakli, tovush xususiyati yoki fonetik vazifasini vizual obraz orqali tushuntirishga xizmat qilsa, gamifikatsiya o‘quvchini faol harakatga undaydi. Masalan, “Harfning vaqt mashinasidagi sayohati” nomli animatsion syujetda o‘quvchi ma’lum bir harfning tarixiy shakllarini ketma-ket kuzatadi. Har bir bosqichda u harfni tanishi, mos tovushni aniqlashi, harf qatnashgan so‘zni topishi yoki tovushning so‘zdagi o‘rnini belgilashi kerak bo‘ladi. To‘g‘ri bajarilgan topshiriq natijasida o‘quvchi keyingi bosqichga o‘tadi. Shu tariqa tarixiy mazmun, animatsion syujet va didaktik o‘yin bir butun ta’limiy mexanizmni hosil qiladi.

Gamifikatsiya elementlaridan foydalanishda o‘yin ta’limning maqsadiga bo‘ysundirilishi muhim. Ball, daraja, belgi, mukofot, virtual qahramon, topshiriqlar zanjiri, vaqtli vazifa, “sirli sandiq”, “harflar xazinasi”, “yozuvchilar shahri”, “Harf muzeyi” kabi elementlar o‘quvchining qiziqishini oshirishi mumkin. Biroq gamifikatsiya faqat o‘yin-kulgi vositasi bo‘lib qolmasligi, har bir o‘yin elementi muayyan didaktik vazifani bajarishi zarur. Masalan, harfni to‘g‘ri aniqlash – bilimni nazorat qilish, tovushni eshitib topish – fonematik idrokni rivojlantirish, harfni so‘z tarkibidan topish – analiz ko‘nikmasini shakllantirish, harfni yozish – grafik malakani rivojlantirish vazifasini bajarishi mumkin.

Sun’iy intellektning muhim imkoniyatlaridan biri ta’lim mazmunini individuallashtirishdir. Bir sinfdagi barcha o‘quvchilar bir xil tezlikda harf va tovushlarni o‘zlashtirmaydi. Ayrim o‘quvchi harfni tez tanishi mumkin, boshqa o‘quvchi esa uni tovush bilan bog‘lashda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadi. Shu sababli raqamli resursda topshiriqlarning bir nechta darajasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich darajada o‘quvchi harfni tanish va nomlashga, keyingi darajada tovushni ajratish va harf bilan bog‘lashga, undan yuqori darajada esa harfni bo‘g‘in va so‘z tarkibida qo‘llashga yo‘naltiriladi. Sun’iy intellekt asosidagi adaptiv mexanizm o‘quvchining bajarish natijalariga qarab keyingi topshiriq murakkabligini moslashtirish imkonini beradi.

Bunday resurslarni loyihalash metodikasining asosini “tarixiy mazmun – didaktik syujet – animatsion tasvir – o‘yin mexanizmi – adaptiv topshiriq – baholash” ketma-ketligi tashkil etishi mumkin. Dastlab o‘rganiladigan harfning tarixiy va lingvistik mazmuni aniqlanadi. Keyinchalik ushbu mazmun boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va psixologik xususiyatlariga mos didaktik syujetga aylantiriladi. Syujet asosida animatsion obraz va

harakatlar ishlab chiqiladi. Keyingi bosqichda o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlovchi gamifikatsion mexanizmlar tanlanadi. Shundan so‘ng individual o‘zlashtirish darajasiga mos topshiriqlar tizimi ishlab chiqiladi va yakunda o‘quvchining natijalari baholanadi.

Mazkur modelda o‘qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan material bevosita ta’lim jarayoniga kiritilishidan oldin pedagog tomonidan metodik, lingvistik, yoshga moslik, tarixiy aniqlik va pedagogik xavfsizlik nuqtayi nazaridan tekshirilishi kerak. Chunki sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan har qanday axborot avtomatik ravishda ilmiy jihatdan to‘g‘ri deb qabul qilinmasligi lozim. Ayniqsa, alifbo va yozuv tarixiga oid materiallarda tarixiy faktlarning aniqligi, harflarning kelib chiqishiga doir ilmiy qarashlarning to‘g‘ri talqin qilinishi muhimdir.

Animatsion-gamifikatsion resurslardan foydalanish o‘quvchilarning nafaqat savodxonlik ko‘nikmalariga, balki bir qator umumiy kompetensiyalariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchi topshiriqni mustaqil bajarish orqali muammoni hal qilish, tanlov qilish, xatoni aniqlash va qayta urinib ko‘rish ko‘nikmalarini egallaydi. Raqamli muhitdagi interaktiv topshiriqlar esa o‘quvchining diqqatini boshqarish, vizual axborotni qayta ishlash va mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tarixiy mazmunning kiritilishi esa savod o‘rgatish jarayonini madaniy-ma’rifiy mazmun bilan boyitadi.

Mazkur metodikaning yana bir muhim jihati – o‘quvchini passiv axborot qabul qiluvchidan faol ta’lim ishtirokchisiga aylantirishdir. An’anaviy yondashuvda o‘qituvchi harfni ko‘rsatadi, uning nomini aytadi va o‘quvchi takrorlaydi. Animatsion-gamifikatsion yondashuvda esa o‘quvchi harfni “izlaydi”, uni tarixiy obrazlar orasidan topadi, tovushini eshitadi, so‘z tarkibidan ajratadi, o‘yin topshirig‘ini bajaradi va natijada yangi bilimga faol ravishda ega bo‘ladi. Bu jarayonda o‘quvchi uchun “men harfni yod oldim” emas, balki “men harfni topdim, uning tovushini aniqladim va undan foydalandim” degan faol kognitiv tajriba shakllanadi.

Savod o‘rgatish resurslarini loyihalashda “Harf muzeyi”, “Alifbo vaqt mashinasi”, “Yo‘qolgan harfni top”, “Harfning tarixiy sayohati”, “Sehrli tovushlar shahri”, “Alifbo xazinasi” kabi didaktik o‘yin syujetlaridan foydalanish mumkin. Masalan, “Harf muzeyi”da o‘quvchi har bir harfning tarixiy rivojlanish bosqichlari bilan tanishadi va har bir bosqichdan o‘tish uchun fonetik topshiriqni bajaradi. “Yo‘qolgan harfni top” o‘yinida esa so‘z tarkibidagi tushirib qoldirilgan harfni aniqlash talab etiladi. “Alifbo vaqt mashinasi”da o‘quvchi harfning turli tarixiy ko‘rinishlarini kuzatib, zamonaviy shaklini aniqlaydi. Bunday syujetlar savod o‘rgatish materialini oddiy mashqlar yig‘indisidan yaxlit raqamli ta’lim tajribasiga aylantiradi.

Taklif etilayotgan metodikani amaliyotga joriy etish uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish ham zarur. O‘qituvchi sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bilan bir qatorda, pedagogik maqsadni to‘g‘ri belgilash, prompt asosida ta’limiy material yaratish, yaratilgan kontentni tekshirish, animatsion va gamifikatsion elementlarni tanlash, o‘quvchi natijalarini tahlil qilish hamda raqamli xavfsizlik talablariga rioya qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim. Shunday qilib, zamonaviy o‘qituvchi uchun raqamli vositani bilishning o‘zi yetarli emas, undan metodik jihatdan maqsadli foydalanish kompetensiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Alifbo tarixiga asoslangan animatsion-gamifikatsion savod o‘rgatish resurslarini sun’iy intellekt asosida loyihalash metodikasi boshlang‘ich ta’limning mazmunini tarixiy, madaniy va

texnologik komponentlar bilan boyitishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvda sun’iy intellekt texnologik imkoniyatlarni, animatsiya vizual va emotsional ta’sirni, gamifikatsiya esa motivatsion mexanizmlarni ta’minlaydi. Alifbo tarixi esa ushbu komponentlarni yagona mazmuniy asosga birlashtiradi. Natijada o‘quvchi harf va tovushlarni o‘zlashtirish bilan birga yozuvning insoniyat taraqqiyotidagi o‘rnini yoshiga mos darajada anglay boshlaydi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda savod o‘rgatish jarayonini zamonaviylashtirishda sun’iy intellekt, animatsiya va gamifikatsiyani alifbo tarixiy materiali bilan integratsiyalash istiqbolli metodik yo‘nalishlardan biridir. Bunday yondashuv o‘quv materialini vizuallashtirish, o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undash, individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish va o‘zlashtirish natijalarini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Eng muhimi, raqamli texnologiyalardan foydalanish maqsad emas, balki savod o‘rgatishning pedagogik samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Shu asosda ishlab chiqilgan animatsion-gamifikatsion resurslar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining harf-tovush munosabatlarini o‘zlashtirishiga, fonematik idroki va o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishga, shuningdek, tarixiy-madaniy bilimlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin. Kelgusida mazkur metodika asosida tajriba-sinov ishlari tashkil etish, o‘quvchilarning an’anaviy va raqamli savod o‘rgatish sharoitidagi natijalarini qiyosiy tahlil qilish hamda sun’iy intellekt yordamida adaptiv savod o‘rgatish platformasining metodik modelini ishlab chiqish ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarning muhim istiqboli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarova. R Savod o‘rgatish darslari: O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – T.: Tafakkur, 2012. – 144 b.
2. S.X.Yo‘ldosheva. “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali ijtimoiy - gumanitar fanlarni o‘qitish: muammolar va innovatsion yechimlar” [Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish jarayonini jahon ta’lim andozalari asosida tashkil etish orqali ta’lim sifatini oshirish]: Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Urganch, 2025 y.
3. S.X.Yo‘ldosheva. Ta’lim va tarbiyada jadidchilik harakati namoyandalarining o‘rni [Effectiveness of introducing innovative technologies in the process of literacy teaching in primary education]: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Urganch, 2025-y.
4. Shodiyev F, Yuldasheva S. Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements In Volume 1, Issue 07 July 2025. “Ways to develop the skills of future primary school teachers in using digital pedagogical technologies”.
5. S.X.Yo‘ldosheva. *Mahmud Kashgarli* International Scien tific Journal. 2026 / Volume: 4 Issue: 1 / 89-91. “İlkokul sınıflarında okuma-yazma öğretimini etkileşimli yöntemler temelinde etkili bir şekilde organize etme”
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
8. Piaget, J. (1970). Science of Education and the Psychology of the Child. New York: Viking Press.
9. UNESCO. (2021). The Digital Learning Divide: Implications for Education Equity and Inclusion. Paris: UNESCO Publishing.

10. OECD. (2019). PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing

OLIY TA’LIM TASHKILOTLARINING BOSHQARUV TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA IMPLEMENTATSIYALASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

HAKIMOV FIRUZ NORBOY O‘G‘LI
Nizomiy nomidagi O‘zMPU Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi, p.f.f.d (PhD) *firuzbek.hakimov1994@gmail.com*

Annotatsiya. *Oliy ta’lim tashkilotlarining boshqaruv tizimini raqamlashtirishning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Raqamli boshqaruvni samarali joriy etishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari, implementatsiyalash mexanizmlari, monitoring va baholash mezonlari asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *oliy ta’lim, boshqaruv tizimi, raqamlashtirish, raqamli boshqaruv, implementatsiya, pedagogik shart-sharoitlar, monitoring, baholash, boshqaruv samaradorligi.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЯМИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Освещены теоретико-методологические основы цифровизации системы управления организациями высшего образования. Обоснованы организационно-педагогические условия эффективного внедрения цифрового управления, механизмы имплементации, а также критерии мониторинга и оценки.*

Ключевые слова: *высшее образование, система управления, цифровизация, цифровое управление, имплементация, педагогические условия, мониторинг, оценка, эффективность управления.*

IMPROVING IMPLEMENTATION MECHANISMS IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF HIGHER EDUCATION ORGANIZATIONS

Abstract. *The theoretical and methodological foundations of digitalizing the management system of higher education organizations are highlighted. The organizational and pedagogical conditions for the effective implementation of digital management, implementation mechanisms, and monitoring and evaluation criteria are substantiated.*

Keywords: *higher education, management system, digitalization, digital management, implementation, pedagogical conditions, monitoring, evaluation, management efficiency.*

Kirish. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida boshqaruv jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish, boshqaruv qarorlarining tezkorligi, shaffofligi va samaradorligini ta’minlash muhim vazifalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tashkilotlarining faoliyatini an’anaviy boshqaruv usullari bilan cheklab qolmasdan, ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish, monitoring qilish, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va ularning ijrosini nazorat qilishni yagona raqamli muhit asosida

tashkil etish zarurati ortib bormoqda. Shu jihatdan oliy ta’lim tashkilotlarining boshqaruv tizimini raqamlashtirish jarayonida zamonaviy implementatsiyalash mexanizmlarini takomillashtirish ta’lim boshqaruvining institutsional samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik va tashkiliy omil hisoblanadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-son “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori[1]da oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida boshqaruvni takomillashtirishning muhim huquqiy asoslaridan biridir. 2026-yilda tasdiqlangan “Oliy ta’limning davlat ta’lim standarti. Oliy ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori” ham oliy ta’lim tizimining zamonaviy tashkiliy va boshqaruv talablariga mos rivojlanishini belgilovchi hujjatlardan biridir.

O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimini raqamli transformatsiya qilish va boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha qator normativ-huquqiy asoslar shakllantirilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni[2]da oliy ta’limni modernizatsiya qilish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish hamda ilg‘or ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Tadqiqotning maqsadi oliy ta’lim tashkilotlarining boshqaruv tizimini raqamlashtirish jarayonining nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish, raqamli boshqaruv vositalarini ta’lim tashkiloti faoliyatiga samarali joriy etishning pedagogik va tashkiliy mexanizmlarini ishlab chiqish hamda ularni implementatsiyalash asosida boshqaruv jarayonlarining samaradorligi, tezkorligi va shaffofligini oshirishdan iborat.

Oliy ta’lim tashkilotlarida strategik qarorlarni implementatsiya qilishning pedagogik asoslarini aniqlash, mazkur jarayonning mazmuni va tarkibiy komponentlarini ilmiy jihatdan asoslash, samarali pedagogik shart-sharoitlarni belgilash hamda ularni ta’lim jarayoniga joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

✓ Oliy ta’lim tashkilotlari boshqaruv tizimini raqamlashtirishning nazariy-metodologik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, raqamli transformatsiyaning boshqaruv jarayonlariga ta’sirini aniqlash hamda samarali raqamli boshqaruv yondashuvlarini asoslash.

✓ Oliy ta’lim tashkilotlarida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishni amaliyotga tatbiq etishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari va implementatsiyalash mexanizmlarini aniqlash, ularning mazmuni, tarkibiy komponentlari hamda o‘zaro funksional bog‘liqligini ilmiy asoslash.

✓ Takomillashtirilgan implementatsiyalash mexanizmlarining oliy ta’lim tashkilotlari boshqaruv faoliyati samaradorligiga ta’sirini tajriba-sinov asosida aniqlash, olingan natijalarni mezon va ko‘rsatkichlar asosida baholash hamda amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot natijasida oliy ta’lim tashkilotlari boshqaruv tizimini raqamlashtirishning nazariy-metodologik asoslari takomillashtirilib, raqamli transformatsiyaning boshqaruv jarayonlariga ta’sirini ta’minlovchi samarali boshqaruv yondashuvlari ilmiy asoslandi, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishni amaliyotga joriy etishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtirilib, implementatsiyalash mexanizmlarining tarkibiy tuzilmasi va

funksional imkoniyatlari takomillashtirildi, shuningdek, mazkur mexanizmlarning samaradorligini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari ishlab chiqilib, ularning oliy ta’lim tashkilotlari boshqaruv faoliyatiga ta’siri tajriba-sinov asosida asoslandi hamda amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning o‘rganganlik darajasi. Oliy ta’lim tashkilotlarida strategik boshqaruv, strategik qarorlarni qabul qilish va ularni amaliyotga joriy etish masalalari O‘zbekiston tadqiqotchilaridan A.A. Abduqodirov, N.A. Muslimov, O‘.Q. Tolipov, B.X. Xodjayev va xorijiy tadqiqotchilardan I. Ansoff, H. Mintzberg, P. Drucker, M. Fullan, J. Kotter va boshqalarning ilmiy izlanishlarida turli jihatdan tadqiq etilgan.

Xulosa Oliy ta’lim tashkilotlarining boshqaruv tizimini raqamlashtirish boshqaruv jarayonlarining tezkorligi, shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijasida raqamli boshqaruvni samarali joriy etishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari aniqlanib, implementatsiyalash mexanizmlarini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari belgilandi. Raqamli texnologiyalar asosida monitoring, tahlil, baholash va qayta aloqa jarayonlarini tizimli tashkil etish boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish imkonini berishi asoslandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-son “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni”[2].
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’limning davlat ta’lim standarti. Oliy ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori. – Toshkent, 2026.
4. Bryson, J. M. Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations. – San Francisco: Jossey-Bass, 2018.
5. Khakimov, F. (2024). METHODS OF DEVELOPING CREATIVE THINKING SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS. Confrencea, 5, 89-92.
6. Hakimov, F. N., & Ahmadova, G. N. (2025). THE CURRENT ROLE AND IMPORTANCE OF DISTANCE EDUCATION IN BEGINNER CLASSES. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, *3*(34), 95-98.
7. Hayitov, A., & Yusupova, I. (2022). Integrativ yondashuv asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarida mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. *Science and innovation*, *1*(B7), 1262-1267.
8. Anvar, H. Integrated Approach to Improving Pedagogical Abilities of Future Primary Education Teachers.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Hayitov A.I.
Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi
kafedrasi katta o’qituvchisi, PhD.
Tel: (93) 585-13-30

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish dolzarbligini asoslash masalasi yoritilgan.

Kalit so’zlar: kasb, kasbiy tayyorgarlik, kompetenlik, kasbiy-pedagogik kompetenlik, amaliy tajriba, mustaqillik, ijodkorlik.

Annotation: this article covers the issue of substantiating the relevance of the development of professional and pedagogical competence of teachers of the future primary class.

Keywords: profession, professional training, competence, professional and pedagogical competence, practical experience, independence, creativity.

Аннотация: В данной статье освещается вопрос обоснования актуальности развития профессионально-педагогической компетентности будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: профессия, профессиональная подготовка, компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, практический опыт, самостоятельность, креативность.

Oliy ta’lim tizimida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish va mustaqil ta’lim samaradorligini oshirish maqsadida kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quv jarayonini qayta loyihalash, davlat ta’lim standartlari hamda o‘quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida modernizatsiya qilish, kredit-modul tizimi doirasida talabalar mustaqil ta’limi ulushini kengaytirish, individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish, raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish, elektron platformalar va masofaviy ta’lim vositalarini joriy etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini ta’lim jarayoni bilan integratsiyalash hamda amaliyotga yo‘naltirilgan pedagogik tayyorgarlikni kuchaytirish bo‘yicha kompleks va tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi mazmun va metodik jihatdan tub o‘zgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Zamonaviy ta’lim paradigmasi o‘qituvchidan nafaqat chuqur nazariy bilim, balki mustaqil fikrlash, innovatsion yondashuv, refleksiv tahlil va uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorlikni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida ularning kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Mustaqil ta’lim esa mazkur jarayonda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki mustaqil ta’lim o‘qituvchining o‘z bilimini rejalashtirish, tahlil qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. U pedagogning nazariy tayyorgarligini amaliy

faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashini shakllantirish, shuningdek, reflektiv va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ta’lim sohasidagi munosabatlar “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun bilan tartibga solinib, qonunning 9-moddasida boshlang‘ich ta’lim haqida so‘z yuritiladi. Unga ko‘ra umumiy o‘rta ta’lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to‘ladigan yilda qabul qilinishi hamda boshlang‘ich ta’lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilganligi belgilab berilgan[6].

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobida Xalq ta’limi tizimining asosiy maqsad va rivojlanish yo‘nalishlari belgilab berilgan. Ushbu ustuvor yo‘nalishlar doirasida pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarini ta’limning kredit tizimiga bosqichma-bosqich o‘tkazish, pedagogika, didaktika, amaliy pedagogik psixologiya, metodika kabi fanlarga alohida e’tibor qaratgan holda, o‘quv materiallarini va pedagogik baholashni ishlab chiqish orqali pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish; ta’lim berishning zamonaviy nazariyalarini o‘zlashtirish, pedagogik psixologiyani tushunish, ta’lim berishga kompetentli hamda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asoslarini egallashni ko‘zda tutgan holda pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash markazlari faoliyatini qayta ko‘rib chiqish; bo‘lajak pedagoglar uchun pedagogik faoliyatga moyillik va ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlash va baholash imkoniyatini beruvchi metodlarni ishlab chiqish; kichik yoshdan o‘quvchilarda o‘qishga sog‘lom, kuchli va ta’sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o‘sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish; zamonaviy darsliklar, o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratish; rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tajribasini o‘rgangan holda umumta’lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlikni (buling) oldini olishga qaratilgan dasturlarni joriy etish; xalq ta’limi tizimini innovatsion rivojlantirishning kelajak modelini shakllantirishga, mamlakatning intellektual va texnologik salohiyatini ko‘tarishga yordam beruvchi uzoq muddatli ssenariy asosida strategik rejalashtirish tizimini yaratish[2] kabi ustuvor vazifalarning ilgari surilganligi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni tayyorlashning kasbiy-metodik jihatlarini takomillashtirish, o‘quv jarayoni mazmunini yaxlitlash va o‘zaro aloqadorliklaridan unumli foydalangan holda refleksiv fikrlash imoniyatlarining sifat ko‘rsatkichlarini oshirish, xususan, ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o’zini kasbiy jihatdan har tomonlama rivojlantirishga oid kompetentsiyalarni rivojlantirish orqali bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash tizimini takomillashtirishning zarurligini taqozo etadi.

Sohaga oid adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlarda “kasbiy-pedagogik kompetentlik” tushunchasi keng yoritilganiga qaramay, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida kompetensiyaning mazmuni va tarkibiy tuzilmasi yetarlicha aniq ifodalanmagan. Boris Ananyev ma’lum bir faoliyat sohasida yuqori samarali faoliyatni kasbiy kompetensiyaning namoyon bo‘lishi, ya’ni shaxsning o‘z bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini amaliy faoliyatda samarali qo‘llay olish darajasi sifatida izohlaydi [40, 69].

O‘.Q.Tolipov kasbiy tayyorgarlik mazmuniga quyidagicha to‘xtalib o‘tadi: “kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma’naviy-axloqiy hamda kasbiy

sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini ifodalaydi”[48, 73-80].

60110400 – Boshlang‘ich ta’lim bakalavriat ta’lim yo‘nalishining malaka talablariga muvofiq, bitiruvchilar egallashi lozim bo‘lgan umumiy madaniy, pedagogik tajriba va fanga oid kompetensiyalar belgilab qo‘yilgan. Ushbu talablar tadqiqotimizda bo‘lajak mutaxassisning kasbiy-pedagogik tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblangan kasbiy kompetensiya turlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida markaziy ahamiyatga ega.

Quyida mavzuyimizning asosiy kategoriyalarini ketma-ketlikda ta’riflarini va mazmuni berib o’tamiz.

Kasb (lotincha: professio – rasmiy ko‘rsatilgan mashg‘ulot, ixtisoslik) – kishining mehnat faoliyati, doimiy mashg‘uloti turi; muayyan ish turini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, mahorat, tajribani talab etadi. Kasblar ichida mehnat faoliyatining eng tor sohasi bilan ajralib turadigan ixtisoslar bor (masalan, vrachlik kasbida xirurg, oftalmolog, dermatolog va boshqa). Kasb, odatda, shaxsning asosiy tirikchilik manbai hisoblanadi.

N.A.Muslimovning fikricha, inglizcha “competence” tushunchasining lug‘aviy ma’nosi “qobiliyat” demakdir, biroq, kompetensiya atamasi bilim, ko‘nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi[91]. Kompetentlik talaba tomonidan alohida bilim va malakalarni egallash emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va amaliy harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kasbiy kompetensiya — bu shaxsning o‘zining kasbiy faoliyatini samarali va sifatli bajarish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, ko‘nikmalar va tajriba to‘plami.

Kasbiy kompetentlikning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Bilim – kasb bilan bog‘liq bo‘lgan nazariy bilimlar va tushunchalar.

Ko‘nikmalar – bilimlarni amaliyotda qo‘llash, masalan, texnik ko‘nikmalar, muloqot qilish ko‘nikmalari, jamoada ishlash ko‘nikmalari va boshqalar.

Malaka – kasbga oid amaliy faoliyatdan olingan tajriba.

Kasbiy pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorgarlik, shuningdek, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy harakatlarini o‘quvchilarning imkoniyatlari va individual xususiyatlari bilan bog‘lash, amaliy pedagogik faoliyatda o‘z harakatlarining oqibatlarini bashorat qila olish ko‘nikmalarini shakllantirishni ham anglatib, ushbu nuqtai nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida refleksiv kompetentlik tushunchasining mazmuniga to‘xtalib o‘tishni joiz deb hisoblaymiz.

A.K. Markova esa kasbiy kompetensiyani pedagogik kontekstda ishlovchi shaxsning professional faoliyatga tayyorgarligi sifatida ko‘radi hamda bu tushunchani o‘qitish jarayoni bilan bog‘laydi.

V.A. Adolf pedagogik kompetentlikni o‘qituvchining pedagogik faoliyatni mustaqil va ijodiy tashkil eta olishiga imkon beruvchi kasbiy bilim, malaka va tajribalar tizimi deb qaraydi.

Har ikki olim qarashlarida kasbiy-pedagogik kompetentlikning asosini bilim, amaliy tajriba, mustaqillik va ijodkorlikning pedagogik faoliyatda namoyon bo‘lishi tashkil etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, zamonaviy ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlash, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil

qaror qabul qilishga tayyorlash muhim vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, mustaqil ta’lim imkoniyatlaridan samarali foydalanish, mustaqil ta’lim topshiriqlarini kasbiy-pedagogik kompetentlik komponentlariga yo‘naltirish hamda ularni izchil amalga oshirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29-apreldagi 5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi 637-son Qonuni. – T., 23.09.2020.
3. “Kasb”, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (K-harfi). Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006-yillar.
4. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Дис. ... д-ра пед. наук. – Тошкент, 2007. – 315 Б. – 30 бет.
5. Hayitov, A., & Yusupova, I. (2022). Integrativ yondashuv asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarida mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. *Science and innovation*, *1*(B7), 1262-1267.
6. Hayitov, A., & Azizova, S. (2023). Using the pedagogical creation of abdulla avlani in forming the moral qualities of primary class students. *European International Journal of Pedagogics*, *3*(02), 8-13.
7. Anvar, H. Integrated Approach to Improving Pedagogical Abilities of Future Primary Education Teachers.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Ibragimova Guli Xolmamatovana
Samarqand viloyati Jonboy tumani 24-sonli DMTT direktori

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda sun’iy intellekt vositalarining didaktik imkoniyatlari, ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni va pedagogik samaradorligi yoritiladi. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, kreativ va tanqidiy fikrlashi hamda pedagogik qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish asosida individual ta’lim topshiriqlarini ishlab chiqish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, didaktik materiallar yaratish va talabalarning refleksiv faoliyatini tashkil etishning afzalliklari ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *bo‘lajak tarbiyachilar, kasbiy kompetentlik, sun’iy intellekt, didaktik imkoniyatlar, raqamli texnologiyalar, maktabgacha ta’lim, pedagogik jarayon, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, pedagogik kompetensiya.*

Аннотация. *В статье освещаются дидактические возможности средств искусственного интеллекта в развитии профессиональной компетентности будущих воспитателей, их роль в образовательном процессе и педагогическая эффективность. Анализируются возможности использования технологий искусственного интеллекта для развития профессиональных знаний, практических навыков, креативного и критического мышления, а также компетенций принятия педагогических решений у будущих воспитателей. Кроме того, рассматриваются преимущества разработки индивидуальных учебных заданий, моделирования педагогических ситуаций, создания дидактических материалов и организации рефлексивной деятельности студентов на основе использования средств искусственного интеллекта в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *будущие воспитатели, профессиональная компетентность, искусственный интеллект, дидактические возможности, цифровые технологии, дошкольное образование, педагогический процесс, креативное мышление, критическое мышление, педагогическая компетентность.*

Abstract. *This article highlights the didactic potential of artificial intelligence tools in developing the professional competence of future preschool teachers, their role in the educational process, and their pedagogical effectiveness. The study analyzes the opportunities provided by artificial intelligence technologies for developing future preschool teachers’ professional knowledge, practical skills, creative and critical thinking, as well as pedagogical decision-making competencies. In addition, the article examines the advantages of developing individualized learning tasks, modeling pedagogical situations, creating didactic materials, and organizing students’ reflective activities through the use of artificial intelligence tools in the educational process.*

Keywords: *future preschool teachers, professional competence, artificial intelligence, didactic potential, digital technologies, preschool education, educational process, creative thinking, critical thinking, pedagogical competence.*

Kirish. Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, pedagog kadrlarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash hamda ta’lim jarayoniga innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ–4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori[1]da maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish hamda pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shuningdek, “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori[2] bilan tasdiqlangan “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti””da ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratish talablari belgilab berilgan.

Ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni ta’lim jarayoniga joriy etish va pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu yondashuvlar ta’lim jarayonida innovatsion va raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish pedagogning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa bo‘lajak tarbiyachilarni zamonaviy raqamli vositalar, jumladan, sun’iy intellekt texnologiyalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanishga tayyorlash zaruratini yuzaga keltiradi[3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mazkur qarorida sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va ularni ijtimoiy sohalarga keng joriy etishning ustuvor yo‘nalishlari belgilangan. Strategiyada sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha aholining bilim va ko‘nikmalarini oshirish hamda kadrlar salohiyatini rivojlantirish muhim vazifa sifatida qayd etilgan. Bu esa ta’lim tizimida sun’iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi. Mazkur yondashuv bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda sun’iy intellektning didaktik imkoniyatlaridan foydalanish uchun muhim metodologik asos bo‘ladi.[4].

Mazkur me’yoriy-huquqiy hujjatlar bo‘lajak tarbiyachilarni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash, ularning kasbiy va raqamli kompetentligini rivojlantirish hamda sun’iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quv jarayonini individuallashtirish, didaktik materiallarni yaratish, ta’lim mazmunini boyitish, mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash va pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishda keng imkoniyatlarga ega.

Shu bois bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda sun’iy intellekt vositalarining didaktik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslash, ularni kasbiy tayyorgarlik jarayoniga samarali integratsiyalash hamda pedagogik faoliyatda oqilona qo‘llash metodikasini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda sun’iy intellekt vositalarining didaktik imkoniyatlarini nazariy-metodik jihatdan asoslash, mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanishga yo‘naltirilgan pedagogik model va

metodikani ishlab chiqish hamda uning samaradorligini tajriba-sinov asosida aniqlashdan iborat.

Kasbiy kompetentlik pedagogning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirishini ta’minlaydigan integrallashgan sifat bo‘lib, u nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, malaka, kasbiy qadriyatlar, pedagogik mahorat va shaxsiy fazilatlarning o‘zaro uyg‘unligini ifodalaydi. Bo‘lajak tarbiyachilar uchun kasbiy kompetentlik maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berish, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash hamda yuzaga keladigan pedagogik muammolarni mustaqil va ijodiy hal etish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Sun’iy intellekt vositalari aynan ushbu kompetentlikni rivojlantirishda muhim didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Xususan, ular bo‘lajak tarbiyachilarga mashg‘ulot ishlanmalari, texnologik xaritalar, didaktik materiallar, ta’limiy o‘yinlar va baholash vositalarini tezkor ishlab chiqish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish hamda o‘z kasbiy faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Natijada talabalar nafaqat o‘z faniga oid bilimlarini mustahkamlaydi, balki zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarni amaliy faoliyatda samarali qo‘llash ko‘nikmalarini ham egallaydi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt vositalaridan maqsadli va metodik jihatdan asoslangan foydalanish bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning muhim omillaridan biri bo‘lib, ularning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish, innovatsion fikrlashini rivojlantirish hamda kelajakdagi pedagogik faoliyatga puxta tayyorlanishini ta’minlaydi.

Kasbiy kompetentlik – shaxsning muayyan kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, malaka, kasbiy qadriyatlar, shaxsiy sifatlar va tajribalarni kompleks tarzda egallashi hamda ularni turli pedagogik vaziyatlarda mustaqil, mas’uliyatli va ijodiy qo‘llay olish qobiliyatidir.

Asosiy metod va usullar. Bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi sun’iy intellekt vositalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish, ta’lim mazmunini individuallashtirish, amaliy pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, mustaqil fikrlash va refleksiv faoliyatni rivojlantirishga asoslanadi. Mazkur metodika **motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholash bosqichlari** asosida tashkil etilib, har bir bosqichda sun’iy intellekt vositalarining tegishli didaktik imkoniyatlaridan foydalanishni nazarda tutadi.

Motivatsion bosqichda bo‘lajak tarbiyachilarda sun’iy intellektning maktabgacha ta’limdagi imkoniyatlari, kasbiy faoliyatni yengillashtirishdagi ahamiyati va undan mas’uliyatli foydalanishga nisbatan ijobiy motivatsiya shakllantiriladi. Bunda muammoli savollar, pedagogik vaziyatlar, videomateriallar va sun’iy intellekt yordamida yaratilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

Kognitiv bosqichda talabalarga sun’iy intellekt vositalari, ularning pedagogik imkoniyatlari, axborotni izlash va tahlil qilish, ta’limiy materiallar yaratish, bolaning yosh va individual xususiyatlariga mos topshiriqlar ishlab chiqish usullari o‘rgatiladi. Talabalar sun’iy intellekt tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarni tanqidiy tahlil qilish, tekshirish va pedagogik nuqtayi nazardan baholashga yo‘naltiriladi.

Amaliy-faoliyatli bosqichda bo‘lajak tarbiyachilar sun’iy intellekt vositalari yordamida mashg‘ulot ishlanmalari, didaktik o‘yinlar, rivojlantiruvchi topshiriqlar, savol-javoblar, pedagogik vaziyatlar va individual ta’lim topshiriqlarini ishlab chiqadilar. Bunda “AI yordamida mashg‘ulot loyihalash”, “Pedagogik vaziyatni tahlil qilish”, “AI yaratgan materialni takomillashtirish”, “Individual topshiriq yaratish” kabi metodlardan foydalaniladi.

Refleksiv-baholash bosqichida talabalarning sun’iy intellektdan foydalanish samaradorligi, mustaqil pedagogik qaror qabul qilish qobiliyati, tanqidiy va kreativ fikrlashi hamda kasbiy kompetentligining shakllanganlik darajasi baholanadi. Bunda o‘z-o‘zini baholash, o‘zaro baholash, elektron portfolio, refleksiv kundalik va diagnostik topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Metodikani amaliy jihatdan quyidagi usullar bilan boyitish mumkin:

1. “AI-pedagog” metodi — talaba sun’iy intellekt yordamida muayyan pedagogik muammoning yechimini ishlab chiqadi va uning pedagogik jihatdan to‘g‘riligini asoslaydi.
2. “AI tanqidchisi” metodi — sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan ta’limiy materialdagi xato, nomuvofiqlik va pedagogik kamchiliklarni aniqlash hamda tuzatish.
3. “Pedagogik vaziyat – AI yechimi” metodi — real maktabgacha ta’lim vaziyati berilib, talaba AI yordamida bir nechta yechim ishlab chiqadi va eng maqbul pedagogik yechimni tanlaydi.
4. “Prompt-konstruktor” metodi — bo‘lajak tarbiyachilarga aniq va pedagogik jihatdan maqsadga yo‘naltirilgan so‘rovlar (promptlar) tuzishni o‘rgatish orqali AI bilan samarali ishlash kompetensiyasini shakllantirish.
5. “AI bilan hamkorlikda ijod qilish” metodi — didaktik o‘yin, ertak, mashg‘ulot ssenariysi yoki rivojlantiruvchi topshiriqni avval talabaning o‘zi ishlab chiqishi, keyin AI yordamida takomillashtirishi.
6. “Ikki variant” metodi — bir pedagogik topshiriqning talaba tomonidan mustaqil va AI yordamida yaratilgan ikki varianti taqqoslanib, ularning afzallik va kamchiliklari aniqlanadi.
7. “Refleksiv tahlil” usuli — har bir AI asosidagi topshiriqdan so‘ng talaba “Nimani o‘rgandim?”, “AI menga nimada yordam berdi?”, “Qaysi qarorni mustaqil qabul qildim?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini tahlil qiladi.
8. “Raqamli portfolio” usuli — talabaning AI yordamida yaratgan mashg‘ulot ishlanmalari, didaktik materiallari, pedagogik vaziyat yechimlari va refleksiv tahlillari elektron portfolio shaklida jamlanadi.

Metodikaning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, sun’iy intellekt bo‘lajak tarbiyachining o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki uning mustaqil fikrlashi, pedagogik qaror qabul qilishi, kreativligi, axborot bilan ishlashi va kasbiy faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiluvchi didaktik vosita sifatida qo‘llanadi

Po‘latova P.Mning pedagogik qarashlarida ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, t’lim-tarbiya jarayonini pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish va samarali metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv bo‘lajak tarbiyachilarda kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish individual yondashuv va ta’lim samaradorligini ta’minlashning yangi didaktik imkoniyatlarini yaratadi[5].

Bo‘lajak tarbiyachining kasbiy kompetentligi esa maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali ta’lim berish, innovatsion hamda raqamli texnologiyalardan, jumladan sun’iy intellekt vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish, shuningdek, kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal etish va uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorlikni ifodalovchi integrallashgan kasbiy sifatlar majmuidir.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt vositalaridan maqsadli va pedagogik jihatdan asoslangan foydalanish bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Xususan, AI vositalari ta’lim jarayonini individuallashtirish, talabalarning mustaqil va kreativ fikrlashini rivojlantirish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, didaktik materiallar yaratish hamda o‘z faoliyatini refleksiv baholash imkonini beradi. Shu asosda ishlab chiqilgan metodika bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy bilim, amaliy ko‘nikma, raqamli kompetensiya, kreativlik va pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatlarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvda sun’iy intellekt tarbiyachining o‘rnini bosuvchi emas, balki uning kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi va takomillashtiruvchi didaktik vosita sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ–4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-maydagi “Ta’lim-tarbiya jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5117-son qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-son qarori.

5. Po‘latova P.M. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2019.

6. Khakimov, F. (2024). METHODS OF DEVELOPING CREATIVE THINKING SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS. Confrencea, 5, 89-92.

7. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2020.

TALABALAR MEDIAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT-RESURS MARKAZI PEDAGOGIK IMKONIYATLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODIKASIGA OID ILG‘OR XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Otamurodova Aziza Sultonmurodovna
Urganch davlat pedagogika instituti
“Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
Tel: +998 94 230 79 09

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning mediakompetentligini rivojlantirishda oliy ta’lim muassasalari axborot-resurs markazlarining pedagogik imkoniyatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish masalasi ko‘rib chiqilgan. AQSH, Buyuk Britaniya, Finlyandiya va Janubiy Koreyaning media va axborot savodxonligini rivojlantirish borasidagi ilg‘or tajribasi tahlil qilinib, xorijiy metodik yondashuvlarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mediakompetentlik, axborot-resurs markazi, media savodxonlik, axborot savodxonligi, pedagogik imkoniyat, xorijiy tajriba, raqamli ta’lim muhiti, talabalar.

Аннотатsiя: В статье рассматривается вопрос повышения эффективности использования педагогических возможностей информatsionно-ресурсных центров вузов в развитии медиакомпетентности студентов. Проанализирован передовой опыт США, Великобритании, Финляндии и Южной Кореи в области медиа- и информatsionной грамотности, а также выработаны рекомендatsii по адаптatsii зарубежных методических подходов к natsиональной системе образования.

Ключевые слова: медиакомпетентность, информatsionно-ресурсный центр, медиаграмотность, информatsionная грамотность, педагогическая возможность, зарубежный опыт, цифровая образовательная среда, студенты.

Abstract: This article examines ways to increase the effectiveness of the pedagogical potential of higher education information-resource centers in developing students’ media competence. Advanced practices of the USA, the United Kingdom, Finland, and South Korea in media and information literacy are analyzed, and recommendations for adapting foreign methodological approaches to the national education system are proposed.

Keywords: media competence, information-resource center, media literacy, information literacy, pedagogical potential, foreign experience, digital learning environment, students.

Kirish. Zamonaviy raqamli jamiyatda axborot oqimining kengayishi talabalardan nafaqat axborotni topish, balki uni tanqidiy tahlil qilish, baholash va samarali ishlata olish ko‘nikmalarini talab etmoqda. Bu borada oliy ta’lim muassasalarining axborot-resurs markazlari nafaqat kitob va elektron manbalarni saqlash maskani sifatida, balki talabalarning mediakompetentligini shakllantiruvchi to‘liq huquqli pedagogik institut sifatida yangi mazmun kasb etmoqda. Biroq amaliyot ko‘rsatishicha, ko‘pchilik axborot-resurs markazlari hozircha faqat resurs taqdim etuvchi tashkilot sifatida faoliyat yuritib, ularning pedagogik-metodik salohiyatidan to‘liq foydalanilmayapti. Shu sababli talabalar mediakompetentligini

rivojlantirishda axborot-resurs markazlari pedagogik imkoniyatlarining samaradorligini oshirish metodikasini xorijiy ilg‘or tajriba asosida tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda raqamli transformatsiya bo‘yicha oliy ta’lim tizimi talabalarning mediakompetligini rivojlantirish ta’lim sifatini ta’minlovchi muhim sifatdan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Axborot resurslarning jadallashuvi, elektron resurslarning keng jamoatchilik, ijtimoiy tarmoqlarning ta’lim jarayoniga faol kirish kelishuvi talabdan dasturiy ta’minotni ishlab chiqarish, balki ishonchligini tanqidiy foyda, turli manbalarni o‘zaro hisoblash, media mazmunini axborot qilish,dan etik va mas'uliyatli energiya talab va mustaqil media mahsulot ishlab chiqarishni boshqarish.

Ilg‘or tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy akademik yoki resurs markazi an'anaviy axborot kutubxonalarini saqlash, tizimlashtirish va foydalanuvchiga taqdim etish ishlab chiqarishi bilan cheklanib qolmaydi. U ning ta’lim olishi, tadqiqotchilik faoliyati, axborot bilan talab bilan va muhitda samarali aloqa qilish uchun pedagogik muhitni shakllantirishni mustaqil ta’limiy markaz sifatida qaralmoqda. AQSH akademik kutubxonalarida shakllangan ACRLning Information Literacy Framework modeli talabaning axborotni strategik izlash, manbaning ishonchliligi va kontekstini amalga oshirish, axborotning yaratilish jarayonini anglash, tadqiqotlar natijalarini va axborotdan mas'uliyatli yuklash kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Media va axborot savodxonligini rivojlantirish borasidagi xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish va axborot-resurs markazlari faoliyatini takomillashtirishga oid metodik takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Xalqaro tajribada mediakompetentlikni rivojlantirish axborot savodxonligi (information literacy) tushunchasi bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. AQSH Kollej va tadqiqot kutubxonalari assotsiatsiyasi (ACRL) tomonidan ishlab chiqilgan “Oliy ta’lim uchun axborot savodxonligi asoslari” (Framework for Information Literacy for Higher Education) hujjati universitet kutubxonalari va axborot-resurs markazlariga talabalarni axborot manbalarini tanqidiy baholashga o‘rgatish bo‘yicha aniq metodik yo‘nalishlarni taqdim etadi [1]. Ushbu tizimda axborot-resurs markazi xodimlari “teaching librarian” maqomida ishtirok etib, o‘quv dasturlariga integratsiyalashgan mediasavodxonlik mashg‘ulotlarini olib boradilar.

UNESKOning “O‘qituvchilar uchun media va axborot savodxonligi” dasturi media va axborot resurs markazlarini “community learning hub” sifatida talqin qiladi, ya’ni bunday markazlar nafaqat talabalar, balki professor-o‘qituvchilar uchun ham mediasavodxonlik bo‘yicha uzluksiz malaka oshirish maydoniga aylanadi [2]. Bu yondashuvning muhim jihati markaz faoliyatini alohida fan sifatida emas, balki barcha yo‘nalishlardagi fanlarga integratsiyalashgan holda tashkil etishdir.

Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlikni rivojlantirish milliy ta’lim strategiyasining ajralmas qismi sifatida belgilangan bo‘lib, maktab va universitet kutubxonalari media pedagoglari bilan hamkorlikda loyihaviy va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etadi [3]. Bunda axborot-resurs markazlari talabalarga raqamli kontentni yaratish, media manbalarni tekshirish (fakt-cheking) va axborot xavfsizligi bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar beruvchi ustaxona (workshop) formatidan foydalanadi.

Janubiy Koreyada axborot-resurs markazlari zamonaviy raqamli texnologiyalar sun’iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari, virtual va kengaytirilgan reallik vositalari yordamida talabalarga individuallashtirilgan media ta’lim resurslarini taqdim etadi, bu esa markazning

pedagogik faolligini sezilarli darajada oshiradi [4]. Buyuk Britaniya universitetlarida esa axborot-resurs markazlari “Digital Capabilities” dasturlari doirasida talabalarning raqamli va media kompetentligini bosqichma-bosqich rivojlantiruvchi modulli tizimni joriy etgan [1].

Keltirilgan xorijiy tajribalarni umumlashtirib, quyidagi metodik yo‘nalishlarni ajratish mumkin: birinchidan, axborot-resurs markazi faoliyatini o‘quv dasturlariga integratsiyalash; ikkinchidan, markaz xodimlarini pedagogik-metodik jihatdan tayyorlash; uchinchidan, amaliy mashg‘ulot va loyihaviy ish formatlaridan foydalanish; to‘rtinchidan, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalarini joriy etish; beshinchidan, mediasavodxonlikni fanlararo integratsiya asosida shakllantirish. Ushbu yo‘nalishlarni milliy ta’lim tizimi sharoitiga moslashtirish talabalar mediakompetentligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Axborot-resurs markazlarining (ARM) ta’lim-tarbiya jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari talabalar va o‘qituvchilarga zamonaviy axborot muhitida sifatli ta’lim olish, kasbiy va ilmiy salohiyatni yuksaltirish uchun keng sharoitlar yaratadi. Pedagogik imkoniyatlari va vazifalari quyidagilardan iborat.

Mustaqil ta’limni tashkil etish: Talabalarning darsdan tashqari vaqtda mustaqil ravishda bilim olishi, ilmiy izlanishlar olib borishi va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda zarur adabiyotlar bilan ta’minlaydi.

Axborot va media kompetentlikni oshirish: Talabalar mediakompetentligini rivojlantirishda axborot-resurs markazidan foydalanish jarayoni orqali yoshlarning zamonaviy raqamli axborot manbalari bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: O‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etishga yordam beradi.

Ma’rifiy va madaniy muhit: Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish maqsadida turli ma’rifiy tadbirlar, kitobsevarlar davrasi va ilmiy uchrashuvlarni tashkil etadi.

Resurs bazasining boyligi: Milliy va xorijiy bosma, elektron darsliklar, monografiyalar hamda ilmiy jurnallardan foydalanish imkoniyatini taqdim etadi.

Xulosa. Axborot-resurs markazi (ARM) shunchaki kitob saqlanadigan joy emas, balki zamonaviy ta'limning pedagogik mexanizmi va strategik markazidir. Uning asosiy pedagogik ahamiyati quyidagilardan iborat: talabalarda mustaqil bilim olish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi, yoshlarning raqamli dunyoda to‘g‘ri va xavfsiz axborot izlash, ya'ni mediakompetentlik mahoratini oshiradi, o‘qituvchi va talabalar uchun innovatsion axborot muhitini yaratib, ta'lim sifatini yangi bosqichga ko‘taradi. ARM – mustaqil fikrlaydigan, axborot texnologiyalarini puxta egallagan va intellektual salohiyatli zamonaviy mutaxassislarni tarbiyalashda eng muhim pedagogik poydevor hisoblanadi.

Xorijiy tajribani tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, axborot-resurs markazlarining pedagogik imkoniyatlarini to‘liq ishga solish talabalar mediakompetentligini rivojlantirishning muhim omilidir. Milliy ta’lim tizimida bunday markazlarni shunchaki axborot ta’minoti maskani emas, balki mediasavodxonlik bo‘yicha metodik-amaliy markazga aylantirish, xodimlarni pedagogik jihatdan tayyorlash, o‘quv dasturlariga integratsiyalash hamda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish orqali ularning samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Association of College and Research Libraries (ACRL). Framework for Information Literacy for Higher Education. – Chicago: ALA, 2016.

2. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris: UNESCO Publishing, 2011.

3. Finnish National Agency for Education. Media Literacy in Finland: National Media Education Policy. – Helsinki, 2019.

4. To‘xtayev N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: “Fan va innovatsiya” nashriyoti, 2022. – B. 111.

5. Rahmonov D. Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – B. 206.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Ortiqmatova Iqboloy Abdumalik qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi 1-kurs magistranti
Ilmiy maslahatchi: Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna
E-mail: ortiqmatovaiqboloy@gmail.com
Tel: +998 95 321 64 04

Annotatsiya: Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimiga joriy etilayotgan Milliy o‘quv dasturi asosidagi yangi avlod darsliklarining yaratilish jarayoni, ularning ilgari amalda bo‘lgan darsliklardan farqli tomonlari va ta’lim amaliyotida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar tahlil qilingan. Tadqiqot maqsadi — yangi avlod darsliklarining mazmuniy, metodik va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili, ilmiy-pedagogik adabiyotlar sharhi va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijada, darsliklarning mazmuniy chuqurligi, mahalliy va xorijiy tajribaning uyg‘unlashtirilishi ijobiy holat sifatida baholangan, biroq o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi, hududlar o‘rtasidagi moddiy-texnik ta’minot tafovuti va ayrim darslik mavzularining yosh xususiyatlariga to‘liq mos kelmasligi kabi muammolar aniqlandi. Xulosa qismida ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, Milliy o‘quv dasturi, kompetensiyaviy yondashuv, ta’lim sifati, darslik muammolari, pedagogik innovatsiya, o‘quv-metodik ta’minot, ta’lim islohoti.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс создания учебников нового поколения, внедряемых в систему начального образования на основе Национальной учебной программы, их отличия от ранее действовавших учебников, а также актуальные проблемы, возникающие в образовательной практике. Цель исследования — изучить содержательные, методические и практические аспекты учебников нового поколения и разработать обоснованные рекомендации по их совершенствованию. В исследовании использованы методы анализа нормативно-правовых документов, обзора научно-педагогической литературы и сравнительного анализа. В результате положительно оценены содержательная глубина учебников и сочетание отечественного и зарубежного опыта, однако выявлены такие проблемы, как недостаточная методическая подготовка учителей, различия в материально-техническом обеспечении между регионами и несоответствие отдельных тем возрастным особенностям учащихся. В заключении даны практические предложения по устранению указанных проблем.

Ключевые слова: начальное образование, учебники нового поколения, Национальная учебная программа, компетентностный подход, качество образования, проблемы учебников, педагогическая инновация, учебно-методическое обеспечение, реформа образования.

Abstract: This article analyzes the process of developing new-generation textbooks introduced into the primary education system on the basis of the National Curriculum, their differences from previously used textbooks, and the pressing problems arising in educational practice. The purpose of the research is to study the content-related, methodological, and practical aspects of new-generation textbooks and to develop evidence-based recommendations for their improvement. The study employed analysis of legal and regulatory documents, a review of scientific-pedagogical literature, and comparative analysis. The findings show that the depth of content and the combination of national and foreign experience are positive aspects, while problems such as insufficient methodological preparedness of teachers, disparities in material and technical provision between regions, and the mismatch of certain textbook topics with age-related characteristics were identified. The conclusion offers practical proposals for addressing these problems.

Keywords: primary education, new-generation textbooks, National Curriculum, competence-based approach, quality of education, textbook problems, pedagogical innovation, educational-methodological support, education reform.

Ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri, shubhasiz, darslikdir. Darslik nafaqat bilim manbai, balki o‘quvchining fikrlash tarzini, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini va dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy vositadir. Shu bois so‘nggi yillarda O‘zbekistonda boshlang‘ich ta’lim mazmunini yangilash borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu boradagi ishlar O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni [1], Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi [2] hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni [3] asosida tizimli tarzda olib borilmoqda.

Ushbu me’yoriy hujjatlar asosida ishlab chiqilgan Milliy o‘quv dasturi doirasida boshlang‘ich sinflar uchun yangi avlod darsliklari yaratildi. Ularning dastlabki sinovi 2022–2023-o‘quv yilida Namangan va Sirdaryo viloyatlarining 918 ta maktabida “Ona tili va o‘qish savodxonligi” hamda “Matematika” fanlari bo‘yicha o‘tkazilgan bo‘lsa [4], 2023/2024-o‘quv yilidan boshlab respublikaning barcha boshlang‘ich sinflarida ushbu darsliklar asosida ta’lim jarayoni tashkil etila boshlandi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, islohot yangi bo‘lgani sabab amaliyotda ko‘plab bahsli va hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar yuzaga kelmoqda, ularni ilmiy asosda o‘rganish va tizimlashtirish zarurati mavjud.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang‘ich ta’limdagi yangi avlod darsliklarining ijobiy jihatlari va ularni qo‘llash jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni ilmiy tahlil qilish hamda ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Milliy o‘quv dasturi AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) va Xalq ta’limi vazirligi huzuridagi tegishli tuzilmalar hamkorligida ishlab chiqilgan bo‘lib [4], unda boshlang‘ich sinf o‘quvchisi egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar aniq belgilangan. Ilgari amalda bo‘lgan “Ona tili” va “O‘qish” fanlari endilikda yagona “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fani sifatida birlashtirilib, unda grammatik qoidalarni yodlashdan ko‘ra nutqiy faoliyat — tinglab tushunish, gapirish, o‘qib tushunish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida urg‘u berilgan [5].

Yangi avlod darsliklarida tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlikda ishlash va kommunikatsiya ko‘nikmalarini uyg‘unlashtirgan zamonaviy 4K modeli tamoyillaridan foydalanilgan [5]. Bu model o‘quvchini nazariy bilimlarni yodlab olishga emas, balki olingan bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishga yo‘naltiradi. Shuningdek, darsliklar tuzilishida Finlandiya, AQSh va Turkiya kabi mamlakatlarning ilg‘or ta’lim tajribasi ham hisobga olingan bo‘lib [5], bu jahon andozalariga yaqinlashish imkonini bermoqda.

Islohotning yangi bosqichida bir qator muammolar ham kuzatilmoqda. Birinchidan, jamoatchilik va ota-onalar orasida darsliklarning ayrim mavzulari murakkabligi, ba’zi mashqlarning yosh xususiyatlariga to‘liq mos kelmasligi yuzasidan e’tirozlar bildirilmoqda, bu masala Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rahbariyati tomonidan ham tan olingan va tuzatish ishlari davom etayotgani ma’lum qilingan [7]. Ikkinchidan, ko‘pgina boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, ayniqsa uzoq tajribaga ega pedagoglar, yangi metodikaga — o‘quvchi faolligiga asoslangan, loyihaviy va interfaol topshiriqlar bilan ishlashga to‘liq metodik jihatdan tayyor emasligi kuzatilmoqda. Uchinchidan, poytaxt va yirik shaharlardagi maktablar bilan chekka tumanlardagi maktablar o‘rtasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta’minlanganlik darajasida sezilarli tafovut mavjud, bu esa darsliklarga ilova qilingan raqamli va interaktiv resurslardan barcha o‘quvchilarning birdek foydalanishiga to‘sqinlik qilmoqda. To‘rtinchidan, ba’zi hollarda darslik matni bilan unga ilova qilingan mashq daftari mazmuni o‘rtasida nomuvofiqlik kuzatilishi ham amaliyotchi o‘qituvchilar tomonidan qayd etilmoqda [5].

Yuqorida keltirilgan muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlar amaliyotga tatbiq etilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz: birinchidan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun yangi darsliklarning metodikasi bo‘yicha muntazam va amaliyotga yo‘naltirilgan malaka oshirish kurslari hamda ustoz–shogird tizimini kengaytirish; ikkinchidan, har o‘quv yili yakunida o‘qituvchilar va ota-onalarning fikr-mulohazalarini yig‘ish va tahlil qilishga asoslangan doimiy monitoring mexanizmini joriy etish, shu orqali darsliklarni bosqichma-bosqich takomillashtirib borish; uchinchidan, chekka va qishloq hududlaridagi maktablarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari bilan ta’minlashga alohida davlat mablag‘larini yo‘naltirish; to‘rtinchidan, darslik va mashq daftarlarini nashrga tayyorlashda mazmuniy muvofiqlikni ta’minlash uchun mualliflar guruhi va amaliyotchi o‘qituvchilar ishtirokidagi ekspertiza bosqichini majburiy tarzda kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, Milliy o‘quv dasturi asosida yaratilgan yangi avlod darsliklari boshlang‘ich ta’lim mazmunini zamon talablariga moslashtirish yo‘lidagi muhim qadam bo‘lib, ular o‘quvchida kompetensiyaviy yondashuv asosida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, islohotning dastlabki bosqichida yuzaga kelgan metodik, moddiy-texnik va mazmuniy muammolarni izchil va tizimli ravishda bartaraf etib borish zarur. Bunda o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini muntazam oshirish, jamoatchilik fikrini hisobga olish va hududlar o‘rtasidagi tengsizlikni bartaraf etish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Faqat shu tarzda yangi avlod darsliklari o‘z vazifasini to‘laqonli bajarib, sifatli va barqaror boshlang‘ich ta’lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020-yildagi O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”.
4. Ochildiyeva M., Parpiyev O. Boshlang‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar // Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarnomasi. – B. 640–644.
5. Xayitboyeva M.B., Muhammadjonova O.F. Yangi avlod darsliklarida 4K modelini joriy etilishining o‘ziga xos xususiyatlari // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024.
6. To‘xtayev N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: “Fan va innovatsiya” nashriyoti, 2022. – B. 111.
7. Shomirzayeva D. Yangi avlod darsliklari: jamoatchilikni qiziqtirayotgan savollar, xatolar va yaxshi natijalarga umid – vazir o‘rinbosari bilan ochiq suhbat // Kun.uz, 17.11.2023-yil. URL: https://kun.uz/news/2023/11/17

BOSHLANG‘ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA “DESIGN THINKING” (DIZAYN TAFAKKURI) YONDASHUVINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Rahmataliyeva Sohiba Hoshim qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi
2-bosqich magistranti
E-mail: *sokhiba98@gmail.com*
Tel: *+998 95 095 24 23*
Ilmiy rahbar: *Matkarimov Abdurahim Muhammadjonovich*
NamDPI Intellektual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrasi mudiri dots.

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida dizayn tafakkuri (Design Thinking) yondashuvining nazariy asoslari, metodologik tamoyillari hamda amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu yondashuvning o‘quvchilarda ijodkorlik, muammoli vaziyatlarni hal qilish va innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni haqida fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: dizayn tafakkuri, boshlang‘ich ta’lim, texnologiya darslari, kreativlik, innovatsiya, muammoli ta’lim, g‘oya, prototip, kompetensiya.

Аннотация: в данной статье проанализированы теоретические основы, методологические принципы и педагогические возможности применения подхода дизайн-мышления (Design Thinking) при организации уроков технологии в начальных классах. Освещены возможности развития у учащихся творческого и критического мышления, навыков самостоятельного анализа проблемных ситуаций и разработки эффективных решений, а также формирования инновационных идей посредством интеграции дизайн-мышления в образовательный процесс. Кроме того, с точки зрения особенностей начального образования рассмотрены такие этапы данного подхода, как эмпатия, определение проблемы, генерация идей, создание прототипа и его тестирование. Обосновано, что использование дизайн-мышления является эффективным средством активизации практической деятельности учащихся на уроках технологии, поддержки их самостоятельного мышления и развития ключевых компетенций.

Ключевые слова: дизайн-мышление, начальное образование, уроки технологии, креативность, творчество, инновация, проблемное обучение, эмпатия, генерация идей, прототипирование, критическое мышление, компетентность.

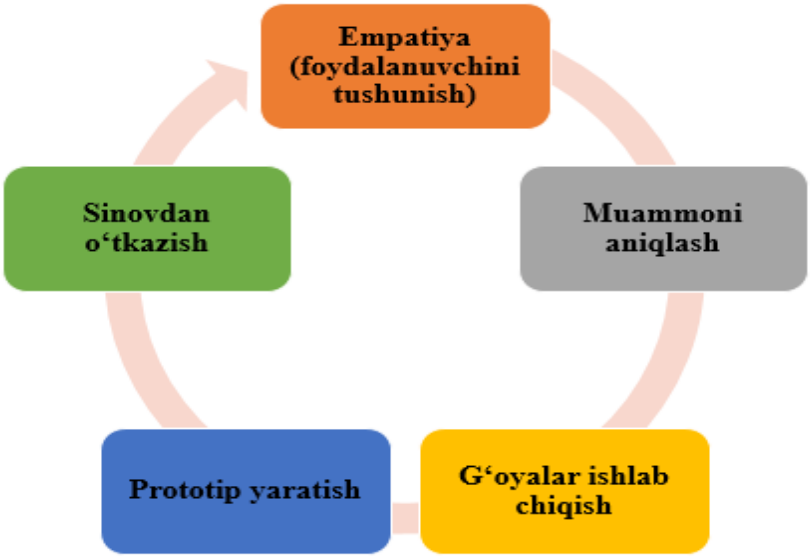
Abstract: this article analyzes the theoretical foundations, methodological principles, and pedagogical potential of applying the Design Thinking approach in technology lessons at the primary school level. It highlights the opportunities provided by integrating Design Thinking into the educational process to develop students’ creative and critical thinking, their ability to independently analyze problem situations and develop effective solutions, as well as their skills in generating innovative ideas. In addition, the main stages of the approach, including empathy, problem definition, idea generation, prototyping, and testing, are examined in accordance with the specific characteristics of primary education. The study substantiates that the use of Design Thinking serves as an effective means of enhancing students’ practical activities in technology

lessons, supporting independent thinking, and developing key competencies.

Keywords: Design Thinking, primary education, technology lessons, creativity, innovation, problem-based learning, empathy, idea generation, prototyping, critical thinking, competence.

Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchilardan nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishni ham talab etadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday yondashuvlardan biri — dizayn tafakkuri (Design Thinking) bo‘lib, u o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Dizayn tafakkuri — bu muammolarni inson ehtiyojlariga yo‘naltirilgan holda hal qilishga qaratilgan ijodiy jarayondir. Ushbu yondashuv dastlab dizayn sohasida shakllangan bo‘lsa-da, bugungi kunda u ta’lim, biznes va ijtimoiy sohalarda keng qo‘llanilmoqda.

Dizayn-tafakkur insonning intuitiv his qilish, nafaqat funktsional, balki hissiy tarkibiy qismga ega bo’lgan g’oyalarni yaratish, ularni so’zi yoki belgilari bilan ifoda etish qobiliyatiga asoslangan. O’tgan asrning 50-60 yillarida paydo bo’lgan mazkur yondashuvning ilk nazariy ishlanmasi sifatida Gerbert Saymon (Herbert Simon) tomonidan “The Sciences of the Artificial” (“Sun’iylik ilmi”) kitobi tilga olinadi, “dizayn-tafakkur” atamasidan ilk marta foydalanish Edvard Arnold (Jon. E. Arnold) monografiyasida kuzatilgan. Uning ta’kidlashicha, dizayn fikrlash ijodkorlik va texnologiyaning sinergik kombinatsiyasiga asoslanadi, bu birinchi navbatda odamlarning ehtiyojlariga qaratilgan. Keyinchalik Gerbert Aleksandr Simon «dizayn tafakkuri» texnologiyasini mavjud sharoitlarni kerakli sharoitlarga aylantirish imkonini beruvchi maxsus fikrlash usuli deb hisobladi. Zamonaviy olimlar, xususan, V. Paleeva dizayn fikrlash texnologiyasini «iste’molchilarning real muammolarini hal qilishning innovatsion jarayoni». V. Ivanova esa dizayn fikrlash texnologiyasini turli muammolarni hal qilishga yordam beradi, xususan, yangi mahsulotlar (xizmatlar, ish turlari) yoki yangi biznes yaratish, mavjudlarini takomillashtirish bilan bog‘liq[1, 142-b].Dizayn tafakkuri quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1-rasm. Dizayn tafakkuri bosqichlari.

Mazkur bosqichlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularni mustaqil fikrlashga undaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida dizayn tafakkurini shakllantirish nazariy tushuntirishdan ko‘ra ko‘proq amaliy faoliyat orqali samarali amalga oshiriladi. Bu yoshdagi bolalar uchun muhim jihat — muammoni ko‘rish, uni his qilish va o‘z qo‘llari bilan yechim topishga harakat qilishdir.

Dizayn tafakkurini shakllantirish uchun dars jarayoni bosqichma-bosqich tashkil etiladi:

- avvalo, o‘quvchilarda empatiya (boshqalarni tushunish) rivojlantiriladi. Masalan, o‘qituvchi savol beradi: “Agar kichik ukangiz qalamlarini yo‘qotib qo‘yayotgan bo‘lsa, unga qanday yordam berish mumkin?” Bu orqali bolalar muammoni inson nuqtai nazaridan ko‘rishni o‘rganadi.

- keyin muammo aniqlashtiriladi, o‘quvchilar birgalikda shunday xulosaga keladi: “Qalamlar tartibsiz saqlanmoqda, shuning uchun yo‘qolmoqda.”

- shundan so‘ng g‘oyalar ishlab chiqish bosqichi boshlanadi. Bu yerda bolalarga erkin fikrlash imkoniyati beriladi: kimdir qalamdon yasashni taklif qiladi, boshqasi esa osib qo‘yiladigan cho‘ntak qilishni aytadi. Muhimi — hech qanday g‘oya rad etilmaydi.

- keyingi bosqich — prototip yaratish. O‘quvchilar karton, qog‘oz, plastik idishlar kabi oddiy materiallardan foydalanib o‘z g‘oyalarini amalda bajaradi. Bu jarayonda ular nafaqat fikrlaydi, balki yaratadi. Oxirida sinov va baholash amalga oshiriladi. Har bir o‘quvchi o‘z mahsulotini sinab ko‘radi: qalamlar sig‘ayaptimi, qulaymi, mustahkammi? Agar kamchilik bo‘lsa, uni tuzatishga harakat qiladi. Bu kabi mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashni, muammoni hal qilishni, ijodiy yondashishni, jamoada ishlashni tabiiy ravishda o‘zlashtiradi. Muhimi, o‘qituvchi tayyor javob bermaydi, balki yo‘naltiruvchi rolni bajaradi. Shunda bola o‘zini “yaratuvchi” sifatida his qiladi va bu dizayn tafakkurining eng muhim natijasidir.Empatiya bosqichi pedagogning o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilganlik darajasini oshirsa, muammoni aniqlash bosqichi pedagogik vaziyatni chuqur tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. G‘oya yaratish bosqichi divergent fikrlashni faollashtirib, stereotip metodlardan chiqish imkonini beradi. Prototiplash va test jarayonlari esa nazariy g‘oyalarni amaliy sinovdan o‘tkazish orqali reflektiv kompetensiyani mustahkamlaydi[2, 426-b].

Maqolada asosiy ilmiy g‘oya sifatida “Design Thinking — mahsulot yaratish emas, kompetensiya shakllantirish texnologiyasi” degan fikrni ilgari surishimiz mumkin, ya’ni, texnologiya darsining maqsadi faqat chiroyli buyum yasash emas. Muhimi, bola: muammoni ko‘radi → savol beradi → yechim izlaydi → g‘oya yaratadi → tajriba qiladi → xatodan o‘rganadi → mahsulotini takomillashtiradi[3].

Bu yondashuvni boshlang‘ich ta’limdagi kompetensiyaviy yondashuv bilan bog‘lash juda yaxshi natija beradi. Yuqoridagi fikrlarni jamlagan holda boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida quyidagi “Design Thinking modeli”dan dars jarayonlarida foydalanishimiz mumkin.

Bosqich	O‘quvchi faoliyati	O‘qituvchi faoliyati	Natija
Empatiya	Kuzatadi, savol beradi	Yo‘naltiradi	Ehtiyoj aniqlanadi
Muammoni aniqlash	Muammoni ifodalaydi	Savollar beradi	Muammo belgilanadi
G‘oya	Yechimlar taklif qiladi	Rag‘batlantiradi	G‘oyalar banki
Prototip	Model yaratadi	Maslahat beradi	Dastlabki mahsulot
Test	Sinaydi va baholaydi	Fikr-mulohaza beradi	Takomillashtirilgan mahsulot

1-jadval. Design Thinking modeli

Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida Design Thinkingning pedagogik samarasi asosida o’quvchilarda shakllanadigan quyidagi ko‘nikmalarni ajratib ko‘rsatish mumkin: ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, muloqot, jamoada ishlash, mustaqil qaror qabul qilish, tadqiqotchilik, innovatsion fikrlash va amaliy kompetensiya.

Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida dizayn tafakkurini qo‘llash quyidagi metodologik tamoyillarga asoslanadi:

1. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim - har bir o‘quvchining qiziqishlari, ehtiyojlari va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

2. Faol o‘qitish usullari - dars jarayonida o‘yin, loyiha, muammoli vaziyatlar kabi interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshiradi.

3. Hamkorlikda o‘rganish - o‘quvchilar guruhlarda ishlash orqali o‘zaro fikr almashadi, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

4. Tajribaga asoslangan o‘qitish - nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish dizayn tafakkurining muhim jihatlaridan biridir[4].

Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida dizayn tafakkurini qo‘llash quyidagi natijalarga olib keladi:

- o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi rivojlanadi;
- muammolarni hal qilish ko‘nikmalari shakllanadi;
- amaliy faoliyatga qiziqish ortadi;
- mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi.

Masalan, oddiy buyum (qalamdon, o‘yinchoq, maket) yaratish jarayonida o‘quvchilar muammoni aniqlashdan tortib, tayyor mahsulotni sinovdan o‘tkazishgacha bo‘lgan bosqichlarni bajaradilar.Dizayn tafakkuri o‘quvchilarda quyidagi kompetensiyalarni rivojlantiradi:

- kreativlik va innovatsion fikrlash;
- tanqidiy tahlil qilish;
- jamoada ishlash;

- kommunikativ ko‘nikmalar.

Bu esa o‘quvchilarning kelajakda raqobatbardosh shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida dizayn tafakkuri yondashuvini joriy etish ta’lim sifatini oshirishning samarali vositalaridan biridir. Ushbu yondashuv o‘quvchilarni faollikka undaydi, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi va real hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Shuning uchun dizayn tafakkurini ta’lim jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mamadaminova M. Ta’lim sohasida dizayn-tafakkur texnologiyalarini qo‘llashning pedagogik-psixologik xususiyatlari, Образование и инновационные исследования - 2024 год № 6, b 142.
2. Abduraxmonova N. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda “design thinking” texnologiyasidan foydalanish, Ilm vaqti – Science time ilmiy jurnali April 2026 yil № 4 son, b 426.
3. Kalendarova Z. K. Integratsiya negizida boshlang’ich sinf o‘quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION, (2024).1(2), b 195.
4. Sharipova, D., Khodiyeva, D. M. Shirinov Natural science and its teaching methods. Textbook. (2018).T.:«Barkamol fayz media.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA IQTISODIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA METODIK ASOSLARI (YAPON TARBIYA METODIKASI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARI MISOLIDA)

Raximjonova Xilola Raximjon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Inisituti
Magistr: Tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlangiich ta'lim) yo‘nalishi 2-kurs talabasi
E-mail: *raximjonovaxilola@gmail.com*
Tel: *+998 50 506-03-08*

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida iqtisodiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik va metodik jihatlari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — Yaponiya tarbiya metodikasi (xususan, Tokkatsu) va o‘qish savodxonligi darslarini integratsiyalash orqali o‘quvchilarda tejamkorlik, resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, moliyaviy savodxonlik va iqtisodiy tafakkur ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat. Maqolada ushbu jarayonning amaliy mexanizmlari va samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, iqtisodiy kompetensiya, yapon tarbiya metodikasi, o‘qish savodxonligi, moliyaviy savodxonlik, pedagogik texnologiya, integratsiya, metodika.

Аннотация: в статье освещаются педагогические и методические аспекты формирования экономических компетенций у учащихся начальных классов. Основная цель исследования — разработка путей формирования у учащихся навыков бережливости, правильного распределения ресурсов, финансовой грамотности и экономического мышления посредством интеграции японской методики воспитания и уроков читательской грамотности. В статье анализируются практические механизмы и эффективность данного процесса.

Ключевые слова: начальное образование, экономическая компетенция, японская методика воспитания, читательская грамотность, финансовая грамотность, педагогическая технология, интеграция, методика.

Abstract: the article highlights the pedagogical and methodological aspects of forming economic competencies in primary school students. The main purpose of the research is to develop ways to form students' skills of thrift, proper resource allocation, financial literacy and economic thinking through the integration of Japanese education methodology and reading literacy lessons. The article analyzes the practical mechanisms and effectiveness of this process.

Keywords: primary education, economic competence, Japanese education methodology, reading literacy, financial literacy, pedagogical technology, integration, methodology.

Kirish

Bugungi kunda jahon ta’lim tizimida o‘quvchilarni nafaqat akademik bilimlar bilan qurollantirish, balki ularni hayotga tayyorlash, amaliy ko‘nikmalar bilan ta’minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish o‘quvchilarning kelajakdagi moliyaviy mustaqilligi va resurslarni to‘g‘ri boshqarish qobiliyati uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda Yaponiya tarbiya metodikasi va o‘qish savodxonligi darslari imkoniyatlarini birlashtirib, samarali pedagogik-metodik tizimni taklif etishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, iqtisodiy kompetensiyalarni rivojlantirishga an’anaviy yondashuvlardan farqli o‘laroq, yaponlarning “Tokkatsu” (maxsus faoliyat) tizimi va PISA xalqaro baholash dasturi asosidagi o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini integratsiyalashgan holda qo‘llash metodikasi ishlab chiqilgan.

Asosiy qism

Iqtisodiy kompetensiya – bu shunchaki pulni hisoblash emas, balki vaqtni, mehnatni, tabiiy resurslarni tejash, ehtiyoj va imkoniyatlarni to‘g‘ri taqqoslash, jamoa bo‘lib ishlashda umumiy resurslarni taqsimlay olish kabi keng qamrovli tushunchadir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu tushunchalarni o‘yin, hikoya va amaliy mashg‘ulotlar orqali yetkazish maqsadga muvofiqdir.

Yaponiya tarbiya metodikasi, xususan, “Tokkatsu” o‘quvchilarda jamoa oldidagi mas’uliyat, o‘zaro yordam, maktab mulkini asrash (o-soji an’anasi) va vaqtni to‘g‘ri taqsimlash kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Bu fazilatlar bevosita iqtisodiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Masalan, sinfda navbatchilik jarayonida o‘quvchilar suv, elektr va o‘quv qurollarini tejashni o‘rganadilar. Bu esa kelajakda byudjetni rejalashtirish ko‘nikmasining dastlabki ko‘rinishi bo‘ladi.

Yaponiyaning barkamol shaxsni tarbiyalash modeli – Tokkatsu ko‘p yillik tarixga ega bo‘lib, u nafaqat akademik bilimlarni, balki bolaning hissiy, ijtimoiy va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. R. Tsuneyoshi va boshqalarning ta’kidlashicha, Tokkatsu doirasidagi kundalik amaliyotlar – sinfni tozalash (o-soji), tushlik tarqatish, navbatchilik va guruhli muhokamalar – o‘quvchilarda jamoa oldidagi mas’uliyat, resurslarni tejash, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va o‘zaro yordam ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu fazilatlar boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida iqtisodiy kompetensiyaning dastlabki poydevori hisoblanadi. Shuningdek, kitobdagi “Tokkatsu as the core of career education” bo‘limi iqtisodiy tarbiyaning uzluksizligini ta’minlashda, “Japanese essay writing for life education” bo‘limi esa matn bilan ishlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali iqtisodiy tushunchalarni anglashga xizmat qilishini ko‘rsatadi [2].

Boshlang‘ich sinflarda navbatchilik va sinf yig‘ilishlari orqali o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va umumiy resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalari shakllanadi. C. Levis ta’kidlaganidek: “Barcha bolalar kunlik navbatchilik asosida liderlikni o‘z zimmasiga oladilar. Bu shuni kafolatlaydiki, sinfni tinchlantirishga harakat qilayotgan ikki navbatchi ham vaqt kelib siz bo‘lishingiz mumkin. Bolalar o‘zlari yashaydigan maqsad va qoidalarni shakllantirishda ishtirok etadilar, shaxsiy va sinfiy yaxshilanish maqsadlarini belgilaydilar, so‘ngra o‘z yutuqlarini tahlil qiladilar. Intizom o‘qituvchi tomonidan baholashdan ko‘ra o‘z-o‘zini baholashga, kattalar nazoratidan ko‘ra o‘z-o‘zini boshqarishga urg‘u beradi. Kuniga ikki marta o‘tkaziladigan qisqa va haftalik uzoqroq sinf yig‘ilishlari o‘quvchilar tomonidan boshqarilib, sinfda va o‘yin maydonchasida yuzaga keladigan muammolarni ko‘tarish va hal qilish uchun forum yaratadi” [1].

Ushbu manba mazkur tadqiqot uchun nazariy-metodik asos bo‘la oladi. Unda Yaponiyaning “Tokkatsu” (tokubetsu katsudo – maxsus faoliyat) tizimi orqali bolaning aqliy,

ma’naviy va jismoniy jihatdan uyg‘un rivojlanishi, xususan, avtonomiya, mansublik va kompetentlik kabi psixologik ehtiyojlarni qondirish yo‘llari yoritilgan. Navbatchilik (o-soji), sinf yig‘ilishlari, guruhli muhokamalar va o‘z-o‘zini baholash amaliyotlari o‘quvchilarda mas’uliyat, hamkorlik, vaqtni boshqarish va umumiy resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu fazilatlar esa bevosita iqtisodiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari – tejamkorlik, resurslarni taqsimlash, byudjetni rejalashtirish va moliyaviy qarorlar qabul qilishning dastlabki poydevori hisoblanadi.

“Yaponiya ta’lim tizimida Tokkatsu doirasidagi tozalash va tushlik tarqatish kabi kundalik amaliyotlar o‘quvchilarda resurslarni tejash, jamoa mulkiga mas’uliyat va mehnat taqsimoti ko‘nikmalarini shakllantiradi” [2]. Bu ko‘nikmalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy kompetensiyaning dastlabki asosi bo‘lib xizmat qiladi.

O‘qish savodxonligi darslari iqtisodiy tushunchalarni anglash uchun intellektual asos yaratadi. O‘quvchilar matnni o‘qibgina qolmay, undagi ma’lumotlarni tahlil qilish, raqamlar va faktlarni taqqoslash, sabab-natija munosabatlarini aniqlash va xulosa chiqarishni o‘rganadilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy tafakkurni shakllantirishda badiiy matnlarning o‘rni beqiyos. Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Telebola” hikoyasi shunday didaktik materiallardan biri sifatida e’tiborga molik [3]. Hikoyada qahramon Omonboyning televizorga bo‘lgan cheksiz ishtiyoqi, uy vazifalarini mensimasligi va natijada yuzaga kelgan fojiaviy-kulgili holat tasvirlanadi. Ushbu asarni o‘qish savodxonligi va iqtisodiy kompetensiya nuqtai nazaridan tahlil qilish orqali o‘quvchilarda bir qator muhim hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin.

O‘quvchilar matnni o‘qish jarayonida sabab-natija munosabatlarini aniqlashni o‘rganadilar: *Omonboy nega dars tayyorlamadi? Nega uy hayvonlarini boqmadi? Nega televizor buzildi?* Bu savollar orqali o‘quvchi matn mazmunini chuqur anglaydi, qahramonning xatti-harakatlarini tanqidiy baholaydi va o‘z xulosalarini shakllantiradi. Darslikdagi “Hikoyaning davomini qanday faraz qilib muhokama qilish mumkin?” kabi topshiriqlar o‘quvchining ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Shuningdek, “ashqol-dashqol”, “chalkancha”, “javdiramoq” kabi yangi so‘zlar bilan ishlash lug‘at boyligini oshiradi.

Hikoya bolalarga iqtisodiy tushunchalarni hayotiy misolda yetkazadi. Omonboyning eng katta xatosi – vaqt resursini noto‘g‘ri taqsimlashi. U televizor ko‘rishga berilib, o‘qish, uy ishlari va hayvonlarni boqish kabi muhim mas’uliyatlarni bajarmadi. Bu iqtisodiyotdagi “imkoniyat xarajati” (opportunity cost) tushunchasining sodda ko‘rinishidir: ***bir soat televizor ko‘rish evaziga u bir soatlik foydali mehnatni yo‘qotdi.*** Shuningdek, ***u televizorni mustaqil tuzatishga urinib, moddiy resursga zarar yetkazdi.*** Bu esa resurslardan oqilona foydalanish, ularni asrash va ehtiyojni to‘g‘ri baholash ko‘nikmalari yetishmasligini ko‘rsatadi.

Yaponiyaning “Tokkatsu” tizimida bolalar maktabda navbatchilik qilish, sinfni tozalash, tushlik tarqatish orqali jamoa oldidagi mas’uliyatni o‘rganadilar. Omonboy esa o‘z mas’uliyatidan qochib, faqat o‘z huzur-halovatini o‘yladi. Demak, uning xatti-harakati iqtisodiy va ijtimoiy kompetensiyalar yetishmovchiligining yorqin misolidir. Agar bu hikoya Tokkatsu tamoyillari asosida tahlil qilinsa, o‘quvchilar “Vaqt – bu boylik”, “Mas’uliyat – bu jamoa oldidagi burch” kabi qadriyatlarni anglab yetadilar.

“Telebola” hikoyasi shunchaki qiziqarli sarguzasht emas, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligi va iqtisodiy kompetensiyalarni integratsiyalashgan holda

rivojlantirishning samarali vositasidir. Matnni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilar nafaqat o‘qish ko‘nikmalarini mustahkamlaydilar, balki vaqtni boshqarish, resurslarni tejash, mas’uliyatni his qilish kabi hayotiy muhim iqtisodiy fazilatlarni o‘zlashtiradilar. Bu esa zamonaviy boshlang‘ich ta’limning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda iqtisodiy kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir. Yaponiya tarbiya metodikasi va o‘qish savodxonligi darslarini integratsiyalash orqali o‘quvchilarda nafaqat moliyaviy savodxonlik, balki mas’uliyat, tejamkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalari ham shakllantiriladi. Ta’lim jarayonida bunday yondashuvni keng qo‘llash uchun o‘qituvchilar maxsus metodik qo‘llanmalar va interaktiv o‘yinlar bilan qurollantirilishi lozim. Kelgusida ushbu metodikani amaliyotga joriy etish va uning samaradorligini ilmiy-tadqiqot ishlari orqali o‘lchash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lewis, C. The Japanese Educational Model of Holistic Education / C. Lewis // Tokkatsu: Japanese Whole Child Education. – 2012. – URL: https://www.p.u-tokyo.ac.jp/~tsunelab/tokkatsu/edwc/ (murojaat qilingan sana: 16.09.2026).

2. Tsuneyoshi, R. K., Sugita, H., Kusanagi, K., & Takahashi, F. (eds.). Tokkatsu: The Japanese Educational Model of Holistic Education. – New Jersey: World Scientific, 2019. – ISBN 978-981-323-266-2. – URL: https://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/vollanzeige.html?FId=loc_2019013759

3. Aydarova, U. B. O‘qish savodxonligi : 4-sinf : IV qism : umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / U. B. Aydarova, N. K. Azizova. – Toshkent : Novda Edutainment, 2023. – 65–69-betlar.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHNING ZAMONAVIY MEZONLARI VA KRITERIAL BAHOLASH TIZIMI

Ergasheva Sarvinoz,
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
https://t.me/Ergasheva_2708
Ilmiy maslahatchi: *Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar bilimini baholashning zamonaviy mezonlari va kriterial baholash tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, ahamiyati hamda amaliyotga tatbiq etish yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi an’anaviy baholashdan kriterial baholashga o‘tishning pedagogik-psixologik jihatlarini o‘rganishdan iborat. Maqolada davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlari, xususan, Prezident farmonlari va Qonun hujjatlarida belgilangan vazifalar tahlil qilinadi. Metodologik asos sifatida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil va ilg‘or pedagogik tajribalarni umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aniq mezonlarga asoslangan baholash o‘quvchilarning mustaqil baholash ko‘nikmasini shakllantiradi, ta’lim sifatini oshiradi va o‘quv motivatsiyasini kuchaytiradi.

Kalit so‘zlar: baholash, kriterial baholash, boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy mezonlar, formativ baholash, ta’lim sifati, Prezident farmoni, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, motivatsiya.

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar o‘quv jarayonining barcha bosqichlarini, xususan, bilimlarni baholash tizimini ham zamonaviy talablar asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Boshlang‘ich ta’lim – o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishi va bilim olishga bo‘lgan qiziqishining poydevori qo‘yiladigan eng muhim bosqichdir. Mazkur yo‘nalishdagi davlat siyosatining ustuvorligi qonun hujjatlarida o‘z ifodasini topgan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da: “Ta’lim oluvchilarning bilimini baholashning zamonaviy usullarini joriy etish, xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) talablariga mos keladigan kriterial baholash tizimini yaratish” [1] vazifasi belgilangan. Bu esa boshlang‘ich sinflardan boshlab baholashning yangi mezonlariga o‘tish zaruratini ko‘rsatadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 11-moddasida: “Ta’lim oluvchilarning bilimini baholash ta’lim standartlari va o‘quv rejalariga muvofiq, shuningdek, xalqaro baholash dasturlari talablarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi” [2], deb qat’iy belgilab qo‘yilgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’lim sohasidagi islohotlar yuzasidan o‘tkazilgan yig‘ilishlarda, xususan, 2023-yil 23-avgustdagi videoselektor yig‘ilishida baholash tizimi haqida shunday fikr bildirgan: “Endi farzandlarimizning bilimini baholashda ularning yodlab olganini emas, balki mustaqil fikrlashini, olgan bilimlarini amalda qo‘llay olishini baholashimiz zarur”

[3]. Bu fikr kriterial baholash tizimining asosiy mohiyatini – o‘quvchining real kompetensiyalarini o‘lchashni to‘liq ifodalaydi.

Asosiy qism

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar bilimini baholashning zamonaviy mezonlari davlat ta’lim standartlarida belgilangan o‘quv natijalariga to‘liq mos kelishi lozim. Kriterial baholash tizimining eng muhim tamoyillaridan biri – o‘quvchilarga baholash mezonlarini oldindan tushuntirish va ularni o‘zini mustaqil baholashga o‘rgatishdir. Bu borada xalqaro miqyosda o‘tkazilgan yirik tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, “aniq mezonlar asosida o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish ularning o‘quv jarayonini mustaqil boshqarish qobiliyatini va o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini sezilarli darajada oshiradi” [4; 74].

Boshlang‘ich ta’lim nuqtayi nazaridan olib qaralganda, bu jarayon o‘quvchining shunchaki baho olish uchun emas, balki bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan baholash mezonlari (rubrikalar) asosida o‘quvchi o‘z ishidagi xatolarni mustaqil topa olsa, bu uning ichki motivatsiyasini oshiradi va ta’lim sifatini yaxshilaydi. Demak, kriterial baholash tizimi boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga va o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltiruvchi samarali pedagogik vositadir.

Kriterial baholash tizimining asosiy mohiyati shundan iboratki, bunda o‘quvchi boshqa o‘quvchilar bilan emas, balki oldindan belgilangan aniq mezonlar (standartlar) bilan qiyoslanadi. Bu esa har bir o‘quvchining o‘z salohiyatini obyektiv baholash imkonini beradi.

Zamonaviy ta’limda baholash mezonlari an’anaviy nazorat funksiyasidan voz kechib, o‘quv jarayonini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy baholash mezonlari o‘quvchilarga o‘z bilimlarini qanday oshirish mumkinligini ko‘rsatuvchi yo‘l xaritasi bo‘lib xizmat qiladi [5, 6]. Xususan, Sadler ta’kidlaganidek, “kriterial baholashning asosiy sharti – o‘quvchilarga baholash mezonlari oldindan ma’lum qilinishi va ular o‘z ishlarini shu mezonlar asosida mustaqil baholay olishi kerak” [7]. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas’uliyat va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

1-jadval. An’anaviy va kriterial baholashning qiyosiy tahlili

Mezon	An’anaviy baholash	Kriterial baholash
Maqsadi	*O‘quvchilarni saralash, nazorat qilish*	*O‘quv jarayonini yaxshilash, rivojlantirish*
O‘lchov birligi	*Ball (5, 4, 3, 2)*	*Aniq mezonlar va darajalar*
Qiyoslash	*Boshqa o‘quvchilar bilan*	*Oldindan belgilangan standart bilan*
Fikr-mulohaza	*Baho qo‘yish bilan cheklanadi*	*Aniq yo‘naltiruvchi izoh beriladi*
O‘quvchi roli	*Passiv (bahoni qabul qiladi)*	*Faol (o‘zini baholaydi)*
Motivatsiya	*Tashqi (baho uchun)*	*Ichki (bilim uchun)*
Xatolarga munosabat	*Jazolash*	*O‘rganish imkoniyati*

Kriterial baholash tizimi o‘z ichiga formativ (o‘quv jarayonida bilim olish uchun baholash) va summativ (ma’lum bosqich yakunida bilimni baholash) turlarini oladi. Boshlang‘ich sinflarda formativ baholash o‘ta muhim bo‘lib, u o‘qituvchiga dars jarayonida o‘quvchilarning qayerda xatoga yo‘l qo‘yayotganini aniqlash va darhol yordam berish imkonini beradi.

2-jadval. Boshlang‘ich ta’limda baholash turlari va ularning xususiyatlari

Baholash turi	O‘tkazilish vaqti	Maqsadi	Natijasi
Diagnostik	*O‘quv yili boshida*	*Tayyorgarlik darajasini aniqlash*	*Boshlang‘ich ma’lumot*
Formativ	*Har bir dars davomida*	*O‘quv jarayonini kuzatish, yordam berish*	*Og‘zaki/yozma fikr-mulohaza*
Summativ	*Chorak/yarim yillik oxirida*	*O‘zlashtirish darajasini aniqlash*	*Ball, daraja*
O‘z-o‘zini baholash	*Dars oxirida*	*Refleksiya, mustaqillik*	*O‘zini o‘zi baholash varag‘i*

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning og‘zaki nutqini baholash uchun quyidagi mezonlar qo‘llaniladi.

3-jadval. Og‘zaki nutqni baholash rubrikasi (1–4-sinflar uchun)

Mezon	3 ball (Yuqori)	2 ball (O‘rta)	1 ball (Past)
Talaffuz	*So‘zlarni to‘g‘ri, aniq talaffuz qiladi*	*Ayrim so‘zlarda xatolik bor*	*Ko‘p so‘zlarni noto‘g‘ri talaffuz qiladi*
Fikr ifodasi	*Fikrini to‘liq, izchil ifodalaydi*	*Fikr ifodasida uzilishlar bor*	*Fikrini ifodalashda qiynaladi*
So‘z boyligi	*Boy leksik zaxira ishlatadi*	*Cheklangan so‘zlar bilan ifodalaydi*	*Juda kam so‘z ishlatadi*
Grammatik to‘g‘rilik	*Gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzadi*	*Ayrim grammatik xatolar bor*	*Ko‘p grammatik xatolar qiladi*
Ifoda ravonligi	*Ravon, to‘xtamasdan gapiradi*	*Ba’zi joylarda to‘xtab qoladi*	*Tez-tez to‘xtab, qiynaladi*

Jami: 12–15 ball — “A’lo”; 8–11 ball — “Yaxshi”; 5–7 ball — “Qoniqarli”.

Ona tili darslarida yozma ishlarni (diktant, insho, bayon) baholash uchun quyidagi mezonlar qo‘llaniladi.

4-jadval. Yozma ishlarni baholash rubrikasi (3–4-sinflar)

Mezon	3 ball	2 ball	1 ball
Imlo savodxonligi	*Xatosiz yoki 1–2 xato*	*3–5 xato*	*6 va undan ko‘p xato*
Tinish belgilari	*To‘g‘ri qo‘llaydi*	*Ayrim xatolar bor*	*Ko‘p xatolar*
Mazmun to‘liqligi	*Mavzuni to‘liq yoritadi*	*Qisman yoritadi*	*Mavzudan chetga chiqadi*
Fikr izchilligi	*Ketma-ket, mantiqiy*	*Ayrim uzilishlar bor*	*Tartibsiz*
Qo‘lyozma	*Toza, chiroyli yozadi*	*O‘qish mumkin*	*O‘qish qiyin*

Jami: 12–15 ball — “A’lo”; 8–11 ball — “Yaxshi”; 5–7 ball — “Qoniqarli”.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘z-o‘zini baholashni o‘rgatish kriterial baholashning muhim qismidir. Quyida 3-sinf o‘quvchisi uchun namunaviy o‘z-o‘zini baholash varaqasi keltirilgan.

5-jadval. O‘quvchi uchun o‘z-o‘zini baholash varaqasi

Savol	Ha	Qisman	Yo‘q
Dars mavzusini tushundimmi?	☐	☐	☐
O‘qish mezonlariga rioya qildimmi?	☐	☐	☐

Xatolarimni mustaqil topa oldimmi?	☐	☐	☐
O‘rtog‘imga yordam bera oldimmi?	☐	☐	☐
Uy vazifasini bajarishga tayyormanmi?	☐	☐	☐

Ushbu varaqa o‘quvchiga o‘z bilimini mustaqil baholashga, o‘qituvchiga esa har bir o‘quvchining o‘zlashtirish darajasini tez aniqlashga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda kriterial baholash tizimini joriy etish ta’lim sifatini oshirishning samarali yo‘llaridan biridir. U o‘quvchilarni stressdan xalos qiladi, ularning ichki motivatsiyasini oshiradi va o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltiradi. Davlatimiz rahbarining farmonlari va Qonun hujjatlarida belgilangan ustuvor vazifalar ushbu tizimni joriy etishning huquqiy asosi bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kriterial baholash bo‘yicha uzluksiz malaka oshirish kurslari bilan qamrab olish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”. – Toshkent, 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son. – Toshkent, 2020.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 23-avgustdagi ta’lim sohasidagi videoselektor yig‘ilishidagi ma’ruzasi. – “Xalq so‘zi” gazetasi, 2023-yil 24-avgust.

4. Panadero, E., Jonsson, A. & Botella, J. (2017). Effects of self-assessment on self-regulated learning and self-efficacy: Four meta-analyses. Educational Research Review, 22(1), 74–98. Elsevier Ltd. Retrieved September 16, 2026 from https://www.learntechlib.org/p/204417/.

5. Wiliam, D. What is assessment for learning? [Text] / D. Wiliam // Studies in Educational Evaluation. – 2011. – Vol. 37, Issue 1. – P. 3–14. – DOI: 10.1016/j.stueduc.2011.03.001. https://doi.org/10.1016/J.STUEDUC.2011.03.001

6. Black, P. Developing the theory of formative assessment [Text] / P. Black, D. Wiliam // Educational Assessment, Evaluation and Accountability. – 2009. – Vol. 21, Issue 1. – P. 5–31. – DOI: 10.1007/s11092-008-9068-5. https://www.researchgate.net/publication/225590759_Developing_the_theory_of_formative_assessment

7. Sadler, D. R. Interpretations of criteria-based assessment and grading in higher education [Text] / D. R. Sadler // Assessment & Evaluation in Higher Education. – 2005. – Vol. 30, Issue 2. – P. 175–194. – DOI: 10.1080/0260293042000264262. https://www.researchgate.net/publication/29455969_Interpretations_of_criteria-based_assessment_and_grading_in_higher_education

BOLALAR TARBIYASIDA MUSIQIY TA’LIM-TARBIYANING AHAMIYATI

Axmedov Baxodirxon Sayfiddinovich,
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti
e-mail: bahodirxonaxmedov184@gmail.com, tel: +99891-349-70-30

Annotatsiya: Musiqa mashg‘ulotlarida bola hayotni, tevarak-atrofni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bog‘chada musiqiy tarbiya ishlari badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy ravishda bog‘langan holda amalga oshiriladi. Turli metodlardan foydalanib o‘tkaziladigan har bir musiqa mashg‘uloti kichkintoylarda badiiy-estetik zavq uyg‘otadi, ularning his-tuyg‘ularini shakllantiradi, ijodiy fikrlash qobiliyati va nutqini o‘stiradi. Bundan tashqari musiqiy o‘yinlar va raqslar bolalarda ritm tuyg‘usi, chaqqonlik va harakatchanlik malakalarini shakllantirib, qomatning to‘g‘ri o‘sishiga yordam beradi. Bu bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: badiiy-estetik zavq, tovushlarining baland-pastligi, musiqiy o‘quv va qobiliyat, tembr o‘quvi, ritm tuyg‘usi, qo‘shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish, musiqa savodi, bolalar musiqa cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish.

Аннотация: На уроках музыки ребенок воспринимает жизнь и окружающую среду через музыкальные образы. В детском саду музыкальное образование осуществляется неразрывно в сочетании с литературой и изобразительным искусством. Каждый урок музыки, проводимый с использованием различных методик, пробуждает в детях художественное и эстетическое удовольствие, формирует их эмоции, развивает творческое мышление и речь. Кроме того, музыкальные игры и танцы помогают детям развивать чувство ритма, ловкость и подвижность, а также способствуют правильному развитию фигуры. Это имеет большое значение для умственного и физического развития ребенка

Ключевые слова: художественное и эстетическое удовольствие, высота звука, музыкальное образование и способности, обучение тембру, чувство ритма, пение, слушание музыки, исполнение музыкальных и ритмических произведений, музыкальная грамотность, аккомпанемент детям на музыкальных инструментах.

Abstract: In music lessons, the child perceives life and the environment through musical images. In kindergarten, musical education is carried out inextricably linked with literature and fine arts. Each musical lesson, conducted using various methods, awakens artistic and aesthetic pleasure in children, forms their emotions, develops creative thinking and speech. In addition, musical games and dances help children develop a sense of rhythm, agility and mobility skills, and contribute to the correct growth of the figure. This is of great importance in the mental and physical development of the child.

Keywords: artistic and aesthetic pleasure, pitch, musical education and ability, timbre education, sense of rhythm, singing, listening to music, performing musical and rhythmic movements, musical literacy, children's accompaniment on musical instruments.

Bolalar bog‘chalarida musiqa mashg‘ulotlarini o‘tkazishdan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad, kichkintoylar qalbida nafosatga mehr uyg‘otish, ularni barkamol inson qilib tarbiyalab, voyaga yetkazishdir. Mashg‘ulotlar jarayomda bolalarda milliy musiqa ohanglari yordamida

zaruriy bilim va ko‘nikmalar tarkib toptiriladi. Bu mashg‘ulotlardagi har bir faoliyat turi bolalarning musiqiy didini rivojlantiradi. Musiqiy mashg‘ulotlar oldiga qo‘yilgan har qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirish, musiqa rahbarining pedagogik tayyorgarligiga bog‘liq.

Kirish: Musiqa ta’limini shartli ravishda ikki bosqichga bo‘lish mumkin.
Birinchisi, tayyorlov bosqichi. Bundan ko‘zlanadigan asosiy maqsad – bolalarning musiqa o‘quvini o‘stirishdir. Shu vaqt mobaynida bolalar musiqa tovushlarining baland-pastligi va cho‘zimi kabi o‘ziga xos xusussiyatlarni ajrata bilishga o‘rganishlari va nota yozuvini o‘rganishga tayyorlanishlari kerak. Ikkinchi bosqichda nota savodi, ya’ni bevosita musiqa tovushlarining grafik usulda ifodalanishi – nota yozuvini o‘rganishga kirishiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa ta'limi va tarbiyasining asosiy maqsadi bog‘cha yoshidan boshlab bolalaming dunyoqarashini shakllantirish hamda musiqiy didini o‘stirib, bolalarga musiqani o‘rgatish jarayonida unda hayot o‘z aksini topishini anglatishdir. Shuni qayd etish lozimki, musiqa mashg‘ulotlari oldiga qo‘yilgan pedagogik maqsad va vazifalami amalga oshirish uchun, avvalo, bolalaming musiqiy o‘quvi va qobiliyatlarini muntazam ravishda o‘stirib borish lozim. Kichkintoylaming musiqiy o‘quv va qobiliyatlari quyidagi faohyatlardan iborat:

- musiqiy o‘quvi (musiqiy tovushlar baland-pastligini his etish qobiliyati);
- tembr o‘quvi (musiqiy tovushlarni bir-biridan farq qilish);
- ritm tuyg‘usi (musiqaga mos harakat bajarish, qadam tashlab, chapak chalib musiqani xotirada saqlab, his etish va ifodalash).

Bolalaming musiqiy qobiliyatlari musiqiy mashg‘ulotlarning barcha elementlarini amalga oshirish jarayonida muntazam ravishda rivojlanib boradi.

Bolalar bog‘chalarida olib boriladigan musiqa ta'lim-tarbiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- kichkintoylarni musiqaga bo‘lgan qiziqishlarini o‘stirish;
- musiqiy asarlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda emotsional his-tuyg‘ularni hosil qilish yo‘li bilan ularning musiqa haqidagi tasavurlarini boyitish;
- bolalarni musiqa tinglash, qo‘shiq kuylash, musiqa ostida ritmik harakatlarni bajarish, bolalar cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish faoliyatlari yordamida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib borish;
- bolalar ovozini asrab tarbiyalash, qo‘shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o‘rgatish va odatlantirish;
- musiqiy asarlardan zavq olishni, shu asosda musiqiy did va badiiy fikr yuritishni rivojlantirish;
- musiqa mashg‘ulotlari jarayonida musiqiy asardagi badiiy obrazlarni o‘yin va raqs shaklida ifoda etishga o‘rgatish;
- musiqa mashg‘ulotlarida bolalarni milliy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, milliy cholg‘u sozlarirniz jo‘rligida milhy musiqiy-ritmik harakatlarni bajarishga o‘rgatish;
- musiqa mashg‘ulotlari mazmunini bog‘cha hayoti bilan bog‘lash, bog‘chada o‘tkaziladigan tadbirlarda o‘rganilgan kuy va qo‘shiqlar bilan ishtirok etish. Turli ertaliklar,konsertlar tashkil etish.

Musiqa mashg‘ulotlarida bola hayotni, tevarak-atrofni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bog‘chada musiqiy tarbiya ishlari badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy ravishda bog‘langan holda amalga oshiriladi. Turli metodlardan foydalanib o‘tkaziladigan har bir musiqa mashg‘uloti kichkintoylarda badiiy-estetik zavq uyg‘otadi, ularning his-tuyg‘ularini shakllantiradi, ijodiy fikrlash qobiliyati va nutqini o‘stiradi. Bundan tashqari musiqiy o‘yinlar va raqslar bolalarda ritm tuyg‘usi, chaqqonlik va harakatchanlik malakalarini shakllantirib, qomatning to‘g‘ri o‘sishiga yordam beradi. Bu bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladigan barcha musiqiy ta'limiy, tarbiyaviy ishlar yosh avlodda olijanob fazilatlarni bog‘cha yoshidan shakllantirishda nafosat tarbiyasining tarkibiy qismi bo‘lib hisoblanadi.

Asosiy qism: Musiqiy mashg‘ulotlar bog‘chada o‘tiladigan boshqa mashg‘ulotlardan ancha farq qiladi va o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar quyidagilardan iborat:

✓ musiqa mashg‘ulotlari musiqa savodi va ijrochilikka doir bir necha faoliyat turlaridan(qo‘shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish, musiqa savodi, bolalar musiqa cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish) tashkil topadi;

✓ bu mashg‘ulotlar boshqa mashg‘ulotlardan o‘zining ifoda vositalari, ya'ni «till» bilan farq qiladi. Tasviriy san'at ranglar bilan, adabiyot so‘z bilan, musiqa esa tovushlar orqali vujudga keladigan ohanglar vositasida insonga ta'sir etadi;

✓ musiqa mashg‘ulotlari bolalarning ruhiyatiga, emotsiyasiga faol ta'sir ko‘rsatib, ularni quvontiradi, ijodiy kechinmalar hosil qilib, ma'naviy ozuqa beradi;

✓ musiqa mashg‘ulotlari jismoniy tarbiya, rasm, odobnoma, atrofimizdagi olam kabi mashg‘ulotlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Musiqiy mashg‘ulotlarni olib borishda musiqa rahbari kichkintoylarning yoshi va qiziqishlarini e'tiborga olishi lozim. Mashg‘ulotning tuzilishi o‘quv materiallarining mazmunidan kelib chiqishi kerak. Bunda asarlarning ta'limiy, tarbiyaviy ahamiyati, badiiy saviyasi, bolalar yoshiga moshgining hisobga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa mashg‘ulotlarining tuzihshi quyidagi faoliyat turlaridan iborat:

1. Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish.
2. Musiqa tinglash.
3. Musiqa savodi.
4. Qo‘shiq kuylash.
5. Bolalar musiqa cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish.

Endi har bir faoliyat turiga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz:

➢ **Musiqiy-ritmik harakatlar.** Milliy ruhni o‘zida aks ettirgan xalq qo‘shiqlari, laparlari bolalarning olamni badiiy his etislariga, zavqlanislariga yordam beradi. Musiqiy obrazlarga muvofiq turli xarakterdagi harakat va raqslami, turli obrazlami tasvirlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ritmik harakatlar musiqiy qobiliyatm shakllantirish va rivojlantirishda juda muhimdir. Musiqiy-ritmik harakatlar bolalar runiyatiga musiqiy asarning mazimmi va kayfiyatim singdiradi, bu bolalarning jismonan sog‘lom bo‘lislariga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi;

➢ **Musiqa tinglash** — har bir bolaning musiqa tinglash madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bola, awalo, musiqani idrok etib, so‘ngra unga mos harakatlarni bajaradi;

➢ **Musiqa savodi.** Musiqa mashg‘ulotlarida bolalar qo‘shiq kuylash, musiqa tinglash bilan birga qo‘shiqlar, musiqiy asarlarning tuzilishi, tempi, xarakteri, ladi, kuyi, ritmi, tovush balandligini ham ongli ravishda anglashlari lozim. Bu ularning aqliy salohiyati, musiqiy o‘quvi, xotirasi, nutqi, ongi va bilimini oshiradi;

➢ **Qo‘shiq kuylash**. Qo‘shiq kuylash jarayonida bolalarning nutqi, musiqiy o‘quvi, musiqiy qobiliyati, xotirasi rivojlanadi. Jamoa bo‘lib qo‘shiq kuylash bolalarni do‘stlikka chorlaydi, ularning o‘zaro hurmat, tabiatga va Ona-Vatanga muhabbat kabi tuyg‘ularini tarbiyalaydi;

➢ **Bolalar musiqiy cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish**. Musiqa mashg‘ulotlarida eng qiziqarli, barcha bolalar sevib qatnashadigan faoliyat turidir. Bolalar musiqa cholg‘u asboblari orqali jonli ijro har qanday bolani o‘ziga jalb etadi. Ularning musiqaga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshiradi, ritm tuyg‘usi, musiqiy o‘quvi, xotirasini mustahkamlaydi. Kichkintoylarda ajablanish, zavqlanish, hayratlanish, quvonish kabi ruhiy holatlarni vujudga keltiradi.

Musiqa mashg‘ulotlari guruhlarda quyidagi vaqt oralig‘ida olib boriladi.

- ✓ kichik guruhda - 15—20;
- ✓ o‘rta guruhda — 20—25;
- ✓ katta guruhda —25—30;
- ✓ tayyorlov guruhida — 30 -35 daqiqa davomida olib boriladi.

Bu mashg‘ulotlar o‘quv mazmunidan kelib chiqib, dastur asosida tuzilishi lozim. Bunda musiqiy asarlarning badiiy mazmuni, bolalar yoshiga mosligi, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanilganligi hisobga olinadi.

Musiqa o‘z tabiatiga ко'ra insonlar hayotini, ularning turli voqealarga nisbatan munosabati va ichki kechinmalarini xilma-xil tovush bo‘yoqlari orqali badiiy obrazlar vositasida tasvirlaydi. Musiqa bolalar hissiyotiga kuchli ta'sir eta olish bilan birga ularni nafosat olamiga olib kiradi.

Buning uchun musiqa rahbari, avvalo, bolalami sevishi, bolalar fiziologiyasi, adabiyot, ona till fanlari hamda o‘z kasbiga oid musiqa o‘qitish metodikasi, fortepiano, vokal darsligi, musiqa nazariyasi, solfedjio, ritmika, dirijyorlik kabi fanlami puxta bilisbi lozim.

Musiqa rahbarining bog‘cha hayotidagi o‘rni beqiyosdir. U o‘z kasbiga mehr qo‘ygan, yuksak madaniyatli, keng dunyoqarashga ega inson bo‘lmog‘i lozim.

Bolaning uch yoshidan yetti yoshgacha bo‘lgan davrini maktabgacha davri deb hisoblaymiz. Tajribalardan ma'lumki, bolalarda ushbu davrda paydo bo‘ladigan taassurotlar izi umrbod saqlanib qoladi. Bu bolaning aqliy va jismoniy jihatdan tez o‘sish va dunyoni bilish, atrof-muhitga o‘z munosabatini bildirish istagi kuchayib boradigan davrdir. Shu sababli tarbiyachi va ota-onalar bolalami har tomonlama yetuk bo‘lib o‘sishlariga jiddiy e'tibor berishlari kerak.

Musiqa rahbari tomomdan yaxshi tashkil etilgan musiqiy tarbiya bolalami barkamol inson bo‘lib yetishishlariga ijobiy ta'sir etadi. Bu ishda bolalar bog‘chasi pedagogik jamoasining ishtiroki va faolligi juda muhimdir. Musiqa mashg‘ulotlarini gigiyenik talablarga javob beradigan darajada olib borish musiqa rahbarining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Bayram ertaliklari bolalami badiiy tarbiyalash shakllaridan biridir. Musiqa rahbari bu ishga ijodiy yondashib to‘g‘ri tashkil qilgan bayram va bayram shaklidagi tadbirlar (o‘yin-kulgi soatlari, konsertlar, sayillar, sport bayramlari, nafosat soatlari, ko‘ngilochar o‘yinlar, bayram

ertaliklari) bolalami kichik yoshidan boshlab ma'naviy ozuqa olishga, tasawurlarini boyitishga xizmat qiladi.

Musiqa rahbari zamon bilan hamnafas qadam tashlashi lozim. U zamonaviy texnik vositalardan foydalana olishi, ko‘rgazmali qurollar tayyorlashi bilan birga DTS dasturiga muvofiq milliy musiqamiz, qadriyatlarimiz, cholg‘u sozlarimiz tarixi, mumtoz kuylarimiz, o‘zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari — terma, lapar, yalla, alia singari asarlarini mukammal o‘rganib, kichkintoylaming yoshidan kelib chiqqan holda tushuntiradigan, qiziqtira oladigan, olijanob, mehnatkash inson bo‘lishi kerak. Shuningdek, uning yangi pedagogik texnologiyalarni musiqa mashg‘ulotlariga tatbiq etib, zamon bilan hamnafas qadam tashlamog‘i ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bog‘chalarda tarbiya topayotgan bolalarning estetik tarbiyasida musiqaning o‘rni juda katta ahamiyatga ega. Musiqa o‘z tabiatiga ko‘ra estetik tarbiyaning asosidir. Musiqa va san’atning ijtimoiy hayotda tutgan beqiyos o‘rni qadimlardan ma’lum. U inson dunyoga kelishi bilan ona allasidan boshlab, to umrining oxirigacha quvonchli va tashvishli kunlarida hamrox bo‘ladi. Ayni bir paytda musiqa insonni tarbiyalaydi, yaxshilikka undaydi, ozod va obod hayot uchun yashashga o‘rgatadi.

Gap musiqa san’ati haqida ketar ekan, uning inson his-tuyg‘usiga, kayfiyatiga katta ta’sir etishi – insonga estetik sifatning qay darajada jamlanganligiga bog‘liq bo‘ladi.

Jon bolam, jonim bolam,
Ko‘zi cho‘lponim bolam, alla.
Uylarda o‘chdi chiroq,
Yumgin ko‘zing alla...

Shu ohang orqali millatning ma’naviyati va ruhiyati shakllanishi bilan birga asta-sekin bolada estetik his-tuyg‘ular ham yuksalib boradi,ushbu qo‘shiqni agar bog‘cha bolalariga ham eshittiradigan bo‘lsak, uyquga ketish oldidagi shirin entikishlari bilan birga noladagi sehrli ohangga tebranib, shu paytda o‘z onajonlariga bo‘lgan mehrlari ortadi. Onalarining ularga ana shu allani yana ko‘p marta ayttirish istagi paydo bo‘ladi va allaga o‘zlari bilamagan holda jo‘r bo‘ladilar...

Maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiya topayotgan bolalar o‘rtasidagi estetik tarbiyani birgina musiqa o‘qituvchisi hal eta olmaydi, buning uchun ota-ona ham javobgardir. Bog‘chadan tashqari vaqtda farzandining nimalar bilan shug‘ullanayotganligi, qanday musiqalarni tinglayotganligi, kimlarga yoki nimalarga taqlid qilayotganligiga e’tibor berish ularning vazifalaridir.

Agarda biz noto‘g‘ri musiqa o‘rgatsak bizdan xafa bo‘lishlari o‘rinli, biroq uydagi muhitda yuqorida ta’kidlagan, xorij musiqalariga qiziqish kuchaysa, beo‘xshov harakatlarni o‘rganib borsa bizning harakatlarimiz zoe ketadi.

Xulosa: Bugungi kunda har bir maktabgacha ta’lim tashkiloti musiqa rahbarlarining vazifalari bola yoshlar orasidan eng iqtidorlilarini tanlab ularning san’atini ro‘yobga chiqarish, shuning barobarida o‘zlashtirishi bo‘sh bolalar bilan alohida milliy mashg‘ulotlar tashkil etishdan iborat bo‘lishi zarur. Bolalarni ayniqsa milliy an’analar vositasida ma’naviy estetik tarbiyalash maqsadida o‘tkazilgan tadbirlar bir qator omillarga e’tibor berishni talab etadi. Ularni quyidagicha guruhlash mumkin:

-Tarbiyalashga xos shakl, usul va vositalarning milliy xarakteri; bog‘chada o‘tadigan musiqiy tadbirlar jarayonida erkinlikka erishish, insonparvarlashtirish va mahoratga e’tibor berish;

-O‘rganilayotgan kuy-qo‘shiqlarni taqqoslash orqali farqlash, xulosa chiqarish;

-O‘zlashtirishdagi turli qiyinchiliklarni bartaraf etishga intilish ijrochilik va musiqiy ijodini faolligi;

Bog‘cha yoshidagi bolalarda musiqiy layoqat va ularni aniqlash mezonlari bolalarning musiqiy asarlarini ongli idrok qilish layoqati,asarlardagi sur’at va usul o‘zgarishlarini farqlash layoqati,sof kuylash va diqqat bilan tinglash layoqati, asarlarni tushuntirishdagi bahslarda faol etish, taxlil qilish va shaxsiy munosabat bildirish layoqati,musiqiy ong va tafakkur darajasini rivojlantirish orqali ham ularda estetik tarbiyani kamol toptirish mumkin. Samarali metodika va uzluksiz maktabgacha ta’lim natijasida esa bu sifatlarni ham tez orada rivojlantirish mumkinligi tajribada isbotlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Namozova D.T., Nosirov D.T. Maktabgacha ta’lim mussasalarida musiqiy ta’lim metodlari (o’quv uslubiy qo’llanma) Qo’qon 2006 y
2. Soipova D. Maktabgacha tarbiya mussasalarida musiqa o’qitish metodikasi (o’quv metodik qo’llanma) Toshkent 2009 y
3. Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari / *Darslik* / B.S.Axmedov, B.B.Shokirxanov, E.M.Tajiboyev, J.D.Gaziyev, Sh.Z.Abduraimov. – Namangan: "Sunrise-pro" nashriyoti, 2026. – 360 b.
4. Sayfiddinovich, A. B. (2025). Dirijorlik fani haqida. *Research Focus*, *4*(Scecial Issue 3), 222-233.
5. Ahmedov, B. S. (2026). Umumta’lim maktablari musiqa darslarida musiqa tinglash jarayonining metodik asoslari. *Science and Education*, 182-187.
6. Axmedov, B. S. (2026). Xorijiy mamlakatlarda musiqa ta’limi tizimi. *Science and Education*, *7*(4), 294-299.
7. Akhmedov, B. (2026). THE ROLE OF MUSIC IN THE FORMATION OF PERSONALITY. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 72-76).
8. Akhmedov, B. (2026). TECHNICAL AND EXPRESSIVE ASPECTS OF THE CONDUCTING APPARATUS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 68-71).
9. Akhmedov, B. (2023). THE FIRST FORMATION PROCESSES OF UZBEK VOCAL PERFORMANCE. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, *2*(8), 126-128.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARNING O‘RNI

Abdumajidova Munosib
Namangan davlat pedagogika institute
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi magistranti
Ilmiy maslahatchi: Jo‘rayeva Turg‘unoy

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligi yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda dars jarayonini tashkil etish usullari hamda ularning ta’lim sifatiga ta’siri ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, mantiqiy fikrlash, interfaol metodlar, ta’lim samaradorligi, pedagogik texnologiyalar, ko‘rgazmali-obrazli fikrlash.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimida tub islohotlar va ko‘plab yangiliklar amalga oshirilmoqda. Xususan, milliy o‘quv dasturi asosida darsliklar mazmuni va shakli yangilanib, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv joriy etilmoqda. Dars jarayonlarida raqamli texnologiyalar, multimediali ilovalar hamda o‘quvchini dars markaziga qo‘yuvchi subyekt-subyekt munosabatlari keng yo‘lga qo‘yilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi davlat siyosatiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son Farmoni hamda "O‘zbekiston — 2030" strategiyasida boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta’lim sifatini tubdan oshirish, o‘quvchilarda tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan. Mazkur me’yoriy-huquqiy hujjatlar ta’lim tizimida o‘quvchilarning intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqaruvchi zamonaviy pedagogik va interfaol texnologiyalarni amaliyotga keng tatbiq etish uchun mustahkam huquqiy va metodik zamin yaratib bermoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki ularda mustaqil va mantiqiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Boshlang‘ich sinf yoshi bola shaxsiyatining va intellektual poydevorining shakllanishida eng muhim va mas’uliyatli bosqich hisoblanadi. Shu sababli, ushbu davrda qo‘llaniladigan ta’lim usullari bolaning kelgusi o‘zlashtirish darajasiga va mantiqiy dunyoqarashiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mantiqiy fikrlash — bu shaxsning axborotlarni tahlil qilish, sabab va oqibat o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, solishtirish, umumlashtirish hamda to‘g‘ri, asosli xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinflarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish juda muhim ahamiyatga ega, chunki bu yoshda bolaning intellektual va fikrlash poydevori shakllanadi. U o‘quvchiga matnlarni teranroq tushunish, matematik topshiriqlarni tez va to‘g‘ri yechish hamda kundalik hayotdagi muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi.

Ko‘nikma — bu insonning egallagan bilimlari va amaliy tajribalari asosida ma’lum bir harakat yoki faoliyatni o‘z-o‘zidan, aniq va samarali bajara olish darajasidir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish o‘quvchiga egallangan nazariy bilimlarni (masalan, arifmetik amallar, grammatik qoidalar yoki tabiat hodisalari haqidagi tushunchalarni) amaliy va noaniq vaziyatlarda erkin qo‘llash imkonini beradi. Bola mantiqiy ko‘nikmalarni egallagach, o‘quv topshiriqlarini mexanik ravishda yodlamay, balki ularning mahiyatini anglagan holda mustaqil yechim topishga o‘rganadi.

Interfaol metodlar — bu ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro bir-biri bilan faol muloqoti, hamkorligi va fikr almashinuviga asoslangan ta’lim usullaridir. Boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlarning ahamiyati shundaki, ular darsning zerikarli bo‘lishining oldini oladi, bolalarning diqqatini jamlaydi, jamoada ishlash, o‘z fikrini erkin va mantiqan asoslab berish hamda ijodkorlik ko‘nikmalarini jadal shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni shakllantirish murakkab va bosqichma-bosqich kechadigan pedagogik jarayondir. 6–10 yoshli bolalarda asosan ko‘rgazmali-amaliy va ko‘rgazmali-obrazli fikrlash ustunlik qiladi. Mantiqiy-tushunchaviy fikrlashga o‘tish jarayonini tezlashtirish hamda uni samarali tashkil etishda interfaol metodlar muhim o‘rin tutadi.

Ta’lim jarayonida interfaol usullarni pedagogik-psixologik jihatdan to‘g‘ri va maqsadli qo‘llash quyidagi aniq natijalarni beradi:

1. “Aqliy hujum” (Brainstorming) metodi: O‘quvchilarga ochiq va muammoli savollar berish orqali ularni doqotilgan qoliplardan chiqishga undaydi. Bu metod bola tafakkurida muammoning bir necha xil yechimi bo‘lishi mumkin degan mantiqiy tasavvurni shakllantiradi hamda erkin va dovyurak fikrlash muhitini yaratadi.

2. “Venn diagrammasi” interfaol usuli: Ikki yoki undan ortiq predmet va tushunchalarni solishtirish uchun eng qulay pedagogik instrument hisoblanadi. Masalan, boshlang‘ich sinf ona tili yoki o‘qish darslarida ertak qahramonlarini, matematikada esa geometrik shakllarni taqqoslash orqali o‘quvchi obyektlarning umumiy va farqli belgilarini ajratishni, analitik va mantiqiy tahlil qilishni o‘rganadi.

3. “Muammoli vaziyat” (Problem-based learning) texnologiyasi: O‘quvchiga tayyor javob yoki tayyor formulani berishdan vos kechib, uni qiyinroq vaziyatga ro‘para qilishga asoslanadi. O‘quvchi o‘zi bilgan bilimlar zanjirini ulash va mantiqiy mulohaza yuritish orqali to‘g‘ri xulosani o‘zi kashf etadi. Bu esa bilimlarning mustahkam va chuqur bo‘lishini ta’minlaydi.

4. Didaktik va mantiqiy o‘yinlar texnologiyasi: Rebuslar, krossvordlar, mantiqiy topishmoqlar hamda kichik syujetli rolli o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga juda mos tushadi. O‘yin shaklidagi mantiqiy topshiriqlar bolada diqqatni uzoq vaqt bir joyga jamlash, tezkor va asosli qaror qabul qilish hamda mantiqiy sintez qilish ko‘nikmalarini o‘yin orqali tabiiy ravishda rivojlantiradi.

Eksperimental darslar va pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy darslarga qaraganda interfaol metodlar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning darsdagi faolligi hamda mantiqiy xulosalar chiqarish darajasi sezilarli darajada yuqori bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida interfaol metodlardan tizimli va to‘g‘ri foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishning samarali omilidir. Bu nafaqat

bilim olish jarayonini qiziqarli va dinamik qiladi, balki o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, mulohaza yuritish hamda o‘z fikrini erkin va asosli bayon etish ko‘nikmalarini mustahkam poydevor sifatida shakllantiradi.

O‘tkazilgan tahlillar va pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish faqatgina alohida mantiqiy topshiriqlar berish bilan cheklanmasligi kerak. Bu jarayon barcha fanlar (ona tili, matematika, tabiiy fanlar va b.) integratsiyasida interfaol metodlar orqali doimiy hamda tizimli ravishda olib borilishi zarur. Interfaol metodlar o‘quvchilarda “bilim olishni o‘rganish” (learn to learn) kompetensiyasini shakllantirib, ularni kelgusida o‘rta va oily ta’lim bosqichlarida murakkab axborotlarni mustaqil tahlil qilishga tayyorlaydi. Shuningdek, dars jarayonida o‘qituvchining yo‘naltiruvchi (fasilitatorlik) rolida bo‘lishi va o‘quvchilarning muloqot hamda munozarada erkin ishtirok etishi ularning ijtimoiy-mantiqiy moslashuvini ham ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son Farmoni.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste’dod, 2015.
3. Ziyomuhamedov B. Pedagogik mahorat va integratsiyalashgan ta’lim. – T.: Fan, 2020.
4. Mavlonova R. va boshq. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – T.: O‘qituvchi, 2018.
5. Yo‘ldoshev J.G‘., Hasanov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2004.
6. Nishonova Z.T. Mustaqil fikrlashni shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari. – T.: Fan, 2010.

RAQAMLI TA’LIM SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Abduvoxidova Shaxnoza Ahmadjon qizi
Namangan Davlat pedagogika instituti
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistratura talabasi

Annotatsiya: Maqolada raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Raqamli kompetensiyaning o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi o‘rni, pedagogik shart-sharoitlar, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish va kasbiy rivojlanish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, kasbiy kompetensiya, raqamli kompetensiya, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, raqamli pedagogika, ta’lim texnologiyalari.

Аннотация: В статье анализируются педагогические основы развития профессиональной компетентности учителя начальных классов в условиях цифрового образования. Раскрывается роль цифровой компетентности, современных образовательных технологий, цифровой образовательной среды и непрерывного профессионального развития педагога в современной начальной школе.

Ключевые слова: цифровое образование, начальное образование, профессиональная компетентность, цифровая компетентность, учитель начальных классов, цифровая педагогика, образовательные технологии.

Annotation: The article analyzes the pedagogical foundations of developing primary school teachers’ professional competence in digital education. It examines the role of digital competence, modern educational technologies, digital learning environments, and continuous professional development in improving teachers’ professional activities.

Keywords: digital education, primary education, professional competence, digital competence, primary school teacher, digital pedagogy, educational technologies.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimida kechayotgan raqamli transformatsiya pedagogik faoliyatning mazmuni, shakllari va vositalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi o‘qituvchidan nafaqat zamonaviy texnik vositalardan foydalanish ko‘nikmasini, balki ularni pedagogik maqsadga muvofiq tanlash, ta’lim mazmuni bilan uyg‘unlashtirish va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish qobiliyatini ham talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida ushbu masala alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisining bilish faoliyati, dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va ta’limga munosabati aynan shu bosqichda shakllanadi. Shuning uchun raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liqdir.

Raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi an’anaviy pedagogik bilim va ko‘nikmalar doirasidan kengayib, raqamli muhitda ta’limni loyihalashtirish, tashkil etish, baholash va takomillashtirish qobiliyatlarini ham o‘z ichiga oladi.

O‘qituvchi elektron ta’lim resurslari, interaktiv platformalar, multimedia vositalari, virtual ta’lim muhitlari hamda boshqa raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, ularning didaktik imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olishi zarur. Bunda texnologiyaning mavjudligi emas, balki undan ta’limiy natijaga erishish uchun qanday metodik asosda foydalanilayotgani muhim hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limning o‘ziga xosligi o‘qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik moslashuvchanlikni talab qiladi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun raqamli vositalar qiziqish va faollikni oshiruvchi omil bo‘lishi bilan birga, noto‘g‘ri yoki me’yoridan ortiq qo‘llanganda ta’lim jarayonining mazmuniy samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi raqamli texnologiyani pedagogik vazifa, o‘quv maqsadi, o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlari hamda kutilayotgan ta’limiy natijalar bilan bog‘lay olishi lozim. Bu esa kasbiy kompetensiyaning tarkibida raqamli, pedagogik, metodik va kommunikativ komponentlarning o‘zaro integratsiyasini taqozo etadi.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasini rivojlantirish masalasi faqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. U o‘qituvchining kasbiy tafakkuri, pedagogik dizayn qobiliyati, raqamli muhitda muloqot olib borishi, ta’lim resurslarini tanqidiy baholashi va o‘z pedagogik faoliyatini refleksiv tahlil qilishi bilan chambarchas bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni kompleks pedagogik jarayon sifatida ko‘rib chiqish zarur.

Tadqiqotning maqsadi raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish hamda uning samarali rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy pedagogik shart-sharoitlarni aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun kasbiy kompetensiyaning mazmun-mohiyatini ochib berish, raqamli kompetensiyaning uning tarkibidagi o‘rnini aniqlash, zamonaviy raqamli ta’lim muhitining o‘qituvchi faoliyatiga ta’sirini tahlil qilish va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini umumlashtirish vazifalari belgilandi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini raqamli ta’limning zamonaviy talablari bilan bog‘liq holda kompleks yondashuv asosida talqin etish bilan belgilanadi. Amaliy jihatdan esa tadqiqot natijalari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash, amaldagi pedagoglarning kasbiy rivojlanishini tashkil etish va raqamli ta’lim muhitini takomillashtirish jarayonida foydalanilishi mumkin.

Asosiy qism. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi zamonaviy ta’lim jarayonida pedagogning o‘z kasbiy vazifalarini mustaqil, samarali va ijodiy bajarishini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat va shaxsiy sifatlarning yaxlit tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli ta’lim muhitining kengayishi natijasida ushbu kompetensiyaning mazmuni ham o‘zgarib, o‘qituvchidan raqamli vositalarni bilishdan ko‘ra ularni ta’lim maqsadlari bilan pedagogik jihatdan uyg‘unlashtirish qobiliyatini talab qilmoqda. Shu jihatdan kasbiy kompetensiyani faqat muayyan fan bo‘yicha bilim yoki metodik mahorat bilan chegaralash raqamli ta’limning real ehtiyojlarini to‘liq aks ettirmaydi.

Boshlang‘ich ta’limda pedagogik kompetensiyaning ahamiyati ayniqsa yuqori bo‘lib, o‘qituvchi o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmunini sodda, tushunarli va qiziqarli shaklda tashkil etishi kerak. Raqamli muhit esa ushbu faoliyatga

qo‘shimcha imkoniyatlar bilan birga yangi kasbiy talablarni ham olib kiradi. Xususan, o‘qituvchi raqamli resurslarni izlash, saralash, baholash, moslashtirish va ulardan darsning muayyan bosqichida maqsadli foydalanish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Raqamli kompetensiya shu ma’noda kasbiy kompetensiyaning alohida va ajralmas komponentiga aylanmoqda. Tadqiqotchilar o‘qituvchining raqamli kompetensiyasini texnologiyadan foydalanishning texnik jihatlari bilangina emas, balki pedagogik amaliyot, kommunikatsiya va ta’lim dizayni bilan bog‘liq kompleks qobiliyatlar majmui sifatida ko‘rsatadilar [4:2456].

Raqamli kompetensiyaning mazmunini chuqurroq anglash uchun raqamli savodxonlik va raqamli kompetensiya tushunchalarini farqlash muhim. Raqamli savodxonlik ko‘proq texnologik vositalardan foydalanishning boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalarini ifodalasa, raqamli kompetensiya mazkur vositalardan muayyan pedagogik vazifani hal qilish uchun ongli va samarali foydalanishni nazarda tutadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘qituvchi raqamli texnologiyani shunchaki darsga kirituvchi emas, balki uning didaktik imkoniyatlarini tahlil qiluvchi va ta’lim natijasiga yo‘naltiruvchi subyekt sifatida qaralishi kerak. Falloon tomonidan ishlab chiqilgan o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi konsepsiyasida ham raqamli kompetensiya texnologik bilimlardan tashqari pedagogik amaliyot va professional faoliyat bilan uzviy bog‘langan kompleks tuzilma sifatida talqin qilinadi [2:2450].

Raqamli muhitda o‘qituvchining kasbiy faoliyati uning o‘z pedagogik identitetini qayta ko‘rib chiqishini ham talab etadi. O‘qituvchi raqamli vositalardan foydalanish jarayonida yangi kommunikativ usullarni o‘zlashtiradi, ta’lim jarayonini loyihalashning moslashuvchan shakllaridan foydalanadi va o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlashga intiladi. Raqamli muhitni pedagogik jihatdan loyihalash o‘qituvchining texnologik imkoniyatlarni ta’lim mazmuni va o‘quvchi ehtiyojlari bilan birlashtirish qobiliyatiga bog‘liq. Bunday yondashuv o‘qituvchining raqamli identitetini rivojlantirish bilan ham bevosita aloqador bo‘lib, pedagogik faoliyatning zamonaviy shakllarini shakllantirishga xizmat qiladi [3:96].

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini raqamli sharoitda rivojlantirish, demak, texnologik ko‘nikmalarni mexanik ravishda shakllantirish emas, balki pedagogik bilim, metodik mahorat, raqamli vositalardan foydalanish va refleksiv faoliyatni yagona tizimga birlashtirish jarayonidir. Raqamli davrda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik kompetensiyasini kuchaytirish aynan shu integrativ yondashuvni talab qiladi [1:911].

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligi, avvalo, o‘qituvchi faoliyat yuritadigan pedagogik muhitning mazmuni va tashkil etilishiga bog‘liq. Raqamli ta’lim sharoitida bunday muhit o‘qituvchining texnologiyadan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, uning mustaqil izlanishi, tajriba almashishi va kasbiy faoliyatini refleksiv baholashiga sharoit yaratishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, pedagogik shart-sharoitlarni raqamli infratuzilma, metodik qo‘llab-quvvatlash, uzluksiz kasbiy rivojlanish va amaliy faoliyatning o‘zaro bog‘langan tizimi sifatida qarash mumkin.

Birinchi muhim shart-sharoit — o‘qituvchining raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadga muvofiq tanlash va qo‘llash imkoniyatini ta’minlaydigan raqamli ta’lim muhitini shakllantirishdir. Bunda elektron darslik, multimedia materiallari, interaktiv topshiriqlar, ta’lim platformalari va virtual muhitlar o‘quv jarayonining maqsadi bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Raqamli vositaning ko‘pligi ta’lim sifatini avtomatik ravishda oshirmaydi; uning samarasi

o‘qituvchi tomonidan qanday didaktik vazifa uchun va qanday metod asosida qo‘llanayotganiga bog‘liq. Zamonaviy raqamli pedagogik amaliyot uchun zarur kompetensiyalar tarkibiga texnologik vositalardan foydalanish bilan bir qatorda, ularni ta’lim jarayonining mazmuni va pedagogik strategiyalari bilan integratsiyalash qobiliyati ham kiradi [6:507].

Ikkinchi shart-sharoit o‘qituvchining amaliy raqamli faoliyatini muntazam rivojlantirish bilan bog‘liq. Nazariy bilimning o‘zi kasbiy kompetensiyaning barqaror shakllanishini kafolatlamaydi. O‘qituvchi real pedagogik vaziyatlarda raqamli topshiriqlar yaratish, o‘quvchilarning faoliyatini kuzatish, natijalarni tahlil qilish va ta’lim jarayonini qayta loyihalash orqali zarur tajribani egallaydi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda raqamli vositalarning yosh xususiyatlariga mosligi, foydalanish qulayligi va didaktik samaradorligini baholash muhimdir.

Virtual reallik texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi ham o‘qituvchining yangi pedagogik imkoniyatlarni o‘zlashtirishini talab qiladi. Virtual reallik asosidagi texnologiyalar o‘quv materialini vizuallashtirish, tajribaviy faoliyatni modellashtirish va o‘quvchining darsdagi faolligini oshirish uchun qo‘llanishi mumkin. Biroq bunday vositalardan foydalanish o‘qituvchidan texnologik imkoniyatni pedagogik maqsad bilan bog‘lash, dars ssenariysini oldindan loyihalash va o‘quvchi faoliyatini nazorat qilish ko‘nikmalarini talab etadi [5:229].

Uchinchi muhim shart-sharoit — pedagogning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashdir. Yangilanayotgan ta’lim tizimi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining professional kompetensiyasi fan mazmunini bilish bilangina belgilanmay, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish, ta’lim jarayonini loyihalash va o‘z kasbiy faoliyatini takomillashtirish qobiliyatlari bilan ham tavsiflanadi [7:32]. Shu sababli pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish dasturlarida raqamli pedagogika bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi jihatlarni umumlashtirganda, raqamli ta’lim sharoitida kasbiy kompetensiyaning rivojlanishini izchil pedagogik jarayon sifatida ifodalash mumkin: raqamli muhit - pedagogik bilim - raqamli kompetensiya - metodik integratsiya - amaliy faoliyat - refleksiya - kasbiy kompetensiya. Mazkur ketma-ketlik texnologiyani ta’limning maqsadi emas, balki pedagogik natijaga erishish vositasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy mezoni texnologiyalar soni emas, balki ularning ta’lim mazmuni, o‘quvchi ehtiyojlari va pedagogik maqsadlar bilan qanchalik samarali uyg‘unlashtirilganligidir.

Xulosa. Raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga keng joriy etilishi o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Endilikda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat o‘quv fanlari mazmunini chuqur bilishi va an’anaviy metodlardan samarali foydalanishi, balki raqamli ta’lim vositalarini pedagogik maqsadlar asosida tanlashi, ta’lim jarayoniga integratsiyalashi va ularning samaradorligini baholashi ham zarur. Shu jihatdan kasbiy kompetensiya pedagogik, metodik, kommunikativ, raqamli va refleksiv qobiliyatlarning o‘zaro uyg‘unlashgan tizimi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli kompetensiya boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantiruvchi muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Biroq raqamli kompetensiyani faqat kompyuter, internet, elektron platformalar yoki multimedia vositalaridan foydalanish ko‘nikmasi bilan cheklab bo‘lmaydi. U raqamli resurslarni tanqidiy baholash, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, raqamli ta’lim mazmunini ishlab chiqish, o‘quv faoliyatini tashkil etish va ta’lim natijalarini tahlil qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Demak, o‘qituvchining raqamli tayyorgarligi uning umumiy pedagogik mahorati bilan uzviy bog‘liq holda shakllanishi lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni ta’minlash talab etiladi. Jumladan, zamonaviy raqamli ta’lim muhitini yaratish, o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini tashkil etish, amaliy raqamli faoliyatni kuchaytirish, metodik ko‘mak ko‘rsatish va pedagogik refleksiyani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida raqamli pedagogika bo‘yicha nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish zarur. Bunday yondashuv pedagogning raqamli vositalardan mustaqil va maqsadli foydalanish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishda boshlang‘ich ta’limning yoshga oid xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Interaktiv platformalar, multimedia, elektron darsliklar va virtual reallik vositalari o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, murakkab tushunchalarni vizuallashtirish va ta’lim jarayonini individuallashtirish imkonini berishi mumkin. Shu bilan birga, ularning qo‘llanilishi pedagogik maqsad, o‘quv mazmuni va o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirilishi kerak. Texnologiyadan foydalanishning samaradorligi uning yangiligi bilan emas, balki ta’limiy vazifani hal qilishdagi amaliy qiymati bilan belgilanadi.

Umuman olganda, raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uzluksiz, tizimli va integrativ jarayon sifatida qaralishi lozim. Mazkur jarayonda raqamli muhit, pedagogik bilim, metodik mahorat, amaliy faoliyat va refleksiya o‘zaro bog‘liq holda rivojlanadi. Shu sababli oliy pedagogik ta’lim muassasalari, umumta’lim maktablari va malaka oshirish tizimida o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan amaliy dasturlarni takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning raqamli muhitda samarali ta’lim olishini ta’minlash va zamonaviy pedagog shaxsini shakllantirish uchun muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahyar, A., Herlambang, Y. T. Strengthening pedagogical competence of elementary teachers in the digital era // Curricula: Journal of Curriculum Development. – 2025. – Vol. 4, No. 1. – P. 909–924.
2. Асылбаева, Ж., Нуржанова, С. Формирование профессиональных навыков будущих педагогов начальных классов на основе цифрового образования // Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия Педагогические науки. – 2025. – № 1. – С. 60–71.

3. Engeness, I. Developing teachers’ digital identity: towards the pedagogic design principles of digital environments to enhance students’ learning in the 21st century // European Journal of Teacher Education. – 2021. – Vol. 44, No. 1. – P. 96–114.
4. Falloon, G. From digital literacy to digital competence: the teacher digital competency (TDC) framework // Educational Technology Research and Development. – 2020. – Vol. 68, No. 5. – P. 2449–2472.
5. Иванов, Д. В., Власова, В. К. Практика развития креативности будущего учителя начальных классов в современной цифровой образовательной среде с помощью технологии виртуальной реальности // Педагогика. Вопросы теории и практики. – 2023. – Т. 8, № 3. – С. 229–236.
6. Kiryakova, G., Kozhuharova, D. The Digital Competences Necessary for the Successful Pedagogical Practice of Teachers in the Digital Age // Education Sciences. – 2024. – Vol. 14, No. 5. – P. 507.
7. Suguraliyeva, A., Bakhtiyarova, G., Abil, A., Kapina, E., Taganova, A. Professional competence of future primary school teachers in the context of an updated educational system // Journal of Teaching and Learning. – 2026. – Vol. 20, No. 1. – P. 32–47.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA DIFFERENSIAL YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISHDAGI MUAMMOLAR

Rahmonalıyeva Noıla Yıgıtalı qızı.
Namangan davlat pedagogıka ınıstıtutı magıstırantı.
Ta'lim tarbiya nazariyasich(Boshlang‘ich ta'lim')
Email: rahmonaliyevanoila98@gmail.com
Tel: +998 88 553 22 53

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jaraynida differensial yondashuvni qo‘llashning nazariy asoslari, amaliy mexanizimlari, mavjud muammolar, ularni keltirib chiqaruvchi omillar hamda ularni bartaraf etishning samarali yo‘llari yoritilgan. Yana individual yondashuv ham keltirilgan. Har bir o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlari, bilim darajasi va o‘rganish sur’atini inobatga olish orqali ta’lim sifatini oshirish imkmiyatlari tahlil etilgan. Tadqiqotda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi, differensial topshiriqlar tizimi, individual o‘qitish strategiyalari va pedagogning kasbiy kompetensiyasi o‘rtasidagi o‘zar bog‘liqlik ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maqolada dars jaraynida differensial yondashuvni joriy etishning metodik usullari, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda va ijdiy qobiliyatini rivjlantirishda ushbu yondashuvlarning ro‘li amaliy misollar asosida ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’llim, differensial ta’lim, strategiya, inklyuziv, kreativ, diagnostika, o‘quvchi, texnalogiya, individuallashtirilgan ta’lim, pedagogik kompetensiya, ta’lim samaradorligi, innovatsion metod, differensial topshiriqlar, ijodiy rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы, практические механизмы, существующие проблемы, факторы, их обусловливающие, и эффективные пути их устранения в процессе начального образования. Представлен индивидуальный подход. Проанализированы возможности повышения качества образования за счет учета личностных возможностей, уровня знаний и темпа обучения каждого учащегося. В исследовании научно обоснована взаимосвязь концепции личностно-ориентированного образования, системы дифференцированных заданий, индивидуальных стратегий обучения и профессиональной компетентности учителя. На практических примерах показаны методические приемы внедрения дифференцированного подхода в учебный процесс, его роль в повышении мотивации учащихся и развитии их творческих способностей.

Ключевые слова: Начальное образование, дифференцированное обучение, стратегия, инклюзивный, творческий, диагностический, ученик, технология, индивидуализированное обучение, педагогическая компетентность, эффективность обучения, инновационный метод, дифференцированные задания, творческое развитие.

Abstract. This article discusses the theoretical foundations, practical mechanisms, existing problems, factors causing them, and effective ways to eliminate them in the process of primary education. An individual approach is also presented. The possibilities of improving the quality of education by taking into account the personal capabilities, level of knowledge, and learning pace of each student are analyzed. The study scientifically highlights the interrelationship

between the concept of person-centered education, the system of differentiated tasks, individual teaching strategies, and the professional competence of the teacher. The article also demonstrates methodological methods for introducing a differentiated approach in the teaching process, the role of these approaches in increasing students' motivation and developing their creative abilities, based on practical examples.

Keywords: primary education, differentiated approach, individualized education, person-centered teaching, pedagogical competence, student activity, educational effectiveness, innovative methods, differentiated tasks, creative development.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim jarayonining zamonaviy talablarga mos tashkil etilishi O‘zbekistonning ustuvor maqsadlaridan biridir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi ta’lim tizimining poydevori sifatida o‘quvchilarda dastlabki bilimlar, ko‘nikmalar, malakalar, fanga oid hamda tayanch kompetensiyalar shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bosqichda ta’lim jarayonida natijaga erishish uchun ko‘proq ikki yondashuv ya’ni **differensial va individual yondashuvlardan** boshlang‘ich ta’limda eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf davrida ta’lim jarayoni faqatgina bilim berish bilangina cheklanib qolmay, balki o‘quvchining shaxsiy sifatlari, mustaqil tafakkuri ijodiy salohiyati hamda jamiyatdag faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli bu bosqichda o‘qituvchi har bir bolaning individual imkoniyatlari va qobiliyatlarini inobatga olgan holda yondashsa, ta’lim natijalari yanada samarali bo‘ladi. Ushbu maqolada esa boshlang‘ich ta’limda differensial va individuallashtirilgan yondashuvning mazmun-mohiyati, ularning ta’limdag o‘rni, qo‘llash usullari hamda bu jarayonda pedagogning vazifalari atroflicha yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA SHARHLARI

Differensial yondashuv (lotincha differentia - farq, tafovut) o‘quvchilarning individual farqlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish tamoyilidiro. Pedagogikada bu yondashuvning mohiyati — o‘quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati, o‘rganish sur’ati, motivatsiyasi, qiziqishi, o‘rganish sur’ati va individual ehtiyojlarini hisobga olib o‘qitishni tashkil etish usulidir. Ya’ni bir sinfda bir xil dars berib qo‘ymay, har bir bolaga u uchun eng mos topshiriq, metod, ko‘mak va baholash beriladi. Ta’lim jarayonida differensial va individuallashtirilgan yondashuvlarni qo‘llash bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim siyosatida ustuvor yo‘nalishlardan biri deb belgilangan. Qarorda o‘quvchilarning individual qobiliyati va ehtiyojiga mos ta’lim tashkil etish, baholash tizimini takomillashtirish vazifasi qo‘yilgan bo‘lib, bu differensial baholash va tanlov topshiriqlari metodlariga asos bo‘ladi[1].Ushbu yondashuvning ilmiy asoslari psixologiya, didaktika, pedagogika kabi fanlar bilan uzviy bog‘liqdir. Bu o‘quvchilarni qabul qilish darajasi, qobiliyati va qiziqishini aniqlashda shuningdek, turli metodlari va vositalarini farqlashga tayanadi.

Shu qatorda yurtimizdagi olimlar Sh. Sharipov, A. Qodiriy, U. Nishonov, A. Avloniy, H. H. Yo‘ldashev, N. Saidahmedov, M. Karimova kabi olimlarimiz o‘z asarlarida ta’lim jarayonida o‘quvchi shaxsiga kuchliroq qarash, ularni barcha imkoniyatlarini ochish kerakligini aytib o‘tadilar. N. Saidahmedov ta’limni individuallashtirishni “o‘quvchi shaxsining o‘ziga xos fikrlash, ijodiy yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan jarayon” deya aytib o‘tadi[2].

H.H.Yo‘ldoshev ham differensial yondashuvni ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida baholaydi va o‘qituvchi oldiga har bir o‘quvchining tayyorgarlik darajasiga mos pedagogik strategiyalarni tanlash vazifasini qo‘yadi[3].

Shu bilan birga, A.Avloniy ta’limda “insonning tabiiy iste’dodi va ijtimoiy hayotga moslashuvini uyg‘un rivojlantirish” g‘oyasini ilgari surib, bu fikr differensial yondashuvning ma’naviy-pedagogik ildizlarini ko‘rsatib beradi[4].

Hozirgi zamon o‘zbek pedagogikasida differensial yondashuvni ta’lim jarayoniga samarali tatbiq etish masalasi kompetensiyaviy yondashuv asosida uyg‘unlashtirilgan holda talqin etilmoqda. Bunda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi subyekt sifatida emas, balki o‘quvchi shaxsining idividual rivojlanishini boshqaruvchi yo‘naltiruvchi hamda qo‘llab-quvvatlovchi yetakchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bunda ta’lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlari, psixologik tiplari, bilish uslublari, qiziqishlari hamda ijtimoiy muhit omillari hisobga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jihatlar differensial yondashuvni ta’lim jarayonida samarali qo‘llash imkonini beradi. Shu ma’noda, differensial yondashuvning ilmiy asoslari o‘zbek pedagogik tafakkurida ham chuqur ildiz otgan bo‘lib, u nafaqat o‘qitish metodikasini takomillashtirishga, ba’lki ta’lim jarayonini insonparvarlik, shaxsga yo‘naltirilgan hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun zarur pedagogik sharoitlar yaratiladi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchi shaxsini markaziy o‘ringa qo‘yish orqali uning ijodiy salohiyati va refleksiv fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga hamda barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Differensial yondashuvning ilmiy asoslarini shakllantirishda MDH olimlari L.S. Vygotskiy, P.Ya. Galperin, A.N Leontyevlarning faoliyat nazariyasi shuningdek xorijiy olim J. Piagetning kognitiv rivoijlanish haqidagi qarashlar muhim nazariy maanba sifatida e’tirof etiladi[5]. Mazkur olimlar ta’lim jarayonida bola shaxsining rivojlanishi ijtimoiy muhit, faoliyat hamda muloqot jarayonlari bilan uzviy bog‘liq ekanligin ilmiy asoslab berganlar. Ularning ta’kidlashicha, aynan ushbu omillar o‘quvchining bilish faoliyati, tafakkuri va shaxsiy kamolotida hal qiluvchi ro‘l o‘ynaydi.

Ta’lim jarayonida differensial yondashuv bir qator shakllar orqali amalga oshiriladi, ularning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

1. Gorizontal differensiallash – o‘quvchilarni qiziqish yoki tayyorgarlik darajasi bo‘yicha guruhlash; bu shakl bir sinf ichida parallel guruhlar tashkil etish imkonini beradi.

2. Vertikal differensiallash – o‘quvchilarning individual rivojilanish bosqichlariga mos ta’lim materialini tanlash, ya’ni har bir o‘quvchiga uning imkoniyatlari va bilim darajasi bo‘yicha murakkablik darajasini belgilash.

3. Moslashuvchan (fleksibil differensiallash - dars jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarning faol ishtirokini kuzatib, yondashuv va vazifalarni dinamik tarzda o‘zgartiradi.

Shu shakllar orqali o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchi shaxsining individual rivojlanishini boshqaruvchi yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi sifatida faol namoyon bo‘ladi. Shuningdek, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik tiplari, bilish uslublari va ijtimoiy muhit omillari hisobga olinadi. Shu tariqa, differensial yondashuv nafaqat o‘qitish metodikasini. balki ta’limni insonparvarlik ruhida tashkil etish g‘oyasini ham mustahkamlaydi.

Individuallashtirilgan yondashuv — bu har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlarini, bilim olish uslublarini, qobiliyatlarini va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o‘qitishni tashkil etish jarayonidir. Bunda o‘qituvchi har bir bola uchun alohida ta’lim yo‘nalishi yoki topshiriq turi belgilaydi.

- Individuallashtirishning afzalliklari:
- O‘quvchining o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqaradi;
- Mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
- O‘quvchida o‘ziga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi;
- Ta’lim motivatsiyasini oshiradi va muvaffaqiyatsizlik holatlarini kamaytiradi;

Yuqoridagi keltirilgan fikirlarda psixologik qulay muhit yaratadi, bu esa ijobiy o‘qish natijalariga olib keladi. Masalan, bir o‘quvchi og‘zaki izoh orqali yaxshi o‘zlashtirsa, boshqasi vizual materiallar (rasmlar, sxemalar, videolar) orqali yaxshiroq tushunadi. Shu sababli o‘qituvchi darsda turli o‘qitish usullarini uyg‘unlashtirgan holda, har bir bola uchun samarali o‘quv yo‘lini topishi zarur.

Bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi hamda dars jarayonida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi. Natijada ta’lim jarayoni samaradorligi oshib o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari bosqichma-bosqich takomillashib boradi. Differensial va individuallashtirilgan yondashuvlar ta’lim jarayonida bir-birini o‘zaro to‘ldiruvchi muhim pedagogik tamoyillardir. Differensial yondashuv o‘quvchilarni ularning bilim saviyasi qobiliyati va tayyorgarlik darajasiga ko‘ra guruhlarga ajratgan holda o‘qitishni nazarda tutsa individuallashtirish ushbu jarayonni har bir o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlari va ehtiyojlari asosida yanada chuqurlashtiradi. Masalan, o‘qituvchi sinfdagi o‘quvchilarni uch quruhga ajratishi mumkin:

- yuqori tayyorgarlikka ega o‘quvchilar
- o‘rtacha tayyorgarlikdagi o‘quvchilar
- qo‘shimcha yordamga muhtoj o‘quvchillar.

Har bir guruh uchun mos darajadagi topshiriqlar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, har bir o‘quvchiga shaxsiy fikr bildirish, mustaqil izlanish olib borish hamda ijodiy yondashish imkoniyat yaratiladi. Natijada o‘quvchilarda o‘z sur’atida rivojlanish, ijtimoiy faollik va o‘zini anglash jarayonlari yanada faollashadi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

O‘qituvchi har bir o‘quvchining o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini muntazam kuzatib borishi va unga mos ravishda rag‘batlantirish usullarini tanlay olishi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchi shaxsida “men muvaffaqiyatga erishaman” degan ishonchni shakllantiradi hamda uning o‘qishga bo‘lgan ijobiy munosabatini kuchaytiradi. Individuallashtirilgan yondashuvni amalga oshirish jarayonida o‘qituvchi diagnostik tahlil usullaridan ham samarali foydalanadi. Ya’ni o‘quvchining bilim darajasi, o‘rganish tezligi, ijodiy fikrlash qobiliyati va mustaqillik darajasi muntazam ravishda tahlil qilinadi. Ushbu tahlillar asosida o‘qituvchi dars jarayonini moslashtirib boradi, o‘quvchining kuchli tomonlarini mustahkamlaydi va sust jihatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi. Shuningdek, o‘qituvchining ro‘li o‘quvchilarda ijobiy motivatsiyani shakllantirishda ham beqiyos ahamiyatga ega. Har bir bola o‘zini qadrlangan va tushunilgan deb his qiladigan muhitda yanada faolroq bo‘ladi. Shu sababli o‘qituvchi

pedagogik jarayonda empatiya, bag‘rikenglik sabrlilik va tenglik tamoyillarini asosiy qadriyatlar sifatida qo‘llashi lozim. Zamonaviy o‘qituvchi, ayniqsa differensial yondashuv sharoitida an’anaviy “o‘qituvchi-o‘quvchi” modelidan “hamkor-yo‘ldosh” modeliga o‘tishi zarur. Bu yondashuv o‘quvchining faol ishtirokini, tanqidiy fikrlashini mustaqil qaror qabul qilishini va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Bundan tashqari, o‘qituvchi o‘z kasbiy kompetensiyasini doimiy ravishda oshirib borishi, ta’limdagi yangiliklarni o‘rganishi, ilg‘or tajribalarni tahlil qilish hamda innovatsion metodlardan samarali foydalanishi zarur. Bu jarayonlar o‘qituvchining professional o‘sishiga bevosita xizmat qiladi.

Amaliy misollar va metodik yondashuv. Boshlang‘ich ta’limda differensial va individuallashtirilgan yondashuvni samarali amalga oshirishda quyidagi metodlar alohida ahamiyat kasb etadi:

“Darajalangan topshiriqlar metodi” – o‘quvchilarga bir xil mavzu doirasida, ammo turli murakkablik darajasidagi topshiriqlar taqdim etiladi. Masalan, “Tabiatdagi suv aylanishi” mavzusi asosida

1-darajali o‘quvchi rasm chizadi,

2-darajali o‘quvchi qisqa matn yozadi,

3-darajali o‘quvchi esa izohli hikoya tuzadi.

Bu metod o‘quvchilarning bilim darajasiga mos faoliyatni tashkil etishga xizmat qiladi.

“Tanlov topshiriqlari metodi” – o‘quvchilarga topshiriq turini mustaqil tanlash imkoniyati beriladi (ijodiy ish, test, loyiha va boshqalar). Ushbu metod o‘quvchilarning qiziqishi va ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

“Individuallashtirilgan portfel metodi” – o‘quvchining o‘quv yutuqlari, mustaqil ishlari va ijodiy loyihalari jamlanmasi asosida uning rivojlanish dinamikasi tizimli ravishda kuzatib boriladi. Bu metod o‘quvchining shaxsiy o‘sishini baholashda muhim ahamiyatga ega.

“Differensial baholash tizimi” – bunda o‘quvchi nafaqat yakuniy natijaga qarab, balki ta’lim jarayonidagi faolligi, sa’y-harakatlari va intilishlari asosida ham baholanadi va rag‘batlantiriladi. Bu esa barcha o‘quvchilarda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini oshiradi.

O‘qituvchining roli va kompetensiyasi. Boshlang‘ich ta’lim tizimida differensia va individuallashtirilgan yondashuvlarni samarali joriy etish, eng avvalo o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, pedagogik mahorati hamda yuksak insoniy fazilatlariga bevosita bog‘liqdir. Chunki o‘qituvchi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi ularning shaxsiy va intellektual rivojlanishiga yo‘naltiruvchi murabbiy hamda yo‘l ko‘rsatuvchi sifatida faoliyat yuritadi. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining ro‘li o‘quvchini faqat tayyor bilimlar bilan ta’minlash bilangina cheklanmaydi. U, avvalo, o‘quvchining individual qobiliyatlarini aniqlash, unga mos metod va strategiyalarni tanlash hamda ta’lim jarayonida shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash orgali ta’lim jarayonining faol dizayneri sifatida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi har bir o‘quvchining psixologik holati, bilish faoliyati va ijtimoiy muhitini chuqur tahlil qilib, unga mos yondashuvni tanlab olishi zarur. O‘qituvchi har bir o‘quvchining o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini muntazam kuzatib borishi va unga mos ravishda rag‘batlantirish usullarini tanlay olishi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchi shaxsida “men muvaffaqiy--atga erishaman” degan ishonchni shakllantiradi hamda uning o‘qishga bo‘lgan ijobiy munosabatini

kuchaytiradi. Individuallashtirilgan yondashuvni amalga oshirish iarayonida o‘qituvchi diagnostik tahlil usullaridan ham samarali foydalanadi. Ya’ni o‘quvchining bilim darajasi, o‘rganish tezligi, ijodiy fikrlash qobiliyati va mustaqillik darajasi muntazam ravishda tahlil qilinadi Ushbu tahlillar asosida o‘qituvchi dars jarayonini moslashtirib boradi o‘quvchining kuchli tomonlarini mustahkamlaydi va sust jihatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi. Shuningdek, o‘qituvchining ro‘li o‘quvchilarda ijobiy motivatsiyani shakllantirishda ham beqiyos ahamiyatga ega. Har bir bola o‘zini qadrlangan va tushunilgan deb his qiladigan muhitda yanada faolroq bo‘ladi. Shu sababli o‘qituvchi pedagogik jarayonda empatiya, bag‘rikenglik sabrlilik va tenglik tamoyillarini asosiy qadriyatlar sifatida qo‘llashi lozim. Zamonaviy o‘qituvchi, ayniqsa differensial yondashuv sharoitida an’anaviy “o‘qituvchi-o‘quvchi” modelidan “hamkor-yo‘ldosh” modeliga o‘tishi zarur. Bu yondashuv o‘quvchining faol ishtirokini, tanqidiy fikrlashini mustaqil qaror qabul qilishini va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Bundan tashqari, o‘qituvchi o‘z kasbiy kompetensiyasini doimiy ravishda oshirib borishi, ta’limdagi yangiliklarni o‘rganishi, ilg‘or tajribalarni tahlil qilish hamda innovatsion metodlardan samarali fovdalanishi zarur. Bu jarayonlar o‘qituvchining professional o‘sishiga bevosita xizmat qiladi.

XULOSA

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida differensial va individuallashtirilgan yondashuvlarni qo‘llash shunchaki zamonaviy talab emas, balki har bir o‘quvchining tabiiy salohiyatini to‘laqonli ro‘yobga chiqarishning muhim pedagogik shartidir. Mazkur yondashuvlar o‘quvchilarning individual rivojlanishini ta’minlash bilan birga o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahoratini yanada takomillashtiradi, ta’lim jarayonining insonparvarlik, adolatlilik va samaradorlik darajasini oshiradi Shunday ekan, har bir o‘qituvchi o‘z pedagogik amaliyotida differensial hamda individuallashtirilgan yondashuvlarni izchil va tizimli tarzda qo‘llagan taqdirda, boshlang‘ich ta’limda yuqori natijalarga erishish, innovatsion fikrlovchi, faol, mustaqil va mas’uliyatli shaxslarni tarbiyalash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2019.
2. Saidahmedov N. *Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
3. Yo‘ldoshev H.H. *Ta’lim samaradorligini oshirishning pedagogik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
5. Lev Vygotsky. *Pedagogik psixologiya*. – Moskva: Pedagogika, 1991.
6. Jean Piaget. *The Psychology of Intelligence*. – London: Routledge, 2001.
7. Karimova M. *Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
8. Nishonov U. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
9. Sharipov Sh. *Ta’limda innovatsion yondashuvlar*. – Toshkent: Universitet, 2021.
10. Qodiriy A. *Pedagogik fikrlar va ta’lim masalalari*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2016.
11. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standartlariga oid qarorlari. – Toshkent, 2021.

AXBOROT MAKONI VA RAQAMLI MADANIYAT: INTERNET, IJTIMOIY TARMOQLAR VA ULARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI

Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazaryasi va
metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxasisligi
1-kurs magistranti Akramova Mahliyo Dilmurod qizi
Ilmiy maslahatchi: Jo‘rayeva Turg‘unoy

Annotatsiya. Ushbu maqola globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda axborot makoni va raqamli madaniyatning yoshlar ongiga ta’siri masalalariga bag‘ishlangan. Unda internet, ijtimoiy tarmoqlar kabi raqamli platformalarning yoshlar hayotidagi o‘rni, ularning ta’lim, muloqot va dunyoqarashini shakllantirishdagi imkoniyatlari hamda salbiy ta’sirlari atroflicha tahlil qilinadi. Maqolada raqamli madaniyatning ijobiy va salbiy jihatlari, jumladan, axborotni iste’mol qilish, xulq-atvor normalari, shaxsiy daxlsizlik va psixologik holatga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: axborot makoni, raqamli madaniyat, internet, ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar ongi, raqamli savodxonlik, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, kiberxavfsizlik, psixologik ta’sir.

Barchamizga ma’lumki, XXI asr insoniyat tarixida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ning misli ko‘rilmagan rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ushbu o‘zgarishlar global axborot makonining shakllanishiga olib keldi, u yerda ma’lumotlar cheksiz hajmda va soniyalar ichida tarqalmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar bu makonning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari bo‘lib, ular odamlarning turmush tarzini, muloqot usullarini, bilim olish jarayonlarini va hatto fikrlash tarzini tubdan o‘zgartirib yubordi. Ayniqsa, yosh avlod – "raqamli tub aholi" (digital natives) bu o‘zgarishlarning markazida bo‘lib, ularning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvori raqamli madaniyat ta’siri ostida shakllanmoqda.

Global axborot makoni — bu butun dunyo bo‘ylab tarqalgan, turli axborot resurslari, texnologik tizimlar va kommunikatsiya kanallarini o‘z ichiga olgan yagona tizimdir. Uning shakllanishi insoniyatga ma’lumot almashish, bilim olish va global muammolarga yechim topishda yangi imkoniyatlar ochib berdi. Bu makonning asosiy xususiyatlari: Cheksiz axborot oqimi: Ma’lumotlarning miqdori eksponensial ravishda o‘sib bormoqda, bu esa "axborot shovqini"ga olib keladi. Tezkorlik: Ma’lumotlar deyarli real vaqt rejimida tarqaladi. Global miqyos: Geografik chegaralar ahamiyatini yo‘qotadi. Ochiqlik: Har qanday foydalanuvchi ma’lumotga kirishi va uni tarqatishi mumkin. Raqamli madaniyat esa ushbu global axborot makonida shakllanib, insonlarning texnologiyalar bilan o‘zaro munosabati, ulardan foydalanish odatlari, axloq normalari va qadriyatlar tizimini o‘z ichiga oladi. Yosh avlod, ayniqsa Z avlodi va Alfa avlodi, aynan shu raqamli muhitda ulg‘ayganligi sababli, ular uchun bu madaniyat tabiiy hisoblanadi. Ular axborotni tez qabul qiladi, bir necha vazifani bir vaqtda bajarishga moyil (multitasking) va doimiy aloqada bo‘lishni afzal ko‘radi.

Internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga ta’lim, muloqot va shaxsiy rivojlanishda beqiyos imkoniyatlar yaratadi. Misol uchun, o’quv adabiyotlari, ilmiy maqolalar, videodarslar, onlayn

kurslar (MOOCs) orqali yoshlar istalgan bilimni o‘zlashtirishi mumkin. Ta’limiy o‘yinlar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar yoshlarning o‘rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Turli mamlakatlardan do‘stlar topish, madaniyatlarni o‘rganish, chet tillarini amaliyotda qo‘llash ko’nikmalarini yaratadi Qiziqishlarga ko‘ra guruhlar, hamjamiyatlar tuzish, o‘zaro fikr almashish va hamkorlik qilish, ijtimoiy muammolarga e’tibor qaratish, volontyorlik harakatlarida qatnashish, o‘z fikrini bildirish orqali fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash, ma’lumotlarni izlash, saralash va ulardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda, internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar ongiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi xavflarni ham o‘zida mujassam etgan. Virtual olamga haddan tashqari bog‘lanib qolish natijasida real hayotdan uzilish, ijtimoiy ko‘nikmalarning pasayishi, o‘qish yoki ish samaradorligining keskin tushib ketishi. Bu uyqusizlik, diqqatni jamlash qobiliyatining buzilishi kabi muammolarga olib kelishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardagi "mukammal" hayotlarni ko‘rib, yoshlar o‘zlarini boshqalar bilan solishtirishga moyil bo‘lishadi. Bu esa o‘zini past baholash, xavotir va depressiya holatlariga olib kelishi mumkin.

Anonimlikdan foydalanib yoshlarning bir-birlarini haqorat qilishi, tazyiq o‘tkazishi ularning ruhiy holatiga jiddiy zarar yetkazadi va hatto o‘z joniga qasd qilish holatlariga olib kelishi mumkin.

Ataylab tarqatiladigan noto‘g‘ri ma’lumotlar, ‘‘fake new’’lar yoshlarning dunyoqarashini buzib, noto‘g‘ri xulosalar chiqarishiga sabab bo‘ladi. Ekstremistik, radikal diniy oqimlar, terrorchilik tashkilotlari ijtimoiy tarmoqlardan yoshlarni o‘z saflariga jalb qilish, ularning ongini zaharlash uchun faol foydalanadilar. Milliy an’ana va qadriyatlarga zid, yengil-yelpi hayot tarzini targ‘ib qiluvchi, axloqsizlikni targ‘ib qiluvchi kontentlar yoshlarning ma’naviy asoslariga putur yetkazadi.

Yuqorida qayd etilgan tahdidlarga qarshi turish va axborot makonidan samarali foydalanish uchun yoshlarda sog‘lom raqamli madaniyatni va axborot immunitetini shakllantirish zarur. Bu jarayon kompleks yondashuvni talab qiladi.

Maktab va oliy ta’lim muassasalarida raqamli savodxonlik, media savodxonlik, axborot xavfsizligi bo‘yicha maxsus darslar, treninglar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish. Bu yoshlarga axborotni tanqidiy baholash, ishonchli manbalarni aniqlash, yolg‘on ma’lumotlarni farqlash va raqamli etiket qoidalariga rioya etishni o‘rgatadi. Ota-onalar o‘z farzandlarining internetdagi faoliyatini nazorat qilishlari, ular bilan ochiq muloqot o‘rnatishlari, xavflar haqida tushuntirish ishlari olib borishlari va raqamli asboblardan oqilona foydalanish bo‘yicha shaxsiy namuna ko‘rsatishlari kerak.

Yoshlarni olingan ma’lumotlarga shubha bilan qarashga, ularning manbasini, maqsadini va to‘g‘riligini tekshirishga o‘rgatish, turli mavzular bo‘yicha munozaralar tashkil etish, bu yoshlarning o‘z fikrini asoslash, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash va to‘g‘ri xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Yoshlarga milliy an’analar, urf-odatlar, buyuk ajdodlar merosini chuqur o‘rgatish orqali ularning o‘zlikni anglash tuyg‘usini, Vatanparvarlik ruhini kuchaytirish. Bu ularni buzg‘unchi g‘oyalardan himoya qiluvchi asosiy immunitet vazifasini o‘taydi. Yaxshilik, adolat, halollik, mehr-oqibat kabi insoniy fazilatlarni shakllantirish, bu esa onlayn muloqotda ham madaniyatli bo‘lishga undaydi

Xulosa qilib aytganda axborot makoni va raqamli madaniyat yoshlarning ta’lim olishi, muloqot qilishi va dunyoqarashini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlardan oqilona foydalanish bilim olish, zarur axborotni tez topish, fikr almashish va ijodiy imkoniyatlarni kengaytirishga xizmat qiladi. Biroq raqamli muhitdan me’yoridan ortiq foydalanish, ishonchsiz axborotga berilish va axborot xavfsizligi qoidalariga e’tiborsizlik turli salbiy oqibatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois yoshlar orasida raqamli savodxonlik, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash va kiberxavfsizlik ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Bunda oila, maktab va oliy ta’lim muassasalarining hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni milliy qadriyatlar, insoniy fazilatlar va mas’uliyatli raqamli xulq-atvor ruhida tarbiyalash orqali axborot makonining imkoniyatlaridan samarali foydalanadigan, ongli va media savodxon avlodni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining asosiy mezoni bo‘lishi kerak. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to‘g‘risida"gi qonuni. – Toshkent, 2004.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni.
5. G‘oziyev E. G‘. Yosh davri psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2010.
6. Usmonov N. va boshq. Axborot xavfsizligi asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2016.
7. Xasanov O. M. Axborot asrida yoshlar tarbiyasining dolzarb masalalari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
8. Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives. – Basic Books.
9. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. – On the Horizon, 9(5),1-6.
10. Turdiyeva R. O. Raqamli jamiyatda yoshlar media savodxonligining ahamiyati. – “Jamiyat va boshqaruv” ilmiy-amaliy jurnal, 2022, №3.
11. Zohidov A. Kiberxavfsizlik va yoshlar: tahdidlar va yechimlar. – “Ilm sarchashmalari” ilmiy-nazariy jurnali, 2021, №4.

SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Nasriddinova Diyora Ilhomjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Ta‘lim tarbiya nazariyasi (Boshlang‘ich ta‘lim) mutaxassisligi 1-kurs magistranti tel: (93)-534-37-27

Annotatsiya. Tezisda boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda sun’iy intellektning pedagogik va metodik imkoniyatlari hamda samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, boshlang‘ich ta’lim, matematika, raqamli texnologiyalar, individual ta’lim, raqamli kompetensiya, matematik tafakkur, pedagogik texnologiya.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Насриддинова Диёра Ильхамжоновна,
магистрант 1 курса специальности «Теория и методика образования и воспитания (начальное образование)» Наманганского государственного педагогического института.

Аннотация. В тезисе рассмотрены педагогические возможности применения искусственного интеллекта для эффективного обучения математике в начальных классах.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, математика, цифровые технологии, индивидуальное обучение, цифровая компетентность, математическое мышление, педагогическая технология.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY GRADES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Nasriddinova Diyora Ilhomjon qizi,
1st-year Master’s student in the specialty “Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education)” at Namangan State Pedagogical Institute.

Abstract. This thesis examines pedagogical opportunities for applying artificial intelligence to mathematics teaching in primary schools.

Keywords: artificial intelligence, primary education, mathematics, digital technologies, individualized learning, digital competence, mathematical thinking, pedagogical technology.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi shakl va metodlarini izlashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’limga kirib kelishi o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan AI Competency

Framework for Teachers hujjatida o‘qituvchilarning sun’iy intellektdan foydalanish kompetensiyalari, jumladan, AI pedagogikasi, AI vositalaridan foydalanish, etik tamoyillar va kasbiy rivojlanish masalalari alohida ko‘rsatilgan. **AI (Artificial Intelligence)-**o‘zbekchada **Sun’iy intellekt (SI)** degani. Oddiy qilib aytganda, **AI-kompyuter yoki dasturlarga insonning ayrim aqliy faoliyatlarini bajarishga imkon beruvchi texnologiyalar majmuasi**.

Masalan, AI: ma’lumotlarni tahlil qiladi, inson bilan suhbatlashadi, tillarni tarjima qiladi, rasm va videolarni taniydi yoki yaratadi, nutqni matnga aylantiradi, ma’lumotlar asosida bashorat qiladi, o‘quvchiga individual topshiriqlar berishi mumkin.

Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitish o‘quvchilarda hisoblash ko‘nikmalari bilan bir qatorda mantiqiy fikrlash, muammoni tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va matematik nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli sun’iy intellektni matematika darslariga joriy etishdan asosiy maqsad o‘qituvchini almashtirish emas, balki uning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish va o‘quvchining individual ta’lim ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlashdan iborat bo‘lishi lozim. UNESCO ham generativ sun’iy intellektdan foydalanishda inson markazli yondashuv, pedagogik maqsadga muvofiqlik, xavfsizlik va mas’uliyat tamoyillarini ta’kidlaydi.

Asosiy qism

Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirishda sun’iy intellektdan foydalanish bir necha yo‘nalishda amalga oshirilishi mumkin. Birinchi navbatda, sun’iy intellektda o‘quvchilarning bilim darajasiga mos differensial va individual topshiriqlar tayyorlashda o‘qituvchiga yordam beradi[1].

Masalan, bir xil matematik mavzu bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lgan o‘quvchilar uchun sodda, o‘rta va murakkab darajadagi topshiriqlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunda o‘quvchining mavjud bilimlari va keyingi rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyati kengayadi[2].

Ikkinchi muhim yo‘nalish-matematik masalalarni tushuntirish va yechish jarayonini individuallashtirish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun masalaning faqat javobini olish emas, balki uni yechish ketma-ketligini anglash muhimdir. Shu sababli SI vositalaridan tayyor javobni taqdim etish uchun emas, balki masalaning shartini tushuntirish, ma’lum va noma’lum kattaliklarni ajratish, yechish strategiyasini bosqichma-bosqich ko‘rsatish va o‘quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirishda foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan, “Ikki bosqichli masalalarni yechish” mavzusida o‘qituvchi sun’iy intellect(SI) yordamida turli mazmundagi masalalar yaratishi mumkin. O‘quvchi masalani mustaqil tahlil qiladi, yechim rejasini tuzadi va hisoblashlarni bajaradi. Shundan so‘ng SI vositasi yordamida o‘quvchining yechimi tahlil qilinib, xato qilingan bosqichni aniqlashga yordam beruvchi savollar berilishi mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchini tayyor javobni yod olishdan ko‘ra, matematik fikrlashga yo‘naltiradi[3,4].

Uchinchi yo‘nalish-o‘quv materiallarini yaratish va darsni loyihalashtirish. O‘qituvchi sun’iy intellekt yordamida matematik tushunchalarni mustahkamlash uchun testlar, mantiqiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, didaktik o‘yinlar va takrorlash mashqlarini ishlab chiqishi mumkin. Biroq SI tomonidan yaratilgan materiallar o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi zarur. Chunki sun’iy intellekt tomonidan berilgan javob yoki matematik izoh har doim ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi[3].

To‘rtinchi yo‘nalish -o‘quvchilar bilimini baholash va diagnostika qilish. Raqamli vositalar yordamida o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi haqida ma’lumotlar to‘planib, qaysi mavzularda qiyinchilik mavjudligi aniqlanishi mumkin. Masalan, o‘quvchi qo‘shish va ayirish amallarini yaxshi bajarsa, lekin matnli masalalarni yechishda qiyinchilikka duch kelsa, keyingi mashg‘ulotlarda aynan shu ko‘nikmani rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni ko‘paytirish mumkin[4].

Beshinchi yo‘nalish-o‘quvchilarning matematik va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish. Sun’iy intellekt bilan ishlash jarayonida o‘quvchilar berilgan javobni shunchaki qabul qilish emas, balki uni tekshirish, savol berish, taqqoslash va xulosa chiqarishga o‘rganishlari kerak. UNESCOning o‘quvchilar uchun AI kompetensiyalari doirasida ham sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish, tanqidiy fikrlash va AI natijalarini baholashga e’tibor qaratilgan.

Shu bilan birga, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish pedagogik nazorat asosida tashkil etilishi lozim. Ayniqsa, kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda texnologiyadan foydalanish maqsadi, mazmuni va davomiyligi aniq belgilanishi kerak. UNESCO generativ AI bilan bog‘liq ta’lim jarayonlarida ma’lumotlar maxfiyligi, xavfsizlik, yoshga moslik va inson markazli yondashuvni muhim shartlar sifatida ko‘rsatadi.

Shuningdek, sun’iy intellekt o‘qituvchining kasbiy faoliyatini to‘liq almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki pedagogik yordamchi texnologiya sifatida qaralishi kerak. O‘qituvchi darsning maqsadini belgilaydi, o‘quvchilarning psixologik va pedagogik xususiyatlarini hisobga oladi, SI tomonidan yaratilgan materiallarning mazmunini tekshiradi va yakuniy pedagogik qarorni qabul qiladi. UNESCOning 2024-yilgi o‘qituvchilar uchun AI kompetensiyalari konsepsiyasida ham AI yordamida darsni loyihalash, o‘qitish va baholashda pedagogik maqsadga muvofiqlikni baholash zarurligi qayd etilgan[5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalaridan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish boshlang‘ich sinflarda matematika ta’limi samaradorligini oshirish imkonini beradi. SI yordamida o‘quv topshiriqlarini individuallashtirish, bilimlarni diagnostika qilish, masalalarni bosqichma-bosqich tushuntirish va tezkor teskari aloqa tashkil etish mumkin. Bunda o‘qituvchi boshqaruvchi, SI esa ta’limni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. I.N.Tillabayev Matematika o ‘qitish metodikasi, darslik, Namangan. 2026y. 460b.
[2]. Tillabayev I.N. Fizikada topologiyaning ahamiyati: kvant maydon nazariyasi va kosmologiya misolida, NamDU Ilmiy Axborotnomasi 2025-12-son, 111-113b.
[3]. Miao, F., Shiohira, K., Lao, N. AI Competency Framework for Students. UNESCO, 2024.
[4]. Miao, F., Cukurova, M. AI Competency Framework for Teachers. UNESCO, 2024.
[5]. Miao, F., Holmes, W. Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO, 2023.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA GEOMETRIK MATERIALNI O'ZLASHTIRISHDAGI KOGNITIV XATOLARNI ANIQLASHNING INTEGRATIV VOSITASI

Davlatova Munisa Aminovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, o‘qituvchi
munisadavlatova275@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda boshlang'ich sinf o'quvchilarining geometrik savodxonligini shakllantirishda uchraydigan tipik kognitiv xatolarni aniqlashga qaratilgan integrativ diagnostik instrument taqdim etiladi. Instrument matematika, informatika va ona tili fanlarining integratsiyasi tamoyiliga tayangan holda ishlab chiqilgan bo'lib, olti yo'nalish — tekis va hajmli shakllarni farqlash, geometrik shaklni turli burchakda (holatda) tanish, shaklni xususiyati bo'yicha aniqlash, geometrik jismning xususiyatlarini amaliy ko'rsatish, yuza tushunchasini anglash va sirtni fazoviy qayta qurish qobiliyati — bo'yicha o'quvchi bilimini tekshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: geometrik savodxonlik, boshlang'ich ta'lim, fanlararo integratsiya, kognitiv xato, diagnostik instrument, fazoviy tasavvur.

Zamonaviy ta'lim tizimida matematik savodxonlikning tarkibiy qismi sifatida geometrik savodxonlikka bo'lgan e'tibor tobora ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Milliy o'quv dasturida ham o'quvchilarning mantiqiy va fazoviy fikrlashini rivojlantirish ustuvor vazifa qilib belgilangan [1]. Biroq xalqaro baholash dasturlari (TIMSS, PISA) natijalari o'quvchilarning fazoviy-geometrik masalalarni yechishdagi ko'nikmalari boshqa matematik yo'nalishlarga nisbatan sustroq shakllanayotganini ko'rsatmoqda. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning tafakkuri konkret-obrazli fikrlashdan mavhum-mantiqiy fikrlashga o'tish davri bo'lganligi sababli, aynan shu davrda geometrik tushunchalarning to'g'ri shakllanishi keyingi matematik ta'limning muvaffaqiyatini belgilaydi. Mazkur tezisning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida uchraydigan tipik kognitiv xatolarni aniq va tizimli tarzda diagnostika qiluvchi, fanlararo integratsiya tamoyiliga asoslangan vosita ishlab chiqish tajribasini taqdim etishdir.

P. van Hielening geometrik tafakkur rivojlanishi bosqichlari nazariyasiga [7] ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining aksariyati vizual bosqichda bo'lib, shaklni faqat tashqi ko'rinishi bo'yicha tanib oladi, uning ichki xususiyatlarini tahlil qila olmaydi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, bu holat quyidagi uchta tizimli kognitiv xatoni yuzaga keltirishi mahalliy tadqiqotlarda ham o'z tasdig'ini topgan [2, 3]: - birinchidan, tekis (2D) va hajmli (3D) shakllarni o'zaro adashtirish;

- ikkinchidan, geometrik shaklni faqat standart (prototipik) holatda tanish, boshqa burchakda ko'rsatilganda tanimaslik;

- uchinchidan, geometrik atama va formulalarni mexanik yodlab olish, ularning mohiyatini tushunmaslik.

R. Mayerning multimedia ta'limda kognitiv nazariyasi [5] hamda J. Swellerning kognitiv yuklama nazariyasiga [6] ko'ra, bunday xatolarning sababi ko'p hollarda o'quv jarayonining faqat bitta (vizual) sensor kanaliga asoslanganligi va materialning statik, harakatsiz shaklda

taqdim etilishida yotadi. Insonning ko'p qirrali intellekt sohalarini [4] faollashtirish bu to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradi.

Ushbu nazariy asosga tayangan holda, tadqiqot doirasida oltita blokdan iborat diagnostik topshiriqlar to'plami ishlab chiqildi: A-blok (2D/3D shakllarni farqlash), B1-blok (kvadratni 45 gradusga aylantirilgan holatda tanish — "romb effekti"), B2-blok (to'g'ri burchakli uchburchakni uning xususiyati bo'yicha, holatidan qat'i nazar, aniqlash), V-blok (geometrik jism xususiyatlarini amaliy ko'rsatish orqali aniqlash), G1-blok (yuza tushunchasini formulaga tayanmasdan, katakchalarni sanash orqali tushunish darajasini o'lchash) va G2-blok (kub yoyilmasini tanlash orqali sirtni fazoviy qayta qurish qobiliyatini aniqlash). Instrumentning o'ziga xosligi shundaki, u matematik mazmunni informatika (raqamli/vizual taqdimot mantig'i) va ona tili (bolaning o'z fikrini og'zaki asoslashi) faoliyati bilan uyg'unlashtirgan holda qo'llaniladi, bu esa uni fanlararo integratsiya tamoyiliga mos diagnostik vositaga aylantiradi.

Xulosa. Ishlab chiqilgan integrativ diagnostik instrument boshlang'ich sinf o'quvchilarining geometrik savodxonligidagi kamchiliklarni aniq, tizimli va fanlararo integratsiya tamoyiliga mos tarzda aniqlash imkonini beradi. Instrument natijalari kelgusida multimodal-integratsiyalashgan o'qitish metodikasining samaradorligini baholash uchun boshlang'ich (bazaviy) ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi. Instrumentni keng amaliyotga tatbiq etish boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'quvchilardagi tipik xatolarni o'z vaqtida aniqlash va ularni maqsadli pedagogik ta'sir orqali bartaraf etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash va uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 822-son qarori (Boshlang'ich ta'limning Milliy o'quv dasturi konseptual asoslari).
2. Ergasheva G.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kognitiv faoliyatini shakllantirish (matematika darslarida): Uslubiy qo'llanma. – Samarqand, 2023. – 88 b.
3. Gofurova M.A., Abdusalomova M.Sh. Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali usullari // Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali. – 2024. – №4. – b. 112-116.
4. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books, 1983. — 440 p.
5. Mayer R.E. Multimedia Learning. — 3rd ed. — Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2021. — 274 p.
6. Sweller J., Ayres P., Kalyuga S. Cognitive Load Theory. — New York: Springer, 2011. — 290 p.
7. Van Hiele P.M. Structure and Insight: A Theory of Mathematics Education. — New York: Academic Press, 1986. — 174 p.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Murodullayeva Nasiba
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 108BTJ -guruh talabasi
e-mail: murodulloevanasiba1@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida foydalanilayotgan yangi avlod darsliklarining mazmun-mohiyati, pedagogik imkoniyatlari, afzalliklari va amaliyotda uchrayotgan ayrim muammolari tahlil qilingan. Yangi avlod darsliklarining an’anaviy darsliklardan farqli jihatlari, xususan, kompetensiyaviy yondashuv, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish, fanlararo integratsiya, amaliy topshiriqlar hamda 4K modeli asosida ishlash imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, darsliklardan samarali foydalanishda o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra tashkil etish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Аннотация. В данной статье анализируются содержание, педагогические возможности, преимущества и некоторые проблемы, возникающие на практике при использовании учебников нового поколения в системе начального образования. Выделены различия между учебниками нового поколения и традиционными учебниками, в частности, компетентностный подход, развитие самостоятельного мышления учащихся, творческого и критического мышления, междисциплинарная интеграция, практические задания и возможность работы по модели 4K. Также рассматриваются вопросы методической подготовки учителя к эффективному использованию учебников с учетом индивидуальных особенностей учащихся, использования цифровых технологий и организации заданий по уровню сложности.

Abstract. This article analyzes the content, pedagogical capabilities, advantages, and some problems encountered in practice of new-generation textbooks used in the primary education system. The differences between new-generation textbooks and traditional textbooks are highlighted, in particular, the competency-based approach, the development of students' independent thinking, creative and critical thinking, interdisciplinary integration, practical tasks, and the possibility of working on the 4K model. Also, the issues of the teacher's methodological preparation for the effective use of textbooks, taking into account the individual characteristics of students, the use of digital technologies, and the organization of tasks according to the level of complexity are considered.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, darslik, kompetensiyaviy yondashuv, 4K modeli, integratsiya, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, hamkorlik, raqamli texnologiyalar, o‘qituvchi kompetensiyasi.

Ключевые слова: начальное образование, учебники нового поколения, учебник, компетентностный подход, модель 4K, интеграция, творческое мышление, критическое мышление, коммуникация, сотрудничество, цифровые технологии, компетентность учителя.

Keywords: primary education, new generation textbooks, textbook, competency-based approach, 4K model, integration, creative thinking, critical thinking, communication, collaboration, digital technologies, teacher competence.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar o‘quv jarayonining mazmuni va vositalarini ham yangilashni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchiga faqat bilim berish emas, balki uning mustaqil fikrlashi, muloqot qilishi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi va olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olishini ta’minlash muhim vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, yangi avlod darsliklarini yaratish va ta’lim jarayoniga joriy etish zamonaviy boshlang‘ich ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. 2024-yilda chop etilgan tadqiqotlarda Milliy o‘quv dasturi asosida yaratilgan yangi avlod darsliklarining kompetensiyaviy yondashuvga asoslanganligi, tinglab tushunish, o‘qib tushunish va yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan [1]. Yangi avlod darsliklarining asosiy maqsadi o‘quvchini tayyor ma’lumotni yodlab oluvchi emas, balki bilimni izlaydigan, tahlil qiladigan, taqqoslaydigan va undan amaliy faoliyatda foydalana oladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Yangi avlod darsliklarining o‘ziga xos xususiyatlari darslik ta’lim jarayonining asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Uning mazmuni o‘quv dasturi, davlat ta’lim talablari va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak. Yangi avlod darsliklari an’anaviy darsliklardan bir qator jihatlari bilan farqlanadi. Ularda nazariy ma’lumotlar bilan bir qatorda amaliy, ijodiy, muammoli va mantiqiy topshiriqlarga katta e’tibor beriladi. O‘quvchi mavzuni o‘zlashtirish jarayonida kuzatish, savol berish, fikr bildirish, guruhda ishlash, taqqoslash va xulosa chiqarishga yo‘naltiriladi. Yangi darsliklarda kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin egallaydi. Bunda o‘quvchining olgan bilimini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi asosiy natija sifatida qaraladi. Shuningdek, yangi avlod darsliklarida 4K modeli — kommunikatsiya, kollaboratsiya, kreativ fikrlash va kritik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor kuchaymoqda. Tadqiqotlarda ushbu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘langan. [2]Yangi avlod darsliklarining eng muhim afzalliklaridan biri o‘quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishidir. Masalan, o‘quvchidan tayyor javobni aytish emas, balki berilgan vaziyatni tahlil qilish, o‘z fikrini asoslash yoki muammoning bir nechta yechimini taklif qilish talab etiladi. Bunday topshiriqlar bolaning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, guruhli va juftlikda bajariladigan topshiriqlar o‘quvchilarda hamkorlik qilish va muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi. Yana bir muhim jihat — fanlararo integratsiyaning kuchaytirilishidir. Yangi avlod darsliklarida bir mavzuni turli fanlar bilan bog‘lash imkoniyati mavjud. Masalan, ona tili darsida berilgan matn tabiatshunoslik, matematika yoki tarbiya fanlari bilan bog‘lanishi mumkin. Integratsiyaviy yondashuv o‘quvchida alohida-alohida bilimlardan ko‘ra yaxlit tasavvurni shakllantirishga yordam beradi. 2025-yildagi tadqiqotlarda yangi avlod darsliklaridagi integratsiyaviy yondashuv o‘quvchilarning tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlangan. [3] Yangi avlod darsliklari zamonaviy talablarga javob berishiga qaramay, ulardan foydalanish jarayonida ayrim muammolar ham uchramoqda.

Birinchi muammo — o‘qituvchilarning yangi darsliklar bilan ishlash metodikasini to‘liq o‘zlashtirish masalasidir. Yangi darslik o‘qituvchidan an’anaviy tushuntirish usulidan tashqari, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, guruhli ish va individual yondashuvdan foydalanishni talab qiladi. 2025-yilda chop etilgan tadqiqotda ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini yangi avlod darsliklari bilan ishlash metodikasiga tayyorlash masalasi alohida o‘rganilgan. Unda darslik bilan samarali ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish zarurligi ko‘rsatilgan. [4]

Ikkinchi muammo — o‘quvchilarning bilim darajasi va qobiliyatlaridagi farqlardir. Bir sinfdagi barcha o‘quvchilar mavzuni bir xil tezlikda o‘zlashtirmaydi. Ayrim o‘quvchilar uchun topshiriqlar juda oson, boshqalari uchun esa murakkab bo‘lishi mumkin.

Uchinchi muammo — ayrim topshiriqlarning hayotiy vaziyatlar bilan yetarlicha bog‘lanmasligi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi mavzuni yaxshi o‘zlashtirishi uchun o‘rganayotgan bilimining kundalik hayotdagi ahamiyatini tushunishi kerak. Raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarining barcha ta’lim muassasalarida bir xil emasligidir. Raqamli resurslardan foydalanish uchun texnik vositalar, internet imkoniyati va o‘qituvchining raqamli savodxonligi talab etiladi. Darsliklarning mazmunini muntazam takomillashtirib borish zarurati. Ta’lim mazmuni va metodlari rivojlanib borar ekan, darsliklar ham amaliy tajriba va o‘qituvchilarning fikr-mulohazalari asosida yangilanib borishi kerak. Birinchi navbatda, o‘qituvchilarning yangi avlod darsliklari bilan ishlash bo‘yicha metodik tayyorgarligini kuchaytirish zarur. Buning uchun malaka oshirish kurslari, amaliy seminarlar, mahorat darslari va metodik treninglarni muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, topshiriqlarni differensial yondashuv asosida tashkil etish kerak. Bunda bir mavzu bo‘yicha oddiy, o‘rta va murakkab darajadagi topshiriqlarni ishlab chiqish orqali o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish mumkin. Hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar sonini ko‘paytirish lozim. Masalan, matematika darsida faqat misol yechish bilan cheklanmay, kundalik xarid, vaqtni hisoblash, masofani aniqlash kabi vaziyatlardan foydalanish mumkin. Yangi darsliklarni raqamli resurslar bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Audio, video, elektron topshiriqlar va interaktiv mashqlar o‘quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi, o‘qituvchilarning amaliy tajribasini darsliklarni takomillashtirish jarayoniga jalb etish zarur. Chunki darslikning real ta’lim jarayonidagi samaradorligi eng avvalo uni amalda qo‘llayotgan o‘qituvchilar tomonidan aniq baholanishi mumkin. 2025-yilgi tadqiqotlarda ham boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik tayyorgarligi innovatsion yondashuvlari va raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalari yangi avlod darsliklaridan samarali foydalanish bilan bog‘langan. [5]

Boshlang‘ich ta’limda darslik o‘quvchining mustaqil faoliyatini tashkil etishga xizmat qilishi kerak. Buning uchun topshiriqlar o‘quvchini izlanishga undashi lozim. Masalan, “Matndan javobni toping” turidagi topshiriq bilan bir qatorda “Sizningcha, qahramon nima uchun bunday qarorga keldi?”, “Boshqa qanday yechim taklif qilgan bo‘lardingiz?” kabi ochiq savollarni berish o‘quvchining fikrlash faoliyatini kuchaytiradi. Ijodiy topshiriqlar ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi rasm asosida hikoya tuzishi, berilgan voqeani davom ettirishi, kichik loyiha yaratishi yoki o‘z fikrini yozma ravishda ifodalashi mumkin. 2024-yilda e’lon qilingan tadqiqotlarda ham yangi avlod darsliklari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish, 4K modeli va integratsiyalashgan ta’limdan foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan. [6]O‘qituvchining roli yangi avlod darsliklarining samaradorligi ko‘p jihatdan

o‘qituvchining kasbiy mahoratiga bog‘liq. Darslikdagi topshiriqni shunchaki bajartirish emas, balki uning o‘quvchini qanday kompetensiyaga olib borishini anglash muhimdir.
O‘qituvchi darslikdan foydalanishda quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:

1. O‘quvchilarning individual imkoniyatlarini aniqlash.
2. Topshiriqlarni o‘quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish.
3. Juftlik va guruhli ishlarni tashkil etish.
4. O‘quvchini mustaqil fikrlashga undash.
5. O‘quvchilarning fikrini tinglash va rag‘batlantirish..
6. Raqamli vositalardan maqsadli foydalanish.
7. Dars yakunida o‘quvchining o‘z faoliyatini baholashiga imkon yaratish.

Demak, yangi avlod darsligi o‘qituvchining o‘rnini bosmaydi. Aksincha, u o‘qituvchining pedagogik faoliyatini zamonaviy tashkil etishga yordam beruvchi vosita vazifasini bajaradi. Mahalliy va xorijiy tatqiqotchilar shunday talqin qilgan Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarining joriy etilishi ta’lim mazmunini zamonaviylashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bunday darsliklar o‘quvchining nafaqat bilim olishi, balki mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, muloqot qilishi, hamkorlikda ishlashi va o‘z bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishiga xizmat qiladi. Yangi avlod darsliklarining samaradorligi birgina darslik mazmuniga emas, balki o‘qituvchining metodik mahorati, ta’lim muhiti, o‘quvchining individual xususiyatlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasiga ham bog‘liq. Shu sababli kelgusida yangi avlod darsliklarini takomillashtirishda o‘qituvchilarning amaliy tajribasi, o‘quvchilarning fikr-mulohazalari va zamonaviy pedagogik tadqiqotlar natijalaridan foydalanish muhimdir. Darsliklarda hayotiy, muammoli va ijodiy topshiriqlarni ko‘paytirish, differensial yondashuvni kuchaytirish, fanlararo integratsiyani takomillashtirish hamda raqamli resurslardan samarali foydalanish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Demak, yangi avlod darsligi — faqat bilim beruvchi manba emas, balki o‘quvchini mustaqil fikrlashga, izlanishga va hayotga tayyorlashga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimova J. Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarida integratsiyaviy yondashuvning ahamiyati. — Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 2025.
2. Eshmaxmatova M. Umumiy o‘rta ta’lim tizimida yangi avlod darsliklarini yaratish jarayonlarini boshqarish mexanizmini takomillashtirish. — Tadqiqotlar.uz, 2024.
3. Kosimova G. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining yangi avlod darsliklaridan foydalanish kompetensiyasi. — Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 2025.
4. Xayitboyeva M. B. Yangi avlod darsliklarida 4K modelini joriy etishning o‘ziga xos xususiyatlari. — Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2024.
5. Xurramova M. A. Boshlang‘ich ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarning asoslari. — Modern Science and Research, 2024.
6. Xushvaqtova M. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy yondashuvlar. — Modern Science and Research, 2025.
7. Yo‘ldosheva N. U. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish savodxonligi fanining ahamiyati. — Pedagoga, 2024.

INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Rejabboyeva Muharram Odiljon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan nafaqat fan asoslarini puxta bilish, balki ta’lim metodlarini to‘g‘ri tanlash, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, raqamli va interfaol vositalardan samarali foydalanish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda mustaqil metodik qarorlar qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish talab etiladi. Maqolada metodik kompetentlikning mazmuni, tarkibiy komponentlari va uni shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, muammoli ta’lim, loyiha texnologiyasi, hamkorlikda o‘qitish, “case-study”, mikroo‘qitish, refleksiv yondashuv va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirish modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, metodik kompetentlik, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, raqamli ta’lim, kasbiy kompetensiya, refleksiya.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of developing the methodological competence of future primary school teachers in an innovative educational environment. In modern education, primary school teachers are expected not only to possess solid subject knowledge but also to be able to select appropriate teaching methods, analyze pedagogical situations, effectively use digital and interactive tools, take into account students’ individual characteristics, and make independent methodological decisions. The article analyzes the content and structural components of methodological competence and explores the potential of innovative pedagogical technologies for its development. Particular attention is paid to problem-based learning, project-based learning, case study, microteaching, reflective approaches, collaborative learning, and digital educational technologies. A model for developing the methodological competence of future primary school teachers is proposed based on a systematic combination of theoretical training, practical activities, pedagogical situation modeling, independent methodological work, reflection, assessment, and correction. The study emphasizes the importance of creating an educational environment that promotes students’ professional independence, creativity, methodological decision-making skills, and continuous professional development.

Keywords: innovative education, primary education, future teacher, methodological competence, pedagogical technology, interactive methods, digital education, professional competence, reflective approach, teaching methodology.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования методической компетентности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды. В современном образовательном

процессе от учителя начальных классов требуется не только глубокое владение предметными знаниями, но и способность правильно выбирать методы обучения, анализировать педагогические ситуации, эффективно использовать цифровые и интерактивные средства, учитывать индивидуальные особенности учащихся и принимать самостоятельные методические решения. В статье раскрываются содержание и структурные компоненты методической компетентности, а также анализируются возможности инновационных педагогических технологий в ее формировании. Особое внимание уделяется проблемному обучению, проектной технологии, технологии «case-study», микропреподаванию, рефлексивному подходу, обучению в сотрудничестве и цифровым образовательным технологиям. Предлагается модель формирования методической компетентности будущих учителей начальных классов, основанная на системном сочетании теоретической подготовки, практической деятельности, моделирования педагогических ситуаций, самостоятельной методической работы, рефлексии, оценивания и коррекции. Подчеркивается важность создания образовательной среды, способствующей развитию профессиональной самостоятельности, творческого потенциала, навыков принятия методических решений и непрерывного профессионального развития будущего учителя.

Ключевые слова: инновационное образование, начальное образование, будущий учитель, методическая компетентность, педагогическая технология, интерактивные методы, цифровое образование, профессиональная компетентность, рефлексивный подход, методика обучения.

Bugungi kunda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarning ham yangilanishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining keyingi ta’lim faoliyati, mustaqil fikrlashi, kommunikativ qobiliyatlari va bilishga bo‘lgan munosabati shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlash jarayonida uning metodik kompetentligini rivojlantirish alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Metodik kompetentlik o‘qituvchining ta’lim maqsadlarini belgilash, mazmunni tanlash, darsni loyihalashtirish, pedagogik metod va vositalarni maqsadga muvofiq qo‘llash, ta’lim natijalarini baholash hamda o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi[1]. Mazkur kompetentlik tayyor bilimlar majmui emas, balki nazariy bilimlarni amaliy pedagogik vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Innovatsion ta’lim muhiti esa bo‘lajak o‘qituvchining ushbu kompetentligini rivojlantirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Bunday muhitda talaba ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki mustaqil izlanadigan, loyihalashtiradigan, muammolarni hal qiladigan va o‘z faoliyatini refleksiv baholaydigan subyekt sifatida ishtirok etadi.

Metodik kompetentlikni o‘qituvchining kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi sifatida qarash mumkin. U pedagogning muayyan fan yoki fanlar majmuasini o‘qitish metodikasini egallashi, pedagogik texnologiyalarni tanlay olishi va ularni konkret ta’lim sharoitiga moslashtira olishi bilan tavsiflanadi[6].

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetentligini quyidagi tarkibiy qismlar asosida ifodalash mumkin:

1. Motivatsion komponent – pedagogik faoliyatga qiziqish, kasbiy rivojlanishga intilish, yangiliklarni o‘zlashtirishga tayyorlik.
2. Kognitiv komponent – boshlang‘ich ta’lim metodikasi, pedagogika, psixologiya va fanlarni o‘qitish metodlariga oid bilimlarning mavjudligi.
3. Amaliy-faoliyat komponenti – darsni rejalashtirish, metod va vositalarni tanlash, pedagogik vaziyatlarni hal qilish hamda ta’lim jarayonini tashkil etish qobiliyati.
4. Kommunikativ komponent – o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali pedagogik muloqot o‘rnatish.
5. Refleksiv komponent – o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash, pedagogik tajribani baholash va keyingi faoliyatni takomillashtirish[7].

Mazkur komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi bo‘lajak o‘qituvchining metodik kompetentligini yaxlit tizim sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Innovatsion ta’lim muhiti ta’lim oluvchining mustaqilligi, ijodkorligi va faol ishtirokini ta’minlaydigan pedagogik shart-sharoitlar majmuasidir. Ushbu muhitda an’anaviy ma’ruza va reproduktiv topshiriqlar bilan bir qatorda interfaol, muammoli, loyihaviy va raqamli texnologiyalardan foydalaniladi[3].

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirishda innovatsion ta’lim muhitining quyidagi imkoniyatlari muhim:

- nazariy bilimlarni amaliy pedagogik vaziyatlar bilan bog‘lash;
- talabalarni mustaqil metodik qaror qabul qilishga o‘rgatish;
- turli pedagogik texnologiyalarni sinab ko‘rish imkonini yaratish;
- raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish ko‘nikmasini rivojlantirish;
- hamkorlik va kasbiy muloqotni kuchaytirish;
- o‘z faoliyatini baholash va refleksiya qilishga sharoit yaratish.

Shu nuqtai nazardan, oliy pedagogik ta’lim jarayonida talabaning “metodik bilimlarni bilishi”dan “metodik faoliyatni mustaqil tashkil eta olishi”ga o‘tishini ta’minlash muhim vazifa hisoblanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirishda bir qator innovatsion texnologiyalardan foydalanish mumkin.

Muammoli ta’lim texnologiyasi. Muammoli ta’lim talabalarga tayyor metodik yechimni berish o‘rniga muayyan pedagogik muammoni mustaqil tahlil qilish va yechim ishlab chiqish imkonini beradi.

Masalan, talabaga quyidagi vaziyat berilishi mumkin: “2-sinf o‘quvchilarining bir qismi o‘qish topshiriqlarini tez bajarmoqda, boshqa qismi esa topshiriqni bajarishda qiynalmoqda. O‘qituvchi qanday metod va differensial topshiriqlardan foydalanishi mumkin?”

Talabalar vaziyatni tahlil qilib, muammoning sabablarini aniqlaydi, bir nechta metodik yechimlarni taklif qiladi va o‘z variantlarini asoslaydi. Natijada ularda pedagogik vaziyatni tahlil qilish va metodik qaror qabul qilish kompetensiyasi rivojlanadi.

“Case-study” texnologiyasi. “Case-study” texnologiyasi real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishga asoslanadi. Boshlang‘ich ta’limda uchraydigan muammoli vaziyatlar asosida tuzilgan keyslar talabalarni kasbiy faoliyatga yaqinlashtiradi.

Keys topshiriqlari o‘quvchilarning motivatsiyasi, sinfni boshqarish, differensial ta’lim, ota-onalar bilan hamkorlik, baholash yoki individual yondashuv kabi masalalarni qamrab olishi mumkin.

Loyiha texnologiyasi. Loyiha texnologiyasi bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil metodik faoliyatini tashkil etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Talabalar, masalan, “Boshlang‘ich sinflarda o‘qishga qiziqishni oshirish usullari”, “Matematika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish”, “Boshlang‘ich ta’limda raqamli resurslardan foydalanish” kabi loyihalarni ishlab chiqishi mumkin.

Loyiha yakunida talaba nafaqat nazariy ma’lumotlarni o‘zlashtiradi, balki dars ishlanmasi, didaktik material, baholash mezonlari yoki raqamli topshiriqlar to‘plamini yaratadi.

Mikroo‘qitish texnologiyasi. Mikroo‘qitish bo‘lajak o‘qituvchilarning amaliy metodik ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Talaba qisqa vaqt davomida darsning muayyan qismini tashkil etadi. Boshqa talabalar o‘quvchi rolida ishtirok etadi.

Mashg‘ulotdan so‘ng quyidagi mezonlar asosida tahlil amalga oshiriladi:

- dars maqsadining aniqligi;
- metod tanlovining maqsadga muvofiqligi;
- savol berish texnikasi;
- o‘quvchilarni faollashtirish;
- vaqtni boshqarish;
- baholash usullaridan foydalanish;
- pedagogik muloqot;
- refleksiya.

Bunday yondashuv talabaning o‘z pedagogik faoliyatini ko‘rish, tahlil qilish va takomillashtirishiga yordam beradi.

Raqamli ta’lim texnologiyalari. Zamonaviy o‘qituvchi raqamli ta’lim resurslaridan metodik maqsadda foydalana olishi kerak. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini elektron taqdimotlar, interaktiv topshiriqlar, virtual doskalar, onlayn testlar va multimedia materiallarini pedagogik maqsadga muvofiq qo‘llashga o‘rgatish zarur.

Bunda asosiy e’tibor texnologiyaning o‘ziga emas, uning didaktik maqsadga mosligiga qaratilishi lozim. Ya’ni raqamli vosita darsni shunchaki “zamonaviy” ko‘rsatish uchun emas, balki o‘quvchining bilish faoliyatini yaxshilash uchun qo‘llanilishi kerak.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirishni quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin:

Diagnostika → Motivatsiya → Nazariy tayyorgarlik → Amaliy mashg‘ulot → Pedagogik vaziyatlarni modellashtirish → Mustaqil metodik faoliyat → Refleksiya → Baholash → Korreksiya.

Mazkur modelda dastlab talabaning mavjud metodik bilim va ko‘nikmalari aniqlanadi. Keyingi bosqichda kasbiy motivatsiya kuchaytiriladi. Nazariy bilimlar amaliy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, mikroo‘qitish va loyiha faoliyati orqali amaliy kompetensiyalar shakllantiriladi.

Yakuniy bosqichda talaba o‘z faoliyatini tahlil qiladi va aniqlangan kamchiliklar asosida individual rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi.

Metodik kompetentlikni baholashda faqat nazariy bilimlarni aniqlash yetarli emas. Baholash ko‘p komponentli xarakterga ega bo‘lishi lozim.

1-jadval

Metodik kompetentlikni baholash mezonlari

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Metodik bilim	Bilimlarni tizimli va amaliy qo‘llaydi	Asosiy bilimlarga ega	Bilimlarni qo‘llashda qiynaladi
Darsni loyihalash	Maqsad, metod va natijalarni uyg‘unlashtiradi	Darsni mustaqil loyihalay oladi	Tayyor namunaga ehtiyoj sezadi
Metod tanlash	Vaziyatga mos innovatsion metodni tanlaydi	Bir nechta metodlardan foydalanadi	Metod tanlashda qiynaladi
Raqamli kompetensiya	Raqamli vositalarni didaktik maqsadda samarali qo‘llaydi	Asosiy vositalardan foydalana oladi	Raqamli vositalardan foydalanish cheklangan
Refleksiya	Faoliyatini chuqur tahlil qilib, takomillashtirish yo‘lini belgilaydi	Asosiy kamchiliklarni aniqlaydi	O‘z faoliyatini tahlil qilishda qiynaladi

Bunday mezonlar talabaning metodik kompetentligini dinamik ravishda kuzatish va individual rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan pedagogik tayyorgarlik jarayoni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik faoliyatini nazariy bilimlardan amaliy faoliyatga yo‘naltirish imkonini beradi[8].

Xususan, muammoli ta’lim va “case-study” pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirsa, loyiha texnologiyasi mustaqil metodik mahsulot yaratish ko‘nikmasini shakllantiradi. Mikroo‘qitish esa o‘qituvchilik faoliyatini amaliy modellashtirish va refleksiv tahlil qilish uchun sharoit yaratadi.

Innovatsion ta’lim muhitining yana bir muhim jihati – talabaning individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish imkoniyatidir. Har bir talabaning metodik tayyorgarlik darajasi turlicha bo‘lgani sababli topshiriqlarni murakkablik darajasi, mazmuni va bajarish usuliga ko‘ra differensiallashtirish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, metodik kompetentlikni shakllantirishda pedagogik amaliyot bilan oliy ta’lim muassasasidagi nazariy tayyorgarlikning uzviyligini ta’minlash zarur. Talaba universitetda o‘zlashtirgan metodik bilimlarini maktab amaliyotida sinab ko‘rishi, amaliyotdagi muammolarni esa universitetdagi mashg‘ulotlarda qayta tahlil qilishi samarali kasbiy rivojlanish mexanizmini yuzaga keltiradi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirish zamonaviy pedagogik kadrlar tayyorlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Metodik kompetentlikni shakllantirish jarayonida talabaning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash, mustaqil metodik qaror qabul qilish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish,

zamonaviy ta’lim texnologiyalarini maqsadga muvofiq tanlash va o‘z faoliyatini refleksiv baholashiga alohida e’tibor qaratish lozim.

Muammoli ta’lim, “case-study”, loyiha texnologiyasi, mikroo‘qitish, hamkorlikda o‘qitish va raqamli ta’lim vositalaridan tizimli foydalanish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik tayyorgarligini amaliy jihatdan boyitadi. Bunda innovatsion texnologiyalarni alohida-alohida qo‘llashdan ko‘ra, ularni yagona pedagogik model doirasida maqsadli va izchil qo‘llash muhimdir.

Shunday qilib, innovatsion ta’lim muhiti bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-metodik rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, tajriba va refleksiv faoliyatni yagona tizimga birlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jayeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat:** o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, **2006. – 160 b.**
2. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M.H. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari**: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, **2006. – 261 b.**
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. **Ta’limda innovatsion texnologiyalar**. – Toshkent: Iste’dod, **2008. – 180 b.**
4. Полат Е.С. (ред.**). Новые педагогические и информационные технологии в системе образования:** учебное пособие. – 4-е изд., стер. – Москва: Академия, **2009. – 272 с.**
5. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н**. Педагогика**. – Москва: Академия, **2013.**
6. Ходжаев Б.Х. **Умумий педагогика назарияси ва амалиёти**. – Тошкент: Sano-standart, **2017.**
7. Шчур В., Гарачук Т. **Methodological competence of the future primary school teacher: essence and structure.** – *Problems of Modern Teacher Training*, **2022**, №1. DOI: 10.31499/2307-4914.1.2022.258485.
8. Ибрагимова Ш.А. **Инновационный подход к развитию методической компетентности будущих учителей начальных классов.** – *Образование и инновационные исследования: международный научно-методический журнал*, **2022.**
9. Ибрагимова Ш. **Формирование методической компетенции у будущих учителей начальных школ как педагогическая проблема. –** *Учитель*, **2022**
10. Omonova D.N. **Professional Training of Future Primary School Teachers in Working with New Generation Textbooks.** – *Modern Science and Research*, **2024.** DOI: 10.5281/zenodo.13856588.
11. Olimova N.I**. Technology for the Development of Methodological Competencies of Future Teachers of Primary Education on the Basis of Pedagogical Cooperation**. – *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, **2025,** Vol. 46, pp. 14–16. DOI: 10.62480/jpip.2025.vol46.pp14-16.
12. Doniyorova L.X. **Improving the Methodological Competence of Future Primary School Teachers through a Creative Approach.** – *World Bulletin of Education and Learning*, **2025**, Vol. 1, No. 02, pp. 56-61.

13. Эргашева Н.Д. **Innovative Technologies of Forming Methodological Competences of Future Primary Education Teachers through Pedagogical Cooperation**. – *Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus*, **2026.** DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/987.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA SUN’IY INTELEKT VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Namangan Davlat pedagogika instituti
„Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi’’(Boshlang‘ich ta’lim)
yo‘nalishi 1-kurs magistranti
Sotiboldiyeva Zulayho Murodjon qizi
E-mail: zulayhosotiboldiyeva@gmail.com
Tel:+99850-370-98-18

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intelekt va zamonaviy texnologiyalardan samarali va maqsadli foydalanish masalalari yoritilgan. Texnologiyaning rivojlanish bosqichlari. Zamonaviy texnologiyalardan ta’lim jarayonida qanday ishlatish haqida o‘quvchilarda ko‘nikma hosil qilish. Sun’iy intelekt platformalari haqida ma’lumot. An’anaviy ta’lim va sun’iy intelektdan birgalikda foydalanish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intelekt, boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy texnologiyalar, raqamli ta’lim, ta’lim platformalari, interaktiv ta’lim, masofaviy ta’lim, an’anaviy ta’lim, raqamli texnologiyalar, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalari, ta’lim jarayoni, ta’limiy o‘yinlar.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы правильного и эффективного использования искусственного интеллекта и современных технологий в начальном образовании. Освещаются основные этапы развития технологий, а также цели и способы использования современных технологий в образовательном процессе. Особое внимание уделяется формированию у учащихся навыков правильного и осознанного использования современных технологий. Представлена информация о платформах искусственного интеллекта и образовательных платформах. Также рассматриваются вопросы совместного использования традиционного образования и искусственного интеллекта в образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, современные технологии, цифровое образование, образовательные платформы, интерактивное обучение, дистанционное обучение, традиционное образование, цифровые технологии, знания и навыки учащихся, образовательный процесс, образовательные игры.

Abctract: The article examines the proper and effective use of artificial intelligence and modern technologies in primary education. It discusses the main stages of technological development, as well as the purposes and methods of using modern technologies in the educational process. Particular attention is paid to developing students’ skills in using modern technologies correctly and consciously. The article provides information about artificial intelligence platforms and educational platforms. It also discusses the integration of traditional education and artificial intelligence in the educational process.

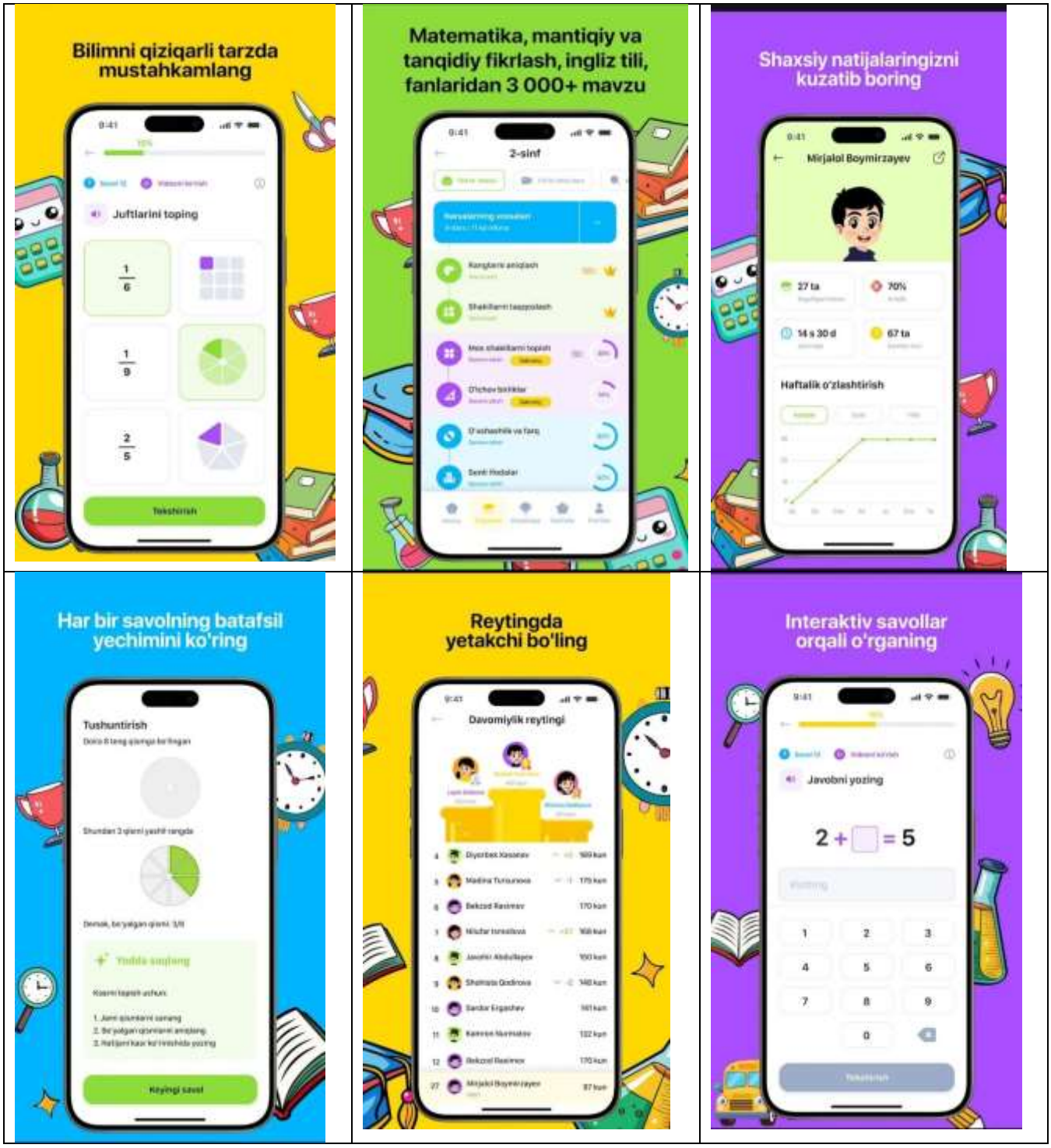
Keywords: artificial intelligence, primary education, modern technologies, digital education, educational platforms, interactive learning, distance learning, traditional education, digital technologies, students’ knowledge and skills, educational process, educational games.

Kirish: O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilyapti.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-

son ,,Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida’’gi qarori mamlakatda sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va turli sohalarga joriy etishning muhim huquqiy asoslaridan biridir. Mazkur qarorda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va zarur infratuzilmani shakllantirish bo‘yicha vazifalar belgilangan. Bu esa ta’lim jarayonida, jumladan boshlang‘ich ta’limda zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun asos bo‘lib hizmat qiladi**.** Boshlang‘ich ta’lim-o‘quvchilarga maktabdagi dastlabki bosqichda asosiy bilim, ko‘nikma va malakalarni beradigan ta’lim bosqichi hisoblanadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga o‘qish, yozish, hisoblash, fikrlash va atrof-muhitni anglash bilan bog‘liq dastlabki bilimlar beriladi. Yurtimizda ta’lim sohasida juda ko‘p yangiliklar qilinyapti. Ta’limda o‘quvchilarni yanada bilimli bo‘lishi uchun yangi o‘quv dasturlar, yangi foydali metodlar, sun’iy intellekt va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish usullari ishlab chiqilyapti. Ayniqsa, sun’iy intelekt, zamonaviy raqamli texnologiyalarining paydo bo‘lishi o‘quv jarayoni yanada qiziqarli yanada natijali bo‘lishiga hissa qo‘shyapti.

Asosiy qism: Sun’iy intellekt- kompyuter tizimlarining inson aqliy faoliyatiga xos ayrim vazifalarni bajarish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Sun’iy intellekt ma’lumotlarni o‘qishi, savollarga xohlagan vaqt javob berishi, tushunilishi qiyin bo‘lgan mavzularni qiziqarli tarzda o‘rgatish xususiyatiga ega bo‘lgan eng kerakli vositalardandir. Sun’iy intellekt o‘quvchilarga individual ta’lim olish imkonini beruvchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Boshlang‘ich sinflarda sun’iy intellektdan turli fanlarni o‘qitishda foydalanish mumkin. Masalan, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida matnlar asosida savollar yaratish, yangi so‘zlarning ma’nosini tushuntirish va ijodiy topshiriqlar tayyorlash, mavzuga oid videodarslar ko‘rsatish mumkin. Matematika darslarida esa o‘quvchilarning bilim darajasiga mos misol-masalalar va mantiqiy topshiriqlar yaratishda sun’iy intellektdan foydalanish mumkin. Hozirgi davrda ta’lim sifatini oshirish uchun ko‘plab,har xil o‘qituvchi platformalar yaratilyapti. Masalan: boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan matematika bo‘yicha tez va oson o‘rganishlari uchun yaratilgan ,,Ziyoli.uz’’, ,,Educaplay platformasida yaratilgan interaktiv ta‘limiy o‘yin-Froggy Jumps: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilar uchun-tabiiy fanlardan qiziqarli test’’, ,,Wordwall-tezroq yangi darslarni yarating’’, ,,Qalan.uz’’platformalari shular jumlasidandir.

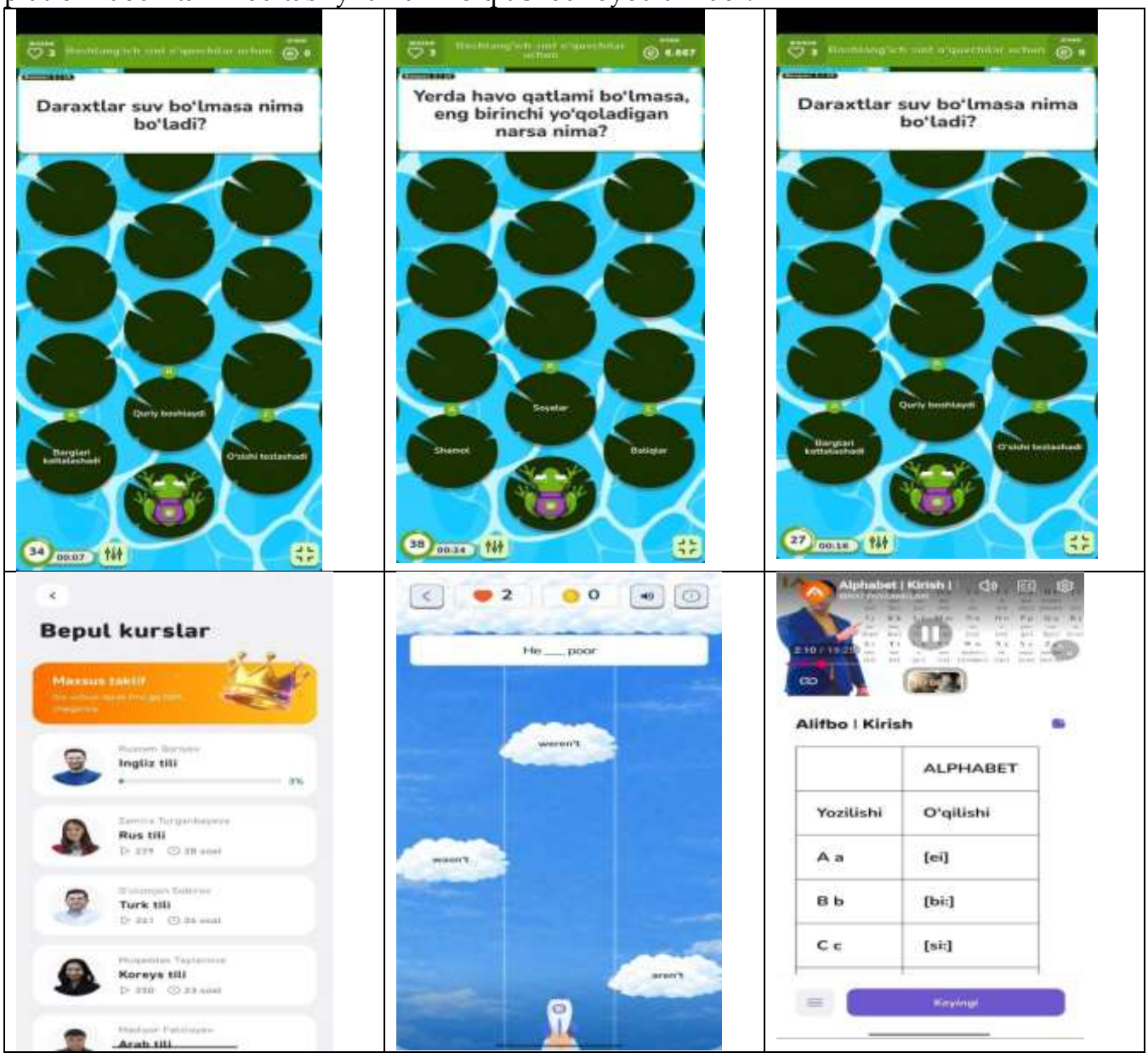
Ziyoli.uz sun’iy intellekt va moslashtirilgan ta’lim imkoniyatlaridan foydalanadigan raqamli ta’lim platformasi hisoblanadi. Bu platforma 1-sinfdan 11-sinfgacha bo‘lgan o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan.Platformada sun’iy intellekt yordamida o‘quvchining qanday o‘zlashtirishi har kun qancha vaqt shug‘ullanishi aniqlanadi va sun’iy intellekt yordamida baholab boriladi.Bu platformada o‘quvchilar matematika, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, xotolar ustida qiziqarli tarzda ishlab o‘zlarini rivojlantirishlari mumkin.Bu platformadan matematika darslarida foydalanish mumkin. Eng yaxshi tomoni o‘quvchilar uyda vaqtda ham bu platform orqali mustaqil shug‘ullanishlari mumkin.

Educaplay platformasida yaratilgan interaktiv ta’limiy o‘yin-Froggy Jumps: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilar uchun-tabiiy fanlardan qiziqarli test va o‘yinlar majmuasi hisoblanib, o‘quvchilar savolga to‘g‘ri javob berib, qurbaqani oldinga harakatlantirishga asoslangan o‘yin. Savollar o‘simliklar va ularning hayoti, bargning vazifasi, daraxt va suv, yirtqich hayvonlar, tuxum qo‘yuvchi hayvonlar, sut emizuvchilar, yer va tabiat, quyosh va fasllar, havo, suv va tirik tabiat kabi mavzularni qamrab oladi. O‘yin orqali o‘quvchilar kuchli qiziqish bilan bu mavzularni tez va samarali o‘zlashtirib olishadi.

Masalan:daraxtlar suv bo‘lmasa nima bo‘ladi?
a) barglari kattalashadi;
b) quriy boshlaydi;
c) o‘sishi tezlashadi.

O‘quvchi belgilangan vaqtda tog‘ri variantni tanlab bosadi va qurbaqasi oldingga yuradi. Oldinga yurgan qurbaqani ko‘rgan o‘quvchi esa qiziqib o‘yinni yana davom ettiradi. Bu o‘yin orqali bilim oladi ham savollarga tezkorlik bilan javob berish ko‘nikmasini oshirib boradi. Bu platformadan ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitishda foydalaniladi.

Ta’lim sohasida talabalar, o‘quvchilari uchun ,,Ibrat Farzandlari’’ platformasi ham alohida o‘ringa ega.Bu platforma orqali o‘quvchilar bemalol uydan chiqmagan holda xohlagan chet tillarini o‘rganishlari uchun yaxshi imkoniyatlar beradi.Bu platformada har bir bosqich nazorat orqali bosqichma bosqich o‘zlashtirishni talab etadi.Har bir mavzu videodars orqali o‘quvchiga tushuntiriladi,mavzu yuzasidan mashqlar va mavzu yuzasidan mashqlar berib

imtihon qilib boriladi. 1-bosqichni yaxshi o‘zlashtirgan, test savollariga tog‘ri javob berib,yaxshi ball to‘plagan o‘quvchigina keyingi bosqichga otkaziladi.1-bosqichdan o‘tmagan o‘quvchi 2,3-bosqichlarga o‘tkazilmaydi.Undan tashqari har bir mavzu uchun mustahkamlash uchun qiziqarli o‘yinlar ham mavjud.

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy texnologiyadan foydalanish deganda elektron darsliklar va multimedia materiallari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mavzuni ko‘rish, eshitish va amaliy faoliyat orqali o‘zlashtirishiga yordam beradi. Masalan: ona tili darsida yangi so‘zlarni rasmlar, audio va videolar yordamida tushuntirish, matematika darsida esa misollarni interaktiv mashqlar orqali bajarish, o‘qish darsida esa biror bir hikoyani audio orqali tinglash yoki voqealar tasvirlangan videoni ko‘rish orqali o‘quvchilarning yangi mavzuni ancha yaxshiroq tushunishlariga va eslab qolishlariga yordam beradi.Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt platformalaridan foydalanish o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etishga yordam beradi.

Zamonaviy ta’limda sun’iy intellektdan to‘g‘ri foydalanish haqida adabiyotlar juda ko‘p. Bulardan Behruzbek Mutalovning ,,Ta’lim jarayonini optimallashtirishda sun’iy intellekt va kompyuter dasturlarining ahamiyati’’ nomli kitobida sun’iy intellektdan foydalanish zamonaviy ta’limning asosiy tarkibiy qisimlariga aylanib ulgurganligi, ular nafaqat texnologik, metodik, didaktik va falsafiy jihatdan yangicha yondashuvlarni shakllantiradi.Bunday yondashuvlar raqamli avlod vakillari bo‘lgan o‘quvchilarni ehtiyojlariga mos keluvchi, ijodiy, interaktiv va ilg‘or ta‘lim tizimini barpo etish uchun poydevor bo‘lib hizmat qilishi aytib o‘tilgan.

Sun’iy intellekt nafaqat maktab o‘quvchilari balki talabalar ta’limida ham o‘z o‘rniga ega.Masalan: masofaviy ta’lim talabalarni yashash joyidan turib ham o‘qish imkoniyatini yaratdi. Bu haqida Otaboyeva Feruza Toxirovna, Ergashev Jasurbek Abduraubovichning kitoblarida masofaviy ta’lim afzalliklari haqida alohida ta’kidlab o‘tilgan. Masofaviy texnologiyalardan foydalanib tashkil etilgan darslar talabalarning uydan chiqmay ta’lim olish imkoniyatini yaratdi.Chekka qishloqlarda yashovchi, katta shaharlarga borib o‘qish imkoniyati bo‘lmagan talabalar uchun o‘qish va ta’lim olishga yo‘l ochdi.O‘qish va ishni birga qo‘shib olgan pedagoglar esa ishdan ajralmagan holda ta’lim olish imkoniga ega bo‘layotganliklari haqida alohida ta’kidlab o‘tilgan.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellektdan boshlang‘ich ta’lim jarayonida to‘g‘ri foydalanish ta’lim sifatini oshirishga hizmat qiladi.Ta’limda an’anaviy darslar bilan birgalikda sun’iy intellekt darslarini ham birgalikda fodalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini va o‘zlashtirishini oshirishga hizmat qiladi.Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intelekt va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish albatta o‘qituvchiga ham o‘quvchiga ham manfa’atli bo‘ladi, chunki oddiy zerikarli metodlardan ko‘ra hozirgi talabga javob beruvchi qiziqarli dars o‘quvchilar uchun qiziq va samarali bo‘ladi.Demak, raqamli texnologiyalar an’anaviy ta’limni to‘liq almashtirish vositasi emas, balki uni rivojlantiruvchi samarali pedagogik vosita sifatida qarashimiz lozim. O‘qituvchi raqamli vositalarni darsning maqsadi va mazmuniga mos ravishda tanlab, kerakli vaqtda ulardan metodik jihatdan to‘g‘ri foydalanganganimizdayoq yuqori pedagogik natijaga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev.Sh.Rasmiy manba Lex.uz-PQ-358-son qaror.
2. Bekqulov.J.Sh.,I.Ibragimov ,,Sun’iy intelekt asoslari’’. 2019.
3. Olimjonova D. ,,Sun’iy texnologiyalar asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini tayyorlash’’.O‘zbekiston tadqiqotchilari.
4. Abdumutalov Behruzbek.M. ,,Ta’lim jarayonini optimallashtirishda sun’iy intellekt va kompyuter dasturlarining ahamiyati.Namangan 2025.
5. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
6. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
7. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
8. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.
9. Otaboyeva Feruza Toxirovna, Ergashev Jasurbek Abduraubovich. ,,Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyalari’’.Toshkent Innovatsiya-ziyo 2024.

O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELINI YARATISH

Mamadjanova Mavluda Nizomiddin qizi
NamDPI magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari sharoitida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishning pedagogik modeli nazariy va amaliy jihatdan asoslanadi. O‘qish savodxonligi zamonaviy ta’lim jarayonida faqat matnni o‘qish va uning mazmunini qayta hikoyalash bilan chegaralanmay, o‘qilgan axborotni anglash, muhim ma’lumotni ajratish, xulosa chiqarish, turli fikrlarni o‘zaro bog‘lash, matn mazmunini baholash, dalillar asosida munosabat bildirish va olingan axborotni yangi vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatlarini qamrab oluvchi kompleks kompetensiya sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda hududiy ta’lim muhiti, o‘quvchilarning individual xususiyatlari, matn bilan ishlashning zamonaviy metodlari, differensial yondashuv, diagnostik va refleksiv baholash mexanizmlarini o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi pedagogik model taklif etiladi. Modelning mazmuni o‘quvchini tayyor axborotni qabul qiluvchi subyekt emas, balki matnni mustaqil anglaydigan, savol qo‘yadigan, dalil izlaydigan, fikr yuritadigan va o‘z xulosasini asoslaydigan faol ta’lim subyekti sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, pedagogik model, o‘qib tushunish, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, funksional savodxonlik, kompetensiya, PIRLS, PISA, diagnostika, refleksiya, differensial ta’lim.

KIRISH

Bugungi ta’lim tizimida o‘quvchining bilimni tayyor holda egallashi emas, balki uni mustaqil ravishda izlab topishi, o‘qilgan ma’lumotni tushunishi, tahlil qilishi, turli manbalardan olingan axborotni qiyoslashi va undan amaliy vaziyatlarda foydalana olishi tobora muhimlashib bormoqda. Bunday kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy vositalaridan biri o‘qish savodxonligidir. PIRLS 2026 baholash konsepsiyasida o‘qish savodxonligi «jamiyat tomonidan talab qilinadigan va/yoki shaxs tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish qobiliyati» sifatida ta’riflanadi [PIRLS 2026 Assessment Frameworks, 2024]. O‘quvchi turli matnlardan ma’no qura oladi, o‘qish orqali o‘rganadi, maktab va kundalik hayotdagi o‘quvchilar jamoalarida ishtirok etadi hamda shaxsiy zavq uchun o‘qiydi [o‘sha manba]. Demak, o‘qish savodxonligi oddiy texnik o‘qish malakasidan yuqori turuvchi intellektual faoliyat shaklidir.

O‘quvchining matnni o‘qishi va uni anglash jarayonida bir necha aqliy kechimlar bir vaqtning o‘zida amalga oshadi. O‘quvchi matndan bevosita berilgan ma’lumotni topadi, bir nechta fikrni o‘zaro bog‘laydi, sabab va oqibat munosabatlarini aniqlaydi, matnda ochiq ifodalanmagan xulosalarni chiqaradi, muallifning pozitsiyasini anglaydi va zarur hollarda matnning ishonchliligi yoki mazmuniy qiymatini baholaydi. PIRLS 2026 baholash konsepsiyasida o‘qib tushunishning to‘rtta asosiy jarayoni: aniq ifodalangan ma’lumotni topish, sodda xulosalar chiqarish, g‘oya va axborotni talqin qilish hamda uyg‘unlashtirish, matn mazmuni va shaklini baholash hamda tanqidiy tahlil qilish sifatida belgilanadi [PIRLS 2026

Reading Assessment Framework]. Shu jihatdan o‘qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat ham aynan mazkur jarayonlarni bosqichma-bosqich shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim.

O‘zbekistonda mazkur masalaga bo‘lgan e’tibor xalqaro baholash dasturlari bilan bog‘liq metodik ishlarning kuchayib borayotganida ham namoyon bo‘lmoqda. 2026-yil yanvar oyida Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti hamda Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi hamkorligida «O‘qish savodxonligini baholash va rivojlantirish» mavzusida maxsus treninglar tashkil etilgan [Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, 06.01.2026]. Unda o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish, PIRLS materiallaridan ta’lim jarayonida foydalanish va xalqaro tadqiqotlarning ilmiy-amaliy yondashuvlarini pedagogik amaliyotga tatbiq etish masalalari muhokama qilingan. 2026-yil ma’lumotlariga ko‘ra, tumandagi ayrim umumta’lim maktablarida zamonaviy pedagogik tajribalarni sinovdan o‘tkazish ishlari olib borilmoqda. Jumladan, Yaponiya ta’lim tajribasiga asoslangan «Lesson Study» yondashuvi O‘zbekiston umumta’lim maktablarida sinovdan o‘tkazilmoqda [International Journal of Educational Sciences, 2024]. Mazkur tadqiqotda Urganch tumanidagi 5-umumta’lim maktabi va Toshkent shahri Yashnobod tumanidagi 30-umumta’lim maktabida matematika va ingliz tili darslarida «Lesson Study» metodining samaradorligi o‘rganilgan [o‘sha manba]. Bu tajribalar o‘quvchilarda mustaqillik, tartib-intizom va jamoaviy faoliyat kabi sifatlarni rivojlantirishga qaratilganligi qayd etilgan.

Ishlab chiqilayotgan pedagogik modelning konseptual asosi «o‘quvchi – matn – savol – tahlil – muloqot – xulosa – refleksiya» izchilligiga tayanadi. Mazkur tizimda o‘quvchi pedagogik ta’sirning passiv obyekti emas, balki o‘z o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi faol subyekt sifatida qaraladi. O‘qituvchi esa tayyor javobni beruvchi emas, balki o‘quvchini matn bilan mustaqil ishlashga yo‘naltiruvchi pedagogik tashkilotchi vazifasini bajaradi. Bunday yondashuv konstruktivistik ta’lim tamoyillariga hamohang bo‘lib, bilimni tayyor shaklda berishdan ko‘ra o‘quvchining uni faol faoliyat jarayonida o‘zlashtirishiga imkon beradi.

Pedagogik modelning dastlabki va muhim tarkibiy qismi diagnostik bosqichdan iborat. O‘qish savodxonligini rivojlantirishdan avval o‘quvchining mavjud tayyorgarlik darajasini aniqlash lozim. Bunda o‘quvchining matnni o‘qish tezligi bilan bir qatorda matn mazmunini anglash darajasi, asosiy fikrni ajratishi, dalil topishi, xulosa chiqarishi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi va o‘z fikrini matn asosida asoslay olishi kuzatiladi. Mazkur yondashuv o‘quvchining qaysi bosqichda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ayrim o‘quvchi matndan aniq ma’lumotni topa olsa-da, yashirin mazmunni anglashda qiyinchilikka duch kelishi mumkin; boshqa o‘quvchi esa matn mazmunini yaxshi tushunsa-da, o‘z fikrini dalillar bilan asoslashda qiynalishi mumkin. Shuning uchun o‘qish savodxonligini yagona ko‘rsatkich bilan baholash pedagogik jihatdan yetarli emas.

Diagnostik natijalar asosida o‘quvchilar bilan individual va differensial ishlash mexanizmi ishlab chiqiladi. Bir xil yoshdagi o‘quvchilarning o‘qish tajribasi, lug‘at boyligi, oilaviy kitobxonlik muhiti, fikrlash tezligi va matnni qabul qilish imkoniyatlari bir xil bo‘lmaydi. Shu sababli bir xil matn asosida turli murakkablikdagi topshiriqlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Masalan, bir guruh o‘quvchilarga matndan bevosita ma’lumot topish topshirig‘i berilsa, ikkinchi guruhga matnning ikki qismidagi ma’lumotni birlashtirish, uchinchi

guruhga esa muallif fikrini baholash yoki muqobil xulosa ishlab chiqish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunday differensial yondashuv o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish bilan birga ularning keyingi bosqichga bosqichma-bosqich ko‘tarilishini ta’minlaydi.

Modelning mazmuniy komponentida matn tanlash alohida ahamiyatga ega. O‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun faqat badiiy asarlardan foydalanish yetarli emas. Badiiy matnlar bilan bir qatorda ilmiy-ommabop, axborotiy, publitsistik, amaliy va multimodal matnlar ham ta’lim jarayoniga kiritilishi kerak. PIRLS 2026 baholash doirasida matnlar ikki asosiy turga bo‘linadi: adabiy matnlar (hikoya, roman parchasi) va axborot matnlari (maqola, biografiya, xat, elektron pochta, veb-sayt, multimodal format) [PIRLS 2026 Assessment Frameworks, 2024]. Shu sababli o‘quvchi e’lon, jadval, xarita, yo‘riqnoma, qisqa maqola, diagramma, internet sahifasi, ilmiy-ommabop matn va badiiy parcha bilan ishlashni o‘rganishi zarur.

Mazkur talabni hududiy materiallardan foydalanish orqali yanada samarali amalga oshirish mumkin. Masalan, Joylarning tabiiy muhiti, mineral suv manbalari, tarixiy obidalari, mahalla hayoti, hunarmandchilik, bog‘dorchilik, ekologik masalalar, hududdagi kasb va mehnat faoliyatiga oid ma’lumotlar asosida qisqa o‘quv matnlarini yaratish mumkin. Bunday matnlar o‘quvchi uchun tanish muhitga tayanishi sababli uning avvalgi bilimlarini faollashtiradi. Eng muhimi, o‘quvchi o‘qish jarayonida «matndagi ma’lumot mening hayotim va atrof-muhitim bilan qanday bog‘liq?» degan savolga javob izlay boshlaydi. Natijada o‘qish abstrakt o‘quv vazifasidan hayotiy tajriba bilan bog‘langan faoliyatga aylanadi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda savol-topshiriqlar tizimi modelning eng faol mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi. Oddiy reproduktiv savollar o‘quvchidan matndagi tayyor axborotni qaytarishni talab qiladi. Bunday savollar zarur bo‘lsa-da, ular o‘qish savodxonligining yuqori darajadagi komponentlarini shakllantirish uchun yetarli emas. Shu sababli «Nima uchun?», «Qanday dalil asosida?», «Muallif bu fikrni qanday ifodalagan?», «Matndagi qaysi ma’lumot sizning xulosangizni tasdiqlaydi?», «Ikki fikr o‘rtasidagi bog‘liqlik nimada?», «Muallifning fikriga boshqa qanday nuqtayi nazardan qarash mumkin?» kabi savollar tizimli ravishda qo‘llanishi lozim. Bunday topshiriqlar o‘quvchini javobni shunchaki aytishga emas, balki javobining asosini ko‘rsatishga o‘rgatadi.

Matn bilan ishlashning samarali usullaridan biri «o‘qishdan oldin – o‘qish jarayonida – o‘qishdan keyin» tamoyilini izchil qo‘llashdir. O‘qishdan oldingi bosqichda o‘quvchining mavzu yuzasidan mavjud bilimlari aniqlanadi, sarlavha va tayanch so‘zlar asosida taxminlar ilgari suriladi hamda o‘qish maqsadi belgilanadi. O‘qish jarayonida o‘quvchi muhim ma’lumotlarni ajratadi, savollarga javob izlaydi, tushunarsiz birliklarni aniqlaydi, sabab-oqibat munosabatlarini kuzatadi. O‘qishdan keyingi bosqichda esa matn umumlashtiriladi, xulosalar chiqariladi, muallif pozitsiyasi baholanadi va o‘qilgan material boshqa bilim yoki hayotiy vaziyat bilan bog‘lanadi. Bu jarayon o‘qishni oddiy dekodlashdan mazmun yaratish faoliyatiga aylantiradi.

PIRLS 2026 konsepsiyasida ham o‘quvchining matnni tushunishida metakognitiv jarayonlar, ya’ni o‘z tushunishini kuzatish va zarur hollarda o‘qish strategiyasini o‘zgartira olish qobiliyati muhim omil sifatida ko‘rsatiladi [PIRLS 2026 Reading Assessment Framework]. Shu nuqtayi nazardan Chortoq maktablarida o‘quvchiga «Men matnni tushundimmi?», «Qaysi qism menga qiyin bo‘ldi?», «Javobimni qaysi dalil bilan asoslay olaman?», «Yana qanday

ma’lumot kerak?» kabi refleksiv savollarni berish foydalidir. Bunday savollar o‘quvchini o‘zining bilish faoliyatini anglashga o‘rgatadi va asta-sekin mustaqil o‘quv strategiyasini shakllantiradi.

Modelda kommunikativ faoliyatga ham alohida o‘rin beriladi. Matnni o‘qib tushungan o‘quvchi o‘z fikrini og‘zaki yoki yozma ravishda ifodalay olishi kerak. Shu sababli juftlikda ishlash, kichik guruhlarda munozara, dalil almashish, matn asosida savol tuzish, muallif pozitsiyasini himoya qilish yoki unga qarshi dalil keltirish kabi faoliyat turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda asosiy mezon o‘quvchining ko‘p gapirishi emas, fikrini matnga tayangan holda asoslay olishidir. O‘qilgan material asosida qisqa yozma xulosa, dalillangan javob, jadval, konseptual xarita yoki muammoli savolga yozma munosabat yaratish ham o‘qish savodxonligini mustahkamlaydi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish modelida ota-ona bilan hamkorlik ham muhim omil hisoblanadi. PIRLS 2026ning kontekstual modeli o‘quvchining o‘qish rivojida maktab va uy muhitini birgalikda o‘rganishga e’tibor qaratadi [PIRLS 2026 Contextual Framework]. Shuning uchun o‘quvchining o‘qish faoliyatini faqat dars vaqtida tashkil etish bilan cheklanmaslik kerak. Uy sharoitida ota-ona bilan birgalikda qisqa matn o‘qish, o‘qilgan material haqida suhbatlashish, matn yuzasidan farzandning shaxsiy fikrini so‘rash va javobini dalil bilan asoslashga undash o‘qish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda ota-onaning asosiy vazifasi bolaning o‘rniga javob berish emas, balki uni fikrlashga undovchi savollarni qo‘yishdan iborat bo‘lishi kerak.

Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish ham modelning zamonaviy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bugungi o‘quvchi bosma matn bilan bir qatorda elektron matn, internet sahifasi, jadval, grafik, video va boshqa axborot shakllari bilan ham ishlaydi. PIRLS 2026 to‘liq raqamli formatda o‘tkazilishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarning raqamli muhitda matnlarni qayta ishlash, ajratish, tushunish va baholash qobiliyatlarini o‘rganishni talab qiladi [PIRLS 2026 Assessment Frameworks, 2024]. Shu bois maktablarda raqamli matnlar asosida topshiriqlar ishlab chiqishda o‘quvchini faqat axborotni topishga emas, balki manbaning ishonchliligini tekshirish va turli ma’lumotlarni qiyoslashga ham o‘rgatish zarur.

Pedagogik modelning natijaviy komponenti muntazam monitoring va mezonli baholash orqali aniqlanadi. O‘quvchining o‘qish savodxonligi rivojini faqat yakuniy nazorat bilan o‘lchash maqsadga muvofiq emas. Dastlabki diagnostika, oraliq kuzatuv va yakuniy baholash natijalari o‘zaro qiyoslanishi lozim. Baholash mezonlari sifatida matndan kerakli axborotni topish, asosiy g‘oyani aniqlash, xulosa chiqarish, axborotni integratsiya qilish, dalildan foydalanish, matn mazmunini baholash, muallif pozitsiyasini anglash va shaxsiy fikrni asoslash kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Bunday mezonlar o‘qituvchiga o‘quvchining faqat natijasini emas, balki qaysi ko‘nikma rivojlanayotganini ham ko‘rish imkonini beradi.

Modelning samaradorligini oshirish uchun o‘qituvchining metodik kompetensiyasi ham parallel ravishda rivojlantirilishi zarur. 2026-yilda O‘zbekistonda PIRLS doirasida o‘qish savodxonligini rivojlantirishga bag‘ishlangan maxsus treninglarning tashkil etilgani o‘qituvchilarni zamonaviy o‘qib tushunish metodlari bilan ta’minlashga e’tibor kuchayganini ko‘rsatadi [Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, 06.01.2026]. Shu asosda joylarda o‘qituvchilar uchun matn tanlash, savol-topshiriqlar tuzish, differensial topshiriqlar ishlab

chiqish, ochiq savollarni baholash, o‘quvchi xatolarini diagnostika qilish va refleksiv faoliyatni tashkil etish bo‘yicha amaliy metodik seminarlarni yo‘lga qo‘yish mumkin.

Taklif qilinayotgan modelning muhim jihati uning hududiy sharoitga moslashuvchanligidir. U tayyor, o‘zgarmas metodik sxema sifatida emas, balki hududlardagi maktablarning imkoniyatlari va o‘quvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqib takomillashtiriladigan pedagogik tizim sifatida qaraladi. Masalan, moddiy-texnik imkoniyatlari yuqori bo‘lgan maktablarda raqamli matnlar va elektron resurslar ulushini oshirish mumkin bo‘lsa, texnik imkoniyatlari nisbatan cheklangan sinflarda bosma materiallar, mahalliy axborotlar, badiiy parchalar, jadvallar va o‘qituvchi tomonidan tayyorlangan topshiriqlar asosiy vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Muhimi, metod emas, o‘qish savodxonligini shakllantiruvchi kognitiv faoliyatning izchilligi saqlanishidir.

Bugungi kunda ta’lim muhitining yangilanib borayotgani bunday modelni tajriba-sinov asosida joriy qilish uchun muayyan pedagogik imkoniyat yaratadi. Xususan, 2026-yilda tumandagi 8-maktabda energiya samarador va zamonaviy ta’lim maskani qurilishi rejalashtirilgani rasmiy manbalarda qayd etilgan [E-kengash, 02.04.2026]. Shu sababli o‘qish savodxonligi modeli alohida maktab yoki sinf tajribasidan boshlab, diagnostika – tajriba-sinov – monitoring – tahlil – takomillashtirish – ommalashtirish ketma-ketligida rivojlantirilishi mumkin.

Mazkur modelning kutilayotgan natijasi o‘quvchining faqat tez va ravon o‘qishida emas, balki o‘qigan matni asosida mustaqil fikrlashida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi matndan kerakli ma’lumotni izlaydi, uning asosiy g‘oyasini anglaydi, turli axborotlarni birlashtiradi, xulosa chiqaradi, matnning mazmuni va shakliga munosabat bildiradi, o‘z fikrini dalillar bilan asoslaydi hamda olingan bilimni yangi vaziyatga ko‘chira oladi. Shu ma’noda o‘qish savodxonligi barcha fanlarni o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi universal ta’lim kompetensiyasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Aytish mumkinki, hududlarda o‘qish savodxonligini rivojlantirishning pedagogik modeli diagnostika, motivatsiya, mazmun, faoliyat, kommunikatsiya, baholash va refleksiya jarayonlarining uzviy birligiga asoslanishi maqsadga muvofiq. Modelning markazida o‘quvchining matn bilan faol intellektual munosabati turadi. Unda o‘qish jarayoni «matnni o‘qish – savolga javob berish» chegarasidan chiqarilib, «matnni anglash – axborotni izlash – dalilni aniqlash – ma’lumotni bog‘lash – xulosa chiqarish – baholash – shaxsiy fikrni asoslash» tizimiga olib chiqiladi. Hududiy materiallardan foydalanish, differensial topshiriqlar, ochiq savollar, raqamli va bosma matnlar bilan ishlash, ota-ona hamkorligi hamda muntazam diagnostik monitoring mazkur modelning amaliy samaradorligini oshiruvchi omillar sifatida xizmat qiladi. Natijada o‘quvchining nafaqat o‘qish texnikasi, balki matnni anglash, fikrlash, muloqot qilish, axborotni baholash va undan amaliy foydalanish kompetensiyalarini izchil rivojlantirish uchun yaxlit pedagogik sharoit yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mullis I. V. S., Martin M. O. [eds.]. *PIRLS 2026 Assessment Frameworks*. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2024.

2. Tracey D. H., Morrow L. M. *Lenses on Reading: An Introduction to Theories and Models*. 4th ed. – New York: Guilford Press, 2024. – ISBN 9781462554669.

3. Verhoeven L. [Ed.]. *Functional Literacy: Theoretical Issues and Educational Implications*. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1994. – ISBN 9789027217912.

4. Harrison C. *Understanding Reading Development*. – London: SAGE Publications, 2004. – ISBN 0761942505.

5. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.

6. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.

7. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.

8. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.

9. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Baxtiyorova H. *Ona tili va o‘qish savodxonligi: 2-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma*. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 128 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Asqarova Maxfuza Zahiriddin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va nmetodikasi
(boshlang‘ich talim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati va pedagogik imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida o‘quvchiga faqat tayyor bilim berish yetarli emas. O‘quvchi mustaqil fikrlashi, savol berishi, turli vaziyatlarga o‘z nuqtayi nazaridan yondashishi, muammolarga yangi yechimlar topishi va o‘z fikrini erkin ifodalashi kerak. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf davri bunday ko‘nikmalarni shakllantirish uchun qulay bosqich hisoblanadi. Maqolada muammoli ta’lim, didaktik o‘yinlar, loyiha metodi, “aqliy hujum”, fanlararo integratsiya, mustaqil topshiriqlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchining o‘quvchini qo‘llab-quvvatlashi, uning fikrini hurmat qilishi va xatolarni o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilishi kreativ fikrlashni rivojlantirishda muhim omil ekanligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, kreativ fikrlash, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, innovatsion ta’lim, pedagogik yondashuv, muammoli ta’lim, didaktik o‘yin, loyiha metodi, o‘quv motivatsiyasi, fanlararo integratsiya.

Matn. Hozirgi kunda jamiyat hayotining barcha sohalarida tezkor o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bunday sharoitda ta’lim oldida turgan asosiy vazifalardan biri o‘quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, yangilikka intiladigan va turli muammolarga yechim topa oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat. Shu sababli zamonaviy ta’limda kreativ fikrlash tushunchasiga katta e’tibor berilmoqda. Kreativ fikrlash deganda insonning mavjud bilimlaridan foydalanib, yangi g‘oyalarni ilgari surishi, muammoga turli tomonlardan qarashi va odatdagidan farqli yechimlarni topishga harakat qilishi tushuniladi. Bu qobiliyat faqat ijodkorlik bilan bog‘liq bo‘lib qolmay, balki o‘qish, yozish, hisoblash, muammolarni hal qilish va kundalik hayotdagi vaziyatlarda ham namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf davri bolaning dunyoqarashi, fikrlashi va qiziqishlari faol shakllanadigan muhim bosqichdir. Bu davrda bolalar ko‘p savol beradilar, atrofdagi voqealarga qiziqadilar, turli narsalarni tasavvur qiladilar va o‘z fikrlarini bildirishga intiladilar. Shuning uchun aynan boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning tabiiy qiziqishi va ijodiy imkoniyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish katta ahamiyatga ega. Agar o‘qituvchi bolaning savollarini qo‘llab-quvvatlasa, unga mustaqil fikrlash va izlanish imkoniyatini bersa, o‘quvchida kreativ fikrlash ko‘nikmalari asta-sekin rivojlanib boradi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun, eng avvalo, dars jarayonini faqat tayyor ma’lumotlarni tushuntirishga asoslamaslik kerak. O‘quvchi darsda faol ishtirok etishi, savollarga javob berishi, o‘z fikrini aytishi, guruh bilan ishlashi va turli topshiriqlarni mustaqil bajarishi zarur. Masalan, matematika darsida masalani faqat bitta usulda yechishni talab qilish o‘rniga, “Bu masalani yana qanday usulda yechish mumkin?” degan savol berish mumkin. Bunday topshiriq o‘quvchini o‘ylashga va boshqa yechimlarni izlashga undaydi. Ona tili yoki

o‘qish darslarida esa o‘quvchiga hikoyaning davomini o‘zi tuzish, qahramonning xatti-harakatiga o‘z munosabatini bildirish yoki voqeani boshqa tarzda yakunlash taklif qilinishi mumkin. Bunday mashg‘ulotlar bolaning tasavvurini kengaytiradi va mustaqil fikrlashiga yordam beradi. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta’lim usulidan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Muammoli ta’limda o‘quvchiga tayyor javob berilmaydi. Aksincha, unga o‘ylashni va izlanishni talab qiladigan savol yoki vaziyat taklif etiladi. Masalan, tabiiy fanlar darsida “Nima uchun ayrim o‘simliklar quyoshga qarab o‘sadi?” yoki “Agar o‘simlikka uzoq vaqt suv berilmasa, nima bo‘ladi?” kabi savollar berish mumkin. O‘quvchilar o‘z taxminlarini aytadilar, fikrlarini asoslaydilar va tajriba yoki kuzatish orqali xulosa chiqaradilar. Bu jarayonda bola tayyor bilimni yodlab olishdan ko‘ra, bilimni o‘zi izlab topishga harakat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin juda tabiiy va qiziqarli faoliyat hisoblanadi. Shuning uchun darslarda didaktik va ijodiy o‘yinlardan foydalanish kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Masalan, “Hikoyani davom ettir”, “Agar men ixtirochi bo‘lsam”, “Bu narsadan yana qanday foydalanish mumkin?”, “Sirli predmet” kabi o‘yinlar o‘quvchilarni erkin fikrlashga undaydi. Oddiy bir buyumga bir nechta yangi vazifa topish ham bolalarning tasavvurini rivojlantiradi. Masalan, oddiy qog‘ozdan faqat yozish uchun emas, balki turli shakllar, o‘yinchoqlar yoki foydali buyumlar yasash mumkinligini o‘quvchilarning o‘zlari taklif qilishlari mumkin. Bunda eng muhimi, bolaning fikrini darhol noto‘g‘ri deb baholamaslikdir. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda “aqliy hujum” usulidan ham foydalanish mumkin. Ushbu usulda o‘quvchilarga ma’lum bir muammo yoki savol beriladi va ular imkon qadar ko‘proq fikr bildiradilar. Masalan, “Maktabimizni yanada chiroyli qilish uchun nimalar qilish mumkin?”, “Suvni qanday tejash mumkin?”, “Kitob o‘qishni qanday qilib yanada qiziqarli qilish mumkin?” kabi savollar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini faollashtiradi. Dastlab barcha fikrlar tinglanadi, keyin ular birgalikda tahlil qilinadi. Shu orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin aytishga, boshqalarning fikrini tinglashga va yaxshi g‘oyalarni tanlashga o‘rganadilar.

Boshlang‘ich ta’limda loyiha metodidan foydalanish ham o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Loyiha jarayonida o‘quvchi ma’lum bir mavzuni mustaqil yoki guruh bilan o‘rganadi, ma’lumot to‘playdi, uni tahlil qiladi va yakunda biror mahsulot yaratadi. Masalan, “Mening yashil maktabim”, “Tabiatni asraymiz”, “Sog‘lom ovqatlanish”, “Oilamizdagi kitoblar” kabi kichik loyihalarni tashkil etish mumkin. O‘quvchilar loyiha davomida rasm chizishlari, ma’lumot yig‘ishlari, savollar tuzishlari, jadval va diagrammalar tayyorlashlari hamda o‘z ishlarini sinfdoshlariga taqdim etishlari mumkin. Bunday faoliyat ularda nafaqat kreativ fikrlashni, balki hamkorlik qilish, muloqot qilish va o‘z fikrini himoya qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda fanlararo bog‘liqlikdan foydalanish ham muhim. Bir mavzuni bir nechta fan bilan bog‘lab o‘rganish o‘quvchilarga bilimlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Masalan, “Suv” mavzusini tabiiy fanlarda suvning xususiyatlari orqali, matematikada suv miqdorini hisoblash orqali, ona tili darsida suvni tejash haqida matn tuzish orqali, tasviriy san’atda esa suv manzarasini chizish orqali o‘rganish mumkin. Bu usul o‘quvchilarga bir mavzuga turli tomonlardan qarash imkonini beradi. Natijada ular bilimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘ra boshlaydilar.

Bugungi raqamli texnologiyalar ham o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratmoqda. Turli taqdimotlar, elektron topshiriqlar, interaktiv mashqlar, ta’limiy videolar va raqamli ijodiy loyihalardan foydalanish darsni qiziqarli tashkil etishga yordam beradi. Lekin texnologiyadan foydalanishning o‘zi kreativ fikrlashni rivojlantirib qo‘ymaydi. Muhimi, undan qanday foydalanishdir. Agar o‘quvchi faqat tayyor videoni tomosha qilsa yoki tayyor javobni belgilasa, uning ijodiy faoliyati cheklangan bo‘ladi. Agar unga o‘z taqdimotini yaratish, hikoya tuzish, rasm yoki loyiha tayyorlash imkoniyati berilsa, texnologiya kreativ faoliyat uchun samarali vositaga aylanadi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirishda o‘qituvchining munosabati juda muhim. O‘qituvchi o‘quvchilarning fikrlarini hurmat qilishi, ularni savol berishga va o‘z fikrlarini bildirishga undashi kerak. Masalan, “Nima uchun bunday deb o‘ylaysan?”, “Boshqa fikr ham bo‘lishi mumkinmi?”, “Bu vaziyatni boshqa yo‘l bilan hal qilish mumkinmi?” kabi savollar o‘quvchini chuqurroq fikrlashga yordam beradi. O‘qituvchi faqat to‘g‘ri javobni izlashga emas, balki o‘quvchining fikrlash jarayoniga ham e’tibor berishi lozim. Chunki kreativ fikrlashda ba’zan noto‘g‘ri javob ham yangi fikrning boshlanishi bo‘lishi mumkin. O‘quvchilarni baholash jarayonida ham kreativ yondashuv talab etiladi. Odatdagi baholashda ko‘pincha javobning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligi asosiy mezon bo‘ladi. Kreativ topshiriqlarda esa o‘quvchining nechta g‘oya taklif qilgani, g‘oyalarining xilma-xilligi, fikrini qanday asoslagani va taklifini rivojlantira olgani ham hisobga olinishi kerak. Masalan, “Kelajak maktabini tasvirlab ber” topshirig‘ida barcha o‘quvchilardan bir xil javob kutish to‘g‘ri emas. Har bir bola o‘z tasavvuriga ko‘ra maktabni turlicha tasvirlashi mumkin. Muhimi, u o‘z g‘oyasini tushuntira olishi va nima uchun aynan shunday fikrga kelganini aytib bera olishi kerak.

Shuningdek, kreativ fikrlashni rivojlantirishda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. O‘quvchilarning qiziqishlari, bilim darajasi va fikrlash tezligi bir xil emas. Ayrim bolalar o‘z fikrlarini tez va erkin ifodalasa, boshqalarga ko‘proq vaqt yoki qo‘shimcha savollar kerak bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi barcha o‘quvchilardan bir xil natijani kutmasdan, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olishi kerak. Differensial yondashuv orqali har bir o‘quvchiga o‘z imkoniyatiga mos ijodiy topshiriqlar berish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Kreativ fikrlash bolaning yangi g‘oyalarni yaratishi, muammolarga turli tomonlardan qarashi, mustaqil qaror qabul qilishi va o‘z fikrini asoslay olishi bilan bog‘liq. Boshlang‘ich ta’limda muammoli ta’lim, didaktik o‘yinlar, “aqliy hujum”, loyiha metodi, fanlararo integratsiya, raqamli texnologiyalar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish bu ko‘nikmalarni shakllantirishga katta yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchi tomonidan erkin va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratilishi juda muhim. O‘quvchi o‘z fikrini bemalol ayta oladigan, xato qilishdan qo‘rqmaydigan va yangi g‘oyalarini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lgan ta’lim muhitida kreativ fikrlash yanada yaxshi rivojlanadi. Shunday ekan, boshlang‘ich ta’limda asosiy e’tiborni faqat bilimni yod oldirishga emas, balki o‘quvchining mustaqil, ijodiy va erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratish zarur. Bu esa kelajakda o‘z bilimini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay oladigan, yangilikka intiladigan va muammolarga mustaqil yechim topadigan faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Samiyeva Sh.X., Narzulloyeva F.F. Kreativ fikrlash (Darslik)- Buxoro 2022
2. Yaxyayeva U.Sh. *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kreativ tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik omillari.* Toshkent, 2024.
3. Xoliqov A.A. Pedagogika. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. Yo‘ldoshev J.G‘. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari. — Toshkent, 2020.
5. Hasanboyeva O. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2019.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI ILMIY-IJODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Umarov Xusniddin Egamboyevich
Guliston davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ilmiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik tizimdagi o‘rni va asosiy metodologik yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarda ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ilmiy, ijodiy, kompetentlik, pedagogik muammo, ta’lim, tarbiya, metodika, dolzarb mavzu, tadqiqot, shaxsiy sifatlar.

Аннотация: В статье анализируются роль и ключевые методологические подходы к развитию научно-творческих компетенций у будущих учителей начальных классов в рамках современной педагогической системы. Также обосновываются педагогические условия, необходимые для формирования у студентов исследовательских навыков и их подготовки к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: научный, творческий, компетенция, педагогическая проблема, образование, воспитание, методология, актуальный вопрос, исследование, личностные качества.

Abstract: This article analyzes the role and key methodological approaches regarding the development of scientific-creative competencies among prospective primary school teachers within the modern pedagogical system. It also substantiates the pedagogical conditions necessary for fostering research skills in students and preparing them for professional practice.

Keywords: scientific, creative, competence, pedagogical problem, education, upbringing, methodology, topical issue, research, personal qualities.

O‘zbekistonda yosh avlodni mustaqil, ijodiy fikrlashga o‘rgatishning davlat darajasidagi masalaga aylanishi bejiz emas. Chunki mustaqil fikr fuqarolarining erkinligi ta’minlangan jamiyatda rivojlanadi, fikrning erkinligi esa jamiyatning kuchli bo‘lishi garovidir. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday degan edilar: “Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o‘rganmasa, berilgan ta’lim samarasi past bo‘lishi muqarrar. Albatta bilim kerak. Ammo… ijodiy fikrlash katta boylikdir”,- deya millat rivoji va jamiyat taraqqiyotida ijodiy fikrlashning ahamiyati nechog‘lik zarurligini ko‘rsatib berdi[7]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Milliy dastur hamda uzluksiz ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha keyingi yillarda amalga joriy etilgan direktiv hujjatlar talablari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish masalasi pedagogika fani va amaliyoti zimmasiga yuklatildi[2].

Kompetensiyaviy yondashuv - bu ta’lim va o‘qitish tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat bilimlarini, balki ularning malakalarini va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan

yondashuvdir. Bu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarga amaliy ko‘nikmalarni, muammolarni hal qilish va real hayot vaziyatlarida bilimlarni qo‘llashni o‘rgatish maqsadida ishlab chiqilgan. Kompetensiyaviy yondashuvda o‘qituvchi nafaqat ma’lum bir mavzu bo‘yicha bilimlarni berish, balki ularga muayyan ko‘nikmalarni egallash va ulardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Bu yondashuv asosida biz bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga “Boshlang‘ich sinfda epik asarlar ustida ishlash metodikasi” mavzularini o‘rgatishimiz mumkin. Ularga quyidagicha topshiriq berilishi mumkin: “Epik asarlar o‘quvchilarning ma’naviy tarbiyasi va o‘qish savodxonligini rivojlantirishda qanday rol o‘ynaydi?” mavzusida 150-200 ta so‘zdan iborat esse yozing.

Ilmiy-ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv talabaning individual qobiliyati, qiziqishi, ijodiy salohiyati, shaxsiy ehtiyojlari va kasbiy intilishlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Har bir talabaning ilmiy izlanishga, ijodiy faoliyatga yoki metodik yangilik yaratishga bo‘lgan qiziqishi turlicha bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ta’lim jarayonida talabani passiv bilim oluvchi emas, balki o‘z rivojlanishining faol subyekti sifatida shakllantirish zarur. Bunda mustaqil ishlar, ijodiy topshiriqlar, loyiha faoliyati, portfoliolar, esse, taqdimot va tadqiqot ishlari samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv - bu bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zi mustaqil ravishda bilim olish va ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuvda bo‘lajak o‘qituvchi o‘z faoliyatini boshqaradi, o‘zini o‘rganish jarayonida faol ishtirok etadi va o‘quv jarayonida o‘zini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shaxsiy-faoliyatli yondashuv asosida har bir bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bilan individual tarqatma materiallar asosida ishlash, ijodiy topshiriqlar berish asosida ilmiy-ijodiy kompetensiyalari rivojlantiriladi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv ilmiy-ijodiy kompetensiyalarni bevosita amaliy faoliyat jarayonida shakllantirishga asoslanadi. Chunki ijodkorlik va ilmiy tafakkur nazariy tushunchalarni yodlash orqali emas, balki izlanish, tahlil qilish, kuzatish, tajriba o‘tkazish va natija chiqarish orqali rivojlanadi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi dars jarayonini loyihalash, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, innovatsion metodlarni tanlash, ta’limiy muammolarga yechim topish orqali o‘zining ilmiy-ijodiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning real ta’lim muhiti bilan bevosita muloqotga kirishishi ularning kasbiy ijodkorligini kuchaytiradi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv - bu bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zlashtirish jarayoniga faol ravishda jalb qilinishi, o‘quv materialini faqatgina eshitish yoki o‘qish orqali emas, balki amaliy harakatlar orqali o‘rganishning muhim tamoyilidir. Bu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash, tahlil qilish va yaratish imkoniyatini beradi. Faoliyatli yondashuvning asosiy maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning o‘z bilimlarini faqat passiv ravishda qabul qilish emas, balki ulardan faol foydalanishga rag‘batlantirishdir. Bu yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari egallagan metodik bilimlarini real va amaliy faoliyat orqali mustahkamlaydi. Yozma va og‘zaki nutq orqali grammatik shakl va grammatik me’yorlarni, qoidalarni o‘z faoliyatlarida to‘g‘ri qo‘llash imkoniyati yaratiladi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini

“Ona tili-o‘qish savodxonligi va uni o‘qitish metodikasi” darslarida faol ishtirokchiga aylantirish uchun xizmat qiladi.

Integrativ yondashuv ham mazkur jarayonning muhim metodologik asoslaridan biridir. Boshlang‘ich ta’lim o‘z mohiyatiga ko‘ra integrativ xarakterga ega bo‘lib, unda ona tili, o‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar, tarbiya va san’at elementlari o‘zaro bog‘liq holda o‘qitiladi. Shu bois bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi fanlararo aloqadorlikni tushunishi, turli bilim sohalarini uyg‘unlashtira olishi, mavzularni hayotiy tajriba bilan bog‘lay olishi lozim. Integrativ yondashuv talabaning ilmiy-ijodiy kompetensiyasini kengaytirib, unga pedagogik hodisalarni kompleks tahlil qilish, yangi metodik yechimlar yaratish va dars jarayonini mazmunan boyitish imkonini beradi.

Integrativ yondashuv bo‘lajak o‘qituvchining turli fanlar, metodik bilimlar va pedagogik tajribalarni o‘zaro bog‘liq holda o‘zlashtirishini ta’minlaydi. Shu sababli integrativ yondashuv talabalarda fanlararo tafakkur, tizimli fikrlash, muammoga kompleks yondashish va metodik ijodkorlikni rivojlantiradi. Masalan, “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fanida matn ustida ishlash jarayoni faqat o‘qish texnikasini rivojlantirish bilan cheklanmaydi. Unda o‘quvchining nutqiy faolligi, mantiqiy fikrlashi, estetik didi, axloqiy tarbiyasi va ijodiy tasavvuri ham shakllanadi. Bo‘lajak o‘qituvchi bunday jarayonda pedagogika, psixologiya, metodika va tarbiya nazariyasiga oid bilimlarni uyg‘unlashtirib, darsni mazmunan boyitadi. Natijada talaba kelajakda o‘quvchilar bilan ishlashda bir fan doirasida emas, balki keng pedagogik tizim asosida faoliyat yuritishga tayyorlanadi. Integrativ yondashuv ilmiy-ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishda nazariya va amaliyot birligini ham ta’minlaydi. Talaba auditoriyada olgan nazariy bilimlarini pedagogik amaliyot, dars ishlanmalari, ijodiy topshiriqlar, metodik loyihalar va kuzatuvlar orqali amaliy faoliyatga tatbiq etadi. Bu jarayonda ilmiy bilimlar oddiy ma’lumot sifatida emas, balki pedagogik muammoni hal qilish vositasi sifatida qo‘llanadi. Shu orqali bo‘lajak o‘qituvchida mustaqil fikrlash, darsni loyihalash, o‘quvchilar faoliyatini tashkil etish va ta’lim natijalarini baholash ko‘nikmalari shakllanadi.

Tadqiqotchilik yondashuvi bo‘lajak o‘qituvchilarda ilmiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuv asosida talabalar pedagogik muammoni aniqlash, ilmiy savol qo‘yish, gipoteza ilgari surish, ma’lumot to‘plash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish faoliyatiga jalb etiladi. Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishi, o‘qish savodxonligi, matematik tafakkuri, mustaqil ishlash ko‘nikmasi yoki ijodiy fikrlashini o‘rganish orqali kichik ilmiy tadqiqot olib borishi mumkin. Bunday faoliyat uning ilmiy dunyoqarashi, metodik savodxonligi va ijodiy yondashuvini shakllantiradi.

Refleksiv yondashuv - bu o‘z-o‘zini tahlil qilish va o‘z tajribalari, fikrlari yoki amaliyotlarini tahlil qilish jarayonidir. Bu yondashuv, asosan, shaxs yoki jamiyatning o‘zini tushunishi va o‘z faoliyatini yaxshilash uchun ichki tajriba va muhitni ko‘rib chiqishga asoslanadi. Bu yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mutaxassis sifatida o‘z ijodkorlik qobiliyatlarini tahlil qila olish imkoniyati yaratiladi. Tadqiqotlarimiz davomida refleksiv yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga “To‘garak rejasini va mashg‘ulot ishlanmasini tuzish. Ona tili va o‘qish savodxonligi fanidan tanlovlar rejasini ishlab chiqish” mavzularida topshiriqlar ishlab chiqildi. Xususan, “Jajji tilshunoslar” to‘garagining yillik ish rejasini tuzib chiqish va mashg‘ulot ishlanmasini yaratish; “Ertakchi

bolajon” tanlovining Nizomini ishlab chiqish va ko‘rik-tanlovini pedagogik amaliyotlarda tashkil etish topshiriqlari berilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ilmiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-metodologik asoslari kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, integrativ va tadqiqotchilik yondashuvlari bilan belgilanadi. Ushbu jarayonda semiosfera, duxosfera va texnosfera o‘zaro uyg‘unlashib, bo‘lajak pedagogning ilmiy tafakkuri, ijodiy salohiyati, ma’naviy qadriyatlari va innovatsion faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim talablariga javob bera oladigan, ilmiy izlanishga qodir, ijodkor, mas’uliyatli va raqamli texnologiyalardan samarali foydalana oladigan pedagog kadrlar tayyorlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni. 2020-yil 23- sentabr: https://lex.uz/docs/50130071.
2. Karimov I.A.Barkamol avlod orzusi.–T.: “SHarq” nashriyot-matbaa konserni, 1998. 33-b.
3. Bayto‘rayeva N. I. Mustaqil ta’lim faoliyatida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy kompetentligini rivojlantirish. Ped. fan. dok. (PhD) diss. – Toshkent: 2023, 165b.
4. Berdibekov P., Rashidova G. Ta’lim-tarbiya jarayonini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik jihatlari/ Xalq ta’limi. 2016 №2.29-b.
5. Казанцева В.В. Формирование творческой компетентности учителя начальной школы в самообразовательной деятельности. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Воронеж – 2013. 205 с.
6. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining didaktik kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. –T.: Fan va texnologiya, 2013.– 128 b.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы» (26 августа-10сентября 2002г.). - http://www.eidos.ru/conf/

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARINING ATROF-MUHITGA MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION TA’LIM HOLATI

Umarova Dildora Nizom qizi
+998991003498
umarovadildora@icloud.com

Annotatsiya. Maktabgacha ta‘lim muassasasi tarbiyalanuvchilarini borliq va tabiatni sevishga o’rgatish. Bolalarda atrof muhitga munosabatni o’rgatish nima uchun va animani o’rgatish to’g’risida ma’lumotlar berilgan. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni davlat talablariga muvofiq tafakkurini o‘stirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish bo‘yicha ta’lim berish dasturlaridan foydalanilgan. Tabiat o’zi nima ekanligi uni nima uchun asrab avaylash to’grisida yoritilib o’tilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar, pedagogik, maktabgacha ta`lim tashkiloti, innovatsion muhit tabiat, ekologik qadriyat, ekologik bilim, tabiatga muhabbat, inson, rol, texnologiya .

Аннотация: Научить дошкольников любить существование и природу. Дается информация о том, зачем учить детей отношению к окружающему и учить аниме. Для реализации этих задач использовались образовательные программы, развивающие мышление дошкольников в соответствии с государственными требованиями, формирующие их самостоятельное мышление. Объяснено, что такое природа и почему ее нужно беречь.

Ключевые слова: дети, педагогика, организация дошкольного образования, инновационная среда, природа, экологическая ценность, экологические знания, любовь к природе, человек, роль, технология.

Abstract. Teaching preschool children to love the natural world and nature itself. The article discusses the importance of teaching children how to relate to their environment. To achieve these objectives, educational programs designed to foster cognitive development and cultivate independent thinking in preschool children—in accordance with state standards—were utilized. The nature of the natural world and the importance of preserving it are also highlighted.

Keywords: children, pedagogical, preschool educational organization, innovative environment, nature, ecological values, ecological knowledge, love for nature, human, role, technology.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va texnologiyasining asosiy vazifasi:

1. O'rganish maqsadini aniqlash (Nima uchun o'rganish kerak?);
2. Ta'lim mazmunini oydinlashtirish (nimani o'rgatish kerak?). Qanday aniqlanadi:

- fundamental fanlar tahlil qilinadi: botanika, fizika, kimyo va boshqalar, maktabgacha yoshdagi bolalarda shakllanadigan tushunchalarni tanlash;
- bilim, ko'nikma, qobiliyatlar tizimi aniqlanadi, bu ularni bolalarda shakllantirishni nazarda tutadi;

1. klassik pedagogikasining nazariy merosi;
2. Pedagogika, xususiy metodologiya va bolalar psixologiyasida psixologik-pedagogik tadqiqotlar;
3. Maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarining amaliy tajribasi. Ushbu usulga bir yoki ikki marta hissa qo'shgan uslubiy asoslar yoki yondashuvlar:

1)universal dialektik yondashuv pedagogik jarayonning ushbu tasvirga va - sohaning tanasiga nisbatan asosiy qonuniyatlarini aniqlashga imkon beradi: ta'lim, ta'lim va bola shaxsini rivojlantirishning ajralmas aloqalari, qo'llaniladigan narsalarning miqdori va sifati o'rtasidagi uylashtirilgan qarama-qarshiliklar. usullari, uslubiy texnikasi, aloqaning turli shakllari va vositalari, miqdoriy o'zgarishlarning sifatga o'tishi (bilimlarni to'plash, uni o'z xatti-harakatlari me'yorlariga aylantirish va boshqalar).

1. tizimli-strukturaviy - har bir mavzu yoki hodisa muhim tizim sifatida, o'zaro bog'langan elementlarning birligida ("o'quv materiali tizimi", "o'qitish usullari/shakllari tizimi" va boshqalar) ko'rib chiqiladi va ko'riladi.
2. sinergetik - o'quv jarayoni murakkab, o'zgaruvchanlik bilan ajralib turadigan ochiq tizim sifatida qaraladi; bolaning shaxsiyatining rivojlanishini, ijtimoiy tizimning o'zgaruvchan talablariga javob beradigan individualligini belgilaydigan o'z-o'zini tashkil etish, o'z-o'zini rivojlantirish.
3. keng qamrovli - bu usul barcha uslubiy toifalarni ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi: maqsadlar, mazmun, triada doirasida o'qitish usullari (o'qitishning tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funktsiyalari).
4. didaktik - maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodologiyasining nazariy asoslarini ifodalaydi.
5. insonparvarlik - bunyodkorlik zaminida ta'lim jarayoni sub'ektlarining psixologik va mantiqiy birligi uchun shart-sharoitlar bilan yaratilgan takliflar.
6. kulturologik - tabiat va insonni eng buyuk qadriyatlar sifatida tushunish bilan bog'liq.

Ushbu yondashuvlar hozirgi bosqichda, toifasida, kelib chiqish va rivojlanish tarixida maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va usullarini rivojlantirishning eng muhim tendentsiyalarini aniqlashga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va usuli o'zaro bog'liq bo'lib, ular alohida mavjud bo'lishi va rivojlanishi mumkin emas. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish nazariyasi atrofimizdagi tabiatdagi geografik, biologik va ekologik naqshlar tizimidir. Metodika umumlashtirish uchun nazariy asos yaratadi va nazariy qonuniyatlar tizimini pedagogik tavsiyalar tizimiga aylantiradi.

So'zning keng ma'nosida tadqiqot usullari sub'ektiv voqelikni tushunishning muhim usullaridir. Pedagogik tadqiqot usullari pedagogik va uslubiy hodisalarni o‘rganish usullari sifatida qaralib, faktlarni jamlashga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va texnologiyasida ilmiy tadqiqot usullarining tasnifi ko'proq qo'llaniladi:

1. Umumiy ilmiy usullar (turli fanlar tomonidan qo'llaniladi). Bularga quyidagilar kiradi:

- umumiy nazariy (abstraksiya va konkretlashtirish, tahlil va sintez, taqqoslash, qarama-qarshilik, induksiya va deduksiya, ya’ni mantiqiy usullar);
- sotsiologik (so'rovlar, suhbatlar, ekspert so'rovlari, reytinglar);

- ijtimoiy-psixologik (sotsiometriya, test, trening);
- matematik (reyting, masshtablash, indekslash, korrelyatsiya).

2. Maxsus ilmiy (ayniqsa pedagogik). U quyidagilar bilan bog'liq:

- nazariy (adabiyot, arxiv materiallari va hujjatlarini tahlil qilish; tadqiqotning asosiy tushunchalari va atamalarini tahlil qilish; analogiya usuli, gipoteza va fikr tajribalarini qurish, prognozlash, modellashtirish va boshqalar);

-empirik (kuzatish, suhbat, so'rov, o'quvchilar faoliyatining mahsullarini o'rganish usullari, maktab hujjatlari, baholash usullari (reyting, pedagogik kengash, o'z-o'zini baholash va boshqalar); usullar; o'lchovlar va nazorat (masshtablash, kesish, test, va boshqalar), shuningdek, pedagogik eksperiment).

Nazariy va empirik usullar odatda matematik va statistik usullar bilan birgalikda qo'llaniladi, ular o'rganish davomida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash, shuningdek, o'rganilayotgan hodisalar o'rtasidagi miqdoriy munosabatlarni o'rnatish uchun ishlatiladi.

Pedagogik tadqiqotning keng tarqalgan usuli eksperimentdir. Bu pedagogik hodisalardagi sabab-oqibat munosabatlarini o'rganish maqsadida olib boriladigan tadqiqot faoliyati. Ushbu pedagogik eksperimentning bir qismi sifatida nazariy va empirik usullar majmuasidan foydalaniladi.

Yakuniy maqsad quyidagilar bo'lishi mumkin:

- bayon qilish, faqat pedagogik jarayondagi ishlarning haqiqiy holatini belgilash;
- transformatsion, maktab o'quvchisi yoki bolalar guruhining shaxsini rivojlantirish shartlarini (usullari, shakllari va ta'lim mazmunini) aniqlash uchun maqsadli eksperiment tashkil etilganda;
- aniqlash va o'zgartirish jarayonida, shuningdek, laboratoriya tajribalarida olingan natijalarning ishonchlilik darajasini tekshirish uchun tashkil etilgan nazorat;
- uchuvchi (dastlabki), uning maqsadi tajriba texnikasining murakkabligi va sifatini tekshirishdan iborat.

Ushbu tajriba birinchi navbatda qisqartirilgan versiyada amalga oshiriladi. Shundan so'ng, tajribaning alohida qismlarini tuzatish kerak, keyin ularni to'liq bajarish kerak.

Inson tabiatning ajralmas qismidir, tabiat inson hayoti uchun zarur bo'lgan hamma narsani beradi. Bu tabiatga hurmatni talab qiladi. Aks holda, insoniyat dahshatli yo'qotishlarga duch kelishi mumkin.

Yosh avlodda bilim va malakalar tizimini shakllantirish ta’limning asosiy vazifalaridan biridir. Hatto K.D.Ushinskiy ham shunday degan edi: “Faqat tizim, albatta, ob'ektlarning mohiyatidan kelib chiqadigan oqilona tizim bizga bilimlarimiz ustidan to'liq hokimiyatni beradi. Parcha-parcha, nomuvofiq bilimlar bilan to'ldirilgan bosh hamma narsa parokanda bo'lgan va egasining o'zi hech narsa topa olmaydigan omborxonaga o'xshaydi; Faqat bilimsiz tizim mavjud bo'lgan bosh barcha tortmalarida yozuvlar bo'lgan, lekin tortmalari bo'sh bo'lgan do'konga o'xshaydi.

Tabiat inson hayotida muhim rol o'ynaydi. Inson jamiyatsiz mavjud bo'lolmaydi, xuddi tabiatsiz. Inson, tabiat, jamiyat - bu sayyora hayotini tashkil etuvchi bir zanjirni tashkil etuvchi bir-biriga bog'langan qismlar.

Tabiat bizga kislorod, oziq-ovqat, suv va boshqa zarur resurslarni beradi. Bundan tashqari, tabiat go'zallik va ilhom manbai bo'lib, u tinchlantirishi va shifo berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maktabagcha ta’lim muassasalarining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. -T., -2018.

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. -T., -2018.

3. Djanpeisova G.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik ta’limida modellashtirish usullaridan foydalanish.

Zamonaviy ta’lim. 2017. №5. 94 b.

4. Mirzakarimova A.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy xususiyatlarni rivojlantirish. Zamonaviy ta’lim. 2019. №

75-80 b.

5. Qodirova F., Toshpo‘latova Sh., A’zamova M. Maktabgacha pedagogika. -T.: “Ma’naviyat”. 2013. 679 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA PRODUKTIV O‘QISH ASOSIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

NamDPI Boshlang’ich ta’lim Magistranti
Raximberdiyeva Moxidil
Ilmiy raxbar: Mamatqulov Mirzaolim Haydaraliyevich
Pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida produktiv o‘qish asosida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy-metodologik va metodik asoslari yoritilgan. Produktiv o‘qish o‘quvchining matnni shunchaki qayta hikoya qilishi emas, balki uning mazmunini anglash, inferensiya chiqarish, muallif pozitsiyasini aniqlash, savol qo‘yish, fikrini dalillash, suhbatdosh bilan dialogga kirishish, matnni turli nutqiy shakllarga transformatsiya qilish va yangi kommunikativ mahsulot yaratishga yo‘naltirilgan integrativ faoliyat sifatida talqin etilgan. Kommunikativ kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv-mazmuniy, nutqiy-kommunikativ, interaktiv-pragmatik hamda refleksiv-baholash komponentlari aniqlashtirilgan. Produktiv o‘qishning “anglash – dialog – interpretatsiya – transformatsiya – kommunikativ mahsulot – refleksiya” algoritmiga tayangan metodik tizim taklif etilib, uni boshlang‘ich sinf o‘qish mashg‘ulotlariga tatbiq etish mexanizmlari asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, produktiv o‘qish, kommunikativ kompetensiya, o‘qish savodxonligi, o‘qib tushunish, dialogik ta’lim, inferensiya, nutqiy faoliyat, refleksiya, kommunikativ mahsulot.*

Аннотация: *В статье раскрываются теоретико-методологические и методические основы формирования коммуникативной компетентности учащихся начальных классов на основе продуктивного чтения. Продуктивное чтение рассматривается как интегративная деятельность, предполагающая не только воспроизведение содержания текста, но и его осмысление, интерпретацию, постановку вопросов, аргументацию собственной позиции, диалогическое взаимодействие, преобразование текста и создание нового речевого продукта. Уточнены мотивационно-ценностный, когнитивно-содержательный, речекоммуникативный, интерактивно-прагматический и рефлексивно-оценочный компоненты коммуникативной компетентности. Предложена методическая система, основанная на алгоритме «понимание – диалог – интерпретация – трансформация – коммуникативный продукт – рефлексия».*

Ключевые слова: *начальное образование, продуктивное чтение, коммуникативная компетентность, читательская грамотность, понимание текста, диалогическое обучение, речевая деятельность, рефлексия.*

Abstract: *The article examines the theoretical, methodological and instructional foundations for developing primary school pupils’ communicative competence through productive reading. Productive reading is interpreted as an integrative activity that goes beyond reproducing textual information and includes comprehension, inference, interpretation, questioning, argumentation, dialogic interaction, transformation of a text and production of a new communicative output. The motivational-value, cognitive-content, speech-communicative, interactive-pragmatic and reflective-evaluative components of communicative competence are specified. A methodological system based on the sequence ‘comprehension – dialogue – interpretation – transformation – communicative product – reflection’ is proposed and its implementation in primary reading lessons is substantiated.*

Keywords: *primary education, productive reading, communicative competence, reading literacy, reading comprehension, dialogic teaching, inference, speech activity, reflection, communicative product.*

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchini tayyor axborotni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki matn bilan faol munosabatga kirisha oladigan, o‘qiganini anglaydigan, fikrini mantiqiy va dalillangan tarzda ifodalaydigan, boshqa nuqtayi nazarlarni tinglaydigan hamda muloqot jarayonida yangi ma’no yarata oladigan shaxs sifatida rivojlantirishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, o‘qish texnikasini egallash boshlang‘ich ta’lim natijasining zarur, biroq yetarli bo‘lmagan shartidir. O‘quvchining matnni tushunishi, mazmuniy aloqalarni aniqlashi, yashirin ma’noni anglashga intilishi, savol qo‘yishi, xulosa chiqarishi va o‘qilgan materialni kommunikativ vaziyatga ko‘chira olishi o‘qish savodxonligining yuqori darajasini belgilaydi.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasining ilmiy shakllanishida D. Hymesning kommunikativ kompetensiyani faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish emas, balki til vositalaridan muayyan ijtimoiy vaziyatga muvofiq foydalana olish qobiliyati sifatida izohlashi muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchisining nutqini baholashda to‘g‘rilik mezoni bilan bir qatorda maqsadga muvofiqlik, muloqot vaziyatiga moslik, tinglash, munosabat bildirish va fikrni tushunarli yetkazish kabi ko‘rsatkichlarni ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

M. Canale va M. Swain tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyada kommunikativ kompetensiyaning grammatik, sotsiolingvistik va strategik tarkiblari o‘zaro bog‘liq tizim sifatida talqin qilinadi. Boshlang‘ich ta’lim sharoitiga moslashtirilganda bu yondashuv o‘quvchining lug‘aviy-grammatik resurslardan foydalanishi, muloqot vaziyatini anglab yetishi, suhbatdoshga mos nutqiy usulni tanlashi hamda kommunikativ qiyinchilikni turli strategiyalar vositasida bartaraf eta olishini nazarda tutadi. Demak, kommunikativ kompetensiya alohida nutq ko‘nikmalarining yig‘indisi emas, balki bilim, tajriba, motiv, muloqot strategiyasi va refleksiyaning yaxlit birligidir.

Produktiv o‘qish mazkur kompetensiyani shakllantirish uchun tabiiy didaktik maydon yaratadi. Bunda matn o‘quvchiga tayyor mazmunni yetkazuvchi yakunlangan obyekt emas, balki uning shaxsiy tajribasi, bilimi va qadriyatlari bilan o‘zaro ta’sirga kirishadigan ma’no manbai sifatida namoyon bo‘ladi. L. Rosenblattning transaksion o‘qish nazariyasida o‘quvchi va matn o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasida ma’no yuzaga kelishi ta’kidlanadi; ya’ni matnning mazmuni o‘quvchi faol ishtirokisiz to‘liq pedagogik natijaga aylanmaydi. Shu sababli produktiv o‘qishda o‘quvchidan matnni “qayta aytish” emas, balki uning mazmuniga kirishish, savol qo‘yish, munosabat bildirish, muallif pozitsiyasi bilan ichki dialog yuritish va o‘z xulosasini yaratish talab etiladi.

Produktiv o‘qishning kommunikativ tabiatini L.S. Vygotskiyning sotsiomadaniy nazariyasi bilan ham izohlash mumkin. Olimning fikricha, yuqori psixik funksiyalar avval ijtimoiy faoliyat shaklida, so‘ngra shaxsning ichki faoliyati sifatida shakllanadi. Matn yuzasidan juftlikda va guruhda fikr almashish, savol-javob qilish, dalil keltirish, bir-birining fikrini to‘ldirish va bahslashish jarayonida o‘quvchi nafaqat nutqiy, balki tafakkur faoliyatini ham takomillashtiradi. Bunda o‘qituvchi tayyor xulosani yetkazuvchi emas, balki ma’no yaratishga

yo‘naltiruvchi, o‘quvchilar o‘rtasidagi dialogni tashkil etuvchi va zarur pedagogik tayanchni taqdim etuvchi fasilitator sifatida faoliyat olib boradi.

O‘qib tushunishning zamonaviy konsepsiyalarida ham ma’no yaratish jarayoni o‘quvchi, matn va faoliyat maqsadining o‘zaro ta’siri sifatida talqin qilinadi. RAND Reading Study Group o‘qib tushunishni o‘quvchi va matnning maqsadga yo‘naltirilgan o‘zaro ta’sirida mazmunni ajratib olish va uni konstruksiya qilish jarayoni sifatida tavsiflaydi. Ushbu ta’rif produktiv o‘qish metodikasi uchun metodologik jihatdan muhimdir: o‘quvchi matndan ma’lumot “olish” bilan cheklanmay, uni o‘z bilimlari va hayotiy tajribasi bilan bog‘lab, yangi mazmuniy konstruktsiya hosil qiladi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish faoliyatining reproduktiv xarakterda tashkil etilishi ko‘pincha “matnni o‘qi – savollarga javob ber – qayta hikoya qil” ketma-ketligi bilan cheklanadi. Bunday yondashuv o‘qish texnikasini va faktik mazmunni o‘zlashtirishni ta’minlashi mumkin, biroq yuqori darajadagi kognitiv va kommunikativ harakatlarni yetarli darajada ishga tushirmaydi. Produktiv o‘qish esa “taxmin qil – o‘qi – tushunishni nazorat qil – savol ber – interpretatsiya qil – dalilla – muloqot qil – transformatsiya qil – yangi mahsulot yarat – refleksiya qil” ketma-ketligini nazarda tutadi. Ushbu algoritmning har bir bo‘g‘ini o‘quvchining kommunikativ faoliyatiga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida produktiv o‘qish tushunchasini boshlang‘ich sinf o‘quvchisining matn mazmunini anglash, undagi ochiq va yashirin axborotni aniqlash, mazmunni shaxsiy tajriba bilan bog‘lash, muallif va qahramonlar pozitsiyasini interpretatsiya qilish, savol va muammolarni shakllantirish, fikrini matndan olingan dalillar bilan asoslash, suhbatdosh bilan muloqotga kirishish hamda o‘qilgan material asosida yangi og‘zaki, yozma yoki multimodal kommunikativ mahsulot yaratishga yo‘naltirilgan faol, ongli va refleksiv o‘quv faoliyati sifatida izohlash maqsadga muvofiq. Bu ta’rifda “produkt” tayyor javob emas, balki o‘quvchi tomonidan yaratilgan yangi fikr, xulosa, savol, dialog, tavsiya, xat, taqdimot, muammoga yechim yoki matnning yangi talqinidir.

Produktiv o‘qish asosida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish metodikasini tashkil etishda o‘qish strategiyalarini o‘rgatish alohida ahamiyat kasb etadi. A.S. Palincsar va A.L. Brown tomonidan ishlab chiqilgan reciprocal teaching yondashuvida bashorat qilish, savol tuzish, tushunarsiz jihatlarni aniqlashtirish va umumlashtirish kabi strategiyalar dialogik o‘qish jarayonida qo‘llanadi. Mazkur strategiyalar boshlang‘ich sinfda o‘quvchini o‘z tushunishini nazorat qilishga, matnga nisbatan faol pozitsiya egallashga va fikrini verbal ifodalashga o‘rgatadi. Strategiya o‘qituvchining bevosita boshqaruvidan asta-sekin o‘quvchining mustaqil boshqaruviga o‘tishi bilan samarali bo‘ladi.

Produktiv o‘qishning birinchi metodik bosqichi matngacha bo‘lgan faoliyatdir. Uning vazifasi o‘quvchining mavjud bilimini faollashtirish, o‘qish motivini yuzaga keltirish va kelajakdagi muloqot uchun mazmuniy tayanch yaratishdan iborat. Sarlavha, illyustratsiya, kalit so‘zlar, muammoli vaziyat yoki biror predmet asosida “Bu matn nima haqida bo‘lishi mumkin?”, “Qahramon qanday muammoga duch kelishi ehtimol?”, “Siz bu vaziyatda nima qilgan bo‘lardingiz?” kabi savollar qo‘llanadi. Muhimi, o‘qituvchi taxminlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini darhol baholamaydi; ularni matn bilan tekshiriladigan gipoteza sifatida qabul qiladi. Shu orqali o‘quvchida o‘qishning shaxsiy maqsadi shakllanadi.

Ikkinchi bosqich matn bilan bevosita ishlash jarayonini qamrab oladi. Bu bosqichda faktik ma’lumotni topish bilan birga sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, qahramonning motivini tushuntirish, muallif tanlagan til vositalarining vazifasini anglash, matnda bevosita aytilmagan xulosalarni chiqarish kabi topshiriqlar beriladi. O‘quvchi “Matnda bunga qanday dalil bor?”, “Qaysi jumla sening fikringni tasdiqlaydi?”, “Nima uchun muallif aynan shu so‘zni ishlatgan?” kabi savollar orqali matnning ichki mantiqiga kirib boradi. Natijada javob “menimcha” darajasida qolmay, “menimcha – chunki matnda – shuning uchun” ko‘rinishidagi dalillangan fikrga aylanadi.

Dialogik o‘qish jarayonining samaradorligi suhbatning sifati bilan belgilanadi. N. Mercer va K. Littleton bolalar tafakkurining rivojlanishida asosli, hamkorlikka yo‘naltirilgan va tushuntirishga boy dialogning alohida rolini ko‘rsatadilar. Shu bois o‘qish darsida savollarning faqat o‘qituvchi tomonidan berilishi yetarli emas. O‘quvchilar bir-biriga savol berishi, javobni aniqlashtirishi, “Men bu fikrga qo‘shilaman, chunki…”, “Men boshqacha o‘ylayman, sababi…”, “Sizning fikringizni matnning qaysi qismi tasdiqlaydi?” kabi kommunikativ formulalardan foydalanishi kerak. Bu formulalar o‘quvchilarda muloqot madaniyati va argumentativ nutqni bosqichma-bosqich shakllantiradi.

Uchinchi bosqich matndan keyingi produktiv faoliyatni o‘z ichiga oladi. Mazkur bosqichda o‘quvchi o‘qilgan axborotni yangi kommunikativ vaziyatga ko‘chiradi. Hikoyani dialog shakliga aylantirish, qahramonga xat yozish, voqeani boshqa qahramon nuqtayi nazaridan qayta hikoya qilish, intervyu tuzish, alternativ yakun yaratish, matndagi muammo yuzasidan sinfdoshlariga tavsiya berish, kichik taqdimot tayyorlash kabi topshiriqlar bunga misol bo‘la oladi. Bunday transformatsiya o‘quvchidan matn mazmunini qayta tashkil qilishni, adresatni hisobga olishni, zarur nutqiy vositalarni tanlashni va kommunikativ niyatni amalga oshirishni talab etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonini baholash uchun uning tarkibiy tuzilmasini aniq belgilash zarur. Tadqiqot nuqtayi nazaridan mazkur kompetensiya beshta o‘zaro bog‘liq komponent orqali tavsiflanadi. Birinchisi, motivatsion-qadriyatli komponent bo‘lib, u o‘qish va muloqotga qiziqish, o‘z fikrini bildirish ehtiyoji, suhbatdoshga hurmat va hamkorlikka tayyorlikni aks ettiradi. Ikkinchisi, kognitiv-mazmuniy komponent – matn mavzusi va asosiy g‘oyasini aniqlash, muhim axborotni ajratish, inferensiya chiqarish va mazmuniy aloqalarni tushunish qobiliyatidir. Uchinchi, nutqiy-kommunikativ komponent fikrni aniq, izchil va mantiqiy ifodalash, savol tuzish, javobni kengaytirish, monolog va dialog yaratishni qamrab oladi. To‘rtinchi, interaktiv-pragmatik komponent suhbatdoshni tinglash, muloqot navbatiga rioya qilish, fikrga munosabat bildirish va vaziyatga mos nutq strategiyasini tanlash bilan bog‘liq. Beshinchi, refleksiv-baholash komponent o‘z nutqi va fikrlash jarayonini tahlil qilish, xatoni ko‘rish, javobni takomillashtirish va o‘z pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqishga tayyorlikni bildiradi.

O‘qish savodxonligini xalqaro baholash yondashuvlari ham boshlang‘ich sinfda matn bilan ishlashni faqat faktni qayta topish darajasi bilan chegaralamaslik zarurligini ko‘rsatadi. PIRLS 2021 baholash doirasida to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining o‘qish faoliyati aniq ifodalangan axborotni topish, sodda xulosalar chiqarish, g‘oya va axborotni interpretatsiya hamda integratsiya qilish, matn mazmuni va elementlarini baholash kabi jarayonlar orqali ko‘rib

chiqiladi. Ushbu kognitiv jarayonlarni kommunikativ topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchining o‘qib tushunish natijasini nutqiy faoliyatga aylantirish imkonini beradi.

Metodikaning didaktik mexanizmini “matn – anglash – savol – dialog – interpretatsiya – dalillash – transformatsiya – kommunikativ mahsulot – refleksiya” zanjiri sifatida ifodalash mumkin. Bunda matn kommunikativ faoliyatni yuzaga keltiruvchi stimulus, savol fikrlashni faollashtiruvchi vosita, dialog ma’noni hamkorlikda qurish maydoni, dalillash fikrni asoslash mexanizmi, transformatsiya o‘zlashtirilgan mazmunni yangi vaziyatga ko‘chirish usuli, kommunikativ mahsulot esa kompetensiyaning amaliy namoyon bo‘lish shaklidir. Refleksiya ushbu jarayonni yakunlab, o‘quvchining “men nimani bildim?” savolidan “men qanday tushundim, qanday fikr bildirdim va muloqotimni qanday yaxshilay olaman?” savoliga o‘tishini ta’minlaydi.

Produktiv o‘qish metodikasining samarali ishlashi uchun o‘qituvchi topshiriqlarni kognitiv-kommunikativ murakkablik tamoyili asosida izchil tuzishi lozim. Dastlab o‘quvchi aniq axborotni topadi; keyin axborotlar o‘rtasidagi aloqani tushuntiradi; so‘ng yashirin ma’noni interpretatsiya qiladi; undan keyin pozitsiyasini baholaydi va matndan dalil keltiradi; keyingi bosqichda mazmunni boshqa nutqiy shaklga o‘tkazadi; yakunda esa o‘qilgan materialni yangi hayotiy vaziyatga tatbiq etib, mustaqil kommunikativ mahsulot yaratadi. N.K. Duke va P.D. Pearson o‘qib tushunishni rivojlantirishda strategiyalarni aniq o‘rgatish, model ko‘rsatish, boshqariladigan mashq va o‘quvchining mustaqil qo‘llashi o‘rtasidagi izchillikni muhim deb hisoblaydilar. Bu metodik tamoyil produktiv o‘qishni boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich shakllantirish uchun ayniqsa ahamiyatlidir.

Amaliy mashg‘ulotlarda “fikr – dalil – izoh” modeli kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali mikromexanizmi sifatida qo‘llanishi mumkin. Masalan, “Qahramon to‘g‘ri ish qildimi?” savoliga bir so‘zli javob berish o‘rniga o‘quvchi “Menimcha, qahramon to‘g‘ri ish qildi, chunki matnda u do‘stini yolg‘iz qoldirmagani aytilgan. Bu uning mas’uliyatli ekanini ko‘rsatadi” shaklida javob beradi. Mazkur strukturani muntazam qo‘llash o‘quvchida fikr va dalil o‘rtasidagi aloqani anglash, mantiqiy bog‘lovchilardan foydalanish, matnga qayta murojaat qilish va mulohazani tushunarli yakunlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Produktiv o‘qishda o‘qituvchining savol berish madaniyati ham o‘zgaradi. Yopiq, yagona javobli savollar o‘rnini asta-sekin divergent va interpretativ savollar egallashi kerak. “Qahramon qayerga bordi?” savoli faktni aniqlaydi; “U nima sababdan bordi?” sababni tushuntirishni talab qiladi; “Uning qaroriga qanday munosabat bildirasiz va nima uchun?” savoli baholashni, dalillashni va shaxsiy pozitsiyani yuzaga chiqaradi; “Agar voqea boshqa sharoitda sodir bo‘lganida, natija qanday o‘zgarardi?” savoli esa transfer va yaratuvchan fikrlashni ishga tushiradi. Savollarning bunday gradatsiyasi darsni oddiy nazoratdan kommunikativ izlanish maydoniga aylantiradi.

Metodik tizimda refleksiv topshiriqlarga ham alohida o‘rin berish lozim. Dars yakunida “Bugun men matndan qanday yangi xulosa chiqardim?”, “Qaysi fikrimni matn bilan dalillay oldim?”, “Kimning fikri mening qarashimni o‘zgartirdi?”, “Keyingi safar javobimni qanday yaxshilayman?” kabi savollar o‘quvchining o‘z kommunikativ faoliyatiga nisbatan ongli munosabatini rivojlantiradi. Refleksiya baholashning faqat o‘qituvchi tomonidan amalga

oshirilishidan o‘quvchining o‘z faoliyatini nazorat qilishi va takomillashtirishiga o‘tishni ta’minlaydi.

Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanganlik darajasini baholashda mazmuniy-anglash, nutqiy ifoda, dialogik-interaktiv faoliyat, dalillash, pragmatik moslik, produktiv-ijodiy faoliyat va refleksiya kabi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Har bir mezon bo‘yicha o‘quvchining faoliyati “mustaqil va barqaror bajaradi”, “qisman mustaqil bajaradi”, “pedagogik yordam bilan bajaradi”, “hali namoyon etmaydi” kabi sifat darajalari asosida kuzatilishi mumkin. Bunday baholash o‘quvchining faqat natijasini emas, balki rivojlanish dinamikasini ham ko‘rsatadi va o‘qituvchiga keyingi metodik yordam yo‘nalishini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotda ilgari surilayotgan metodik yondashuvning ilmiy yangilik jihati produktiv o‘qish bilan kommunikativ kompetensiyani bitta didaktik tizimda integratsiyalash bilan belgilanadi. Birinchidan, produktiv o‘qish boshlang‘ich sinf sharoitida anglash, dialog, interpretatsiya, transformatsiya, kommunikativ mahsulot va refleksiyadan iborat ketma-ketlik sifatida aniqlashtirildi. Ikkinchidan, kommunikativ kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv-mazmuniy, nutqiy-kommunikativ, interaktiv-pragmatik va refleksiv-baholash komponentlari produktiv o‘qish faoliyatining bosqichlari bilan funksional bog‘landi. Uchinchidan, matn bilan ishlash topshiriqlari reproduktiv javobdan mustaqil kommunikativ mahsulot yaratishgacha bo‘lgan kognitiv-kommunikativ murakkablik asosida tizimlashtirildi. To‘rtinchidan, “fikr – dalil – izoh” va “matn – dialog – mahsulot” mikromodellari boshlang‘ich sinf o‘quvchisining dalillangan nutqini bosqichma-bosqich shakllantirish vositasi sifatida asoslandi.

Mazkur metodikaning amaliy ahamiyati shundaki, u o‘qish darsida alohida “nutq rivojlantirish” mashg‘ulotini kutmasdan, matn bilan ishlashning o‘zini kommunikativ kompetensiyani shakllantirish vositasiga aylantiradi. O‘quvchi har bir o‘qilgan matn bilan muloqot qiladi, sinfdoshlari bilan fikr almashadi, o‘z qarashini asoslaydi, boshqa fikrni tinglaydi va mazmunni yangi shaklda ifodalaydi. Shu tariqa o‘qish va nutq rivojlantirish jarayonlari sun’iy ajratilmaydi, balki yagona pedagogik faoliyatga integratsiyalanadi. O‘qituvchi uchun esa metodika darsning maqsadini “matnni o‘qib chiqish”dan “matn asosida anglangan va dalillangan kommunikativ faoliyatni yuzaga keltirish”ga o‘zgartiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish produktiv o‘qishning maqsadli va izchil tashkil etilishi bilan bevosita bog‘liq. Produktiv o‘qish o‘quvchini faktlarni qayta hikoya qiluvchi ijrochidan matnning faol interpretatori va muloqot subyektiga aylantiradi. Matngacha bo‘lgan taxmin va maqsad qo‘yish, matn jarayonidagi savol, inferensiya va dalillash, matndan keyingi transformatsiya va kommunikativ mahsulot yaratish hamda yakuniy refleksiya o‘qish savodxonligi bilan kommunikativ kompetensiyaning integrativ rivojlanishini ta’minlaydi. Natijada boshlang‘ich ta’limning muhim natijasi sifatida o‘qiganini anglaydigan, fikrini mantiqiy va asosli ifodalaydigan, suhbatdoshni tinglaydigan, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslaydigan va yangi vaziyatda mazmunli muloqot qila oladigan o‘quvchi shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hymes, D. On Communicative Competence // Pride, J.B., Holmes, J. (Eds.). Sociolinguistics: Selected Readings. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.

2. Canale, M., Swain, M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.

3. Rosenblatt, L.M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. – Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.

4. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

5. Snow, C.E. (Chair). Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2002.

6. Palincsar, A.S., Brown, A.L. Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities // Cognition and Instruction. – 1984. – Vol. 1, No. 2. – P. 117–175. DOI: 10.1207/s1532690xci0102_1.

7. Mercer, N., Littleton, K. Dialogue and the Development of Children’s Thinking: A Sociocultural Approach. – London: Routledge, 2007.

8. Mullis, I.V.S., Martin, M.O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. – Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019. – 88 p.

9. Duke, N.K., Pearson, P.D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension // Farstrup, A.E., Samuels, S.J. (Eds.). What Research Has to Say About Reading Instruction. – Newark, DE: International Reading Association, 2002. – P. 205–242.

10. Pressley, M. Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching. 3rd ed. – New York: Guilford Press, 2006.

11. Alexander, R. A Dialogic Teaching Companion. – London: Routledge, 2020.

12. Fisher, D., Frey, N., Lapp, D. Text Complexity: Raising Rigor in Reading. – Newark, DE: International Reading Association, 2012.

13. Kintsch, W. Comprehension: A Paradigm for Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

14. Pearson, P.D., Cervetti, G.N. The Roots of Reading Comprehension Instruction // Israel, S.E. (Ed.). Handbook of Research on Reading Comprehension. 2nd ed. – New York: Guilford Press, 2017. – P. 12–56.

15. Shanahan, T., Shanahan, C. Teaching Disciplinary Literacy to Adolescents: Rethinking Content-Area Literacy // Harvard Educational Review. – 2008. – Vol. 78, No. 1. – P. 40–59.

16. Afflerbach, P., Pearson, P.D., Paris, S.G. Clarifying Differences Between Reading Skills and Reading Strategies // The Reading Teacher. – 2008. – Vol. 61, No. 5. – P. 364–373.

17. Guthrie, J.T., Wigfield, A., You, W. Instructional Contexts for Engagement and Achievement in Reading // Christenson, S.L., Reschly, A.L., Wylie, C. (Eds.). Handbook of Research on Student Engagement. – Boston, MA: Springer, 2012. – P. 601–634.

18. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/b25efab8-en.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING ZAMONAVIY DARSNI TASHKIL ETISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Turg‘ùnboyeva Mashxura Ikromjon qizi
Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi,
Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: mashuraturgunboeva85@gmail.com
Tel: +998946537711

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zamonaviy darsni loyihalash va o‘tkazishga tayyorgarligi kompetensiyaviy, integrativ va refleksiv yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Nazariy tahlil, qiyoslash va pedagogik modellashtirish metodlari orqali zamonaviy darsning maqsadga yo‘naltirilganlik, o‘quvchi faolligi, fanlararo integratsiya, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish, differensiallash va formativ baholash kabi belgilari aniqlashtiriladi. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun yetti bosqichli darsni loyihalash algoritmi hamda oliy ta’limdagi metodik tayyorgarlikni kuchaytirishga doir amaliy tavsiyalar taklif etiladi. Natijada zamonaviy dars texnologiya namoyishi emas, balki o‘quvchi faoliyati, fikrlashi va mustaqilligini rivojlantiradigan yaxlit pedagogik tizim ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy dars, kasbiy kompetensiya, integrativ yondashuv, raqamli pedagogika, sun’iy intellekt, differensial ta’lim, formativ baholash, refleksiya.

Аннотация: В статье на основе компетентностного, интегративного и рефлексивного подходов анализируется готовность будущих учителей начальных классов к проектированию и проведению современного урока. Посредством теоретического анализа, сопоставления и педагогического моделирования уточнены такие признаки современного урока, как целевая направленность, активность ученика, межпредметная интеграция, целесообразное использование цифровых средств, дифференциация и формативное оценивание. Предложены семиэтапный алгоритм проектирования урока и практические рекомендации по совершенствованию методической подготовки в высшей школе. Обосновано, что современный урок является не демонстрацией технологий, а целостной педагогической системой, развивающей мышление, самостоятельность и деятельность ученика.

Ключевые слова: будущий учитель, начальное образование, современный урок, профессиональная компетентность, интегративный подход, цифровая педагогика, искусственный интеллект, дифференцированное обучение, формативное оценивание, рефлексия.

Abstract: The article analyses the readiness of prospective primary school teachers to design and conduct a modern lesson through competency-based, integrative and reflective approaches. Theoretical analysis, comparison and pedagogical modelling clarify the key features of a modern lesson: purposeful planning, learner agency, interdisciplinary integration, meaningful use of digital tools, differentiation and formative assessment. A seven-stage lesson-design algorithm and practical recommendations for strengthening methodological preparation in higher education are proposed. The study substantiates that a modern lesson is not a display

of technology but a coherent pedagogical system that develops learners’ activity, thinking and independence.

Keywords: prospective teacher, primary education, modern lesson, professional competence, integrative approach, digital pedagogy, artificial intelligence, differentiated instruction, formative assessment, reflection.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim bolaning keyingi o‘qish faoliyati, muloqoti va ijtimoiy moslashuvi uchun poydevor yaratadi. Shu sababli kelajak o‘qituvchisini faqat mavzuni tushuntirishga emas, balki o‘quv maqsadini aniq belgilash, o‘quvchilar faoliyatini tashkil etish, fanlararo bog‘lanishlarni ko‘rsatish, individual ehtiyojlarni hisobga olish va natijani dalillar asosida baholashga tayyorlash zarur. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida maktablarda ta’lim sifatini oshirish hamda pedagog kadrlarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish vazifalari belgilangan [1, IV bo‘lim, 40-maqsad]. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasida esa pedagoglar malakasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qayd etilgan [2, 4-maqsad]. Bu vazifalar pedagogika oliy ta’lim muassasalaridagi metodik tayyorgarlik mazmunini zamonaviy dars talablari bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi.

Zamonaviy dars tushunchasi ko‘pincha interaktiv metod yoki raqamli qurilma ishlatilgan mashg‘ulot bilan cheklanadi. Aslida esa darsning zamonaviyligi vositaning yangiligi bilan emas, o‘quvchi qanday fikrlayotgani, muammoni qanday hal qilayotgani, tengdoshlari bilan qanday hamkorlik qilayotgani va o‘z natijasini qanday tahlil qilayotgani bilan belgilanadi. UNESCO texnologiya ta’lim muammosini o‘z-o‘zidan hal qilmasligini, undan foydalanish maqsadga muvofiq, teng imkoniyatli, dalillarga asoslangan va barqaror bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi [5, 6-10; 21-22-b.]. Demak, bo‘lajak o‘qituvchining raqamli savodxonligi pedagogik maqsad, metod va baholash bilan bir butun holda shakllanishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi - bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasining tarkibini aniqlashtirish, darsni loyihalash algoritmini ishlab chiqish va oliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etish bo‘yicha tavsiyalar berish. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik manbalarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Maqolaning ilmiy yangiligi zamonaviy dars kompetensiyasini o‘zaro bog‘langan maqsadli-motivatsion, metodik, raqamli-axborot, kommunikativ, baholash-diagnostik va refleksiv komponentlar tizimi sifatida talqin qilish hamda uni darsning yetti bosqichli loyihasi orqali amaliy ifodalashdan iborat.

Asosiy qism

Kompetensiyaviy yondashuvda bilim yakuniy natija emas, balki real vaziyatda oqilona harakat qilish vositasidir. Boshlang‘ich sinf darslarida interfaol metodlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, o‘zaro muloqoti va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [3, 863-869-b.]. Boshlang‘ich sinfda bu g‘oya bolaning tayyor javobni eslab qolishi bilan emas, savol berishi, taxmin ilgari surishi, usul tanlashi, xatosini tekshirishi va xulosasini izohlashi bilan namoyon bo‘ladi. Shunday faoliyatni yuzaga keltirish uchun bo‘lajak o‘qituvchi dars maqsadini “mavzuni o‘tish” shaklida emas, kuzatiladigan o‘quv natijasi shaklida belgilashi kerak.

Zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasining birinchi komponenti maqsadli-motivatsion tayyorgarlikdir. O‘qituvchi o‘quv dasturidagi natijani bolaning yosh xususiyatiga mos topshiriqqa aylantiradi, muvaffaqiyat mezonlarini sodda tilda ifodalaydi va o‘quvchida bilishga ehtiyoj uyg‘otadigan muammoli vaziyat yaratadi. Ikkinchi komponent metodik kompetensiya bo‘lib, u faol o‘qitish usullarini maqsadga muvofiq tanlash, yakka, juftlik va guruh ishini uyg‘unlashtirish, vaqtni boshqarish va fanlararo integratsiyani ta’minlashni qamrab oladi. Integratsiya alohida fanlarni sun’iy birlashtirish emas; u umumiy tushuncha, hayotiy muammo yoki amaliy mahsulot atrofida matematika, ona tili, tabiiy fanlar, texnologiya va san’at mazmunini mantiqan bog‘lashdir.

Uchinchi komponent raqamli-axborot kompetensiyasidir. Multimedia, interaktiv mashq, virtual tajriba, elektron taqdimot yoki sun’iy intellekt vositasi dars maqsadiga xizmat qilgandagina pedagogik qiymat kasb etadi. UNESCOning o‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari doirasi inson markazidagi yondashuv, sun’iy intellekt etikasi, uning asoslari va qo‘llanilishi, AI pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanish kabi besh yo‘nalishni ajratadi [6, 23-35-b.]. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi raqamli materialning yoshga mosligi, aniqligi, mualliflik huquqi, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi va algoritmik xato ehtimolini tekshirishi shart. Sun’iy intellektdan tayyor javob tarqatish uchun emas, topshiriq variantlarini yaratish, matn murakkabligini moslashtirish, savollar bankini tuzish yoki o‘qituvchi refleksiyasiga ko‘maklashish uchun nazorat ostida foydalanish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi komponent kommunikativ va inklyuziv kompetensiyadir. Zamonaviy darsda o‘qituvchi yagona axborot manbai emas, balki muloqot va hamkorlikni boshqaruvchi fasilitator vazifasini bajaradi. U ochiq savollar beradi, bolaning javobini tinglaydi, fikrni asoslashga undaydi va xatoni jazolash vositasi emas, o‘rganish manbai sifatida talqin qiladi. Boshlang‘ich sinflarda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, sinkveyn va zigzag kabi interfaol usullar o‘quvchilarning muloqoti va faol ishtirokini kuchaytirishi mumkin [4, 56-59-b.]. Topshiriqlar murakkabligi, yordam turi, javob shakli va bajarish vaqti bo‘yicha differensiallashtirilsa, turli tayyorgarlik darajasidagi bolalar umumiy maqsad sari harakat qila oladi. Bunda past natijali o‘quvchiga faqat soddalashtirilgan vazifa, yuqori natijali o‘quvchiga esa shunchaki ko‘proq mashq berish yetarli emas; tayanch sxema, namuna, savol, tanlov va ijodiy kengaytirish kabi mos yordamlar zarur.

Beshinchi komponent baholash-diagnostik kompetensiyadir. Formativ baholash dars yakunidagi ball qo‘yish bilan cheklanmaydi; u dars davomida o‘quvchining ayni holatini aniqlash va keyingi pedagogik qarorni tanlash jarayonidir. O‘qituvchi kirish diagnostikasi, kuzatuv, savol-javob, qisqa yozma javob, o‘zaro baholash, “chiqish bileti” va refleksiya orqali dalil to‘playdi. Baholash mezoni topshiriqdan oldin tushuntirilsa, bola nimaga intilishini biladi. Qayta aloqa esa “yaxshi” yoki “xato” degan umumiy hukm emas, bajarilgan ishning kuchli jihati, tuzatiladigan nuqtasi va keyingi qadami haqida aniq ko‘rsatma bo‘lishi kerak.

Oltinchi komponent refleksiv kompetensiyadir. Bo‘lajak o‘qituvchi darsdan keyin “reja bajarildimi?” degan savol bilan cheklanmasdan, qaysi o‘quv natijasi qay darajada yuzaga kelgani, buni qaysi dalil tasdiqlashi, kimlar qiyinchilikka duch kelgani, qaysi metod nima sababdan ishlagani yoki ishlamagani haqida xulosa chiqarishi lozim. Refleksiya keyingi darsni qayta loyihalashga olib kelgandagina kasbiy rivojlanish vositasiga aylanadi. Dars

videoyozuvini mezonlar asosida tahlil qilish, tengdosh kuzatuvi va mikrodarsdan keyingi yozma tahlil pedagogik refleksiyani rivojlantirishning samarali shakllaridir.

Zamonaviy darsni loyihalash algoritmi

Bosqich	Loyihalash vazifasi	Bo‘lajak o‘qituvchining amaliy harakati
1	Diagnostika	Avvalgi bilim, qiziqish, til va o‘quv ehtiyojlarini qisqa topshiriq orqali aniqlaydi.
2	Natija va mezon	Kuzatiladigan o‘quv natijasini va muvaffaqiyat mezonini o‘quvchi tushunadigan tilda belgilaydi.
3	Muammoli vaziyat	Hayotiy savol, rasm, tajriba yoki qarama-qarshi fikr yordamida bilishga ehtiyoj uyg‘otadi.
4	Faoliyat dizayni	Yakka, juftlik va guruh ishini; fanlararo bog‘lanish va differensial yordamni rejalashtiradi.
5	Vosita tanlash	Ko‘rgazma va raqamli vositani maqsad, yosh, xavfsizlik va mavjud sharoit mezonida tanlaydi.
6	Formativ baholash	Dars davomida dalil yig‘adi, aniq qayta aloqa beradi va zarur joyda o‘qitish yo‘lini o‘zgartiradi.
7	Refleksiya va transfer	O‘quvchiga nima o‘rganganini anglatadi, bilimni yangi vaziyatga ko‘chirish topshirig‘ini beradi va o‘z darsini tahlil qiladi.

Mazkur algoritm qat’iy qolip emas. Dars turi va mavzuga ko‘ra ayrim bosqichlar bir-biriga qo‘shilishi yoki takrorlanishi mumkin. Uning asosiy vazifasi bo‘lajak o‘qituvchining e’tiborini “qaysi metodni ishlataman?” savolidan “o‘quvchi qanday natijaga, qaysi faoliyat va qaysi dalil orqali erishadi?” savoliga ko‘chirishdir. Masalan, 4-sinf tabiiy fan darsida suvning holatlari mavzusi kichik tajriba, natijani jadvalda qayd etish, matematik taqqoslash, xulosani ona tilida asoslab yozish va kundalik hayotdagi qo‘llanishini muhokama qilish orqali integratsiyalanishi mumkin. Raqamli animatsiya esa kuzatish qiyin bo‘lgan jarayonni ko‘rsatish uchun qisqa va maqsadli qo‘llanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar

Birinchidan, metodika fanlaridagi topshiriqlar dars ishlanmasini yozish bilan tugamasligi kerak. Talaba o‘quv natijasi, baholash mezoni, topshiriq va qayta aloqa o‘rtasidagi moslikni asoslab berishi zarur. Har bir ishlanmaga “bu faoliyat qaysi kompetensiyani rivojlantiradi?” va “natijani qaysi dalil orqali bilamiz?” savollari kiritilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, mikrodarslar muntazam tashkil etilib, ularning tahlili yagona rubrika asosida olib borilishi lozim. Rubrikada maqsadning aniqligi, o‘quvchi faolligi, savol sifati, differensial yordam, vaqt boshqaruvi, formativ baholash, raqamli vositaning pedagogik

zarurati va refleksiya kabi mezonlar bo‘lishi kerak. Tahlil shaxsga emas, kuzatilgan pedagogik harakat va uning o‘quvchi faoliyatiga ta’siriga qaratiladi.

Uchinchidan, pedagogik amaliyot oliy ta’limdagi nazariya bilan uzviy bog‘lanishi zarur. Talaba maktabdagi bir darsni kuzatib, o‘quvchi faoliyati xaritasini tuzishi; keyin darsning bir qismini qayta loyihalashi, sinovdan o‘tkazishi va natijalar asosida takomillashtirishi mumkin. Bunday “loyihalash - amalga oshirish - dalil yig‘ish - refleksiya - qayta loyihalash” sikli kasbiy qaror qabul qilishni shakllantiradi.

To‘rtinchidan, raqamli va sun’iy intellekt vositalari bo‘yicha tayyorgarlik alohida texnik mashg‘ulot sifatida emas, fan metodikalari tarkibida berilishi kerak. Talaba bir vositaning imkoniyati bilan birga cheklovi va xavfini ham baholaydi, yaratilgan materialni faktik aniqlik, yoshga moslik, xolislik va maxfiylik mezonlari asosida tekshiradi. Raqamli vosita pedagogik maqsad, o‘quv mazmuni va inson mas’uliyati bilan uyg‘unlashtirilgandagina ta’limiy qiymat kasb etadi [6, 29-35-b.].

Beshinchidan, talabalar metodik portfel yuritishi foydali. Portfelda dars loyihalari, diagnostik topshiriqlar, baholash mezonlari, o‘quvchi ishlarining anonim namunalari, kuzatuv varaqalari va refleksiv yozuvlar jamlanadi. Semestr oxirida faqat yakuniy mahsulot emas, talabaning dastlabki va takomillashtirilgan ishlanmasi o‘rtasidagi o‘sish ham baholanadi. Bu yondashuv uzluksiz kasbiy rivojlanish odatini shakllantiradi.

Muhokama

Taklif etilgan model zamonaviy darsni alohida metodlar to‘plami emas, o‘zaro bog‘liq pedagogik qarorlar tizimi sifatida ko‘rsatadi. Ushbu qarorlarning markazida o‘quvchi faoliyati va o‘quv natijasining dalili turadi. Raqamli vosita, guruhli ish yoki o‘yin elementi o‘quv natijasini yaxshilamasa, u darsni tashqi jihatdan qiziqarli ko‘rsatishi mumkin, biroq metodik jihatdan zarur vosita hisoblanmaydi. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchining metod tanlash erkinligi uning pedagogik mas’uliyati va dalillarga tayangan refleksiyasi bilan birga rivojlantirilishi lozim.

Modelni amaliyotga joriy etishda moddiy-texnik sharoit, talabalarning boshlang‘ich raqamli savodxonligi, amaliyot maktablari bilan hamkorlik va mentor o‘qituvchilarning tayyorgarligi hisobga olinadi. Texnik imkoniyat cheklangan sinfda ham zamonaviy darsni muammoli savol, hamkorlikdagi topshiriq, differensial yordam, oddiy ko‘rgazma va formativ baholash yordamida tashkil etish mumkin. Bu holat zamonaviylikning asosiy mezoni qurilma emas, pedagogik dizayn ekanligini yana bir bor ko‘rsatadi.

Xulosa

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasi maqsadli-motivatsion, metodik, raqamli-axborot, kommunikativ-inklyuziv, baholash-diagnostik va refleksiv tarkibiy qismlarning birligida shakllanadi. Zamonaviy dars o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, savol beruvchi, hamkorlik qiluvchi, tanlov qiluvchi, natijasini baholovchi va bilimini yangi vaziyatda qo‘llovchi subyektga aylantirishi bilan ahamiyatlidir. Taklif etilgan yetti bosqichli algoritm dars maqsadi, faoliyat, vosita va baholashni o‘zaro moslashtirishga xizmat qiladi. Oliy ta’limda mikrodars, mezonli kuzatuv, metodik portfel, amaliyot bilan integratsiya va refleksiv qayta loyihalash tizimli yo‘lga qo‘yilsa, bo‘lajak o‘qituvchining nafaqat dars o‘tish, balki o‘z pedagogik qarorini asoslash va muntazam takomillashtirish qobiliyati rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. IV bo‘lim, 40-maqsad. https://lex.uz/docs/-5841063
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida. 4-maqsad. https://lex.uz/docs/-6600413
3. To‘raqulov A.R., Bobonazarova D.Sh. Boshlang‘ich sinf darslarida interfaol metodlardan samarali foydalanish // Journal of Universal Science Research. - 2023. - 1(5). - B. 863-869.
4. Хамидова Ш. Практическое использование интерактивных методов в начальных классах // TADQIQOTLAR.UZ. - 2024. - Т. 30, № 1. - С. 56-59.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023. Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Summary. - Paris: UNESCO, 2023. - P. 6-10, 21-22. - 34 p.
6. Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. - Paris: UNESCO, 2024. - P. 23-35. - 52 p.

Foydalanilgan internet manbalar:

7. https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/technology
8. https://www.oecd.org/en/data/tools/oecd-learning-compass-2030.html
9. https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-teachers

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INNOVATSION YONDASHUVLARNI TASHKIL ETISHNING TARIXIY TARAQQIYOTI

Bo‘ronova Iroda Bo‘ronovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: irodaburonovna86@gmail.com
Tel: +998885494444

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinflarda innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish mazmuni, sharq va g‘arb olimlarining pedagogik qarashlari haqida ma’lumot berilgan. O‘quv jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish zarurati asoslangan. Innovatsion pedagogika tushunchasi mazmuni

Kalit so‘zlar: innovatsiya, ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, pedagogik, pedagogik mahorat, insonparvarlashtirish, konsepsiya, innovatsion pedagogika, innovatsion ta’lim.

Аннотация. В данной статье раскрывается специфика имплементатsии инноватsионных подходов в образовательный процесс начальной школы. Проводится сравнительно-сопоставительный анализ педагогических концепций восточных и западных мыслителей. Обосновывается объективная необходимость интегратsии современных образовательных технологий в организатsию учебного процесса. Детализируется концептуальное содержание понятия «инноватsионная педагогика» и её роль в модернизатsии начального образования.

Ключевые слова: инноватsия, социальный аспект, экономический фактор, психологическое измерение, педагогическая система, педагогическое мастерство, гуманизатsия образования, научно-педагогическая концепция, инноватsионная педагогика, инноватsионное обучение.

Abstract. This article elucidates the specifics of implementing innovative approaches within the primary school educational process. A comparative analysis of pedagogical concepts from Eastern and Western thinkers is conducted. The objective necessity of integrating modern educational technologies into the organization of the learning process is substantiated. Furthermore, the conceptual content of "innovative pedagogy" and its pivotal role in modernizing primary education are detailed.

Keywords: innovation, social aspect, economic factor, psychological dimension, pedagogical system, pedagogical skill, humanization of education, scientific and pedagogical concept, innovative pedagogy, innovative learning.

Kirish. XX asrning boshlarida yangi bilim sohasi innovatika-yangiliklar kiritish haqidagi fan paydo bo‘ldi, unda moddiy ishlab chiqarish sohasidagi texnik yangiliklarning qonuniyatlari o‘rganiladi. Innovatikada asosiy tushuncha - innovatsion jarayon hisoblanadi. Ta’limda innovatsion jarayonlar uch asosiy jihatdan qarab chiqiladi: ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv. Ushbu jihatlar innovatsion jarayonlar o‘tadigan umumiy iqlim va sharoitlarga bog‘liqligi sababli mavjud sharoitlar innovatsion jarayonga hissa qo‘shishi yoki to‘sqinlik qilishi mumkin.

Asosiy qism. Sharqning buyuk allomalari Xorazmiy, Farg‘oniy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, M.Ulug‘bek, A.Navoiy, Z.M.Boburlarning pedagogik qarashlarida yangicha yondashuv va g‘oyalar ilgari surilgan.

Jahon ilm-ma’rifatining buyuk nomoyondasi Abdullox Muxammad ibn Muso al-Xorazmiy induksiya yo‘li bilan umumiy echish usullarini hal etdi, deduksiya yo‘li bilan umumiy usullar yordamida turli xususiy masalalarni echdi. Shuningdek, ta’lim jarayonida bilimlarni o‘zlashtirishda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, ta’limda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga suyanish, savol-javob, bahs-munozara kabi ta’lim usullarini keng qo‘llash, olgan bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olish ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirish to‘g‘risida to‘xtalib: “...sezgi orqali bilish, bu qilgan bilim bo‘lsa, mantiqiy bayon, aqliy bilish esa, haqiqiy bilishning muhim tomonini bayon etadi.Insonning xulq-atvori, xatti-harakati mantiqiy fikrlashga asoslangandagina mukammal shakllanishi mumkin” - degan xulosaga keladi.

Abu Rayxon Beruniy ta’lim-tarbiyani amalga oshirishda ta’lim oluvchilarni zeriktirmaslik va xotirasini toliqtirmaslik uchun o‘rganiladigan fanlarni yangisi bilan almashtirib turish zarurligi va o‘qitishda turli yangi ta’lim usullaridan foydalanish haqidagi ilg‘or fikrlari xozirgi davr uchun ham dolzarbdir.

Ibn Sinoning “Tadbir ul-manozil” asarida bayon etilgan o‘qitish usullari hozirgi davr ta’limotlariga mos kelishi ham nazariy, ham amaliy jihatdan qimmatlidir. “Bola baqquvvat bo‘lib, so‘zlashuv nutqini yaxshi tushuna boshlagandan so‘ng u savod o‘rganishga qobil bo‘ladi, shundan so‘ng savodga o‘rgata borish mumkin”.

Ibn Sino o‘quvchiga bilim berishda o‘qituvchining pedagogik mahorati va mas’uliyatli burchi masalasiga alohida to‘xtalib, o‘qituvchi bolalarga bilim berishga kirishishidan avval, ularning xulq – atvorini o‘rganishi va bilimlarini tekshirib ko‘rishi, qiziqishini, nimaga qodir ekanligini tavsiya etishi kerakligi haqida fikr yuritar ekan, murabbiylarga shunday yo‘l-yo‘riqlar beradi:

- bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo‘lishi, berayotgan bilimning qanday o‘zlashtirib olayotganiga e’tibor berishi;
- ta’limda turli o‘qitish usullari va shakllaridan foydalanishi;
- ta’lim oluvchining xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;
- fanga qiziqtira olishi;
- berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;
- bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berishi;
- har bir so‘zning bolalar hissiyotini uyg‘otish darajasida bo‘lishiga erishish zarur.

Ibn Sino maktabda bolalarni alohida – alohida o‘qitishdan ko‘ra jamoa tartibida o‘qitishni afzal deb biladi. “O‘quvchilar birga bo‘lganda bir-birlari bilan gaplashadilar va bu bilan o‘z xotiralari va nutqini rivojlantiradilar” - deydi. Bugungi kunda allomaning g‘oyasi kollobarativ o‘qitish uslubiga mos keladi.

Muhammad Tarag‘ay Ulug‘bek o‘quv tizimini isloh qilib, falakiyot, matematika, geografiya kabi aniq fanlarni o‘qitishni joriy etdi. Ta’lim mazmunining sifatini oshirdi va o‘qish-o‘qitish uslubini yangilashga jiddiy e’tibor berdi. Madrasada olgan nazariy bilimlarni, rasadxonada amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazishni yo‘lga qo‘ydi. Muddarislarning mas’uliyatini va

pedagogik mahoratini oshirishga alohida e’tibor berdi. Ulug‘bekning fikricha, talabalarni bilim olishni istamasligi va zerikishi muddarislarning o‘quvsizligidandir, deydi. Chunki bunday muddaris-tarbiyachilar ta’lim usullarini noto‘g‘ri qo‘llash bilan talabalarning bilimga qiziqishini so‘ndiradi. Darsliklar qaysi fan, voqea, hodisani aks ettirishidan qat’iy nazar, hayot haqidagi haqiqatdan uzoq bo‘lmasligi va yangi mazmun bilan boyitib borilishi kerak. Olim mustaqil mutoala qilish – bilim manbaidir, degan g‘oyani ilgari suradi.

XI asrning boshida ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish, o‘quvchini o‘z xohish-istagiga qarab, o‘z qiziqishini qondirish maktabga bog‘liqdir degan g‘oya ilgari suriladi. Har bir bolani hurmat qilish, sevish, uni shaxsini rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlarni tug‘dirish, ta’limni o‘quvchining tabiatiga moslashtirish masalasi kun tartibiga qo‘yiladi. Qisqa qilib aytganda o‘quvchi shaxsi ta’lim-tarbiya jarayonining markazida bo‘lishi haqidagi masalalar ko‘riladi.

Shu davrda o‘quvchi shaxsiga qaratilgan ta’lim vujudga kelib insonparvarlik pedagogikasi nomi bilan yuritila boshlandi. Uning bosh g‘oyasi yoki konsepsiyasi o‘quvchi shaxsini himoya qilish, uning huquq va erkinliklarini, baxtini, shaxsning ichki imkoniyatlarini ochish va rivojlanishiga ijodiy muhit yaratish, mehnat qilish, ta’lim olishlariga zaruriy muhit yaratib berishdan iboratdir.

Insonparvarlashtirish pedagogikasi shaxsga yo‘naltirilgan ta’limdir. Insonparvarlik pedagogikasini innovatsion pedagogika deb ham ta’riflashadi. Bu degani avtoritar pedagogikadan voz kechib, hamkorlik va hamijodkorlik pedagogikasiga o‘tish jarayonidir.

Innovatsion pedagogika- ilmiy nazariyalar tizimi bo‘lib, tarbiyalanuvchining o‘quv-tarbiyaviy jarayonning faol, ongli, teng huquqli, o‘z ichki imkoniyatlariga suyangan holda yuritilishi tushuniladi.

Insonparvarlik pedagogikasiga asos solgan va uning asoschilaridan biri AQShlik gummanist olim Karl Rodjersdir (1902-1987). U maktabda o‘qib yurgan vaqtida qobiliyatsiz o‘quvchi sifatida ko‘p tanbehlar eshitib, o‘qishni bitiradi. Keyinchalik o‘qishni bitirib o‘qituvchilik qiladi. Eski gunohlarini yuvish uchun o‘quvchilarga mehribonlik, ularning qiziqish, hoxish-istaklarini ro‘yobga chiqarish uchun o‘quvchilarni sevish va ularga yaxshilik qilishni o‘zining hayot tarzi sifatida qabul qiladi. O‘quvchilar bilan insonparvarlik yo‘nalishi asosida ishlash bo‘yicha oldin to‘garak, keyinchalik uni ilmiy-tekshirish markaziga aylantiradi.

Insonparvarlashtirish orqaligina bola xulqini, o‘zini tutishi, mas’uliyatni his qilishga erishish mumkin degan xulosaga keladi. Bu muammoni hal qilishda faqat muhit yaratish, ilg‘or tajribaga suyanishni o‘zi etarli emas deydi. Insonparvarlik asosida bolani o‘zligini anglash, ijodiy muhitni yaratish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, takomillashtirish, tarbiya toptirish orqali o‘qishni engillashtirish, uni o‘qishini quvonch maktabiga aylantirish mumkin. Quvonch maktablarida bolalarga eng yaqin murabbiylar faslitatorlardir degan fikrga keladi. Tarbiyalanuvchi uning shaxsiga hurmat bilan qaralayotganini, sevishi, mehribonlik ko‘rsatilayotganini, u bilan ishlashga, uning taqdiri bilan qiziquvchi murabbiylar borligini his qilishlari kerak.

Innovatsiyalar dastlab madaniyat sohasida qo‘llanila boshlagan va dunyo madaniyatining jadallik bilan taraqqiyoti va rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Umummadaniyatni rivoji asosida ma’naviy madaniyat, moddiy madaniyat, badiiy madaniyatlar tarmoqlari vujudga kelgan. Ular o‘z navbatida yana yangi tarmoq madaniyatlarini kelib chiqishiga va takomillashishiga sabab

bo‘lgan. Masalan, badiiy madaniyat cholg‘u asboblari, mumtoz qo‘shiqlar, estrada qo‘shiqlari va musiqasi, lirik qo‘shiqlar, kino va teatrlar sohasini rivojlanishiga sabab bo‘lgan.

“Innovatsion ta’lim” deganda o‘quv jarayoniga yangi elementlar olib kirish tushuniladi. Shuning uchun ta’lim tizimida innovatsiya o‘zgartirish bilan bevosita bog‘liq. G‘arb maktablari ekstensiv yo‘l bilan pedagogik mahsulotni yangi informatsion texnologiyalar, vaqtni turli xil o‘quv faoliyatlariga taqsimlash, sinfdagi differensatsiya va individuallashtirish hisobiga oshirish bilan rivojlanib bormoqda. Shu bilan pedagogik mahsulot sifati yaxshilanmoqdaki, bu savol aniqligicha qolmoqda: ko‘pchilik mustaqil ekspertlar bunga ishonchsizlik bildirmoqdalar. Bu holatdan chiqish yo‘li «O‘zaro bog‘liqlikdagi innovatsiya (yangiliklar)» deb ataluvchi, intensiv va ekstensiv yo‘llarni birlashtirishga imkon beruvchi pedagogik tizim rivojlanishi hisoblanadi. Bu pedagogikaning foydalanish imkoniyatlarini chuqur tekshirishni talab qiladi, bu esa ular turli ko‘rinishdagi turli harakterli va turli darajadagi pedagogik tizim tashkil etuvchilari uchrashgan nuqtada namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Bola maktabga qabul qilinishi bilan o‘qish etakchi faoliyatga aylanishi zarur bo‘ladi. O‘qish o‘yindan farqli o‘laroq majburiylik kasb etadi, u aniq maqsadga qaratilgan, ijtimoiy ahamiyatga molik bo‘lgan hamda tizimga solingan faoliyat turi hisoblanadi. Boshlang‘ich sinflarda bolalarni o‘qitish jarayonida ham o‘yinlardan foydalaniladi, lekin endi ular o‘qish, o‘qitish vazifalari bilan bog‘langan bo‘ladi.

Innovatsion o‘yinnning maqsadi, turi, tashkil etish sharoitlari ham o‘zgaradi. Boshlang‘ich sinflarda bolalarning o‘qish faoliyatini tashkil etishda o‘qituvchi o‘qish jarayoniga, ya’ni harakatlarni bajarish usullariga alohida e’tibor beradi. Chunki o‘qishning pirovard maqsadi muayyan bilim va malakalarni egallab olishdangina iborat bo‘lmay, balki kelgusida ishlab chiqarish, fan yoki insonlar bajaradigan boshqa ijtimoiy faoliyat turlarining murakkab muammolarini hal qilishda kerak bo‘lgan mustaqil ravishda bilim olish mahoratini o‘zlashtirish hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mavlanova R.A., Raxmankulova N.X., Matnazarova K.O. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. T.: 2012-180 b.
2. Xoshimov K., Ochil S. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. T.: 2010 -300b
3. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T., Iqtisod-moliya, 2010-176 b.
4. Ergashev R.N. va boshq. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Darslik. T.: 2021-217 b.

BOSHLANG‘ICH SINF TARBIYA DARSLARIDA ALLOMALAR MEROSINI O‘RGANISHDA IJODIY VA MANTIQIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH

Namangan Davlat pedagogika instituti
Najmiddinova Madina Abduraxim qizi
2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida Alisher Navoiyning ma’naviy merosini o‘rganish jarayonida ijodiy va mantiqiy topshiriqlardan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ijodiy va mantiqiy topshiriqlarning mazmuni, turlari, ularni dars jarayonida qo‘llash bosqichlari hamda o‘quvchilar faoliyatini baholash mezonlari bayon etilgan. Shuningdek, 4-sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan topshiriq namunalari keltirilib, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va ma’naviy dunyoqarashni shakllantirishdagi imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: tarbiya darsi, Alisher Navoiy, allomalar merosi, ijodiy topshiriq, mantiqiy topshiriq, mustaqil fikrlash, dunyoqarash, funksional savodxonlik, baholash mezonlari.

Kirish

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda Sharq allomalarining boy ilmiy-ma’naviy merosidan foydalanish katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Yosh avlodning fikrlashi va dunyoqarashini buyuk allomalarimizning ma’naviy merosi bilan uzviy bog‘liq holda shakllantirish kelajakda yuksak ma’naviyatli, mustaqil fikrlaydigan va barkamol insonni tarbiyalashga yordam beradi.

Alloma va adiblarimiz qoldirgan ma’naviy boyliklar o‘quvchilarda ezgulik, insonparvarlik, ilmga intilish, mehnatsevarlik, halollik va vatanparvarlik kabi fazilatlarni tarkib toptirishda muhim manba vazifasini bajaradi. Ularni o‘quv jarayonida ijodiy va mantiqiy topshiriqlar asosida muntazam qo‘llash o‘quvchilarning olgan bilimlarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur tezisning maqsadi 4-sinf tarbiya darslarida Alisher Navoiyning ma’naviy-axloqiy merosini o‘rganishda ijodiy va mantiqiy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlarini yoritish, ularni qo‘llash bosqichlari va baholash mezonlarini taklif etishdan iborat.

Ijodiy topshiriqlar va ularning pedagogik ahamiyati

Ijodiy topshiriq — o‘quvchining nazariy bilimlarini takrorlashi bilan cheklanmay, uning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyati va muayyan muammoga o‘ziga xos yondashuvini namoyon etishga qaratilgan o‘quv vazifasidir. Bunday topshiriqlar o‘quvchidan tayyor ma’lumotni yodda saqlashni emas, balki uni tahlil qilish, qayta ishlash, shaxsiy munosabat bildirish va yangi g‘oya yoki mahsulot yaratishni talab qiladi.

Boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Ayniqsa, Sharq allomalari hamda buyuk adiblarimizning hayoti, asarlari va ma’naviy-axloqiy qarashlari asosida tuzilgan topshiriqlar o‘quvchilarda ezgulik, mehnatsevarlik, ilmga intilish, adolatparvarlik va vatanparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Allomalar merosini o‘rganish jarayonida esse va hikoya yozish, rasm chizish, sahna ko‘rinishi tayyorlash, muammoli vaziyatga yechim taklif qilish, taqdimot va kichik loyihalar yaratish kabi ijodiy topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday vazifalar o‘quvchilarning allomalar merosini chuqur anglashi, olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llashi va shaxsiy xulosa chiqarishiga yordam beradi.

Mantiqiy topshiriqlar va ularning ahamiyati

Mantiqiy topshiriqlar — o‘quvchidan tayyor qoida va yodlangan bilimlarni takrorlashni emas, balki kuzatuvchanlik, diqqat, izchil fikrlash, tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini talab etadigan o‘quv vazifalaridir. Ular berilgan ma’lumotlarni o‘zaro taqqoslash, bog‘lanishlarni aniqlash, sabab-oqibat munosabatlarini belgilash hamda muammoga maqbul yechim topishga yo‘naltiriladi.

Mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, voqea-hodisalarni izchil tahlil qilish va o‘z fikrini dalillar asosida ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tarbiya darslarida allomalarning hayoti, asarlari va ma’naviy-axloqiy qarashlari asosida tuzilgan bunday topshiriqlar o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati bilan birga ma’naviy dunyoqarashini ham shakllantiradi.

Mantiqiy topshiriqlarni shartli ravishda vaziyatli, matnli, matematik-mantiqiy va ko‘rgazmali turlarga ajratish mumkin. Vaziyatli vazifalarda o‘quvchi muayyan axloqiy holatni tahlil qilib, uning sabablari va ehtimoliy oqibatlarini aniqlaydi. Matnli topshiriqlarda ma’lumotlar taqqoslanib, ular orasidagi mantiqiy bog‘lanish topiladi. Ko‘rgazmali topshiriqlarda esa rasm, jadval, sxema, rebus va belgilardan foydalaniladi.

Alisher Navoiy merosini tanlash asoslari

Tadqiqot doirasida 4-sinf tarbiya darslari uchun Alisher Navoiyning insonparvarlik, ezgulik va komil inson haqidagi qarashlari tanlandi. Mazkur sinf o‘quvchilari yaxshilik va yomonlikni farqlash, voqealarni tahlil qilish, o‘z fikrini mustaqil ifodalash hamda oddiy xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega. Shuningdek, ular badiiy va tarbiyaviy mazmundagi matnlarni anglash, qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildirish ko‘nikmalarini egallab boradilar.

Alisher Navoiy ijodida insonparvarlik, saxovat, adolat, ilmga intilish, halollik va xalqqa xizmat qilish g‘oyalari muhim o‘rin egallaydi. Mutafakkir asarlarida komil insonning ma’naviy fazilatlari hikmatli fikrlar, badiiy obrazlar va hayotiy voqealar orqali ifodalangan. Navoiy merosini ijodiy va mantiqiy topshiriqlar asosida o‘rganish o‘quvchilarga ushbu tushunchalar mazmunini anglash va ularni kundalik hayot bilan bog‘lash imkonini beradi.

Topshiriq namunalari

Mantiqiy topshiriqlar

1. Yashirin taxallus. Alisher Navoiy turkiy tildagi asarlarida “Navoiy”, forsiy tildagi ijodida esa boshqa taxallusdan foydalangan. F, O, N, I, Y harflarini to‘g‘ri joylashtirib, uning ikkinchi taxallusini toping. Nima uchun ijodkorlar taxallusdan foydalangan deb o‘ylaysiz?

2. To‘g‘ri ketma-ketlik. O‘qituvchi taqdim etgan qisqa tarjimayi hol matniga tayanib, Alisher Navoiyning Husayn Boyqaro bilan ta’lim olishi, davlat ishlarida faoliyat yuritishi, “Xamsa” asarini yaratishi va forsiy she’rlarini “Foniy” taxallusi bilan yozishi haqidagi ma’lumotlarni vaqt ketma-ketligida joylashtiring.

3. Asar nomining ma’nosini aniqlang. “Lison ut-tayr” asari nomi “Qushlar tili” ma’nosini anglatadi. Asardagi birlik va ezgulik g‘oyasiga eng yaqin fikrni belgilang: a) faqat bir tilda gaplashish; b) mehr-oqibat va hamjihatlik asosida yashash; v) boshqalardan ajralib yashash. Tanlangan javobni 2–3 ta gap bilan asoslang.

4. Axloqiy vaziyatni tahlil qiling. Ikki o‘quvchidan biri faqat yaqin do‘stiga yordam berish kerakligini, ikkinchisi esa yordamga muhtoj har bir insonni qo‘llab-quvvatlash lozimligini aytdi. Qaysi fikr Navoiyning insonparvarlik g‘oyalariga ko‘proq mos keladi? Javobingizni asoslang.

Ijodiy topshiriqlar

1. Zamonlararo xat. Tasavvur qiling, vaqt mashinasi orqali XV asrga borib, Alisher Navoiy bilan uchrashdingiz. Buyuk mutafakkirga bugungi yoshlar nomidan 4–5 ta gapdan iborat minnatdorchilik xati yozing. Xatda uning ijodidan nimani o‘rganganingizni ko‘rsating.

2. Rasmli hikoya. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaroning yoshlikda birga ta’lim olayotganini tasavvur qiling. Shu tasavvuriy lavha asosida uch kadrdan iborat rasmli hikoya yarating. Qahramonlarning ilm, do‘stlik va odob haqidagi suhbatini yozing.

3. Fikrni davom ettiring. “Odobli inson...” jumlasini ijodiy davom ettiring. So‘ng o‘z fikringizni ifodalovchi 4–5 ta gapdan iborat hikoyacha yoki to‘rt misrali she’r tuzing.

Topshiriqlarni darsda qo‘llash bosqichlari

Ijodiy va mantiqiy topshiriqlarni tarbiya darslarida samarali qo‘llash uchun ular o‘quvchilarning yoshi, bilim darajasi va psixologik xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilishi lozim. Topshiriqlar allomalar merosining mazmunini anglash, undagi tarbiyaviy g‘oyalarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilishi zarur.

Birinchi bosqichda o‘quvchilarga allomaning hayoti, ijodi va ma’naviy-axloqiy qarashlari haqida qisqa ma’lumot beriladi. Bunda murakkab tarixiy ma’lumotlarni ko‘paytirishdan ko‘ra, Navoiy asarlarida ilgari surilgan insonparvarlik, do‘stlik, ilmga intilish, saxovat, odob va adolat kabi g‘oyalarga e’tibor qaratiladi.

Ikkinchi bosqichda o‘quvchilarga alloma merosiga oid matn, hikmatli fikr yoki tarbiyaviy vaziyat taqdim etiladi. Ular matnni o‘qib, asosiy mazmunni aniqlaydi, notanish so‘zlarni izohlaydi hamda qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildiradi.

Uchinchi bosqichda mantiqiy topshiriqlar bajariladi. O‘quvchilar ma’lumotlarni taqqoslaydi, voqealarni ketma-ketlikda joylashtiradi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydi va o‘z xulosalarini dalillar bilan asoslaydi.

To‘rtinchi bosqichda o‘quvchilar ijodiy faoliyatga jalb etiladi. Ular xat, hikoya, she’r yoki sahna ko‘rinishi yaratadi, rasm va komikslar chizadi, shuningdek, muammoli vaziyatlarga mustaqil yechim taklif qiladi. Har bir o‘quvchining shaxsiy fikrini erkin ifodalashi qo‘llab-quvvatlanadi.

Yakuniy bosqichda ishlar belgilangan mezonlar asosida baholanadi. O‘quvchilar o‘z javoblarini taqdim etadi, sinfdoshlarining fikrlarini tinglaydi va umumiy xulosa chiqaradi. Refleksiya jarayonida “Men Navoiydan nimani o‘rgandim?” va “Bu g‘oyani hayotimda qanday qo‘llayman?” kabi savollardan foydalanish mumkin.

Baholash mezonlari

Topshiriqlarni baholashda faqat to‘g‘ri javob emas, balki o‘quvchining fikrlash jarayoni, mustaqil yondashuvi va o‘z xulosasini asoslay olishi ham hisobga olinadi.

Mezon	Ko‘rsatkich	Ball
Mazmunni anglash	Alloma merosidagi asosiy g‘oyani tushunadi	2
Mantiqiy fikrlash	Sabab va oqibatni aniqlaydi, izchil xulosa chiqaradi	2
Dalillash	Fikrini matn yoki misol bilan asoslaydi	2
Ijodiy yondashuv	Yangi va o‘ziga xos g‘oya taklif qiladi	2
Nutq va taqdimot	Fikrini ravon, tushunarli va savodli ifodalaydi	2
Jami		**10**

Natijalar quyidagicha talqin qilinadi: 9–10 ball — yuqori daraja; 7–8 ball — yaxshi daraja; 5–6 ball — o‘rta daraja; 0–4 ball — qo‘shimcha yordam talab etiladi. Bu yondashuv o‘quvchining ma’lumotni eslab qolishinigina emas, balki uni tushunishi, tahlil qilishi, yangi vaziyatda qo‘llashi va mustaqil munosabat bildirishini ham aniqlash imkonini beradi.

Kutiladigan natijalar

Alisher Navoiy merosiga asoslangan ijodiy va mantiqiy topshiriqlarni tarbiya darslarida muntazam qo‘llash natijasida o‘quvchilarda quyidagi bilim va ko‘nikmalar shakllanishi kutilmoqda:

- allomaning hayoti va ma’naviy merosi haqida dastlabki bilimlarga ega bo‘lish;
- insonparvarlik, ezgulik, do‘stlik, ilm va odob tushunchalarining mohiyatini anglash;
- matndagi asosiy fikrni aniqlash va uni sharhlash;
- voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini topish;
- ma’lumotlarni taqqoslash va asoslangan xulosa chiqarish;
- shaxsiy munosabatini mustaqil va ravon ifodalash;
- ijodiy mahsulot yaratish va uni taqdim etish;
- olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash;
- milliy va ma’naviy merosga hurmat bilan munosabatda bo‘lish.

Mazkur natijalar o‘quvchilarning bilim darajasi bilan bir qatorda, ularning ma’naviy dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy munosabatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida allomalar merosidan foydalanish o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlari va dunyoqarashini shakllantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Alisher Navoiyning insonparvarlik, ezgulik, ilmga intilish, do‘stlik va odobga oid qarashlari 4-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos tarbiyaviy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Alloma merosini faqat tayyor ma’lumot sifatida yetkazish kutilgan natijani to‘liq ta’minlamaydi. Shu sababli dars jarayonida o‘quvchini mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga va shaxsiy munosabat bildirishga undaydigan ijodiy hamda mantiqiy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarning ma’lumotlarni tahlil qilish, taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va dalillangan xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Ijodiy topshiriqlar esa ularning tasavvuri, mustaqil fikrlashi, nutqi va o‘ziga xos g‘oya yaratish ko‘nikmalarini takomillashtiradi. Ikki turdagi topshiriqni o‘zaro uyg‘unlashtirib qo‘llash o‘quvchilarning bilish faolligi va darsga qiziqishini oshiradi.

Shunday qilib, Alisher Navoiy merosiga asoslangan ijodiy va mantiqiy topshiriqlarni tarbiya darslariga tatbiq etish o‘quvchilarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularning funksional savodxonligini oshirish va ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishning samarali usullaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Xamsa.
2. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub.
4. Alisher Navoiy korpusi. Tarjimai hol.
5. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun Tarbiya darsligi.
6. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
7. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
8. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
9. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.
10. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GEOMETRIK TUSHUNCHALARNI O‘RGATISHDA IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Husanboyeva Lobar Murodjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti
Tel: +998 (94) 228-90-07

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida geometrik tushunchalarni o‘rgatish orqali o‘quvchilarning ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Geometrik materiallarni o‘zlashtirishda STEAM yondashuvi, interfaol metodlar hamda amaliy topshiriqlarning o‘rni va ahamiyati ilmiy tahlil qilingan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fazoviy tasavvurni shakllantirish va konstruktiv fikrlashni o‘stirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar va dars ishlanmasi namunalari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, geometrik tushunchalar, ijodiy fikrlash, fazoviy tasavvur, STEAM texnologiyasi, interfaol metodlar, mantiqiy fikrlash, matematik savodxonlik, amaliy mashg‘ulotlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития творческого и логического мышления учащихся на уроках математики в начальных классах посредством обучения геометрическим понятиям. Научно проанализированы роль и значение STEAM-подхода, интерактивных методов и практических заданий при освоении геометрического материала. Даны практические рекомендации и примеры разработок уроков по формированию пространственного воображения и конструктивного мышления у младших школьников.

Ключевые слова: начальное образование, геометрические понятия, творческое мышление, пространственное воображение, STEAM-технологии, интерактивные методы, логическое мышление, математическая грамотность, практические занятия.

Abstract. This article examines the issues of developing primary school students' creative and logical thinking skills through teaching geometric concepts in mathematics lessons. The role and significance of the STEAM approach, interactive methods, and practical tasks in mastering geometric material are scientifically analyzed. Practical recommendations and lesson design examples for shaping spatial imagination and constructive thinking in primary school students are presented.

Keywords: primary education, geometric concepts, creative thinking, spatial imagination, STEAM technology, interactive methods, logical thinking, mathematical literacy, practical tasks.

Zamonaviy ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy, ijodiy va fazoviy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan milliy o‘quv dasturida o‘quvchilarning nafaqat tayyor bilim ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish, muammoli vaziyatlarda ijodiy yechimlar topish hamda nostandart fikrlash malakalarini rivojlantirish alohida ta’kidlangan [1].

Matematika fanining tarkibiy qismi bo‘lgan geometriya elementi boshlang‘ich sinflardanoq o‘quvchilarda ob’ektiv borliqni to‘g‘ri idrok etish, jismlarning shakli, o‘lchami va fazoviy joylashuvini anglash imkonini beradi. Biroq, an’anaviy ta’lim usullarida geometrik

tushunchalar ko‘pincha qat’iy qoidalar, formulalar va sxematik yodlash orqali o‘rgatilib, o‘quvchining ijodiy salohiyati va kashfiyotchanlik ishtiyoqi yetarlicha inobatga olinmaydi. Shu sababli, geometrik tushunchalarni o‘rgatish jarayoniga interfaol, STEAM va muammoli ta’lim usullarini tatbiq etish orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish ushbu tadqiqotning asosiy dolzarbligini tashkil etadi.

Ijodiy (kreativ) fikrlash – bu shaxsning mavjud bilimlarga tayanib, yangi, original va samarali g‘oyalarni shakllantirish, muammoli vaziyatlardan nostandart chiqish yo‘llarini topish qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari shuni ko‘rsatadiki, 7–10 yoshli bolalarda ko‘rgazmali-amaliy va ko‘rgazmali-obrazli fikrlash yetakchi o‘rin tutadi [2]. Bu davrda geometrik shakllarni sezgi va ko‘rish vositasida qabul qilish, ularni ushlab ko‘rish va modellash orqali o‘zlashtirish eng yuqori samaradorlikni beradi.

B.S. Abdullayeva va M.E. Jumayevlarning ilmiy izlanishlarida ta’kidlanishicha, boshlang‘ich sinf matematika darslarida geometrik materiallarni o‘rganish uch asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi [2, 3]:

1. Sensomotor (hissiy-amaliy) bosqich: O‘quvchi geometrik shakllarni bevosita ushlab ko‘radi, qog‘ozdan qirqadi, buyumlar bilan taqqoslaydi.

2. Vizual-tasavvuriy bosqich: Shaklning muhim belgilari va xossalarini xotirada tiklaydi, chizmalarni tahlil qiladi hamda tasavvurida qayta ishlaydi.

3. Mantiqiy-konstruktiv bosqich: Shakllar o‘rtasidagi bog‘liqlik va munosabatlarni aniqlaydi, yangi murakkab shakllarni va konstruksiyalarni loyihalashtiradi.

Aynan mantiqiy-konstruktiv bosqichda ijodiy fikrlash komponentlari – divergent fikrlash (bitta muammoga ko‘plab turli yechimlar topish), moslashuvchanlik va originallik namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun an’anaviy topshiriqlardan ko‘ra izlanishli va amaliy-loyihaviy xarakterdagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. STEAM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at va Matematika) integratsiyasi geometriya elementlarini o‘rgatishda yuqori natija beradi.

Quyidagi interfaol metod va amaliy mashqlar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirishda alohida o‘rin tutadi:

a) Tangram va Geometrik Pazzllar: Yetti yoki undan ortiq geometrik shakllardan (uchburchak, kvadrat, parallelogramm) hayvonlar, binolar, transport vositalari tasvirini yasash. Bu topshiriq o‘quvchida shakllarni kombinatsiyalash va analiz-sintez qilish ko‘nikmasini o‘stiradi.

b) Origamometriya (Origami va Geometriya): Qog‘ozni buklash orqali to‘g‘ri burchak, bissektrisa, simmetriya o‘qi, kvadrat va to‘g‘ri to‘rtburchak xossalarini amalda kashf etish. Origami o‘quvchilarning nozik motorikasini hamda fazoviy tasavvurini tezkor rivojlantiradi.

c) Geoboard (Geometrik taxta) va Rezinalar bilan ishlash: O‘quvchilar maxsus mixli taxtachalarda elastik rezinalar yordamida har xil ko‘pburchaklar, perimetr va yuza tushunchalarini vizual va amaliy ko‘rinishda barpo etadilar.

d) "Shakl metamorfozasi" va Geometrik konstruktorlik: Berilgan geometrik shakldan minimal o‘zgartirishlar orqali boshqa shakl hosil qilish (masalan, 2 ta teng uchburchakdan kvadrat yoki parallelogramm yasash).

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida geometrik tushunchalarni samarali o‘rgatish va o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi [4]:

1. Mashg‘ulotlarda har doim ko‘rgazmali va tarqatma materiallardan (cho‘plar, geometrik shakllar to‘plami, elastik rezinalar, plastilin) unumli foydalanish.
2. O‘quvchilarga yagona to‘g‘ri javobga ega bo‘lmagan ochiq tipdagi muammoli savollar berish (masalan: "Perimetri 16 cm bo‘lgan nechta turlicha to‘g‘ri to‘rtburchak chizishingiz mumkin?").
3. Geometrik tushunchalarni atrof-muhit va kundalik hayot bilan bog‘lash (masalan, sinf xonasidagi buyumlarning shaklini tahlil qilish, arxitektura elementlarini o‘rganish).
4. Kichik guruhlarda ishlash orqali jamoaviy geometrik loyihalarni amalga oshirish (masalan: "Kelajak shaharchasi loyihasi" – unda kub, piramida, silindr va prizma shaklidagi maketlar yig‘iladi).

Boshlang‘ich sinflarda geometrik tushunchalarni o‘rgatish faqatgina shakllarning nomlari va formulalarini yodlatish bilan chegaralanmasligi zarur. Geometrik material boy va serqirra bo‘lib, u o‘quvchilarning ijodiy, fazoviy va mantiqiy fikrlashini o‘stirishda beqiyos manba hisoblanadi. Darslarda STEAM yondashuvini qo‘llash, interfaol o‘yinlar va konstruktiv topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning matematikaga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi, mantiqiy fikrlash madaniyatini shakllantiradi hamda kelgusidagi aniq fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishiga puxta zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’limning Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi. – Toshkent, 2023.
2. Abdullayeva B.S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish nazariyasi hamda amaliyoti. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 180 b.
3. Jumayev M.E. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2020. – 312 b.
4. Bikbayeva N.U., Yangabayeva E. Boshlang‘ich sinflarda geometrik materialni o‘rgatish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 144 b.

4-SINF ONA TILI DARSLARIDA LOYIHA FAOLIYATI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Akbarova Nozimaxon,
Namangan davlat pedagogika institute magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada 4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyatini tashkil etish orqali o‘quvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik asoslari yoritilgan. Loyiha faoliyatining boshlang‘ich ta’limdagi didaktik imkoniyatlari, uning ona tili fanining mazmuni bilan integratsiyalashuvi hamda o‘quvchilarning kommunikativ, axborot bilan ishlash, hamkorlikda faoliyat yuritish, muammoni hal qilish va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, 4-sinf ona tili mavzulariga mos loyiha ishlarini tashkil etishning bosqichlari, metodlari, shakllari va baholash mezonlari taklif etilgan. Loyiha faoliyatining “muammoni aniqlash – maqsadni belgilash – axborot izlash – tahlil qilish – mahsulot yaratish – taqdim etish – refleksiya” ketma-ketligi asosida tashkil etilishi o‘quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: loyiha faoliyati, loyiha metodi, boshlang‘ich ta’lim, ona tili, 4-sinf, zamonaviy kompetensiyalar, kommunikativ kompetensiya, axborot kompetensiyasi, ijodiy fikrlash, hamkorlik, refleksiya.

Аннотация. В статье освещаются методические основы развития современных компетенций учащихся посредством организации проектной деятельности на уроках родного языка в 4-м классе. Раскрываются дидактические возможности проектной деятельности в начальном образовании, особенности её интеграции с содержанием обучения родному языку, а также роль проектов в развитии коммуникативной, информационной, творческой, коллаборативной и проблемно-ориентированной компетентностей учащихся. Предлагаются этапы организации проектной работы, соответствующие возрастным особенностям младших школьников, а также методы, формы и критерии оценивания результатов. Обосновано, что организация проектной деятельности по последовательности «определение проблемы – постановка цели – поиск информации – анализ – создание продукта – презентация – рефлексия» способствует осознанному применению учащимися полученных знаний в практических ситуациях и повышает их самостоятельность в учебной деятельности.

Ключевые слова: проектная деятельность, метод проектов, начальное образование, родной язык, 4-й класс, современные компетенции, коммуникация, информационная компетентность, творческое мышление, сотрудничество, рефлексия.

Abstract. This article discusses the methodological foundations of developing students’ modern competencies through project-based activities in Grade 4 native language lessons. The study examines the didactic potential of project-based learning in primary education, its integration with the content of native language instruction, and its role in developing students’

communication, information literacy, collaboration, creative thinking, and problem-solving competencies. The article proposes methodological stages, forms, activities, and assessment criteria for organizing project work in accordance with the age characteristics of primary school learners. A project sequence consisting of problem identification, goal setting, information search, analysis, product creation, presentation, and reflection is suggested. It is argued that such organization of project activities creates opportunities for students to apply language knowledge in practical contexts, work collaboratively, search and evaluate information, express ideas creatively, and reflect on their learning outcomes.

Keywords: project-based learning, primary education, native language, Grade 4, modern competencies, communication, information literacy, collaboration, creative thinking, problem-solving, reflection.

Kirish. O‘zbekistonda ta’lim sifatini oshirish, yosh avlodni zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish hamda ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: *“Yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz”* [1]. Mazkur vazifa boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligi, mustaqilligi va ijodiy fikrlashini ta’minlovchi zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, 4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyatini tashkil etish o‘quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashi, axborot izlash va qayta ishlashi, hamkorlikda ishlashi hamda o‘z fikrini asoslab bera olishiga xizmat qiluvchi samarali metodik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Ona tili ta’limining mazmuni o‘quvchilarning nazariy bilimlarni egallashi bilangina cheklanmay, ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olish, mustaqil va ijodiy fikrlash hamda nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi. K. Qosimova, S. Matchonov, X. G‘ulomova va boshqalar ona tili o‘qitish metodikasining muhim vazifalaridan biri sifatida o‘quvchilarning olgan bilimlarini “amaliyotda tatbiq eta olishlariga”, shuningdek, ularning “mantiqiy tafakkurini, ijodiy o‘ylashini, nutqini o‘stirishga” xizmat qiladigan metod va vositalarni ishlab chiqishni ko‘rsatadilar [2; 298].

Loyiha asosida o‘qitish zamonaviy ta’limda o‘quvchini tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki muammoni aniqlash, axborot izlash, uni tahlil qilish, amaliy vazifani bajarish va muayyan mahsulot yaratish jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi. M. Ferrero, M.A. Vadillo va S.P. Leon tomonidan amalga oshirilgan tizimli tadqiqotda loyiha asosida o‘qitishning maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining akademik natijalariga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqotchilar boshlang‘ich ta’limga oid 11 ta empirik tadqiqotni va jami 722 nafar o‘quvchi ma’lumotlarini tahlil qilgan. Tadqiqot natijalari loyiha asosida o‘qitishning samaradorligini baholashda metodik shart-sharoitlar, loyiha faoliyatining asosiy komponentlariga rioya etilishi va o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning faoliyatni to‘g‘ri tashkil etishi muhimligini ko‘rsatadi [3].

Mazkur xulosa 4-sinf ona tili ta’limi uchun ham metodik jihatdan ahamiyatlidir. Chunki ona tili darslarida loyiha topshirig‘ining mavjudligi o‘z-o‘zidan kutilgan ta’limiy natijani kafolatlamaydi. Loyiha aniq o‘quv maqsadiga, o‘quvchilarning yosh va bilish imkoniyatlariga,

ona tili fanining mazmuniga hamda amaliy kommunikativ vazifalarga moslashtirilishi lozim. Masalan, o‘quvchilarga “Mahallamizdagi kasblar”, “Oilamizdagi qadriyatlar”, “Tabiatni asraylik” kabi mavzularda loyiha topshirig‘i berilganda, ular ma’lumot to‘plash, savollar tuzish, suhbat o‘tkazish, matn yaratish, tahrirlash va taqdim etish orqali bir vaqtning o‘zida bir necha nutqiy faoliyatni amalga oshirishi mumkin [4].

R. Yusri, A.M. Yusof va A. Sharina tomonidan 2016–2023-yillarda loyiha asosida o‘qitish bo‘yicha Scopus indekslangan jurnallarda chop etilgan 34 ta maqola asosida amalga oshirilgan tizimli adabiyotlar tahlili loyiha faoliyatining zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlarini yanada aniqroq ko‘rsatadi. Mualliflar loyiha asosida o‘qitish bilan bog‘liq tadqiqotlarda ijodkorlik, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, innovatsion fikrlash, muammolarni hal qilish, motivatsiya va o‘ziga ishonch kabi ko‘nikmalar rivojlantirilishini qayd etganlar [5].

Mazkur ilmiy xulosalar 4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyatidan foydalanishning metodik imkoniyatlarini belgilash uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, loyiha jarayonida o‘quvchining *axborot izlash va saralash, savol berish, fikr almashish, matn yaratish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash, jamoada ishlash va tayyor mahsulotni taqdim etish* faoliyatlari zamonaviy ompetensiyalarning tarkibiy ko‘rsatkichlari sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ona tili darslaridagi loyiha topshiriqlarini faqat grammatik yoki leksik bilimlarni mustahkamlash vositasi sifatida emas, balki kommunikativ, axborot bilan ishlash, ijodiy va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi metodik vosita sifatida loyihalashtirish maqsadga muvofiq.

mavjud tadqiqotlar tahlili loyiha asosida o‘qitishning boshlang‘ich ta’limda qo‘llanilishi uchta o‘zaro bog‘liq jihatni qamrab olishini ko‘rsatadi: *o‘quv mazmunini amaliy faoliyat bilan bog‘lash; o‘quvchini mustaqil va hamkorlikdagi izlanishga jalb etish; zamonaviy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirish.* Biroq mazkur yondashuvni aynan 4-sinf ona tili darslari mazmuni asosida o‘quvchilarning kommunikativ faoliyati va til kompetensiyalarini zamonaviy kompetensiyalar bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish masalasi alohida metodik yondashuvni talab qiladi.

Asosiy qism

Loyiha faoliyatining asosiy xususiyati o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt emas, balki bilimni izlash, qayta ishlash va amaliy faoliyatda qo‘llash jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdan iborat. Bunda o‘quv faoliyati muayyan muammo yoki savol atrofida tashkil etiladi va yakunda muayyan natija – loyiha mahsuloti yaratiladi.

4-sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda loyiha topshiriqlari murakkab ilmiy-tadqiqot faoliyatiga emas, balki o‘quvchilarning kundalik tajribasi, qiziqishlari va amaliy ehtiyojlari bilan bog‘liq, tushunarli hamda ijodiy faoliyatga yo‘naltirilishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, ona tili darslarida *“Sinfimizning so‘zlar xazinasi” va “Maqollar – xalq hikmati”* kabi loyihalarni tashkil etish metodik jihatdan samarali imkoniyat yaratadi. *“Sinfimizning so‘zlar xazinasi” loyihasida* o‘quvchilar turli manbalardan yangi, kam qo‘llanadigan yoki ma’nosi qiziqarli bo‘lgan so‘zlarni izlab topish, ularning ma’nosini aniqlash, gap tarkibida qo‘llash va umumlashtirish asosida sinf lug‘atini shakllantirish faoliyatini amalga oshiradilar. *“Maqollar – xalq hikmati” loyihasida* esa o‘quvchilar maqollarni to‘plash, ularning mazmunini izohlash, mavzular bo‘yicha tasniflash hamda muayyan hayotiy vaziyatlar bilan

bog‘lash orqali til birliklarining mazmuniy va kommunikativ imkoniyatlarini anglaydilar. Mazkur loyihalar o‘quvchilarning ona tili bo‘yicha bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish bilan bir qatorda, axborot izlash va qayta ishlash, mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, hamkorlikda ishlash hamda o‘z faoliyati natijasini taqdim etish kabi zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Loyiha topshirig‘i o‘quv dasturidagi mavzu bilan bevosita bog‘langan holda quyidagi tarkibiy qismlarni qamrab olishi maqsadga muvofiq:

Tarkibiy qism	Mazmuni
Muammo	O‘quvchi yechishi yoki o‘rganishi lozim bo‘lgan savol
Maqsad	Loyiha yakunida erishilishi kutiladigan natija
Vazifa	Maqsadga olib boruvchi amaliy harakatlar
Axborot manbalari	Darslik, badiiy adabiyot, lug‘at, suhbat, raqamli resurslar
Faoliyat	Izlash, tanlash, tahlil qilish, yozish, tasniflash, ijodiy ishlash
Mahsulot	Lug‘at, buklet, poster, taqdimot, hikoya, albom, elektron material va boshqalar
Taqdimot	Tayyorlangan mahsulotni sinf oldida himoya qilish
Refleksiya	O‘quvchining o‘z faoliyati va natijasini tahlil qilishi

Bunday tuzilma loyiha ishini oddiy ijodiy topshiriqdan farqlaydi. Chunki loyiha faoliyatida faqat yakuniy mahsulot emas, balki unga olib keluvchi izlanish, hamkorlik, tahlil va refleksiya jarayoni ham muhim hisoblanadi.

Zamonaviy kompetensiyalarni o‘quvchining muayyan bilimlarni egallashi bilangina chegaralab bo‘lmaydi. U bilimni vaziyatga mos qo‘llashi, axborotni izlab topishi va baholashi, o‘z fikrini ifodalashi, boshqalar bilan hamkorlik qilishi hamda yangi mahsulot yaratishi bilan tavsiflanadi.

4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyati orqali quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyati mavjud:

4-sinf ona tili darslarida loyiha ishlarini tashkil etish bosqichlari

Loyiha faoliyatini metodik jihatdan izchil tashkil etish uchun uni quyidagi bosqichlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq:

T/r	Kompetensiya turi	Loyiha faoliyatida o‘quvchi faoliyati	Rivojlantiriladigan ko‘nikma va malakalar	Ona tili darsidagi metodik namoyon bo‘lishi
1	**Kommunikativ kompetensiya**	Savol beradi, suhbatda ishtirok etadi, fikr almashadi, yozma matn yaratadi, loyiha natijasini og‘zaki taqdim etadi	Fikrni izchil, aniq va tushunarli ifodalash; suhbatdoshni tinglash; dalillash; nutqiy muloqotga kirishish	Loyiha himoyasi, suhbat, intervyu, matn tuzish va taqdimot jarayonida

2	**Axborot bilan ishlash kompetensiyasi**	Loyiha uchun zarur ma’lumotlarni turli manbalardan izlaydi, tanlaydi, taqqoslaydi va qayta ishlaydi	Axborotni izlash, saralash, taqqoslash, ishonchliligini baholash, manbaga murojaat qilish va undan maqsadli foydalanish	Lug‘at, kitob, darslik, ensiklopediya, elektron manbalar va boshqa axborot resurslari bilan ishlashda
3	**Hamkorlik kompetensiyasi**	Guruh a’zolari o‘rtasida vazifalarni taqsimlaydi, o‘zaro maslahatlashadi, fikrlarni tinglaydi va umumiy qaror qabul qiladi	Jamoada ishlash, o‘zaro muloqot, mas’uliyatni taqsimlash, boshqalarning fikrini hurmat qilish	Guruhli loyiha, rolli topshiriqlar, birgalikda matn yoki loyiha mahsulotini yaratishda
4	**Muammoni hal qilish kompetensiyasi**	Muammoni aniqlaydi, zarur ma’lumotlarni belgilaydi, yechim variantlarini ilgari suradi va maqbul usulni tanlaydi	Muammoni tahlil qilish, savol qo‘yish, faraz ilgari surish, yechim ishlab chiqish va qaror qabul qilish	Muammoli vaziyat, amaliy topshiriq va loyiha mahsulotini yaratish jarayonida
5	**Ijodiy kompetensiya**	Matnni qayta ishlaydi, yangi g‘oya taklif qiladi, loyiha mahsulotini mazmunan va estetik jihatdan shakllantiradi	Yangicha fikrlash, g‘oya yaratish, matnni ijodiy qayta tuzish, o‘ziga xos yechim ishlab chiqish	Lug‘at, plakat, buklet, taqdimot, hikoya, maqollar to‘plami va boshqa loyiha mahsulotlarini yaratishda
6	**Refleksiv kompetensiya**	Loyiha yakunida o‘z faoliyatini tahlil qiladi, erishgan natijalarini baholaydi, qiyinchiliklarini aniqlaydi va keyingi faoliyati uchun xulosa chiqaradi	O‘z faoliyatini baholash, xatolarni aniqlash, o‘z-o‘zini tahlil qilish, faoliyatini takomillashtirish	“Men nimani o‘rgandim?”, “Nimada qiynaldim?”, “Guruh ishiga qanday hissa qo‘shdim?” kabi refleksiv savollar asosida

Jadvaldan ko‘rinadiki, loyiha faoliyati 4-sinf ona tili darslarida alohida kompetensiyalarni bir-biridan ajratgan holda emas, balki o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchi “Sinfimizning so‘zlar xazinasi” loyihasini bajarish jarayonida axborot izlaydi va saralaydi (axborot bilan ishlash), guruh a’zolari bilan vazifalarni taqsimlaydi (hamkorlik), to‘plangan so‘zlardan foydalanib matn yaratadi (kommunikativ), lug‘atni o‘ziga xos shaklda rasmiylashtiradi (ijodiy), yuzaga kelgan muammolarga yechim izlaydi (muammoni hal qilish) hamda loyiha yakunida o‘z faoliyatini tahlil qiladi (refleksiv kompetensiya).

Mazkur bosqichlar qat’iy va o‘zgarmas ketma-ketlik sifatida emas, balki loyiha mazmuni, davomiyligi va o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qarab moslashtiriladigan metodik tizim sifatida qaralishi lozim.

Masalan, *“Maqollar – xalq hikmati”* mavzusidagi loyiha 4-sinf ona tili darsida o‘quvchilarning bir nechta kompetensiyalarini bir vaqtning o‘zida rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Loyiha maqsadi: maqollarning mazmunini tushunish, ularni mavzu jihatidan guruhlash va nutqda to‘g‘ri qo‘llash.

Loyiha vazifalari:

turli manbalardan maqollar to‘plash;
maqollarning mazmunini izohlash;
ularni mavzular bo‘yicha tasniflash;
maqollar ishtirokida gaplar tuzish;
loyiha mahsulotini tayyorlash;
natijani sinfda taqdim etish.

Loyiha mahsuloti: “Maqollar xazinasi” nomli sinf albomi yoki elektron taqdimot.

Guruhlar faoliyati:

1-guruh – mehnat haqidagi maqollarni to‘playdi;
2-guruh – bilim va ilm haqidagi maqollarni izlaydi;
3-guruh – do‘stlik va hamjihatlikka oid maqollarni tanlaydi;
4-guruh – maqollarni kundalik hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga misollar tayyorlaydi.

Mazkur loyiha davomida o‘quvchilar faqat maqollarni yodlab qolmaydi. Ularni izlash, tanlash, ma’nosini tushunish, guruhlash, nutqda qo‘llash va taqdim etish orqali ona tili bo‘yicha bilimlarini faoliyatga aylantiradi.

Loyiha faoliyatida faqat yakuniy mahsulotni baholash o‘quvchining real faoliyatini to‘liq aks ettirmaydi. Shu sababli baholash jarayon va natijani birgalikda qamrab olishi kerak.

4-sinf o‘quvchilari uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Mezoni	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Mazmun	Ma’lumotlar to‘g‘ri va mavzuga mos	Ayrim kamchiliklar mavjud	Mazmun yetarlicha ochilmagan
Axborot bilan ishlash	Mustaqil izlaydi va tanlaydi	Qisman yordam bilan ishlaydi	Doimiy yordam talab etadi
Hamkorlik	Guruh ishida faol ishtirok etadi	Vaqti-vaqti bilan faol	Faolligi past

Ijodkorlik	O‘ziga xos mahsulot yaratadi	Namunadan foydalanadi	Tayyor namunaga tayanadi
Taqdimot	Fikrini aniq va izchil bayon qiladi	Ayrim qiyinchiliklar mavjud	Fikrini bayon qilishda qiynaladi
Refleksiya	O‘z faoliyatini mustaqil tahlil qiladi	Savollar yordamida tahlil qiladi	Refleksiyada faol emas

Bunday baholash o‘quvchini faqat “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” natija bilan chegaralab qo‘ymasdan, uning loyiha jarayonidagi faoliyatini ham hisobga olish imkonini beradi.

Shuningdek, *o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash* elementlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, loyiha yakunida o‘quvchilarga “Men loyiha ishida faol qatnashdim”, “Men guruhdoshlarimning fikrini tingladim”, “Men yangi ma’lumot topdim”, “Men o‘z fikrimni taqdim eta oldim” kabi mezonlar asosida o‘z faoliyatini baholash topshirig‘i berilishi mumkin.

4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyatining samaradorligini ta’minlash uchun bir qator metodik shartlarga rioya qilish talab etiladi.

Birinchidan, loyiha mavzusi o‘quv dasturidagi ona tili mazmuni bilan uzviy bog‘langan bo‘lishi kerak. Loyiha dars mazmunidan ajralib qolsa, u qo‘shimcha faoliyatga aylanib, fan maqsadiga to‘liq xizmat qilmasligi mumkin.

Ikkinchidan, loyiha topshiriqlari o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos bo‘lishi zarur. 4-sinf o‘quvchisiga haddan tashqari murakkab axborot izlash yoki uzoq muddatli mustaqil tadqiqot topshirig‘ini berish o‘rniga, aniq va bosqichma-bosqich bajariladigan vazifalarni belgilash samaraliroqdir.

Uchinchidan, o‘qituvchi loyiha jarayonida tayyor yechimni beruvchi emas, balki o‘quv faoliyatini yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi lozim.

To‘rtinchidan, loyiha mahsuloti o‘quvchi uchun mazmunli va namoyish etishga arzigulik bo‘lishi kerak. Mahsulotning murakkabligi emas, uning o‘quv maqsadiga muvofiqligi asosiy mezon sifatida olinadi.

Beshinchidan, loyiha faoliyatida raqamli vositalardan foydalanilganda ularning didaktik maqsadga muvofiqligiga e’tibor qaratish lozim. Masalan, elektron taqdimot, raqamli plakat yoki onlayn lug‘atdan foydalanish o‘quv faoliyatini mazmunan boyitishi kerak, aks holda texnologiya loyiha maqsadining o‘rnini egallab qolishi mumkin.

Xulosa. 4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyatini tashkil etish o‘quvchilarning tilga oid bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun metodik imkoniyat yaratadi. Loyiha metodining samaradorligi uning shunchaki ijodiy topshiriq sifatida emas, balki aniq maqsad, muammo, vazifalar, axborot izlash, tahlil, mahsulot yaratish, taqdimot va refleksiyani qamrab oluvchi yaxlit faoliyat sifatida tashkil etilishiga bog‘liq.

Ona tili darslarida loyiha faoliyati orqali kommunikativ, axborot bilan ishlash, hamkorlik, muammoni hal qilish, ijodiy fikrlash va refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin. Bunda loyiha mavzularining o‘quv dasturi mazmuniga mosligi, topshiriqlarning o‘quvchilarning yosh imkoniyatlariga muvofiqligi va baholash mezonlarining oldindan belgilanishi muhim metodik shartlar hisoblanadi.

Shu asosda 4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyatini *“muammo – maqsad – izlanish – tahlil – yaratish – taqdimot – refleksiya”* izchilligida tashkil etish o‘quvchini bilimni o‘zlashtiruvchi

subyektdan bilimni izlovchi, qayta ishlovchi va amaliyotda qo‘llovchi faol subyektga aylantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy-metodik mexanizmlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. – 2020. – 29 dekabr. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/4057 (murojaat qilingan sana: 21.09.2026).

2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi: boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent: Nosir, 2009. – 352 b.

3. Ferrero M., Vadillo M.A., León S.P. Is project-based learning effective among kindergarten and elementary students? A systematic review // PLoS ONE. – 2021. – Vol. 16, №4. – e0249627. – DOI: 10.1371/journal.pone.0249627.

4. Yusri R., Yusof A.M., Sharina A. A systematic literature review of project-based learning: research trends, methods, elements, and frameworks // International Journal of Evaluation and Research in Education. – 2024. – Vol. 13, №5. – DOI: 10.11591/ijere.v13i5.27875.

5. Toirova M.E. Ona tili. 4-sinf. I qism. Toshkent – 2023.; Boynazarova D.D., Toirova M.E. Ona tili. 4-sinf. II qism. Toshkent – 2023.; Boynazarova D.D. Ona tili. 4-sinf. III qism. Toshkent – 2023.; Boynazarova D.D., Toirova M.E. Ona tili. 4-sinf. IV qism. Toshkent – 2023.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

NDPI 2-bosqich magistranti: Xabibullayeva Nozima Maxmudjon qizi.
Ilmiy maslahatchi: Lutfetdinova Ra’no Xusnetdinovna Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi dotsenti (PhD).

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil etilgan. Zamonaviy raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellektning o‘quv materiallarini individuallashtirish, o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, ta’lim natijalarini monitoring qilish, o‘qituvchi faoliyatini metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi pedagogik resurs sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, raqamli ta’lim, individual ta’lim, kreativ fikrlash, ta’lim sifati, pedagogik texnologiya, raqamli kompetensiya.

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в процессе начального образования. Раскрывается значение искусственного интеллекта в современной цифровой образовательной среде для индивидуализации учебных материалов, повышения познавательной активности учащихся, мониторинга образовательных результатов, методической поддержки деятельности учителя, а также развития творческого и критического мышления учащихся. В статье искусственный интеллект рассматривается не как средство, заменяющее учителя, а как педагогический ресурс, способствующий эффективной организации образовательного процесса.

Ключевые слова: начальное образование, искусственный интеллект, цифровые технологии, цифровое образование, индивидуализированное обучение, творческое мышление, качество образования, педагогическая технология, цифровая компетентность.

Abstract. This article analyzes the pedagogical opportunities of using artificial intelligence technologies in primary education. It highlights the importance of artificial intelligence in the modern digital learning environment for individualizing educational materials, increasing students’ cognitive engagement, monitoring learning outcomes, providing methodological support for teachers, and developing students’ creative and critical thinking skills. The article considers artificial intelligence not as a tool that replaces the teacher, but as a pedagogical resource that contributes to the effective organization of the educational process.

Keywords: primary education, artificial intelligence, digital technologies, digital education, individualized learning, creative thinking, quality of education, pedagogical technology, digital competence.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimining mazmuni, shakllari va metodlarini yangilashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining yangi

shakllarini yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt asosidagi vositalar matn yaratish, axborotni qayta ishlash, topshiriqlarni shakllantirish, ta’limiy materiallarni moslashtirish, savollar tuzish va o‘quv faoliyatini tahlil qilish kabi imkoniyatlarni taqdim etmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi shaxsning keyingi ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan fundamental bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli mazkur bosqichda raqamli texnologiyalarni, xususan, sun’iy intellekt imkoniyatlarini maqsadli va pedagogik jihatdan asoslangan holda qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Sun’iy intellektdan boshlang‘ich ta’limda foydalanish masalasiga faqat texnologik yangilik sifatida emas, balki ta’lim metodikasini takomillashtirish vositasi sifatida yondashish lozim. Chunki texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatining oshishini ta’minlamaydi. Uning samaradorligi pedagogik maqsadning aniq belgilanishi, o‘quvchining yosh xususiyatlariga mosligi, topshiriqlarning didaktik qiymati va o‘qituvchi tomonidan nazorat qilinishiga bog‘liq.

Sun’iy intellekt – kompyuter tizimlarining inson intellektiga xos bo‘lgan ayrim faoliyatlarni, jumladan, ma’lumotlarni tahlil qilish, til bilan ishlash, muayyan xulosalar chiqarish va tavsiyalar shakllantirish kabi jarayonlarni amalga oshirish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir.

Ta’lim sohasida sun’iy intellektdan foydalanish bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, u o‘quv materiallarini o‘quvchining ehtiyojiga moslashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, o‘qituvchining darsga tayyorgarlik jarayonini yengillashtiradi. Uchinchidan, turli darajadagi topshiriqlarni ishlab chiqish va o‘quvchilarning javoblarini tahlil qilishda yordamchi vosita vazifasini bajaradi.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning asosiy tamoyili “texnologiya - maqsad emas, pedagogik vazifani hal etish vositasi” degan yondashuvga asoslanishi kerak. O‘qituvchi avvalo dars maqsadini belgilaydi, shundan keyingina sun’iy intellekt vositasidan foydalanish zarurati aniqlanadi.

Sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari:

1. Ta’limni individuallashtirish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish sur’ati bir xil emas. An’anaviy dars jarayonida barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berish ayrim o‘quvchilar uchun topshiriqning juda oson, boshqalari uchun esa murakkab bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

Sun’iy intellekt yordamida topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra moslashtirish imkoniyati kengayadi. Masalan, o‘qish darsida bir guruh o‘quvchilarga matn mazmunini aniqlashga qaratilgan savollar, boshqa guruhga sabab-oqibat munosabatlarini topish, yuqori tayyorgarlikka ega o‘quvchilarga esa matn asosida xulosa chiqarish topshiriqlari ishlab chiqilishi mumkin.

Bunday yondashuv differensial ta’limni tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

2. O‘qish savodxonligini rivojlantirish. Boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda matnni tushunish, asosiy fikrni aniqlash, muhim axborotni ajratish, savollarga javob berish va matn asosida xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishdir.

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib turli murakkablikdagi matnlar, savollar, lug‘aviy topshiriqlar va mantiqiy mashqlar yaratish mumkin. Bunda o‘qituvchi tayyorlangan materialni albatta pedagogik ekspertizadan o‘tkazishi zarur.

Masalan, o‘quvchilarga qisqa axborot matni berilib, quyidagi topshiriqlarni bajarish taklif qilinadi:

a) matnning asosiy g‘oyasini aniqlash;
b) matndan muhim ma’lumotlarni topish;
c) sabab va natijani ajratish;
d) matnga mos sarlavha tanlash;
e) qahramon yoki voqea haqida xulosa chiqarish;
f) matn mazmuni asosida yangi savol tuzish.

Shunday qilib, sun’iy intellekt o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun turli tipdagi topshiriqlar bankini shakllantirishda o‘qituvchiga yordam berishi mumkin.

3. Kreativ fikrlashni rivojlantirish. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining ijodiy fikrlashini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Sun’iy intellektdan foydalanishda o‘quvchini tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki g‘oya yaratuvchi subyekt sifatida shakllantirishga e’tibor qaratish lozim.

O‘quvchilar dastlab o‘z fikrlarini mustaqil shakllantiradi, keyin sun’iy intellekt tomonidan taklif etilgan variantlar bilan taqqoslaydi.

Bunday faoliyat o‘quvchining mustaqil fikrlashi, taqqoslash, baholash va yangi g‘oya ishlab chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

4. O‘qituvchi faoliyatini metodik qo‘llab-quvvatlash. Sun’iy intellekt o‘qituvchining kundalik metodik faoliyatini yengillashtiruvchi yordamchi vosita sifatida ham muhim imkoniyatlarga ega. U:

a) dars mavzusiga mos savollar yaratish;
b) turli darajadagi topshiriqlar ishlab chiqish;
c) didaktik materiallar uchun g‘oyalar taklif qilish;
d) baholash mezonlarini shakllantirish;
e) matnlar asosida test topshiriqlarini tayyorlash;
f) darsning turli bosqichlari uchun faoliyat turlarini taklif qilishda yordam berishi mumkin.

Biroq sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan har qanday material o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi va o‘quv dasturi talablariga moslashtirilishi kerak.

5. Formativ baholash imkoniyatlarini kengaytirish.

Ta’lim jarayonida faqat yakuniy natijani emas, balki o‘quvchining o‘rganish jarayonini kuzatish ham muhimdir. Sun’iy intellekt asosidagi ayrim vositalar o‘quvchilarning javoblarini tahlil qilish va xatolar xarakterini aniqlashda yordam berishi mumkin.

Masalan, ona tili darsida o‘quvchi yozma topshiriqni bajargandan so‘ng, xatolar turini aniqlash va keyingi mashqlarni belgilash mumkin. Bunda o‘qituvchi natijalarni tahlil qilib, o‘quvchiga individual tavsiya beradi.

Demak, sun’iy intellekt baholashning o‘rnini egallamaydi, balki o‘qituvchining diagnostik faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

Sun’iy intellektni boshlang‘ich ta’limga joriy etishda quyidagi ketma-ketlikni taklif etish mumkin:

Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	Sun’iy intellekt imkoniyati

1. Maqsadni belgilash.	Dars maqsadini aniqlash	Maqsadga mos topshiriqlar g‘oyasini taklif qilish
2. Mazmunni tanlash.	O‘quv dasturiga mos mazmunni belgilash	Matn va mashqlar variantlarini yaratish
3. Differensiallashtirish.	O‘quvchilar darajasini hisobga olish	Turli murakkablikdagi topshiriqlar yaratish
4. Faoliyatni tashkil etish.	O‘quvchilar faoliyatini boshqarish	Interaktiv savol va topshiriqlar taklif qilish
5. Baholash.	Natijalarni pedagogik tahlil qilish	Javoblarni dastlabki tahlil qilishga ko‘maklashish
6. Refleksiya.	O‘quvchi faoliyatini umumlashtirish	Refleksiv savollar variantlarini ishlab chiqish

Mazkur modelda markaziy o‘rinni o‘qituvchi egallaydi. Sun’iy intellekt esa pedagogik jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida ishtirok etadi.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish samaradorligi bir qator shartlarga bog‘liq.

Birinchidan, yosh xususiyatlariga moslik ta’minlanishi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga taqdim etiladigan axborot sodda, tushunarli va bolaning psixologik imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, pedagogik nazorat saqlanishi zarur. Sun’iy intellekt yaratgan javob yoki material har doim ham to‘g‘ri va metodik jihatdan mukammal bo‘lmasligi mumkin.

Uchinchidan, mustaqil fikrlashni saqlab qolish muhim. O‘quvchining har bir topshiriqda sun’iy intellektga tayyor javob uchun murojaat qilishi uning mustaqil fikrlash faolligini pasaytirishi mumkin. Shu bois AI vositalari o‘quvchini fikrlashga undaydigan topshiriqlar bilan birgalikda qo‘llanishi kerak.

To‘rtinchidan, raqamli xavfsizlik va axborot madaniyati masalalariga e’tibor qaratish lozim. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, ishonchsiz axborotni ajrata olish va raqamli muhitdan mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish zamonaviy boshlang‘ich ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Sun’iy intellektning ta’lim jarayoniga kirib kelishi o‘qituvchining ahamiyatini kamaytirmaydi, aksincha, uning pedagogik va metodik mas’uliyatini yangi mazmun bilan boyitadi.

An’anaviy modelda o‘qituvchi ko‘proq axborot manbai sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, raqamli ta’lim sharoitida u:

a) ta’lim jarayonining dizayneri;
b) o‘quv faoliyatining tashkilotchisi;
c) raqamli resurslarni tanlovchi;
d) o‘quvchining individual rivojlanishini kuzatuvchi;
e) axborotning ishonchliligini baholovchi;
f) o‘quvchini mustaqil fikrlashga yo‘naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

Shu nuqtayi nazardan, kelajakdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli kompetensiyasi uning kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismiga aylanadi.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quv materiallarini diversifikatsiya qilish, o‘qish savodxonligi va kreativ fikrlashni rivojlantirish, formativ baholashni takomillashtirish hamda o‘qituvchining metodik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Biroq sun’iy intellektni ta’limga joriy etish texnologik yangilikni shunchaki qo‘llash bilan cheklanmasligi kerak. Uning samaradorligi pedagogik maqsadning aniqligi, o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, o‘qituvchi nazorati, raqamli xavfsizlik va mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlash kabi omillar bilan belgilanadi.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning istiqboli uni o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi texnologiya sifatida emas, balki o‘qituvchi va o‘quvchining ta’limiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi intellektual pedagogik yordamchi sifatida qo‘llash bilan bog‘liq. Bunday yondashuv raqamli ta’lim muhitida ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595-son Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 391-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 46-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar.
5. Lutfetdinova R. X. System And Stages Of Implementation Of Teaching On The Basis Of Modular Technology In Pedagogical Activity // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Vol. 7. – №12.
6. Makhmudova N. The content of the development of independent cognitive activity in students through self-assessment // International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Vol. 3. – №3. – P. 215–221.
7. Lutfetdinova R. X. Formation of communicative competence in primary school students through productive learning // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2022. – Vol. 12. – №4. – P. 300–307.

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ORQALI AJDODLARGA HURMAT VA VATANPARVARLIK TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Namangan davlat pedogogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) magistranti
Jo‘rayeva Rashida Abduraximovna

Annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish masalasi yoritilgan. Shuningdek, tarixiy shaxslar va ajdodlar merosini innovatsion vositalar orqali o‘rgatishning o‘quvchilarda ajdodlarga hurmat, vatanparvarlik, o‘qishga qiziqish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy texnologiyalar, sun’iy intellekt, ajdodlar merosi, vatanparvarlik, innovatsion ta’lim, tarixiy shaxslar.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimining asosiy maqsadi shaxsni mustaqil fikrlashga, axborotlarni tahlil qilishga va ulardan samarali foydalanishga qodir etib tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsadga erishishning eng muhim omili esa o‘qish savodxonligi hisoblanadi. O‘qish savodxonligi faqatgina matnni o‘qish tezligi yoki texnikasini emas, balki o‘qilgan ma’lumotni anglash, tahlil qilish, baholash va uni kundalik hayotda qo‘llay olish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Mazkur ta’limiy maqsadlar nafaqat milliy pedagogika doirasida, balki global miqyosda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini oshirish va dars jarayonlarida o‘yin texnologiyalaridan foydalanish masalasi mustahkam me’yoriy-huquqiy asosga ega. Bugungi kunda yurtimizda ta’lim sohasiga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Bu tizimni isloh qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar ham salmoqlidir. Bu tizimda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlar joriy qilish, ta'lim tizimini yuqori va zamon talablariga moslash bo‘yicha amalga oshiralayotgan ishlardan ushbu fikrlarimizni isbotini topishimiz mumkindir. O‘rta va oliy ta'lim uchun sun’iy intellekt (AI) ilovalarini ishlab chiqish va joriy etish o‘quvchilarning fanlarni o‘rganishi va o‘qituvchilarning dars berish usullarini ijobiy tomonga o‘zgartirish imkoniyatlariga ega. Sun’iy intellekt va kompyuter texnologiyalarni ta’lim sohasiga joriy etish zamonaviylashayotgan dunyoning talabiga aylanib bormoqda. Ta’limni raqamlarga ko‘chirish albattaki bu sohani rivojlantirishda o‘z ahamiyatini kasb etadi. Xususan, sun’iy intellektni ta’limning poydevori bo‘lgan Boshlang‘ich ta’limga joriy qilish eng katta yutuqlardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli “2022-2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida boshlang‘ich sinf yoshidanoq o‘quvchilarda o‘qishga nisbatan kuchli motivatsiyani shakllantirish hamda ta’limga innovasion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Shuningdek, O‘zbekistonning PIRLS xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishi, boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini faqatgina an’anaviy matn o‘qish bilan

cheklamay, xalqaro andozalarga mos didaktik va interaktiv o‘yinlar orqali tashkil etishni taqozo qilmoqda.

Vatanparvarlik-insonning o‘z ona yurtiga, tug‘ulib o‘sgan zaminiga bo‘lgan cheksiz muhabbati, sadoqati va mas’uliyat tuyg‘usidir. Shunday ekan, bolalarning kichik yoshidanoq ya’ni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanga muhabbat va vatanparvarlik tuyg‘usining shakllantirish lozim. Ularning qalbida vatan uchun jon fido qilgan ajdodlarimizga mehr uyg‘otishimiz zarur. O‘tmishdagi qahramonlar masalan Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur siymosi orqali ajdodlarga hurmat, ularga munosib voris bo‘lish yo‘llari kichik yoshdagi bolalarga o‘rgatiladi.

Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarining o‘qishga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish va mustahkam bilim poydevorini yaratish davri hisoblanadi. Shu sababli, bu bosqichda o‘qitish jarayonini tashkil etishga bo‘lgan yondashuvni tubdan o‘zgartirish, ya’ni an’anaviy metodlardan voz kechib, innovatsion metodlardan keng foydalanish dolzarb vazifadir. Tarixsiz kelajak bo‘lmaydi shunday ekan, Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tarixiy shaxslar,allomalar bilan tanishtirish, AI yordamida 1-4 sinf o‘qish savodxonligi darslarida buyuk shaxslarni gavdalantirish, ularnning bosib o‘tgan yo‘llari, bajargan ezgu ishlarini va asarlarini jonlantirish bolalar ruhiga singdirish muhim vazifadir. Xususan,4-sinf “O‘qish savodxonligi” darsligining 4-qismi 2- mavzusi –“Manguga muhrlanganlar” nomini olgan bo‘lib, unda buyuk ajdodimiz Amir Temur va uning tarixiy merosi haqida boy ma’lumotlar va qimmatli materiallar keltirilgan. Ushbu mavzuni o‘rganishda AI yordamida Amir Temurning hayoti, harbiy yurishlari, davlat boshqaruv faoliyati, ilm-fan va mamlakatning madaniyatini Sohibqironning o‘z tilidan eshitish va bevosita ko‘rish o‘quvchilarga darsning mohiyatini anglashiga yordam beradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi ilmiy-metodik jihatdan yoritilgan. Tadqiqot davomida boshlang‘ich ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik va interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning o ‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan.

Bu sohani rivojlantirish hamda ta’lim sohasida sun’iy intellektni keng joriy etishimiz ta’lim sohasini davr talabiga moslashimizga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son “2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni ishlab chiqish to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2022.
2. Qodirov S. Boshlang‘ich sinfda o‘qish savodxonligini tuzatish usullari. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2019.
3. Isroilov I. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini yaxshilash. – Farg‘ona: Farg‘ona davlat universiteti, 2021.
4. Jo‘rayeva T. Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘zining texnologiyadan yo‘nalish usullari. – Namangan: Namangan davlat pedagogika instituti, 2026.
5. Sobirjonov R.A., Ayupov R.X va boshq. Zamonaviy texnologiyaning imkoniyatlari. – Toshkent: “Media” nashriyoti, 2022

6. Umarjonovna J. R. T. U., Qizi Y. D. T. BOSHLANG ‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA JAMOAVIY ISHLASH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH ORQALI TARBIYALASH YO ‘LLARI //Central Asian Journal of Academic Research. – 2025. – T. 3. – №. 12. – C. 130-133.
7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Z3KCkAIAAAAJ&citation_for_view=Z3KCkAIAAAAJ:_FxGoFyzp5QC

BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING ZAMONAVIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Ibrohimova Shoxistaxon Nodirbek qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
“Ta’lim va tarbiya nazariyasi (Boshlang‘ich ta’lim)” mutaxassisligi
1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari xalqaro va milliy kontekstda tahlil qilinadi. Boshlang‘ich ta’lim mazmunining bilimlarni yodlashga yo‘naltirilgan modeldan kompetensiyaviy modelga o‘tishi, funksional savodxonlikni rivojlantirish, ta’limni individuallashtirish va tabaqalashtirish, fanlararo integratsiya, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish, inklyuziv ta’lim hamda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni shakllantirish zamonaviy rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari sifatida yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda Milliy o‘quv dasturining joriy etilishi, yangi avlod darsliklarining yaratilishi va ta’lim mazmunini yangilash jarayonlari tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish, matematik va tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, funksional savodxonlik, Milliy o‘quv dasturi, pedagogik yondashuv, shakllantiruvchi baholash, o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, inklyuziv ta’lim, raqamli didaktika.

Kirish

XXI asrda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga katta hajmdagi ma’lumotlarni yetkazish bilan cheklanmasdan, unda olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, muloqotga kirishish va hamkorlikda faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat bo‘lib bormoqda. Mazkur jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyatga ega, chunki bolaning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan o‘qish, yozish, hisoblash, fikrlash va muloqot ko‘nikmalarining asosiy poydevori aynan shu davrda shakllanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim tizimining asosiy prinsiplari, jumladan, ta’lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash va ta’limning uzluksizligi belgilangan [1]. Amaldagi davlat ta’lim standartlarida boshlang‘ich ta’lim I–IV sinflarni qamrab olishi hamda o‘quvchilarda o‘qish, yozish, asosiy matematik ko‘nikmalar, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur poydevorni shakllantirishga yo‘naltirilishi belgilangan [4].

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining faqat bilimlarni egallashi yetarli natija sifatida qaralmaydi. Muhim jihat — o‘quvchi o‘zlashtirgan bilimini amaliy faoliyatda qo‘llay olishi, turli vaziyatlarda undan foydalanishi va mustaqil xulosa chiqara olishidir.

Kompetensiyaviy yondashuv aynan shu jihatni nazarda tutadi. Bunda o‘quv jarayoni “o‘quvchi nimani biladi?” degan savoldan tashqari “o‘quvchi bilgan narsasidan qanday foydalana oladi?” degan savolga ham javob berishi kerak.

Boshlang‘ich sinflarda mazkur yondashuvni kundalik hayot bilan bog‘liq masalalar, jadval va diagrammalar bilan ishlash, xarita va yo‘nalishlarni tushuntirish, xarid hisob-kitoblari, matn asosida xulosa chiqarish kabi topshiriqlar orqali amalga oshirish mumkin.

Funksional savodxonlikning ustuvor ahamiyat kasb etishi. Boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchida funksional savodxonlikni shakllantirishdir. Funksional savodxonlik o‘quvchining o‘qigan, eshitgan yoki ko‘rgan axborotini tushunishi, undan foydalanishi va zarur vaziyatda mustaqil qaror qabul qila olish qobiliyatini anglatadi.

O‘qish savodxonligi bunda alohida o‘rin tutadi. O‘quvchi matndagi tayyor ma’lumotni topish bilan birga, yashirin mazmunni anglash, xulosa chiqarish, turli ma’lumotlarni bog‘lash, muallif fikrini tushunish va matnga nisbatan munosabat bildirishni ham o‘rganishi zarur.

Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida faqat “matndan topib aytish” turidagi savollar emas, balki “nima uchun?”, “qanday xulosaga keldingiz?”, “sizningcha, voqea boshqacha yakunlanganida nima bo‘lardi?” kabi yuqori darajadagi fikrlashni talab qiluvchi savollardan foydalanish muhim.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim

Zamonaviy pedagogikada o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv obyekti emas, balki faol subyekti sifatida qaraladi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati, individual imkoniyati va o‘zlashtirish sur’ati hisobga olinadi. Bunda o‘qituvchi barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos pedagogik sharoit yaratadi.

Ta’limni individuallashtirish va tabaqalashtirish Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, o‘qish tezligi, matematik tayyorgarligi va mustaqil ishlash qobiliyati bir-biridan farq qiladi. Shu sababli bitta murakkablik darajasidagi topshiriqlar barcha o‘quvchilar uchun bir xil samaradorlikni bermaydi. Tabaqalashtirilgan ta’limda bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi topshiriqlar ishlab chiqiladi. Masalan: I daraja — bilimni eslash va qayta qo‘llash; II daraja — bilimni yangi vaziyatda qo‘llash; III daraja — tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va baholash. Bunday tizim o‘quvchining o‘z imkoniyatiga mos ravishda rivojlanishiga yordam beradi.

Fanlararo integratsiya Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda fanlar o‘rtasidagi aloqadorlikni kuchaytirish muhim tendensiyalardan biridir. O‘quvchi tabiat, jamiyat, matematika, til va san’atni bir-biridan mutlaqo ajratilgan hodisalar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq bilimlar tizimi sifatida qabul qilishi lozim. STEAM elementlari, integrallashgan darslar, loyiha faoliyati va muayyan muammo atrofida bir nechta fan mazmunini birlashtirish shu tendensiyaning amaliy ko‘rinishlaridir.

Raqamli ta’lim va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini individuallashtirish, qo‘shimcha o‘quv resurslaridan foydalanish va o‘quvchining natijalarini monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, boshlang‘ich ta’limda raqamli vositalar asosiy pedagogik faoliyatning o‘rnini egallamasligi kerak. Ular o‘qituvchi bilan bevosita muloqot, yozuv, qo‘l motorikasi, kitob bilan ishlash va jamoaviy faoliyatni to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi maqsadga muvofiq. **Inklyuziv ta’lim** Inklyuziv ta’lim zamonaviy boshlang‘ich ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Uning asosiy mohiyati o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va alohida ta’lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Bunda faqat o‘quvchini mavjud muhitga moslashtirish emas, balki ta’lim muhiti, topshiriqlar, kommunikatsiya va baholash usullarini o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirish muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim faqat akademik natijalar bilan chegaralanmaydi. O‘quvchining o‘z hissiyotlarini anglay olishi, boshqalar bilan hamkorlik qilishi, nizolarni konstruktiv hal etishi, o‘z fikrini madaniyatli ifodalashi va jamoada ishlay olishi ham ta’lim natijasining muhim qismidir. Shu sababli guruhli ishlar, juftlikdagi topshiriqlar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlarni muhokama qilish boshlang‘ich sinf darslarida keng qo‘llanishi lozim. O‘zbekistonda ta’lim mazmunini zamonaviylashtirish jarayonida Milliy o‘quv dasturini bosqichma-bosqich joriy etish, yangi avlod darsliklarini yaratish, elektron ta’lim resurslarini kengaytirish va baholash tizimini takomillashtirishga e’tibor qaratilmoqda. 2023/2024-o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinflar uchun yangi avlod darsliklari ta’lim jarayoniga keng joriy etildi. Boshlang‘ich sinflar uchun yaratilgan o‘quv-metodik adabiyotlar 72 million nusxada chop etilishi va yangi darsliklarda zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda 4K ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratilishi qayd etilgan. Ta’lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha 2024-yil 27-martdagi 157-son qarorda ta’lim natijalari, o‘qitish metodikasi, o‘quv dasturi, baholash, monitoring va ta’lim sifatini nazorat qilish masalalari yagona tizimda ko‘rib chiqilgan [4]. Mazkur jarayon boshlang‘ich ta’limni faqat o‘quv materialini o‘zlashtirishga emas, balki o‘quvchining amaliy kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi. Zamonaviy ta’limda baholash faqat o‘quvchining yakuniy natijasini aniqlash vositasi emas, balki o‘qitish jarayonini boshqaruvchi pedagogik vosita sifatida qaraladi. Shakllantiruvchi baholash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchining nimani o‘zlashtirganini, qaysi jihatda qiyinchilikka duch kelayotganini va keyingi bosqichda qanday yordamga ehtiyoj borligini aniqlaydi. Samarali teskari aloqa quyidagi uch savolga javob berishi kerak: 1) O‘quvchi nimani to‘g‘ri bajardi? 2)

Qaysi jihat ustida ishlashi kerak? 3) Keyingi qadam qanday bo‘lishi kerak? Bunday baholash o‘quvchini faqat ball olishga emas, o‘z faoliyatini anglash va takomillashtirishga yo‘naltiradi.

P. Blek va D. Uilyamning shakllantiruvchi baholashga oid tadqiqotlari ham sinfxonadagi baholashni o‘qitish jarayoni bilan uzviy bog‘lash muhimligini ko‘rsatadi [7]. Tahlil natijasida quyidagi muammolarni ajratib ko‘rsatish mumkin: 1) ayrim darslarda reproduktiv topshiriqlarning ustunligi; 2) matnni tushunishdan ko‘ra uni qayta aytib berishga ko‘proq e’tibor qaratilishi; 3) yuqori darajadagi fikrlashni talab qiluvchi topshiriqlarning yetarli emasligi; 4) shakllantiruvchi baholashdan foydalanishning bir xil darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi; 5) o‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlarni hisobga olishda qiyinchiliklar; 6) yangi o‘quv mazmunini yangi metodika bilan uyg‘unlashtirish zarurati; 7) ota-onalarning ta’lim natijasini ko‘pincha baho va test natijasi bilan bog‘lashi; 8) ayrim ta’lim muassasalarida raqamli va metodik resurslardan foydalanish imkoniyatlarining farqlanishi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun dars jarayonida topshiriqlarning mazmuni, kognitiv murakkabligi va baholash usullarini qayta ko‘rib chiqish zarur.

Amaliy takliflar Tadqiqot natijalari asosida boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi: Birinchidan, boshlang‘ich sinflarda o‘qish va matematik savodxonlikni muntazam diagnostika qilish tizimini takomillashtirish. Ikkinchidan, har bir mavzu bo‘yicha reproduktiv, qo‘llash, tahlil va baholash darajasidagi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish. Uchinchidan, o‘qish darslarida matndan tayyor javob topishga yo‘naltirilgan savollar bilan bir qatorda ulosa chiqarish, dalillash, taqqoslash va baholashni talab qiluvchi topshiriqlar ulushini oshirish. To‘rtinchidan, , matematika darslarida hayotiy vaziyatlarga asoslangan masalalar, jadval, diagramma va real ma’lumotlar bilan ishlashga ko‘proq o‘rin berish. Beshinchidan, tabiiy fanlarda kuzatish, tajriba, gipoteza ilgari surish va xulosa chiqarish faoliyatlarini tizimli ravishda tashkil etish. Oltinchidan, , shakllantiruvchi baholashni darsning tabiiy tarkibiy qismiga aylantirish va o‘quvchiga aniq, tushunarli teskari aloqa berish. Yettinchidan, inklyuziv ta’lim sharoitida topshiriqlarni o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish va vizual hamda amaliy qo‘llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish. Sakkizinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikda uyda kitob o‘qish, matnni muhokama qilish va bolaning o‘z fikrini asoslashiga imkon beruvchi oilaviy o‘qish madaniyatini rivojlantirish.

Xulosa

Boshlang‘ich ta’limning zamonaviy rivojlanishi ta’lim mazmunining bilimlarni yodlashga yo‘naltirilgan modeldan o‘quvchining funksional kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan modelga o‘tishi bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli, tabaqalashtirilgan, integrativ, muammoli, loyiha asosidagi, hamkorlikda va inklyuziv ta’lim yondashuvlari boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishning muhim metodik yo‘nalishlarini tashkil etmoqda. O‘zbekistonda Milliy o‘quv dasturining joriy etilishi, yangi avlod darsliklarining yaratilishi, ta’lim standartlarini xalqaro talablar bilan uyg‘unlashtirish va xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish boshlang‘ich ta’limni modernizatsiya qilishning muhim bosqichlarini tashkil etmoqda. Umuman olganda, zamonaviy boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchiga tayyor bilimlarni berishdan ko‘ra, uni mustaqil fikrlaydigan, axborotni tushunadigan, bilimini amaliyotda qo‘llay oladigan, muammoni hal qila oladigan va jamiyatda faol ishtirok eta oladigan shaxs sifatida rivojlantirishdan iborat. Buning uchun ta’lim mazmuni, pedagogik yondashuvlar, topshiriqlar tizimi va baholash mexanizmlari o‘zaro uyg‘un holda tashkil etilishi zarur.

Mazkur yondashuvlar bir-birini istisno qilmaydi. Aksincha, bitta dars jarayonida bir nechta yondashuv uyg‘unlashishi mumkin. Masalan, dars muammoli vaziyat bilan boshlanib, guruhli faoliyat orqali davom ettirilishi, keyinchalik tabaqalashtirilgan topshiriqlar bajarilishi va shakllantiruvchi baholash asosida yakunlanishi mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy pedagogik yondashuvning samaradorligi uning nomida emas, balki o‘quvchini qanday fikrlashga, qanday faoliyatga va qanday natijaga olib kelishida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat ta’lim standartlari va davlat ta’lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2024-yil 27-martdagi 157-son qarori.
5. OECD. OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes. Paris: OECD Publishing, 2019.
6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London; New York: Routledge, 2009.
7. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment // Phi Delta Kappan. 1998. Vol. 80, No. 2. P. 139–148.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste’dod jamg‘armasi, 2008.
10. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
11. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO, 2021.
12. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Ta’lim sohasiga oid rasmiy ma’lumotlar.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA VATANPARVARLIKNI SHAKLLANTIRISHDA YAPONIYA TA’LIM TAJRIBASI VA MILLIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR INTEGRATSIYASI

Nuriddinova Azizaxon Bahromjon qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
Ilmiy maslahatchi: Djakbarova Mahliyo Ibraximjanovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish masalasi Yaponiya ta’lim tajribasi va O‘zbekistonning milliy pedagogik yondashuvlari integratsiyasi asosida yoritiladi. Yaponiya boshlang‘ich ta’limida axloqiy tarbiya, jamoaviy faoliyat, mas’uliyat, o‘zaro hurmat, tabiat va mahalliy madaniyatga e’tibor kabi yo‘nalishlarning tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Mazkur tajribani milliy qadriyatlar, xalq pedagogikasi, oila va mahalla tarbiyasi, o‘qish savodxonligi hamda amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlari asoslab beriladi. Shuningdek, o‘quvchilarda vatanparvarlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi integrativ pedagogik model va metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, boshlang‘ich ta’lim, Yaponiya ta’lim tizimi,milliy qadriyatlar, axloqiy tarbiya, xalq pedagogikasi, integratsiya, o‘qish savodxonligi.

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования чувства патриотизма у учащихся начальных классов на основе интеграции японского образовательного опыта и национальных педагогических подходов Узбекистана. Анализируются воспитательное значение нравственного образования, коллективной деятельности, ответственности, взаимного уважения, бережного отношения к природе и местной культуре в начальной школе Японии. Обосновываются возможности адаптации данного опыта в национальной образовательной среде с учетом традиций народной педагогики, семейного и общественного воспитания, читательской грамотности и практической деятельности.

Ключевые слова: патриотизм, начальное образование, система образования Японии, национальные ценности, нравственное воспитание, народная педагогика, интеграция, читательская грамотность.

Abstract: This article examines the formation of patriotism among primary school pupils through the integration of Japanese educational experience and national pedagogical approaches in Uzbekistan. It analyzes the educational value of moral education, collective activities, responsibility, mutual respect, environmental awareness and local culture in Japanese primary education. The article substantiates ways of adapting these practices to the national educational context through folk pedagogy, family and community education, reading literacy and practical activities. An integrative pedagogical model and methodological recommendations are proposed.

Keywords: patriotism, primary education, Japanese education system, national values, moral education, folk pedagogy, integration, reading literacy.

Globallashuv, axborot oqimlarining jadallashuvi va madaniy aloqalarning kengayishi sharoitida yosh avlodni o‘z Vataniga sadoqatli, milliy qadriyatlarni hurmat qiladigan, jamiyat

hayotida faol ishtirok etishga tayyor shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim davri bolaning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlar tizimi shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Vatanparvarlikni shakllantirish faqat Vatan haqidagi ma’lumotlarni berish yoki tarixiy sanalarni yodlatish bilan cheklanmasligi lozim. U oilaga hurmat, maktab mulkini asrash, sinfdoshlariga yordam berish, tabiatni muhofaza qilish, mahalla hayotida ishtirok etish va milliy madaniyatni qadrlash kabi kundalik xatti-harakatlar orqali rivojlanadi. Shu jihatdan xorijiy ta’lim tajribalarini o‘rganish va ularning samarali elementlarini milliy pedagogik an’analar bilan uyg‘unlashtirish dolzarbdir. Yaponiya ta’lim tizimida bilim berish bilan bir qatorda axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishga e’tibor qaratilishi mazkur mavzu uchun muhim metodik asos bo‘la oladi. Yaponiya ta’lim tizimida o‘quvchining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi akademik bilim bilan bir qatorda qaraladi. Maktabdagi axloqiy tarbiya o‘quvchilarda insoniy fazilatlar, mas’uliyat, o‘zaro hurmat, hamkorlik va jamiyatga daxldorlikni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Yapon tajribasining muhim jihatlaridan biri jamoaviy faoliyatga e’tibor berishdir. O‘quvchilar guruhda ishlash, umumiy vazifalarni bajarish va maktab jamoasi hayotida ishtirok etish orqali mas’uliyatni amalda his qiladilar. Bunday yondashuv jamoaga daxldorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tabiat bilan bog‘liq faoliyat, mahalliy madaniyat va an’analarni o‘rganish, tajribaga asoslangan topshiriqlar ham bolaning o‘z yashash muhiti bilan bog‘lanishiga yordam beradi. Bunda vatanparvarlik kundalik faoliyatda namoyon bo‘ladigan qadriyat sifatida qaraladi.

O‘zbek xalq pedagogikasida farzand tarbiyasi oila, mahalla, maktab va jamoatchilikning hamkorligi asosida amalga oshirilgan. Kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, ona tilini qadrlash, mehmondo‘stlik, mehnatsevarlik, hamjihatlik va el-yurtga sadoqat kabi qadriyatlar yosh avlod tarbiyasining muhim tarkibiy qismlaridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun Vatan tushunchasi ular bevosita ko‘radigan va his qiladigan muhit orqali anglanadi. Oila, mahalla, maktab, ona tili, tabiat, milliy bayramlar, xalq ertaklari, maqollar, tarixiy obidalar va buyuk ajdodlar haqidagi hikoyalar ushbu tushunchani konkretlashtiradi.

Yaponiya tajribasidagi jamoaviy, amaliy va refleksiv yondashuvlarni O‘zbekistonning milliy tarbiyaviy mazmuni bilan birlashtirish vatanparvarlikni shakllantirishning zamonaviy va milliy xususiyatlarga mos modelini yaratishga imkon beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy matnlardan foydalanish samarali pedagogik vositalardan biridir. Xususan, 4-sinf o’qish savodxonligi darsining birinchi mavzusida Xurshid Davronning “Yagonadir Vataning sening!” nomli matnida Vatan tushunchasi ona tuproq, oila, yaqin insonlar, tabiat va insonning tug‘ilib-o‘sgan maskani bilan uzviy bog‘liq holda tasvirlangan. Matnda “Vatan - bu sening kindik qoning tomgan tuproq”, “Vatan - bu sen suygan odamlar manzili”, “Vatan - millat xotirasi” kabi ta’riflar orqali o‘quvchining Vatan haqidagi tasavvurini kengaytirishga xizmat qiluvchi mazmun mujassamlangan.

Mazkur matnni Yaponiya ta’lim tajribasi asosida o‘qitishda asosiy e’tibor tayyor xulosani o‘quvchiga berish emas, balki o‘quvchining matn mazmunini mustaqil anglash, muhokama qilish, o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘lash va amaliy xulosa chiqarishiga qaratiladi. Bu yondashuv Yaponiya maktablaridagi axloqiy tarbiya va muammoli vaziyatlarni muhokama qilishga asoslangan ta’lim elementlari bilan uyg‘unlashadi.

“Yagonadir Vataning sening!” mavzusi matnini Yaponiya ta’lim tajribasi bilan integratsiyalash

№	Matndagi mazmun	Yaponiya ta’lim tajribasi	Milliy pedagogik yondashuv	O‘quvchi faoliyati	Shakllanadigan sifat
1	“Vatan — sening kindik qoning tomgan tuproq”	O‘quvchining o‘z yashash muhiti bilan bog‘liqligini anglash	Ona tuproq, ona Vatan tushunchasi	“Mening Vatanim” mavzusida suhbat	Vatanga daxldorlik
2	“Vatan — sen suygan odamlar manzili”	O‘zaro hurmat va g‘amxo‘rlik	Oila, qarindoshlik va mehr-oqibat qadriyatlari	Oila a’zolari haqida hikoya tuzish	Mehr-oqibat
3	“Vatan — millat xotirasi”	Mahalliy tarix va madaniyatni o‘rganish	Ajdodlar merosi va tarixiy xotira	Mahalliy qahramonlar haqida ma’lumot yig‘ish	Milliy o‘zlikni anglash
4	Vatan tabiatining tasvirlanishi	Tabiatni asrash va maktab muhitiga g‘amxo‘rlik	Ona tabiatni e’zozlash	“Tabiat — mening uyim” loyihasi	Ekologik mas’uliyat
5	Insonning o‘z yurtini sog‘inishi	Shaxsiy his-tuyg‘ularni anglash va ifodalash	Vatanga mehr va sadoqat	“Men Vatanimni nima uchun sevaman?” mavzusida fikr yozish	Hissiy munosabat
6	Daraxtlarning o‘z yurtiga bog‘liqligi haqidagi misol	Tabiat va inson o‘rtasidagi bog‘liqlikni amaliy anglash	Tabiatni asrashga oid xalqona qarashlar	Daraxt ekish yoki maktab hududini obodonlashtirish	Mas’uliyat
7	“Vatan ona kabi yagona” g‘oyasi	Axloqiy tarbiya va qadriyatlarni kundalik hayot bilan bog‘lash	Ona Vatanga hurmat	Vatan haqidagi maqol va hikmatlarni izohlash	Vatanparvarlik

8	Vatan tuyg‘usining oila bilan bog‘lanishi	Jamoaviylik va o‘zaro yordam	Oila–maktab–mahalla hamkorligi	Guruhda “Mening oilam va Vatanim” loyihasi	Hamkorlik
9	Vatanga muhabbat	Refleksiya va o‘z xatti-harakatini baholash	Vatanga xizmat qilish g‘oyasi	“Vatanim uchun men nima qila olaman?” savoliga javob	Ijtimoiy faollik
10	Matnning umumiy g‘oyasi	Bilim → muhokama amaliy faoliyat refleksiya	Milliy qadriyat → amaliy tarbiya	Matnni o‘qish, guruhda muhokama qilish va xulosa chiqarish	Ongli vatanparvarlik

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlikni shakllantirishni besh bosqichda tashkil etish mumkin:

1) anglash - Vatan, xalq, ona til, tabiat, tarix va madaniyat tushunchalarini o‘zlashtirish;

2) his qilish - hikoya, she’r, rasm va hayotiy misollar orqali emotsional munosabatni rivojlantirish;

3) muhokama - muammoli savollar, guruhli suhbat va rolli o‘yinlar orqali fikrlash;

4) amaliy faoliyat -jamoaviy mehnat, tabiatni muhofaza qilish va kichik loyihalarda ishtirok etish;

5) refleksiya - o‘quvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi va xulosa chiqarishi.

Yapon ta’lim tajribasiga ko’ra esa vatanparvarlik ruhini quyidagi bosqichlar orqali shakllantirishimiz mumkin bo’ladi:

1-bosqich: Oila va ildizlar

Maqsad: O‘z nasli va oilasini anglash.

1. Shajara daraxtini chizish.
2. Ota-onaga “minnatdorchilik xati” yozish.
3. Oilaviy an’analar haqida hikoya qilish.
4. Katta yoshdagi qarindoshlardan o‘tmish haqida intervyu olish.

2-bosqich: Sinf jamoasi

Maqsad: O‘quvchilarda jamoaning ajralmas a’zosi ekanlik hissini mustahkamlash.

1. Sinf ichki qoidalarini o‘quvchilar bilan hamkorlikda ishlab chiqish va muhokama qilish.
2. Bir-biriga yordam ko‘rsatish an’anasini shakllantirish uchun “yordam guruhi”ni tashkil etish.
3. Sinfning umumiy ramzi yoki shiorini o‘ylab topish va taqdim etish.
4. Turli vaziyatlarda kelishmovchiliklarni hal qilish bo‘yicha kichik sahna ko‘rinishlari (rolli mashqlar) o‘tkazish.

3-bosqich: Maktab muhiti

Maqsad: Maktabni “ikkinchi uy” deb bilish.

1. Sinf xonasi va maktab hovlisini tozalash (Souji).

2. Maktabdagi qadimiy buyumlar yoki daraxtlar haqida tadqiqot.
3. Maktab tarixi haqida kichik taqdimot.
4. Maktab mulkini asrash bo‘yicha “Himoyachi” loyihasi.

4-bosqich: Mahalla tarixi

Maqsad: Mahalliy hududni o‘rganish.

1. Mahalla xaritasini (xaritadagi diqqatga sazovor joylar) chizish.
2. Mahalla oqsoqoli yoki faxriy bilan suhbat.
3. Mahallada yashaydigan mehnatkash insonlar haqida maqola.
4. Hududning ekologik holatini yaxshilash loyihasi.

5-bosqich: Mehnat va xizmat

Maqsad: Mehnatga hurmat (Monozukuri).

1. Biror hunarmand yoki ishchi jarayonini kuzatish.
2. Sinfda o‘z qo‘llari bilan foydali buyum yasash.
3. Maktab oshxonasi yoki kutubxona xodimlariga yordam berish.
4. “Mehnat kunlari” tadbirini tashkil etish.

6-bosqich: Tabiat va fasllar

Maqsad: Tabiat bilan uyg‘unlik.

1. Har bir faslda tabiat o‘zgarishlari kundaligini yuritish.
2. Maktab bog‘iga ko‘chat ekish.
3. “Tabiatni asrash” mavzusida rasm chizish.
4. Atrof-muhitni ifloslantirmaslik bo‘yicha aksiyalar.

7-bosqich: Minnatdorchilik

Maqsad: Resurslar va ne’mat qadri.

1. “Itadakimasu” (taomga hurmat) madaniyatini amalda qo‘llash.
2. Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish loyihasi.
3. Fermerlar mehnati haqida videolavha tomosha qilish.
4. Non va don mahsulotlari yetib kelish yo‘lini xaritada ko‘rsatish.

8-bosqich: Madaniy meros

Maqsad: An’ana va til boyligi.

1. Milliy ertaklar va afsonalarni sahnalashtirish.
2. Xalq maqollarini yodlash va tahlil qilish.
3. Milliy o‘yinlarni o‘rganish.
4. O‘z hududiga xos dialekt va an'analarni yozib olish.

9-bosqich: Qahramonlik

Maqsad: Tarixiy xotira va namunalar.

1. Milliy qahramonlar haqida “Hayot yo‘li” albomini tuzish.
2. Tarixiy voqealar xronologiyasini chizish.
3. Davlat ramzlari (bayroq, gerb) ma'nosini chuqur o‘rganish.
4. Tarixiy joylarga virtual yoki real ekskursiya.

10-bosqich: Kelajak mas’uliyati

Maqsad: O‘zining mamlakatdagi o‘rni.

1. “Kelajakdagi men va Vatanim” mavzusida insho.
2. “Men mamlakatim uchun nima qila olaman?” loyihasi.

3. Sinf ko‘rgazmasini tashkil etish.

Kelajak uchun xat yozish va vaqt kapsulasiga solish.

Keltirilgan bosqichlar asosida o’qituvchi, o’quvchilar jamoasi hamda ota-ona, mahalla hamkorlikda faoliyat olib borishiga erish\a olsak, dunyo standartlari asosidagi ta’lim-tarbiya integratsiyasiga erisha olamiz. Integratsiyalashgan yondashuv natijasida o‘quvchilarda Vatanga daxldorlik hissi, milliy qadriyatlarga hurmat, ona tiliga e’tibor, tarixiy va madaniy merosga qiziqish, tabiatni asrash mas’uliyati, jamoada hamkorlik qilish, boshqalarga yordam berish, o‘z xatti-harakatini tahlil qilish va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantirish uchun pedagogik sharoit yaratiladi. Natijalarni baholashda faqat nazariy bilimlar emas, balki o‘quvchining amaliy xatti-harakati, jamoaviy faoliyati va fikrini asoslay olishi ham hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

Yaponiya tajribasi	Milliy pedagogik mazmun	Integratsion natija
Axloqiy tarbiya	Milliy odob-axloq qadriyatlari	Mas’uliyat va hurmat
Jamoaviy faoliyat	Hashar, mahalla va jamoaviy mehnat	Hamkorlik va birdamlik
Tabiatni asrash	Ona tabiatga mehr	Ekologik vatanparvarlik
Mahalliy madaniyatni o‘rganish	Milliy urf-odat va an’analar	Milliy o‘zlikni anglash
Tajribaviy faoliyat	Amaliy tarbiyaviy topshiriqlar	Ijtimoiy faollik
Refleksiya	O‘z xatti-harakatini tahlil qilish	O‘zini nazorat qilish

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Yaponiya ta’lim tajribasidagi axloqiy tarbiya, jamoaviy faoliyat, amaliy tajriba, o‘z faoliyatini tahlil qilish va mahalliy muhit bilan bog‘liqlik kabi yondashuvlar boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining ijtimoiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish uchun metodik imkoniyat yaratadi. Ushbu jihatlarni O‘zbekistonning milliy qadriyatlari, xalq pedagogikasi, oila va mahalla tarbiyasi bilan uyg‘unlashtirish vatanparvarlik tarbiyasining mazmunini boyitishi mumkin. Vatanparvarlikni shakllantirishning samarali yo‘li uni faqat og‘zaki targ‘ibot bilan cheklamasdan, bilim, his-tuyg‘u, muhokama, amaliy faoliyat va refleksiyani yagona pedagogik jarayonga birlashtirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va tarbiya sohasiga oid farmon va qarorlari.
2. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. - Toshkent. 2018. 98b
3. Xusanova F.Z, Djakbarova M.I. “Yaponiya ta’lim va tarbiya tajribasi.” Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun metodik ko‘rsatma 4-sinf – Namangan.2026
4. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirishga oid ilmiy-metodik tadqiqotlar. Ditaktika jurnali, 67b. 2025y. 4-son
5. Umurzoqova Zilola, Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MASALASI // ReFocus. 2026. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-og-zaki-nutq-ko-nikmalarini-rivojlantirish-masalasi (дата обращения: 22.09.2026).

6. Djakbarova M.I. Boshlang‘ich ta’limda ona tili fanlarini o‘qitish metodikasini takomillashtirish lingvodidaktik muammo sifatida // Ta’lim va taraqqiyot. – 2025. – 1-son. – B. – 326-334. https://journal.namspi.uz/articleview/40 (дата обращения: 22.09.2026).
7. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. I qism. – Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 80 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARI: AMALIYATDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING REALLIKKA MOS YECHIMLARI

Umaraliyeva Muazzam Muxtorjon qizi
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimida keng joriy etilayotgan yangi avlod darsliklarining amaliyotdagi o‘rni, ularning an’anaviy darsliklardan tubdan farq qiluvchi jihatlari va dars jarayonida yuzaga kelayotgan real muammolar atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda shunchaki nazariy qoidalar emas, balki sinf xonasida o‘qituvchi va o‘quvchi to‘qnash kelayotgan metodik uzilishlar, ota-onalarning moslashish qiyinchiliklari hamda vaqt taqsimoti masalalari yoritilgan. Shuningdek, ushbu muammolarni bartaraf etish bo‘yicha bosqichma-bosqich amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, kompetensiyaviy yondashuv, mantiqiy fikrlash, metodik moslashuv, interaktiv metodlar, ota-onalar ishtiroki.

УЧЕБНИКИ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕАЛИСТИЧНЫЕ РЕШЕНИЯ

Умаралиева Муаззам
Магистрант 1-го курса направления «Теория и методика обучения и воспитания (начальное образование)»

Аннотация. В данной статье подробно анализируются роль внедряемых в систему начального образования учебников нового поколения, их коренные отличия от традиционных учебных пособий и реальные проблемы, возникающие в процессе обучения. В исследовании освещаются не просто теоретические правила, а методические разрывы, с которыми сталкиваются учитель и ученик в классе, сложности адаптации родителей и вопросы распределения времени. Также выдвигаются поэтапные практические предложения и рекомендации по устранению данных проблем.

Ключевые слова: начальное образование, учебники нового поколения, компетентностный подход, логическое мышление, методическая адаптация, интерактивные методы, участие родителей.

NEW GENERATION TEXTBOOKS IN PRIMARY EDUCATION: PRACTICAL PROBLEMS AND REALISTIC SOLUTIONS

Umaraliyeva Muazzam
1st-year Master's Student in "Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education)"

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the role of new-generation textbooks currently being widely implemented in the primary education system, their

fundamental differences from traditional textbooks, and the practical challenges emerging during the instructional process. Rather than relying solely on theoretical framework, the study highlights methodological gaps encountered by teachers and students in the classroom, the adaptation difficulties faced by parents, and time management issues. Furthermore, step-by-step practical suggestions and recommendations are proposed to address these challenges.

Keywords: primary education, new-generation textbooks, competency-based approach, logical thinking, methodological adaptation, interactive methods, parental involvement.

KIRISH

So‘nggi yillarda mamlakatimiz ta’lim tizimida, xususan, boshlang‘ich ta’lim bosqichida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarning markazida esa shubhasiz yangi avlod darsliklari turibdi. Yillar davomida amalda bo‘lgan, asosiy e’tiborni qoidalarni yodlashga va tayyor bilimlarni o‘zlashtirishga qaratgan an’anaviy darsliklardan voz kechilib, o‘quvchini fikrlashga, izlanishga va amaliyotda qo‘llashga undaydigan yangi majmualar hayotimizga kirib keldi.

Yangi darsliklarning bosh maqsadi — bolaga shunchaki "2x2=4" ekanligini yodlatish emas, balki "nima uchun 4 bo‘ladi?" degan savolga o‘zi javob topishini ta’minlashdir. Biroq, har qanday katta o‘zgarish kabi, bu jarayon ham muammolardan xali emas. Nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi farq, o‘qituvchilarning yangi metodikaga to‘liq tayyor emasligi hamda jamiyatning bu yondashuvni qabul qilishi sekin kechayotgani bugun ilmiy va amaliy doiralarda atroflicha muhokamani talab etadi.

Ushbu tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kunlik dars faoliyati kuzatildi, yangi va eski avlod darsliklaridagi topshiriqlar tuzilishi qiyosiy tahlil qilindi hamda o‘quvchilar va ularning ota-onalari o‘rtasida anonim so‘rovnomalar o‘tkazildi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, yangi darsliklar xalqaro PISA, PIRLS baholash mezonlariga moslashtirilgan bo‘lib, ulardagi rasmlar, illyustratsiyalar va topshiriqlar mazmuni bolaning yosh fiziologiyasiga ancha yaqinlashtirilgan. Biroq, amaliyotda ushbu imkoniyatlardan to‘liq foydalanishga xalaqit berayotgan qator omillar mavjud.

Yangi avlod darsliklarini sinfxonalarda qo‘llash jarayonida quyidagi 4 ta asosiy muammo ko‘zga tashlanmoqda: O‘qituvchilarning ruhiy va metodik tayyorgarligi yetishmasligi Yillar davomida "doskada tushuntirish — daftarga yozdirish — yodlatish" zanjirida ishlagan o‘qituvchi uchun yangi darslikdagi ochiq savollar va loyihaviy topshiriqlar qiyinchilik tug‘dirmoqda. O‘qituvchilarning bir qismi hamon darslikdagi har bir topshiriqni birma bir bajarishga urunib, darsning asosiy g‘oyasi bo‘lmish "erkin muloqot va tahlil"ga vaqt ajrata olmayapti. Ota-onalarning metodik uzilligi (Tushunmovchiliklar) Yangi darsliklardagi uy vazifalari ko‘pincha mantiqiy fikrlashni yoki ota-ona bilan birga kichik tajriba/kuzatuv o‘tkazishni talab qiladi. An’anaviy usulda o‘qigan ota-onalar darslikda aniq qoida yoki tayyor formulani ko‘rmagach, "darslikda hech narsa yo‘q, bola nimani o‘rganadi?" degan e’tirozlarni bildirishmoqda. Bu esa maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Vaqt va hajm mutanosibligining buzilishi Bir dars soatiga (45 daqiqa) mo‘ljallangan topshiriqlar hajmi ba’zan o‘quvchilarning haqiqiy o‘zlashtirish tezligidan yuqori bo‘lib qolmoqda. Natijada

o‘qituvchi mavzuni chuqur tushuntirish o‘rniga, topshiriqlarni shoshma-shosharlik bilan tugatishga majbur bo‘lmoqda.

Moddiy-texnik va ko‘rgazmali manbalarning yetishmovchiligi Yangi darsliklar interaktivlikni, ya’ni videodarslar, audio materiallar va tarqatma vositalardan foydalanishni nazarda tutadi. Biroq, barcha maktablarda ham sinfxonalar zamonaviy texnik vositalar bilan bir xil darajada ta’minlanmagan.

Yuqorida keltirilgan muammolar yangi darsliklarning yomonligini emas, balki ularni tatbiq etish mexanizmini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Muammolarga quyidagicha reallikka mos yechimlarni taklif etamiz: O‘qituvchilar uchun "shablon" seminar emas, amaliy treninglar tashkil etish: O‘qituvchiga darslikni berishdan tashqari, uni sinfda qanday qo‘llashni ko‘rsatib beradigan va o‘qituvchining darsdagi nutq ulushini kamaytirib, o‘quvchi faolligini oshiradigan amaliy mahorat darslari sonini ko‘paytirish zarur. Ota-onalar uchun "Interaktiv ko‘prik" yaratish: Darsliklarga kiritilgan QR-kodlar orqali nafaqat o‘quvchi uchun, balki ota-onalar uchun ham "Bu topshiriq bolaga nima beradi va uyda unga qanday yordam berish kerak?" degan qisqa 1-2 daqiqali video-yo‘riqnomalarni joylashtirish lozim. Dars strukturasiga erkinlik berish: O‘qituvchiga darslikdagi barcha topshiriqlarni bir darsda majburiy bajarish talabini qo‘ymaslik kerak. O‘qituvchi sinfning o‘zlashtirish darajasidan kelib chiqib, topshiriqlarni tanlash va vaqtni erkin taqsimlash huquqiga ega bo‘lishi lozim. Metodik qo‘llanmalarni raqamlashtirish: Texnik imkoniyati cheklangan maktablar uchun bosma holdagi tayyor ko‘rgazmali va tarqatma materiallar to‘plamini (metodik portfel) har bir sinfga yetkazib berish.

Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklariga o‘tish — bu shunchaki kitoblar muqovasini yoki ichidagi rasmlarni o‘zgartirish emas, balki jamiyatning fikrlash tarzini o‘zgartirish demakdir. Boshlanishida qiyinchiliklar va tushunmovchiliklar bo‘lishi tabiiy holat. Biz o‘qituvchilarni metodik jihatdan to‘g‘ri qo‘llab-quvvatlasak, ota-onalarga yangi tizimning afzalliklarini to‘g‘ri tushuntira olsak va dars jarayonini sun’iy shoshqaloqlikdan xalos etsak, yangi avlod darsliklari kutilgan yuksak natijani beradi hamda mantiqiy va tanqidiy fikrlaydigan yangi avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ziyoyev S.B. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: O‘qituvchi, 2024. – 112-b.
2. Qosimova K., Matchonov S. va boshq. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2023. – 180-b.
3. Abdullayeva Sh.A. Yangi pedagogik texnologiyalar va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 95-b.

RIVOJLANTIRUVCHI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING SAMARADORLIGI

Jo‘rayeva Zuxraxon Akbarali qizi,
NamDPI Boshlang‘ich ta’lim 1-bosqich talabasi.
+998774288268

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslari, ularning o‘quv jarayonidagi o‘rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning intellektual, ijodiy va shaxsiy rivojlanishiga erishish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘quv jarayonini tashkil etishning amaliy mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlantiruvchi ta’lim, pedagogik texnologiya, o‘quv jarayoni, samaradorlik, shaxs rivojlanishi, interaktiv metodlar, kognitiv rivojlanish.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы развивающих образовательных технологий, их место в учебном процессе и эффективность. Также рассматриваются пути достижения интеллектуального, творческого и личностного развития учащихся посредством применения развивающих образовательных технологий. В статье освещаются практические механизмы организации учебного процесса на основе современных педагогических подходов.

Ключевые слова: развивающее обучение, педагогическая технология, учебный процесс, эффективность, развитие личности, интерактивные методы, когнитивное развитие.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of developmental learning technologies, their role in the educational process, and their effectiveness. It also examines ways to promote students’ intellectual, creative, and personal development through the application of developmental learning technologies. The article highlights practical mechanisms for organizing the educational process based on modern pedagogical approaches.

Keywords: developmental learning, pedagogical technology, educational process, effectiveness, personal development, interactive methods, cognitive development.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy maqsadi – nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, balki har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashdir. Bu maqsadga erishishda rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining samaradorligi xalqaro miqyosda ham ilmiy jihatdan isbotlangan. Xususan, S. Freeman va boshqalarning Web of Science bazasida indekslangan tadqiqotida faol ta’lim (active learning) usullari an’anaviy passiv ma’ruzalarga nisbatan o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishi empirik jihatdan tasdiqlangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, faol ta’lim qo‘llanilgan guruhlarda imtihon natijalari o‘rtacha 6% ga yuqori bo‘lgan, qoniqarsiz baholar soni esa 1,5 baravarga kamaygan

[1]. Bu esa o‘quvchining bilish faoliyatini markazga qo‘yuvchi rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvining hayotiy zarurat ekanligini ko‘rsatadi.

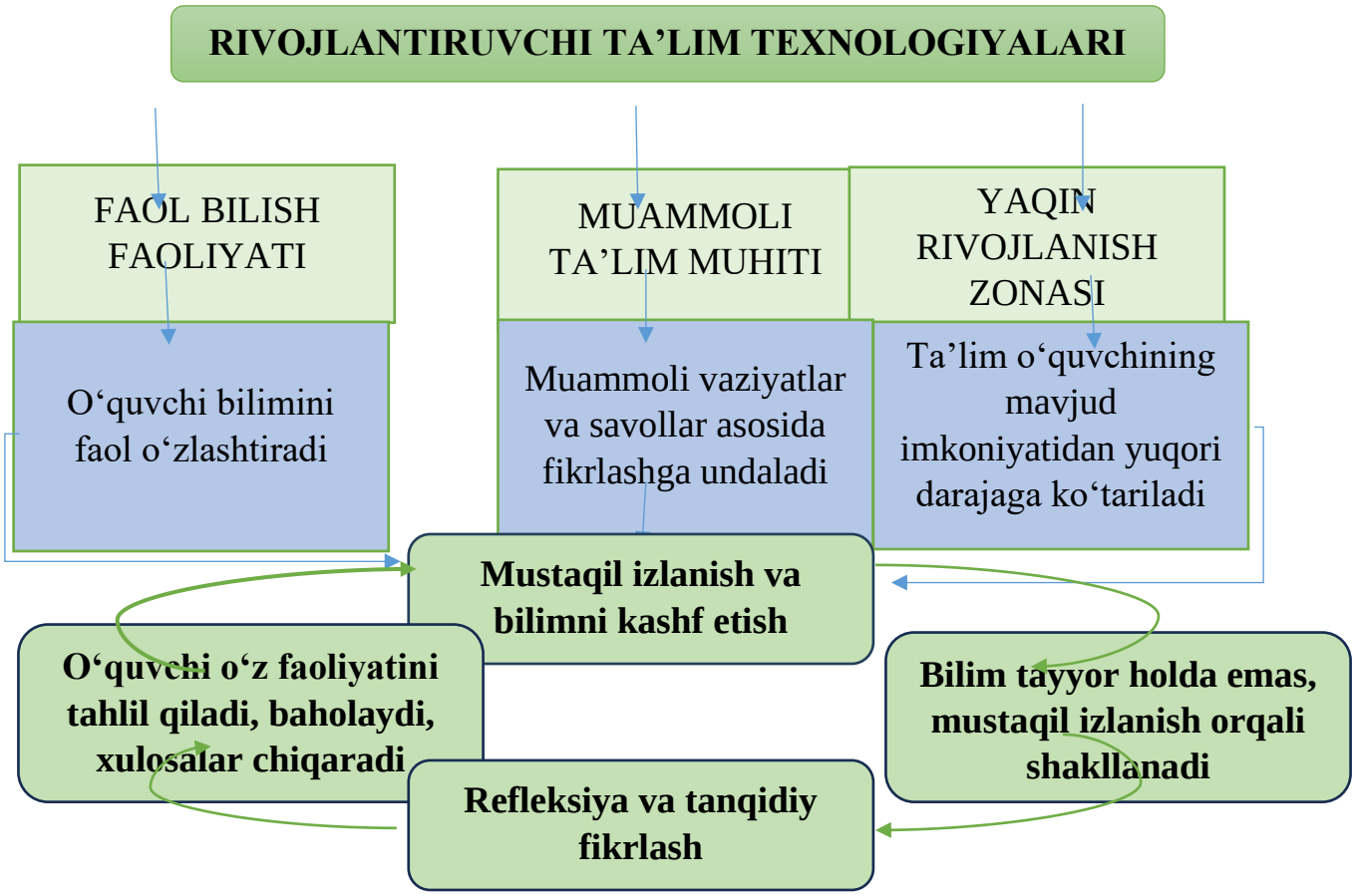
Asosiy qism. Slob va hammualliflar tadqiqotida rivojlantiruvchi ta’lim madaniy-tarixiy faoliyat nazariyasi asosida tashkil etiladigan pedagogik yondashuv sifatida talqin qilinadi. Mualliflar rivojlantiruvchi ta’limning mohiyatini o‘quvchiga tayyor bilimlarni uzatish bilan emas, balki uning mazmunli faoliyat, ijtimoiy hamkorlik va muloqot jarayonida rivojlanishini ta’minlash bilan bog‘laydilar. Bunday yondashuvda ta’lim va rivojlanish bir-biridan ajratilmaydi: o‘quv topshiriqlari bolaning mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda, uning keyingi rivojlanishiga turtki beradigan tarzda loyihalanadi [2].

Tadqiqotda rivojlantiruvchi ta’limning muhim xususiyati sifatida o‘quv faoliyatining ijtimoiy-madaniy mazmunga ega bo‘lishi ko‘rsatiladi. O‘quvchi bilimni passiv qabul qiluvchi subyekt emas, balki muayyan faoliyat jarayonida mazmunni anglaydigan, savollar qo‘yadigan, muammoni hal qiladigan va boshqa ishtirokchilar bilan fikr almashadigan faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muloqotga kirishishi, hamkorlik qilishi va o‘z faoliyatini boshqarishiga imkon beradigan pedagogik sharoitlarni yaratishga yo‘naltiriladi.

Slob va hammualliflarining tadqiqotida o‘qituvchi faoliyatining mazmuni ham o‘zgarishi qayd etiladi[2]. Rivojlantiruvchi ta’lim sharoitida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning faoliyatini tashkil etuvchi, savollar va muammoli vaziyatlar orqali ularni fikrlashga undovchi hamda rivojlanish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi subyekt sifatida qaraladi. Bunda pedagogik jarayonning markaziga tayyor javobni yetkazish emas, balki o‘quvchining bilimni faoliyat orqali egallashi va qo‘llashi qo‘yiladi.

Mazkur yondashuvning yana bir muhim jihati – o‘quv mazmunining o‘quvchining real faoliyati bilan bog‘lanishidir. Rivojlantiruvchi ta’limda topshiriqlar o‘quvchini faqat ma’lumotni eslab qolishga emas, balki uni tushuntirish, taqqoslash, muhokama qilish, yangi vaziyatda qo‘llash va muammoni hal qilishga yo‘naltiradi. Shu jihatdan rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari ta’lim mazmunini o‘zlashtirish bilan bir qatorda, o‘quvchining kognitiv, kommunikativ va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi vosita sifatida qaraladi.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining mazmun-mohiyatini belgilashda o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va mavjud bilimlarini yangi vaziyatlarda qo‘llay olishi muhim mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday ta’limda o‘qituvchi tayyor bilimlarni uzatuvchi emas, balki o‘quvchining bilish faoliyatini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. O‘quv materiali muammoli vaziyatlar, mustaqil izlanish, hamkorlik va refleksiv faoliyat orqali o‘zlashtirilishi natijasida o‘quvchining nafaqat bilimlari, balki tafakkuri, ijodiy yondashuvi va o‘z faoliyatini baholash ko‘nikmalari ham rivojlanadi. Shu jihatdan rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining asosiy xususiyatlarini tizimli ravishda ifodalash ularning pedagogik imkoniyatlarini aniqroq yoritishga xizmat qiladi. Mazkur xususiyatlarni quyidagi grafik organayzer orqali umumlashtirish mumkin (1-rasmga qarang).

1-rasm. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining asosiy xususiyatlari.

Bu texnologiyalarning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. **Rivojlantiruvchi ta’lim tamoyili** – o‘quv jarayoni shaxsning umumiy rivojlanishiga xizmat qilishi.
2. **Faollik tamoyili** – o‘quvchining mustaqil bilish faoliyatini rag‘batlantirish.
3. **Muammolilik tamoyili** – o‘quv materialini muammoli vaziyatlar orqali o‘zlashtirish.
4. **Individual yondashuv tamoyili** – har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.
5. **Hamkorlik tamoyili** – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sub’ekt-sub’ekt munosabatlari.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari o‘quvchining bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va amaliy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik vositalar tizimini tashkil etadi. Ularning har biri o‘quv jarayonida muayyan didaktik vazifani bajaradi: muammoli ta’lim izlanish va tahlilni, loyihaviy ta’lim amaliy faoliyatni, interaktiv texnologiyalar hamkorlik va muloqotni, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari raqamli resurslardan foydalanishni, differensial va individuallashtirilgan ta’lim esa o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olishni ta’minlaydi. Mazkur texnologiyalarning o‘ziga xos jihatlarini quyidagi jadvalda tizimlashtirish mumkin.

1-jadval. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining asosiy turlari va pedagogik imkoniyatlari

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyasi	Asosiy mazmuni	Qo‘llaniladigan metod va vositalar	Rivojlantiri-ladigan ko‘nikmalar
Muammoli ta’lim texnologiyasi	O‘quvchilar oldiga muammoli vaziyat va vazifalarni qo‘yish, ularni mustaqil izlanish orqali hal etishga yo‘naltirish	Muammoli savol, muammoli vaziyat, tadqiqot topshirig‘i, evristik suhbat	Tahlil qilish, taqqoslash, muammoni aniqlash, mustaqil qaror qabul qilish, xulosa chiqarish
Loyihaviy ta’lim texnologiyasi	Nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash va muayyan mahsulot yoki natijaga yo‘naltirilgan loyiha yaratish	Loyiha, guruhli ish, tadqiqot, taqdimot, portfolio	Mustaqil izlanish, rejalashtirish, ijodkorlik, hamkorlik, kommunikativ va taqdimot ko‘nikmalari
Interaktiv ta’lim texnologiyalari	O‘quvchilarning o‘zaro muloqoti, fikr almashishi va hamkorlikdagi faoliyati asosida bilimlarni o‘zlashtirish	“Aqliy hujum”, “Klaster”, “Zinama-zina”, “Keys-stadi”, munozara	Muloqot, fikrni asoslash, hamkorlik, tanqidiy va ijodiy fikrlash
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari	Elektron va multimedia resurslari yordamida o‘quv materialini interaktiv hamda vizual shaklda o‘zlashtirish	Elektron darslik, multimedia, ta’lim platformalari, virtual laboratoriya, interaktiv topshiriqlar	Axborotni izlash, saralash va qayta ishlash, raqamli savodxonlik, vizual va mustaqil o‘rganish
Differensial va individuallashtirilgan ta’lim	O‘quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati, ehtiyoji va qiziqishlariga mos ta’lim topshiriqlarini belgilash	Tabaqalashtirilgan topshiriqlar, individual ta’lim yo‘nalishi, darajali mashqlar, individual topshiriqlar	Mustaqil ishlash, o‘z imkoniyatlarini baholash, o‘zini rivojlantirish, individual ta’lim strategiyasini shakllantirish

Jadvaldan ko‘rinadiki, rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari mazmun va qo‘llash mexanizmlariga ko‘ra farqlansa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihat **o‘quvchini ta’lim**

jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirishdan iborat. Muammoli va loyihaviy ta’lim o‘quvchining izlanish hamda amaliy faoliyatini kuchaytirsa, interaktiv texnologiyalar hamkorlik va muloqotga, AKT esa axborot bilan ishlash va raqamli faoliyatga yo‘naltiriladi [4; 328]. Differensial va individuallashtirilgan yondashuv esa ta’lim mazmuni va topshiriqlarini o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Shu sababli mazkur texnologiyalarni alohida-alohida emas, balki ta’lim maqsadi va o‘quvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqib o‘zaro uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llash rivojlantiruvchi ta’limning metodik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining samaradorligini quyidagi mezonlar bo‘yicha baholash mumkin:

Mezon	Ko‘rsatkichlar
Kognitiv rivojlanish	*Tahliliy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, muammoni hal qilish qobiliyati*
Ijodiy rivojlanish	*Yangi g‘oyalar ishlab chiqish, noan’anaviy yondashuv, originallik*
Kommunikativ rivojlanish	*Fikrni aniq ifodalash, jamoada ishlash, muloqot madaniyati*
Motivatsion rivojlanish	*O‘quvga qiziqish, ichki motivatsiya, mustaqil izlanishga intilish*
Refleksiv rivojlanish	*O‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni anglash, o‘z-o‘zini baholash*

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati 30-40% ga oshadi;

o‘quv motivatsiyasi sezilarli darajada kuchayadi;

bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasi shakllanadi;

o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik va o‘zaro yordam kuchayadi;

o‘qituvchining roli maslahatchi va yo‘naltiruvchiga aylanadi.

Masalan, muammoli ta’lim texnologiyasini matematika darslarida qo‘llash natijasida o‘quvchilar nafaqat formulalarni yodlaydilar, balki ularning kelib chiqishini tushunadilar, turli masalalarni mustaqil hal qilishga o‘rganadilar.

Rivojlantiruvchi ta’lim sharoitida o‘qituvchi:

bilim manbai emas, balki bilish faoliyatini tashkil etuvchi;

o‘quvchining mustaqil izlanishiga sharoit yaratuvchi;

muammoli vaziyatlar yaratuvchi va ularni hal qilishga yo‘naltiruvchi;

o‘quvchining rivojlanishini kuzatuvchi va baholovchi;

refleksiv tahlilga o‘rgatuvchi sub’ekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu esa o‘qituvchidan yuqori pedagogik mahorat, psixologik bilim va metodik tayyorgarlikni talab etadi.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini joriy etishda quyidagi muammolar uchraydi:

o‘qituvchilarning yangi texnologiyalarni to‘liq o‘zlashtirmasligi;

o‘quv-metodik ta’minotning yetarli emasligi;

an’anaviy baholash tizimining yangi yondashuvga mos kelmasligi;

o‘quv yuklamasining ko‘pligi;

moddiy-texnik bazaning cheklanganligi.

Kelajakda bu muammolarni hal etish uchun:

o‘qituvchilarni uzluksiz malaka oshirishga jalb etish;
elektron ta’lim resurslarini yaratish va kengaytirish;
baholashning yangi, kriterial tizimini joriy etish;
xalqaro tajribani o‘rganish va moslashtirish zarur.

Xulosa. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida o‘quv jarayonini tashkil etish zamonaviy ta’limning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Bu texnologiyalar o‘quvchining faqat bilim olishini emas, balki uning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muammolarni hal qilish qobiliyati – bularning barchasi rivojlantiruvchi ta’limning asosiy natijalaridir.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini samarali qo‘llash uchun o‘qituvchi innovatsion yondashuvlarni egallashi, o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etishi va har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishi lozim. Shu bilan birga, ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida izchil islohotlar olib borish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash va metodik ta’minotni yaxshilash zarur.

Zero, rivojlantiruvchi ta’lim – kelajak avlodning intellektual salohiyatini yuksaltirish, jamiyatning taraqqiyotini ta’minlashning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Freeman S., Eddy S. L., McDonough M., Smith M. K., Okoroafor N., Jordt H., Wenderoth M. P. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2014. – Vol. 111, № 23. – P. 8410–8415. – DOI: 10.1073/pnas.1319030111. https://www.researchgate.net/publication/262267588_Active_learning_increases_student_performance_in_science_engineering_and_mathematics

2. Slob, L., Dobber, M., van der Veen, C., & van Oers, B. (2022). Developmental Education in Dutch primary schools: Review of research outcomes from a CHAT-based teaching approach. *Learning, Culture and Social Interaction*, *32*, 1-12. Article 100596. https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2021.100596

3. Umurzoqova Zilola, Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MASALASI // ReFocus. 2026. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-og-zaki-nutq-ko-nikmalarini-rivojlantirish-masalasi (дата обращения: 27.09.2026).

4. Djakbarova M.I. Boshlang‘ich ta’limda ona tili fanlarini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning lingvodidaktik muammo sifatida // Ta’lim va taraqqiyot: ilmiy-uslubiy jurnal. – Namangan: Namangan davlat pedagogika instituti, 2026. – № 1. – B. 326–334. https://journal.namspi.uz/articleview/40

ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISHGA XIZMAT QILUVCHI MASHQLAR TIZIMI VA UNDAN FOYDALANISH METODIKASI

Olimjonova Feruza,
NamDPI 2-bosqich magistranti.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limning 4-sinf “Ona tili” darslarida o‘quvchilar nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashqlar tizimi va ulardan foydalanish metodikasi tahlil etilgan. Nutqni rivojlantirish jarayonida lug‘aviy birliklardan o‘rinli foydalanish, gap tuzish, fikrni izchil bayon qilish, matn yaratish, matnga sarlavha qo‘yish, savollarga asoslangan holda fikr bildirish kabi mashqlarning didaktik imkoniyatlari ochib berilgan. 2023-yilda “Novda Edutainment” nashriyotida chop etilgan 4-sinf “Ona tili” darsligidagi 76-, 81-, 86-, 90-, 102-, 106-, 117-mashqlar misolida nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich shakllantirish metodikasi taklif etilgan. Mashqlarni reproduktiv, konstruktiv va ijodiy yo‘nalishlarda tashkil etish o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish uchun metodik imkoniyat yaratishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, nutq, nutqiy kompetensiya, nutq o‘stirish, mashq, matn, gap, lug‘at boyligi, og‘zaki nutq, yozma nutq, ijodiy topshiriq.

Аннотация. В статье анализируется система упражнений, направленных на развитие речи учащихся на уроках «Родного языка» в 4-м классе начального образования, а также методика их применения. Раскрываются дидактические возможности упражнений, направленных на уместное использование лексических единиц, составление предложений, последовательное изложение мыслей, создание текста, озаглавливание текста и выражение собственного мнения на основе вопросов. На примере упражнений 76, 81, 86, 90, 102, 106 и 117 из учебника «Родной язык» для 4-го класса, изданного в 2023 году издательством «Novda Edutainment», предлагается методика поэтапного формирования речевой деятельности учащихся. Обосновано, что организация упражнений в репродуктивном, конструктивном и творческом направлениях создаёт методические возможности для развития устной и письменной речи учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, речь, речевая компетенция, развитие речи, упражнение, текст, предложение, словарный запас, устная речь, письменная речь, творческое задание.

Abstract. This article analyzes a system of exercises aimed at developing students’ speech in Grade 4 Mother Tongue lessons in primary education, as well as the methodology for their application. It explores the didactic potential of exercises involving the appropriate use of lexical units, sentence construction, coherent expression of ideas, text creation, assigning titles to texts, and expressing opinions based on questions. Using Exercises 76, 81, 86, 90, 102, 106, and 117 from the Grade 4 Mother Tongue textbook published by Novda Edutainment Publishing House in 2023 as examples, a methodology for the gradual development of students’ speech activity is proposed. It is substantiated that organizing exercises in reproductive, constructive, and

creative directions creates methodological opportunities for developing students’ oral and written speech.

Keywords: primary education, mother tongue, speech, speech competence, speech development, exercise, text, sentence, vocabulary, oral speech, written speech, creative task.

Kirish. Boshlang‘ich ta’limda ona tili fanining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchining o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq, izchil hamda savodli ifodalash ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat. Amaldagi davlat ta’lim standartida ham ona tili ta’limining maqsadi o‘quvchilarning fikrlash, o‘zgalar fikrini anglash, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda bayon qilish hamda nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish bilan bog‘langan.

Nutqni rivojlantirish faqat o‘quvchiga grammatik qoidalarni o‘rgatish bilan chegaralanmaydi. O‘quvchi o‘rgangan til birliklarini real kommunikativ vaziyatda qo‘llay olishi, so‘zlarni ma’nosiga ko‘ra tanlashi, gaplarni mantiqan bog‘lashi, matn yaratishi va o‘z fikrini asoslay olishi zarur. Shu sababli ona tili darslarida mashqlarni faqat grammatik bilimlarni mustahkamlash vositasi sifatida emas, balki nutqiy faoliyatni tashkil etuvchi didaktik vosita sifatida qarash muhim.

2023-yilda “Novda Edutainment” nashriyotida nashr etilgan 4-sinf “Ona tili” darsligi ushbu vazifani amalga oshirish uchun turli xarakterdagi mashq va topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Darslikning I qismida o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish, so‘zlardan gap tuzish, matn yaratish, matnga sarlavha qo‘yish va fikrni yozma shaklda ifodalashga yo‘naltirilgan topshiriqlar izchil berilgan.

Asosiy qism. Nutqni o‘stirish mashqlarining metodik mohiyati. Nutq o‘stirish mashqlarini o‘quvchining bajaradigan nutqiy faoliyatiga ko‘ra quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Mashq turi	Asosiy maqsad	O‘quvchi faoliyati
Lug‘aviy mashqlar	So‘z boyligini kengaytirish	Ma’nodosh, zid ma’noli va shakldosh so‘zlarni topish
Gap tuzish mashqlari	Fikrni gap shaklida ifodalash	Berilgan so‘zlar asosida gap tuzish
Gapni kengaytirish mashqlari	Fikrni batafsil ifodalash	Sodda fikrni qo‘shimcha ma’lumot bilan boyitish
Matn yaratish mashqlari	Bog‘lanishli nutqni rivojlantirish	4–6 gapli matn yaratish
Ijodiy mashqlar	Mustaqil fikrlashni rivojlantirish	Hikoya, tasvir, tavsif yaratish
Tahrirlash mashqlari	Nutqiy xatolarni anglash	Xatolarni aniqlash va tuzatish
Kommunikativ mashqlar	Og‘zaki muloqotni rivojlantirish	Savol-javob, suhbat, fikr almashish

Bunday tizimda mashqlar oddiydan murakkabga, reproduktiv faoliyatdan ijodiy faoliyatga tomon rivojlanib borishi maqsadga muvofiq.

Ona tili o‘qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda ham o‘quvchining til birliklarini amaliy nutqiy faoliyatda qo‘llashi muhimligi ta’kidlanadi. Qosimova va hammualliflar tomonidan

ishlab chiqilgan ona tili o‘qitish metodikasida boshlang‘ich sinflarda til materiallarini nutqiy faoliyat bilan bog‘lash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

4-sinf “Ona tili” darsligidagi lug‘aviy mashqlardan foydalanish. O‘quvchi nutqining boyligi, avvalo, uning faol lug‘at zahirasiga bog‘liq. Shu sababli nutq o‘stirishning dastlabki bosqichi o‘quvchining so‘z boyligini kengaytirish va so‘z ma’nolarini farqlashga qaratilishi kerak.

Masalan, darslikdagi 76-mashqda o‘quvchilardan berilgan so‘zlarning ma’nodoshlarini topish va “Nutqimizda nima uchun ma’nodosh so‘zlardan foydalanamiz?” savoliga javob berish talab qilinadi.

Mazkur topshiriqni quyidagi metodik ketma-ketlikda tashkil etish mumkin:

1-bosqich. O‘quvchi berilgan so‘zning ma’nosini tushuntiradi.

2-bosqich. Shu so‘zning ma’nodoshini topadi.

3-bosqich. Ma’nodosh so‘zni gap tarkibida qo‘llaydi.

4-bosqich. Ikki xil variantdagi gapni qiyoslaydi.

5-bosqich. Ma’nodosh so‘zlarning nutqni takroriylikdan xalos etishdagi o‘rnini izohlaydi.

Masalan:

Chiroyli → go‘zal → ko‘rkam → suluv.

Keyin o‘quvchiga: *“Bizning maktabimiz chiroyli”* gapini berib, “chiroyli” so‘zining boshqa variantlarini qo‘llash orqali yangi gaplar tuzdirish mumkin. Bunda mashq faqat lug‘aviy bilimni emas, so‘zni kontekstga mos tanlash kompetensiyasini ham rivojlantiradi.

Xuddi shuningdek, darslikdagi 81-mashqda gaplarni mazmunan davom ettirish uchun “sovuq, keng, shirin, issiq, baland, tor, past, achchiq” kabi so‘zlardan foydalanish va zid ma’noli so‘zlarning nutqni boyitishdagi ahamiyatini izohlash nazarda tutilgan. Bu mashqni “**Davom ettir va izohla**” metodi asosida tashkil etish mumkin. Masalan: Maydon hovlidan **keng**. Uy hovlidan **tor**. Terak qayrag‘ochdan **baland**. Shundan so‘ng o‘quvchiga *“Nima uchun aynan shu so‘zni tanlading?”* savoli beriladi. Natijada o‘quvchi faqat javobni topmaydi, balki o‘z tanlovini izohlashga o‘rganadi.

Gap tuzishga yo‘naltirilgan mashqlarning imkoniyatlari. O‘quvchining faol lug‘at boyligini nutqqa ko‘chirishda gap tuzish mashqlari muhim ahamiyatga ega. Bunda alohida so‘zni bilishdan uning kommunikativ vaziyatdagi qo‘llanishiga o‘tish amalga oshiriladi.

Darslikdagi 86-mashqda “soz, oq, taxt, tush, qo‘y, yoz” kabi shakldosh so‘zlardan foydalanib, ikkitadan gap tuzish topshirilgan.

Mazkur mashqni uch bosqichda bajarish mumkin:

1. Ma’noni aniqlash:

yoz — fasl;

yoz — yozmoq harakati.

2. Gap tuzish:

Yoz faslida tabiat yanada chiroyli bo‘ladi.

Daftaringizga mashqni yoz.

3. Ma’nolarni qiyoslash:

O‘quvchi bir xil shakldagi so‘zlarning turli ma’nolarda qo‘llanganini izohlaydi. Bunday yondashuv o‘quvchining so‘z ma’nosini kontekst asosida anglashiga va so‘zni nutq vaziyatiga mos qo‘llashiga imkon beradi.

Matn yaratishga yo‘naltirilgan mashqlar. Nutqni rivojlantirishning yuqori bosqichi alohida gaplardan bog‘lanishli matn yaratishga o‘tishdir. Shu jihatdan 4-sinf “Ona tili” darsligidagi 106-mashq alohida metodik ahamiyatga ega. Unda rasm asosida 5–6 gapdan iborat matn yozish, unga sarlavha qo‘yish va gaplardagi o‘zaro bog‘lovchi qo‘shimchalarni aniqlash talab etiladi.

Ushbu mashqni quyidagi “Rasm → reja → gap → matn → tahrir” modeli asosida tashkil etish mumkin:

1. Rasmni kuzatish. O‘quvchi rasmda tasvirlangan predmet, shaxs va harakatlarni aniqlaydi.

2. Savollar asosida mazmunni shakllantirish.

Rasmda nimalar tasvirlangan?
Voqea qayerda sodir bo‘lmoqda?
Kimlar ishtirok etmoqda?
Ular nima qilmoqda?
Voqea qanday yakunlanishi mumkin?

3. Reja tuzish.

1. *Voqea joyi.*
2. *Asosiy harakat.*
3. *Qahramonlar faoliyati.*
4. *Voqeaning natijasi.*

4. Matn yaratish. O‘quvchi reja asosida 5–6 gap tuzadi.

5. Tahrirlash. O‘quvchi o‘z matnini quyidagi mezonlar asosida tekshiradi:

Mezon	**Ha**	**Yo‘q**
Matn mavzuga mosmi?	□	□
Gaplar o‘zaro bog‘langanmi?	□	□
Sarlavha mazmunga mosmi?	□	□
So‘zlar takrorlanmaganmi?	□	□
Imlo va tinish belgilariga rioya qilinganmi?	□	□

Shu tarzda darslikdagi oddiy rasm asosidagi topshiriq mustaqil matn yaratish va o‘z-o‘zini tahrirlash mashqiga aylantiriladi.

Ijodiy mashqlar orqali nutqni rivojlantirish. 4-sinf o‘quvchisi uchun nutq o‘stirish mashqlari faqat tayyor gaplarni to‘ldirish bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchi o‘z fikrini mustaqil ravishda yaratadigan topshiriqlar ham bajarishi lozim.

Darslikdagi 90-mashqda berilgan so‘z va qo‘shimchalar yordamida yangi so‘zlar hosil qilish hamda hosil qilingan so‘zlar ishtirokida matn tuzish talab etiladi.

Bu topshiriqni “So‘zdan matngacha” metodikasi asosida quyidagicha tashkil qilish mumkin [1-rasmga qarang].

Masalan: *gul → gulli → gulli bog‘ → Bog‘imizda gulli daraxtlar ko‘p. → ...*

Bunday ketma-ketlik o‘quvchiga til birliklari o‘rtasidagi bog‘lanishni amaliy ravishda anglash imkonini beradi.

102-mashqda esa “bosh”, “so‘z”, “o‘y” so‘zlariga qo‘shimchalar qo‘shib, asosdosh so‘zlar hosil qilish va shu so‘zlar ishtirokida hikoya tuzish topshirilgan.

Mazkur topshiriqni kichik ijodiy loyiha shaklida ham bajarish mumkin. O‘quvchilar uch-to‘rt kishilik guruhlarga bo‘linadi. Har bir guruh:

1) asosdosh so‘zlarni hosil qiladi;
2) ulardan eng muhim 5–6 tasini tanlaydi;
3) so‘zlar asosida hikoya tuzadi;
4) hikoyaga sarlavha qo‘yadi;
5) hikoyani guruh nomidan taqdim etadi.

Natijada grammatik topshiriq kommunikativ va ijodiy faoliyat bilan birlashtiriladi.

Mashqlardan foydalanishning samarali metodik modeli. 4-sinf ona tili darslarida nutqni o‘stirish mashqlarini quyidagi izchillikda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1-bosqich – kuzatish va anglash. O‘quvchi so‘z, gap yoki matnni kuzatadi, ma’nosini tushunadi.

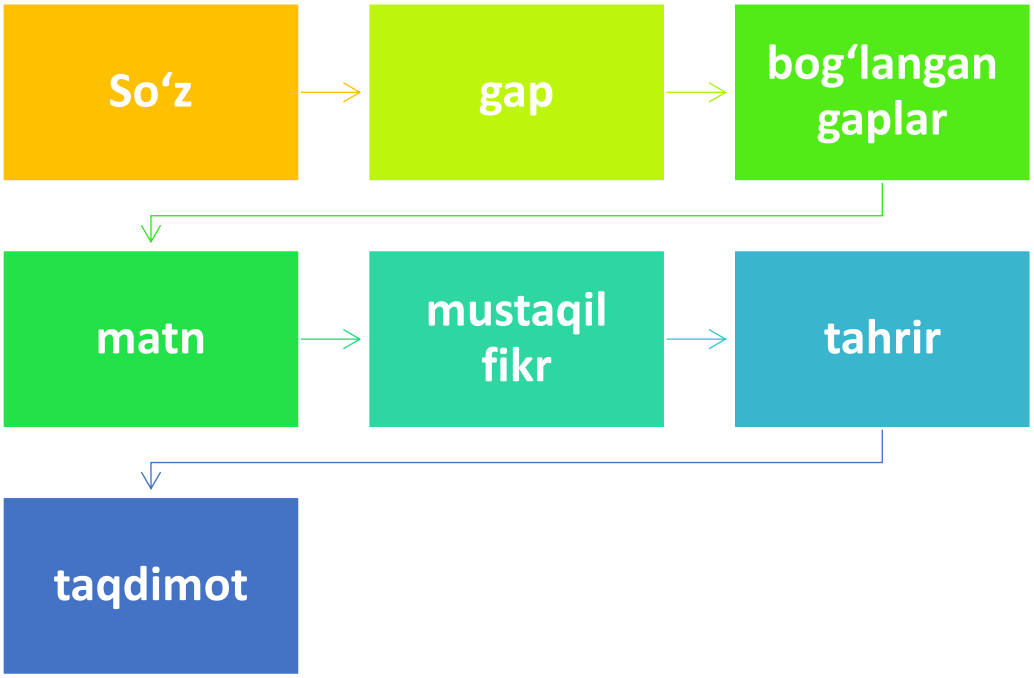
2-bosqich – namunaga asoslanish. O‘quvchi o‘qituvchi bergan namuna asosida mashqni bajaradi.

3-bosqich – konstruksiya qilish. Berilgan so‘zlardan gap, gaplardan kichik matn tuzadi.

4-bosqich – mustaqil nutqiy faoliyat. O‘quvchi rasm, mavzu yoki muammoli vaziyat asosida mustaqil fikr bildiradi.

5-bosqich – tahrir va refleksiya. O‘quvchi o‘z nutqini tekshiradi, xatolarini aniqlaydi va takomillashtiradi.

Bu jarayonni quyidagi ko‘rinishda ifodalash mumkin [2-rasmga qarang].

Mazkur modelning muhim jihati shundaki, har bir keyingi bosqich avvalgisiga tayangan holda tashkil etiladi.

Nutqiy mashqlarni baholash mezonlari. O‘quvchilarning nutqiy faoliyatini baholashda faqat grammatik xatolar soniga e’tibor qaratish yetarli emas. Nutqning mazmuni, izchilligi va kommunikativligi ham hisobga olinishi kerak.

Mezoni	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Mazmun	Fikr to‘liq ochilgan	Fikr qisman ochilgan	Fikr yetarli emas
Izchillik	Gaplar mantiqan bog‘langan	Ayrim bog‘lanishlar mavjud	Gaplar uzviy bog‘lanmagan
Lug‘at	So‘zlar xilma-xil va o‘rinli	Lug‘at yetarli	So‘zlar takroriy
Grammatik to‘g‘rilik	Xatolar deyarli yo‘q	Ayrim xatolar bor	Xatolar ko‘p
Ijodkorlik	Mustaqil va original fikr mavjud	Qisman mustaqil	Namuna asosida
Og‘zaki bayon	Ravon, aniq va ifodali	Ayrim to‘xtalishlar mavjud	Fikrni bayon qilishda qiynaladi

Bunday mezonlardan foydalanish o‘quvchiga “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” bahosini berishdan ko‘ra, qaysi jihatini rivojlantirishi kerakligini ko‘rsatish imkonini beradi.

Xulosa. 4-sinf “Ona tili” darsligi tahlili shuni ko‘rsatadiki, undagi mashqlar o‘quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun yetarlicha metodik imkoniyatga ega. Xususan, ma’nodosh va zid ma’noli so‘zlar bilan ishlashga oid topshiriqlar lug‘at boyligini kengaytirsa, shakldosh so‘zlar asosida gap tuzish mashqlari so‘zlarni kontekstda qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantiradi. So‘zlardan yangi so‘zlar hosil qilish va ular ishtirokida matn tuzish, rasm asosida 5–6 gapli matn yaratish kabi topshiriqlar esa o‘quvchini mustaqil bog‘lanishli nutq faoliyatiga olib keladi.

Shu sababli 4-sinf ona tili darslarida mashqlarni *“bilish – qo‘llash – tuzish – ijod qilish – tahrirlash – taqdim etish”* ketma-ketligida tashkil etish samarali metodik yechim sifatida qaralishi mumkin. Bunda grammatik bilim nutqiy faoliyatdan ajratilmaydi, aksincha, o‘quvchining real fikr ifodalash ehtiyoji bilan bog‘lanadi.

Ona tili ta’limining yakuniy natijasi o‘quvchining qoidani yod bilishi emas, balki *o‘z fikrini vaziyatga mos, mantiqiy, aniq va savodli ifodalay olishi* bilan belgilanadi. Davlat ta’lim standartida ham nutqiy kompetensiya tinglab tushunish, so‘zlash, o‘qish va yozish faoliyatlarining birligi sifatida belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida: 2017-yil 6-apreldagi 187-son qaror.

2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi: boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent: Bayoz, 2022. – 304 b.

3. Toirova M.E. Ona tili: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. I qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 88 b.

4. Baynazarova D.D., Toirova M.E. Ona tili: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. II qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 88 b.

5. Baynazarova D.D. Ona tili: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. III qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 96 b.

6. Baynazarova D.D., Toirova M.E. Ona tili: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. IV qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.

7. Djakbarova, M. I. O'quvchilarda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi : avtoreferat / M. I. Djakbarova // ZiyoNET elektron kutubxonasi. – 2024. – URL: https://library.ziyonet.uz/book/132354 (murojaat sanasi: 24.09.2026).

4-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA O'QUVCHILARNING MATN ASOSIDA DALILLANGAN FIKR BILDIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Turg‘unboyeva Yulduzxon Sayfiddin qizi
NamDPI magistranti
Raximova Mexribon Abduxolisovna
Namangan davlat pedagogika instituti
dotsenti, ilmiy maslahatchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta’limning yangi avlod darsliklari tarkibida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni takomillashtirish masalasi tadqiq etiladi. 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning matnni o'qish, tushunish va savollarga javob berish faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, o'z fikrini matndan olingan dalillar asosida izohlash va xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirish muammosi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Yangi avlod darsligi, boshlang‘ich ta’lim, 4-sinf, o‘qish savodxonligi, matn, o'qib tushunish, dalil, izoh, xulosa, tanqidiy fikrlash,kompetensiya, metodik model, DIX modeli.

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakillantirish, balki ularning mustaqil, mantiqiy va asoslangan fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev ta’lim tarbiya tizimining muhim vazifalarini belgilab berar ekan, “Yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo'lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz",deb ta’kidlagan. Mazkur fikr boshlang‘ich ta’lim jarayonida, xususan, o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning matnni anglash, matndan zarur ma'lumotlarni ajratib olish, o‘z fikrini dalillar asosida ifodalash hamda hulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish masalasining dolzarbligini ko'rstadi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchini faqat savodli o‘qishga emas, balki o‘qigan matni asosida mustaqil fikrlashga, xulosa chiqarishga va o'z fikrini asoslashga o‘rgatishdan iborat. CChunki zamonaviy ta’lim jarayonida o'quvchining bilimini qay darajada yod olgani bilan bir qatorda, mazkur bilimdan yangi vaziyatlarda foydalana olishi, axborotni tahlil qilishi va o'z qarashlarini dalillar asosida ifodalashi ham muhim natija sifatida qaralmoqda.

O‘qish savodxonligi tushunchasi ham mazmunan kengayib bormoqda.An’anaviy ta'limda o'quvchining matnni ravon o'qishi, savollarga javob berishi va mazmunini qayta hikoya qilishi asosiy natijalardan biri sifatida qaralgan bo'lsa,zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchidan bundan yuqoriroq darajadagi faoliyatni talab etadi. Bunda o'quvchi matndan axborotni topishi, yashirin mazmunni anglay olishi, turli ma’lumotlarni bir-biri bilan bog'lashi, muallifning maqsadini tushunishi, o'z munosabatini bildirishi va eng muhimi, o'z fikrini matn dalillari orqali asoslay olishi kerak.

Xalqaro baholash dasturlarida ham o'qish savodxonligining mazkur jihatlariga katta e’tibor qaratiladi. PIRLS doirasida o‘quvchining matnda aniq berilgan ma'lumotni topishi,

sodda xulosalar chiqarishi, g’oya va ma'lumotlarni izohlashi hamda integratsiyalashi, matn mazmuni va uning elementlarini baholashi kabi kognitiv jarayonlar ajratiladi. PISA o'qish savodxonligi konsepsiyasida esa o‘quvchining matnni tushunishi bilan bir qatorda, uni baholashi va matn yuzasidan refleksiya qilishi ham muhim hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan boshlang‘ich sinf o‘quvchisining “fikrim shunday”tarzidagi javobi yetarli bo‘lmay, “fikrim shunday, chunki matnning mana shu qismida bunga dalil bor” shaklidagi javobga bosqichma-bosqich olib kelish metodik jihatdan dolzarb masalalardan biridir. 4-sinf aynan mazkur ko‘nikmani shakllantirish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Chunki ushbu davrda o‘quvchi boshlang‘ich ta'limning yakuniy bosqichiga yaqinlashadi va keyingi ta’lim jarayonida mustaqil matn bilan ishlash, axborotni saralash, o’z fikrini yozma va og'zaki shaklda ifodalash kabi faoliyatlarga tayyor yangi ta’lim bosqichlaridagi mustaqil o'quv faoliyati uchun ham muhim metodik zamin yaratadi.

Boshlang'ich sinf o‘quvchisida dalillangan fikr bildirish ko‘nikmasini shakllantirish bir martalik topshiriq orqali amalga oshmaydi. Bu ko’nikma izchil va bosqichma-bosqich shakllantirilishi kerak. O'quvchidan birdaniga “Fikringni asosla” deb talab qilish ko'pincha yetarli natija bermaydi. Chunki o‘quvchi avval dalil nima ekanini, uni matndan qanday topishni, dalilning o‘z fikri bilan qanday bog‘lanishini tushunib olishi kerak. O‘qituvchi savollar bersa, o‘quvchi dalil topa olmasa muammo matnni tushunishda bo'lishi mumkin. Agar dalil topsa-yu, izohlay olmasa tahliliy bog‘lanish hosil qilishda qiyinchilik mavjud. Agar dalil va izoh mavjud bo‘lsa-yu, umuumiy xulosa chiqara olmasa umumlashtirish ko‘nikmasini rivojlantirish zarur. Dalil-izoh-xulosa modeli o‘quvchining faqat natijasini emas,qaysi kognitiv bosqichda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlash imkonini ham beradi. O'qish darslarida o‘quvchiga matn beriladi va uning mazmunini anglashga qaratilgan savol-topshiriqlar beriladi. Bunday topshiriqlar o'quuvchining matnni tushunishini aniqlash uchun zarur. Biroq bitta muhim metodik savol yuzaga keladi:o‘quvchi bergan javobini matnning qaysi qismi bilan asoslay oladi? Masalan, “Asar qahramonining qanday inson ekanligini ayting” topshirig'iga o'quvchi “U mehribon inson” deb javob berishi mumkin. Ammo mazkur javobning qanday shakllanganini aniqlash “Qahramonning mehribonligini nimadan bildingiz?”,“Matndan bunga misol topa olasizmi?", “Siz topgan voqea qahramonning qaysi sifatini ko'rsatmoqda?" kabi qo‘shimcha savollar zarur. Shu sababli maqolada asosiy muammo quyiddagicha belgilanadi: 4-sinf o'quvchilarini matn asosida fikr bildirish va o'z fikrini aniq dalillar bilan asoslashga o‘rgatish mexanizmini metodik jihatdan tizimlashtirish. Bu yerdda darslikni “xato” deb baholash emas, balki uning mavjud didaktik imkoniyatlarini yanada yuqori kompetensiyaviy darajada qo'llash masalasi ilgari suriladi. Yangi avlod darsligi muammosi nimada? Yangi avlod darsligini baholashda faqat undagi matnlarning mazmuni yoki savollarning soniga e'tibor qaratish yetarli emas. Darslikning metodik qiymati o'quvchini qanday fikrlash faoliyatiga olib borishi bilan ham belgilanadi. O‘qish savodxonligi darsida quyidagi bosqichlarni ajratish mumkin:matnni o‘qish → mazmunni tushunish →savolga javob berish → javobni matn bilan asoslash → mustaqil xulosa chiqarish. Amaliyotda dastlabki uch bosqich nisbatan oson tashkil qilinadi. Biroq to'rtinchi va beshinchi bosqichlarni tizimli ravishda tashkil etish o‘quvchidan yuqoriroq darajadagi fikrlash faoliyatini talab qiladi. Shu sababli yangi avlod darsligidan foydalanish jarayonida o‘qituvchi mavjud savolni shunchaki berib qo‘yish bilan cheklanmasdan, uni qo'shimcha dalillash savollari bilan1 boyitishi mumkin.

Masalan, 4-sinf o‘qish savodxonligi darsligidagi “Sirli sandiq” asarida Zahiriddin Muhammad Bobur va uning onasi Qutlug‘ Nigorxonim o‘rtasidagi suhbat tasvirlangan. Ona o‘g‘liga uchta shahar haqida jumboq beradi. Bobur esa berilgan belgilar asosida shaharlarni topadi:Samarqand, Toshkent, Andijon. Matn o'quvchini shunchaki voqeani eslab qolishga emas, balki matndagi ma'lumotlarni bir biri bilan bog‘lash, qahramon nutqidan xulosa chiqarish, o'z fikrini matndagi dalillar bilan asoslash imkonini beradi.Masalan, Asar qahramonlari haqida nima deya olasiz? degan savol berilgan. Bu savol yaxshi, ammo o'quvchi: “Bobur aqilli va topqir bola” deb qisqa javob berip qo'yishi mumkin. Lekin dalillangan fikr uchun savolni quyidagicha berish mumkin: “Boburni topqir deb hisoblash mumkinmi? Fikringizni matndan kamida ikkita dalil bilan asoslang." Shunda o‘quvchi:

1-dalil: U onasi aytgan jumboqdagi belgilarni eslab, shaharlarni topdi

2-dalil: U uchinchi shahar Andijon ekanini tug‘ilgan joyi bilan bog‘lab aniqladi,

Xulosa: Demak, Boburning topqirligi matndagi voqealar orqali namoyon bo‘ladi.Mana shu “fikr-dalil- xulosa” modeli o'quvchini aqlini biroz bo'lsada shakllantirishga xizmat qiladi. Dalil orqali o'quvchi o‘z fikrini tasdiqlaydigan ma'lumotni matndan topadi. Dalil qahramon harakati, voqea, dialog, muallif tavsifi,fakt, sabab yoki muayyan jumla bo'lishi mumkin. Xulosa orqali esa dalil va izoh asosida umumiy fikrga keladi.Bu jarayon o'quvchining fikrlash jarayonini bosqichma bosqich ko‘rinadigan holga keltiradi. O'quvchining “Men shunday deb o‘ylayman”shaklidagi subyektiv javobidan “Men shunday deb o‘ylayman, chunki matnda bunga dalil bor” shaklidagi asoslangan javobga o'tishi metodik jihatdan rivojlanadi. Bu modelni 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida, mustaqil ishlarda, guruhli ishlarda,matn tahlilida, nazorat topshiriqlarida, o‘quvchilarning yozma ishlarida va darsdan tashqari kitobxonlik mashg‘ulotlarida qo'llash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yangi avlod darsliklari boshlang'ich ta'lim mazmunini kompetensiyaviy asosda tashkil etish uchun katta imkoniyatlarga ega. Biroq darslikning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanish o‘qituvchining metodik yondashuviga ham bevosita bog'liq. 4-sinf"O‘qish savodxonligi” darslarida o‘quvchining matnni o‘qishi va savollarga javob berishi muhim bo‘lsa-da,zamonaviy o'qish savodxonligi nuqtayi nazaridan bu yetarli emas. O'quvchi o'z fikrining asosini ko‘rsata olishi, matndan dalil topishi, ushbu dalilni izohlashi va undan xulosa chiqara olishi zarur. Mazkur muammoning yechimi sifatida “Dalil-Izoh-Xulosa” modeli taklif qilindi. Ushbu model orqali o'quvchi oddiy javob berishdan asoslangan fikr bildirishga bosqichma-bosqich olib boriladi.Tadqiqotning muhim jihati shundaki, yangi avlod darsligini to‘liq almashtirish emas, balki undagi mavjud matn va topshiriqlarning kompetensiyaviy imkoniyatlarini kuchaytirish taklif etiladi. Yangi avlod darsligining samaradorligi faqat unda qanday matn va savollar berilganligi bilan emas, balki ushbu materiallar o‘quvchini qanday fikrlash faoliyatiga olib borishi bilan ham belgilanadi. Demak,4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida “Javobing nima?” savolidan “Bu fikringni matnning qaysi dalili bilan asoslay olasan?” savoliga muntazam o'tish o‘quvchining o‘qish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmmat qiladi. Mazkur yondashuv natijasida o'quvchi matnni shunchaki o'qib, mazmunini qayta aytuvchi emas, balki matndan dalil topuvchi, dalilni tahlil qiluvchi, mustaqil xulosa chiqaruvchi va o'z fikrini asoslay oluvchi faol kitobxon sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019.

2. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris:OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/b25efab8-en.

3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.Umumiy o'rta ta’limning milliy o‘quv dasturi. Toshkent.

4. Aydarova, U. B., Azizova, N. K. O'qish savodxonligi. 4-sinf. Toshkent:Novda Edutainment.

5. Aydarova, U. B., Azizova, N. K., Toirova, M. E. O‘qish savodxonligi. 4-sinf.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARINING MUAMMO VA YECHIMLARI

Abduholiqova Ra’no Mahmudjon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Insituti
Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim)
1-kurs magistaturanti

Annotatsiya Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida joriy etilayotgan yangi avlod darsliklari va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyati shu bilan birga mana shu darsliklar tufayli yuzaga kelayotgan ayrim muammolar tahlil qilinadi. Shu bilan birga darsliklarning murakkabligi o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga to‘liq mos kelmasligi o‘qituvchilarning yangi darsliklar bilan ishlash ko‘nikma va malakalarining kamligi,nazariyani amaliyot bilan uzviy bog‘lay olmaslik kabi muammolar va ularning yechimlari to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, darslik, yangi avlod, boshlang‘ich, o‘quvchi, resurs,topshiriq, muammo, yechim, matn, mustaqil, tizim, dars.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim sohasida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad o‘quvchilarga zamonaviy ta’lim berish,ularda kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qila olish va o‘z fikrini isbot va va dalillar orqali asoslash kabi bir qator ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iboratdir.2022-yil 11-maydagi PF-134-son Prezident farmoni bilan 2022-2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur tasdiqlangani ham so‘zimizning yaqqol dalilidir.

Unga ko‘ra;

- Zamonaviy darsliklarni amaliyotga joriy etish;
- Milliy o‘quv dasturini to‘liq joriy qilish;
- Yangi avlod darsliklari uchun electron resurslar va multimedia mahsulotlarini yaratish kabi vazifalar belgilang

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yangi darsliklarning ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyatiga alohida e’tibor berib “Ta’lim sifatini oshirish, bolalarni o‘qishga qiziqtirishning muhim omili, birinchi navbatda, yaxshi darslik’’,degan fikrni bildirgan edilar.

Yangi avlod darsliklari; muammo va yechimlari.

Yangi avlod darsliklarini amaliyotga tadbiq etish o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

***Birinchi muammo** - darsliklardagi topshiriqlarning murakkabligidir. Ayrim topshiriqlar o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga va tayyorgarlik darajasiga nisbatan murakkabroq. Ayniqsa bu muammo boshlang‘ich sinf darsliklarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunki barcha o‘quvchilarning bilim darajasi hali boshlang‘ich bo‘lganligi va qabul qilish darajasi turli xil bo‘lganligi sababli barchasi teng o‘zlashtira olmaydi. Shuning uchun topshiriqlarni differensiallashtirish kerak.

Differensiallashtirish - o‘quvchilarning bilim darajasi,qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlari turlicha ekanini hisobga olib, ularga mos topshiriq va yondashuv berish degani.

Masalan, bir sinfda 3-xil topshiriq berish mumkin:

*1-daraja: matndan javobni toppish

* 2-daraja: matnni tahlil qilib, xulosa chiqarish;

* 3-daraja: matn asosida mustaqil ijodiy fikr bildirish.

Amerikalik pedagog olim C.A.Tomlinson ta’limda o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishi va individual o‘rganish xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ta’lim jarayoni turli ehtiyojlarga ega o‘quvchilarning rivojlanishiga imkon beradigan tarzda tashkil etilishi lozim.

***Ikkinchi muammo** - o‘qituvchilarning yangi darsliklar bilan to‘la ishlay olmasligi.Yangi darsliklar bilan ishlashda o‘qituvchilardan zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va o‘quvchilarni mustaqil kreativ fikrlashga undovchi usullardan foydalanishi talab etiladi.Buning uchun esa hamma pedagoglarda ham malakalar yetarli emas. Chunki pedagoglar yillar davomida an’anaviy dars o‘tish tizimiga bog‘lanib qolishgan. Shu sababli ham pedagoglarning metodik tayyorgarligini muntazam oshirib borishi zarur.Bu muammoni bartaraf etish uchun esa yangi darsliklardan foydalanish metodikasiga bag‘ishlangan amaliy seminarlar, metodik qo‘llanmalar va treninglarni ko‘paytirish maqsadga muvofiq.

Muammoni yana bir samarali yechimi - maktablarda o‘qituvchilarning o‘zaro tajriba almashish tizimini kuchaytirishdir. Bunda bir o‘qituvchi yangi darslik asosida tashkil qilgan samarali darsini boshqa pedagoglarga namoyish etishi, topshiriqlarni bajarishda yuzaga kelgan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish usullarini muhokama qilishi mumkin.Shuningdek, metodik birlashmalar doirasida yangi darsliklardagi murakkab mavzular va topshiriqlarni birgalikda tahlil qilish ham samarali natija beradi.

Yangi avlod darsliklariga moslashish faqat darslikni almashtirish bilan yakunlanadigan jarayon emas. Shuning uchun yangi avlod darsliklarini samarali joriy etish uchun o‘qituvchilarni amaliy-metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash, darslik topshiriqlarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, differensial yondashuvni qo‘llash, tajriba almashish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Natijada, darslik bilan o‘qituvchi faoliyati uyg‘unlashib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, amaliy ko‘nikmalari va ta’lim jarayonidagi faolligi rivojlanishiga xizmat qiladi.

***Uchinchi muammo** - nazariyani amaliyot bilan uzviy bog‘lay olmaslikdir.

Zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda olgan bilimlarini real hayotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini ham shakllantirishdir. Shu sababli yangi darsliklarda nazariy ma’lumotlardan keyin uni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olish, muammoni hal qilish, xulosa chiqarish va real hayotga tadbiq etuvchi topshiriqlar bo‘lishi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, matinni o‘qish tahlil qilish yoki matematik bilimlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liq topshiriqlar yetarli bo‘lmasa, o‘quvchilarda amaliy kompetensiyalar yaxshi rivojlanmaydi. Bu muammoni oldini olish uchun loyiha va amaliy ishlarni tashkil etish, muammoli ta’lim metodlaridan foydalanish, hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni ko‘paytirish va o‘quvchilarning kundalik tajribasiga tayanish kerak.

Bu borada mashxur rus pedagogi K.D.Usheniskiy o‘zining “Inson-tabiat predmeti sifatida” asarida pedagogika nazariyasini egallashning o‘zi yetarli emasligini, nazariy bilim pedagogik faoliyatda amaliy qo‘llanishi lozimligini ta’kidlaydi. Usheniskiy fikricha, pedagog

pedagogika nazariyasini qanchalik yaxshi bilmasin, uni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtira olmasa, samarali amaliyotchi bo‘la olmaydi.

Demak, zamonaviy darsliklar o‘quvchiga faqat bilim beruvchi manba emas, balki ushbu bilimni amaliyotda qo‘llashga yo‘naltiruvchi vosita bo‘lishi kerak.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, yangi avlod darsligining asosiy maqsadi shunchaki yangi bilim berish emas, balki o‘quvchini o‘sha bilimdan foydalanisha o‘rgatishdir. Yangi avlod darsliklaridan foydalanishda yuzga keladigan muammolar va ularning yechimlarini toppish har doim dolzarb masala bo‘lib qoladi. Zero, mukammal darslik-faqat bilim beradigan emas, balki o‘quvchiga bilimini hayotda qo‘llashga o‘rgatadigan darslikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6106-son Farmoni. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim- tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022-2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun yangi avlod darsliklari va o‘quv-metodik majmualariga oid materiallar.
4. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi-LexUZ.

Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.

5. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
6. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
7. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.
8. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
9. Tomlinson,C.A. The differentiated classroom:Responding to the Needs of All Learnes.2014.
10. K.D.Usheniskiy “Chelovek kak predmet vospitaniya” (Inson-tarbiya predmeti sifatida) opyt pedagogicheskoy antropologii.
11. K.D.Usheniskiy Podnoe slova (ona tili) Sankt-Peturburg,1864.
12. https://ZiyoNET.uz.

.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ADABIY TIL KOMPETENSIYASI MEZONLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Namangan Davlat pedagogika instituti
Mamadaliyeva Dilshoda Ravshanboy qizi
1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida adabiy til kompetensiyasini shakllantirish, uning pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda baholash mezonlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim standartlari sharoitida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, imlo va grammatik savodxonligini oshirish bo‘yicha amaliy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, adabiy til kompetensiyasi, baholash mezonlari, nutq o‘stirish, imlo, grammatika, Milliy o‘quv dasturi.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы формирования литературно-языковой компетенции у учащихся начальных классов, ее педагогико-психологические особенности и совершенствование критериев оценки. В условиях современных образовательных стандартов разработаны практические предложения и рекомендации по развитию устной и письменной речи учащихся, повышению орфографической и грамматической грамотности.

Ключевые слова: начальное образование, литературно-языковая компетенция, критерии оценки, развитие речи, орфография, грамматика.

Abstract. This article highlights the issues of developing literary language competence in primary school students, its pedagogical and psychological characteristics, and improving evaluation criteria. Under modern educational standards, practical proposals and recommendations have been developed to enhance students' oral and written speech, as well as spelling and grammatical literacy.

Keywords: primary education, literary language competence, evaluation criteria, speech development, spelling, grammar.

1. Kirish

Boshlang‘ich ta’lim yosh avlodning intellektual va ma’naviy rivojlanishida poydevor vazifasini o‘taydi. Mamlakatimizda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, Yangi Milliy o‘quv dasturining amaliyotga joriy etilishi o‘quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishni talab etmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida adabiy til me’yorlariga rioya qilish, fikrini erkin va ravon bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Adabiy til kompetensiyasi o‘quvchining barcha fanlarni o‘zlashtirishi hamda kelajakdagi ijtimoiy muloqotining negizidir. Shu sababli, adabiy til kompetensiyasini baholash va uning mezonlarini takomillashtirish bugungi boshlang‘ich ta’lim metodikasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

2. Adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq o‘stirish, adabiy til me’yorlarini o‘rgatish va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari taniqli pedogog-olimlar K.Qosimova,

S.Fuzailov, A.G‘ulomov va M.Jumayevlar tomonidan atroflicha tadqiq qilingan.Tadqiqotchilar adabiy til kompetensiyasini shakllantirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, lug‘at boyligi va adabiy-talaffuz me’yorlarini o‘zlashtirish darajasiga e’tibor qaratadilar. Zamonaviy ilmiy qarashlarda kompetensiyaga faqat bilimlar majmui emas, balki bilimlarni amaliy muloqot jarayonida qo‘llay olish qobiliyati sifatida qaralmoqda.

3. Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Ushbu tadqiqotda kuzatish, boshlang‘ich sinf darsliklari va o‘quv dasturlarini tahlil qilish, o‘quvchilarning og‘zaki hamda yozma nutq mahsullarini (diktant, insho, bayon) qiyosiy o‘rganish va umumiylashtirish metodlaridan foydalanildi.

4. Tahlil va natijalar (Analysis and Results)

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining adabiy til kompetensiyasini to‘g‘ri baholash uchun an’anaviy baholash usullaridan tashqari kompleks mezonlarni amaliyotga kiritish lozim. Tadqiqot davomida quyidagi 4 ta asosiy mezon taklif etiladi:

Kompetensiya mezonlari	**Mazmuni va namoyon bo‘lish shakllari**
1. Fonetik-orfoeptik mezon	So‘zlarni adabiy til normalariga mos holda to‘g‘ri talaffuz qilish, urg‘uga rioya etish.
2. Leksik-semantik mezon	So‘zlarni o‘z o‘rnida va ma’nosini tushungan holda qo‘llash, sheva so‘zlaridan qochish.
3. Grammatik-sintaktik mezon	Gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish, imlo va tinish belgilari qoidalariga rioya etish.
4. Kommunikativ mezon	O‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda erkin, mantiqli hamda odob me’yorlariga mos bayon qilish.

Ushbu mezonlar asosida baholash o‘quvchining faqat yod olgan bilimlari emas, balki amaliy nutqiy tayyorgarligi darajasini aniq belgilash imkonini beradi.

5. Mavjud muammolar (Problems)

1. Sheva ta’siri: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqotida hududiy sheva elementlarining saqlanib qolishi va bu holatning yozma nutqqa ham ko‘chishi.

2. Lug‘at boyligining cheklanganligi: Kitobxonlik madaniyatining yetarli emasligi sababli o‘quvchilarning so‘z boyligi kamligi hamda bir xil so‘zlarni takrorlayverishi.

3. Baholashdagi biryoqlama yondashuv: Baholash jarayonida asosan yozma savodxonlikka (diktant) urg‘u berilib, og‘zaki adabiy nutq mezonlariga yetarlicha e’tibor qaratilmasligi.

6. Yechimlar va takliflar (Recommendations)

1. Interaktiv metodlarni keng qo‘llash: Darslarda rolli o‘yinlar, sahnalashtirish va “Noma’lum lug‘at bilan ishlash” mashqlarini ko‘paytirish.

2. Zamonaviy rubrikalardan foydalanish: O‘quvchi nutqini baholashda aniq, ko‘p mezonli rubrikalarni joriy etish va ularni o‘quvchilar uchun tushunarli shaklda taqdim etish.

3. Integratsiyalashgan darslar: Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini uzviy bog‘lagan holda adabiy til me’yorlarini doimiy ravishda mustahkamlab borish.

7. Xulosa (Conclusion)

Boshlang‘ich sinflarda adabiy til kompetensiyasi mezonlarini takomillashtirish ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi. Taklif etilgan mezonlar va amaliy tavsiyalar o‘quvchilarning nutqiy hamda muloqot madaniyatini oshirishga, adabiy til normalarini chuqur egallashlariga hamda kelajakda savodli va barkamol shaxs bo‘lib yetishishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. Qosimova K., Matchonov S. va boshq. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: Toshkent, 2018.
Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
2. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
3. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
4. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.
5. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
6. Fuzailov S., Xudoyberdiyeva M. Ona tili darslarida nutq o‘stirish usullari. – T.: O‘qituvchi, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha Milliy o‘quv dasturi. – T., 2022.
8. Jumayev M.E. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH MEZONLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Pattayeva Maxliyo Abduhakim qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim)
1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish va uni baholash mezonlarini takomillashtirish masalasi yoritilgan. O‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni to‘g‘ri va ravon o‘qishi bilan birga, uning mazmunini tushunishi, asosiy fikrni aniqlashi, tahlil qilishi, xulosa chiqarishi va o‘z fikrini asoslay olishini ham nazarda tutadi. Shuningdek, “Rol bajarish” va “Aqliy hujum” metodlarining o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda matnni chuqurroq anglashidagi imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, o‘qib tushunish, baholash mezonlari, matn, mustaqil fikrlash, “Rol bajarish”, “Aqliy hujum”.

Kirish

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni egallashi emas, balki mustaqil fikrlashi, axborotni tushunishi va undan foydalana olishi muhim hisoblanadi. Bu jarayonda boshlang‘ich ta’limda shakllanadigan o‘qish ko‘nikmalari alohida ahamiyatga ega.

O‘qish savodxonligini faqat matnni tez va xatosiz o‘qish bilan cheklab bo‘lmaydi. O‘quvchi o‘qiganini tushunishi, asosiy fikrni ajratishi, voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashi, xulosa chiqarishi va o‘z munosabatini bildira olishi kerak. Shu sababli o‘qish savodxonligini baholash mezonlarini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism

O‘qish savodxonligini baholashda o‘quvchining matnni to‘g‘ri va ravon o‘qishi bilan bir qatorda, uni qay darajada tushungani ham aniqlanishi lozim. Buning uchun o‘quvchining quyidagi ko‘nikmalarini izchil baholash mumkin:

1) matnni to‘g‘ri va ravon o‘qish;
2) matn mazmunini tushunish;
3) asosiy fikrni aniqlash;
4) muhim ma’lumotlarni ajratish;
5) sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash;
6) xulosa chiqarish;
7) qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish;
8) o‘z fikrini asoslash.

Mazkur mezonlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, o‘quvchining oddiy o‘qishdan yuqori darajadagi fikrlash faoliyatiga o‘tishini ta’minlaydi.

O‘qish darslarida interfaol metodlardan foydalanish ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Xususan, metodik adabiyotda keltirilgan “Rol bajarish” metodi orqali o‘quvchilar matndagi qahramonlar obrazini ijro etish orqali voqealarni chuqurroq anglaydilar.

Bu usul o‘quvchining matn mazmunini tushunishi, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholashi va mustaqil fikr bildirishiga imkon yaratadi.

“Aqliy hujum” metodi esa o‘quvchilarni erkin fikrlashga undaydi. Masalan, matn sarlavhasi asosida uning mazmuni haqida taxminlar bildirish yoki matn o‘qilgandan so‘ng qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildirish orqali o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirish mumkin.

O‘qish savodxonligini baholashni shartli ravishda quyidagi darajalarga ajratish mumkin: reproduktiv, tushunish, tahliliy va ijodiy-tanqidiy daraja. Reproduktiv darajada o‘quvchi matndan aniq ma’lumotlarni topadi. Tushunish darajasida mazmunni o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi. Tahliliy darajada sabab-oqibatni aniqlaydi va xulosa chiqaradi. Ijodiy-tanqidiy darajada esa o‘z fikrini bildiradi, muqobil yechim taklif qiladi va uni matn asosida asoslaydi.

Shunday yondashuv o‘quvchining faqat o‘qish texnikasini emas, balki matnni anglash va undan mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini ham aniqlash imkonini beradi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirishda baholash mezonlarini to‘g‘ri belgilash muhim ahamiyatga ega. O‘qish jarayonida ravonlik bilan bir qatorda, matnni tushunish, asosiy fikrni aniqlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va fikrni asoslash ko‘nikmalarini ham baholash zarur.

“Rol bajarish” va “Aqliy hujum” kabi interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va matn mazmunini chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

Demak, boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirishda “o‘qish – tushunish – tahlil qilish – xulosa chiqarish – fikrni asoslash” izchilligiga asoslanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh.Mirziyoyev. O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisida sözlagan nutqi. 2016-yil, 15-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. https://lex.uz/ .
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-iyundagi "2020/2021-o'quv yilida O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida"gi PQ-4749-sonli qarori.
4. Azizxo'jayeva N.H. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: Cho'lpon. 2013.
5. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
11. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
12. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
13. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.

14. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
15. Hayitov O. "Psixodiagnostika" Toshkent. O'quv qo'llanma. T.TDIU. 2012-yil.
16. Tojiboyeva D. va boshq. Iqtisodiy pedagogika. - T.: Fan va texnologiya. – 2012.
17. Hakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. T.TDIU.
18. Inomov I. Iqtisodiy tarbiya nazariyasi. T.: TDIU. 2011.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHDA TA’LIM NATIJALARINI DIAGNOSTIK BAHOLASHNING AMALIY IMKONIYATLARI

Muminova O’g’iloy Adhamjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Raximova MexribonAbduxolisovna Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, ilmiy maslahatchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashda ta’lim natijalarini diagnostik baholashning amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Diagnostik baholashning o‘quvchining boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini aniqlash, o‘quv bo‘shliqlarini aniqlash, xatolar sababini tahlil qilish, individual ta’lim ehtiyojlarini belgilash va o‘qitish jarayonini moslashtirishdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqotda tahliliy, qiyosiy, tizimli va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanilib, boshlang‘ich sinflarda qo‘llash mumkin bo‘lgan diagnostik topshiriqlar hamda ularning natijalarini pedagogik qarorga aylantirish mexanizmi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ta’lim sifati, diagnostik baholash, ta’lim natijasi, o‘quv yutug‘i, qayta aloqa, individual ta’lim, monitoring, baholash mezonlari, differensial yondashuv.

Аннотация. В статье анализируются практические возможности диагностического оценивания образовательных результатов в обеспечении качества начального образования. Раскрывается роль диагностики в определении исходного уровня подготовки учащихся, выявлении пробелов в знаниях, анализе причин ошибок, определении индивидуальных образовательных потребностей и адаптации учебного процесса. На основе аналитического, сравнительного, системного методов и педагогического моделирования предлагаются диагностические задания для начальных классов и механизм преобразования их результатов в педагогические решения.

Ключевые слова: начальное образование, качество образования, диагностическое оценивание, образовательные результаты, учебные достижения, обратная связь, индивидуальное обучение, мониторинг, критерии оценивания, дифференциация.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining keyingi ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan o‘qish, yozish, hisoblash, fikrlash, muloqot qilish va o‘z faoliyatini boshqarish ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli mazkur bosqichda ta’lim sifatini faqat yakuniy baholar orqali emas, balki o‘quv jarayonining turli nuqtalarida o‘quvchining real o‘zlashtirish holatini aniqlash orqali boshqarish zarur. Ta’limni baholash o‘quvchining nimalarni bilishi va nimalarni bajara olishini aniqlash bilan birga, keyingi o‘quv qadamlarini belgilashga xizmat qilishi lozim.

Diagnostik baholash aynan shu vazifani bajaradigan amaliy vositalardan biridir. Uning asosiy farqi natijani shunchaki qayd etishda emas, balki natija ortidagi sababni aniqlash va shu asosda keyingi pedagogik harakatni belgilashda namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quv yili, semestr yoki yangi mavzu boshida qisqa diagnostik topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning tayanch bilimlarini va qo‘shimcha yordamga ehtiyojini erta aniqlash imkonini beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishi, tayyorgarligi va xatoga yo‘l qo‘yish xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. Bir xil topshiriq va bir xil ta’lim sur’ati barcha o‘quvchilar uchun bir xil natija bermasligi mumkin. Shuning uchun baholash natijasini pedagogik qarorga aylantirish, ya’ni “qaysi o‘quvchiga nima, qachon va qanday yordam kerak?” degan savolga javob topish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi–boshlang‘ich ta’limda diagnostik baholashdan foydalanishning amaliy imkoniyatlarini tizimlashtirish va diagnostik ma’lumotlarni o‘qitish jarayonini takomillashtirishga yo‘naltirish mexanizmini taklif etish.

Tadqiqot vazifalari: diagnostik baholashning mazmunini aniqlashtirish; boshlang‘ich sinflarda qo‘llash mumkin bo‘lgan diagnostik vositalarni tasniflash; natijalarni tahlil qilish va pedagogik qarorga aylantirish bosqichlarini belgilash; o‘qituvchi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi baholashning o‘qitish bilan uzviy bog‘liqligi haqidagi ilmiy yondashuvga asoslanadi. Diagnostik baholash bu yerda alohida nazorat tadbiri sifatida emas, balki ta’lim jarayonining uzluksiz sikli sifatida qaraladi. Ushbu sikl quyidagi mantiqiy ketma-ketlikni qamrab oladi: maqsadni belgilash → diagnostika → natijani tahlil qilish → qayta aloqa → pedagogik aralashuv → qayta diagnostika. Formativ baholash bo‘yicha tadqiqotlarda ham baholash dalillaridan foydalanib o‘qitishni moslashtirish va o‘quvchining keyingi qadamini belgilash muhimligi ko‘rsatiladi.

Tadqiqotda tahliliy va qiyosiy metodlar orqali diagnostik baholashga oid ilmiy qarashlar umumlashtirildi; tizimli metod yordamida baholashning maqsad, vosita, natija va pedagogik qaror o‘rtasidagi aloqasi ochib berildi; pedagogik modellashtirish orqali boshlang‘ich sinf uchun amaliy diagnostika modeli ishlab chiqildi. Diagnostik topshiriqlarni tuzishda topshiriqning o‘quv maqsadiga mosligi, o‘quvchining yosh xususiyati, bajarish vaqti, xatoni aniqlash imkoniyati va natijadan keyingi pedagogik harakat kabi mezonlar asos qilib olindi.

Tahlil natijasida diagnostik baholashning boshlang‘ich ta’limdagi amaliy samarasi besh asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lishi aniqlandi: boshlang‘ich darajani aniqlash, o‘quv bo‘shlig‘ini aniqlash, kompetensiyani aniqlash, rivojlanish dinamikasini kuzatish va o‘quvchiga qayta aloqa berish. Diagnostika natijasi o‘z-o‘zicha pedagogik qiymatga ega emas; uning qiymati natijaga mos ravishda keyingi ta’limiy harakat bajarilgandagina yuzaga chiqadi.

O‘qituvchi diagnostika natijasida aniqlangan muammoga mos ravishda tushuntirishni qayta tashkil etishi, qo‘shimcha mashq berishi, kichik guruh bilan ishlashi yoki murakkabroq topshiriq taklif qilishi mumkin.

1-jadval. Boshlang‘ich ta’limda diagnostik baholashning amaliy vazifalari

Yo‘nalish	**Aniqlanadigan holat**	**Vosita**	**Pedagogik qaror**
Boshlang‘ich darajani aniqlash	Mavjud bilim va ko‘nikmalar	Qisqa diagnostik topshiriq	Ta’lim sur’ati va mazmunini moslashtirish
O‘quv bo‘shlig‘ini aniqlash	Xato va qiyinchilik sababi	Xatolar xaritasi, savol-javob	Qayta tushuntirish va qo‘shimcha mashq

Kompetensiyani aniqlash	Bilimni amalda qo‘llash darajasi	Amaliy va vaziyatli topshiriq	Differensial topshiriq berish
Rivojlanishni kuzatish	Natijadagi o‘zgarish dinamikasi	Kuzatuv jadvali, portfel	Individual rivojlanish maqsadini belgilash
Qayta aloqa	Kuchli va zaif tomonlar	Qisqa izoh, rubrika	Keyingi qadamni ko‘rsatish

Diagnostik baholashda topshiriqning hajmidan ko‘ra diagnostik qiymati muhimroq. Masalan, o‘qish savodxonligini aniqlash uchun uzun test tuzish shart emas. O‘quvchiga qisqa matn berilib, asosiy fikrni aniqlash, muhim ma’lumotni topish yoki matn asosida sodda xulosa chiqarish so‘ralishi mumkin. Bunda xato o‘quvchining faqat bilim yetishmasligini emas, balki matnni tushunish, axborotni tanlash yoki fikrni ifodalashdagi qiyinchiligini ham ko‘rsatishi mumkin.

Matematika fanida esa masalani yechishdan oldin “Qaysi amalni tanlaysiz va nima uchun?” kabi diagnostik savol berish o‘quvchining matematik vaziyatni anglash bosqichidagi qiyinchiligini aniqlashga yordam beradi. Bu o‘qituvchiga noto‘g‘ri javobning sababini – amalni tanlash, hisoblash yoki masala shartini tushunish bilan bog‘liq muammoni – farqlash imkonini beradi.

2-jadval. Diagnostik topshiriqlarning namunaviy modeli

Fan/ko‘nikma	**Diagnostik topshiriq**	**Aniqlanadigan muammo**	**Keyingi ish**
O‘qish savodxonligi	Matnni o‘qib, asosiy fikrni 1–2 gapda ayting.	Mazmunni anglash yoki asosiy fikrni ajratish qiyinligi	Matnni qismlarga ajratish, tayanch savollar
Matematika	Masalani o‘qing, qaysi amal kerakligini belgilang.	Matematik vaziyatni modelga aylantirish qiyinligi	Sxema va qisqa yozuv bilan ishlash
Ona tili	Gapdan ega va kesimni toping.	Grammatik munosabatni aniqlash qiyinligi	Qoidani misollar asosida qayta mustahkamlash
Yozuv	Rasm asosida 3–4 gap yozing.	Gap tuzish, lug‘at yoki imlo muammosi	So‘z banki va namunaviy gaplardan foydalanish

Diagnostik baholashning amaliy imkoniyatlari uni an’anaviy “baholash” tushunchasidan farqlashni talab qiladi. Agar diagnostika faqat ball qo‘yish bilan yakunlansa, uning pedagogik imkoniyati cheklanadi. Aksincha, natija xatolar turi, bajarish strategiyasi va o‘quvchining yordamga ehtiyoji bilan birga tahlil qilinsa, baholash o‘qitish sifatini boshqaruvchi mexanizmga aylanadi.

Ilmiy adabiyotlarda formativ baholashning samarasi o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi qayta aloqa, o‘quv maqsadlarining aniqligi va o‘qitishni o‘quvchining real ehtiyojiga

moslashtirish bilan bog‘lanadi. Tadqiqotlarda ham diagnostik baholash o‘qituvchiga o‘quvchilarning boshlang‘ich darajasini aniqlash va ta’limni moslashtirish uchun axborot beruvchi vosita sifatida ko‘rsatiladi.

Boshlang‘ich ta’limda diagnostik baholashning yana bir muhim jihati – differensial yondashuvni asoslashidir. Bir xil topshiriqni barcha o‘quvchilarga berish o‘qitishning tashkiliy jihatdan qulay shakli bo‘lishi mumkin, biroq ta’lim sifati nuqtayi nazaridan o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish zarur. Diagnostik dalillar o‘qituvchiga o‘quvchilarni vaqtincha kichik guruhlarga ajratish, qo‘shimcha yordamga muhtoj o‘quvchilar bilan ishlash yoki yuqori natija ko‘rsatgan o‘quvchilarga murakkabroq vazifalar berish imkonini yaratadi.

Shu bilan birga, diagnostik baholash o‘quvchini qo‘rqitadigan yoki jazolovchi vositaga aylantirilmasligi kerak. Ayniqsa kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda diagnostika natijasi “sen bilmayapsan” degan hukm emas, “keyingi bosqichda nimani o‘rganish kerak?” degan savolga javob sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiq. Bu yondashuv o‘quvchining o‘z faoliyatini anglashiga va ta’lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirishga xizmat qiladi.

AMALIY TAVSIYALAR

• Har bir yangi mavzu yoki bo‘lim boshida 5–10 daqiqalik qisqa diagnostik topshiriq tashkil etish.
• Diagnostik topshiriqlarni o‘quv maqsadi va kutilayotgan natijalar bilan bevosita bog‘lash.
• Natijani faqat “to‘g‘ri/noto‘g‘ri” tarzida emas, xatoning turi va ehtimoliy sababi bo‘yicha tahlil qilish.
• Har bir diagnostik natijadan keyin aniq pedagogik harakatni belgilash: qayta tushuntirish, qo‘shimcha mashq, kichik guruh bilan ishlash yoki murakkablashtirilgan topshiriq.
• O‘quvchiga qisqa, tushunarli va keyingi qadamni ko‘rsatadigan qayta aloqa berish.
• Rivojlanish dinamikasini monitoring jadvali yoki o‘quvchi portfeli orqali kuzatish.
• Diagnostik baholashni faqat reyting yoki jazolash vositasiga aylantirmaslik.
• O‘qituvchilarning diagnostik topshiriq tuzish, mezon ishlab chiqish va natijani pedagogik qarorga aylantirish kompetensiyasini muntazam rivojlantirish.
• Muayyan qiyinchilik aniqlanganda individual yoki kichik guruhdagi qo‘shimcha mashg‘ulotlarni tashkil etish.
• Pedagogik aralashuvdan keyin qayta diagnostika o‘tkazib, tanlangan metodning natijasini tekshirish.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashda diagnostik baholash o‘quv natijalarini qayd etishdan ko‘ra kengroq pedagogik vazifani bajaradi. U o‘quvchining mavjud imkoniyatlarini aniqlash, ta’limdagi bo‘shliqlarni erta ko‘rish, xatolar sababini tahlil qilish, individual ehtiyojlarni belgilash va o‘qitishni moslashtirish uchun zarur axborotni taqdim etadi. Shunday qilib, boshlang‘ich ta’lim amaliyotida diagnostik baholashni muntazam, qisqa, maqsadga yo‘naltirilgan va o‘quvchining yosh xususiyatiga mos shaklda qo‘llash ta’lim jarayonining individualizatsiyasi, qayta aloqa sifati va o‘quv natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu modelni aniq sinf kesimida tajriba-sinovdan o‘tkazish va diagnostik topshiriqlar bankini ishlab chiqish alohida amaliy yo‘nalish sifatida taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мавлонова Р.А., Тўраева О.Т., Ҳолиқбердиева К.Д. Педагогика. – Тошкент: Ўқитувчи, 2008.

2. Ишмуҳамедов Р.Ж., Абдуқодиров А.А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 6 июндаги 422-сон қарори. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституцияси. – Тошкент, 2023.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY SALOHIYATINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY METODIK MEXANIZMLARI

Muratova Gulshoda Adhamjonovna
NamDPI magistranti

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda metodik faoliyatning o‘rni va uni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim sharoitida o‘qituvchidan nafaqat fan mazmunini bilish, balki ta’lim jarayonini loyihalash, samarali metodlarni tanlash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va o‘z pedagogik faoliyatini muntazam tahlil qilish kompetensiyalari ham talab etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi, kasbiy salohiyat, metodik faoliyat, pedagogik kompetensiya, metodik hamkorlik, darsni loyihalash, kasbiy rivojlanish.

ABSTRACT. This article examines the role of methodological activity in enhancing the professional potential of primary school teachers and analyzes ways of improving such activity. In contemporary primary education, teachers are expected not only to possess subject knowledge but also to design the learning process, select effective teaching methods, consider individual learner characteristics and systematically reflect on their pedagogical practice.

Keywords: primary education, teacher, professional potential, methodological activity, pedagogical competence, methodological collaboration, lesson design, professional development.

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish jarayoni bevosita pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati bilan bog‘liq. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi alohida ahamiyatga ega. Chunki aynan boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarda bilim olishga munosabat, o‘quv faoliyati, mustaqil fikrlash, muloqot qilish va topshiriqlarni bajarish ko‘nikmalarining dastlabki tizimi shakllanadi. O‘qituvchining kasbiy salohiyati faqat nazariy bilimlar yig‘indisidan iborat emas. U pedagogning o‘z bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq eta olishi, dars jarayonini maqsadga muvofiq tashkil qilishi, ta’lim metodlarini vaziyatga mos tanlashi, o‘quvchilar faoliyatini kuzatishi va natijalarni tahlil qilishi bilan ham belgilanadi. Pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda metodik tayyorgarlik muhim shartlardan biri sifatida qaraladi. Shu jihatdan metodik faoliyat o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Metodik faoliyat orqali pedagog o‘z tajribasini boyitadi, yangi metodlarni o‘zlashtiradi, hamkasblar tajribasini o‘rganadi va ta’lim jarayonidagi muammolarga amaliy yechimlar izlaydi. O‘zbek pedagogik adabiyotlarida ham o‘qituvchining pedagogik mahorati va kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kasbiy salohiyat o‘qituvchining o‘z kasbiy vazifalarini samarali bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, kompetensiya, tajriba va shaxsiy sifatlarning o‘zaro uyg‘unligini anglatadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun bu tushuncha fan-metodik bilimlar bilan bir qatorda bolalar psixologiyasi, muloqot, darsni loyihalash, baholash va refleksiyani ham qamrab oladi.

Tarkibiy qism	Mazmuni	Amaliy namoyon bo‘lishi
Fan-metodik bilim	Fan mazmuni va uni o‘qitish usullarini bilish	Dars mazmunini to‘g‘ri tanlash
Pedagogik kompetensiya	Ta’lim jarayonini tashkil etish qobiliyati	Samarali dars tashkil etish
Kommunikativ kompetensiya	O‘quvchi bilan samarali muloqot	Ijobiy pedagogik muhit yaratish
Raqamli kompetensiya	Raqamli vositalardan foydalanish	Elektron va interaktiv resurslardan foydalanish
Refleksiv kompetensiya	O‘z faoliyatini tahlil qilish	Darsdagi kamchiliklarni aniqlash
Tashkiliy kompetensiya	O‘quv jarayonini boshqarish	Vaqt va topshiriqlarni samarali taqsimlash

Metodik faoliyat o‘qituvchining pedagogik tajribasini tizimlashtirish, ta’lim metodlarini takomillashtirish va dars samaradorligini oshirishga qaratilgan faoliyatlar majmuasidir. Metodik faoliyatning mazmuni faqat dars ishlanmasini tayyorlash bilan cheklanmasligi, balki pedagogik qarorlarni tahlil qilish va ularning natijasini baholashni ham qamrab olishi lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik faoliyati darsni pedagogik va metodik jihatdan loyihalash, ta’lim maqsadlariga mos metodlarni tanlash, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, interfaol metodlardan oqilona foydalanish, topshiriqlarni differensiallashtirish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va dars natijalarini tahlil qilish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Metodik faoliyatning samaradorligi uning faqat hujjatlarni tayyorlash bilan cheklanmasligi bilan belgilanadi. Asosiy natija dars sifati va o‘quvchi faoliyatidagi ijobiy o‘zgarishlarda namoyon bo‘lishi kerak.

O‘qituvchilarning metodik salohiyatini oshirish uchun an’anaviy malaka oshirish shakllari bilan bir qatorda amaliy hamkorlikka asoslangan mexanizmlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Birinchi mexanizm — metodik hamkorlik. Bir fan yoki parallel sinf o‘qituvchilari dars ishlanmalari, topshiriqlar va pedagogik tajriba bilan almashadilar.

Ikkinchi mexanizm — dars tahlili. O‘qituvchi o‘tkazgan darsini mustaqil yoki hamkasblari bilan birgalikda tahlil qiladi. Bunda dars maqsadi, o‘quvchilar faolligi, topshiriqlarning murakkabligi va kutilgan natijaning amalga oshishi baholanadi.

Uchinchi mexanizm — ochiq dars va o‘zaro kuzatuv. Bunday faoliyat o‘qituvchilarga turli metodik yondashuvlarni bevosita kuzatish va o‘z amaliyotiga moslashtirish imkonini beradi.

To‘rtinchi mexanizm — metodik portfolioni shakllantirish. Unda samarali dars ishlanmalari, topshiriqlar, baholash mezonlari, refleksiv yozuvlar va o‘quvchilar faoliyatiga oid tahliliy materiallar jamlanadi.

O‘qituvchining metodik faoliyatini baholash mezonlari

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Rivojlantirish zarur

Darsni loyihalash	Maqsad, metod va natija uyg‘un	Ayrim jihatlar to‘liq emas	Tizimli yondashuv yetarli emas
Metod tanlash	O‘quvchi ehtiyojiga mos	Qisman mos	Bir xil metodlarga tayanadi
O‘quvchi faolligi	Faol ishtirok ta’minlanadi	Faollik o‘rtacha	Passiv ishtirok ustun
Refleksiya	Darsni mustaqil tahlil qiladi	Qisman tahlil qiladi	Tahlil tizimli emas
Tajriba almashish	Muntazam hamkorlik qiladi	Vaqti-vaqti bilan	Kam ishtirok etadi

Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi uning metodik salohiyatining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Raqamli vositalardan maqsadsiz foydalanish emas, balki ularni muayyan pedagogik vazifani hal qilishga yo‘naltirish muhimdir. UNESCO ta’lim texnologiyalaridan foydalanishda texnologiyaning o‘zi emas, balki uning ta’limiy maqsadga muvofiqligi va inson omili ustuvor bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi.

Masalan, boshlang‘ich sinflarda interaktiv topshiriqlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkin, biroq ularning mazmuni dars maqsadiga mos bo‘lishi lozim. Shu sababli o‘qituvchi “qaysi texnologiyadan foydalanish mumkin?” degan savoldan oldin “qaysi pedagogik vazifani hal qilish kerak?” degan savolga javob topishi kerak.

O‘qituvchining kasbiy rivojlanishini individual faoliyat bilan cheklash yetarli emas. Pedagogik jamoada tajriba almashish ham muhim ahamiyatga ega. Metodik hamkorlik o‘qituvchini tayyor metodlarni oddiy qabul qiluvchi emas, balki o‘z faoliyatini tahlil qiluvchi va yangi metodik yechimlarni ishlab chiquvchi pedagog sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

- kichik metodik guruhlarda dars ishlanmalarini muhokama qilish
- o‘zaro dars kuzatuvlarini tashkil etish
- muayyan pedagogik muammo bo‘yicha mini-seminarlar o‘tkazish
- samarali topshiriqlar bankini shakllantirish
- yosh o‘qituvchilarga tajribali pedagoglar tomonidan metodik ko‘mak berish
- amaliy natijalarni umumlashtirib, metodik tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda metodik faoliyatni faqat metodik birlashma yig‘ilishlari, ochiq darslar yoki tayyor dars ishlanmalarini almashish bilan cheklab bo‘lmaydi. Bunday yondashuvda metodik ish ko‘pincha rasmiy tus olib, o‘qituvchining real kasbiy ehtiyojlari va dars jarayonidagi muammolari yetarlicha hisobga olinmasligi mumkin. Shu sababli metodik faoliyat o‘qituvchining amaliy faoliyati, o‘quvchilarning ta’lim natijalari va pedagogik refleksiyasi bilan uzviy bog‘langan holda tashkil etilishi lozim.

Metodik hamkorlikning samaradorligi, avvalo, uning mazmuni va tashkil etilish shakliga bog‘liq. Agar hamkorlik faqat tajribali o‘qituvchining tayyor tavsiyalarini boshqalarga yetkazishdan iborat bo‘lsa, yosh yoki kam tajribali pedagoglarning mustaqil metodik fikrlashi yetarli darajada rivojlanmaydi. Aksincha, muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish, darsni kuzatish, o‘quvchilar faoliyatini muhokama qilish va muqobil yechimlarni ishlab chiqish o‘qituvchilarning kasbiy faolligini oshiradi.

Dars tahlili jarayonida ham faqat o‘qituvchining faoliyatiga baho berish emas, balki o‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, topshiriqlarni bajarish darajasi, savollarga javob berish faolligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni aniqlash muhimdir. Bunday yondashuv metodik faoliyatni o‘qituvchi faoliyatini nazorat qilish vositasidan ta’lim sifatini yaxshilash mexanizmiga aylantiradi.

Shuningdek, metodik salohiyatni rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish masalasiga ham tanqidiy yondashish zarur. Raqamli texnologiyalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan dars samaradorligini kafolatlamaydi. Ularning samarasi o‘qituvchining pedagogik maqsadni aniq belgilashi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi va texnologiyani dars mazmuniga moslashtira olishiga bog‘liq. Demak, raqamli kompetensiya texnik ko‘nikmalar bilangina emas, balki metodik va didaktik qarorlar qabul qilish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

Tadqiqotda taklif etilgan “kasbiy ehtiyojni aniqlash — metodik maqsadni belgilash — yangi metodni o‘rganish — amaliyotda qo‘llash — natijani tahlil qilish” modeli o‘qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Mazkur modelning muhim jihati shundaki, unda o‘qituvchi tayyor metodlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki ularni o‘z sinfi sharoitiga moslashtiruvchi faol subyekt sifatida qaraladi. Biroq metodik faoliyatni takomillashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, vaqt tanqisligi, metodik tadbirlarning haddan tashqari rasmiylashtirilishi, o‘qituvchilarning individual ehtiyojlari o‘rtasidagi farqlar, metodik resurslarning yetarli emasligi va dars natijalarini muntazam tahlil qilish ko‘nikmasining sustligi shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun metodik ishlarni qisqa, aniq maqsadli va amaliy natijaga yo‘naltirilgan shaklda tashkil etish, elektron resurslardan foydalanish hamda o‘qituvchilar o‘rtasida ishonchli hamkorlik muhitini yaratish zarur.

Umuman olganda, metodik faoliyatning samaradorligi uning miqdori bilan emas, balki o‘qituvchining kasbiy faoliyatida qanday o‘zgarishlar yuzaga keltirayotgani bilan belgilanadi. Agar metodik hamkorlik natijasida darsni loyihalash sifati yaxshilansa, o‘quvchilar faolligi oshsa, baholash jarayoni aniqroq tashkil etilsa va o‘qituvchi o‘z faoliyatini muntazam tahlil qila boshlasa, bunday faoliyatni samarali deb baholash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy salohiyati ta’lim sifatini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu salohiyatni rivojlantirishda metodik faoliyat alohida o‘rin tutadi. Chunki metodik faoliyat orqali o‘qituvchi o‘z bilimlarini amaliyot bilan bog‘laydi, pedagogik tajribasini tahlil qiladi va ta’lim jarayonini takomillashtirishning yangi yo‘llarini izlaydi. Metodik faoliyatni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchining individual rivojlanishi, hamkasblar bilan hamkorlik, darslarni tahlil qilish, tajriba almashish va zamonaviy pedagogik hamda raqamli vositalardan maqsadli foydalanish bir butun tizim sifatida qaralishi lozim. Natijada metodik faoliyatning mazmuni hujjat yuritishdan amaliy kasbiy rivojlanish mexanizmiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
2. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.

3. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. — 1998. — Vol. 5, No. 1. — P. 7–74.
6. Hattie J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. — London: Routledge, 2012.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023.

MATEMATIKA DARSLARIDA TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHGA O‘RGATISHNING ZAMONAVIY USULARI

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Email: abdurasulmirzaakbarov@gmail.com
Umarova Shahnoz Burxonjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: umarovashahnozxon@gmail.com
UO‘K: *378.091.3:316.752*
ORCID ID: 0009-0009-8902-0043

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida algebra kursining muhim mavzularidan biri bo‘lgan tenglamalar sistemasini yechishga o‘rgatishning zamonaviy usullari tahlil qilinadi. Maqolada an’anaviy (o‘rniga qo‘yish, algebraik qo‘shish, grafik usul) va zamonaviy (raqamli texnologiyalarga, muammoli o‘qitishga va o‘quvchi faoliyatiga asoslangan) yondashuvlarning samaradorligini solishtirish hamda ularni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu maqoladan matematika o‘qituvchilari, metodistlar va pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: tenglamalar sistemasi, matematika ta'limi, zamonaviy o‘qitish usullari, GeoGebra, raqamli texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta'lim, teskari sinf, kooperativ ta’lim, mantiqiy fikrlash.

MODERN METHODS OF TEACHING STUDENTS TO SOLVE SYSTEMS OF EQUATIONS IN MATHEMATICS LESSONS

Annotation This article analyzes modern methods of teaching systems of equations, one of the key topics of the algebra course in general secondary schools. It compares the effectiveness of traditional approaches (substitution, elimination, and the graphical method) with modern approaches based on digital technologies, problem-based learning, and student-centered activity, and develops methodological recommendations for their practical application. The findings may be of value to mathematics teachers, methodologists, and students in pedagogical fields.

Keywords: systems of equations, mathematics education, modern teaching methods, GeoGebra, digital technologies, competency-based approach, problem-based learning, flipped classroom, cooperative learning, logical thinking.

Kirish. *Matematika ta’limi mazmunini takomillashtirish va o‘quvchilarning mantiqiy, tanqidiy hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bugungi kunda ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalar va kompetensiyalarni shakllantirish, ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [1]. Ushbu islohotlar matematika fanini o‘qitish metodikasiga ham yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda.*

Algebra kursida tenglamalar sistemasi mavzusi alohida o‘rin tutadi. Bu mavzu o‘quvchilarning chiziqli tenglamalar, funksiyalar va ularning grafiklari haqidagi bilimlarini umumlashtiradi, shuningdek,

amaliy masalalarni matematik modellashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi [2], [3]. Tenglamalar sistemasi fizika, kimyo, iqtisodiyot va texnika sohalaridagi ko‘plab masalalarni yechishning asosini tashkil etadi. Shu bois mavzuni puxta o‘zlashtirish o‘quvchilarning keyingi bosqichlardagi matematik tayyorgarligi uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili (Literature review). Matematika o‘qitish metodikasi bo‘yicha mahalliy adabiyotlarda S.Alixonov asarlari matematika o‘qitishning umumiy metodlari, darsni tashkil etish va mavzularni izchil o‘rgatish masalalari tizimli yoritilgan[31]. Pedagogik texnologiyalarga oid ishlarda Yo‘ldoshev va Usmonov, Tolipov va Usmonboyeva interfaol usullar, hamkorlikda o‘qitish va muammoli o‘qitish texnologiyalari tavsiflangan [32], [33]. Bu asarlar tenglamalar sistemasini o‘qitishda qo‘llash mumkin bo‘lgan umumiy metodik poydevorni tashkil etadi. Joriy algebra darsliklarida tenglamalar sistemasini yechishning uchta asosiy usuli (grafik, o‘rniga qo‘yish, algebraik qo‘shish) an'anaviy ketma-ketlikda beriladi.

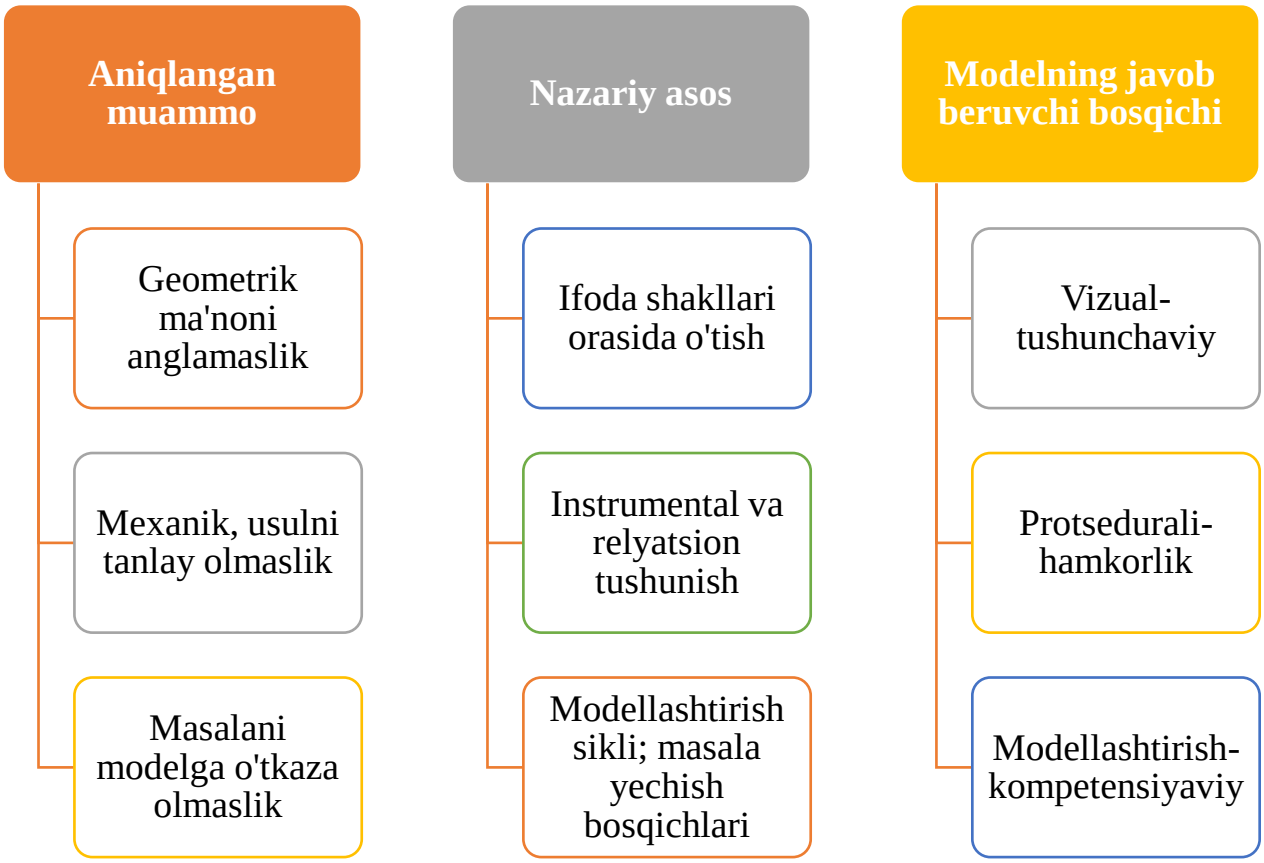
Rossiya va boshqa MDH mamlakatlarida matematika o‘qitish metodikasi kuchli ilmiy an’anaga ega. Metodikaning umumiy asoslari Kolyagin va hammualliflari hamda Stolyar asarlarida bayon etilgan [34], [35]. Mordkovich algebra kursini o‘qitish metodikasini, jumladan tenglamalar va sistemalarni o‘rgatish ketma-ketligini, o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar sifatida ishlab chiqqan [36].

Xalqaro adabiyotda tenglamalar sistemasini o‘rganish algebraik fikrlashni rivojlantirish kontekstida ko‘riladi. Duval esa bir tushunchaning turli ifoda shakllari orasida o‘tish qobiliyatini tushunishning kaliti deb hisoblaydi [15]. Bu tenglamalar sistemasi uchun ayniqsa dolzarb, chunki u tenglama, to‘g‘ri chiziqlar kesishishi va so‘zli masala orasidagi bog‘lanishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology). Maqolaning tadqiqot qismida nazariy-metodik va loyihalash xarakteriga ega bo‘lib, uning markaziy natijasi tenglamalar sistemasini o‘qitishning uch bosqichli integrativ modelini ishlab chiqish va nazariy asoslashdan iborat. Metodologik nuqtai nazardan model o‘z-o‘zidan berilgan tayyor sxema sifatida emas, balki adabiyotlar tahlili, o‘quvchilarning tipik kognitiv to‘siqlari va me’yoriy talablarning mantiqiy sintezi natijasida shakllangan pedagogik konstruksiya sifatida qaraladi. Shu sababli tadqiqot metodologiyasi modelni loyihalash mantiqiga muvofiq quriladi:

a) modelning nazariy asoslarini aniqlash;
b) pedagogik muammoni tashxislash;
c) model tuzilmasini loyihalash;
d) modelni asoslash va baholash mezonlarini belgilash.

Uch bosqichli integrativ model

I bosqich. Vizual-tushunchaviy. Maqsad sistema yechimining geometrik ma'nosini shakllantirishdir. Dinamik matematika muhitida (GeoGebra, Desmos) o‘quvchi koeffitsientlarni o‘zgartirib, ikki to‘g‘ri chiziqning o‘zaro joylashuvi bilan yechimlar soni orasidagi bog‘liqlikni mustaqil aniqlaydi. Bosqichning metodologik vazifasi algebraik va grafik ifodalar orasida bog‘lanish o‘rnatishdir.

II bosqich. Protsedurali-hamkorlik. Maqsad o‘rniga qo‘yish va algebraik qo‘shish usullarini ongli o‘zlashtirishdir. Ishlangan misol tahlilidan so‘ng o‘quvchilar kichik guruhlarda bir sistemani ikki usulda yechib, usullarni qiyoslaydi va tanlovini asoslaydi. Individual mas’uliyat guruh natijasi va yakka topshiriqning uyg‘unligi orqali ta’minlanadi. Bosqich aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish mantiqiga mos ravishda tashqi harakatdan ichki harakatga o‘tadi.

III bosqich. Modellashtirish-kompetensiyaviy. Maqsad bilimni amaliy vaziyatda qo‘llash kompetensiyasini shakllantirishdir. So‘zli masalalar Polya sxemasi bo‘yicha yechiladi: tushunish, sistema tuzish, yechish va natijani vaziyat nuqtai nazaridan tekshirish. Natija raqamli vosita bilan tasdiqlanadi.

Tahlillar va natijalar (Analyses and results). *Tenglamalar sistemasini o‘qitishdagi asosiy muammo alohida usullarning yetishmasligida emas, balki ular o‘rtasidagi tizimli bog‘lanishning yo‘qligidadir. An’anaviy o‘qitishda algoritm birinchi o‘ringa qo‘yilib, yechimning geometrik ma’nosi va modellashtirish ikkinchi darajali qoladi. Bu holat instrumental tushunishning ustunligiga olib kelishi mumkin. Taklif etilgan model tartibni o‘zgartiradi:*

a) avval ma’no (vizual-tushunchaviy bosqich),

b) protsedura (protsedurali-hamkorlik bosqichi),

c) qo‘llash (modellashtirish-kompetensiyaviy bosqich).

Model xalqaro tadqiqotlar bilan bir qator jihatlarda mos keladi. Ifoda shakllari orasidagi o‘tish tushunishning sharti ekani, usullarni solishtirish protsedurada moslashuvchanlikni oshirishi, hamda faol o‘rganishda yo‘naltirishning zarurligi modelning asosiy tayanchlaridir. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning ta’siri meta-tahlillarda o‘rtacha yoki kichik ekani sababli GeoGebra va Desmos’ni “yechim” emas, tushunishni chuqurlashtiruvchi vosita sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Modelning mahalliy sharoit uchun ahamiyati shundaki, u Davlat ta’lim standartining kompetensiyaviy yo‘nalishi bilan MDH an’anasidagi harakatni bosqichma-bosqich shakllantirish mantiqini va xalqaro tadqiqotlarning tushunchaviy-kognitiv yondashuvini uyg‘unlashtiradi. Tadqiqotning cheklovlari ham aniq: model empirik sinovdan o‘tmagan, shu sababli uning samaradorligi haqida faqat taxminiy fikr bildirish mumkin. Texnik jihozlanish, o‘qituvchining raqamli tayyorgarligi va o‘quvchilarning boshlang‘ich darajasi natijaga ta’sir qilishi mumkin.

Xulosa (Conclusion//Заключение). Tenglamalar sistemasini o‘rganishda o‘quvchilar duch keladigan qiyinchiliklar asosan protsedura va tushunchaviy bilim o‘rtasidagi uzilish, geometrik ma'noni anglamaslik hamda real vaziyatni modelga o‘tkaza olmaslik bilan bog‘liq ekani nazariy tahlil orqali aniqlandi. Zamonaviy usullarning (dinamik vizuallashtirish, hamkorlikda o‘rganish, muammoli o‘qitish, teskari sinf, kompetensiyaviy yondashuv) samarasi ularning alohida qo‘llanishiga emas, pedagogik maqsadga muvofiq uyg‘unlashtirilishi va o‘qituvchi yo‘naltirishiga bog‘liq. Uch bosqichli integrativ o‘qitish modeli ishlab chiqildi: vizual-tushunchaviy, protsedurali-hamkorlik va modellashtirish-kompetensiyaviy bosqichlar. Model “ma’no protseduradan oldin” tamoyiliga asoslanadi. Model uchun namunaviy topshiriqlar, usul tanlash mezonlari va amalga oshirish xavflarini kamaytirish yo‘llari taklif etildi. Kelgusida modelni kvazi-eksperimental sharoitda sinovdan o‘tkazish, uning tushunchaviy bilim, usul tanlash va sistema tuzish ko‘nikmalariga ta'sirini o‘lchash zarur. O‘qituvchilarga mavzuni grafik talqin bilan boshlash, bir sistemani ikki usulda yechtirib solishtirish, so‘zli masalalarni Polya sxemasi bo‘yicha yechtirish va texnik imkoniyat cheklangan bo‘lsa oflayn yoki qog‘ozdagi grafik topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. "O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida". lex.uz.*
2. *[Algebra darsligi: joriy 7-sinf yoki 8-sinf darsligini o‘zingiz to‘ldiring: muallif, nomi, nashriyot, yil.]*
3. *Blum, W., & Niss, M. (1991). Applied mathematical problem solving, modelling, applications, and links to other subjects. Educational Studies in Mathematics, 22(1), 37–68.*
4. *Alixonov S. Matematika o‘qitish metodikasi. Toshkent: Cho‘lpon nashriyoti (nashr yilini tekshiring).*
5. *Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. (2004). Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O‘qituvchi.*
6. *Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. (2006). Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent.*
7. *Колягин Ю.М., Оганесян В.А., Санинский В.Я., Луканкин Г.Л. (1980). Методика преподавания математики в средней школе. Общая методика. М.: Просвещение.*
8. *Столяр А.А. (1986). Педагогика математики. Минск: Вышэйшая школа.*

9. *Duval, R. (2006). A cognitive analysis of problems of comprehension in a learning of mathematics. Educational Studies in Mathematics, 61, 103–131.*
10. Mirzaakbarovich,M. A. (2024). BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O‘RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(54), 106-111. https://erus.uz/index.php/er/article/view/4330
11. Mirzaakbarov, A. M. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING MILLIY KONTENT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI. https://milliycontent.uz/storage/workexperience/01KXTCNWBX0FDEASXHEK5YQF92.pdf
12. Mirzaakbarovich, M. A. (2024). BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O‘RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(54), 106-111.
13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=2yUIkgEAAAAJ&citation_for_view=2yUIkgEAAAAJ:HoB7MX3m0LUC

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TA’LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Mutaliyeva Dildora Abdujabborovna
Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Raximova Mexribon Abduxolisovna Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, ilmiy maslahatchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning innovatsion tahlil qilinadi. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchi shaxsining bilim olishga munosabati, axloqiy qadriyatlari, kommunikativ ko‘nikmalari va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadigan muhim bosqich sifatida yoritiladi. Maqolada o‘quvchi markazli ta’lim, interfaol metodlar, differensial yondashuv, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, ota-ona va maktab hamkorligi hamda muntazam pedagogik monitoringning ahamiyati ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, ta’lim va tarbiya birligini ta’minlash orqali o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi innovatsion tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ta’lim-tarbiya jarayoni, innovatsion mexanizm, interfaol metod, o‘quvchi markazli ta’lim, differensial yondashuv, raqamli texnologiyalar, innovatsion monitoring, kompetensiya, hamkorlik.

Аннотация. В данной статье анализируются инновационные механизмы эффективной организации учебно-воспитательного процесса в начальном образовании. Начальное образование рассматривается как важный этап формирования отношения ребёнка к обучению, нравственных ценностей, коммуникативных навыков и способности к самостоятельному мышлению. Научно-инновационные обосновывается значение личностно ориентированного обучения, интерактивных методов, дифференцированного подхода, рационального использования цифровых технологий, сотрудничества семьи и школы, а также постоянного инновацинного мониторинга. В статье представлены инновационные рекомендации, направленные на обеспечение единства обучения и воспитания и всестороннее развитие учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, учебно-воспитательный процесс, инновацинный механизм, интерактивный метод, личностно ориентированное обучение, дифференцированный подход, цифровые технологии, инновационный мониторинг, компетенция, сотрудничество.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi yosh avlodni zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va ma’naviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat. Ushbu jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida o‘rin tutadi. Chunki bolaning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan uning boshlang‘ich sinflarda egallagan bilimlari, shakllangan ko‘nikmalari va ta’limga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim faqat o‘quvchilarga o‘qish, yozish va hisoblashni o‘rgatish bilan cheklanmaydi. Bu bosqichda o‘quvchining dunyoqarashi, muomala madaniyati, jamoada

ishlash qobiliyati, Vatanga muhabbati va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga munosabati shakllanadi. Shu sababli ta’lim va tarbiya jarayonini bir-biridan ajratmagan holda yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi davrda o‘qituvchining asosiy vazifasi faqat bilim berish emas, balki o‘quvchini bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdan iboratdir. Buning uchun an’anaviy ta’lim usullarini zamonaviy innoavatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish va ta’lim jarayonida amaliy mexanizmlardan samarali foydalanish talab etiladi.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar psixologik va intellektual rivojlanishning muhim davrini boshdan kechiradilar. Ushbu yoshdagi o‘quvchilar atrof-muhitni faol o‘rganishga, savol berishga va yangi ma’lumotlarni qabul qilishga moyil bo‘ladilar. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi zarur.

Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi, avvalo, o‘quvchi shaxsiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga bog‘liq. Har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi, bilimni o‘zlashtirish sur’ati va psixologik xususiyatlari turlicha bo‘ladi. Shu bois boshlang‘ich ta’limda differensial va individual yondashuv muhim innovatsion mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta’limning muhim tamoyillaridan biri o‘quvchi markazli yondashuvdir. Ushbu yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv tinglovchisi emas, balki faol subyekti sifatida qaraladi. O‘qituvchi esa bilim beruvchi yagona manba emas, balki yo‘naltiruvchi, tashkil etuvchi va maslahat beruvchi vazifasini bajaradi.[3]

O‘quvchi markazli ta’limni boshlang‘ich sinflarda amalga oshirish uchun o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini aniqlash, ijodiy va muammoli topshiriqlardan foydalanish, mustaqil fikr bildirishga imkon yaratish hamda har bir bolaning yutug‘ini rag‘batlantirish muhimdir. Xatoni jazolash vositasi emas, balki o‘rganish va rivojlanish imkoniyati sifatida baholash o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Interfaol metodlar va differensial yondashuv. Boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirishning samarali vositalaridan biridir. “Klaster”, “Aqliy hujum”, “BBB”, didaktik o‘yinlar, kichik guruhlarda ishlash va ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarni birgalikda ishlashga, fikr almashishga va o‘z nuqtayi nazarini asoslashga o‘rgatadi.

Sinfdagi barcha o‘quvchilarning bilim darajasi bir xil bo‘lmagani sababli topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Birinchi darajadagi topshiriqlar asosiy bilimlarni mustahkamlashga, ikkinchi darajadagilar bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llashga, uchinchi darajadagilar esa ijodiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirishga qaratilishi mumkin.

Ta’lim va tarbiyaning uzviyligi. Boshlang‘ich ta’limda bilim berish va tarbiyalash jarayonlari o‘zaro chambarchas bog‘liq. Har bir fan darsida nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish imkoniyati mejud. O‘qish darslarida yaxshilik, halollik va do‘stlik, matematika darslarida aniqlik va mas’uliyat, tabiiy fanlarda esa tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish mumkin.

Raqamli texnologiyalar, ota-ona hamkorligi va innovatsion monitoring

Bugungi raqamli jamiyat sharoitida multimedia vositalari, elektron taqdimotlar, ta’limiy videolar va interaktiv topshiriqlardan oqilona foydalanish darsning ko‘rgazmaliligini oshiradi.

Biroq texnologiya o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi yordamchi mexanizm sifatida qaralishi kerak.

Boshlang‘ich ta’limda samarali tashkil etishning innovatsion mexanizmlari

№	**Innovatsion mexanizm nomi**	**Mazmuni va maqsadi**	**Kutilayotgan natija**
1	**“Har bir o‘quvchi — alohida shaxs” tamoyili**	O‘quvchilarning individual va psixologik xususiyatlarini muntazam o‘rganish va inobatga olish.	Har bir bolaning o‘z salohiyatiga mos ravishda rivojlanishi ta’minlanadi.
2	**Faoliyatga asoslangan ta’lim**	O‘quvchilarni amaliy faoliyat, kuzatish, tajriba va ijodiy topshiriqlar orqali bilim olishga yo‘naltirish.	Mustaqil fikrlash va bilimlarni amalda qo‘llash ko‘nikmalari shakllanadi.
3	**Haftalik refleksiya tizimi**	**“Bu hafta nimani o‘rgandim?”, “Nimada qiynaldim?”** kabi savollar orqali o‘z-o‘zini baholashni yo‘lga qo‘yish.	O‘quvchilarning mas’uliyatliligi oshadi va o‘z-o‘zini nazorat qilish rivojlanadi.
4	**Kichik guruhlarda hamkorlik**	Jamoaviy topshiriqlar hamkorlik va loyihalar orqali birgalikda muammolarni yechish.	Muloqot madaniyati bag‘rikenglik va jamoada ishlash ko‘nikmasi mustahkamlanadi.
5	**Tarbiyaviy va o‘quv maqsadlar uzviyligi**	Har bir fan va dars mavzusiga mos ma’naviy-axloqiy fazilatlarni singdirib borish.	O‘quvchilarning intellektual va ma’naviy-axloqiy rivojlanishi mutanosib kechadi.
6	**Maktab va oila hamkorligi**	Ota-onalar bilan muntazam va samarali muloqot, birgalikdagi ijodiy loyihalarni o‘tkazish.	Bola ta’lim-tarbiyasida yagona va qo‘llab-quvvatlovchi muhit shakllanadi.
7	**Raqamli va an’anaviy ta’lim muvozanati**	Multimedia va interaktiv vositalardan jonli muloqot hamda amaliyotni cheklamagan holda foydalanish.	Darslar ko‘rgazmali va qiziqarli bo‘ladi, axborot madaniyati shakllanadi.

Boshlang‘ich ta’limda ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun quyidagi innovatsion mexanizmlarni tavsiya etish mumkin:

1. “Har bir o‘quvchi — alohida shaxs” tamoyilini joriy etish va individual xususiyatlarni muntazam o‘rganish.
2. Darslarni faoliyatga asoslangan holda tashkil etish, ya’ni kuzatish, tajriba, o‘yin va ijodiy topshiriqlardan keng foydalanish.
3. Haftalik refleksiya tizimini yo‘lga qo‘yib, o‘quvchilarning o‘z faoliyatini baholashiga imkon yaratish.
4. Kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash orqali kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish.
5. Har bir darsning mazmuniga tarbiyaviy maqsadlarni tabiiy ravishda singdirish.
6. Ota-onalar bilan muntazam va ijobiy innovatsion hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.
7. Raqamli va an’anaviy ta’lim vositalari o‘rtasida muvozanat yaratish.
8. Shakllantiruvchi baholash va innovatsion monitoring asosida o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatib borish.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarni amaliyotga joriy etish masalasida ham innovatsion muvozanatni saqlash zarurligi ko‘rinadi. Texnologiyalar o‘quvchilarning diqqatini jamlash va ko‘rgazmaliligini oshirishga xizmat qilishi lozim, ammo ular jonli muloqot hamda amaliy muomalani to‘liq almashtira olmaydi. Ota-ona va maktab o‘rtasidagi izchil hamkorlik esa o‘quvchidagi ijobiy o‘zgarishlarni mustahkamlashda hal qiluvchi bo‘g‘in vazifasini bajaradi.

Boshlang‘ich ta’limda ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish jamiyatning kelajak taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Aynan ushbu bosqichda bolaning bilim olishga bo‘lgan munosabati, shaxsiy fazilatlari va hayotiy ko‘nikmalarining dastlabki asoslari shakllanadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi o‘qituvchining innovatsion mahorati, o‘quvchilarga individual yondasha olishi va zamonaviy ta’lim metodlarini to‘g‘ri qo‘llashiga bog‘liq. O‘quvchi markazli yondashuv, interfaol metodlar, differensial ta’lim, innovatsion monitoring, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish hamda oila va maktab hamkorligi ushbu jarayonning asosiy innovatsion mexanizmlarini tashkil etadi.

Shunday qilib, ta’lim va tarbiyani yagona tizim sifatida tashkil etish, o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va mustaqil fikrlashi hamda faoliyatini qo‘llab-quvvatlash boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Taklif etilgan amaliy mexanizmlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion faoliyatini takomillashtirish uchun muhim metodik asos bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
3. Ishmuhamedov R.J. Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.

4-SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA YAPON TARBIYA YONDASHUVI VOSITASIDA JAMOAVIY HAMKORLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Abdupattoyeva Barhayo Nozimjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
Djakbarova Mahliyo Ibraximjanovna
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda yapon tarbiya yondashuvidan foydalanishning ilmiy-metodik imkoniyatlari yoritiladi. Yapon ta’lim tajribasida hamkorlik, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, sinf jamoasiga daxldorlik va amaliy faoliyat orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishga e’tibor qaratiladi. Maqolada ushbu g‘oyalarni o‘qish savodxonligi mazmuni bilan uyg‘unlashtirishning metodik shartlari, guruhli topshiriqlarni tashkil etish bosqichlari, o‘quvchilar rollarini taqsimlash, matn ustida hamkorlikda ishlash, o‘zaro baholash va refleksiya usullari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, 4-sinf, o‘qish savodxonligi, yapon tarbiya yondashuvi, jamoaviy hamkorlik, hamkorlikda o‘qitish, guruhli ish, o‘zaro yordam, mas’uliyat, refleksiya, matnni tushunish.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-методические возможности применения японского образовательного подхода для формирования навыков сотрудничества у учащихся 4-классов на уроках, направленных на развитие читательской грамотности. Японская образовательная практика делает акцент на развитии социальных навыков посредством сотрудничества, взаимного уважения, ответственности, чувства принадлежности к коллективу класса и практического взаимодействия. В статье представлены методические условия интеграции этих принципов в процесс обучения чтению, а также стратегии организации групповых заданий, распределения ролей между учащимися, совместной работы с текстом, взаимного оценивания и рефлексии.

Ключевые слова: начальное образование, 4-класс, читательская грамотность, японский образовательный подход, командная работа, совместное обучение, групповая работа, взаимопомощь, ответственность, рефлексия, понимание текста.

Abstract. This article examines methodological opportunities for developing fourth-grade pupils’ collaborative skills in reading literacy lessons through selected principles of the Japanese approach to education and character formation. The Japanese educational experience emphasizes cooperation, mutual respect, responsibility, participation in classroom community life, and learning through practical activities. The article proposes methods for integrating these principles with reading literacy tasks, including group work, role distribution, collaborative text analysis, peer assessment and reflection. Criteria for assessing collaborative skills and a model of a reading literacy lesson are also presented.

Keywords: primary education, fourth grade, reading literacy, Japanese educational approach, collaboration, teamwork, group work, responsibility, reading comprehension, reflection.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat bilimlarni egallashi emas, balki ularni muloqot, hamkorlik, muammoli vaziyatlarni hal qilish va mustaqil fikrlash jarayonida qo‘llay olishi muhim hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllantiriladigan ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalar bolaning keyingi ta’lim faoliyati uchun muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. 4-sinf o‘quvchisi matnni mustaqil o‘qish, mazmunini anglash, savollarga javob berish, asosiy fikrni aniqlash, xulosa chiqarish va o‘z fikrini asoslash bilan birga, tengdoshlari bilan fikr almashishga ham tayyor bo‘lishi lozim. O‘qish savodxonligi darslari bunday ko‘nikmalarni birgalikda rivojlantirish uchun qulay pedagogik maydon yaratadi. Matn mazmuni yuzasidan savol-javob, qahramonlar xatti-harakatini tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash, voqealar ketma-ketligini tiklash, matnga sarlavha tanlash va dalillarni topish kabi topshiriqlarni juftlik yoki kichik guruhda tashkil etish o‘quvchilarning bir-biridan o‘rganishiga imkon beradi.

Yapon ta’lim tajribasida esa maktab hayoti o‘quvchilarning ijtimoiy mas’uliyati, o‘zaro hurmati va jamoaga daxldorligini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘lanadi. Shu sababli yapon tarbiya yondashuvining hamkorlik, mas’uliyat, o‘zaro yordam va jamoaviy faoliyatga oid tamoyillarini 4-sinf o‘qish savodxonligi darslariga moslashtirish ilmiy-metodik jihatdan dolzarb masalalardan biridir. Bunda xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirish emas, balki uning mazmunan mos, pedagogik jihatdan asoslangan elementlarini milliy ta’lim qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirish nazarda tutiladi. Yapon ta’lim tajribasining tegishli jihatlari sifatida jamoa a’zosi sifatida mas’uliyatni his qilish, hamkorlikda muammoni hal etish, vazifalarni taqsimlash, o‘zaro yordam, sinfdagi ijobiy munosabatlarni rivojlantirish va faoliyatdan keyingi refleksiyani ajratish mumkin. Shuningdek, boshlang‘ich maktablar uchun tayyorlangan darsliklarda sinfdagi faoliyat o‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘lanadi. Bu jihat o‘qish savodxonligi darsida o‘quvchilarga faqat tayyor topshiriqni bajaruvchi emas, balki guruh ishini rejalashtiruvchi va natijasini tahlil qiluvchi subyekt sifatida qarash imkonini beradi. Bu orqali o’quvchi yoshlarni hamjihatlikda faoliyat yuritishga hamda sog’lom raqobat qurishlari uchun yetarli sharoit yaratilgan bo’ladi desak mubolag’a bo’lmaydi. Jamoaviy hamkorlik ko‘nikmasi - o‘quvchining umumiy maqsadga erishish uchun tengdoshlari bilan muloqot qilishi, vazifani taqsimlashi, o‘z fikrini aniq ifodalashi, boshqalarning fikrini tinglashi, kelishmovchiliklarni konstruktiv tarzda hal qilishi va umumiy natija uchun mas’uliyatni bo‘lishishi bilan ifodalanadigan kompleks ko‘nikmadir. 4-sinf o‘quvchilarida ushbu ko‘nikma quyidagi tarkibiy qismlar orqali namoyon bo‘ladi:

1) tinglash va tushunish;
2) fikr bildirish;
3) savol berish;
4) vazifani taqsimlash;
5) o‘z zimmasidagi vazifani bajarish;
6) boshqalarga yordam berish;
7) umumiy qarorga kelish;
8) guruh natijasini baholash.

O‘qish savodxonligi darslarida ushbu komponentlarning barchasini bir topshiriqning o‘zida rivojlantirish mumkin. Masalan, guruhga qisqa hikoya beriladi. Bir o‘quvchi matnni ovoz chiqarib o‘qiydi, ikkinchisi asosiy fikrni aniqlaydi, uchinchisi matndan dalillarni topadi,

to‘rtinchisi qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildiradi. Yakunda barcha a’zolar javoblarni birlashtirib, umumiy xulosa tayyorlaydi. Bunda har bir o‘quvchining hissasi guruh natijasiga bog‘lanadi. Yapon ta’lim – tarbiyasiga asoslangan holda jamoaviy hamkorlikni quyidagi bosqichlarni bosib o’tish asnosida milliyligimiz ilan uyg’unlashtirib natijaga erisjhish mumkin:

1-bosqich. Motivatsiya va tushuncha hosil qilish:
- jamoa nima va nima uchun kerakligi haqida suhbat o‘tkazish;
- “Yolg‘iz va birga ishlash” mavzusida kichik rolli o‘yin;
- hayotiy misollar (sinf, oila, sport jamoasi) tahlili;
- “Men jamoada nimani qadrlayman?” mini-yozuv mashqi.

2-bosqich. Qoidalarni birgalikda ishlab chiqish:
- “Sinf jamoasi qoidalari”ni o‘quvchilar bilan birga tuzish;
- har bir qoida uchun tushuntirish berish;
- qoidalarni plakatga yozib, sinfga osib qo‘yish
- qoidalarga rioya qilish bo‘yicha kelishuv (mini-shartnoma).

-

3-bosqich. Rollarni taqsimlashni o‘rgatish:
- guruhda rollar (lider, yozuvchi, taqdimotchi, kuzatuvchi) tushuntiriladi;
- har bir o‘quvchi turli rollarni sinab ko‘radi;
- rollar almashinuvi orqali tajriba orttirish;
- “Qaysi rolda o‘zimni qulay his qildim?” refleksiya.

4-bosqich. Kichik guruhlarda ishlashni tashkil etish:
- 3–5 kishilik kichik guruhlar tuzish;
- oddiy topshiriqlarni guruhda bajarish (rasm, jadval, hikoya);
- vazifani birgalikda rejalashtirish;
- natijani umumiy muhokama qilish.

5-bosqich. Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish:
- “Faol tinglash” mashqlari;
- bir-birining fikrini bo‘lmasdan eshitish;
- “Mening fikrimcha…” shaklida gapirishni o‘rgatish;
- bahs-munozara madaniyatini shakllantirish.

6-bosqich. Muammoli vaziyatlarda hamkorlik:
- guruhga muammoli vazifa berish (masalan, yechim topish;
- har bir o‘quvchining fikrini yig‘ish;
- birgalikda eng yaxshi yechimni tanlash;
- qaror qabul qilish jarayonini tahlil qilish.

7-bosqich. O‘zaro yordam va qo‘llab-quvvatlash:
- kuchli o‘quvchi – yordamchi tizimini joriy qilish;

- “Bir-biriga o‘rgatish” usuli;
- guruh ichida yordam berishni rag‘batlantirish;
- “Bugun kim menga yordam berdi?” refleksiya.

8-bosqich. Jamoaviy loyihalar:
- kichik loyiha (plakat, prezentatsiya, sahna ko‘rinishi) berish;
- vazifalarni guruh ichida taqsimlash;
- birgalikda mahsulot yaratish;
- loyiha natijasini sinf oldida himoya qilish.

9-bosqich. Baholash va o‘zaro baholash:
- guruh ishini mezonlar asosida baholash;
- o‘z-o‘zini baholash varaqalari;
- guruhdoshlarni baholash (hurmat bilan);
- “Nimani yaxshi bajardik, nimani yaxshilash kerak?” tahlil.

10-bosqich. Refleksiya va mustahkamlash:
- jamoaviy ish tajribasini muhokama qilish;
- har bir o‘quvchi o‘z hissasini baholaydi;
- eng yaxshi hamkorlik namunalari rag‘batlantiriladi;
- keyingi faoliyat uchun xulosa va reja tuziladi.

Bu bosqichlarni tizimli qo’llash orqali sinf jamoasini birlashtirish, hamnafas odim otishga, raqobatbardoshlilikka yo’naltirishimiz mumkin bo’ladi.

Xulosa qilib aytamizki, 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida yapon tarbiya yondashuvi asosida jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarning o‘qish, fikrlash, muloqot va ijtimoiy kompetensiyalarini birgalikda shakllantirish imkonini beradi. Yondashuvning metodik qiymati jamoaviy faoliyatni darsning tabiiy tarkibiy qismiga aylantirish, har bir o‘quvchining hissasini umumiy natija bilan bog‘lash va refleksiya orqali o‘quvchining o‘z faoliyatini anglashini ta’minlashda namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 23.09.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim uchun o‘quv dasturlari va metodik tavsiyalar. -Toshkent.
3. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. -Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
4. Xusanova F.Z, Djakbarova M.I. “Yaponiya ta’lim va tarbiya tajribasi.” Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun metodik ko‘rsatma 4-sinf – Namangan.2026

FOYDALANILGAN SAYTLAR

1. Ilmiy.uz
2. Axborotnoma.uz

XORIJIY TAJRIBADA KO'RISH BO'YICHA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR UCHUN ASSISTIV SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Akramov Abdurahmon Xaydarali o'g'li
Mustaqil tadqiqotchi, Toshkent sh.
E-mail: akramovabdurrahmon@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-3381-9038

Kalit so’zlar: assistiv texnologiyalar, sun’iy intellekt, ko’rish bo’yicha nogironligi bo’lgan shaxslar, xorijiy tajriba, oliy ta’lim, inklyuziv ta’lim.

Zamonaviy sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim va kundalik hayotdagi mustaqillik darajasini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xorijiy ilmiy adabiyotda ushbu masala so'nggi yillarda faol o'rganilmoqda, bu esa mavzuning xalqaro miqyosdagi dolzarbligini tasdiqlaydi.

L. Manirajee va boshqalar (2024) tomonidan o'tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhida 2013–2023-yillar oralig'idagi tadqiqotlar tahlil qilinib, assistiv texnologiyalarning ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslarning axborot izlash, bandlikka joylashish va ta'lim olish jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatilgan. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalari xodimlarining ushbu texnologiyalar bo'yicha bilim darajasi yetarli emasligi alohida qayd etilgan.

S. Alimovic (2024) tadqiqotida assistiv texnologiyalardan foydalanishning nafaqat ijobiy, balki amaliy qiyinchiliklari — texnik ta'minot yetishmovchiligi, foydalanuvchilarni maxsus o'qitish tizimining mavjud emasligi va vositalarning mahalliy tilga moslashtirilmaganligi — tahlil qilingan. 2026-yilda chop etilgan yana bir tizimli sharhda (2014–2024-yillar) sohadagi nashrlar sonining barqaror o'sib borayotgani, tadqiqotlarning asosiy qismi ta'lim funksionalligi va o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga qaratilgani ta'kidlangan.

Oliy ta'lim bosqichiga bag'ishlangan alohida tizimli sharhda assistiv vositalarning talabalar mustaqilligi va harakatchanligini oshirishdagi o'rni ko'rsatilgan bo'lsa-da, ularni tanlash va joriy etish bo'yicha yagona uslubiy ko'rsatmalarning yo'qligi muammo sifatida qayd etilgan. World Blind Union (2019) va UNESCO (2020) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro tavsiyalarda ham inklyuziv ta'lim muhitini raqamli vositalar asosida boyitish zarurligi alohida ta'kidlanadi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tajriba assistiv sun'iy intellekt vositalarining ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslar ta'limidagi salohiyatini yaqqol tasdiqlaydi, biroq bu tajribani milliy sharoitga — xususan, mahalliy til va o'quv kontentiga — moslashtirish masalasi alohida ilmiy tadqiqotni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Manirajee L. et al. Assistive Technology for Visually Impaired Individuals: A Systematic Literature Review (SLR) // International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. – 2024. – Vol. 14, No. 2.

2. Alimovic S. Benefits and challenges of using assistive technology in the education and rehabilitation of individuals with visual impairments // Disability and Rehabilitation: Assistive Technology. – 2024. – Vol. 19, No. 4. DOI: 10.1080/17483107.2024.2344802.
3. Exploring the use of assistive technology in special education: Issues and trends for student visual impairments: A systematic literature review // Assistive Technology. – 2026. – Vol. 38, No. 4. DOI: 10.1080/10400435.2026.2636752.
4. World Blind Union. Inclusive Education for Learners with Visual Impairment. – 2019.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. – Paris, 2020.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISH METODIKASI: KO‘ZI OJIZ BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA TASHKIL ETISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna
Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o’qituvchisi,
Namangan davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-kurs magistranti
Xalmirzayeva Fotima Kamiljanovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Ko‘zi ojiz bolalarning ta’lim ehtiyojlari, Brayl yozuvidan foydalanish, taktil va assistiv vositalarni qo‘llash, og‘zaki nutqni rivojlantirish hamda grammatik va imlo ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislar hamkorligining ta’lim samaradorligidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, ona tili, ko‘zi ojiz o‘quvchilar, taktil vositalar, assistiv texnologiyalar, nutq rivoji.

Аннотация. В статье освещаются научно-методические основы преподавания родного языка в начальных классах для незрячих учащихся в условиях инклюзивного образования. Рассматриваются образовательные потребности незрячих детей, использование шрифта Брайля, тактильных и вспомогательных средств, развитие устной речи, а также формирование грамматических и орфографических навыков. Особое внимание уделяется сотрудничеству учителя, родителей и специалистов в повышении эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: инклюзивное образование, начальное образование, родной язык, незрячие учащиеся, тактильные средства, ассистивные технологии, развитие речи.

Abstract. This article discusses the scientific and methodological foundations of teaching the native language to visually impaired and blind primary school students in an inclusive education environment. It analyzes the educational needs of blind children, the use of Braille, tactile and assistive tools, the development of oral speech, and the formation of grammatical and spelling skills. The article also highlights the importance of cooperation between teachers, parents, and specialists in improving the effectiveness of the educational process.

Keywords: inclusive education, primary education, native language, tactile tools, assistive technologies, speech development.

Bugungi kunda ta’lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, uning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash va ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarni umumiy ta’lim jarayoniga jalb etish, ular uchun qulay pedagogik muhit yaratish inklyuziv ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

Ona tili fani boshlang‘ich ta’limning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, fikrini aniq va izchil ifodalash, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini

shakllantirishga xizmat qiladi. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ona tili mashg‘ulotlarini tashkil etishda esa an’anaviy metodlarni bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirish talab etiladi.

Ona tili o‘qitish metodikasida o‘quvchining faol ishtiroki, nutqiy faoliyatini rivojlantirish, grammatik bilimlarni amaliy mashqlar orqali shakllantirish muhim tamoyillar sifatida qaraladi. Ko‘zi ojiz bolalar ta’limida esa mazkur tamoyillarni taktil, eshitish va boshqa sezgi imkoniyatlariga moslashtirish zarur.

Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarning, jumladan, nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim jarayonida teng ishtirok etishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan. Inklyuziv ta’lim ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish va barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash bilan bog‘liq.

Ko‘zi ojiz bolalar uchun ta’lim muhitini tashkil etishda ko‘rish orqali qabul qilinadigan ma’lumotlarning o‘rnini boshqa sezgi kanallari orqali yetkazish muhimdir. Shu sababli ona tili darslarida eshitish, qo‘l bilan sezish, og‘zaki tushuntirish va amaliy faoliyatdan samarali foydalanish talab qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash, ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish kabi masalalarga e’tibor qaratilgan. Bu holat ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun ham moslashtirilgan ta’lim sharoitlarini yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolaning asosiy maqsadi boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini ko‘zi ojiz o‘quvchilarga o‘qitishning samarali metod va vositalarini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish hamda inklyuziv ta’lim sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ta’lim ehtiyojlarini aniqlash, ona tili darslarida moslashtirilgan metodlardan foydalanish, Brayl yozuvi va taktil vositalarning imkoniyatlarini o‘rganish, og‘zaki nutq va grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘llarini ko‘rsatish vazifalari belgilandi.

Inklyuziv ta’limning asosiy mohiyati o‘quvchini mavjud imkoniyatlari asosida ta’lim jarayoniga jalb qilish va uning ehtiyojlariga mos pedagogik sharoit yaratishdan iborat. Bunda bolaning imkoniyati cheklanganligi uning ta’lim olishiga to‘sqinlik qiluvchi omil sifatida emas, balki ta’lim metodlarini moslashtirishni talab qiluvchi holat sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilar uchun ta’limdagi ishtirok va imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan tizimli yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, ko‘zi ojiz o‘quvchini sinfdan ajratmasdan, balki uning ehtiyojlarini hisobga olgan holda umumiy ta’lim jarayoniga qo‘shish muhimdir.

Inklyuziv sinfda o‘qituvchi o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olishi, topshiriqlarni turli shakllarda taqdim etishi va o‘quvchining bilimini faqat bitta usul orqali baholamasligi kerak.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ehtiyojlari, avvalo, axborotni qabul qilish usullari bilan bog‘liq. Ko‘rish imkoniyati cheklanganligi sababli ular matn, jadval, rasm va boshqa vizual materiallardan odatdagi shaklda foydalana olmaydi.

Bunday vaziyatda eshitish va taktil sezgi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirishda og‘zaki izohlarni aniq va izchil berishi, zarur hollarda predmetlarni qo‘l bilan sezish orqali o‘rganish imkoniyatini yaratishi lozim.

Ko‘rish qobiliyatining pasayishi insonning ta’lim va kundalik faoliyatiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida moslashtirilgan vositalardan foydalanish katta ahamiyatga ega.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning savodxonligini shakllantirishda Brayl yozuvi alohida o‘rin tutadi. Brayl tizimi harflar, raqamlar va boshqa belgilarni barmoq orqali sezish imkonini beruvchi nuqtali yozuv tizimidir.

Ona tili darslarida Brayl yozuvidan foydalanish o‘quvchining yozish va o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, mustaqil ravishda axborot olish imkoniyatini ham kengaytiradi.

Taktil materiallardan foydalanishda predmetning shakli, hajmi, tuzilishi va boshqa xususiyatlari o‘quvchi tomonidan qo‘l bilan sezilishi mumkin bo‘lishi kerak. Masalan, grammatik mavzularni o‘rgatishda so‘zlar alohida taktil kartochkalarga joylashtirilishi va o‘quvchiga ularni tartibga keltirish topshirig‘i berilishi mumkin.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ona tili mashg‘ulotlarini tashkil etishda o‘qituvchi darsning barcha bosqichlarini oldindan rejalashtirishi zarur. Dars jarayonida mavzuni tushuntirish, savol-javob, mustaqil ish, amaliy mashq va baholash bosqichlari o‘zaro bog‘langan holda olib boriladi.

Yangi mavzu og‘zaki tushuntirilganda o‘qituvchi sodda, aniq va izchil nutqdan foydalanishi kerak. “Bu yerda”, “yuqorida”, “rasmda” kabi faqat ko‘rishga asoslangan izohlar o‘rniga predmet yoki topshiriqning joylashuvi aniq tasvirlab berilishi maqsadga muvofiq.

Masalan, gap tuzilishini o‘rgatishda o‘quvchiga gapning har bir qismi alohida so‘z sifatida berilib, ularni mazmuniga ko‘ra to‘g‘ri tartibga keltirish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunday mashqlar o‘quvchining grammatik fikrlashini rivojlantiradi.

Ona tili ta’limining muhim vazifalaridan biri o‘quvchining og‘zaki nutqini rivojlantirishdir. Ko‘zi ojiz bolalar bilan ishlashda suhbat, savol-javob, hikoya qilish, tinglangan matnni qayta so‘zlash kabi metodlardan keng foydalanish mumkin.

O‘qituvchi o‘quvchini mustaqil fikr bildirishga undashi kerak. Buning uchun kundalik hayot, oila, maktab, tabiat, do‘stlik kabi bolaga tanish mavzulardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Masalan, o‘quvchiga qisqa hikoya tinglatilib, undan voqealar ketma-ketligini aytib berish, qahramonlarning harakatlariga munosabat bildirish va hikoyaga sarlavha tanlash so‘ralishi mumkin.

Bunday topshiriqlar nafaqat nutqni, balki xotira, tafakkur va mustaqil fikrlashni ham rivojlantiradi.

Grammatik bilimlarni shakllantirishda amaliy mashqlar muhim o‘rin tutadi. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun topshiriqlarni Brayl yozuvida yoki audio shaklda taqdim etish mumkin.

So‘z turkumlarini o‘rgatishda o‘quvchiga turli so‘zlar berilib, ularni ot, sifat, son va fe’l kabi guruhlarga ajratish topshirig‘i beriladi. Gap bo‘laklarini o‘rganishda esa gap tarkibidagi so‘zlarning vazifasi og‘zaki savollar orqali aniqlanadi.

Imlo ko‘nikmalarini rivojlantirishda diktant, izohli diktant, lug‘at diktanti va mustaqil yozma mashqlardan foydalanish mumkin. Bunda o‘quvchining yozish tezligi va individual imkoniyatlari hisobga olinishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalar ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ekran o‘qish dasturlari, audio materiallar, elektron kitoblar va boshqa assistiv texnologiyalar ona tili fanini o‘rganishda yordamchi vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Brayl savodxonligini rivojlantirishda texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda assistiv texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi imkoniyatlari tahlil qilingan.

Biroq texnologiya o‘qituvchining o‘rnini to‘liq egallamasligi kerak. U ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida ishlatilishi maqsadga muvofiq.

Ko‘zi ojiz bolaning ta’limdagi muvaffaqiyati faqat dars jarayoniga emas, balki o‘qituvchi, ota-ona va tegishli mutaxassislarning hamkorligiga ham bog‘liq.

O‘qituvchi bolaning o‘zlashtirish darajasi va qiyinchiliklarini ota-onaga tushuntirib borishi, ota-ona esa bolaning uy sharoitidagi o‘quv faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Zarur hollarda maxsus pedagog, tiflopedagog, psixolog va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarga ona tili fanini o‘qitish jarayonida eng muhim masalalardan biri ta’lim mazmunini emas, uni yetkazish shaklini moslashtirishdir. O‘quvchi umumiy ta’lim dasturidagi bilimlarni egallashi mumkin, biroq mazkur bilimlarni qabul qilish va namoyon etish usuli boshqa o‘quvchilarnikidan farq qilishi mumkin.

Shuning uchun o‘qituvchi ko‘rishga asoslangan topshiriqlarni audio, taktil yoki og‘zaki shaklga moslashtirishi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi.

Inklyuziv ta’limning samaradorligi faqat maxsus vositalarning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Sinfdagi psixologik muhit, o‘qituvchining munosabati, tengdoshlar bilan muloqot va o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash ham muhim omillardir.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun ona tili darslarini samarali tashkil etishda quyidagi metodik yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

— o‘quv materiallarini Brayl yozuvi yoki audio shaklda taqdim etish;
— dars jarayonida aniq va tushunarli og‘zaki izohlardan foydalanish;
— taktil kartochkalar, predmetlar va modellarni qo‘llash;
— o‘quvchini mustaqil fikrlash va og‘zaki javob berishga undash;
— yozma topshiriqlarni o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirish;
— assistiv texnologiyalardan maqsadli foydalanish;
— ota-ona va mutaxassislar bilan muntazam hamkorlik qilish;
— baholashda o‘quvchining individual rivojlanishini hisobga olish.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini ko‘zi ojiz o‘quvchilarga o‘qitish inklyuziv ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur jarayonda o‘quvchining individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, axborotni eshitish va taktil sezgi orqali qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Brayl yozuvi, taktil materiallar, og‘zaki metodlar va assistiv texnologiyalardan oqilona foydalanish ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ona tili bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, o‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislarning hamkorligi ta’lim jarayonining uzluksizligi va samaradorligini ta’minlaydi. Eng muhimi, ko‘zi ojiz o‘quvchi o‘zini sinfning

teng huquqli a’zosi sifatida his qilishi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun qulay sharoit yaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Noshir, 2009.
2. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637, 2020-yil.
4. World Health Organization. World Report on Vision. Geneva: WHO, 2019.
5. Pinder C., et al. Effectiveness of technology for braille literacy education for children: a systematic review. Assistive Technology, 2022.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education — All Means All. Paris: UNESCO, 2020.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INTERAKTIV RAQAMLI TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING O‘QUV SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Abduraximova Gulbahor
Namangan davlat pedagogika institut
“Boshlang‘ich talim” yo‘nalishi 1-kurs talabasi
e-mail: guliabdurashidovna29@gmail.com
tel: +998934474307

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda interaktiv raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishi va darsdagi faolligiga ta’siri yoritilgan. Raqamli resurslarning o‘quv materiallarini ko‘rgazmali, tushunarli va qiziqarli shaklda taqdim etishdagi imkoniyatlari hamda ulardan foydalanishning o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuni e’tiborga olish kerakki, ta’lim jarayonida interaktiv topshiriqlar, multimedia vositalari va elektron ta’lim platformalaridan foydalanish samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, raqamli ta’lim, interaktiv ta’lim resurslari, raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari, elektron ta’lim platformalari, o‘quv samaradorligi, raqamli kompetensiya.

Аннотация: В статье освещается влияние использования интерактивных цифровых образовательных ресурсов в начальных классах на усвоение знаний учащимися и их активность на уроках. Анализируются возможности цифровых ресурсов в представлении учебного материала в наглядной, доступной и увлекательной форме, а также их значение в развитии навыков самостоятельной работы учащихся. Особое внимание уделено основным факторам, влияющим на эффективность использования интерактивных заданий, мультимедийных средств и электронных образовательных платформ в учебном процессе.

Ключевые слова: начальное образование, цифровое образование, интерактивные образовательные ресурсы, цифровые технологии, мультимедийные средства, электронные образовательные платформы, эффективность обучения, цифровая компетентность.

Abstract: This article examines the impact of using interactive digital educational resources in primary classrooms on students’ knowledge acquisition and engagement in the learning process. It analyzes the potential of digital resources to present learning materials in a visual, accessible, and engaging manner, as well as their role in developing students’ independent learning skills. Particular attention is given to the key factors affecting the effectiveness of interactive tasks, multimedia tools, and electronic learning platforms in the educational process.

Keywords: primary education, digital education, interactive educational resources, digital technologies, multimedia tools, electronic learning platforms, learning effectiveness, digital competence.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi o‘quv jarayonini tashkil etish, o‘quv materiallarini taqdim etish va o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish usullarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida raqamli vositalardan foydalanish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda o‘quvchilarda bilim olishga munosabat, mustaqil ishlash, axborotni qabul qilish va undan foydalanish kabi muhim ko‘nikmalar shakllanadi. Interaktiv raqamli ta’lim resurslari o‘quv materiallarini matn shaklidagina emas, balki tasvir, animatsiya, audio, video, interaktiv topshiriq va elektron testlar orqali taqdim etish imkonini beradi. Natijada o‘quvchining dars jarayonidagi ishtirokini faollashtirish, murakkab tushunchalarni ko‘rgazmali tarzda tushuntirish va o‘quv materialini mustahkamlash uchun qo‘shimcha pedagogik imkoniyatlar yuzaga keladi.

Raqamli ta’limning ahamiyati xalqaro miqyosdagi ko‘rsatkichlarda ham namoyon bo‘lmoqda. UNESCOning 2023-yilgi Global Education Monitoring hisobotida 2022-yil holatiga ko‘ra dunyoda boshlang‘ich maktablarning 40 foizi internetga ulanganligi qayd etilgan [1]. Shu bilan birga, 2023-yilda dunyo internet foydalanuvchilari ulushi 66 foizga yetgan bo‘lsa, maktablarning raqamli infratuzilmasi bundan ancha sekin rivojlanayotganligi ko‘rsatilgan. Bu holat raqamli texnologiyalardan ta’limda foydalanish faqat qurilma yoki internet mavjudligi bilan belgilanmasligini, balki texnologiyaning ta’lim maqsadlariga qanchalik moslashtirilgani ham muhim ekanligini ko‘rsatadi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarning ta’limdagi samarasi barcha sharoitlarda bir xil emas; ayrim vositalar ma’lum fan va vaziyatlarda ijobiy natija berishi mumkin, biroq texnologiyani pedagogik jarayonga maqsadsiz kiritish avtomatik ravishda o‘quv natijalarini yaxshilamaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham raqamli infratuzilmani rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Milliy statistika tizimining 2025-yilgi ma’lumotlarida 2024-yilda mamlakatdagi maktablarning 99,9 foizi ta’lim maqsadlarida internetdan foydalanish imkoniyatiga ega ekani, shuningdek, 99,9 foiz maktab ta’lim maqsadlari uchun kompyuterlar bilan ta’minlangani ko‘rsatilgan [2]. Ushbu ko‘rsatkichlar mamlakat maktab ta’limida raqamli infratuzilmaning sezilarli darajada kengayganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, texnik imkoniyatlarning mavjudligi raqamli vositalardan pedagogik jihatdan samarali foydalanish masalasini ham kun tartibiga olib chiqadi.

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining 2024-yil yakunlari bo‘yicha ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 10 mingdan ortiq maktab faoliyat yuritib, ularda qariyb 8,7 million nafar o‘quvchi va tarbiyalanuvchiga 700 ming nafarga yaqin pedagog ta’lim-tarbiya bermoqda [3]. Bunday keng qamrovli ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish masalasi faqat texnik jihozlash bilan cheklanmay, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, ta’lim mazmuni va foydalanilayotgan resurslarning metodik sifatini ham qamrab olishi zarur. Vazirlik tomonidan 2024–2025-o‘quv yiliga oid maktablar va o‘quvchilar to‘g‘risidagi statistik ma’lumotlarning muntazam e’lon qilinishi ham ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarni raqamli ko‘rsatkichlar asosida kuzatish imkonini bermoqda.

Mavzuning asosiy muammosi shundaki, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etishning o‘zi yuqori o‘quv samaradorligini kafolatlamaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun raqamli resursning mavjudligi emas, uning yoshga mosligi, ta’limiy maqsadga yo‘naltirilganligi, o‘quvchini faol harakatga undashi va o‘zlashtirish natijasini baholash

imkonini berishi muhim hisoblanadi. Masalan, oddiy videoni tomosha qilish bilan o‘quvchini savolga javob berishga, topshiriq bajarishga, xatoni aniqlashga yoki mustaqil qaror qabul qilishga undaydigan interaktiv resursning pedagogik ta’siri bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli raqamli texnologiyalarni “ko‘proq foydalanish” emas, balki “maqsadga muvofiq foydalanish” tamoyili asosida tashkil etish muhimdir. UNESCO ham texnologiya ta’limning maqsadi emas, balki ta’lim natijalarini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi lozimligini ta’kidlaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinflarda interaktiv raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishi va darsdagi faolligiga ta’sirini tahlil qilish, shuningdek, bunday resurslardan pedagogik jihatdan samarali foydalanish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun interaktiv raqamli ta’lim resurslarining asosiy turlarini tavsiflash, ularning boshlang‘ich ta’limdagi pedagogik imkoniyatlarini ochib berish, o‘quv samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash hamda ulardan foydalanishning metodik shartlarini asoslash vazifalari belgilanadi.

Maqolaning nazariy asosini raqamli ta’lim, interaktiv ta’lim, faol o‘qitish va multimedia vositalaridan foydalanishga oid pedagogik qarashlar tashkil etadi. Ushbu yondashuvlarda o‘quvchi tayyor axborotni passiv qabul qiluvchi emas, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. Interaktiv raqamli resurslarning asosiy afzalligi ham shundaki, ular o‘quvchini material bilan bevosita ishlashga, topshiriqlarni bajarishga, javoblarni tekshirishga va xatolar ustida ishlashga jalb qilishi mumkin. Biroq mazkur imkoniyatlardan foydalanishda o‘qituvchining metodik tanlovi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Maqolaning yangilik jihati boshlang‘ich sinflarda interaktiv raqamli resurslarning o‘quv samaradorligiga ta’sirini faqat texnologiyaning mavjudligi nuqtayi nazaridan emas, balki o‘quvchining bilimlarni o‘zlashtirishi, darsdagi faolligi va mustaqil ishlashi kabi o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlar asosida ko‘rib chiqish bilan belgilanadi. Shuningdek, raqamli resurslarni ta’lim maqsadiga mos tanlash, o‘quvchi bilan interaktiv faoliyatni tashkil etish, natijani baholash va keyingi ta’lim jarayonini takomillashtirishga asoslangan metodik yondashuvni taklif etish maqolaning amaliy yo‘nalishini kuchaytiradi.

Maqolaning amaliy ahamiyati shundan iboratki, unda ilgari surilgan xulosalar va tavsiyalardan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari dars jarayonida interaktiv raqamli resurslarni tanlash va qo‘llashda foydalanishlari mumkin. Ayniqsa, raqamli vositani dars maqsadi, o‘quvchining yosh xususiyati va kutilayotgan ta’limiy natija bilan bog‘lashga e’tibor qaratilishi boshlang‘ich ta’limda texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasini faqat kompyuter, planshet yoki internetdan foydalanish bilan izohlash yetarli emas. Ta’lim jarayonida texnologiyaning haqiqiy qiymati undan qanday pedagogik maqsadda foydalanilayotganiga bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, interaktiv raqamli ta’lim resurslari o‘quvchining ta’lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish, o‘quv materialini turli shakllarda taqdim etish va o‘quv faoliyati natijasiga tezkor fikr-mulohaza olish imkonini beradigan vositalar sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. UNESCOning 2023-yilgi Global Education Monitoring hisobotida ham raqamli texnologiyalarning ta’limdagi samarasi avtomatik ravishda yuzaga kelmasligi, texnologiya ta’lim maqsadlari va pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilgandagina qo‘shimcha qiymat yaratishi mumkinligi ta’kidlangan [1]. Hisobotda

dunyo miqyosida boshlang‘ich maktablarning 40 foizi internetga ulanganligi qayd etilib, raqamli imkoniyatlar bilan bir qatorda ularning pedagogik jihatdan to‘g‘ri qo‘llanilishi ham muhimligi ko‘rsatilgan.

Interaktiv raqamli ta’lim resurslarini oddiy elektron o‘quv materiallaridan ajratib turuvchi asosiy jihat o‘quvchining mazkur resurs bilan faol munosabatga kirishish imkoniyatidir. Masalan, elektron shakldagi oddiy matn yoki PDF hujjat o‘quv materialini raqamli ko‘rinishda taqdim etsa, interaktiv topshiriq o‘quvchidan javob tanlash, obyektlarni moslashtirish, masalani yechish, savolga javob berish yoki xatoni aniqlash kabi faol harakatlarni talab qiladi. Multimedia vositalari esa matn, tasvir, audio, video va animatsiyani birlashtirib, mavzuni bir nechta axborot kanallari orqali tushuntirish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bunday yondashuv ayniqsa muhim, chunki abstrakt tushunchalarni faqat og‘zaki yoki yozma shaklda tushuntirish ayrim mavzularda yetarli bo‘lmasligi mumkin. Raqamli vositalar orqali mavzuning tasviriy va amaliy jihatlarini birlashtirish o‘quv materialining mazmunini aniqroq tasavvur qilishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalarning boshlang‘ich ta’limdagi imkoniyatlari bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda ham muayyan ijobiy natijalar qayd etilgan. Masalan, Sumedha Chauhanning 2017-yilda Computers and Education jurnalida chop etilgan meta-tahlilida boshlang‘ich ta’limdagi texnologiyalardan foydalanishga oid 122 ta ilmiy maqola natijalari umumlashtirilgan [4]. Muallif texnologiyaning o‘quv samaradorligiga o‘rtacha darajadagi ijobiy ta’siri mavjudligini aniqlagan va natijaga fan sohasi, qo‘llanilgan texnologiya turi, foydalanish davomiyligi hamda ta’lim muhiti kabi omillar ta’sir qilishini ko‘rsatgan. Mazkur xulosa muhim bir jihatni ko‘rsatadi: raqamli vositaning mavjudligi emas, balki uning o‘quv jarayoniga qanday integratsiya qilingani ta’lim natijasini belgilovchi omillardan biridir.

Boshlang‘ich ta’limdagi raqamli texnologiyalar bo‘yicha keng qamrovli adabiyotlar tahlili ham mazkur yo‘nalishning ilmiy jihatdan faol rivojlanayotganini ko‘rsatadi. 2021-yilda Computers and Education Open jurnalida e’lon qilingan tizimli sharhda 2011–2020-yillarda boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar va o‘quv jarayoniga bag‘ishlangan 641 ta maqola tahlil qilingan [5]. Ushbu ishda raqamli texnologiyalar ko‘pincha o‘quv materialini turli ko‘rinishlarda ifodalash, taqdim etish va o‘quv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida ishlatilishi qayd etilgan. Bu esa interaktiv raqamli resurslarni tanlashda ularning tashqi ko‘rinishi yoki texnik imkoniyatidan ko‘ra, o‘quv maqsadini amalga oshirishdagi funksiyasiga e’tibor berish zarurligini ko‘rsatadi.

Interaktivlikning o‘zi ham ta’limiy samaradorlikni kafolatlamaydi. 2026-yilda Social Sciences and Humanities Open jurnalida chop etilgan boshlang‘ich ta’limga oid maqolada 90 nafar beshinchi sinf o‘quvchisi ishtirokidagi tajriba natijalari keltirilgan [6]. Unda interaktiv raqamli material motivatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi va izchil pedagogik dizayn bilan birlashtirilgan hollarda tajriba guruhlarining yakuniy natijalari nazorat guruhiga nisbatan taxminan 19 ball yuqori bo‘lgani qayd etilgan. Mualliflar natijani interaktivlikning o‘ziga emas, balki interaktivlik, motivatsion qo‘llab-quvvatlash va tizimli o‘quv ketma-ketligining birgalikdagi qo‘llanishi bilan izohlagan. Ushbu natija boshlang‘ich ta’lim uchun muhim metodik xulosani beradi: raqamli resurs darsning o‘rnini bosuvchi mustaqil vosita emas, balki o‘qituvchi tomonidan puxta tashkil etilgan pedagogik jarayonning tarkibiy qismi bo‘lishi kerak. Shu jihatdan interaktiv raqamli resurslarning pedagogik imkoniyatlarini bir nechta asosiy

yo‘nalishga ajratish mumkin. Birinchidan, multimedia vositalari o‘quv materialini ko‘rgazmali ifodalash imkonini beradi. Masalan, tabiatshunoslik fanida tabiiy jarayonlarni animatsiya orqali ko‘rsatish, matematika darsida geometrik shakllarni dinamik tarzda tasvirlash yoki ona tili darsida audio va tasvirlardan foydalanish o‘quvchining mavzuni turli shakllarda qabul qilishiga sharoit yaratadi. Ikkinchidan, interaktiv topshiriqlar o‘quvchini bevosita harakatga jalb qiladi. U javobni shunchaki eshitib yoki o‘qib qolmay, uni tanlaydi, tekshiradi va zarur hollarda xatosini tuzatadi. Uchinchidan, elektron test va topshiriqlar o‘qituvchiga o‘quvchining qaysi mavzuni qay darajada o‘zlashtirganini tezroq aniqlash imkonini beradi. To‘rtinchidan, ta’limiy o‘yinlar va gamifikatsiya elementlari o‘quv faoliyatiga musobaqa, rag‘bat va qiziqish elementlarini kiritishi mumkin. Biroq raqamli resurslardan foydalanishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olish alohida talab etiladi. Boshlang‘ich yoshdagi bola uchun uzoq vaqt davomida bir xil shakldagi raqamli faoliyatni davom ettirish diqqatning susayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli raqamli topshiriqlar qisqa, aniq va o‘quv maqsadiga yo‘naltirilgan bo‘lishi, zarur hollarda esa amaliy faoliyat, yozma mashq, suhbat va o‘qituvchi bilan bevosita muloqot bilan almashib turishi maqsadga muvofiq. UNESCO ham texnologiyani ta’limning o‘zi emas, balki ta’lim maqsadlariga xizmat qiluvchi vosita sifatida ko‘rish zarurligini ta’kidlaydi. Hisobotda texnologiyadan foydalanish bo‘yicha qarorlar o‘quvchining ehtiyojlari, ta’limiy samaradorlik, tenglik va barqarorlik kabi mezonlar asosida qabul qilinishi lozimligi qayd etilgan.

Interaktiv raqamli resurslardan foydalanishning yana bir muhim jihati - o‘qituvchining roli. Raqamli vositalarning ko‘payishi o‘qituvchining vazifasini kamaytirmaydi, aksincha, undan resurslarni tanlash, moslashtirish va o‘quv maqsadiga bog‘lash bo‘yicha yuqori metodik tayyorgarlikni talab qiladi. 2026-yilda e’lon qilingan tizimli sharhda ham boshlang‘ich ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tanqidiy fikrlashga ta’siri pedagogik dizayn bilan bog‘liqligi va o‘qituvchining ta’lim jarayonini loyihalovchi sifatidagi roli markaziy ahamiyatga ega ekani qayd etilgan [7]. Demak, texnologiyani darsga qo‘shishning o‘zi yetarli emas; o‘qituvchi raqamli resursning qaysi bosqichda, qanday topshiriq bilan va qanday baholash mezoni asosida qo‘llanishini oldindan belgilashi lozim. Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich sinflarda interaktiv raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning samarali modelini besh ketma-ket bosqich asosida tashkil etish mumkin. Birinchi bosqichda darsning aniq maqsadi belgilanadi. Ikkinchi bosqichda shu maqsadga eng mos raqamli resurs tanlanadi. Uchinchi bosqichda o‘quvchi resurs bilan faol ishlaydigan interaktiv topshiriq tashkil etiladi. To‘rtinchi bosqichda o‘quvchining natijasi baholanadi va aniqlangan xatolar bo‘yicha tezkor fikr-mulohaza beriladi. Beshinchi bosqichda o‘qituvchi olingan natijalarni tahlil qilib, keyingi mashg‘ulotlarda raqamli resursdan foydalanish usulini takomillashtiradi. Mazkur yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, unda texnologiya mustaqil maqsad sifatida emas, balki o‘quv natijasiga erishish vositasi sifatida qaraladi.

Hozirgi davrda mavjud ilmiy manbalar interaktiv raqamli texnologiyalarning boshlang‘ich ta’lim uchun sezilarli pedagogik imkoniyatlarga ega ekanini ko‘rsatadi, biroq ularning samarasi foydalanilgan vositaning o‘zidan ko‘ra, uning dars mazmuni va pedagogik maqsad bilan qanchalik uyg‘unlashtirilganiga bog‘liq. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda raqamli resurslardan foydalanishning asosiy mezoni texnologiyadan foydalanish chastotasi emas, balki uning o‘quvchining bilimlarni o‘zlashtirishi, faolligi va mustaqil ishlashiga

qo‘shgan real hissasi bo‘lishi kerak. Ana shu yondashuv raqamli ta’limni texnik yangilik darajasidan pedagogik samaradorlik vositasiga aylantirish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda interaktiv raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish o‘quv materiallarini ko‘rgazmali, tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazish hamda o‘quvchilarning darsdagi faol ishtirokini ta’minlash imkonini beradi. Raqamli resurslarning o‘quv samaradorligiga ta’siri ularning shunchaki qo‘llanilishiga emas, balki dars maqsadi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va ta’lim mazmuniga mos ravishda tanlanishiga bog‘liq. Multimedia vositalari, interaktiv topshiriqlar, elektron testlar va ta’limiy o‘yinlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishi, mustaqil ishlashi va o‘z faoliyatini baholash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanishda o‘qituvchining raqamli-pedagogik kompetensiyasi, metodik yondashuvi va an’anaviy ta’lim usullari bilan maqbul uyg‘unlikni ta’minlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda raqamli vositalarni tanlash va qo‘llash jarayoni “maqsadni belgilash - resursni tanlash - interaktiv faoliyatni tashkil etish - natijani baholash” ketma-ketligi asosida amalga oshirilishi o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? - Paris: UNESCO, 2023. - 424 p.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida barqaror rivojlanish maqsadlari: statistik to‘plam. - Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, 2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan 2024-yilda amalga oshirilgan ishlari asosiy ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ma’lumot. - Toshkent, 2025. - 6 yanvar. https://gov.uz/oz
4. Chauhan S. A meta-analysis of the impact of technology on learning effectiveness of elementary students // Computers & Education. — 2017. — Vol. 105. — P. 14–30. — DOI: 10.1016/j.compedu.2016.11.005.
5. Gunnars F. A large-scale systematic review relating behaviorism to research of digital technology in primary education // Computers and Education Open. — 2021. — Vol. 2. — Article 100058. — DOI: 10.1016/j.caeo.2021.100058.
6. Amini R., Usmeldi U., Fadillah M. A., Media A., Fitri U., Helsa Y., Zulkarnaini A. P. When interactivity becomes instruction: Effects of motivation-guided digital learning on elementary students’ cognitive outcomes // Social Sciences & Humanities Open. — 2026. — Vol. 13. — Article 102876. — DOI: 10.1016/j.ssaho.2026.102876.
7. León-Díaz F., Boude Figueredo Ó. R., Vargas Sánchez A. D. Pedagogical mediation with ICT for the development of critical thinking in primary education: A systematic review // Thinking Skills and Creativity. - 2026. - Vol. 60. - Article 102085. - DOI: 10.1016/j.tsc.2025.102085.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMNI MODERNIZATSIYA QILISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

NDPI 1-bosqich talabasi: Toxirova Durdona Jaxongir qizi.
Ilmiy maslahatchi: Lutfetdinova Ra’no Xusnetdinovna Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi dotsenti (PhD).

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limni modernizatsiya qilishning asosiy tendensiyalari tahlil qilinadi. Kompetensiyaviy yondashuv, o‘quvchi markazlashgan ta’lim, formativ baholash, raqamli texnologiyalar va STEAM integratsiyasining boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatidagi o‘rni ochib beriladi. Innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy etishning pedagogik shartlari va uchraydigan muammolar ko‘rsatiladi, ularni hal etish bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, modernizatsiya, innovatsion yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, formativ baholash, raqamli kompetensiya, STEAM.

Аннотация. В статье анализируются основные тенденции модернизации начального образования. Раскрывается роль компетентностного подхода, личностно-ориентированного обучения, формирующего оценивания, цифровых технологий и STEAM-интеграции в деятельности учителя начальных классов. Определены педагогические условия внедрения инновационных подходов в практику и возникающие проблемы, предложены пути их решения.

Ключевые слова: начальное образование, модернизация, инновационный подход, компетентностный подход, формирующее оценивание, цифровая компетентность, STEAM.

Abstract. The article analyzes the main trends in the modernization of primary education. It examines the role of the competency-based approach, student-centered learning, formative assessment, digital technologies, and STEAM integration in the work of primary school teachers. The pedagogical conditions for implementing innovative approaches and the problems encountered are identified, and proposals for addressing them are given.

Keywords: primary education, modernization, innovative approach, competency-based approach, formative assessment, digital competence, STEAM.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida sifat o‘zgarishlari kechmoqda. Boshlang‘ich ta’lim shaxs rivojlanishining poydevori bo‘lgani uchun bu jarayonda alohida o‘rin tutadi. Ushbu bosqichda o‘quvchining o‘qish, yozish, hisoblash ko‘nikmalari, mustaqil fikrlash va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi shakllanadi.

O‘zbekistonda ta’lim sohasini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va Taraqqiyot strategiyasida ta’lim sifatini oshirish, xalqaro tajribani joriy etish va o‘qituvchi malakasini yuksaltirish vazifalari qo‘yilgan [1; 2; 3].

Zamonaviy jamiyat maktabdan bilimni yod olgan emas, olgan bilimini yangi vaziyatda qo‘llay oladigan, tanqidiy va ijodiy fikrlaydigan, axborot bilan ishlay biladigan shaxsni talab qiladi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limni modernizatsiya qilish, ya’ni uning maqsadi, mazmuni, metodi va baholash tizimini yangilash dolzarb ilmiy-pedagogik muammoga aylandi.

1. Modernizatsiyaning nazariy asoslari. Pedagogikada «innovatsiya» tushunchasi ta’lim jarayoniga kiritilgan, uning natijadorligini oshiradigan yangilikni anglatadi. Innovatsiya har doim ham texnologiya degani emas. U maqsad, mazmun, metod, vosita va baholashdagi sifat o‘zgarishlarini ham o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy yondashuvlarning ilmiy ildizlari bir necha nazariyaga borib taqaladi:

a) J. Dyui ta’limda “harakat orqali o‘rganish” g‘oyasini ilgari surgan [4];

b) L.S. Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi hamkorlikda o‘rganish va o‘qituvchi ko‘magi asosini tashkil etadi [5];

c) B. Blum taksonomiyasi va uning L. Anderson hamda D. Kratvol tomonidan qayta ishlangan varianti o‘quv maqsadlarini tafakkurning oddiydan murakkabga qarab darajalari bo‘yicha loyihalash imkonini beradi [6; 7].

2. Zamonaviy tendensiyalar. Birinchi tendensiya, kompetensiyaviy yondashuv. Ta’lim natijasi “nimani bilishi” bilan emas, “bilganini qanday qo‘llay olishi” bilan o‘lchanadi. Boshlang‘ich sinfda bu o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiy savodxonlik, muloqot va o‘z ustida ishlash kompetensiyalarini shakllantirishni bildiradi. Xalqaro miqyosdagi PIRLS, PISA kabi tadqiqotlar ham aynan shu yo‘nalishda o‘quvchilar tayyorgarligini baholaydi.

Ikkinchi tendensiya, o‘quvchi markazlashgan ta’lim. O‘qituvchining roli axborot yetkazuvchidan o‘quv jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi mutaxassis roliga o‘zgaradi. O‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, uni faol izlaydi, muhokama qiladi va o‘zi “kashf etadi”.

Uchinchi tendensiya, formativ baholash. P. Blek va D. Uilyam tadqiqotlari ko‘rsatganidek, o‘quv jarayonida berib boriladigan muntazam va mazmunli qayta aloqa o‘quvchi yutuqlariga sezilarli ta’sir qiladi [8]. J. Xettining meta-tahlillari ham qayta aloqaning ta’lim natijasiga eng kuchli ta’sir etuvchi omillardan biri ekanini ko‘rsatadi [9]. Boshlang‘ich sinfda bu kuzatuv varaqlari, o‘z-o‘zini baholash kartochkalari, portfolio va rubrikalar orqali amalga oshiriladi. Sof “ball” qo‘yishdan tavsifiy baholashga o‘tish o‘quvchining xatodan qo‘rqmasligiga yordam beradi.

To‘rtinchi tendensiya, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish. Interfaol doska, ta’limiy ilovalar, elektron o‘quv resurslari, gamifikatsiya elementlari kichik yoshdagi o‘quvchining e’tiborini jalb qiladi va materialni ko‘rgazmali o‘zlashtirishga imkon beradi. Muhim shart: texnologiya maqsad emas, vosita bo‘lishi kerak. Ekran vaqti yoshga mos me’yorda saqlanishi lozim.

Beshinchi tendensiya, integrativ va loyihaga asoslangan o‘qitish (STEAM). Fanlararo bog‘lanish o‘quvchiga hayotiy muammoni bir necha fan nuqtai nazaridan ko‘rish imkonini beradi. Masalan, “Maktab bog‘I” loyihasida o‘quvchi o‘simliklarni kuzatadi (tabiatshunoslik), o‘lchov va hisob-kitob qiladi (matematika), kuzatuv kundaligi yuritadi (ona tili), maket yasaydi (tasviriy san’at, mehnat).

Oltinchi tendensiya, ijtimoiy-emotsional o‘qitish va inklyuzivlik. Zamonaviy maktab har bir bolaning ehtiyoji va rivojlanish sur’atini hisobga olishi, hamkorlik, empatiya, o‘z hissiyotlarini boshqarish kabi ko‘nikmalarni ham rivojlantirishi kerak.

3. Innovatsion pedagogik yondashuvlar

Amaliyotda quyidagi yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda:

1. **Hamkorlikda o‘qitish** (kichik guruhlarda ishlash, «Jigsaw» strategiyasi). U muloqot madaniyati va mas’uliyatni shakllantiradi.

2. **Muammoli o‘qitish.** O‘qituvchi muammoli vaziyat yaratadi, o‘quvchi yechim izlaydi. Bu mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari** («Klaster», «Venn diagrammasi», «Insert», «Aqliy hujum», «Sinkveyn»). Ular o‘qish va tinglash jarayonini faollashtiradi.

4. **Loyihaviy faoliyat.** Natijaga yo‘naltirilgan, real mahsulot yaratishga asoslangan ish o‘quvchining mustaqilligini oshiradi.

5. **Aralash va teskari sinf elementlari.** Yangi material bilan tanishish uy vazifasiga, mustahkamlash esa dars vaqtiga o‘tkaziladi. Boshlang‘ich sinfda bu ota-onalar ishtirokida, qisqa video va topshiriqlar bilan cheklangan holda qo‘llaniladi.

6. **O‘yin texnologiyalari va gamifikatsiya.** Yosh xususiyatiga mos bo‘lgani uchun o‘yin boshlang‘ich sinfda yetakchi metodlardan biri bo‘lib qoladi.

4. Amaliyotga joriy etishdagi muammolar

Tahlillar quyidagi to‘siqlarni ko‘rsatadi:

- o‘qituvchilarning metodik va raqamli tayyorgarligi hamda malaka oshirish tizimi o‘rtasidagi tafovut;
- moddiy-texnik bazaning hududlar kesimida notekisligi;
- innovatsiyalarga yuzaki, «shakl uchun» yondashuv;
- katta sinf hajmi, individual yondashuv uchun vaqt yetishmasligi;
- ota-onalar va jamoatchilikning yangi baholash tizimiga tayyor emasligi.

5. Takliflar

1. Innovatsion metodlarni amaliy mashg‘ulotlar, mikrodars va “dars tadqiqoti” (lesson study) orqali o‘qituvchilar hamjamiyatida o‘rgatish.

2. Formativ baholash vositalarini (rubrika, portfolio, kuzatuv varaqlari) sinf sharoitiga moslashtirilgan tayyor to‘plamlar shaklida ishlab chiqish.

3. Raqamli resurslarni milliy mazmun va o‘zbek tili materiallari bilan boyitish.

4. Ota-onalar bilan hamkorlik shakllarini (uchrashuvlar, ma’lumot varaqlari) kengaytirish.

5. Innovatsiyalar samaradorligini o‘quvchi yutuqlari va motivatsiyasi bo‘yicha muntazam monitoring qilib borish.

Boshlang‘ich ta’limni modernizatsiya qilish alohida usul yoki texnologiyani qo‘llash bilan cheklanmaydi. U maqsad, mazmun, metod va baholash birligini o‘z ichiga olgan tizimli jarayondir. Kompetensiyaviy va o‘quvchi markazlashgan yondashuv, formativ baholash, raqamli texnologiyalar va integrativ o‘qitish zamonaviy boshlang‘ich maktabning asosiy yo‘nalishlaridir. Ularning samarasi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligiga, ta’lim muhitiga va milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlikka bog‘liq. Kelgusida innovatsion yondashuvlarning o‘zbek maktablari sharoitidagi samaradorligini eksperimental tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi».
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi».
4. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
6. Bloom B.S. (ed.) Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I, Cognitive Domain. New York: David McKay, 1956.
7. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. New York: Longman, 2001.
8. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment // Phi Delta Kappan, 1998, 80(2), pp. 139–148.
9. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.

ИННОВАЦИОННЫЙ КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Азизова Рушен Исмаиловна
Доцент кафедры физической культуры и спорта
Наманганского государственного педагогического института
Тел.+998 88 370 75 45
Аскерова Эльнора Данияровна
Студентка Наманганского государственного
педагогического института
тел. +998 97 373 74 73

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения инновационного кластерного подхода в организации уроков физической культуры. Обосновывается необходимость перехода от изолированного использования отдельных педагогических технологий к системному взаимодействию образовательных ресурсов, методов, субъектов и форм организации физического воспитания. Раскрывается содержание кластерного подхода применительно к уроку физической культуры, определяются его основные компоненты и принципы.

Особое внимание уделяется интеграции урочной и внеурочной деятельности, взаимодействию учителя, учащихся, образовательной организации, спортивных учреждений и других социальных партнёров. Рассматриваются возможности использования кластерной модели для повышения двигательной активности, мотивации, самостоятельности и осознанности учащихся.

Предлагается модель организации урока физической культуры на основе инновационного кластера, включающая диагностический, мотивационно-целевой, содержательно-технологический, практико-деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты.

Делается вывод о том, что кластерный подход позволяет создать более целостную и вариативную образовательную среду, объединяющую физическое развитие учащихся с их интеллектуальной, социальной и личностной активностью.

Ключевые слова: инновационный кластер, кластерный подход, физическая культура, физическое воспитание, урок физической культуры, педагогические технологии, образовательная среда, двигательная активность, междисциплинарное взаимодействие.

JISMONIY TARBIYA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION KLASTER YONDASHUVI

Azizova Rushen Ismoilovna
Namangan davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi dotsenti
Tel.: +998 88 370 75 45

Annotatsiya. Mazkur maqolada jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishda innovatsion klaster yondashuvini qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi. Alohida pedagogik texnologiyalardan izolyatsiyalangan holda foydalanishdan jismoniy tarbiya jarayonining ta’lim resurslari, metodlari, subyektlari va tashkil etish shakllarining tizimli o‘zaro hamkorligiga o‘tish zarurati asoslab beriladi. Jismoniy tarbiya darsiga nisbatan klaster yondashuvining mazmuni ochib berilib, uning asosiy tarkibiy qismlari va tamoyillari aniqlanadi.

Dars va darsdan tashqari faoliyatni integratsiyalash, o‘qituvchi, o‘quvchilar, ta’lim tashkiloti, sport muassasalari va boshqa ijtimoiy hamkorlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikka alohida e’tibor qaratiladi. O‘quvchilarning harakat faolligi, motivatsiyasi, mustaqilligi va ongli munosabatini oshirishda klaster modelidan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Jismoniy tarbiya darsini innovatsion klaster asosida tashkil etish modeli taklif etilib, u diagnostik, motivatsion-maqsadli, mazmuniy-texnologik, amaliy-faoliyatli hamda refleksiv-baholash komponentlarini o‘z ichiga oladi.

Klaster yondashuvi o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini ularning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy faolligi bilan uyg‘unlashtiruvchi yanada yaxlit va variativ ta’lim muhitini yaratish imkonini beradi, degan xulosaga kelinadi.

Kalit so‘zlar: innovatsion klaster, klaster yondashuvi, jismoniy madaniyat, jismoniy tarbiya, jismoniy tarbiya darsi, pedagogik texnologiyalar, ta’lim muhiti, harakat faolligi, fanlararo hamkorlik.

INNOVATIVE CLUSTER APPROACH TO ORGANIZING PHYSICAL EDUCATION LESSONS

Azizova Rushen Ismoilovna
Associate Professor, Department of Physical Culture and Sports
Namangan State Pedagogical Institute
Tel.: +998 88 370 75 45

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of applying an innovative cluster approach to the organization of physical education lessons. The necessity of moving from the isolated use of individual pedagogical technologies toward the systemic interaction of educational resources, methods, participants, and organizational forms of physical education is substantiated. The content of the cluster approach as applied to physical education lessons is revealed, and its main components and principles are identified.

Particular attention is paid to the integration of classroom and extracurricular activities, as well as to interaction among teachers, students, educational institutions, sports organizations, and other social partners. The possibilities of using the cluster model to increase students’ physical activity, motivation, independence, and conscious engagement are considered.

A model for organizing physical education lessons based on an innovative cluster is proposed. It includes diagnostic, motivational-target, content-technological, practical-activity, and reflective-evaluative components.

It is concluded that the cluster approach makes it possible to create a more holistic and flexible educational environment that integrates students’ physical development with their intellectual, social, and personal activity.

Keywords: innovative cluster, cluster approach, physical culture, physical education, physical education lesson, pedagogical technologies, educational environment, physical activity, interdisciplinary interaction.

Введение

Современная система физического воспитания школьников в Узбекистане развивается в условиях обновления содержания образования, внедрения инновационных педагогических технологий и поиска новых способов повышения эффективности учебного процесса. Урок физической культуры постепенно выходит за рамки традиционной модели, при которой основное внимание уделяется освоению двигательных действий и развитию физических качеств. Современные требования предполагают создание таких образовательных условий, в которых учащийся становится активным участником педагогического процесса, проявляет самостоятельность, осознанность, инициативу и способность применять полученные знания и двигательные умения в различных ситуациях.

Одним из перспективных направлений совершенствования образовательного процесса является кластерный подход. В педагогике образовательный кластер рассматривается как система взаимосвязанных субъектов и ресурсов, объединённых общими целями и взаимодействующих для достижения определённого образовательного результата.

Основная часть

Современные исследования в Узбекистане подчёркивают, что важными характеристиками образовательного кластера являются взаимодействие его элементов, их взаимодополнение и системная целостность [6,7].

Применение данной идеи к физическому воспитанию позволяет рассматривать урок не как изолированное учебное мероприятие, а как центральный элемент более широкой системы взаимодействия. В такую систему могут входить общеобразовательная организация, учитель физической культуры, учащиеся, семья, спортивные школы, учреждения дополнительного образования, медицинские и оздоровительные организации, спортивные объекты и другие социальные партнёры. Подобное взаимодействие создаёт возможность объединения образовательных, спортивных, оздоровительных и информационных ресурсов.

Актуальность кластерного подхода для физического воспитания подтверждается и современными исследованиями узбекских авторов. В частности, исследование Г. М. Худойназаровой посвящено технологии преподавания уроков физической культуры на основе инновационного кластера педагогического образования. Автор связывает эффективность такого подхода с формированием у учащихся интереса к выполнению заданий, умением анализировать собственные действия и творчески искать пути их совершенствования [4].

Другим направлением кластеризации является формирование здорового образа жизни. В исследованиях по физическому воспитанию инновационный кластер

рассматривается как средство объединения физического воспитания, физической подготовленности и формирования культуры здорового образа жизни в единую систему. Следовательно, кластерный подход может быть использован не только как организационная модель взаимодействия различных образовательных субъектов, но и как педагогическая технология непосредственно внутри урока физической культуры.

Методы исследования: анализ научно-педагогической литературы, изучение современных исследований в области физического воспитания и педагогических инноваций, обобщение педагогического опыта, моделирование образовательного процесса.

Понятие «кластер» первоначально получило широкое распространение в экономике, однако впоследствии стало применяться в различных сферах, включая образование. В педагогическом контексте кластер может быть представлен как объединение взаимосвязанных субъектов, ресурсов и видов деятельности, функционирующих на основе общих целей.

Для физического воспитания подобная модель особенно актуальна, поскольку формирование физической культуры личности невозможно ограничить рамками одного урока. Двигательная активность ребёнка осуществляется в течение всего дня и зависит от условий образовательной среды, семейного воспитания, возможностей для занятий спортом, доступности спортивной инфраструктуры и личной мотивации.

Поэтому инновационный кластерный подход предполагает объединение различных возможностей в единую систему.

Условно его можно представить следующим образом:

образовательная организация → учитель физической культуры → учащиеся → семья → спортивные учреждения → дополнительное образование → информационно-цифровые ресурсы → оздоровительная среда.

При этом учащийся является не пассивным объектом воздействия, а центральным субъектом образовательного взаимодействия.

В современной узбекской педагогической литературе подчёркивается, что образовательный кластер может включать различные организации и структуры, участвующие в решении образовательных задач, а состав его элементов способен изменяться в зависимости от конкретной ситуации [6,7].

Для физического воспитания это означает возможность создания гибкой системы, которая может адаптироваться к возрасту учащихся, уровню их физической подготовленности, материально-техническим возможностям школы и региональным условиям.

Кластерный подход целесообразно реализовывать посредством нескольких взаимосвязанных компонентов. Первоначально определяются цели физического воспитания. Они должны включать не только развитие физических качеств и формирование двигательных навыков, но также развитие самостоятельности, мотивации, сотрудничества, ответственности и культуры здорового образа жизни.

Содержание урока формируется с учётом взаимосвязи различных видов двигательной деятельности. Например, изучение определённого двигательного действия

может объединяться с элементами игровой деятельности, соревнования, самостоятельной работы, проектирования и цифрового анализа.

Кластерный подход предполагает использование современных педагогических технологий:

- проблемного обучения;
- игровых технологий;
- проектной деятельности;
- групповой работы;
- технологии сотрудничества;
- цифровых образовательных ресурсов;
- дифференцированного обучения;
- технологии двигательной импровизации.

Современные публикации по преподаванию физической культуры также подчёркивают значение инновационных образовательных технологий для совершенствования методики физического воспитания [8].

Кластерная модель предполагает взаимодействие между различными субъектами. На уровне урока это прежде всего учитель и учащиеся, а также взаимодействие самих учащихся. Например, при выполнении группового задания дети могут совместно разработать комплекс упражнений, полосу препятствий или вариант подвижной игры. Такой формат способствует не только двигательной активности, но и развитию коммуникативных компетенций.

Особое значение имеет связь изучаемого материала с реальной двигательной деятельностью. Учащиеся должны иметь возможность применять приобретённые знания и умения во время спортивных мероприятий, самостоятельных занятий, подвижных игр и внеурочной деятельности.

Учащийся должен иметь возможность оценить собственную деятельность:

- что получилось;
- какие трудности возникли;
- каким способом была решена двигательная задача;
- что можно изменить;
- каким образом можно улучшить результат.

Такой подход соответствует идее формирования осознанности и активности учащихся, которая выделяется в современных исследованиях кластерной организации уроков физической культуры [4].

На практике кластерный подход может быть реализован через изменение структуры урока.

Например, традиционная схема:

объяснение → показ → выполнение → повторение → контроль

может быть дополнена:

мотивация → проблемная задача → самостоятельный поиск → групповое взаимодействие → практическое выполнение → анализ → коррекция → рефлексия.

Например, при изучении прыжков учащимся можно предложить не только выполнить показанный учителем вариант, но и решить двигательную задачу: «Каким способом можно преодолеть препятствие, используя минимальное количество попыток?»
Учащиеся самостоятельно выбирают способ выполнения, обсуждают его в группе, выполняют задание и анализируют результат.
При изучении спортивных игр учащимся можно предложить самостоятельно изменить одно из правил игры таким образом, чтобы повысить двигательную активность всех участников.
При обучении гимнастическим упражнениям можно использовать задание:
«Составьте безопасную комбинацию из пяти изученных двигательных элементов».
Таким образом, один и тот же материал может объединять физическую, познавательную, коммуникативную и творческую деятельность.
Важным преимуществом кластерной модели является возможность выхода за пределы непосредственно школьного урока.
Образовательная организация может взаимодействовать:

- со спортивными школами;
- детско-юношескими спортивными организациями;
- бассейнами;
- спортивными федерациями;
- учреждениями дополнительного образования;
- медицинскими и оздоровительными учреждениями;
- родителями;
- спортивными клубами.

Подобная модель позволяет создать непрерывную систему физического воспитания.
Например, школа организует уроки физической культуры и первичную диагностику физических возможностей учащихся, спортивная организация предоставляет возможность дополнительной специализации, а семья поддерживает регулярную двигательную активность ребёнка.
В исследованиях педагогического образовательного кластера также подчёркивается значение сотрудничества образовательных учреждений и других организаций, сочетания теоретического и практического образования и использования цифровых технологий [6,7].
Современная кластерная модель может включать цифровые инструменты.
Например, учащиеся могут использовать:

- видеозапись выполнения упражнений;
- электронные дневники физической активности;
- цифровые тесты;
- приложения для контроля двигательной активности;
- видеоматериалы с техникой упражнений;
- электронные портфолио достижений.

Цифровой ресурс в данном случае выполняет не только информационную функцию. Он становится средством обратной связи.

Учащийся может записать выполнение упражнения, проанализировать технику, сравнить её с эталонным вариантом и определить направление дальнейшего совершенствования.

Таким образом, формируется цепочка:

выполнение → фиксация → анализ → коррекция → повторное выполнение → оценка результата.

Для результативного применения инновационного кластерного подхода необходим ряд условий.

Первое условие — готовность учителя к инновационной деятельности. Педагог должен владеть современными методами обучения и уметь комбинировать их в зависимости от образовательной задачи.

Второе условие — субъектная позиция учащегося. Ребёнку необходимо предоставлять возможность принимать решения и участвовать в планировании отдельных видов деятельности.

Третье условие — вариативность заданий. Однообразное повторение упражнений должно дополняться заданиями, допускающими несколько вариантов решения.

Четвёртое условие — безопасная образовательная среда. Любая творческая или самостоятельная двигательная деятельность должна соответствовать требованиям безопасности.

Пятое условие — системное взаимодействие. Кластер не должен ограничиваться формальным объединением организаций. Его эффективность определяется реальным обменом ресурсами, информацией, опытом и педагогическими практиками.

Заключение

Инновационный кластерный подход представляет собой перспективное направление совершенствования современного физического воспитания. Его применение позволяет рассматривать урок физической культуры как часть целостной системы взаимодействия образовательных, спортивных, оздоровительных и социальных ресурсов.

Кластерная модель создаёт условия для повышения двигательной активности учащихся, развития их самостоятельности, мотивации, коммуникативных навыков и способности осознанно относиться к собственной двигательной деятельности.

Особое значение имеет переход от организации урока исключительно по принципу «учитель показывает — ученик выполняет» к модели, в которой учащийся становится активным участником образовательного процесса: анализирует, выбирает, экспериментирует, сотрудничает и оценивает собственный результат.

При этом инновационный кластер не следует рассматривать только как совокупность различных организаций или педагогических технологий. Его сущность заключается прежде всего в системном взаимодействии элементов, объединённых общей целью — созданием эффективной среды физического воспитания и развития личности учащегося.

Для системы образования Узбекистана данное направление представляет практический интерес, поскольку исследования последних лет уже рассматривают педагогический образовательный кластер и его применение непосредственно в физическом воспитании [4].

Таким образом, дальнейшее развитие кластерного подхода в физическом воспитании в Узбекистане связано с разработкой конкретных моделей взаимодействия школы, педагогического вуза, спортивных организаций, семьи и учреждений дополнительного образования, а также с созданием цифровых механизмов мониторинга физической активности и индивидуального прогресса учащихся.

Литература

1. Саломов Р. С. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. – Toshkent: ITA-PRESS, 2022.
2. Керимов Ф. А. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. – Toshkent: Zar qalam, 2004.
3. Усмонхўжаев Т. С. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
4. Худойназарова Г. М. Jismoniy tarbiya darslarini pedagogik ta’lim innovatsion klasteri asosida o‘qitish metodikasi // Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2023.
5. Xatamov Z. N. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari jarayonida talabalar sog‘lom turmush tarzini innovatsion klaster asosida shakllantirish // Scientific Bulletin of NamSU. – 2024.
6. Saydullayeva B. Pedagogik ta’lim klasteri va uning mohiyati // “Maktabgacha ta’lim taraqqiyoti, muammo yechim va istiqbol” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Andijon, 2025.
7. Igamberdiyev D. S. Raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishda pedagogik ta’lim klasterining afzalliklari. – Andijon, 2025.
8. Abdullayeva O‘. X. Jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalardan samarali foydalanish // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Azizova Bahor Mahsudjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari, didaktik ahamiyati hamda istiqbolli yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalarining o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, o‘quv topshiriqlarini differensiallashtirish, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni boshlang‘ich ta’limga integratsiyalashda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, axborot xavfsizligi, akademik halollik, raqamli tenglik va yoshga mos pedagogik yondashuvlarning ahamiyati asoslab beriladi.
Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, raqamli pedagogika, individuallashtirilgan ta’lim, interaktiv ta’lim, pedagogik kompetensiya, raqamli savodxonlik.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimini zamonaviy texnologiyalar asosida takomillashtirish pedagogika fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv ta’lim platformalari, elektron ta’lim resurslari hamda sun’iy intellekt vositalarining jadal rivojlanishi o‘qitish mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish va tayanch kompetensiyalarini shakllantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Boshlang‘ich ta’lim insonning keyingi intellektual, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishi uchun poydevor vazifasini bajaradi. Aynan shu bosqichda o‘quvchilarda o‘qish, yozish, hisoblash, mantiqiy fikrlash, muloqot qilish va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari shakllanadi. Shu sababli mazkur jarayonda qo‘llaniladigan har qanday texnologiya bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga, ta’lim maqsadlariga hamda pedagogik tamoyillarga mos kelishi lozim.

UNESCO tavsiyalarida generativ sun’iy intellektdan ta’lim va tadqiqotlarda foydalanishda inson manfaatlarini ustuvor qo‘yish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va texnologiyalardan yoshga mos hamda mas’uliyatli foydalanish zarurligi ta’kidlanadi [1]. Demak, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektni joriy etish faqat texnik yangilanish emas, balki pedagogik, psixologik va axloqiy jihatlarni qamrab oladigan jarayondir.

ASOSIY QISM

1. Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari

Sun’iy intellekt ma’lumotlarni tahlil qilish, qonuniyatlarni aniqlash, tavsiyalar ishlab chiqish va ayrim intellektual vazifalarni bajarishga mo‘ljallangan texnologiyalar majmuasidir. Ta’limda undan o‘quv materiallarini tayyorlash, topshiriqlarni moslashtirish, o‘quv natijalarini

tahlil qilish, individual fikr-mulohaza taqdim etish va pedagogik faoliyatni rejalashtirishda foydalanish mumkin.

Muhim imkoniyatlardan biri — o‘quv jarayonini individuallashtirishdir. Bir sinfdagi o‘quvchilar bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati va qiziqishlari bilan farqlanadi. Sun’iy intellektga asoslangan vositalar bajarilgan topshiriqlar natijalarini tahlil qilib, qo‘shimcha mashqlar yoki murakkabligi turlicha bo‘lgan vazifalarni tavsiya etishga yordam berishi mumkin. Masalan, o‘qish savodxonligi darsida matnni tushunishda qiynalayotgan o‘quvchiga tayanch so‘zlar va mazmunni aniqlashga qaratilgan savollar berilishi, matnni yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchiga esa qahramonlarning xatti-harakatlarini taqqoslash yoki matnga muqobil yakun yaratish topshirilishi mumkin.

Yana bir imkoniyat — tezkor teskari aloqani tashkil etish. Raqamli vositalar o‘quvchining topshiriqni bajarish natijasini ko‘rsatishi, xatolarini aniqlashga yordam berishi va takroriy mashqlarni tavsiya qilishi mumkin. Bunda fikr-mulohaza sodda, tushunarli va rag‘batlantiruvchi bo‘lishi kerak. Sun’iy intellekt yordamida o‘qituvchi dars mavzusiga mos matnlar, savollar, misollar, hikoyalar va ijodiy topshiriqlar ham tayyorlashi mumkin. Biroq yaratilgan materiallar o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi, o‘quv dasturiga moslashtirilishi va faktik xatolardan xoli ekanligi baholanishi zarur.

2. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning didaktik ahamiyati

Raqamli texnologiyalar faqat sun’iy intellekt bilan cheklanmaydi. Ular elektron darsliklar, interaktiv taqdimotlar, virtual laboratoriyalar, ta’limiy mobil ilovalar, videodarslar, raqamli testlar va masofaviy ta’lim platformalarini ham qamrab oladi. Ushbu vositalarni maqsadli uyg‘unlashtirish ko‘rgazmalilik, faollik, izchillik va individual yondashuv tamoyillarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Interaktiv viktorinalar, moslashtirish mashqlari, raqamli kartochkalar va didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilar mavzuni takrorlashi va bilimlarini sinab ko‘rishi mumkin. Multimediya vositalari esa murakkab tushunchalarni ko‘rgazmali ifodalashga yordam beradi. Tabiiy fanlarda fasllar almashinuvi, suv aylanishi yoki o‘simliklarning o‘sishi animatsiyalar yordamida tushuntirilishi mumkin. Matematikada geometrik shakllarni harakatlantirish va taqqoslash fazoviy tasavvurni rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchining tashkiliy faoliyatini ham yengillashtiradi: elektron topshiriqlar bankini yaratish, dars ishlanmalarini tartibga solish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va o‘quv natijalarini umumlashtirish mumkin. OECDning raqamli ta’limga oid tahlillarida generativ sun’iy intellekt aniq pedagogik maqsadlar asosida qo‘llanilganda ta’limni qo‘llab-quvvatlashi, ammo o‘quv vazifalarini to‘liq texnologiyaga topshirish har doim ham chuqur va barqaror bilim hosil bo‘lishini ta’minlamasligi qayd etiladi [2]. Demak, samaradorlik texnologiyaning mavjudligiga emas, undan qanday metodika asosida foydalanilishiga bog‘liq.

3. Sun’iy intellekt orqali tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, axborot bilan ishlash, muloqot, ijodiy va tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish hamda hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardandir. Sun’iy intellekt bu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun yordamchi ta’lim muhiti sifatida qo‘llanishi mumkin.

O‘qish savodxonligi darsida o‘quvchilar hikoya yuzasidan savollar tuzishi, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berishi va matnning asosiy g‘oyasini aniqlashi

mumkin. Matematika darslarida bir masalaning bir necha yechish usulini taqqoslash, noto‘g‘ri yechimdagi xatoni topish yoki kundalik hayotga oid masalalar tuzish mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Ijodkorlikni rivojlantirish uchun hikoyaning davomini yozish, rasm asosida matn tuzish yoki muammoli vaziyatlarga muqobil yechimlar taklif qilish mumkin.

UNESCOning o‘quvchilar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari doirasida inson manfaatlarini ustuvor qo‘yish, sun’iy intellekt etikasi va texnologiyalarning asosiy tamoyillarini tushunish kabi yo‘nalishlar belgilangan [3]. Boshlang‘ich sinflarda bular murakkab texnik bilimlar shaklida emas, balki sodda va yoshga mos amaliy faoliyat orqali shakllantirilishi maqsadga muvofiq. O‘quvchi tayyor javobni qabul qilish bilan cheklanmasdan, uni tekshirishi, taqqoslashi va o‘z xulosasini asoslay olishi kerak.

4. Mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar imkoniyatlari bilan birga qator muammolarni ham yuzaga keltiradi. Birinchi muammo — raqamli tengsizlik. Barcha maktablarda internet sifati va texnik vositalar bilan ta’minlanganlik bir xil emas. Shu bois raqamli topshiriqlarni tashkil etishda barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish va zarur hollarda an’anaviy ta’lim vositalaridan foydalanish lozim.

Ikkinchi muammo — shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi. O‘quvchilarning ism-sharifi, fotosurati, manzili va baholarini ochiq platformalarga joylashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. O‘qituvchilar platformalarning maxfiylik shartlarini o‘rganishi, ortiqcha ma’lumot kiritmasligi va ta’lim muassasasining xavfsizlik talablariga rioya qilishi zarur.

Uchinchi muammo — tayyor javoblarga ortiqcha tayanish. O‘quvchi mustaqil o‘qish, masala yechish yoki fikrini yozma ifodalash o‘rniga doimiy ravishda sun’iy intellektdan tayyor javob olsa, mustaqil fikrlash ko‘nikmalari yetarlicha rivojlanmasligi mumkin. Shuning uchun o‘quvchining mustaqil faoliyatiga imkon berish, so‘ng javoblarni tekshirish va muhokama qilish kerak.

To‘rtinchi muammo — o‘qituvchilarning raqamli va sun’iy intellekt savodxonligi. Pedagog vositalarning texnik imkoniyatlari bilan bir qatorda ularning cheklovlari, axborot ishonchliligi, etik talablari va didaktik maqsadlarini ham bilishi lozim. UNESCOning o‘qituvchilar uchun kompetensiyalar doirasi inson markazli yondashuv, etika, texnologik bilimlar, sun’iy intellekt pedagogikasi va kasbiy rivojlanishga urg‘u beradi [4]. Shu bilan birga, raqamli vositalar jonli pedagogik muloqot, hamkorlik va hissiy qo‘llab-quvvatlashning o‘rnini egallamasligi kerak.

5. Rivojlanish istiqbollari

Kelgusida boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish samaradorligini oshirish uchun bir nechta yo‘nalishga e’tibor qaratish zarur. Avvalo, o‘zbek tilidagi sifatli raqamli ta’lim resurslarini ko‘paytirish lozim. Ona tili, o‘qish savodxonligi, matematika va tabiiy fanlarga oid elektron topshiriqlar, interaktiv hikoyalar, audio materiallar hamda yoshga mos vositalar milliy o‘quv mazmunini qo‘llab-quvvatlaydi.

Ikkinchidan, o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida sun’iy intellekt yordamida dars rejasini tuzish, differensial topshiriqlar yaratish, baholash mezonlarini takomillashtirish va axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar tashkil etilishi kerak.

Uchinchidan, texnologiyalarning samaradorligi tajriba va ilmiy tadqiqotlar orqali baholanishi lozim. Bunda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlaridan tashqari mustaqil fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalari ham o‘rganilishi zarur.

To‘rtinchidan, texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Dastlab ulardan o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va materiallar tayyorlashda foydalanib, keyinchalik pedagogik samaradorligi hamda xavfsizligi tekshirilgan vositalarni dars jarayoniga kiritish mumkin. Har bir vosita uchun aniq maqsad, foydalanish tartibi, baholash mezoni va xavfsizlik talablari belgilanishi lozim.

XULOSA

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta’limiy materiallarni boyitish va o‘qituvchining kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Texnologiyalarning samaradorligi ularning yangiligi bilan emas, balki pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi va o‘qituvchi tomonidan oqilona boshqarilishi bilan belgilanadi. Shu sababli milliy raqamli resurslarni rivojlantirish, pedagoglarning kompetensiyalarini oshirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, raqamli tenglikni ta’minlash va texnologiyalarning ta’lim natijalariga ta’sirini ilmiy baholash zarur.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining o‘rnini egallovchi vosita emas, balki uning pedagogik imkoniyatlarini kengaytiruvchi texnologik yordamchi sifatida qaralishi lozim. Inson omili, ilmiy asoslangan metodika va raqamli xavfsizlik tamoyillari uyg‘unlashgan taqdirdagina zamonaviy texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishga va kelajak avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.

2. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.

3. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.

4. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.

5. Miao, F., Holmes, W. Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO, Paris, 2023. https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research

6. Miao, F., Shiohira, K., Lao, N. AI Competency Framework for Students. UNESCO, Paris, 2024. https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-students

7. Miao, F., Cukurova, M. AI Competency Framework for Teachers. UNESCO, Paris, 2024. https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-teachers

8. OECD. Empowering Learners for the Age of AI: An AI Literacy Framework for Primary and Secondary Education. OECD Publishing, Paris, 2026. https://doi.org/10.1787/65cd27d4-en

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Namazova Maxliyoxon Usmonaliyevna
Namangan davlat pedagogika instituti 2-kurs boshlang’ich ta’lim magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tanqidiy fikrlash malakalarini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari “Tabiiy fanlar”ni o‘qitish misolida yoritilgan. Tanqidiy fikrlashning axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, sabab-oqibatli bog‘lanishlarni aniqlash, muammoni turli nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish, xulosa chiqarish va o‘z fikrini asoslash kabi tarkibiy jihatlari aniqlashtirilgan. Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning o‘zi tanqidiy fikrlashni avtomatik ravishda shakllantirmasligi, buning uchun topshiriq mazmuni, savol qo‘yish, dalillash, taqqoslash va refleksiya jarayonlari maqsadli tashkil etilishi asoslangan. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilar uchun tabiiy fanlar mazmunidagi raqamli topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, virtual tajribalar, axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish va natijalarni dalillar asosida izohlashga qaratilgan metodik yechimlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, tanqidiy fikrlash, tabiiy fanlar, raqamli topshiriq, axborot tahlili, dalillash, muammoli vaziyat, virtual tajriba, refleksiya.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В данной статье на примере преподавания “естественных наук”освещаются педагогические возможности совершенствования навыков критического мышления у будущих учителей начальных классов в цифровой образовательной среде. Определены такие структурные аспекты критического мышления, как анализ информации, оценка фактов, выявление причинно-следственных связей, рассмотрение проблемы с разных точек зрения, выводы и обоснование собственного мнения. Само по себе использование цифровых образовательных инструментов не формирует автоматически критическое мышление, в основе которого лежит целенаправленная организация содержания задания, постановка вопросов, процессы аргументации, сравнения и рефлексии. В статье предлагаются методические решения для будущих учителей, нацеленные на цифровые задания по естественным наукам, проблемные ситуации, виртуальные эксперименты, критический анализ информационных ресурсов и интерпретацию результатов на основе фактов.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, будущий учитель начальных классов, критическое мышление, естественные науки, цифровое задание, анализ информации, доказательство, проблемная ситуация, виртуальный опыт, рефлексия.

IMPROVING CRITICAL THINKING SKILLS IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

Abstract. This article discusses the pedagogical possibilities of improving critical thinking skills in future primary school teachers in a digital learning environment using the example of teaching "Natural Sciences". The components of critical thinking, such as analyzing information, evaluating evidence, identifying cause-and-effect relationships, considering a problem from different perspectives, drawing conclusions, and justifying one's opinion, have been clarified. It is based on the fact that the use of digital learning tools alone does not automatically form critical thinking, but rather that the content of the task, the process of asking questions, arguing, comparing, and reflecting must be purposefully organized. The article proposes methodological solutions for future teachers, including digital tasks in natural science content, problem situations, virtual experiments, critical analysis of information sources, and interpretation of results based on evidence.

Key words: digital learning environment, future primary school teacher, critical thinking, natural sciences, digital task, information analysis, argumentation, problem situation, virtual experiment, reflection.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘qituvchining vazifasi faqat tayyor bilimlarni o‘quvchiga yetkazish bilan chegaralanmaydi. Raqamli axborot makonining kengayishi natijasida o‘quvchi turli manbalardan katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qabul qilmoqda. Bunday sharoitda olingan axborotning ishonchliligini aniqlash, muhim va ikkilamchi ma’lumotni farqlash, dalil va fikrni ajratish, turli qarashlarni taqqoslash hamda asoslangan xulosaga kelish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning muhim vazifalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ayniqsa, “Tabiiy fanlar” fani mazmuni tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Chunki mazkur fan o‘quvchini tayyor xulosani yodlashga emas, balki hodisani kuzatish, savol qo‘yish, taxmin ilgari surish, tajriba o‘tkazish, natijalarni taqqoslash va dalillar asosida xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Biroq oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarga tabiiy fanlar mazmunini o‘rgatishning o‘zi yetarli emas. Ular ushbu mazmunni boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va bilish imkoniyatlariga mos holda muammoli, tadqiqotga yo‘naltirilgan hamda raqamli topshiriqlar orqali tashkil eta olishlari kerak.

Raqamli ta’lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir yondashuvlarda muhim bir muammo kuzatiladi: raqamli vositaning mavjudligi ba’zan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy sharti sifatida talqin qilinadi. Aslida esa interaktiv doska, elektron darslik, taqdimot, videolavha yoki sun’iy intellekt vositasidan foydalanishning o‘zi o‘quvchini tanqidiy fikrlashga olib kelmaydi. Agar o‘quvchi raqamli vosita orqali tayyor javobni qabul qilsa, uning faoliyati axborotni iste’mol qilish darajasida qolishi mumkin.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining tanqidiy fikrlash malakasini quyidagi tarkibiy jihatlar orqali ifodalash mumkin (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining tanqidiy fikrlash malakasini rivojlantirishning tarkibiy qismlari

t/r	Tarkibiy jihat	Mazmuni
1	Axborotni tahlil qilish	ma’lumotning mazmuni, manbasi va asosiy g‘oyasini aniqlash
2	Taqqoslash	turli fikr, dalil, hodisa yoki natijalarni qiyoslash
3	Dalillash	bildirilgan fikrni aniq dalil va misollar bilan asoslash
4	Baholash	ma’lumotning ishonchliligi va ahamiyatini aniqlash
5	Muammoni aniqlash	vaziyatdagi asosiy muammo yoki qarama-qarshilikni topish
6	Xulosa chiqarish	mavjud dalillar asosida mustaqil xulosaga kelish
7	Refleksiya	o‘z qarori va fikrlash jarayonini qayta ko‘rib chiqish

Shunday qilib, tanqidiy fikrlashni faqat “to‘g‘ri javobni topish” bilan tenglashtirish metodik jihatdan cheklangan yondashuvdir. Muhimi, bo‘lajak o‘qituvchi nima uchun aynan shu javobni tanlaganini tushuntira olishi va o‘z xulosasini dalillar bilan himoya qila olishidir.

Talabaga bir mavzu bo‘yicha uch xil raqamli manba beriladi. U quyidagi savollarga javob beradi:

- manba kim tomonidan yaratilgan?
- undagi ma’lumot nimaga asoslangan?
- fikr va dalil bir-biridan ajratilganmi?
- ma’lumot boshqa manbalar bilan mos keladimi?
- ushbu ma’lumotdan boshlang‘ich sinf darsida foydalanish mumkinmi?

Bu topshiriq bo‘lajak o‘qituvchida raqamli axborotga tanqidiy munosabatni shakllantiradi.

“Tabiiy fanlar” fanidan amaliy topshiriqlar

1-topshiriq. “Ikki manba – bir xulosa”

Talabaga o‘simliklarning suvga ehtiyoji haqida darslikdan parcha va raqamli manbadan olingan ma’lumot beriladi.

Vazifa:

- ✓ ikki manbadagi umumiy fikrni aniqlang;
- ✓ farqli jihatlarni belgilang;
- ✓ qaysi ma’lumot ishonchliroq ekanini aniqlang;
- ✓ o‘z xulosangizni yozing.

2-topshiriq. “Sun’iy intellekt javobini tekshir”

Talabaga sun’iy intellekt tomonidan “O‘simliklar tuproqdan tayyor oziq moddalarni oladi va boshqa jarayon talab qilinmaydi” mazmunidagi javob beriladi.

Vazifa:

1. Javobdagi asosiy fikrni aniqlang.
2. Undagi xatoni toping.
3. Xatoni qaysi manba yoki tajriba orqali tekshirish mumkinligini ko‘rsating.
4. To‘g‘ri javobni o‘zingiz shakllantiring.

Mazkur topshiriq raqamli texnologiyadan foydalanish bilan birga raqamli axborotga tanqidiy munosabatni shakllantiradi.

Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlashini samarali rivojlantirish uchun quyidagi metodik shart-sharoitlarni ta’minlash zarur:

birinchidan, raqamli vositalardan foydalanishni pedagogik maqsad bilan bog‘lash;

ikkinchidan, tayyor javob beruvchi emas, balki savol qo‘yish va izlanishga undovchi topshiriqlar ulushini oshirish;

uchinchidan, tabiiy fanlar mashg‘ulotlarida muammoli vaziyat, tajriba, kuzatish, taqqoslash va dalillash topshiriqlarini tizimli qo‘llash;

to‘rtinchidan, raqamli axborotning ishonchliligini baholash ko‘nikmasini shakllantirish;

beshinchidan, talabaning faqat yakuniy natijasini emas, balki uning fikrlash jarayonini ham baholash;

oltinchidan, sun’iy intellektdan foydalanishda “qabul qilish – tekshirish – taqqoslash – tuzatish – xulosa chiqarish” tamoyiliga amal qilish.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash malakalarini takomillashtirish tabiiy fanlar ta’limi mazmuni bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Chunki tabiiy fanlar kuzatish, tajriba, muammoli vaziyat, sabab-oqibatni aniqlash, dalillash va xulosa chiqarishga asoslanganligi bilan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay didaktik imkoniyat yaratadi. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli savodxonlik bilan bir qatorda raqamli axborotni tanqidiy baholash va uni pedagogik vazifaga aylantirish kompetensiyasini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1933.
3. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – Insight Assessment, 2015.
4. Ennis R.H. Critical Thinking and Subject Specificity: Clarification and Needed Research // Educational Researcher. – 1989. – Vol. 18. – No. 3.
5. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New York: Psychology Press, 2014.
6. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Pearson, 2014.

EVRISTIK METOD VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING UNIVERSAL QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Ismatillayeva Yodgora Abduvahob qizi
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
+998931287657
yodgoraismatillayeva783@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining universal qobiliyatlarini evristik metod vositasida shakllantirishning dolzarb pedagogik va metodologik muammolari tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy ta’lim tizimidagi reproduktiv qoliplar, darsliklarning izlanishga moslashmaganligi hamda pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligi bilan bog‘liq to‘siqlar yoritilgan. Muammolarni bartaraf etish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida Fikr xaritasi (Intellekt-karta) va Keys-tahlil (Case-study) kabi zamonaviy evristik texnikalarni boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga integratsiya qilish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Evristik metod, boshlang‘ich sinf, universal qobiliyatlar, mustaqil fikrlash, fikr xaritasi, keys-tahlil, muammoli ta’lim, kompetensiya.

Аннотация. В данной статье анализируются актуальные педагогические и методологические проблемы формирования универсальных способностей учащихся начальных классов посредством эвристического метода. В исследовании освещаются такие барьеры, как репродуктивные шаблоны в современной системе образования, неадаптированность учебников к исследовательскому обучению и недостаточная методическая подготовка педагогов. В качестве средств преодоления данных проблем и развития навыков самостоятельного мышления учащихся предложены научно-практические рекомендации по интеграции в практику начального образования современных эвристических техник, таких как Ментальные карты (Интеллект-карты) и Кейс-метод (Case-study).

Ключевые слова: Эвристический метод, начальные классы, универсальные способности, самостоятельное мышление, ментальная карта, кейс-метод, проблемное обучение, компетенция.

Annotation. This article analyzes the current pedagogical and methodological problems of forming primary school students' universal abilities through the heuristic method. The study highlights barriers such as reproductive patterns in the modern education system, the unadaptability of textbooks to inquiry-based learning, and the insufficient methodical training of pedagogical staff. Scientific and practical recommendations are proposed for integrating modern heuristic techniques, such as Mind Mapping (Intellect-cards) and Case-study, into primary education practice as a means of overcoming these problems and developing students' independent thinking skills.

Keywords: Heuristic method, primary school, universal abilities, independent thinking, mind map, case-study, problem-based learning, competence.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb

vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi esa mazkur kompetensiyalarning poydevori shakllanadigan eng muhim davr bo‘lib, unda qo‘llaniladigan pedagogik metodlar bolaning kelajakdagi intellektual rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois pedagogik jarayonda an’anaviy reproduktiv yondashuvdan innovatsion, izlanishga asoslangan va o‘quvchi faoliyatini faollashtiruvchi metodlarga o‘tish zaruriyati yuzaga keladi.

Shu nuqtai nazardan, evristik ta’lim metodlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkur jarayonini faollashtirish, masalalarning mohiyatini mustaqil anglash, gipoteza ilgari surish va noodatiy yechimlarni topish kabi ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Evristik yondashuv o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil kashf etuvchi subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik konsepsiyalar kompetensiyaviy yondashuvni ilgari surib, o‘quvchi faoliyatini faollashtirishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi. Bugungi kunda boshlang‘ich sinflarda evristik ta’lim metodlarini joriy etish o‘quvchilarning matematik fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ijodiy yechimlar topish qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi amaliy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Shu bois, evristik metoddan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining universal qobiliyatlarini shakllantirishda foydalanish qanchalik samara berishini va bu yo‘lda qanday muammolar borligini o‘rganib chiqildi.

Evristik metod vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining universal qobiliyatlarini shakllantirish bugungi zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va dolzarb strategik vazifalaridan biridir. Evristik ta’lim o‘quvchini tayyor bilimlarni yodlashdan qutqarib, muammolarni mustaqil va ijodiy yechishga, "yangi bilimlarni kashf etishga" o‘rgatadi. Biroq, ushbu metodni boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga keng joriy etishda bir qator tizimli va metodologik muammolar mavjud.

1. Metodologik muammolar va konseptual bo‘shliqlar.

Tayyor qoliplarga tayanish: Ta’lim tizimida hamon an’anaviy, ya’ni axborotni shunchaki yetkazib berish (reproduktiv) metodi ustunlik qilmoqda. Ayniqsa boshlang‘ich sinfda o‘quvchining fikrlab topishini kutishdan, fikrga yo‘naltirishdan ko‘ra o‘sha ma’lumotni o‘qituvchi shundoq taqdim qilishni afzal ko‘radi.

Universal qobiliyatlar mezonining noaniqligi: Boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilar uchun "universal qobiliyat" (mantiqiy, kreativ, tanqidiy va evristik fikrlash) shakllanganligini baholovchi aniq, sodda va universal pedagogik diagnostika asboblari yetarli emas.

Darsliklarning moslashmaganligi: Mavjud darsliklardagi topshiriqlarning aksariyati evristik (izlanishga yo‘naltirilgan) emas, balki eslab qolish va formula asosida ishlashga qaratilgan.

2. Pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘liq muammolar

Metodik kompetensiyaning pastligi: Ko‘plab o‘qituvchilar darsda "savol narvoni", "ko‘p o‘lchamli matritsa" yoki "Sokratcha suhbat" kabi evristik texnikalarni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasiga ega emas.

Vaqt taqchilligi va qat’iy reja: Evristik metod o‘quvchiga erkin fikrlash va xato qilish huquqini berishni talab qiladi. O‘qituvchilar esa 45 daqiqalik dars rejasini ulgurish maqsadida o‘quvchining mustaqil izlanishiga imkon bermay, to‘g‘ri javobni o‘zlari aytib qo‘yadilar.

Psixologik tayyorgarlik yetishmasligi: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining intuitiv fikrlashini qo‘llab-quvvatlash o‘rniga, faqat standart qolipli javoblarni talab qilish tendensiyasi saqlanib qolmoqda.

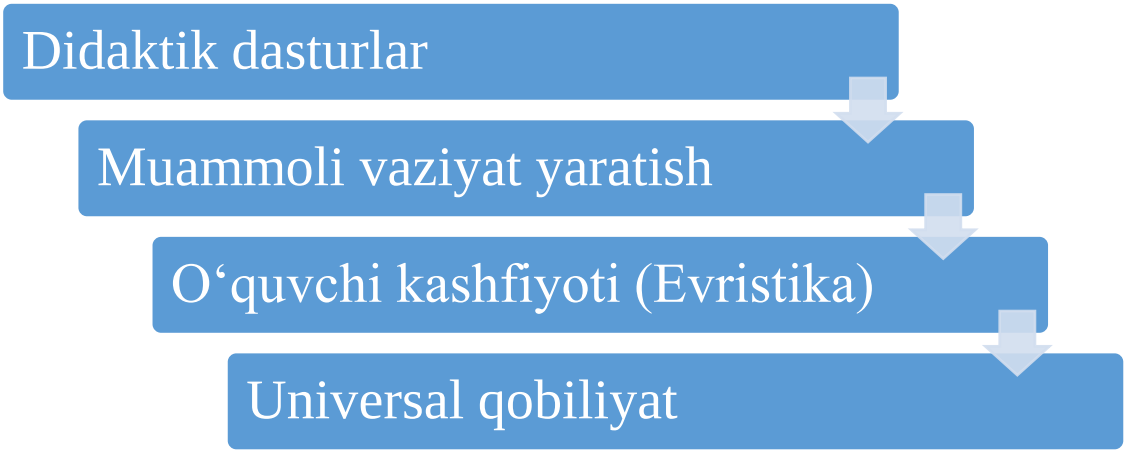
3. O‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga doir muammolar

Abstrakt fikrlashning sustligi: 6-10 yoshli bolalarda ko‘rgazmali-obrazli fikrlash ustun bo‘ladi. Evristik muammolarni quruq so‘z yoki mavhum shaklda qo‘yilishi ularda tushunmovchilik keltirib chiqaradi.

Mustaqillik ko‘nikmasining pastligi: Maktabgacha ta’lim yoki oilaviy muhitda bolaga hamma narsani tayyor holda berishga o‘rganilganligi sababli, bola muammoli vaziyatga duch kelganda tezda taslim bo‘ladi va mustaqil yechim izlashdan bosh tortadi.

Muammolarni bartaraf etish va tizimni rivojlantirish yo‘llari.

Evristik metod yordamida o‘quvchilarning universal qobiliyatlarini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar integratsiyalashuvi zarur:

Evristik topshiriqlar bazasini yaratish: Matematika, ona tili va tabiatshunoslik darslariga STEAM elementlari hamda kross-kurrikulyar (fanlararo) evristik masalalarni tizimli kiritish.

“O‘rganish orqali kashf qilish” modelini joriy etish: Darsni tayyor qoidani aytishdan emas, balki o‘quvchini o‘ylantiradigan paradoks yoki muammoli savol qo‘yishdan boshlash.

O‘qituvchilar uchun mikrota’lim va treninglar: Bo‘lajak va faoliyat ko‘rsatayotgan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini evristik dars loyihalash (Fikr xaritasi, Keys-tahlil) metodikalariga qayta tayyorlash.

Fikr xaritasi (Intellekt-karta) — bu axborotlarni ko‘rgazmali shaklda tuzish, fikrlarni tarmoqlash va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida universal qobiliyatlarni shakllantirish uchun eng samarali evristik vositalardan biridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hali mavhum fikrlash to‘liq rivojlanmagani sababli, fikr xaritasi ularga matn yoki muammoni yaxshiroq tasavvur qilishga va mustaqil "kashfiyotlar" qilishga yordam beradi.

Keys-tahlil (Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish metodi) — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida universal qobiliyatlarni shakllantirishda eng samarali evristik texnikalardan biridir. Boshlang‘ich sinflarda keys-tahlil real hayotiy, ertaknamo yoki fantastik muammoli vaziyatni o‘quvchilar tomonidan muhokama qilish va unga yagona to‘g‘ri javobi bo‘lmagan yechimlar zanjirini topishga asoslanadi.

Xulosa. Xulosa qilib **evristik metod vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining universal qobiliyatlarini shakllantirish** bugungi zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va

dolzarb vazifalaridan biri ekanligini ayta olamiz. O‘quvchilarni intelektual salohiyatli, o‘z fikrini erkin bayon eta oladigan, jahonning rivojlangan mamlakatlari o‘quvchilariga raqobatbardosh qilib tarbiyalashda evristik metoddan foydalanish katta yordam beradi. Chunki evristik metod o‘quvchini qoidalarni quruq yodlashdan qaytaradi va tafakkur qilishga, o‘z fikrini ayta olishga, turli g‘oyalarni qo‘rqmasdan amaliyotda sinab ko‘rishga o‘rgatadi. Agar yuqoridagi ta’lim tizimidagi muammolarni bartaraf etishga muofaq bo‘lsak, har bir sohada rivojlanishlar, qulayliklar yaratiladi.

Hozirgi kunda ta’lim sohasi tubdan rivojlanmoqda, darsliklar yangilanib, turli topshiriqlar bilan boyitilmoqda, lekin afsuski dars jarayonida vaqt yetishmasligi yoki o‘qituvchilar bu topshiriqlarning asl maqsadi, qanday qo‘llanilishini yaxshi tushunmasligi natijasida avvalgi qolipdagi dars ko‘rinishiga kelib qolishi achinarli albatta. Buni bartaraf etish uchun avvalo o‘qituvchilarga bu topshiriqlarni qanday qo‘llash, o‘quvchilarni fikrini eshitib xulosa chiqarishlari uchun vaqtni qanday taqsim qilish kerakligini, o‘quvchilarning har qanday g‘oya va kashfiyotlarini qabul qila olishni, evristik metodlarni o‘tiladigan mavzularga moslashni, evristik savollar tuzish yo‘llarini o‘rgatish zarur. Agar yuqoridagi muammolar bartaraf etilsa ta’lim tizimi yanada rivojlanadi, bilimli, kreativ, tanqidiy fikrlovchi, muammolarni qo‘rqmay bartaraf eta oladigan o‘quvchilarni tarbiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xutorskoy, A. V. (2003). *Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения*. Издательство Московского университета. (Evristik ta’lim nazariyasi bo‘yicha fundamental darslik).
2. Polya, G. (1957). *How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method*. Princeton University Press. (Matematikada muammoli yechim va evristika asoslari).
3. Mavlonova, R., Rahmonkulova, N., & Matnazarova, K. (2018). *Boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: "O‘qituvchi".
4. Buzan, T. (2006). *The Mind Map Book: How to Use Radiant Thinking to Maximize Your Brain’s Untapped Potential*. BBC Books. (Fikr xaritalari metodologiyasi).
5. Yo‘ldoshev, J. G‘., & Usmonov, S. A. (2008). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish*. Toshkent: "Fan va texnologiyalar".
6. Ishmuhammedov, R., & Abduqodirov, A. (2010). *Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar)*. Toshkent: "Iste’dod". (Keys-tahlil uslubiyoti).
7. Tojiyev, M. (2021). *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik asoslari*. O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti axborotnomasi, №3, 45-51-betlar.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ ПЕРВОКЛАССНИКОВ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБЩЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РУССКОЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ

Рахмонжонова Райхона Шерзод кизи
Магистрант 1-курса Наманганского государственного педагогического института
Научный консультант: Очилова Ф.К.
PhD, старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: в статье рассматриваются особенности формирования коммуникативно-речевых умений первоклассников, для которых узбекский язык является основным языком повседневного общения, а русский - языком обучения. Раскрывается содержание коммуникативно-речевых умений применительно к начальному этапу школьного обучения. Предлагаются методические приемы «Речевая опора с постепенным снятием» и «Коммуникативная ситуация с речевым выбором», обеспечивающие последовательный переход от понимания и воспроизведения речевого образца к вариативному и самостоятельному высказыванию.

Ключевые слова: первоклассник, коммуникативно-речевые умения, русский язык обучения, узбекский язык общения, речевая деятельность, речевая ситуация, диалогическая речь, речевая опора, коммуникативное задание.

Annotatsiya: maqolada kundalik muloqotda asosan o‘zbek tilidan foydalanadigan, ta’limni esa rus tilida olayotgan birinchi sinf o‘quvchilarida kommunikativ-nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Boshlang‘ich ta’limning dastlabki bosqichiga nisbatan kommunikativ-nutqiy ko‘nikmalarning mazmuni yoritilgan. O‘quvchini nutq namunasini tushunish va takrorlashdan variativ hamda mustaqil fikr ifodalashga olib boruvchi “Nutqiy tayanchni bosqichma-bosqich olib tashlash” va “Nutqiy tanlovga asoslangan kommunikativ vaziyat” metodik usullari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: birinchi sinf o‘quvchisi, kommunikativ-nutqiy ko‘nikmalar, rus tilida ta’lim, o‘zbek tili, nutqiy faoliyat, nutqiy vaziyat, dialogik nutq, nutqiy tayanch, kommunikativ topshiriq.

Abstract: the article examines the specific features of developing communicative and speech skills in first-grade pupils whose primary language of everyday communication is Uzbek while Russian serves as the language of instruction. The content of communicative and speech skills at the initial stage of primary education is clarified. Two instructional techniques, “Speech Scaffolding with Gradual Withdrawal” and “Communicative Situation with Speech Choice”, are proposed to ensure a gradual transition from understanding and reproducing a speech model to variable and independent utterance production.

Keywords: first-grade pupil, communicative and speech skills, Russian-medium instruction, Uzbek language, speech activity, communicative situation, dialogic speech, speech scaffolding, communicative task.

Современный этап развития системы образования Республики Узбекистан характеризуется усилением требований не только к предметным знаниям учащихся, но и

к их способности использовать полученные знания в учебной и социальной коммуникации. В Стратегии «Узбекистан - 2030», утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158, реформирование системы образования включено в число приоритетных направлений создания условий для реализации потенциала каждого человека [1]. В данном контексте особую значимость приобретает качество начального образования, поскольку именно на этом этапе закладываются базовые способы учебного взаимодействия ребенка с учителем, одноклассниками, учебным текстом и окружающей информационной средой.

В условиях многоязычного образовательного пространства Нового Узбекистана данная задача приобретает дополнительную методическую сложность. Ребенок, для которого узбекский язык является языком семьи и повседневного общения, поступая в класс с русским языком обучения, одновременно осваивает содержание учебных предметов и русский язык как средство этого освоения. Следовательно, владение русской речью для него выступает не только результатом языкового образования, но и условием полноценного включения в учебный процесс.

Именно здесь возникает проблема, имеющая принципиальное значение для методики начального образования: учебная ситуация требует от первоклассника речевой активности на русском языке раньше, чем у него формируется достаточный запас языковых средств для самостоятельного построения высказывания. Ребенок может понимать отдельные слова и инструкции учителя, узнавать знакомые речевые конструкции и воспроизводить готовый ответ, однако испытывать затруднения, когда требуется самостоятельно задать вопрос, объяснить действие, обратиться к однокласснику, выразить просьбу, согласие или несогласие.

Поэтому задача учителя заключается не в простом увеличении количества изучаемых русских слов и грамматических конструкций, а в организации такого обучения, при котором усваиваемая языковая единица сразу включается в понятное ребенку речевое действие. Это положение определяет необходимость поиска специальных методических приемов формирования коммуникативно-речевых умений первоклассников с учетом взаимодействия узбекского и русского языков.

В научно-методическом плане понятия «речь», «речевая деятельность» и «коммуникативно-речевые умения» необходимо разграничивать. Речь нельзя сводить к знанию словарного состава и грамматических правил. А.А. Леонтьев рассматривает язык и речь во взаимосвязи с речевой деятельностью человека, что позволяет понимать речевое действие как деятельность, имеющую определенную цель и осуществляемую в конкретной ситуации общения [2]. Для методики обучения первоклассников это положение особенно существенно: ребенок должен осваивать не слово само по себе, а способы его употребления для достижения понятной коммуникативной цели.

Психологической основой такого подхода выступают идеи Л.С. Выготского о взаимосвязи речи, мышления и социального взаимодействия. Развитие высших психических функций ребенка происходит в процессе взаимодействия с другими людьми, а затем освоенные способы действия постепенно переходят во внутренний план [3]. В применении к рассматриваемой проблеме это означает, что самостоятельная русская речь первоклассника не возникает непосредственно после объяснения языкового

правила. Ей предшествуют совместное речевое действие с учителем, подражание образцу, выполнение действия с опорой и только затем самостоятельное построение высказывания.

М.Р. Львов, В.Г. Горецкий и О.В. Сосновская рассматривают развитие речи как одно из центральных направлений методики преподавания русского языка в начальной школе, связывая его с обогащением словаря, построением словосочетаний и предложений, развитием связной устной и письменной речи [4]. Для ребенка с узбекским языком повседневного общения данная последовательность должна дополняться еще одним обязательным компонентом - созданием ситуации, в которой изучаемое языковое средство становится функционально необходимым.

Под коммуникативно-речевыми умениями первоклассника понимается совокупность осваиваемых ребенком способов речевого действия, позволяющих ему понимать обращенную русскую речь, соотносить высказывание с коммуникативной ситуацией, выбирать доступные языковые средства и строить элементарное устное высказывание для решения учебной или бытовой коммуникативной задачи.

Такое понимание позволяет выделить несколько взаимосвязанных действий: восприятие и понимание обращенной речи; определение коммуникативного намерения собеседника; выбор слова или речевой конструкции; построение реплики; реагирование на ответ партнера; элементарный контроль понятности собственного высказывания. В реальном общении эти действия функционируют не изолированно, а образуют единый речевой акт.

Например, учитель показывает два карандаша и спрашивает: «Какой карандаш тебе нужен?» Ученик знает слова *красный* и *синий* и отвечает: «Красный». С точки зрения словарной работы ответ можно признать правильным. Однако коммуникативно-речевая задача еще не реализована полностью. В ситуации реального обращения ребенку необходимо построить реплику: «Мне нужен красный карандаш» или «Дайте, пожалуйста, красный карандаш». Следовательно, методически важно переводить усвоенное слово из состояния узнаваемой языковой единицы в средство выполнения речевого действия.

Второй пример связан с вопросительной формой речи. Первоклассник может знать слова: книга, тетрадь, лежит, стол, но не уметь самостоятельно получить нужную информацию. Если учитель предлагает ситуацию: «Твоя тетрадь пропала. Спроси у одноклассника, где она», возникает коммуникативная потребность в конструкции «Где моя тетрадь?». После ответа «Твоя тетрадь на столе» ребенок должен соотнести услышанное с ситуацией и выполнить соответствующее действие. Таким образом, речевой материал включается в последовательность **намерение - высказывание - ответ - действие**, что приближает учебную речь к естественной коммуникации.

Такой подход согласуется с коммуникативной концепцией Е.И. Пассова, в которой существенное значение придается ситуативности, речевой направленности и функциональному использованию языкового материала [5]. Хотя данная концепция разрабатывалась применительно к обучению иностранному языку, принцип организации усвоения языковых средств через общение методически продуктивен и для рассматриваемой ситуации. Ф.К. Очилова также связывает обучение языку с

формированием способности использовать его средства в различных видах речевой деятельности и ситуациях общения [6].

При этом необходимо учитывать влияние первого языка ребенка. Русский и узбекский языки принадлежат к различным языковым системам, поэтому сформированные в узбекской речи способы построения высказывания не всегда могут непосредственно переноситься в русскую речь. На начальном этапе это может проявляться в пропуске предлогов, нарушении согласования слов, затруднениях при выборе падежной формы, построении вопросительной конструкции или определении порядка слов. Однако методически непродуктивно превращать каждую подобную ошибку в объект немедленного грамматического объяснения. Если первоклассник боится ошибиться, его речевая инициатива снижается. Поэтому коррекция должна происходить преимущественно через правильный речевой образец, повторное употребление конструкции в измененной ситуации и постепенное осознание языковой формы.

Для преодоления разрыва между пассивным пониманием русского языка и самостоятельным речевым действием целесообразно использовать прием **«Речевая опора с постепенным снятием»**. Его методическая сущность заключается в дозированном уменьшении внешней помощи по мере освоения учеником определенного речевого действия. В основе приема лежит логика перехода от совместного выполнения действия к самостоятельному, соответствующая положениям культурно-исторического подхода Л.С. Выготского [3].

Работа организуется последовательно. На первом этапе учитель создает понятную предметную ситуацию и сам демонстрирует речевую модель. Например, при освоении просьбы он берет карандаш и произносит: «Дай мне, пожалуйста, карандаш». Учащиеся видят предмет, действие и слышат соответствующую речевую конструкцию. Благодаря этому значение высказывания раскрывается не через перевод, а через ситуацию.

На втором этапе вводится полная речевая опора: «Дай мне, пожалуйста, …». Ребенок выбирает изображение или реальный предмет и завершает фразу: «Дай мне, пожалуйста, книгу». Здесь он еще не строит высказывание полностью самостоятельно, но уже выбирает лексический компонент в зависимости от собственного коммуникативного намерения.

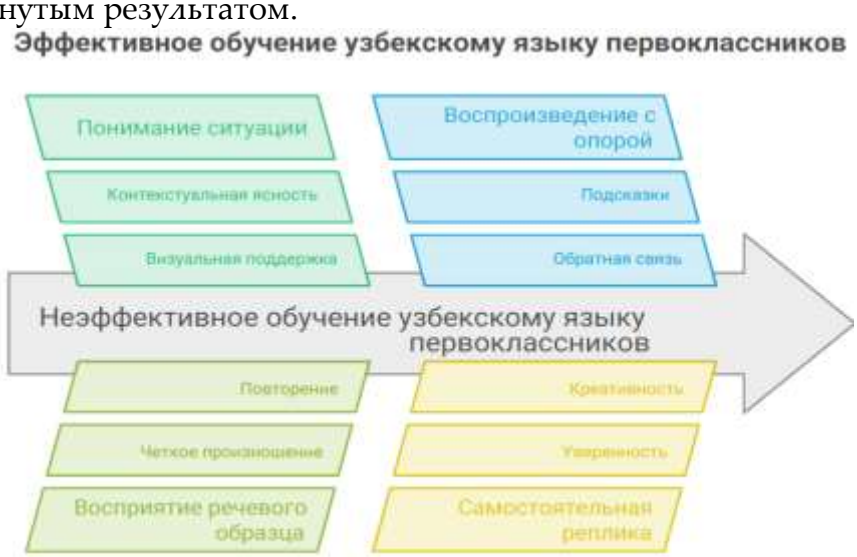
На третьем этапе опора сокращается до ключевых элементов: «Дай… пожалуйста…». Ученик восстанавливает конструкцию: «Дай мне, пожалуйста, красный карандаш». Далее учитель оставляет только предметную или сюжетную картинку. Речевая конструкция на доске отсутствует, и ребенок должен самостоятельно обратиться к партнеру. Завершающим этапом становится перенос умения в новую ситуацию: вместо карандаша требуется попросить линейку, узнать страницу учебника или попросить одноклассника помочь выполнить действие.

Принципиально важно, что изменяется не только степень помощи, но и сама коммуникативная задача. Если ученик десять раз повторяет «Дай мне карандаш», происходит автоматизация одной конструкции, но самостоятельность выбора остается минимальной. Если же ребенку предлагается определить, какой предмет ему действительно необходим, к кому обратиться и как сформулировать просьбу, речевой образец начинает выполнять функцию средства коммуникации.

Вторым продуктивным приемом является **«Коммуникативная ситуация с речевым выбором»**. Его отличие от обычного вопросно-ответного упражнения состоит в том, что учитель заранее не задает единственный правильный содержательный ответ. Ученик должен понять ситуацию и выбрать речевое действие в соответствии с собственным намерением.

Например, учитель организует ситуацию «Собираемся в школу». Перед учащимися находятся изображения учебных принадлежностей. Один ребенок получает карточку с изображением того, что ему необходимо собрать, но нужный предмет находится у другого ученика. На первом этапе дети определяют коммуникативную задачу: необходимо получить недостающий предмет. На втором выбирают подходящую речевую конструкцию: «Дай мне, пожалуйста…», «Можно взять…?», «У тебя есть…?». На третьем осуществляется парный диалог: «У тебя есть линейка?» - «Да, есть». - «Дай мне, пожалуйста, линейку». - «Возьми». - «Спасибо». На четвертом этапе учитель изменяет одно условие: необходимого предмета нет. Тогда ребенку требуется перестроить речевое поведение: «У тебя есть линейка?» - «Нет». - «А у кого есть линейка?» Таким образом, ученик не воспроизводит заранее выученный диалог, а учится поддерживать взаимодействие в зависимости от ответа собеседника.

После выполнения ситуации проводится краткая речевая рефлексия. Учитель спрашивает: «Что ты хотел узнать? Что ты спросил? Тебя поняли? Как можно было спросить по-другому?» Такая работа не должна превращаться в сложный грамматический анализ. Ее задача - постепенно формировать у первоклассника представление о связи между речевым намерением, выбранной формой высказывания и достигнутым результатом.

Методически значимым является сочетание двух рассмотренных приемов в рамках одного цикла. Сначала новая речевая конструкция осваивается при помощи постепенно сокращаемой опоры, после чего переносится в ситуацию речевого выбора. Например, конструкция «Мне нравится…, потому что…» первоначально отрабатывается по картинкам и готовой схеме. Затем детям предлагаются несколько изображений игрушек, животных или времен года, из которых каждый самостоятельно выбирает одно и

объясняет выбор: «Мне нравится зима, потому что зимой идет снег». Другой ребенок может сказать: «А мне нравится весна, потому что тепло». В результате одинаковая грамматическая модель становится средством выражения различных индивидуальных смыслов. В работе с первоклассниками с узбекским языком общения особенно важно соблюдать последовательность:

Нарушение этой последовательности приводит к двум крайностям. В первом случае ребенок механически заучивает конструкции, но затрудняется использовать их вне знакомого упражнения. Во втором - от него преждевременно требуют свободного высказывания при недостаточности языковых средств, что увеличивает количество ошибок и снижает речевую активность.

Следовательно, результативность формирования коммуникативно-речевых умений следует оценивать не только по количеству правильно названных слов или грамматически верно построенных предложений. Более показательными являются способность ученика понять обращенную к нему реплику, адекватно отреагировать на нее, самостоятельно инициировать элементарное общение, выбрать соответствующую ситуации конструкцию, продолжить краткий диалог и перенести освоенный речевой способ действия в измененные условия.

Формирование коммуникативно-речевых умений первоклассников с узбекским языком повседневного общения в условиях русскоязычного обучения представляет собой комплексную методическую задачу, поскольку русский язык одновременно выступает для ребенка объектом освоения и основным средством учебной деятельности. В этих условиях недостаточно организовать усвоение словаря, произносительных норм и грамматических конструкций изолированно от их коммуникативной функции.

Проведенный теоретико-методический анализ позволяет сделать вывод, что центральным направлением работы должен стать последовательный перевод языкового материала в речевое действие. Единицей организации обучения при этом целесообразно рассматривать не отдельное слово или предложение, а доступную первокласснику коммуникативную ситуацию, требующую определенного речевого намерения и выбора соответствующих языковых средств.

Предложенные приемы «Речевая опора с постепенным снятием» и «Коммуникативная ситуация с речевым выбором» позволяют выстроить методическую последовательность от совместного действия с учителем и воспроизведения образца к вариативному использованию речевой конструкции и самостоятельной коммуникации. Их систематическое применение способствует тому, чтобы русский язык постепенно становился для первоклассника не только учебным предметом, но и реально действующим инструментом общения, познания и взаимодействия в образовательной среде.

Перспективным направлением дальнейшего исследования является разработка системы коммуникативно-речевых заданий для первого класса с дифференциацией по типам речевых действий - запрос информации, сообщение, просьба, уточнение, объяснение, выражение отношения и участие в учебном диалоге, - а также определение критериев и показателей динамики самостоятельности речевого действия учащихся.

Список использованной литературы

1. О Стратегии «Узбекистан - 2030» : Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 г. № УП-158 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. - 12.09.2023. - № 06/23/158/0694. - URL: https://lex.uz/ (дата обращения: 17.09.2026).
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. - 8-е изд. - Москва : ЛЕНАНД, 2014. - 211, [2] с. - ISBN 978-5-9710-1158-3.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. - Санкт-Петербург : Питер, 2019. - 431 с. - (Мастера психологии). - ISBN 978-5-4461-1109-1.
4. Львов М. Р., Горецкий В. Г., Сосновская О. В. Методика преподавания русского языка в начальных классах : учебное пособие для студентов учреждений высшего образования. - 10-е изд., стер. - Москва : Академия, 2017. - 461, [1] с. - ISBN 978-5-4468-4103-5.
5. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - 2-е изд. - Москва : Просвещение, 1991. - 222, [1] с. - ISBN 5-09-000707-1.
6. Очилова Фаридахон Кудрат Кизи, Йигиталиева Дилшода Адхамжон Кизи, Муродуллева Дильшода ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ // ReFocus. 2025. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskiy-podhod-v-vospitanii-mladshih-shkolnikov

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 1–2 КЛАССОВ

Умаралиева Дурдона Фахриддин кизи
Магистрант 1-курса Наманганского государственного педагогического института
Научный консультант: Очилова Ф.К.
PhD, старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: в статье рассматривается проблема обеспечения преемственности в формировании духовно-нравственных ценностей учащихся 1–2 классов. Обоснована необходимость согласования содержания, методов и воспитательных ситуаций на смежных этапах начального образования. Предложены методические приемы «Ценностная ситуация с продолжением» и «Линия нравственного выбора», представлены этапы их реализации на материале ценностей ответственности, уважения и взаимопомощи.

Ключевые слова: преемственность, духовно-нравственные ценности, младший школьник, начальное образование, нравственный выбор, ценностная ситуация, ответственность, уважение, взаимопомощь, воспитание.

BOSHLANG‘ICH 1-2-SINF O‘QUVCHILARIDA MA’NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDA UZVIYLIK

Umaraliyeva Durdona Faxriddin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Ilmiy maslahatchi: Ochilova F.K.
PhD, Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada 1–2-sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda uzviylikni ta’minlash muammosi ko‘rib chiqilgan. Boshlang‘ich ta’limning ketma-ket bosqichlarida tarbiya mazmuni, metodlari va tarbiyaviy vaziyatlarni o‘zaro muvofiqlashtirish zarurati asoslangan. “Davom ettiriladigan qadriyatli vaziyat” va “Axloqiy tanlov chizig‘i” metodik usullari taklif etilib, ularni mas’uliyat, hurmat va o‘zaro yordam qadriyatlari misolida amalga oshirish bosqichlari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: uzviylik, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi, boshlang‘ich ta’lim, axloqiy tanlov, qadriyatli vaziyat, mas’uliyat, hurmat, o‘zaro yordam, tarbiya.

CONTINUITY IN THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS OF GRADES 1–2

Umaraliyeva Durdona Fakhriddin kizi
First-year Master's student at Namangan State Pedagogical Institute

Scientific advisor: Ochilova F.K.
PhD, Senior Lecturer at Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: the article addresses continuity in the formation of spiritual and moral values among first- and second-grade pupils. The need to coordinate educational content, methods, and value-oriented situations across successive stages of primary education is substantiated. The methodological techniques “Value Situation with Continuation” and “Moral Choice Line” are proposed, and their implementation is illustrated through the values of responsibility, respect, and mutual assistance.

Keywords: continuity, spiritual and moral values, primary school pupil, primary education, moral choice, value-oriented situation, responsibility, respect, mutual assistance, upbringing.

В условиях Нового Узбекистана воспитание подрастающего поколения рассматривается в тесной связи с задачами развития образования, укрепления национальных и общечеловеческих ценностей, социальной ответственности личности. В утвержденной в 2019 году Концепции непрерывного духовного воспитания поставлена задача поэтапного формирования у молодого поколения необходимых для самостоятельной жизни социальных навыков и качеств [1]. Исследователи, анализирующие Концепцию, также обращают внимание именно на системный и возрастно-последовательный характер духовно-нравственного воспитания.

Особое значение эта задача приобретает в начальной школе. Поступление ребенка в школу существенно расширяет пространство его социальных отношений: наряду с семейными нормами поведения появляются требования учителя, правила ученического коллектива, ответственность за выполнение поручений, необходимость учитывать интересы одноклассников. Поэтому именно в младшем школьном возрасте создаются предпосылки для перехода от непосредственной оценки «хорошо - плохо» к постепенному осмыслению того, почему определенный поступок является правильным и каким образом усвоенная ценность должна проявляться в собственном поведении.

Вместе с тем в практике воспитательной работы обнаруживается методическая проблема: сохранение одинаковой ценностной тематики в 1-м и 2-м классах само по себе еще не обеспечивает преемственности. Например, такие понятия, как доброта, уважение, ответственность, дружба, помощь, честность, закономерно рассматриваются в обоих классах. Однако если во втором классе ребенку вновь предлагается только назвать положительные качества героя, прослушать рассказ о доброте или ответить, «что такое ответственность», воспитательное содержание фактически воспроизводит уровень предыдущего года.

Следовательно, проблема заключается в недостаточной методической разработанности перехода от первоначального эмоционально-образного восприятия духовно-нравственной ценности в 1-м классе к ее осмыслению, самостоятельному нравственному выбору и применению в изменяющихся ситуациях во 2-м классе.

Понятие преемственности в педагогике связано не с механическим повторением ранее изученного содержания, а с сохранением существенных результатов предыдущего этапа при их последующем развитии и усложнении. Применительно к духовно-

нравственному воспитанию это означает, что ценностное представление, возникшее у ребенка в первом классе, должно становиться основой более сложного нравственного действия во втором.

Психологические основания данного процесса обнаруживаются в трудах Л.С. Выготского, рассматривавшего развитие ребенка как процесс, происходящий во взаимодействии с социальной средой [2]. Для воспитания это положение существенно потому, что нравственное значение нормы первоначально открывается ребенку через взаимодействие со взрослым и сверстниками и постепенно становится основанием собственной позиции.

Л.И. Божович связывала формирование личности ребенка с развитием его мотивационной сферы, внутренних позиций и отношения к окружающей действительности [3]. Ее исследования показывают, что развитие личности нельзя свести к усвоению ребенком определенной совокупности знаний о правилах поведения. Существенное значение имеет то, какое место эти требования начинают занимать в системе его собственных мотивов.

Особенно близки рассматриваемой проблеме педагогические идеи В.А. Сухомлинского. В его системе воспитания нравственное становление ребенка связано с переживанием человеческих отношений, заботой о другом человеке, вниманием к его состоянию и практическим совершением добрых поступков [4]. Поэтому ценность приобретает воспитательное значение не тогда, когда школьник способен воспроизвести ее словесное определение, а тогда, когда она становится основанием отношения к другому человеку и собственного поступка. Труд В.А. Сухомлинского «Сердце отдаю детям» непосредственно посвящен в том числе учебно-воспитательной работе с детьми младшего школьного возраста[5].

В контексте нашего анализа под духовно-нравственными ценностями младшего школьника понимаются осваиваемые ребенком представления и отношения, определяющие его оценку собственных и чужих поступков и постепенно становящиеся основаниями поведения во взаимодействии с другими людьми. К ним относятся уважение, доброта, честность, ответственность, справедливость, взаимопомощь, забота, трудолюбие, уважительное отношение к семье, Родине, национальной культуре и достоинству другого человека.

При этом необходимо разграничивать знание о ценности и ценностно обусловленное действие. Первоклассник может правильно ответить, что «нужно помогать другим», однако в реальной ситуации не заметить затруднения одноклассника. Он может знать, что необходимо бережно относиться к школьному имуществу, но не соотносить это правило с оставленной после урока книгой. Следовательно, словесное воспроизведение нравственной нормы еще не свидетельствует о ее превращении в регулятор поведения.

Именно поэтому преемственность целесообразно выстраивать как последовательность: *см. Рис.1*

Рисунок 1- Формирование ценностного поведения.

В 1-м классе ведущими становятся первые три звена этой последовательности. Ученику необходимо научиться видеть нравственное содержание конкретного действия, различать его последствия для другого человека и эмоционально откликаться на ситуацию. Во 2-м классе ранее сформированное представление должно усложняться: ребенок сравнивает возможные способы поведения, прогнозирует их последствия, делает выбор и объясняет его.

Например, в первом классе учитель предлагает ситуацию: «На перемене Азиза увидела, что у новой ученицы рассыпались карандаши. Девочка растерялась. Что может сделать Азиза?» Дети определяют состояние героини, предлагают помочь собрать карандаши и объясняют, почему помощь необходима. Основной воспитательный результат состоит в установлении связи «другому человеку трудно и я замечаю это, я могу помочь».

Если во втором классе повторить тот же вопрос, содержательного развития практически не произойдет. Поэтому ситуация усложняется: «Азиза торопится на репетицию, но видит, что у первоклассницы рассыпались вещи. Подруги зовут ее скорее идти. Как она может поступить?» Теперь очевидный положительный ответ сталкивается с другим мотивом. Ученик должен не только назвать правильный поступок, но и определить приоритет, предложить способ решения ситуации и объяснить его: помочь быстро собрать вещи; попросить подруг подождать; привлечь еще одного ученика. Одна и та же ценность - взаимопомощь - приобретает более сложное содержание. Ведь основным показателем преемственности является не увеличение количества рассматриваемых нравственных понятий, а изменение характера ценностного действия ученика[7,8].

Для практической реализации данного положения предлагается прием **«Ценностная ситуация с продолжением»**. Его особенность заключается в том, что одна духовно-нравственная ценность рассматривается в 1-м и 2-м классах через родственные, но постепенно усложняющиеся ситуации.

Рассмотрим его реализацию на примере ответственности. В первом классе работа начинается с конкретной и доступной ребенку ситуации: «Учитель поручил Камилю после урока полить цветы. Прозвенел звонок, друзья позвали его играть, и он забыл о поручении». Сначала дети устанавливают фактическую последовательность событий, затем отвечают, что произошло из-за невыполненного обещания, и предлагают способ исправления ситуации. Учитель не ограничивается вопросом «Правильно ли поступил Камиль?», поскольку ответ «нет» почти не требует нравственного рассуждения. Более продуктивны вопросы: «Кто рассчитывал на Камиля?», «Почему поручение нужно выполнить, даже если хочется играть?», «Что Камиль может сделать сейчас?» В результате понятие ответственности связывается с конкретной зависимостью: мне доверили дело - на меня рассчитывают - я довожу его до конца.

Во втором классе сохраняется смысловое ядро, но ситуация приобретает альтернативность: «Камилю поручили подготовить с одноклассником рисунок для класса. Вечером он вспомнил, что обещал другу играть во дворе. Если он уйдет, одноклассник будет выполнять общую работу один». На первом этапе учащиеся выделяют участников ситуации и их интересы. На втором определяют возможные решения. На третьем прогнозируют последствия каждого решения. На четвертом выбирают вариант и аргументируют его. На пятом учитель предлагает изменить одно условие: например, друг ждет Камиля, потому что они договорились заранее. Теперь учащиеся должны найти решение, позволяющее учитывать несколько обязательств: предупредить друга, договориться о другом времени, сначала завершить свою часть общей работы. Таким образом, ответственность осваивается уже не как простое выполнение поручения, а как способность учитывать последствия собственного решения для других людей.

Второй прием **«Линия нравственного выбора»** позволяет перевести обсуждение ценности из режима поиска заранее известного «правильного ответа» в нравственное рассуждение.

Например, рассматривается ситуация: «Ученик случайно порвал книгу из классной библиотеки. Никто этого не видел». В первом классе педагог предлагает два понятных варианта: спрятать книгу или рассказать учителю. После выбора дети объясняют последствия каждого поступка. Основное внимание направляется на понимание честности.

Во втором классе ситуация усложняется: «Ученик случайно порвал книгу. Он боится признаться, потому что думает, что учитель рассердится. Друг предлагает молча поставить книгу обратно». Учащиеся должны определить не только правильный поступок, но и причины колебания героя. Работа проводится последовательно, сначала дети называют возможные действия, затем определяют, кого затронет каждое решение после этого прогнозируют ближайшие и отдаленные последствия, далее выбирают решение и формулируют, что герой может сказать учителю. Например: «Я случайно

порвал страницу. Мне жаль. Можно я помогу ее подклеить?» На завершающем этапе обсуждается вопрос: «Изменится ли решение, если никто никогда не узнает, кто испортил книгу?» Тем самым педагог переводит рассуждение от внешнего контроля к внутреннему основанию нравственного поступка.

Существенным условием обоих приемов является отказ от назидательного сообщения готового вывода до того, как ребенок сам проанализировал ситуацию. Если после предъявления случая учитель сразу сообщает, какой поступок является нравственным, ученик получает готовую норму. Если же ребенок рассматривает последствия нескольких действий, соотносит их с состоянием других людей и аргументирует решение, нравственная норма включается в его собственную мыслительную и эмоциональную деятельность.

Для обеспечения реальной преемственности целесообразно использовать единый алгоритм работы, изменяя степень самостоятельности учащихся. В 1-м классе педагог преимущественно помогает ребенку пройти последовательность «увидел ситуацию - понял состояние другого - назвал ценность - выбрал действие». Во 2-м классе эта последовательность усложняется например, проанализировал ситуацию, увидел несколько возможных решений далее спрогнозировал последствия, сделал выбор, обосновал его и применил ценность в измененной ситуации.

Таким образом, при переходе из 1-го во 2-й класс должна меняться не сама базовая система духовно-нравственных ценностей, а глубина их освоения, степень самостоятельности нравственного выбора и сложность ситуаций, в которых ценность проявляется.

Преемственность в формировании духовно-нравственных ценностей учащихся 1–2 классов представляет собой последовательное развитие ценностного опыта ребенка, при котором результаты предыдущего этапа не повторяются, а становятся основой для решения более сложных нравственных задач. Поэтому преемственность нельзя сводить только к совпадению тем воспитательной работы в двух классах.

В первом классе приоритетным является формирование способности распознавать нравственное содержание конкретного поступка, эмоционально откликаться на состояние другого человека и устанавливать элементарную связь между ценностью и действием. Во втором классе данный опыт должен развиваться в направлении осознанного выбора, прогнозирования последствий, аргументации собственной позиции и переноса ценности в измененную ситуацию.

Предложенные приемы «Ценностная ситуация с продолжением» и «Линия нравственного выбора» позволяют обеспечить такую динамику без искусственного усложнения содержания воспитания. Методическая преемственность при этом выражается формулой «понимание ценности далее переживание ее значения затем выбор поступка, обоснование, самостоятельное действие и перенос».

Следовательно, результат духовно-нравственного воспитания младшего школьника целесообразно определять не только по тому, насколько правильно ребенок объясняет понятия «доброта», «честность», «ответственность» или «уважение», но прежде всего по тому, способен ли он распознать соответствующую нравственную проблему в конкретной ситуации, сделать обоснованный выбор и постепенно перенести усвоенный способ

отношения к людям в собственное поведение. Именно такая логика позволяет обеспечить содержательную преемственность духовно-нравственного воспитания между первым и вторым классами.

Список использованной литературы

1. О мерах по утверждению Концепции непрерывного духовного воспитания и ее реализации : постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 г. № 1059. - Текст: электронный. - Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: LexUZ (дата обращения: 28.09.2026).
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. - Москва : Педагогика-Пресс, 1996. - 536 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - Москва [и др.] : Питер, 2008. - 398 с. - (Мастера психологии). - ISBN 978-5-91180-846-4.
4. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. - Москва : Концептуал, 2016. - 312 с. - (Воспитание человека). - ISBN 978-5-906756-73-2.
5. Усманова О. В. [и др.]. Tarbiya : 1-sinf uchun darslik. - Toshkent : Novda nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. - 64 b. Сведения об издании приводятся также в современной научно-методической литературе по преподаванию предмета «Tarbiya».
6. Исматова Н. [и др.]. Tarbiya : 2-sinf uchun darslik. - Toshkent : Novda, 2023.
7. OCHILOVA F. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВЛИЯНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА КРЕАТИВНОСТЬ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ //«ACTA NUUz». – 2025. – Т. 1. – №. 1.12. 1. – С. 121-123.
8. Очилова Ф. Роль социально-гигиенического воспитания и профилактики вредных привычек у студенческой молодежи //O ‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. – 2024. – Т. 1. – №. 11

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MATEMATIKANI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Email: abdurasulmirzaakbarov@gmail.com
Qambaraliyeva Maftuna Xamidullo qizi
Namangan davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: mqambaraliyeva468@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarga raqamli texnologiyalar yordamida o‘qitish metodikasi rivojlanish jarayonlari, zamonaviy ko‘nikmalar va turli-xil usullar yordamida ochib beriladi. Avval raqamli texnologiyalar tarixi, rivojlanishi, tarkibiy tuzilishi, mazmun-mohiyati ko‘rib chiqiladi. So‘ng esa bugungi kunda qo‘llanilayotgan amaliy va nazariy metodlar orqali kengroq tahlil qilinadi. Qolaversa, o‘quvchilarda zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlar asosida mavzuga oid ko‘nikmalarini yanada mustahkamlash maqsadida qiziqarli metod va o‘yinlar keltiriladi. Bu maqola matematika o‘qituvchilari va talabalarga kreativ yondashuvlarni aniqlashda tajribaviy va nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, raqamli ta’lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar, PISA, gamifikatsiya, o‘yinlashtirish, interaktiv ta’lim, raqamli didaktika, ta’lim samaradorligi, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlar, geogebra, matlab, vizuallashtirish, metakognitiv jarayonlar.

THE EFFECTIVENESS OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY EDUCATION

Abstract: This article explores the development of teaching methodologies using digital technologies, modern skills, and various instructional approaches in primary education. First, the history, development, structural components, and essence of digital technologies are examined. Subsequently, the topic is analyzed in greater detail through practical and theoretical methods currently used in the educational process. In addition, engaging methods and educational games are presented to further strengthen pupils’ subject-related skills through modern technologies and approaches. This article can serve as a theoretical and practical foundation for mathematics teachers and students in identifying and applying creative approaches to mathematics education.

Keywords: Primary education, mathematics education, digital technologies, digital learning, innovative pedagogical technologies, PISA international assessment programme, mathematical literacy, gamification, game-based learning, interactive learning, digital didactics, educational effectiveness, logical thinking, problem-based situations, pupils’ cognitive engagement, competency-based approach.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В данной статье раскрываются процессы развития методики обучения учащихся с использованием цифровых технологий, современные навыки, а также различные методы и подходы. Вначале рассматриваются история, развитие, структурное строение, содержание и сущность цифровых технологий. Далее проводится более широкий анализ с использованием практических и теоретических методов, применяемых в настоящее время. Кроме того, с целью дальнейшего формирования и закрепления у учащихся навыков по изучаемой теме на основе современных технологий и подходов представлены интересные методы и игровые задания. Данная статья может служить теоретической и экспериментальной основой для учителей математики и студентов в определении и применении креативных подходов к обучению.

Ключевые слова: начальное образование, обучение математике, цифровые технологии, цифровое образование, инновационные педагогические технологии, международная программа оценки PISA, математическая грамотность, геймификация, игровое обучение, интерактивное обучение, цифровая дидактика, эффективность образования, логическое мышление, проблемные ситуации, познавательная активность учащихся, компетентностный подход.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ta’limning asosiy maqsadi nafaqat o‘quvchilarga bilim berish, balki ularda mustaqil fikrlash, mantiqiy mushohada yuritish, muammoli vaziyatlarga yechim topish va olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida beriladigan bilimlar bolaning keyingi ta’lim faoliyati uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda ta’lim jarayonini zamonaviy vositalar asosida tashkil etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Matematika fani boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda alohida o‘rin tutadi. Mazkur fan orqali bolalarda hisoblash ko‘nikmalari bilan bir qatorda, mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi muhim aqliy faoliyatlar shakllanadi. Ayniqsa, ko‘paytirish va bo‘lish amallarini ongli hamda puxta o‘zlashtirish o‘quvchilarning keyingi matematik bilimlarini egallashi uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Raqamli vositalar esa aynan shu ehtiyojlarni hisobga olgan holda darsni tashkil etish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi. Shunday ekan, boshlang‘ich sinflarda matematika fanini, xususan, matematik amallar va tushunchalarni o‘rgatishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish, ularning ta’lim samaradorligiga ta’sirini aniqlash hamda dars jarayonida ulardan foydalanishning samarali usullarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir.

Adabiyotlar tahlili (Literature review / *Литературный обзор*). Boshlang‘ich ta’limda matematikani o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish so‘nggi o‘n yilliklarda pedagogika fanining eng faol rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu mavzu bo‘yicha nazariy va empirik tadqiqotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, olimlar masalani turli nuqtai nazardan masalan, nazariy asoslar, o‘qituvchi kompetentsiyasi, o‘quvchi natijalari va amaliy tatbiq muammolari ko‘rinishida o‘rganib kelmoqdalar.

O‘zbekiston pedagogika fanida ham mazkur mavzu so‘nggi yillarda faollashib bormoqda. Xususan, S.Narzullayevaning tadqiqotida boshlang‘ich ta’lim jarayonida matematikani o‘qitishda raqamli transformatsiya vositalaridan foydalanishning metodik paradigmasi ishlab chiqilgan[1]. D.A.Yusupova matematika darslarida raqamli texnologiyalar asosida o‘quv jarayonini tashkil etish masalalarini o‘rgangan[2]. Xorijiy empirik tadqiqotlar. Sinf sharoitida o‘qituvchilarning raqamli vositalardan qanday foydalanishini o‘rgangan tadqiqotlar texnologiyadan foydalanishning uchta asosiy funksiyasini ajratadi: amaliy mashqlar va faol o'rganishni qo'llab-quvvatlash, o'quv materialini taqdim etish hamda o'quvchilar motivatsiyasini oshirish. Bu tadqiqot ham PRISMA yo‘riqnomasiga asoslanib, Scopus va ERIC ma’lumotlar bazalaridan matematika ta’limida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha so‘nggi (2022-yildan keyingi) nashrlarni tizimli tarzda tahlil qilgan. Saralash mezonlariga javob bergan 13 ta maqola aniqlangan, ular sinfda raqamli vositalarni, jumladan o'yinga asoslangan ilovalarni integratsiya qilishga oid bo'lgan[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang‘ich sinflarda matematikani o‘qitishning asosiy maqsadi o‘quvchilarda hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning mantiqiy fikrlashi, muammoni tahlil qilishi, mustaqil qaror qabul qilishi, topqirligi va matematik bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Ayniqsa, bugungi raqamli ta’lim muhitida matematik tushunchalarni an’anaviy usullar bilan bir qatorda interaktiv raqamli texnologiyalar yordamida o‘rgatish darslarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olinishi muhim. Chunki 1–4-sinf o‘quvchilari mavhum matematik tushunchalarni uzoq vaqt davomida nazariy shaklda qabul qilishda qiynalishi mumkin. Shu sababli matematik tushunchalarni rasm, animatsiya, rang, harakat, o‘yin, interaktiv topshiriq va real hayotiy vaziyatlar orqali tushuntirish samarali hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar aynan shu imkoniyatlarni taqdim etib, o‘quvchining darsdagi faolligini oshiradi. Tadqiqot jarayonida PISA yondashuvi, gamifikatsiya, GeoGebra va MATLAB vositalaridan foydalanish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlari o‘rganiladi. Mazkur usullar bir-birini to‘ldiradi: PISA o‘quvchining bilimni hayotiy vaziyatda qo‘llashini rivojlantirsa, gamifikatsiya ta’limga qiziqishni kuchaytiradi, GeoGebra matematik obyektlarni vizual ko‘rsatishga yordam beradi, MATLAB esa o‘qituvchiga matematik jarayonlarni modellashtirish va natijalarni tahlil qilish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinflarda PISA yondashuvining ayrim elementlaridan foydalanish o‘quvchilarni tayyor formulani qo‘llashdan ko‘ra, muammoni tushunish, ma’lumotlarni ajratish, yechim strategiyasini tanlash va natijani izohlashga o‘rgatadi. Bunda topshiriqlar bolaning kundalik hayotiga yaqin bo‘lishi kerak.

Masalan, 3-sinf o‘quvchilariga quyidagi topshiriq beriladi:

Masala. Ali do‘kondan 3 ta daftar oldi. Har bir daftar 4000 so‘mdan turadi. U sotuvchiga 20 000 so‘m berdi. Ali qancha qaytim olishi kerak?

O‘quvchi masalani quyidagicha tahlil qiladi: 3 ta daftar narxi: 3 × 4000 = 12 000 so‘m;

berilgan pul: 20 000 so‘m; qaytim: 20 000 − 12 000 = 8000 so‘m.

Mazkur topshiriqda o‘quvchi faqat ko‘paytirish va ayirishni bajarmaydi, balki matematik bilimini real hayotiy vaziyatga tatbiq etadi. Shu jihatdan PISA tipidagi topshiriqlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik savodxonligini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinflarda matematikani o‘qitishda gamifikatsiya, ya’ni o‘yin elementlaridan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Ball, yulduzcha, bosqich, mukofot, reyting, vaqt bilan bajariladigan topshiriqlar va virtual qahramonlardan foydalanish orqali oddiy matematik mashqlarni qiziqarli faoliyatga aylantirish mumkin. Masalan, 2-sinfda “Matematik xazina” o‘yini tashkil etiladi. O‘quvchi uchta topshiriqni to‘g‘ri bajarsa, keyingi bosqichga o‘tadi. 1-bosqich: 7 + 5 = ? 2-bosqich: 15 − 8 = ? 3-bosqich: Bir savatda 6 ta olma bor. Ikkinchi savatda undan 3 ta ko‘p olma bor. Ikkinchi savatda nechta olma bor? Javoblar mos ravishda 12, 7 va 9 bo‘ladi. Bunda har bir to‘g‘ri javob uchun o‘quvchiga bir yulduzcha beriladi. Masalan, 3 ta yulduzcha – “Matematika bilimdoni”, 5 ta yulduzcha – “Matematika tadqiqotchisi” kabi rag‘batlantirish tizimi yaratilishi mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchida raqobat qilishdan ko‘ra, topshiriqni mustaqil bajarishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Gamifikatsiyada raqamli platformalar yordamida testlar, viktorinalar, interaktiv savollar va vaqtli topshiriqlardan ham foydalanish mumkin. Muhimi, o‘yin matematik maqsadga xizmat qilishi va o‘quvchining bilimini tekshirish bilan birga uni yangi bilim olishga undashi lozim.

Boshlang‘ich sinflarda geometriya elementlarini o‘qitishda GeoGebra dasturining vizual imkoniyatlaridan foydalanish samarali natija beradi. Ayniqsa, shakllarning tomonlari, burchaklari, perimetri va yuzini tushuntirishda raqamli tasvirlar o‘quvchining mavzuni yaxshiroq anglashiga yordam beradi. Masalan, 3-sinfda to‘g‘ri to‘rtburchakning perimetri mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi GeoGebra yordamida tomonlari 6 sm va 3 sm bo‘lgan to‘g‘ri to‘rtburchakni tasvirlaydi.

Perimetr: P = 6 + 3 + 6 + 3 = 18 sm. Yoki formula orqali: P = 2 × (6 + 3) = 18 sm.

GeoGebra yordamida shaklning tomonlarini o‘zgartirish mumkin. Masalan, uzun tomon 6 sm dan 8 sm ga o‘zgartirilganda perimetr qanday o‘zgarishi o‘quvchilarga ko‘rsatiladi. Natijada bola formulani yodlab qolish bilan cheklanmay, tomon uzunligi va perimetr o‘rtasidagi bog‘lanishni vizual ravishda kuzatadi. 1–2-sinflarda esa GeoGebra'dan sodda shakllarni ajratish uchun foydalanish mumkin. Masalan, ekranda doira, uchburchak, kvadrat va to‘g‘ri to‘rtburchak tasvirlanadi. O‘quvchidan:

“Qaysi shaklning 3 ta tomoni bor?”

degan savolga javob berish so‘raladi. O‘quvchi uchburchakni tanlaydi. Keyin shakllarning rangini, o‘lchamini yoki joylashuvini o‘zgartirib, ularning asosiy matematik xususiyatlari o‘zgarmasligini ko‘rsatish mumkin.

Tahlillar va natijalar (Analyses and results//Анализы и результаты). Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, matematik tushunchalarni amaliy faoliyat orqali o‘zlashtirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, matematik masalalarni oddiy hisoblash shaklida emas, balki hayotiy vaziyatlar asosida berish o‘quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatini kengaytiradi. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limda PISA yondashuvining ayrim elementlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, o‘quvchilarga quyidagi masala beriladi: sinfda 24 nafar o‘quvchi bor. Ularning 1/3 qismi matematika fanidan berilgan raqamli viktorinada qatnashdi. Necha nafar o‘quvchi viktorinada qatnashgan? O‘quvchi bu masalani yechishda avvalo berilgan ma’lumotlarni ajratib oladi,

matematik amalni tanlaydi va natijani topadi. Agar masala interaktiv platformada berilsa, o‘quvchi javobni nafaqat yozadi, balki natijani grafik, rasm yoki jadval orqali ham ko‘rishi mumkin. Natijada matematik bilim bilan raqamli savodxonlik birgalikda shakllanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida matematik masalalarni o‘rgatishda gamifikatsiya, ya’ni o‘yin elementlaridan foydalanish ham samarali natija beradi.

Xulosa (Conclusion//Заключение) sifatida shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish o‘quvchilarning matematik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning mantiqiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, raqamli ta’lim vositalari, interaktiv topshiriqlar, elektron resurslar, animatsiyalar va didaktik o‘yinlardan foydalanish matematik tushunchalarni o‘quvchilarga sodda, tushunarli va qiziqarli tarzda yetkazish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Narzullayeva S. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida matematika fanini o‘qitishda raqamli transformatsiya vositalaridan foydalanishning metodik paradigmasi // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2025. — 3(12).

2. Yusupova D.A. Matematika darslarida raqamli texnologiyalar asosida o‘quv jarayonini tashkil etish // CyberLeninka. — 2025.

3. Saat, N. A., Alias, A. F., & Saat, M. Z. (2024). Digital Technology Approach in Mathematics Education: A Systematic Review. International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, 13(4), 173–184.

4. Mirzaakbarovich,M. A. (2024). BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O ‘RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(54), 106-111. https://erus.uz/index.php/er/article/view/4330

5. Mirzaakbarov, A. M. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING MILLIY KONTENT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI. https://milliycontent.uz/storage/workexperience/01KXTCNWBX0FDEASXHEK5YQF92.pdf

6. Mirzaakbarovich, M. A. (2024). BOSHLANG ‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O ‘RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(54), 106-111. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=2yUIkgEAAAAJ&citation_for_view=2yUIkgEAAAAJ:HoB7MX3m0LUC

PIRLS XALQARO BAHOLASH TALABLARI ASOSIDA O‘QISH DARSLARIDA BADIIY MATN BILAN ISHLASH METODIKASI

Ilmiy rahbar: Dilafro‘z Muminova Akbaraliyevna, p.f.d.(DSc), prof.
Namangan davlat pedagogika instituti
E-mail: dilbarxon2008@mail.ru
Nigora Xidirova Boxodirovna
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 2 -bosqich magistranti
E-mail: nraxmonaliyeva@gmail.com

Annotatsiya Maqolada PIRLS xalqaro baholash talablari bilan uyg‘un holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy matnni o‘qitish va tahlil qilish metodikasi yoritiladi. O‘qish darslarida matnni ifodali o‘qish, uning mazmunini anglash va muhim jihatlarini ajratish bilan birga, o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydigan savol hamda topshiriqlardan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi. Jumladan, matndan aniq ma’lumotlarni izlab topish, voqealar ketma-ketligini tushunish, sabab va oqibatlarni bog‘lash, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish, asardagi ochiq va yashirin ma’nolarni anglash hamda o‘z xulosasini matndan olingan dalillar bilan asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda turli murakkablikdagi topshiriqlarni tanlash, muhokama va ijodiy mashqlarni dars jarayoniga kiritish yo‘llari bayon etiladi. Maqolada tavsiya etilgan yondashuvlar badiiy asarni ongli o‘qish, mazmunini chuqurroq tushunish, o‘quvchilarning fikrini izchil ifodalash va o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Аннотация В статье рассматривается методика обучения младших школьников работе с художественным текстом с учётом требований и подходов международного исследования PIRLS. Анализируется организация урока чтения, в ходе которого учащиеся не только читают произведение и определяют его основное содержание, но и учатся самостоятельно осмысливать прочитанное. Особое внимание уделяется развитию умений находить в тексте необходимую информацию, понимать последовательность событий, устанавливать причинно-следственные связи, анализировать поступки персонажей, раскрывать явный и подразумеваемый смысл произведения, а также подтверждать собственные выводы текстовыми доказательствами. Описываются возможности использования вопросов и заданий различного уровня сложности, группового обсуждения и творческих упражнений с учётом возраста и подготовленности учащихся. Предлагаемые подходы направлены на формирование осознанного чтения, более глубокого понимания художественного произведения, последовательного выражения мыслей и устойчивого интереса к чтению.

Annotation: This article examines methods for teaching primary school pupils to work with literary texts in line with the requirements and approaches of the PIRLS international assessment. It considers how reading lessons can help learners go beyond identifying the main content of a story and develop the ability to reflect independently on what they have read. Particular attention is given to skills such as locating relevant information, following the

sequence of events, identifying cause-and-effect relationships, analyzing characters’ actions, interpreting both explicit and implied meanings, and supporting conclusions with evidence from the text. The article also discusses the use of questions and activities at different levels of difficulty, group discussion, and creative exercises suited to pupils’ age and learning needs. These approaches aim to promote purposeful reading, a deeper understanding of literary works, clear expression of ideas, and greater interest in reading.

Kalit so‘zlar: PIRLS, o‘qish savodxonligi, badiiy matn, matn ustida ishlash, matnni tahlil qilish, o‘qib tushunish, dalillash, boshlang‘ich ta’lim

Kirish

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, ularda mustaqil fikrlash, ma’lumotni anglash, tahlil qilish va o‘z qarashlarini asoslab bera olish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ko‘nikmalar, ayniqsa, boshlang‘ich sinflardanoq rivojlantirilishi lozim. Chunki aynan shu davrda bolaning o‘qishga munosabati, matnni tushunish qobiliyati va fikrini ifodalash malakasi tarkib topadi. O‘qish darslari esa ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

O‘qish savodxonligi matnni ovoz chiqarib yoki ichida o‘qish bilangina cheklanmaydi. O‘quvchi o‘qigan materialining mazmunini anglay olishi, undagi muhim ma’lumotlarni ajratishi, voqealar orasidagi bog‘liqlikni tushunishi va matn asosida xulosa chiqarishi kerak. Shuningdek, u o‘z fikrini matndan olingan dalillar bilan izohlashni, qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildirishni ham o‘rganishi zarur. Shu jihatdan o‘qish darslarida matn ustida izchil ishlash o‘quvchilarning nafaqat o‘qish, balki tafakkur va nutq ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qib tushunish savodxonligini o‘rganishga yo‘naltirilgan. Unda o‘quvchining matndan ma’lumot topishi, matn mazmunini talqin qilishi, turli qismlar o‘rtasidagi aloqani aniqlashi va o‘qiganlari asosida fikr yuritishi kabi jihatlar muhim o‘rin tutadi. Shu sababli PIRLS yondashuvlarini o‘qish darslarida hisobga olish o‘quvchilarni matnni chuqurroq anglashga, mustaqil fikrlashga va o‘z javoblarini asoslashga o‘rgatishda foydali bo‘lishi mumkin.

Badiiy asarlar o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun alohida imkoniyatga ega. Hikoya, ertak va boshqa badiiy matnlar orqali bolalar voqealar rivojini kuzatadi, qahramonlarning maqsadi va xatti-harakatlari haqida o‘ylaydi, ularning qarorlariga baho beradi. Asar mazmuni yuzasidan savol-javob, suhbat, qayta hikoyalash va ijodiy topshiriqlar bajarish jarayonida o‘quvchilar matndagi ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lashni, muallif fikrini anglashni hamda shaxsiy munosabatini bildirishni o‘rganadilar.

Badiiy matn ustida ishlash samarali bo‘lishi uchun topshiriqlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va tayyorgarlik darajasiga mos tanlanishi lozim. Dastlab matnda ochiq ifodalangan ma’lumotlarni topishga qaratilgan savollar berilishi, keyingi bosqichlarda esa o‘quvchilarni xulosa chiqarish, yashirin mazmunni anglash va o‘z fikrini dalillashga undaydigan topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday izchillik o‘quvchining matn bilan faol ishlashiga yordam beradi va uning javobni taxmin qilishdan ko‘ra, matnga tayangan holda fikr yuritishiga sharoit yaratadi.

Shu nuqtayi nazardan, “PIRLS xalqaro baholash talablari asosida o‘qish darslarida badiiy matn bilan ishlash metodikasi” mavzusi dolzarb hisoblanadi. Mazkur mavzuning ahamiyati o‘quvchilarda badiiy matnni tushunish, tahlil qilish, dalillar asosida xulosa chiqarish va o‘z fikrini izchil bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati bilan belgilanadi. Ushbu maqolaning maqsadi — o‘qish darslarida badiiy matn bilan ishlashning PIRLS yondashuvlariga mos usullarini yoritish hamda o‘quvchilarning o‘qib tushunish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriq va metodlarni ko‘rib chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotda PIRLS xalqaro baholash yondashuvlari asosida boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida badiiy matn bilan ishlash metodikasi o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini o‘qib tushunish savodxonligini rivojlantirish, matn mazmunini anglash va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish tamoyillari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-metodik adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, kuzatish hamda pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi. Badiiy matn bilan ishlash jarayoni PIRLSda e’tibor qaratiladigan o‘qib tushunish amallari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqildi. Jumladan, matnda aniq berilgan ma’lumotni topish, matn mazmunidan xulosa chiqarish, turli qismlar va ma’lumotlar o‘rtasidagi aloqani talqin qilish hamda matn mazmuni va tuzilishini baholashga yo‘naltirilgan topshiriqlar tahlil qilindi.

Metodik yondashuvlarni belgilashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, o‘qish malakasi va matnni tushunish darajasi hisobga olindi. Topshiriqlar oddiy ma’lumotni aniqlashdan boshlab, voqealar sababini izohlash, qahramonlarga munosabat bildirish va javobni matndan olingan dalillar bilan asoslashgacha bo‘lgan bosqichlarda tashkil etilishi nazarda tutildi. Bunda savol-javob, suhbat, matn qismlarini tahlil qilish, qayta hikoyalash va ijodiy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasi badiiy matn bilan ishlashni izchil tashkil etish hamda o‘quvchilarning matnni anglash, tahlil qilish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratildi. Keltirilgan metodik tavsiyalar nazariy-metodik tahlil asosida ishlab chiqilgan. Agar maqolada muayyan sinfda tajriba-sinov ishlari o‘tkazilmagan bo‘lsa, natijalarni amaliy tajriba bilan tasdiqlangan deb ko‘rsatmaslik lozim.

Tahlil va natijalar: O‘qish darslarida badiiy matn bilan ishlash o‘quvchilarning matnni tushunish, mazmunini izohlash va mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda o‘qish jarayonini faqat matnni ovoz chiqarib o‘qish yoki qayta hikoyalash bilan cheklamaslik muhim. O‘quvchi asardagi voqealar rivojini kuzatishi, muhim ma’lumotlarni ajratishi, qahramonlarning xatti-harakatlariga sabab bo‘lgan omillarni tushunishi va o‘z fikrini matnga tayangan holda izohlashi kerak. PIRLS yondashuvlari asosida tashkil etilgan topshiriqlar shu maqsadlarga yo‘naltiriladi.

Badiiy matnni tahlil qilish jarayonini bir-biri bilan bog‘liq bosqichlarda tashkil etish mumkin. Dastlab o‘quvchilarning matn mavzusi va mazmuniga qiziqishi uyg‘otiladi. Buning uchun sarlavha, rasm yoki matnda uchraydigan ayrim so‘zlar yuzasidan savollar beriladi. Masalan, “Sarlavhaga qarab asar nima haqida bo‘lishini taxmin qila olasizmi?” yoki “Sizningcha, voqealar qayerda kechishi mumkin?” kabi savollar o‘quvchilarni o‘qishga

tayyorlaydi. Bu bosqichda bildirilgan taxminlar matnni o‘qib bo‘lgach qayta ko‘rib chiqilishi mumkin. Shunda bolalar dastlabki fikrlari bilan matnda berilgan ma’lumotlarni solishtirishga o‘rganadi.

Keyingi bosqichda matnni o‘qish jarayoni tashkil qilinadi. O‘qituvchi matnni ifodali o‘qib berishi, o‘quvchilar bilan navbatma-navbat o‘qishi yoki matnni mustaqil o‘qish uchun topshiriq berishi mumkin. O‘qish vaqtida tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlar, muhim voqealar va qahramonlarga e’tibor qaratiladi. Matnni qismlarga bo‘lib o‘qish ham samarali usullardan biridir. Har bir qismdan so‘ng o‘quvchilarga “Bu qismda qanday voqea yuz berdi?”, “Yangi qanday ma’lumotga ega bo‘ldik?” kabi savollar beriladi. Bunday yondashuv o‘quvchining matn mazmunini bosqichma-bosqich anglashiga yordam beradi.

Matndan ma’lumot topish: PIRLS yondashuvlaridan biri — matnda ochiq ifodalangan ma’lumotni topish va undan foydalanishdir. Bunday topshiriqlar o‘quvchidan matnga qayta murojaat qilishni, kerakli jumla yoki tafsilotni aniqlashni talab qiladi. Masalan:

1. Asar qahramoni kim?
2. Voqea qayerda sodir bo‘ladi?
3. Qahramon qanday ishni bajaradi?
4. Matnda tabiat yoki joy qanday tasvirlangan?
5. Voqealar qaysi tartibda yuz beradi?

Bu savollarga javob berishda o‘quvchiga “Javobingni matndan topib ko‘rsat” yoki “Fikringni tasdiqlaydigan jumlani o‘qi” kabi yo‘naltiruvchi topshiriqlar berish mumkin. Natijada o‘quvchi javobni taxmin bilan emas, matndagi ma’lumotlarga tayangan holda berishga odatlanadi. Bu usul matnni diqqat bilan o‘qish va kerakli axborotni ajratish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa chiqarish va ma’lumotlarni bog‘lash: Badiiy asardagi barcha fikrlar doim ham bevosita aytilmaydi. Ayrim holatlarda o‘quvchi turli jumla va voqealarni o‘zaro bog‘lab, matnda ochiq berilmagan xulosaga kelishi kerak. Masalan, qahramonning kayfiyatini uning so‘zlari, harakatlari va vaziyatga munosabati orqali aniqlash mumkin. Shu maqsadda quyidagi savollardan foydalaniladi:

1. Qahramon nima uchun bunday yo‘l tutdi?
2. Voqealar rivojiga nima sabab bo‘ldi?
3. Qahramonning kayfiyatini qaysi belgilar orqali bilish mumkin?
4. Matnning qaysi qismi sizni shunday xulosaga olib keldi?
5. Agar qahramon boshqacha qaror qilganida, voqealar qanday davom etishi mumkin edi?

Bunday savollar o‘quvchilarni matndagi ma’lumotlar orasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga undaydi. Javobni asoslash uchun matnga qaytish talab etilganda, o‘quvchi o‘z xulosasini dalil bilan bog‘lashni o‘rganadi. Bu esa tahliliy fikrlash va mulohaza yuritish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Matn mazmunini talqin qilish: Matnni talqin qilishda o‘quvchilar asarning asosiy g‘oyasi, qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar va voqealarning ahamiyati haqida fikr yuritadilar. O‘qituvchi o‘quvchilardan asarda qanday muammo ko‘tarilganini, muallif o‘quvchiga qanday fikrni yetkazmoqchi bo‘lganini so‘rashi mumkin. Bunda yagona, oldindan belgilangan javobni talab qilishdan ko‘ra, o‘quvchining fikrini matn bilan asoslay olishiga e’tibor berish lozim.

Masalan, “Asarning qaysi voqeasi sizga eng muhim tuyuldi?”, “Qahramonning qaysi qarori voqealar rivojiga ta’sir ko‘rsatdi?”, “Asardan qanday xulosa chiqardingiz?” kabi savollar

muhokama uchun qulay. O‘quvchilar turlicha fikr bildirishi mumkin. Bunday vaziyatda ularning fikrini tinglash, o‘zaro taqqoslash va matndan dalil keltirishga yo‘naltirish muhim hisoblanadi.

Qahramonlarni tahlil qilish va baholash: Badiiy asar qahramonlarini tahlil qilish o‘quvchilarga insoniy fazilatlar, munosabatlar va qarorlar haqida fikr yuritish imkonini beradi. Qahramonni “yaxshi” yoki “yomon” deb baholash bilangina cheklanmay, uning xatti-harakatlari sababini tushuntirish kerak. O‘quvchilarga quyidagi savollarni berish mumkin:

- Qahramon qanday fazilatlarga ega?
- Uning qaysi xatti-harakati sizga ma’qul yoki ma’qul emas?
- Qahramonning qarorini qanday baholaysiz?
- Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lardingiz?
- Qahramonning o‘zgarishiga qaysi voqea sabab bo‘ldi?

Bu savollar orqali o‘quvchilar qahramonning xatti-harakatlarini matndagi voqealar bilan bog‘lab tahlil qiladilar. Shuningdek, ular o‘z munosabatini bildirish va uni tegishli misollar bilan izohlashga o‘rganadilar. Muhokama davomida turli qarashlarning mavjudligi tabiiy holat sifatida qabul qilinishi, biroq har bir fikr matn mazmuniga tayanishi kerak.

Matnni baholash va shaxsiy munosabat bildirish: PIRLS yondashuvlarida o‘quvchining matn mazmuni va tuzilishi haqida fikr yuritishi, muallif tanlagan ifoda vositalariga e’tibor berishi ham muhim. Boshlang‘ich sinflarda bu jarayon sodda savollar orqali tashkil qilinadi:

- Asar sizga yoqdimi? Nima uchun?
- Sarlavha matn mazmuniga mos keladimi?
- Qaysi voqea yoki qahramon sizda kuchli taassurot qoldirdi?
- Muallif voqeani qanday tasvirlagan?
- Asarga boshqa qanday sarlavha qo‘yish mumkin?

O‘quvchilarning javoblarini baholashda faqat fikrning o‘ziga emas, uning qanday asoslanganiga ham e’tibor beriladi. Masalan, “Asar yoqdi” degan javobni “Asar menga yoqdi, chunki qahramon qiyin vaziyatda boshqalarga yordam berdi” tarzida izohlashga yo‘naltirish mumkin. Shu orqali o‘quvchilar munosabatini aniq va izchil ifodalashni o‘rganadilar.

Topshiriqlarni bosqichma-bosqich tashkil etish: Badiiy matn bilan ishlashda topshiriqlarning murakkablik darajasi izchil oshirib borilishi maqsadga muvofiq. Dastlab matnda bevosita berilgan ma’lumotni topishga oid savollar beriladi. Keyin o‘quvchilar voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlaydi, sabab va oqibatlarni izohlaydi. Keyingi bosqichda matnning yashirin mazmunini talqin qilish, qahramonlarga baho berish va o‘z xulosasini dalillar bilan asoslashga qaratilgan topshiriqlar bajariladi.

Masalan, bir hikoya asosida quyidagi ketma-ketlikdan foydalanish mumkin:

1. Matndagi asosiy qahramon va voqea joyini aniqlash.
2. Muhim voqealarni tartib bilan sanab berish.
3. Voqealardan birining sababini tushuntirish.
4. Qahramonning qaroriga munosabat bildirish.
5. Asar mazmunidan xulosa chiqarish va uni matn bilan asoslash.
6. Asarga boshqa sarlavha yoki muqobil yakun taklif qilish.

Bu ketma-ketlik o‘quvchini oddiy ma’lumotni topishdan chuqurroq tahlil va mustaqil fikrlashga olib boradi. Topshiriqlarni tanlashda o‘quvchilarning o‘qish tezligi, lug‘at boyligi va

matnni tushunish darajasi inobatga olinishi lozim. Zarur hollarda savollarni soddalashtirish, tayanch so‘zlar berish yoki kichik guruhlarda ishlashni tashkil etish mumkin.

Muhokama va hamkorlikdagi ish: Matn yuzasidan juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlash o‘quvchilarning fikr almashishiga yordam beradi. Guruh a’zolari matndagi voqealarni muhokama qilishi, qahramonning qarorini baholashi yoki berilgan savolga umumiy javob tayyorlashi mumkin. Bunday faoliyatda har bir o‘quvchiga fikr bildirish imkoniyatini berish muhim. O‘qituvchi esa suhbatni boshqarib, o‘quvchilarni javoblarini matndan dalil bilan tasdiqlashga yo‘naltiradi.

Hamkorlikdagi tahlil o‘quvchilarga boshqalarning fikrini tinglash, o‘z qarashini aniqlashtirish va turli nuqtayi nazarlarni taqqoslashni o‘rgatadi. Biroq guruh muhokamasi matn mazmunidan chetlashib ketmasligi uchun topshiriq aniq qo‘yilishi, muhokama yakunida esa xulosalar umumlashtirilishi lozim.

O‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli: Badiiy matnni tahlil qilishda o‘qituvchi tayyor xulosani aytib beruvchi emas, balki o‘quvchini mustaqil javob izlashga yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradi. U o‘quvchilarga matnga qayta murojaat qilish, muhim jumlalarni belgilash va o‘z fikrini dalillash uchun imkon yaratadi. O‘quvchi savolga darhol javob bera olmasa, unga javobni tayyor holda aytish o‘rniga, “Bu haqda matnning qaysi qismida ma’lumot bor?” yoki “Qahramonning qaysi harakati senga shunday fikr berdi?” kabi yordamchi savollar berish mumkin.

O‘quvchilarning xatolari ham o‘rganish jarayonining bir qismi hisoblanadi. Javob matn mazmuniga mos kelmasa, o‘qituvchi o‘quvchini matnga qaytarib, o‘z fikrini qayta tekshirishga undaydi. Bunday yondashuv bolalarda xulosani dalillar bilan tekshirish odatini shakllantiradi.

Tahlil natijalari: PIRLS yondashuvlariga mos ravishda tashkil etilgan badiiy matn tahlili o‘quvchilarning o‘qish jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi. O‘quvchi matnni qayta o‘qish, ma’lumot izlash, voqealarni bog‘lash va javobini asoslash orqali o‘qish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bunday mashg‘ulotlar quyidagi ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi:

1. Matndan kerakli ma’lumotni mustaqil topish;
2. Voqealar ketma-ketligi va sabab-oqibat munosabatlarini anglash;
3. Qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish;
4. Matndagi ochiq va bilvosita ifodalangan ma’nolarni tushunish;
5. O‘z fikrini izchil bayon etish;
6. Xulosani matndan olingan dalillar bilan asoslash;
7. Asar mazmuni va qahramonlariga shaxsiy munosabat bildirish.

Shu bilan birga, keltirilgan natijalar metodik tahlil va tavsiyalarga asoslanadi. Agar muayyan sinfda tajriba-sinov ishlari olib borilmagan bo‘lsa, ularni amaliy tajriba asosida isbotlangan natijalar sifatida talqin qilmaslik kerak. Aniq samaradorlikni aniqlash uchun topshiriqlarni darslarda qo‘llash, o‘quvchilarning javoblarini kuzatish va ularning matnni tushunish darajasidagi o‘zgarishlarni mezonlar asosida qayd etish lozim.

Pedagogik samaradorlik: PIRLS xalqaro baholash yondashuvlari asosida badiiy matn bilan ishlash o‘quvchilarning o‘qib tushunish savodxonligini izchil rivojlantirishga yordam beradi. Bunda samaradorlik matnni o‘qib chiqish bilangina emas, balki o‘quvchining undan ma’no anglashi, kerakli ma’lumotni topishi, xulosa chiqarishi va o‘z fikrini dalillar bilan asoslay olishi

orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli dars jarayonida topshiriqlarni oddiy ma’lumotni aniqlashdan boshlab, tahlil va baholashga tomon bosqichma-bosqich murakkablashtirish muhimdir.

Badiiy matn ustida muntazam ishlash o‘quvchilarning diqqat bilan o‘qish va matnga qayta murojaat qilish odatini shakllantiradi. O‘quvchi savolga javob berish uchun matndan tegishli jumlani izlaydi, voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlaydi va o‘z xulosasini shu ma’lumotlar bilan tekshiradi. Bu jarayonda u taxminiy javob berishdan ko‘ra, matn mazmuniga tayangan holda fikr yuritishga odatlanadi. Natijada matn bilan ishlash aniq maqsadga yo‘naltirilgan o‘quv faoliyatiga aylanadi.

Mazkur metodikaning pedagogik samaradorligi quyidagi jihatlarda ko‘rinadi: o‘quvchilarning matn mazmunini tushunish va muhim ma’lumotlarni ajratish ko‘nikmalari rivojlanadi; voqealar ketma-ketligini anglash, sabab va oqibatlarni aniqlash malakasi mustahkamlanadi; qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish va ularga munosabat bildirish imkoniyati kengayadi; o‘quvchilar xulosa chiqarish va o‘z fikrini matndan olingan dalillar bilan asoslashga o‘rganadi; og‘zaki va yozma nutqda fikrni izchil ifodalash ko‘nikmasi shakllanadi; muhokama va guruhli topshiriqlar orqali tinglash, fikr almashish va boshqalarning qarashlarini hisobga olish malakalari rivojlanadi; badiiy asarlarni o‘qishga qiziqish va o‘quvchilarning darsdagi faolligi ortadi.

Pedagogik samaradorlikni ta’minlash uchun topshiriqlar o‘quvchilarning yoshi, o‘qish malakasi va tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi lozim. Savollar aniq va tushunarli tuzilishi, matnning turli jihatlarini o‘rganishga xizmat qilishi kerak. O‘qituvchi o‘quvchilarga tayyor javobni berish o‘rniga, ularni matnga qaytish, dalil izlash va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Javoblarni baholashda faqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligiga emas, balki fikrning izchilligi va matn bilan asoslanganiga ham e’tibor qaratiladi.

Mazkur yondashuvning samarasini aniqlash uchun dars jarayonida o‘quvchilarning javoblari, matndan dalil topish qobiliyati, xulosa chiqarishi va muhokamadagi ishtiroki muntazam kuzatilishi mumkin. Zarur bo‘lsa, dars boshida va yakunida bir xil ko‘nikmalarni o‘lchaydigan topshiriqlar berilib, o‘quvchilarning natijalari taqqoslanadi. Biroq amaliy tajriba o‘tkazilmagan holatda pedagogik samaradorlikni miqdoriy natijalar bilan tasdiqlangan deb ko‘rsatish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bunday vaziyatda ushbu bo‘limda metodikaning kutilayotgan pedagogik imkoniyatlari va samaradorlikni aniqlash mezonlari bayon etiladi.

Xulosa

PIRLS xalqaro baholash yondashuvlari asosida o‘qish darslarida badiiy matn bilan ishlash o‘quvchilarni shunchaki o‘qishga emas, balki o‘qiganini anglash, tahlil qilish va mazmuni yuzasidan mustaqil fikr bildirishga o‘rgatadi. Matndan kerakli ma’lumotni topish, voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini izohlash va xulosani dalillar bilan asoslashga qaratilgan topshiriqlar o‘qib tushunish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlil jarayonida savollarni sodda ma’lumotlarni aniqlashdan boshlab, talqin qilish va baholashga tomon bosqichma-bosqich murakkablashtirish muhim. Bunda o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasini hisobga olish, ularni matnga qayta murojaat qilishga undash hamda javoblarini asoslash uchun imkon yaratish lozim. O‘qituvchi esa tayyor xulosani

beruvchi emas, balki o‘quvchini mustaqil izlanish va fikrlashga yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi.

Badiiy matn ustida muntazam va maqsadli ishlash o‘quvchilarning o‘qishga qiziqishini qo‘llab-quvvatlaydi, fikrini izchil bayon qilish va boshqalarning qarashlarini tinglash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Eng muhimi, o‘quvchi o‘z xulosasini matndan topilgan dalillar bilan bog‘lashni o‘rganadi. Shu sababli PIRLS yondashuvlariga mos topshiriqlarni o‘qish darslariga izchil kiritish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ongli o‘qish, chuqur tushunish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishning samarali metodik yo‘llaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (Eds.). (2019). *PIRLS 2021 Assessment Frameworks*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
2. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (Eds.). (2015). *PIRLS 2016 Assessment Framework* (2nd ed.). Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
3. Mullis, I. V. S., von Davier, M., Foy, P., Fishbein, B., Reynolds, K. A., & Wry, E. (2023). *PIRLS 2021 International Results in Reading*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi 997-son qarori. “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida.”
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.”

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Isabayeva Feruza A’zamjon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Instituti 1 - kurs magistranti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)
feruzaisabayeva3@gmail.com
Ilmiy rahbar :Abdurahmanova Gulasal Ravshanovna
Namangan Davlat Pedagogika Instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o`qituvchisi PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari va ta’lim samaradorligiga ta’siri o‘rganib chiqildi. Tadqiqot natijalari intellektual ta’lim platformalari, adaptiv topshiriqlar, interaktiv dasturlar va AI asosidagi ilovalardan foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, mustaqil ishlash, muammolarni tahlil qilish va ijodiy yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning darsdagi faolligi, motivatsiyasi va bilimlarni o‘zlashtirish darajasi oshdi. O‘qituvchining sun’iy intellektdan maqsadli foydalanishi va individual yondashuvi texnologiyalar samaradorligini yanada kuchaytirdi. Mazkur vositalardan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish o‘quvchilarning zamonaviy ta’lim muhitiga moslashuvi va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, AI vositalari, raqamli ta’lim, adaptiv ta’lim, interaktiv dasturlar, individual yondashuv, o‘quv motivatsiyasi.

Abstract: This article examines the pedagogical potential of using artificial intelligence tools in primary education and their impact on educational effectiveness. The research findings showed that the use of intelligent educational platforms, adaptive tasks, interactive programs, and AI-based applications contributed to the development of students’ logical thinking, independent learning, problem analysis, and creative skills. At the same time, students’ classroom engagement, motivation, and level of knowledge acquisition increased. The purposeful use of artificial intelligence and individualized approaches by teachers further enhanced the effectiveness of these technologies. The pedagogically appropriate use of such tools contributed to students’ adaptation to the modern educational environment and the development of independent learning skills.

Keywords: Primary education, artificial intelligence, AI tools, digital education, adaptive learning, interactive programs, individualized approach, learning motivation.

Аннотация:В статье рассматриваются педагогические возможности использования инструментов искусственного интеллекта в начальном образовании и их влияние на эффективность обучения. Результаты исследования показали, что использование интеллектуальных образовательных платформ, адаптивных заданий, интерактивных программ и приложений на основе ИИ способствует развитию логического мышления, самостоятельной работы, навыков анализа проблемных ситуаций и творческого подхода учащихся. Одновременно повышаются активность учащихся на уроках, их мотивация и уровень усвоения знаний. Целенаправленное

использование искусственного интеллекта учителем и применение индивидуального подхода дополнительно повышают эффективность данных технологий. Педагогически целесообразное применение таких средств способствует адаптации учащихся к современной образовательной среде и развитию навыков самостоятельного обучения.

Ключевые слова: Начальное образование, искусственный интеллект, инструменты ИИ, цифровое образование, адаптивное обучение, интерактивные программы, индивидуальный подход, учебная мотивация.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish O‘zbekiston Respublikasining ta’lim siyosatida muhim yo‘nalishlardan biriga aylangan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun zamonaviy va samarali ta’lim imkoniyatlarini yaratish, ularning bilim olish jarayonini raqamli vositalar orqali qo‘llab-quvvatlash dolzarb vazifalardan biridir. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va individual ehtiyojlarini hisobga olish muhim bo‘lib, sun’iy intellekt vositalari o‘quv materiallarini moslashtirish, individual topshiriqlar shakllantirish va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi bilimlarni ko‘rgazmali, interaktiv va amaliy faoliyat orqali yaxshiroq o‘zlashtiradi. Shu jihatdan sun’iy intellekt asosidagi ta’limiy platformalar, interaktiv dasturlar, adaptiv topshiriqlar va raqamli yordamchilar darsdagi faollikni oshirib, murakkab mavzularni tushunish, topshiriqlarni bajarish va xatolarni aniqlashga yordam beradi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilimlarni o‘zlashtirish, mustaqil ishlash va topshiriqlarni bajarishda turli qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat ularning o‘zlashtirish darajasi, darsdagi faolligi va ta’limga qiziqishiga ta’sir ko‘rsatadi. Sun’iy intellekt vositalari yordamida o‘quv materiallarini individual ehtiyojlarga moslashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish va tezkor teskari aloqa berish o‘quvchilarning faolligini kuchaytirib, mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Maqolaning asosiy maqsadi boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish, ularni o‘quv jarayoniga samarali joriy etish yo‘llarini aniqlash va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish o‘quv jarayonini interaktiv, individual va amaliy jihatdan boyitishga xizmat qiladi. AI asosidagi ta’limiy platformalar, adaptiv topshiriqlar va raqamli yordamchilar o‘quvchilarning mavzuni tushunishi, mustaqil ishlashi va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish imkonini beradi.2025–2026-o‘quv yilida 3-4-sinf o‘quvchilari ishtirokida amaliy tajriba tashkil etildi. Tadqiqotda 8-10 yoshdagi jami 24 nafar o‘quvchi qatnashib, ular tajriba va nazorat guruhlariga 12 nafardan ajratildi. Tajriba davomida o‘quvchilarning darsdagi faolligi, mustaqil ishlashi, mantiqiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va o‘quv motivatsiyasi kuzatildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, diagnostik topshiriqlar, amaliy mashg‘ulotlar va taqqoslash metodlaridan foydalanildi[4].

1-jadval.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning interaktiv metodlari va ularning amaliy qo‘llanilishi

Metod	Qo‘llash mazmuni	Darsdagi amaliy misol
“AI-yordamchi”	O‘quvchini tayyor javobga emas, savollar orqali mustaqil yechimga yo‘naltirish	3–4-sinf matematika darsida masalani yechishda “Nima ma’lum?”, “Nimani topish kerak?” kabi savollardan foydalanish[6].
“Aqlli topshiriq”	Topshiriqlarni o‘quvchining bilim darajasiga moslashtirish	Bir o‘quvchiga sodda, ikkinchisiga murakkabroq qo‘shish-ayirish yoki matnli masala berish[6].
“Rasmni hikoyaga aylantir”	AI yordamida yaratilgan tasvir asosida hikoya tuzish	4-sinf O‘qish darsidagi mavzu asosida rasm yaratish va u bo‘yicha 4–5 gapdan iborat hikoya tuzish[8].
“Xatoni top”	Noto‘g‘ri javobni aniqlash va sababini tushuntirish	“36+27=53” misolidagi xatoni topish va to‘g‘ri javobni asoslash[6.-B.64].
“AI-kvest”	Topshiriqlarni bosqichma-bosqich va o‘yin shaklida bajarish	Misolni yechish → geometrik shaklni aniqlash → yashirin so‘zni topish[6.-B.64].

Masalan, matematika darsida **“AI-yordamchi”** metodi orqali o‘quvchiga tayyor javob berilmasdan, masalani mustaqil tahlil qilishga yo‘naltiruvchi savollar berildi. 3–4-sinf matematika darsliklaridagi arifmetik amallar, tengsizliklar, geometrik shakllar va masalalar asosida bunday topshiriqlarni moslashtirish mumkin. 4-sinf matematika darsligida ko‘p xonali sonlar, arifmetik amallar hamda geometrik shakllarga oid mavzular mavjudligi ushbu metodlardan foydalanish uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi[7].

Ona tili va o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlarida esa **“Rasmni hikoyaga aylantir”** metodi qo‘llanilib, o‘quvchilarga AI yordamida yaratilgan tasvir asosida kichik hikoya tuzish topshirig‘i berildi. Masalan, “Kuzgi bog‘”, “Maktabdagi bir kun” yoki “Tabiatni asraymiz” mavzulari bo‘yicha rasm asosida gaplar tuzish, voqealar ketma-ketligini aniqlash va hikoyaga sarlavha berish topshirildi. Bunday topshiriqlar o‘qish va nutqiy faoliyatni rivojlantirishga yo‘naltiriladi[8].

“Xatoni top” metodida esa sun’iy intellekt yordamida ataylab noto‘g‘ri javoblar shakllantirilib, o‘quvchilardan xatoni aniqlash va uni izohlash so‘raldi. Masalan, “36+27=53” javobi berilib, o‘quvchi natijani tekshiradi, xatoni topadi va to‘g‘ri yechimni tushuntiradi. Ushbu usul o‘quvchining faqat javobni yodlashiga emas, balki uni tekshirish va asoslashiga imkon beradi[1].

Tajriba jarayonida **“Savol ber – tahlil qil – tekshir – xulosa qil”** algoritmidan foydalanildi. O‘quvchi AI yordamida javob olgandan so‘ng uni tekshirishi, qanday usulda topilganini tushuntirishi va boshqa yechim mavjudligini aniqlashi talab qilindi. Bu yondashuv AI vositalaridan foydalanishda inson nazorati va tanqidiy fikrlashni saqlash tamoyiliga mos keladi[1].

Shuningdek, **“AI-kvest”** usuli yordamida matematika va o‘qish darslaridagi topshiriqlar bosqichlarga ajratildi. Masalan, o‘quvchi avval matematik misolni yechadi, keyin geometrik

shaklni aniqlaydi va yakunda yashirin so‘z yoki savolni topadi. Natijada dars jarayonida o‘yin, izlanish va mustaqil qaror qabul qilish elementlari uyg‘unlashtiriladi.

⇛O‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda:

1. AI yordamida o‘quvchini tayyor javobga emas, mustaqil yechimga yo‘naltirish;
2. “Xatoni top” metodi orqali noto‘g‘ri javoblarni tahlil qildirish;
3. Darslik mavzulariga mos rasmli va interaktiv topshiriqlar yaratish;
4. O‘quvchilarning bilim darajasiga mos individual topshiriqlar berish;
5. AI javoblarini o‘quvchilar bilan birgalikda tekshirish va muhokama qilish;
6. Sun’iy intellektdan foydalanishda o‘qituvchi nazoratini saqlash tavsiya etiladi.[3]

Mazkur metodlar boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi, ijodiy yondashuvi va raqamli savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligi, mustaqil ishlashi va mantiqiy fikrlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tajriba boshida ayrim o‘quvchilarda masala shartini tushunish, muammoni bosqichlarga ajratish va o‘z javobini asoslashda qiyinchiliklar kuzatildi. Sun’iy intellekt asosidagi metodlar qo‘llanilgandan so‘ng esa o‘quvchilarning topshiriqlarni mustaqil bajarishga qiziqishi ortdi.

“AI-yordamchi” metodi orqali tayyor javob berish o‘rniga yo‘naltiruvchi savollardan foydalanish o‘quvchilarni masalani mustaqil tahlil qilishga undadi. “Aqlli topshiriq” metodi esa vazifalarni o‘quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish imkonini berdi. Natijada o‘quvchilar o‘z imkoniyatlariga mos topshiriqlarni bosqichma-bosqich bajarishga erishdi[2].

Ona tili va o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlarida “Rasmni hikoyaga aylantir” metodi o‘quvchilarning tasavvuri, nutqiy faolligi va ijodiy fikrlashini rivojlantirdi. “Xatoni top” metodi esa AI tomonidan berilgan javoblarni tekshirish, xatolarni aniqlash va ularni izohlash ko‘nikmalarini shakllantirdi. Shu orqali o‘quvchi tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va baholovchi subyekt sifatida ishtirok etdi[2].

“Savol ber – tahlil qil – tekshir – xulosa qil” algoritmi o‘quvchilarning AI javoblarini bevosita qabul qilmasdan, ularning to‘g‘riligini tekshirish va o‘z fikrini asoslashiga yordam berdi. “AI-kvest” metodida topshiriqlarning o‘yin shaklida bosqichma-bosqich tashkil etilishi esa darsga qiziqish, izlanish va muammoni hal qilish faolligini oshirdi[3].

Umuman olganda, sun’iy intellekt vositalarini an’anaviy pedagogik usullar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta’limni interaktiv tashkil etish va tezkor teskari aloqa berish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunda o‘qituvchining pedagogik nazorati saqlanishi, o‘quvchilarning tayyor javoblarga qaram bo‘lib qolishiga yo‘l qo‘yilmasligi va AI vositalaridan ta’limiy maqsadga muvofiq foydalanish muhim hisoblanadi. Sun’iy intellektni boshlang‘ich ta’limga joriy etish individual ta’lim, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va mustaqil o‘rganishni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning ta’lim samaradorligi, mustaqil ishlashi va zamonaviy ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim vositasidir. Tadqiqot natijalari AI-yordamchi, adaptiv topshiriqlar,

interaktiv metodlar va AI-kvestlar orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish, ijodiy yondashish va mustaqil yechim topish ko‘nikmalari rivojlanganini ko‘rsatdi. O‘qituvchining sun’iy intellekt vositalaridan maqsadli foydalanishi, individual yondashuvi va pedagogik nazorati ta’lim samaradorligini yanada oshiradi. Shu bois, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan ta’limiy maqsadga muvofiq va muntazam foydalanish, o‘quvchilarning tayyor javoblarga qaram bo‘lib qolishiga yo‘l qo‘ymaslik hamda ularning tanqidiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Sangirova Z. va boshqalar.** Tabiiy fanlar: 3-sinf uchun darslik. - Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. - 136 b.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi.**O‘qish kitobi: 4-sinf uchun darslik. - Toshkent: YangiYo‘l Poligraf Service, 2020. -186 b.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.** Matematika: 4-sinf uchun darslik. - Toshkent: O‘qituvchi, 2020. - 190 b.
4. **O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.** Matematika: 3-sinf uchun darslik. - Toshkent: O‘qituvchi. - 192 b.
5. **O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.** Ona tili va o‘qish savodxonligi: 3-4-sinflar uchun darslik. - Toshkent:O‘qituvchi. - 144 b.
6. **Miao F., Cukurova M.** AI Competency Framework for Teachers. - Paris: UNESCO, 2024. - 64 p.
7. **UNESCO.** Guidance for Generative AI in Education and Research. - Paris: UNESCO, 2023. - 44 p.
8. **UNESCO.** AI Competency Framework for Students. -Paris: UNESCO, 2024. - 52 p.
9. **Ne’matov O.E., Rajapova N.B.**Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt elementlaridan foydalanish istiqbollari // Наукаиинновации. - 2026. - T.4. - №50. - B.107-111.
10. **Jalilova R.**Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda sun’iy intellektdan foydalanish // Yosh olimlar. - 2026. - T.4. - №48. - B.143-144.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QUVCHILARNING HAYOTIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna
Namangan davlat pedagogika intituti, Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi
Yuldasheva Dilnoza Tolif qizi
Namangan davlat pedagogika instituti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishda integrativ yondashuvdan foydalanishning pedagogik va metodik imkoniyatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’limda o‘quvchining faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki ularni kundalik hayotda qo‘llay olishi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishi, muloqotga kirishishi, jamoada hamkorlik qilishi va o‘z faoliyatini baholay olishi muhimdir. Maqolada fanlararo integratsiyaning mazmuni, hayotiy kompetensiyalarning tarkibiy qismlari, integrativ topshiriqlarni ishlab chiqish tamoyillari hamda boshlang‘ich sinflarda ulardan foydalanish metodikasi tahlil qilinadi. Amaliy topshiriqlar, jadvallar va metodik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, integrativ yondashuv, hayotiy kompetensiyalar, fanlararo integratsiya, kompetensiyaviy yondashuv, funksional savodxonlik, interfaol metodlar.

Abstract. This article examines the pedagogical and methodological possibilities of using an integrative approach to develop pupils’ life competencies in primary education. Modern education requires not only theoretical knowledge but also the ability to apply knowledge in real-life situations, communicate effectively, cooperate with others, solve problems and reflect on learning. The article analyzes interdisciplinary integration, the structure of life competencies, and methodological principles for designing integrative learning tasks. Practical tasks, tables and a methodological model are proposed.

Keywords: primary education, integrative approach, life competencies, interdisciplinary integration, competency-based education, functional literacy, interactive methods.

Kirish

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga katta hajmdagi tayyor axborotni yetkazishning o‘zi yetarli emas. Zamonaviy maktab o‘quvchini o‘zlashtirilgan bilimlardan turli hayotiy vaziyatlarda foydalana oladigan, mustaqil fikrlaydigan, o‘z faoliyatini rejalashtiradigan va boshqalar bilan samarali hamkorlik qiladigan shaxs sifatida shakllantirishi zarur. OECDning Future of Education and Skills 2030 tashabbusi ham bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlarning uyg‘un rivojlanishiga e’tibor qaratadi.

Boshlang‘ich ta’lim shaxs kamolotining muhim bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda asosiy hayotiy kompetensiyalar shakllana boshlaydi. Integrativ yondashuv turli fanlar mazmunini o‘zaro bog‘lash orqali o‘quvchilarda yaxlit dunyoqarashni shakllantiradi va bilimlarni real hayot bilan bog‘lash imkonini yaratadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari: tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuvdan foydalanish orqali o‘quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik imkoniyatlarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Asosiy vazifalar: integrativ yondashuvning pedagogik mohiyatini tahlil qilish; hayotiy kompetensiya mazmunini aniqlash; fanlararo integratsiya imkoniyatlarini ko‘rsatish; integrativ topshiriqlarning rolini yoritish; boshlang‘ich sinflar uchun amaliy topshiriqlar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari: tadqiqotda pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, kuzatish, pedagogik modellashtirish va metodik topshiriqlarni loyihalash usullaridan foydalanildi.

1-jadval. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida rivojlantiriladigan hayotiy kompetensiyalar

№	Kompetensiya	Mazmuni	Rivojlantirish vositalari
1	Kommunikativ	Fikrni ifodalash, tinglash, savol-javob	Suhbat, munozara, rolli o‘yin
2	Ijtimoiy	Jamoada ishlash va hamkorlik	Guruhli ish, loyiha
3	Muammoli vaziyatni hal qilish	Muammoni aniqlash va yechim topish	Keys, muammoli topshiriq
4	Axborot bilan ishlash	Ma’lumotni izlash, tahlil va saralash	Jadval, diagramma, raqamli vositalar
5	O‘zini o‘zini rivojlantirish	O‘z faoliyatini baholash va rejalashtirish	Refleksiya, individual topshiriq
6	Ijodiy	Yangicha fikr va g‘oyalar yaratish	Loyiha, ijodiy topshiriqlar

Integrativ yondashuvning pedagogik mohiyati

Integrativ yondashuv zamonaviy boshlang‘ich ta’limning mazmunini takomillashtirish, o‘quvchilarda fanlararo bilim va ko‘nikmalarni yaxlit tizimga birlashtirish hamda ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga tayyorlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik yondashuvlardan biridir. **“Integratsiya”** tushunchasi lotincha *integratio* — *“butunlikni tiklash, qismlarni birlashtirish”* ma’nolarini anglatib, pedagogik jarayonda alohida bilim, tushuncha, ko‘nikma va faoliyat turlarining o‘zaro aloqador holda yagona ta’limiy tizimga birlashtirilishini ifodalaydi. Bunda integratsiya oddiygina bir nechta fan mazmunini bitta darsda qo‘shib yuborish emas, balki o‘quvchining bilimlarni o‘zaro bog‘lash, umumlashtirish, tahlil qilish va amaliy faoliyatda qo‘llash mexanizmlarini shakllantirishga qaratilgan tizimli pedagogik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuvning pedagogik mohiyati, avvalo, o‘quvchining atrof-muhitni yaxlit holda idrok etishi bilan bog‘liq. Kichik maktab yoshidagi bolalar borliqdagi hodisalarni qat’iy fan chegaralari asosida emas, balki o‘zaro bog‘liq va yaxlit hodisalar sifatida qabul qiladilar. Masalan, “suv” tushunchasi o‘quvchi uchun faqat tabiiy fan doirasidagi tabiiy resurs emas, balki matematika fanida sarf-hisoblash obyekti, ona tilida matn yaratish mavzusi, tarbiya jarayonida tejamkorlik va mas’uliyatni shakllantirish vositasi, texnologiya mashg‘ulotida esa amaliy faoliyat bilan bog‘liq tushuncha bo‘lishi mumkin. Shu

sababli ta’lim mazmunini fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etish o‘quvchining bilimlarni fragmentar emas, balki yaxlit tizim sifatida egallashiga imkon beradi.

2-jadval. Fanlararo integratsiya asosida tashkil etiladigan topshiriqlar

Hayotiy mavzu	Matematika	Ona tili/O‘qish	Tabiiy fanlar	Tarbiyaviy yo‘nalish
Suvni tejash	Suv sarfini hisoblash	Matn tuzish	Suvning ahamiyati	Tejamkorlik
Oilaviy byudjet	Daromad-xarajat	Hisobot yozish	—	Mas’uliyat
Sog‘lom kun tartibi	Vaqtni hisoblash	Kun tartibi haqida matn	Sog‘lom hayot	O‘zini boshqarish
Maktabni obodonlashtirish	Maydonni hisoblash	Loyiha taqdimoti	O‘simliklar	Jamoaviy mas’uliyat
Ekologiya	Statistik ma’lumotlar	Ekologik matn	Tabiatni muhofaza qilish	Ekologik madaniyat

Hayotiy kompetensiyalarning tarkibiy qismlari

Hayotiy kompetensiya boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kundalik, o‘quv va ijtimoiy faoliyatida yuzaga keladigan turli vaziyatlarni anglash, mavjud bilim va tajribalarini safarbar etish, mustaqil yoki hamkorlikda muammoni hal qilish, maqbul qaror qabul qilish hamda o‘z faoliyati natijalarini baholash imkonini beruvchi kompleks shaxsiy-ta’limiy sifat sifatida qaraladi. Boshlang‘ich ta’lim sharoitida hayotiy kompetensiyalarning tarkibiy tuzilishini kommunikativ, ijtimoiy-hamkorlik, muammoli-vaziyatli, axborot, o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijodiy va refleksiv komponentlar orqali ifodalash mumkin. Ushbu komponentlar bir-biridan mutlaqo ajralgan holda emas, balki yagona funksional tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Bir kompetensiyaning rivojlanishi ko‘pincha boshqa kompetensiyalarning shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Kommunikativ kompetensiya hayotiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, o‘quvchining o‘z fikri, hissiyoti va munosabatlarini og‘zaki hamda yozma shaklda aniq, tushunarli va maqsadga muvofiq ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, savol bera olishi va muloqot jarayonida tegishli nutqiy vositalardan foydalanishini nazarda tutadi. Boshlang‘ich sinfda mazkur kompetensiya juftlikda va guruhda ishlash, munozara, rolli o‘yinlar, hikoya tuzish, savol-javob, loyiha taqdimoti va muammoli vaziyatlarni muhokama qilish orqali rivojlantiriladi. Kommunikativ kompetensiyaning shakllanganlik darajasi o‘quvchining nafaqat to‘g‘ri gapira olishi, balki o‘z fikrini asoslay olishi, boshqa fikrlarni hurmat qilishi va muloqot jarayonida konstruktiv munosabat o‘rnata olishi bilan belgilanadi.

Ijtimoiy-hamkorlik kompetensiyasi o‘quvchining jamoada faoliyat yuritishi, umumiy maqsad yo‘lida boshqalar bilan hamkorlik qilishi, vazifalarni taqsimlashi, o‘z zimmasidagi mas’uliyatni bajarishi va boshqalarning fikrlarini hisobga olishini ifodalaydi. Boshlang‘ich ta’limda ushbu komponent guruhli va juftlikdagi topshiriqlar, kichik loyihalar, jamoaviy muammolarni hal qilish hamda sinf hayotiga oid amaliy vazifalar orqali shakllantiriladi. Masalan, “Sinfimizni obodonlashtiramiz” loyihasida o‘quvchilar vazifalarni taqsimlash, zarur materiallarni aniqlash, ish ketma-ketligini belgilash va umumiy natijani baholash orqali hamkorlik, mas’uliyat va ijtimoiy faollikni namoyon etadilar.

Muammoli-vaziyatli kompetensiya o‘quvchining real yoki o‘quv muammosini aniqlash, uning sabablarini tahlil qilish, mavjud ma’lumotlardan foydalanish, muqobil yechimlarni ilgari surish va vaziyatga mos qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu komponent hayotiy kompetensiyaning amaliy yo‘nalishini belgilovchi muhim omillardan biridir. Masalan, “Suvni qanday tejash mumkin?”, “Oilaviy xarajatlarni qanday rejalashtirish mumkin?”, “Maktab hududidagi chiqindilarni kamaytirish uchun nimalar qilish mumkin?” kabi savollar o‘quvchini tayyor javobni eslab qolishdan ko‘ra, muammoni tahlil qilish va yechim izlashga yo‘naltiradi. Bunday faoliyat davomida tahliliy, mantiqiy va tanqidiy fikrlash elementlari ham rivojlanadi.

Axborot kompetensiyasi o‘quvchining zarur ma’lumotni izlash, topish, ajratish, tushunish, taqqoslash, tartiblashtirish va undan maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatini qamrab oladi. Bugungi ta’lim jarayonida bu komponent ayniqsa muhim bo‘lib, o‘quvchining turli axborot manbalari bilan ongli ishlashini talab qiladi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi o‘quvchining o‘z imkoniyatlarini anglash, o‘z faoliyatini rejalashtirish, maqsad belgilash, vaqt va resurslardan oqilona foydalanish, qiyinchiliklarni yengib o‘tishga intilish hamda o‘z ustida mustaqil ishlash qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilar uchun ushbu kompetensiyani shakllantirishda kichik, aniq va erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilash muhimdir. Masalan, o‘quvchining “bugun yangi 5 ta so‘zni o‘rganaman”, “masalani mustaqil yechib ko‘raman”, “vazifamni belgilangan vaqtda bajaraman” kabi shaxsiy maqsadlar qo‘yishi unda o‘z faoliyatini boshqarishning dastlabki ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ijodiy kompetensiya o‘quvchining standart yechim bilan cheklanib qolmasdan, yangi g‘oya ilgari surishi, muammoga turli nuqtayi nazardan qarashi, mavjud bilimlardan yangi vaziyatda foydalanishi va o‘ziga xos mahsulot yaratishi bilan tavsiflanadi. Integrativ ta’lim sharoitida ijodkorlik uchun keng imkoniyat mavjud. Masalan, o‘quvchilar suvni tejash bo‘yicha plakat yaratishi, ekologik muammoni hal qilishning yangi usulini taklif qilishi, matematik ma’lumotlarni diagramma shaklida ifodalashi yoki muayyan mavzu asosida hikoya yaratishi mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchining tasavvuri, mustaqil fikrlashi va tashabbuskorligini rivojlantiradi.

Shuningdek, mazkur komponentlarni shakllantirishni faqat bitta fan doirasida amalga oshirish yetarli emas. Ularning rivojlanishi turli fanlar mazmuni va o‘quv faoliyatlarining o‘zaro integratsiyasini talab qiladi. Masalan, matematika fani o‘quvchining hisoblash, mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirsa, ona tili va o‘qish savodxonligi kommunikativ hamda axborot kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Tabiiy fanlar kuzatish, tahlil qilish va sabab-oqibat munosabatlarini anglash imkoniyatini kengaytiradi, tarbiyaviy faoliyat esa hamkorlik, mas’uliyat, qadriyat va ijtimoiy xulq-atvor bilan bog‘liq kompetensiyalarni mustahkamlaydi. Shu jihatdan fanlararo integratsiya hayotiy kompetensiyalarning kompleks shakllanishi uchun metodik platforma vazifasini bajaradi.

3-jadval. Integrativ topshiriqlarning kompetensiyalarga ta’siri

Topshiriq	Kommunikativ	Ijtimoiy	Muammoli fikrlash	Axborot	Ijodiy
“Suvni tejaymiz”	✓	✓	✓	✓	✓
“Oilaviy byudjet”	✓	✓	✓	✓	—

“Sog‘lom kun tartibi”	✓	—	✓	✓	✓
“Maktabimizni obod qilamiz”	✓	✓	✓	✓	✓

Xulosa

Olib borilgan nazariy-metodik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki bugungi kunda ta’lim natijasi o‘quvchining faqat muayyan hajmdagi bilimlarni o‘zlashtirishi bilan emas, balki ushbu bilimlarni kundalik hayotdagi turli vaziyatlarda mustaqil va samarali qo‘llay olishi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan integrativ yondashuv o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash, turli fanlarga oid bilim va ko‘nikmalarni yagona mazmuniy tizimga birlashtirish hamda o‘quvchini real hayotiy vaziyatlarga tayyorlashning muhim pedagogik vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot doirasidagi tahlillar asosida integrativ yondashuvni oddiy fanlararo bog‘lanish sifatida emas, balki o‘quvchining bilish, amaliy, kommunikativ, ijtimoiy va refleksiv faoliyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi yaxlit pedagogik tizim sifatida talqin qilish mumkin. Bunda ta’lim mazmuni alohida fanlar chegarasida emas, balki muayyan hayotiy muammo yoki vaziyat atrofida birlashtiriladi. Natijada matematika, ona tili va o‘qish savodxonligi, tabiiy fanlar, tarbiya, texnologiya va boshqa fanlardan o‘zlashtirilgan bilimlar yagona amaliy vazifani bajarishga yo‘naltiriladi.

Boshlang‘ich ta’limda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishning samaradorligi ularning tarkibiy komponentlarini kompleks rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq. Kommunikativ, ijtimoiy-hamkorlik, muammoli-vaziyatli, axborot, o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijodiy va refleksiv kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligi o‘quvchining turli hayotiy vaziyatlarda faol va mas’uliyatli ishtirok etishiga zamin yaratadi. Mazkur kompetensiyalarni alohida-alohida shakllantirishdan ko‘ra, ularni yagona amaliy faoliyat jarayonida kompleks rivojlantirish yuqori metodik imkoniyatlarga ega. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, integrativ yondashuv asosida hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishda hayotiylik, fanlararo aloqadorlik, faoliyatga yo‘naltirilganlik, muammolilik, hamkorlik, individuallashtirish, amaliylik va refleksivlik tamoyillarining o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash zarur, degan xulosaga kelish mumkin. Shuningdek, kompetensiyalarni baholashda faqat yakuniy natijani emas, balki o‘quvchining muammoni anglash, bilimlarni qo‘llash, hamkorlik qilish, yechim ishlab chiqish, o‘z fikrini asoslash va faoliyatini tahlil qilish jarayonlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, integrativ yondashuv boshlang‘ich ta’limda “bilimni egallash”dan “bilimni hayotda qo‘llash”ga, “tayyor javob”dan “mustaqil yechim”ga, “individual faoliyat”dan “hamkorlikdagi faoliyat”ga va “natijani olish”dan “natijani anglash va baholash”ga o‘tish imkonini beruvchi samarali metodik mexanizm sifatida qaralishi mumkin. Uning izchil va maqsadli qo‘llanilishi o‘quvchilarning nafaqat akademik bilimlarini, balki hayotiy vaziyatlarda zarur bo‘ladigan kommunikativ, ijtimoiy, axborot, muammoli, ijodiy va refleksiv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bois boshlang‘ich ta’lim amaliyotida integrativ yondashuv asosida hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan darslar, kichik loyihalar, muammoli topshiriqlar va amaliy faoliyatlar tizimini kengaytirish, o‘qituvchilar uchun kompetensiyaga yo‘naltirilgan integrativ darslarni loyihalash bo‘yicha metodik tavsiyalar va topshiriqlar bankini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bunday tizimli yondashuv natijasida boshlang‘ich ta’lim mazmuni o‘quvchining real hayoti bilan yanada yaqinlashib, ta’lim jarayoni uning mustaqil, faol, mas’uliyatli va amaliy faoliyatga tayyor shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). Ta’lim to‘g‘risida O‘RQ-637-son Qonun.
2. OECD. (2019). OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030: Concept Note Series. OECD Publishing.
3. OECD. (2025). OECD Teaching Compass: Reimagining teachers as agents of curriculum changes. OECD Education Policy Perspectives, No. 123. https://doi.org/10.1787/8297a24a-en
4. Beane, J. A. (1997). Curriculum integration: Designing the core of democratic education. Teachers College Press.
5. Fogarty, R. (1991). How to integrate the curricula. IRI/Skylight Publishing.
6. UNESCO. (2017). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. UNESCO. https://doi.org/10.54675/CGBA9153
7. Dewey, J. (1938). Experience and education. Macmillan.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
9. OECD. (2019). OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. OECD Publishing. https://www.oecd.org/education/2030-project/
10. Mavlonova, R. A., To‘rayeva, O. T., & Xoliqberdiyev, K. H. (2013). Pedagogika. O‘qituvchi.

AVESTO MEROSIDAGI QADRIYATLAR ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK VA AXLOQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Muminova Matluba Muhammadsharifovna
Namangan viloyati Uchqo‘rg‘on tumani
5-sonli maktab Boshlang‘ich sinf o‘qituvchi
Ilmiy maslahatchi: Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna

Annotatsiya. Maqolada “Avesto”ning qadimgi yozma yodgorlik va tarbiyaviy manba sifatidagi imkoniyatlari boshlang‘ich ta’lim nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Manbada ifodalangan halol mehnat, dehqonchilikka hurmat, ezgulik, mas’uliyat, suv, tuproq, havo va olovni asrashga doir qarashlarning bugungi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik hamda axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi pedagogik salohiyati yoritiladi. Ushbu g‘oyalarni yosh xususiyatlariga mos matn, suhbat, kuzatish, loyiha va amaliy topshiriqlar orqali o‘quv jarayoniga integratsiyalash bo‘yicha metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Avesto, boshlang‘ich ta’lim, milliy meros, axloqiy tarbiya, ekologik kompetensiya, qadriyat, integrativ yondashuv, amaliy faoliyat.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning dunyoqarashi, xulq-atvori, atrof-muhitga munosabati va ijtimoiy mas’uliyati shakllanadigan muhim bosqichdir. Shu sababli ta’lim mazmunida o‘quv fanlariga oid bilimlar bilan bir qatorda, ezgulik, mehnatsevarlik, tabiatga ehtiyotkor munosabat va jamiyat oldidagi mas’uliyatni rivojlantiruvchi tarbiyaviy manbalardan foydalanish muhimdir. Bunday manbalardan biri — Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy madaniy merosi bilan bog‘liq “Avesto”dir.

“Avesto” faqat diniy qarashlarni aks ettiruvchi yodgorlik sifatida emas, balki qadimgi jamiyatning turmush tarzi, mehnat faoliyati, axloqiy tasavvurlari va tabiatga munosabatini o‘rganishga imkon beradigan tarixiy-madaniy manba sifatida ham ahamiyatlidir. Manbalarda uning dehqonchilik va chorvachilikka e’tibor, halol mehnat, tinch-totuv yashash hamda tabiat unsurlarini asrashga doir g‘oyalari alohida ko‘rsatilgan. Mazkur g‘oyalarni boshlang‘ich ta’limga tatbiq etishda tarixiy mazmunni soddalashtirib, bolalarning yoshiga mos tarbiyaviy vazifalar bilan bog‘lash lozim.

“Avesto”ning kelib chiqishi, tarkibi, tarixiy-madaniy ahamiyati va undagi dunyoviy qadriyatlar juda uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Unda asarning Markaziy Osiyo, Eron va Ozarbayjon xalqlarining qadimgi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, urf-odatlari va ma’naviy qarashlarini o‘rganishdagi o‘rni qayd etiladi. Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ja’far Tabariy va Abu Bakr Narshaxiy kabi tarixiy mualliflarning asarlarida “Avesto” ta’limoti hamda unga aloqador timsollarga murojaat qilingani bilamiz.

“Avesto”ni o‘rgangan tadqiqotchilar qatorida F. Shpigel, V. Bartold, E. Bertels, I. Braginskiy, A. Qayumov, H. Homidov, M. Isoqov va N. Rahmonov nomlari tilga olinadi. Ushbu maqolada mazkur olimlarning qarashlari alohida qiyosiy tahlil qilinmaydi; asosiy e’tibor manbada qayd etilgan tarbiyaviy mazmunni boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga moslashtirish

masalasiga qaratiladi. Shu jihatdan maqola tarixiy merosni zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan bog‘lashga qaratilgan metodik mulohaza xarakteriga ega.

“Avesto”da aks etgan mehnatsevarlik, ezgulik va tabiatni asrashga doir qarashlarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik hamda axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini ochib berish va ularni dars jarayonida qo‘llash bo‘yicha metodik yo‘nalishlarni taklif etishimiz mumkin. Shu bilan birga qadimda yurtimizda amalga oshirilgan ishlar va tarixiy ma’lumotlarni bugungi kunga bog‘liq holda tushuntirishimiz o‘quvchilarga ijobiy ta’sir etadi.

“Avesto”da ezgulik va yovuzlik, yorug‘lik va zulmat, hayot va o‘lim qarama-qarshiliklari bilan bog‘liq qarashlar bayon etiladi. Tarbiyaviy nuqtayi nazardan, bu mazmunni bolalarda xatti-harakat oqibatini anglash, yaxshilikni tanlash, rostgo‘ylik va mas’uliyatni qadrlash kabi tushunchalar bilan bog‘lash mumkin. Bunda qadimiy dunyoqarashni bugungi ilmiy tushunchalar bilan aralashtirmasdan, uning axloqiy mazmuni va tarixiy mazmunini tushuntirish muhim.

Manbalarda halol mehnat, dehqonchilik va chorvachilikni qadrlash, obodonlashtirish hamda tinch-totuv hayot kechirishga da’vat etuvchi g‘oyalar alohida o‘rin tutadi. Ushbu mazmun boshlang‘ich sinflarda mehnatga hurmat, topshiriqni oxiriga yetkazish, umumiy ishda qatnashish va o‘z mehnati natijasini qadrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, sinf xonasidagi gullarni parvarishlash, maktab hovlisini obodonlashtirish yoki urug‘ undirib o‘stirish kabi mashg‘ulotlar tarixiy g‘oyani bevosita faoliyat bilan bog‘laydi.

“Avesto”da suv, olov, tuproq va havoga alohida ehtirom bilan qaralishi qayd etilgan. Ushbu g‘oyalarni bugungi ta’lim jarayonida tabiiy resurslarni tejash, atrof-muhitni toza saqlash va ekologik mas’uliyatni his etish mazmunida talqin qilish mumkin. Bunda o‘quvchilarga suvni behuda oqizmaslik, chiqindini belgilangan joyga tashlash, o‘simliklarga zarar yetkazmaslik va energiyadan oqilona foydalanish kabi kundalik odatlar orqali tushuncha beriladi.

“Avesto”ga oid tarbiyaviy mazmunni alohida tarixiy ma’lumot sifatida bayon qilish bilan cheklanmasdan, uni ona tili va o‘qish savodxonligi, tabiiy fanlar, tarbiya hamda texnologiya darslari bilan integratsiyalash mumkin. Integrativ yondashuv o‘quvchiga bir g‘oyani turli faoliyatlar orqali anglash, bilimni kundalik hayotga ko‘chirish va o‘z munosabatini ifodalash imkonini beradi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darsida “Tabiatni asraylik” yoki “Mehnatning qadri” mavzusida yoshga mos matn o‘qitilib, uning asosiy g‘oyasi, qahramonlarning xatti-harakati va matndan chiqariladigan xulosa muhokama qilinadi. O‘quvchilar matn asosida savollar tuzishi, maqol yoki hikmatli jumlalar bilan mazmunni bog‘lashi, qisqa fikr yozishi mumkin. Bunda “Avesto”dan keltiriladigan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tarixiy manbaga tayangan holda, bolalar tushunadigan tilda izohlanadi.

Tabiiy fanlar darsida suv, tuproq, havo va o‘simliklarning hayotdagi ahamiyatini kuzatish va oddiy tajribalar orqali ochib berish mumkin. Masalan, o‘quvchilar ikki o‘simlikdan birini muntazam parvarishlab, ikkinchisiga yetarli suv bermaslik oqibatini kuzatish orqali o‘simlikning ehtiyojlarini muhokama qiladilar. Bunday topshiriq tarixiy manbada tabiatga ehtirom g‘oyasi bilan zamonaviy ekologik bilimlarni bog‘laydi.

Tarbiya darsida vaziyatli topshiriqlar qo‘llash mumkin: “Sinfda suv jo‘mragi ochiq qolibdi — nima qilasiz?”, “Do‘stingiz gul shoxini sindirmoqchi — qanday yo‘l tutasiz?”, “Guruhdagi umumiy ishda kimdir qatnashmayapti — muammoni qanday hal etasiz?”.

O‘quvchilar vaziyatni muhokama qilib, yechimni asoslaydilar. Bu jarayon axloqiy tanlov, hamkorlik, muloqot va mas’uliyat ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Birinchidan, tarixiy manba mazmuni o‘quvchilarning yoshiga mos tanlanishi lozim. “Avesto”ning murakkab diniy-falsafiy qatlamlarini to‘liq o‘rganish o‘rniga, maqolada ko‘rib chiqilgan mehnat, ezgulik, tabiatni asrash va tinch-totuv yashash kabi tarbiyaviy g‘oyalar sodda izohlar orqali yoritilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, tarixiy ma’lumot bilan bugungi hayotiy vaziyat o‘rtasida aniq bog‘lanish yaratilishi kerak. O‘quvchi qadimiy manbada tabiatni e’zozlash g‘oyasi mavjudligini bilish bilan birga, bu qarashning hozirgi kundalik xulq-atvorda qanday namoyon bo‘lishini tushunishi zarur.

Uchinchidan, suhbat va hikoya qilish bilan cheklanmay, amaliy topshiriqlarni ham kiritish lozim. “Bir hafta — bir ezgu ish” kundaligi, sinf o‘simliklarini parvarishlash, suvni tejash bo‘yicha kuzatuv, guruhiy poster tayyorlash va kichik loyiha ishlari o‘quvchilarning bilimini amaliy odatga aylantirishga ko‘maklashadi.

To‘rtinchidan, o‘quvchilar faoliyatini baholashda faqat faktlarni eslab qolish emas, balki o‘z fikrini asoslash, amaliy ishda ishtirok etish, tabiatga ehtiyotkor munosabat ko‘rsatish va guruh bilan hamkorlik qilish kabi kuzatiladigan mezonlarga e’tibor qaratish tavsiya etiladi. Bunda baholash rag‘batlantiruvchi va rivojlantiruvchi xarakterda bo‘lishi lozim.

Xulosa

“Avesto” qadimgi madaniy meros namunasi sifatida boshlang‘ich ta’limda tarixiy xotira va tarbiyaviy mazmunni boyitish imkoniyatiga ega. Manbada qayd etilgan halol mehnat, dehqonchilikka hurmat, ezgulik, tinch-totuv yashash hamda tabiat unsurlarini asrashga doir g‘oyalar o‘quvchilarda axloqiy va ekologik mas’uliyatni shakllantirish bilan mazmunan uyg‘unlashadi.

Mazkur g‘oyalarni ta’limga tatbiq etishning samarali yo‘li — ularni o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirish, fanlararo integratsiyalash va amaliy faoliyat bilan mustahkamlashdir. Matn tahlili, muammoli vaziyatlar, kuzatish, kichik loyihalar va jamoaviy topshiriqlar orqali tarixiy meros o‘quvchining kundalik tajribasi bilan bog‘lanadi. Shunday yondashuv boshlang‘ich ta’limda milliy-madaniy merosga hurmatni kuchaytirish bilan birga, mas’uliyatli va tabiatga e’tiborli munosabatni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 1. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik / Asqar Mahkam tarjimasi. — Toshkent: Sharq, 2015. — 732 b.
2. Avesto. O‘zbekcha tarjima / Asqar Mahkam tarjimasi. — Toshkent: Sharq, 2001.
3. Homidiy H. Avestodan Shohnomaga. — Toshkent: Sharq, 2007. — 320 b.
4. Jo‘rayev N. “Avesto” mo‘jizasi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. — 84 b.
5. Boboyev H., Do‘stjonov T., Hasanov S. “Avesto” — Sharq xalqlarining bebaho yodgorligi. — Toshkent: Toshkent moliya instituti, 2004. — 322 b.
6. Is’hoqov M. Avesto: Zardusht “Goh”larining ma’no o‘girmalari va germenevtik talqinlari. — Toshkent, 2022. — 304 b.
7. Beruniy A. R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. — Toshkent, 1969.
8. Narshaxiy A. B. M. ibn Ja’far. Buxoro tarixi. — Toshkent, 1966.

9. Satimova R. H. “Avesto” haqida // Pedagogs International Research Journal. — 2023. — J. 48, № 2. — B. 38–40.
10. Avestoning muqaddas yozuvi // Ustozlar uchun. — 2025. — J. 77, № 1. — B. 104–110. — DOI: 10.71337/inlibrary.uz.ustozlar.133885.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MORFEMIK TAHLIL KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Xamrayeva Laylo Akmal qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
“Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
Ilmiy maslahatchi:Jo‘rayeva Turg‘unoy

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida morfemik tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishning lingvistik, pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. So‘zning morfemik tarkibini o‘rganish o‘quvchilarning so‘z ma’nosini anglash, o‘zakdosh so‘zlarni farqlash, so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarni aniqlash, imloviy savodxonlik hamda lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bog‘liq. Maqolada morfemik tahlilni shakllantirish bosqichlari, analiz va taqqoslash asosida ishlash, differensial yondashuv hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, muallif tomonidan ishlab chiqilgan “morfemik konstruktor”, “lingvistik detektiv”, “semantik zanjir”, “kreativ so‘zsozlik” va “morfemik domino” kabi metodik topshiriqlarning mazmuni va qo‘llash mexanizmlari taklif etiladi. Ushbu topshiriqlar o‘quvchilarni so‘zning tashqi shaklini ajratishdan tashqari, morfemalarning ma’nosi va vazifasini tushuntirishga, taqqoslashga va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, morfema, morfemik tahlil, o‘zak, qo‘shimcha, o‘zakdosh so‘zlar, so‘z yasalishi, lingvistik kompetensiya, interfaol metod, morfemik modellashtirish, pedagogik texnologiya, imlo savodxonligi.

Аннотация:в статье рассматриваются лингвистические, педагогические и методические основы формирования навыков морфемного анализа у учащихся начальных классов. Изучение морфемного состава слова связано с пониманием значения слова, различением однокоренных слов, определением словообразовательных и формообразующих аффиксов, развитием орфографической грамотности и языковой компетентности учащихся. Анализируются этапы формирования морфемного анализа, возможности использования аналитического и сравнительного подходов, дифференцированного обучения и современных педагогических технологий. Предлагаются авторские методические задания «морфемный конструктор», «лингвистический детектив», «семантическая цепочка», «креативное словообразование» и «морфемное домино».

Ключевые слова: начальное образование, морфема, морфемный анализ, корень, аффикс, однокоренные слова, словообразование, языковая компетентность, интерактивный метод, морфемное моделирование, педагогическая технология, орфографическая грамотность.

Abstract:this article examines the linguistic, pedagogical, and methodological foundations of developing morphemic analysis skills among primary school pupils. Learning the morphemic structure of words is connected with understanding word meaning, distinguishing cognate words, identifying derivational and inflectional affixes, and developing spelling literacy

and linguistic competence. The article analyzes the stages of morphemic analysis, analytical and comparative approaches, differentiated instruction, and the possibilities of modern pedagogical technologies. It also proposes author-developed methodological activities such as “morphemic constructor”, “linguistic detective”, “semantic chain”, “creative word formation”, and “morphemic domino”.

Keywords: primary education, morpheme, morphemic analysis, root, affix, cognate words, word formation, linguistic competence, interactive method, morphemic modeling, pedagogical technology, spelling literacy.

KIRISH

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish emas, balki ushbu bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash, mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. O‘quvchining boshlang‘ich ta’lim davrida egallagan lingvistik bilimlari keyingi ta’lim bosqichlarida til hodisalarini chuqurroq o‘zlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’limning uzluksizligi va izchilligi, ta’lim oluvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ta’lim mazmunining zamonaviy talablarga muvofiqligi kabi prinsiplar belgilangan [2]. Shu jihatdan boshlang‘ich ona tili ta’limida o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini izchil shakllantirish dolzarb metodik vazifalardan biridir.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarida sifatli ta’lim, inson kapitalini rivojlantirish va bilimli avlodni shakllantirish mamlakat taraqqiyotining muhim omillari sifatida yoritiladi [3]. 2025-yil 26-dekabrdagi Murojaatnomada ham ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va yoshlarni zamonaviy bilimlar asosida tayyorlash masalalariga e’tibor qaratilgan [4].

2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmon bilan “O‘zbekiston–2030” strategiyasini yangi sharoit va talablar asosida takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilangan [5]. Shu sanada qabul qilingan PF-22-son Farmon esa strategiyani 2026-yilda amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturini belgilaydi [6]. Morfemik tahlil boshlang‘ich ona tili ta’limida o‘quvchilarning so‘z tarkibini anglash, o‘zakdosh so‘zlarni farqlash, qo‘shimchalarning vazifasini tushunish va imloviy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

K. Qosimova, S. Matchonov, X. G‘ulomova, Sh. Yo‘ldosheva va Sh. Sariyevlarning “Ona tili o‘qitish metodikasi” darsligida boshlang‘ich sinflarda so‘zning morfemik tarkibini o‘rganish masalalari alohida bo‘lim sifatida yoritilgan. Mualliflar morfemik tarkibni o‘rganishning so‘z ma’nosini anglash, imlo ko‘nikmalarini shakllantirish, analiz va taqqoslash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog‘liqligini ko‘rsatadilar [1, 232–234-b.].

Shu sababli morfemik tahlilni o‘qitishda an’anaviy tahlil mashqlarini o‘quvchini faol fikrlashga undovchi muammoli, o‘yinli va modellashtiruvchi topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish mazkur tadqiqotning asosiy metodik yo‘nalishini tashkil etadi.

MORFEMIK TAHLILNING LINGVISTIK VA METODIK ASOSLARI

Morfemik tahlil so‘z tarkibidagi ma’noli qismlarni aniqlash va ularning so‘zdagi vazifasini belgilashga qaratilgan lingvistik faoliyatdir. Boshlang‘ich ta’limda ushbu faoliyat

o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich shakllantirilishi kerak.

Qosimova va hammualliflarning darsligida morfemik tarkibni o‘rganishning muhim jihatlaridan biri sifatida so‘zning leksik ma’nosini aniqlash bilan uning tarkibiy qismlarini anglash o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rsatiladi [1, 232–233-b.]. Shuningdek, o‘zak va qo‘shimchalarni to‘g‘ri yozish, ularning vazifasini anglash hamda so‘zlarni tarkibiy jihatdan taqqoslash imloviy va aqliy faoliyat bilan bog‘lanadi [1, 233–234-b.].

Morfemik tahlilning metodik mohiyati quyidagi ketma-ketlikda namoyon bo‘ladi: so‘z ma’nosini anglash → o‘zakdosh so‘zlarni taqqoslash → umumiy qismni aniqlash → qo‘shimchalarni ajratish → qo‘shimchaning vazifasini izohlash → so‘zning yangi ma’nosini aniqlash.

Masalan: gul – gulchi – gulzor – gulli.

O‘quvchi ushbu so‘zlarni taqqoslab, umumiy qismni aniqlaydi. Keyin -chi, -zor, -li qo‘shimchalarining so‘z ma’nosiga ta’sirini izohlaydi. Qosimova va hammualliflarning metodikasida o‘zakdosh so‘zlarni taqqoslash orqali umumiy qismni aniqlashga oid mashqlar berilgan [1, 236-b.].

Demak, morfemik tahlilning asosiy natijasi so‘zning grafik jihatdan bo‘linishini bilish emas, balki o‘quvchining “nima uchun aynan shu qism o‘zak?”, “qo‘shimcha qo‘shilganda ma’no qanday o‘zgardi?”, “qo‘shimcha yangi so‘z hosil qildimi yoki so‘z shaklini o‘zgartirdimi?” kabi savollarga javob bera olishidir.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MORFEMIK TARKIBNI O‘RGANISH IZCHILLIGI

Qosimova va hammualliflarning darsligida boshlang‘ich sinflarda so‘zning morfemik tarkibini o‘rganish izchil tizim asosida tashkil etilishi ko‘rsatiladi. Morfemik tarkib 3-sinfda asosiy mavzu sifatida o‘rganilib, 4-sinfda so‘z turkumlari bilan bog‘liq holda takomillashtiriladi [1, 233–237-b.].

Darslikda so‘z tarkibini o‘rganishning to‘rt bosqichli tizimi ko‘rsatilgan. Unda o‘quvchilarni so‘z yasalishini o‘rganishga tayyorlash, o‘zakdosh so‘zlar haqidagi tushunchani shakllantirish, o‘zak va qo‘shimchalarni o‘rganish hamda morfemik bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashga e’tibor beriladi [1, 234–237-b.].

Mazkur izchillikni amaliy dars jarayonida quyidagicha tashkil etish mumkin:

1-bosqich. Kuzatish.

O‘quvchilarga bir-biriga yaqin so‘zlar beriladi: gul – gulchi – gulzor – gulli. Ular so‘zlarni kuzatib, o‘xshash va farqli qismlarni topadilar.

2-bosqich. Taqqoslash.

O‘quvchilar umumiy qismni aniqlaydilar va uning ma’nosini tushuntiradilar.

3-bosqich. Tahlil.

O‘zak va qo‘shimchalarni ajratadilar.

4-bosqich. Izohlash.

Har bir qo‘shimchaning vazifasini tushuntiradilar.

5-bosqich. Qo‘llash.

O‘quvchilar yangi so‘zlar hosil qilib, ularni gapda qo‘llaydilar.

Darslikda morfemik tahlilga oid amaliy topshiriqlar, jumladan, qo‘shimchali so‘zlar hosil qilish va berilgan so‘zlardan foydalanib kichik matn tuzish kabi ishlar ham tavsiya etiladi [1,

242–243-b.]. Shu metodik asosdan kelib chiqib, quyidagi mualliflik o‘yin-topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi.

ZAMONAVIY METODIK O‘YIN VA TOPSHIRIQLAR TIZIMI

1. “MORFEMIK KONSTRUKTOR”

Maqsad: o‘quvchilarda so‘zning tarkibiy modelini anglash, o‘zak va qo‘shimchalarni farqlash hamda yangi so‘z hosil qilish ko‘nikmasini shakllantirish.

Jihozlar: o‘zak va qo‘shimchalar yozilgan rangli kartochkalar.

O‘yin tartibi:

O‘quvchilarga alohida kartochkalar beriladi:

gul | chi | lar

ish | chi | lar

kitob | lar

O‘quvchi kartochkalarni to‘g‘ri tartibda joylashtiradi va hosil bo‘lgan so‘zni o‘qiydi.

Keyingi bosqichda u quyidagi savollarga javob beradi:

– Qaysi qism o‘zak?

– Qaysi qo‘shimcha yangi so‘z hosil qilgan?

– Qaysi qo‘shimcha so‘z shaklini o‘zgartirgan?

– Hosil bo‘lgan so‘zning ma’nosi qanday?

Masalan:

ish + chi = ishchi

ish + chi + lar = ishchilar.

Bu metod Qosimova va hammualliflarning o‘zak, so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarni farqlash hamda yangi so‘zlar hosil qilishga oid metodik qarashlarini vizual modellashtirish shaklida qo‘llashga imkon beradi [1, 237; 242–243-b.].

2. “LINGVISTIK DETEKTIV”

Maqsad: o‘quvchilarning xatoni aniqlash, tahlil qilish va o‘z fikrini dalillash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

O‘qituvchi ataylab noto‘g‘ri tahlil qilingan so‘zni beradi.

Masalan:

“Gullar so‘zida -lar so‘z yasovchi qo‘shimcha.”

O‘quvchi “detektiv” sifatida xatoni aniqlaydi.

To‘g‘ri javob:

“Gul — o‘zak, -lar — shakl yasovchi qo‘shimcha.”

Keyingi bosqichda murakkabroq misollar beriladi:

“Gulchi so‘zida -chi shakl yasovchi qo‘shimcha.”

O‘quvchi:

“Bu fikr noto‘g‘ri. -chi yangi so‘z hosil qilganligi sababli so‘z yasovchi qo‘shimcha hisoblanadi.”

Bu metod o‘quvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko‘ra, javobning to‘g‘riligini tekshirishga undaydi.

3. “SEMANTIK ZANJIR”

Maqsad: o‘quvchilarga morfemik tahlilda so‘zning tashqi shakli bilan birga uning ma’nosini ham hisobga olishni o‘rgatish.

So‘zlar: bilim, bilimdon, bilimsiz, bilish, bildi, bilak, bilaguzuk.

Topshiriq:
1. O‘zakdosh so‘zlarni aniqlang.
2. Umumiy qismni toping.
3. So‘zlar o‘rtasidagi ma’no munosabatini izohlang.
4. Shaklan o‘xshash, lekin o‘zakdoshligi alohida tekshirilishi kerak bo‘lgan so‘zlarni ajrating.
O‘quvchi o‘z javobini faqat “o‘zak bir xil” shaklida emas, ma’no asosida tushuntirishi talab etiladi. Mazkur topshiriq morfemik tahlilda semantik mezondan foydalanishni kuchaytiradi.
4. “KREATIV SO‘ZSOZLIK”
Maqsad: o‘quvchilarning so‘z yasash imkoniyatlarini anglash va ijodiy fikrlashini rivojlantirish.
O‘quvchilarga quyidagi qoliplar beriladi:
[O‘zak] + -chi
[O‘zak] + -dosh
[O‘zak] + -li
[O‘zak] + -siz
O‘quvchi ushbu qoliplardan foydalanib so‘zlar hosil qiladi.
Masalan:
sinf + dosh = sinfdosh
ish + chi = ishchi
Keyingi bosqichda o‘quvchi hosil qilgan so‘zining ma’nosini izohlaydi va gap tuzadi.
Muhim metodik talab: o‘quvchi mavjud til me’yorlariga mos so‘z hosil qilishi kerak. Shu sababli “istalgan yangi so‘z” emas, balki o‘zbek tilida mazmunan va grammatik jihatdan asoslanadigan birliklar tanlanadi.
5. “MORFEMIK DOMINO”
Maqsad: o‘quvchilarning morfemalarni tez va to‘g‘ri moslashtirish ko‘nikmasini rivojlantirish.
Kartochkalarning bir tomoniga o‘zak, ikkinchi tomoniga qo‘shimcha yoki tayyor so‘zning davomi yoziladi.
Masalan:
gul → chi
chi → lar
ish → chi
kitob → lar.
O‘quvchi mos kartochkalarni birlashtirib, morfemik zanjir hosil qiladi.
O‘yin yakunida faqat zanjir tuzish emas, balki hosil qilingan so‘zlarni tahlil qilish talab etiladi.
Masalan:
gul + chi + lar
gul — o‘zak;
-chi — so‘z yasovchi qo‘shimcha;
-lar — shakl yasovchi qo‘shimcha.
Shu tariqa o‘yin morfemik tahlil bilan yakunlanadi.
6. “MORFEMA KIM?”
O‘qituvchi biror morfemani “sirli qahramon” sifatida taqdim etadi.
Masalan:

“Men ko‘plab so‘zlarga qo‘shilaman. Men qo‘shilganda yangi shaxs yoki kasb nomlari hosil bo‘lishi mumkin. Men kimman?”
O‘quvchi: “-chi qo‘shimchasi.”
Keyin misollar: ishchi, gulchi, sportchi.
Bu usul o‘quvchining morfemaning funksional xususiyatini yodlash emas, tavsif asosida aniqlashiga yordam beradi.
7. “MORFEMIK ZINAPOYA”
O‘quvchi bir o‘zakdan boshlab so‘zlarni bosqichma-bosqich kengaytiradi.
Masalan: gul, gulchi, gulchilar, gulchilarga.
Har bir bosqichda o‘quvchi yangi qo‘shilgan qismni aniqlaydi va uning vazifasini tushuntiradi. Bu topshiriq o‘quvchilarga so‘z tarkibining bosqichma-bosqich kengayishini ko‘rish imkonini beradi.

MORFEMIK TAHLIL VA LINGVISTIK KOMPETENSIYA

Morfemik tahlil o‘quvchining til birliklarini kuzatish, ularni taqqoslash, tahlil qilish va nutqda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Qosimova va hammualliflar morfemik tarkibni o‘rganishning so‘z ma’nosini anglash, imloviy ko‘nikmalarni shakllantirish hamda analiz va taqqoslash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog‘liqligini ko‘rsatadilar [1, 232–234-b.].

Shu sababli morfemik tahlil jarayonida “Nima?” savoli bilan cheklanmasdan “Nima uchun?”, “Qanday o‘zgardi?”, “Qaysi ma’no qo‘shildi?”, “Bu qo‘shimchaning vazifasi nima?” kabi savollardan foydalanish maqsadga muvofiq.
Masalan: bilim → bilimli → bilimdon.
O‘quvchi:
– umumiy qismni;
– qo‘shimchalarni;
– yangi hosil bo‘lgan ma’nolarni;
– har bir so‘zning gapdagi qo‘llanishini izohlaydi.
Natijada morfemik tahlil lug‘at ustida ishlash va bog‘lanishli nutq bilan ham integratsiyalashadi.

DIFFERENSIAL YONDASHUV

Morfemik tahlil topshiriqlarini o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirish ham muhim.
1-daraja – tayanchli topshiriq: gulchi so‘zini o‘zak va qo‘shimchaga ajrating.
2-daraja – tahliliy topshiriq: gul, gulchi, gulzor, gulli so‘zlarini taqqoslang.
3-daraja – muammoli topshiriq: “Gulchilar” so‘zida nechta morfema mavjud? Har birining vazifasini izohlang.
4-daraja – ijodiy topshiriq: “ish” o‘zagidan kamida uchta yangi so‘z hosil qiling va ularni gaplarda qo‘llang.
Bunday differensial topshiriqlar kuchli o‘quvchilar uchun ijodiy vazifalarni, qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadigan o‘quvchilar uchun esa tayanchli tahlilni ta’minlaydi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKT ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH

Morfemik tahlilni raqamli muhitda ham tashkil etish mumkin. Masalan, interfaol doska yoki ta’limiy platformada o‘quvchi: gul | chi | lar kartochkalarini “drag and drop” usulida to‘g‘ri joylashtiradi.

Wordwall yoki LearningApps kabi vositalarda:

– morfemalarni moslashtirish;

– o‘zak va qo‘shimchalarni guruhlash;

– xato tahlilni topish;

– so‘z tarkibini ketma-ketlikka keltirish kabi topshiriqlar tuzilishi mumkin.

Sun’iy intellektdan foydalanishda esa o‘quvchiga tayyor javobni berish emas, balki xatoni aniqlash vazifasini yuklash maqsadga muvofiq.

Masalan, sun’iy intellekt vositasida quyidagi tahlil beriladi:

“Gulchilar = gul + lar + chi.”

O‘quvchi ushbu tahlilni tekshiradi va morfemalarning tartibi hamda vazifasini asoslaydi:

“Gulchilar = gul + chi + lar.”

Shu tariqa sun’iy intellekt o‘quvchi uchun javob manbai emas, balki tanqidiy tekshirish obyekti sifatida ishlatiladi.

METODLARNING UMUMLASHTIRILGAN METODIK MODELI

Taklif etilgan metod va o‘yinlarni quyidagi ketma-ketlikda qo‘llash mumkin:

1. “Aqliy hujum” — mavzu bo‘yicha dastlabki tasavvurlarni aniqlash.
2. “Klaster” — so‘z tarkibiga oid tushunchalarni tizimlashtirish.
3. “Morfemik konstruktor” — morfemalardan so‘z hosil qilish.
4. “Semantik zanjir” — o‘zakdosh so‘zlarni ma’no jihatidan taqqoslash.
5. “Lingvistik detektiv” — noto‘g‘ri tahlilni aniqlash.
6. “Morfemik domino” — morfemalarni tezkor moslashtirish.
7. “Kreativ so‘zsozlik” — yangi so‘zlar hosil qilish.
8. “Morfemik zinapoya” — so‘z tarkibining bosqichma-bosqich kengayishini kuzatish.
9. Yakuniy refleksiya — o‘quvchi o‘z tahlilini og‘zaki yoki yozma izohlaydi.

Mazkur modelda metodlar tasodifiy ketma-ketlikda emas, balki oddiydan murakkabga tamoyili asosida joylashtiriladi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida morfemik tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish ona tili ta’limining muhim metodik yo‘nalishlaridan biridir. Morfemik tahlil o‘quvchiga so‘zning tarkibini anglash, o‘zakdosh so‘zlarni taqqoslash, qo‘shimchalarning vazifasini aniqlash, yangi so‘zlar hosil qilish va so‘zlarning ma’nosidagi o‘zgarishlarni tushuntirish imkonini beradi.

Qosimova va hammualliflarning “Ona tili o‘qitish metodikasi” darsligida morfemik tarkibni o‘rganishning leksik ma’noni anglash, imloviy ko‘nikmalarni shakllantirish, analiz va taqqoslash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog‘liqligi asoslab berilgan [1, 232–243-b.]. Ayniqsa, o‘zakdosh so‘zlarni taqqoslash, o‘zak va qo‘shimchalarni farqlash hamda morfemik bilimlarni amaliy topshiriqlar orqali mustahkamlash muhim metodik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur metodik asoslarni zamonaviy interfaol shakllarda davom ettirish maqsadida maqolada “Morfemik konstruktor”, “Lingvistik detektiv”, “Semantik zanjir”, “Kreativ so‘zsozlik”, “Morfemik domino”, “Morfemik zinapoya” va boshqa topshiriqlar taklif etildi.

Ularning asosiy xususiyati o‘quvchini tayyor qoidani takrorlashdan tahliliy faoliyatga o‘tkazishdir. O‘quvchi morfemani aniqlaydi, uning vazifasini tushuntiradi, boshqa so‘zlar bilan taqqoslaydi va natijani nutqiy faoliyatda qo‘llaydi.

Shu bilan birga, zamonaviy metodlarning samaradorligini faqat ularning yangiligi bilan emas, balki aniq didaktik maqsadga xizmat qilishi bilan baholash lozim. “Morfemik konstruktor” so‘z tarkibini modellashtirishga, “Lingvistik detektiv” xatoni aniqlash va asoslashga, “Semantik zanjir” ma’no asosida taqqoslashga, “Tovushlar o‘yini” morfemik tahlilni fonetika va imlo bilan bog‘lashga, “Kreativ so‘zsozlik” esa so‘z yasash imkoniyatlarini amaliy qo‘llashga yo‘naltiriladi.

Demak, morfemik tahlilni o‘rgatish jarayonida: so‘z ma’nosini anglash → kuzatish → taqqoslash → morfemik ajratish → morfemaning vazifasini izohlash → yangi so‘z hosil qilish → nutqda qo‘llash ketma-ketligiga amal qilish o‘quvchilarning lingvistik bilimlarini amaliy ko‘nikmaga aylantirish uchun metodik imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. – 2025-yil 26-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-21-son Farmoni. – 2026-yil 16-fevral.
5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son Farmoni. – 2022-yil 11-may.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-231-son Qarori. – 2024-yil 21-iyun.
7. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b.
8. Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 149 b.
9. Nurmonov A., Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent, 2007.
10. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
11. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
12. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003. – 172 b.
13. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardayev A.H. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod jamg‘armasi, 2008. – 180 b.
14. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004. – 104 b.
15. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 208 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: IMKONIYATLAR VA ISTIQBOLLAR

Abdullayeva Sayyora
Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi magistranti
E-mail: abdullaevasayyora@icloud.com

Annotatsiya Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari hamda istiqbollari tahlil qilingan. Bugungi kunda raqamli transformatsiya ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari va o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, o‘quv materiallarini moslashtirish, ta’lim jarayonini interaktiv tashkil etish va o‘qituvchi faoliyatini metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Maqolada sun’iy intellekt, adaptiv ta’lim, raqamli ta’lim platformalari, interaktiv vositalar va multimedia texnologiyalarining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, ushbu texnologiyalardan foydalanishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, raqamli xavfsizlik, axborot savodxonligi, pedagogik nazorat va inson omilining ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkinligini, biroq ularni pedagogik maqsad va metodik talablar asosida qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, raqamli ta’lim, adaptiv ta’lim, innovatsion pedagogika, axborot savodxonligi, raqamli kompetensiya, interaktiv ta’lim.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining oldida turgan asosiy vazifalardan biri zamonaviy texnologiyalardan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirishdan iborat. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida ta’lim jarayonida elektron darsliklar, multimedia vositalari, ta’lim platformalari, interaktiv ilovalar va sun’iy intellektga asoslangan dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Boshlang‘ich ta’lim ushbu jarayonda alohida ahamiyatga ega. Chunki aynan boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning keyingi ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarning dastlabki asoslari shakllantiriladi. O‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi, axborot bilan ishlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi va ijodiy yondashuvi ko‘p jihatdan ta’lim jarayonining qanday tashkil etilishiga bog‘liq.

An’anaviy ta’limda barcha o‘quvchilarga bir xil mazmundagi topshiriqlar berilishi mumkin. Biroq boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, qiziqishi, o‘zlashtirish tezligi va individual ehtiyojlari bir-biridan farq qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalari ta’lim mazmunini o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlari faqat avtomatlashtirilgan topshiriqlar yoki savollarga javob berish bilan cheklanmaydi. Undan o‘quv materiallarini tayyorlash, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, individual topshiriqlar yaratish, ta’limiy kontentni moslashtirish va o‘qituvchining metodik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda foydalanish mumkin.

Shu bilan birga, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish masalasiga ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur. Kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda texnologiya pedagogning o‘rnini egallamasligi, balki uning faoliyatini to‘ldiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim. O‘quvchining mustaqil fikrlashi, jonli muloqoti, o‘qituvchi bilan bevosita hamkorligi va ijodiy faoliyati ta’lim jarayonining markazida qolishi kerak.

Shu sababli boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanishning imkoniyatlarini ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Adabiyotlar tahlili

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning ta’limdagi o‘rni ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda o‘rganilmoqda. Zamonaviy pedagogik qarashlarda raqamlashtirish ta’lim jarayonini texnik vositalar bilan ta’minlashdan ko‘ra kengroq tushuncha sifatida qaraladi. U o‘qitish metodlari, ta’lim resurslari, baholash mexanizmlari va pedagogik muloqotning yangi shakllarini ham qamrab oladi.

Sun’iy intellekt masalasi ham zamonaviy ta’lim tadqiqotlarining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. UNESCO tomonidan sun’iy intellektdan ta’limda foydalanish masalalarida inson manfaatlari, pedagogik maqsadga muvofiqlik, xavfsizlik va etik tamoyillarga alohida e’tibor qaratiladi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi asosiy imkoniyatlaridan biri — **individual yondashuv**ni kuchaytirishdir. O‘quvchining javoblari, topshiriqlarni bajarish tezligi va xatolari asosida keyingi mashqlarni moslashtirish adaptiv ta’lim imkoniyatlarini yuzaga keltiradi.

Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha tadqiqotlarda interaktiv va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishi mumkinligi ta’kidlanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda vizual materiallar, animatsiyalar, audio va video resurslar murakkab tushunchalarni o‘quvchiga tushunarli shaklda yetkazishda yordam beradi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining roli ham o‘zgarib bormoqda. O‘qituvchi faqat axborot yetkazuvchi emas, balki o‘quv jarayonini loyihalashtiruvchi, raqamli resurslarni tanlovchi, o‘quvchilar faoliyatini boshqaruvchi va natijalarni tahlil qiluvchi pedagog sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Biroq sun’iy intellektdan foydalanish bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, noto‘g‘ri yoki ishonchsiz axborotdan foydalanish, texnologiyaga haddan tashqari bog‘lanib qolish, raqamli tengsizlik va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish masalalari alohida e’tibor talab etadi.

Demak, adabiyotlar tahlili boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar katta pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini, biroq ularni yosh xususiyatlari va ta’lim maqsadlariga muvofiq qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini o‘rganish maqsadida nazariy va pedagogik tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli ta’lim konsepsiyasi va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

1. Nazariy tahlil metodi. Sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, boshlang‘ich ta’lim metodikasi va innovatsion pedagogik texnologiyalarga oid ilmiy manbalar o‘rganildi. Ushbu bosqichda zamonaviy texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilindi.

2. Pedagogik kuzatuv metodi. Boshlang‘ich sinf darslarida raqamli vositalardan foydalanish jarayoni, o‘quvchilarning darsdagi faolligi, topshiriqlarni bajarishi va interaktiv vositalarga munosabati kuzatilishi mumkin.

3. Taqqoslash metodi. An’anaviy ta’lim vositalari bilan raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonining imkoniyatlari taqqoslandi.

4. Pedagogik modellashtirish metodi. Sun’iy intellektdan foydalanishga asoslangan boshlang‘ich ta’lim modeli ishlab chiqishning nazariy imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

5. Umumlashtirish metodi. O‘rganilgan ilmiy-nazariy qarashlar asosida boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari umumlashtirildi.

Natijalar va muhokama

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish bir nechta muhim pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltiradi.

Birinchi imkoniyat — **individual ta’limni tashkil etish**. Har bir o‘quvchining bilim darajasi va o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘lganligi sababli individual topshiriqlardan foydalanish muhimdir. Sun’iy intellekt asosidagi vositalar o‘quvchining javoblari asosida murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan mashqlarni shakllantirishga yordam berishi mumkin.

Ikkinchi imkoniyat — **ta’lim jarayonining interaktivligini oshirish**. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ko‘rgazmalilik muhim pedagogik omillardan biridir. Multimedia, animatsiya, interaktiv taqdimot va ta’limiy o‘yinlardan foydalanish o‘quv materialining mazmunini yaxshiroq tushunishga ko‘maklashadi.

Uchinchi imkoniyat — **o‘qituvchining metodik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash**. Sun’iy intellekt vositalari dars ishlanmalari, savollar, mashqlar, test topshiriqlari va didaktik materiallarning dastlabki variantlarini tayyorlashda yordamchi vosita sifatida qo‘llanishi mumkin. Bunda yakuniy pedagogik tanlov va nazorat o‘qituvchining zimmasida qoladi.

To‘rtinchi imkoniyat — **tezkor tahlil va fikr-mulohaza**. Raqamli ta’lim platformalari o‘quvchilarning topshiriqlarni bajarish natijalarini qayd etish va ularni tahlil qilish imkonini beradi. Bu o‘qituvchiga qaysi mavzularda qiyinchiliklar mavjudligini aniqlashga yordam beradi.

Beshinchi imkoniyat — **ta’lim resurslarining xilma-xilligini ta’minlash**. Raqamli texnologiyalar yordamida bir mavzuni matn, rasm, audio, video, animatsiya yoki interaktiv topshiriq shaklida taqdim etish mumkin.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning yana bir muhim jihati — o‘quvchilarning **raqamli kompetensiyasini shakllantirish**dir. Zamonaviy jamiyatda axborotni izlash, uni tahlil qilish, ishonchli va ishonchsiz ma’lumotni farqlash hamda raqamli muhitda xavfsiz faoliyat yuritish muhim ko‘nikmalardan hisoblanadi.

Shu bilan birga, texnologiyadan foydalanishda pedagogik me’yorlarga amal qilish zarur. Kichik yoshdagi bolalarning ekran oldida haddan tashqari ko‘p vaqt o‘tkazishi maqsadga muvofiq emas. Shuning uchun raqamli vositalar an’anaviy o‘qitish, kitob bilan ishlash, yozish, chizish, guruhli faoliyat va jonli muloqot bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Sun’iy intellektdan foydalanishda yana bir muhim masala — **axborotning ishonchliligi**. Sun’iy intellekt vositalari tomonidan yaratilgan har qanday ma’lumot o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi lozim. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim uchun mo‘ljallangan materiallarda ilmiy va pedagogik xatolarga yo‘l qo‘ymaslik muhim.

Shuningdek, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari va raqamli xavfsizligini ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida foydalaniladigan platformalar va raqamli xizmatlarni tanlashda maxfiylik va xavfsizlik talablariga e’tibor qaratilishi lozim.

Tahlillar natijasida boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning quyidagi yo‘nalishlari alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi:

- individual topshiriqlarni shakllantirish;
- interaktiv ta’limni tashkil etish;
- multimedia vositalaridan foydalanish;
- o‘quvchilar bilimini tezkor baholash;
- o‘qituvchining metodik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash;
- raqamli kompetensiyani rivojlantirish;
- o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rag‘batlantirish;
- ta’lim mazmunini o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish.

Demak, sun’iy intellekt boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchini almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki **pedagogning kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi texnologik vosita** sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalar boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini individuallashtirish, interaktivligini oshirish, o‘quv materiallarini turli shakllarda taqdim etish va o‘qituvchining metodik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari kengayadi.

Ayniqsa, sun’iy intellekt asosidagi vositalardan foydalanish o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish va ularga mos topshiriqlarni shakllantirishda muhim yordamchi vosita bo‘lishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiyalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatining oshishini kafolatlamaydi. Ularning samaradorligi, avvalo, pedagogik maqsadning aniq belgilanishi, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish va texnologiyadan oqilona foydalanishga bog‘liq.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishda inson omili, ya’ni o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi pedagogik hamkorlik asosiy o‘rinda qolishi kerak. Sun’iy intellekt

pedagogning o‘rnini egallamasdan, uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida qo‘llanilgandagina ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilinishi mumkin.

Kelajakda sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim tizimlarini boshlang‘ich ta’limga moslashtirish, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish hamda milliy ta’lim mazmuniga mos sun’iy intellekt vositalarini ishlab chiqish ushbu yo‘nalishdagi muhim istiqbolli vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. **Guidance for Generative AI in Education and Research**. Paris: UNESCO, 2023.
2. UNESCO. **Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers**. Paris: UNESCO, 2021.
3. OECD. **Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots**. Paris: OECD Publishing, 2021.
4. OECD. **Education at a Glance 2023: OECD Indicators**. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Selwyn N. **Education and Technology: Key Issues and Debates**. London: Bloomsbury Academic, 2017.
6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. **Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning**. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
7. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. **Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education**. London: Pearson, 2016.
8. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. **Teachers College Record**, 2006.
9. Anderson T. **The Theory and Practice of Online Learning**. Edmonton: AU Press, 2008.
10. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. **Ta’limda innovatsion texnologiyalar**. Toshkent: Iste’dod, 2008.
11. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari**. Toshkent: Fan, 2006.
12. Muslimov N.A. va boshqalar. **Innovatsion ta’lim texnologiyalari**. Toshkent: Sano-standart, 2015.
13. Xodjayev B.X. **Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti**. Toshkent: Sano-standart, 2017.
14. O‘zbekiston Respublikasi. **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun**. O‘RQ-637-son, 23.09.2020.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MIKRO-O‘QITISH (MICROLEARNING) VA FLESH-METODLAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING INTERFAOL-DISKUSSIV MULOQOTINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Tengelova Dilfuza Urazali qizi
Nukus davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
University of innovation technologies “Boshlang‘ish ta’lim kafedrasi” asisstent o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limda mikro-o‘qitish (*Microlearning*) va flesh-metodlar yordamida o‘quvchilarning interaktiv-diskussiv muloqotini tashkil etishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Qonunchilik hujjatlari tahlil qilinib, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: mikro-o‘qitish, flesh-metodlar, boshlang‘ich ta’lim, interaktiv-diskussiv muloqot, raqamli texnologiyalar.

Аннотация .В статье освещены теоретико-методические основы организации интерактивно-дискуссивного общения учащихся начальных классов с использованием микрообучения (*Microlearning*) и флеш-методов. Проанализированы нормативные акты и даны практические рекомендации по развитию навыков общения и критического мышления учащихся.

Ключевые слова: микрообучение, флеш-методы, начальное образование, интерактивно-дискуссионное общение, цифровые технологии.

Abstract: The article highlights the theoretical and methodological foundations of organizing interactive-discursive communication among primary school students using microlearning and flash methods. Regulatory documents are analyzed, and practical recommendations for developing students' communication and critical thinking skills are provided.

Keywords: microlearning, flash methods, primary education, interactive-discursive communication, digital technologies.

Zamonaviy globallashuv, axborot oqimining jadal o‘sishi va raqamli transformatsiya davri ta’lim tizimi oldiga shaxsni har tomonlama rivojlantirish, xususan, uning erta yoshdagi kommunikativ va intellektual salohiyatini yuksaltirish bo‘yicha yangi va murakkab vazifalarni qo‘ymoqda [1]. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-son Qonuni, shuningdek, ‘‘O‘zbekiston -2030’’ strategiyasida ta’lim sifatini tubdan oshirish, o‘quvchilarda zamonaviy raqamli ko‘nikmalar, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan [2].

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining kelgusi intellektual va ijtimoiy taraqqiyoti, uning shaxs sifatida shakllanishi uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. Shu bois, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, o‘z nuqtai nazarini dalillash va muloqotga kirishish qobiliyatini, ya’ni interaktiv-diskussiv muloqot madaniyatini rivojlantirish pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biridir. An’anaviy dars shakllari ko‘p hollarda o‘quvchining passiv tinglovchi bo‘lib qolishiga sabab bo‘lib, zamonaviy axborot asri avlodining ehtiyojlarini to‘liq qondira olmayapti. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar - xususan,

mikro-o‘qitish (Microlearning) va flesh-metodlarni joriy etish yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda [3].

Mikro-o‘qitish (Microlearning) - bu o‘quv materiallarini kichik, mantiqiy tugallangan va o‘zlashtirish uchun qulay qismlarga (modullarga) bo‘lib o‘qitish texnologiyasidir. Kichik yoshdagi o‘quvchilarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini (diqqatning turg‘un emasligi, tez charchash holatlarini) hisobga olgan holda, axborotni kichik dozalarda yetkazish kognitiv yuklamani to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi. Flesh-metodlar esa o‘quvchilarning tezkor fikrlashi, qisqa vaqt ichida o‘z nuqtai nazarini bildirishi hamda mini-munozaralarga kirishishini ta’minlovchi tezkor pedagogik usullardir [4].

Xorijiy tadqiqotlarda ushbu texnologiyalarning samaradorligi ilmiy jihatdan chuqur o‘rganilgan. AQShlik taniqli olima, K. Kapp o‘zining fundamental tadqiqotlarida mikro-o‘qitish formatining kichik yoshdagi o‘quvchilarning diqqatini jamlash va xotirada saqlash ko‘rsatkichlarini keskin oshirishini isbotlab bergan [5]. Shuningdek, Buyuk Britaniyalik olim T. Clark tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda flesh-metodlar va qisqa onlayn diskussiyalar o‘quvchilarning og‘zaki nutq madaniyati hamda argumentatsiya qobiliyatini rivojlantirishda asosiy katalizator ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan [6].

Mahalliy olimlardan professor N.A. Muslimov ta’kidlaganidek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muloqot va kasbiy-hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy interfaol usullarni kichik qismlar tarzida qo‘llash o‘quvchilarning faolligini ta’minlaydi [7]. H.X. To‘raqulov raqamli va qisqa muddatli ta’lim elementlarini dars jarayoniga tatbiq etish orqali o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarish mumkinligini qayd etgan [8].

Rus pedagogi I.V. Robertning fikricha, qisqa muddatli raqamli va interfaol topshiriqlar o‘quvchilarning axborotni qabul qilish tezligini oshiribgina qolmay, ularning muloqotga kirishishdagi psixologik to‘siqlarni (qo‘rquv, tortinchoqlik) yengishga yordam beradi [9]. J.G. Yo‘ldoshev ham o‘quv jarayonida flesh-texnologiyalardan foydalanish mantiqiy fikrlashni tezlashtirishi va o‘quvchining ijodiy faolligini oshirishini alohida ta’kidlab o‘tgan [10].

Interfaol-diskussiv muloqotni tashkil etish mexanizmlari va bosqichlari

Boshlang‘ich ta’limda mikro-o‘qitish va flesh-metodlar asosida interfaol-diskussiv muloqotni tashkil etish tizimi o‘quvchilarda tanqidiy va mantiqiy tafakkurni uyg‘un rivojlantiradi. Bu jarayon o‘qituvchi boshchiligida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi:

Mikro-o‘qitish va flesh-metodlar asosida diskussiv muloqotni tashkil etish modeli

Bosqich	Mazmuni va o‘quvchi faoliyati	Qo‘llaniladigan flesh-metod va vositalar
1. Mikro-kirish (Micro-input)	3-5 daqiqalik qisqa raqamli video yoki muammoli keys taqdimoti	Interfaol video, raqamli flesh-kartochkalar
2. Flesh-savol (Flash-question)	O‘quvchilarga tezkor, o‘ylantiruvchi muammoli savol tashlash	Raqamli so‘rovnoma, aqliy hujum
3. Diskussiv mini-munozara	O‘quvchilarning juftlikda yoki guruhda qisqa bahs yuritishi va o‘z fikrini dalillashi	2 daqiqalik onlayn/oflayn debat, ‘‘Fikrlar to‘qnashuvi’’

4. Tezkor refleksiya (Reflection)	Erishilgan natijani qisqacha xulosalash, o‘zini o‘zi baholashi	Emojilar, flesh-testlar, onlayn portfel

Ushbu tizim o‘quvchining dars davomida passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga, ya’ni bilimlarni birgalikda yaratuvchiga aylanishini ta’minlaydi [11].

L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko‘ra, muloqot va hamkorlik bolaning kognitiv rivojlanishida asosiy harakatlantiruvchi kuch bo‘lib xizmat qiladi [12]. Ta’lim jarayoniga bunday yondashuv o‘quvchilarning nafaqat fan bo‘yicha bilimlarini, balki ularning hayotiy ko‘nikmalarini ham boyitadi.

Boshlang‘ich ta’limda mikro-o‘qitish (Microlearning) va flesh-metodlar vositasida interaktiv-diskussiv muloqotni tashkil etish zamonaviy pedagogikaning eng istiqbolli va samarali yo‘nalishlaridan biridir. Xorijiy tadqiqotlari va mahalliy olimlarning ilmiy xulosalari shuni ko‘rsatadiki, qisqa, modulli ta’lim elementlari hamda tezkor diskussiv metodlar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muloqot madaniyati hamda faolligini rivojlantirishda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuvni ta’lim amaliyotiga tizimli ravishda joriy etish ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi ‘‘Ta’lim to‘g‘risida’’gi O‘RQ-637-son Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi ‘‘O‘zbekiston - 2030’’ strategiyasini ‘‘2023-yilda sifatli amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida’’gi PF-158-son Farmoni.
3. Johnson D.W., Johnson R.T. ‘‘Cooperative Learning and Digital Environment’’. New York: Educational Press, 2020. — 245 p.
4. Kapp K.M. ‘‘Microlearning: Short-Form Learning Strategies’’. London: Learning Press, 2019. — 210 p.
5. Clark T. ‘‘Interactive Flash Methods in Primary Education’’. Cambridge University Press, 2021. — 185 p.
6. Muslimov N.A., va boshqalar. ‘‘Pedagogik kompetensiya va kreativlik asoslari’’. T.: O‘qituvchi, 2019. — 150 b.
7. To‘raqulov H.X.‘‘Raqamli ta’lim texnologiyalari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo‘llari’’. T.: Innovatsiya-Ziyo, 2021. — 210 b.
8. Роберт И.В. ‘‘Цифровая трансформация образования: вызовы и перспективы’’. Москва: Педагогика, 2021. — 310 с.
9. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. ‘‘Zamonaviy pedagogik texnologiyalar amaliyoti’’. T.: Fan va texnologiya, 2018. — 132 b.
10. Vygotsky L.S. ‘‘Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes’’. Cambridge: Harvard University Press, 2018 (reprint). — 158 p.
11. Fullan M. ‘‘The New Meaning of Educational Change’’. New York: Routledge, 2019. — 280 p.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA XXI ASR KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
1-kurs magistranti Abdullayeva Mavluda Anvarjanovna
Ilmiy maslahatchi: Jo‘rayeva Turg‘unoy

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’lim bosqichida XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik zarurati hamda kompetensiyaviy yondashuvning ta’lim jarayonini tashkil etishdagi imkoniyatlari tahlil etiladi. O‘quvchilarda tanqidiy va kreativ fikrlash, muloqot, hamkorlik, muammolarni hal etish va raqamli savodxonlikni rivojlantirishda integrativ ta’limning o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, interfaol metodlar, fanlararo aloqalar va raqamli resurslardan foydalanishga doir amaliy tavsiyalar bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, XXI asr kompetensiyalari, kompetensiyaviy yondashuv, integratsiya, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativ kompetensiya, hamkorlik, raqamli savodxonlik.

Аннотация. В статье анализируется педагогическая необходимость формирования компетенций XXI века на уровне начального образования и возможности компетентностного подхода в организации учебного процесса. Раскрывается роль интегративного обучения в развитии критического и творческого мышления, коммуникации, сотрудничества, решения проблем и цифровой грамотности младших школьников. Представлены практические рекомендации по использованию интерактивных методов, межпредметных связей и цифровых ресурсов.

Ключевые слова: начальное образование, компетенции XXI века, компетентностный подход, интеграция, критическое мышление, креативность, коммуникативная компетентность, сотрудничество, цифровая грамотность.

KIRISH

Bugungi ta’lim tizimida o‘quvchining bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ularni turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil va maqsadga muvofiq qo‘llay olishi muhim natija sifatida qaralmoqda. Axborot oqimining jadallashuvi, texnologik yangilanishlar va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi ta’lim mazmuniga ham yangi talablarni qo‘ymoqda. Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinflardanoq tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, samarali muloqot, jamoada ishlash hamda raqamli vositalardan oqilona foydalanish kabi kompetensiyalarni izchil rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifadir.

Boshlang‘ich ta’lim bolaning keyingi o‘quv faoliyati uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va munosabatlar shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda o‘quvchining qiziqishi, mustaqilligi va o‘z fikrini ifodalash qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatga zamin yaratadi. Bunda kompetensiyaviy yondashuv ta’lim maqsadlarini faqat ma’lumotni o‘zlashtirish bilan cheklamasdan, bilimni amaliy faoliyatga tatbiq etish bilan bog‘lash imkonini beradi.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING PEDAGOGIK MOHIYATI

Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchining egallagan bilimlarini muayyan vazifani bajarish, muammoni tahlil qilish yoki asoslangan qaror qabul qilish jarayonida safarbar eta olishiga e’tibor qaratadi. Bunday ta’limda o‘quvchi tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi sifatida emas, balki izlanadigan savollarni belgilovchi, taxmin ilgari suruvchi, dalillarni solishtiruvchi va xulosaga keluvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchining vazifasi ham shunga muvofiq kengayadi: u o‘quv faoliyatini loyihalashtiradi, o‘quvchilarni izlanishga undaydi, zarur ko‘makni taqdim etadi va fikrlash jarayonini yo‘naltiradi. Darsda mustaqil ish, muammoli vaziyat, juftlik va kichik guruhlardagi hamkorlik, refleksiya hamda o‘zini baholash usullarining uyg‘un qo‘llanishi o‘quvchining faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi pedagogik shartlar muhim: o‘quv topshiriqlarining hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lanishi; turli yechimlarni izlashga imkon beruvchi ochiq savollardan foydalanish; o‘quvchilarning fikrini dalillar bilan asoslashini rag‘batlantirish; hamkorlikdagi faoliyatni maqsadli tashkil etish; o‘z faoliyati natijasini tahlil qilishga sharoit yaratish; raqamli manbalardan xavfsiz va tanqidiy foydalanishni o‘rgatish.

XXI ASR KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish yagona metod bilan cheklanmaydi. Metod tanlovi dars maqsadi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va o‘rganilayotgan mazmun bilan belgilanadi. Muammoli ta’lim o‘quvchini vaziyatni tahlil qilish, sabab va oqibatlarni aniqlash hamda yechimni asoslashga yo‘naltiradi. Loyiha metodi esa ma’lumot to‘plash, vazifalarni taqsimlash, rejalashtirish va yakuniy mahsulotni taqdim etish jarayonida kreativlik hamda hamkorlikni rivojlantiradi.

Guruhli ishlar o‘quvchilarga umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilish, o‘zaro tinglash va vazifalarni kelishib bajarish tajribasini beradi. Rolli o‘yinlar muloqot vaziyatlarini modellashtirib, fikrni tushunarli ifodalash va suhbatdosh nuqtayi nazarini inobatga olish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “BBB”, “Insert” va “Venn diagrammasi” kabi usullar esa fikrlarni tizimlashtirish, mavjud bilimni yangi ma’lumot bilan qiyoslash hamda o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlashda qo‘l keladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Elektron taqdimotlar, interaktiv topshiriqlar va raqamli ta’lim resurslari mazmunni ko‘rgazmali taqdim etishi, mustaqil mashq qilishga sharoit yaratishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli vosita dars maqsadining o‘rnini bosmaydi: uning samarasi tanlangan topshiriqning mazmuni, o‘quvchining faol ishtiroki va o‘qituvchining metodik boshqaruviga bog‘liq.

1-jadval. Kompetensiyalarni rivojlantirish metodlari va kutiladigan natijalar

Pedagogik metod	**Rivojlantiriladigan kompetensiya**	**Kutiladigan o‘quv natijasi**
Muammoli ta’lim	Tanqidiy fikrlash	Muammoni tahlil qilish va yechimni asoslash
Loyiha metodi	Kreativlik, rejalashtirish	G‘oya ishlab chiqish va natijani taqdim etish
Guruhli ish	Hamkorlik	Vazifalarni kelishib bajarish

Rolli o‘yin	Kommunikativ kompetensiya	Muloqot madaniyati va fikrni ifodalash
AKTdan foydalanish	Raqamli kompetensiya	Axborotni izlash, tanlash va undan maqsadli foydalanish

INTEGRATIV YONDASHUVNING IMKONIYATLARI

Integrativ yondashuv o‘quv mazmunini alohida fanlar doirasida uzib qo‘ymasdan, ular o‘rtasidagi mazmuniy va faoliyatga oid aloqalarni aniqlashga asoslanadi. Fanlararo bog‘lanishlar o‘quvchiga hodisa va jarayonlarni turli nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish, bilimlar o‘rtasidagi munosabatni anglash hamda ularni amaliy vazifalarda birgalikda qo‘llash imkonini beradi. Boshlang‘ich ta’limda ona tili, matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va tasviriy san’at mazmunini muayyan umumiy mavzu atrofida uyg‘unlashtirish mumkin.

Masalan, “Tabiatni asraymiz” mavzusi asosida tashkil etilgan integrativ mashg‘ulotda o‘quvchilar ona tili darsida ekologik mazmundagi matnni o‘qib, asosiy g‘oyasini aniqlaydilar; matematika mashg‘ulotida chiqindilar miqdori haqidagi shartli ma’lumotlarni hisoblaydilar; tabiiy fanlarda atrof-muhitni muhofaza qilish usullarini muhokama qiladilar; texnologiya darsida esa qayta ishlatiladigan materiallardan sodda buyum yasaydilar. Bunda fanlararo aloqa shunchaki mavzularning yonma-yon berilishi emas, balki umumiy ta’limiy maqsadga xizmat qiluvchi mazmun va faoliyat birligi sifatida namoyon bo‘ladi.

Integratsiya o‘quvchilarning bilimlarni yaxlit idrok etishiga, mantiqiy bog‘lanishlarni ko‘ra olishiga va nazariy tushunchalarni amaliy vaziyatlarga tatbiq etishiga ko‘maklashadi. STEAM elementlarini bosqichma-bosqich qo‘llash orqali kuzatish, loyihalash, sinab ko‘rish, natijani tahlil qilish va ijodiy mahsulot yaratish faoliyatlarini bir dars yoki mavzu doirasida uyg‘unlashtirish mumkin.

TA’LIM AMALIYOTIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ishlar amaliyotda bir qator tashkiliy va metodik qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Jumladan, an’anaviy reproduktiv topshiriqlarning ustunligi o‘quvchilarning mustaqil izlanish imkoniyatlarini cheklashi; raqamli vositalarning yetarli emasligi ayrim faoliyat turlarini tashkil etishni murakkablashtirishi mumkin. Shuningdek, pedagoglarning zamonaviy metodlarni tanlash va moslashtirish bo‘yicha kasbiy rivojlanishga ehtiyoji, baholashning asosan faktik bilimlarni tekshirishga yo‘naltirilishi hamda ota-onalarning kompetensiyaviy ta’lim mazmuni haqidagi tasavvurlari yetarli bo‘lmasligi e’tiborga olinishi zarur.

Ushbu masalalarni hal etish uchun o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini muntazam qo‘llab-quvvatlash, fanlararo dars ishlanmalarini ishlab chiqish va tajriba almashish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq. Raqamli resurslar mavjud sharoitdan kelib chiqib tanlanishi, texnologiyasiz ham bajarish mumkin bo‘lgan muqobil topshiriqlar bilan to‘ldirilishi lozim. Baholashda esa yakuniy javob bilan birga o‘quvchining fikrlash jarayoni, hamkorlikdagi ishtiroki, dalillashi va o‘z faoliyatini tahlil qilishi ham inobatga olinishi kerak.

AMALIY TAVSIYALAR

- Har bir dars maqsadiga mos ravishda kamida bitta kompetensiyani rivojlantiruvchi topshiriqni rejalashtirish.
- Fanlararo aloqalarni mazmunan asoslangan holda tashkil etish va integrativ dars ishlanmalarini ko‘paytirish.

- Juftlik va kichik guruhlarda ishlashni muntazam qo‘llab, o‘quvchilarga vazifalarni taqsimlash hamda umumiy natija uchun mas’uliyat olish imkonini berish.
- Muammoli savollar va ochiq topshiriqlar orqali o‘quvchilarni mustaqil taxmin qilish, dalil keltirish va turli yechimlarni solishtirishga undash.
- Raqamli platforma va multimedia vositalarini dars maqsadiga muvofiq tanlash, axborotni tanqidiy baholash va xavfsiz foydalanish qoidalarini singdirish.
- STEAM elementlarini o‘quvchilarning yoshiga mos sodda kuzatish, modellashtirish va loyihalash topshiriqlari orqali joriy etish.
- Baholash mezonlarida bilim bilan birga amaliy qo‘llash, muloqot, hamkorlik, ijodiy yondashuv va refleksiyani ham hisobga olish.
- Ota-onalar bilan hamkorlikda uy va kundalik hayot sharoitida bajariladigan kichik kuzatish hamda loyiha topshiriqlarini tashkil etish.

XULOSA

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirish bilim berish, uni amaliyotda qo‘llash va shaxsiy tajriba orqali mustahkamlash jarayonlarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etishni talab qiladi. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchini ta’lim faoliyatining faol ishtirokchisiga aylantirsa, integrativ yondashuv turli fanlarda egallangan bilimlarni yaxlit tizim sifatida anglash va qo‘llashga sharoit yaratadi.

Muammoli ta’lim, loyiha faoliyati, hamkorlikdagi topshiriqlar, rolli o‘yinlar hamda raqamli resurslardan maqsadli foydalanish tanqidiy va kreativ fikrlash, kommunikativlik, hamkorlik va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq kutiladigan natijaga erishish metodlarning o‘z-o‘zidan qo‘llanishiga emas, balki ularning dars maqsadiga muvofiq tanlanishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilishi va izchil baholash bilan ta’minlanishiga bog‘liq.

Shu bois boshlang‘ich ta’lim amaliyotida integrativ dars modellarini takomillashtirish, pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirish, ta’lim resurslaridan oqilona foydalanish va o‘quv natijalarini kompetensiyaviy mezonlar asosida tahlil qilish muhimdir. Kelgusidagi izlanishlarda mazkur yondashuvlarning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali o‘rganish hamda natijalarga tayangan holda metodik tavsiyalarni aniqlashtirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Mavlonova R.A. va boshq. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
4. Ishmuhamedov R.J. va boshq. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
5. Avliyoqulov N.X. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
6. OECD. PISA 2022 Results. – Paris, 2023.
7. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.
8. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009.

BOSHLANGICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA SUN`IY INTELEKT ASOSIDAGI GAMIFIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Ilmiy rahbar: **Xusanova Feruza Zohidjonovna** Namangan davlat pedagogika insituti Boshlang`ich ta`lim mutahassisligi kafedra dotsenti, pedagogika fanlari bo`yicha falsafa doktori(PhD)
E-mail:feruzaxusanova81@gmail.com
Qaxxorova Odina Alijon qizi
Namangan davlat institute Ta`lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang`ich ta`lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
E-mail:qaxxarovshohjahon99@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida sun’iy intellekt asosidagi gamifikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Sun’iy intellekt texnologiyalarini o‘yin elementlari bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarning darsga qiziqishi, o‘quv motivatsiyasi va matematik topshiriqlarni bajarish faolligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, individual ta’lim yondashuvini ta’minlash, o‘quvchilarning bilim darajasiga mos topshiriqlarni shakllantirish hamda tezkor teskari aloqa berishda sun’iy intellekt vositalarining ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda zamonaviy raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish matematika fanini o‘zlashtirish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv tashkil etishga hizmat qilishni ko`rsatadi.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности использования технологий геймификации на основе искусственного интеллекта на уроках математики в начальных классах. Анализируются возможности повышения интереса учащихся к учебному процессу, учебной мотивации и активности при выполнении математических заданий посредством сочетания технологий искусственного интеллекта с игровыми элементами. Особое внимание уделяется использованию инструментов искусственного интеллекта для организации индивидуального подхода к обучению, формирования заданий с учётом уровня знаний учащихся и предоставления оперативной обратной связи. Результаты исследования показывают, что эффективное использование современных цифровых технологий в начальном образовании способствует более интересной, интерактивной и продуктивной организации процесса обучения математике.

Abstract. This article examines the pedagogical potential of using artificial intelligence-based gamification technologies in primary school mathematics lessons. It analyzes the possibilities of increasing pupils’ interest in learning, academic motivation, and active participation in mathematical tasks through the integration of artificial intelligence technologies with game-based elements. Particular attention is paid to the use of artificial intelligence tools to provide individualized learning, generate tasks according to pupils’ knowledge levels, and deliver immediate feedback. The findings indicate that the effective integration of modern digital technologies into primary education can contribute to making mathematics learning more engaging, interactive, and productive.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, gamifikatsiya, boshlang‘ich ta’lim, matematika ta’limi, matematika darslari, o‘quv motivatsiyasi, raqamli ta’lim texnologiyalari, interaktiv ta’lim, individual ta’lim, o‘quv faolligi.

KIRISH. Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o‘quv jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va faol ishtirokini ta’minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt va gamifikatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirishning zamonaviy vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Gamifikatsiya — ta’lim jarayoniga o‘yin elementlari, jumladan, ball to‘plash, darajalar, topshiriqlar, mukofotlar, musobaqalar va tezkor fikr-mulohazalarni joriy etish orqali o‘quvchilarning faolligini oshirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa o‘quvchilarning bilim darajasi, individual ehtiyojlari va o‘zlashtirish sur’atini hisobga olgan holda ta’lim topshiriqlarini moslashtirish, tezkor tahlil qilish hamda individual ta’lim imkoniyatlarini yaratishga yordam beradi. Ushbu ikki texnologiyaning uyg‘unlashuvi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yanada qiziqarli, interaktiv va individual ta’lim muhitini shakllantirish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv motivatsiyasining shakllanishi ularning keyingi ta’lim faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega. O‘yin elementlari asosida tashkil etilgan topshiriqlar o‘quvchilarda qiziqish, faollik, mustaqil ishlash va o‘z natijasini baholashga bo‘lgan intilishni kuchaytirishi mumkin. Bunda sun’iy intellektdan foydalanish o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni murakkablik darajasi bo‘yicha moslashtirish va ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish, ta’lim sifatini oshirish hamda o‘quvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt asosidagi gamifikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish, ularni dars jarayoniga samarali joriy etish metodikasini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Asosiy qism. Mazkur tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematika fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quv motivatsiyasini oshirishda sun’iy intellekt asosidagi gamifikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlar tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantirish, uning mustaqil fikrlashi, qiziqishi va matematik topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini rivojlantirishga qaratildi.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, so‘rovnoma, test, pedagogik tajriba-sinov, taqqoslash va tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Dastlab o‘quvchilarning matematika darslariga bo‘lgan qiziqishi, topshiriqlarni bajarishdagi faolligi va o‘quv motivatsiyasi o‘rganildi. Keyingi bosqichda sun’iy intellekt imkoniyatlari asosida ishlab

chiqilgan gamifikatsion topshiriqlar, interaktiv matematik o‘yinlar, darajali mashqlar, ball to‘plash, rag‘batlantirish va individual topshiriqlardan foydalanildi.

Tadqiqotning tajriba-sinov jarayonida o‘quvchilarning matematik topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqishi, darsdagi faolligi, mustaqil ishlash darajasi va o‘quv natijalaridagi o‘zgarishlar kuzatildi. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali topshiriqlarning murakkablik darajasini o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirishga, tezkor teskari aloqa berishga hamda o‘quvchilarning xatolarini aniqlash va ularni tuzatishga yo‘naltirilgan mashqlarni tashkil etishga e’tibor qaratildi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash maqsadida tajriba-sinovdan oldingi va keyingi ko‘rsatkichlar o‘zaro taqqoslandi. Olingan ma’lumotlar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilinib, sun’iy intellekt asosidagi gamifikatsiya elementlarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematika faniga bo‘lgan qiziqishi va o‘quv motivatsiyasiga ta’siri aniqlandi. Mazkur metodologiya asosida “maqsadni belgilash – dastlabki diagnostika – gamifikatsion ta’limni tashkil etish – monitoring – natijalarni tahlil qilish” ketma-ketligi ishlab chiqildi. Natijada matematika darslarini zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish orqali o‘quvchilarning darsdagi faolligi, mustaqil ishlashi va matematik bilimlarni egallashga bo‘lgan qiziqishini oshirish imkoniyatlari tadqiq etildi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini shakllantirish va uni barqaror rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir. An’anaviy ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarning qiziqishi, bilim darajasi va individual ehtiyojlarini bir xil darajada hisobga olish imkoniyati cheklangan. Shu sababli ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt va gamification texnologiyalarini integratsiya qilish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishning samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, gamification elementlaridan, xususan, ball to‘plash, bosqichlardan o‘tish, topshiriqlarni bajarish, virtual mukofotlar, reytinglar, darajalar va tezkor fikr-mulohazalardan foydalanish o‘quvchilarning dars jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi. Ayniqsa, topshiriqlarning o‘yin shaklida tashkil etilishi o‘quvchilarda murakkab vazifalarni bajarishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi hamda ta’lim jarayonini faol va interaktiv shaklga olib keladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining gamification bilan uyg‘unlashuvi esa ta’lim mazmunini o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirishga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt yordamida o‘quvchining topshiriqlarni bajarish tezligi, xatolari, bilim darajasi va o‘zlashtirish dinamikasi tahlil qilinib, unga mos murakkablikdagi topshiriqlarni tavsiya etish mumkin. Natijada o‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos ta’limiy vazifalarni bajaradi va o‘z bilimini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Tadqiqot doirasidagi tahlillar asosida sun’iy intellektga asoslangan gamification texnologiyalaridan foydalanishning quyidagi pedagogik natijalarga olib kelishi aniqlandi: o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi va faolligi ortadi;

mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi;

topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan ichki motivatsiya kuchayadi;

o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyati kengayadi;

o‘quv natijalarini tezkor baholash va tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ladi;

xatolarni aniqlash va ularni mustaqil tuzatishga bo‘lgan intilish kuchayadi;

ta’lim jarayonida interaktivlik va qayta aloqa samaradorligi oshadi.

Shuningdek, gamification texnologiyalaridan foydalanishda faqat ball yoki mukofotga asoslangan tashqi motivatsiyani shakllantirish bilan cheklanib qolmaslik muhim. O‘quvchining bilishga bo‘lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilishga intilishi va o‘z natijasini yaxshilashga bo‘lgan ehtiyoji ham qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellekt o‘quvchiga individual tavsiyalar va tezkor fikr-mulohazalar berish orqali ichki motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Tahlil natijalari asosida ishlab chiqilgan metodik yondashuvda “diagnostika – individual topshiriq – o‘yinli faoliyat – tezkor qayta aloqa – natijani tahlil qilish – keyingi bosqichga yo‘naltirish” ketma-ketligidan foydalanish maqsadga muvofiq deb topildi. Bunday yondashuv o‘quvchini passiv bilim oluvchidan faol ta’lim ishtirokchisiga aylantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tahlil natijalari sun’iy intellekt asosidagi gamification texnologiyalaridan pedagogik maqsadga muvofiq va metodik jihatdan to‘g‘ri foydalanish o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligi, qiziqishi va motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun samarali imkoniyat yaratishini ko‘rsatadi. Bunda texnologiyaning o‘zi emas, balki undan aniq pedagogik maqsad, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va individual ehtiyojlariga mos ravishda foydalanish asosiy omil hisoblanadi.

Sun’iy intellekt asosidagi gamifikatsiya texnologiyalaridan boshlang‘ich sinf matematika darslarida foydalanish o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, matematik bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini faollashtirish hamda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Gamifikatsiya elementlari — ball to‘plash, darajalarni bosqichma-bosqich egallash, topshiriqlarni bajarish, virtual mukofotlar va reytinglardan foydalanish — o‘quv jarayonini o‘quvchi uchun qiziqarli va interaktiv shaklga keltiradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining afzalligi shundaki, ular o‘quvchining individual bilim darajasi va topshiriqlarni bajarish natijalarini hisobga olib, keyingi mashqlar murakkabligini moslashtirish imkonini beradi. Natijada o‘quvchilar o‘z imkoniyatlariga mos topshiriqlar orqali ishlaydi. Bu esa matematik bilimlardagi individual farqlarni hisobga olish va differensial yondashuvni amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi.

Pedagogik samaradorlikni aniqlash uchun tajriba-sinov ishlarini tajriba guruhi va nazorat guruhi asosida tashkil etish mumkin. Tajriba guruhida matematika darslari sun’iy intellekt asosidagi gamifikatsiya elementlari bilan tashkil etilib, nazorat guruhida an’anaviy metodlardan foydalaniladi. Tajriba boshida va oxirida o‘quvchilarning matematik bilim, amaliy ko‘nikma, darsga qiziqish va mustaqil ishlash darajasi diagnostik topshiriqlar orqali aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Koivisto J., Hamari J. The Rise of Motivational Information Systems: A Review of Gamification Research. International Journal of Information Management, 2019. Vol. 45. P. 191–210.
2. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
3. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO, 2021.
4. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.

Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson, 2016.

5. OECD. Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots. Paris: OECD Publishing, 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-son qaror, 2024-yil 14-oktabr.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASHNING ZAMONAVIY USULLARI (2-SINF MISOLIDA)

Ibrohimova Naima Isroil qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
+998907910825

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf, xususan, 2-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi darslarida berilgan matnlar ustida ishlashning zamonaviy va kreativ usullari haqida so‘z boradi. Maqolada o‘quvchilarni an’anaviy o‘qitishning bir xillik qolipidan chiqargan holatda, matnni anglab o‘qish, mustaqil va mantiqiy fikrlashini o‘stirish g‘oyalari ilgari surilgan. 2-sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matnlar ustida ishlashning turli zamonaviy yo‘llari va metodlarini qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, matn, darslik, ta’limda zamonaviylik, ko‘nikma, tanqidiy fikrlash, samaradorlik, kreativ yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные и креативные методы работы с текстами на уроках чтения для учащихся начальной школы, в частности, 2-х классов. В статье выдвигаются идеи развития у учащихся навыков понимания прочитанного, самостоятельного и логического мышления, а также устранения монотонности традиционного обучения. Даны практические рекомендации по использованию различных современных способов и методов работы с текстами с учетом возрастных и психологических особенностей второклассников.

Ключевые слова: чтение, текст, учебник, современность в образовании, навыки, критическое мышление, эффективность, креативный подход.

Abstract: This article discusses modern and creative methods of working on texts given in reading literacy lessons for primary school students, in particular, 2nd graders. The article puts forward the ideas of developing students' reading comprehension, independent and logical thinking, while removing them from the monotony of traditional teaching. Practical recommendations are given on the use of various modern ways and methods of working on texts, taking into account the age and psychological characteristics of 2nd graders.

Keywords: reading literacy, text, textbook, modernity in education, skills, critical thinking, efficiency, creative approach.

KIRISH

Yurtimizda boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarga berilayotgan ta’lim mazmunini zamonaviy o‘qitish usullari va kreativ metodlar vositasida takomillashtirish hamda yangilanib borayotgan jamiyatning talablaridan kelib chiqqan holda ta’lim tizimiga noan’anaviy va zamonaviy yondashish zamon talabi bo‘lib kelmoqda.

Hozirgi kadrlar raqobatbardoshligi kuchaygan bir zamonda yosh avlodni mustaqil va zamonaviy fikrlaydigan qilib tarbiyalash oliy maqsadlardan biri bo‘lib qolmoqda . Buning poydevorida esa o‘z ustida ishlaydigan, yangilik yaratishdan to'xtamaydigan pedagoglar mehnati turibdi. Hozirda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yangilangan va avvalgisidan

ko‘ra yaxshiroq ishlangan darsliklar joriy etilgan. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev boshlang‘ich sinflar uchun yaratilgan mutlaqo yangi va zamonaviy darsliklar ko‘rgazmasi bilan tanishganda shunday degan edi:

<<Bugungi ta’lim qirq yildan keyin biz haqimizda so‘zlaydi. Biz darsliklarni shunday yaratishimiz kerakki, unda o‘qigan bola nafaqat bilim olsin, balki mantiqiy, mustaqil va tahliliy fikrlashni o‘rgansin.>>

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Boshlang‘ich ta’lim sohasida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarining roli haqida so‘z borganda shularni aytib o‘tish joizki, bu fanda ko‘proq matnlar, hikoyalar va ertaklar bilan ishlanadi. Bu matn va hikoyalar mazmunini anglash va o‘quvchilarga buni hayotga bog‘lagan holda tushuntirish mahoratli o‘qituvchiga qo‘yiladigan talablardan biridir. Matnni o‘rganish davomida o‘quvchilar bilan savol-javoblar o‘tkazish, qiziqarli metodlar va texnologiyalardan foydalangan holda ularning iqtidor doirasidan kelib chiqib kasb-hunarga muhabbat ham uyg‘otish lozim.

2-sinf o‘qish savodxonligi darsligidagi <<Maktablar qanday paydo bo‘lgan?>> nomli o‘qish uchun berilgan matnni namuna qilib olamiz va uni PIRLS xalqaro baholash dasturi orqali ko‘rib chiqamiz.

<<Maktablar qadim zamonda, odamlar ilm olish va bilim ulashish muhimligini tushunib yetgan davrda vujudga kelgan. Avval bolalar uyda ta’lim olishgan. Ota-onalar o‘z farzandlariga o‘qish va yozishni o‘rgatishgan, qiziqarli ertaklar aytib berishgan.>>

Endi ushbu matnni PIRLS xalqaro dasturiga slogan holda ko‘rib chiqamiz.

PIRLS test va savollari:

1-daraja: (oson)

Savol: Maktablar paydo bo‘lishidan avval bolalar qayerda o‘qishgan?

A) Bog‘chada
B) Uyda*
C) Ko‘chada

2-daraja: (o‘rtacha)

Savol: Matnga ko‘ra, ota-onalar bolalariga qanday ertaklarni aytib berishgan?

A) Zerikarli
B) Qayg‘uli
C) Qiziqarli*

3-daraja: Matnni tushunish va fikrlash (mantiqiy)

Savol: Odamlar nima uchun maktablarni tashkil qilishgan?

Javob: Odamlar ilm olish va uni boshqalarga ham ulashish uchun maktablarni tashkil etganlar. Bu yerda o‘quvchi o‘z so‘zi bilan <<bilim olish uchun>> deb qo‘ysa ham javob to‘g‘ri hisoblanadi.

4-daraja: Tanqidiy baholash: (ijodiy)

Savol: Sizningcha, maktabda o‘qish yaxshimi yoki uyda ota-onadan o‘rgangan yaxshimi? Nima uchun?

Javob: O‘quvchi erkin fikr bildiradi. Masalan, <<maktabda o‘qish yaxshi, chunki u yerda do‘stlarim bor>>

Javoblarni quyidagi baholash me’zonlari orqali baholab chiqamiz.

- To‘liq javob – 2 ball;
- Qisman javob – 1 ball;
- Noto‘g‘ri/javobsiz – 0 ball.

1-2-savollarda B va C javoblar belgilansa har biriga 2 balldan beriladi.
3-savolda (mantiqiy) matndagi sababni qisqa bolsa ham aniq yozsa <<bilim olish uchun>> deb – 2 ball;
<<yozishni o‘rganish uchun>> deb chala yozsa – 1 ball;
Matnga aloqasi bo‘lmagan gap yozsa yoki umuman hech narsa yozmasa – 0 ball.
4-savolda (ijodiy) o‘z fikrini tanlab uni asoslab bera olsa – 2 ball;
<<maktab yaxshi>> deb chala fikr bildirsa – 1 ball;
Savolni tushunmay boshqa narsa yozsa yoki hech narsa yozmasa – 0 ball.

Ushbu baholash me’zonlari orqali o‘quvchilarning matn mazmuni haqida qay darajada ma’lumotga ega bo‘lganliklarini aniqlab olsak bo‘ladi.

Bundan tashqari o‘quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga, matnni tushunib tahlil qilishga qaratilgan <<mantiqiy xulosalar chiqarish>> - <<inference>> metodi ham mavjud. Bunda o‘quvchilar matnda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yozilmagan, lekin gaplar orasidagi ma’nodan kelib chiqadigan yashirin g‘oyalarni topadilar. Masalan, o‘quvchi matnning ma’lum qismini o‘qib chiqib, <<maktablarda bolalar nima uchun sinflarga bo‘lib o‘qitiladi?>> degan savolni tuzadi va unga mantiqan tafakkur qilgan holda javob izlaydi.

Boshlang‘ich sinf, xususan, 2-sinf o‘quvchilari bilan badiiy asar yoki badiiy matnni tahlil qilish, undagi qahramonlarni o‘rganish oddiy an’anaviy darsdan mutlaq farq qiladi. Bunday darslarda o‘quvchilar o‘qituvchining aytganlarini bajaradigan obyektlikdan dars jarayonida faol va mustaqil harakatlanuvchi subyektlarga aylanadilar. Ular oldilariga qo‘yilgan murakkab masalalar, savollar, topshiriqlar ustida o‘ylanadilar, izlanadilar, qayta-qayta badiiy matnga murojaat qiladilar. Bir-birlari bilan fikr almashadilar, badiiy asar va undagi obrazlarni har xil rakurslarda tahlilga tortadilar. Bu jarayonda o‘z-o‘zidan, o‘quvchida badiiy matnga nisbatan ijodiy munosabat shakllanadi.

Ushbu metod va dasturlarni o‘qish savodxonligi darslarida keng qo‘llash orqali o‘quvchilar mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirish va matn haqidagi tushunchalarini hayotiy voqealarga bog‘lagan holda o‘rganish imkoniyati qo‘lga kiritiladi.

Xulosa.

Ushbu maqola oxirida fikrlardan kelib chiqib, quyidagilarni xulosa sifatida olishimiz mumkin:

O‘quvchi matnni metodlar va texnologiyalar orqali qanchalik chuqur tahlil qilsa, shunchalik matnning ichiga kirib boradi, undagi qahramonlarning tuyg‘ularini, ichki kechinmalarini his qilishni o‘rganadi. Oddiy an’anaviy dars orqali o‘quvchiga bularni his qildirib bo‘lmaydi. Albatta, buning uchun kreativ fikrlash, darsga yangiliklar olib kirish, turli baholash dasturlaridan foydalanish va integratsiyalashgan dars tashkil etish lozim. Bu yo‘lda o‘qituvchi-pedagoglarimizdan yuksak mahorat va ko‘nikma, o‘z ustida doimiy ishlash va shaxsiy rivojlanishni kutib qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning zamonaviy darsliklar ko‘rgazmasiga tashrifi (President.uz rasmiy sayti, 29-dekabr 2022-yil)

2. 2-sinf o‘qish savodxonligi darsligi 6-dars 20-sahifa
3. Q. Husanboyeva , M. Hazratqulov, Sh. Jamoldinova Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi <<Innovatsiya-Ziyo>> 2020
4. **PIRLS tadqiqotining metodologiyasi va materiallari:** PIRLS 2021 Assessment Frameworks
5. https://slib.uz/article/23457?utm_source=chatgpt.com
PIRLS orqali o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini yuksaltirish” – ilmiy maqola

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО-ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Абдухалилова Дилафруз Алишер кизи
Магистрант 1-курса Наманганского государственного педагогического института
Научный консультант: Очилова Ф.К
PhD, старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: в статье рассматриваются методические возможности уроков русского языка в формировании нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов. Нравственно-ценностная ориентация рассматривается, как способность младшего школьника распознавать нравственное содержание ситуации, соотносить поступок с определенной ценностью, выражать собственное отношение средствами языка и аргументировать выбор. Предложены методические приемы «Ценностно-смысловой анализ текста» и «Речевой выбор в нравственной ситуации», представлены последовательность их реализации и конкретные примеры включения в изучение русского языка.

Ключевые слова: нравственно-ценностные ориентации, младший школьник, русский язык, ценность, нравственный выбор, текст, речевая деятельность, ценностно-смысловой анализ, начальное образование.

RUS TILI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING AXLOQIY-QADRIYATLI YO‘NALISHLARINI SHAKLLANTIRISH

Abduxalilova Dilafruz Alisher qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti
Ilmiy maslahatchisi: Ochilova F.K.
Namangan davlat pedagogika instituti PhD,katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy-qadriyatli yo‘nalishlarni shakllantirishda rus tili darslarining metodik imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Axloqiy-qadriyatli yo‘nalish kichik maktab yoshidagi o‘quvchining vaziyatning axloqiy mazmunini anglash, xatti-harakatni muayyan qadriyat bilan bog‘lash, o‘z munosabatini til vositalari orqali ifodalash va tanlovini asoslash qobiliyati sifatida talqin etilgan. “Matnning qadriyatli-mazmuniy tahlili” va “Axloqiy vaziyatda nutqiy tanlov” metodik usullari taklif qilinib, ularni amalga oshirish bosqichlari va rus tili darslarida qo‘llash misollari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: axloqiy-qadriyatli yo‘nalishlar, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi, rus tili, qadriyat, axloqiy tanlov, matn, nutqiy faoliyat, qadriyatli-mazmuniy tahlil, boshlang‘ich ta’lim.

FORMATION OF MORAL AND VALUE ORIENTATIONS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Abdukhalilova Dilafruz Alisher kizi

First-year Master’s student, Namangan State Pedagogical Institute
Academic advisor: Ochilova F.K.
PhD, Senior Lecturer, Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: the article examines the methodological potential of Russian language lessons for developing moral and value orientations in primary school pupils. Moral and value orientation is interpreted as a primary school pupil's ability to recognize the moral meaning of a situation, relate an action to a particular value, express a personal attitude through language, and justify a choice. The methodological techniques “Value-Semantic Text Analysis” and “Speech Choice in a Moral Situation” are proposed, with specific stages and classroom examples demonstrating their integration into Russian language instruction.

Keywords: moral and value orientations, primary school pupil, Russian language, value, moral choice, text, speech activity, value-semantic analysis, primary education.

В условиях Нового Узбекистана проблема формирования ценностных оснований личности приобретает особое значение в связи с задачами воспитания образованного, социально ответственного и духовно развитого поколения. В Концепции непрерывного духовного воспитания, утвержденной постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 года № 1059, воспитание рассматривается как последовательный процесс, охватывающий различные этапы становления личности [1]. Современная образовательная политика страны также ориентирована на сочетание качества образования с воспитанием молодого поколения на основе национальных и общечеловеческих ценностей.

Особую роль в решении данной задачи играет начальная школа. В младшем школьном возрасте ребенок осваивает не только предметные знания, но и способы оценки человеческих отношений: начинает более осознанно различать справедливость и несправедливость, ответственность и безответственность, честность и обман, уважение и пренебрежение, помощь и равнодушие.

Вместе с тем формирование нравственно-ценностных ориентаций не должно ограничиваться специально организованными воспитательными мероприятиями. Значительным потенциалом обладает содержание учебных дисциплин, в частности русского языка. Его специфика заключается в том, что языковые единицы изучаются преимущественно в составе слов, предложений и текстов, отражающих человеческие отношения, поступки, эмоциональные состояния и жизненные ситуации.

Однако в практике преподавания возникает методическое противоречие: текст на уроке русского языка содержит значительный ценностно-смысловой потенциал, но работа с ним нередко завершается выполнением языкового задания - найти орфограммы, определить части речи, подчеркнуть члены предложения, выписать слова, - не переходя к осмыслению выраженных в тексте отношений и поступков.

Например, небольшой рассказ о ребенке, который нашел чужую вещь и вернул ее владельцу, может использоваться исключительно для поиска имен существительных или проверки безударных гласных. Ученик успешно выполняет языковое упражнение, однако нравственное содержание ситуации остается за пределами учебного действия. Тем самым

потенциальная связь между языком, смыслом и ценностной позицией используется не полностью.

Проблема исследования заключается в определении таких способов работы с языковым и текстовым материалом, при которых формирование нравственно-ценностных ориентаций становится органической частью урока русского языка, не подменяя его предметных задач.

Цель статьи - раскрыть методические возможности уроков русского языка в формировании нравственно-ценностных ориентаций младших школьников и предложить приемы интеграции языковой, речевой и ценностно-смысловой деятельности.

Понятие «ценностная ориентация» связано с избирательным отношением личности к явлениям действительности и теми основаниями, которыми человек руководствуется при оценке ситуации и выборе поведения. В психологических исследованиях Б.Г. Ананьева, Л.И. Божович, А.Н. Леонтьева ценностно-мотивационная сфера рассматривается в тесной связи с развитием личности, ее мотивами, отношениями и направленностью [2-4].

Особое значение для понимания процесса становления нравственных ориентаций младшего школьника имеют положения Л.С. Выготского о социальной природе развития высших психических функций. То, что первоначально существует в пространстве взаимодействия ребенка с окружающими людьми, постепенно приобретает личностный характер [5]. Следовательно, нравственная ценность не может быть полноценно сформирована путем одного лишь сообщения ребенку определения «доброты», «честности» или «ответственности». Она должна быть включена в деятельность, переживание, обсуждение и собственное речевое действие ученика.

В.А. Сухомлинский последовательно связывал нравственное воспитание с эмоциональной восприимчивостью ребенка к другому человеку, способностью замечать его состояние, переживать последствия собственных поступков и совершать нравственно мотивированные действия [6]. В этом отношении язык приобретает особую функцию: посредством слова ребенок не только получает информацию о нравственном поступке, но и называет его, оценивает, объясняет мотив, выражает отношение и формулирует собственную позицию.

Урок русского языка предоставляет для реализации данной последовательности специфические средства. Это слово с его лексическим значением и эмоционально-оценочной окраской, предложение как средство выражения законченной мысли, диалог как форма взаимодействия, текст как смысловое единство и собственное высказывание учащегося.

Поэтому формирование нравственно-ценностных ориентаций не должно существовать параллельно изучению языка. Напротив, сам язык может выступать средством осмысления ценности.

Рассмотрим простой пример. При изучении имен прилагательных учащимся предлагается небольшой текст:

На перемене Миша заметил у двери чужую тетрадь. На обложке было написано имя нового ученика. Миша торопился во двор, но поднял тетрадь и отнес ее владельцу.

Традиционное задание может предполагать нахождение имен прилагательных или подбор определений к существительному *ученик*. Для соединения языковой и ценностной работы учитель предлагает продолжить ряд: внимательный, честный, ответственный, заботливый. Далее школьники должны выбрать не любое положительное прилагательное, а то, которое точнее характеризует поступок Миши, и подтвердить выбор предложением из текста.

Возникает принципиально иной характер языкового действия. Ученик не просто подбирает прилагательное, а устанавливает связь: слово - его значение - поступок героя - ценностная характеристика.

Один ребенок может выбрать слово *внимательный*, поскольку Миша заметил потерянную вещь; другой - *ответственный*, потому что не оставил ее лежать; третий - *добрый*, поскольку помог новому ученику. Таким образом, работа над лексическим значением одновременно становится работой над смысловой дифференциацией нравственных качеств.

Особенно продуктивным материалом является текст. М.Р. Львов связывал развитие речи младшего школьника с работой над словом, словосочетанием, предложением и связным высказыванием [7]. Однако текст дает возможность двигаться дальше - от понимания фактического содержания к интерпретации мотивов и последствий поступка.

Здесь принципиально важно избегать превращения урока русского языка в назидательную беседу. Если после каждого текста учитель задает однотипные вопросы «Чему учит рассказ?» или «Как нужно поступать?», ценностная работа становится формальной. Более результативно организовать такое языковое действие, при котором ученик вынужден обратиться к значению слова, конструкции предложения или содержанию текста, чтобы выразить и аргументировать собственную нравственную позицию.

Для решения поставленной проблемы предлагается прием **«Ценностно-смысловой анализ текста»**. Его особенность заключается в последовательном переходе от языкового анализа к выявлению нравственного смысла и далее - к собственному речевому высказыванию ученика.

Рассмотрим его реализацию на примере темы «Глагол». Учитель предлагает текст: *После уроков дети вышли из класса. На парте остались бумажки и карандаши. Азиз уже подошел к двери, но вернулся. Он собрал бумажки, положил карандаши на место и поправил стулья. Одноклассник спросил: «Зачем ты это делаешь? Ведь сегодня не ты дежурный».*

На первом этапе выполняется непосредственно языковая задача. Учащиеся находят глаголы: *вышли, остались, подошел, вернулся, собрал, положил, поправил, спросил, делаешь*. Затем педагог предлагает разделить их на две смысловые группы: действия, описывающие развитие события, и действия, характеризующие поступок Азиза.

Следующий этап изменяет направление анализа: «Какие три глагола наиболее точно показывают отношение Азиза к классу?» Учащиеся выбирают *вернулся, собрал, поправил*. Теперь глагол анализируется не только как часть речи, но и как языковое средство изображения поступка.

Далее педагог предлагает закончить предложение: «*Азиз поступил ответственно, потому что…*» При этом ответ должен подтверждаться действиями героя: «*…он увидел беспорядок и навел порядок, хотя не был дежурным*».

После этого вводится проблемный вопрос: «Можно ли назвать ответственным человека, который выполняет только то, за что его обязательно проверят?» Учащиеся высказывают позицию, используя конструкции *я считаю…, потому что…; я согласен/не согласен…, так как….*

Таким образом, грамматический материал не отодвигается на второй план. Напротив, именно глаголы становятся основанием нравственной интерпретации: действие героя - языковое обозначение действия - его смысл - нравственная оценка - аргументированное высказывание.

Вторым методическим приемом является «Речевой выбор в нравственной ситуации». Его целесообразно использовать при изучении предложения, диалога, обращений, лексики, составлении устных и письменных высказываний.

Например, учащимся предлагается ситуация: «На перемене твой друг смеется над ошибкой нового ученика. Новый ученик молчит и выглядит расстроенным. Что ты скажешь?».

Работа начинается не с вопроса «Как правильно поступить?», а с создания нескольких речевых вариантов. Учащиеся могут предложить:

«Не смейся, ему неприятно».

«Давай лучше поможем ему разобраться».

«Не переживай, каждый может ошибиться».

Затем начинается собственно языковая работа. Учитель предлагает определить, кому адресована каждая реплика, какую цель она имеет и какие слова помогают эту цель выразить. Первая реплика останавливает нежелательное действие; вторая предлагает альтернативный способ поведения; третья поддерживает человека, оказавшегося в неприятной ситуации.

На следующем этапе вводится изменение условия: «А если смеется не твой друг, а незнакомый ученик?»; «А если новый ученик действительно допустил смешную ошибку?»; «Как выразить несогласие так, чтобы самому не обидеть собеседника?».

Теперь задача усложняется: школьнику необходимо сохранить нравственную позицию, но изменить речевую форму с учетом адресата и ситуации общения. Например: «Мне кажется, лучше не смеяться. Мы тоже можем ошибиться».

Таким образом, ребенок обнаруживает важную взаимосвязь: нравственная ценность проявляется не только в том, что человек говорит, но и в том, как он это говорит. Уважение реализуется непосредственно в выборе языковых средств.

Особенно значим завершающий этап – ценностно-речевая рефлексия. После выполнения задания ученику предлагаются не абстрактные вопросы о нравственности, а вопросы, непосредственно связанные с речевой деятельностью: «Какая фраза помогла поддержать человека?», «Какие слова могли бы его обидеть?», «Как можно выразить несогласие уважительно?», «Измени предложение так, чтобы оно звучало доброжелательнее».

Например: «Ты опять неправильно сделал!» - «Давай попробуем разобраться вместе».

«Отдай мою ручку!» - «Верни, пожалуйста, мою ручку».

«Ты ничего не понимаешь» - «Я думаю немного иначе. Давай объясню».

При такой работе ученик практически обнаруживает, что уважение, доброжелательность и взаимопомощь имеют конкретное речевое выражение.

Систематическое применение рассмотренных приемов позволяет выстроить следующую методическую последовательность:

Принципиально важно сохранять предметную направленность урока русского

языка. Ценностный компонент должен не заменять изучение орфографии, грамматики, лексики или развития речи, а углублять функциональное понимание языка. Поэтому нравственная ситуация становится продуктивной тогда, когда для ее анализа и решения ученику действительно необходимо использовать изучаемые языковые средства.

Формирование нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов на уроках русского языка целесообразно рассматривать не как дополнительную воспитательную работу, механически включаемую в структуру урока, а как реализацию ценностно-смыслового потенциала самого языка.

Специфика русского языка как учебного предмета позволяет соединить три взаимосвязанных процесса: освоение языковой единицы, понимание нравственного смысла и формирование собственного речевого отношения. Слово позволяет назвать ценность и охарактеризовать поступок; предложение - сформулировать оценку; текст - понять мотивы и последствия человеческого действия; диалог - соотнести собственную позицию с позицией другого человека; самостоятельное высказывание - аргументировать нравственный выбор.

Предложенные приемы «Ценностно-смысловой анализ текста» и «Речевой выбор в нравственной ситуации» обеспечивают переход от формального обсуждения нравственных понятий к их включению в языковую и речевую деятельность ученика. При

этом формирование нравственно-ценностных ориентаций развивается по логике «понимаю ситуацию - определяю ценностный смысл - оцениваю поступок - выбираю позицию - выражаю ее средствами языка - обосновываю - переношу в новую ситуацию».

Следовательно, результативность данной работы не должна определяться только способностью школьника назвать нравственную ценность или дать социально ожидаемый ответ. Более существенными показателями являются способность обнаружить нравственную проблему в тексте или коммуникативной ситуации, установить связь между поступком и его последствиями, выбрать соответствующие языковые средства для выражения отношения, аргументировать собственную позицию и использовать освоенный способ речевого поведения в измененных условиях.

Перспективой дальнейшего исследования может стать разработка системы ценностно ориентированных языковых и речевых заданий по основным разделам курса русского языка в начальной школе, а также определение критериев сформированности нравственно-ценностных ориентаций учащихся: когнитивно-смыслового, эмоционально-ценностного, речеоценочного и деятельностно-рефлексивного.

Список использованной литературы

1. О мерах по утверждению Концепции непрерывного духовного воспитания и ее реализации: постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 г. № 1059 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: https://lex.uz/ (дата обращения: 29.09.2026).
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. - Санкт-Петербург : Питер, 2001. - 288 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - Санкт-Петербург : Питер, 2008. - 398 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва : Смысл : Академия, 2005. - 352 с.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. - Москва : Педагогика-Пресс, 1996. - 536 с.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. - Москва : Концептуал, 2016. - 312 с.
7. Львов М. Р. Методика развития речи младших школьников : пособие для учителя. - 2-е изд., перераб. - Москва : Просвещение, 1985. - 176 с.
8. Очилова Фаридахон Кудрат Кизи, Йигиталиева Дилшода Адхамжон Кизи, Муродуллева Дильшода ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ // ReFocus. 2025. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskiy-podhod-v-vospitanii-mladshih-shkolnikov (дата обращения: 29.09.2026).
9. Очилова Ф. ПРОПАГАНДА ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ УЗБЕКИСТАНА (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ) //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2024. – Т. 2. – №. 15. – С. 68-71.
10. OCHILOVA F. PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS REFLECTION ON HEALTH AS THE HIGHEST VALUE OF HUMAN LIFE //News of the NUUz. – 2025. – Т. 1. – №. 1.2. – С. 198-200.

THE ROLE OF ENGLISH SONGS IN TEACHING AND LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Dadabayev Zafar Zakirovich,
Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasi mudiri,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
E-mail: zucker_ru@mail.ru
Tel: +99893-493-58-85

Annotatsiya. Globallashuv va xalqaro muloqotning jadal rivojlanishi sharoitida chet tilini bilish shaxsning ta’limiy, kasbiy va shaxsiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ingliz tili xalqaro muloqot, fan, texnologiya, ta’lim, biznes va madaniyat sohalarida eng keng tarqalgan tillardan biri sifatida zamonaviy til ta’limida alohida o‘rin tutadi. Shu sababli, ingliz tilini o‘qitishning samarali, qiziqarli va o‘quvchiga yo‘naltirilgan usullarini izlash muhim pedagogik masala bo‘lib qolmoqda. Chet tilini o‘rganish jarayonini yanada motivatsion va hissiy jihatdan jozibador qilishi mumkin bo‘lgan amaliy vositalardan biri — ingliz tilidagi qo‘shiqlardan tizimli ravishda foydalanishdir.

Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishda qo‘shiqlarning pedagogik salohiyati, xususan, so‘z boyligini oshirish, talaffuz, tinglab tushunish, grammatik bilimlar, nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish, madaniy kompetensiya, motivatsiya va hissiy jalb etish masalalari tahlil qilinadi. Maqolada qo‘shiqlarni chet tili darsining turli bosqichlariga kiritishning psixologik va metodik afzalliklari muhokama qilinadi. Shuningdek, unda qo‘shiqlar bilan ishlashning amaliy tuzilmasi, jumladan, tinglashdan oldingi, tinglash jarayonidagi va tinglashdan keyingi mashg‘ulotlar taklif etiladi. O‘quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda bolalar qo‘shiqlari, haqiqiy (autentik) estrada qo‘shiqlari va ritmga asoslangan mashg‘ulotlardan foydalanishga alohida e’tibor qaratiladi. Muallif qo‘shiqlarni shunchaki ko‘ngil ochish yoki dam olish vositasi sifatida emas, balki to‘g‘ri tanlangan va metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan taqdirda tilning tizimli rivojlanishiga ko‘maklasha oladigan haqiqiy pedagogik resurs sifatida ko‘rish kerakligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: ingliz tilini o‘qitish, qo‘shiqlar, chet tilini o‘rganish, tinglab tushunish, so‘z boyligini oshirish, talaffuz, motivatsiya, til ko‘nikmalari, autentik materiallar, kichik yoshdagi o‘quvchilar.

Аннотация. В условиях глобализации и стремительного развития международной коммуникации владение иностранным языком стало неотъемлемой составляющей образовательного, профессионального и личностного развития человека. Английский язык, являясь одним из наиболее распространенных средств международного общения, а также языком науки, технологий, образования, бизнеса и культуры, занимает особое место в современной системе языкового образования. В связи с этим поиск эффективных, увлекательных и личностно-ориентированных методов преподавания английского языка остается важной педагогической задачей. Одним из практических инструментов, способных повысить мотивацию и эмоциональную вовлеченность учащихся в процесс

изучения иностранного языка, является систематическое использование песен на английском языке.

В данной статье рассматривается педагогический потенциал использования песен при обучении английскому языку; особое внимание уделяется таким аспектам, как усвоение лексики, постановка произношения, развитие навыков аудирования, формирование грамматических навыков и умений устной речи, развитие социокультурной компетенции, а также повышение мотивации и эмоциональной вовлеченности. Обсуждаются психологические и методические преимущества включения песен в различные этапы урока иностранного языка. Предлагается практическая структура работы с песнями, включающая задания, выполняемые до, во время и после прослушивания. Особый акцент сделан на использовании детских песен, аутентичных популярных композиций и упражнений, основанных на ритме, для развития языковой компетенции учащихся. В статье обосновывается тезис о том, что песни не следует рассматривать исключительно как развлечение или способ снять напряжение; при грамотном подборе и методически выверенной организации они представляют собой ценный аутентичный педагогический ресурс, способствующий систематическому развитию языковых навыков.

Ключевые слова: преподавание английского языка, песни, изучение иностранного языка, аудирование, усвоение лексики, произношение, мотивация, языковые навыки, аутентичные материалы, учащиеся младшего возраста.

Abstract. In the context of globalization and the rapid development of international communication, foreign-language proficiency has become an essential component of an individual's educational, professional, and personal development. English, as one of the most widely used languages of international communication, science, technology, education, business, and culture, occupies a particularly important position in modern language education. Therefore, the search for effective, engaging, and learner-centered methods of teaching English remains an important pedagogical issue. One of the practical tools that can make foreign-language learning more motivating and emotionally engaging is the systematic use of English songs.

This article examines the pedagogical potential of songs in English-language teaching, with particular attention to vocabulary acquisition, pronunciation, listening comprehension, grammatical awareness, speaking development, cultural competence, motivation, and emotional engagement. The article discusses the psychological and methodological advantages of incorporating songs into different stages of a foreign-language lesson. It also proposes a practical structure for working with songs, including pre-listening, while-listening, and post-listening activities. Particular attention is paid to the use of children's songs, authentic popular songs, and rhythm-based activities for developing learners' linguistic competence. The article argues that songs should not be viewed merely as entertainment or a relaxation activity but as an authentic pedagogical resource that can support systematic language development when appropriately selected and methodologically organized.

Keywords: English language teaching, songs, foreign-language learning, listening comprehension, vocabulary acquisition, pronunciation, motivation, language skills, authentic materials, young learners.

Introduction

Foreign-language learning has become an increasingly important component of modern education. The development of international relations, academic mobility, digital communication, tourism, science, technology, and the global labor market has created new requirements for individuals' communicative competence. Knowledge of a foreign language provides learners with access to information, educational resources, professional opportunities, international communication, and cultural exchange.

Among the world's major languages, English occupies a particularly significant position. It is widely used in international communication, scientific publications, higher education, information technology, business, diplomacy, entertainment, and online communication. Consequently, English-language competence is increasingly regarded not simply as an additional academic skill but as an important component of lifelong learning and professional development.

However, learning a foreign language is a complex process that requires learners to acquire vocabulary, grammatical structures, pronunciation, listening comprehension, reading, writing, and speaking skills. Traditional approaches based exclusively on memorization, translation, and written exercises may not always provide sufficient opportunities for meaningful communication or maintain learners' motivation over a long period. This has encouraged teachers to incorporate authentic and emotionally engaging materials into the language classroom.

Songs represent one such resource. Music is naturally connected with emotion, memory, rhythm, repetition, and social interaction. English songs can therefore provide learners with repeated exposure to authentic language in an engaging context. Through songs, students encounter vocabulary and grammatical structures in meaningful combinations and hear pronunciation, stress, rhythm, intonation, and connected speech in a natural form.

The purpose of this article is to examine the pedagogical potential of English songs in foreign-language teaching and to present practical approaches to their effective classroom application.

Foreign-Language Learning and the Need for Motivating Teaching Methods

The process of learning a foreign language involves considerably more than memorizing isolated words and grammatical rules. Learners need to develop the ability to recognize language in real communicative situations and use it appropriately. This requires regular exposure to meaningful language and opportunities for active practice.

One of the central challenges faced by foreign-language teachers is maintaining learners' motivation. Students may lose interest when language learning becomes associated exclusively with repetitive exercises, vocabulary lists, grammatical explanations, or tests. Consequently, teachers need to create a learning environment in which students can perceive the practical and emotional value of the language.

Songs can contribute to such an environment because they combine linguistic input with melody and rhythm. Unlike isolated vocabulary items, words presented in songs occur within a meaningful context. Repetition within a song provides additional exposure, while rhythm can help learners remember sequences of words and phrases.

The use of songs can also contribute to a positive classroom atmosphere. Music may reduce the monotony of a lesson and provide a transition between different types of activities. For young learners in particular, songs can transform language practice into an enjoyable communicative experience.

Therefore, the pedagogical value of songs lies not simply in their entertainment function but in their ability to combine linguistic, cognitive, emotional, and social dimensions of learning.

Motivation is a key factor in successful language learning. Students who are interested in learning activities are generally more willing to participate, repeat language items, communicate with classmates, and practice independently.

Music has a natural emotional dimension. Many learners already listen to music outside the classroom, making songs familiar and personally meaningful materials. When teachers connect students' existing interests with educational objectives, classroom activities can become more relevant.

The use of songs may also create opportunities for student choice. Teachers can occasionally allow learners to suggest appropriate songs, vote on alternatives, or select songs connected with particular topics. Such participation can increase learners' sense of involvement in the learning process.

However, motivation should not replace educational purpose. A song should be selected because it can support a particular learning objective, not simply because it is popular. The most effective practice is therefore to combine students' interests with clearly defined linguistic outcomes.

Songs as Authentic Materials in English Language Teaching

Authentic materials are resources originally created for communication rather than specifically for language teaching. Songs are particularly valuable in this respect because they expose learners to naturally occurring language and cultural references.

Through songs, learners can encounter: authentic pronunciation, different accents and varieties of English, natural rhythm and intonation, contractions and connected speech, frequently used expressions, colloquial vocabulary, grammatical structures in context, cultural references, elements of everyday communication.

For example, learners who study vocabulary through a song may encounter a word repeatedly in different grammatical or lexical combinations. This contextualized exposure can help them understand not only the meaning of the word but also its typical use.

Nevertheless, songs should be selected carefully. The teacher should consider learners' age, language proficiency, interests, educational objectives, pronunciation clarity, vocabulary difficulty, grammatical complexity, and cultural appropriateness. Songs containing excessive slang, highly complex structures, or unclear pronunciation may be unsuitable for beginning learners.

Thus, the effectiveness of a song depends not simply on its popularity but on its pedagogical suitability.

Vocabulary acquisition is one of the fundamental components of foreign-language learning. Learners need a substantial lexical repertoire to understand spoken and written language and to express themselves effectively.

Songs can facilitate vocabulary learning through repetition and contextualization. When a new word appears several times within a melody, learners receive repeated exposure without experiencing the same degree of monotony associated with mechanical repetition.

Song-based vocabulary activities may include: identifying unfamiliar words before listening, matching words with definitions or pictures, completing missing words in the lyrics, identifying synonyms and antonyms, grouping vocabulary into semantic categories, creating sentences with newly learned words, identifying collocations.

For young learners, visual support can be particularly effective. Teachers can combine songs with pictures, gestures, flashcards, objects, or physical movements. For example, an animal-themed song can be accompanied by pictures of animals, while students repeat the names and imitate the corresponding movements.

Such activities make vocabulary learning more multisensory and may facilitate long-term retention.

Songs and Pronunciation Development

Pronunciation is another area in which songs can provide considerable pedagogical support. Learners often experience difficulties with English sounds, word stress, sentence stress, rhythm, linking, and intonation.

Songs provide repeated models of pronunciation. Learners can listen to a particular phrase several times and attempt to reproduce it according to the rhythm of the original performance.

Teachers can use songs to practice: individual sounds, word stress, sentence stress, intonation, connected speech, rhythm, contractions, difficult sound combinations.

Choral repetition is particularly useful for beginners. Instead of asking each learner to pronounce a difficult sentence individually, the teacher can first allow the entire class to repeat it together. This can create a less stressful environment and encourage students who may be reluctant to speak individually.

Songs can therefore serve as a bridge between controlled pronunciation practice and more natural spoken communication.

Songs for Developing Listening Comprehension

Listening is often one of the most challenging language skills for learners because natural speech may contain reduced sounds, different accents, rapid speech, and unfamiliar vocabulary.

Songs provide an opportunity for learners to practice listening repeatedly. Unlike a one-time listening task, a song can be replayed several times while learners perform different activities.

A teacher may organize listening activities in three stages.

Pre-listening stage

Before playing the song, the teacher introduces its title and topic. Students may predict the content, discuss key words, look at pictures, or answer simple questions.

For example:

What do you think the song is about?

What words might you hear?

What does the title suggest?

Who might be singing the song?

This stage activates learners' background knowledge and prepares them for listening.

While-listening stage

During the first listening, students may simply listen and identify the general topic.

During subsequent listenings, more focused tasks can be introduced: fill in the missing words, choose the correct word, put lines in the correct order, match sentence beginnings and endings, identify repeated expressions, mark statements as true or false, identify specific information.

Post-listening stage

After listening, learners can discuss the meaning of the song, explain new expressions, answer comprehension questions, summarize the content, or express their opinions about it.

This progression from general understanding to detailed comprehension reflects a gradual development of listening competence.

Although songs are particularly useful for vocabulary and pronunciation, they can also support grammar instruction.

Grammatical structures are easier to understand when they are encountered in meaningful contexts rather than presented exclusively as abstract rules. A teacher can select songs containing the grammatical structure being studied and ask learners to identify examples.

For instance, songs can provide examples of: present simple, present continuous, past simple, future forms, modal verbs, imperatives, comparative structures, pronouns, prepositions, question forms, conditional structures.

After listening, students can underline examples of the target structure, classify them, transform sentences, or create their own examples.

In this way, the song becomes a contextual source of grammatical input rather than merely a listening activity.

Songs and Cultural Competence

Foreign-language education is closely connected with intercultural learning. Language cannot be fully separated from the culture and social contexts in which it is used.

English songs can introduce learners to aspects of everyday life, traditions, values, relationships, historical references, places, celebrations, and cultural practices. Through songs, students can compare cultural perspectives and discuss similarities and differences between their own culture and cultures represented in English-language music.

This makes songs particularly useful for developing intercultural awareness.

Teachers should, however, provide appropriate contextual information when a song contains cultural references that learners may not understand. Short explanations, pictures, maps, or follow-up discussions can help students interpret such references more effectively.

The learning environment has an important influence on students' participation and willingness to communicate. Anxiety and fear of making mistakes can prevent learners from actively using a foreign language.

Songs can create a more relaxed classroom atmosphere. Group singing allows students to participate collectively, reducing the pressure placed on individual learners. Rhythm, repetition, and movement can also make classroom interaction more dynamic.

For younger learners, songs accompanied by gestures and physical movement can be particularly effective. Activities such as clapping, pointing, dancing, or performing actions connected with vocabulary can combine language learning with physical activity.

Thus, songs can support not only linguistic development but also emotional engagement and classroom interaction.

Methodological Model for Working with an English Song

An effective song-based lesson should have a clear structure. The following model can be adapted according to learners' age and proficiency level.

Stage 1: Introduction

The teacher presents the title, performer, or topic of the song and asks students to make predictions.

Stage 2: Pre-teaching vocabulary

Important words and expressions are introduced through pictures, definitions, examples, or translation where necessary.

Stage 3: First listening

Students listen to understand the general meaning without completing complicated tasks.

Stage 4: Detailed listening

Students complete a focused activity such as a gap-fill exercise, matching task, ordering activity, or comprehension exercise.

Stage 5: Language analysis

The teacher draws attention to selected vocabulary, grammatical structures, pronunciation features, or useful expressions.

Stage 6: Speaking practice

Students discuss the topic, answer questions, express opinions, or create short dialogues using newly learned language.

Stage 7: Singing

Students sing the song individually, in pairs, in groups, or as a whole class.

Stage 8: Follow-up activity

Learners can write a short summary, create new verses, prepare a presentation, or use vocabulary from the song in their own sentences.

This structure transforms a song from a passive listening activity into an integrated language-learning task.

English Songs for Young Learners

Songs are especially valuable in teaching children because young learners generally respond positively to rhythm, repetition, movement, and visual stimuli.

Examples of songs frequently used in English-language classrooms include:

“ABC Song”;
“I See Something Blue”;
“Greeting Song”;
“Ten in the Bed”;

“Rain, Rain, Go Away”;
“The Animals on the Farm”;
“Put on Your Shoes”;
“One Little Finger”;
“If You Are Happy”;
“Twinkle, Twinkle, Little Star.”

Such songs can be used to teach alphabet letters, numbers, colors, animals, body parts, clothing, emotions, actions, and everyday expressions.

For example, a song about animals can be combined with flashcards and movement. Students can identify an animal when they hear its name, repeat the word, imitate its movement, and subsequently use the word in a simple sentence.

Similarly, action songs can be used to teach imperatives and everyday vocabulary. Learners can perform the action while hearing the corresponding expression, creating a direct association between language and physical activity.

The Teacher's Role

The effectiveness of song-based learning depends significantly on the teacher's methodological decisions. Simply playing a song in class does not automatically produce meaningful learning outcomes.

The teacher should: establish a clear learning objective, select an age- and level-appropriate song, identify potentially difficult vocabulary, prepare pre-listening activities, design purposeful listening tasks, provide opportunities for language production, monitor learner participation, provide feedback, connect the song with the broader lesson topic.

The teacher should also avoid overloading learners with too many tasks. The purpose of a song-based activity is to facilitate learning, not to turn an enjoyable resource into a complicated examination.

Discussion

The pedagogical value of English songs can be understood through their ability to integrate several dimensions of language learning. First, songs provide repeated exposure to language. Second, they combine verbal input with rhythm and melody. Third, they provide opportunities for listening and pronunciation practice. Fourth, they can introduce culturally meaningful content. Finally, they can increase learner engagement.

The main advantage of song-based instruction is therefore its integrative character. A single song can serve as a source of vocabulary, grammar, pronunciation, listening comprehension, speaking practice, and cultural discussion.

At the same time, effectiveness depends on methodological implementation. A teacher who simply plays a song without preparation or follow-up may achieve entertainment but limited language-learning outcomes. By contrast, carefully planned pre-listening, while-listening, and post-listening activities can transform the same material into a comprehensive pedagogical resource.

Conclusion

English songs represent a valuable and flexible resource for foreign-language education. Their pedagogical potential extends beyond entertainment and relaxation. When carefully selected and appropriately integrated into a lesson, songs can support vocabulary acquisition, pronunciation development, listening comprehension, grammatical awareness, speaking practice, motivation, and intercultural learning.

The combination of language, rhythm, repetition, melody, and emotion makes songs particularly suitable for learners who may find conventional language-learning activities monotonous. They can create a positive classroom atmosphere and encourage students to participate more actively in language practice.

For young learners, children's songs can be especially effective because they combine simple language with repetition, movement, rhythm, and visual support. For older learners, authentic English-language songs can provide exposure to natural expressions, cultural references, and different varieties of spoken English.

Therefore, the use of songs should be regarded not as an occasional recreational activity but as a purposeful methodological technique within a broader communicative approach to foreign-language teaching. Properly planned song-based activities can turn vocabulary practice, pronunciation training, listening exercises, and grammatical revision into meaningful and engaging learning experiences.

In the modern educational environment, where learners have unprecedented access to English-language music through digital technologies, teachers can make productive use of this existing interest. The song can become not only a source of enjoyment but also a bridge between classroom learning and authentic English-language communication. In this sense, the familiar idea that a song can help people “build and live” can be extended to language education: a well-chosen song can help learners listen, understand, remember, communicate, and ultimately develop greater confidence in using English.

References

1. Harmer, J. *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Education.
2. Murphey, T. *Music and Song*. Oxford University Press.
3. Richards, J. C. *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. Cambridge University Press.
4. Nation, I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
5. Krashen, S. D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
6. Brown, H. D. *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
7. Scrivener, J. *Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching*. Macmillan.
8. Ur, P. *A Course in Language Teaching*. Cambridge University Press.
9. Dörnyei, Z. *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
10. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.

11. Zakirovich, D.Z. (2026). MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. *Научный Фокус*, *3*(37), 191-196.

РОЛЬ КЛАССНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Абдуназарова Милана Гуламовна
Магистрант 1-го курса Наманганского государственного педагогического института
Научный консультант: Очилова Ф. К.
PhD, старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: в статье рассматривается роль классного руководителя в организации воспитательной деятельности учащихся начальных классов. Предлагаются методические приемы организации воспитательных ситуаций, распределения коллективных поручений и педагогического взаимодействия с родителями. Обоснована необходимость перехода от эпизодических воспитательных мероприятий к систематической работе, учитывающей возрастные и индивидуальные особенности учащихся.

Ключевые слова: классный руководитель, начальное образование, воспитательная деятельность, младший школьник, классный коллектив, индивидуальный подход, нравственное воспитание, педагогическое взаимодействие, семья и школа.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI TARBIYALASHDA SINF RAHBARINING O‘RNI

Abdunazarova Milana G‘ulomovna
Namangan davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti
Ilmiy maslahatchi: Ochilova F. K.
Namangan davlat pedagogika instituti PhD, katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tarbiyaviy faoliyatini tashkil etishda sinf rahbarining o‘rni ko‘rib chiqilgan. Tarbiyaviy vaziyatlarni tashkil etish, jamoaviy topshiriqlarni taqsimlash va ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan. Tarbiyaviy ishlarni epizodik tadbirlar bilan cheklamasdan, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tizimli tashkil etish zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: sinf rahbari, boshlang‘ich ta’lim, tarbiyaviy faoliyat, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi, sinf jamoasi, individual yondashuv, axloqiy tarbiya, pedagogik hamkorlik, oila va maktab.

THE ROLE OF THE CLASS TEACHER IN THE UPBRINGING OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Milana Gulamovna Abdunazarova
First-year Master's student, Namangan State Pedagogical Institute

Academic Advisor: Ochilova F. K.
PhD, Senior Lecturer, Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: the article examines the role of the class teacher in organizing educational and upbringing activities for primary school pupils. Practical approaches to organizing educational situations, distributing collective responsibilities, and establishing cooperation with parents are proposed. The article substantiates the need to move from isolated educational events to systematic work that takes into account pupils' age-related and individual characteristics.

Keywords: class teacher, primary education, upbringing, primary school pupil, classroom community, individual approach, moral education, pedagogical cooperation, family-school partnership.

В современных условиях развития системы образования Республики Узбекистан воспитание младших школьников рассматривается как неотъемлемая составляющая образовательного процесса. Наряду с освоением предметных знаний особое значение приобретают формирование нравственных качеств личности, развитие самостоятельности, ответственности, культуры общения и способности взаимодействовать с окружающими людьми.

Данное направление отражено в Концепции непрерывного духовного воспитания, утвержденной постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 года № 1059. Концепция предусматривает поэтапное формирование у подрастающего поколения социальных навыков и личностных качеств, необходимых для самостоятельной жизни [1].

В начальной школе реализация воспитательных задач имеет особую специфику. Поступление ребенка в школу сопровождается изменением привычного образа жизни, расширением круга общения и появлением новых обязанностей. Ребенок постепенно осваивает роль ученика, учится соблюдать общие правила, учитывать интересы сверстников, выполнять поручения и нести ответственность за результаты собственной деятельности.

В этот период классный руководитель становится одним из основных организаторов взаимодействия ребенка со школьной средой. Его деятельность не ограничивается проведением воспитательных мероприятий и контролем поведения. Она включает изучение индивидуальных особенностей учащихся, создание условий для их благополучной адаптации, развитие взаимоотношений в коллективе и согласование воспитательных воздействий школы и семьи.

Вместе с тем в организации воспитательной работы возникает определенное противоречие. С одной стороны, перед классным руководителем стоят комплексные задачи личностного развития каждого школьника. С другой стороны, воспитательная деятельность нередко строится преимущественно вокруг календарных мероприятий, тематических бесед и общих поручений, что не всегда обеспечивает последовательное развитие самостоятельности, ответственности и навыков сотрудничества. Поэтому актуальной становится проблема определения таких способов деятельности классного руководителя, которые позволяли бы переходить от отдельных воспитательных

воздействий к систематическому сопровождению личностного развития младшего школьника.

В педагогической теории воспитание рассматривается как целенаправленный процесс создания условий для развития личности, освоения социального опыта, нравственных норм и способов взаимодействия с окружающими. При этом воспитательный результат определяется не только содержанием предъявляемых ребенку требований, но и характером его непосредственного участия в совместной деятельности.

В трудах Л. С. Выготского подчеркивается значение социальной среды и взаимодействия ребенка со взрослыми и сверстниками для его психического развития [2]. Применительно к работе классного руководителя это означает, что нравственные качества и социальные умения формируются не посредством одних объяснений, а в процессе общения, сотрудничества и постепенного освоения самостоятельных действий.

Существенное значение имеют исследования Л. И. Божович, посвященные развитию личности ребенка и его мотивационной сферы [3]. Для организации воспитательной работы важно учитывать, что внешнее выполнение правила не всегда свидетельствует о его внутреннем принятии. Младший школьник может соблюдать порядок исключительно из-за контроля учителя, однако воспитательная задача заключается в постепенном развитии осознанного отношения к собственным обязанностям.

Воспитательная деятельность классного руководителя, таким образом, должна обеспечивать переход от внешнего регулирования поведения к развитию внутренней ответственности ученика.

Специфика данной деятельности подробно рассматривается в учебном пособии И. А. Фархшатовой «Классный руководитель в современной начальной школе: теория и практика деятельности» [4]. Его содержание позволяет рассматривать классное руководство как самостоятельное направление педагогической работы, объединяющее организационные, воспитательные и коммуникативные задачи.

Особенность этой деятельности заключается в необходимости одновременного решения двух взаимосвязанных задач: развития каждого ребенка как самостоятельной личности и формирования класса как сообщества, основанного на уважении, сотрудничестве и взаимной ответственности. Одним из первоначальных направлений деятельности классного руководителя является сопровождение адаптации первоклассников.

В первые месяцы обучения дети различаются по уровню самостоятельности, коммуникативным навыкам, способности следовать инструкции и взаимодействовать со сверстниками. Одни быстро включаются в коллективную деятельность, другие испытывают затруднения при обращении за помощью, выражении собственных потребностей или участии в общих играх.

В подобных условиях педагогически недостаточно ограничиваться требованием соблюдать дисциплину. Необходимо выяснить, какие именно трудности препятствуют включению ребенка в школьную жизнь.

Например, ученик регулярно остается в стороне во время групповых заданий. Формальная оценка такого поведения как пассивности может оказаться ошибочной:

причиной могут быть неуверенность, недостаточно развитые навыки общения или непонимание собственной роли.

В данном случае классному руководителю целесообразно сначала организовать работу в паре с доброжелательным одноклассником, затем предложить небольшое коллективное поручение с понятным результатом и постепенно расширять самостоятельность ребенка.

Таким образом, воспитательная работа строится по последовательности: **наблюдение за ребенком - определение затруднения - создание ситуации посильного участия - поддержка самостоятельного действия - оценка изменений**.

Особое значение приобретает создание эмоционально безопасной атмосферы, в которой ребенок может задавать вопросы, признавать затруднения и обращаться за помощью, не опасаясь унижения или насмешек.

Следующим направлением является развитие отношений между учащимися. Класс не становится сплоченным коллективом автоматически вследствие совместного обучения. Формирование коллективных отношений предполагает постепенное освоение школьниками способов сотрудничества, взаимопомощи, согласования интересов и разрешения возникающих разногласий.

Поэтому классному руководителю важно организовывать деятельность, в которой достижение общего результата зависит от участия нескольких детей.

Например, при подготовке выставки «Наш любимый край» учащиеся распределяют обязанности: одни подбирают рисунки, другие оформляют подписи, третьи готовят небольшие рассказы, четвертые помогают разместить материалы. Воспитательное значение такой работы заключается не только в создании выставки, но и в необходимости договариваться, выполнять обещанное, учитывать предложения других и отвечать за свою часть общего дела. Однако простое распределение заданий не всегда приводит к формированию коллективной ответственности. Если учитель самостоятельно принимает все решения, а дети лишь выполняют указания, их участие остается преимущественно исполнительским.

Поэтому следует постепенно расширять пространство самостоятельного выбора: позволять учащимся предлагать варианты оформления, обсуждать распределение обязанностей, согласовывать сроки и оценивать результаты совместной работы.

Важным условием является сменяемость поручений. Постоянное закрепление организаторских функций за наиболее активными учениками может ограничивать возможности остальных детей. Чередование ролей позволяет каждому ребенку попробовать себя в разных видах деятельности и обнаружить собственные сильные стороны.

Воспитательная деятельность классного руководителя тесно связана с формированием честности, справедливости, уважения, ответственности и взаимопомощи. При этом младшим школьникам недостаточно сообщить определение нравственного качества. Для понимания его содержания необходимо обращаться к конкретным жизненным ситуациям, в которых ребенок может увидеть последствия поступка и определить возможные способы поведения. Например, во время перемены

ученик случайно повредил рисунок одноклассника. Испугавшись, он решил ничего не говорить.

Традиционная беседа может завершиться объяснением необходимости признавать собственные ошибки. Однако более содержательной является работа, при которой дети последовательно рассматривают ситуацию: что произошло, какие чувства может испытывать владелец рисунка, почему признаться трудно, какие действия помогут исправить последствия.

Затем школьники предлагают конкретные варианты: признать ошибку, извиниться, предложить восстановить рисунок или помочь сделать новый.

В результате понятие ответственности связывается не только с признанием проступка, но и с готовностью исправлять его последствия.

Такая работа особенно важна потому, что нравственное развитие не сводится к различению положительных и отрицательных поступков. Постепенно ребенок должен учиться учитывать несколько обстоятельств, понимать состояние другого человека и самостоятельно выбирать способ поведения.

Для систематизации воспитательной работы предлагается использовать методический прием **«Коллективное поручение с постепенным расширением самостоятельности»**.

Его назначение состоит в формировании ответственности не через постоянные требования учителя, а посредством последовательного включения учащихся в организацию общих дел.

На первоначальном этапе классный руководитель совместно с детьми определяет конкретную задачу, например поддержание порядка в классной библиотеке. Педагог объясняет, почему необходимо бережно относиться к книгам, показывает возможные способы их размещения и предлагает распределить обязанности.

На втором этапе учащиеся выполняют поручения при поддержке учителя. Один ребенок проверяет расположение книг, другой помогает одноклассникам находить нужные издания, третий следит за аккуратным возвращением книг на место.

На третьем этапе педагог сокращает непосредственный контроль. Дети самостоятельно определяют последовательность действий, договариваются о смене поручений и предлагают способы решения возникающих затруднений.

На заключительном этапе проводится краткая рефлексия. Учащиеся обсуждают, что удалось выполнить, какие трудности возникли, кому потребовалась помощь и что необходимо изменить в дальнейшем.

Принципиально важно оценивать не только внешний результат - аккуратно расставленные книги, - но и характер взаимодействия: умение выполнять договоренности, помогать друг другу и самостоятельно исправлять ошибки.

Другим продуктивным приемом **является «Воспитательная ситуация с нравственным выбором».**

Например, классный руководитель предлагает учащимся ситуацию: «Во время подготовки общего рисунка один ученик работает медленнее остальных. Некоторые дети предлагают закончить работу без него, чтобы быстрее получить результат».

На первом этапе школьники устанавливают содержание проблемы. Затем определяют возможные способы решения: выполнить работу без одноклассника, помочь ему, изменить распределение заданий или предоставить дополнительное время.

Далее обсуждаются последствия каждого решения. Педагог направляет внимание не только на скорость выполнения работы, но и на отношения между участниками, чувство принадлежности к коллективу и ответственность за общий результат. После обсуждения учащиеся выбирают решение и объясняют его. Завершается работа переносом ситуации в реальную деятельность: во время следующего группового задания детям предлагается самостоятельно распределить обязанности с учетом возможностей всех участников.

Такой прием позволяет связать нравственное рассуждение с практическим опытом сотрудничества. Одним из обязательных направлений деятельности классного руководителя является установление сотрудничества с семьей. Согласованность воспитательных действий школы и родителей имеет особое значение в младшем школьном возрасте, когда ребенок одновременно осваивает требования разных социальных сред.

Вместе с тем взаимодействие с семьей не должно ограничиваться информированием родителей об успеваемости и дисциплине. Его содержание целесообразно строить вокруг конкретных задач развития ребенка.

Например, если ученик систематически забывает учебные принадлежности, недостаточно сообщать родителям о повторяющихся нарушениях. Необходимо совместно определить, почему возникает затруднение: ребенок не умеет самостоятельно собирать портфель, не ориентируется в расписании или полностью зависит от помощи взрослых.

После этого педагог и родители могут согласовать небольшой план формирования самостоятельности. На первом этапе ребенок собирает портфель по наглядному перечню вместе со взрослым. На втором самостоятельно выполняет действия, а родитель лишь проверяет результат. На третьем ребенок использует перечень без постоянного напоминания. Постепенно внешняя поддержка сокращается. Подобная организация сотрудничества позволяет перейти от взаимных претензий к совместному решению конкретной воспитательной задачи.

Еще одним примером может служить развитие культуры общения. Если ребенок испытывает трудности при разрешении конфликтов, классный руководитель и родители согласовывают доступные речевые способы выражения несогласия: «Мне это неприятно», «Давай договоримся», «Я предлагаю другой вариант».

В школе данные конструкции закрепляются в совместных играх и обсуждениях, дома - в повседневных ситуациях общения.

При этом необходимо уважать особенности каждой семьи, избегать публичного обсуждения личных обстоятельств ребенка и строить сотрудничество на основе доверия, педагогической поддержки и взаимного уважения.

Важным условием совершенствования работы классного руководителя является систематическое наблюдение за изменениями в поведении и взаимодействии учащихся.

Оценка воспитательной деятельности не должна ограничиваться количеством проведенных классных часов, праздников, экскурсий или родительских собраний. Эти показатели характеризуют объем организованной работы, но не позволяют непосредственно судить о ее воспитательных результатах. Более содержательными являются наблюдаемые изменения в самостоятельности ребенка, его отношении к обязанностям, характере общения со сверстниками и готовности участвовать в общих делах.

В связи с этим целесообразно выделить четыре направления наблюдения.

Социально-коммуникативное направление отражает способность ребенка вступать во взаимодействие, слушать собеседника, договариваться и разрешать несложные разногласия.

Нравственно-поведенческое направление характеризует готовность учитывать интересы других людей, признавать ошибки, проявлять уважение и оказывать помощь.

Организационно-деятельностное направление связано с выполнением поручений, самостоятельностью и ответственным отношением к общему делу.

Рефлексивное направление позволяет определить, способен ли ребенок объяснить собственный поступок, заметить возникшее затруднение и предложить способ его исправления.

Для получения информации классный руководитель может использовать педагогическое наблюдение, беседы, анализ участия в совместной деятельности, короткие ситуационные задания и обратную связь от родителей.

При этом отдельный поступок не следует считать достаточным основанием для вывода об устойчивом качестве личности. Необходимо учитывать повторяемость поведения, обстоятельства ситуации, возрастные возможности ребенка и динамику изменений.

Проведенный теоретико-методический анализ позволяет рассматривать деятельность классного руководителя начальных классов как целостную систему педагогического сопровождения личностного и социального развития младшего школьника. Ее содержание значительно шире организации воспитательных мероприятий. Классный руководитель создает условия для адаптации ребенка к школьной жизни, способствует развитию благоприятных отношений в коллективе, формирует опыт сотрудничества и ответственности, оказывает индивидуальную поддержку и обеспечивает взаимодействие семьи и школы. Особое значение имеет переход от преимущественно словесных воспитательных воздействий к организации ситуаций, в которых учащиеся приобретают собственный опыт нравственного выбора, выполнения поручений, согласования интересов и совместного решения возникающих проблем.

Предложенные приемы «Коллективное поручение с постепенным расширением самостоятельности» и «Воспитательная ситуация с нравственным выбором» позволяют соединить нравственное содержание воспитания с практической деятельностью младших школьников. Их систематическое применение создает предпосылки для постепенного перехода от выполнения требований под контролем взрослого к более самостоятельному и осознанному поведению.

Таким образом, результативность деятельности классного руководителя определяется не количеством организованных мероприятий, а качеством воспитательной среды и положительной динамикой развития учащихся. Существенными показателями выступают способность ребенка сотрудничать со сверстниками, выполнять принятые обязательства, учитывать интересы других людей, самостоятельно принимать посильные решения и оценивать последствия собственных поступков. Следовательно, совершенствование деятельности классного руководителя в начальном образовании должно осуществляться на основе системности воспитательной работы, индивидуального подхода, последовательного расширения самостоятельности учащихся и содержательного взаимодействия с семьей.

Список использованной литературы

1. О мерах по утверждению Концепции непрерывного духовного воспитания и ее реализации: постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 г. № 1059. - Текст : электронный // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: https://lex.uz/docs/4676845 (дата обращения: 02.10.2026).
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. - Москва : Педагогика-Пресс, 1996. - 536 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - Москва [и др.] : Питер, 2008. - 398 с. - (Мастера психологии). - ISBN 978-5-91180-846-4.
4. OCHILOVA F. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВЛИЯНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА КРЕАТИВНОСТЬ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ //«АСТА NUUz». – 2025. – Т. 1. – №. 1.12. 1. – С. 121-123.
5. Фархшатова И. А. Классный руководитель в современной начальной школе: теория и практика деятельности : учебное пособие. - Оренбург, 2020. - 125 с. - Текст : электронный. - URL: https://rucont.ru/efd/717853 (дата обращения: 02.10.2026).

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Райимжанова Нодира Лочинбековна-
Докторант Наманганского государственного педагогического института
тел. +998 93 681 80 31
Ашурова Анастасия Александровна-
Студентка Наманганского государственного педагогического института
тел. +998 97 768 85 55

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к организации физического воспитания учащихся начальных классов в условиях образовательных учреждений Республики Узбекистан. Раскрывается значение физического воспитания для физического, интеллектуального и социального развития детей младшего школьного возраста. Особое внимание уделяется личностно-ориентированному, деятельностному, здоровьесберегающему и дифференцированному подходам. Рассматриваются возможности использования подвижных и национальных игр, современных педагогических технологий, внеурочной деятельности и взаимодействия школы с семьёй.

Актуальность исследования связана с необходимостью повышения двигательной активности детей младшего школьного возраста и формирования у них культуры здоровья и устойчивой потребности в здоровом образе жизни.

Ключевые слова: *физическое воспитание, начальная школа, учащиеся, двигательная активность, здоровый образ жизни, подвижные игры, национальные игры, педагогические технологии.*

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING JISMONIY TARBIYASINI TASHKIL ETISHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi ta’lim muassasalarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy tarbiyasini tashkil etishga zamonaviy yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Jismoniy tarbiyaning kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati ochib beriladi. Shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, sog‘liqni saqlashga yo‘naltirilgan va differensial yondashuvlarga alohida e’tibor qaratiladi. Harakatli va milliy o‘yinlardan, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, darsdan tashqari faoliyatdan hamda maktab va oila hamkorligidan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi kichik maktab yoshidagi bolalarning harakat faolligini oshirish hamda ularda salomatlik madaniyati va sog‘lom turmush tarziga barqaror ehtiyojni shakllantirish zarurati bilan bog‘liq.

Kalit so‘zlar: *jismoniy tarbiya, boshlang‘ich maktab, o‘quvchilar, harakat faolligi, sog‘lom turmush tarzi, harakatli o‘yinlar, milliy o‘yinlar, pedagogik texnologiyalar*

MODERN APPROACHES TO ORGANIZING PHYSICAL EDUCATION FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article examines modern approaches to organizing physical education for primary school students in educational institutions of the Republic of Uzbekistan. The importance of physical education for the physical, intellectual, and social development of children of primary school age is revealed. Particular attention is paid to personality-oriented, activity-based, health-preserving, and differentiated approaches. The possibilities of using active and national games, modern pedagogical technologies, extracurricular activities, and cooperation between the school and the family are considered.
The relevance of the study is associated with the need to increase the physical activity of primary school-aged children and to develop in them a culture of health and a sustainable need for a healthy lifestyle.

Keywords: *physical education, primary school, students, physical activity, healthy lifestyle, active games, national games, pedagogical technologies.*

ВВЕДЕНИЕ

Физическое воспитание является важной составляющей системы общего образования в Узбекистане, поскольку способствует физическому и интеллектуальному развитию человека, повышению двигательной активности и формированию здорового образа жизни [1].

Период обучения в начальной школе имеет особое значение. Именно в младшем школьном возрасте формируются основные двигательные навыки, привычки и отношение ребёнка к физической активности. Поэтому организация занятий физической культурой должна учитывать возрастные особенности учащихся и создавать условия для их всестороннего развития [5].

Современные социальные условия предъявляют новые требования к организации физического воспитания школьников. Учебная нагрузка, длительное пребывание детей в сидячем положении и уменьшение времени, которое они проводят в активном движении, повышают значение специально организованной физической активности в образовательном процессе.

В связи с этим урок физической культуры должен рассматриваться не только как занятие, на котором учащиеся выполняют определённый комплекс физических упражнений. Его важной задачей является формирование положительного отношения ребёнка к движению, здоровью и физической культуре.

В Республике Узбекистан физическое воспитание является частью государственной системы физической культуры и спорта. Законодательством предусмотрена организация физического воспитания и спортивной деятельности в образовательных учреждениях, включая проведение соответствующих занятий в рамках образовательных программ [1].
Важным направлением является также развитие национальных видов спорта и народных игр. Их использование в образовательном процессе позволяет сочетать физическое развитие учащихся с воспитанием интереса к национальной культуре [1; 7].

Мы знаем, что современная система физического воспитания должна учитывать индивидуальные возможности детей. Учащиеся одного класса могут существенно различаться по уровню физической подготовленности, координации движений, скорости освоения упражнений и интересу к различным видам двигательной деятельности [3;4]. Обычно, в одном классе часть детей уверенно выполняет беговые и прыжковые задания, а другим требуется больше времени для освоения техники. В такой ситуации учитель может предложить разные варианты одного упражнения: изменить дистанцию, количество повторений или сложность задания. Это позволяет включить в работу всех учащихся. Поэтому изучение различных инновационных подходов сегодня является актуальным.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Теоретической основой исследования стали научные и методические материалы, посвящённые вопросам физического воспитания детей младшего школьного возраста, организации уроков физической культуры, развитию двигательных способностей и формированию культуры здоровья [3;5;6].

В процессе исследования использовались следующие методы:
анализ научной и методической литературы;
изучение педагогического опыта;
сравнительный анализ современных подходов к физическому воспитанию;
обобщение теоретических положений;
анализ современных форм организации двигательной деятельности учащихся.

Особое внимание уделялось источникам, отражающим особенности физического воспитания в образовательных учреждениях Республики Узбекистан [1;5;6].
Изучение научно-методических материалов позволяет сделать вывод о том, что организация физического воспитания младших школьников должна строиться с учётом возрастных и индивидуальных особенностей учащихся, а также предусматривать разнообразие методов и форм двигательной деятельности [3; 4].
Одним из важных современных направлений является личностно-ориентированный подход. Его сущность заключается в учёте индивидуальных особенностей каждого учащегося, уровня его физической подготовленности, интересов и возможностей [3;4].

В начальной школе дети существенно отличаются друг от друга по уровню физического развития и двигательным способностям. Поэтому одинаковые требования ко всем учащимся не всегда позволяют получить одинаковый педагогический результат.

Учителю необходимо создавать условия, при которых каждый ребёнок может постепенно совершенствовать свои двигательные способности. В этом случае оцениваться должен не только конечный результат, но и индивидуальный прогресс учащегося.

Личностно-ориентированный подход предполагает изменение роли учителя. Педагог выступает не только организатором выполнения упражнений, но и помогает ребёнку осознать собственные достижения и постепенно повышать уровень двигательной активности.

Важное значение имеет деятельностный подход. В рамках данного подхода учащийся рассматривается как активный участник образовательного процесса. Ребёнок должен не только выполнять команды учителя, но и принимать участие в игровых

заданиях, эстафетах, групповых упражнениях и других формах двигательной деятельности [4].

Применение деятельностного подхода способствует развитию самостоятельности, инициативности и способности взаимодействовать со сверстниками. Кроме того, выполнение различных двигательных заданий позволяет одновременно развивать физические качества и формировать необходимые личностные качества.

Методы развития двигательных способностей должны подбираться с учётом содержания занятия и подготовленности учащихся [3].

Таким образом, современный урок физической культуры должен объединять обучение двигательным действиям, развитие физических качеств и воспитание личности учащегося.

Одним из основных требований современной организации физического воспитания является сохранение и укрепление здоровья учащихся.

Здоровьесберегающий подход предполагает рациональное распределение физической нагрузки, соблюдение требований безопасности, учёт возрастных особенностей детей и создание благоприятной эмоциональной атмосферы на занятии [6].

Физическая нагрузка должна соответствовать возможностям учащихся. Чрезмерно высокая нагрузка может привести к переутомлению и снижению интереса к занятиям, а недостаточная нагрузка не обеспечивает необходимого развивающего эффекта.

Поэтому учителю необходимо контролировать состояние учащихся во время занятия, обращать внимание на их самочувствие и при необходимости изменять интенсивность выполнения упражнений.

Важное значение имеет дифференцированный подход. Он предусматривает подбор заданий с различной степенью сложности в зависимости от возможностей конкретного ребёнка [3;4].

Например, во время выполнения эстафеты одной группе учащихся можно предложить более простой вариант задания, а другой — более сложный. Можно также изменять расстояние, количество повторений, продолжительность выполнения или условия упражнения. Такой подход позволяет избежать ситуации, когда слабо подготовленный ребёнок постоянно испытывает трудности, а хорошо подготовленный учащийся не получает достаточной двигательной нагрузки.

Формирование культуры здоровья у детей младшего школьного возраста также является важной задачей физического воспитания. Учащиеся должны постепенно понимать значение двигательной активности, соблюдения режима дня и заботы о собственном здоровье [6].

Особое внимание необходимо уделять эмоциональному состоянию детей. Поддержка со стороны учителя, доброжелательная атмосфера и отсутствие постоянного негативного сравнения учащихся между собой способствуют формированию положительного отношения к физической культуре.

Современные дети ухитряются совмещать учебу в школе с множеством секций, учат по несколько языков одновременно и к выпускному превращаются в серьезных карьеристов. Конечно, это здорово, но родители так хотели, чтобы из ребенка получился успешный специалист, что упустили главное: личность не может формироваться без игр

и отдыха [2]. Поэтому подвижные игры занимают важное место в физическом воспитании детей младшего школьного возраста. Игровая деятельность соответствует возрастным особенностям детей и позволяет сделать занятия более интересными и эмоциональными.

С помощью подвижных игр можно развивать быстроту, ловкость, координацию движений, выносливость и другие физические качества [5;7].

Кроме физического развития, игры способствуют формированию навыков общения и сотрудничества. Во время коллективных игр дети учатся соблюдать правила, взаимодействовать друг с другом, проявлять взаимопомощь и ответственность.

Для физического воспитания в Узбекистане особое значение имеют национальные игры. Они позволяют соединить физическую активность с воспитанием интереса к национальной культуре и традициям [1;7].

Использование национальных и подвижных игр может осуществляться на различных этапах урока. Их можно включать в подготовительную, основную часть занятия или использовать в заключительной части.

При выборе игры учитель, несомненно, должен учитывать возраст учащихся, количество детей, условия проведения занятия, уровень физической подготовленности и требования безопасности. Например, игры с бегом могут использоваться для развития быстроты и выносливости, игры с передачей и ловлей предметов — для совершенствования координации, а командные игры — для развития взаимодействия между учащимися.

Использование национальных игр имеет и воспитательное значение. Знакомство детей с традиционными формами физической активности способствует сохранению культурного наследия и формированию интереса к национальным традициям [7].

Современное физическое воспитание предполагает использование педагогических технологий, которые повышают активность и заинтересованность учащихся. К современным технологиям можно отнести игровые, групповые, проблемно-ориентированные и проектные формы работы.

Игровые технологии особенно эффективны в начальной школе. Они позволяют организовать двигательную деятельность в интересной для ребёнка форме и одновременно решать образовательные и воспитательные задачи [5].

Групповые технологии способствуют развитию сотрудничества. Учащиеся учатся работать в команде, распределять роли, помогать друг другу и соблюдать установленные правила. Например, на уроке можно организовать эстафету с передачей мяча между участниками команды. Дети должны не только выполнить движения, но и договориться о порядке действий, поддерживать друг друга и соблюдать правила. Такая ситуация естественным образом развивает сотрудничество и ответственность.

Важным направлением является использование элементов проблемного обучения. Учитель может предложить учащимся определённую двигательную задачу и дать возможность самостоятельно найти способ её решения. Например, учащимся можно предложить выполнить эстафету таким образом, чтобы команда смогла быстрее пройти дистанцию, соблюдая все установленные правила. В этом случае дети не только

выполняют движения, но и анализируют ситуацию, взаимодействуют друг с другом и принимают решения.

Цифровые технологии также могут использоваться как дополнительное средство обучения. Презентации, видеоматериалы и другие цифровые ресурсы могут применяться для объяснения техники выполнения физических упражнений.

При этом цифровые технологии не должны заменять непосредственную двигательную активность. Их задача заключается в том, чтобы сделать объяснение более понятным и повысить интерес учащихся к занятию.

Современная организация физического воспитания также предполагает разнообразие форм деятельности учащихся. Использование различных упражнений, игр, эстафет и групповых заданий позволяет поддерживать интерес детей и создавать условия для развития различных физических качеств [3;4].

Эффективность физического воспитания зависит не только от уроков физической культуры. Большое значение имеет организация двигательной активности учащихся во внеурочное время.

Одной из важных задач современного физического воспитания является формирование устойчивой мотивации учащихся. Ребёнок должен постепенно понимать, что физическая культура необходима не только для получения оценки, но и для поддержания здоровья, развития физических способностей и активного образа жизни [6].

Положительная мотивация формируется тогда, когда учащийся видит собственный прогресс. Поэтому учителю важно обращать внимание не только на конечный результат, но и на индивидуальные достижения ребёнка.

Например, положительно можно оценивать улучшение техники выполнения упражнения, повышение активности, соблюдение правил безопасности, способность работать в команде и проявление самостоятельности. Такой подход помогает сделать занятия более доступными и эмоционально комфортными для учащихся.

Формирование культуры здоровья у детей младшего школьного возраста является важным условием дальнейшего осознанного отношения к физической активности [6].

На наш взгляд, эффективность физического воспитания в начальной школе особенно зависит от того, насколько ребёнок видит связь между уроком и своей повседневной жизнью. Если физическая активность воспринимается только как обязательный урок, интерес может быстро снижаться. Поэтому учителю важно показывать практическую пользу движения, поддерживать даже небольшой индивидуальный прогресс и создавать такую атмосферу, в которой ребёнку хочется участвовать.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современная организация физического воспитания учащихся начальных классов у нас в Узбекистане должна основываться на комплексном подходе, объединяющем образовательные, оздоровительные и воспитательные задачи [6]. Личностно-ориентированный и деятельностный подходы позволяют учитывать индивидуальные возможности детей и повышать их активность на занятиях [4].

Здоровьесберегающий и дифференцированный подходы обеспечивают рациональное распределение физической нагрузки и создание благоприятных условий для физического развития учащихся [3].

Особое место в условиях Узбекистана может занимать использование национальных и подвижных игр. Они позволяют сочетать физическое развитие детей с приобщением к национальной культуре и традициям [7].

Современные педагогические технологии позволяют разнообразить уроки физической культуры, повысить активность учащихся и создать условия для развития самостоятельности и навыков сотрудничества [4]. Внеурочная физкультурно-оздоровительная деятельность и сотрудничество школы с семьёй дополняют содержание уроков физической культуры и способствуют формированию устойчивой потребности в двигательной активности.

Таким образом, современное физическое воспитание в начальной школе должно быть направлено не только на развитие физических качеств, но и на формирование культуры здоровья, положительной мотивации, самостоятельности и ответственного отношения ребёнка к физической активности.

Мы считаем, что учитель физической культуры является не только организатором упражнений, но и примером положительного отношения к своему здоровью и активному образу жизни. Доброжелательная поддержка, понятные задания и возможность увидеть собственный результат помогают ребёнку сохранить интерес к физической культуре.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ-1123-son, 24.03.2026.
2. Азизова Р. И. Развитие креативности у детей младшего школьного возраста посредством подвижных игр." //Ўзбекистонда фанлараро инновациялар ва илмий тадкикотлар" журнали. – Т. 29. – С. 9-14.
3.Акрамова Г. М. Методы воспитания двигательных способностей учеников на уроках физкультуры // Научно-исследовательская работа. — 2019.
4. Вадутов У. Х. Методика организации деятельности учащихся на уроках физической культуры // Научно-исследовательская работа. — 2019.
5. Ганиев С. А. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun jismoniy tarbiya darslarining ahamiyati // Inter education & global study. — 2024. — № 5. — С. 177–182.
6. Шаназаров О. Improvement of the Methodology for Forming a Health Culture among Young School Age Students // Inter Education & Global Study. — 2025. — Issue 4.
7. Усмонходжаев Т. С., Пулатов А. А., Таджибаев С. С., Пулатов Ф. А. Спортивные и подвижные игры. Национальные подвижные игры. — Ташкент: Чулпон, 2018.

KO‘ZI OJIZ BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TA’LIMIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL METODLARNING O‘RNI

Kuymuratova Kamola
Namangan davlat pedagogika instituti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) – 1-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: **Abdurahmonova Gulasal Ravshanovna**
Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishda interfaol metodlar hamda assistiv texnologiyalarning o‘rni tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – inklyuziv ta’lim doirasida ko‘rish imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan multi-sensorli, o‘yinli va hamkorlikka asoslangan ta’lim muhitining samaradorligini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Metodologiya xalqaro tajribalar, maxsus ta’limdagi zamonaviy tendensiyalar va amaliy tadqiqotlarni qiyosiy o'rganishga tayanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, amaliy mashg‘ulotlar (hands-on activities), ta’limiy o‘yinlar (masalan, Vi-Connect) va interfaol multi-sensor muhit nafaqat o‘quvchilarning fanlarni o‘zlashtirishini, balki ularning ijtimoiy moslashuvini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Xulosa o‘rnida ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun interfaol ta’lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘zi ojiz o‘quvchilar, boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, inklyuziv ta’lim, assistiv texnologiyalar, multi-sensor muhit, hamkorlikda o‘qitish, ta’limiy o‘yinlar, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В данной статье исследуется роль интерактивных методов и ассистивных технологий в повышении образовательной активности слепых и слабовидящих учащихся начальных классов. Основная цель исследования – научный анализ эффективности адаптированной мультисенсорной, игровой и коллаборативной образовательной среды для детей с нарушениями зрения в рамках инклюзивного образования. Методология опирается на сравнительное изучение международного опыта, современных тенденций в специальном образовании и практических исследований. Результаты показывают, что практические занятия (hands-on activities), обучающие игры (например, Vi-Connect) и интерактивная мультисенсорная среда значительно улучшают не только усвоение предметов, но и социальную адаптацию учащихся. В заключение разработаны методические рекомендации по внедрению интерактивных образовательных технологий для незрячих учащихся.

Ключевые слова: слепые учащиеся, начальное образование, интерактивные методы, инклюзивное образование, ассистивные технологии, мультисенсорная среда, совместное обучение, обучающие игры, социальная адаптация.

Abstract: This article explores the role of interactive methods and assistive technologies in increasing the educational activity of visually impaired primary school students. The main purpose of the study is a scientific analysis of the effectiveness of an adapted multi-sensory, game-based, and collaborative educational environment for children with visual impairments

within inclusive education. The methodology relies on a comparative study of international experience, modern trends in special education, and practical research. The results indicate that hands-on activities, educational games (e.g., Vi-Connect), and an interactive multi-sensory environment significantly improve not only students' subject comprehension but also their social adaptation. In conclusion, methodological recommendations for the implementation of interactive educational technologies for visually impaired students are developed.

Keywords: visually impaired students, primary education, interactive methods, inclusive education, assistive technologies, multi-sensory environment, collaborative learning, educational games, social adaptation.

Zamonaviy inklyuziv va maxsus ta’limning eng muhim yo‘nalishlaridan biri alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan, xususan, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlashdir. Boshlang‘ich sinf davri bolaning kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanadigan eng poydevor bosqich hisoblanadi. Bugungi kunda an'anaviy ta'lim metodlari ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarning axborotni to‘liq qabul qilishi va faol o‘zlashtirishi uchun yetarli emasligi ma'lum bo‘lmoqda. Shu sababli, ularning o‘quv jarayonidagi faolligini oshirish maqsadida ta'limda assistiv texnologiyalar [1: 373-b] va elektron ta'lim (e-learning) platformalaridan [3: 432-b] foydalanish, darslarni faqat eshitishga emas, balki qolgan barcha sezgi a'zolariga asoslangan holda interfaol usulda tashkil etish o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar ta'limida duch kelinadigan asosiy muammo — o‘quv materiallarining asosan ko‘rish orqali qabul qilishga (vizualizatsiyaga) mo‘ljallanganligidir. Bu holat bolalarning nafaqat fanlarni o‘zlashtirishida (masalan, tabiatshunoslik va aniq fanlarda) [7: 1271-b], balki ularning sinfdoshlari bilan ijtimoiy muloqotga kirishishida ham jiddiy to‘siqlarni yuzaga keltiradi [2: 233-b]. Shuningdek, mahalliy ta'lim amaliyotida ko‘zi ojiz bolalar uchun moslashtirilgan multi-sensor (ko‘p sezgili) ta'lim muhitini yaratish [8: 981-b], ta'limiy o‘yinlardan kommunikativ platforma sifatida foydalanish hamda bolalarda atrof-muhitga moslashuvchanlikni shakllantirish [4: 15-b] mexanizmlari ilmiy-metodik jihatdan yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’limiy va ijtimoiy faolligini oshirishda qo‘llaniladigan zamonaviy interfaol metodlar hamda assistiv texnologiyalarning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash. Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: amaliyotga yo‘naltirilgan (hands-on) mashg‘ulotlarning kognitiv ta'sirini baholash; interfaol o‘yinlarning (masalan, Vi-Connect) inklyuziv ta'limdagi o‘rnini o‘rganish [5: e0306805]; ko‘zi ojiz o‘quvchilar ishtirokidagi hamkorlikka asoslangan (collaborative learning) jarayonlarni tahlil qilish [6: 2-b].

Tadqiqotning nazariy asosi inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, tiflopedagogika (ko‘zi ojizlar pedagogikasi) va tiflopsixologiyaning zamonaviy yondashuvlariga tayanadi. Xususan, bilimlarni faqat passiv qabul qilishdan voz kechib, ularni harakat va amaliyot orqali o‘zlashtirish (learning beyond sight), shuningdek, I. Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasiga ko‘ra ta'limiy o‘yinlarning bolalar ijtimoiylashuvidagi o‘rni haqidagi qarashlar ishning poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Qolaversa, xalqaro miqyosda qo‘llaniladigan interfaol multi-sensor muhit (iMSE) modellari nazariy jihatdan chuqur o‘rganildi [8: 982-b].

Olingan xulosalar va amaliy tavsiyalar ko‘r va zaif ko‘ruvchi bolalar maktab-internatlari o‘qituvchilari, inklyuziv ta'lim muassasalari xodimlari hamda maxsus pedagoglar uchun ta'lim jarayonini qiziqarli, samarali va eng muhimi, bolani jamiyatga to‘liq moslashtiradigan tarzda tashkil etishda qimmatli metodik manba bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu tadqiqot maxsus darslik va elektron vositalar yaratuvchi dasturchilar va metodistlar uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega.

Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda an'anaviy, asosan og‘zaki bayon va eshitishga qaratilgan metodlardan ko‘p hissiyotli (multi-sensor) va interfaol yondashuvlarga o‘tish bugungi kunning asosiy talabidir. Maxsus ta'limda assistiv (yordamchi) texnologiyalarning tobora keng joriy etilayotgani bolalarning axborotni mustaqil izlash, qayta ishlash va o‘zlashtirish imkoniyatlarini keskin kengaytirmoqda [1: 374-b]. Xususan, elektron ta'lim (e-learning) platformalari va interfeyslari ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilganda, ularning o‘quv motivatsiyasi va diqqatni jamlash darajasi sog‘lom tengdoshlariniki bilan deyarli tenglashishi isbotlangan [3: 436-b].

Ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun bilimlarni vizualsizlashtirish, ya'ni "ko‘rishdan tashqari" (beyond sight) o‘zlashtirish jarayoni bevosita amaliy harakatlarga tayanishi lozim. Tabiatshunoslik va aniq fanlarni o‘qitishda "hands-on" (qo‘l bilan ushlab, his qilib bajariladigan) mashg‘ulotlar o‘quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega [7: 1272-b]. Predmetlarning shakli, og‘irligi, teksturasi va haroratini bevosita ushlab o‘rganish orqali bolaning miyasida voqelikning aniq kognitiv modeli yuzaga keladi. Bu jarayonni yanada takomillashtirish maqsadida ta'limga interfaol multi-sensor muhit (iMSE - Interactive Multi-Sensory Environment) texnologiyalari kirib kelmoqda. Xitoylik tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan iMSE modellari bolaning nafaqat taktil (sezi-tuymog‘i) va audial (eshitish), balki kinestetik (harakat) retseptorlarini ham bir vaqtda ishga solib, ularning ijtimoiy va ta'limiy faolligini oshirishga xizmat qiladi [8: 981-b].

Inklyuziv ta'lim doirasida interfaol metodlarning yana bir yirik yo‘nalishi — bu ta'limiy o‘yinlardir (game-based interventions). O‘qituvchilar va maxsus pedagoglarning tajribalari shuni ko‘rsatadiki, kompyuter yoki didaktik o‘yinlar ko‘zi ojiz bolalar uchun shunchaki ko‘ngilochar vosita emas, balki eng muhim kommunikativ platforma rolini o‘ynaydi [2: 240-b]. O‘yin jarayonida bola muloqotga kirishadi, qoidalarga bo‘ysunishni va qaror qabul qilishni o‘rganadi. Bunga yorqin misol sifatida ko‘zi ojiz o‘quvchilarning maktabda ijtimoiy moslashuvi uchun maxsus ishlab chiqilgan “Vi-Connect” ta'limiy o‘yinini keltirish mumkin. Mazkur o‘yin vizual to‘siqlarga qaramay, ko‘rish qobiliyati zaif va sog‘lom bolalar o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, empatiya va do‘stona munosabatlarni shakllantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatgan [5: e0306805].

Interfaol metodlarning samaradorligi faqatgina bilimlarni o‘zlashtirishda emas, balki jamoaviy va hamkorlikdagi ta'lim (collaborative learning) ko‘nikmalarini o‘stirishda ham namoyon bo‘ladi. Maktabga asoslangan turli intervensiyalar (tadbir va dasturlar) ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining atrof-muhitga moslashuvchanligini (environmental adaptiveness) tezlashtiradi va ular o‘rtasida konseptual tushunishni rivojlantiradi [4: 19-b]. E’tiborli jihati shundaki, zamonaviy interfaol usullar yordamida ko‘zi ojiz bolalar hatto dasturlash (programming) kabi murakkab mantiqiy faoliyatlarga ham jalb qilinmoqda. Maxsus

ishlab chiqilgan taktil (ushlab ko‘riladigan) bloklar va ovozli interfeyslar orqali o‘tkazilgan 10 kunlik amaliy mashg‘ulotlar shuni ko‘rsatdiki, dasturlash darslari bolalarda muammolarni birgalikda hal qilish (problem solving) va hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini favqulodda kuchaytiradi [6: 8-b].

Interfaol metodlarni ta'lim jarayonida qo‘llashning amaliy ahamiyati shundaki, ular ko‘zi ojiz bolalar uchun yetib borishi qiyin bo‘lgan mavhum tushunchalarni konkretlashtirib, his qilinadigan obyektlarga aylantirib beradi. Buni oddiy tabiatshunoslik yoki geografiya darslari misolida ko‘rishimiz mumkin. An'anaviy yondashuvda o‘qituvchi tog‘lar, daryolar, iqlim mintaqalari yoki hayvonot olamini faqatgina og‘zaki nutq orqali, chiroyli o‘xshatishlar bilan tasvirlab berishga majbur bo‘ladi. Biroq bolaning vizual xotirasi yo‘qligi sababli, bu ma'lumotlar ko‘pincha quruq yodlashga aylanib qoladi. Zamonaviy interfaol va multi-sensor yondashuvda esa darsga 3D printerda chop etilgan relyefli xaritalar, tirik tabiat obyektlarining maketlari hamda fazoviy ovoz (spatial audio) effektlari kiritiladi. O‘quvchi xaritadagi tog‘ tizmasini qo‘li bilan silab ko‘rayotgan bir vaqtda, darslikning elektron ilovasi orqali o‘sha hududning shamoli yoki daryo shovqinini eshitadi. Taktil (ushlash) va audial (eshitish) signallarning bir vaqtda ishlashi natijasida bolaning kognitiv idroki favqulodda kuchayadi va miyada obyektning to‘liq "ko‘rinmas manzarasini" yaratadi.

Bundan tashqari, interfaol ta'lim texnologiyalari va jamoaviy o‘yinlar inklyuziv ta'limning eng og‘riqli nuqtasi bo‘lgan "ijtimoiy yakkalanish" (social isolation) muammosini samarali bartaraf etadi. Ko‘pincha oddiy maktablarning inklyuziv sinflarida o‘qiydigan ko‘zi ojiz yoki zaif ko‘ruvchi bolalar umumiy mashg‘ulotlardan chetda qolib ketish, o‘zlarini yakkalangandek his qilish holatlariga ko‘p tushadilar. Ammo dars jarayonida guruhlarga bo‘linib bajariladigan rolli o‘yinlar, taktil boshqotirmalar (jig-saw, 3D pazllar) yoki ovozli dasturlash bo‘yicha topshiriqlar berilganda, holat butunlay o‘zgaradi. O‘yin qoidalari shunday tuziladiki, natijaga erishish uchun jamoaning barcha a'zolari birgalikda harakat qilishi shart bo‘ladi. Bu jarayonda ko‘zi ojiz bola tengdoshlari bilan doimiy muloqotga kirishadi, o‘z vazifasini bajaradi va jamoa g‘alabasiga hissa qo‘shadi. Natijada bolada o‘z-o‘zini baholash (self-esteem) darajasi va o‘z kuchiga bo‘lgan ishonch keskin oshadi. Sog‘lom bolalar esa o‘z sinfdoshining imkoniyatlarini to‘g‘ri anglashni, unga tabiiy ravishda ko‘maklashishni va insoniy empatiyani o‘rganadilar.

Bunday yuqori texnologik va interfaol muhitda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik roli ham tubdan o‘zgaradi. Zamonaviy tiflopedagog (yoki inklyuziv sinf o‘qituvchisi) faqatgina tayyor ma'lumotlarni o‘qib eshittiruvchi shaxs emas, balki bolaning faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltiruvchi (fasilitator) mutaxassis bo‘lishi talab etiladi. Pedagogdan texnologik vositalarni (assistiv dasturlar, ovozli interfeyslar, o‘yin platformalarini) darsning maqsadi bilan aniq bog‘lay olish, bolalarning ruhiy va jismoniy toliqishini inobatga olib, mashg‘ulot turlarini navbatma-navbat o‘zgartirib turish malakasi talab qilinadi. Eng muhimi, o‘qituvchi jarayon davomida “Ochiq savollar” berish orqali bolani uzluksiz o‘ylashga, asbob yoki o‘yin vositasi orqali olgan taassurotlarini og‘zaki nutqda tushuntirib berishga undashi lozim. Aynan shu omil ko‘zi ojiz bolada mustaqil harakat qilish va axborotni analitik tarzda qabul qilish ko‘nikmasini mutlaq rivojlantiradi.

Xulosa o‘rnida ta'kidlash joizki, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta'lim jarayonida interfaol metodlar hamda assistiv texnologiyalarning

qo‘llanilishi shunchaki metodik yangilik emas, balki inklyuziv ta'lim sifatini kafolatlovchi hayotiy zaruratdir. Tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, faqat eshitishga asoslangan passiv o‘qitishdan voz kechib, multi-sensorli, o‘yinli va hamkorlikka (collaborative) asoslangan ta'lim muhitini yaratish bolalarning nafaqat akademik o‘zlashtirishini, balki jamiyatga ijtimoiy moslashuvini ham yuqori darajaga olib chiqadi.

Ushbu yo‘nalishni mahalliy ta'lim tizimida samarali rivojlantirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

Multi-sensor muhitni shakllantirish: Maxsus va inklyuziv maktablarni 3D relyefli xaritalar, taktil o‘quv qurollari va fazoviy ovoz (spatial audio) texnologiyalari bilan jihozlash orqali darslarni vizualsizlashtirilgan interfaol jarayonga aylantirish.

Ijtimoiy yakkalanishni oldini olish: Dars mashg‘ulotlarida ko‘zi ojiz va sog‘lom bolalar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni kuchaytiradigan didaktik va kompyuter o‘yinlaridan (masalan, “Vi-Connect” modelidagi platformalardan) muntazam ravishda foydalanishni yo‘lga qo‘yish.

Pedagogik kadrlarni tayyorlash: Boshlang‘ich sinf va maxsus ta'lim o‘qituvchilarida zamonaviy assistiv texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, o‘quvchilarni ochiq savollar orqali mantiqiy mushohadaga yo‘naltirish kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslarini joriy etish.

Ushbu takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi ko‘rish imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning axborot to‘siqlarini engib o‘tishiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishiga va kelajakda jamiyatning teng huquqli, faol a'zosi bo‘lib yetishishiga mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Awang Zainal A. Z. [et al.]. Exploring the use of assistive technology in special education: Issues and trends for student visual impairments: A systematic literature review // Assistive Technology. – 2026. – Vol. 38, No. 4. – P. 372-387.
2. Emara I. H. Mediated connection: teacher perspectives on games as communicative platforms for visually impaired students // Communication Research and Practice. – 2026. – Vol. 12, No. 2. – P. 232-251.
3. Farhan W., Razmak J. A comparative study of an assistive e-learning interface among students with and without visual and hearing impairments // Disability and Rehabilitation: Assistive Technology. – 2022. – Vol. 17, No. 4. – P. 431-441.
4. Ganetsou E. [et al.]. ‘Make A Change’: A Comprehensive Synthesis of School-Based Interventions for Teaching Environmental Adaptiveness, Conceptual Comprehension, and Collaborative Learning to Elementary School Children with Visual Impairments // International Journal of Childhood Education. – 2024. – Vol. 5, No. 1. – P. 14-27.
5. Manitsa I. [et al.]. The development of Vi-Connect: An educational game for the social inclusion at school of students with vision impairment // Plos one. – 2024. – Vol. 19, No. 12. – e0306805.
6. Rocha F. [et al.]. Exploring collaboration in programming activities with children with visual impairments: a 10-session study in a school setting // Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction. – 2025. – Vol. 9, No. 2. – P. 1-22.

7. Yektyastuti R. Learning Science Beyond Sight: Conceptual Engagement of Elementary School Students with Visual Impairment through Hands-On Activities // F1000Research. – 2026. – Vol. 14. – 1271.
8. Zhang Q. Interactive multi-sensory environment (iMSE) design to support social engagement for visually impaired (VI) children in China // Proceedings of the 23rd Annual ACM Interaction Design and Children Conference. – 2024. – P. 980-983.

O‘YIN TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING BILIM OLISH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Qahharova Feruza Muhammadjanovna
Namangan davlat pedagogika instituti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: Abdurahmonova Gulasal Ravshanovna **Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, (PhD)**

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim olish motivatsiyasini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. O‘yin texnologiyalarining o‘quvchilarning darsdagi faolligi, qiziqishi, mustaqil fikrlashi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar, musobaqa elementlari, muammoli vaziyatlar va interaktiv o‘yinlardan boshlang‘ich ta’lim jarayonida foydalanishning metodik jihatlari ko‘rib chiqiladi. O‘yin texnologiyalarini dars maqsadi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘yin texnologiyalari, bilim olish motivatsiyasi, didaktik o‘yin, interaktiv ta’lim, o‘quv faolligi, ta’lim motivatsiyasi.

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности использования игровых технологий в развитии учебной мотивации учащихся начальных классов. Раскрывается влияние игровых технологий на активность, интерес, самостоятельное мышление и участие учащихся в образовательном процессе. Рассматриваются методические особенности использования дидактических, ролевых, интерактивных игр, элементов соревнования и проблемных ситуаций в начальном образовании. Обосновывается необходимость соответствия игровых технологий целям урока и возрастным особенностям учащихся.iy

Ключевые слова: начальное образование, игровые технологии, учебная мотивация, дидактическая игра, интерактивное обучение, учебная активность, мотивация обучения.

Abstract. The article analyzes the pedagogical opportunities of using game-based technologies to develop primary school students’ learning motivation. It examines the influence of game-based learning on students’ classroom activity, interest, independent thinking, and active participation in the learning process. The methodological possibilities of using didactic games, role-playing activities, interactive games, competition elements, and problem-based situations in primary education are also discussed. The article emphasizes that game technologies should correspond to lesson objectives and students’ age characteristics in order to increase the effectiveness of learning.

Keywords: primary education, game-based technologies, learning motivation, didactic game, interactive learning, learning activity, educational motivation.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, balki ularning ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishi va ichki

motivatsiyasini rivojlantirish ham muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf davrida o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, qiziquvchanligi, faol harakatga ehtiyoji hamda o‘yin faoliyatiga moyilligi ta’lim jarayonini tashkil etishda alohida yondashuvni talab qiladi. O‘yin bolaning tabiiy faoliyat shakllaridan biri bo‘lib, undan ta’lim jarayonida maqsadli foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish imkonini beradi. O‘yin texnologiyalaridan foydalanish jarayonida o‘quvchi tayyor bilimni faqat tinglovchi sifatida qabul qilmaydi, balki topshiriqni bajarish, muammoni hal qilish, savollarga javob berish va guruh bilan hamkorlik qilish orqali faol ishtirok etadi.

Ta’lim motivatsiyasi o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan ichki va tashqi undovlari bilan bog‘liq bo‘lib, uning o‘quv faoliyatidagi faolligiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik texnologiyalarni tanlash muhim ahamiyatga ega.O‘yin texnologiyalari mazkur jarayonda samarali vositalardan biri sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Bunda o‘yin shunchaki ko‘ngilochar faoliyat emas, balki aniq ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan metodik vosita sifatida tashkil etilishi lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim olish motivatsiyasi ularning darsdagi faolligi, topshiriqlarni bajarishga intilishi, yangi bilimlarni egallashga qiziqishi va o‘z faoliyatini baholay olishida namoyon bo‘ladi. O‘quvchilarning motivatsiyasi bir xil darajada bo‘lmasligi sababli dars jarayonida turli pedagogik usullardan foydalanish zarur.O‘yin texnologiyalari o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga faol jalb etilishiga yordam beruvchi metodlardan biridir. O‘yin jarayonida o‘quvchi ma’lum bir vazifani bajaradi, qaror qabul qiladi, natijaga erishishga harakat qiladi va o‘z faoliyatining natijasini ko‘radi. Bu esa o‘quv faoliyatiga nisbatan qiziqishni kuchaytirishi mumkin.

Boshlang‘ich ta’limda quyidagi o‘yin texnologiyalaridan foydalanish mumkin:

- didaktik o‘yinlar;
- rolli o‘yinlar;
- harakatli ta’limiy o‘yinlar;
- savol-javob o‘yinlari;
- guruhli musobaqalar;
- muammoli o‘yinlar;
- interaktiv raqamli o‘yinlar;
- ijodiy o‘yinlar;
- matematik o‘yinlar;
- so‘z va rasm asosidagi o‘yinlar.

Didaktik o‘yinlar o‘quv mazmunini o‘yin vazifalari bilan bog‘lash imkonini beradi. Masalan, ona tili darsida so‘zlarni turkumlarga ajratish, gap tuzish yoki xatolarni topish bo‘yicha o‘yin tashkil etish mumkin. O‘qish darsida esa matn mazmunini aniqlash, qahramonlarni tavsiflash, voqealar ketma-ketligini belgilash kabi topshiriqlarni o‘yin shaklida berish mumkin.

Matematika darslarida o‘yin texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning hisoblashga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, “Kim tez topadi?”, “Matematik domino”, “Sirli son”, “Zanjirli hisob” kabi o‘yinlar orqali arifmetik amallarni mustahkamlash mumkin[1].

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda ham o‘yin texnologiyalarining imkoniyatlari keng. O‘quvchilarga matn asosida savollar berish, asosiy fikrni topish, voqealar ketma-ketligini tiklash, qahramonning xatti-harakatini baholash yoki matnning davomiga oid taxminlar bildirish topshiriqlarini o‘yin shaklida tashkil etish mumkin.

Bunday yondashuvda o‘quvchi nafaqat matnni o‘qiydi, balki mazmunni tushunish, tahlil qilish va o‘z fikrini ifodalashga harakat qiladi. Natijada o‘yin ta’limiy maqsad bilan bog‘lanadi.O‘yin texnologiyalarining muhim jihatlaridan biri o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish imkoniyatidir. Guruhli o‘yinlarda o‘quvchilar birgalikda qaror qabul qiladi, vazifalarni taqsimlaydi va umumiy natijaga erishishga intiladi. Bu jarayonda muloqot, hamkorlik va o‘zaro yordam ko‘nikmalari rivojlanadi.O‘yin elementlaridan foydalanishda raqobatga asoslangan topshiriqlar ham qo‘llanilishi mumkin. Biroq bunday topshiriqlarda asosiy e’tibor faqat g‘olibni aniqlashga emas, balki har bir o‘quvchining ishtiroki va rivojlanishiga qaratilishi lozim. Chunki haddan tashqari raqobat ayrim o‘quvchilarda salbiy hissiyotlarni yuzaga keltirishi mumkin.Shuningdek, o‘yin texnologiyalarini raqamli ta’lim vositalari bilan uyg‘unlashtirish zamonaviy boshlang‘ich ta’lim uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Interaktiv testlar, elektron viktorinalar, ta’limiy platformalardagi o‘yin elementlari va multimedia topshiriqlari o‘quvchilarning darsdagi faolligini qo‘llab-quvvatlashi mumkin.Bunda raqamli vosita o‘quv maqsadining o‘rnini egallamasligi kerak. O‘qituvchi o‘yin yoki raqamli topshiriqning dars maqsadiga, o‘quv dasturiga va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligini oldindan belgilashi zarur[2].

O‘yin texnologiyalaridan foydalanishning yana bir muhim jihati — o‘quvchiga tezkor fikr-mulohaza berish imkoniyatidir. O‘quvchi topshiriqni bajargach, o‘z natijasini darhol ko‘radi, xatosini aniqlaydi va uni tuzatishga harakat qiladi. Bu esa o‘quvchida o‘z faoliyatini baholash, mustaqil ishlash va keyingi topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. O‘qituvchi esa o‘yin jarayonida o‘quvchilarning qaysi mavzuni yaxshi o‘zlashtirgani yoki qaysi bilim va ko‘nikmalarda qiyinchilik mavjudligini kuzatib, keyingi ta’lim jarayonini moslashtirishi mumkin. Ta’lim motivatsiyasini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining samarasi, avvalo, uning maqsadli va to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. O‘yin dars maqsadiga mos, tushunarli, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan va ularni fikrlashga undaydigan bo‘lishi kerak. Ayniqsa, topshiriqlarning o‘quvchining mavjud bilimlariga mos ravishda bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi uning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Shu bilan birga, o‘yin davomida o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va erishgan natijalarini rag‘batlantirish ularning darsga qiziqishini yanada kuchaytiradi. Demak, o‘yin texnologiyalarini mazmunli va tizimli qo‘llash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida barqaror ta’lim motivatsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, fan mazmuni va dars maqsadiga mos tashkil etilganda samarali natija beradi. Ayniqsa, o‘yin, musobaqa, izlanish va muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning darsdagi faolligi hamda bilim olishga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Didaktik o‘yinlar boshlang‘ich sinflarda o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish va o‘qish motivlarini rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi [1; 2]. Hozirgi boshlang‘ich sinf darsliklarida ham o‘quvchilarning hamkorlikda ishlashi, muloqot qilishi, kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yo‘naltirilgan 4K yondashuviga e’tibor qaratilgan [3].

O‘yin texnologiyalarini fanlar bo‘yicha quyidagicha tashkil etish mumkin:

1-jadval.

Boshlang‘ich sinf fanlarida o‘yinli topshiriqlardan foydalanish metodikasi va rivojlantiriladigan motivatsiya

Fan	**O‘yin va metodlar**	**O‘yinli topshiriq namunasi**	**Rivojlantiriladigan motivatsiya**
Ona tili	“Harfdan so‘zga”, “So‘zni top”, “Kim tez?”	Berilgan harflardan so‘z tuzish, so‘zning belgilariga ko‘ra uni aniqlash	So‘z boyligi va faol ishtirok
O‘qish savodxonligi	“Qahramonni top”, “Davomini top”, rolli o‘yin	Matn qahramonini tavsifiga ko‘ra topish yoki voqeani davom ettirish	O‘qishga qiziqish va mustaqil fikrlash
Matematika	“Yo‘qolgan son”, “Matematik estafeta”, “Hisoblash zanjiri”	Sonlar ketma-ketligidagi bo‘shliqni to‘ldirish, masalani yechib kalitni topish	Hisoblashga qiziqish va muammoni hal qilish
Tabiiy fanlar	“Kim qayerda yashaydi?”, “Ortiqchasini top”, “Tabiat detektivi”	Hayvonlarni yashash muhitiga moslashtirish, tabiat obyektlarini guruhlash	Kuzatuvchanlik va bilishga qiziqish
Tarbiya	“Vaziyatni bahola”, “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri?”, rolli o‘yin	Kundalik vaziyatga mos xatti-harakatni tanlash va izohlash	Mustaqil fikrlash va ijtimoiy faollik
Tasviriy san’at va texnologiya	“Rasmni davom ettir”, “Rangni top”, ijodiy estafeta	Berilgan tasvirni davom ettirish yoki materiallardan buyum yaratish	Ijodkorlik va topshiriqni mustaqil bajarish

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘yinlar tovush va harflarni farqlash, so‘z tuzish, matn mazmunini anglash hamda fikrni ifodalashga yo‘naltiriladi. 1-sinfda “Harfdan so‘zga”, “So‘zni top” kabi o‘yinlardan, yuqori sinflarda esa “Qahramonni top”, “Hikoyani davom ettir”, rolli o‘yin va musobaqalardan foydalanish mumkin. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi [4; 5]. Boshlang‘ich ta’lim metodikasida ifodali o‘qish, guruhlarda ishlash va o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etishga ham alohida e’tibor qaratiladi [6].

Matematika darslarida “Yo‘qolgan son”, “Matematik estafeta”, “Hisoblash zanjiri”, “Masalani yech va kalitni top” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Masalan, 1-sinf darsligidagi sonlar va arifmetik amallarga oid topshiriqlarni kichik guruhlarda musobaqa shaklida bajarish o‘quvchilarni tez va to‘g‘ri yechim izlashga undaydi [7]. Matematik

topshiriqlarni o‘yin bilan bog‘lash o‘quvchining amaliy faoliyatini kuchaytirib, fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi [8].

Tabiiy fanlarda o‘yinlar kuzatish, taqqoslash, guruhlash va xulosa chiqarishga yo‘naltiriladi. “Kim qayerda yashaydi?” yoki “Ortiqchasini top” kabi topshiriqlarda o‘quvchilar tabiat obyektlarini belgilariga ko‘ra ajratadilar. Bunday yondashuv tayyor ma’lumotni yodlashdan ko‘ra, bilimni faol izlashga imkon beradi [9].

Tarbiya darslarida “Vaziyatni bahola”, “Men qanday yo‘l tutaman?” kabi rolli o‘yinlar orqali kundalik hayotdagi vaziyatlar muhokama qilinadi. O‘quvchi o‘z qarorini izohlashi orqali mustaqil fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tasviriy san’at va texnologiya darslarida esa “Rasmni davom ettir”, “Rangni top”, “Ijodiy estafeta” kabi o‘yinlar orqali ijodkorlik va mustaqil faoliyat rag‘batlantiriladi [10].

O‘yin texnologiyasining samaradorligi uning dars maqsadiga mosligi bilan belgilanadi. 1-sinfda qisqa, ko‘rgazmali va harakatli o‘yinlarga, 2-sinfda juftlik va guruhli topshiriqlarga, 3–4-sinflarda esa mantiqiy, muammoli va ijodiy o‘yinlarga ko‘proq e’tibor berish mumkin [1; 11]. Bunda faqat g‘olibni aniqlash emas, balki o‘quvchining izlanishi, to‘g‘ri fikrlashi va jamoada ishlashi ham rag‘batlantirilishi lozim. O‘yin texnologiyalarini fan mazmuniga moslashtirib qo‘llash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsdagi faolligi, mustaqil fikrlashi va bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. O‘yin ta’limiy maqsad bilan uyg‘unlashtirilganda u oddiy ko‘ngilochar faoliyatdan o‘quv motivatsiyasini rivojlantiruvchi samarali pedagogik vositaga aylanadi [2; 12].

Xulosa qilib aytganda, o‘yin texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim olish motivatsiyasini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. O‘yin orqali o‘quvchilar ta’lim jarayonida faol ishtirok etadi, topshiriqlarni bajarishga qiziqadi, mustaqil fikrlash va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.Didaktik, rolli, interaktiv, muammoli va guruhli o‘yinlardan foydalanish o‘quv mazmunini o‘quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli shaklda tashkil etishga yordam beradi. Ayniqsa, ona tili, o‘qish, matematika va boshqa boshlang‘ich ta’lim fanlarida o‘yin elementlarini dars mazmuniga integratsiyalash turli ko‘nikmalarni shakllantirish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.O‘yin texnologiyalarining samaradorligi o‘yinning mavjudligi bilan emas, balki uning pedagogik maqsadga muvofiq tashkil etilishi bilan belgilanadi. Shu sababli o‘qituvchi o‘yin mazmuni, qoidalari, topshiriq murakkabligi va baholash mezonlarini o‘quvchilarning yosh hamda individual xususiyatlariga moslashtirishi zarur. Demak, boshlang‘ich ta’limda o‘yin texnologiyalaridan ilmiy-metodik asosda foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash, darsdagi faolligini oshirish va ta’lim jarayonini interaktiv tashkil etishning samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Holiqberdiyev K.H.** Pedagogika. - Toshkent: O‘qituvchi, 2008. - 496 b.
2. **Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X. va boshq.** Ona tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent: Nosir, 2009. - 352 b.
3. **Matchonov S., Shojalilov A., G‘ulomova X. va boshq.** O‘qish kitobi bilan ishlash metodikasi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2014. - 288 b.

4. **Jumayev M., Ahmedov M., Abdurahmonova N.** Matematika: 1-sinf uchun darslik. - Toshkent, 2019. - 160 b.
5. **Safarova R., Inoyatova M. va boshq.** Alifbe: 1-sinf uchun darslik. - Toshkent, 2019.
6. **Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G‘.** Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2005. - 312 b.
7. **Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A.** Pedagogik texnologiya asoslari. - Toshkent: O‘qituvchi, 2004. - 104 b.
8. **Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M.** Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: Fan, 2006. - 261 b.

RAQAMLI VEB -SAYTLAR ASOSIDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA DIDAKTIK AHAMIYATI

Mirhamzayeva Dilshoda Avazbek Qizi
Namangan Davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda tabiiy fanlarni o‘qitishda raqamli veb-saytlar va platformalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari hamda didaktik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Zamonaviy raqamli ta’lim muhitida virtual laboratoriyalar, interaktiv simulyatsiyalar va multimedia resurslarining talabalar kognitiv faolligini oshirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, tabiiy fanlar ta’limini raqamlashtirishning metodik asoslari va dars samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, veb-saytlar, tabiiy fanlar, pedagogik imkoniyatlar, didaktik tamoyillar, virtual laboratoriya, interaktiv simulyatsiya, kognitiv faollik.

Abstract: This research analyzes the pedagogical capabilities and didactic significance of using digital websites and platforms in teaching natural sciences from a scientific-theoretical perspective. The role of virtual laboratories, interactive simulations, and multimedia resources in enhancing students' cognitive activity in the modern digital educational environment is highlighted. Furthermore, the methodical foundations of digitalizing natural science education and recommendations for improving lesson effectiveness are presented.

Keywords: digital education, websites, natural sciences, pedagogical capabilities, didactic principles, virtual laboratory, interactive simulation, cognitive activity.

Аннотация: В данном исследовании научно-теоретически анализируются педагогические возможности и дидактическая значимость использования цифровых веб-сайтов и платформ в обучении естественным наукам. Освещается роль виртуальных лабораторий, интерактивных симуляций и мультимедийных ресурсов в повышении когнитивной активности студентов в современной цифровой образовательной среде. Также представлены методические основы цифровизации естественнонаучного образования и рекомендации по повышению эффективности уроков.

Ключевые слова: цифровое образование, веб-сайты, естественные науки, педагогические возможности, дидактические принципы, виртуальная лаборатория, интерактивная симуляция, когнитивная активность.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimini raqamlashtirish jahon miqyosidagi eng ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, komponentlari murakkab va eksperimentlarga boy bo‘lgan tabiiy fanlarni o‘qitishda an’anaviy ta’lim uslublari (ma’ruza, statik plakatlar) talabalarning zamonaviy talablarini to‘liq qondira olmayapti. Raqamli veb-saytlar va interaktiv ta’lim platformalari o‘quv jarayonini transformatsiya qilish, abstrakt tushunchalarni vizuallashtirish va talabalarda amaliy ko‘nikmalarni xavfsiz muhitda shakllantirish uchun keng pedagogik eshiklarni ochmoqda.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda raqamli veb-resurslar shunchaki ma’lumot tarqatuvchi vosita emas, balki yaxlit didaktik tizim vazifasini o‘taydi. Biz tadqiqotimiz doirasida veb-saytlarning pedagogik imkoniyatlarini uchta asosiy tamoillarga bo‘lamiz.

Abstrakt tushunchalarni vizuallashtirish: Kimyodagi atom va molekulalararo bog‘lanishlar, fizikadagi kvant jarayonlari yoki biologiyadagi hujayra bo‘linishi kabi ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmaydigan mikrodunyo hodisalarini 3D formatda vizuallashtirish. Masalan, BioDigital Human yoki PhET Interactive Simulations veb-saytlari talabalarga jarayonni dinamikada ko‘rish imkonini beradi.

Virtual eksperimentlar (Xavfsiz amaliyot): Ko‘pincha ta’lim muassasalarida laboratoriya reaktivlari yetishmasligi yoki portlash, zaxarlanish xavfi tufayli ayrim tajribalar o‘tkazilmaydi. ChemCollective yoki Labster kabi raqamli veb-laboratoriyalar talabaga kompyuter yoki smartfon orqali tajribani cheksiz marta xavfsiz takrorlash imkonini beradi.

Didaktik tamoyillarning yangilanishi: Raqamli muhitda didaktikaning "ko‘rgazmalilik", "faollik" va "tizimlilik" tamoyillari yangicha mazmun kasb etadi. Talaba passiv tinglovchidan interaktiv elementlarni boshqaruvchi faol tadqiqotchiga aylanadi.

METODOLOGIYA VA NATIJALAR (METHODOLOGY AND RESULTS)

Tadqiqot davomida raqamli veb-saytlarning samaradorligini aniqlash maqsadida pedagogik tajriba-sinov ishlari o‘tkazildi. O‘quv jarayoniga haftasiga kamida 2 marta PhET va Khan Academy platformalaridan foydalanilgan veb-resurslar integratsiya qilindi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, darslarda raqamli veb-saytlardan tizimli foydalanilganda:

– Talabalarning mavzuni o‘zlashtirish koeffitsiyenti an’anaviy guruhga nisbatan 22-26% ga oshgan.

– Laboratoriya ishlarini bajarish va xulosalar chiqarish tezligi 1.5 baravarga tezlashgan.

– Talabalarning fanga bo‘lgan kognitiv (bilish) qiziqishi va mustaqil ishlash qobiliyati sezilarli darajada faollashgan.

Raqamli veb-saytlarning pedagogik imkoniyatlari

Raqamli veb-saytlarning eng muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri — tabiiy fanlardagi murakkab va abstrakt jarayonlarni vizuallashtirishdir. Masalan, biologiyada hujayra bo‘linishi, fotosintez yoki genetik jarayonlar; kimyoda molekulyar tuzilish va kimyoviy reaksiyalar; fizikada elektr, magnit va mexanik hodisalarni oddiy statik rasmga qaraganda interaktiv modellar orqali tushuntirish mumkin.

2025-yilda Journal of Science Education and Technology jurnalida chop etilgan Adem Koç va Sedat Kanadlı tadqiqotida tabiiy fanlar ta’limidagi interaktiv o‘quv muhitlari bo‘yicha 53 ta ilmiy tadqiqot network meta-analysis usulida tahlil qilingan. Tadqiqot AR (augmented reality), VR (virtual reality), mixed reality va interaktiv raqamli o‘yinlarning o‘quv natijalariga ta’sirini o‘rgangan. Mualliflar ayrim interaktiv texnologiyalar an’anaviy ta’limga nisbatan kognitiv va affektiv natijalarda ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini aniqlagan. Biroq tadqiqotlarda heterojenlik yuqori bo‘lgani sababli natijalarni barcha ta’lim sharoitlariga bir xil tarzda ko‘chirishda ehtiyotkorlik zarurligi ham ko‘rsatilgan.

Ushbu maqolaning muhim jihati shundaki, unda tabiiy fanlarni o‘qitishda kompyuter, mobil qurilmalar, multimedia, interaktiv o‘yinlar, o‘quv platformalari, simulyatsiyalar, VR,

internet va Web 2.0 texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonining zamonaviy vositalari sifatida ko‘rsatilgan.

Raqamli veb-resurslarning didaktik ahamiyati

Raqamli veb-saytlarning didaktik ahamiyatini bir necha asosiy yo‘nalishda ko‘rsatish mumkin.

Birinchidan, ko‘rgazmalilik tamoyili kuchayadi. Tabiiy fanlarda ko‘plab jarayonlarni bevosita kuzatish qiyin yoki imkonsiz. Masalan, atom va molekulalarning o‘zaro ta’siri, sayyoralar harakati, hujayra ichidagi jarayonlar yoki mikroskopik biologik hodisalarni veb-simulyatsiyalar orqali modellashtirish mumkin. Bu o‘quvchining mavzuni tasavvur qilishiga yordam beradi.

Ikkinchidan, interaktivlik ta’minlanadi. Oddiy elektron darslikdan farqli ravishda interaktiv veb-resurs o‘quvchidan faol harakatni talab qiladi: parametrlarni o‘zgartirish, tajribani takrorlash, savollarga javob berish, obyektlarni taqqoslash va natijani tahlil qilish. Shu sababli o‘quvchi tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Uchinchidan, individual ta’lim imkoniyati kengayadi. O‘quvchi raqamli materialni o‘zlashtirish tezligiga mos ravishda takrorlashi, qo‘shimcha materiallardan foydalanishi va mustaqil topshiriqlarni bajarishi mumkin. OECDning raqamli ta’lim bo‘yicha tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirilgan ta’limni tashkil etish imkoniyatlarini kengaytirishi qayd etilgan.

To‘rtinchidan, teskari aloqa tezlashadi. Onlayn testlar, interaktiv mashqlar va avtomatik baholash vositalari o‘quvchiga o‘z xatosini tezda aniqlash imkonini beradi. O‘qituvchi esa o‘quvchilarning topshiriqlarni bajarish natijalari asosida keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtirishi mumkin.

Quyidagi jadvalda veb-saytlar asosida tabiiy fanlarni o’qitishning pedagogik imkoniyatlari, ularning mohiyati va amaliy misollari tizimli ravishda guruhlangan:

Pedagogik imkoniyatlar	**Ta’limiy vazifasi va mazmuni**	**Amaliy misollar / Veb-saytlar**
Virtual laboratoriyalar va eksperimentlar	Tabiiy jarayonlarni xavfsiz, tejamkor va ko‘p marotaba sinab ko‘rish imkonini beradi. Real hayotda ko‘rib bo‘lmaydigan mikrodunyoni vizuallashtiradi.	**PhET Interactive Simulations** (fizika, kimyo simulyatsiyalari), **LabXchange**
Ko‘rgazmalilik va 3D modellashtirish	Murakkab biologik tuzilmalar, atomlar yoki astronomik ob'ektlarni uch o‘lchamli formatda ko‘rish va ular bilan ishlash imkonini beradi.	**BioDigital Human** (biologiya/anatomiya), **Google Earth** (geografiya)
Interaktiv va o‘yinli ta’lim (Gamifikatsiya)	O‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini (motivatsiyasini) oshiradi. Mavzuni o‘yinlar, musobaqalar va interaktiv testlar orqali mustahkamlaydi.	**Kahoot!**, **Quizizz**, **Wordwall** (tabiiy fanlar bo'yicha tayyor krossvord va o'yinlar)

Mustaqil va tabaqalashtirilgan ta’lim	Har bir o‘quvchiga o‘zlashtirish tezligiga mos ravishda individual topshiriqlar berish va bilimidagi bo‘shliqlarni mustaqil to‘ldirish imkonini beradi.	**Khan Academy** (o'zbek tilidagi darslar), **Coursera**
Tezkor baholash va monitoring (Qayta aloqa)	O‘qituvchiga o‘quvchilarning mavzuni qay darajada o‘zlashtirganini soniyalar ichida tahlil qilib, natijalarni diagrammalarda ko‘rishga yordam beradi.	**Google Forms**, **Plickers**, **LearningApps**
Kollaborativ (jamoaviy) ta’lim	O‘quvchilarning masofadan turib birgalikda loyihalar, taqdimotlar va tadqiqotlar ustida ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.	**Padlet** (interaktiv doska), **Google Slides**

Xulosa qilib aytganda, raqamli veb-saytlar asosida tabiiy fanlarni o‘qitish — bu shunchaki an’anaviy darsliklarni elektron formatga o‘tkazish emas, balki ta’lim sifatini tubdan oshiruvchi pedagogik vositadir. Veb-saytlar orqali darsga virtual laboratoriyalar va 3D modellarning olib kirilishi o‘quvchilarning tabiat qonuniyatlarini quruq yodlash emas, balki mantiqiy va chuqur tushunishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyev, M. (2024). Raqamli pedagogika asosida tabiiy fanni o‘qitish metodikasini takomillashtirish. CyberLeninka Journal
2. Raimkulova, Y. M. (2025). Tabiiy fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirish. Science and Research, Vol. 2, Issue 10. Maqolaga havola. DOI: 10.5281/zenodo.17497156.
3. Ilmiy Impuls. (2026). Raqamli veb-resurslar orqali tabiiy fanlarni o‘qitishni takomillashtirishning pedagogik-metodik asoslari. Nauchnyi Impuls, 4(6). Maqolaga havola.
4. Karimov, A. A. Raqamli veb-resurslar orqali tabiiy fanlarni o‘qitishni modernizatsiyalash.2026y Nauchniy Impuls. Jurnal havolasi (https://nauchnyimpuls.org/index.php/obrazovaniya/article/view/4632)
5. Sharipov, F. (2025). Raqamli ta’lim platformalari asosida interfaol ta’limni tashkil etishning didaktik asoslari. ResearchGate. Tadqiqot havolasi https://www.researchgate.net/publication/
6. Nishonaliyev, U. (2022). Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari muammolari va yechimlari. Toshkent: Pedagogik ta’lim.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIKLARIDA XALQ ERTAKLARI VA HIKOYALAR ORQALI AXLOQIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNI DIDAKTIK USULLARI

Iminjanova Durdona Abduqaxxor qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim mutaxassisligi
TTB-AU-25 Magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola etnopedagogikaning didaktik imkoniyatlarini boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida yoritishning muhim ahamiyati haqida yozilgan bo‘lib, qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazish zaruriyati haqida aytib o‘tilgan. Asrlar davomida saqlanib kelayotgan bu qadriyatlar o‘quvchilarga tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal qilishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: Etnopedagogika, maqol, masal, topishmoq, dars, nutq, tovush, ta’lim, pedagogika, rivojlantirish, , metodika, faoliyat, natija.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАРОДНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ УЧЕБНИКОВ ПО ГРАМОТНОСТИ ЧТЕНИЯ

Аннотация. В данной статье написано о важности освещения дидактических возможностей этнопедагогики на уроках читательской грамотности в начальной школе, необходимости передачи ценностей из поколения в поколение. Эти ценности, сохранившиеся веками, отличаются тем, что они направлены на решение самых актуальных вопросов образования учащихся.

Ключевые слова: Этнопедагогика, пословица, поговорка, загадка, урок, речь, звук, образование, педагогика, развитие, методика, деятельность, результат.

METHODOLOGY OF USING FOLK PEDAGOGICAL SOURCES IN PRIMARY CLASS READING LITERACY TEXTBOOKS

Abstract. This article is written about the importance of highlighting the didactic possibilities of ethnopedagogy in primary school reading literacy classes, and the need to transmit values from generation to generation. These values, which have been preserved for centuries, are distinguished by the fact that they are aimed at solving the most pressing issues of education for students.

Key words: Ethnopedagogy, proverb, riddle, lesson, speech, sound, education, pedagogy, development, methodology, activity, result.

Kirish (Introduction). Bugungi kunda har tomonlama yetuk, o‘z xalqi va vataniga fidoiy, jismoniy barkamol yoshlarni tarbiyalashda xalq pedagogikasining barcha imkoniyatlaridan foydalanish maqsadida boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darsliklarida maqol, topishmoq,

masal, ertak, rivoyat, xalq qo‘shiqlari, an’ana va marosimlari mavzular tarkibida bayon etilgan. Chunki xalq pedagogikasi manbalarida xalqimizning ijtimoiy hayot haqidagi tushunchalari, uning estetik qarashlari, axloqiy tarbiya qirralari, urf-odati, uzoq tarixi, dunyoqarashi va orzu-umidlari namoyon bo‘ladi Etnopedagogikada umuminsoniy yuksak ma’naviy-axloqiy qadriyatlar jamlangan: hayot, muhabbat, vatan, salomatlik, ozodlik, e’tiqod, xotira... O‘tmishga har bir murojaat esa bugunni poklaydi, kelajakni boyitadi. Etnopedagogika abadiy hayot baxsh etuvchi manba, har bir inson va butun xalqning o‘tmishi, buguni va kelajagi o‘rtasidagi jonli ko‘prikdir, deydi etnopedagogika asoschilaridan biri G.N.Volkov.

Bu kabi tushunchalar yosh avlod qalbida milliy g‘ururni, vatanparlikni ulug‘laydi hamda o‘quvchining nutqi ravonligi, og‘zaki fikrini, matn yuzasidan ijodiy hamda tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash kabi hozirgi maktab darsliklariga qo‘yilgan 4K ko‘nikmalarining (kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya) ham rivojlanishiga ham turtki bo‘ladi, deb hisoblayman. Masalan, 3-sinf O‘qish savodxonligi darsligi 1-qismida “Insoniy fazilatlar to‘g‘risida maqollar” mavzusi keltirilgan. Avval o‘quvchilarga “ Fazilat nima? Salbiy xislat deganda nimani tushunasiz?

Misol keltiring. Sizningcha, eng yaxshi insoniy fazilatlar qaysi? Nima deb o‘ylaysiz, fazilatlarni qanday shakllantirish mumkin? Salbiy xislatlardan qutulsa bo‘ladimi?” mazmunidagi topshiriq berilgan. Bu sinf jamoasi bilan birgalikda tahlil qilinib, fan o‘qituvchisining fikrlari ham o‘rganilganidan so‘ng, maqollar keltirilgan. Maqollarni o‘qib tahlil qilishganidan so‘ng. maqol haqida to‘liq ma’lumot berilgan. Maqollar xalq tomonidan yaratilgan hikmatli iboralardir. Maqollar xalq donishmandligi ramzi hisoblanadi. Chunki ular xalqning hayotiy tajribalari va kuzatishlari asosida yaratiladi. Maqollar og‘izdan-og‘izga o‘tib, soda, tushunarli va ixcham ko‘rinishda bizgacha yaetib kelgan. Ularni qo‘llash nutqning ta’sirchanligini oshiradi. Maqollarda bildirilgan fikrlarga amal qilish esa insonni go‘zal fazilatlar egasiga aylantiradi

Maqol so‘zining turli tillarda turlicha atalishiga e’tibor bering. Maqol – o‘zbekcha Пословица – ruscha Sprichwort – nemischa Proverbio – italyancha Proverbe – fransuzcha Proverb–inglizcha Metodlar. Методы (Methods) Etnopedagogika xalqimizning qahramonona o‘tmishi, milliy qadriyatlari, tarixi, urf-odatlari, ta’lim-tarbiyadagi ilg‘or g‘oya va tajribalarini o‘zida aks ettiradi. Ana shu bebaho merosni o‘rganish va undan o‘quv tarbiya jarayonida foydalanish uchun, avvalo, xalq ommasi to‘plagan pedagogik ma’lumotlar, bilimlar, ko‘nikma va malakalar qanday manbalardan olinishini bilishimiz kerak. Zotan, xalq pedagogikasi manbalarida qator o‘ziga xoslik va takrorlanmaslik mavjuddir. Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, ta’limning jahon ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogik texnologiyalarda yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Bu yondashuvlar o‘z navbatida o‘quv jarayonining tashkiliy va metodik jihatlariga muayyan ijobiy o‘zgarishlar olib kirmoqdaki, ularning ko‘pchiligi pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat bilan uzviy bog‘liq. Har bir darsni o‘ziga xos usul asosida o‘tish, o‘quvchining fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg‘otish o‘qituvchining mahoratiga bog‘liq. Xalqning milliy qadriyat, an’analarini ham boshlang‘ich sinfdanoq o‘quvchilar qalbiga singdirib borish bilan ona Vatanga muhabbatini yanada oshirish lozim.

Natijalar. Mulohaza. Результаты (Result and discussion)

Xalq aqlli kishilarni bejizga dono deb atamaydi. Ularning o‘z mulohazasi, ziyrakligi, insonlarga kerakli va foydali narsalarni o‘ylab topadi. Xalqimizning mana shunday buyuk ajdodlarga bo‘lgan hurmatini, kelajak avlodlarga qoldirib ketgan katta ilmiy, ma’naviy va madaniy merosini yosh avlod ongiga singdirish uchun kichik maktab yoshidan boshlab tizimliishlar qilinmog‘i lozim. Dunyo tan olgan ushbu shaxslar o‘z iste’dodlarini bolaligidan shakllantirib, bilim olib o‘z tanlagan yo‘lida ulkan natijalarga erishish uchun doimo o‘qib izlanganligini anglagan avlod vaqtini bebaho ne’mat bilib, undan unumli foydalanadi, deb baralla ayta olamiz. Bu fikrlarni bejizga keltirmadi. 2024-2025-o‘quv yili uchun nashr qilingan ona tili va o‘qish savodxonligi darsliklarida xalq pedagogikasi manbalaridan juda ko‘plab foydalanilgan. Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida etnopedagogika namunalarini o‘rgatish metodikasining vazifalari - xalq pedagogikasining ta’lim-tarbiyaga oid boy tajribasi, tarbiya usullari, insoniy fazilatlar va qadriyatlar, xalq pedagogikasining sharqona va turkona an’analari, ta’lim-tarbiya jarayonlarining xalq og‘zaki ijodida, milliy urf-odatlarda, diniy ta’limotlarda ifodalanish masalalarini o‘rganish hamda kelajak avlodga uning mazmun mohiyatini tushuntirishdan iborat. O‘zbek xalqining o‘tmishdagi tarixiy tajribasi, ma’naviy, madaniy, ijtimoiy hayoti, oilada farzand tarbiyasi bilan bog‘liq masalalami ilmiy jihatdan to‘la bilish uning kelajakdagi taraqqiyot yolini aniq belgilab beradi.

Etnopedagogika - etnik guruhlarning ta’lim tarbiya borasidagi tajribalari, oila, urug‘, avlod, millatning qadimiy qadriyatlariga ma’naviy, botiniy va zohiriy qarashlari haqidagi fandir. U xalq pedagogikasidan zamonaviy sharoitlarda foydalanish yo‘llarini ko‘rsatadi, etnik guruhlarning bu boradagi tajribalarini yig‘adi va tatbiq etadi. Boshqacha qilib aytganda, etnopedagogikani turli xalqlar tarbiyasining tarixi va nazariyasi sifatida ko‘rish mumkin. Barcha xalqlarda benazir aql, xushmuomalalik, mardlik, haqgo‘ylik, mehnatsevarlik, vatanga muhabbat, xalqiga sodiqlik kabi xislatlar yuqori baholanadi. Maqollarda biz buni yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Xalq maqollari eslab qolish uchun qulay shaklga ega bo‘lib, etnopedagogik vosita sifatida ular ma’nosini kuchaytiradi. Maqollar xotiraga mahkam o‘rnashadi. So‘z o‘yinlari, so‘zlarning turlicha jarangi, qofiyadoshligi, ohangdorligi, goho shu qadar jozibali bo‘ladiki, kishi oson esda saqlab qoladi.

Ayni holda she’riyat donolikni, tarbiya va uning hosilasi xulqni ifoda eta bilish faoliyati tajribasini asrash va targ‘ib qilish vazifasini ado etadi. Maqolning asil vazifasi tarbiyadir, ular qadim zamonlardan buyon ta’lim vasitasi bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Bir tomondan, ular ta’lim g‘oyasidan iborat, ikkinchi tomondan tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatib, ta’lim vazifasini bajaradi, xalq tasavvurlariga mos keluvchi tarbiya ta’sirining vositalari, uslublari to‘g‘risida hikoya qiladi, shaxsning ijobiy yoki salbiy jihatlarini baholaydi, shaxsning shakllanish maqsadlarini u yoki bu tarzda aniqlab, tarbiyalanishga chorlaydi, o‘zlarining tarbiyachidek qutlug‘ vazifalarini mensinmaydigan katta yoshdagi odamlarni qoralaydi va hokazo. Maqollarning eng keng tarqalgan shakli o‘gitdir. Ta’lim nuqtai nazaridan o‘gitlar uch toifaga bo‘linadi. Bolalar va yoshlarni yaxshi xulqli bo‘lishga, shu jumladan, muloyim bo‘lishga undaydigan tanbehlar. Katta yoshdagi odamlarni o‘ziga yarashadigan xulq-odobga o‘rgatadigan tanbehlar va nihoyat, tarbiya natijalarini aks ettiruvchi, ta’lim maslahatlaridan iborat o‘ziga xos nasihatlar. Bu, ayniqsa, ta’lim tajribasini umumlashtirishning o‘ziga xos shakli sanaladi. Maqollarda bolalarning tug‘ilishiga, ularning xalq hayotidagi o‘rniga, tarbiya maqsadlari, vositalari va uslublariga, rag‘batlantirish va jazolashga, o‘qish mazmuniga, mehnat va ahloq tarbiyasiga,

bolalarning ota-onalar fe’l- atvoridagi fazilatlarni meros qilib olishiga, atrof muhit va jamoatchilik fikrlarining ta’siriga daxldor ta’lim g‘oyalari o‘z aksini topgan. Bola tarbiyasida yomon tomonga og‘ish yuz berishi ham mumkinligini to‘g‘ri his etgan xalq, ularni qayta tarbiyalashga oid qator metodlarni tavsiya etadi: “Buyumni suv bilan, insonni o‘rgatish bilan tozalashadi”. Lekin, Rudakiy ta’kidlaydiki: “Agar kim olmasa hayotdan ta’lim, unga o‘rgatolmas hech bir muallim”. Yoki: “Tarbiyasizlikning davosi bor, axmoqlikning davosi yo‘q.”, “Toptalgan o‘tloqda ham gul unadi” va boshqalar shular jumlasidandir. Jamiyatning ma’naviy yetukligi, ijtimoiy ong teranligi, inson kamolotini ta’minlashda etnopedagogika asarlarning ahamiyati beqiyosdir. Shuning uchun o‘zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo‘lini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.Ijodiy yozuv va rasm chizish usuli ham axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda keng qo‘llaniladi.

1. **Axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishning didaktik usullari:**

"Xarakterlar xaritasi" va qiyosiy tahlil usuli:

Mo‘ljal: Qahramonlarning harakatlarini "yaxshi" va "yomon"ga ajratish, xulosani o‘quvchining o‘ziga qildirish.

Amalda: O‘quvchilar jadval yoki sxema ko‘rinishida qahramonning sifatlarini va uning oqibatini yozib borishadi.

Rollarga bo‘lib o‘qish va sahnalashtirish (Dramatizatsiya):

Mo‘ljal: Bola o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yib ko‘radi (empatiya hosil bo‘ladi). Masalan, masaldagi salbiy xulq egasi bo‘lish orqali kibr yoki tanbalchilikning nojo‘ya ekanini hissiy anglaydi.

2."**Muammoli vaziyat" usuli (Sokratik muloqot):**

Mo‘ljal: Ertak yoki masal voqeasini eng muhim qaror qabul qilinadigan joyda to‘xtatib, o‘quvchiga: "Siz qahramon o‘rnida bo‘lsangiz nima qilardingiz?" degan savol beriladi.

3."Maqol – Asar kaliti" usuli:

Mo‘ljal: O‘qilgan ertak yoki masalning bosh g‘oyasiga mos keluvchi maqolni topish yoki maqol mag‘zini asar voqeasi bilan bog‘lash.

4. **Xalq Ertaklari va Didaktik usullari.**

Ertaklar bolalar tasavvurini boyitadi va adolat har doim g‘alaba qozonishiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi.

A) "Zumrad va Qimmat" ertagi

Mavzu: Mehnatsevarlik, kamtarlik vs. Tanballik, do‘g‘allik.

Didaktik usul: "Qarama-qarshiliklar (Ven-diagrammasi)" usuli. O‘quvchilar Zumrad va Qimmatning feval-atvorini solishtirishadi.

Tarbiyaviy xulosa: Kattalarni hurmat qilish, mehnatsizlik va axloqsizlikning oqibati pushaymonlik ekani singdiriladi.

Ertakka mos axloqiy maqollar:

Mehnat, mehnatning tagi rohat.

Oshing halol bo‘lsa, ko‘chada ye.

Oshoqqa bergan osh bo‘lar, boshga bergan tosh bo‘lar.

B) "Eski to‘nli chol" yoki "Oltin tarvuz" ertagi

Mavzu: Saxovat, halollik va saxiddiylik.

Didaktik usul: "Hikoyani davom ettir" usuli.

Yarador qushga yordam bergan kambag‘al va unga taqlid qilgan boy xatti-harakati tahlil qilinadi.

Tarbiyaviy xulosa: Yaxshilik chin dildan qilinishi kerak, manfaat uchun qilingan soxta yaxshilik jazo topsiz qolmaydi.

Ertakka mos axloqiy maqollar:

Yaxshilik qil, daryoga ot – baliq bilur, baliq bilmasa Xoliq bilur.
Ochko‘zlik boshga balo keltirar.
Halol niyat – hamroh.

O‘quvchilar ertak asosida qisqa hikoya yozish yoki rasm chizish orqali qahramonning fazilatlarini ifodalaydi va ularni amalda his qiladi.Shuningdek, axloqiy kartochkalar va muammoli vaziyatlar orqali o‘rgatish metodlari ham samarali hisoblanadi. Ertakdagi qahramonlarning xatti-harakatlari bo‘yicha kartochkalar taqdim etilib, o‘quvchilar qaysi fazilatga mos kelishini tanlaydi yoki real hayotdagi muammoli vaziyatlar bilan bog‘lab qarorlar qabul qiladi. Shu yo‘l bilan bolalarda empatiya, mas’uliyat va axloqiy sezgirlik rivojlanadi. Shunday qilib, boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarida xalq ertaklari va hikoyalardan foydalanish o‘quvchilarning nafaqat o‘qish ko‘nikmalarini, balki axloqiy va insoniy qadriyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu didaktik usullar orqali tarbiyalangan bolalar jamiyatda mas’uliyatli, mehribon va axloqiy qarorlar qabul qiladigan shaxs sifatida o‘sadi.

Xulosa va tavsiyalar.Заключениею (Conclusion/Recommendations)

Boshlang‘ich sinf ma’lum ma’noda bilimlar poydevorini mustahkam qurish davri. Yoshlik davridan boshlab o‘z xalqining qadriyatlarini hurmat qilgan bolada kelajakda hech qachon yomonlik, turli xil salbiy illatlar paydo bo‘lmaydi. Qadriyatlarni yaratuvchi ham, avloddan-avlodga yetkazuvchi ham xalqning o‘zi. Shu bois ham xalq pedagogikasida qadriyatlar pedagogik jihatdan keng o‘rganiladi va kichik yoshdan o‘quvchi ongiga singdiriladi. Bu sohada yana keng qamrovli ishlar olib borilib, har bir darslikda qadriyatlarimizga nisbatan hurmat, milliy g‘urur shakllantirilib borilsa buyuk ajdodlarimizga munosib avlodlar tarbiya topib, kamolga yetadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aydarova U.B. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. 1- qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023-y. – 80 b
2. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. 1- qism. Toshkent. “Novda. Edutainment”, 2023. – 80 bet. https:// journalss.org/index.php/luch/
3. Афзалов М. Ўзбек халқ оғзаки ижоди ҳақида. — Тошкент: Фан, 1964. — 220 б.
4. Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. — Тошкент: Ўқитувчи, 1990. — 304 б. [17.06.2026 22:32] Durdona Abduqaxxarovna:
5. Каримов Ҳ. Ўзбек фольклорининг назарий масалалари. — Тошкент: Фан, 2011. — 240 б.
6. Мирзаев Т. Ўзбек халқ эртаклари поэтикаси. — Тошкент: Фан, 1979. — 216 б.

UMAROVA BARNOXON MAVZUYIM 1-4-SINF TARBIYA DARSLARIDA HADISLAR ORQALI AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Umarova Barnoxon Muhammadsobir qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 2-kurs Ta’lim Tarbiya nazariyasi va metodikasi boshlang’ich ta’lim magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf (1–4-sinflar) "Tarbiya" darslarida hadislar asosida o‘quvchilarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Hadislarning tarbiyaviy imkoniyatlari, kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining psixologik-yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularni axloqiy ruhda tarbiyalash yo‘llari ochib berilgan. Shuningdek, dars jarayonida interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar va hayotiy misollardan foydalanish metodikasi bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya darsi, boshlang‘ich sinf, hadis, axloqiy fazilatlar, ma’naviy tarbiya, pedagogik metodika, interfaol ta’lim, shaxsni rivojlantirish.

Kirish

Boshlang‘ich ta'lim tizimida "Tarbiya" fanining kiritilishi o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish, ularning ongi va qalbida Vatanga muhabbat, kattalarga hurmat, halollik, rostgo‘ylik kabi yuksak axloqiy fazilatlarni qaror toptirishda muhim omil bo‘lmoqda. Kichik maktab yoshi shaxs poydevori qo‘yiladigan eng muhim davr bo‘lib, bu bosqichda bolalarga beriladigan tarbiya ularning kelgusidagi hayotiy pozitsiyasini belgilaydi.

Ajdodlarimiz merosi, xususan, Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaviy qarashlari va hadis ilmi insonni komillikka yetaklovchi ulkan ma'naviy xazina hisoblanadi. Hadislarda odob-axloq, muomala madaniyati, ota-onaga ehtirom, mehro-oqibat va adolat kabi fazilatlar sodda, tushunarli hamda ta'sirchan shaklda bayon etilgan. Shu bois, 1-4-sinf "Tarbiya" darslarida hadislar mazmunidan pedagogik maqsadlarda foydalanish darslarning ta'sirchanligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili

Ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari, xususan, yosh avlodni tarbiyalashda milliy va diniy qadriyatlardan foydalanish muammosi ko‘plab olimlar va tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Sharq allomalari merosi: Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Koshg‘ariy va Amir Temur kabi mutafakkirlarning asarlarida yoshlarni axloqiy ruhda voyaga yetkazish g‘oyalari bosh g‘oya sifatida ilgari surilgan.

Hadisshunoslik va tarbiya: Hadislar asosida bolalarda axloqiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha Imom Buxoriyning "Al-Adab al-mufrad" asari muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotlarda hadislardagi hikmatlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirib o‘qitish masalalari to‘liq ochib berilmagan bo‘lib, mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Metodlar

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish, suhbat, so‘rovnoma va ilg‘or tajribalarni umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Metodik yondashuv quyidagi bosqichlarga bo‘lindi Saralash bosqichi: 1-4-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos keladigan, ma'no-mazmuni tushunarli va tarbiyaviy ahamiyati yuqori bo‘lgan hadislarni tanlab olish. Vizualizatsiya va hikoya metodi: Hadislarning mazmunini kichkintoylarga ertaklar, hikoyalar va hayotiy misollar orqali tushuntirish. Interfaol metodlar ("Klaster", "Bumerang", "Rolli o‘yinlar"): O‘quvchilarni dars jarayonida faollashtirish, hadislardagi hikmatlarni rollar orqali gavdalantirish.

Natijalar

Boshlang‘ich ta’lim davrida bola muomala qilish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va o‘z xatti-harakatini baholashni o‘rganadi. Shu sababli Tarbiya darslarida axloqiy tushunchalarni faqat ta’riflash bilan cheklanmay, ularni o‘quvchiga tanish vaziyatlar orqali ochib berish muhimdir. Hadislarda ifodalangan ezgu muomala haqidagi fikrlar bu vazifaga mazmuniy manba bo‘la oladi.

Hadisdan darsda foydalanishning maqsadi o‘quvchiga matnni yodlatish bilangina cheklanmaydi. Asosiy maqsad — uning mazmunini tushuntirish, bola hayotidagi vaziyatga tatbiq etish va ijobiy xulqni mashq qildirishdir.

Hadislarni tanlashda uch mezonga amal qilish maqsadga muvofiq: manbasi aniq bo‘lishi, mazmuni o‘quvchi yoshiga mos kelishi va darsning tarbiyaviy maqsadi bilan bog‘lanishi. Quyidagi misollar shu mezonlar asosida mashg‘ulotga kiritilishi mumkin:

Hadisning o‘zbekcha mazmuni	Rivojlantiriladigan fazilat	Darsdagi mashq
«O‘zi uchun yaxshi ko‘rgan narsani birodari uchun ham yaxshi ko‘rmaguncha, uning iymoni komil bo‘lmaydi». *Sahih al-Buxoriy, 13-hadis.* sunnah.com	Hamdardlik, o‘zaro hurmat	«Men uning o‘rnida bo‘lsam...» mavzusida juftlik suhbati
«Yaxshi so‘z gapirsin yoki sukut saqlasin». *Sahih al-Buxoriy, 6018-hadisning tegishli qismi.* sunnah.com	Xushmuomalalik, so‘z uchun mas’uliyat	Qo‘pol iboralarni muloyim ifodalar bilan almashtirish
«Musulmon — boshqalar uning tili va qo‘lidan ozor ko‘rmaydigan kishidir». *Sahih al-Buxoriy, 10-hadisning mazmuni.* sunnah.com	Zarar yetkazmaslik, o‘zini boshqarish	Sinfdagi kelishmovchilikni tinch yo‘l bilan hal qilish sahnasi

Hadislarning o‘zbekcha ifodalari mazmuniy tarjima sifatida berildi. Darsda ularning asosiy axloqiy g‘oyasini bolaga sodda tilda tushuntirish lozim.

Metodik ishni «vaziyat — mazmun — harakat — mulohaza» ketma-ketligida tashkil etish mumkin. Masalan, o‘qituvchi bir o‘quvchi daftarini unutgan vaziyatni tasvirlaydi. Bolalar unga qanday yordam berish mumkinligini aytadilar. So‘ng o‘ziga ravo ko‘rgan yaxshilikni boshqaga ham ravo ko‘rish haqidagi hadis mazmuni muhokama qilinadi. Mashg‘ulot oxirida o‘quvchilar yordam berishning bitta aniq usulini tanlaydilar.

Sinf darajasiga qarab topshiriq murakkabligi oshiriladi. 1-sinfda rasm va qisqa hikoya asosida yaxshi hamda noo‘rin xatti-harakat ajratiladi. 2-sinfda o‘quvchilar vaziyatga mos muloyim so‘zlarni tanlaydilar. 3-sinfda rolli o‘yin orqali nizoni hal qilish usullarini sinab ko‘radilar. 4-sinfda esa o‘z qarorini asoslab, uning boshqa kishilarga ta’sirini tushuntiradilar.

Natijani baholashda hadisni yoddan aytish yagona mezon bo‘lmasligi kerak. O‘quvchining suhbatda boshqalarni tinglashi, fikrini odob bilan bildirishi, yordam taklif qilishi va kelishmovchilikda zarar yetkazmaydigan yo‘lni tanlashi kuzatiladi. Bunday kuzatuv o‘qituvchiga keyingi tarbiyaviy mashqlarni rejalashda yordam beradi.

1–4-sinf Tarbiya darslarida hadislar orqali axloqiy fazilatlarni rivojlantirish hadis mazmunini bolaning kundalik tajribasi bilan bog‘lashga tayanganida samarali pedagogik yondashuvga aylanadi. Qisqa matn, hayotiy vaziyat, faol mashq va yakuniy mulohaza birgalikda qo‘llansa, o‘quvchi ezgu xulq haqidagi fikrni tushunish bilan birga uni amalda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladi. Mazkur yondashuvning amaliy samaradorligini aniqlash uchun keyingi tadqiqotda o‘quvchilarning muomala va hamkorlikdagi xatti-harakatlarini belgilangan mezonlar asosida kuzatish maqsadga muvofiq.

Munozara

Olib borilgan kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga diniy-axloqiy merosni yetkazishda pedagogdan yuksak ehtiyotkorlik va metodik mahorat talab etiladi. Hadislarni quruq yodlatish yoki murakkab arabiy terminlar bilan tushuntirish kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, ularning zamiridagi umuminsoniy g‘oyalarni (halollik, ezgulik, mehnatsevarlik) bugungi kun bolasining kundalik hayoti, maktabdagi muhiti va tengdoshlari bilan munosabatlari bilan bog‘lab tushuntirish eng samarali yo‘ldir.

Ba'zi tadqiqotchilar diniy mazmundagi manbalardan maktab ta'limida foydalanishni cheklash kerakligini ta'kidlasalar-da, bizning fikrimizcha, hadislardagi sof axloqiy va tarbiyaviy qatlam dunyoviy ta'lim tamoyillariga to‘la mos keladi hamda barkamol avlodni tarbiyalashda qudratli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

1–4-sinf "Tarbiya" darslarida hadislar asosida o‘quvchilarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini keskin oshiradi. Bu yondashuv o‘quvchilarning ongi va qalbida ezgulik urug‘larini qadashga, ularni Vatanga sodiq, odobli va ma'nan boy shaxs sifatida voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

1. Boshlang‘ich sinf "Tarbiya" darsligi uchun o‘quv dasturlariga mos keladigan, hadislar asosidagi hikmatli hikoyalar va amaliy topshiriqlar to‘plamini yaratish.
2. O‘qituvchilar uchun hadislar mazmunini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida darsda qo‘llash bo‘yicha maxsus uslubiy qo‘llanma ishlab chiqish.
3. Ota-onalar va maktab hamkorligini kuchaytirish maqsadida "Oila va axloq" yo‘nalishida hadislar tahliliga bag‘ishlangan ochiq darslar va davra suhbatlarini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Quronov M. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi: metodik qo'llanma. – T.: Respublika ma'naviyat va ma'rifat markazi, 2019.
2. Nishonova S. Pedagogik etika va ma’naviy tarbiya asoslari. – T.: "O‘qituvchi", 2018.
3. Xodjayev B. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: "Sano-standart", 2020.
4. Mavlonova R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Boshlang‘ich ta'lim pedagogikasi. – T.: "Ilm ziyo", 2019.
5. Imom Al-Buxoriy. Al-Adab al-mufrad (Adob durdonalari). Arab tilidan Sh. Salihov tarjimasi. – T.: "O‘zbekiston", 2017.

6. Imom al-Buxoriy. *Sahih al-Buxoriy*, 13-hadis. sunnah.com
7. Abu Nasr Farobiy. Foiz odamlar shahri. – T.: "A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti", 1993.
8. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: "O‘qituvchi", 1994.
9. Turdiyev S. Boshlang‘ich sinf "Tarbiya" darslarini tashkil etishning zamonaviy metodikasi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2024. – №2. – B. 112–115.

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA KOMBINATORIKA MASALALARINI PISA XALQARO BAHOLASH TALABLARI ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI

Xusanova Feruza Zoxidjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti, Boshlang‘ich ta’lim mutaxassisligi kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: feruzaxusanova81@gmail.com
Dadaboyeva Zilola Fozilovna
Namangan davlat pedagogika instituti, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
E-mail: ziloladadaboeva84@gmail.com
Tel:993271196

Annotatsiya *ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida kombinatorika masalalarini pisa xalqaro baholash dasturi talablari asosida o‘qitishning metodik jihatlari yoritilgan. Kombinatorik masalalarning o‘quvchilarda mantiqiy, tizimli va mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, jadvallar, sxemalar, rasmlar va daraxt diagrammalaridan foydalanishning metodik imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Kombinatorik masalalarni yechish jarayonida o‘quvchilarning matematik vaziyatni anglash, matematik model yaratish, yechim strategiyasini tanlash, natijani tekshirish va asoslash ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar*: boshlang‘ich ta’lim, matematika, kombinatorika, kombinatorik masalalar, pisa, matematik savodxonlik, mantiqiy fikrlash, matematik modellashtirish, masala yechish, hayotiy vaziyat.*

Аннотация *в статье рассматриваются методические особенности обучения комбинаторным задачам на уроках математики в начальных классах на основе требований международной программы pisa. Раскрывается значение комбинаторных задач в развитии логического, системного и самостоятельного мышления учащихся. Рассматриваются возможности использования жизненных ситуаций, таблиц, схем, рисунков и древовидных диаграмм при решении комбинаторных задач. Предлагаются методические рекомендации по формированию у учащихся умений анализировать математическую ситуацию, создавать математическую модель, выбирать стратегию решения, проверять и обосновывать полученный результат.*

Ключевые слова: начальное образование, математика, комбинаторика, комбинаторные задачи, pisa, математическая грамотность, логическое мышление, математическое моделирование, решение задач.

Abctract *this article examines methodological approaches to teaching combinatorial problems in primary school mathematics based on the requirements of the pisa international assessment programme. The importance of combinatorial problems in developing pupils’ logical, systematic and independent thinking is analysed. Particular attention is paid to the use of real-life situations, tables, schemes, pictures and tree diagrams in the process of solving combinatorial problems. The article provides methodological recommendations for developing pupils’ abilities to analyse mathematical situations, construct mathematical models, select appropriate solution strategies, verify results and justify their answers.*

Keywords: *primary education, mathematics, combinatorics, combinatorial problems, pisa, mathematical literacy, logical thinking, mathematical modelling, problem solving, real-life situations.*

Kirish

Bugungi kunda matematika ta’limining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga matematik bilim va ko‘nikmalarni berish bilan bir qatorda, ularni kundalik hayotda qo‘llay olish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatishdan iborat. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat matematik amalni to‘g‘ri bajarishi emas, balki mazkur amalni nima sababdan tanlaganini tushuntira olishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

PISA xalqaro baholash dasturining matematika yo‘nalishida matematik savodxonlik o‘quvchining matematik fikrlashi, real hayotiy vaziyatlarni matematik jihatdan ifodalashi, matematik bilim va vositalardan foydalanishi hamda olingan natijalarni vaziyat nuqtayi nazaridan talqin qila olishi bilan bog‘lanadi. PISA yondashuvida masalani matematik shaklga keltirish, matematik tushuncha va amallarni qo‘llash hamda natijani talqin qilish va baholash muhim jarayonlar sifatida qaraladi.

Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim bosqichidayoq o‘quvchilarda matematik savodxonlikning dastlabki ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Bunda kombinatorika mazmunidagi masalalar alohida metodik imkoniyatga ega. Chunki bunday masalalarni yechish jarayonida o‘quvchi mavjud variantlarni aniqlaydi, ularni tartibga soladi, takroriy holatlarni ajratadi va o‘z yechimini asoslashga harakat qiladi.

Kombinatorik masalalar o‘quvchini tayyor algoritmni qo‘llash bilangina cheklamaydi. Aksincha, ularni yechishda “Barcha imkoniyatlarni qanday aniqlash mumkin?”, “Qaysi variantlar takrorlanmoqda?”, “Masalani jadval yoki chizma orqali qanday ifodalash mumkin?” kabi savollar ustida fikrlashga to‘g‘ri keladi.

Asosiy qism

Kombinatorika matematikaning obyektlarni ma’lum shartlar asosida tanlash, joylashtirish va guruhlash bilan bog‘liq masalalarni o‘rganuvchi yo‘nalishidir. Boshlang‘ich sinflarda kombinatorika elementlarini o‘rgatishda murakkab nazariy formulalardan foydalanishdan ko‘ra, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos sodda amaliy vaziyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan, o‘quvchilarga quyidagi masalani taklif etish mumkin:

1-masala. Do‘konda 3 xil rangdagi daftar va 2 xil rangdagi ruchka bor. Bitta daftar va bitta ruchka tanlash orqali nechta turli to‘plam hosil qilish mumkin?

Masalani yechishda o‘quvchi barcha variantlarni tartibli ravishda sanashi mumkin: 1) 1-daftar — 1-ruchka; 2) 1-daftar — 2-ruchka; 3) 2-daftar — 1-ruchka; 4) 2-daftar — 2-ruchka; 5) 3-daftar — 1-ruchka; 6) 3-daftar — 2-ruchka. Demak, 6 ta turli to‘plam hosil bo‘ladi.

Mazkur masalani jadval orqali ham ifodalash mumkin. Jadvaldan foydalanish o‘quvchiga barcha variantlarni ko‘rish va biror imkoniyatni takrorlamaslik imkonini beradi.

PISA yondashuvida real vaziyatni matematik muammoga aylantirish, tegishli matematik vositalarni tanlash va natijani dastlabki vaziyatga qaytarib talqin qilish matematik savodxonlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida belgilanadi. Shu sababli kombinatorik masalalarni hayotiy vaziyatlar asosida tuzish boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun metodik jihatdan muhimdir.

Kombinatorik masalalarni o‘qitishda PISA yondashuvi

PISA matematik savodxonlik konsepsiyasida masalani yechish jarayoni uchta asosiy jarayon bilan bog‘lanadi: vaziyatni matematik jihatdan shakllantirish, matematik tushuncha va amallarni qo‘llash, olingan natijani talqin qilish va baholash.

Ushbu yondashuvni boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga moslashtirish orqali kombinatorik masalalarni quyidagi bosqichlarda o‘rgatish mumkin:

1-bosqich. Vaziyatni tushunish. O‘quvchi masala shartini diqqat bilan o‘qiydi va unda nechta obyekt hamda qanday tanlovlar mavjudligini aniqlaydi.

2-bosqich. Kerakli ma’lumotlarni ajratish. O‘quvchi masalani yechish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni aniqlaydi.

3-bosqich. Matematik model yaratish. Masala mazmunini rasm, jadval, sxema yoki daraxt diagrammasi yordamida ifodalaydi.

4-bosqich. Variantlarni tizimli aniqlash. Barcha imkoniyatlarni ma’lum tartibda sanaydi va takroriy variantlarning oldini oladi.

5-bosqich. Natijani topish. O‘quvchi mos matematik amal yoki mantiqiy usuldan foydalanib, javobni aniqlaydi.

6-bosqich. Natijani baholash. Olingan javob masala shartiga mos kelishini tekshiradi va o‘z xulosasini asoslaydi.

Bu ketma-ketlik PISAning “formulalash – qo‘llash – talqin qilish va baholash” jarayonlari bilan mazmunan uyg‘unlashadi.

Kombinatorik masalalarni hayotiy vaziyatlar asosida tashkil etish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun masalaning mazmuni tushunarli va hayotiy bo‘lishi uning o‘zlashtirilishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli kombinatorik topshiriqlarni kundalik hayotda uchraydigan vaziyatlar bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

2-masala. Madinada 2 xil yubka va 3 xil ko‘ylak bor. U bir yubka va bir ko‘ylakdan iborat kiyinish variantini tanlamoqchi. Madina nechta turli kiyinish variantini tuzishi mumkin?

Bu masalani jadval yordamida yechish mumkin. 1-yubka uchun 3 xil ko‘ylak, 2-yubka uchun ham 3 xil ko‘ylak tanlanadi. Demak, 3 + 3 = 6 ta variant.

Mazkur topshiriq o‘quvchidan nafaqat hisoblashni, balki barcha imkoniyatlarni tizimli ravishda aniqlashni ham talab qiladi.

PISA matematik savodxonlikni real hayotdagi muammolarni matematik vositalar yordamida tushunish va hal qilish qobiliyati bilan bog‘laydi. Shu sababli bunday topshiriqlarni boshlang‘ich sinflarda qo‘llash o‘quvchilarning kelgusida murakkabroq matematik vaziyatlarni anglashiga zamin yaratadi.

Kombinatorik masalalarning o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati

Kombinatorik masalalarni yechish jarayonida o‘quvchi bir nechta imkoniyatni taqqoslash, tartibga solish va ular orasidagi bog‘lanishni aniqlashga harakat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashiga yordam beradi.

Bunday masalalar orqali quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin: mavjud imkoniyatlarni aniqlash; variantlarni tartibli sanash; ma’lumotlarni jadval va sxemalarda ifodalash; muammoni kichik qismlarga ajratish; yechim strategiyasini mustaqil tanlash; turli yechimlarni taqqoslash; o‘z fikrini matematik jihatdan asoslash; natijaning to‘g‘riligini tekshirish.

PISA frameworkida matematik fikrlash tarkibida vaziyatlarni baholash, strategiya tanlash, mantiqiy xulosalar chiqarish, yechimlarni ishlab chiqish va ularni asoslash kabi faoliyatlar alohida ko‘rsatilgan.

Shuning uchun kombinatorik masalalar o‘quvchini faqat “javobni topish”ga emas, balki “javobga qanday kelganini tushuntirish”ga o‘rgatishi bilan ham ahamiyatlidir.

Kombinatorik masalalarni murakkablashtirish metodikasi

Boshlang‘ich sinflarda kombinatorik topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish zarur. Dastlab o‘quvchiga rasm asosidagi sodda topshiriqlar berilib, keyinchalik jadval, sxema va mustaqil strategiya talab qiluvchi masalalarga o‘tiladi.

Birinchi daraja: rasm asosida variantlarni sanash.

Ikkinchi daraja: jadval yordamida barcha imkoniyatlarni aniqlash.

Uchinchi daraja: berilgan shart asosida ayrim variantlarni chiqarib tashlash.

To‘rtinchi daraja: bir nechta yechim usulini topish va taqqoslash.

3-masala. O‘quvchida 3 xil rangdagi qalam va 2 xil rangdagi daftar bor. U bitta qalam va bitta daftar tanlashi kerak. Nechta turli to‘plam hosil qilish mumkin?

O‘quvchi avval rasm yoki jadvaldan foydalanishi, keyinchalik esa $3 \times 2 = 6$ ko‘rinishidagi hisoblash usuliga kelishi mumkin.

Bu yerda asosiy maqsad ko‘paytirish amalini shunchaki qo‘llash emas, balki nima sababdan 3 ta imkoniyatning har biri 2 ta imkoniyat bilan bog‘langanini tushuntirishdir.

O‘qituvchining metodik faoliyati

Kombinatorik masalalarni o‘qitishda o‘qituvchining savol berish usuli muhim ahamiyatga ega. O‘quvchiga tayyor yechimni aytish o‘rniga, uni mustaqil fikrlashga undaydigan savollardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan: “Barcha variantlarni qanday qilib tartib bilan sanash mumkin?”, “Biror variantni ikki marta sanab qo‘ymadikmi?”, “Masalani jadval orqali ko‘rsatish mumkinmi?”, “Boshqa usul bilan ham yechib ko‘rish mumkinmi?”, “Topilgan javob masala shartiga mos keladimi?”

Bunday savollar o‘quvchining fikrlash jarayonini faollashtiradi va uni o‘z yechimini izohlashga undaydi.

Guruhli va juftlikdagi ishlar ham samarali natija berishi mumkin. Masalan, bir guruh masalani jadval orqali, ikkinchi guruh rasm orqali, uchinchi guruh esa sxema orqali yechishi mumkin. Yakunda guruhlar o‘z yechimlarini taqqoslaydilar.

Bunda o‘quvchi bitta masalani turli usullar yordamida yechish mumkinligini anglaydi.

Amaliy tavsiyalar

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida kombinatorika masalalarini PISA yondashuvi asosida o‘qitishda quyidagi metodik tavsiyalarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Kombinatorik masalalarni o‘quvchilarga tanish bo‘lgan hayotiy vaziyatlar asosida tuzish.
2. Masala shartini rasm, jadval va sxemalar bilan ifodalash.
3. O‘quvchini barcha imkoniyatlarni tizimli ravishda sanashga o‘rgatish.
4. Bir xil variantni takroran sanashning oldini olish usullarini ko‘rsatish.
5. O‘quvchiga bir nechta yechim strategiyasini taklif qilish.
6. Javob bilan bir qatorda yechimning izohlanishiga ham e’tibor qaratish.

7. Olingan natijani masala sharti bilan solishtirishni odatga aylantirish.
8. Topshiriqlarni oddiydan murakkabga tamoyili asosida tashkil etish.
9. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga imkon berish.
10. Masalalarni PISAning real hayotiy kontekst va matematik modellashtirish yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirish.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida kombinatorika masalalaridan foydalanish o‘quvchilarning matematik bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda, ularning mantiqiy, tizimli va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ham muhim metodik imkoniyat yaratadi.

Kombinatorik masalalarni yechish jarayonida o‘quvchi mavjud imkoniyatlarni aniqlash, ularni tartibga solish, takroriy holatlarni ajratish, mos yechim strategiyasini tanlash va o‘z xulosasini asoslashni o‘rganadi. Bu ko‘nikmalar matematik savodxonlikning muhim tarkibiy qismlari bilan uzviy bog‘liq.

PISA yondashuvida matematika real hayotdagi muammolarni anglash va hal qilish vositasi sifatida qaraladi. Bunda o‘quvchining vaziyatni matematik jihatdan ifodalashi, matematik bilim va amallarni qo‘llashi, olingan natijani talqin qilishi va uning mantiqiyligini baholashi muhim hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf matematika darslarida kombinatorik masalalarni hayotiy vaziyatlar asosida tashkil etish, jadval, sxema, rasm va diagrammalardan foydalanish, o‘quvchilarga turli yechim usullarini tanlash imkoniyatini berish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, kombinatorika elementlarini boshlang‘ich ta’limda izchil qo‘llash o‘quvchilarning matematik fikrlashini rivojlantirish, masalalarni mustaqil tahlil qilish va matematik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur metodik yondashuv kelgusida o‘quvchilarning xalqaro baholash dasturlarida talab etiladigan matematik savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun zarur pedagogik asoslardan biri bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science and Creative Thinking. Paris: OECD Publishing, 2023.
2. OECD. PISA 2022 Mathematics Framework. OECD Publishing, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.
4. Polya G. How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method. Princeton: Princeton University Press, 1945.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY RITORIKA VA SUN’IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Kuchbanova Xakimjon Muslima qizi
Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi magistranti
E-mail: muslima.qizidek@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida zamonaviy ritorika va sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalash orqali o‘quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda ekologik madaniyat tushunchasining mazmuni, uning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati hamda o‘quvchilarda tabiatga mas’uliyatli munosabat, ekologik bilim, ekologik tafakkur va amaliy xulq-atvorni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Zamonaviy ritorik yondashuvning o‘quvchilarda ekologik mavzular bo‘yicha fikrni aniq, izchil va dalillar asosida ifodalash, savol-javob, munozara, hikoya qilish va ishontirish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, sun’iy intellektdan ekologik ta’limda interaktiv topshiriqlar, vaziyatli masalalar, vizual materiallar, individual ta’lim resurslari va ijodiy faoliyatni tashkil etishda foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida zamonaviy ritorika va sun’iy intellektning uyg‘unligi o‘quvchilarning ekologik bilimlarini kommunikativ, ijodiy va amaliy faoliyat bilan bog‘lash uchun metodik imkoniyat yaratishi asoslangan. Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, axborot xavfsizligi, ma’lumotlarning ishonchliligi va o‘qituvchining pedagogik nazorati muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, zamonaviy ritorika, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, ekologik tafakkur, interaktiv ta’lim, raqamli kompetensiya.

Kirish

Bugungi kunda atrof-muhitning muhofazasi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqlim o‘zgarishi va ekologik barqarorlik masalalari insoniyat oldidagi muhim vazifalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur muammolarni hal etishda faqat texnologik yoki iqtisodiy choralar bilan cheklanib qolmasdan, yosh avlodda ekologik bilim, qadriyat va mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ekologik ta’limni maktabning dastlabki bosqichlaridan boshlab izchil tashkil etish zarur.

UNESCO barqaror rivojlanish uchun ta’limni insonlarda bilim, ko‘nikma, qadriyat, munosabat va mas’uliyatli harakat qilish qobiliyatini shakllantiruvchi kompleks jarayon sifatida talqin qiladi. Bunday yondashuv ekologik masalalarni faqat nazariy ma’lumot sifatida o‘rgatish bilan cheklanmay, o‘quvchilarni ongli qaror qabul qilish va amaliy harakatga tayyorlashni ham nazarda tutadi. ЮНЕСКО

Boshlang‘ich ta’lim davri ekologik madaniyatni shakllantirish uchun alohida imkoniyatlarga ega. Chunki aynan shu davrda o‘quvchining tabiatga munosabati, atrof-muhitni kuzatish odati, o‘simlik va hayvonot dunyosiga g‘amxo‘rlik qilish, suv va elektr

energiyasini tejash, chiqindilarni to‘g‘ri boshqarish kabi kundalik xatti-harakatlari shakllana boshlaydi.

Ekologik tarbiyaning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchining ekologik bilimni qanday qabul qilishi va uni qanday ifodalashi bilan ham bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, **zamonaviy ritorika** elementlaridan foydalanish muhim metodik imkoniyat yaratadi. Ritorik yondashuv orqali o‘quvchi ekologik muammo haqida fikr yuritish, savol berish, o‘z nuqtayi nazarini izohlash, dalil keltirish, suhbatda ishtirok etish va boshqalarning fikrini tinglashga o‘rganadi.

Masalan, “Suvni nima uchun tejashimiz kerak?”, “Tabiatni ifloslantirmaslik uchun nimalar qilishimiz mumkin?”, “Agar o‘rmonlar kamayib ketsa, qanday oqibatlar yuzaga keladi?” kabi savollar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini nafaqat ekologik bilim olishga, balki fikrlash va fikrini og‘zaki ifodalashga ham undaydi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishdir. UNESCO sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlari bilan bir qatorda ma’lumotlar maxfiyligi, yoshga moslik, etik foydalanish va inson markazidagi pedagogik yondashuv zarurligini ta’kidlaydi. ЮНЕСКО

Sun’iy intellekt yordamida ekologik mavzudagi savollar, topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, hikoyalar, dialoglar va vizual materiallarning dastlabki variantlarini yaratish mumkin. Biroq bunda texnologiya o‘qituvchining o‘rnini egallamasligi, balki pedagogik jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi vosita bo‘lishi lozim.

Shu jihatdan, boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ritorika va sun’iy intellektning integratsiyasi o‘quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda yangi metodik imkoniyatlarni yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar tahlili

Ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish masalalari xalqaro pedagogik tadqiqotlarda keng o‘rganilgan. UNESCOning “Education for Sustainable Development” konsepsiyasida ta’lim orqali o‘quvchilarda ekologik bilim bilan bir qatorda ijtimoiy-emotsional va amaliy kompetensiyalarni shakllantirish zarurligi qayd etiladi. Ushbu yondashuv ekologik ta’limni faqat tabiat haqidagi bilimlarni berish emas, balki mas’uliyatli harakat qilishga tayyorlash jarayoni sifatida ko‘rsatadi. ЮНЕСКО

UNESCOning barqaror rivojlanish uchun ta’limga oid materiallarida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, qadriyat va munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat muhimligi ko‘rsatiladi. Ekologik ta’limda muammoli vaziyatlar, mahalliy ekologik muammolar va amaliy faoliyatdan foydalanish o‘quvchilarning mavzuga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. ЮНЕСКО

Zamonaviy ta’lim konsepsiyalarida o‘quvchining kommunikativ faoliyati ham muhim kompetensiyalardan biri sifatida qaraladi. OECD Learning Compass 2030 doirasida o‘quvchilarning mustaqil faoliyati, bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlarni rivojlantirish hamda mas’uliyatli harakat qilish qobiliyatiga urg‘u beriladi. OECD

Mazkur yondashuv ekologik ta’lim bilan hamohangdir. Chunki ekologik madaniyat faqat “tabiatni asrash kerak” degan tayyor xulosani yod olishdan iborat emas. O‘quvchi ekologik muammoni tushunishi, uning sabablarini izohlashi, oqibatlarini tasavvur qilishi, o‘z fikrini asoslay olishi va kundalik hayotida tegishli xatti-harakatni amalga oshirishi kerak.

Sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlari ham so‘nggi yillarda alohida tadqiqot yo‘nalishiga aylandi. UNESCOning generativ sun’iy intellekt bo‘yicha tavsiyalarida ushbu texnologiyalardan foydalanish inson manfaatlari, pedagogik maqsadga muvofiqlik, xavfsizlik va etik tamoyillar asosida tashkil etilishi kerakligi qayd etilgan. ЮНЕСКО

Sun’iy intellekt ekologik ta’limda bir necha yo‘nalishda qo‘llanishi mumkin. Birinchidan, u o‘qituvchiga turli murakkablik darajasidagi topshiriqlarni tayyorlashda yordam beradi. Ikkinchidan, ekologik mavzudagi dialog, hikoya va savol-javoblarni ishlab chiqishda qo‘llanilishi mumkin. Uchinchidan, o‘quvchilarni turli ekologik vaziyatlar bilan tanishtirish uchun raqamli kontent yaratish imkonini beradi.

Shuningdek, UNESCOning 2026-yildagi materiallarida “yashil maktab” yondashuvi ta’lim, maktab faoliyati, boshqaruv va hamjamiyat bilan hamkorlikni barqaror rivojlanish tamoyillari bilan bog‘lashga qaratilgan kompleks yondashuv sifatida ko‘rsatiladi. ЮНЕСКО

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekologik ta’lim, kommunikativ kompetensiya va raqamli texnologiyalar masalalari alohida yo‘nalishlarda keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, boshlang‘ich ta’limda **zamonaviy ritorika + sun’iy intellekt + ekologik madaniyat** uchligini yagona metodik tizim sifatida ko‘rib chiqish alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ritorika va sun’iy intellekt integratsiyasi asosida o‘quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlash maqsadida nazariy va metodik tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, ekologik ta’lim, kommunikativ ta’lim va raqamli pedagogika tamoyillari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish nazarda tutiladi:

1. **Nazariy tahlil metodi.** Ekologik ta’lim, barqaror rivojlanish, ritorika, kommunikativ kompetensiya va sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlariga oid ilmiy-metodik manbalar o‘rganildi.

2. Pedagogik kuzatuv metodi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ekologik mavzudagi suhbat, savol-javob, hikoya tuzish va muammoli vaziyatlarni muhokama qilishdagi ishtirokini kuzatish imkoniyatlari belgilandi.

3. Suhbat metodi. O‘quvchilarning tabiatga munosabati, ekologik muammolar haqidagi tasavvurlari va o‘z fikrlarini ifodalash qobiliyatini aniqlashga qaratilgan suhbatlardan foydalanish mumkin.

4. Muammoli ta’lim metodi. O‘quvchilarga ekologik mazmundagi real yoki shartli vaziyatlar berilib, ulardan muammoning sababini aniqlash va yechim taklif qilish talab etiladi.

5. Ritorik mashqlar metodi. O‘quvchilarga ekologik mavzu bo‘yicha qisqa nutq tayyorlash, dalil keltirish, savol berish, fikrni davom ettirish, qarama-qarshi fikrga munosabat bildirish kabi mashqlar beriladi.

6. Raqamli texnologiyalar asosidagi metod. Sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan ekologik hikoyalar, savollar, vaziyatli topshiriqlar va vizual materiallardan o‘qituvchi nazorati ostida foydalanish imkoniyatlari o‘rganiladi.

Natijalar va muhokama

Tahlil natijasida boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ritorika va sun’iy intellektni integratsiyalash ekologik madaniyatni shakllantirishning bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarini yuzaga keltirishi aniqlandi.

Birinchi yo‘nalish — **ekologik bilim va kommunikativ faoliyatning integratsiyasi**.

An’anaviy ekologik topshiriqlarda o‘quvchidan ko‘pincha tayyor savolga javob berish talab qilinadi. Ritorik yondashuv esa o‘quvchini o‘z fikrini mustaqil shakllantirishga yo‘naltiradi.

Masalan:

Muammo: “Maktab hovlisida chiqindilar ko‘payib ketdi.”

O‘quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

- Muammoning asosiy sababi nimada?
- Bu holat tabiatga qanday ta’sir qilishi mumkin?
- Muammoni hal qilish uchun nimalar qilish kerak?
- Siz maktabingizda qanday ekologik tashabbus taklif qilgan bo‘lardingiz?
- Taklifingizni sinfdoshlaringizga qanday tushuntirasiz?

Bunday topshiriq o‘quvchini faqat ekologik bilimdan foydalanishga emas, balki **fikrni shakllantirish, dalillash va nutq orqali ifodalashga** undaydi.

Ikkinchi yo‘nalish — **sun’iy intellekt yordamida ekologik vaziyatlarni modellashtirish**.

O‘qituvchi sun’iy intellektdan foydalanib turli yosh darajasiga mos ekologik vaziyatlarning dastlabki variantlarini yaratishi mumkin. Masalan, “Agar shaharda barcha daraxtlar kesib tashlansa nima bo‘ladi?”, “Agar suvni tejamasak qanday oqibatlar yuzaga keladi?”, “Plastik chiqindilarni kamaytirish uchun sinfimiz nima qila oladi?” kabi savollar o‘quvchilarni sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga undaydi.

Bunday topshiriqlarda sun’iy intellekt tayyor javob beruvchi vosita emas, balki **muammoli vaziyat yaratish va o‘quv faoliyatini tashkil etishga yordam beruvchi vosita** sifatida qaraladi.

Uchinchi yo‘nalish — **ekologik hikoya va ritorik nutqni birlashtirish**.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun hikoya qilish samarali pedagogik vositalardan biridir. Masalan, “Bir tomchi suvning sayohati”, “Daraxtning bir kuni”, “O‘rmonda yo‘qolgan qush”, “Toza shahar” kabi ekologik mazmundagi hikoyalar asosida o‘quvchilarga nutqiy topshiriqlar berish mumkin.

O‘quvchi hikoyani tinglagach:

1. voqeani qayta hikoya qiladi;
2. asosiy muammoni aniqlaydi;
3. qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildiradi;
4. o‘z yechimini taklif qiladi;
5. fikrini dalillar bilan asoslaydi.

Shu tariqa ekologik mazmun **nutqiy va kommunikativ faoliyat** bilan bog‘lanadi.

To‘rtinchi yo‘nalish — **individual ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish**.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi va nutqiy rivojlanishi bir xil emas. Ayrim o‘quvchilar fikrini tez va batafsil ifodalasa, boshqalari qisqa javob berishi mumkin. Sun’iy intellekt yordamida o‘qituvchi turli murakkablikdagi savol va topshiriqlarning dastlabki variantlarini ishlab chiqishi mumkin.

Masalan:

Boshlang‘ich daraja: “Tabiatni asrash uchun uchta ishni ayting.”

O‘rta daraja: “Nima uchun suvni tejash kerak? Javobingizni ikki sabab bilan tushuntiring.”

Yuqori daraja: “Agar mahallangizda suv sarfi haddan tashqari oshsa, muammoni kamaytirish uchun qanday reja taklif qilgan bo‘lardingiz?”

Bu jarayon o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi.

Beshinchi yo‘nalish — **ekologik muammolar bo‘yicha mini-debatlar**.

Boshlang‘ich ta’limda debatlar murakkab akademik shaklda emas, balki yoshga mos sodda savollar asosida tashkil etilishi mumkin.

Masalan:

“Maktabda plastik idishlardan foydalanishni kamaytirish kerakmi?”

Bir guruh o‘z fikrini bildiradi, ikkinchi guruh boshqa nuqtayi nazarni asoslaydi. O‘qituvchi esa o‘quvchilarga:

- fikrni aniq aytish;
- suhbatdoshni tinglash;
- dalil keltirish;
- hurmat bilan munosabat bildirish;
- xulosa chiqarish

qoidalarini o‘rgatadi.

Bunday faoliyat ekologik madaniyat bilan bir qatorda kommunikativ madaniyatni ham rivojlantiradi.

Oltinchi yo‘nalish — **raqamli ekologik loyihalar**.

O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, ekologik loyiha ishlab chiqishlari mumkin. Masalan:

“Bizning yashil maktabimiz”,

“Suvni tejaymiz”,

“Toza sinf — sog‘lom muhit”,

“Bir o‘quvchi — bir daraxt”,

“Chiqindini kamaytiramiz”.

Sun’iy intellekt bu jarayonda loyiha g‘oyalarini shakllantirish, savollar ishlab chiqish yoki matnning dastlabki variantini tayyorlashda yordamchi bo‘lishi mumkin. Biroq o‘quvchining yakuniy fikri va ijodiy mahsuloti mustaqil faoliyatga asoslanishi lozim.

UNESCO ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishda inson markazidagi yondashuv, ma’lumotlar maxfiyligi, yoshga moslik va pedagogik maqsadga muvofiqlikni alohida ta’kidlaydi. ЮНЕСКО Shu sababli boshlang‘ich sinflarda sun’iy intellektdan foydalanish bevosita o‘quvchining mustaqil foydalanishiga emas, avvalo **o‘qituvchi vositachiligi va pedagogik nazoratiga** asoslangan bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning nazariy tahlili asosida zamonaviy ritorika va sun’iy intellekt integratsiyasi quyidagi pedagogik natijalarga xizmat qilishi mumkin:

- o‘quvchilarning ekologik bilimlarini tizimlashtirish;
- ekologik muammolarni tushunish va tahlil qilish;
- fikrni og‘zaki va yozma shaklda ifodalash;
- ekologik muammolar bo‘yicha savol berish;

- dalillar asosida fikr yuritish;
- muammoli vaziyatlarga yechim taklif qilish;
- tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantirish;
- raqamli va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish.

Bu jarayonda OECD tomonidan ilgari surilgan o‘quvchining faolligi, mustaqil harakat qilishi, bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlarni uyg‘un rivojlantirishga qaratilgan yondashuv ham muhim metodik asos bo‘la oladi. OECD

Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanishning ayrim cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan axborot har doim ham xatosiz bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi mazmunni tekshirishi kerak. Ikkinchidan, kichik yoshdagi o‘quvchilarni texnologiyaga haddan tashqari bog‘lab qo‘ymaslik lozim. Uchinchidan, o‘quvchining mustaqil fikrlashi tayyor sun’iy intellekt javoblari bilan almashtirilmasligi kerak.

Demak, maqolada taklif etilayotgan modelda asosiy markazda **o‘quvchi**, pedagogik boshqaruv markazida **o‘qituvchi**, texnologik yordamchi sifatida esa **sun’iy intellekt** turadi. Zamonaviy ritorika esa ushbu jarayonni o‘quvchining faol nutqiy va kommunikativ faoliyati bilan bog‘laydi.

Xulosa

Tadqiqotning nazariy va metodik tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’limda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonini zamonaviy ritorika va sun’iy intellekt imkoniyatlari bilan boyitish ta’limning mazmuni va metodlarini kengaytirish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Ekologik madaniyat o‘quvchining tabiat haqidagi bilimlari bilangina belgilanmaydi. U ekologik qadriyatlar, mas’uliyatli xulq-atvor, tabiatga ehtiyotkor munosabat, ekologik muammolarni tushunish va ularni hal etishga tayyorlik kabi tarkibiy qismlarni ham o‘z ichiga oladi. UNESCOning barqaror rivojlanish uchun ta’lim konsepsiyasi ham bilim, ko‘nikma, qadriyat va mas’uliyatli harakatni o‘zaro bog‘lashga urg‘u beradi. ЮНЕСКО

Zamonaviy ritorika esa o‘quvchining ekologik mavzularni shunchaki o‘zlashtirib qolmasdan, ular haqida **fikr yuritishi, savol berishi, dalil keltirishi, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilishi va boshqalarning fikrini tinglashi** uchun sharoit yaratadi.

Sun’iy intellekt esa ushbu jarayonni turli darajadagi topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, ekologik hikoyalar, interaktiv materiallar va ijodiy loyihalar bilan boyitishda yordamchi vosita bo‘lishi mumkin. Biroq sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni pedagogik maqsadga bo‘ysundirilishi lozim.

Shunday qilib, **“zamonaviy ritorika — ekologik mazmun — sun’iy intellekt — o‘quvchi faoliyati”** o‘zaro bog‘langan pedagogik tizim sifatida qaralishi mumkin. Bunday yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik bilim, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash va mas’uliyatli xulq-atvorning uyg‘un rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur metodikaning boshlang‘ich sinflarda tajriba-sinovdan o‘tkazilishi, o‘quvchilarning ekologik bilimlari va kommunikativ ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni diagnostik mezonlar asosida aniqlash hamda uning samaradorligini matematik-statistik usullar yordamida baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. ЮНЕСКО

2. UNESCO. Education for Sustainable Development: What You Need to Know. Paris: UNESCO, 2026. ЮНЕСКО
3. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2017. ЮНЕСКО
4. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris: UNESCO, 2020. ЮНЕСКО
5. UNESCO. Artificial Intelligence and the Futures of Learning. Paris: UNESCO. ЮНЕСКО
6. OECD. The OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD. OECD
7. OECD. Future of Education and Skills 2030/2040. Paris: OECD. OECD
8. OECD. What Students Learn Matters: Towards a 21st Century Curriculum. Paris: OECD, 2020. OECD
9. OECD. OECD Teaching Compass: Reimagining Teachers as Agents of Curriculum Changes. Paris: OECD Publishing, 2025. OECD
10. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
11. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson, 2016.
12. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury Academic, 2017.
13. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste’dod, 2008.
14. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2006.
15. Muslimov N.A. va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent: Sano-standart, 2015.

UDC:338.48-2-057.875(575/1)

TARIXIY-MADANIY TURIZM ASOSIDA OLIY TA’LIM TALABALARINING MILLIY QADRIYATLARGA DAXLDORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Nafasov Doniyor Shernafasovich
Urganch davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim fakulteti decani pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), v.b. professor, e-mail: nafasovdoniyor@gmail.com
Tel: +998930931876

Annotatsiya. Mazkur tezisda tarixiy-madaniy turizm vositasida oliy ta’lim talabalarining milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantirish masalasi pedagogik-metodik jihatdan tadqiq etilgan. Tarixiy obidalar, muzeylar, ziyoratgohlar, arxeologik yodgorliklar va mahalliy madaniy muhit talabaning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi, madaniy merosga hurmati hamda uni asrashga mas’uliyatli munosabatini rivojlantiruvchi tarbiyaviy resurs sifatida tavsiflangan. Tarixiy-madaniy turizmni tashkil etishning manbashunoslikka tayyorgarlik, obyektni kontekstual o‘rganish, mahalliy xotirani qayd etish, ijodiy talqin va ijtimoiy taqdimot bosqichlariga asoslangan metodikasi ishlab chiqilgan. “Tarixiy obyekt pasporti”, “Mahalliy xotira”, “Eksponat hikoyasi”, “Meros himoyachisi” va “Raqamli turistik hikoya” topshiriqlarining didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Talabalarning milliy qadriyatlarga daxldorligini baholash uchun tarixiy anglash, qadriyatiy munosabat, madaniy talqin va merosni asrashga yo‘naltirilgan amaliy tashabbus mezonlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy-madaniy turizm, oliy ta’lim, milliy qadriyat, daxldorlik, tarixiy xotira, madaniy meros, o‘lkashunoslik, mahalliy xotira, raqamli hikoya, metodika.

Аннотация. В тезисе с педагогико-методической точки зрения исследуется проблема развития у студентов высших образовательных учреждений чувства сопричастности к национальным ценностям средствами историко-культурного туризма. Исторические памятники, музеи, места паломничества, археологические объекты и местная культурная среда рассматриваются как воспитательные ресурсы, способствующие развитию исторической памяти, национальной идентичности, уважения к культурному наследию и ответственного отношения к его сохранению. Разработана методика организации историко-культурного туризма, включающая этапы источниковедческой подготовки, контекстуального изучения объекта, фиксации локальной памяти, творческой интерпретации и общественной презентации. Раскрыты дидактические возможности заданий «Паспорт исторического объекта», «Локальная память», «История экспоната», «Защитник наследия» и «Цифровой туристический рассказ». Для оценивания сопричастности студентов к национальным ценностям предложены критерии исторического осмысления, ценностного отношения, культурной интерпретации и практической инициативы.

Ключевые слова: историко-культурный туризм, высшее образование, национальные ценности, сопричастность, историческая память, культурное наследие, краеведение, локальная память, цифровой рассказ, методика.

Abstract. This thesis examines, from a pedagogical and methodological perspective, the development of higher education students’ sense of belonging to national values through

historical and cultural tourism. Historical monuments, museums, pilgrimage sites, archaeological heritage, and local cultural environments are considered educational resources that contribute to historical memory, national identity, respect for cultural heritage, and responsibility for its preservation. A methodology is proposed that comprises source-based preparation, contextual study of heritage sites, documentation of local memory, creative interpretation, and public presentation. The didactic potential of the tasks “Historical Site Profile,” “Local Memory,” “The Story of a Museum Object,” “Heritage Guardian,” and “Digital Tourism Story” is explained. Historical understanding, value-based attitudes, cultural interpretation, and practical initiatives are proposed as assessment criteria.

Keywords: historical and cultural tourism, higher education, national values, sense of belonging, historical memory, cultural heritage, local history, community memory, digital storytelling, methodology.

KIRISH. Tarixiy-madaniy meros xalqning ko‘p asrlik ijtimoiy tajribasi, ma’naviy qadriyatlari, turmush tarzi, bunyodkorlik an’analari va milliy tafakkurini o‘zida mujassamlashtiradi. Yosh avlodning mazkur merosni anglashi tarix haqidagi ma’lumotlarni egallash bilangina cheklanmay, unda milliy o‘zlik, tarixiy xotira, ajdodlar tajribasiga hurmat va madaniy boyliklarni asrash mas’uliyatini shakllantirishni ham nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi ta’lim sohasining asosiy prinsiplaridan biri sifatida belgilangan [1]. Ushbu talab oliy ta’lim mazmunida milliy tarix, moddiy va nomoddiy madaniy meros, xalq an’analari hamda hududiy madaniy muhitning pedagogik imkoniyatlaridan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Tarixiy-madaniy turizm talabaning tarixiy obyekt bilan bevosita muloqotini ta’minlaydigan, nazariy bilimni real madaniy muhit bilan bog‘laydigan pedagogik vositadir. Tarixiy obida, muzey eksponati, ziyoratgoh, arxeologik yodgorlik yoki an’anaviy mahalla muhiti talaba uchun tomosha obyekti emas, balki tarixiy hodisa, inson faoliyati va qadriyatiy munosabatlarni tahlil qilish manbai bo‘lib xizmat qiladi. UNESCO hujjatlarida madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazish va yoshlarni uni asrash jarayoniga jalb etish zarurligi qayd etilgan [2].

O‘zbekistonning tarixiy shaharlari, me’moriy majmualari, muzeylari va arxeologik obyektlari milliy qadriyatlarga daxldorlikni rivojlantirish uchun katta pedagogik imkoniyatga ega. Jumladan, UNESCOning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan Ichan-Qal’a majmuasi shaharsozlik, me’morchilik, hunarmandchilik, davlatchilik va mahalliy turmush madaniyatini yaxlit o‘rganish imkonini beradi [3].

Biroq tarixiy obyektga tashrif buyurishning o‘zi milliy qadriyatlarga daxldorlikni avtomatik ravishda rivojlantirmaydi. Tashrifdan oldin tarixiy manbalar o‘rganilmasa, obyekt muayyan davr va ijtimoiy muhit bilan bog‘lanmasa, mahalliy aholi xotirasi qayd etilmasa hamda olingan taassurot ijodiy mahsulot yoki ijtimoiy tashabbusga aylantirilmasa, faoliyatning tarbiyaviy natijasi cheklangan bo‘ladi.

Mazkur tezisning maqsadi tarixiy-madaniy turizm vositasida oliy ta’lim talabalarining milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantirish metodikasini asoslashdan iborat. Shu maqsadda tarixiy-madaniy turizmning tarbiyaviy imkoniyatlari aniqlashtirildi, talabalar faoliyatini tashkil

etish bosqichlari ishlab chiqildi, maxsus topshiriqlar tizimlashtirildi va baholash mezonlari belgilandi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiy-madaniy, makonga asoslangan ta’lim, manbashunoslik, interpretativ va loyihaviy yondashuvlar tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar tarixiy-madaniy obyektni tayyor bilim namoyish etiladigan vosita sifatida emas, balki talabaning mustaqil izlanishi, tarixiy dalilni sharhlashi, mahalliy xotirani o‘rganishi va madaniy merosga shaxsiy munosabatini ifodalashi uchun xizmat qiladigan faol ta’lim muhiti sifatida talqin etish imkonini berdi.

Tarixiy-madaniy yondashuv asosida me’moriy obida, muzey eksponati, arxeologik topilma, ziyoratgoh va mahalliy turmush muhiti muayyan tarixiy davr hamda ijtimoiy munosabatlarning ifodasi sifatida o‘rganildi. Manbashunoslik yondashuvi yozma, moddiy, tasviriy va og‘zaki manbalarni o‘zaro qiyoslashga, interpretativ yondashuv esa obyektning tarixiy, estetik, ma’naviy va ijtimoiy ahamiyatini dalillar asosida ochib berishga yo‘naltirildi. UNESCOning Madaniyat va san’at ta’limi bo‘yicha asosiy hujjatida ta’lim oluvchilarni merosni anglash, ijodiy talqin qilish va madaniy hayotda faol ishtirok etishga yo‘naltirish zarurligi belgilangan [4].

Loyihaviy yondashuv talabaning o‘rganilgan materialni raqamli turistik hikoya, audioyo‘riqnoma, tarixiy obyekt pasporti, tematik xarita yoki merosni asrashga qaratilgan targ‘ibot loyihasiga aylantirishini nazarda tutdi. Tadqiqotda ilmiy va normativ manbalarni tahlil qilish, tarixiy-qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish, og‘zaki tarix materiallarini yig‘ish, kontent-tahlil, pedagogik loyihalash va mezonlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Og‘zaki tarix materiallaridan foydalanishda suhbatdoshning roziligini olish, uning fikrini mazmunan buzmaslik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish hamda subyektiv xotirani tasdiqlangan tarixiy fakt bilan tenglashtirmaslik talabi belgilandi. Mahalliy aholi xotirasi hududning ijtimoiy va madaniy mazmunini boyituvchi alohida manba turi sifatida qabul qilindi.

Metodikaning yetakchi tamoyillari quyidagilar:

1. Tarixiy haqqoniylik tamoyili – obyekt haqidagi ma’lumotlarni ishonchli ilmiy, arxiv, muzey va rasmiy manbalar asosida o‘rganish
2. Hududiy daxldorlik tamoyili – meros mazmunini talabaning yashash hududi, shaxsiy tajribasi va ijtimoiy muhiti bilan bog‘lash
3. Manbalar xilma-xilligi tamoyili – yozma, moddiy, tasviriy va og‘zaki manbalardan qiyoslangan holda foydalanish
4. Faol interpretatsiya tamoyili – tayyor izohni takrorlamasdan, obyekt mazmunini dalillar asosida mustaqil sharhlash
5. Avlodlararo muloqot tamoyili – keksa avlod, hunarmand, muzey xodimi va tarixchilar bilan hamkorlik qilish
6. Merosga mas’uliyat tamoyili – o‘rganishni merosni asrash va targ‘ib qilishga qaratilgan amaliy faoliyat bilan yakunlash

TADQIQOT NATIJALARI. Tadqiqot natijasida tarixiy-madaniy turizm talabalarning milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantiruvchi besh bosqichli metodik jarayon sifatida asoslandi. Bosqichlar manba bilan ishlashdan boshlanib, merosni asrashga qaratilgan amaliy tashabbus bilan yakunlanadi.

Manbashunoslikka tayyorgarlik bosqichi. Talabalar obyektga doir ilmiy adabiyotlar, tarixiy hujjatlar, muzey kataloglari, arxiv fotosuratlari va xaritalarni yig‘adilar. Har bir ma’lumotning muallifi, yaratilgan vaqti, maqsadi hamda ishonchlilik darajasi aniqlanadi. “Ushbu obyekt qaysi tarixiy ehtiyoj tufayli yaratilgan?”, “Uning jamiyat hayotidagi vazifasi qanday bo‘lgan?” kabi savollar shakllantiriladi. Bosqich yakunida obyekt nomi, davri, vazifasi, manbalari va tashrif davomida tekshiriladigan savollarni qamrab olgan dastlabki obyekt dosyesi tayyorlanadi.

Kontekstual o‘rganish bosqichi. Talaba obyektning me’moriy tuzilishi, bezaklari, yozuvlari, hududdagi joylashuvi va boshqa obyektlar bilan aloqasini kuzatadi. Natijalar dala kundaligi, eskiz, foto-fiksatsiya va tematik xarita orqali qayd etiladi. “Tarixiy obyekt pasporti”da obyektning tarixiy nomi, yaratilgan davri, dastlabki vazifasi, mahalliy tarixdagi o‘rni, saqlanish holati va muhofazaga doir muammo yoritiladi.

Mahalliy xotirani qayd etish bosqichi. Talabalar muzey xodimlari, tarixchilar, hunarmandlar, mahalla faollari yoki keksa avlod vakillari bilan yarim tuzilmali intervyu o‘tkazadilar. “Mahalliy xotira” topshirig‘ida suhbatning muhim qismlari audio yoki yozma shaklda qayd etilib, ilmiy manbalardagi ma’lumotlar bilan qiyoslanadi. Farqlar xotiraning subyektiv xususiyati va voqeaning mahalliy talqini nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Ijodiy talqin bosqichi. To‘plangan tarixiy dalillar, kuzatishlar va og‘zaki xotira materiallari ijodiy mahsulotga aylantiriladi. “Eksponat hikoyasi”da muzey buyumining yaratilishi va tarixiy muhitdagi ahamiyati yoritiladi. “Raqamli turistik hikoya”da obyektning inson hayoti, mahalliy madaniyat yoki muayyan qadriyat bilan bog‘liq jihati uch-besh daqiqalik audio yoki videoda ochib beriladi. Badiiy talqin tekshirilgan tarixiy faktlarga zid bo‘lmasligi shart.

Ijtimoiy taqdimot bosqichi. Talabalar yaratgan mahsulotlar ko‘rgazma, loyiha himoyasi, virtual xarita yoki QR-marshrut shaklida taqdim etiladi. “Meros himoyachisi” topshirig‘ida obyekt uchun ilmiy tekshirilgan QR-izoh yaratish, mas’uliyatli tashrif qoidalarini ishlab chiqish, mahalliy hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash yoki meros muhofazasiga doir jamoatchilik tashabbusi taklif qilinadi.

Milliy qadriyatlarga daxldorlikni baholash mezonlari. Tarbiyaviy natija talabaning tashrifda qatnashgani bilan emas, balki tarixiy merosni anglashida, unga munosabatida, madaniy mazmunni mustaqil talqin qilishida va merosni asrashga qaratilgan faoliyatida baholanadi.

1-jadval

Milliy qadriyatlarga daxldorlikni baholash mezonlari.

Mezon	Ko‘rsatkichlar	Baholash vositasi
Tarixiy anglash	Ishonchli manbani tanlash; fakt va talqinni farqlash; obyektni davr va ijtimoiy muhit bilan bog‘lash	Obyekt dosyesi va manbalar tahlili
Qadriyatiy munosabat	Merosning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglash; unga hurmat va mas’uliyat	Refleksiv esse va qadriyatiy vaziyat tahlili

Madaniy talqin	Obyektning ramziy va ma’naviy mazmunini dalillar asosida zamonaviy shaklda ifodalash	Raqamli hikoya, audioyo‘riqnoma yoki infografika
Amaliy tashabbus	Merosni asrash muammosini aniqlash, asoslangan yechim taklif qilish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etish	Meros himoyachisi loyihasi va portfolio

Yuqori darajada talaba manbalarni mustaqil tekshiradi, obyektni kontekstual tahlil qiladi, qadriyatiy mazmunni dalillaydi, original mahsulot yaratadi va amaliy tashabbusni ilgari suradi. O‘rta darajada asosiy mazmun anglanadi, ammo manba tahlili yoki mustaqil talqinda metodik yordam talab qilinadi. Boshlang‘ich darajada tayyor ma’lumotni qayta bayon qilish ustun bo‘lib, obyektning qadriyatiy ahamiyati yuzaki izohlanadi.

MUHOKAMA. Taklif etilgan metodika tarixiy-madaniy obyektni talabaning mustaqil bilish, qadriyatiy anglash va ijtimoiy faoliyatini birlashtiruvchi pedagogik makon sifatida talqin etadi. Makonga asoslangan ta’lim konsepsiyasida ta’lim mazmunini hudud tarixi, madaniyati va mahalliy hamjamiyat bilan bog‘lash talabaning shaxsiy daxldorligini kuchaytirishi ko‘rsatilgan [5].

Muzey ta’limiga oid tadqiqotlarda tashrifchining tajribasi shaxsiy, ijtimoiy va jismoniy kontekstlar o‘zaro ta’sirida shakllanishi qayd etilgan [6]. Shu sababli obyekt haqida ma’lumot berish bilan bir qatorda talabaning shaxsiy tajribasi, guruhiy muloqoti va real makondagi kuzatuvi hisobga olinadi.

Raqamli hikoya talabaning tadqiqotchilik, nutq, vizual savodxonlik va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini bir vazifada uyg‘unlashtiradi [7]. Biroq raqamli mahsulotning jozibadorligi ilmiy haqqoniylikdan ustun qo‘yilmaydi: fakt va badiiy talqin ajratiladi, foydalanilgan manbalar ko‘rsatiladi.

Taklif etilgan metodika uch jihati bilan ajralib turadi: sayohat tarixiy manbalarni qiyosiy o‘rganish bilan boshlanadi; obyektni kuzatish mahalliy xotira va avlodlararo muloqot bilan boyitiladi; o‘rganish merosni asrashga qaratilgan ijtimoiy tashabbus bilan yakunlanadi. Metodika nazariy-loyihaviy xususiyatga ega. Uni keng joriy etishdan oldin tajriba-sinov va baholash vositalarining validlik hamda ishonchlilik tekshiruvi talab qilinadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tarixiy-madaniy turizm talabalarda milliy qadriyatlarga daxldorlikni rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatga ega. Ushbu imkoniyat talabaning tarixiy dalilni mustaqil o‘rganishi, obyektni real madaniy muhitda tahlil qilishi, mahalliy xotirani qayd etishi, olingan mazmunni ijodiy talqin qilishi va merosni asrashga qaratilgan tashabbusda ishtirok etishi orqali ro‘yobga chiqadi.

Milliy qadriyatlarga daxldorlik tarixiy-madaniy merosni bilish, uning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglash, unga ijobiy qadriyatiy munosabat bildirish hamda uni saqlash va targ‘ib qilish faoliyatida mas’uliyat bilan qatnashishni birlashtiruvchi integrativ shaxsiy sifat sifatida aniqlandi.

Ishlab chiqilgan metodika manbashunoslikka tayyorgarlik, kontekstual o‘rganish, mahalliy xotirani qayd etish, ijodiy talqin va ijtimoiy taqdimot bosqichlaridan tarkib topdi. Tarixiy anglash, qadriyatiy munosabat, madaniy talqin va amaliy tashabbus mezonlari esa

talabaning obyekt dosyesi, dala kundaligi, intervyu materiali, ijodiy mahsuloti, refleksiv essesi va loyihasini yagona portfolio asosida baholash imkonini beradi.

1. Tarixiy-madaniy obyektlarga tashriflarni tegishli fanlarning o‘quv natijalari va mustaqil ta’lim topshiriqlari bilan integratsiyalash.

2. Ekskursiyadan oldin kamida ikki turdagi manbani qiyosiy o‘rganish va tashrif davomida tekshiriladigan savollarni shakllantirish.

3. Muzey xodimlari, tarixchilar, hunarmandlar, mahalla faollari va keksa avlod vakillari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

4. Raqamli mahsulotlarda tarixiy manbalarni ko‘rsatish, fakt bilan badiiy talqinni aniq farqlash va tekshirilmagan rivoyatlarni ilmiy haqiqat sifatida bermaslik.

5. Har bir loyiha yakunida merosni asrash, mas’uliyatli tashrif madaniyati yoki mahalliy merosni targ‘ib qilishga qaratilgan amaliy tashabbus ishlab chiqish.

6. Metodika va baholash mezonlarini keng joriy etishdan oldin turli yo‘nalish va hududlarda tajriba-sinovdan o‘tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. URL: https://lex.uz/docs/5013007

2. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 16 November 1972. URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/

3. UNESCO World Heritage Centre. Itchan Kala. World Heritage List, No. 543. URL: https://whc.unesco.org/en/list/543/

4. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Paris, 2024. URL:https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/04/WCCAE_UNESCO%20Framework_EN_0.pdf

5. Smith G.A. Place-based education: Learning to be where we are // Phi Delta Kappan. 2002. Vol. 83, No. 8. P. 584–594. DOI: 10.1177/003172170208300806

6. Falk J.H., Dierking L.D. The Museum Experience Revisited. Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2013. 416 p.

7. Robin B.R. Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom // Theory Into Practice. 2008. Vol. 47, No. 3. P. 220–228. DOI: 10.1080/00405840802153916

YANGI AVLOD DARSLIKLARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING GEOGRAFIK BILIMLARINI SHAKLLANTIRISH: DOLZARB MUAMMOLAR VA METODIK YECHIMLAR

Tajiyev Qudrat Qadirberganovich
Urganch davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar kafedrasi dotsent v.b., g.f.f.d. (PhD)
e-mail: *tajiyevqq@gmail.com*
Tel: +998903247802

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich ta’limda joriy etilayotgan yangi avlod «Tabiiy fan» (Science) darsliklaridagi geografik mazmunni o‘qitish nazariy, me’yoriy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Geografik savodxonlik, fazoviy tafakkur va xarita savodxonligi tushunchalari J. Piaje, L.S. Vigotskiy va J. Bruner yondashuvlari asosida yoritilgan. Integratsiyalashgan fan sharoitida o‘qituvchining geografik tayyorgarligi, mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi, mahalliy material, amaliy ta’minot, baholash va bosqichlar uzviyligi bilan bog‘liq muammolar aniqlangan. Geografik tushunchalarni spiral rivojlantirish ketma-ketligi, namunaviy dars modeli va baholash rubrikasi taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *yangi avlod darsliklari, Tabiiy fan (Science), boshlang‘ich ta’lim, geografik mazmun, fazoviy tafakkur, xarita savodxonligi, spiral kurikulum, o‘lkashunoslik.*

Аннотация. *В статье с теоретической, нормативной и практической сторон анализируется преподавание географического содержания в учебниках нового поколения по интегрированному предмету «Естественные науки» (Science) в начальном образовании. Понятия географической грамотности, пространственного мышления и картографической грамотности раскрыты на основе подходов Ж. Пиаже, Л.С. Выготского и Дж. Брунера. Выявлены проблемы, связанные с географической подготовкой учителя, соответствием абстрактных понятий возрасту, местным материалом, практическим обеспечением, оцениванием и преемственностью ступеней. Предложены последовательность спирального развития географических понятий, модель урока и рубрика оценивания.*

Ключевые слова: *учебники нового поколения, Естественные науки (Science), начальное образование, географическое содержание, пространственное мышление, картографическая грамотность, спиральная учебная программа, краеведение.*

Abstract. *The article analyses the teaching of geographical content in the new-generation textbooks of the integrated subject «Natural Science» (Science) in primary education from theoretical, regulatory and practical perspectives. The concepts of geographical literacy, spatial thinking and map literacy are explained on the basis of the approaches of J. Piaget, L.S. Vygotsky and J. Bruner. Problems related to teachers’ geographical training, age-appropriateness of abstract concepts, local material, practical resources, assessment and continuity between stages are identified. A spiral sequence of geographical concepts, a model lesson and an assessment rubric are proposed.*

Keywords: *new-generation textbooks, Natural Science (Science), primary education, geographical content, spatial thinking, map literacy, spiral curriculum, local studies.*

Kirish

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri tabiiy fanlar ta’limini yangilashdir. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha

rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-yil avgust oyida qabul qilingan PQ-4805-son qarorga muvofiq 1–6-sinflarda tabiiy fanlar yagona «Tabiiy fan» (Science) doirasida o‘qitilishi belgilandi: 1–2-sinflarda «Atrofimizdagi olam», 3–4-sinflarda «Tabiatshunoslik», 5–6-sinflarda esa geografiya, biologiya, fizika mazmuni va kimyoning boshlang‘ich tushunchalari uyg‘unlikda beriladi [1; 2; 3]. Bunday yondashuv bolada olam haqida yaxlit tasavvur shakllantirishga, fanlar mazmunidagi takrorlarni kamaytirishga qaratilgan. Tabiiy fanlarni o‘qitishning dolzarb muammolari ilmiy-amaliy anjumanlarda ham muhokama qilinmoqda [4].

Integratsiya bir tomondan yaxlit dunyoqarash uchun imkoniyat yaratsa, ikkinchi tomondan alohida fanga xos bilim va ko‘nikmalar «erib ketish» xavfini tug‘diradi. Geografiya uchun bu xavf ayniqsa seziladi: xarita, plan, yo‘nalish, masshtab kabi tushunchalar tabiiy-ilmiy kurs doirasida o‘z o‘rnini topmasa, o‘quvchida fazoviy tafakkur va geografik savodxonlik yetarli shakllanmaydi. Xalqaro tadqiqotlar fazoviy tafakkurni maktab ta’limining alohida ahamiyatli ko‘nikmasi deb hisoblaydi [5; 6]. Shu bois yangi avlod darsliklaridagi geografik mazmunni o‘qitish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsadi — yangi avlod «Tabiiy fan» darsliklari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geografik bilimlarini shakllantirishning nazariy asoslarini yoritish, amaliyotdagi muammolarni aniqlash va ularni hal etishning metodik tizimini taklif etish. Vazifalar: (1) geografik savodxonlik, fazoviy tafakkur, xarita savodxonligi tushunchalarini aniqlash; (2) geografik mazmunni yosh psixologiyasi va didaktika nuqtayi nazaridan asoslash; (3) o‘qitishdagi muammolarni tizimlashtirish; (4) namunaviy dars va baholash vositalarini ishlab chiqish. Ilmiy farazlar: geografik tushunchalar amaliy faoliyat bilan bog‘lab o‘rgatilganda ta’rifni yodlashga nisbatan chuqurroq o‘zlashtiriladi; o‘qituvchining geografik-metodik tayyorgarligi darslikdagi geografik mazmunning amalda ro‘yobga chiqish darajasini belgilaydi; mahalliy material va kuzatishga asoslangan topshiriqlar o‘quvchi motivatsiyasini oshiradi.

Nazariy-metodologik asoslar

Asosiy tushunchalar. Geografik savodxonlik o‘quvchining joylashuv, hudud, o‘zaro bog‘liqlik, inson va tabiat munosabati kabi tayanch g‘oyalar asosida dunyoni tushunishini bildiradi [6]. Fazoviy tafakkur esa fazoviy tushunchalardan (masofa, yo‘nalish, joylashuv), tasvirlash vositalaridan (plan, xarita, diagramma) va fikrlash jarayonlaridan iborat uch komponentli qobiliyat sifatida talqin qilinadi [5]. Xarita savodxonligi — shartli belgilarni o‘qish, yo‘nalish va masofani aniqlash, xaritadan axborot olish ko‘nikmasidir. Boshlang‘ich bosqichda bu tushunchalar mustaqil fan sifatida emas, balki «Tabiiy fan» mazmunining ichida ketma-ket shakllantiriladi.

Yosh psixologiyasi asosi. J. Piaje va B. Inhelder tadqiqotlariga ko‘ra, bolaning fazoviy tasavvurlari bosqichma-bosqich rivojlanadi: dastlab topologik munosabatlar (yaqin, ichida, yonida), keyin proyektiv munosabatlar (turli nuqtadan ko‘rish, o‘ng va chap), so‘ngra evklid munosabatlari (o‘lchov, masofa, masshtab) shakllanadi [7; 8]. Bu qonuniyat geografik mazmunni joylashtirishda muhim: fazoviy yo‘nalish va oddiy eskiz kichik sinflarga, o‘lchovga asoslangan plan va masshtab keyingi bosqichga mos keladi. Konkret operatsiyalar bosqichidagi bola mantiqiy fikrlashni asosan ko‘rish va qo‘l bilan tekshirish mumkin bo‘lgan narsalar orqali egallaydi [7]. L.S. Vigotskiy esa bilimni o‘zlashtirishda yaqin rivojlanish zonasi, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik hamda madaniy vositalarning (xarita, plan, kompas) roliga e’tibor

qaratadi [9]. Xarita bolaning faoliyatini boshqaradigan vosita bo‘lgani uchun, uni tayyor shaklda emas, o‘qituvchi yordamida foydalanish orqali o‘zlashtirish kerak.

Didaktik asos. J. Bruner spiral kurikulum g‘oyasini ilgari surgan: asosiy tushunchalar turli bosqichlarda qaytariladi, ammo har safar yuqori darajada va kengroq mazmunda beriladi [10]. Bu g‘oya 1–6-sinflarda geografik tushunchalarni izchil rivojlantirish uchun nazariy tayanchdir. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchidan bilimni real vaziyatda qo‘llash qobiliyatini kutadi [11], ya’ni geografik mazmun faqat ma’lumot sifatida emas, kuzatish, o‘lchash va xulosa chiqarish faoliyati sifatida tashkil etilishi kerak. Metodologiya. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, me’yoriy hujjatlar va ilmiy-metodik manbalarni o‘rganish, mazmuniy va solishtirma tahlil, tizimli yondashuv hamda pedagogik modellashtirish usullariga asoslanadi. Maqolada ayrim darslik yoki muallif mazmuni baholanmaydi, tahlil umumiy xarakterda.

Geografik mazmunning tuzilishi va yosh xususiyatiga mosligi

Boshlang‘ich sinflarda geografik mazmun alohida fan sifatida emas, mavzular majmuasi shaklida beriladi. U odatda fazoviy yo‘nalish, plan va xarita, yer usti shakllari va suvlar, ob-havo va fasllar, inson va tabiat munosabati kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Yuqoridagi nazariy asoslarni hisobga olib, ushbu yo‘nalishlarning bosqichlar bo‘yicha spiral rivojlanish ketma-ketligi 1-jadvalda taklif etilgan. Jadval mavjud o‘quv dasturlarining ko‘chirmasi emas, balki tahlil uchun mo‘ljallangan model bo‘lib, uni amaldagi darsliklar mazmuni bilan solishtirish mumkin.

1-jadval. Geografik tushunchalarning taklif etilayotgan spiral ketma-ketligi

Geografik yo‘nalish	1–2-sinf («Atrofimizdagi olam»)	3–4-sinf («Tabiatshunoslik»)	5–6-sinf (integratsiyalashgan kurs)
Fazoviy yo‘nalish	Yaqin–uzoq, o‘ng–chap, oldin–orqada; maktabga yo‘l	Gorizont tomonlari, kompas, Quyosh bo‘yicha yo‘nalish	Yo‘nalishni kompas va xarita bo‘yicha aniqlash
Plan va xarita	Xona va hovli eskizi	Plan, shartli belgilar, o‘z hududi plani	Masshtab, xarita, globus, Yer sharining tasviri
Yer usti shakllari va suvlar	Kuzatish, guruhlash	Relyef shakllari, suv havzalari, o‘lka misollari	O‘zbekiston relyefi va suvlari; sabab-oqibat bog‘lanishlari
Ob-havo va iqlim	Kundalik kuzatish, fasllar	Ob-havo kundaligi, oddiy diagramma	Ob-havo va iqlim farqi, tabiat zonalari
Inson va tabiat	Tabiatni asrash qoidalari	Mahalliy ekologik muammolar	Suv resurslari, Orol muammosi, mas’uliyat

Izoh: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Asosiy muammolarning tahlili

Birinchi muammo — o‘qituvchining geografik tayyorgarligi. 1–4-sinflarda «Tabiiy fan» bilan ishlovchi o‘qituvchilarning asosiy qismi boshlang‘ich ta’lim ixtisosligiga ega. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanni sinf o‘qituvchilariga yuklash tavsiyasi [2] ularning geografik-metodik tayyorgarligi masalasini dolzarb qiladi. Gorizont tomonlarini aniqlash, plan va xarita bilan ishlash, tabiat hodisalari sabablarini tushuntirish kabi vazifalar o‘qituvchidan nafaqat predmet bilimi, balki uni bolaga mos shaklga keltirish (pedagogik kontent bilimi) malakasini ham talab etadi. Ikkinchi muammo — mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi. Masshtab, shartli belgilar, balandlik kabi tushunchalar Piaje bo‘yicha evklid fazoviy munosabatlariga tayanadi [8]; ular bolaga matn va rasm orqali berilsa, bola ta’rifni yodlaydi, lekin tushunchani qo‘llay olmaydi.

Uchinchi muammo — mahalliy materialning yetishmasligi. O‘zbekiston tabiiy sharoiti hududlar bo‘yicha keskin farq qiladi: Qoraqalpog‘iston va Xorazm tekisliklari, Farg‘ona vodiysi, Surxondaryo yoki tog‘li hududlardagi bola turli muhitda yashaydi. Umummilliy darslik bu xilma-xillikni to‘liq aks ettira olmaydi. Vigotskiy nuqtayi nazaridan esa bilim o‘quvchining shaxsiy tajribasiga tayanganda yaqin rivojlanish zonasida samarali o‘zlashtiriladi [9]. To‘rtinchi muammo — amaliy ta’minot: kompas, globus, devoriy xarita, oddiy ob-havo asboblarining yetishmasligi geografik mazmunni nazariy bayonga aylantiradi. Beshinchi muammo — baholash tizimi: atamalarni yodlash tekshirilsa, xaritada ishlash va kuzatish ko‘nikmalari rivojlanmaydi; kompetensiyaviy yondashuv darslikda e’lon qilinsa-da, amaliyotda an’anaviy modelga qaytish xavfi mavjud [11; 12].

Oltinchi muammo — bosqichlar uzviyligi. 1–4-sinflardagi geografik tushunchalar 5–6-sinfdagi integratsiyalashgan kursda va undan keyingi geografiya kursida spiral tarzda rivojlanishi kerak [10]. Aks holda tushunchalar yo takrorlanadi, yo bo‘shliq yuzaga keladi. Yangi darsliklarni joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi nazarda tutilgani sababli [2], turli sinflar o‘rtasida mazmuniy farqlar vaqtincha saqlanib qolishi mumkin. Muammolar va yechimlar 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval. Geografik mazmunni o‘qitishdagi muammolar va yechimlar

Muammo	Ko‘rinishi	Taklif etilayotgan yechim
O‘qituvchining geografik tayyorgarligi	Masshtab, shartli belgilar, gorizont tomonlari, tabiat zonalarini tushuntirishda qiyinchilik	Malaka oshirish modullari, o‘qituvchi uchun geografik izohli qo‘llanma, fan metodistlari bilan hamkorlik
Mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi	Plan, xarita, masshtab kabi tushunchalar matn va rasm orqali beriladi, amaliy faoliyat kam	«Ko‘rib — o‘lchab — chizib» tamoyili: maktab hovlisi plani, maket, globus
Mahalliy materialning yetishmasligi	Tabiiy sharoit hududlar bo‘yicha farq qilsa-da, misollar umumiy	Hududiy ilova materiallar, o‘lkashunoslik modullari, kuzatish daftari

Muammo	Ko‘rinishi	Taklif etilayotgan yechim
Amaliy vositalar tanqisligi	Kompas, globus, devoriy xarita, ob-havo asboblari yetarli emas	Minimal amaliy to‘plam standarti, qo‘lbola vositalar bilan tajribalar
Baholashning bilimga yo‘nalganligi	Atamalarni yodlash tekshiriladi, xaritada ishlash va kuzatish tekshirilmaydi	Rubrikaga asoslangan amaliy topshiriqlar, portfolio, kuzatish daftari
Bosqichlar uzviyligi	Boshlang‘ich bosqich tushunchalari 5–6-sinfda takrorlanishi yoki tushib qolishi mumkin	Spiral rejalashtirish, 4- va 5-sinf o‘qituvchilarining qo‘shma metodik uyushmasi

Izoh: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Amaliy jihat: darsliklarni tahlil qilish mezonlari, namunaviy dars va baholash

Darslikdagi geografik mazmunni tahlil qilish mezonlari. Metodistlar va o‘qituvchilar uchun quyidagi yetti mezon taklif etiladi: (1) ilmiy to‘g‘rilik (atama va ma’lumotlar aniqligi); (2) yosh xususiyatiga muvofiqlik (1-jadvaldagi ketma-ketlikka mos kelishi); (3) amaliy faoliyat ulushi (kuzatish, o‘lchash, chizish topshiriqlari); (4) mahalliy materialga ochiqlik; (5) vizual apparat sifati (xarita, shartli belgilar, rasm aniqligi); (6) bosqichlar va fanlar bilan uzviylik; (7) baholash topshiriqlarining xarakteri (yodlash yoki qo‘llash). Har bir mezon uch pog‘onada (to‘liq, qisman, yetarli emas) baholanib, darslikdan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Namunaviy dars: «Maktab hovlisi plani» (3-sinf). *Maqsad:* o‘quvchi kompas yordamida yo‘nalishni aniqlaydi, hovli planini tuzadi va shartli belgilardan foydalanadi. *Jihozlar:* kompas, o‘lchov arqoni yoki qadam bilan o‘lchash, A3 qog‘oz, rangli qalamlar. *Bosqichlar:* (1) motivatsiya — «yashirin xazina» o‘yini orqali yo‘nalish zarurati ko‘rsatiladi; (2) guruhlarda hovlidagi obyektlar (daraxt, maydoncha, kirish eshigi) orasidagi masofa qadamlar bilan o‘lchanadi; (3) eskiz chizilib, obyektlar uchun shartli belgilar tanlanadi; (4) guruhlar planlarini solishtirib, farq sabablarini muhokama qiladi; (5) refleksiya — «plan nima uchun kerak?» degan savolga javob beriladi. Dars matematika (o‘lchov), tasviriy san’at (chizish) va ona tili (tavsif) bilan integratsiyalanadi; bunda o‘qituvchi tayyor ta’rif bermaydi, balki yordamchi savollar orqali yaqin rivojlanish zonasida yo‘naltiradi.

Baholash rubrikasi. Amaliy faoliyat natijasini baholash uchun 3-jadvaldagi rubrika taklif etiladi. Rubrika o‘quvchiga ham, ota-onaga ham tushunarli bo‘lib, o‘qituvchi uchun kuzatuvga asoslangan baholash vositasi bo‘lib xizmat qiladi va baholashni formativ xarakterga yaqinlashtiradi [12].

3-jadval. Geografik ko‘nikmalarni baholash rubrikasi (namuna)

Mezon	3-daraja (yuqori)	2-daraja (o‘rta)	1-daraja (boshlang‘ich)
Yo‘nalishni aniqlash	Kompas yordamida tomonlarni mustaqil aniqlaydi, izohlaydi	Kompas bilan o‘qituvchi yordamida aniqlaydi	Tomonlarni nomlay oladi, aniqlashda xato qiladi
Plan tuzish	Obyektlarni nisbatan to‘g‘ri joylashtiradi, shartli belgilar va izoh beradi	Joylashuv to‘g‘ri, shartli belgilar to‘liq emas	Rasm chizadi, plan xususiyatlari yo‘q
Kuzatish va xulosa	Kuzatuv natijasini yozadi va sababini tushuntiradi	Natijani yozadi, sabab keltirishda yordam kerak	Faqat alohida faktlarni aytadi

Izoh: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Muammolarni hal etish tizimi

Taklif etilayotgan yechimlar o‘zaro bog‘langan tizimni tashkil etadi. Birinchi, kasbiy rivojlanish: sinf o‘qituvchilari uchun gorizont tomonlarini aniqlash, plan tuzish, xarita bilan ishlash va ob-havo kuzatishiga yo‘naltirilgan qisqa amaliy modullar; darslikka ilova qilinadigan o‘qituvchi qo‘llanmasida har bir geografik tushunchaning ilmiy izohi va keng tarqalgan xatolar (masalan, «Quyosh sharqdan chiqadi» tushunchasining aniqligi) berilishi. Ikkinchi, konkretlashtirish: «ko‘rib — o‘lchab — chizib» tamoyili, maket, globus va maktab hovlisi bilan ishlash. Uchinchi, o‘lkashunoslik: darslikka hududiy ilova (varaq, modul, elektron resurs) va «Mening hududim tabiati» loyihasi doirasida bir oylik ob-havo kuzatuvi. To‘rtinchi, ta’minot: maktab uchun minimal amaliy to‘plam standarti va qo‘lbola vositalar bilan tajribalar to‘plami.

Beshinchi, baholash: rubrikalar, kuzatish daftari va portfolio asosida ko‘nikmalarni baholash. Oltinchi, uzviylik: 1–6-sinflar geografik tushunchalarining spiral xaritasini (1-jadvalga o‘xshash) tuzish va 4- va 5-sinf o‘qituvchilarining qo‘shma metodik uyushmasini yo‘lga qo‘yish. Yettinchi, raqamli resurslar: interaktiv xarita va qisqa videolar darslikni to‘ldiruvchi vosita bo‘lib, bolaning real kuzatishini almashtirmasligi kerak. Bu choralar bir-birini to‘ldiradi: masalan, o‘qituvchi tayyorgarligisiz amaliy ta’minot samara bermaydi, rubrikasiz esa amaliy faoliyat natijasi baholanmaydi.

Tadqiqotni davom ettirish yo‘nalishi

Ilgari surilgan farazlarni empirik tekshirish uchun pedagogik tajriba-sinov o‘tkazish tavsiya etiladi. Unda tajriba va nazorat guruhlari tanlanadi, 6–8 hafta davomida tajriba guruhida «Maktab hovlisi plani» kabi amaliy darslar, nazorat guruhida odatdagi dars o‘tkaziladi. Boshlang‘ich va yakuniy o‘lchovlar geografik tushunchalar testi, amaliy topshiriq rubrikasi (3-jadval) va o‘quvchilarning qiziqish so‘rovnomasi asosida olinadi. Natijalar tegishli statistik mezonlar (masalan, Styudent t-mezoni yoki nomparametrik Mann–Uitni mezoni) yordamida solishtiriladi. Qo‘shimcha ravishda o‘qituvchilar o‘rtasida geografik-metodik tayyorgarlik bo‘yicha so‘rov va dars kuzatuvi o‘tkaziladi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yangi avlod «Tabiiy fan» darsliklari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida olam haqida yaxlit tasavvur va geografik bilimlarni shakllantirish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi, biroq bu imkoniyatning ro‘yobga chiqishi o‘qituvchi tayyorgarligi, amaliy faoliyat, mahalliy material, ta’minot va baholash tizimiga bog‘liq. Nazariy jihatdan geografik mazmun Piaje bo‘yicha fazoviy tasavvurlarning rivojlanish bosqichlariga, Vigotskiy bo‘yicha hamkorlik va vositalar roliga, Bruner bo‘yicha spiral tuzilishga tayanishi kerak. Amaliy jihatdan geografik mazmunni o‘qitishdagi oltita muammo aniqlandi: o‘qituvchi geografik tayyorgarligi, mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi, mahalliy materialning yetishmasligi, amaliy ta’minot, baholash va bosqichlar uzviyligi. Ularni hal etish uchun geografik tushunchalarning spiral ketma-ketligi, darslikni tahlil qilish mezonlari, namunaviy dars va baholash rubrikasi taklif etildi. Keyingi bosqichda ushbu takliflarni tajriba-sinov va o‘qituvchilar so‘rovi orqali miqdoriy tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil avgustdagi «Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4805-son qarori.
2. Maktablarda Science fani joriy etiladi: o‘qituvchilarni qiziqtirayotgan savollarga javoblar. — Kun.uz, 2020-yil 14-noyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son farmoni bilan tasdiqlangan).
4. Tabiiy fanlarni o‘qitishning dolzarb muammolari, zamonaviy yondashuvlari va istiqbollari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — Buxoro, 2024-yil 20-may.
5. National Research Council. Learning to Think Spatially. — Washington, DC: The National Academies Press, 2006.
6. Geography for Life: National Geography Standards. 2nd ed. — Washington, DC: National Council for Geographic Education, 2012.
7. Piaget J., Inhelder B. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books, 1969.
8. Piaget J., Inhelder B. The Child’s Conception of Space. — London: Routledge & Kegan Paul, 1956.
9. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
10. Bruner J.S. The Process of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
11. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. — Paris: OECD Publishing, 2018.
12. Harlen W. Teaching, Learning and Assessing Science 5–12. 4th ed. — London: SAGE, 2006.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING LUG‘AT BOYLIGINI OSHIRISH (YANGI AVLOD DARSLIKLARI MISOLIDA)

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, PhD
+998937078884
djakbarovamahliyo1@gmail.com
,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi BTS-DU-26-guruh talabasi
+99877 445 75 08
xolmurodovagulmira380@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish masalalari, yangi avlod darsliklarining bu boradagi imkoniyatlari va samarali usullari tahlil qilinadi. Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, ularning ilmiy-metodik asoslari o‘rganiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning so‘z boyligini rivojlantirishda interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: lug‘at boyligi, boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, so‘z boyligini oshirish, leksik ko‘nikmalar, ona tili ta’limi, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы обогащения словарного запаса учащихся в начальном образовании, возможности учебников нового поколения в этом направлении и эффективные методы. Изучается система упражнений, направленных на обогащение словарного запаса в учебниках нового поколения, а также их научно-методические основы. Кроме того, показаны пути использования интерактивных методов и современных педагогических технологий в развитии словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: словарный запас, начальное образование, учебники нового поколения, обогащение словарного запаса, лексические навыки, обучение родному языку, педагогические технологии.

Abstract. This article analyzes the issues of enriching students’ vocabulary in primary education, the potential of new-generation textbooks in this regard, and effective methods. The system of exercises aimed at enriching vocabulary in new-generation textbooks and their scientific-methodological foundations are studied. It also shows the ways of using interactive methods and modern pedagogical technologies in developing students’ vocabulary.

Keywords: vocabulary, primary education, new-generation textbooks, vocabulary enrichment, lexical skills, native language education, pedagogical technologies.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim – bolaning shaxs sifatida shakllanishida, uning dunyoqarashi, tafakkuri va nutq madaniyatining rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bu davrda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, ularni ona tilining boy xazinasidan oqilona foydalanishga o‘rgatish ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Maktabgacha va maktab ta’limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi qarorlarida ham bolalarning

nutqini o‘stirish, lug‘at boyligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Ayniqsa, so‘nggi yillarda yaratilgan yangi avlod darsliklari bu borada keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda [2]. Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishda yangi avlod darsliklarining o‘rnini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism.1. Lug‘at boyligini oshirishning nazariy asoslari

Lug‘at boyligi – bu kishining faol va passiv so‘z zaxirasi yig‘indisi bo‘lib, u shaxsning bilim darajasi, tafakkur salohiyati va muloqot madaniyatini belgilovchi muhim ko‘rsatkichdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun lug‘at boyligi quyidagi yo‘nalishlarda shakllanadi:

faol lug‘at – o‘quvchi kundalik nutqida mustaqil qo‘llay oladigan so‘zlar;

nofaol lug‘at – ma’nosini tushunadigan, lekin nutqida kam qo‘llaydigan so‘zlar;

potensial lug‘at – kontekst asosida ma’nosini taxmin qila oladigan so‘zlar.

So‘nggi yillarda tilshunoslik va leksikografiya sohasida ro‘y berayotgan jiddiy o‘zgarishlar, xususan, kompyuter texnologiyalarining integratsiyasi lug‘at boyligini oshirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Elektron o‘quv lug‘atlarini yaratishning lingvistik asoslari zamonaviy ta’lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, jahon tilshunosligida lug‘atlar korpusining ortishi va kompyuter lingvistikasi sohasidagi yutuqlar ta’limda leksikografik tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda [3]. Bu esa boshlang‘ich ta’limda lug‘at boyligini oshirishda nafaqat an’anaviy, balki elektron va raqamli resurslardan ham samarali foydalanish zaruratini ko‘rsatadi.

2. Yangi avlod darsliklarining lug‘at boyligini oshirishdagi roli

So‘nggi yillarda boshlang‘ich sinflar uchun yaratilgan yangi avlod darsliklari (1–4-sinflar uchun “Ona tili”, “O‘qish savodxonligi”, “Matematika” va boshqa fanlar) bir qator ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turadi:

Birinchi navbatda, bu darsliklarda so‘z boyligini oshirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Masalan, “Yangi so‘zlar”, “So‘z boyligingizni boyiting”, “Ma’nosini aniqlang” kabi bo‘limlar orqali o‘quvchi yangi so‘zlarni kontekstda o‘zlashtiradi.

Ikkinchidan, darsliklarda leksik materiallar mavzular bo‘yicha guruhlangan: “Oila”, “Vatan”, “Tabiat”, “Kasblar”, “Milliy qadriyatlar” kabi mavzular doirasida so‘zlar tizimli tarzda beriladi. Bu esa o‘quvchida assotsiativ bog‘lanishlarni shakllantiradi.

Uchinchidan, yangi avlod darsliklarida vizual materiallar – rasmlar, jadvallar, sxemalar, infografikalar keng qo‘llangan. Ko‘rgazmali qurollar bolaning eslab qolish qobiliyatini oshiradi va so‘zning ma’nosini tez anglab yetishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, darsliklarda o‘yin elementlari, krossvordlar, rebuslar, topishmoqlar orqali lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan interaktiv topshiriqlar mavjud. Bu esa o‘quvchining o‘quv faoliyatiga qiziqishini oshiradi.

“Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy tafakkurini yuksaltirishda lug‘atlardan foydalanishni o‘rgatishda innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilar lug‘atini boyitish, o‘quvchilarning xalqaro tadqiqotlarida munosib qatnashishlariga zamin yaratiladi” [4]. Shuningu chun ham yangi avlod darsliklaridan foydalanib nafaqat o‘quvchining bilim-ko‘nikmalarini rivojlantiriladi, balki lug‘at boyligi rivojklantiriladi ham.

3. Lug‘at boyligini oshirishning samarali usullari

Boshlang‘ich sinflarda lug‘at boyligini oshirishda quyidagi usullardan samarali foydalanish mumkin:

1. Kontekstual usul. Yangi so‘zlar yakka holda emas, balki matn, gap yoki hikoya kontekstida o‘rgatiladi. Bu usul so‘zning ma’nosini chuqur anglab yetishga yordam beradi. Yangi avlod darsliklarida bu usul keng qo‘llangan.

2. Assotsiativ xarita usuli. O‘quvchi yangi so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa so‘zlarni topadi va ularni sxema shaklida tasvirlaydi. Masalan, “bahor” so‘zi atrofida “quyosh”, “gul”, “yomg‘ir”, “qaldirg‘och” kabi so‘zlar joylashtiriladi.

3. So‘z o‘yinlari. “So‘z zanjiri”, “Kim ko‘p so‘z biladi?”, “So‘zni top”, “Sinonimlar musobaqasi” kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligi oshiriladi.

4. Lug‘at daftarchasi yuritish. Har bir o‘quvchi yangi o‘rgangan so‘zlarini alohida daftarga yozib boradi, ularning ma’nosini, sinonim va antonimlarini ko‘rsatadi.

5. Ijodiy yozish mashqlari. Kichik hikoyalar, ertaklar, she’rlar yozish orqali o‘quvchi o‘rgangan so‘zlarini amalda qo‘llashni o‘rganadi.

6. Integratsiyalashgan yondashuv. Ona tili darslarini boshqa fanlar (matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san’at) bilan bog‘lab o‘qitish orqali fanlararo lug‘at boyligi shakllantiriladi.

4. Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga oid mashqlar tahlili

Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Mashq turi	Maqsadi	Misol
Fonetik mashqlar	So‘zning tovush tarkibini o‘zlashtirish	“So‘zning birinchi harfini almashtiring”
Leksik mashqlar	So‘z ma’nosini anglash	“So‘zning ma’nosini izohlang”
Grammatik mashqlar	So‘zni gapda qo‘llash	“Gap tuzing”
Ijodiy mashqlar	So‘zni mustaqil qo‘llash	“Hikoya tuzing”
Kommunikativ mashqlar	So‘zni muloqotda qo‘llash	“Dialoq tuzing”

Yangi avlod darsliklarining afzalligi shundaki, bu mashqlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda, osonlikdan murakkablikka qarab tuzilgan. Masalan, 1-sinfda asosan fonetik va leksik mashqlar ustunlik qilsa, 4-sinfda ijodiy va kommunikativ mashqlarga ko‘proq o‘rin berilgan.

5. Lug‘at boyligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish lug‘at boyligini oshirishning samarali yo‘llaridan biridir:

Elektron darsliklar va multimedia ilovalari – yangi avlod darsliklarining elektron shakllari interaktiv mashqlar, audio va video materiallar bilan boyitilgan;

Onlayn platformalar – “Kitobxon”, “ZiyoNET”, “Edu.uz” kabi platformalarda lug‘at boyligini oshirishga oid o‘yinlar va testlar mavjud;

Mobil ilovalar – “So‘z o‘yini”, “Lug‘at boyligi” kabi ilovalar orqali o‘quvchi mustaqil ravishda mashq qilishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanishda yosh xususiyatlarini hisobga olish, vaqtni cheklash va o‘qituvchi nazoratini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

6. O‘qituvchining roli va metodik tavsiyalar

Lug‘at boyligini oshirishda o‘qituvchi faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq:

1. Tizimlilik tamoyiliga rioya qilish – har bir darsda lug‘at ustida ishlashga vaqt ajratish;
2. Individual yondashuv – har bir o‘quvchining lug‘at zaxirasini hisobga olish;
3. Ijobiy motivatsiya yaratish – o‘quvchini rag‘batlantirish, muvaffaqiyatlarini e’tirof etish;
4. Ota-onalar bilan hamkorlik – uyda ham lug‘at boyligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar berish;
5. Doimiy monitoring – o‘quvchilarning lug‘at boyligini muntazam tekshirib borish.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish – bu uzluksiz, tizimli va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u o‘qituvchidan chuqur bilim, ijodiy yondashuv va zamonaviy metodlardan samarali foydalanishni talab qiladi.

Yangi avlod darsliklari bu jarayonda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ularda lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, mavzular bo‘yicha guruhlangan leksik materiallar, interaktiv topshiriqlar va vizual ko‘rgazmalar o‘quvchining so‘z zaxirasini boyitishda samarali omil hisoblanadi. Shu bilan birga, lug‘at boyligini oshirishda faqat darslik bilan cheklanib qolmasdan, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, raqamli vositalar va ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish lozim. Zero, boy lug‘at – bu nafaqat til bilish, balki tafakkur, madaniyat va shaxs kamolotining muhim ko‘rsatkichidir. Kelajakda bu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirish, yangi avlod darsliklarining samaradorligini empirik jihatdan o‘rganish va ilg‘or xalqaro tajribani o‘zlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni: 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent, 2020. – URL: https://lex.uz/docs/5013007 (murojaat sanasi: 02.10.2026).
2. Baynazarova, D. D., Toirova, M. E. Ona tili. 3-sinf. IV qism: Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / D. D. Baynazarova, M. E. Toirova. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.
3. Boysamyeva S. B. Elektron morfem o‘quv lug‘at yaratishning lingvistik asoslari: filol. fan. bo‘yicha fals. dok. (PhD) ... avtoref. – Termiz: Termiz davlat universiteti, 2024. – 53 b.
4. Siddiqova Sh. I., Tuychiyeva N. N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy tafakkurini shakllantirishda lug‘atlardan foydalanish metodikasini takomillashtirish. – Nukus: Metodist nashriyoti, 2023. – 120 b.
5. Djakbarova, Mahliyo Ibraximjonovna. "ALISHER NAVOIY ASARLARIDA NUTQ SO „ZLASH ODOBI MASALASI." *Academic research in educational sciences* 4.Conference Proceedings 1 (2023): 374-380.
6. ELBOYEVA, Mahliyo. "BOLALAR ADABIYOTINI O ‘QITISHDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI." *«METODIST» Scientific-Innovative, Methodological Journal* (2026): 72-79.
7. Ibraximjonovna, Djakbarova Mahliyo, and Abdusayitova Aziza Sunnat Qizi. "EPISTOLYAR MATNNI BILASIZ (MI?)." *Science and innovation* 2.Special Issue 7 (2023): 538-540.
8. Olimova, Shahzoda Abbos Qizi, and Mahliyo Ibraximjanovna Djakbarova. "Matn vositasida bilim va ko’nikmalarni shakllantirish." *Science and Education* 4.5 (2023): 1149-1152.

4-SINF O‘QISH DARSLARIDA O‘QUVCHILAR NUTQIY SAVODXONLIGINI PIRLS TOPSHIRIQLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yusufxanova Muslimaxon Sherzodxon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti, magistrant
Kirgizov Nuriddin Olimjonovich
Maslaxatchi

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf, xususan 4-sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning nutqiy savodxonligini xalqaro PIRLS tadqiqoti topshiriqlari asosida rivojlantirish metodikasi yoritilgan. PIRLS o‘qish jarayonining to‘rt darajasi tahlil qilinib, har bir daraja bo‘yicha amaliy topshiriq turlari va dars bosqichlari taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *nutqiy savodxonlik, PIRLS, o‘qish savodxonligi, 4-sinf, matn bilan ishlash, xulosa chiqarish, og‘zaki va yozma nutq.*

Kirish

Bugungi kunda ta’lim sifatini baholashda o‘quvchining nafaqat matnni o‘qiy olishi, balki o‘qiganini tushunishi, tahlil qilishi, qayta hikoyalashi va hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi muhim o‘rin tutadi. Hozirgi kunda mamlakatimizda boshlang‘ich ta’limni takomillashtirish, o‘quvchilarning funksional savodxonligini oshirish va xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. PIRLS tadqiqoti 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini har besh yilda baholaydi va aynan shu yosh davri o‘quvchi o‘qishni o‘rganishdan takomillashtirishni tashkil etish hisoblanadi. Har bir dars jarayonida boshlang’ich sinflarda darslarni tashkil etish samarali texnik vositalardan unumli foydalanish samaradorlikni oshirishning asosiy omili hisoblanadi.

Boshlang’ich ta’lim jarayonida nutqiy savodxonlik o‘quvchining tinglab tushunishi, so‘zlashi, o‘qish va yozish orqali muloqot qila olish qobiliyatini o‘z ichiga olibgina qolmay yozma nutq malakasini ham oshirish ahamiyatli hisoblanadi. Amaliyotda o‘quvchilar matnni ravon o‘qisa-da, undagi yashirin ma’noni tushuntirib bera olmasligi, o‘z fikrini asoslab bayon qilishda qiynalishi kuzatiladi. Bu muammo PIRLS yondashuviga asoslangan topshiriqlar tizimi orqali samarali hal etilishi mumkin.

PIRLS tadqiqotining mazmuni va o‘qish jarayonlari

PIRLS topshiriqlari 4-sinfda ikki asosiy o‘qish maqsadini ajratadi: tajriba olish uchun o‘qish (ertak, hikoya, she’r, maqol) va axborot olish va undan foydalanish uchun o‘qish ahamiyatli sanaladi (ilmiy-ommabop, ma’lumotnoma matnlari). Har bir matn bo‘yicha o‘quvchining quyidagi to‘rt jarayondagi ko‘nikmalari baholanadi:

- Aniq berilgan axborotni topish va ajratib olish (masalan: «Hikoyada qahramon qayerga bordi?»).
- To‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosa chiqarish (masalan: «Nima uchun bola xafa bo‘ldi?»).
- G‘oya va axborotni talqin qilish va umumlashtirish (masalan: «Matnning asosiy g‘oyasi nima?»).
- Mazmun, til va matn elementlarini tanqidiy baholash (masalan: «Muallif nima uchun aynan shu so‘zni tanlagan?»).

Ushbu to‘rt jarayon nutqiy savodxonlikning mazmuniy asosini tashkil etadi: birinchisi lug‘at va diqqatni, ikkinchisi mantiqiy fikrlashni, uchinchisi mustaqil fikr bayon qilishni, to‘rtinchisi nutq madaniyati va tanqidiy yondashuvni rivojlantiradi.

2. Metodikaning asosiy tamoyillari

- Matnning tabiiyligi: darslikdagi matnlar bilan bir qatorda real hayotiy, mazmunan boy matnlardan foydalanish.
- Topshiriqlarning darajalanishi: oddiy topshiriqdan murakkabiga o‘tish xisoblanadi.
- Nutq faoliyatlarining uyg‘unligi: bir matn ustida tinglash, o‘qish, gapirish va yozishni birlashtirish.
- Ochiq savollar ustuvorligi: «ha yo‘q» emas, «nima uchun?», «qanday?» savollari.
- Hamkorlikda o‘qitish: juftlik va guruh muhokamalari orqali nutqiy faollikni oshirishdan iborat.

3. Dars bosqichlari bo‘yicha metodik tavsiyalar

Boshlang’ich ta’lim jarayonida matn ustida ishlash uch bosqichda tashkil etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O‘qishdan oldin o‘qituvchi sarlavha, rasm yoki kalit so‘zlar asosida o‘quvchilarning bilimini faollashtiradi. Bu sarlavha sizga nimani eslatadi?, Matnda nima haqida gap boradi deb o‘ylaysiz?. Noma’lum so‘zlar lug‘at ishi o’tkazish orqali izohlanadi. Bu bosqich og‘zaki nutq taxmin qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

O‘qish jarayonida matn navbatma-navbat, juftlikda yoki ovoz chiqarib o‘qiladi. To‘xtash nuqtalarida o‘quvchilar keyingi voqeani taxmin qiladi, o‘qiganini o‘z so‘zi bilan qayta takrorlaydi. Bu tushunishni nazorat qilish usuli hisoblanadi.

O‘qishdan keyin. PIRLS topshirig’idagi savollar tizimi beriladi: yopiq (test), qisqa javobli va keng javobli (rasmiy yozma javob) topshiriqlar. Keyin muhokama, taqdimot, kichik insho yoki rolli o‘yin tashkil etiladi.

4. PIRLS darajalari bo‘yicha topshiriq namunalari

Quyida “Tulki va Turna” ertagi misolida har bir daraja uchun topshiriq namunalari keltirilgan.

Jarayon	Topshiriq namunasi	Rivojlanadigan nutqiy ko‘nikma
Axborotni topish	Tulki turnani nimaga mehmon qildi? Mos javobni toping va tagiga chizing.	Diqqat bilan o‘qish, aniq javob berish
Oddiy xulosa	Nima uchun turna tulkiga javob tariqasida ovqat tayyorlamadi? Matndagi gap bilan isbotlang.	Mantiqiy bog‘lanish, dalil keltirish
Talqin va umumlashtirish	Ertak bizga nimani o‘rgatadi? O‘z hayotingizdan shunga o‘xshash voqeani so‘zlab bering.	Fikrni bayon qilish, o‘z tajribasi bilan bog‘lash
Tanqidiy baholash	Muallif ertakni nima uchun hayvonlar tilidan yozgan? Siz boshqacha yakun o‘ylab toping.	Tahlil, ijodiy yozma va og‘zaki nutq

5. Nutqiy savodxonlikni rivojlantiruvchi faol usullar

- “Savol beruvchi” usuli, o‘quvchilar matn bo‘yicha o‘zlari PIRLS topshirig‘iga doir savol tuzadi va sinfdoshlariga beradi.
- “Fikr - juftlik – almashinuv”. Avval yakka, so‘ng juftlikda, keyin jamoada fikr bildiriladi.
- “Matn xaritasi”; voqea, qahramon, joy, muammo, yechim klasteri tuziladi va u asosida qayta hikoya qilishga undaladi.
- "Qahramon kursi”, o‘quvchi rollarga kirib qahramon rolida savollarga javob beradi.
- “Yozma mulohaza” 3-5 gapdan iborat izoh yozish kabi tayanch iboralar bilan javob beradi.
- Axborot matnlari bilan ishlash; jadval, diagramma, rasm izohlarini o‘qish va ularni so‘z bilan ifodalash asosida izohlaydi.

6. Natijalarni baholash

Nutqiy savodxonlikni baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi: javobning matnga mosligi;

fikrning to‘liqligi va asoslanganligi;

nutqning ravonligi va grammatik to‘g‘riligi;

lug‘at boyligi;

o‘z fikrini bildirish va isbotlash kabi.

Baholash texnik vosita asosida olib borilib, har bir mezon uchun 1-3 ball qo‘yiladi. Muntazam kuzatuv varaqasi va o‘quvchi portfoliosi rivojlanish dinamikasini ko‘rsatadi. Natija jazolash emas, balki keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtirish uchun ishlatilishi lozim.

PIRLS topshiriqlari asosida o‘qish darslarini tashkil etish 4-sinf o‘quvchilarida matnni chuqur anglash, fikrni ravon va asosli bayon qilish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Topshiriqlarni darajalab berish, to‘rt nutq faoliyatini uyg‘unlashtirish, faol usullardan foydalanish va rubrika asosida baholash nutqiy savodxonlikni izchil rivojlantirish imkonini beradi. Bunday metodika o‘quvchilarni xalqaro baholashga tayyorlash bilan birga, ularning hayotiy kompetensiyalarini ham mustahkamlaydi.

Adabiyotlar ro’yhati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 7 fevralda ,,O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi” to’g’risidagi farmonida_2017; PF-4947sonli
2. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2022. – 354 b.
3. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o`qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2009. – 70 b.
4. X.G’ulomova, SH.Yo’ldasheva 4-sinf ona tili darsligi Toshkent o’q.nashriyoti 2020y
5. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 2-sinf. –Toshkent, 2021. –120 b.
6. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 1-sinf . –Toshkent, 2021. –104 b.
7. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov,. Ona tili va o’qish savodxonligi 3-sinf. –Toshkent, 2022. –144 b.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA MORFOLOGIK TUSHUNCHALARNI (SO'Z TURKUMLARINI) O'RGATISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Isaqova Maxliyo Xusniddin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti, magistrant
Kirgizov Nuriddin Olimjonovich
Maslaxatchi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga morfologik tushunchalarni — so'z turkumlarini — o'rgatish jarayonining pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. 7–10 yoshli o'quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur rivojlanishi xususiyatlari, grammatik tushunchaning bosqichma-bosqich (idrok etish, tasavvur hosil qilish, tushunchani shakllantirish, amaliy qo'llash) o'zlashtirilishi mexanizmi yoritilgan. Alohida o'rin so'zning leksik ma'nosi bilan grammatik ma'nosini farqlashdagi qiyinchiliklarga, shuningdek analiz-sintez, induksiya-deduksiya metodlarining psixologik asoslariga berilgan. Tadqiqotda psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili va o'quv jarayonini kuzatish metodlaridan foydalanilgan. Natijalar o'quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olmasdan tuzilgan mashqlar morfologik tushunchani o'zlashtirish samaradorligini pasaytirishini ko'rsatadi.

Kalit so’zlar: *morfologiya, so’z turkumlari, yosh psixologiyasi, tafakkur, grammatik tushuncha, analiz-sintez, boshlang’ich ta’lim.*

Аннотация. В статье анализируются педагогико-психологические особенности процесса обучения младших школьников морфологическим понятиям — частям речи. Раскрыты особенности развития внимания, памяти и мышления учащихся 7–10 лет, а также механизм поэтапного (восприятие, формирование представления, образование понятия, практическое применение) усвоения грамматического понятия. Особое внимание уделено трудностям разграничения лексического и грамматического значения слова, а также психологическим основам методов анализа-синтеза, индукции и дедукции. В исследовании использованы анализ психолого-педагогической литературы и метод наблюдения за учебным процессом. Результаты показывают, что игнорирование возрастных особенностей учащихся при составлении упражнений снижает эффективность усвоения морфологических понятий.

Ключевые слова: *морфология, части речи, возрастная психология, мышление, грамматическое понятие, анализ-синтез, начальное образование.*

Abstract. The article analyzes the pedagogical and psychological characteristics of teaching morphological concepts — parts of speech — to primary school pupils. It examines the attention, memory, and thinking development of 7–10-year-old pupils, as well as the stage-by-stage mechanism (perception, forming an idea, concept formation, practical application) by which grammatical concepts are acquired. Particular attention is given to the difficulty pupils face in distinguishing a word's lexical meaning from its grammatical meaning, and to the psychological grounds of the analysis-synthesis and induction-deduction methods. The study draws on an analysis of psychological-pedagogical literature and observation of the learning process. The findings show that exercises designed without regard to pupils' age characteristics reduce the effectiveness of acquiring morphological concepts.

Keywords: *morphology, parts of speech, developmental psychology, thinking, grammatical concept, analysis-synthesis, primary education.*

Kirish

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limining muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'quvchining yosh psixologik xususiyatlariga mos metodikaning qo'llanilishiga bog'liq. Davlat ta'lim standartida boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z turkumlariga oid dastlabki tushunchalarni shakllantirish belgilangan bo'lsa-da, [1], grammatik tushunchaning mavhum xarakteri kichik yoshdagi o'quvchi uchun sezilarli qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli morfologik tushunchalarni o'rgatish metodikasini yosh psixologiyasi nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilariga so'z turkumlarini o'rgatish jarayonining psixologik mexanizmlarini ochib berish va shu asosda metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. O'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlari

7–10 yosh davri rivojlanish psixologiyasida katta ahamiyatga ega bosqich hisoblanadi: bu davrda bolaning tafakkuri asosan aniq-obrazli xarakterdan mavhum-mantiqiy tafakkurga o'tish jarayonini boshdan kechiradi [2]. Diqqatning beixtiyorligi hali ustunlik qiladi, shu sababli darsda diqqatni uzoq vaqt bir mavzuga qarata olish qiyinlik tug'diradi; bu esa o'qituvchidan materialni qisqa, izchil va vizual jihatdan qo'llab-quvvatlangan bo'laklarga bo'lib taqdim etishni talab qiladi [3]. Xotira jihatidan mexanik yodlash hali sezilarli o'rin tutsa-da, mantiqiy xotiraning shakllanishi aynan shu davrda faollashadi — bu holat grammatik qoidalarni shunchaki yodlatish emas, balki ularni mantiqiy asoslab tushuntirish zarurligini ko'rsatadi [2].

Bolaning nutqiy tajribasi maktabgacha davrdayoq amaliy ravishda shakllangan bo'ladi: u ona tilida to'g'ri gapiradi, biroq bu qoidalarni ongli ravishda bilmaydi [4]. Boshlang'ich ta'lim vazifasi aynan shu amaliy-intuitiv bilimni ongli, nazariy bilimga aylantirishdan iborat. Bu jarayon o'z-o'zidan emas, balki maxsus tashkil etilgan pedagogik ta'sir orqaligina samarali kechadi.

2. Grammatik tushunchaning shakllanish bosqichlari

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda grammatik tushunchaning shakllanishi odatda bir necha bosqichda ko'rib chiqiladi: dastlab o'quvchi konkret til hodisalarini idrok etadi (masalan, "kitob", "daftar" so'zlarini eshitadi va ko'radi); so'ngra shu hodisalar asosida umumlashtirilgan tasavvur hosil bo'ladi ("bu so'zlar biror narsaning nomini bildiradi"); keyingi bosqichda tasavvur tushunchaga aylanadi va termin bilan bog'lanadi ("bunday so'zlar ot deb ataladi"); nihoyat, tushuncha amaliy faoliyatda — yangi so'zlarni mustaqil tasniflashda va nutqda to'g'ri qo'llashda — mustahkamlanadi [3; 5]. Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida ham aynan shu mantiq kuzatiladi: dastlab 1–2-sinflarda "shaxs va narsa nomini bildirgan so'zlar", "harakatini bildirgan so'zlar" kabi tavsiflovchi shakllar orqali tushunchaga tayyorgarlik ko'riladi, faqat 4-sinfda "ot", "sifat", "fe'l" kabi rasmiy terminlar bilan "so'z turkumlari" mavzusi sifatida umumlashtiriladi [6].

Bu bosqichma-bosqichlikning psixologik asosi shundaki, bola avval predmet-amaliy tajriba orqali hodisani "his qiladi", so'ng uni mavhum belgi (termin) bilan bog'laydi. Agar bu

ketma-ketlik buzilib, termin amaliy tajribadan oldin berilsa, o'quvchida faqat mexanik yodlash yuz beradi, tushunchaning mohiyati esa ochilmay qoladi [5].

3. So'zning leksik va grammatik ma'nosini farqlashdagi qiyinchiliklar

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun so'zning leksik ma'nosi (nima haqida so'z ketayotgani) bilan uning grammatik ma'nosi (so'z qanday til birligi ekanligi) o'rtasidagi farqni anglash alohida qiyinchilik tug'diradi [4]. Masalan, "yugurish" so'zi harakatni anglatgani uchun ba'zi o'quvchilar uni intuitiv ravishda "fe'l" deb emas, balki mazmuniga qarab tasniflashga moyil bo'ladilar, garchi gapda u ot vazifasida kelishi ham mumkin. Bu qiyinchilikni bartaraf etish uchun o'qituvchi so'zni alohida emas, balki gap tarkibida, uning vazifasi bilan birga ko'rsatishi zarur — bu esa kontekstual-funksional yondashuvning psixologik jihatdan asoslanganligini tasdiqlaydi [5].

4. Metodik omillar: analiz-sintez va induksiya-deduksiya

Grammatik tushunchani shakllantirishda analiz-sintez metodi til hodisasining muhim belgilarini ajratish (analiz) va o'rganilgan bo'laklarni yaxlit tizimga birlashtirish (sintez) orqali amalga oshiriladi [7]. Induksiya metodida o'quvchi bir nechta konkret misolni kuzatib, mustaqil xulosaga keladi — bu usul kichik yoshdagi o'quvchilar uchun psixologik jihatdan qulayroq, chunki u bolaning tabiiy bilish faoliyatiga — kuzatish va taqqoslashga — tayanadi [7]. Deduksiya metodi esa tayyor qoidadan misolga qarab borishni talab qiladi va odatda yuqori sinflarda, o'quvchi mavhum tafakkuri yetarlicha rivojlangandan so'ng samaraliroq bo'ladi.

Shuningdek, o'quvchilar orasidagi individual farqlar — ba'zilarida vizual, ba'zilarida eshitish orqali idrok etish ustunligi — grammatik materialni turli usullar (og'zaki tushuntirish, ko'rgazmali sxema, harakatli mashqlar) bilan boyitib taqdim etishni taqozo etadi [3]. Motivatsiya omili ham muhim: o'quvchi grammatik qoidaning nutqiy amaliyotda nima uchun kerakligini anglaganda, uni o'zlashtirishga bo'lgan ichki qiziqishi ortadi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga morfologik tushunchalarni o'rgatish jarayoni o'quvchining yosh psixologik xususiyatlarini — tafakkur, diqqat, xotira rivojlanish darajasini — chuqur hisobga olishni talab qiladi. Grammatik tushunchaning bosqichma-bosqich, amaliy tajribadan nazariy umumlashmaga tomon shakllanishi, so'zning leksik va grammatik ma'nosini kontekst orqali farqlashga o'rgatish, shuningdek induksiyaga asoslangan metodlarning ustunligi — mazkur yosh davri uchun eng samarali yondashuvlar sifatida baholanishi lozim. Ushbu psixologik-pedagogik asoslar keyingi tadqiqotlarda morfologik ta'lim metodikasini takomillashtirish uchun tayanch nuqta bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim Davlat ta'lim standarti (boshlang'ich ta'lim bosqichi). – Toshkent, 2021.
2. Rivojlanish va yosh psixologiyasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi.
3. Ona tili o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. – Jizzax: JDPI, 2020.
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish masalalari // journals.nuu.uz ilmiy jurnali maqolasi.
5. G'afforova T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar: o'quv qo'llanma. – Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti, 2011.

6. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida qo'llaniladigan metodlar // CyberLeninka ilmiy elektron kutubxonasi.
7. Xakimova Z.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga olmosh so'z turkumini o'rgatish texnologiyalari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2021, №11.
8. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent, 2004.
9. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida morfologik tushunchalarni takomillashtirish // Zenodo ilmiy maqolalar arxivi, DOI: 10.5281/zenodo.19797421.

4-SINF ONA TILI DARSLARIDA LOYIHA ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Akbarova Nozima Anvarjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti, magistrant
Kirgizov Nuriddin Olimjonovich
Maslaxatchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada 4-sinf ona tili darslarida loyiha ishlarini tashkil etishning pedagogik va metodik imkoniyatlari yoritilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqot qilish, axborot izlash, tahlil qilish va o‘z faoliyati natijasini taqdim etish ko‘nikmalarini shakllantirishda loyiha metodining o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, ona tili darslarida loyiha ishlarini rejalashtirish, mavzu tanlash, guruhlarni shakllantirish, topshiriqlarni taqsimlash, jarayonni nazorat qilish va natijalarni baholash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, loyiha metodi, loyiha ishi, ijodkorlik, mustaqil ta’lim, hamkorlik, kommunikativ kompetensiya, baholash.

Kirish

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarga bilimlarni berish bilan bir qatorda, uning mustaqil izlanishi, muammoni aniqlashi, turli manbalardan ma’lumot izlab topishi, olingan ma’lumotlarni tahlil qilishi va amaliy faoliyatda qo‘llay olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning keyingi ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni hamda kompetensiyalarni shakllantirishda interfaol metodlardan samarali foydalanish ahamiyatli sanaladi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili fani o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik, kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega hisoblanadi. Mazkur fan doirasida o‘quvchilar so‘z, gap, matn, nutq, lug‘at boyligi, imlo va grammatik qoidalar bilan ishlash orqali o‘z fikrlarini og‘zaki hamda yozma ravishda ifodalashni o‘rganadilar. Shu sababli ona tili darslarini faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirmasdan, o‘quvchini faol izlanishga undaydigan ta’lim texnologiyalari asosida tashkil etish muhimdir.

Shunday metodlardan biri – loyiha ishi metodi hisoblanadi. Loyiha metodi o‘quvchilarni muayyan muammo yoki mavzu ustida mustaqil va hamkorlikda ishlashga, yakunda aniq mahsulot yaratishga yo‘naltiradi.

Loyiha metodining ona tili ta’limidagi ahamiyati o‘quvchining bilimni tayyor holda qabul qilishi emas, balki uni izlanish va amaliy faoliyat orqali egallashini nazarda tutadi. Loyiha faoliyatida o‘quvchi mavzu yuzasidan savollar qo‘yadi, ma’lumot to‘playdi, uni saralaydi, tahlil qiladi va natijani muayyan shaklda taqdim etadi.

4-sinf ona tili darslarida loyiha ishlaridan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;
- lug‘at boyligini kengaytiradi;
- og‘zaki va yozma nutqni takomillashtiradi;
- matn yaratish ko‘nikmasini shakllantiradi;

- axborot bilan ishlash malakasini rivojlantiradi;
- guruhda hamkorlik qilishga o‘rgatadi;
- ijodkorlik va tashabbuskorlikni qo‘llab-quvvatlaydi;
- o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi;
- o‘z faoliyati natijasini baholash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Loyiha ishining muhim jihati shundaki, bunda o‘quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. O‘qituvchi esa asosan yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va jarayonni muvofiqlashtiruvchi vazifani bajaradi.

4-sinf ona tili darslarida loyiha ishlarini tashkil etish bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Muammoni aniqlash

Dastlab o‘quvchilar uchun qiziqarli va ularning yosh xususiyatlariga mos muammo yoki mavzu belgilanadi.

Masalan:

“Sinfimizning so‘z boyligini qanday oshirish mumkin?”

“Maqollar - xalq donoligi”

“So‘zlarning sehrli olami”

“Kitob - bilim manbai”

“Ona tilimizdagi eng qiziqarli so‘zlar” kabi mavzular 4-sinf o‘quvchilarining loyiha faoliyati uchun mos bo‘lishi mumkin.

2. Loyiha maqsadini belgilash

O‘quvchilar loyiha yakunida nimaga erishishlarini aniqlaydilar. Masalan, “Maqollar - xalq donoligi” loyihasining maqsadi o‘quvchilarning maqollar haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning mazmunini tushunish va nutqda qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantirishdan iborat bo‘lishi mumkin.

3. Rejalashtirish

Bu bosqichda bajariladigan ishlar ketma-ketligi belgilanadi. O‘quvchilarga:

- qanday ma’lumot to‘plash;
- kim bilan suhbatlashish;
- qanday materiallardan foydalanish;
- qanday mahsulot yaratish;
- natijani qanday taqdim etish

kabi vazifalar tushuntiriladi.

4. Guruhlarda ishlash

Dars jarayonida 4-sinf o‘quvchilari uchun kichik guruhlarda ishlash samarali hisoblanadi. Har bir guruhga alohida vazifa beriladi.

Masalan, “Maqollar - xalq donoligi” loyihasida:

Guruh	Vazifa
1-guruh	Mehnat haqidagi maqollarni to‘plash
2-guruh	Ilm va bilim haqidagi maqollarni to‘plash
3-guruh	Do‘stlik haqidagi maqollarni to‘plash
4-guruh	Maqollarning mazmunini izohlash va rasmlar tayyorlash

Bu usul o‘quvchilar o‘rtasida vazifalarning adolatli taqsimlanishiga va hamkorlikda ishlashiga yordam beradi.

5. Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish

O‘quvchilar darslik, bolalar ensiklopediyalari, badiiy adabiyot, oila a’zolari bilan suhbat va o‘qituvchi tavsiya qilgan manbalardan foydalanishlari mumkin.

Bu bosqichda o‘quvchiga ma’lumotni shunchaki yig‘ish emas, balki saralash, taqqoslash va kerakligini ajratib olish vazifasi ham berilishi lozim hisoblanadi.

6. Loyiha mahsulotini yaratish

Loyiha yakunida aniq mahsulot yaratilishi muhim.

Masalan: Plakat, albom, lug‘at, buklet, badiiy kitoblar, jadval, klister, taqdimot kabi.

Shunday qilib, o‘quvchi o‘z mehnatining natijasini ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

7. Loyihani taqdim etish

Har bir guruh o‘z loyihasini jamoga taqdim etadi. Bunda o‘quvchilar: loyiha mavzusini, maqsadini, bajarilgan ishlarni, erishilgan natijalarni, yaratilgan mahsulotni izohlab beradilar.

Bu jarayon o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik kompotensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Loyiha ishlarini takomillashtirishning metodik yo‘llari 4-sinf ona tili darslarida foydalanish o’quvchilar samaradorligini oshirish uchun bir qator metodik yondashuvlardan foydalanish mumkin.

Loyiha mavzusini tanlash bosqichida foydalaniladi. O‘qituvchi muammo yuzasidan savol beradi va o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bildiradilar.

Masalan: “So‘z boyligimizni qanday oshirishimiz mumkin?”

O‘quvchilarning barcha fikrlari doskaga yozib boriladi hamda tahlil qilinadi. Keyinchalik ular o’quvchilar tomonidan tahlil qilinib, loyiha uchun eng maqbul yo‘nalish belgilanadi.

Loyiha faoliyatida faqat yakuniy mahsulotni emas, balki loyiha jarayonidagi o‘quvchi faoliyatini ham baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi baholash mezonlaridan foydalanish mumkin:

Baholash mezoni	Ball
Mavzuni to‘g‘ri yoritishi	5
Mustaqil izlanishi	5
Guruhdagi faolligi	5
Ijodkorligi	5
Nutq va taqdimot sifati	5
Loyiha mahsulotining sifati	5
Jami	30

Bunda baholashning asosiy maqsadi o‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslash emas, balki ularning o‘z faoliyatini tahlil qilish va keyingi faoliyatini yaxshilashga yo‘naltirishdan iborat bo‘lishi lozim.

Amaliy loyiha namunasi

Loyiha mavzusi:

“So‘zlar xazinasi”
Maqsad:

O‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, yangi so‘zlarni izlash, ularning ma’nosini tushuntirish va gaplarda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish.

Vazifalar:

1. 20 ta yangi so‘z topish.
2. So‘zlarning ma’nosini aniqlash.
3. So‘zlarni mavzular bo‘yicha guruhlash.
4. Har bir yangi so‘z ishtirokida gap tuzish.
5. “So‘zlar xazinasi” nomli kichik lug‘at yaratish.
6. Loyiha natijasini sinf oldida taqdim etish.

Yakuniy mahsulot: “Bizning sinf lug‘atimiz” nomli kichik kitobcha yoki elektron taqdimot.

Refleksiya savollari:

- Loyiha davomida nimalarni o‘rgandingiz?
- Siz uchun eng qiziqarli topshiriq qaysi bo‘ldi?
- Qaysi vazifani bajarishda qiyinchilikka duch keldingiz?
- Guruhingiz ishiga qanday hissa qo‘shdingiz?
- Keyingi loyihada nimani boshqacha bajargan bo‘lardingiz?

4-sinf ona tili darslarida loyiha ishlarini tashkil etish o‘quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash, mustaqil izlanish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali metodik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Loyiha faoliyati orqali o‘quvchilar ona tili bo‘yicha nazariy bilimlarni egallash bilan birga, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rganadilar.

Loyiha metodini takomillashtirishda mavzular o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mosligi, topshiriqlarning bosqichma-bosqich murakkablashib borishi, guruhlar o‘rtasida vazifalarning oqilona taqsimlanishi, zamonaviy axborot vositalaridan maqsadli foydalanish hamda jarayon va natijani mezonlar asosida baholash muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, loyiha ishlarini ona tili darsining maqsad va mazmuni bilan uzviy bog‘lash lozim. Bunda loyiha alohida, darsdan tashqari faoliyat sifatida emas, balki o‘quvchilarning til bilimlarini amaliy qo‘llashga xizmat qiluvchi ta’limiy faoliyat sifatida tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Adabiyotlar ro’yhati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 7 fevralda ,,O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi” to’g’risidagi farmonida_2017; PF-4947sonli
2. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2022. – 354 b.
3. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o`qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2009. – 70 b.
4. X.G’ulomova, SH.Yo’ldasheva 4-sinf ona tili darsligi Toshkent o’q.nashriyoti 2020y
5. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 2-sinf. –Toshkent, 2021. –120 b.

6. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 1-sinf . –Toshkent, 2021. –104 b.
7. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov,. Ona tili va o’qish savodxonligi 3-sinf. –Toshkent, 2022. –144 b.

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA MUSTAQIL SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGATISH METODIKASI

Jo‘rayeva Zuxraxon Akbarali qizi
Namangan davlat pedagogika instituti, magistrant
Kirgizov Nuriddin olimjonovich
Maslaxatchi

Annotasıya: Maqolada boshlang’ich sinflarda ona tili darslarini o’qitishning maqsad va vazifalar foydalaniladigan tehnik vositalar haqida fikr yuritiladi

Kalit so‘zlar: Maktab, boshlang’ich sinflar, darslarda tehnologiyalardan unumli foydalanish, o’qituvchi usuli, ko‘rgazmalar, tarqatmalar, texnik vositalar, multimedia ilovalari

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini o‘rgatish muhim metodik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki o‘quvchilar nutqida qo‘llanadigan so‘zlarning ma’nosi, shakli va gapdagi vazifasini anglash orqali to‘g‘ri va ravon fikr bildirishni o‘rganadilar. Mustaqil so‘z turkumlari tarkibiga ot, sifat, son, olmosh, fe’l va ravish kiradi. Bu so‘zlar o‘zining mustaqil lug‘aviy ma’nosiga ega bo‘lib, gapda ma’lum bir so‘roqqa javob bo‘ladi va muayyan vazifani bajaradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga so‘z turkumlari haqida tushuncha berishda mavzuni sodda, aniq va hayotiy misollar asosida tushuntirish lozim. Masalan, “daftar”, “kitob”, “maktab”, “o‘quvchi” so‘zlari shaxs yoki narsaning nomini bildiradi va “kim?”, “nima?” so‘roqlariga javob bo‘ladi. “Achchiq”, “shirin”, “chiroyli”, “katta”, “kichik” kabi so‘zlar narsaning belgisini ifodalaydi. “Besh”, “uch”, “o‘nbir” so‘zlari esa narsaning sanog‘i yoki tartibini bildiradi. Bunday misollar bolalarga mavzuni kundalik hayot bilan bog‘lab tushunishga yordam beradi.

Ot shaxs, narsa, joy va hodisa nomini bildiradi. U “kim?”, “nima?” so‘roqlarga javob bo‘ladi. Sifat predmetning rang-tusi, hajmi, shakli, maza - tamini, xil - xususiyati va holatini bildiradi hamda “qanday?”, “qanaqa?” so‘roqlariga javob bo‘ladi. Son predmetning miqdori yoki tartibini ko‘rsatib, “necha?”, “qancha?”, “nechanchi?” so‘roqlariga javob bo’ladi. Ushbu belgilarni tushuntirishda o‘quvchilarga predmetlarni ko‘rsatish, ularni ta’riflatish va sanatish samarali natija beradi.

Olmosh ot, sifat yoki son o‘rnida qo‘llanadigan so‘z turkumidir. “Men”, “sen”, “u”, “biz”, “siz”, “ular” kabi so‘zlar shaxs o‘rnida ishlatiladi. Fe’l shaxs yoki predmetning harakati va holatini bildiradi. U “nima qildi?”, “nima qilyapti?”, “nima qiladi?” kabi so‘roqlarga javob bo‘ladi. Ravish esa harakatning qanday, qachon yoki qayerda bajarilganini bildiradi. “Tez”, “sekin”, “bugun”, “yuqorida” kabi so‘zlar ravishga misol bo‘la oladi. Bu tushunchalarni bir-biridan ajratishda so‘zning ma’nosi va beriladigan so‘rog‘iga e’tibor qaratish kerak.

So‘z turkumlarini o‘rgatishda izchillik tamoyiliga amal qilish katta ahamiyatga ega. Dastlab o‘quvchilarga ot va fe’l kabi mazmunan tushunish oson bo‘lgan turkumlar o‘rgatiladi. Keyinchalik sifat, son, olmosh va ravish haqida ma’lumot beriladi. Har bir yangi mavzu avvalgi bilimlar bilan bog‘lanib borilsa, o‘quvchilar so‘z turkumlari o‘rtasidagi farq va o‘xshashliklarni yaxshiroq anglaydilar. Masalan, ot o‘rganilgandan so‘ng sifat yordamida otning belgisi

ifodalanishi ko‘rsatiladi: “daftar” - ot, “qizil daftar” birikmasida esa “qizil” – sifat kabi misollar orqali tushuntiriladi.

Ko‘rgazmalilik tamoyili mavzuni oson va qiziqarli o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Rasm, predmet va rangli belgilar yordamida so‘z turkumlarini farqlash mumkin. Masalan, otlar ko‘k, sifatlar yashil, fe’llar qizil rang bilan belgilansa, o‘quvchilarning ko‘rish xotirasi rivojlanadi. Shuningdek, rasmlar asosida “Bu nima?”, “U qanday?”, “Nechta?”, “Nima qilyapti?” kabi savollar berish orqali bolalar so‘zlarni turkumlarga ajratishni amaliy tarzda o‘rganadilar.

O‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari ham albatta hisobga olinishi lozim. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar ko‘proq ko‘rish, eshitish, harakat va o‘yin orqali bilimni yaxshi o‘zlashtiradilar. Shu sababli dars davomida uzoq nazariy tushuntirishlardan ko‘ra, qisqa izoh, amaliy mashq va harakatli faoliyatlarga ustunlik berish kerak. O‘quvchilarning e’tibori tez chalg‘ishi mumkinligi sababli darsda mashg‘ulot turlarini almashtirib borish samarali hisoblanadi.

Dars jarayonida samarali metod va mashqlar

Boshlang’ich sinflarda so‘z turkumlarini o‘rgatishda savol-javob metodi eng qulay va samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu metod orqali o‘qituvchi o‘quvchilarni mavzuga jalb qiladi, ularning avvalgi bilimlarini aniqlaydi va yangi xulosaga olib keladi. Masalan, “Daraxt” so‘ziga “nima?” so‘rog‘i beriladi. “Yashil daraxt” birikmasida esa “yashil” so‘ziga “qanday?” so‘rog‘i qo‘yiladi. “Daraxt o‘sdi” gapida “o‘sdi” so‘zi “nima qildi?” so‘rog‘iga javob bo‘lishi aniqlanadi.

Kuzatish metodi orqali o‘quvchilar predmet, rasm yoki hodisani ko‘rib, unga mos so‘zlarni topadilar. Masalan, o‘qituvchi sinf xonasidagi buyumlarni ko‘rsatadi. O‘quvchilar ularning nomini, rangini, sonini va holatini aytadilar: “doska”, “oq”, “ikkita”, “toza” kabi. Shu tariqa bir predmetga oid turli so‘z turkumlari o‘zaro bog‘langan holda o‘rganiladi. Kuzatish bolalarning diqqatini rivojlantiradi va so‘z ma’nosini aniq tasavvur qilishiga yordam beradi.

Taqqoslash metodi ham so‘z turkumlarini farqlashda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga “katta-kichik”, “tez-sekin”, “bir-ikki”, “bola-bolalar” kabi so‘zlar berilib, ularning ma’nosi va vazifasi qiyoslanadi. Taqqoslash davomida o‘quvchilar so‘zlarning nimani bildirishi, qaysi so‘roqqa javob bo‘lishi va gapda qanday vazifa bajarishini aniqlaydilar. Guruhlash metodida esa berilgan so‘zlar ma’nosiga va so‘rog‘iga ko‘ra alohida guruhlarga ajratiladi. Masalan, “kitob, daftar, ruchka, chiroyli, yugurdi, besh, men, sekin” so‘zlari turkumlarga bo‘linadi.

Dars jarayonini matn va gaplar asosida tashkil etiladigan mashqlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmaga aylantiradi. Bunda dastlab sinflar kesimi jarayonida o’quvchining yoshiga qarb qisqa gaplardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan: “Qushlar issiq o‘lkalardan uchib ketdi.” O‘quvchilar ushbu gapdan ot, sifat, fe’l yoki boshqa so‘z turkumlarini topadilar. Keyinchalik so‘z turkumlari ko‘proq qatnashgan kichik matnlar bilan ishlanadi. O‘quvchilarga matnni o‘qish, so‘zlarni belgilash, ularni jadvalga joylashtirish va har bir guruhga mos so‘roq berish topshiriladi.

Dars davomida so‘zlarni turkumlarga ajratish mashqlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish ahamiyatli sanaladi. Avval o‘quvchilarga tayyor so‘zlar berilib, ularni guruhlash taklif qilinadi. Keyin gap ichidan kerakli so‘zlarni topish, undan so‘ng mustaqil ravishda ma’lum bir turkumga oid so‘zlar yozish topshiriladi. Masalan, “Ot turkumiga oid

beshta so‘z yozing”, “Sifatlar ishtirokida gap tuzing”, “Fe’llarni topib, ularga so‘roq bering” kabi topshiriqlar o‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatadi.

Rasm asosidagi mashqlar ayniqsa boshlang‘ich sinflarda yaxshi samara beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tabiat manzarasi, oila, maktab yoki hayvonlar tasvirlangan rasmni ko‘rsatadi. O‘quvchilar rasmda ko‘rgan predmetlarini otlar bilan, ularning belgilarini sifatlar bilan, bajarilayotgan harakatlarni fe’llar bilan ifodalaydilar. Masalan, “yashil kitob”, “uchta qush”, “bola yuguryapti” kabi birikma va gaplar tuzadilar. Bu mashq so‘z turkumlarini nutqiy vaziyatda qo‘llashga yordam beradi.

Jadval va kartochkalardan foydalanish darsni tartibli va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Jadvalning bir ustuniga so‘z, ikkinchi ustuniga so‘roq, uchinchi ustuniga esa so‘z turkumi yozilishi mumkin. Kartochkalarda alohida so‘zlar yoki gaplar beriladi. O‘quvchilar kartochkalarni tegishli guruhga joylashtiradilar. Bunday faoliyat davomida ular nafaqat bilimlarini namoyish etadilar, balki o‘zaro hamkorlik qilishni ham o‘rganadilar.

Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi. “So‘zni top”, “Kim tez o‘qiydi?”, “Zanjir”, “So‘zlar savati”, “Turkumini aniqlang” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Masalan, “So‘zlar savati” o‘yinida o‘quvchilar berilgan so‘zlarni ot, sifat, son, olmosh, fe’l va ravish savatchalariga ajratadilar. “Zanjir” o‘yinida esa bir o‘quvchi ot aytadi, ikkinchisi shu otga mos sifat, uchinchisi fe’l qo‘shadi. Natijada “quvnoq bola kuldi” kabi gap hosil bo‘ladi.

So‘z turkumlarini o‘rgatish faqat so‘zlarni yodlash bilan cheklanmasligi kerak. Ular o‘quvchilarning nutqiy faoliyati bilan uzviy bog‘lanishi lozim. O‘quvchilar o‘rgangan so‘zlari yordamida gap tuzishlari, savollarga javob berishlari va kichik matn yaratishlari kerak. Masalan, “Bahor keldi” mavzusida o‘quvchilar ot, sifat, fe’l va ravishlardan foydalanib, bir necha gap tuzadilar: “Bahorda chiroyli gullar ochiladi. Qushlar sayraydi. Bolalar quvonch bilan o‘ynaydilar” kabi misollar orqali tahlil qilinadi.

Gap tuzish mashqlarida o‘quvchilarga tayanch so‘zlar berish mumkin. Masalan, “maktab, katta, boradi, har kuni, o‘quvchi” so‘zlari asosida “O‘quvchi har kuni katta maktabga boradi” kabi gap tuziladi. Keyingi bosqichda o‘quvchilar rasm yoki mavzu asosida mustaqil matn yaratadilar. Bunday mashqlar so‘z turkumlarini to‘g‘ri qo‘llash bilan birga, gap qurilishi, izchil fikrlash va ijodiy yondashuvni ham rivojlantiradi.

O‘quvchilar bilimini mustahkamlash va baholash

O‘quvchilarning mavzuni qay darajada o‘zlashtirganini aniqlash uchun mustaqil topshiriqlardan foydalanish lozim. Bunday topshiriqlar o‘quvchining faqat qoidani yod olganini emas, balki uni amalda qo‘llay olishini ham ko‘rsatadi. Masalan, o‘quvchiga berilgan gapdan ot, sifat va fe’llarni topish, ularning tagiga turlicha chiziq chizish, so‘rog‘ini aniqlash va jadvalga yozish topshiriladi. Bu orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchining individual bilim darajasini baholashi mumkin.

Mustaqil ishlar mazmuni o‘quvchilarning imkoniyatiga mos bo‘lishi kerak. Ba’zi o‘quvchilarga tayyor so‘zlarni turkumlarga ajratish kabi sodda topshiriqlar berilsa, bilim darajasi yuqori o‘quvchilarga gap tuzish yoki kichik matn yaratish vazifasi beriladi. Topshiriqlarni tabaqalashtirish har bir o‘quvchining darsda faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda o‘z kuchiga ishonch va mustaqil ishlash ko‘nikmasi shakllanadi.

Ijodiy mashqlar so‘z turkumlaridan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish ko‘nikmasini rivojlantiradi. O‘quvchilarga “Mening oilam”, “Kuz fasli”, “Maktabimiz bog‘i”, “Sevimli hayvonim” kabi mavzularda kichik matn yozish taklif etiladi. Matnda kamida ma’lum miqdorda ot, sifat, son va fe’l qatnashishi shart qilib belgilanadi. Ish yakunida o‘quvchilar o‘z matnlaridan so‘z turkumlariga misollar topib, ularni izohlaydilar.

Ijodiy topshiriqlarning yana bir turi - berilgan gapni kengaytirishdir. Masalan, “Bola o‘qidi” gapiga sifat, son va ravish qo‘shib gap tuzish mumkin. Shuningdek, tushirib qoldirilgan so‘zlarni mos so‘z turkumdagi so‘zlar bilan to‘ldirish, bir so‘zni turli gaplarda qo‘llash va rasmdan foydalanib hikoya tuzish ham samarali mashqlardir. Bunday faoliyat o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytiradi.

Test topshiriqlari bilimlarni tezkor aniqlash uchun qulay vositadir. Testlarda so‘zning qaysi turkumga mansubligini topish, mos so‘roqni belgilash, gapdagi fe’l yoki sifatni aniqlash kabi vazifalar beriladi. Biroq baholash faqat test bilan cheklanmasligi kerak. Chunki test o‘quvchining amaliy nutqini va ijodiy fikrlashini to‘liq ko‘rsatib bermaydi. Shu sababli test natijalari boshqa nazorat shakllari bilan birgalikda tahlil qilinishi lozim.

Boshlang‘ich sinflarda bo’limlar yakunida diktantlar olish so‘z turkumlarini mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilarning imlo savodxonligini ham oshiradi. O‘qituvchilarga mustaqil so‘z turkumlari faol qatnashgan kichik matnni o‘qib beradi. O‘quvchilar uni yozadilar, keyin matndan ma’lum turkumga oid so‘zlarni topib belgilaydilar. Masalan, otlarning tagiga bir chiziq, sifatlarning tagiga ikki chiziq, fe’llarning tagiga to‘lqinli chiziq chizish mumkin. Bu usul nazariy bilimni yozma nutq bilan bog‘lashga yordam beradi. Dars jarayonida lug‘at ishi ham muhim metodik vosita hisoblanadi. O‘quvchilar yangi so‘zlarning ma’nosini izohlaydilar, ularga mos so‘roq beradilar va turkumini aniqlaydilar. Kam ishlatiladigan yoki ma’nosi o‘quvchilarga notanish so‘zlar bilan gap tuzish topshirig‘i beriladi. Natijada bolalarning lug‘at boyligi ortadi, so‘z ma’nosini anglash va undan o‘rinli foydalanish qobiliyati rivojlanadi. Lug‘at ishini rasmlar, sinonim va antonimlar bilan bog‘lash yanada yaxshi natija beradi.

Amaliy topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini hayotiy vaziyatlarda namoyon etadilar. Masalan, “Sinf xonasida”, “Uyda”, “Bog‘da”, “Mehmon kutishda” kabi vaziyatlar asosida suhbat tuzish mumkin. O‘quvchilar suhbat davomida ot, sifat, son, olmosh, fe’l va ravishlardan foydalanadilar. O‘qituvchi esa ularning so‘zlarni to‘g‘ri tanlashi, gapda o‘rinli qo‘llashi va grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishiga e’tibor beradi.

Baholash jarayonida faqat xatolarni ko‘rsatish emas, balki o‘quvchining yutug‘ini ham ta’kidlash muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari rag‘batlantirishga ehtiyoj sezadilar. “Barakalla”, “Yaxshi fikr”, “To‘g‘ri topding”, “Yana bir bor tekshirib ko‘r” kabi muloyim va qo‘llab-quvvatlovchi so‘zlar bolalarni faolroq ishlashga undaydi. Baholash aniq mezonlar asosida olib borilsa, o‘quvchi o‘zining nimani yaxshi bajargani va qaysi jihat ustida ishlashi kerakligini tushunadi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini o‘rgatish izchil, amaliy va qiziqarli tashkil etilganda samarali bo‘ladi. Nazariy tushunchalar sodda misollar, ko‘rgazmali vositalar, savol-javoblar, o‘yinlar va ijodiy topshiriqlar bilan mustahkamlanishi kerak. O‘quvchilar so‘z turkumlarini faqat ajratibgina qolmay, ulardan og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri foydalanishni ham o‘rganishlari lozim. Ana shundagina ona

tili darslari o‘quvchilarning grammatik bilimini, nutqiy faolligini va ijodiy fikrlashini rivojlantiradigan samarali ta’lim jarayoniga aylanadi.

Adabiyotlar ro’yhati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 7 fevralda ,,O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi” to’g’risidagi farmonida_2017; PF-4947sonli

2. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2022. – 354 b.

3. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o`qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2009. – 70 b.

4. X.G’ulomova, SH.Yo’ldasheva 4-sinf ona tili darsligi Toshkent o’q.nashriyoti 2020y

5. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 2-sinf. –Toshkent, 2021. –120 b.

6. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 1-sinf . –Toshkent, 2021. –104 b.

7. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov,. Ona tili va o’qish savodxonligi 3-sinf. –Toshkent, 2022. –144 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING LUG‘AT BOYLIGINI OSHIRISH (YANGI AVLOD DARSLIKLARI MISOLIDA)

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, PhD
+998937078884
djakbarovamahliyo1@gmail.com
Xolmurodova Gulmira Rahimjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi BTS-DU-26-guruh talabasi
+99877 445 75 08
xolmurodovagulmira380@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish masalalari, yangi avlod darsliklarining bu boradagi imkoniyatlari va samarali usullari tahlil qilinadi. Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, ularning ilmiy-metodik asoslari o‘rganiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning so‘z boyligini rivojlantirishda interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: lug‘at boyligi, boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, so‘z boyligini oshirish, leksik ko‘nikmalar, ona tili ta’limi, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы обогащения словарного запаса учащихся в начальном образовании, возможности учебников нового поколения в этом направлении и эффективные методы. Изучается система упражнений, направленных на обогащение словарного запаса в учебниках нового поколения, а также их научно-методические основы. Кроме того, показаны пути использования интерактивных методов и современных педагогических технологий в развитии словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: словарный запас, начальное образование, учебники нового поколения, обогащение словарного запаса, лексические навыки, обучение родному языку, педагогические технологии.

Abstract. This article analyzes the issues of enriching students’ vocabulary in primary education, the potential of new-generation textbooks in this regard, and effective methods. The system of exercises aimed at enriching vocabulary in new-generation textbooks and their scientific-methodological foundations are studied. It also shows the ways of using interactive methods and modern pedagogical technologies in developing students’ vocabulary.

Keywords: vocabulary, primary education, new-generation textbooks, vocabulary enrichment, lexical skills, native language education, pedagogical technologies.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim – bolaning shaxs sifatida shakllanishida, uning dunyoqarashi, tafakkuri va nutq madaniyatining rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bu davrda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, ularni ona tilining boy xazinasidan oqilona foydalanishga o‘rgatish ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Maktabgacha va maktab ta’limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi qarorlarida ham bolalarning

nutqini o‘stirish, lug‘at boyligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Ayniqsa, so‘nggi yillarda yaratilgan yangi avlod darsliklari bu borada keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda [2]. Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishda yangi avlod darsliklarining o‘rnini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism.1. Lug‘at boyligini oshirishning nazariy asoslari

Lug‘at boyligi – bu kishining faol va passiv so‘z zaxirasi yig‘indisi bo‘lib, u shaxsning bilim darajasi, tafakkur salohiyati va muloqot madaniyatini belgilovchi muhim ko‘rsatkichdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun lug‘at boyligi quyidagi yo‘nalishlarda shakllanadi:

faol lug‘at – o‘quvchi kundalik nutqida mustaqil qo‘llay oladigan so‘zlar;

nofaol lug‘at – ma’nosini tushunadigan, lekin nutqida kam qo‘llaydigan so‘zlar;

potensial lug‘at – kontekst asosida ma’nosini taxmin qila oladigan so‘zlar.

So‘nggi yillarda tilshunoslik va leksikografiya sohasida ro‘y berayotgan jiddiy o‘zgarishlar, xususan, kompyuter texnologiyalarining integratsiyasi lug‘at boyligini oshirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Elektron o‘quv lug‘atlarini yaratishning lingvistik asoslari zamonaviy ta’lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, jahon tilshunosligida lug‘atlar korpusining ortishi va kompyuter lingvistikasi sohasidagi yutuqlar ta’limda leksikografik tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda [3]. Bu esa boshlang‘ich ta’limda lug‘at boyligini oshirishda nafaqat an’anaviy, balki elektron va raqamli resurslardan ham samarali foydalanish zaruratini ko‘rsatadi.

2. Yangi avlod darsliklarining lug‘at boyligini oshirishdagi roli

So‘nggi yillarda boshlang‘ich sinflar uchun yaratilgan yangi avlod darsliklari (1–4-sinflar uchun “Ona tili”, “O‘qish savodxonligi”, “Matematika” va boshqa fanlar) bir qator ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turadi:

Birinchi navbatda, bu darsliklarda so‘z boyligini oshirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Masalan, “Yangi so‘zlar”, “So‘z boyligingizni boyiting”, “Ma’nosini aniqlang” kabi bo‘limlar orqali o‘quvchi yangi so‘zlarni kontekstda o‘zlashtiradi.

Ikkinchidan, darsliklarda leksik materiallar mavzular bo‘yicha guruhlangan: “Oila”, “Vatan”, “Tabiat”, “Kasblar”, “Milliy qadriyatlar” kabi mavzular doirasida so‘zlar tizimli tarzda beriladi. Bu esa o‘quvchida assotsiativ bog‘lanishlarni shakllantiradi.

Uchinchidan, yangi avlod darsliklarida vizual materiallar – rasmlar, jadvallar, sxemalar, infografikalar keng qo‘llangan. Ko‘rgazmali qurollar bolaning eslab qolish qobiliyatini oshiradi va so‘zning ma’nosini tez anglab yetishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, darsliklarda o‘yin elementlari, krossvordlar, rebuslar, topishmoqlar orqali lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan interaktiv topshiriqlar mavjud. Bu esa o‘quvchining o‘quv faoliyatiga qiziqishini oshiradi.

“Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy tafakkurini yuksaltirishda lug‘atlardan foydalanishni o‘rgatishda innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilar lug‘atini boyitish, o‘quvchilarning xalqaro tadqiqotlarida munosib qatnashishlariga zamin yaratiladi” [4]. Shuningu chun ham yangi avlod darsliklaridan foydalanib nafaqat o‘quvchining bilim-ko‘nikmalarini rivojlantiriladi, balki lug‘at boyligi rivojklantiriladi ham.

3. Lug‘at boyligini oshirishning samarali usullari

Boshlang‘ich sinflarda lug‘at boyligini oshirishda quyidagi usullardan samarali foydalanish mumkin:

1. Kontekstual usul. Yangi so‘zlar yakka holda emas, balki matn, gap yoki hikoya kontekstida o‘rgatiladi. Bu usul so‘zning ma’nosini chuqur anglab yetishga yordam beradi. Yangi avlod darsliklarida bu usul keng qo‘llangan.

2. Assotsiativ xarita usuli. O‘quvchi yangi so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa so‘zlarni topadi va ularni sxema shaklida tasvirlaydi. Masalan, “bahor” so‘zi atrofida “quyosh”, “gul”, “yomg‘ir”, “qaldirg‘och” kabi so‘zlar joylashtiriladi.

3. So‘z o‘yinlari. “So‘z zanjiri”, “Kim ko‘p so‘z biladi?”, “So‘zni top”, “Sinonimlar musobaqasi” kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligi oshiriladi.

4. Lug‘at daftarchasi yuritish. Har bir o‘quvchi yangi o‘rgangan so‘zlarini alohida daftarga yozib boradi, ularning ma’nosini, sinonim va antonimlarini ko‘rsatadi.

5. Ijodiy yozish mashqlari. Kichik hikoyalar, ertaklar, she’rlar yozish orqali o‘quvchi o‘rgangan so‘zlarini amalda qo‘llashni o‘rganadi.

6. Integratsiyalashgan yondashuv. Ona tili darslarini boshqa fanlar (matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san’at) bilan bog‘lab o‘qitish orqali fanlararo lug‘at boyligi shakllantiriladi.

4. Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga oid mashqlar tahlili

Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Mashq turi	Maqsadi	Misol
Fonetik mashqlar	So‘zning tovush tarkibini o‘zlashtirish	“So‘zning birinchi harfini almashtiring”
Leksik mashqlar	So‘z ma’nosini anglash	“So‘zning ma’nosini izohlang”
Grammatik mashqlar	So‘zni gapda qo‘llash	“Gap tuzing”
Ijodiy mashqlar	So‘zni mustaqil qo‘llash	“Hikoya tuzing”
Kommunikativ mashqlar	So‘zni muloqotda qo‘llash	“Dialoq tuzing”

Yangi avlod darsliklarining afzalligi shundaki, bu mashqlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda, osonlikdan murakkablikka qarab tuzilgan. Masalan, 1-sinfda asosan fonetik va leksik mashqlar ustunlik qilsa, 4-sinfda ijodiy va kommunikativ mashqlarga ko‘proq o‘rin berilgan.

5. Lug‘at boyligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish lug‘at boyligini oshirishning samarali yo‘llaridan biridir:

Elektron darsliklar va multimedia ilovalari – yangi avlod darsliklarining elektron shakllari interaktiv mashqlar, audio va video materiallar bilan boyitilgan;

Onlayn platformalar – “Kitobxon”, “ZiyoNET”, “Edu.uz” kabi platformalarda lug‘at boyligini oshirishga oid o‘yinlar va testlar mavjud;

Mobil ilovalar – “So‘z o‘yini”, “Lug‘at boyligi” kabi ilovalar orqali o‘quvchi mustaqil ravishda mashq qilishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanishda yosh xususiyatlarini hisobga olish, vaqtni cheklash va o‘qituvchi nazoratini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

6. O‘qituvchining roli va metodik tavsiyalar

Lug‘at boyligini oshirishda o‘qituvchi faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq:

6. Tizimlilik tamoyiliga rioya qilish – har bir darsda lug‘at ustida ishlashga vaqt ajratish;
7. Individual yondashuv – har bir o‘quvchining lug‘at zaxirasini hisobga olish;
8. Ijobiy motivatsiya yaratish – o‘quvchini rag‘batlantirish, muvaffaqiyatlarini e’tirof etish;
9. Ota-onalar bilan hamkorlik – uyda ham lug‘at boyligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar berish;
10. Doimiy monitoring – o‘quvchilarning lug‘at boyligini muntazam tekshirib borish.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish – bu uzluksiz, tizimli va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u o‘qituvchidan chuqur bilim, ijodiy yondashuv va zamonaviy metodlardan samarali foydalanishni talab qiladi.

Yangi avlod darsliklari bu jarayonda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ularda lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, mavzular bo‘yicha guruhlangan leksik materiallar, interaktiv topshiriqlar va vizual ko‘rgazmalar o‘quvchining so‘z zaxirasini boyitishda samarali omil hisoblanadi. Shu bilan birga, lug‘at boyligini oshirishda faqat darslik bilan cheklanib qolmasdan, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, raqamli vositalar va ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish lozim. Zero, boy lug‘at – bu nafaqat til bilish, balki tafakkur, madaniyat va shaxs kamolotining muhim ko‘rsatkichidir. Kelajakda bu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirish, yangi avlod darsliklarining samaradorligini empirik jihatdan o‘rganish va ilg‘or xalqaro tajribani o‘zlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni: 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent, 2020. – URL: https://lex.uz/docs/5013007 (murojaat sanasi: 02.10.2026).

10. Baynazarova, D. D., Toirova, M. E. Ona tili. 3-sinf. IV qism: Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / D. D. Baynazarova, M. E. Toirova. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.

11. Boysamyeva S. B. Elektron morfem o‘quv lug‘at yaratishning lingvistik asoslari: filol. fan. bo‘yicha fals. dok. (PhD) ... avtoref. – Termiz: Termiz davlat universiteti, 2024. – 53 b.

12. Siddiqova Sh. I., Tuychiyeva N. N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy tafakkurini shakllantirishda lug‘atlardan foydalanish metodikasini takomillashtirish. – Nukus: Metodist nashriyoti, 2023. – 120 b.

13. Djakbarova, Mahliyo Ibraximjonovna. "ALISHER NAVOIY ASARLARIDA NUTQ SO „ZLASH ODOBI MASALASI." *Academic research in educational sciences* 4.Conference Proceedings 1 (2023): 374-380.

14. ELBOYEVA, Mahliyo. "BOLALAR ADABIYOTINI O ‘QITISHDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI." *«METODIST» Scientific-Innovative, Methodological Journal* (2026): 72-79.

15. Ibraximjonovna, Djakbarova Mahliyo, and Abdusayitova Aziza Sunnat Qizi. "EPISTOLYAR MATNNI BILASIZ (MI?)." *Science and innovation* 2.Special Issue 7 (2023): 538-540.

16. Olimova, Shahzoda Abbos Qizi, and Mahliyo Ibraximjanovna Djakbarova. "Matn vositasida bilim va ko’nikmalarni shakllantirish." *Science and Education* 4.5 (2023): 1149-1152.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TABIIY FAN KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Dadaboyeva Nigora Odiljon qizi
Namangan Davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiiy fan könikmalarini shakllantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari ilmiy- nazariy hamda metodik jihatdan tahlil qilinadi. Boshlang’ich ta’lim bosqichida tabiiy fanlarni o’qitish faqat tabiat, inson, jamiyat va atrof-muhit haqidagi i bilimlarni berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarda kuzatish, taqqoslash, tasniflash, tajriba o‘tkazish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash, muammoni qo‘yish va yechish, xulosa chiqarish hamda o‘z fikrini dalillar asosida ifodalash kabi amaliy va intellektual ko‘nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Maqolada boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarning yosh, individual, kognitiv, emotsional va motivatsion xususiyatlarini hisobga olish tabiiy fan ko‘nikmalarini samarali shakllantirishning muhim sharti sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fanlar,tabiiy fan ko’nikmalari,kuzatish, tajriba, psixologik xususiyatlar, pedagogik xususiyatlar, tadqiqotchilik faoliyati,ilmiy savodhonlik.

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological features of developing natural science skills among primary school students from theoretical and methodological perspectives. Teaching natural sciences at the primary education level involves not only providing knowledge about nature, human beings, society, and the environment, but also developing students’ practical and intellectual skills, such as observation, comparison, classification, conducting experiments, identifying cause-and-effect relationships, identifying and solving problems, drawing conclusions, and expressing their ideas based on evidence. The article substantiates that taking into account the age-related, individual, cognitive, emotional, and motivational characteristics of primary school children is an important condition for the effective development of natural science skills. Particular attention is paid to the use of observation, practical activities, experiments, and inquiry-based learning in the teaching of natural sciences. Such an approach contributes to the development of students’ cognitive activity, independent thinking, scientific literacy, and interest in the natural world.

Keywords: primary education, natural sciences, natural science skills, observation, experiment, psychological characteristics, pedagogical characteristics, inquiry-based learning, scientific literacy.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические особенности развития естественнонаучных представлений у учащихся начальных классов. Автор анализирует специфику когнитивного развития детей младшего школьного возраста, подчеркивая важность наглядно-образного мышления, игровой деятельности и естественной любознательности в процессе изучения естественных наук (Science).Вработе обосновывается необходимость применения практико-ориентированных и интерактивных методов обучения, направленных на развитие критического мышления, исследовательской активности и экологической культуры учащихся. Представленные педагогические подходы способствуют не только эффективному усвоению учебного

материала, но и формированию функциональной грамотности подрастающего поколения в условиях современной системы образования.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки (Science), психолого-педагогические особенности, младшие школьники, наглядно-образное мышление, исследовательская деятельность, экологическая культура, интерактивные методы.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchiga tayyor bilimlarni berishdan ko‘ra, uning mustaqil fikrlashi, amaliy faoliyat olib borishi, amaliy faoiyat davomida muammolarni aniqlashi va ularni hal qilishga qodir bo‘lishini ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllantirilgan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar bolaning keyingi ta’lim faoliyati uchun poydevor vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘z chiqishlarida va ta’limga oid yig‘ilishlarida boshlang‘ich ta’lim hamda aniq va tabiiy fanlarni (STEM yo‘nalishlarini) rivojlantirish zaruratiga alohida to‘xtalib o‘tgan. Davlat rahbarining nutqlarida yosh avlodning psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda tabiiy fanlarni ham bolalarni kichik yoshidanoq ya’ni yosh psixologiyasini inobatga olgan holda ta’lim berish va fanni to‘g‘ri shakllantirish bo‘yicha asosiy g‘oyalari ilgari surilgan.

Tabiiy fanlarni o‘qitish jarayoni bir necha vazifani amalga oshirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Chunki tabiat hodisalari va obyektlari bolaning kundalik hayoti bilan bevosita bog‘liq. O‘quvchi suvning bug‘lanishi, o‘simlikning o‘sishi, ob-havoning o‘zgarishi, hayvonlarning yashash sharoiti, inson salomatligi yoki atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni bevosita kuzatishi mumkin. Shu sababli tabiiy fanlar darslari nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy fan ko‘nikmalarini shakllantirishda ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Ushbu yosh davrida idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutq faol rivojlanadi. Shu bois tabiiy fan materiallarini konkret predmetlar, rasmlar, tajribalar, kuzatishlar va amaliy topshiriqlar orqali o‘zlashtirish samaraliroq bo‘ladi. Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini hisobga olish ta’lim metodlarini tanlashda muhim omil sifatida ko‘rsatiladi.

Bu maqoladan kutilgan asosiy maqsad boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiiy fan ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni samarali bilim va ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni asoslashdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilanadi:

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiiy fan ko‘nikmalarining mazmun-mohiyatini aniqlash;
- tabiiy fan ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik shartlarini tahlil qilish;
- o‘quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini aniqlash;
- tabiiy fanlarni o‘qitishda kuzatish va tajriba metodlarining imkoniyatlarini yoritish;
- muammoli, tadqiqotga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan ta’limning ahamiyatini asoslash;

– fanlararo integratsiya va STEAM elementlaridan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatish;

– tabiiy fan ko‘nikmalarini baholash mezonlarini taklif etish.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olmaslik ta’lim samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

№	Psixologik-pedagogik xususiyat	Mazmuni	Tabiiy fanlarni o‘qitishda namoyon bo‘lishi	O‘qituvchining pedagogik vazifasi	Kutiladigan natija
1	**Yosh xususiyatlarini hisobga olish**	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida idrok, xotira, tafakkur va tasavvur faol rivojlanadi.	Tabiiy hodisalarni konkret misollar, rasmlar, modellar va real ob’ektlar orqali tushuntirish.	O‘quv materialini yoshga mos ravishda tanlash va soddalashtirish.	Bilimlarni ongli va puxta o‘zlashtirish.
2	**Konkret-obrazli tafakkur**	O‘quvchi mavhum tushunchalarga qaraganda aniq va ko‘rgazmali ma’lumotlarni osonroq qabul qiladi.	O‘simlik, hayvon, suv, havo, tuproq kabi ob’ektlarni bevosita kuzatish.	Ko‘rgazmali vositalar va tabiiy ob’ektlardan foydalanish.	Tabiiy tushunchalar shakllanadi.
3	**Kuzatuvchanlikni rivojlantirish**	Tabiatdagi o‘zgarishlarni sezish va ularni maqsadli kuzatish qobiliyati shakllanadi.	Ob-havo, o‘simliklarning o‘sishi, hayvonlarning xatti-harakatlarini kuzatish.	Muntazam kuzatuv topshiriqlarini tashkil etish.	Kuzatish va ma’lumotlarni qayd etish ko‘nikmasi rivojlanadi.
4	**Bilishga bo‘lgan qiziqish**	Boshlang‘ich yoshdagi bolalarda «Nima uchun?», «Qanday?», «Nima	Tabiiy hodisalar asosida muammoli savollar qo‘yish.	O‘quvchilarning savollarini rag‘batlantirish.	Bilishga bo‘lgan ichki motivatsiya kuchayadi.

		sababdan?» kabi savollar ko‘p uchraydi.			
5	**Diqqatning beqarorligi**	Uzoq vaqt davomida bir xil faoliyatga diqqatni jamlash qiyinlashishi mumkin.	Dars davomida kuzatish, tajriba, suhbat, o‘yin va amaliy topshiriqlarni almashtirish.	Faoliyat turlarini metodik jihatdan to‘g‘ri navbatlashtirish.	O‘quvchil arning darsdagi faolligi saqlanadi.

Tabiiy fan ko‘nikmalarini shakllantirishda bir nechta pedagogik tamoyillarga amal qilish lozim.

1. ***Yoshga moslik tamoyili*** – O‘quv topshiriqlari bolaning yosh va intellektual imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak. Haddan tashqari murakkab topshiriq o‘quvchining fanga qiziqishini pasaytirishi mumkin.

2. ***Ko‘rgazmalilik tamoyili*** – Tabiiy fanlarni o‘qitishda predmet, model, rasm, xarita, diagramma, video va real tabiat obyektlaridan foydalanish tushunchalarning o‘zlashtirilishini yengillashtiradi.

3. ***Faoliyatga yo‘naltirilganlik*** – O‘quvchi faqat tinglovchi emas, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi bo‘lishi kerak. Tajriba, kuzatish, o‘lchash, guruhlash va xulosa chiqarish kabi faoliyatlar shu maqsadga xizmat qiladi.

4. ***Muammolilik*** – O‘quvchiga tayyor javob berish o‘rniga uni javobni izlashga yo‘naltirish samarali hisoblanadi.

Masalan: Muammo: “Nima uchun ayrim o‘simliklar quyoshga tomon o‘sadi?” O‘quvchilar avval o‘z taxminlarini bildiradi, keyin kuzatish yoki tajriba asosida xulosaga keladilar.

5. ***Fanlararo integratsiya*** – Tabiiy fanlar matematika, ona tili, o‘qish savodxonligi, texnologiya va tasviriy san’at bilan integratsiya qilinishi mumkin. Zamonaviy tadqiqotlarda fanlararo integratsiya o‘quvchilarning yaxlit dunyoqarashi va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish imkoniyati sifatida ko‘rsatilmoqda.

Xulosa qilib shuni aytamanki hozirgi davrda barcha sohalarni suniiy intelekt qamrab olmoqda shuningdek bolalar ham telefonda, kompyuterda, planshetlarda suniiy intelektdan foydalanishmoqda. Boshlang’ich sinf o‘quvchilarida ham hozirda tabiiy fan ko‘nikmalarini shakllantirish — shunchaki tabiat haqidagi bilimlarni yodlatish emas, balki bolada ilmiy dunyoqarash, mantiqiy fikrlash atrof-muhitga nisbatan daxldorlik hissini uyg‘otuvchi fundamental pedagogik jarayondir.

Zero, bugungi kunda bolalarga boshlang’ich sinflardanoq suniy intelektni darslarga integratsiya qilgan holda o’rgatishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

7. Prezidentimiz SHavkat Miromonovich Mirziyoyev Aniq.uz Maktabda o’qitish metodikasi o’zgarmasa, ta’lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o’zgarmaydi. https://aniq.uz
8. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. https://www.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/psixologiya/Bolalar%20psixologiyasi%20va%20uni%20o'qitish%20metodikasi%20(Z.Nishanova,%20G.Alimova).pdf
9. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi (Tabiiy fanlar - Science). – Toshkent, 2021-2024. https://trm.uz/uz/axborot/yangiliklar/440
10. Sharipov A. va boshq. Tabiiy fanlar (Science): 1-4-sinflar uchun darsliklar kompleksi. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022-2023.

O‘QUVCHILAR XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI (4-SINF O‘QISH DARSLARI MISOLIDA)

Nishanova Gulbahor Xamidjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti,
Ta’lim va tarbiya nazariyasi
(boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada 4-sinf o‘qish darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanishning xotirani saqlash, matn mazmunini eslab qolish va qayta aytib berishda qiynaladigan o‘quvchilar uchun ahamiyati yoritiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining xotirasi bir xil darajada ishlamasligi sababli barcha bolaga bir xil topshiriq berish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Shu nuqtai nazardan, qisqa, takroriy va matn mazmuniga bog‘langan didaktik o‘yinlar o‘quvchiga ma’lumotni qayta ishlash va eslab qolish uchun qulay sharoit yaratadi. Maqolada xotira va o‘qib tushunish munosabati bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinib, 4-sinf o‘qish darsida qo‘llash mumkin bo‘lgan “So‘zni eslab qol”, “Voqealar zanjiri”, “Kim? Qayerda? Nima qildi?”, “Yo‘qolgan gap” va “Kalit so‘zni top” kabi o‘yinlarning mazmuni beriladi. Taklif etilgan usullar o‘quvchini ajratib qo‘ymasdan, uni umumiy dars jarayoniga faol qo‘shishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish darsi, didaktik o‘yin, xotira, ishchi xotira, o‘qib tushunish, 4-sinf, matn, diqqat, ta’lim samaradorligi.

Kirish

Boshlang‘ich sinfda o‘qish darsining muhim vazifalaridan biri o‘quvchini matnni shunchaki o‘qishga emas, balki uning mazmunini tushunishga, asosiy fikrni ajratishga va o‘z so‘zi bilan aytishga o‘rgatishdir. 4-sinfda bu talab yanada ortadi. O‘quvchi voqealar ketma-ketligini eslab qolishi, qahramonlarni ajratishi, voqealar orasidagi sabab va natijani tushunishi kerak. Bunda diqqat va xotira muhim ahamiyatga ega.

Ayrim o‘quvchilar matnni bir marta o‘qiganda uning mazmunini darhol eslab qola olmaydi. Buni faqat darsga qiziqmaslik yoki e’tiborsizlik bilan izohlash to‘g‘ri emas. O‘qish vaqtida bola so‘zlarning ma’nosini anglaydi, oldingi gapdagi ma’lumotni yodda tutadi va uni keyingi fikr bilan bog‘laydi. Shuning uchun ma’lumotni kichik qismlarga bo‘lib berish, qayta eslatish va amaliy topshiriqlar orqali mustahkamlash o‘quvchiga yordam beradi. Bolalar psixologiyasiga oid manbalarda ham o‘quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligi qayd etiladi [5].

Didaktik o‘yinlardan shu jarayonda foydalanish mumkin. Bu yerda o‘yin shunchaki hordiq uchun emas, dars maqsadiga xizmat qiladigan topshiriq bo‘ladi. Qoida sodda, vaqt qisqa va topshiriq o‘qilgan matn bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘quvchi mazmunni eslab qolishda faolroq qatnashadi. G‘afforova va Nurullayeva didaktik o‘yinlardan foydalanishni boshlang‘ich ta’limdagi amaliy usullardan biri sifatida ko‘rsatadi [1].

Mavzuning ilmiy asoslari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish o‘qish darsida muhimdir. O‘quvchi matnni o‘qish jarayonida ayrim ma’lumotlarni yodda saqlaydi, keyingi gaplarni shu ma’lumot bilan bog‘laydi va mazmunni tushunishga harakat qiladi. Shuning uchun matn bilan ishlashda qisqa savollar, tayanch so‘zlar, rasmlar va takrorlashlardan foydalanish o‘quvchiga qulaylik yaratadi. Bu fikr boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid o‘zbek manbalaridagi tavsiyalarga mos keladi [3; 5].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xotira bilan bog‘liq qiyinchiliklar bo‘lsa, topshiriqlarni kichik qismlarga ajratish va asta-sekin murakkablashtirish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi o‘quvchiga tayanch so‘z yoki savol berib, javobni mustaqil topishga yo‘naltirishi mumkin. Bunday yondashuv bolaning imkoniyatini hisobga olish va darsni tushunarli tashkil etishga yordam beradi [3; 5].

4-sinf o‘quvchisidan katta hajmdagi matnni birdaniga eslab qolishni talab qilish o‘rniga, matnni qismlarga ajratib ishlash qulayroq. Masalan, birinchi qismdan keyin “Kim haqida gap ketmoqda?”, keyingi qismdan keyin “Nima bo‘ldi?” kabi savollar berish mumkin. Shunda o‘quvchi matnni bosqichma-bosqich eslab boradi. Bu usul o‘qish darsida matn ustida ishlashning oddiy va amaliy ko‘rinishidir.

Didaktik o‘yinlarning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati o‘zbek metodik adabiyotlarda ham yoritilgan. G‘afforova va Nurullayeva didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali o‘quvchini darsga faol jalb etish mumkinligini ko‘rsatadi [1]. Bunday o‘yinlar o‘qish darsida matnni qayta eslash, savollarga javob berish va mazmunni mustahkamlash uchun ham qo‘llanishi mumkin.

4-sinf o‘qish darsida didaktik o‘yinlardan foydalanish

Xotirasi sustroq o‘quvchi uchun didaktik o‘yinning eng muhim sharti — topshiriqning qisqa va tushunarli bo‘lishidir. Bir o‘yinda juda ko‘p qoida yoki ko‘p ma’lumot berilsa, o‘quvchi asosiy vazifani unutib qo‘yishi mumkin. Shuning uchun o‘yinlar 3–7 daqiqa atrofida, aniq maqsad bilan tashkil etilishi ma’qul. O‘quvchi xato qilganida uni boshqalardan ajratish emas, yana bir marta eslab ko‘rish imkonini berish kerak.

1. “So‘zni eslab qol” o‘yini

O‘qituvchi matndan 4–5 ta muhim so‘zni tanlaydi. Masalan: “bog‘”, “qush”, “bola”, “daraxt”, “yordam”. O‘quvchilar so‘zlarni o‘qiydi va 30–40 soniya davomida eslab qoladi. So‘ng so‘zlar yopiladi. O‘quvchilar eslab qolganlarini aytadi. Xotirasi sustroq o‘quvchiga so‘zlarning boshlang‘ich harfi yoki birinchi so‘z eslatma sifatida berilishi mumkin. Keyin ushbu so‘zlar matnda qanday bog‘langanini aytish so‘raladi. Bu usul oddiy yodlashdan ko‘ra mazmuniy eslab qolishga yaqinlashadi.

2. “Voqealar zanjiri” o‘yini

Matndagi 4–6 ta asosiy voqea qisqa gaplar bilan kartochkalarga yoziladi. Kartochkalar aralashtiriladi. O‘quvchilar ularni matndagi ketma-ketlik bo‘yicha joylashtiradi. Xotirasi sustroq o‘quvchiga dastlab ikkita kartochkani to‘g‘ri joylashtirib berish yoki “avval”, “keyin”, “oxirida” kabi tayanch so‘zlardan foydalanish mumkin. O‘yin davomida bola voqealarni faqat yodlamaydi, balki ular o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunadi.

3. “Kim? Qayerda? Nima qildi?” o‘yini

O‘qilgan matndan uch xil savol tuziladi: “Kim?”, “Qayerda?”, “Nima qildi?”. Har bir javob alohida kartochkaga yoziladi. O‘quvchi mos javoblarni birlashtiradi. Masalan: “Bola — bog‘da — qushga yordam berdi”. Bu o‘yin qisqa ma’lumotni saqlash, kerakli javobni tanlash va

gapni mazmunan tiklashga yordam beradi. Xotirasi sustroq o‘quvchi uchun 3 ta emas, avval 2 ta kartochka bilan boshlash mumkin.

4. “Yo‘qolgan gap” o‘yini

Matndan 3–4 ta gap olinadi. Ulardan bittasi olib tashlanadi. O‘quvchi qaysi gap yo‘qligini aniqlaydi. Buning uchun u matn mazmunini eslab, voqealar orasidagi mantiqiy bog‘lanishni topadi. Agar bola qiynalsa, o‘qituvchi ikkita variant beradi. Shunda o‘quvchi mustaqil ravishda tanlov qiladi. Keyingi bosqichda variantlar soni kamaytiriladi.

5. “Kalit so‘zni top” o‘yini

O‘quvchilar matnni o‘qib bo‘lgach, o‘qituvchi bir nechta so‘zlarni aytadi. Ularning ichidan matnning asosiy mazmunini ifodalovchi so‘zlarni tanlash topshiriladi. Masalan, hikoya tabiatni asrash haqida bo‘lsa, “daraxt”, “tozalik”, “suv”, “g‘amxo‘rlik” kabi so‘zlar tanlanadi. Keyin o‘quvchi tanlagan so‘zlari yordamida matn mazmunini 2–3 gapda aytadi. Bu o‘yin xotira bilan birga asosiy fikrni ajratish ko‘nikmasini ham rivojlantiradi.

O‘yinlarni xotirasi sustroq o‘quvchiga moslashtirish

Didaktik o‘yinlarning samarasi faqat o‘yinning o‘ziga emas, uni qanday tashkil etishga ham bog‘liq. Birinchi navbatda, topshiriq hajmini kamaytirish kerak. Masalan, sinfdagi boshqa o‘quvchilarga 5 ta so‘z berilsa, qiynalayotgan o‘quvchiga 3 ta so‘zdan boshlash mumkin. Keyin asta-sekin son oshiriladi. Ikkinchi jihat — ko‘rgazmali tayanch. So‘z, rasm, rangli kartochka yoki qisqa belgi o‘quvchining ma’lumotni eslab qolishiga yordam beradigan tayanch bo‘la oladi.

Yana bir muhim jihat — takrorlash. Bir xil o‘yinni har safar aynan bir ko‘rinishda emas, biroz o‘zgartirib takrorlash foydali. Masalan, “So‘zni eslab qol” o‘yini bir kuni og‘zaki, keyingi kuni kartochka bilan, boshqa kuni rasm asosida tashkil qilinishi mumkin. Bunda o‘quvchi o‘yinning qoidasini emas, o‘qish mazmunini eslab qolishga ko‘proq e’tibor beradi.

O‘quvchini “xotirasi past” deb sinf oldida belgilab qo‘yish esa pedagogik jihatdan to‘g‘ri emas. Unga beriladigan yordam umumiy dars usulining bir qismi sifatida ko‘rinishi kerak. Masalan, barcha o‘quvchilarga kartochka berilib, ayrim o‘quvchilarga qo‘shimcha tayanch so‘z berilishi mumkin. Shunda bola o‘zini boshqalardan ajralib qolgan deb his qilmaydi.

Natijalar va tahlil

Mavzu bo‘yicha o‘zbek metodik adabiyotlar va dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan topshiriqlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, o‘qish darsida o‘quvchining matn mazmunini eslab qolishiga tayanch savollar, kalit so‘zlar, kartochkalar va ketma-ketlik asosidagi mashqlar yordam beradi. Bunda didaktik o‘yin darsning maqsadiga mos tanlanishi va matn mazmuni bilan bevosita bog‘lanishi muhim [1; 2; 3].

O‘zbek metodik adabiyotlarda didaktik topshiriqlarni o‘quvchining faolligini oshirish va mavzuni mustahkamlashga xizmat qildirish zarurligi ta’kidlanadi [1; 2]. Shu asosda o‘quvchi matnni o‘qigach, undagi 3–4 ta muhim so‘zni tanlab, shu so‘zlar yordamida mazmunni qayta aytishi mumkin. Bunday topshiriq matnni eslash uchun o‘quvchiga aniq tayanch beradi.

Xulosa

4-sinf o‘qish darsida didaktik o‘yinlardan foydalanish xotirasi sustroq o‘quvchini darsga jalb qilish uchun qulay pedagogik imkoniyat yaratadi. Bunday o‘yinlarning asosiy qiymati bolani ko‘proq yodlashga majburlashda emas, balki eslab qolishni osonlashtiradigan sharoit yaratishda ko‘rinadi. Qisqa topshiriq, kalit so‘z, kartochka, voqealar ketma-ketligi, takrorlash va og‘zaki qayta aytish birgalikda qo‘llansa, o‘quvchi matn mazmunini faolroq qayta ishlaydi.

Shu bois o‘qituvchi didaktik o‘yinni darsning bezagi sifatida emas, aniq o‘quv maqsadiga xizmat qiladigan usul sifatida tanlashi lozim. Ayniqsa, xotirasi sustroq o‘quvchiga topshiriqni kichik bosqichlarga bo‘lish, qo‘shimcha tayanch berish va xatodan keyin qayta urinib ko‘rish imkonini yaratish muhim. Eng asosiysi, bunday yordam o‘quvchini ajratib qo‘ymasligi, aksincha uning darsdagi ishtirokini kuchaytirishi kerak.

Kelgusida ushbu o‘yinlarni 4-sinf o‘quvchilari bilan amaliy sinovdan o‘tkazib, darsdan oldingi va keyingi o‘qib tushunish natijalarini taqqoslash orqali yanada aniq xulosalar olish mumkin. Bunda faqat baho emas, matnni qayta aytish, asosiy fikrni topish, voqealar ketma-ketligini tiklash va kalit so‘zlardan foydalanish kabi ko‘rsatkichlarni ham kuzatish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang‘ich sinflar ona tili darslarida didaktik o‘yinlar va mustaqil ishlar. – Qarshi: Nasaf, 2003. – 54 b.
2. G‘afforova T., Nurullaeva Sh., Haydarova O. Boshlang‘ich sinflar uchun ona tili va o‘qishdan didaktik materiallar. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2004. – 80 b.
3. Husanboyeva Q., Shodiyev F., Hazratqulov M. Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 390 b.
4. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
5. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 152 b.
6. G‘afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O‘qish kitobi. 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2017. – 176 b.
7. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. 1-qism: 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 82 b.
8. Aydarova U.B., Azizova N.K., Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. 2-qism: 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.
9. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
10. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
11. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
12. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.

ФОРМИРОВАНИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЭКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Тулкинбоева Ноила Баходир кизи
Магистрант 1-курса Наманганского государственного педагогического института
Научный консультант: Очилова Ф.К
PhD, старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: в статье рассматривается проблема формирования эколого-валеологической культуры учащихся начальных классов как интегративного качества личности, объединяющего бережное отношение к природе и ответственное отношение к собственному здоровью. Предлагается методическое решение проблемы - поэтапная модель интегрированного эколого-валеологического воспитания, а также авторский метод «Наблюдаю - Связываю - Действую», реализуемый через эко-валео-кейсы и дневник наблюдений. Приводятся критерии и уровни сформированности эколого-валеологической культуры и пример фрагмента урока.

Ключевые слова: эколого-валеологическая культура, младший школьник, экологическое воспитание, валеология, здоровый образ жизни, интеграция, эко-валео-кейс, здоровьесберегающие технологии.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK-VALEOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

To‘lqinboyeva Noila Bahodir qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Ilmiy maslahatchi: Ochilova F.K.
PhD, Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik-valeologik madaniyatni shakllantirish muammosi tabiatga ehtiyotkorona munosabat va o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyatli munosabatni birlashtiruvchi shaxsning integrativ sifati sifatida ko‘rib chiqiladi. Muammoning metodik yechimi - integratsiyalashgan ekologik-valeologik tarbiyaning bosqichma-bosqich modeli hamda eko-valeo-keyslar va kuzatuv kundaligi orqali amalga oshiriladigan «Kuzataman - Bog‘layman - Harakat qilaman» mualliflik metodi taklif etiladi. Ekologik-valeologik madaniyat shakllanganligining mezonlari, darajalari va dars parchasi namunasi keltiriladi.

Kalit so‘zlar: ekologik-valeologik madaniyat, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi, ekologik tarbiya, valeologiya, sog‘lom turmush tarzi, integratsiya, eko-valeo-keys, sog‘liqni saqlovchi texnologiyalar.

FORMING ECOLOGICAL AND VALEOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Tulkinboeva Noila Bakhodir kizi
First-year Master's student at Namangan State Pedagogical Institute
Scientific advisor: Ochilova F.K.
PhD, Senior Lecturer at Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: the article examines the problem of forming ecological and valeological culture in primary school pupils as an integrative personal quality that combines a caring attitude towards nature with a responsible attitude towards one’s own health. A methodological solution is proposed: a stage-by-stage model of integrated ecological and valeological education, together with the author’s method “Observe - Connect - Act”, implemented through eco-valeo cases and an observation diary. Criteria and levels of ecological and valeological culture and a sample lesson fragment are presented.
Keywords: ecological and valeological culture, primary school pupil, environmental education, valeology, healthy lifestyle, integration, eco-valeo case, health-preserving technologies.

Состояние окружающей среды и здоровье человека сегодня рассматриваются как взаимосвязанные стороны одной проблемы: загрязнение воды, воздуха и почвы, дефицит движения, нерациональное питание и информационные перегрузки напрямую отражаются на физическом и психическом благополучии детей. В Республике Узбекистан эта взаимосвязь закреплена на уровне государственной политики. Закон «Об образовании» относит к задачам образования воспитание физически здоровой и гармонично развитой личности[1], а Концепция охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года называет формирование экологической культуры населения, начиная с системы образования, одним из стратегических направлений[2]. Концепция развития системы народного образования до 2030 года ориентирует школу на внедрение здоровьесберегающих и практико-ориентированных технологий.

Младший школьный возраст является наиболее благоприятным периодом для закладки основ такой культуры. Ребёнок в 7–10 лет открыт природе, эмоционально отзывчив, доверяет авторитету учителя и легко усваивает привычки, которые затем становятся устойчивыми нормами поведения. Однако в практике начальной школы экологическое и валеологическое воспитание, как правило, осуществляются раздельно: знания о природе даются на уроках естествознания, сведения о здоровье - эпизодически, на классных часах и уроках физической культуры. В результате у учащихся не складывается целостное понимание того, что забота о природе есть одновременно забота о себе, а забота о своём здоровье невозможна без бережного отношения к среде обитания.

Понятие «эколого-валеологическая культура» возникло на стыке двух научных направлений - экологической педагогики и валеологии. Термин «валеология» был введён И. И. Брехманом, который определил её как науку о здоровье здорового человека и обосновал необходимость формировать у людей культуру здоровья с детства[3]. Э. Н. Вайнер развил эту идею, рассматривая здоровый образ жизни как индивидуальную систему поведения, обеспечивающую физическое, психическое и социальное благополучие человека в реальной окружающей среде. Тем самым уже в самой валеологии здоровье человека рассматривается в неразрывной связи со средой его жизни.

В экологической педагогике С. Д. Дерябо и В. А. Ясвин показали, что ключевым результатом экологического воспитания является не сумма знаний, а тип экологического сознания: переход от антропоцентрического отношения к природе как к ресурсу к экоцентрическому отношению, при котором природа воспринимается как самоценность, а человек - как её часть[4]. В. А. Ясвин подчёркивал, что субъективное отношение к природе формируется прежде всего через эмоционально окрашенное непосредственное общение с ней. Ф.К. Очилова, разрабатывая теорию экологического образования детей, указывала на необходимость показывать ребёнку связь живого организма со средой обитания и на этой основе формировать осознанно-правильное отношение к природе, а также рассматривала экологическую культуру школьника как единство знаний, убеждений и практической деятельности по охране природы.

Обобщая эти подходы, под эколого-валеологической культурой младшего школьника мы понимаем интегративное качество личности, включающее систему элементарных знаний о взаимосвязи природы и здоровья человека, ценностное отношение к природе и собственному здоровью как к неразрывно связанным ценностям, а также устойчивые навыки поведения, сохраняющего природу и укрепляющего здоровье. Ключевым в определении является именно интегративность: чистый воздух, вода, зелень, тишина рассматриваются ребёнком как условия его здоровья, а его собственные привычки - как фактор, влияющий на состояние среды.

Когнитивный компонент является основой, но без ценностно-мотивационного компонента знания остаются формальными, деятельностный компонент превращает знание и отношение в привычку, а рефлексивный позволяет ребёнку оценивать свои поступки и корректировать поведение. Именно рефлексивный компонент чаще всего оказывается наименее развитым в практике начальной школы.

Младший школьный возраст обладает рядом особенностей, благоприятных для формирования эколого-валеологической культуры. Мышление ребёнка носит преимущественно наглядно-образный характер, поэтому наблюдение, опыт и игра оказываются для него эффективнее словесного объяснения. Высокая эмоциональность и сопереживание живому создают основу для ценностного отношения к природе. Ведущая учебная деятельность и авторитет учителя позволяют целенаправленно формировать привычки режима дня, гигиены и бережного поведения. В. А. Сухомлинский считал заботу о здоровье ребёнка важнейшим делом воспитателя и видел в общении с природой - в «уроках под голубым небом» - источник и умственного развития, и физического здоровья детей[8].

Анализ практики позволяет выделить ряд противоречий: между интегративной природой эколого-валеологической культуры и раздельным, предметным характером обучения, между декларируемой ценностью здоровья и природы и недостатком практических, деятельностных форм работы; между высокой эмоциональной восприимчивостью детей и преобладанием словесных методов; между необходимостью рефлексии и отсутствием у учителя простых инструментов для её организации. Разрешение этих противоречий требует специального методического решения.

Методическим решением проблемы выступает модель интегрированного эколого-валеологического воспитания, в которой каждая экологическая тема обязательно

получает «валеологическое продолжение», а каждая тема о здоровье - «экологическое продолжение». Модель не требует введения нового предмета: она встраивается в содержание уроков «Естественные науки», родного языка и чтения, технологии, физической культуры, а также во внеурочную деятельность и воспитательные часы.

В основу модели положены следующие принципы: принцип интеграции (единство экологического и валеологического содержания в рамках одной темы); принцип краеведения (опора на природу родного края - махалли, двора, школьного участка, городского парка); принцип деятельностного подхода (каждое знание подкрепляется наблюдением, опытом или посильным практическим делом); принцип здоровьесбережения (сама организация урока должна быть образцом заботы о здоровье - смена видов деятельности, физкультминутки, проветривание, работа на свежем воздухе); принцип рефлексивности (регулярная самооценка поступков по отношению к природе и к себе); принцип взаимодействия с семьёй и махаллёй, поскольку привычки ребёнка закрепляются прежде всего в быту. Эти принципы согласуются с международным подходом образования в интересах устойчивого развития, в котором здоровье и благополучие человека рассматриваются в единстве с сохранением экосистем.

Модель реализуется в три этапа, соответствующих логике формирования компонентов культуры (табл. 1).

Таблица 1. Этапы формирования эколого-валеологической культуры младших школьников.

Этап	**Задачи**	**Формы и методы**	**Ожидаемый результат**
I. Мотивационно-ознакомительный (1 класс)	Пробудить интерес к природе и к своему организму, дать первичные представления об их связи	Экскурсии по школьному участку, дидактические игры, сказки и загадки о природе и здоровье, беседы с опорой на картинки	Ребёнок называет простые связи: «чистая вода - здоровье», «прогулка - хорошее самочувствие»
II. Деятельностно-практический (2–3 классы)	Сформировать умения наблюдать, делать выводы и навыки здорового и бережного поведения	Эко-валео-кейсы, простые опыты, дневник наблюдений, мини-проекты, трудовые дела на участке, подвижные игры на воздухе	Ученик самостоятельно выполняет правила гигиены и режима, участвует в природоохранных делах, объясняет причинно-следственные связи

III. Рефлексивно-оценочный (4 класс)	Научить оценивать свои поступки и их последствия, переносить знания в новые ситуации	Групповые проекты, «экологический паспорт здоровья класса», ролевые игры, выступления перед младшими, самооценка по «лесенке»	Ученик оценивает своё поведение, предлагает решения, выступает носителем норм для сверстников и семьи

Эффективность модели обеспечивается тремя условиями: подготовленностью учителя начальных классов к интегрированному обучению, наличием развивающей среды (уголок природы, школьный участок, «зелёная» классная комната, информационный стенд «Природа и здоровье») и системой диагностики, позволяющей отслеживать динамику по каждому компоненту.

Для оценки результатов предлагаются критерии, соответствующие компонентам культуры (табл. 2). Диагностика проводится с помощью наблюдения, бесед, анализа рисунков и дневников, а также ситуаций морального выбора.

Таблица 2. Критерии и уровни сформированности эколого-валеологической культуры.

Критерий	**Высокий уровень**	**Средний уровень**	**Низкий уровень**
Когнитивный	Объясняет связь состояния природы и здоровья человека на нескольких примерах	Называет отдельные связи с помощью учителя	Знания отрывочны, связи не устанавливает
Ценностно-мотивационный	Проявляет устойчивый интерес, по собственной инициативе заботится о природе и здоровье	Интерес ситуативный, проявляется при поддержке взрослого	Интерес не выражен, отношение безразличное
Деятельностно-поведенческий	Правила гигиены, режима и бережного поведения выполняет самостоятельно и постоянно	Выполняет правила под контролем взрослого	Правила нарушает часто

Рефлексивно-оценочный	Адекватно оценивает свои поступки и их последствия, предлагает, как исправить ошибку	Оценивает поступки с помощью наводящих вопросов	Затрудняется оценить свои поступки

Центральным инструментом предложенной модели является метод «Наблюдаю - Связываю - Действую». Его суть состоит в том, что ученик последовательно проходит путь от непосредственного наблюдения природного явления к осознанию его связи со здоровьем человека и далее - к конкретному поступку, который он может совершить сам. Метод реализуется через эко-валео-кейс – короткую жизненную ситуацию, понятную ребёнку, - и дневник наблюдений «Природа и я», в котором ученик фиксирует свои

наблюдения, выводы и дела.

Алгоритм метода включает пять шагов:

Пример фрагмента урока (3 класс, «Естественные науки», тема «Вода - источник жизни»). На этапе «Наблюдаю» учитель показывает два стакана: с водой из-под крана после отстаивания и с водой, в которую добавлена земля. Дети описывают различия. На этапе «Спрашиваю» предлагается кейс: «Лола после прогулки попила воды из арыка, а вечером у неё заболел живот. Что произошло и почему?» На этапе «Связываю» группы составляют цепочку: «мусор и отходы попадают в арык - вода становится грязной - в ней живут микробы - человек болеет - нельзя бросать мусор в воду и пить некипячёную воду». На этапе «Действую» класс принимает правила недели: пить только чистую кипячёную воду, закрывать кран во время чистки зубов, не бросать мусор у арыка. Ученики записывают их в дневник «Природа и я». На этапе «Оцениваю», через неделю, дети отмечают себя на «лесенке» и рассказывают, удалось ли уговорить родных тоже экономить воду.

Метод обладает рядом преимуществ: он опирается на наглядно-образное мышление младших школьников, соединяет эмоциональное переживание с практическим действием, не требует специального оборудования и легко переносится на любые темы - «Воздух и дыхание», «Растения и витамины», «Солнце и закаливание», «Шум и отдых». Регулярное применение метода (один эко-валео-кейс в неделю) обеспечивает системность работы, а записи в дневнике служат одновременно средством рефлексии и материалом для диагностики по критериям, приведённым в табл. 2.

Эколого-валеологическая культура младшего школьника представляет собой интегративное качество личности, в котором бережное отношение к природе и ответственное отношение к собственному здоровью выступают как две стороны единого ценностного отношения к жизни. Её структура включает когнитивный, ценностно-мотивационный, деятельностно-поведенческий и рефлексивно-оценочный компоненты, а младший школьный возраст является сенситивным периодом для их становления.

Преодоление разрыва между экологическим и валеологическим воспитанием возможно через модель интегрированного обучения, реализуемую в три этапа, и метод «Наблюдаю - Связываю - Действую», который переводит знание в поступок, а поступок - в осознанную привычку. Предложенные критерии и уровни позволяют учителю отслеживать результаты работы. Перспективой исследования является разработка комплекта эко-валео-кейсов для 1–4 классов и опытно-экспериментальная проверка эффективности модели в общеобразовательных школах Республики Узбекистан.

Список использованной литературы

1. Об образовании : Закон Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 г. № ЗРУ-637. - URL: https://lex.uz (дата обращения: 28.09.2026).
2. Об утверждении Концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года : Указ Президента Республики Узбекистан от 30 октября 2019 г. № УП-5863. - URL: https://lex.uz (дата обращения: 28.09.2026).
3. Брехман И. И. Валеология - наука о здоровье. - 2-е изд., доп., перераб. - Москва : Физкультура и спорт, 1990.
4. Вайнер Э. Н. Валеология : учебник для вузов. - Москва : Флинта : Наука, 2001. - С. 115.
5. Ясвин В. А. Психология отношения к природе. - Москва : Смысл, 2000. - С. 114.
6. OCHILOVA F. PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS REFLECTION ON HEALTH AS THE HIGHEST VALUE OF HUMAN LIFE //News of the NUUz. – 2025. – Т. 1. – №. 1.2. – С. 198-200.
7. Очилова Ф. Роль социально-гигиенического воспитания и профилактики вредных привычек у студенческой молодежи //O ‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. – 2024. – Т. 1. – №. 11.
8. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. - Киев : Радянська школа, 1974. - С.45.
9. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы. - Москва : АРКТИ, 2003. - С.90.

ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩАЯ СРЕДА КАК ОСНОВА ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Эмиралиева Зарема Эдемовна
Магистрант 2-го курса Наманганского государственного педагогического института
Научный консультант: Очилова Ф.К.
PhD, старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация. *В статье рассматриваются концептуальные подходы к формированию здоровьесберегающей образовательной среды в начальных классах. Обоснована необходимость перехода к личностно ориентированной модели обучения, в которой качество результатов образования рассматривается во взаимосвязи с физическим, психологическим и социальным благополучием учащихся.*

Ключевые слова: *начальная школа, здоровьесберегающая среда, личностно ориентированное обучение, младший школьный возраст, психофизиологическое благополучие, педагогические условия.*

Abstract. *The article discusses conceptual approaches to forming a health-saving educational environment in primary school. It substantiates the need for a transition to a learner-centered education model, in which the quality of educational outcomes is considered in close connection with the physical, psychological, and social well-being of students.*

Keywords: *primary school, health-saving environment, learner-centered education, primary school age, psychophysiological well-being, pedagogical conditions.*

На современном этапе развития системы образования ключевым приоритетом становится последовательный переход к личностно ориентированной модели обучения. В рамках данной парадигмы качество образовательных результатов неразрывно связано с физическим, психологическим, социальным и нравственным благополучием обучающихся. Вследствие этого проблема сохранения и укрепления здоровья детей приобретает не только медико-социальный, но и фундаментальный педагогический характер.

Современная школа должна обеспечивать не просто усвоение определённого объёма знаний, умений и навыков, но и проектировать условия, при которых образовательный процесс содействует полноценному развитию личности ребёнка, поддержанию его работоспособности, а также формированию культуры здоровья и освоению навыков безопасного и здорового образа жизни.

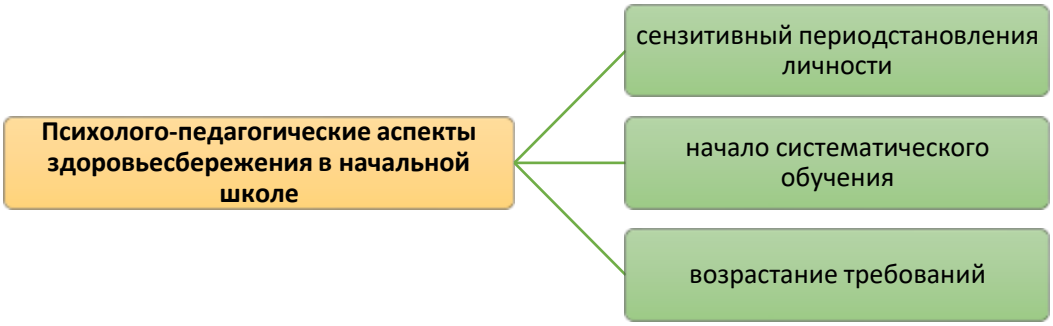
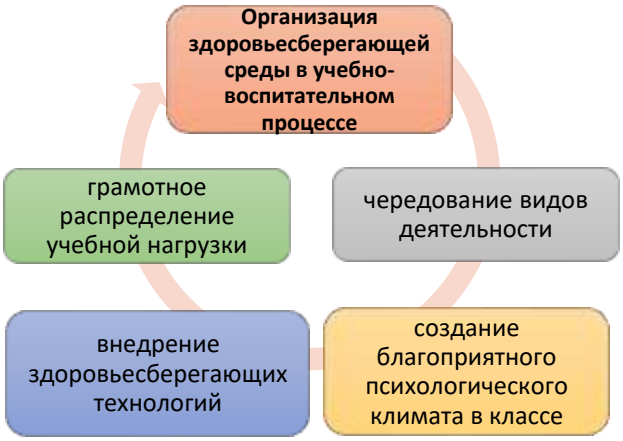

Рис.1. Психолого-педагогические аспекты здоровьесбережения в начальной школе

Особую остроту и значимость рассматриваемая проблема приобретает на уровне начального общего образования. Младший школьный возраст представляет собой сензитивный период интенсивного физического, интеллектуального, эмоционального и социального становления личности. Начало систематического обучения сопряжено с кардинальной перестройкой привычного режима дня, существенным увеличением продолжительности регламентированной учебной деятельности, а также возрастанием требований к механизмам произвольного внимания, памяти и саморегуляции.

Игнорирование возрастных, психофизиологических и индивидуальных особенностей младших школьников в образовательном процессе неизбежно приводит к кумулятивному утомлению, снижению познавательной активности, учебной мотивации и ухудшению общего самочувствия учащихся. Следовательно, сохранение и преумножение здоровья ребёнка выступает в качестве базового ориентира проектирования качественного начального образования.

Формирование здоровьесберегающей образовательной среды требует пересмотра традиционных подходов к организации школьных будней. Здоровьесбережение целесообразно рассматривать не как совокупность разрозненных физкультурно-оздоровительных мероприятий или профилактических процедур, а как системное свойство всей образовательной среды.[1]

Это предполагает грамотное распределение учебной нагрузки, чередование видов деятельности, создание благоприятного психологического климата в классе, а также внедрение здоровьесберегающих технологий в каждый урок. Педагогическое сопровождение должно опираться на принципы гуманизма, учета индивидуального темпа развития ребенка и предотвращения переутомления. Комплексный подход к физическому и психоэмоциональному развитию младших школьников позволяет снизить уровень тревожности, повысить адаптационный потенциал и сформировать устойчивую внутреннюю мотивацию к учению.

Здоровьесберегающая педагогика базируется на применении здоровьесберегающих технологий. Освоение и внедрение здоровьесберегающих технологий в процесс обучения младших школьников позволяет сделать его безопасным, четко определяя стратегию развития: «*здоровье — через образование*».

Под **здоровьесберегающей образовательной средой** в начальной школе мы понимаем системно организованное пространственно-предметное, социальное и психолого-педагогическое окружение, построенное на принципах здоровьесбережения, которые повышают качество жизни, учебную успешность, а также физический, интеллектуальный и нравственный потенциал ребенка. На первый план в такой среде выходят личностные достижения каждого младшего школьника и сохранение его психоэмоционального благополучия.

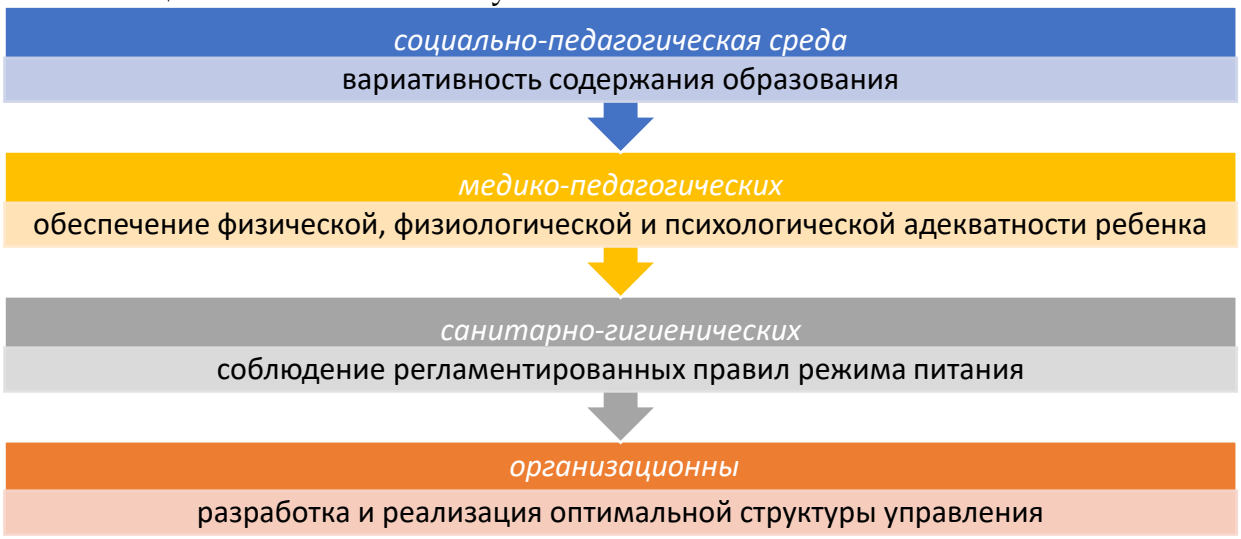

Рис.2. Комплекс условий здоровьесберегающей среды

Действенность здоровьесберегающей среды в начальном звене обеспечивается реализацией комплекса условий:

социально-педагогических — вариативность содержания образования, выбор адекватных возрасту здоровьесберегающих технологий, создание комфортных условий жизнедеятельности первоклассника и второклассника с учетом его адаптационного периода;

медико-педагогических — обеспечение физической, физиологической и психологической адекватности ребенка к меняющимся условиям школьной среды, обучение детей самопознанию, элементарной заботе о своем здоровье и навыкам профилактики утомления;

санитарно-гигиенических — соблюдение регламентированных правил режима питания, чередования труда и отдыха, поддержание чистоты и оптимального микроклимата в учебных помещениях;

организационных — разработка и реализация оптимальной структуры управления познавательной и оздоровительной деятельностью младших школьников.[4] (Рис.1.1.)

Здоровьесберегающие образовательные технологии - это целостная совокупность психолого-педагогических приемов, форм и методов организации обучения школьников, направленных на достижение образовательных результатов без ущерба для их здоровья.[1]

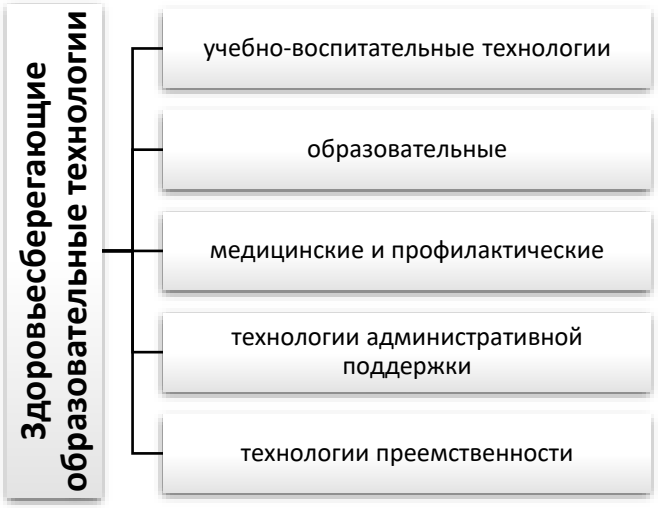

Рис.3. Здоровьесберегающие образовательные технологии

В практике начальной школы выделяют:

- здоровьесберегающие учебно-воспитательные технологии;
- здоровьесберегающие образовательные технологии на уроках по предметам;
- здоровьесберегающие медицинские и профилактические технологии;
- технологии административной поддержки здоровьесбережения в школе;
- технологии преемственности и семейного воспитания.

В системной последовательности приобщение начальной школы и каждого учителя к реализации здоровьесберегающих технологий выглядит следующим образом:

1. осознание педагогами проблемы негативного воздействия интенсивного обучения на здоровье младших школьников и необходимости ее разрешения;

2. признание своей солидарной ответственности за благополучие состояния здоровья детей;

3. овладение необходимым арсеналом здоровьесберегающих технологий;

4. практическая реализация полученной подготовки в тесном взаимодействии с психологами, медиками, учащимися и их родителями.

По определению Н.К.Смирнова,[5] здоровьесберегающие образовательные технологии охватывают все направления деятельности школы по формированию у учащихся культуры здоровья, личностных качеств, способствующих его укреплению, и мотивации на здоровый образ жизни. Тихомирова Л. Ф.[6] подчеркивает, что здоровьесберегающая технология в школе - это прежде всего создание адекватных условий обучения (отсутствие стресса, соответствие методик возрастным возможностям), рациональная организация учебного процесса и достаточный двигательный режим.

Особое значение здоровьесберегающая организация учебного процесса имеет в младшем школьном возрасте, когда происходит интенсивное развитие организма ребенка, формируются базовые учебные навыки (письмо, чтение, счет) и закладываются основы отношения к собственному здоровью. Нормативно-гигиенические требования к организации уроков в начальной школе включают:

- ограничение продолжительности непрерывной учебной работы;

- обязательное соблюдение гигиенических норм при обучении письму и чтению (с учетом неокрепшего костно-мышечного аппарата кисти и зрения);

- удовлетворение естественной биологической потребности младших школьников в движении через включение физкультминуток, динамических пауз, подвижных игр;

- поддержание оптимального психологического климата и предупреждение утомляемости на уроках.

Разработка и внедрение здоровьесберегающих технологий в процесс обучения младших школьников требуют создания условий для физического, духовного и социального благополучия ребенка. Это позволяет решить важнейшую задачу современного начального образования: обеспечить успешное обучение и формирование прочных навыков здорового образа жизни без перегрузок и ущерба для здоровья.

В связи с этим здоровьесберегающую образовательную среду в рамках настоящего исследования целесообразно понимать как целенаправленно организованную совокупность педагогических, психологических, санитарно-гигиенических, организационных, физкультурно-оздоровительных и предметно-пространственных условий образовательного процесса, обеспечивающих сохранение и укрепление здоровья младших школьников, снижение факторов учебной перегрузки, поддержание их работоспособности и создание возможностей для полноценного физического, интеллектуального, эмоционального и социального развития личности.[1]

Таким образом, сохранение здоровья младших школьников является важнейшим условием эффективности современного начального образования. Интеграция здоровьесберегающих принципов в структуру педагогического процесса позволяет гармонично сочетать высокие требования к качеству знаний с заботой о физическом и психологическом благополучии ребенка. Создание безопасной, развивающей и поддерживающей образовательной среды выступает залогом успешного личностного становления каждого ученика.

Литература

1. Колбанов В. В. Валеология: основные понятия, термины и определения. — СПб.: ДЕАН, 2001. — 232 с.
2. Қўчқорова М. М. Бошланғич синф ўқувчиларида соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик асослари. — Тошкент: Фан ва технология, 2021. — 152 б.
3. Оҳужонов А. Т. Таълим жараёнида ўқувчилар саломатлигини сақлашнинг педагогик шароитлари // Педагогик таълим ж. — Тошкент, 2022. — № 3. — Б. 45–49.
4. Шамова Т. И., Давыденко Т. М. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. — М.: Центр «Педагогический поиск», 2001. — 384 с.
5. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. — М.: АПК и ПРО, 2002. — 121 с.
6. Тихомирова Л. Ф. Теоретико-методические основы здоровьесберегающей педагогики. — Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2004. — 160 с.

OLIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHNING «5 T» MODELI ASOSIDA UNIVERSITETLARNING YANGI INSTITUTSIONAL VA INNOVATSION SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISH

Abdullayeva Nilufar Maxamadjanovna
Mirzo Ulugb‘ek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq (mintaqaviy) markazi
prof.v.b.,p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-apreldagi «Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-58-son Farmonida belgilangan ustuvor vazifalar asosida zamonaviy oliy ta’lim tashkilotlarini rivojlantirishning «5 T» modeli tahlil qilinadi. Maqolada «5 T» modeli asosida OTM faoliyatini rivojlantirishning institutsional, ta’limiy, ilmiy-innovatsion va tadbirkorlik yo‘nalishlari yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, «5 T» modeli, ta’lim sifati, tarbiya, ilmiy-tadqiqot, tijoratlashtirish, akademik tadbirkorlik, innovatsiya, Professor of Practice, universitet ekotizimi.

Abstract. This article analyzes the "5 T" model for developing modern higher education institutions based on the priority tasks defined in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-58 dated April 10, 2026, "On additional measures to improve the system of higher education, science, and innovations." The article highlights the institutional, educational, scientific-innovative, and entrepreneurial areas of HEI activity development based on the "5 T" model.

Keywords: higher education, "5 T" model, quality of education, upbringing (tarbiya), scientific research, commercialization, academic entrepreneurship, innovation, Professor of Practice, university ecosystem.

Аннотация. В данной статье анализируется модель «5 Т» развития современных организаций высшего образования на основе приоритетных задач, определенных в Указе Президента Республики Узбекистан от 10 апреля 2026 года № УП-58 «О дополнительных мерах по совершенствованию системы высшего образования, науки и инноваций». В статье освещаются институциональные, образовательные, научно-инновационные и предпринимательские направления развития деятельности вузов на основе модели «5 Т».

Ключевые слова: высшее образование, модель «5 Т», качество образования, воспитание, научные исследования, коммерциализация, академическое предпринимательство, инновация, Professor of Practice, университетская экосистема.

Jahonda oliy ta’lim tizimining rivojlanishi an’anaviy «bilim berish» funksiyasidan kengroq bo‘lgan institutsional vazifalarni qamrab olmoqda. Zamonaviy universitet nafaqat mutaxassis tayyorlovchi ta’lim muassasasi, balki ilmiy bilim ishlab chiqaruvchi, innovatsion yechimlar yaratuvchi, texnologiyalarni amaliyotga transfer qiluvchi, tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlovchi va jamiyat taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatuvchi intellektual markaz sifatida namoyon bo‘lmoqda.

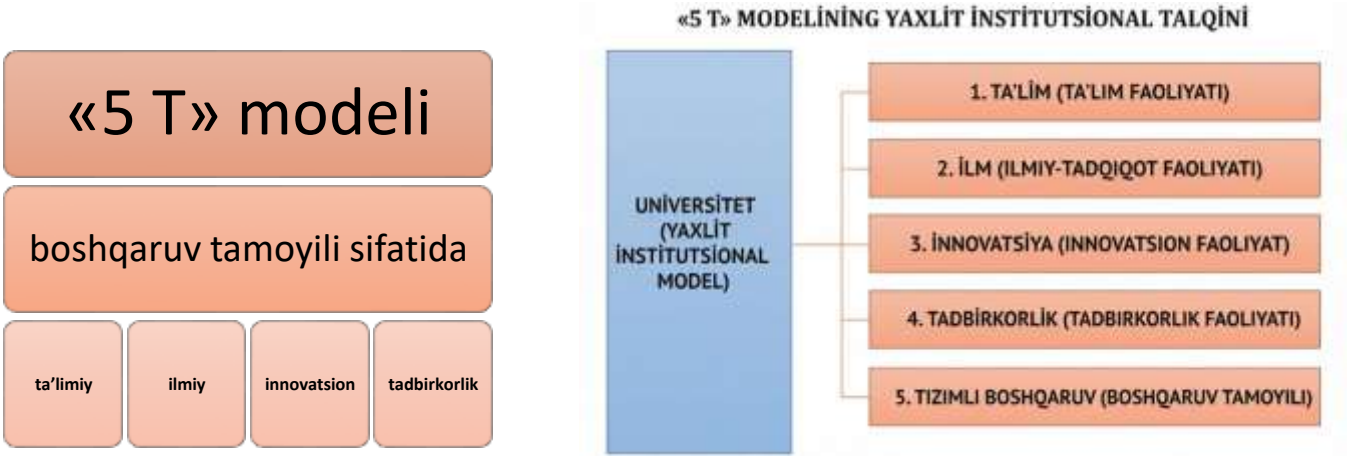
O‘zbekistonda ham oliy ta’limni rivojlantirishning yangi bosqichi ta’lim sifati, ilmiy salohiyat, innovatsion faoliyat va universitetlarning mustaqilligini bir-biri bilan bog‘liq holda rivojlantirishni taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-apreldagi PF-58-son Farmoni aynan shu vazifalarni tizimli ravishda amalga oshirishga qaratilgan bo‘lib, hujjatda oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini «5 T — ta’lim, tarbiya, tadqiqot, tijoratlashtirish va tizimli takomillashtirish» tamoyili asosida rivojlantirish belgilangan.

Mazkur yondashuv oliy ta’lim tashkilotlarining akademik, tashkiliy va moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, ilmiy salohiyatni rivojlantirish, innovatsion faoliyatni kuchaytirish hamda yuqori salohiyatli OTMlarni xalqaro miqyosda raqobatbardosh ilmiy-intellektual markazlarga aylantirish bilan chambarchas bog‘liq.

Shu nuqtayi nazardan, «5 T» modelini faqat boshqaruv tamoyili sifatida emas, balki universitetning ta’limiy, ilmiy, innovatsion va tadbirkorlik faoliyatini birlashtiruvchi yaxlit institutsional model sifatida talqin qilish muhimdir.

PF-58-son Farmon oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan kompleks hujjatlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi «5 T» tamoyili asosida oliy ta’lim tizimini rivojlantirish va yuqori salohiyatli oliy ta’lim tashkilotlarini xalqaro miqyosda raqobatbardosh ilmiy-intellektual markazlarga aylantirishdan iborat.

Farmonda oliy ta’lim tashkilotlarining akademik, tashkiliy va moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, ilmiy salohiyatni birlashtirish, ilmiy klasterlar tashkil etish hamda O‘zbekistonni mintaqadagi ta’lim markazlaridan biriga aylantirish bilan bog‘liq vazifalar belgilangan.

Mazkur jarayon universitet faoliyatini faqat ta’lim jarayoni bilan cheklab qo‘ymasdan, uni tadqiqot, innovatsiya, texnologiyalar transferi, tadbirkorlik va xalqaro hamkorlik bilan uzviy bog‘lashni talab etadi.

Shunday ekan, zamonaviy OTM faoliyatining samaradorligi uning nechta talaba tahsil olayotgani bilan emas, balki qanday bilim yaratayotgani, qanday innovatsiyalarni amaliyotga joriy qilayotgani, talabalar uchun qanday rivojlanish imkoniyatlarini yaratayotgani va jamiyat hamda iqtisodiyotga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani bilan ham belgilanadi.

«5 T» modelining birinchi tarkibiy qismi - ta’lim. Biroq zamonaviy universitet sharoitida ta’lim sifatini faqat o‘qituvchining dars o‘tish mahorati yoki talabaga axborot yetkazish darajasi bilan belgilab bo‘lmaydi.

O‘qitish sifati asosan pedagog faoliyatiga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ta’lim sifati kengroq tushuncha bo‘lib, talabaning ta’limiy natijalari, kompetensiyalari, mustaqil fikrlashi, tadqiqotchilik qobiliyati, ijtimoiy va kasbiy tayyorgarligi, raqamli savodxonligi hamda mehnat bozori talablariga moslashuvini qamrab oladi.

Shu sababli zamonaviy OTMda: «O‘qituvchi nimani o‘rgatdi?» degan savoldan «Talaba nimani o‘zlashtirdi, nimani yarata oladi va o‘zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qanday qo‘llay oladi?» degan savolga o‘tish muhimdir.

Bu yondashuvda ta’lim natijasi bilimlarni reproduktiv o‘zlashtirish bilan emas, balki bilimni qo‘llash, tahlil qilish, yangi mahsulot yoki yechim yaratish va real muammolarni hal qilish qobiliyati bilan belgilanadi.

Demak, zamonaviy ta’lim modelida o‘qituvchi bilimning yagona manbai sifatida emas, balki talabaning mustaqil izlanishi, tadqiqot olib borishi va ijodiy mahsulot yaratishini tashkil etuvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

«5 T» modelining har bir komponenti alohida vazifani bajarsa-da, ular o‘zaro bog‘liq yagona tizimni tashkil etadi.

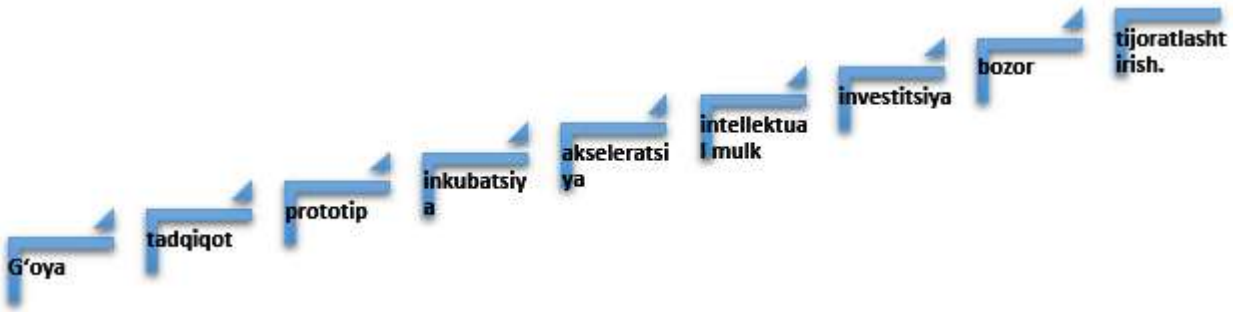
Shu tariqa, «5 T» modelida ta’lim va tarbiya inson kapitaliga, tadqiqot intellektual kapitalga, tijoratlashtirish innovatsion-iqtisodiy kapitalga, tizimli takomillashtirish esa universitetning institutsional barqarorligiga xizmat qiladi.

Ushbu modelning muhim jihati shundaki, uning tarkibiy qismlari bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi. Masalan, talabaning ta’lim jarayonidagi ilmiy izlanishi tadqiqotga, tadqiqot natijasi innovatsion loyihaga, innovatsion loyiha esa tijoratlashtirish jarayoniga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy universitetning muhim vazifalaridan biri ilmiy bilimni amaliy natijaga aylantirishdir. Bu jarayon akademik tadbirkorlik tushunchasi bilan uzviy bog‘liq.

Akademik tadbirkorlikni professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar va talabalarning o‘z ilmiy, intellektual va innovatsion salohiyati asosida yangi mahsulot, xizmat, texnologiya yoki startap tashabbuslarini shakllantirish faoliyati sifatida talqin qilish mumkin.

Akademik tadbirkorlikni rivojlantirishda universitet quyidagi innovatsion zanjirni shakllantirishi mumkin:

Mazkur zanjirning har bir bosqichi universitetning tegishli institutsional mexanizmlari bilan ta’minlanishi lozim. Jumladan, innovatsion markazlar, startap laboratoriyalari, biznes-inkubatorlar, akseleratsiya dasturlari, texnologiyalar transferi markazlari, intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlari va investorlar bilan hamkorlik akademik tadbirkorlik ekotizimining tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

Bunday muhitda talaba faqat bilim oluvchi emas, balki tadqiqotchi, loyiha ishlab chiquvchi, innovator va tadbirkorlik tashabbusi ishtirokchisi sifatida shakllanadi.

Shuningdek, professor-o‘qituvchilarning ilmiy ishlanmalarini amaliyotga joriy etish, ilmiy natijalarni patentlash, litsenziyalash, konsalting xizmatlarini rivojlantirish ham akademik tadbirkorlikning muhim yo‘nalishlari hisoblanadi.

«5 T» modelida ta’lim sifati va mehnat bozori o‘rtasidagi uzviy aloqani ta’minlashda «Professor of Practice» - «Amaliyotchi professor» modeli alohida ahamiyatga ega.

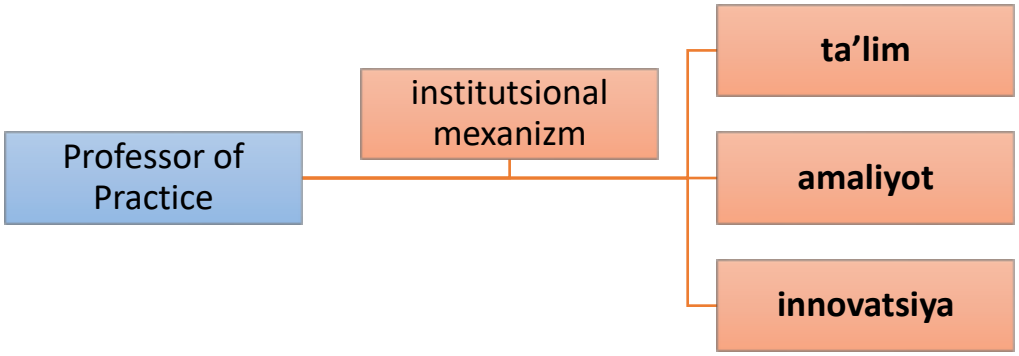
Professor of Practice modeli muayyan kasbiy sohada katta amaliy tajribaga ega mutaxassislarni universitet ta’lim jarayoniga jalb etish orqali nazariy bilimlarni real kasbiy faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Mazkur model doirasida amaliyotchi professorlar:

- real kasbiy vaziyatlar asosida ta’lim beradi;
- amaliy keys va loyihalarni ishlab chiqadi;
- talabalarga mentorlik qiladi;
- ishlab chiqarish va biznes vakillari bilan hamkorlikni rivojlantiradi;
- talabalarni amaliy loyihalarga jalb etadi;
- ta’lim dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishda ishtirok etadi;

- ilmiy va amaliy loyihalarni birgalikda amalga oshiradi.

Shu jihatdan «Professor of Practice» modelini oddiy ma’noda tashqi mutaxassisni darsga taklif qilish bilan cheklash mumkin emas. Mazkur model universitetning **ta’lim - amaliyot - tadqiqot - innovatsiya** zanjirini shakllantiruvchi institutsional mexanizm sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ushbu modelni joriy etishda turli sohalarning yetakchi mutaxassislari, tashkilot va korxona rahbarlari, muhandislar, pedagoglar, IT-mutaxassislar, tadbirkorlar, bank-moliya sohasi vakillari va boshqa professional ekspertlarning amaliy tajribasidan foydalanish mumkin.

Zamonaviy universitetlarning strategik rivojlanishida quyidagi yo‘nalishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi:

Birinchidan, ta’lim dasturlarini natijaga yo‘naltirish va kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish.

Ikkinchidan, ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, simulyatsiya, loyihaviy va tajribaviy ta’limni integratsiyalash.

Uchinchidan, talabalarni ilmiy tadqiqotlarga erta bosqichdan jalb qilish va talabalar ilmiy loyihalarini qo‘llab-quvvatlash.

To‘rtinchidan, ilmiy natijalarni intellektual mulk, startap va innovatsion mahsulotlarga aylantirish.

Beshinchidan, akademik tadbirkorlik ekotizimini shakllantirish.

Oltinchidan, Professor of Practice modelini mehnat bozori talablari yuqori bo‘lgan ta’lim yo‘nalishlariga bosqichma-bosqich tatbiq etish.

Yettinchidan, universitet faoliyatini raqamli KPI va sifat indikatorlari asosida monitoring qilish.

Sakkizinchidan, ta’lim, fan, ishlab chiqarish va biznes subyektlari o‘rtasida doimiy hamkorlik platformalarini tashkil etish.

To‘qqizinchidan, universitetlarning xalqaro hamkorlik va akademik mobillik imkoniyatlarini kengaytirish.

O‘ninchidan, universitetni hududiy innovatsion rivojlanish markazi sifatida shakllantirish.

«5 T» modelini amaliyotga joriy etish quyidagi yaxlit mexanizm asosida tashkil etilishi mumkin:

Mazkur mexanizmda har bir bosqich keyingi bosqich uchun zarur shart-sharoitni yaratadi. Ta’lim jarayonida shakllangan bilim va kompetensiyalar tadqiqot faoliyati orqali rivojlantiriladi. Tadqiqot natijalari innovatsion mahsulot yoki xizmatga aylantiriladi. Tijoratlashtirish natijasida iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ta’minlanadi. Tizimli takomillashtirish esa barcha jarayonlarni monitoring qilish va ularni yangi talablar asosida yangilab borish imkonini beradi.

«5 T» — ta’lim, tarbiya, tadqiqot, tijoratlashtirish va tizimli takomillashtirish modeli zamonaviy universitetning funksional vazifalarini yagona institutsional tizimga birlashtirish imkonini beradi.

PF-58-son Farmonda mazkur tamoyilning belgilanishi O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida universitetlarni faqat ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi tashkilot sifatida emas, balki bilim, innovatsiya, tadbirkorlik va intellektual kapitalni shakllantiruvchi ilmiy-intellektual markaz sifatida rivojlantirishga qaratilganini ko‘rsatadi.

Ushbu modelda ta’lim inson kapitalini, tarbiya ijtimoiy mas’uliyatni, tadqiqot yangi bilimni, tijoratlashtirish innovatsion mahsulotni, tizimli takomillashtirish esa universitetning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Ayniqsa, akademik tadbirkorlik va «Professor of Practice» modellarining rivojlanishi universitetning ichki akademik muhitini tashqi professional muhit bilan bog‘lash imkonini beradi. Natijada talabaning ta’lim olish jarayoni «bilimni o‘zlashtirish»dan «bilimni qo‘llash, tadqiq qilish va yangi qiymat yaratish»ga qarab rivojlanadi.

«5 T» modeli asosida rivojlanayotgan universitetning asosiy natijasi faqat diplomga ega bitiruvchini tayyorlash emas, balki bilim yarata oladigan, uni amaliyotda qo‘llaydigan, innovatsion yechim ishlab chiqadigan va jamiyat hamda iqtisodiyot rivojiga hissa qo‘sha oladigan raqobatbardosh mutaxassisni shakllantirish bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-58-son Farmon. https://lex.uz/uz/docs/-8129755?ONDATE=01.10.2026

OLIY PEDAGOGIK TA’LIMDA TAYM-MENEJMENT PLATFORMASI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING O‘ZINI O‘ZI TASHKIL ETISH KOMPETENSIYASINI INKUBATSIYA QILISH STRATEGIYASI

Alimov Bekzod Nematovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Katta o’qituvchi
bekalimov84@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada oliy pedagogik ta’limning kredit-modul tizimi (ECTS) sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zini o‘zi tashkil etish meta-kompetensiyasini shakllantirishning ilmiy-metodik va strategik asoslari tadqiq etilgan. Tizimli-strukturaviy va akmeologik yondashuvlar negizida taym-menejment tushunchasining vaqtni mexanik taqsimlash emas, balki aksio-pedagogik instrumental platforma sifatidagi mohiyati ochib berilgan. O‘zini o‘zi tashkil etish sub-kompetensiyalarining operatsional-strukturaviy matritsasi (S.M.A.R.T. maqsadlar, Eyzenxauer matritsasi, Plan-Fact tahlili, metakognitiv refleksiya) determinatsiyalangan. Mazkur sifatni inkubatsiya qilishning motivatsion-maqsadli bosqichida qo‘llanilgan innovatsion xrono-texnologiyalar klasteri, xususan, talabalarning kvazi-professional faoliyatiga moslashtirilgan *Self-SWOT Analysis* va *The Wheel of Professional and Personal Life* texnikalarining amaliy mexanizmlari hamda pedagogik effektlari batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zini o‘zi tashkil etish, taym-menejment, meta-kompetensiya, kredit-modul tizimi, professional ontogenez, Self-SWOT tahlili, hayot g‘ildiragi, prokrastinatsiya, xronofaglar, akmeologiya.

Аннотация. В статье исследуются научно-методические и стратегические основы формирования метакомпетенции самоорганизации у будущих учителей в условиях кредитно-модульной системы высшего педагогического образования (ECTS). На основе системно-структурного и акмеологического подходов раскрыта сущность тайм-менеджмента как аксио-педагогического инструмента, а не механического распределения времени. Определена пошаговая операционально-структурная матрица субкомпетенций самоорганизации (целеполагание по S.M.A.R.T., матрица Эйзенхауэра, план-факт анализ, метакогнитивная рефлексия). Подробно описан технологический инструментарий мотивационно-целевого этапа инкубации данного навыка, включающий модифицированные техники *Self-SWOT Analysis* и *The Wheel of Professional and Personal Life*, адаптированные к структуре квазипрофессиональной деятельности студентов педагогических специальностей.

Ключевые слова: самоорганизация, тайм-менеджмент, метакомпетенция, кредитно-модульная система, профессиональный онтогенез, Self-SWOT анализ, колесо жизненного баланса, прокрастинация, хронофаги, акмеология.

Abstract. The article explores the scientific, methodological, and strategic foundations for developing the meta-competence of self-organization among future teachers within the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) in higher pedagogical education. Based on systemic-structural and acmeological approaches, the essence of time management is revealed as an axio-pedagogical tool rather than a mechanical allocation of time resources. A

step-by-step operational-structural matrix of self-organization sub-competences (S.M.A.R.T. goal setting, Eisenhower matrix, Plan-Fact analysis, metacognitive reflection) has been determined. The technological tools of the motivational-targeted incubation stage of this skill are described in detail, including modified techniques such as *Self-SWOT Analysis* and *The Wheel of Professional and Personal Life*, which are strictly tailored to the structure of quasi-professional activities of pedagogical students.

Keywords: self-organization, time management, meta-competence, credit-module system, professional ontogenesis, Self-SWOT analysis, wheel of life, procrastination, chronophages, acmeology.

1. Muammoning qo‘yilishi va dolzarbligi:

• Zamonaviy pedagogik ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning kross-funksional (universal) meta-kompetensiyalarini rivojlantirish va professional ontogenezini takomillashtirish strategik ustuvorlik hisoblanadi.

• Yevropa kredit-transfer va jamg‘arish tizimi (ECTS) talaba shaxsidan akademik trayektoriyani proaktiv loyihalash, xronologik resurslarni optimallashtirish va ichki javobgarlikni (internallik) shakllantirishni talab etadi, bu esa o‘zini o‘zi tashkil etish muammosini metodologik maqomga olib chiqadi.

2. O‘zini o‘zi tashkil etish va taym-menejmentning konseptual mohiyati:

• O‘zini o‘zi tashkil etish — maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat makonini metakognitiv darajada rejalashtirish, operatsional boshqarish va refleksiv-kvalimetrik baholash layoqatini ifodalovchi integrativ-subyektiv tizimdir.

• Zamonaviy taym-menejment vaqtni mexanik tejamkorlik obyekti sifatida ko‘ruvchi klassik utilitar paradigmadan farqlanib, shaxsiy-innovatsion rivojlanish trayektoriyasini avtonom boshqarishga yo‘naltirilgan aksio-pedagogik va texnologik yondashuvdir.

3. Tadqiqotning metodologik arxitekturasi:

• Tadqiqot tizimli-strukturaviy, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatli-funksional yondashuvlar konvergensiyasiga hamda bo‘lajak mutaxassisning proaktiv subyekt (aktyor) maqomi konsepsiyasiga tayanadi.

• Vazifalarni empirik verifikatsiyalashda adabiyotlarning tanqidiy-meta tahlili, gipotetik-deduktiv modellashtirish, monitoringli-pragmatik kuzatish va qiyosiy umumlashtirish metodlari kompleksi qo‘llanilgan.

4. O‘zini o‘zi tashkil etish kompetensiyasining operatsional-strukturaviy matritsasi:

• Mazkur meta-kompetensiya o‘zaro iyerarxik bog‘langan kognitiv va refleksiv-regulyativ instrumental komponentlarni qamrab oladi:

- S.M.A.R.T. mezonlari asosida maqsadlarni prognozli determinatsiyalash;
- Akademik va kvazi-professional faoliyatni strategik rejalashtirish;
- 168 soatlik haftalik siklda xronoresurslarni optimallashtirib taqsimlash;
- Eyzenxauer matritsasi yordamida ustuvorliklarni taktik iyerarxizatsiya qilish;
- Xronometraj va raqamli vositachilar yordamida faoliyat dinamikasini instrumental monitoring qilish (Plan-Fact Analysis);
- Kvalimetrik baholash, metakognitiv refleksiya va hissiy kuyish (*burnout*) holatlarini o‘z-o‘zini tahlil qilish orqali korreksiya qilish;

➢ Tashqi nazoratsiz individual professional muvaffaqiyatga erishish uchun endogen (ichki) motivatsiyani avtonomizatsiya qilish.

5. Motivatsion-maqsadli bosqich va uning innovatsion xrono-texnologiyalari:

• Dastlabki aksio-teleologik bosqich talabalarda vaqtni qayta tiklanmaydigan eng oliy qadriyatli aktiv (*irreplaceable asset*) sifatida anglashga va xronofaglarni sotsiometrik identifikatsiya qilishga qaratilgan.

• **Shaxsiy va professional Self-SWOT tahlili:** Talabalar o‘zlarining kuchli va kuchsiz jihatlarini (prokrastinatsiyaga moyillik, *pleasing* sindromi) hamda tashqi imkoniyatlar va xavf-xatarlarni (ijtimoiy tarmoqlar tobeligi) to‘rt o‘lchovli matritsada korrelyatsiya qiladilar, bu esa yuqori darajadagi professional refleksiyani uyg‘otadi.

• **"Hayot g‘ildiragi" texnikasining pedagogik modifikatsiyasi:** Kouching vositasi talabalarning akademik yuklama, mustaqil mutolaa, ilmiy-tadqiqot, *soft skills*, salomatlik, ijtimoiy aloqalar, shaxsiy vaqt va dam olish kabi 8 ta fundamental yo‘nalishidagi joriy holatini 10 ballik shkala bo‘yicha baholash va hayotiy muvozanatni ta’minlashga moslashtirilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tojiboyeva G.R.,*Bo‘lajak o‘qituvchilarning umumiy kasbiy tayyorgarligida psixologik, pedagogik va uslubiy bilimlar integratsiyasi.* – Tashkent: ZEBO PRINTS, 2025. – 112 b.
2. Tojiboyeva G.R.,*Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik kompetentligi.* – Toshkent: Zebo Prints, 2025. – 172 b.
3. Tojiboyeva G.R.,*Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: monografiya.* – Toshkent: Zebo Prints, 2023. – 128 b.
4. Tojiboyeva G.R., Vaqtni boshqarish texnologiyasi asosida talabalarning o‘zini o‘zi tashkil etishini rivojlantirish., Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў. Илмий-методик журнал. № 2 2026 й. Б - 281-286
5. Выготский, *Л.* С. *Педагогическая психология.* — М.: АСТ, Astrel, 2010. — 672 с.
6. Зеер, Э. Ф. *Психология профессионального развития.* — М.: Академия, 2009. — 240 с.
7. Кови, С. *Главное внимание главным вещам. Жить, любить, учиться и оставить след* / Стивен Кови, Роджер Ребекка. — М.: Альпина Паблишер, 2022. — 328 с.
8. Архангельский, Г. А. *Тайм-драйв: Как успевать жить и работать.* — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2020. — 272 с.
9. Muslimov, N. A. *Bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari:* Ped. fan. dok. ... diss. — T.: TDPU, 2007. — 315 b.

GLOBAL PEDAGOGIK TRANSFORMATSIYALAR SHAROITIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING O‘ZINI O‘ZI TASHKIL ETISH META-KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL-METODOLOGIK PARADIGMALARI

Tojiboyeva Gulmira Rifovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD
Uzbekistan ORCID: 0000 0002 2928 6597 Email: gulmiratojiboeva096.@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ishda global pedagogik transformatsiyalar davrida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zini o‘zi tashkil etish meta-kompetensiyasi va taym-menejment madaniyatini rivojlantirishning konseptual-metodologik parametrlari tadqiq etilgan. Makromuhitning beqarorlashtiruvchi omillari (VUCA va BANI konsepsiyalari), xalqaro institutlar (YUNESKO, OECD, World Bank) talablari hamda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining oliy pedagogik ta’lim modellarini qayta loyihalashga bo‘lgan ta’siri tahlil qilingan. Kredit-modul tizimi sharoitida akademik prokrastinatsiya va emotsional zo‘riqish xavflariga alohida e’tibor qaratilgan. Muallif tomonidan o‘zini o‘zi tashkil etish fenomenining tarixiy-pedagogik evolutsiyasi — qadimgi Sharq va G‘arb falsafiy kategoriyalaridan tortib, zamonaviy o‘qituvchining transversal boshqaruv vositasigacha bo‘lgan rivojlanish bosqichlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zini o‘zi tashkil etish, taym-menejment, transversal meta-kompetensiya, kredit-modul tizimi, VUCA-dunyo, BANI-realligi, akademik prokrastinatsiya, professional avtonomiya, uzluksiz ta’lim (lifelong learning).

Аннотация. В работе исследуются концептуально-методологические параметры развития метакомпетенции самоорганизации и культуры тайм-менеджмента у будущих учителей в эпоху глобальных образовательных трансформаций. Анализируется влияние дестабилизирующих факторов макросреды (концепции VUCA и BANI), требований международных институтов (ЮНЕСКО, ОЭСР, Всемирный банк) и национальной стратегии «Узбекистан – 2030» на перепроектирование моделей высшего педагогического образования. Особое внимание уделено рискам академической прокрастинации и эмоционального выгорания в условиях суверенности кредитно-модульной системы. Автором прослежена историко-педагогическая эволюция феномена самоорганизации от философских категорий Востока и Запада до трансверсального инструментария современного учителя.

Ключевые слова: самоорганизация, тайм-менеджмент, трансверсальная метакомпетенция, кредитно-модульная система, VUCA-мир, BANI-реальность, академическая прокрастинация, профессиональная автономия, непрерывное образование (lifelong learning).

Abstract. The paper explores the conceptual and methodological parameters of developing the meta-competence of self-organization and time-management culture among future teachers in the era of global educational transformations. It analyzes the impact of destabilizing macro-environmental factors (VUCA and BANI concepts), international institutional criteria (UNESCO, OECD, World Bank), and the national "Uzbekistan – 2030" strategy on reshaping modern pedagogical models. Special emphasis is placed on the risks of academic

procrastination and emotional burnout under the academic sovereignty of the credit-module system. The author traces the historical and pedagogical evolution of the self-organization phenomenon, ranging from ancient Eastern and Western philosophical categories to the transversal self-regulated toolsets of the contemporary educator.

Keywords: self-organization, time management, transversal meta-competence, credit-module system, VUCA world, BANI reality, academic procrastination, professional autonomy, lifelong learning.

Kirish (Introduction)

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimining bugungi rivojlanish bosqichi jadallashgan raqamlashtirish jarayonlari va Evropa kredit-transfer va jamg‘arish tizimi (ECTS) qonuniyatlarining to‘liq integratsiyalashuvi bilan xarakterlanadi. Makromuhitning global beqarorligi, ya'ni VUCA va BANI realligi sharoitida, shuningdek, YUNESKO konsepsiyalari hamda «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi belgilab bergan ustuvorliklar doirasida an’anaviy reproduktiv pedagogik tayyorgarlik modeli o‘z samaradorligini yo‘qotmoqda. Zamonaviy transformatsion muhit oliy pedagogik ta’lim diqqat markazini faqat predmetga oid bilimlardan transversal (universal) meta-kompetensiyalarni rivojlantirishga ko‘chirishni talab etadi. Mazkur sifatlar orasida eng asosiysi talabaning o‘zini o‘zi tashkil etishi — uning individual ta’lim trayektoriyasini proaktiv loyihalash, qayta tiklanmaydigan vaqt resursini strategik boshqarish hamda akademik prokrastinatsiyani minimallashtirish layoqatidir. Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zini o‘zi tashkil etish meta-kompetensiyasini zamonaviy taym-menejment platformasida rivojlantirishning konseptual asoslari va inkubatsiya mexanizmlarini ilmiy asoslab berishdan iborat.

1. Global beqarorlik va VUCA / BANI realligida ta’lim inqirozi:

• XXI asrning birinchi choragidagi sun’iy intellekt integratsiyasi va axborot oqimining eksponentsial ortishi an’anaviy reproduktiv pedagogik modelning samaradorligini pasaytirib, ta’limni dinamik, moslashuvchan ijtimoiy-pedagogik tizimga aylantirdi.

• Global beqarorlikni ifodalovchi VUCA (o‘zgaruvchanlik, noaniqlik, murakkablik, mavhumlik) va BANI (mortlik, xavotirlilik, noliqiylik, anglab bo‘lmaslik) sharoitida shaxsning adaptivligi, refleksivligi va tashabbuskorligi bosh mezon hisoblanadi.

2. Xalqaro ta’lim konsepsiyalari va inson kapitali ustuvorligi:

• YUNESKO [1] va OECD [2] kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilgan zamonaviy konsepsiyalarda *“lifelong learning”* (uzluksiz ta’lim), *“self-regulated learning”* (o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’lim) va *“21st century skills”* (XXI asr ko‘nikmalari) shaxsiy va davlat rivojlanishining strategik drayveri sifatida e’tirof etiladi.

• Zamonaviy mutaxassis shakllanishida bilim va malakalardan ko‘ra metakognitiv boshqaruv hamda individual rivojlanish trayektoriyasini ongli ravishda loyihalash layoqati yuqori baholanadi.

3. O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli va institutsional transformatsiya:

• “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [5] hamda oliy ta’limni xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar [6, 7] doirasida kredit-modul tizimining joriy etilishi yangi pedagogik reallikni yuzaga keltirdi.

• Masofaviy va gibrid ta’lim formatlarining kengayishi, mustaqil ta’lim ulushining ortishi talabadan yuqori akademik mustaqillik va proaktiv subyekt (aktyor) maqomiga o‘tishni imperativ ravishda talab qiladi.

4. Akademik prokrastinatsiya va tizimsizlik xavflari:

• O‘zini o‘zi tashkil etish kompetensiyasi shakllanmagan bo‘lajak o‘qituvchilarda mustaqil ta’lim jarayonida akademik prokrastinatsiya (vazifalarni ortga surish), vaqt resurslarining irratsional sarflanishi va emotsional zo‘riqish (stress) yuzaga keladi.

• Mazkur omillar nafaqat talabalik davridagi unumdorlikka, balki kelajakda kasbiy motivatsiyaning pasayishi hamda hissiy kuyish (*burnout*) holatlariga sabab bo‘ladi.

5. O‘zini o‘zi tashkil etish fenomenining tarixiy-pedagogik evolutsiyasi:

• Garchi "o‘zini o‘zi tashkil etish" zamonaviy termin bo‘lsa-da, uning konseptual ildizlari qadimgi Sharq va G‘arb falsafiy-pedagogik tafakkurida "o‘z-o‘zini tarbiyalash", "irodaviy boshqaruv", "komillikka intilish" va "subyektlilik" kategoriyalari orqali shakllangan.

• Ushbu fenomen oddiy funksional ko‘nikma emas, balki bo‘lajak o‘qituvchining professional avtonomiyasi va pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirish samaradorligini ta’minlovchi transversal (meta) kompetensiyadir.

6. Taym-menejment — akademik avtonomiyani ta’minlovchi texnologik platforma:

• Ta’limda vaqtdan oqilona foydalanish va uning qadri haqidagi g‘oyalar tarixiy evolutsiya natijasida bugungi kunda ilmiy asoslangan taym-menejment texnologiyalariga aylandi.

• Taym-menejment zamonaviy ta’lim paradigmasida talabalarning akademik mustaqilligini, shaxsiy rivojlanishini, kognitiv va refleksiv regulyatsiyasini ta’minlovchi muhim tarkibiy qism (instrumental platforma) sifatida talqin etiladi.

Metodlar (Methods)

Tadqiqotning metodologik poydevorini tizimli-strukturaviy, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va akmeologik yondashuvlar konvergensiyasi (birlashmasi) tashkil etadi. Belgilangan vazifalarni empirik verifikatsiyalash maqsadida quyidagi metodlar kompleksi tatbiq etildi:

• Xalqaro institutlar (OECD, Jahon banki) va normativ-huquqiy hujjatlarning qiyosiy-pedagogik tahlili;

• Pedagogik, psixologik hamda akmeologik adabiyotlarning (jumladan, 2023–2025 yillarda chop etilgan o‘qituvchi kompetentligiga oid fundamental monografiyalarning) tanqidiy-meta tahlili;

• Gipotetik-deduktiv modellashtirish va pedagogik loyihalash.

Natijalar (Results)

Ko‘p vektorli metodologik platformalarga tayangan holda, bo‘lajak o‘qituvchining o‘zini o‘zi tashkil etish meta-kompetensiyasini ta’minlovchi instrumental sub-kompetensiyalar matritsasi determinatsiyalandi va ilmiy asoslandi:

1. *S.M.A.R.T.* mezonlari asosida prognozli maqsadlarni belgilash;
2. *Eyzenxauer matritsasi* yordamida vazifalarni taktik iyerarxizatsiya qilish;
3. Shaxsiy vaqt byudjetini (168 soatlik haftalik siklda) optimal taqsimlash;
4. Raqamli xrono-vositachilar yordamida uzluksiz *Plan-Fact (Reja-Amal) tahlilini* olib borish;

5. Metakognitiv refleksiya va hissiy kuyish (*burnout*) holatlarini o‘z-o‘zini korreksiya qilish.

Oliy pedagogik ta’lim amaliyotiga talabalarning individual xronologik makonini transformatsiya qilishga qaratilgan innovatsion xrono-texnologiyalar klasteri joriy etildi. Talabaning o‘quv-kasbiy va kvazi-professional faoliyatining 8 ta fundamental yo‘nalishini muvozanatlashtiruvchi The Wheel of Professional and Personal Life («Kasbiy va shaxsiy hayot g‘ildiragi») texnikasining pedagogik modifikatsiyasi hamda prokrastinatsiyaga moyillik va xronofaglarni (vaqt o‘g‘rilarini) tahlil qiluvchi Self-SWOT Analysis matritsali algoritmi muvaffaqiyatli aprobatsiyadan o‘tkazildi.

Munozara (Discussion)

Tarixiy-pedagogik genezis tahlili shuni ko‘rsatadiki, insonning o‘z faoliyatini ongli tartibga solishi haqidagi qarashlar qadimgi Sharq va G‘arb falsafiy tafakkuridagi «o‘z-o‘zini tarbiyalash» va «komillikka intilish» kategoriyalariga borib taqaladi. Zamonaviy ta’lim paradigmasida taym-menejment vaqtni mexanik (utilitar) tejash doirasidan chiqib, yaxlit aksio-pedagogik instrumental platformaga aylandi. Tadqiqot doirasida isbotlanganidek, o‘zini o‘zi tashkil etish kompetensiyasi shakllanmagan talabalarda vaqt resurslarining irratsional sarflanishi va kasbiy motivatsiyaning pasayishi muqarrar. Ishlab chiqilgan komponentlar matritsasining sinergetik shakllanishi talabani passiv obyektdan proaktiv subyekt (aktyor) maqomiga o‘tkazish, unda barqaror professional avtonomiyani yuzaga keltirish va uzluksiz o‘zini rivojlantirish (*lifelong learning*) tayyorligini ta’minlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (BIBLIOGRAPHY)

1. **YUNESKO / UNESCO.** *Ta’limni qayta anglash: Global umumiy manfaatlar sari?* — Parij: YUNESKO, 2015. — 91 b.
2. **OECD / Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti.** *OECD Ta’lim kompassi 2030: Ta’lim va ko‘nikmalarning kelajagi.* — Parij: OECD nashriyoti, 2019. — 164 b.
3. Tojiboeva, G. R. *Bo‘lajak o‘qituvchilarning umumiy kasbiy tayyorgarligida psixologik, pedagogik va uslubiy bilimlar integratsiyasi.* – Toshkent: Zebo Prints, 2025. – 112 b.
4. Tojiboeva, G. R. *Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik kompetentligi.* – Toshkent: Zebo Prints, 2025. – 172 b.
5. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.** *«O‘zbekiston – 2030» strategiyasini 2023–2024-yillarda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida*gi PQ-300-sonli qarori, 11.09.2023 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
6. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** *O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida*gi PF-5847-sonli farmoni, 08.10.2019 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
7. **O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori.** *Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida* [Kredit-modul/ECTS tizimining joriy etilishi]gi 824-sonli qarori, 31.12.2020 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
8. Tojiboeva, G. R. *Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: monografiya.* – Toshkent: Zebo Prints, 2023. – 128 b.
9. Vygotskiy, L. S. *Pedagogik psixologiya.* — Toshkent: O‘qituvchi, 2010. — 672 b.

10. Muslimov, N. A. *Bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari:* Ped. fan. dok. ... diss. — Toshkent: TDPU, 2007. — 315 b.

4-SINF ONA TILI DARSLARIDA QR KODLI O‘QUV TOPSHIRIQLARINI LOYIHALASHTIRISH

To‘lqinova Zahro Baxtiyorovna,
NamDPI 2-bosqich magistranti.
Ilmiy maslahatchi: **Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida QR kodli o‘quv topshiriqlarini loyihalashtirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, xususan, QR kodlar orqali o‘quvchilarning mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. 4-sinf ona tili darslarida QR kodli topshiriqlardan foydalanishning samaradorligi, ularni loyihalashtirish bosqichlari va amaliy misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: QR kod, ona tili, boshlang‘ich sinf, raqamli texnologiya, interaktiv ta’lim, o‘quv topshirig‘i, loyihalashtirish, mustaqil ta’lim.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы проектирования учебных заданий с QR-кодами на уроках родного языка в начальных классах. Показано значение использования цифровых технологий в современном образовательном процессе, в частности пути формирования у учащихся навыков самостоятельного получения знаний посредством QR-кодов. Приведены эффективность использования заданий с QR-кодами на уроках родного языка в 4 классе, этапы их проектирования и практические примеры.

Ключевые слова: QR-код, родной язык, начальный класс, цифровая технология, интерактивное обучение, учебное задание, проектирование, самостоятельное обучение.

Abstract. This article discusses the design of QR-coded learning tasks in primary school native language lessons. It highlights the importance of using digital technologies in the modern educational process, in particular, ways to develop students’ independent learning skills through QR codes. It presents the effectiveness of using QR-coded tasks in 4th grade native language lessons, the stages of their design, and practical examples.

Keywords: QR code, native language, primary school, digital technology, interactive education, learning task, design, independent learning.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash jahon ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim sohasida raqamlashtirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va ta’lim to‘g‘risidagi qonunchilik hujjatlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, xususan, 4-sinf o‘quvchilari uchun ona tili darslarida QR kodli topshiriqlardan foydalanish o‘quv jarayonini qiziqarli, interaktiv va samarali tashkil etish imkonini beradi. QR (Quick Response) kodlar o‘quvchilarga qo‘shimcha ma’lumotlar, audio va video materiallar, interaktiv mashqlar hamda test topshiriqlariga tezkor kirish imkonini yaratadi.

Asosiy qism

QR kodlar haqida umumiy ma’lumot. QR kod (tezkor javob kodi) – 1994-yilda Yaponiyaning Denso Wave kompaniyasi tomonidan ixtiro qilingan ikki o‘lchovli shtrix kod turi bo‘lib, unda matn, URL manzil, telefon raqami, elektron pochta manzili va boshqa ma’lumotlar saqlanishi mumkin. QR kodlarni smartfon yoki planshet orqali skanerlash natijasida o‘quvchilar kerakli ma’lumotga bir zumda ega bo‘ladilar.

QR kodlarning ta’limdagi afzalliklari:

Ma’lumotga tezkor kirish imkoniyati;

Interaktivlik va vizuallikni ta’minlash;

O‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

Qog‘oz sarfini kamaytirish;

O‘quv jarayonini individuallashtirish.

4-sinf ona tili darslarida QR kodlardan foydalanish imkoniyatlari. 4-sinf ona tili dasturida quyidagi mavzular bo‘yicha QR kodli topshiriqlarni qo‘llash mumkin:

Mavzu	QR kod orqali beriladigan topshiriq
Fonetik tahlil	So‘zlarning talaffuzi aks etgan audio fayl
So‘z turkumlari	Interaktiv test va o‘yinlar
Matn ustida ishlash	Matnning to‘liq varianti va savollar
Imlo qoidalari	Video darslik va mashqlar
Lug‘at boyligini oshirish	Yangi so‘zlar izohi va rasmlari

QR kodli topshiriqlarni loyihalashtirish bosqichlari. QR kodli o‘quv topshiriqlarini loyihalashtirish quyidagi bosqichlardan iborat:

1-bosqich: Maqsadni belgilash. Qaysi mavzu, qanday ko‘nikma shakllantirilishi va natija qanday bo‘lishi aniqlanadi.

2-bosqich: Kontent tayyorlash. Audio, video, matn, rasm yoki interaktiv mashq shaklida o‘quv materiali yaratiladi.

3-bosqich: Platformani tanlash. Google Forms, LearningApps, Wordwall, Quizlet, Canva kabi platformalardan foydalaniladi.

4-bosqich: QR kod yaratish. QR Code Generator, QR Code Monkey, Canva kabi vositalar orqali kod hosil qilinadi.

5-bosqich: Topshiriqni sinovdan o‘tkazish. QR kodning to‘g‘ri ishlashi va kontentning mazmunli ekanligi tekshiriladi.

6-bosqich: Darsga integratsiya qilish. Topshiriq darsning tegishli bosqichida qo‘llaniladi.

4. Amaliy misollar. Jumladan, “So‘z turkumlari” mavzusi yuzasidan.

O‘qituvchi doskaga turli so‘zlar yozilgan kartochkalarni joylashtiradi. Har bir kartochkada QR kod bo‘ladi. O‘quvchilar QR kodni skanerlab, so‘zning qaysi turkumga mansubligini aniqlaydigan interaktiv topshiriqni bajaradilar.

“Matn ustida ishlash” mavzusi

O‘quvchilarga qisqa matn beriladi. Matn ostidagi QR kod orqali ular matnga oid savollarga javob beradigan onlayn testni ochadilar. Test natijasi avtomatik baholanadi.

“Lug‘at boyligini oshirish” mavzusi

Yangi so‘zlar ro‘yxati beriladi. Har bir so‘z yonidagi QR kod orqali o‘quvchilar so‘zning izohi, talaffuzi va misol gaplarni ko‘rishlari mumkin.

5. Samaradorlik va natijalar

QR kodli topshiriqlardan foydalanish natijasida:
O‘quvchilarning darsga qiziqishi 25–30% ortadi;
Mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi;
Raqamli savodxonlik shakllanadi;
O‘qituvchining vaqtini tejash imkoniyati yaratiladi;
O‘quv jarayoni individuallashtiriladi.

Muammolar va yechimlar. QR kodli topshiriqlardan foydalanishda quyidagi muammolar yuzaga kelishi mumkin:
Maktabda internet tezligining pastligi;
Barcha o‘quvchilarda smartfon yoki planyetning mavjud emasligi;
O‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasining yetarli emasligi.

Yechim sifatida: oflayn rejimda ishlaydigan ilovalardan foydalanish, guruhli ishlashni tashkil etish, o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar o‘tkazish tavsiya etiladi.

Xulosa. 4-sinf ona tili darslarida QR kodli o‘quv topshiriqlarini loyihalashtirish zamonaviy ta’lim talablariga to‘liq javob beradi. Bu usul o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, mustaqil fikrlash va raqamli kompetensiyalarni rivojlantiradi. O‘qituvchilar QR kodli topshiriqlarni tizimli ravishda qo‘llash orqali ona tili darslarini yanada samarali va qiziqarli tashkil etishlari mumkin. Kelgusida bu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish, turli fanlar bo‘yicha metodik qo‘llanmalar yaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi”. – Toshkent, 2022.
2. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar”. – Toshkent: Fan, 2021.
3. Karimova M. “Raqamli texnologiyalar boshlang‘ich ta’limda”. – Toshkent, 2023.
4. Muslimov N. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar”. – Toshkent, 2020.
5. Denso Wave. “QR Code Development History”. – Yaponiya, 2019.
6. UNESCO. “ICT in Education: A Curriculum for Schools”. – Parij, 2021.

MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KREATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-METODIK ASOSLARI (TEXNOLOGIYA FANI MISOLIDA)

Qozaqova Dilshoda Abduvoid qizi,
+99893 239 67 71
ddilshodaqozaqova@gmail.com
Ilmiy maslahatchi: NamDPI dotsenti, PhD SH.Tursunova

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini muammoli ta’lim texnologiyalari asosida shakllantirishning pedagogik-metodik asoslari texnologiya fani misolida tahlil qilinadi. Muammoli ta’limning nazariy asoslari, uning boshlang‘ich ta’lim bosqichidagi o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, 2–4-sinf texnologiya darsliklari materiallari asosida o‘quvchilarning kreativ faoliyatini rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqolada muammoli vaziyatlarni yaratish bosqichlari, o‘quv topshiriqlarini loyihalash mezonlari va o‘qituvchining metodik faoliyati mazmuni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: muammoli ta’lim, kreativ kompetensiya, boshlang‘ich sinf, texnologiya fani, muammoli vaziyat, loyihaviy faoliyat, pedagogik texnologiya, metodik yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогико-методические основы формирования креативных компетенций учащихся начальных классов на основе технологий проблемного обучения на примере предмета «Технология». Рассматриваются теоретические основы проблемного обучения, его особенности на этапе начального образования, а также пути развития креативной деятельности учащихся на материале учебников по технологии для 2–4 классов. В статье освещены этапы создания проблемных ситуаций, критерии проектирования учебных заданий и содержание методической деятельности учителя.

Ключевые слова: проблемное обучение, креативная компетенция, начальный класс, предмет «Технология», проблемная ситуация, проектная деятельность, педагогическая технология, методический подход.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and methodological foundations of developing creative competencies in primary school students based on problem-based learning technologies, using the subject of Technology as an example. It examines the theoretical foundations of problem-based learning, its specific features at the primary education stage, and ways to develop students’ creative activity based on the materials of Technology textbooks for grades 2–4. The article highlights the stages of creating problem situations, criteria for designing learning tasks, and the content of the teacher’s methodological activity.

Keywords: problem-based learning, creative competence, primary school, Technology subject, problem situation, project activity, pedagogical technology, methodological approach.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, izlanish va ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun barcha imkoniyatlarni

yaratish davlatimizning eng ustuvor vazifasi bo‘lib qoladi” [1]. Bu jarayon ayniqsa boshlang‘ich ta’lim bosqichida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning bilish faolligi, qiziqishi va ijodiy salohiyati shakllanadi. O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’lim konsepsiyasida ham o‘quvchilarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim jarayonining muhim yo‘nalishi sifatida belgilangan. Prezidentimizning “Ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish, yoshlarni ilm-fanga, innovatsiyalarga jalb qilish – kelajakka qo‘yilgan eng to‘g‘ri sarmoyadir” [2] degan fikri bu boradagi ishlarning strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida qayd etilgan [3].

Texnologiya fani o‘zining amaliy yo‘naltirilganligi bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini shakllantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Bu fanda o‘quvchilar turli materiallar bilan ishlash, qo‘l mehnati mahsulotlarini yaratish, loyihalar tayyorlash orqali o‘z ijodiy qobiliyatlarini namoyon etadilar. Biroq bu jarayonni samarali tashkil etish uchun muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish zarurati tug‘iladi. Muammoli ta’lim o‘quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki izlanuvchi, savol beruvchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi subyektga aylantiradi. Shu bois texnologiya fanini o‘qitishda muammoli vaziyatlar, loyiha-topshiriqlar, ijodiy izlanishlar va amaliy mashqlardan tizimli foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – muammoli ta’lim texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik-metodik asoslarini texnologiya fani misolida ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslash.

ASOSIY QISM. Muammoli ta’lim – o‘quvchilarning bilish faoliyatini muammoli vaziyatlar yaratish, o‘quv muammolarini qo‘yish va ularni hal etish yo‘li bilan tashkil etuvchi ta’lim texnologiyasidir. Uning asosida o‘quvchining mustaqil izlanishi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishi yotadi. Buyuk o‘zbek pedagogi Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, eng muhim tarbiyadir. Chunki fikr insonning sharofat va fazilatiga qo‘ldoshdir” [4]. Muammoli ta’limning nazariy asoslari didaktika sohasidagi ilmiy izlanishlarda keng yoritilgan bo‘lib, u o‘quvchining bilish faolligini faollashtirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan.

Muammoli ta’lim texnologiyasining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

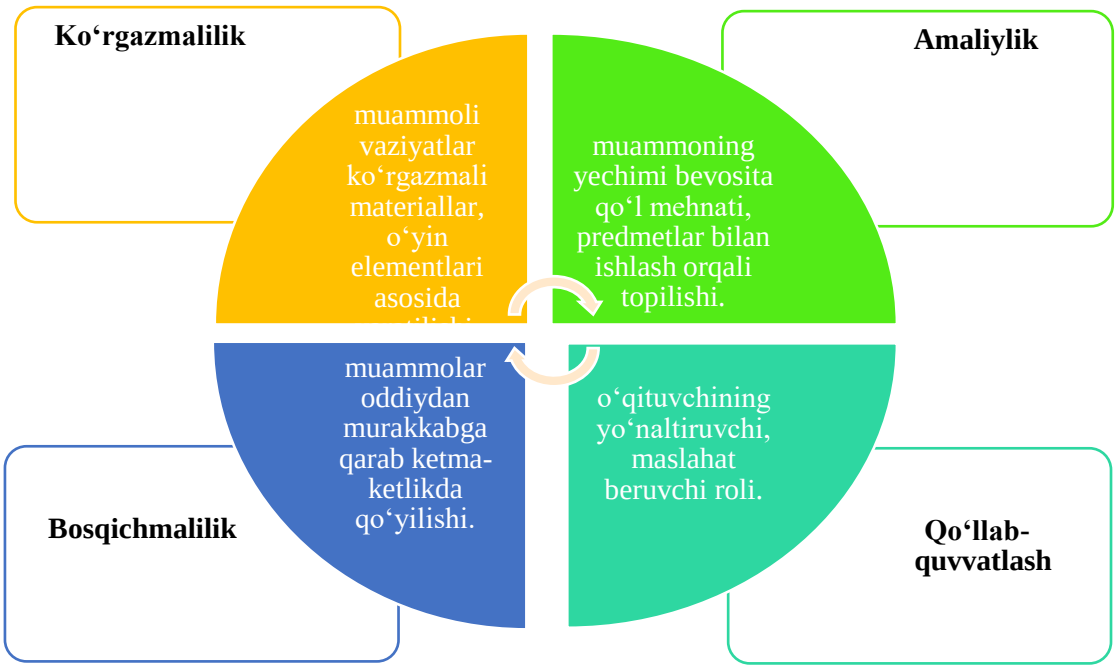
01 *muammoli vaziyat – o‘quvchining oldiga qo‘yilgan, mavjud bilimlari bilan hal qilish imkoni bo‘lmagan, izlanishni talab qiluvchi vaziyat;*

02 *o‘quv muammosi – muammoli vaziyatdan kelib chiqadigan, o‘quvchi hal qilishi lozim bo‘lgan savol yoki topshiriq;*

03 *izlanish faoliyati – o‘quvchining muammoni hal qilish yo‘lida olib boradigan mustaqil faoliyati;*

04 *yechim va xulosa – topilgan yechimni tekshirish, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash.*

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari muammoli ta’limni tashkil etishda alohida yondashuvni talab qiladi. Bu bosqichda o‘quvchilarning tafakkuri ko‘rgazmali-harakatli va ko‘rgazmali-obrazli xarakterga ega bo‘lib, ularning diqqati barqaror emas, bilish qiziqishi esa o‘yin va amaliy faoliyat orqali namoyon bo‘ladi. Shu bois boshlang‘ich sinfda muammoli ta’lim quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim:

Texnologiya fani boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. R. Ismailovaning 2-, 3- va 4-sinflar uchun texnologiya darsliklarida o‘quvchilarning amaliy faoliyatiga, turli materiallar bilan ishlashga, loyihaviy topshiriqlarni bajarishga alohida e’tibor qaratilgan [1; 2; 3].

Texnologiya darslarida muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari:

1. Muammoli vaziyat yaratish orqali yangi materialni o‘zlashtirish. Masalan, 2-sinfda qog‘oz bilan ishlash mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi o‘quvchilarga “Qog‘ozdan mustahkam va chiroyli quticha yasash uchun qanday shakl va o‘lchamlardan foydalanish kerak?” kabi muammoli savolni qo‘yadi. O‘quvchilar turli variantlarni sinab ko‘rib, eng maqbul yechimni topadilar.

2. Loyihaviy faoliyat orqali kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish. 3-sinfda o‘quvchilar tabiiy materiallardan turli buyumlar yasash topshirig‘ini oladilar. Bu jarayonda ular nafaqat materialning xususiyatlarini o‘rganadilar, balki o‘z g‘oyalarini amalga oshirish uchun turli yechimlarni izlaydilar.

3. Muammoli topshiriqlar orqali mustaqil izlanishni tashkil etish. 4-sinfda o‘quvchilarga “Qanday qilib suvni tejash mumkin?” kabi amaliy muammo qo‘yiladi va ular o‘z loyihalarini ishlab chiqadilar.

Texnologiya darslarida muammoli ta’lim texnologiyasini qo‘llash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqich – muammoli vaziyatni yaratish. O‘qituvchi o‘quvchilarning mavjud bilimlari va tajribasiga tayanib, ularning oldiga hal qilish qiyin bo‘lgan, ammo qiziqarli muammoni qo‘yadi. Bu bosqichda o‘quvchilarda bilish qiziqishi uyg‘otiladi.

Ikkinchi bosqich – muammoni anglash va tahlil qilish. O‘quvchilar muammoning mohiyatini tushunadilar, uning tarkibiy qismlarini ajratadilar, yechim yo‘llarini izlaydilar. Bu bosqichda guruhli ish shakllari samarali bo‘ladi.

Uchinchi bosqich – yechim izlash. O‘quvchilar turli gipotezalarni ilgari suradilar, ularni amalda sinab ko‘radilar. Bu bosqichda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi savollar beradi, zarur hollarda yordam ko‘rsatadi.

To‘rtinchi bosqich – yechimni tekshirish va umumlashtirish. Topilgan yechim tekshiriladi, natijalar tahlil qilinadi, umumiy xulosalar chiqariladi.

Beshinchi bosqich – amaliy qo‘llash. O‘quvchilar topilgan yechimni yangi vaziyatlarda qo‘llaydilar, o‘z mahsulotlarini yaratadilar.

Muammoli ta’lim texnologiyalari asosida texnologiya darslarida o‘quvchilarning kreativ kompetensiyalarini shakllantirish quyidagi mezonlar bo‘yicha baholanadi:

original g‘oyalar ilgari surish – o‘quvchining nostandart yechimlar topa olishi;

mustaqil qaror qabul qilish – o‘quvchining o‘z faoliyatini rejalashtira olishi;

amaliy ko‘nikmalarni qo‘llash – o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalarni yangi vaziyatlarda qo‘llay olishi;

muammoni hal qilish – qo‘yilgan muammoning yechimini mustaqil topa olishi;

natijani taqdim etish – o‘z ishini asoslab, taqdim eta olishi.

Muammoli ta’lim texnologiyalarini texnologiya darslarida samarali qo‘llash uchun o‘qituvchi quyidagi metodik talablarga rioya qilishi lozim. Har bir dars uchun muammoli vaziyatlarni oldindan loyihalash. Muammolarni o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish. O‘quvchilarni mustaqil izlanishga undash, ammo boshqarib turish. Guruhli va juftlikda ishlash shakllaridan keng foydalanish. O‘quvchilarning har bir urinishini rag‘batlantirish, xatolardan qo‘rqmaslik muhitini yaratish. Darsliklardagi amaliy topshiriqlarni muammoli savollar bilan boyitish [1; 2; 3]. Texnologiya darsliklarida keltirilgan amaliy topshiriqlar muammoli ta’lim uchun boy material bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, 2-sinf darsligidagi “Qog‘ozdan turli shakllar yasash”, 3-sinf darsligidagi “Tabiiy materiallardan buyumlar tayyorlash”, 4-sinf darsligidagi “Loyihaviy ishlar” kabi mavzular muammoli vaziyatlar yaratish uchun qulay asos bo‘ladi.

XULOSA. Muammoli ta’lim texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini shakllantirishning samarali vositasidir. Texnologiya fani o‘zining amaliy

yo‘naltirilganligi bilan bu jarayon uchun alohida imkoniyatlar yaratadi. Muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashni, izlanishni, turli yechimlarni sinab ko‘rishni o‘rganadilar, bu esa ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim texnologiyalarini texnologiya darslarida qo‘llashda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

muammoli vaziyatlarni tizimli va bosqichma-bosqich qo‘llash;
o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish;
amaliy topshiriqlarni muammoli savollar bilan boyitish;
guruhli va loyihaviy ish shakllaridan keng foydalanish;
o‘quvchilarning har bir ijodiy urinishini rag‘batlantirish.

Shunday qilib, muammoli ta’lim texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy ta’lim talablariga javob beradigan, o‘quvchining har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydigan samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnoma, 2017-yil 22-dekabr // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti. – URL: https://president.uz/uz/lists/view/1062 (murojaat sanasi: 03.10.2026).
2. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnoma, 2020-yil 24-yanvar // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti. – URL: https://president.uz/uz/lists/view/3325 (murojaat sanasi: 03.10.2026).
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/4312785 (murojaat sanasi: 03.10.2026).
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b. – B. 32.
5. Ismailova, R. Texnologiya. 2-sinf: umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / R. Ismailova. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 65 b.
6. Ismailova, R. R. Texnologiya. 3-sinf: umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / R. R. Ismailova. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 65 b.
7. Ismailova, R. R. Texnologiya. 4-sinf: umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / R. R. Ismailova. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 81 b.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA FONETIKA O‘QITISH

Ganiyeva Dildora Sagdullayevna,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti,
Kattaqo‘rg‘on, O‘zbekiston,
E-mail: dganiyeva084@gmail.uz

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta’lim sharoitida fonetikaga oid o‘quv materiallarini sun’iy intellekt asosida o‘qitish masalasi yoritilgan. Muallif SI texnologiyalarining talaffuz, intonatsiya va urg‘u ko‘nikmalarini shakllantirishdagi imkoniyatlarini tahlil qiladi. Talaffuzni avtomatik aniqlash va tahlil qilish, interaktiv fonetik mashqlar, shaxsiylashtirilgan o‘qitish, intonatsiya va urg‘uni vizual ko‘rsatish, raqamli lug‘atlar hamda chatbotlardan foydalanish, natijalarni monitoring qilish kabi yo‘nalishlar ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, interaktiv fonetik mashqlarning maqsadi, turlari va metodik ahamiyati bayon etilgan. Tinglab farqlash, “Top va ayt”, rol o‘ynash, tez aytish, raqamli-multimedia hamda guruhli musobaqa mashqlari orqali fonematik eshituv, artikulyatsion ko‘nikma, to‘g‘ri urg‘u va nutq ravonligi rivojlantirilishi ta’kidlanadi. SI o‘quvchining individual xatolarini tahlil qilib, mos mashqlarni tavsiya etishi, o‘qituvchiga obyektiv baholash imkonini berishi qayd etiladi. Interaktiv mashqlar boshlang‘ich va o‘rta sinflarda talaffuzni o‘rgatishda samarali bo‘lib, o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Ular fonematik eshituvni, artikulyatsiyani, urg‘u malakasini va nutq ravonligini rivojlantiradi. Xulosa qismida SI texnologiyalarini an’anaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirish fonetik ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishi, talaffuz aniqligini oshirishi va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishi aytiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, fonetika o‘qitish, talaffuz, intonatsiya, urg‘u, interaktiv fonetik mashqlar, talaffuzni avtomatik aniqlash, nutqni tanish tizimlari, shaxsiylashtirilgan o‘qitish, intonatsiya va urg‘uni vizual ko‘rsatish, raqamli lug‘atlar, chatbotlar, natijalarni monitoring qilish, fonematik eshituv, artikulyatsion ko‘nikma, tez aytish mashqlari, rol o‘ynash va dialog, nutqiy kompetensiya

Abstract. This article examines the teaching of phonetic learning materials using artificial intelligence (AI) within a digital education environment. The author analyzes the potential of AI technologies to develop skills in pronunciation, intonation, and stress. Key areas highlighted include automatic pronunciation recognition and analysis, interactive phonetic exercises, personalized learning, visual representation of intonation and stress, the use of digital dictionaries and chatbots, and performance monitoring. Additionally, the article outlines the objectives, types, and methodological significance of interactive phonetic exercises. It emphasizes that exercises such as auditory discrimination, "Find and Say," role-playing, tongue twisters, digital-multimedia activities, and group competitions foster the development of phonemic awareness, articulation skills, correct stress placement, and speech fluency. The article notes that AI can analyze a student's specific errors to recommend tailored exercises and enable objective assessment by the teacher. Interactive exercises prove effective for teaching pronunciation in primary and secondary grades, transforming the student from a passive listener into an active participant while enhancing phonemic awareness, articulation, stress

proficiency, and speech fluency. The conclusion states that integrating AI technologies with traditional methods elevates the quality of phonetic instruction to a new level, enhances pronunciation accuracy, and fosters the development of speech competence.

Keywords: artificial intelligence, phonetic instruction, pronunciation, intonation, stress, interactive phonetic exercises, automatic pronunciation detection, speech recognition systems, personalized learning, visual representation of intonation and stress, digital dictionaries, chatbots, performance monitoring, phonemic hearing, articulatory skills, tongue twisters, role-playing and dialogue, speech competence.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос преподавания фонетики с использованием учебных материалов на основе искусственного интеллекта в цифровом образовании. Автор анализирует потенциал технологий ИИ в формировании навыков произношения, интонации и ударения. Указаны направления, такие как автоматическое распознавание и анализ произношения, интерактивные фонетические упражнения, персонализированное обучение, визуальное отображение интонации и ударения, использование цифровых словарей и чат-ботов, а также мониторинг результатов. Описаны также цели, виды и методическое значение интерактивных фонетических упражнений. Подчеркивается, что фонематический слух, артикуляционные навыки, правильное ударение и беглость речи развиваются посредством упражнений на аудирование, «Найди и произнеси», ролевых игр, быстрой речи, цифровых мультимедиа и групповых соревнований. Отмечается, что ИИ анализирует индивидуальные ошибки учащихся, рекомендует соответствующие упражнения и позволяет преподавателю объективно оценивать. Интерактивные упражнения эффективны в обучении произношению в начальной и средней школе, превращая ученика из пассивного слушателя в активного участника. Они развивают фонематический слух, артикуляцию, навыки ударения и беглость речи. В заключении утверждается, что сочетание технологий искусственного интеллекта с традиционными методами может вывести качество фонетического образования на новый уровень, повысить точность произношения и развить речевую компетентность.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение фонетике, произношение, интонация, ударение, интерактивные фонетические упражнения, автоматическое распознавание произношения, системы распознавания речи, персонализированное обучение, визуальное отображение интонации и ударения, цифровые словари, чат-боты, мониторинг результатов, фонематический слух, артикуляционные навыки, упражнения на быструю речь, ролевые игры и диалог, речевая компетентность.

Hozirgi raqamli ta’lim sharoitida fonetikaga doir o‘quv materiallarini sun’iy intellekt (SI) asosida o‘qitish dars samaradorligini oshirishning zamonaviy va innovatsion yo‘li hisoblanadi. Ayniqsa, talaffuz, intonatsiya va urg‘u kabi fonetik ko‘nikmalarni shakllantirishda SI texnologiyalari individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi.

1. Talaffuzni avtomatik aniqlash va tahlil qilish

Sun’iy intellekt asosidagi nutqni tanish tizimlari o‘quvchining talaffuzini yozib olib, uni standart talaffuz bilan solishtiradi. Tizim tovushlardagi xatolarni aniqlaydi va darhol tavsiyalar

beradi. Masalan, o‘zbek tiliga xos “q”, “g‘”, “o‘”, “x” kabi tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilganda, dastur og‘iz pozitsiyasi yoki urg‘u joylashuvi haqida ko‘rsatma beradi. Bu usul o‘quvchiga mustaqil mashq qilish imkonini yaratadi.

2. Interaktiv fonetik mashqlar

SI asosida yaratilgan interaktiv platformalar tovushlarni ajratish, tinglab farqlash va takrorlash mashqlarini avtomatik nazorat qiladi. Masalan, o‘quvchi berilgan so‘zni eshitadi va qayta talaffuz qiladi. Dastur uning javobini baholab, to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini ko‘rsatadi. Bu jarayon o‘yin elementlari bilan boyitilsa, o‘quvchilarning motivatsiyasi oshadi.

3. Shaxsiylashtirilgan o‘qitish

Sun’iy intellekt o‘quvchining individual xatolarini tahlil qilib, unga mos mashqlarni tavsiya etadi. Masalan, agar o‘quvchi ko‘proq undosh tovushlarda xato qilsa, tizim shu yo‘nalishda qo‘shimcha mashqlar beradi. Bu differensial yondashuv fonetik ko‘nikmalarni tezroq va samaraliroq shakllantirishga yordam beradi.

4. Intonatsiya va urg‘uni vizual ko‘rsatish

Zamonaviy dasturlar nutqning grafik tasvirini (intonatsion chiziq, tovush balandligi) ko‘rsatish imkoniga ega. O‘quvchi o‘z nutqi bilan namuna nutqni solishtirib, ohang va urg‘udagi farqni ko‘ra oladi. Bu ayniqsa savol, undov va darak gaplarning ohangini o‘rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Raqamli lug‘atlar va chatbotlardan foydalanish

SI asosidagi raqamli izohli lug‘atlar so‘zning talaffuzi, ma’nosi va qo‘llanishini audio va vizual shaklda taqdim etadi. Chatbotlar esa o‘quvchi bilan muloqotga kirishib, fonetik mashqlarni savol-javob asosida tashkil etadi. Bu jarayon o‘quvchining og‘zaki nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

6. Natijalarni monitoring qilish

Sun’iy intellekt o‘quvchining rivojlanish dinamikasini saqlab boradi. O‘qituvchi har bir o‘quvchining talaffuzdagi yutuq va kamchiliklarini ko‘rib chiqishi mumkin. Bu esa baholashning obyektivligini ta’minlaydi.

Interaktiv fonetik mashqlar — bu o‘quvchilarning talaffuz, intonatsiya, urg‘u va eshitish ko‘nikmalarini faol, ishtirokchilikka asoslangan usullar orqali rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tizimidir. Ular an’anaviy takrorlash usulidan farqli ravishda o‘quvchini faol harakatga, mustaqil fikrlashga va tezkor javob berishga undaydi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda interaktivlik dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Interaktiv fonetik mashqlarning asosiy maqsadi — o‘quvchilarda to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmasini shakllantirish, fonemalarni farqlash qobiliyatini rivojlantirish va nutqning tabiiyligini ta’minlashdir.

1. Tinglab farqlash mashqlari

Bu turdagi mashqlarda o‘quvchilar o‘qituvchi yoki audio orqali berilgan tovushlarni tinglaydi va ularni ajratadi. Masalan, [s] va [sh], [x] va [h], [q] va [k] tovushlari ishtirok etgan so‘zlarni farqlash topshirig‘i beriladi. O‘quvchilar eshitgan so‘zni kartochka orqali ko‘rsatadi yoki doskada belgilaydi. Bu mashqlar fonematik eshituvni rivojlantiradi.

2. “Top va ayt” o‘yini

O‘qituvchi ma’lum tovush ishtirok etgan rasmlarni ko‘rsatadi. O‘quvchi rasm nomini to‘g‘ri talaffuz qilishi kerak. Masalan, “x” tovushi qatnashgan so‘zlarni topish va aytish. Bu usul lug‘at boyligini va talaffuz aniqligini oshiradi.

3. Rol o‘ynash va dialog mashqlari

O‘quvchilar kichik dialoglar tuzadi va ularni intonatsiyaga e’tibor qaratgan holda ijro etadi. Savol, undov va darak gaplarning ohangi amalda qo‘llanadi. Bu mashq nutq tabiiyligini shakllantiradi.

4. Tez aytish (tezkor talaffuz) mashqlari

Tez aytishlar (tez aytiladigan iboralar) orqali murakkab tovush birikmalari ustida ishlanadi. Bu mashqlar nutq apparatini chiniqtiradi va artikulyatsiyani yaxshilaydi.

5. Raqamli va multimedia mashqlar

Interaktiv doska, mobil ilovalar yoki audio platformalar yordamida o‘quvchi talaffuzini yozib olib, uni namuna bilan solishtirishi mumkin. Grafik ko‘rsatkichlar orqali intonatsiya va urg‘uni kuzatish ham mumkin. Bu usul ayniqsa individual ishlashda samarali hisoblanadi.

6. Guruhli musobaqa mashqlari

Sinf kichik guruhlarga bo‘linadi va har bir guruhga ma’lum tovush yoki intonatsiya bilan bog‘liq topshiriq beriladi. To‘g‘ri va aniq talaffuz qilgan guruh rag‘batlantiriladi. Bu usul motivatsiyani oshiradi.

Metodik ahamiyati

Interaktiv fonetik mashqlar o‘quvchilarda:

- fonematik eshituvni,
- artikulyatsion ko‘nikmani,
- to‘g‘ri urg‘u qo‘llash malakasini,
- nutq ravonligini rivojlantiradi.

Fonetika o‘qitishda, asosan, quyidagi texnologiya, metod va usullardan foydalanildi:

Mavzular	**Metod va usullar**	**Texnologiya**
Nazariy ma’lumotlarni o‘qitishda. Masalan,”Unli va undoshlar tasnifi”	“Veyen” diagrammasi “T-chizmasi” “Klaster metodi” “Qiyoslash metodi”	***Birgina topshiriqni bajarish mobaynida bir nechta zarur nutqiy ko‘nikmani shakllantirishga erishish t ye x n o l o g i ya s i*** **1.** Dastlab berilgan hikmatli so‘zning ma’nosini tushuntirib berish so‘raldi. Bunda o‘qituvchi “Aqliy hujum” metodidan foydalanadi. 4 daqiqa ichida 7 nafar o‘quvchi hikmat haqida o‘z fikrini bildirdi. O‘qituvchi bu payt ichida ikki o‘quvchiga qaysi tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilayotganini aytib o‘tdi. Ularga to‘g‘ri talaffuz bo‘yicha eslatma berdi. ***Adabiy***
Tovushlar talaffuzi	“O‘rnini top” usuli	
Jarangli - jarangsizlik	“Zanjir” usuli, “Juftini top”	
Bo‘g‘in mavzusida	“Domino” usuli, “Kim ko‘p so‘z topadi?”Rasm asosida. Ijodiy yondashildi	

		talaffuz ustida ishlandi. **2.** Topshiriqning qolgan ikki bosqichi yozma bo‘lib, unda barcha o‘quvchi faol ishtirok etadi. Kichik guruhlarga bo‘lindi. Guruhlarga nom berildi. O‘quvchilarga hikmatda ishtirok etayotgan undosh tovushlarning hosil bo‘lish o‘rnini talaffuz asosida aniqlash topshirilganda ular (undoshlarning tasnifi haqida ma’lumot berilmagan bo‘lsa ham) aksariyat undoshlarning hosil bo‘lish o‘rnini talaffuz asosida to‘g‘ri aniqlashdi. Ayrim xatolar o‘qituvchi tomonidan tushuntirildi. ***Hamkorlikda ishlashga sharoit yaratildi.*** **3.** Har bir so‘zning ma’nodoshini topib yozish jamoalarga ikkinchi topshiriq sifatida berilganda men so‘ziga kamina, istamoq so‘ziga xohlamoqni **(***xohlamoq, so‘zini o‘quvchilar xoxlamoq, hoxlamoq, hohlamoq shakllarda***)** *yozdi.* O‘qituvchi esa to‘g‘risi ***xohlamoq*** bo‘lishini uqtirdi. ***Savodxonlik ustida ham ishlandi.*** **4.** O‘quvchilarga uchinchi topshiriq sifatida notanish so‘zlarni izohlash topshirildi. Ular “arjumand” so‘zining m’nosini bilmay muhokama qilishdi. O‘qituvchi bu so‘z *aziz, qadrli, munosib, loyiq* kabi ma’nolarni anglatishini aytdi. Qaysi biri matnga to‘g‘ri kelishini aniqlashni yana o‘quvchilar ixtiyoriga qoldirdi. Bu darsda o‘quvchining so‘z zaxirasi yana bir so‘zga boyidi. Qolaversa, hikmatni qayta-qayta tahlil qilgach, uning o‘zi ham so‘z boyligiga o‘tadi. Demak, **so‘z boyligining oshishiga ham erishildi.** **5.** Darsning tarbiyaviyligi masalasiga kelinsa, hikmat o‘qituvchi tomonidan ham izohlab beriladi. Xullas,
Tutuq belgisining ahamiyati.	“Juftini bilasizmi?”	
Urg‘u mavzusida	“Kim notiq?” usuli (*yangi)*	
O‘ unlisining talaffuzi	“T–chizmasi” metodi “Qiyoslash” metodi	
Imloviy xatolar ustida ish.	“Kim xattot?” usuli	
Bo‘g‘in mavzusida	“Klaster” metodi	
Urg‘u va bo‘g‘iz undoshi	“Qiyoslash” metodi	

		o‘quvchiga ertangi hayotida juda asqotadigan hikmatlarni anglatib, **bugungi darsda uni tarbiyalashga ham erishildi.**

Tur	Tavsifi	Amaliy namuna	Shakllantiriladigan ko‘nikmalar
Texnologiya	O‘quv jarayonini samarali tashkil etish uchun vositalar va tizimlar	Audio-video materiallar, interaktiv dasturlar, fonetik ilovalar	Tinglab tushunish, talaffuz, intonatsiya, mustaqil ishlash
Metod	Darsni olib borishning ilmiy asoslangan yo‘li	Tahliliy, induktiv-deduktiv, problemali metodlar	Grammatik va fonetik tahlil, nazariy bilimni amalda qo‘llash
Usul	O‘quv faoliyatini tashkil etishning konkret yo‘llari	“Davomini top!”, “Tarmoqlar”, klaster, rol o‘yinlari, guruh ishlari	Kreativ fikrlash, og‘zaki va yozma nutq, nutq madaniyati, interaktiv muloqot

Shuningdek, ular darsni qiziqarli va jonli tashkil etishga yordam beradi. O‘quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi.

Interaktiv fonetik mashqlar boshlang‘ich va o‘rta sinflarda talaffuzni o‘rgatishda samarali metod hisoblanadi. Ularni an’anaviy tushuntirish va takrorlash usullari bilan uyg‘unlashtirish fonetik ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Fonetikaga doir o‘quv materiallarini sun’iy intellekt asosida o‘qitish talaffuz aniqligini oshirish, individual yondashuvni ta’minlash va o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. SI texnologiyalarini an’anaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirish fonetik ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ғ.Ҳамроев Она тили ўқитишнинг самарали усуллари. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. –Тошкент: Баёз нашриёти, 2018. –197 б.
2. Лернер Я. Дидактические основы методов обучения Текст. / И. Я. Лернер.–М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
3. Ғуломов А., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Она тили ўқитувчилари учун қўлланма. –Т.: Ўқитувчи, 1995. – 128 б.
4. Ҳусанбоева Қ. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: пед. фан. док-ри дисс. автореф. –Т.: ТДПУ, 2006. – 262 б.
5. Ramazan Q., Qajjumij X. Grammatik. Sarf. Orta maktablar ucun darslik. I qism. –T:.

Oquvpeddavnasr, 1937. –149 b.
6. Mahmudov N. va b. Ona tili. Umumta’lim maktablarining 5-sinflari uchun darslik. –T.: 2013. – 224 b.
7. Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. –Т.: –Б.36.
8. Решетов В.В. Узбекский язык. I Фонетика. Ташкент: Учпедгиз, 1959. – 357 с.
9. Nabiyeva D., Zokirova H.O‘zbek tili fonetikasi o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Andijon: 2016. –B. 36.
10. Бонк Н. А., Котий Г. А., Лукянова Н. А. Учебник английского языка. – М.: Деконт,1999. – С.7.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RAQAMLI GAMIFIKATSIYA VOSITALARI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-METODIK ASOSLARI

Najimova Anar Perdebayevna
Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi assistenti.
e-mail: anarnajimova@gmail.com
+998907359899

Annotatsiya: Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ingliz tili bo‘yicha kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda raqamli gamifikatsiya (Quizizz, Kahoot, ClassDojo) va folklor matnlarining integratsiyasi yoritilgan. Darsda folklor mazmuniy manba, raqamli vositalar esa muloqotni faollashtiruvchi qurol sifatida qo‘llanishi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, kommunikativ kompetensiya, raqamli gamifikatsiya, Quizizz, Kahoot, ClassDojo, folklor matnlari, nutqiy xavotir.

Аннотация: В тезисе освещена интеграция цифровой геймификации (Quizizz, Kahoot, ClassDojo) и фольклора в развитии коммуникативной компетенции учащихся начальных классов. Фольклор выступает содержательной основой, а цифровые платформы — инструментом общения.

Ключевые слова: Начальное образование, коммуникативная компетенция, геймификация, Quizizz, Kahoot, ClassDojo, фольклор, языковая тревожность.

Abstract: This abstract outlines the integration of digital gamification (Quizizz, Kahoot, ClassDojo) and folklore texts to develop primary students' English communicative competence. Folklore serves as content, while digital platforms foster interactive communication.

Keywords: Primary education, communicative competence, digital gamification, Quizizz, Kahoot, ClassDojo, folklore, language anxiety.

Zamonaviy til ta’limida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish shunchaki grammatik va leksik birliklarni yodlashni emas, balki til vositalaridan real va simulyativ muloqot vaziyatlarida ravon hamda erkin foydalana olishni ko‘zda tutadi [2]. Biroq kichik yoshdagi o‘quvchilarda uchraydigan psixologik to‘siqlar — tengdoshlari oldida xato qilishdan qo‘rqish hamda nutqiy xavotir (language anxiety) — ularning muloqotga erkin kirishishiga to‘sqinlik qiladi [6]. Ushbu muammoni hal etishda folklor materiallarini mazmuniy va emotsional manba, raqamli gamifikatsiya platformalarini esa muloqotni faollashtiruvchi vosita sifatida o‘zaro mantiqiy integratsiya qilish samarali pedagogik mexanizm bo‘lib xizmat qiladi [1; 5].

Dars jarayonida folklor va raqamli texnologiyalar sintezi quyidagi aniq amaliy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

1. ClassDojo platformasida folkloriy obrazlar vositasida emotsional-psixologik muhit yaratish. An’anaviy neytral avatarlar o‘rniga ClassDojo platformasiga milliy ertak va folklor qahramonlari (masalan, Er Ziyvar, Alpamis, Zumrad) avatarlar sifatida kiritiladi. O‘quvchilar ertak personajlari nomidan kiritilgan rolli o‘yinlarda to‘g‘ri javob bergani uchun emas, balki o‘z avatar-qahramoni nomidan savol bergani, juftlikda muloqotga kirishgani va o‘z fikrini

bildirishga harakat qilgani uchun ClassDojo ballari bilan rag‘batlantiriladi. Bu yondashuv o‘quvchilarda personaj orqali muloqot qilish hissini uyg‘otib, xato qilishdan qo‘rqish va nutqiy xavotirni keskin pasaytiradi [4; 7]. Shuningdek, *ClassDojo Portfolio* bo‘limiga o‘quvchilar folkloriy hikoyalarning ingliz tilidagi kichik og‘zaki talqinlarini yuklab boradilar.

2. Kahoot platformasida folklor matnlari bazasida guruhli muloqot va axborot tirqishini (Information Gap) yaratish. Kahoot jamoaviy rejimda (Team Mode) qo‘llanilganda, test topshirig‘i sifatida xalq ertaklari yoki topishmoqlarining syujetli voqealar zanjiri tarqoq holda ko‘rsatiladi. O‘quvchilar guruhda *”Meningcha, bu ertak voqeasi birinchi keladi”*, *”Yo‘q, qahramon avval bu ishni qilishi kerak”* kabi sodda iboralar yordamida o‘zaro fikr almashib, jamoaviy qarorga kelishadi. Folklor syujetining interaktiv taqdim etilishi chet tili o‘qitish metodikasidagi ma’no almashish (meaning-making) va muloqot ehtiyoji tamoyillarini to‘liq ta’minlaydi [2; 6].

3. Quizizz platformasida folkloriy leksikani diferensial nutqiy mashqlarga aylantirish. Quizizz platformasining *Audio/Visual Flashcards* va *Lessons* rejimlarida ertak, topishmoq hamda maqollardagi iboralar audiovizual shaklda taqdim etiladi. O‘quvchilar avval folklor matnlaridagi noma’lum so‘zlarni Quizizz audio-topshiriqlari orqali eshitib o‘zlashtiradilar, so‘ngra ushbu so‘zlarni dialogik nutqda qo‘llash bo‘yicha topshiriqlarni bajaradilar. Platformaning individual yondashuv imkoniyati va vizual ko‘maklar (scaffolding) o‘quvchiga o‘z sur’atida ishlash imkonini beradi va og‘zaki muloqotga tayyorlaydi [8].

Xulosa qilib aytganda, ClassDojo, Kahoot va Quizizz platformalari va folklor materiallarining integratsiyasi shunchaki texnik vosita va matn majmui emas, balki folklor — muloqotning mazmuniy poydevori, raqamli platformalar esa — muloqotni yuzaga keltiruvchi interaktiv qurol sifatida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References / GOST 7.1-2003)

1. Jalolov J. J., Makhkamova G. T., Ashurov Sh. S. English language teaching methodology (Educational-methodical supply). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 336 b.
2. Najimov P. A. Folklorlíq tekstlerdiń tillik ózgeshelikleri máselesine // O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv: Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2023. – B. 66–69.
3. Cameron L. Teaching languages to young learners. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 274 p.
4. Pinter A. Teaching young language learners. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – 216 p.
5. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and methods in language teaching. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 420 p.
6. Torres C., Rao K. UDL for language learners. – Wakefield: CAST Professional Publishing, 2019. – 180 p.
7. Мамедова Е. Н. Формирование речевых навыков и умений в процессе обучения английскому языку // Теория и практика современной науки. – 2021. – № 5 (71). – С. 112–115.
8. Маукебаева М. А. Коммуникативный подход в обучении иностранному языку // Вопросы науки и образования. – 2018. – № 7 (19). – С. 148–152.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MAKTABGA MOSLASHUV MUAMMOLARINI BARTARAF ETISH

Abdujabborova Olimaxon Rustambek qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktab muhitiga moslashish jarayonida yuzaga keladigan psixologik, pedagogik va ijtimoiy qiyinchiliklar hamda ularni bartaraf etishning samarali yo‘llari yoritilgan. Tadqiqotda bolaning yangi ta’lim sharoitiga ko‘nikishi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatishi, dars jarayoniga faol jalb etilishi, o‘quv motivatsiyasining shakllanishi va emotsional barqarorligini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maktabga moslashuvning murakkab kechishiga sabab bo‘luvchi omillar, jumladan, yangi tartibga ko‘nikishdagi qiyinchiliklar, o‘ziga ishonchsizlik, muloqotdagi to‘siqlar, baholanishdan xavotirlanish va oilaviy muhitning ta’siri tahlil qilinadi. Maqolada o‘qituvchi, ota-ona va maktab psixologi o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, individual yondashuv, o‘yinli va interfaol metodlardan foydalanish, ijobiy psixologik muhit yaratish hamda muntazam pedagogik-psixologik kuzatuv olib borish orqali moslashuv muammolarini kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, maktabga moslashuv, psixologik moslashuv, ijtimoiy moslashuv, o‘quv motivatsiyasi, emotsional barqarorlik, muloqot, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, individual yondashuv, ota-ona hamkorligi, maktab psixologi, interfaol metodlar.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri — yosh avlodga sifatli ta’lim berish bilan bir qatorda, ularning har tomonlama rivojlanishi, mustaqil fikrlashi va sog‘lom ijtimoiy muhitda kamol topishini ta’minlashdan iborat. Ayniqsa, bolaning maktab hayotiga ilk qadam qo‘yishi uning keyingi ta’lim faoliyati uchun muhim bosqich hisoblanadi. Chunki boshlang‘ich sinfga kelgan bola yangi kun tartibi, o‘quv talablari, o‘qituvchi va sinfdoshlari bilan munosabatlar, mustaqil vazifalarni bajarish kabi bir qator yangi sharoitlarga moslashishi kerak bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’lim va tarbiya masalasiga alohida e’tibor qaratib, **“Yangi O‘zbekistonni barpo etish, avvalo, yosh avlodning ta’lim-tarbiyasi, bilim va dunyoqarashini yuksaltirishdan boshlanadi”**, degan fikrni ilgari surgan. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonida bolaning nafaqat bilim olishi, balki uning shaxsiy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Boshlang‘ich ta’lim davrida o‘quvchining maktabga moslashuvi uning o‘qishga bo‘lgan munosabati, sinfdoshlar bilan muloqoti, o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi va ta’lim faoliyatidagi faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim bolalarda yangi muhitga ko‘nikish jarayoni nisbatan oson kechsa, boshqalarida tortinchoqlik, xavotir, o‘qishga qiziqishning pasayishi, tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchilik yoki maktab tartibiga bo‘ysunishda muammolar kuzatilishi mumkin. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Prezidentimiz ta’kidlaganidek, **“Farzandlarimizning ta’lim va tarbiyasi — bizning eng katta boyligimiz, eng katta mas’uliyatimizdir.”** Mazkur fikr boshlang‘ich ta’lim bosqichida har

bir bolaning imkoniyatlarini o‘rganish, unga zarur pedagogik va psixologik ko‘mak ko‘rsatish hamda maktab muhitida o‘zini erkin his qilishi uchun qulay sharoit yaratish zarurligini anglatadi. Maktabga moslashuv jarayonining samarali tashkil etilishi o‘qituvchi, ota-ona va maktab psixologi o‘rtasidagi hamkorlikka ham bog‘liq. Bolaga nisbatan individual yondashuvni qo‘llash, rag‘batlantirish, uning kichik yutuqlarini e’tirof etish, o‘yin va interfaol metodlardan foydalanish hamda sinfda samimiy psixologik muhit yaratish orqali moslashuv jarayonidagi ko‘plab qiyinchiliklarning oldini olish mumkin. Shu nuqtayi nazardan, **boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida maktabga moslashuv muammolarini aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini o‘rganish va pedagogik-psixologik jihatdan samarali bartaraf etish usullarini ishlab chiqish** bugungi boshlang‘ich ta’limning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinfga qadam qo‘yish bola hayotidagi muhim rivojlanish bosqichlaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha bo‘lgan davrda bola asosan o‘yin, erkin muloqot va oilaviy muhitga tayangan holda faoliyat yuritsa, maktabga kelishi bilan undan belgilangan tartib-qoidalarga rioya qilish, o‘quv topshiriqlarini bajarish, o‘qituvchi ko‘rsatmalarini tinglash, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish kabi yangi ko‘nikmalarni egallash talab etiladi. Shu sababli maktabga moslashuvni faqat bolaning darsga qatnashishi yoki o‘quv materiallarini o‘zlashtirishi bilan cheklab bo‘lmaydi. Mazkur jarayon bolaning psixologik holati, ijtimoiy munosabatlari, o‘quv faoliyati va emotsional kechinmalarining o‘zaro uyg‘unlashuvi asosida kechadi. Maktabga moslashuv jarayonini o‘rganishda **pedagogik kuzatish metodi** muhim ahamiyatga ega. Ushbu metod orqali o‘quvchining dars jarayonidagi faolligi, topshiriqlarni bajarishga munosabati, o‘qituvchi bilan muloqoti, tengdoshlari bilan hamkorligi hamda turli vaziyatlardagi emotsional reaksiyalarini aniqlash mumkin. Ayniqsa, maktabning dastlabki haftalarida bolaning xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish uning moslashuv darajasini aniqlashga yordam beradi. Masalan, ayrim o‘quvchilar yangi muhitga tez kirishib ketsa, boshqalarida tortinchoqlik, topshiriqni bajarishdan qo‘rqish yoki tengdoshlari bilan muloqotga kirishishda qiyinchilik kuzatilishi mumkin.

Bunda **suhbat metodi** ham samarali vositalardan biridir. O‘qituvchi o‘quvchi bilan samimiy va erkin muloqot qilish orqali uning maktab haqidagi tasavvurlari, darslarga munosabati, tengdoshlari bilan munosabatlari va mavjud qiyinchiliklarini aniqlashi mumkin. Suhbat jarayonida bolaga “Maktabda senga nimalar yoqadi?”, “Qaysi mashg‘ulotlar senga qiziqarli?”, “Do‘stlaring bilan birgalikda nimalar qilishni yoqtirasan?” kabi sodda va ochiq savollar berish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv bolaning o‘z fikrini erkin ifodalashiga imkon yaratadi hamda o‘qituvchiga individual pedagogik yondashuvni belgilash uchun zarur ma’lumotlarni beradi. Maktabga moslashuvdagi qiyinchiliklarni aniqlashda **individual yondashuv metodi** alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir bolaning psixologik xususiyatlari, oilaviy sharoiti, oldingi ta’lim tajribasi, muloqot qobiliyati va yangi muhitga munosabati bir-biridan farq qiladi. Shu sababli barcha o‘quvchilarga bir xil talab va usullarni qo‘llash kutilgan natijani bermasligi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olib, topshiriqlar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirishi, kichik yutuqlarini e’tirof etishi va unda o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchni shakllantirishi lozim. Moslashuv jarayonida **o‘yinli metodlardan foydalanish** ham samarali pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun o‘yin tabiiy va qiziqarli faoliyat bo‘lib, u orqali bola yangi ijtimoiy

muhitga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiradi. Masalan, “Bir-birimizni tanimiz”, “Do‘stim haqida bilaman”, “Kayfiyatim qanday?”, “Birgalikda bajaramiz” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning o‘zaro tanishishi, muloqotga kirishishi va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘yin jarayonida bola o‘zini erkinroq his qiladi, natijada maktab muhitiga moslashish jarayoni tabiiy ravishda kechadi.

Shuningdek, **interfaol metodlar** o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish bilan birga, ularning ijtimoiy moslashuviga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Juftlikda ishlash”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Savol-javob” kabi metodlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash va hamkorlikda qaror qabul qilishga o‘rganadilar. Ayniqsa, juftlikda va kichik guruhlarda tashkil etilgan topshiriqlar tortinchoq o‘quvchilarning ham dars jarayoniga faolroq qo‘shilishiga yordam beradi. O‘quvchilarning maktabga moslashuvida **rag‘batlantirish metodi** ham muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun o‘qituvchining ijobiy bahosi va qo‘llab-quvvatlashi katta motivatsion ahamiyatga ega. Biroq rag‘batlantirish faqat yuqori natija ko‘rsatgan o‘quvchiga emas, balki o‘z imkoniyatiga nisbatan ijobiy siljishga erishgan bolaga ham berilishi kerak. “Sen bugun kechagidan yaxshiroq bajarding”, “Fikring juda qiziqarli”, “Harakat qilganing menga yoqdi” kabi qo‘llab-quvvatlovchi fikrlar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Natijada baholanishdan qo‘rqish kamayib, o‘quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi.

Maktabga moslashuvni ta’minlashda **pedagogik-psixologik kuzatuv**ni muntazam tashkil etish ham muhimdir. O‘qituvchi va maktab psixologi hamkorligida o‘quvchining darsdagi faolligi, kayfiyati, tengdoshlari bilan munosabati va o‘quv topshiriqlariga munosabati muntazam tahlil qilib borilishi lozim. Kuzatuv natijalariga asoslangan holda moslashishda qiynalayotgan o‘quvchilar bilan individual suhbatlar, rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar va psixologik qo‘llab-quvvatlash ishlari tashkil etilishi mumkin.

Pedagogik tajriba metodi asosida esa moslashuvni yengillashtirishga qaratilgan turli metodlarning samaradorligini amaliy faoliyat davomida kuzatish mumkin. Masalan, darsning dastlabki bosqichlarida qisqa psixologik mashqlar, tanishuv o‘yinlari, juftlikdagi topshiriqlar va rag‘batlantiruvchi usullar muntazam qo‘llanilganda o‘quvchilarning darsdagi faolligi, muloqotga kirishishi va topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqishidagi o‘zgarishlar kuzatiladi. Bunday tajriba natijalari o‘qituvchiga qaysi metod muayyan o‘quvchi yoki sinf uchun samaraliroq ekanini aniqlash imkonini beradi. Maktabga moslashuv faqat ta’lim muassasasidagi faoliyat bilan chegaralanmaydi. Bu jarayonda **oila va maktab hamkorligi** ham muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar farzandining maktabdagi muvaffaqiyati bilan bir qatorda uning emotsional holatiga ham e’tibor qaratishi zarur. Bolani boshqa o‘quvchilar bilan doimiy taqqoslash, yuqori natija ko‘rsatishga majburlash yoki xatolari uchun keskin tanbeh berish uning maktabga nisbatan salbiy munosabatini kuchaytirishi mumkin. Aksincha, bolaning kichik yutuqlarini e’tirof etish, uni tinglash va maktabdagi kechinmalari haqida suhbatlashish moslashuv jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, ota-ona va maktab psixologi o‘rtasidagi **uch tomonlama hamkorlik modeli**ni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi bolaning ta’lim jarayonidagi holatini, ota-ona uy sharoitidagi xulq-atvorini, psixolog esa uning emotsional va ijtimoiy rivojlanishidagi jihatlarni kuzatib borishi mumkin. Mazkur ma’lumotlarning o‘zaro almashilishi muammoni erta aniqlash va o‘quvchiga mos pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Umuman olganda,

boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktabga moslashuvi bosqichma-bosqich kechadigan murakkab jarayon bo‘lib, uning samaradorligi ta’lim jarayonining mazmuni bilan bir qatorda yaratilgan psixologik muhitga ham bog‘liq. Kuzatish, suhbat, individual yondashuv, pedagogik tajriba, o‘yinli va interfaol metodlar, rag‘batlantirish hamda pedagogik-psixologik hamkorlikni uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchining yangi muhitga ko‘nikishi, o‘quv faoliyatiga qiziqishi va tengdoshlari bilan ijobiy munosabat o‘rnatishi uchun qulay sharoit yaratish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktab muhitiga moslashuvi bolaning keyingi ta’lim faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi muhim pedagogik-psixologik jarayondir. Tadqiqot davomida moslashuv jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar o‘quvchining yangi kun tartibiga ko‘nikishi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatishi, o‘quv topshiriqlarini bajarishi hamda o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishi bilan bog‘liq ekanligi aniqlandi. Maktabga moslashuvni yengillashtirishda pedagogik kuzatish, suhbat, individual yondashuv, o‘yinli va interfaol metodlar, rag‘batlantirish hamda pedagogik-psixologik kuzatuvdan kompleks foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bolaning kichik yutuqlarini e’tirof etish, uning fikrini tinglash, xatolariga nisbatan ijobiy munosabatda bo‘lish va dars jarayonida faol ishtirok etishi uchun qulay sharoit yaratish o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Shuningdek, maktabga moslashuvda o‘qituvchi, ota-ona va maktab psixologi o‘rtasidagi muntazam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim natija beradi. O‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, moslashuvdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va ularga mos pedagogik yordam ko‘rsatish orqali bolaning maktabga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirish mumkin. Demak, boshlang‘ich ta’lim bosqichida **“bola–o‘qituvchi–ota-ona–psixolog”** hamkorligiga asoslangan, mehribon va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratish maktabga moslashuv muammolarini kamaytirishning muhim shartlaridan biridir. Bunday yondashuv o‘quvchining nafaqat maktab hayotiga tezroq ko‘nikishiga, balki uning o‘quv motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi, mustaqilligi va emotsional barqarorligini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. **Yangi O‘zbekiston strategiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. **Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi. **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun.** O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **“O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirishning 2030-yilgacha bo‘lgan konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”**gi Farmoni. – Toshkent, 2023.
5. G‘oziyev E.G‘. **Umumiy psixologiya.** – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
6. Davletshin M.G. **Yosh davrlari va pedagogik psixologiya.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1974.
7. Vohidov M.V. **Bolalar psixologiyasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1982.

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEHNOLOGIYALARI

Zokirova Durdona Akramjon qizi
Namangan davlat pedagogika institute Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang’ich ta’lim) – 1-kurs magistranti
Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna
Namangan davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli, o‘yinli va dialogli texnologiyalar, shuningdek, xalq og‘zaki ijodi (ertaklar) elementlaridan ta'lim jarayonida foydalanishning samaradorligini o‘rganishdan iborat. Metodologiya doirasida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, pedagogik-psixologik yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta'lim muhitida innovatsion va axborot texnologiyalarining qo‘llanilishi bolalarning so‘z boyligini oshiradi, og‘zaki nutqini o‘stiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Xulosa o‘rnida, boshlang‘ich sinflarda nutq madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy kompetensiya, boshlang‘ich ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kommunikativ ko'nikmalar, raqamli texnologiyalar, o‘yinli ta'lim, dialogik nutq, ertaklar, mustaqil fikrlash.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу современных педагогических технологий, направленных на развитие речевой и коммуникативной компетенции учащихся начальных классов. Основная цель исследования – изучить эффективность использования в образовательном процессе цифровых, игровых и диалоговых технологий, а также элементов устного народного творчества (сказок). В рамках методологии проведен сравнительный анализ научных трудов отечественных и зарубежных ученых, педагогических и психологических подходов. Результаты исследования показывают, что применение инновационных и информационных технологий в личностно-ориентированной образовательной среде обогащает словарный запас детей, развивает устную речь и формирует навыки самостоятельного мышления. В заключение разработаны практические рекомендации по повышению речевой культуры в начальных классах.

Ключевые слова: речевая компетенция, начальное образование, инновационные технологии, коммуникативные навыки, цифровые технологии, игровое обучение, диалогическая речь, сказки, самостоятельное мышление.

Abstract: This article is devoted to the analysis of modern pedagogical technologies aimed at developing the speech and communicative competencies of primary school students. The main purpose of the study is to investigate the effectiveness of using digital, game-based, and dialogue technologies, as well as elements of folklore (fairy tales) in the educational process. Within the methodology, a comparative analysis of the scientific works of local and foreign

scholars, and pedagogical-psychological approaches was carried out. The research results indicate that the application of innovative and information technologies in a student-centered educational environment enriches children's vocabulary, develops oral speech, and forms independent thinking skills. In conclusion, practical recommendations for improving speech culture in primary grades are developed.

Keywords: speech competence, primary education, innovative technologies, communicative skills, digital technologies, game-based learning, dialogic speech, fairy tales, independent thinking.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim hamda ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida o‘quvchilarni faqatgina o‘qish va yozishga o‘rgatish emas, balki ularning kommunikativ ko‘nikmalarini o‘stirish, har qanday vaziyatda o‘z fikrini erkin, mantiqiy va mustaqil bayon eta oladigan shaxs qilib tarbiyalash talab etilmoqda [9: 24-b]. Bu jarayonda an'anaviy ta'lim usullari bilan cheklanib qolmay, dars mashg‘ulotlariga innovatsion [7: 56-b] va axborot texnologiyalarini [8: 244-b] keng joriy etish orqali bolalarning nutq madaniyatini zamon talablari darajasida yuksaltirish masalasi o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich ta'limda o‘quvchilarning og‘zaki nutqi va lug‘at boyligini oshirish bo‘yicha turli yondashuvlar mavjud. Biroq, amaliyotda adabiy til normalarini bolaning nutqiy jarayoniga tabiiy ravishda singdirish [3:191-b], shuningdek, xalq og‘zaki ijodi (xususan, ertaklar [1: 132-b]) kabi an'anaviy vositalarni eng zamonaviy raqamli [5: 367-b], o‘yinli [4: 588-b] hamda dialogli texnologiyalar [6: 2-b] bilan samarali integratsiya qilish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Qolaversa, bunday texnologiyalarni qo‘llashning o‘ziga xos pedagogik va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda kompleks o‘quv muhitini yaratish muammosi hamon o‘zining ilmiy-metodik yechimini kutmoqda [2: 41-b].

Tadqiqotning asosiy maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda qo‘llaniladigan zamonaviy (innovatsion, raqamli, o‘yinli va dialogli) texnologiyalarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o‘rganish hamda ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, ta'lim jarayonida o‘yinli va raqamli vositalarning nutqqa ta'sirini baholash, ertaklarning nutqiy kompetensiyadagi o‘rnini tahlil qilish, dialogli texnologiyalar orqali og‘zaki nutqni o‘stirish imkoniyatlarini tadqiq etish kabi vazifalar belgilandi.

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida bolalar nutqi va psixologiyasi, lisoniy hamda kommunikativ kompetensiyalar nazariyalari, shuningdek, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta'lim muhitida (student-centered context) interfaol metodlarni qo‘llash konsepsiyalari xizmat qiladi. Ishda adabiy til va nutqiy jarayonning o‘zaro munosabati, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini o‘stirishdagi didaktik qonuniyatlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining lingvistik rivojlanishga ta'siri to‘g‘risidagi mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlariga tayanildi.

Tadqiqot natijalari va ishlab chiqilgan tavsiyalar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun darslarni qiziqarli, zamonaviy va samarali tashkil etishda muhim amaliy qo‘llanma bo‘lib

xizmat qiladi. Shuningdek, bu ma'lumotlar boshlang‘ich ta'lim o‘quv dasturlarini takomillashtirish, darsliklar yaratish va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqishda keng qo‘llanilishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish murakkab pedagogik va psixologik jarayon bo‘lib, u bolaning kognitiv, emotsional hamda ijtimoiy jihatdan shakllanishi bilan bevosita bog‘liqdir [2: 41-b]. Nutqiy kompetensiya shunchaki so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish yoki gaplar tuzish emas, balki adabiy til normalarini amaliy nutq jarayoniga tatbiq eta olish qobiliyatidir [3: 190-b]. Kichik maktab yoshidagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish, avvalo, ularning mustaqil fikrlash salohiyatini o‘stirishni taqozo etadi. Chunki fikri teran va mustaqil bo‘lgan o‘quvchigina o‘z o‘ylarini og‘zaki hamda yozma shaklda tushunarli, mantiqiy ketma-ketlikda bayon qila oladi [9: 112-b].

Ta’lim amaliyotida o‘quvchilarning nutqini o‘stirishning qator usullari mavjud bo‘lib, ularning ichida xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, ertaklarning o‘rni beqiyosdir. Ertaklar bolaning tasavvur dunyosini kengaytirib, ularni badiiy tilning tasviriy vositalari (o‘xshatish, sifatlash, mubolag‘a) bilan tanishtiradi. Boshlang‘ich sinf darslarida ertaklarni o‘qish, tahlil qilish va sahnalashtirish orqali o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalari tabiiy va qiziqarli muhitda rivojlanadi [1: 133-b]. Ertak qahramonlari o‘rtasidagi muloqotni qayta yaratish bolalarga turli nutqiy vaziyatlarga moslashish ko‘nikmasini beradi.

Biroq, zamonaviy axborotlashgan jamiyatda faqatgina an'anaviy vositalar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Dars jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish o‘quvchilarning nutq madaniyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi [7: 56-b]. Shu nuqtai nazardan, dialogli texnologiyalar ayniqsa yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda. Dialogli ta'lim texnologiyalari orqali o‘quvchilar faqat tinglovchi bo‘lib qolmay, balki darsning faol ishtirokchisiga aylanadilar, natijada ularning og‘zaki nutqi va lug‘at boyligi izchil rivojlanib boradi [6: 3-b]. O‘qituvchi va o‘quvchi, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro teng huquqli muloqoti bolalardagi nutqiy to‘siqlarni (tortinchoqlik, xato qilishdan qo‘rqish) bartaraf etadi.

O‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta'lim muhitida (student-centered context) o‘yinli texnologiyalarning (game-based technologies) integratsiyasi ham alohida diqqatga sazovordir [4: 588-b]. O‘yin jarayonida bola o‘zini erkin his qiladi va diqqatini grammatik qoidalarga emas, balki muloqot jarayonining o‘ziga qaratadi. Didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar hamda vaziyatli (situatsion) topshiriqlar o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini tezkor va nostandart vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi [4: 594-b].

Bugungi kun boshlang‘ich ta'limining eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, axborot va raqamli texnologiyalar o‘quv jarayoniga faol kirib keldi. O‘quvchilarning nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan (audio-video materiallar, interfaol doskalar, multimedia taqdimotlari) foydalanish o‘quv materialining vizual va audial qabul qilinishini ta'minlaydi [8: 245-b]. Raqamli texnologiyalar vositasida amalga oshiriladigan vizualizatsiya bolaning eshitgan ma'lumotini ko‘z orqali mustahkamlashiga, mos ravishda, to‘g‘ri va ravon nutq tuzishiga yordam beradi. So‘nggi tadqiqotlar shuni isbotlamoqdaki, raqamli texnologiyalar nafaqat qiziqarli ta'lim muhitini yaratadi, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlik hamda ijodiy nutq ko‘nikmalarini (creative speech skills) sezilarli darajada oshiradi [5: 367-b].

Yuqorida qayd etilgan texnologiyalarni amaliyotga joriy etish jarayonida o‘qituvchidan alohida pedagogik mahorat va kreativlik talab qilinadi. Amaliy dars mashg‘ulotlarida dialogli va o‘yinli texnologiyalarni qo‘llashning o‘ziga xos bosqichlari mavjud bo‘lib, ular bolaning yosh xususiyatlari va ijtimoiy tajribasiga asoslanishi kerak. Masalan, rolli o‘yinlarni tashkil etishda o‘quvchilarga kundalik hayotdan olingan turli xil situatsiyalar (do‘konda xarid qilish, shifokor qabulida bo‘lish, maktab kutubxonasidan kitob olish yoki sayohatga chiqish) taqdim etilishi mumkin. Bu kabi vaziyatli topshiriqlar bolani o‘z-o‘zidan tabiiy muloqotga chorlaydi. U tayyor qoliplardan qochib, o‘z fikrini tinglovchiga (dostiga yoki o‘qituvchisiga) to‘g‘ri yetkazish uchun mos so‘zlarni qidiradi, jumlalarni mustaqil quradi va intonatsiyani to‘g‘ri tanlashga o‘rganadi.

Axborot va raqamli texnologiyalarni xalq og‘zaki ijodi, jumladan, ertaklar bilan integratsiya qilish ham darsning ta'sirchanligini keskin oshiradi. Tasavvur qiling, o‘qituvchi an'anaviy ertakni shunchaki o‘qib bermaydi yoki aytib bermaydi, balki interfaol doska orqali ertak qahramonlarining animatsion harakatlarini, voqealar joyini vizual tarzda namoyish etadi. O‘quvchilarga esa voqealar rivojini o‘z tasavvurlari asosida davom ettirish, qahramonlar nomidan gapirish yoki voqeaga yangi qahramon qo‘shib hikoya qilish vazifasi topshiriladi. Bu usul nafaqat bolaning lug‘at boyligini oshiradi, balki uning ijodiy nutqini va mantiqiy mushohada yuritish qobiliyatini ham jadal faollashtiradi. Vizual tasvirlar bolaning xotirasida chuqur muhrlanadi va unga matnni qayta gapirib berishda tayanch nuqta (tayanch signallar) bo‘lib xizmat qiladi.

Qolaversa, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik xavfsiz va rag‘batlantiruvchi muhitni yaratish eng muhim omillardan biridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘pincha xato qilishdan, noto‘g‘ri talaffuz qilib qo‘yishdan yoki do‘stlari oldida kulgiga qolishdan tortinadilar. Bu esa nutqiy passivlikka olib keladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ayniqsa, jamoaviy va kichik guruhlarda olib boriladigan o‘yinlar boladagi ana shu psixologik to‘siqlarni yo‘qotishga yordam beradi. Guruh bo‘lib ishlash (teamwork) jarayonida o‘quvchi o‘zini jamoaning ajralmas bir qismi sifatida his etadi. Erkin muloqot fonida uning nutqiy faolligi o‘z-o‘zidan ortadi, eng muhimi, boshqalarni diqqat bilan tinglash, o‘zgalar fikrini hurmat qilish va mantiqiy munosabat bildirish madaniyati shakllanadi.

Demak, boshlang‘ich ta'limda nutq o‘stirish faqatgina "Ona tili" va "O‘qish savodxonligi" darslarining tor doiradagi vazifasi bo‘lib qolmasdan, barcha o‘quv fanlariga singdirilgan umumpedagogik jarayonga aylanishi zarur. Matematika darsida masalaning shartini og‘zaki tushuntirish, tabiatshunoslik darsida tabiat hodisalarini kuzatish va ularni tasvirlab berish, texnologiya darsida esa o‘z ishi ketma-ketligini izohlab berish ham bevosita nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim amaliy maydon hisoblanadi. Shundagina o‘quvchilarda o‘z fikrini har qanday sharoitda aniq, ifodali va mantiqiy to‘g‘ri bayon etish malakasi to‘liq shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning uzviy integratsiyasini talab qiladigan murakkab hamda mas'uliyatli vazifadir. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, darslarda raqamli, dialogli va o‘yinli texnologiyalardan maqsadli foydalanish, shuningdek, ularni ertak kabi xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning og‘zaki nutqi, lug‘at boyligi va mustaqil fikrlash salohiyatini yuqori darajada o‘stiradi.

Shaxsiy fikrimizcha, ta'lim muassasalarida nutqiy kompetensiyalarni yanada samarali rivojlantirish uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

Fanlararo uzviylikni ta'minlash: Nutq o‘stirish vazifasini faqat ona tili va o‘qish darslari bilan cheklab qo‘ymasdan, uni barcha fanlar (matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san'at va b.) kesimida asosiy talablar qatoriga kiritish.

Psixologik xavfsiz muhitni shakllantirish: Sinfda o‘quvchilar xato qilishdan qo‘rqmaydigan, har bir fikr qadrlanadigan o‘quvchilarga yo‘naltirilgan (student-centered) muhitni yaratish va dialogli texnologiyalarni kundalik amaliyotga aylantirish.

Klassik vositalarni raqamlashtirish: An'anaviy didaktik vositalarni, masalan, ertak va hikoyalarni axborot texnologiyalari (multimedia taqdimotlari, animatsiyalar) yordamida vizuallashtirish orqali o‘quvchilarning nutqiy-ijodiy qobiliyatlarini rag‘batlantirish.

Ushbu amaliy takliflarning dars jarayoniga tatbiq etilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nafaqat mustahkam nutqiy kompetensiyani shakllantiradi, balki ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan, o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan komil shaxs bo‘lib yetishishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ajiniyazova, A. P. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ertaklarning o‘rni. – Inter education & global study, 3.6. 2025. –B. 131-137.
2. Allaberganova, S. Pedagogical-psychological features of development of speech competence of elementary school students. – Academic Spectrum, 5-son. 2026. –B. 40-43.
3. Almamatov T. Adabiy til va nutqiy jarayon. Umumfilologik tadqiqotlar: muammo va echimlar. – Jizzax: 2011. –B. 190-192.
4. Bilous, I., Shcherbiak, I., Maslak, V., Alnsour, R. A., Jarmoch, E. Z., & Hubková, S. Game-based technologies as a tool for developing communicative competence in primary school students within a student-centered educational context. – Journal of Education Culture and Society, 16(2). 2025. –B. 585-603.
5. Izmagambetova K., R., Bulabyeva T., S., va boshqalar. Enhancing Functional Literacy and Creative Speech Skills in Primary School Students through Digital Technologies. – International Journal of Instruction, 19(2). 2026. –B. 367.
6. Yaqubova O.M. Развитие устной речи и словарного запаса у младших школьников через диалоговые технологии. – Singapore International Scientific Conference. Vol. 1. No. 1. 2026.
7. Бойназарова, Н. Использование инновационных технологий в развитии речевой культуры у учащихся начальных классов. – Journal of Multidisciplinary Bulletin; Vol. 9 No. 3. 2026. –B. 55-59.
8. Молдабек, К., Кенжебекова, Р., & Казыбаева, К. The use of information technology in the formation of speech skills of students in primary school. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы, 140(3). 2022. –B. 243-256.
9. Мусаев Ж. Ўқувчиларни мустақил фикрлаш салоҳиятини ривожлантириш. Монография. – Т.: Шарқ, 2010. –252 б.

1-SINF O‘QUVCHILARIGA “VATAN” MAVZUSINI TUSHUNTIRISHDA YAPONIYA TA’LIM TAJRIBASIDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Odinaxon Xayrulla qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Raximova MexribonAbduxolisovna
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, ilmiy maslahatchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1-sinf o‘quvchilariga “Vatan” tushunchasini tushuntirishda Yaponiya boshlang‘ich ta’lim tajribasining pedagogik jihatdan qo‘llash mumkin bo‘lgan elementlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Yaponiyaning MEXT (Ta’lim, madaniyat, sport, fan va texnologiyalar vazirligi) tomonidan belgilangan axloqiy tarbiya, maxsus faoliyatlar, tajribaviy ta’lim, maktab va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlikka oid yondashuvlar asos qilib olindi. Yapon ta’limida vatanga va tug‘ilib-o‘sgan hududga hurmat, an’ana va madaniyatni qadrlash, jamoada hamkorlik qilish hamda ijtimoiy mas’uliyatni amaliy faoliyat orqali rivojlantirishga e’tibor qaratilishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Vatan, boshlang‘ich ta’lim, 1-sinf, Yaponiya ta’limi, axloqiy tarbiya, maxsus faoliyatlar, Tokkatsu, milliy qadriyat, tajribaviy ta’lim, fuqarolik tarbiyasi.

Boshlang‘ich ta’limning dastlabki bosqichida “Vatan” tushunchasini o‘quvchiga sodda, hayotiy va hissiy jihatdan yaqin shaklda tushuntirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. 1-sinf o‘quvchisi uchun Vatan avvalo oila, uy, mahalla, maktab, ona tili, tabiat, o‘zi yashayotgan hudud va yaqin insonlar bilan bog‘liq bo‘lgan konkret tasavvurlar orqali anglashiladi. Shuning uchun mazkur tushunchani faqat ta’rif va yodlash asosida berishdan ko‘ra, bolaning kundalik tajribasi bilan bog‘lash samaraliroqdir. Yaponiya ta’lim tajribasi ushbu masala uchun qiziqarli metodik imkoniyatlarni beradi. Yaponiya MEXT hujjatlarida axloqiy tarbiya maktab faoliyatining barcha yo‘nalishlari bilan bog‘lanishi, inson qadr-qimmati va hayotga hurmat, an’ana va madaniyatni qadrlash, o‘z mamlakati va tug‘ilib-o‘sgan hududiga mehr, jamoat ruhini rivojlantirish kabi maqsadlar qayd etilgan.

Yaponiyaning boshlang‘ich ta’limida maxsus faoliyatlar — “Tokkatsu” — sinf va maktabni kichik ijtimoiy muhit sifatida ko‘rib, guruh faoliyati orqali bolalarda mustaqil va amaliy munosabat, jamoa hayotini yaxshilashga hissa qo‘shish kabi sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. MEXTning xalqaro materiallarida ham Tokkatsu bolalarning guruh faoliyati orqali yaxshiroq jamoaviy hayot qurishiga xizmat qilishi qayd etilgan. Vatanga muhabbatni 1-sinf o‘quvchisiga abstrakt tushuncha sifatida emas, balki “men yashaydigan joyni asrayman”, “maktabimga g‘amxo‘rlik qilaman”, “tabiatni muhofaza qilaman”, “boshqalarga yordam beraman”, “yurtimning madaniyatini qadrlayman” kabi konkret xatti-harakatlar orqali anglatish mumkin. Bunday yondashuv Vatan tushunchasini bolaning kundalik tajribasiga yaqinlashtiradi.

Yaponiya tajribasidan foydalanishning quyidagi metodik prinsiplari ajratildi: 1) abstrakt g‘oyani konkret faoliyat bilan bog‘lash; 2) bolani jamoaviy faoliyatga jalb qilish; 3) mahalliy hudud va maktabni tarbiya makoniga aylantirish; 4) savol, suhbat va refleksiya orqali bolaning

shaxsiy fikrini yuzaga chiqarish; 5) milliy qadriyatni boshqa xalqlarni hurmat qilish bilan uyg‘unlashtirish.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, “Vatan” mavzusini 1-sinfda o‘rgatishda Yaponiya tajribasining eng muhim metodik jihati — qadriyatni amaliy hayot bilan bog‘lashdir. MEXTning o‘quv dasturiga oid hujjatlarida o‘quvchilarda o‘z yurti va mahalliy hududiga mehr, madaniyat va an’analarni qadrlash bilan bir qatorda boshqa mamlakatlarni hurmat qilish va xalqaro tinchlikka hissa qo‘shish kabi yo‘nalishlar ham ko‘rsatiladi.

Bunda 1-sinf o‘quvchisiga “Vatan”ni birdaniga katta siyosiy yoki tarixiy tushuncha sifatida berish maqsadga muvofiq emas. Pedagogik jihatdan tushuncha “mening uyim → mening oilam → mening maktabim → mening mahallam → mening shahrim/qishlog‘im → O‘zbekistonim” tarzida kengaytirib borilishi mumkin. Bu usul bolaning yaqin tajribasidan umumiy tushunchaga o‘tishini ta’minlaydi.

Ikkinchi muhim natija — jamoaviy faoliyatdan foydalanish. Tokkatsu yondashuvida sinf va maktab bolalar faoliyat olib boradigan kichik jamiyat sifatida qaraladi. MEXT materiallarida guruh faoliyati orqali bolalarda mustaqil va amaliy munosabatni rivojlantirish hamda guruh hayotini yaxshilashga xizmat qiladigan faoliyatlar ko‘rsatilgan. ⊚cite⊚turn0search25⊚ Bu g‘oyani 1-sinfda “Bizning sinfimiz — Vatanimizning kichik bir bo‘lagi” kabi sodda faoliyatga moslashtirish mumkin.

Uchinchi natija — tajribaviy o‘rganish. O‘quvchi maktab hovlisidagi daraxtlarni kuzatishi, sinf xonasini ozoda saqlashi, maktabdagi umumiy joylarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishi yoki mahalla haqida ota-onasidan ma’lumot olishi orqali Vatan tushunchasini amaliy ravishda his qiladi. Bunday faoliyat “Vatanga muhabbat”ni xulq-atvor bilan bog‘laydi.

To‘rtinchi natija — mahalliy madaniyat va an’analarni darsga olib kirish. MEXT hujjatlarida mahalliy hudud madaniyati va an’analarini qadrlash hamda mamlakat madaniyatiga qiziqish va mehrni rivojlantirish axloqiy tarbiya mazmuni bilan bog‘langan. ⊚cite⊚turn0search3⊚ O‘zbekiston sharoitida bunga mahalla tarixi, milliy hunarmandchilik, xalq o‘yinlari, milliy taomlar, bayramlar, tarixiy obidalar va tabiat obyektlari misol bo‘la oladi.

Beshinchi natija — “Vatanparvarlik + boshqalarga hurmat” tamoyili. Yaponiya o‘quv dasturida o‘z mamlakati va hududini qadrlash boshqa mamlakatlar va xalqlarga hurmat bilan birga beriladi. Shu sababli 1-sinf darsida “Men Vatanimni sevaman” g‘oyasi “Boshqa xalqlarni ham hurmat qilaman” g‘oyasi bilan qarama-qarshi qo‘yilmasligi, aksincha, bir-birini to‘ldirishi mumkin.

1-jadval. Yaponiya tajribasi va O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limiga moslashtirish

Yaponiya tajribasidagi element	Pedagogik mazmun	O‘zbek ta’limida moslashtirish
Tokkatsu / maxsus faoliyat	Jamoada amaliy faoliyat	Sinfni birgalikda bezash, maktabga g‘amxo‘rlik qilish
Axloqiy tarbiya	Qadriyatlarni kundalik xulq bilan bog‘lash	Vatanga muhabbatni yaxshi ishlar orqali ko‘rsatish
Mahalliy hududga e’tibor	Hudud madaniyatini qadrlash	Mahalla, qishloq/shahar va milliy meros haqida suhbat

Tajriba orqali o‘rganish	Faoliyat va kuzatuv	Maktab hovlisi, tabiat va jamoat joylarini kuzatish
Refleksiya	O‘quvchining shaxsiy fikrini anglash	“Men Vatanim uchun nima qila olaman?” savoli

Shu o‘rinda Vatan mavzusi uchun 45 daqiqalik dars loyihasini taqdim qilmoqchimiz.

Mavzu: “Vatan — mening uyim, maktabim va yurtim”. Sinf: 1-sinf. Dars davomiyligi: 45 daqiqa. Dars turi: yangi tushuncha hosil qilish va amaliy faoliyat. Asosiy metodik g‘oya: Yaponiya tajribasidagi jamoaviy faoliyat, tajriba orqali o‘rganish, mahalliy muhitdan foydalanish va refleksiya elementlarini O‘zbekiston mazmuniga moslashtirish.

Dars maqsadi: o‘quvchilarda Vatan tushunchasining dastlabki, yoshga mos tasavvurini shakllantirish; oila, maktab, mahalla va O‘zbekiston o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglatish; Vatanga muhabbatni konkret ijobiy xatti-harakatlar bilan bog‘lash; jamoada ishlash va o‘z fikrini sodda ifodalash ko‘nikmasini rivojlantirish.

Kutiladigan natijalar: dars oxirida o‘quvchi Vatan tushunchasini sodda so‘zlar bilan izohlay oladi; Vatan bilan bog‘liq kamida uchta obyektni ayta oladi; Vatanga foydali bo‘ladigan kamida ikkita yaxshi ishni misol qiladi; guruhda topshiriq bajaradi; o‘z fikrini bir-ikki gap bilan ifodalaydi.

2-jadval. 45 daqiqalik dars bosqichlari

Vaqt	Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	O‘quvchi faoliyati
0–5 daqiqa	Qiziqtirish	Uy, maktab, mahalla va O‘zbekiston tasvirlarini ko‘rsatadi. “Bularni nima birlashtiradi?” deb so‘raydi.	Rasmlarni kuzatadi, taxmin qiladi.
5–12 daqiqa	Tushuncha	“Vatan”ni bola hayotiga yaqin misollar orqali tushuntiradi.	Oila, uy, maktab va mahalla haqida gapiradi.
12–22 daqiqa	Yaponiya usuli: kichik jamoa	Guruhlarga “Bizning yaxshi maktabimiz” topshirig‘ini beradi: maktabni asrash uchun 3 ishni tanlash.	Guruhda maslahatlashadi va 3 ta yaxshi ishni tanlaydi.
22–30 daqiqa	Tajriba/kuzatuv	Sinf yoki maktab muhitidagi biror obyektni kuzatishni tashkil qiladi.	Maktabdagi tartib, tabiat yoki umumiy joyni kuzatadi.

30–37 daqiqa	Ijodiy topshiriq	“Vatan daraxti”ni yaratishni taklif qiladi: ildiz — oila, tana — maktab/mahalla, barglar — yurt uchun yaxshi ishlar.	Rasm, so‘z yoki belgilar bilan daraxtni to‘ldiradi.
37–42 daqiqa	Taqdimot	Guruhlarni qisqa taqdimotga chorlaydi.	Guruh nomidan 1–2 o‘quvchi fikr bildiradi.
42–45 daqiqa	Refleksiya	“Bugun men Vatanim uchun nima qila olishimni bildim?” savolini beradi.	Bitta fikr yoki va’dasini aytadi.

Yaponiya tajribasini O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limiga tatbiq etishda “tayyor modelni ko‘chirish” emas, balki pedagogik prinsiplarni moslashtirish asosiy metodologik shart hisoblanadi. Masalan, Tokkatsuning jamoaviy faoliyatga yo‘naltirilganligi bizning sinf jamoasi, mahalla va hamkorlik an’analarimiz bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin. Bunda o‘zbek ta’limining milliy mazmuni saqlanadi, Yaponiya tajribasidan esa faoliyatni tashkil etish usuli olinadi.

Yana bir muhim jihat — Vatan tushunchasini faqat ramzlar bilan chegaralamaslik. Bayroq, gerb, madhiyaga oid boshlang‘ich ma’lumotlar muhim bo‘lsa-da, 1-sinf o‘quvchisi uchun Vatanga munosabat kundalik yaxshi xatti-harakatlar orqali ham tushuntirilishi kerak. Maktabni toza saqlash, tabiatni asrash, kitobni ehtiyot qilish, kattalarni hurmat qilish, do‘stiga yordam berish kabi amallar Vatanga foydali bo‘lishning bolaning yoshiga mos ko‘rinishlari sifatida izohlanishi mumkin.

MEXTning boshlang‘ich ta’limga oid hujjatlarida axloqiy tarbiya faqat alohida dars bilan chegaralanmasdan, maktabning boshqa faoliyatlari bilan uzviy bog‘lanishi va tajribaviy faoliyatlar orqali o‘quvchining ichki axloqiy sifatlarini rivojlantirishga e’tibor qaratilishi ko‘rsatilgan. Shu nuqtayi nazardan “Vatan” mavzusini ona tili va o‘qish, tarbiya, tasviriy faoliyat, musiqa va sinfdan tashqari tadbirlar bilan integratsiya qilish mumkin.

Mazkur yondashuvning yana bir afzalligi — o‘quvchi faqat tinglovchi emas, faol ishtirokchiga aylanadi. U Vatan haqida tayyor gapni yodlamaydi, balki “men nima qila olaman?” degan savolga javob izlaydi. Natijada tushuncha shaxsiy tajriba bilan bog‘lanadi. Biroq darsni tashkil etishda bolaning yosh xususiyatlari hisobga olinib, murakkab tarixiy va siyosiy mazmundagi materiallardan ko‘ra, uning kundalik hayotiga yaqin misollar tanlanishi maqsadga muvofiq.

MEXTning rasmiy o‘quv dasturida mahalliy hudud va mamlakat madaniyatini qadrlash boshqa mamlakatlar va madaniyatlarga hurmat bilan birgalikda ko‘rsatilishi e’tiborga loyiq. Bu prinsip O‘zbekiston ta’limida ham Vatanga muhabbatni umuminsoniy qadriyatlar, tinchlik, boshqa xalqlarga hurmat va hamkorlik bilan uyg‘unlashtirish uchun metodik asos bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytganda, 1-sinf o‘quvchilariga “Vatan” mavzusini tushuntirishda Yaponiya ta’lim tajribasining jamoaviy faoliyat, tajriba orqali o‘rganish, mahalliy muhitdan foydalanish, axloqiy tarbiyani barcha ta’lim faoliyatlari bilan bog‘lash va refleksiyaga e’tibor berish kabi elementlari metodik jihatdan foydali bo‘lishi mumkin. Yaponiya MEXT hujjatlarida o‘z yurti va mahalliy hududini qadrlash, an’ana va madaniyatni hurmat qilish, jamoada hamkorlik qilish hamda boshqa xalqlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish bir-biri bilan bog‘liq tarbiyaviy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatiladi. O‘zbekiston sharoitida mazkur tajribadan foydalanishning samarali yo‘li — uni milliy ta’lim mazmuniga moslashtirishdir. 1-sinf o‘quvchisi uchun Vatan tushunchasi oila, uy, maktab, mahalla, tabiat va ona tili kabi yaqin tushunchalardan boshlanib, bosqichma-bosqich O‘zbekiston haqidagi umumiy tasavvurga olib borilishi mumkin.

Maqolada ishlab chiqilgan 45 daqiqalik dars modeli o‘quvchini kuzatish, fikrlash, guruhda ishlash, ijod qilish va refleksiya qilishga jalb etadi. Ayniqsa, “Vatan uchun men nima qila olaman?” savoli mavzuni abstrakt tushunchadan amaliy xatti-harakat darajasiga olib tushiradi. Shu sababli mazkur model boshlang‘ich sinfning tarbiyaviy va fanlararo mashg‘ulotlarida moslashtirib qo‘llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT). Curriculum Guidelines (“Courses of Study”) and ESD. Tokyo: MEXT.
2. MEXT. Elementary School Course of Study: General Provisions. Tokyo: Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology.
1. T. G‘afforova "Boshlang‘ich la'limda zamonaviy pedagogik lexnologiyt)- lar". T.. "Tafakkur", 2011-yil.
2. O'. Q. Tolipov va M. Usmonboyeva .Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari - Toshkent.Fan. 2006.-260bet.
3. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun. Ona tili va o'qish savodxonligi. 2-qism. 2-sinf uchun mashq daftari. T.: 80 bet May, 2022.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyundagi 422-son qarori. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

4-SINFDA O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI O‘QUV TOPSHIRIQLARI USTIDA ISHLASH METODIKASI

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
NamDPI Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi
Katta o‘qituvchisi, ped.f..f.dok. (PhD)
+998937078884
djakbarovamahliyo1@gmail.com
Tolibjonova Mohinur,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.
+998944026111
tolibjinovamohinur@gmail.com

Kirish. Keyingi yillarda mamlakatimizda ona tili o‘qitish metodikasiga doir qator ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Ona tili ta’limida ilk darsliklar shakllanishida A.Fitrat, O.Usmon, B.Avizov, Y.Abdullayev, M.Omilxonovalarning xizmati katta bo‘lgan, ammo darsliklarning dastlabki variantlarida o‘quv topshiriqlari berilmagan [1]. Sh.Yusupova va N.Yuldasheva tadqiqotlarida ona tilini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish masalalari tadqiq qilingan [1; 2]. A.G‘ulomov, M.Saidov va N.Alovuddinovalar esa ona tilini o‘qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan [3; 4; 5]. X.Muxitdinova ta’lim bosqichlarida uzviylikni ta’minlashning lingvodidaktik asoslarini ishlab chiqishga oid tadqiqotini olib borgan [6]. Qayd qilingan ushbu tadqiqot ishlarida o‘quv topshiriqlarining turlari, matnni o‘qib tushunishga doir tavsiyalar, mashq va topshiriqlar, ulardan nutq o‘stirishda foydalanish masalalari ham yoritilgan.

Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari ustida ishlash metodikasini nazariy asoslash va “Yetti xazinaning biri” mavzusi misolida amaliy mexanizmini ko‘rsatish.

Asosiy qism. O‘qish savodxonligini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari ustida ishlash metodikasi bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Dastlab, nazariy asoslar. N.Mahmudov, A.Sobirov, I.Mirzayev o‘quv topshiriqlarini darsliklarda milliy yondashuv asosida takomillashtirishga hissa qo‘shdilar. B.Mengliyev ona tili o‘qitishda ortiqcha grammatizmdan voz kechib, o‘quvchilarda o‘qish savodxonligi ko‘nikmasini rivojlantirish, lug‘at va matn asosida milliy tilni, milliy ma’naviyatni o‘quvchi tafakkuriga singdirish, o‘quvchini turli nutq vaziyatiga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalashning nazariy-amaliy masalalariga alohida e’tibor qaratib kelmoqda [7]. Uning muallifligida yaratilgan darsliklarda o‘quv topshiriqlari ayni shu ta’lim maqsadini bajarishga moslandi.

Keyingi yillarda til ta’limiga kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvlarni joriy etish borasida pedagogika, filologiya fanlari doktorlari, professorlar R.Safarova, Sh.Yusupova, X.Muhiddinova, B.Mengliyev, Sh.Yuldasheva, Q.Husanboyevalarning tadqiqotlarini alohida ta’kidlash lozim [1; 2; 6]. Tadqiqotchi A.Bobomurodova, T.Ziyadova, T.G‘aniyev, M.Saidov, A.Hamroyev, K.Mavlonovalar tomonidan ona tili ta’limi jarayonida o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish imkoniyatlari, o‘z ona tili ta’limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasiga doir mashq bajarish jarayonida o‘quvchining

bilish faolligini oshirish masalalari tadqiq qilingan [4; 7]. H.Suyunovning adabiyot o‘qitishda savol va topshiriqlar ustida ishlashga o‘rgatish usullariga doir tadqiqoti adabiy ta’lim, shuningdek, ona tili ta’limi uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tadqiqot mavzusiga doir I.Allayorov, O.Rozikov, R.Ibragimov, B.Adizov, M.Mahmudov, I.Davronovlar tomonidan ta’lim oluvchining o‘quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, o‘quv topshiriqlari orqali o‘quvchi faolligini oshirish muammolari ham o‘rganilgan [7]. Shu o‘rinda ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi eng asosiy omillardan biri bo‘lgan o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash bo‘yicha Sh.Abdirayimovning tadqiqotlarini ham alohida ta’kidlash mumkin. Mazkur tadqiqot mohiyatan bizning ishimizga yaqin, ya’ni o‘qib tushunish ko‘nikmasini baholovchi o‘quv topshiriqlari ustida ishlagan.

MDH metodist-olimlari A.Leontyev, J.Ponomarev, L.Rubenshteyn, avstraliyalik olim Jak Richardslarning ona tili o‘qitilishiga doir tadqiqotlaridagi o‘qish savodxonligini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlarining tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalanilmoqda [7]. Ayniqsa, pedagogika fanlari doktori G‘.Hamroyevning ona tili ta’limida o‘quv topshiriqlari borasida olib borgan tadqiqoti topshiriqlardan foydalanish bo‘yicha qilinishi lozim bo‘lgan vazifalarni aniqlab berdi [7].

Metodik qism. “Yetti xazinaning biri” (12-dars) mavzusini o‘qish savodxonligi darslarida onlayn ta’lim platformalari orqali o‘qitishning amaliy mexanizmi quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi.

1-bosqich: Pedagogik omillarni amalda qo‘llash (matn ustida ishlash). Darsning kirish qismida o‘quvchilarga “Yetti xazinaning biri” mavzusidagi hikmatli so‘zlar (Farzandnoma va Alisher Navoiy) taqdim etiladi. Onlayn platformada bu matnlar interaktiv shaklda joylashtiriladi:

– interaktiv matn tahlili: o‘quvchilar platformadagi matnni o‘qibgina qolmay, undagi tayanch so‘zlarni (bilim, hunar, kasb, mehnat) belgilashlari va ularga izoh yozishlari so‘raladi;

– tezkor fikr-mulohaza: platformaning chat yoki forum bo‘limida o‘quvchilar “Nima uchun bilim olish insonni baxtli qiladi?” degan savolga o‘z fikrlarini yozadilar. O‘qituvchi har bir fikrga tezkor javob qaytaradi;

– shaxsiylashtirilgan yondashuv: o‘qish tezligi past bo‘lgan o‘quvchilar uchun matnning audio varianti taqdim etiladi, tez o‘quvchilar uchun esa qo‘shimcha tahliliy savollar beriladi.

2-bosqich: Texnologik omillarni qo‘llash (platforma imkoniyatlari). Hikoyani o‘qish jarayonida texnologik vositalar faol ishlatiladi:

– multimedia kontenti: “Sardor va dehqonchilik” haqidagi hikoya matni bilan birga, qishloq xo‘jaligi, traktor yoki fermer xo‘jaligi tasvirlangan qisqa video-roliklar joylanadi. Bu o‘quvchilarning vizual xotirasini kuchaytiradi;

– analitik funksionallik: platforma o‘quvchilarning hikoyani o‘qishga sarflagan vaqtini, qaysi savollarga ko‘proq xato qilganligini avtomatik tahlil qiladi. Bu o‘qituvchiga qaysi o‘quvchiga alohida yordam kerakligini ko‘rsatadi;

– gamifikatsiya: darslikdagi 1–6-savollarga to‘g‘ri javob bergan o‘quvchilarga platformada “Yulduzcha” yoki “Ball” beriladi. Eng ko‘p ball to‘plagan o‘quvchi “Darsning eng faol o‘quvchisi” nominatsiyasiga sazovor bo‘ladi.

3-bosqich: Tashkiliy omillarni integratsiya qilish (amaliy topshiriqlar). Darslikning amaliy qismidagi “Klaster usuli” va “Kasb va Hunar” guruhlash topshiriqlari onlayn platformada quyidagicha tashkil etiladi:

– onlayn doska (Miro, Jamboard): o‘quvchilar “Menejer, Marketolog, Dasturchi, Dizayner, Blogger” kabi zamonaviy kasblarni klaster shaklida onlayn doskaga joylashtiradilar. Har bir kasbning o‘ziga xos xususiyatlari strelkalar orqali bog‘lanadi;

– drag-and-drop texnologiyasi: “Kasb” va “Hunar” guruhlariga oid so‘zlarni (O‘qituvchi, Kulol, Hisobchi, Oshpaz) to‘g‘ri katakchalarga sudrab tashlash topshirig‘i beriladi. Bu o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini oshiradi;

– vaqtni boshqarish: har bir topshiriq uchun platformada taymer o‘rnatiladi (masalan, klaster uchun 5 daqiqa, guruhlash uchun 3 daqiqa). Bu o‘quvchilarni vaqtni tejashga o‘rgatadi.

4-bosqich: Insoniy omillarni ta’minlash (o‘qituvchi va o‘quvchi roli):

– o‘qituvchining raqamli savodxonligi: o‘qituvchi onlayn platformadagi barcha vositalarni (forum, test, onlayn doska) erkin boshqarishi, yuzaga kelgan texnik muammolarni tezkor hal qilishi lozim;

– o‘quvchining mustaqilligi: o‘quvchilar uy sharoitida platformaga kirib, “Hikoyani erkin so‘zlab berishga tayyorlanish” topshirig‘ini mustaqil bajaradilar va video yozib yuboradilar;

– psixologik muhit: onlayn muloqotda o‘quvchilarning fikrlari qadrlanishi, xato qilishdan qo‘rqmaslik muhiti yaratilishi kerak. “Siz bu fikringizga nima deysiz, aziz o‘quvchi?” kabi murojaatlar orqali ular rag‘batlantiriladi.

Baholash mezonlari sifatida matnni tushunish darajasi, tayanch so‘zlarni ajratish, savollarga javob berish, klaster va guruhlash topshiriqlarini to‘g‘ri bajarish, mustaqil video taqdimot, forumdagi faollik, raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmalari olinadi. Bu mezonlar pedagogik, texnologik, tashkiliy va insoniy omillar bilan uzviy bog‘liq.

Xulosa. “Yetti xazinaning biri” mavzusini onlayn ta’lim platformalarida o‘qitish orqali o‘quvchilarda nafaqat o‘qish savodxonligi, balki raqamli savodxonlik, mustaqil izlanish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari ham shakllanadi. Darslikdagi an’anaviy matnlar va topshiriqlar zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashganda, ta’lim jarayoni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali bo‘ladi. Ushbu metodika o‘qish savodxonligi darslarini raqamli avlod talablariga moslashtirishning amaliy isboti bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘qish savodxonligi darslarida onlayn ta’lim platformalaridan samarali foydalanish faqatgina texnologik imkoniyatlarga bog‘liq emas. Bu pedagogik, texnologik, tashkiliy va insoniy omillarning o‘zaro muvozanati va uzviy integratsiyasiga asoslanadi. Ushbu modeldan o‘quv jarayonini loyihalash va baholash mezonlarini ishlab chiqishda asos sifatida foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Юсупова Ш. Она тили таълими самарадорлигини ошириш ва илғор педагогик технологияларни жорий этиш: пед. фан. номз. ... дисс. – Тошкент: ТДПИ, 1998. – 137 б.
2. Юлдашева Н. Умумий ўрта таълим мактабларида луғавий синонимларни янги педагогик технологиялар асосида ўқитиш методикаси: пед. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2002. – 123 б.

3. Гулямов А. Методика развития учебно-познавательной активности учащихся в процессе преподавания родного (узбекского) языка: дис. ... д-ра пед. наук. – Ташкент: ТГПИ, 1991. – 37 с.
4. Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси: пед. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент: ТДПУ, 2000. – 25 б.
5. Алавуддинова Н. Она тили дарсларида ижодий фикрлаш кўникмасини шакллантириш методикаси: пед. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент: ТДПУ, 2008. – 24 б.
6. Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш: пед. фан. номз. ... дисс. – Тошкент: ТДПИ, 2011. – 270 б.
7. Ҳамроев Г. Она тили таълимида ўқув топшириқлари. – Тошкент: Фан, 2015. – 180 б.
8. Umurzoqova Zilola, Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MASALASI // ReFocus. 2026. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-og-zaki-nutq-ko-nikmalarini-rivojlantirish-masalasi (дата обращения: 03.10.2026).

METALINGVISTIK ANGLASHNING ILMIY-PEDAGOGIK VA PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang‘ich ta’lim va sport faoliyati kafedrasi PhD, dotsent v.b.
+998972307907

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning metalingvistik anglash ko‘nikmalarini rivojlantirishning fundamental nazariy asoslari hamda amaliy metodik tizimi keng yoritilgan. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning til hodisalariga ongli yondashishini ta’minlash, tilni nafaqat muloqot vositasi, balki o‘rganish va tadqiq etish obyekti sifatida idrok etishlarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion metodlar, muammoli vaziyatlar va metalingvistik topshiriqlar tizimi ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Metalingvistik anglash, boshlang‘ich ta’lim, ona tili, kognitiv rivojlanish, grammatik kompetensiya, refleksiya, interfaol metodlar, nutqiy faoliyat.

Аннотация В данной статье широко освещены фундаментальные теоретические основы и практическая методическая система развития навыков металингвистического осознания у учащихся в процессе обучения родному языку в начальных классах. Проанализированы вопросы обеспечения осознанного подхода младших школьников к языковым явлениям, формирования у них восприятия языка не только как средства общения, но и как объекта изучения и исследования. Также научно-методически обоснованы инновационные методы, проблемные ситуации и система металингвистических заданий, применяемые в учебном процессе.

Ключевые слова: Металингвистическое осознание, начальное образование, родной язык, когнитивное развитие, грамматическая компетенция, рефлексия, интерактивные методы, речевая деятельность.

Abstract This article widely highlights the fundamental theoretical foundations and practical methodological system for developing students' metalinguistic awareness skills in primary school mother tongue education. The issues of ensuring a conscious approach of primary school-age students to language phenomena and forming their perception of language not only as a means of communication, but also as an object of study and research are analyzed. Furthermore, innovative methods used in the lesson process, problem situations, and the system of metalinguistic tasks are scientifically and methodologically substantiated.

Keywords: Metalinguistic awareness, primary education, mother tongue, cognitive development, grammatical competence, reflection, interactive methods, speech activity.

KIRISH

Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida o‘quvchilarda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish, ularning intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish ustuvor vazifa hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf ona tili ta’limi o‘quvchining umumiy kognitiv taraqqiyoti, dunyoqarashi va lingvistik madaniyatining poydevoridir. Hozirgi zamonaviy lingvodidaktika

oldida turgan eng muhim muammolardan biri o‘quvchilarga tayyor qoida va formulalarni yodlatish emas, balki ularni til tizimining ichki qonuniyatlarini mustaqil anglashga, ya’ni metalingvistik anglash darajasiga olib chiqishdan iborat.

Metalingvistik anglash – bu til tizimi va uning tuzilishi haqida ongli ravishda fikrlay olish, til birliklarini tahlil qilish, ularning vazifalarini anglash hamda o‘z nutqini ondiy boshqarish qobiliyatidir. Xalqaro ta’lim amaliyotida ushbu ko‘nikma o‘quvchining funktsional savodxonligini, til sezgirligini va yuqori darajadagi kognitiv rivojlanishini belgilovchi asosiy mezon sifatida e’tirof etiladi.

Metalingvistik anglash tushunchasi fan sohasiga XX asrning o‘rtalarida psixolingvistika va kognitiv psixologiya fanlarining rivojlanishi bilan kirib keldi. L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko‘ra, bolaning oliy psixologik funksiyalari, jumladan, ongli nutqiy faoliyati dastlab ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanib, keyinchalik ichki reaktiv jarayonga aylanadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchi (7–10 yosh) tilni intuitiv ravishda ishlatishdan uni ongli tahlil qilish bosqichiga o‘tadi.

Metalingvistik anglash quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

Fonologik anglash: So‘zning tovush tarkibini anglash, fonemalarni farqlash va ularni almashtirish orqali yangi ma’no hosil qilish imkoniyatini tushunish.

Leksik anglash: So‘zning nafaqat leksik ma’nosini, balki uning ko‘chma ma’nosi, sinonimik qatori, kontekstual imkoniyatlarini ongli ravishda baholash.

Morfologik va sintaktik anglash: So‘z yasalishi, qo‘shimchalarning vazifasi, gap bo‘laklarining o‘zaro aloqasi va mantiqiy qurilish qonuniyatlarini tushunish.

Pragmatik anglash: Nutq vaziyati, suhbatdoshning yoshi, ijtimoiy maqomi va muloqot maqsadiga ko‘ra til vositalarini ongli tanlay olish.

J. Pijae ta’limoti bo‘yicha, 7-11 yoshdagi bolalar aniq operatsiyalar bosqichida bo‘ladilar. Ularda mantiqiy tafakkur shakllana boshlaydi, biroq abstrakt tushunchalarni o‘zlashtirishda hali ham aniq obyektdan yoki amaliy harakatdan kelib chiqish ehtiyoji saqlanib qoladi. Shu bois, ona tili darslarida grammatik qoidalarni tushuntirishda til hodisalarini “jonli” obyekt sifatida ko‘rsatish, ularni taqqoslash va tajriba qilish imkoniyatini yaratish talab etiladi. Metalingvistik anglash bolalarda metakognitsiyani rivojlantiradi.

Nazariy asoslarga tayangan holda, boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning metalingvistik anglash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yaxlit metodik tizimni ishlab chiqish zarur. Bu tizim bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Muammoli ta’lim va evristik yondashuv metodlari

Muammoli ta’lim — bu o‘quvchilarga tayyor bilimlarni berish emas, balki ularning oldiga ma’lum bir ilmiy yoki amaliy muammoli vaziyatni qo‘yish va bu muammoni hal qilish jarayonida ularning mustaqil bilim izlashini ta’minlaydigan ta’lim tizimidir.

Ma’lumki, tafakkur doimo savoldan, hayratdan yoki qiyinchilikdan boshlanadi. S.L. Rubinshteyn va A.M. Matyushkin kabi psixologlarning ta’rificha, tafakkur jarayoni eng avvalo muammoli vaziyatda faollashadi. O‘quvchi o‘zining mavjud bilimlari va duch kelgan yangi vazifa o‘rtasidagi ziddiyatni his qilgandagina uni hal qilishga intiladi.

Muammoli ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchilarda reproduktiv tafakkurdan ijodiy, tanqidiy va produktiv tafakkurga o‘tishni ta’minlash, ularni tadqiqotchilik ruhida tarbiyalash.

Evristika — ijodiy faoliyatni tashkil etish qoidalari va usullari majmui. Evristik yondashuv o‘quvchilarni tayyor qoidalarga tayanmasdan, kichik-kichik kashfiyotlar qilishga, mantiqiy mulohaza yuritish orqali haqiqatga o‘zlari erishishiga yo‘naltiradi.

Evristik yondashuvning ildizlari qadimgi yunon faylasufi Sokratning suhbat usuliga borib taqaladi. Sokrat o‘quvchilariga tayyor javobni bermagan, balki mahorat bilan qo‘yilgan dalillovchi savollar orqali ularning o‘z ongidan to‘g‘ri javobni yaratishga erishgan.

O‘qituvchi murakkab mavzu yoki qoidani bo‘laklarga bo‘lib, o‘quvchilarni mantiqiy zanjir bo‘ylab harakatlanishiga yordam beruvchi evristik savollarni beradi. Natijada o‘quvchi go‘yo qoidani o‘zi kashf qilgandek mamnuniyat va chuqur tushunchaga ega bo‘ladi.

Muammoli ta’lim va evristik yondashuvning asosiy bosqichlari o‘quv jarayonida bu metodlarni qo‘llash odatda quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Muammoli vaziyatni yaratish: O‘quvchilar oldiga ularning yoshiga mos, lekin hal qilish uchun mavjud bilimlari yetmaydigan qiyin yoki ziddiyatli savol/vazifa qo‘yiladi.
2. Muammoni anglash va ifodalash: O‘quvchilar muammoning tub mohiyati nimadan iboratligini o‘z tili bilan tushuntirib beradilar.
3. Gipoteza (taxmin)larni ilgari surish: Muammoni hal qilishning ehtimoliy yo‘llari bo‘yicha o‘quvchilar o‘z fikrlari va taxminlarini bildiradilar (“Balki bunday bo‘lar?”, “Menimcha, buning sababi...”).
4. Taxminlarni tekshirish va yechimga kelish: Dalillar, taqqoslashlar, tahlillar orqali taxminlar sinab ko‘riladi va yakuniy xulosa chiqariladi.
5. Amalda qo‘llash: Topilgan yangi bilim hayotiy vaziyatlarda yoki yangi topshiriqlarni bajarishda sinab ko‘riladi.

An’anaviy ta’limda o‘qituvchi tayyor qoidani beradi, o‘quvchi esa uni yodlaydi. Metalingvistik yondashuv esa muammoli vaziyatni yaratishni taqozo etadi.

- “Til detektivi” mashqlari: O‘quvchilarga ikkita matn taqdim etiladi: biri grammatik jihatdan to‘g‘ri, lekin uslubiy jihatdan quruq; ikkinchisi esa jonli va ta’sirchan. O‘quvchilar juftlikda muhokama qilib, muallif qaysi til vositalari yordamida bu farqqa erishganini aniqlaydilar.

- Provokatsion savollar: Masalan, *“Nima uchun “bola yugurdi” degan gapni “shamoldek yugurdi” deb o‘zgartirsak, gapning ta’sir kuchi o‘zgardi?”* kabi savollar bolalarni so‘zning ko‘chma ma’nosi va emotsional bo‘yog‘i ustida fikrlashga majbur qiladi.

2. Qiyosiy-chog‘ishtiruv va tahliliy metodlar

Qiyosiy-chog‘ishtiruv metodi — ikki yoki undan ortiq til hodisalari, so‘zlar, gaplar yoki matnlarning o‘xshash va farqli tomonlarini solishtirish orqali ularning tabiatini chuqurroq anglashga qaratilgan metoddir. Uning ilmiy-psixologik asosi inson miya faoliyati qiyoslash va solishtirish jarayoniga tayanadi. Biz yangi narsani o‘rganganda uni avvalgi bilganimiz bilan taqqoslaymiz. K.D.Ushinskiy ta’kidlaganidek, “Taqqoslash — barcha tushunish va tafakkurning asosidir”[1]. Ona tili ta’limidagi vazifasi esa o‘quvchilarga til birliklarining nozik qirralarini, ularning stilistik yoki grammatik xususiyatlarini yalang‘och qoida sifatida emas, balki jonli farqlar orqali ko‘rsatib beradi. Masalan, *leksik qiyoslash*da “Issiq” va “qaynoq” yoki “chiroyli” va “suluv” so‘zlarining ma’no qirralari, qaysi o‘rinda ishlatilishini solishtirish, *sintaktik qiyoslashda esa d*arak gapni so‘roq yoki undov gapga aylantirib, ohang va ma’no o‘zgarishini o‘zaro taqqoslash.

Tahliliy metod — yaxlit bir butun til obyektini kichik qismlarga, tarkibiy qismlarga ajratish va ularning har birining vazifasini alohida-alohida o‘rganish jarayonidir[2]. Uning ilmiy-psixologik asosi tahlil tafakkurning asosiy operatsiyalaridan biri bo‘lib, murakkab hodisalarning ichki tuzilishini, mexanizmini va sabab-oqibat aloqalarini tushunishga yordam beradi. Ona tili ta’limidagi vazifasi esa o‘quvchining shunchaki matnni o‘qib o‘tib ketishidan, uning ichki qismlariga e’tibor qaratishini ta’minlaydi. Bu metalingvistik anglashning bosh shartidir.

Tahlil turlarini ko’rib chiqamiz:

1. Fonetik tahlil: So‘zdagi tovushlarni unli va undoshga, jarangli-jarangsizga ajratish.

2. Morfologik tahlil: So‘zning o‘zak va qo‘shimchalarini ajratib, har bir qo‘shimchaning ma’no berish xususiyatini tushunish.

2. *Sintaktik tahlil:* Gap bo‘laklarini topish va ularning o‘zaro bog‘lanish usullarini aniqlash.

3. Qiyosiy-chog‘ishtiruv va tahliliy metodlarning integratsiyasi

Ta’lim jarayonida bu ikki metod ko‘pincha birgalikda qo‘llaniladi. Avval til birligi tahlil qilinadi, keyin boshqa birliklar bilan qiyoslanadi.

O‘quvchilarga quyidagi ikkita gap beriladi:

1. *“Bog‘da gullar ochildi”.*
2. *“Navbahor kelishi bilan bog‘da rang-barang gullar ochildi”.*

Har ikkala gapdagi so‘zlar guruhlarga bo‘linib, ikkinchi gapga qo‘shimcha so‘zlar (“Navbahor kelishi bilan”, “rang-barang”) qanday qo‘shilgani tahlil qilinadi.

Qiyoslash bosqichida esa o‘quvchilar bu ikki gapni taqqoslab, birinchi gap oddiy ma’lumot berishini, ikkinchi gap esa o‘quvchining ko‘z o‘rnida jonli manzara hosil qilishini (stilistik farqni) o‘zlari aniqlaydilar.

Bu usul o‘quvchining til boyligini his qilishi va metalingvistik fikrlashi rivojlanishiga bevosita xizmat qiladi.

Til hodisalarini o‘zaro solishtirish o‘quvchining metalingvistik sezgirligini keskin oshiradi.

- Matnni transformatsiya qilish: O‘quvchilarga oddiy darak gaplar beriladi va ularni so‘roq, undov yoki buyruq gaplarga aylantirish orqali ohang (intonatsiya) va tinish belgilarining ma’no o‘zgarishiga ta’sirini tahlil qilish vazifasi topshiriladi.

- Morfologik konstruktor: So‘z yasalish qismlari (o‘zak, qo‘shimcha) kartochkalardan foydalangan holda yangi so‘zlar yasaladi va o‘quvchi har bir qo‘shimcha ma’no qanday o‘zgarishiga olib kelganini izohlab beradi.

3. Interfaol texnologiyalar va hamkorlikda o‘qitish metodlari

- Arra metodi: Ona tili darslarida matn yoki qoida kichik qismlarga bo‘linib, guruh a’zolariga tarqatiladi. Har bir o‘quvchi o‘z qismining lingvistik tahlilini mutaxassis sifatida boshqalarga tushuntiradi. Bu jarayon o‘quvchining til haqidagi bilimini og‘zaki nutqda metalingvistik darajada ifodalashini ta’minlaydi.

- Reflektiv kundaliklar: O‘quvchilar har bir dars oxirida o‘z yozma ishlaridagi xatolarni mustaqil topib, nima uchun aynan shu xatoga yo‘l qo‘yganligini qisqacha izohlab yozadilar. Bu metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Tadqiqotning amaliy samaradorligini tekshirish maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajribada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari qamrab olindi. Nazorat sinflarida an’anaviy dars berish

usullari saqlab qolingan bo‘lsa, tajriba sinflarida yuqorida keltirilgan metalingvistik topshiriqlar va interfaol metodlar tizimli ravishda qo‘llandi.

Tahlil natijalari:

1. Tajriba sinfidagi o‘quvchilarning til birliklarini ongli ravishda tahlil qilish ko‘nikmasi oshdi.
2. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqida fikrni aniq, mantiqiy va boy leksika yordamida bayon etish darajasi sezilarli darajada yaxshilandi.
3. Grammatik qoidalarni mexanik yodlash holatlari kamayib, ularni amalda ongli qo‘llash ko‘rsatkichi yuqori bosqichga ko‘tarildi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning metalingvistik anglash ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy lingvodidaktikaning eng ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Tilni ongli ravishda idrok etish, uning imkoniyatlarini chuqur tushunish va o‘z nutqini tahlil qila olish ko‘nikmasi kichik maktab yoshidanoq shakllantirilsa, bu o‘quvchining kelgusidagi mukammal savodxonligi, mantiqiy tafakkuri va mustaqil ta’lim olishi uchun mustahkam zamin yaratadi. Taklif etilgan nazariy yondashuvlar va amaliy metodik tavsiyalar ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1]. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2003.
[2]. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang‘ich sinf ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir, 2020.
[3]. G‘ulomov A., Ne’matov H. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
[4]. Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. – Cambridge University Press, 2001.

ONA TILI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Raxmonova Feruzaxon Komiljon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili darslarida kreativligini rivojlantirishning pedagogik mazmuni, samarali usullari va ta’lim jarayonida ulardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi, o‘z fikrini erkin ifodalashi, mavjud muammolarga turli nuqtayi nazardan yondashishi hamda yangicha g‘oyalar ilgari surishi ta’lim samaradorligining muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan, ona tili darslarini faqat grammatik bilim va nazariy ma’lumotlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirmasdan, o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishga xizmat qiladigan faol ta’lim muhiti asosida tashkil etish zarur.Tadqiqotda ona tili darslarida kreativlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar, jumladan, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, aqliy hujum, klaster, “Agar men...” kabi ijodiy topshiriqlar, davomli hikoya tuzish, matnni qayta yaratish, rasm asosida matn tuzish, so‘z va gaplar bilan ijodiy ishlash, rolli o‘yinlar hamda kichik loyihalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bunday metodlar o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, ochiq turdagi savollar va bir nechta yechimga ega topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvuri, kuzatuvchanligi, mantiqiy va obrazli tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.Tadqiqot natijalari ona tili darslarida an’anaviy mashqlarni ijodiy va interfaol topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsga qiziqishini oshirishi, mustaqil fikrlashini faollashtirishi, nutqiy kompetensiyalarini boyitishi va kreativ yondashuvini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Mazkur pedagogik usullarni tizimli ravishda qo‘llash orqali o‘quvchilarning nafaqat ona tili fanidan bilimlarini, balki kundalik hayotda zarur bo‘ladigan ijodiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantirish mumkin.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, ona tili darslari, kreativlik, kreativ fikrlash, ijodiy tafakkur, ijodiy qobiliyat, mustaqil fikrlash, pedagogik usullar, pedagogik yondashuv, interfaol ta’lim, muammoli ta’lim, ijodiy topshiriqlar

Bugungi kunda ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan bir qatorda, uning mustaqil fikrlashi, o‘z nuqtayi nazarini erkin ifodalashi, muammoli vaziyatlarga turlicha yechim topishi va yangicha g‘oyalar ilgari surish qobiliyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning intellektual, nutqiy va ijodiy imkoniyatlari faol rivojlanadigan davr bo‘lganligi sababli, mazkur bosqichda ta’lim mazmunini o‘quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ona tili fani boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlashi va nutqiy faoliyatini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Chunki ona tili darslarida o‘quvchi so‘z, gap va matn bilan ishlash jarayonida o‘z fikrini shakllantiradi, uni og‘zaki va

yozma tarzda ifodalaydi, kuzatadi, taqqoslaydi, tahlil qiladi hamda xulosa chiqaradi. Shu sababli ona tili mashg‘ulotlarini faqat grammatik qoidalarni yod oldirishga qaratish emas, balki o‘quvchini fikrlashga, izlanishga va ijodiy faoliyatga undaydigan topshiriqlar bilan boyitish zarur.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini oshirish, yosh avlodni zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalash masalasiga katta e’tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’lim va tarbiya masalasiga to‘xtalar ekan, **“Yangi O‘zbekistonni barpo etishda bizga yangicha va mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega yoshlar kerak”**, degan fikrni ilgari surgan. Ushbu yondashuv boshlang‘ich ta’limdan boshlab o‘quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativlikni rivojlantirish jarayonida o‘qituvchining pedagogik mahorati muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi dars davomida o‘quvchiga “to‘g‘ri javobni topish” bilan cheklanib qolmasdan, “yana qanday fikr bildirish mumkin?”, “bu voqea boshqacha yakunlansa nima bo‘ladi?”, “sen bu vaziyatda qanday yo‘l tutgan bo‘larding?” kabi fikrlashga undovchi savollarni berishi maqsadga muvofiq. Bunday savollar bolaning tasavvurini kengaytiradi, mustaqil mulohaza yuritishiga sharoit yaratadi va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi. Ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirish uchun matn yaratish, rasm asosida hikoya tuzish, gaplarni davom ettirish, berilgan so‘zlardan yangi mazmun yaratish, matnga boshqa yakun topish, rolli o‘yinlardan foydalanish, muammoli vaziyatlarni hal qilish va kichik ijodiy loyihalarni bajarish kabi usullardan foydalanish mumkin. Bunday faoliyatlar o‘quvchining so‘z boyligini oshirish bilan birga, uning tasavvuri, mantiqiy tafakkuri, nutqiy faolligi va kommunikativ ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Shu jihatdan qaraganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirish masalasi nafaqat fan samaradorligini oshirish, balki o‘quvchining kelgusidagi ta’limiy va ijtimoiy faoliyati uchun zarur bo‘lgan shaxsiy sifatlarni shakllantirish nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir. Kreativ yondashuv asosida tashkil etilgan dars o‘quvchini passiv tinglovchidan faol fikrlovchi va ijodkor ishtirokchiga aylantiradi. Shuning uchun ona tili ta’limida o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos pedagogik usullarni tanlash, ijodiy topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va ularni darsning turli bosqichlarida samarali qo‘llash muhim ilmiy-pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativligini rivojlantirish jarayoni, avvalo, ta’lim mazmunini bolaning tabiiy qiziquvchanligi va ijodiy faolligiga mos tashkil etishni talab qiladi. Kreativlik o‘quvchining mavjud bilimlardan yangi vaziyatlarda foydalana olishi, noodatiy fikrlarni ilgari surishi, muammoga bir nechta yechim topishga intilishi va o‘z qarashlarini mustaqil ifodalashi bilan namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich yoshdagi bolalarda bunday qobiliyatlar hali to‘liq shakllanmagan bo‘lsa-da, ular tasavvur, qiziqish, kuzatuvchanlik va taqlid qilishga moyillik orqali faol rivojlanish imkoniyatiga ega. Shu sababli ona tili darslari mazkur imkoniyatlarni yuzaga chiqaradigan qulay pedagogik muhitga aylantirilishi lozim. Ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri o‘quvchini tayyor javobni izlashdan ko‘ra, mustaqil fikr yuritishga yo‘naltirishdir. An’anaviy mashqlarda ko‘pincha bitta to‘g‘ri javobni topishga urg‘u berilsa, kreativ topshiriqlarda o‘quvchining turli xil javoblari va yondashuvlari qo‘llab-quvvatlanadi. Masalan, o‘quvchiga berilgan matnning yakunini o‘zgartirish, qahramonning xatti-harakatiga o‘z munosabatini bildirish yoki muayyan

so‘zlar ishtirokida mazmunli hikoya yaratish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunda o‘quvchi nafaqat til birliklaridan foydalanadi, balki o‘z tasavvuri va hayotiy tajribasini ham ishga soladi.

Kreativlikni shakllantirishda **muammoli ta’lim usuli** samarali vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu usulda o‘quvchiga tayyor ma’lumot berilmasdan, uni fikrlashga undaydigan savol yoki vaziyat taqdim etiladi. Masalan, o‘qilgan hikoya qahramonining qarorini o‘zgartirish, voqeani boshqa sharoitda davom ettirish yoki biror gapni turli ma’nolarda ifodalash taklif qilinadi. O‘quvchi muammoni hal qilish jarayonida mavjud bilimlarini faollashtiradi, sabab va natijalarni izlaydi hamda o‘z yechimini asoslashga harakat qiladi. Natijada unda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Ona tili darslarida **“Aqliy hujum”** metodidan foydalanish ham o‘quvchilarning kreativ faolligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu metod davomida o‘qituvchi muayyan savol yoki mavzuni o‘rtaga tashlaydi va o‘quvchilar imkon qadar ko‘proq fikrlarni ilgari suradilar. Dastlab bildirilgan fikrlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini baholashga shoshilmaslik muhim. Chunki asosiy maqsad o‘quvchida fikrni erkin ifodalashga bo‘lgan ishonchni shakllantirishdir. Masalan, “Tabiatni qanday asrash mumkin?”, “Kitob bizga nima beradi?” kabi savollar asosida o‘quvchilar turli fikrlarni bildirishi va keyinchalik ular umumlashtirilishi mumkin.**Klaster usuli** ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tasavvuri va assotsiativ fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bunda doskaning markaziga asosiy tushuncha yoziladi va o‘quvchilar ushbu tushuncha bilan bog‘liq bo‘lgan so‘z, ibora yoki fikrlarni ketma-ket ilgari suradilar. Masalan, “Oila” tushunchasi atrofida mehr, hurmat, ota-ona, farzand, yordam, hamjihatlik kabi so‘zlarni shakllantirish mumkin. Ushbu jarayon o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytiradi, tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni anglashiga yordam beradi va yangi fikrlarni mustaqil shakllantirish imkonini yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda **didaktik va rolli o‘yinlar**dan foydalanish ham kreativlikni rivojlantirishning samarali yo‘llaridan biridir. O‘yin jarayonida bola o‘zini turli rollarda tasavvur qiladi, vaziyatga mos nutqiy birliklarni tanlaydi va o‘z fikrini ifodalashga harakat qiladi. Masalan, “Jurnalist va suhbatdosh”, “Ertak qahramonlari uchrashuvi”, “So‘z toping”, “Hikoyani davom ettir” kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilarning nutqiy faolligi va ijodiy tasavvuri rivojlantirilishi mumkin. Bunda o‘yin faqat ko‘ngilochar faoliyat sifatida emas, balki aniq ta’limiy maqsadga xizmat qiladigan pedagogik vosita sifatida tashkil etilishi lozim. **Rasm asosida matn yaratish** usuli ham ona tili darslarida kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun katta imkoniyat beradi. O‘quvchiga ma’lum bir voqeani aks ettiruvchi rasm ko‘rsatiladi va undan rasmda nima sodir bo‘layotgani, undan oldin qanday voqea bo‘lgani yoki keyin nima yuz berishi mumkinligini tasvirlash so‘raladi. Bir xil rasm asosida turli mazmundagi hikoyalarning yuzaga kelishi o‘quvchilarning individual fikrlashi va tasavvuri turlicha ekanligini ko‘rsatadi. O‘qituvchi esa har bir o‘quvchining o‘ziga xos yondashuvini qadrlashi va uni yanada rivojlantirishga yo‘naltirishi kerak. Kreativlikni rivojlantirishda **ijodiy yozuv topshiriqlari** alohida o‘rin tutadi. Bunday topshiriqlarda o‘quvchiga tayyor matnni ko‘chirish emas, balki o‘z mazmunini yaratish imkoniyati beriladi. Masalan, “Agar men sehrgar bo‘lganimda...”, “Kelajakdagi maktab”, “G‘aroyib sayohat”, “Mening orzuimdagi bog‘” kabi mavzularda kichik matn yaratish topshirig‘i berilishi mumkin. Ushbu mashqlar o‘quvchining tasavvurini kengaytirish bilan birga, gaplarni mantiqiy bog‘lash,

fikrni izchil bayon qilish va lug‘at boyligidan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ona tili darslarida **matn bilan ijodiy ishlash** ham muhim pedagogik yo‘nalish hisoblanadi. O‘quvchilarga matnni o‘qitib, uning mazmunini qayta ayttirish bilan cheklanib qolmasdan, matnga boshqa sarlavha topish, asosiy qahramon nomidan voqeani qayta hikoya qilish, matnning yakunini o‘zgartirish, qahramonga maktub yozish yoki voqeani davom ettirish kabi topshiriqlar berish mumkin. Bu usul o‘quvchining matn mazmunini chuqur anglashiga va shu bilan birga, mavjud axborot asosida yangi mazmun yaratishiga imkon beradi. Kreativ ta’lim jarayonida **ochiq savollar**dan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Seningcha, yana qanday bo‘lishi mumkin?”, “Agar voqea boshqacha kechganida nima bo‘lardi?” kabi savollar o‘quvchini oddiy eslab qolishdan yuqori darajadagi fikrlashga olib keladi. Ayniqsa, bunday savollarning javobi bitta variant bilan cheklanmasligi o‘quvchiga o‘z fikrini mustaqil shakllantirish imkonini beradi. O‘qituvchi esa javobning faqat mazmuniga emas, balki uning asoslanganligi va o‘ziga xosligiga ham e’tibor qaratishi maqsadga muvofiq.

Kreativlikni rivojlantirish jarayonida **o‘qituvchining munosabati** alohida ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘z fikrini aytishdan qo‘rqmaydigan, savol berishi va xato qilishdan cho‘chimaydigan ta’lim muhiti mavjud bo‘lgandagina ijodiy faollik namoyon bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarning fikrlarini tinglashi, ularning o‘ziga xos javoblarini rag‘batlantirishi va har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olishi zarur. Kreativlikni rivojlantirishda barcha o‘quvchilardan bir xil natijani kutishdan ko‘ra, ularning avvalgi faoliyati bilan solishtirganda qanday rivojlanayotganiga e’tibor berish pedagogik jihatdan samaraliroqdir. Shuningdek, ona tili darslarida **raqamli ta’lim vositalari** va multimedia materiallaridan maqsadli foydalanish ham o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishi mumkin. Qisqa videolar, interaktiv topshiriqlar, elektron rasmlar va taqdimotlar asosida hikoya yaratish, savollarga turli javoblar topish yoki berilgan materialni davom ettirish kabi faoliyatlar o‘quvchilarning darsga qiziqishini kuchaytiradi. Biroq texnologiyadan foydalanishning o‘zi kreativlikni ta’minlamaydi; asosiy e’tibor o‘quvchining faol fikrlashi va mustaqil mahsulot yaratishiga qaratilishi lozim. Umuman olganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirish birgina metod bilan chegaralanmaydi. Muammoli ta’lim, aqliy hujum, klaster, rolli o‘yin, ijodiy yozuv, rasm asosida matn tuzish, matnni qayta yaratish va ochiq savollar kabi usullarni dars maqsadiga muvofiq ravishda uyg‘unlashtirish yuqori samaradorlik beradi. Bunday yondashuv o‘quvchining ona tiliga bo‘lgan qiziqishini oshirish, nutqiy faolligini kuchaytirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish va o‘ziga xos g‘oyalarni ifodalashiga sharoit yaratadi. Eng muhimi, ona tili darsi o‘quvchi uchun faqat bilim olish jarayoni emas, balki fikrlash, izlanish, tasavvur qilish va yangi mazmun yaratish imkoniyatiga aylanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili darslarida kreativligini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Kreativlik bolaning faqat ijodiy topshiriqlarni bajarishi bilan cheklanmay, uning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga turlicha yondashishi, o‘z fikrini asoslab berishi, yangi g‘oyalar yaratishi va mavjud bilimlarini yangi vaziyatlarda qo‘llay olishi orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli ona tili darslarini o‘quvchining fikrlash va ijodiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga yo‘naltirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muammoli ta’lim, “Aqliy

hujum”, klaster, rolli o‘yinlar, rasm asosida hikoya tuzish, ijodiy yozuv, matnni davom ettirish va o‘zgartirish, ochiq savollar hamda boshqa interfaol usullardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur usullar orqali o‘quvchilar tayyor bilimni qabul qilish bilan cheklanib qolmay, mustaqil izlanadi, o‘z fikrlarini turli shakllarda ifodalaydi va yangi mazmun yaratishga harakat qiladi. Ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirishning samaradorligi, avvalo, o‘qituvchi tomonidan yaratilgan ta’limiy muhitga bog‘liq. O‘quvchining fikrini erkin bayon qilishiga imkon berish, turli javoblarni tinglash, ijodiy tashabbusini qo‘llab-quvvatlash, individual imkoniyatlarini hisobga olish va xatolarni o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilish o‘quvchilarning ijodiy faolligini kuchaytiradi.

Shuningdek, kreativ topshiriqlarni o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish maqsadga muvofiq. Bunda o‘qituvchi topshiriqning faqat natijasiga emas, balki o‘quvchining fikrlash jarayoni, izlanishi, o‘ziga xos yondashuvi va mustaqil qaroriga ham e’tibor qaratishi lozim. Demak, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik usullarni tizimli va maqsadli qo‘llash o‘quvchilarning nutqiy, intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun samarali pedagogik sharoit yaratadi. Bunday yondashuv kelgusida mustaqil fikrlaydigan, o‘z qarashlarini erkin ifodalay oladigan va turli vaziyatlarda yangicha yechim izlashga qodir shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
7. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING ZAMONAVIY DARSNI TASHKIL ETISH KOMPETENSIYASINI INTERFAOL METODLAR VA KREATIV O‘YINLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Samidjonova Muxabbat Xolikjonovna
Namangan davlat pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikasi kafedrasi mudiri
Email: muxabbatsamijonova@gmail.com
Tel: +998943007706

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zamonaviy darsni loyihalash va tashkil etish kompetensiyasini interfaol metodlar, kreativ didaktik o‘yinlar hamda refleksiv baholash vositalari orqali rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, tizimlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan, konstruktivistik va refleksiv yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi asoslandi. Boshlang‘ich ta’lim darsi uchun “maqsad - faoliyat - hamkorlik - mahsulot - teskari aloqa - refleksiya” ketma-ketligiga tayangan metodik model hamda fanlar kesimida qo‘llash mumkin bo‘lgan kreativ o‘yinlar tizimi taklif etildi. Natijada interfaollik tashqi faollik emas, balki o‘quvchining fikrlashi, tanlashi, dalillashi, hamkorlik qilishi va o‘z natijasini baholashini ta’minlaydigan pedagogik mexanizm ekanligi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy kompetensiya, zamonaviy dars, interfaol metod, didaktik o‘yin, kreativ fikrlash, refleksiya, formatif baholash, pedagogik hamkorlik.

Аннотация: В статье раскрываются научно-методические основы развития у будущих учителей начальных классов компетенции проектирования и проведения современного урока посредством интерактивных методов, творческих дидактических игр и рефлексивного оценивания. Использованы методы теоретического анализа педагогической литературы, сравнения, систематизации и методического моделирования. Обоснована взаимосвязь компетентностного, деятельностного, конструктивистского и рефлексивного подходов. Предложена методическая модель урока, основанная на последовательности «цель - деятельность - сотрудничество - продукт - обратная связь - рефлексия», а также система творческих игр для разных учебных предметов. Показано, что интерактивность представляет собой не внешнюю активность, а педагогический механизм, обеспечивающий мышление, выбор, аргументацию, сотрудничество и самооценку ученика.

Ключевые слова: начальное образование, будущий учитель, профессиональная компетентность, современный урок, интерактивный метод, дидактическая игра, творческое мышление, рефлексия, формирующее оценивание, педагогическое сотрудничество.

Abstract: This article examines the scientific and methodological foundations for developing future primary school teachers’ competence in designing and conducting modern lessons through interactive methods, creative didactic games, and reflective assessment. The

study employs theoretical analysis of pedagogical literature, comparison, systematization, and methodological modelling. It substantiates the integration of competency-based, activity-oriented, constructivist, and reflective approaches. A lesson model based on the sequence “goal - activity - collaboration - product - feedback - reflection” and a system of creative games applicable across primary school subjects are proposed. The article demonstrates that interactivity is not merely visible participation but a pedagogical mechanism that enables learners to think, make choices, justify ideas, cooperate, and evaluate their own learning outcomes.

Keywords: primary education, future teacher, professional competence, modern lesson, interactive method, didactic game, creative thinking, reflection, formative assessment, pedagogical collaboration.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim bolaning keyingi o‘quv faoliyati, muloqot madaniyati, mustaqil fikrlashi va o‘z imkoniyatlariga munosabati shakllanadigan tayanch bosqichdir. Shu sababli boshlang‘ich sinfdagi zamonaviy darsni faqat ma’lumot berish jarayoni sifatida emas, balki o‘quvchini bilish, izlanish, hamkorlik va ijodiy yechim topishga jalb etadigan yaxlit pedagogik tizim sifatida loyihalash zarur. Bunday darsni tashkil etish esa bo‘lajak o‘qituvchidan fan mazmunini bilish bilan bir qatorda maqsadni aniq belgilash, yosh xususiyatlariga mos faoliyat yaratish, sinfdagi muloqotni boshqarish, topshiriqlarni differensiallashtirish va o‘quv natijasini formatif baholash kompetensiyalarini talab qiladi.

O‘zbekiston ta’lim siyosatida ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, pedagogning kasbiy salohiyatini oshirish va ta’lim sifatini ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda pedagogik oliy ta’lim muassasalarida nazariya bilan amaliyotni bog‘lash, bo‘lajak o‘qituvchini tayyor dars ishlanmasini takrorlovchi emas, balki o‘quv vaziyatini tahlil qilib, pedagogik qaror qabul qila oladigan mutaxassis sifatida tayyorlash muhimdir.

Ilmiy adabiyotlarda faol o‘qitish o‘quvchini tinglovchi maqomidan fikrlovchi va bajaruvchi subyekt maqomiga olib chiqishi bilan izohlanadi [2]. Konstruktivistik qarashga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor shaklda ko‘chirib berilmaydi; u avvalgi tajriba, ijtimoiy muloqot va muammoni hal qilish jarayonida faol quriladi [3; 4]. Shu bois interfaol metod va didaktik o‘yinlarning qiymati ularning qiziqarliligidagina emas, balki o‘quvchini mazmun bilan faol munosabatga kiritishida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, pedagogik amaliyotda interfaol metodlar ba’zan dars maqsadidan uzilgan, faqat harakat va ko‘tarinki kayfiyat hosil qiluvchi tadbir sifatida qo‘llanadi. Natijada vaqt sarfi ortadi, biroq o‘quvchining tushunchasi, dalillashi yoki amaliy ko‘nikmasida kutilgan siljish yuz bermaydi. Demak, bo‘lajak o‘qituvchini metod nomlarini bilishga emas, metodni maqsad, mazmun, yosh xususiyati, baholash mezoni va kutilayotgan o‘quv mahsuloti bilan uyg‘unlashtirishga o‘rgatish zarur.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini yoritish, interfaol metod va kreativ didaktik o‘yinlarni tanlash mezonlarini belgilash hamda amaliyotda foydalanish uchun yaxlit metodik modelni taklif etishdan iborat. Tadqiqot obyekti - bo‘lajak

boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayoni; predmeti esa interfaol metodlar va kreativ o‘yinlar orqali zamonaviy darsni loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish mazmuni va vositalaridir.

Tadqiqotda pedagogik va metodik manbalarni nazariy tahlil qilish, tushunchalarni qiyoslash, ilg‘or g‘oyalarni tizimlashtirish, dars jarayonini bosqichli modellashtirish hamda metodik vaziyatlarni loyihalash usullaridan foydalanildi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, unda eksperimental natija sifatida tekshirilmagan raqamli ko‘rsatkichlar keltirilmaydi; taklif etilgan model keyingi tajriba-sinov ishlari uchun mezon va vositalarni belgilashga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Zamonaviy dars va bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi

Zamonaviy darsning mazmuni yangicha jihoz yoki raqamli vosita mavjudligi bilan emas, o‘quvchida qanday faoliyat va qanday natija yuzaga kelishi bilan belgilanadi. Agar o‘quvchi savol qo‘ysa, taxmin ilgari sursa, ma’lumotni taqqoslasa, tanlovini asoslab bersa, guruhdoshi bilan kelishsa, xatosini anglab tuzatsa va o‘rganganini yangi vaziyatga ko‘chira olsa, dars kompetensiyaviy xarakter kasb etadi. Bunda o‘qituvchi axborot uzatuvchi emas, faoliyat dizayneri, fasilitator, kuzatuvchi va teskari aloqa beruvchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasi o‘zaro bog‘langan besh tarkibdan iborat: motivatsion-qadriyatli tarkib bolaga hurmat, o‘rganishga qiziqish va pedagogik mas’uliyatni; kognitiv tarkib fan mazmuni, yosh psixologiyasi va metodik qonuniyatlarni; loyihalash tarkibi maqsad, topshiriq, resurs va baholashni uyg‘unlashtirishni; kommunikativ-faoliyatli tarkib hamkorlik, savol berish va sinf boshqaruvini; refleksiv-baholash tarkibi esa dalil asosida o‘z darsini tahlil qilish va takomillashtirishni qamrab oladi.

Mazkur kompetensiya amaliy mashq orqali rivojlanadi. Talaba metod haqida ma’ruza tinglash bilan cheklanmasdan, mikro-dars loyihalashi, tengdoshlariga o‘tkazishi, kuzatuv mezonlari asosida tahlil qilishi va qayta loyihalashi kerak. Tajribaviy o‘rganish siklida faol tajriba, kuzatish, tushunchalashtirish va yangi vaziyatda sinab ko‘rish bir-birini to‘ldiradi [5]. Shu sababli pedagogik tayyorgarlikda “o‘rganish - qo‘llash - tahlil - qayta qurish” sikli yetakchi tashkiliy tamoyil bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Interfaollikning pedagogik mohiyati va metod tanlash mezonlari

Interfaollik o‘qituvchi va o‘quvchi, o‘quvchi va o‘quvchi, o‘quvchi va o‘quv materiali o‘rtasida maqsadga yo‘naltirilgan o‘zaro ta’sirni anglatadi. Uning markazida ko‘p gapirish yoki ko‘p harakat qilish emas, mazmun ustida fikriy amal bajarish turadi. Masalan, guruhda plakat tayyorlashning o‘zi interfaollikni kafolatlamaydi: agar rollar taqsimlanmasa, dalil talab qilinmasa va har bir bolaning hissasi ko‘rinmasa, faoliyatni bir-ikki o‘quvchi bajarib, boshqalar kuzatuvchi bo‘lib qolishi mumkin.

Metod tanlashda oltita mezon e’tiborga olinadi. Birinchisi - o‘quv maqsadi: metod aynan qaysi bilim, ko‘nikma yoki munosabatni shakllantiradi? Ikkinchisi - kognitiv amal: o‘quvchi eslaydimi, tushuntiradimi, qo‘llaydimi, tahlil qiladimi yoki yangi mahsulot yaratadimi? Uchinchisi - yoshga moslik: yo‘riqnoma, vaqt va material bolaning diqqat hajmiga mosmi? To‘rtinchisi - teng ishtirok: har bir o‘quvchi fikr bildirishi yoki mahsulot yaratishi uchun mexanizm bormi? Beshinchisi - dalillilik: natijani qaysi kuzatiladigan belgi asosida baholash

mumkin? Oltinchisi - inklyuzivlik: turli sur’at, til imkoniyati va ta’lim ehtiyojiga ega bolalar uchun kirish yo‘llari yaratilganmi?

Boshlang‘ich sinfda interfaol topshiriq qisqa, ravshan va ko‘rgazmali yo‘riqnomaga ega bo‘lishi kerak. O‘qituvchi avval vazifani namuna orqali ko‘rsatadi, muvaffaqiyat mezonini aytadi, vaqtni belgilaydi, so‘ng guruh yoki juftlik ishini kuzatadi. Yakunda faoliyat albatta mazmuniy xulosa va refleksiya bilan tugallanadi. Ana shu ketma-ketlik o‘yinni darsdan tashqari ko‘ngilochar mashg‘ulot emas, o‘quv maqsadiga xizmat qiladigan didaktik vositaga aylantiradi.

Zamonaviy darsning integrativ metodik modeli

Taklif etilayotgan model “maqsad - faoliyat - hamkorlik - mahsulot - teskari aloqa - refleksiya” izchilligiga asoslanadi. Modelning har bir bo‘g‘ini keyingisini tayyorlaydi va dars yakunida kuzatiladigan natijaga olib keladi.

Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	O‘quvchi faoliyati	Kuzatiladigan natija
Maqsad	Natijani o‘quvchi tilida ifodalaydi, mezonni tushuntiradi.	Nimani va nima uchun o‘rganishini anglaydi.	Maqsadni o‘z so‘zi bilan ayta oladi.
Faoliyat	Muammoli savol yoki amaliy vaziyat yaratadi.	Kuzatadi, taxmin qiladi, sinaydi, taqqoslaydi.	Fikriy amal bajarilgan mahsulot paydo bo‘ladi.
Hamkorlik	Rollar, vaqt va muloqot qoidasini belgilaydi.	Fikrini aytadi, tinglaydi, kelishadi, yordam beradi.	Har bir ishtirokchining hissasi ko‘rinadi.
Mahsulot	Javob shaklini belgilaydi: model, izoh, yechim, xarita.	Bilimini aniq mahsulotda namoyon etadi.	Baholash mumkin bo‘lgan dalil yaratiladi.
Teskari aloqa	Mezonga tayangan aniq tavsiya beradi.	Xatosini aniqlaydi va ishini yaxshilaydi.	Dastlabki hamda tuzatilgan natija farqi ko‘rinadi.
Refleksiya	O‘rganish jarayoniga oid savol beradi.	Natija va strategiyasini baholaydi.	Keyingi o‘quv qadami belgilanadi.

Modelda “mahsulot” tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Chunki dars samaradorligi o‘qituvchining nechta metod qo‘llagani bilan emas, o‘quvchi nimani tushuntira, bajara yoki yarata olgani bilan baholanadi. Mahsulot og‘zaki izoh, yozma yechim, konseptual xarita, tajriba natijasi, hikoya rejasi, matematik model yoki guruh qarori ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

Teskari aloqa umumiy maqtov yoki tanbeh emas, mezon bilan natija o‘rtasidagi masofani ko‘rsatadigan axborotdir. Samarali teskari aloqa “Nima muvaffaqiyatli bajarildi?”, “Qaysi

jihatni yaxshilash kerak?” va “Keyingi qadam nima?” savollariga javob beradi. Formativ baholash o‘quvchining xatosini yakuniy hukmga emas, keyingi o‘rganish nuqtasiga aylantiradi [6].

Boshlang‘ich ta’lim uchun kreativ didaktik o‘yinlar

Quyidagi o‘yinlar maqsadga moslashtirilganda ona tili va o‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar hamda tarbiya darslarida qo‘llanishi mumkin. Har bir o‘yinda o‘quvchi faqat javob bermaydi, balki fikr yuritadi, tanlovini asoslaydi va o‘z natijasini ko‘rib chiqadi.

Metod yoki o‘yin	**Didaktik maqsad**	**O‘tkazish mexanizmi**	**Baholash dalili**
Sirli konvert	Mavzuga kirish va muammo qo‘yish	Konvertga rasm, kalit so‘z, son yoki predmet belgisi solinadi. Guruhlar belgilar orasidagi bog‘lanishni topib, dars mavzusi va savolini taxmin qiladi.	Taxminning kamida ikki dalil bilan asoslanishi.
Xato ovchilari	Tahlil va xatoni anglash	O‘qituvchi ataylab xato yozilgan gap, noto‘g‘ri yechim yoki chalkash ketma-ketlik beradi. Juftlik xatoni topadi, sababini tushuntiradi va to‘g‘ri variantni yaratadi.	Xato, sabab va tuzatishning aniqligi.
Savol kubi	Savol tuzish va mazmunni chuqurlashtirish	Kub tomonlariga “nima?”, “nega?”, “qanday?”, “taqqosla”, “isbotla”, “qo‘lla” yoziladi. O‘quvchi tushgan topshiriq bo‘yicha savol tuzadi yoki javob beradi.	Savolning mavzuga mosligi va javobning dalilliligi.

Metod yoki o‘yin	**Didaktik maqsad**	**O‘tkazish mexanizmi**	**Baholash dalili**
Matematik detektiv	Muammoli vaziyatni modellashtirish	Kundalik hayotga oid ma’lumotlar ichidan keraklisini tanlab, masala tuziladi. Guruh yechim yo‘lini chizma yoki jadval orqali himoya qiladi.	Ma’lumotni tanlash, model va yechim izchilligi.
Tirik tasnif	Tasniflash va umumlashtirish	O‘quvchilar kartochkadagi tushunchalar asosida o‘z “oilasi”ni topadi: so‘z turkumi, geometrik shakl, hayvon guruhi va hokazo. So‘ng guruhlanish mezonini izohlaydi.	Tasnif mezonining to‘g‘riligi va istisnoni tushuntirish.
Hikoya konstruktori	Nutq, mantiqiy ketma-ketlik va ijodkorlik	Qahramon, joy, muammo va yechim kartalari tasodifiy tanlanadi. Guruh kirish, voqea rivoji va yakunga ega qisqa hikoya yaratadi.	Mantiqiy tuzilish, bog‘lanish va mazmuniy yaxlitlik.
Bir savol - uch yechim	Moslashuvchan fikrlash	Bitta vazifa uchun uch xil usul yoki javob yo‘li topiladi. Matematika darsida turli yechim; til darsida bir fikrning turli ifodasi; tabiiy fandagi muammoga turli takliflar ishlab chiqiladi.	Variantlarning farqliligi va asoslanganligi.

Metod yoki o‘yin	Didaktik maqsad	O‘tkazish mexanizmi	Baholash dalili
Bilim estafetasi	Takrorlash va hamkorlik	Har bir guruh a’zosi oldingi fikrni davom ettirib, umumiy yechim yoki xarita yaratadi. Bir o‘quvchining ishni egallab olishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun har rol aniq belgilanadi.	Har bir a’zoning hissasi va yakuniy mahsulot yaxlitligi.
Rost, yolg‘on, isbot	Dalillash va tanqidiy fikrlash	Uchta hukmdan biri noto‘g‘ri bo‘ladi. O‘quvchilar hukmlarni tekshiradi, noto‘g‘risini aniqlaydi va manba, qoida, misol yoki tajriba bilan isbotlaydi.	Hukmni tekshirish usuli va dalilning mosligi.
Chiqish chiptasi	Refleksiya va formatif baholash	Dars oxirida o‘quvchi “Bugun bildim…”, “Menga qiyin bo‘ldi…”, “Keyingi safar…” jumlalarini to‘ldiradi yoki bitta topshiriqni mustaqil bajaradi.	Maqsadga erishish dalili va keyingi qadam.

Interfaol metodlarni fanlararo integratsiyada qo‘llash

Integrativ darsda turli fanlar shunchaki yonma-yon qo‘yilmaydi; ular bitta muammo, tushuncha yoki faoliyat atrofida mazmuniy bog‘lanadi. Masalan, “Suv” mavzusida tabiiy fandan suvning xususiyatlari kuzatiladi, matematikadan hajm o‘lchanadi, ona tilidan kuzatuv natijasi izchil matnda ifodalanadi, tasviriy faoliyatda suv aylanishi modeli yaratiladi. Yakuniy mahsulot sifatida “Suvni asraymiz” nomli guruh tavsiyasi ishlab chiqilishi mumkin. Bunda integratsiya umumiy mavzu emas, bilimni bir vaziyatda birlashtirib qo‘llash bilan yuz beradi.

“Aqliy hujum” boshlang‘ich sinfda qisqa va xavfsiz fikr yig‘ish bosqichi sifatida qo‘llanadi. Dastlab g‘oyalar baholanmaydi, keyin ular mezon asosida saralanadi. “Fikrla -

juftlikda muhokama qil - ulash” usuli esa avval individual fikrni shakllantirish, keyin sherik bilan aniqlashtirish va sinfga taqdim etish imkonini beradi. Bu ketma-ketlik faqat faol o‘quvchilarning emas, o‘ylash uchun ko‘proq vaqt talab qiladigan bolalarning ham ishtirokini ta’minlaydi.

“Klaster” va “konseptual xarita” tushunchalar o‘rtasidagi munosabatni ko‘rsatishda foydali, biroq chiziqlar va ranglarning ko‘pligi bilimni anglatmaydi. O‘qituvchi xaritadagi har bir bog‘lanishni so‘z bilan izohlashni talab qilishi kerak. “Keys” usulida esa vaziyat bolaning tajribasiga yaqin, axloqiy va mazmuniy jihatdan xavfsiz bo‘lishi, bir nechta asoslanadigan yechimga ega bo‘lishi lozim.

Raqamli vositalar tezkor so‘rov, vizual model, audio matn yoki individual mashq uchun xizmat qilishi mumkin. Biroq ularning qo‘llanishi teng kirish, yoshga moslik, ma’lumot xavfsizligi va ekran vaqtining me’yorini hisobga olishi kerak. UNESCO texnologiyaning ta’limdagi samarasi pedagogik maqsad, o‘qituvchi tayyorgarligi va kontekstga bog‘liqligini ta’kidlaydi [7]. Shuning uchun raqamli vosita interfaollikning o‘rnini bosmaydi; u maqsadli hamkorlik va teskari aloqani kuchaytirgandagina qiymat kasb etadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda mikro-dars va refleksiv tahlil

Pedagogik oliy ta’lim mashg‘ulotlarida talabalar kichik guruhlarda 15-20 daqiqalik mikro-dars loyihalashi mumkin. Bir talaba o‘qituvchi, boshqalari o‘quvchi va kuzatuvchi rolini bajaradi. Kuzatuvchilar “maqsad ravshanligi”, “o‘quvchining fikriy faolligi”, “yo‘riqnoma aniqligi”, “teng ishtirok”, “baholash dalili” va “refleksiya” mezonlari asosida qayd yuritadi. Mashg‘ulotdan so‘ng fikr shaxsga emas, kuzatilgan pedagogik harakat va uning natijasiga qaratiladi.

Refleksiv tahlil uch bosqichda tashkil etiladi. Avval dars o‘tgan talaba o‘z maqsadi va natijasini solishtiradi. Keyin tengdoshlar “dalil - ta’sir - taklif” formulasi bo‘yicha fikr bildiradi: qanday holat kuzatildi, u o‘quvchi faoliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatdi va nimani o‘zgartirish mumkin. Yakunda talaba dars ishlanmasining bir qismini qayta tuzadi. Bu yondashuv refleksiyani umumiy taassurotdan aniq pedagogik qarorga aylantiradi.

Talabaning kasbiy o‘sishini faqat nazariy savol-javob bilan baholash yetarli emas. Portfolio tarkibiga dars maqsadi, faoliyat ssenariysi, topshiriq namunasi, o‘quvchi mahsuloti uchun mezon, mikro-dars videosi yoki kuzatuv varaqasi hamda qayta ishlangan variant kiritilishi mumkin. Shunda baholash “metodni biladi” darajasidan “metodni vaziyatga mos tanlaydi, amalga oshiradi va dalil asosida takomillashtiradi” darajasiga ko‘tariladi.

Pedagogik kompetensiyani baholash uchun to‘rt darajali tavsifdan foydalanish mumkin: reproduktiv darajada talaba tayyor metodni ko‘rsatma asosida takrorlaydi; moslashtiruvchi darajada uni mavzu va yoshga moslaydi; konstruktiv darajada maqsad, faoliyat va baholashni mustaqil uyg‘unlashtiradi; refleksiv-ijodiy darajada esa natija dalillarini tahlil qilib, muqobil yechim ishlab chiqadi. Darajalar baho qo‘yishdan ko‘ra rivojlanish yo‘nalishini aniqlash uchun xizmat qilishi kerak.

Inklyuzivlik, psixologik xavfsizlik va sinf boshqaruvi

Interfaol darsning samaradorligi psixologik xavfsizlik bilan chambarchas bog‘liq. Bola xato javobi uchun kamsitilishidan qo‘rqsa, ijodiy fikrini bildirmaydi. O‘qituvchi “xato - o‘rganish manbai” qoidasini sinf madaniyatiga aylantirishi, javobni shaxsdan ajratib muhokama qilishi va o‘zaro hurmat tilini namuna qilishi zarur. Vygotskiy nazariyasidagi yaqin

rivojlanish zonasi o‘quvchiga mustaqil bajara olmaydigan, biroq yo‘naltirish yoki tengdosh yordami bilan uddalay oladigan vazifani taklif etish zarurligini ko‘rsatadi [3].

Differensiallashtirish bir guruhga “oson”, boshqasiga “qiyin” topshiriq berish bilangina cheklanmaydi. Bir xil maqsadga eltuvchi turli kirish yo‘llari yaratiladi: matn, rasm, predmetli model, og‘zaki izoh yoki bosqichli tayanch. Mahsulot shaklida ham tanlov berilishi mumkin. Masalan, o‘quvchi tushunchani qisqa matn, diagramma yoki og‘zaki izoh orqali namoyon etadi, lekin barcha variant uchun umumiy muvaffaqiyat mezoni saqlanadi.

Guruh ishida “kotib”, “taqdimotchi”, “vaqt nazoratchisi”, “dalil tekshiruvchi” kabi rollar vazifaga mos va navbat bilan almashtirilishi kerak. Rollar ayrim bolalarni doimiy ravishda passiv yoki xizmatkor vazifaga mahkum etmasligi lozim. O‘qituvchi shovqinni taqiqlashdan ko‘ra ish ovozi me’yori, vaqt signali, material tarqatish va javob berish tartibini oldindan kelishib oladi. Bunday tashkiliy aniqlik kreativ faoliyat uchun ko‘proq vaqt va xavfsiz makon yaratadi.

Amaliy metodik tavsiyalar

1. Darsni metod nomidan emas, o‘quvchi erishishi kerak bo‘lgan aniq va kuzatiladigan natijadan boshlash.
2. Har bir interfaol topshiriqda o‘quvchi bajaradigan fikriy amalni oldindan belgilash: taqqoslash, tasniflash, dalillash, modellashtirish yoki yaratish.
3. O‘yin qoidasini bir daqiqalik sodda yo‘riqnoma va kichik namuna orqali tushuntirish; vaqt hamda muvaffaqiyat mezonini ko‘rinadigan joyga yozish.
4. Guruh ishida individual javobgarlikni saqlash: avval shaxsiy fikr, keyin juftlik yoki guruh muhokamasi, yakunda umumiy mahsulot.
5. Savollarni faqat faktni eslash bilan cheklamasdan, “Nega?”, “Qanday bilding?”, “Boshqa yo‘l bormi?”, “Qaysi dalil kuchli?” kabi savollar bilan chuqurlashtirish.
6. Har bir kreativ o‘yinni mazmuniy xulosa bilan yakunlash; o‘quvchi o‘yin davomida aynan nimani o‘rganganini ifodalashi.
7. Formatif baholashda kuzatuv varaqasi, mezonli o‘zaro baholash, signal kartalari va chiqish chiptasidan maqsadga mos foydalanish.
8. Raqamli vositani yangiligi uchun emas, tushunishni ko‘rsatish, tezkor aloqa olish yoki murakkab jarayonni vizuallashtirish zarur bo‘lganda tanlash.
9. Turli ehtiyojli o‘quvchilar uchun tayanch so‘z, rasm, predmetli model, qo‘shimcha vaqt va mahsulot shaklini tanlash imkonini yaratish.
10. Har bir darsdan keyin “Maqsadga qaysi dalil asosida erishildi?”, “Kim faoliyatdan chetda qoldi?”, “Keyingi darsda nimani o‘zgartiraman?” savollari bo‘yicha qisqa refleksiv qayd yuritish.

MUHOKAMA

Taklif etilgan model interfaol metod va kreativ o‘yinlarni alohida “qiziqarli usullar” to‘plami sifatida emas, kompetensiyaviy darsning tarkibiy mexanizmi sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv Bonwell va Eisonning faol o‘qitishga oid g‘oyalari [2], Vygotskiyning ijtimoiy hamkorlik orqali rivojlanish konsepsiyasi [3], konstruktivistik ta’lim tamoyillari [4] hamda formativ baholashning o‘rganishni boshqarish vazifasi [6] bilan uyg‘unlashadi.

Modelning kuchli tomoni uning fanlararo va moslashuvchan ekanligidir: maqsad va mahsulot saqlangan holda faoliyatning mazmuni sinf, fan va mavzuga qarab o‘zgartiriladi. Shu

bilan birga, har qanday metodik tavsiya mahalliy sharoit, sinf tarkibi, vaqt va resurslarga moslashtirilishi lozim. O‘yinning ko‘pligi, raqamli platformaning mavjudligi yoki guruhlar soni o‘z-o‘zicha sifat ko‘rsatkichi emas. Asosiy ko‘rsatkich - o‘quvchi tafakkuridagi amal va uni ko‘rsatuvchi dalildir.

Maqolaning cheklovi shundaki, taklif etilgan model nazariy-metodik tahlil va modellashtirish asosida ishlab chiqilgan. Uning samaradorligini aniqlash uchun kelgusida pedagogik tajriba-sinov o‘tkazish, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kompetensiyasi bo‘yicha diagnostik mezonlarni sinash, o‘quvchi mahsulotlarini boshlang‘ich va yakuniy kesimda tahlil qilish zarur. Tajriba dizaynida nazorat va tajriba guruhlari, bir xil baholash vositalari hamda sifat ma’lumotlari - kuzatuv, suhbat va refleksiv kundaliklar - uyg‘un qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasi metodlar ro‘yxatini bilishdan ko‘ra kengroq tushunchadir. U pedagogik maqsadni aniqlash, o‘quvchining fikriy faoliyatini loyihalash, hamkorlikni boshqarish, kuzatiladigan o‘quv mahsulotini yaratish, teskari aloqa berish va o‘z amaliyotini refleksiv takomillashtirish qobiliyatlarining yaxlit birligidir.

Interfaol metod va kreativ didaktik o‘yin pedagogik maqsad, yosh xususiyati, teng ishtirok va baholash dalili bilan bog‘langandagina ta’limiy qiymat kasb etadi. Maqolada taklif etilgan “maqsad - faoliyat - hamkorlik - mahsulot - teskari aloqa - refleksiya” modeli bo‘lajak o‘qituvchiga darsning barcha qismlarini yagona natija atrofida muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Pedagogik tayyorgarlik jarayonida mikro-dars, kuzatuv mezoni, portfolio va qayta loyihalash siklidan foydalanish talabaning nazariy bilimini amaliy qarorga aylantiradi. Natijada kelajak o‘qituvchisi o‘quvchini darsning faol subyekti sifatida ko‘ra oladigan, metodni vaziyatga mos tanlaydigan va o‘z faoliyatini dalil asosida rivojlantiradigan mutaxassis sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
2. Bonwell C. C., Eison J. A. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. - Washington, DC: George Washington University, 1991.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Bruner J. S. The Culture of Education. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
5. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.
6. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. - 1998. - Vol. 5, No. 1. - P. 7-74.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? - Paris: UNESCO, 2023.
8. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. - London: Routledge, 2009.

9. Tomlinson C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. 3rd ed. - Alexandria, VA: ASCD, 2017.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MUSTAQIL FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Axmadjonova Sevinch Farxodjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo‘nalishi 2-bosqich magistranti
E-mail: s.f.axmadjonova@gmail.com
Tel:+998336670311

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil, mantiqiy va tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish, tayyor axborotni o‘zlashtirishdan kelib chiqib muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga o‘rgatish hamda "5e" ta’lim modelini dars jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy kompetensiyalar, mustaqil fikrlash, 5e ta’lim modeli, kognitiv faollik, interfaol yondashuv, muammoli ta’lim.

Abstract: this article outlines the pedagogical and methodical foundations for developing independent, logical, and critical thinking competence in primary school students. It emphasizes enhancing cognitive activity, shifting from passive information absorption to analyzing problem situations, and integrating the "5e" instructional model into the learning process. Practical methodical recommendations for primary education are provided.

Keywords: primary education, modern competencies, independent thinking, 5e learning model, cognitive activity, interactive approach, problem-based learning.

Аннотация: в данной статье освещены педагогические и методические основы формирования компетенции самостоятельного, логического и критического мышления у учащихся начальных классов. Разработаны методические рекомендации по повышению познавательной активности учащихся, переходу от пассивного усвоения готовой информации к анализу проблемных ситуаций, а также интеграции учебной модели «5е» в образовательный процесс.

Ключевые слова: начальное образование, современные компетенции, самостоятельное мышление, учебная модель 5е, познавательная активность, интерактивный подход, проблемное обучение.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyati o‘quvchilarga shunchaki tayyor bilimlarni berish emas, balki ularda hayotiy va kasbiy ko‘nikmalarni, ya’ni XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasining Milliy o‘quv dasturida ham boshlang‘ich sinfdanoq o‘quvchining shaxsiy salohiyati, mantiqiy, tanqidiy hamda kreativ fikrlash imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Boshlang‘ich sinf yoshi — o‘quvchining mantiqiy tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglash va shaxsiy fikrini shakllantirish poydevori qo‘yiladigan eng muhim bosqichdir. Shu sababli dars jarayonini an’anaviy "o‘qituvchi tushuntiradi — o‘quvchi yodlaydi" shaklidan izlanuvchan, fikrlovchi va ijodiy yo‘nalishga o‘tkazish zarurati tug‘ilmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash kompetensiyasini shakllantirish dars jarayonida quyidagi metodik shart-sharoitlarni ta’minlashni talab etadi:

1. Ta’limda sub’yekt-sub’yekt munosabatini qaror topdirish: O‘quvchi darsda passiv tinglovchi emas, balki bilish faoliyatining faol qatnashchisi bo‘lishi lozim. O‘qituvchi o‘quvchining noto‘g‘ri yoki noaniq javobini darhol rad etmasdan, yo‘naltiruvchi va mantiqiy savollar berish orqali xatoni o‘zi anglab yetishiga sharoit yaratishi kerak.
2. Muammoli va kognitiv topshiriqlar tizimi: Darslikdagi faqat xotiraga tayanadigan (reproduktiv) mashqlar o‘rniga ochiq turdagi, muammoli va mantiqiy mushohadani talab qiladigan topshiriqlar ulushini oshirish zarur. Misol uchun, "To‘g‘ri javobni top" topshirig‘i o‘rniga "Nega bunday deb o‘ylaysan?", "Agarda shunday bo‘lsa, oqibati nima bo‘ladi?" kabi savollar qo‘llanilishi lozim.
3. "5E" Ta’lim modelining metodik imkoniyatlari: Boshlang‘ich sinf darslarida (Ona tili va o‘qish savodxonligi, Matematika, Tabiatshunoslik) "5E" ta’lim modelini qo‘llash o‘quvchining mustaqil fikrlash bosqichlarini tizimlashtiradi:
4. Jalb etish (Engage): Qiziqarli va ziddiyatli vizual material yoki muammoli savol orqali diqqatni jamlash;
5. Tadqiq etish (Explore): O‘quvchilarga tayyor javob bermay, kichik guruhlarda izlanish va tahlil o‘tkazish imkonini berish;
6. Tushuntirish (Explain): O‘quvchilar o‘z kuzatuvlari va mantiqiy xulosalarini sinfga tushuntirib beradilar;
7. Chuqurlashtirish (Elaborate): Olingan yangi bilimlarni boshqa hayotiy vaziyatlarda qo‘llaydilar;
8. Baholash (Evaluate): O‘quvchilar o‘zlarining fikrlash jarayoni va natijalarini refleksiv baholaydilar.

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni, xususan, mustaqil fikrlashni rivojlantirish ta’lim jarayonini axborot berish shaklidan muammoli-izlanuvchan shaklga o‘tkazishni talab etadi.

Darslik va o‘quv-metodik majmualarda o‘quvchini mantiqiy mushohada yuritishga, taqqoslashga va o‘z nuqtai nazarini erkin bayon qilishga undaydigan tayyor keys va interfaol topshiriqlar hajmini kengaytirish lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligida "5E" ta’lim modeli kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni muntazam amaliyotga joriy etish o‘quvchilarning poydevor kompetensiyalarini shakllantirishda samarali omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

3. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ-637-son. — Toshkent, 2020-yil 23-sentyabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha Milliy o‘quv dasturi. — Toshkent, 2021.
5. Safarova R.G. va b. Boshlang‘ich ta’limda integratsiyalashgan ta’limni tashkil etish va o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish metodikasi. Monografiya. — Toshkent: Adabiyot, 2021. — 184 b.
6. Hamroev A.R. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy va mustaqil fikrlash faoliyatini loyihalashtirish metodikasi. Monografiya. — Buxoro: Durdona, 2020. — 168 b.

7. Bybee R.W. The BSCS 5E Instructional Model: Creating Teachable Moments. — Arlington: NSTA Press, 2015. — 118 p.

ONA TILI O‘QITISH METODIKASINING ZAMONAVIY KONSEPSIYASI:TAQIQOTLAR VA YONDASHUVLAR (ALIJON HAMROYEVNING ILMIY MAKTABI MISOLIDA)

Pirimova Madina Ramazonovna
Namangan davlat instituti Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi boshlang‘ich ta’lim kafedrasi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili o‘qitish metodikasining zamonaviy konsepsiyasi, uning ilmiy-nazariy asoslari hamda professor Alijon Ro‘ziqulovich Hamroyev ilmiy maktabining bu boradagi fundamental yutuqlari atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta'limda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish, mustaqil fikrlash hamda lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar ilmiy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili o‘qitish metodikasi, boshlang‘ich sinf,konsepsiya, tadqiqotlar, yondashuvlar, tanqidiy va ijodiy fikrlash, loyihalashtirish, refleksiya va baholash, zamonaviy texnologiyalar

Абстрактный В данной статье всесторонне анализируется современная концепция методики обучения родному языку, ее научно-теоретические основы, а также фундаментальные достижения научной школы профессора Алижон Рузикулович Хамроев в этой области. Кроме того, научно освещены инновационные подходы, направленные на проектирование творческой деятельности учащихся в начальном и общем среднем образовании, формирование навыков самостоятельного мышления и лингвистических компетенций.

Ключевые слова: методика преподавания родного языка, начальная школа, концепция, исследование, подходы, критическое и творческое мышление, проектирование, рефлексия и оценка, современные технологии.

Abstract This article comprehensively analyzes the modern concept of mother tongue teaching methodology, its scientific and theoretical foundations, and the fundamental achievements of the scientific school of Professor Alijon Ruzikulovich Hamroyev in this field. Furthermore, innovative approaches aimed at designing students' creative activities in primary and general secondary education, developing independent thinking skills, and linguistic competencies are scientifically highlighted.

Keywords: native language teaching methodology, primary school, concept, research, approaches, critical and creative thinking, design, reflection and evaluation, modern technologies

1. KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida yuz berayotgan globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish hamda o‘z ona tilida og‘zaki va yozma muloqotni mukammal amalga oshirish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham uzluksiz ta'lim tizimini

modernizatsiya qilish, ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish ustuvor davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Xususan, "Ona tili" fanini o‘qitish metodikasini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tubdan takomillashtirish bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb vazifalaridan biridir. O‘zbekiston ilm-fanida ona tili o‘qitish metodikasini rivojlantirishga o‘zining salmoqli hissasini qo‘shib kelayotgan yetakchi ilmiy maktablardan biri professor Alijon Ro‘ziqulovich Hamroyev rahbarlik qilib kelayotgan ilmiy maktabdir. Mazkur ilmiy maktab tadqiqotlari ta'lim jarayonida o‘quvchini shunchaki bilimlarni o‘zlashtiruvchi obyekt emas, balki ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantirishga qaratilgan. Mamlakatimizda ta’lim sohasida olib borilayoygan yangilanish, modernizatsiya jarayoni uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlari, jumladan, oliy ta’limda ham zamon talablariga javob bera oladigan yetuk mutaxassislarni tayyorlash, ularda yangi bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishni, o‘z ustida ishlash, zamonaviy texnologiya yutuqlaridan maqsadli foydalana olish mahoratini oshirishni taqozo etmoqda. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini hozirgi kun talablari asosida tayyorlashda “Ona tili o‘qitish metodikasi“ fani ham ustuvor vazifalarni bajarishda salmoqli o‘rinni egallaydi. Zamonaviy ta’limda ta’lim muassasalaridagi o‘qitish sifatini ta’minlashga qaratilgan tizimli islohotlar zamirida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy mahorati, ularning zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalar, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish borasidagi zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan sanaladi.[1] Mamlakatimizda pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonini modernizatsiyalash, sohadagi zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, ilg‘or xorijiy tajribalar va innovatsion yondashuvlar asosida ta’lim mazmuni va o‘qitish sifatini takomillashtirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Bugungi kunda ona tili ta’limi faqatgina imlo qoidalarini o‘rgatish emas, balki o‘quvchining mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashini shakllantirish vositasiga aylandi. Professor Alijon Hamroyevning ilmiy faoliyati boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o‘qitish samaradorligini oshirishning nazariy hamda amaliy muammolarini hal etishga bag‘ishlangan. Olim o‘zining ko‘p yillik tadqiqotlarida til ta'limini shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish zarurligini ilmiy asoslab berdi.[2] Ona tili ta'limida an'anaviy yondashuvlar ko‘pincha qoida yodlatish, tayyor ta'riflarni o‘quvchi ongiga singdirishga asoslangan bo‘lsa, A. Hamroyev maktabi tilni amaliy muloqot quroli sifatida o‘zlashtirish, matn markazli (text-centered) ta'lim texnologiyalarini joriy etish g‘oyasini ilgari suradi.

O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish texnologiyalari

A. Hamroyev ilmiy maktabining eng muhim yutuqlaridan biri – boshlang‘ich sinf ona tili ta'limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish nazariyasining yaratilishidir. Bu borada olimning monografiyalari va darsliklari muhim o‘rin tutadi. Ijodiy faoliyatni loyihalashtirish quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. **Motivatsiya va muammoli vaziyatni yuzaga keltirish:** O‘quvchida til hodisalarining mohiyatini tushunishga bo‘lgan ehtiyojni uyg‘otish.
2. **Amaliy-ijodiy topshiriqlar tizimi:** O‘quvchining mustaqil matn tuzishi, kichik hikoyalar yozishi, imlo va uslubiy xatolarni o‘zi tahlil qilishi uchun sharoit yaratish.
3. **Refleksiya va baholash:** Olingan natijalarni tahlil qilish, o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.[2]

Darsliklar va o‘quv-uslubiy majmualar yaratishdagi islohotlar

A. Hamroyev muallifligidagi va uning ilmiy rahbarligida yaratilgan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari hamda "Ona tili o‘qitish metodikasi" fanidan o‘quv-uslubiy majmualar zamonaviy pedagogik talablarga to‘liq javob beradi. Bu darsliklarda quyidagi mezonlarga ustuvorlik berilgan:

Nazariya va amaliyot birligi (har bir qoida hayotiy misollar va matnlar orqali ochib beriladi);

O‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlariga moslik;

Mustaqil fikrlashga undovchi topshiriqlar salmog‘ining yuqoriligi.

1-jadval.An'anaviy va zamonaviy (Alijon Hamroyev ilmiy maktabi ilgari surgan) yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Mezonlar	An'anaviy metodik yondashuv	A. Hamroyev ilmiy maktabi konsepsiyasi
Ta'lim maqsadi	O‘quvchiga tayyor til qoidalari va ta'riflarni yodlatish	O‘quvchida mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va lingvistik kompetensiyani shakllantirish
Dars jarayonining subyekti	O‘qituvchi faol, o‘quvchi passiv tinglovchi rolida	O‘qituvchi yo‘naltiruvchi (fasilitator), o‘quvchi esa darsning faol subyekti
Matn bilan ishlash	Matnni faqat o‘qish va qisqacha bayon qilish	Matnni tahlil qilish, uning strukturasi asosida o‘quvchining o‘z ijodiy matnini loyihalashtirishi
Baholash tizimi	Asosan xatolar sonini sanash va yodlangan qoidalarni tekshirish	O‘quvchining nutqiy o‘sishi, ijodiy yondashuvi, mantiqiy fikrlash darajasini kompleks baholash
Amaliyotga tatbiq	Qoidalarni ko‘chirish va qolipli mashqlarni bajarish	Real hayotiy vaziyatlarda muloqotga kirishish, matn yaratish va amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlash

.Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi yuqori sinflarda ona tili o'qitish metodikasining dastlabki bosqichi bo'lib, u tekshiradigan masalalarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga tadbiqan (muvofiq ravishda) o'rgatadi. Shu bilan birga, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish grammatika, imlo va unga bog'liq holda nutq o'stirish metodikasinigina emas, balki xat-savod o'rgatish, sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikalarini ham o'z ichiga oladi. [3]shulardan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani quyidagi vazifalarni bajaradi: Ona tili o'qitish metodikasi ta’limning turli bosqichlarida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlaydi, o'qishning muvaffaqiyati va kamchiliklarini belgilaydi, sababini izlaydi, xato va kamchiliklarni bartaraf etish usullarini topadi. Ona tili metodikasi ta ’lim tizimining barcha bosqichlirida ona tilini o'qitishning izchillik va uzlnksizligini ta’minlaydi. Maktabgacha tarbiya muassasasida, asosan, bolalaming nutqini o'stirish nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar nutqini o'stirishdan tashqari, ona tilidan elem entar nazariy tushunchalarni amaliy o'zlashtirishlari ham nazarda tutiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, professor Alijon Ro‘ziqulovich Hamroyev ilmiy maktabi ona tili o‘qitish metodikasini zamonaviy bosqichga ko‘tarishda muhim nazariy va amaliy poydevor vazifasini bajarmoqda. Olimning ilmiy ishlanmalari, darsliklari va o‘quv-uslubiy majmualari ta'lim jarayonini o‘quvchining ijodiy salohiyatini ochib berishga, uning mustaqil fikrlashi hamda nutqiy madaniyatini yuksaltirishga yo‘naltirgandir. Taklif etilayotgan zamonaviy yondashuvlar kelgusida umumiy o‘rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o‘qitish sifatini tubdan oshirishga, o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishga hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Olimning doktorlik dissertatsiyasi va o‘quv qo‘llanmalari bugungi kunda ham nazariy, ham amaliy jihatdan o‘qituvchilar uchun asosiy dasturilamal bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Hamroyev A.R. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Buxoro, 2020.
2. Hamroyev M., Muhamedova D., Shodmonqulova D., G‘ulomova X. Ona tili (Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik). – Toshkent, 2021.
3. Hamroyev A.R. Boshlang‘ich sinf ona tili ta'limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariboyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO‘LGAN O‘QUVCHILAR BILAN KORREKSION-RIVOJLANTIRUVCHI MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Boymirzayeva Guluzroxon Dilmurod qizi
Namangan viloyati Norin tumani 2-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi, inklyuziv ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etishning pedagogik asoslari yoritilgan. Korreksion mashg‘ulotlarning o‘quvchining bilish jarayonlari, nutqi, diqqat, xotira, tafakkur, mayda motorikasi va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlashdagi o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, individual yondashuv, differensial topshiriqlar, o‘yinli metodlar, rasmli va amaliy mashqlar orqali o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada maktab amaliyotida foydalanish mumkin bo‘lgan korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotning namunaviy tuzilishi ham taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, korreksion mashg‘ulot, rivojlantiruvchi mashg‘ulot, individual yondashuv, differensial ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik kompetensiya.

Abstract. The article discusses the pedagogical foundations of organizing correctional and developmental sessions for students with special educational needs in an inclusive school environment. It highlights the role of such sessions in supporting students’ cognitive processes, speech, attention, memory, thinking, fine motor skills and social adaptation. The article analyzes opportunities to increase students’ participation through an individualized approach, differentiated tasks, game-based methods, visual materials and practical exercises. A model structure of a correctional and developmental session that can be used in school practice is also proposed.

Keywords: inclusive education, special educational needs, correctional session, developmental session, individualized approach, differentiated instruction, primary education, pedagogical competence.

Аннотация. В статье освещаются педагогические основы организации коррекционно-развивающих занятий с учащимися с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования в общеобразовательной школе. Раскрывается значение коррекционных занятий в поддержке познавательных процессов, речи, внимания, памяти, мышления, мелкой моторики и социальной адаптации учащихся. Рассматриваются возможности повышения активности учащихся посредством индивидуального подхода, дифференцированных заданий, игровых методов, наглядных и практических упражнений. Также предлагается примерная структура коррекционно-развивающего занятия, которую можно применять в школьной практике.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности, коррекционное занятие, развивающее занятие, индивидуальный подход, дифференцированное обучение, начальное образование, педагогическая компетентность.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim jarayonida har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, uning ta’lim olish huquqini ta’minlash va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Inklyuziv ta’limning asosiy mazmuni o‘quvchilarni mavjud imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib qo‘llab-quvvatlash, ularning umumiy ta’lim muhitida faol ishtirok etishiga sharoit yaratish bilan bog‘liq.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda faqat umumiy dars mashg‘ulotlari bilan cheklanib qolmasdan, zarur hollarda korreksion-rivojlantiruvchi faoliyatni tizimli tashkil etish ham muhimdir. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchining mavjud qiyinchiliklarini kamaytirish, saqlangan imkoniyatlarini rivojlantirish va mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarning pedagogik ahamiyati

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulot — o‘quvchining individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan maqsadli pedagogik faoliyatdir. Uning mazmuni bolaning ehtiyojiga qarab belgilanadi. Masalan, ayrim o‘quvchilarda diqqatni jamlash, eslab qolish, topshiriqni ketma-ket bajarish yoki o‘z fikrini og‘zaki ifodalash bilan bog‘liq qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Shu sababli mashg‘ulotni rejalashtirishda bir xil topshiriqlarni takrorlashdan ko‘ra, turli faoliyat turlarini navbatma-navbat qo‘llash samarali hisoblanadi. Rasmli topshiriqlar, predmetlar bilan amaliy ish, harakatli o‘yinlar, mantiqiy topshiriqlar, hikoya tuzish, taqqoslash va guruhlash mashqlari o‘quvchining qiziqishini saqlab turishga yordam beradi.

Individual yondashuv va differensial topshiriqlar

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning imkoniyatlari bir xil bo‘lmagani sababli topshiriqlarni individual murakkablik darajasida berish maqsadga muvofiq. Bir o‘quvchi rasm asosida bitta gap tuzishi mumkin bo‘lsa, boshqa o‘quvchidan shu rasm asosida 3–4 gapdan iborat kichik hikoya tuzish talab etilishi mumkin.

O‘qituvchi topshiriqning maqsadini saqlagan holda uning hajmi, bajarish vaqti, ko‘rsatma shakli va yordam darajasini o‘zgartirishi mumkin. Bu yondashuv o‘quvchining muvaffaqiyatini his qilishiga va ta’lim jarayonida faolroq qatnashishiga imkon beradi.

O‘yinli metodlardan foydalanish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan korreksion mashg‘ulotlarda o‘yinli metodlardan foydalanish tabiiy va samarali pedagogik vosita bo‘la oladi. “Rasmni top”, “Sirli quti”, “Rasmli detektiv”, “Ketma-ketlikni tikla”, “Men kimman?” kabi o‘yinlar orqali bola bir vaqtning o‘zida diqqatini jamlaydi, kuzatadi, fikrlaydi va nutqiy faoliyatga kirishadi.

Masalan, to‘rtta rasm aralashtirib berilib, o‘quvchidan voqealar ketma-ketligini tiklash so‘raladi. Keyin u “avval”, “keyin”, “so‘ng”, “oxirida” kabi bog‘lovchi birliklardan foydalanib hikoya tuzadi. Ushbu faoliyat vaqt va ketma-ketlik tushunchalarini, mantiqiy bog‘lanishlarni hamda izchil nutqni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Amaliy mashg‘ulotning namunaviy tuzilishi

1. Motivatsion bosqich — salomlashish, qisqa suhbat va diqqatni jamlash o‘yini (5–7 daqiqa).

2. Asosiy korreksion bosqich — rasmli, mantiqiy va nutqiy topshiriqlar (20–25 daqiqa).

3. Harakatli yoki o‘yinli tanaffus — qisqa harakatli o‘yin (3–5 daqiqa).

4. Rivojlantiruvchi bosqich — hikoya tuzish, taqqoslash, xulosa chiqarish yoki ijodiy topshiriq (15–20 daqiqa).

5. Yakuniy bosqich — o‘quvchining bajargan ishlarini baholash, rag‘batlantirish va keyingi mashg‘ulotga yo‘naltirish (5 daqiqa).

Samaradorlikni kuzatish

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarning samaradorligini baholashda faqat yakuniy natijaga emas, balki o‘quvchining jarayondagi ishtirokiga ham e’tibor qaratish zarur. Topshiriqni mustaqil bajarishi, yordamga bo‘lgan ehtiyojining kamayishi, ko‘rsatmani tushunishi, diqqatni saqlashi, javobni izchil ifodalashi kabi mezonlar muntazam kuzatib borilishi mumkin.

O‘qituvchi qisqa kuzatuv yozuvlari asosida o‘quvchining rivojlanish dinamikasini belgilab borishi va keyingi mashg‘ulot mazmunini shu natijalarga moslashtirishi mumkin.

Xulosa

Inklyuziv ta’lim sharoitida korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni to‘g‘ri tashkil etish alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolligini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Bunda individual yondashuv, differensial topshiriqlar, ko‘rgazmali materiallar, rasmli mashqlar va o‘yinli metodlarning uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega.

Maktab amaliyotida korreksion mashg‘ulotlarni muntazam, maqsadli va o‘quvchining real ehtiyojlariga mos tashkil etish orqali uning bilish faoliyati, nutqi, mustaqilligi va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlash mumkin. Shuning uchun korreksion-rivojlantiruvchi faoliyat inklyuziv ta’limning amaliy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637, 23.09.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni. Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar.
4. Ayupova M.Yu. Logopediya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
5. Mavlonova R., To‘rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. — Toshkent.
6. Inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari va metodik materiallari.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM SIFATINI TA’MINLASH, PEDAGOG KADRLAR SALOHIYATI VA TA’LIM-TARBIYANING AMALIY YECHIMLARI

Yusupova Sevara Murodjon qizi
Namangan Viloyati Pedagogika Instituti
Ta’lim tarbiya nazariyasi metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishini AU26-guruh 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashning pedagogik, didaktik, metodik va tashkiliy jihatlari tahlil qilinadi. Unda ta’lim mazmunini zamonaviylashtirish, pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini muntazam rivojlantirish, raqamli va interfaol texnologiyalardan samarali foydalanish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda ta’lim-tarbiya jarayonini amaliy jihatdan takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda pedagogika va boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid ilmiy maqolalar, o‘quv-metodik manbalar hamda ta’lim sohasidagi ilmiy-amaliy materiallar tahlil qilindi. Tahlil natijasida boshlang‘ich ta’lim sifatining pedagog kompetensiyasi, ta’lim mazmuni, didaktik ta’minot, texnologik infratuzilma va psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash bilan uzviy bog‘liqligi asoslandi. Maqolada ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan amaliy mexanizmlar, jumladan, ustoz-shogird tizimi, uzluksiz malaka oshirish, fanlararo integratsiya, pedagogik loyihalash, raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish va individual yondashuv bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, ta’lim sifati, pedagog kadr, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, didaktika, ta’lim-tarbiya, raqamli texnologiya, interfaol metod, pedagogik loyihalash, individual yondashuv, integratsiya.*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ПОТЕНЦИАЛ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Юсупова Севара Муроджон кизи
Магистрант 1-го курса группы AU26 направления «Теория и методика образования и воспитания (начальное образование)»
Наманганского Областного Педагогического Института.

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические, дидактические, методические и организационные аспекты обеспечения качества начального образования. Особое внимание уделяется модернизации содержания образования, профессиональному развитию педагогических кадров, эффективному использованию цифровых и интерактивных технологий, учёту индивидуальных особенностей учащихся и совершенствованию практической организации учебно-воспитательного процесса. На основе анализа научных статей, учебно-методических материалов и научно-практических источников выявлена взаимосвязь качества начального образования с профессиональной компетентностью учителя, содержанием образования, дидактическим обеспечением, технологической инфраструктурой и психолого-педагогической поддержкой. Сформулированы практические рекомендации по повышению качества образования посредством системы наставничества, непрерывного повышения квалификации,*

межпредметной интеграции, педагогического проектирования, цифровых образовательных ресурсов и индивидуального подхода.

Ключевые слова: *начальное образование, качество образования, педагогические кадры, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, дидактика, образование и воспитание, цифровые технологии, интерактивные методы, педагогическое проектирование, индивидуальный подход, интеграция.*

ENSURING THE QUALITY OF PRIMARY EDUCATION, THE POTENTIAL OF TEACHING STAFF, AND PRACTICAL SOLUTIONS IN EDUCATION AND UPBRINGING

Yusupova Sevara Murodjon qizi
A first-year master’s student of Group AU26, specializing in “Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education)”
at Namangan Regional Pedagogical Institute.

Abstract. *This article examines the pedagogical, didactic, methodological and organizational aspects of ensuring the quality of primary education. Particular attention is paid to modernizing educational content, continuously developing teachers’ professional competencies, using digital and interactive technologies effectively, considering learners’ individual characteristics, and improving the practical organization of teaching and educational activities. Scientific articles, methodological materials and research-based educational sources were analyzed to identify the relationship between primary education quality and teacher competence, curriculum content, didactic support, technological infrastructure, and psychological and pedagogical assistance. The study substantiates practical mechanisms for improving educational quality through mentoring, continuous professional development, interdisciplinary integration, pedagogical design, digital educational resources and individualized instruction.*

Keywords: *primary education, education quality, teaching staff, professional competence, pedagogical skills, didactics, teaching and upbringing, digital technologies, interactive methods, pedagogical design, individualized approach, integration.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Boshlang‘ich ta’lim insonning keyingi ta’limiy va intellektual rivojlanishi uchun asos yaratadigan muhim pedagogik bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda o‘quvchining o‘qish, yozish, hisoblash, mantiqiy fikrlash, muloqot qilish, mustaqil faoliyat yuritish va atrof-muhitni anglash bilan bog‘liq dastlabki kompetensiyalari shakllanadi.

O‘zbekistonda ta’lim tizimini takomillashtirish jarayonida boshlang‘ich ta’limning mazmuni va metodik ta’minotini yangilashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim mazmunining zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirilishi, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta’limni rivojlantirish ushbu jarayonning muhim yo‘nalishlarini tashkil etadi.

Boshlang‘ich ta’lim sifatining yana bir muhim omili pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatidir. O‘qituvchi nafaqat tayyor bilimlarni yetkazuvchi, balki o‘quvchining bilish

faoliyatini tashkil etuvchi, motivatsiyasini shakllantiruvchi, individual imkoniyatlarini aniqlovchi va rivojlantiruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lishi zarur.

Mavjud ilmiy manbalar boshlang‘ich ta’limda ta’lim dasturlarini yangilash, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, texnik ta’minotni yaxshilash, sinflardagi o‘quvchilar sonini maqbullashtirish va psixologik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashda pedagog kadrlar salohiyatining o‘rnini aniqlash, ta’lim-tarbiya jarayonining mavjud muammolarini tizimli tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishning amaliy pedagogik yechimlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД /LITERATURE REVIEW)

Boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlash masalasi pedagogika fanida ko‘p qirrali ilmiy muammo sifatida qaraladi. Uning mazmuni ta’lim natijalarining sifati, pedagogik jarayonning samaradorligi, o‘quv-metodik ta’minot, pedagogning kasbiy kompetensiyasi, o‘quvchi shaxsining rivojlanishi va ta’lim muhitining imkoniyatlari bilan belgilanadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim sifatini faqat o‘quvchilarning yakuniy baholari orqali baholash yetarli emas. Ta’lim jarayonining qanday tashkil etilgani, o‘quvchi faoliyatining qay darajada qo‘llab-quvvatlangani va pedagogning zamonaviy metodlardan foydalana olishi ham muhim mezon hisoblanadi.

Umarovaning boshlang‘ich ta’lim didaktikasiga bag‘ishlangan tadqiqotida didaktik jarayonning ilmiy asoslari va boshlang‘ich ta’limni tashkil etish masalalari yoritilgan. Muallifning yondashuvi boshlang‘ich ta’limda mazmun, metod va natija o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi. Ta’lim mazmuni o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi, o‘quv materiallari esa amaliy faoliyat bilan bog‘lanishi ta’lim samaradorligini oshiruvchi shartlardan biridir.

Mardonovning elektron didaktik ta’minotga oid ishida zamonaviy ta’lim jarayonida elektron vositalarning o‘rni alohida ahamiyatga ega ekanligi ko‘rinadi. Raqamli vositalar ta’lim mazmunini vizuallashtirish, o‘quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytirish va pedagogning darsni turli shakllarda tashkil etishiga yordam beradi. Biroq texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatini kafolatlamaydi. Uning pedagogik maqsadga muvofiq tanlanishi, o‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri metodik qo‘llanilishi va o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlashi zarur.

Mamadaliyev, Jabborova, Umarova va Abdullayevaning tadqiqotlarida zamonaviy ta’lim talablari asosida yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yaratish masalasi ilgari suriladi. O‘quv adabiyotining sifati boshlang‘ich ta’lim natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Darslik faqat axborot beruvchi manba bo‘lib qolmasdan, o‘quvchini fikrlashga, izlanishga, savol berishga va mustaqil xulosa chiqarishga undaydigan didaktik vosita sifatida shakllanishi lozim.

Jabborova va Umarovaning pedagogik konfliktlarga bag‘ishlangan tadqiqoti boshlang‘ich maktab yoshidagi o‘quvchilarning ta’lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qarama-qarshiliklarni ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Konfliktlarning kelib chiqish sabablarini o‘rganish, o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining psixologik barqarorligini ta’minlashda muhimdir.

Quzmanova va Beketovning tadqiqotida matematika ta’limida tarixiy materiallardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Bu yondashuv boshlang‘ich ta’limda fan mazmunini faqat nazariy bilimlar bilan cheklab qo‘ymasdan, uni tarixiy, madaniy va hayotiy mazmun bilan boyitish mumkinligini ko‘rsatadi. O‘quv materialining real hayot bilan bog‘lanishi o‘quvchining fan mazmuniga qiziqishini kuchaytirishi va bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatini kengaytirishi mumkin.

Mahmudov va Ne’matovaning boshlang‘ich ta’limni loyihalashga oid tadqiqotida ta’lim jarayonini pedagogik loyihalashning tizimli xarakteri asoslangan. Tadqiqotchilar boshlang‘ich ta’limni rivojlantiruvchi modelga o‘tkazishda o‘quvchi faoliyatini loyihalash, pedagogik o‘zaro ta’sirni takomillashtirish va o‘qituvchini yangi ta’lim sharoitlariga tayyorlash zarurligini ko‘rsatadi.

Javharova va Muxtorovaning boshlang‘ich ta’lim tizimidagi muammolarga bag‘ishlangan tadqiqotida o‘quv dasturlarining yangilanmaganligi, pedagoglar malakasi, texnik vositalarning yetishmasligi, sinflarda o‘quvchilar sonining ko‘pligi va psixologik yordamning sustligi muhim muammolar sifatida ko‘rsatilgan.

Mazkur tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuvga asoslangan yondashuv, ilmiy adabiyotlarni kontent jihatdan o‘rganish va mavjud ilmiy xulosalarni umumlashtirish metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb belgilandi.

Tadqiqotning metodologik asosini ta’limni tizimli tashkil etish, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, pedagogik loyihalash va fanlararo integratsiya tamoyillari tashkil etadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashda pedagog kadrlar salohiyati markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Chunki har qanday darslik, texnik vosita yoki ta’lim dasturi uning mazmunini o‘quvchi uchun tushunarli va qiziqarli shaklga keltira oladigan pedagog faoliyati orqali real pedagogik natijaga aylanadi.

Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi fan mazmunini bilish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini, individual ta’lim ehtiyojlarini, psixologik holatini va bilish imkoniyatlarini hisobga olishi zarur. Ayniqsa, boshlang‘ich maktab davrida o‘quvchi yangi muhitga moslashadi, jamoada muloqot qilishni o‘rganadi va o‘zining o‘quv faoliyatiga munosabatini shakllantiradi.

Pedagogik konfliktlarning mavjudligi ham boshlang‘ich ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi omillardan biridir. O‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi muloqotda yuzaga keladigan tushunmovchiliklar, o‘quvchilar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar yoki oilaviy muhitning ta’lim jarayoniga ta’siri pedagogdan vaziyatni to‘g‘ri tahlil qilish va mos pedagogik yondashuvni tanlashni talab etadi.

Ta’lim sifatining yana bir muhim sharti o‘quv dasturlarining amaliy yo‘nalganligidir. O‘quvchi olgan bilimini kundalik hayotda qo‘llay olmasa, ta’lim mazmunining amaliy samaradorligi pasayadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlar, amaliy topshiriqlar, muammoli savollar, ijodiy mashqlar va kichik loyihalar bilan bog‘lash zarur.

Fanlararo integratsiya ham mazkur muammoning amaliy yechimlaridan biridir. Masalan, matematika va tasviriy faoliyat elementlarini uyg‘unlashtirish orqali geometrik shakllarni

nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan o‘rganish mumkin. Tabiiy fanlar, ona tili, o‘qish, tasviriy san’at va texnologiya o‘rtasidagi mantiqiy aloqalar o‘quvchida yaxlit tasavvurni shakllantiradi.

Raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga kiritish ham muhim, biroq bunda texnologik vosita maqsad emas, pedagogik vazifani hal qilish vositasi sifatida qaralishi lozim. Interfaol doska, elektron darslik, multimedia, videomateriallar va onlayn platformalardan foydalanish o‘quvchining vizual va eshitish orqali qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar sonining ko‘pligi individual yondashuv imkoniyatlarini cheklashi mumkin. O‘qituvchi bir vaqtning o‘zida ko‘p sonli o‘quvchi bilan ishlaganda har bir bolaning o‘zlashtirish darajasini, qiziqishini va qiyinchiliklarini alohida kuzatish imkoniyati kamayadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ota-ona, pedagog, maktab rahbariyati va psixolog o‘rtasidagi hamkorlikka ham bog‘liq. O‘quvchining muammosini faqat maktab doirasida hal qilish har doim ham yetarli emas. Ota-onalar bilan muntazam pedagogik hamkorlik o‘quvchining o‘qishga munosabatini, motivatsiyasini va psixologik barqarorligini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Tajribali va yosh pedagoglarning hamkorligini kuchaytirish amaliy jihatdan muhimdir. Tajribali o‘qituvchi metodik va amaliy tajribasi bilan, yosh pedagog esa zamonaviy texnologiyalar va yangi metodlarni qo‘llash ko‘nikmalari bilan bir-birini to‘ldirishi mumkin.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Tadqiqot va adabiyotlar tahlili boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlash ko‘p omilli pedagogik jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Ta’lim sifati faqat o‘quvchining yakuniy natijasiga emas, balki ta’lim mazmuni, pedagogning kasbiy salohiyati, didaktik vositalar, texnologik imkoniyatlar, psixologik muhit va oila bilan hamkorlik kabi omillarning o‘zaro ta’siriga bog‘liq.

Birinchi muhim natija sifatida pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini uzluksiz rivojlantirish zarurligi aniqlandi. O‘qituvchining kasbiy rivojlanishi bir martalik malaka oshirish kurslari bilan chegaralanmasligi, balki doimiy metodik izlanish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, tajriba almashish va pedagogik faoliyatni refleksiv tahlil qilish orqali amalga oshirilishi kerak.

Ikkinchi muhim natija boshlang‘ich ta’lim mazmunini amaliy yo‘nalishda takomillashtirish bilan bog‘liq. O‘quv materiallari o‘quvchining kundalik tajribasi, hayotiy vaziyatlar va amaliy faoliyat bilan bog‘langanda bilimlarning mazmuniy qiymati ortadi.

Uchinchi natija pedagogik loyihalashning boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlari bilan bog‘liq. Darsni oldindan loyihalashda maqsad, kutilayotgan natija, o‘quvchi faoliyati, baholash mezonlari va metodik vositalar o‘zaro uyg‘unlashtiriladi.

To‘rtinchi natija raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning samarali shartlari aniqlanganidir. Raqamli vositalar dars mazmunini boyitishi, vizual va interaktiv faoliyatni kuchaytirishi mumkin. Biroq uning samaradorligi pedagogning raqamli kompetensiyasi, texnik infratuzilma va metodik maqsadga muvofiqlik bilan belgilanadi.

Beshinchi natija o‘quvchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlashning ta’lim sifatidagi ahamiyati bilan bog‘liq. Boshlang‘ich maktab yoshidagi o‘quvchi ta’lim muhitiga moslashish jarayonida turli psixologik qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Pedagog va maktab psixologi hamkorligi bunday holatlarni erta aniqlash, o‘quvchining ta’limga bo‘lgan munosabatini qo‘llab-quvvatlash va konfliktlarning oldini olish imkonini beradi.

Oltinchi natija sinfdagi o‘quvchilar soni va individual yondashuv o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Sinf tarkibi pedagogning har bir o‘quvchi bilan individual ishlash imkoniyatini hisobga olgan holda tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Yettinchi natija ustoz-shogird tizimining pedagog kadrlar salohiyatini oshirishdagi amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi. Tajribali pedagoglarning metodik tajribasi yosh o‘qituvchilar uchun muhim amaliy maktab bo‘la oladi. Shu bilan birga, yosh pedagoglarning raqamli texnologiyalar va zamonaviy ta’lim metodlaridagi tajribasi katta pedagoglarning faoliyatini yangi vositalar bilan boyitishi mumkin.

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlash uchun alohida bir choradan ko‘ra, o‘zaro bog‘langan pedagogik mexanizmlar tizimini shakllantirish zarurligini ko‘rsatdi. Mazkur tizim pedagogning kasbiy rivojlanishi, ta’lim mazmunining yangilanishi, raqamli va interfaol vositalarning metodik asosda qo‘llanishi, o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish, fanlararo integratsiya va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni qamrab olishi kerak.

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Boshlang‘ich ta’lim sifati mamlakat ta’lim tizimining umumiy samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Chunki aynan boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchining keyingi ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan asosiy bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar shakllanadi.

Shu sababli ushbu bosqichdagi pedagogik jarayonning mazmuni, metodlari va tashkiliy shart-sharoitlarini takomillashtirish uzluksiz ta’lim tizimining strategik vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Tadqiqot natijasida boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashda pedagog kadrlarning salohiyati alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi chuqur fan bilimiga ega bo‘lish bilan birga, didaktik, metodik, kommunikativ, psixologik va raqamli kompetensiyalarni ham egallashi zarur. Pedagogning kasbiy rivojlanishi uzluksiz xarakterga ega bo‘lib, malaka oshirish, metodik hamkorlik, tajriba almashish va mustaqil ilmiy-pedagogik izlanishlar orqali qo‘llab-quvvatlanishi maqsadga muvofiq.

Boshlang‘ich ta’lim mazmunini yangilash ham sifatni oshirishning muhim sharti hisoblanadi. O‘quv dasturlari o‘quvchining yosh xususiyatlari va zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlariga mos bo‘lishi, bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga imkon berishi kerak. Fanlararo integratsiya, muammoli ta’lim, loyihaviy faoliyat va interfaol metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarni ta’limga joriy etish ham muhim istiqbolli yo‘nalishdir. Biroq texnik vositalarning o‘zi ta’lim sifatini belgilamaydi. Ularning pedagogik maqsadga muvofiq tanlanishi, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi va o‘quvchilarning faol ishtiroki bilan uyg‘unlashishi talab etiladi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish ham muhim natijalardan biridir. O‘quvchining psixologik holati, maktabga moslashuvi va jamoa bilan munosabati uning ta’lim faoliyatiga bevosita ta’sir qilishi mumkin.

Amaliy jihatdan boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish uchun ustoz-shogird tizimini rivojlantirish, pedagoglarning uzluksiz malaka oshirishini tashkil etish, darslik va o‘quv-metodik materiallarning sifatini muntazam ekspertizadan o‘tkazish, raqamli ta’lim resurslarini

kengaytirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, o‘quvchilar bilan individual ishlash mexanizmlarini takomillashtirish va maktab psixologik xizmatini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlash alohida bir metod yoki vositani joriy etish bilan cheklanmaydi. U pedagog, o‘quvchi, ota-ona, ta’lim mazmuni, metodik ta’minot, raqamli infratuzilma va psixologik muhitning yaxlit tizim sifatida ishlashini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jabborova O. M., Umarova Z. A. Pedagogical conflicts in primary school students – as an important social-pedagogical problem // Solid State Technology. – Great Britain, 2020. – Vol. 63, Issue 6. – P. 235–241.
2. Mamadaliyev K. R., Jabborova O. M., Umarova Z. A., Abdullaeva B. P. Creation of a New Generation of Teaching Literature – A Requirement of Modernity // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Vol. 24. – Special Issue 1. – P. 5
3. Mardonov Sh. Q. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron didaktik ta’minoti texnologiyasini ishlab chiqish. – Toshkent, 2021. – B. 16-22.
4. Mahmudov M. H., Ne’matova F. B. Boshlang‘ich ta’limni loyihalash: muammo va yechimlar // Zamonaviy fan va ta’lim-tarbiya: muammo, yechim, natija. – Buxoro, 2021. – B. 9–11.
5. Quzmanova G. B., Beketov N. A. Use of Historical Materials in Teaching Mathematics in Continuous Education // The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2020. – Vol. 2, Issue 9. – P. 531–537.
6. Umarova Z. A. Boshlang‘ich ta’lim didaktikasi // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Vol. 2, Issue 2. – B. 556–562.
7. Javharova N. O. qizi, Muxtorova M. A. qizi. O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim tizimidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari // Qo‘qon universiteti xabarnomasi. – 2025. – № 15. – Maqola № 18. – B. 69–72.
8. Жабборова О. М., Ташпулатова Д. М. Бошланғич синф ўқитувчиларига қўйиладиган талаблар // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Issue 3. – Б. 575–582.
9. Gulyamova X. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darsidan umumlashtiruvchi darslarni tashkil etish // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Vol. 2, Issue 1. – B. 1052–1060.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TEXNOLOGIYA FANIGA QIZIQISHNI OSHIRISHDA MOBIL ILOVALAR VA O‘QUV PLATFORMALARINING O‘RNI

Mamatxo‘jayeva Odinaxon Mo‘ydinjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
Ilmiy maslahatchi: **Muhitdinova Jamilaxon**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida texnologiya faniga qiziqishni oshirishda mobil ilovalar va elektron o‘quv platformalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Raqamli vositalar yordamida amaliy topshiriqlarni tashkil etish, o‘quvchilarning ijodkorligi, mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, texnologiya fani, mobil ilova, elektron o‘quv platformasi, raqamli ta’lim, amaliy faoliyat, ijodkorlik, motivatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические возможности использования мобильных приложений и электронных обучающих платформ для повышения интереса к технологиям среди учащихся начальной школы. Анализируются вопросы организации практических заданий с использованием цифровых инструментов, развития у учащихся творческих способностей, самостоятельного мышления, навыков решения проблем и сотрудничества.

Ключевые слова: начальное образование, технологии, мобильное приложение, электронная обучающая платформа, цифровое образование, практические занятия, творчество, мотивация.

Abstract: This article highlights the pedagogical potential of using mobile applications and electronic learning platforms to foster interest in the subject of technology among primary school students. It analyzes the organization of practical tasks using digital tools and examines the development of students' creativity, independent thinking, problem-solving abilities, and collaborative skills.

Keywords: primary education, technology subject, mobile application, electronic learning platform, digital education, practical activity, creativity, motivation.

Bugungi kunda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni tatbiq etish o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, darslarni ko‘rgazmali, interaktiv va amaliy yo‘naltirilgan tarzda tashkil etishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitishda o‘quvchining qiziqishi, tasavvuri va faol ishtirokini rag‘batlantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki mazkur fan orqali bolalarda buyumlarni loyihalash, materiallarni tanlash, oddiy konstruktorlik ishlarini bajarish, mehnat madaniyati va ijodiy yondashuv shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash va ta’lim olish shakllarini rivojlantirishga oid qoidalar belgilangan [1]. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi esa jamiyat va ijtimoiy sohalarni raqamli rivojlantirish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun

muhim normativ asos hisoblanadi [2]. Bu hujjatlar ta’limda raqamli resurslardan oqilona foydalanish masalasining dolzarbligini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida mobil ilovalar va elektron o‘quv platformalaridan foydalanishning o‘quvchilar qiziqishi hamda amaliy faoliyatiga ta’sir etuvchi pedagogik imkoniyatlarini asoslashda yordam beradi. Ko‘rsatilgan maqsadga erishish uchun raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlarini tavsiflash, ulardan foydalanish shartlarini aniqlash hamda dars jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi. Jarayonni amalga oshirishda pedagogik tahlil, kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish va metodik loyihalash usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Texnologiya faniga qiziqish o‘quvchining darsdagi faol ishtiroki, topshiriqni mustaqil bajarishga intilishi, yangi buyum yaratishga bo‘lgan ehtiyoji va o‘z mehnati natijasini namoyish eta olishi orqali namoyon bo‘ladi. Mobil ilovalar hamda elektron platformalar ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi vosita bo‘la oladi. Masalan, qisqa videoyo‘riqnomalar ish bosqichlarini ketma-ket ko‘rsatadi; interaktiv topshiriqlar material va asboblarni farqlashga yordam beradi; raqamli viktorinalar mavzuni mustahkamlaydi; elektron portfolio esa o‘quvchining bajargan ishlarini jamlash va rivojlanishini kuzatish imkonini beradi.

Texnologiya fanini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalaridan foydalanishda elektron platformalar, interaktiv o‘qitish va virtual resurslarning o‘quv jarayonidagi imkoniyatlarini ko‘rib chiqamiz [3]. Mazkur yondashuvni boshlang‘ich ta’limga moslashtirishda topshiriqlarning yosh xususiyatlariga muvofiqligi, sodda interfeys, o‘zbek tilidagi ko‘rsatmalar va o‘qituvchi nazorati muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi. Mobil ilova yoki platforma darsning maqsadini almashtirmaydi, balki uni amalga oshirishga ko‘maklashadi. Masalan, “Qog‘ozdan buyum yasaymiz” mavzusida o‘qituvchi avval tayyor mahsulot tasvirini namoyish etadi, so‘ng qisqa animatsiya yoki video orqali buklash ketma-ketligini tushuntiradi. O‘quvchilar amaliy ishni bajarib bo‘lgach, natijani suratga olib elektron portfolioga joylashtirishi yoki sinf taqdimotida ko‘rsatishi mumkin. Bunda baholash faqat tayyor mahsulotning chiroyiga emas, balki ish ketma-ketligiga rioya qilish, xavfsizlik qoidalarini bajarish, mustaqil yechim topish va ijodiy yondashuvga ham qaratiladi.

1-jadval. Texnologiya darslarida raqamli vositalardan foydalanish yo‘nalishlari

Raqamli vosita	Darsdagi qo‘llanishi	Rivojlantiriladigan ko‘nikma
Video va animatsion yo‘riqnoma	Buyum yasash bosqichlarini ko‘rsatish	Ketma-ketlikni anglash, amaliy harakat
Interaktiv test va viktorina	Asboblar, materiallar va xavfsizlik qoidalarini mustahkamlash	Eslab qolish, tezkor fikrlash
Elektron portfolio	O‘quvchi ishlarini saqlash va taqdim etish	O‘z-o‘zini baholash, refleksiya
Onlayn hamkorlik doskasi	Guruh g‘oyalarini jamlash va loyiha rejasini tuzish	Muloqot, hamkorlik, rejalashtirish

Raqamli vositalardan foydalanishning samaradorligi ularni dars bosqichlariga to‘g‘ri joylashtirishga bog‘liq. Darsning motivatsiya bosqichida qiziqarli tasvir yoki qisqa videodan

foydalanish mumkin. Yangi mavzuni tushuntirishda bosqichma-bosqich animatsiya, amaliy faoliyatda esa o‘quvchining mustaqil yoki guruhli ishi tashkil etiladi. Yakunda elektron viktorina, o‘zaro fikr bildirish yoki portfolio orqali refleksiya o‘tkaziladi. Bunday ketma-ketlik raqamli materialni amaliy mehnat faoliyati bilan bog‘laydi. Shu bilan birga, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ekran qarshisida uzoq vaqt qolish, ortiqcha animatsiya va o‘yin elementlari asosiy o‘quv maqsadidan chalg‘itishi mumkin. Shu sababli raqamli topshiriqlar qisqa, aniq va o‘quv natijasiga yo‘naltirilgan bo‘lishi, ular qog‘oz, karton, tabiiy va qayta ishlanadigan materiallar bilan bajariladigan real amaliy ishlarni to‘ldirishi lozim. Qurilmalardan foydalanishda o‘qituvchi nazorati, internet xavfsizligi va barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish ham muhimdir.

O‘zbekiston maktablari uchun yaratilgan “Texnologiya” darsliklari ham dars mazmunini belgilashda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi. X. Sanakulov, D. Xodiyeva va A. Sanakulova muallifligidagi 3-sinf “Texnologiya” darsligi o‘quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etishga qaratilgan o‘quv materiallarini o‘z ichiga oladi [4]. Mobil ilova va platformalardagi materiallar aynan darslikdagi mavzu, kompetensiya va amaliy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirilishi maqsadga muvofiq. Bu quyidagi bosqichlarni no‘z ichiga oladi:

- Mobil ilova yoki platformani tanlashda uning o‘zbek tilidagi mazmuni, yoshga mosligi, reklama va xavfsizlik sozlamalarini hisobga olish.
- Har bir raqamli topshiriqni aniq amaliy natija bilan bog‘lash: chizma, maket, buyum yoki loyiha tayyorlash.
- Videoyo‘riqnomalarni qisqa va bosqichma-bosqich berish, so‘ng o‘quvchiga mustaqil bajarish imkonini yaratish.
- Guruhli loyihalarda raqamli doska yoki taqdimotdan foydalanib, o‘quvchilar o‘rtasida vazifalarni taqsimlash.
- Baholashda jarayon, xavfsizlik, ijodkorlik, mustaqillik va yakuniy mahsulot sifatini birgalikda e’tiborga olish.
- Raqamli faoliyat vaqtini me’yorlash hamda ekran bilan ishlashni amaliy, jismoniy faoliyat bilan navbatlashtirish.

Xulosa qilib aytganda, mobil ilovalar va elektron o‘quv platformalari boshlang‘ich sinf texnologiya darslarini ko‘rgazmali, interaktiv va o‘quvchi faoliyatiga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Ular o‘quvchilarning mavzuga qiziqishini rag‘batlantirish, amaliy ish bosqichlarini anglash, ijodiy g‘oyalarni ifodalash va o‘z natijasini tahlil qilishiga ko‘maklashadi. Biroq raqamli vositalar real mehnat faoliyatining o‘rnini egallamasligi, balki uni mazmunan boyitishi kerak. Demak, texnologiya fanida raqamli resurslardan maqsadli, yoshga mos, xavfsiz va metodik jihatdan puxta foydalanish o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlashning muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. – https://lex.uz/docs/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – https://lex.uz/docs/-5030957

BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFATINI TA'MINLASHDA PEDAGOG KADRLAR SALOHIYATI VA TA'LIM-TARBIYANING AMALIY YECHIMLARI

Nurmuhammedova Hilola Baxtiyor qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu keng qamrovli ilmiy maqolada zamonaviy boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishning konseptual va amaliy masalalari, bo'lajak hamda faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlar professional salohiyatini rivojlantirish omillari va ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan samarali amaliy yechimlar tahlil qilinadi. Boshlang'ich ta'lim sifatining ustuvor mezonlari, pedagogik kompetensiyalarning tarkibiy qismlari, o'qituvchilarning kasbiy maxorati hamda ta'lim samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ilmiy-metodik va amaliy jihatdan chuqur yoritib berilgan. Shuningdek, dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llashning nazariy-amaliy asoslari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ta'lim sifati, pedagogik salohiyat, Namangan davlat pedagogika instituti, kasbiy kompetensiya, amaliy yechimlar, interaktiv metodlar, ta'lim-tarbiya, STEAM texnologiyalari.

Bugungi jadal rivojlanayotgan va raqamlashib borayotgan jamiyatda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, xususan, boshlang'ich ta'lim sifatini yangi sifat bosqichiga olib chiqish davlat siyosatining eng ustuvor va strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim — bu uzluksiz ta'lim tizimining poydevori va ajralmas qismi bo'lib, aynan shu bosqichda shaxsning ma'naviy, intellektual, ruhiy va ruhiy-emotsional asoslari shakllanadi. Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarda mantiqiy, tanqidiy hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini, o'rganishga bo mehr va ijtimoiy moslashuvchanlikni shakllantirish bevosita mazkur davrga to'g'ri keladi.

Ta'lim sifatini ta'minlash murakkab va ko'p komponentli jarayon bo'lib, uning markazida bevosita pedagog kadr turadi. Zamonaviy sharoitda o'qituvchi faqatgina tayyor bilimlarni uzatuvchi subyekt emas, balki ta'lim jarayonini loyihalashtiruvchi, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi va ularni mustaqil bilim olishga yo'naltiruvchi fasilitator hamda moderator sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, bo'lajak pedagog kadrlar salohiyatini oshirish, xususan, Namangan davlat pedagogika instituti kabi oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yosh mutaxassislarning kasbiy-metodik tayyorgarligini kuchaytirish dolzarb ilmiy-amaliy masala sanaladi.

Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish va uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish bir qator nazariy hamda amaliy mezonlarni tizimli ravishda amaliyotga tatbiq etishni talab qiladi. Sifatli ta'lim deyilganda, nafaqat o'quvchilar tomonidan bilimlarning o'zlashtirilishi, balki ularning hayotiy ko'nikmalarga ega bo'lishi va amaliyotda qo'llay olish darajasi tushuniladi.

Boshlang'ich ta'lim sifatini ta'minlashning asosiy mezonlari va yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

- Kompetensiyaga yo'naltirilgan o'quv dasturlari va darsliklar: O'quvchilarning yosh, fiziologik va psixologik xususiyatlariga to'liq mos keladigan, ularning mantiqiy, tanqidiy va

tahliliy fikrlashini o'stirishga xizmat qiladigan zamonaviy darsliklar hamda metodik majmualarni yaratish va amaliyotga joriy etish;

- Raqamli va moddiy-texnik infratuzilma: Sinf xonalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv doskalar, ko'rgazmali va multimedia vositalari bilan boyitish. Bu o'z navbatida dars samaradorligini va o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini bir necha barobar oshiradi;
- Shaxsga yo'naltirilgan va differensial yondashuv: Har bir o'quvchining o'ziga xos idrok etish qobiliyati, tempi va qiziqishlarini inobatga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini moslashtirish va individual rivojlanish traektoriyasini belgilash;
- Formativ va xolis baholash tizimi: O'quvchilarda bilimlarni egallashga nisbatan qo'rquvni yoqotadigan, aksincha ularning o'sish dinamikasini baholovchi va doimiy rag'batlantiruvchi zamonaviy baholash mexanizmlarini qo'llash.

Boshlang'ich ta'lim sifatini ta'minlashda eng asosiy omil bu — yuqori pedagogik, metodik va shaxsiy salohiyatga ega bo'lgan pedagog kadrlardir. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning bilimi, ko mehnati, tajribasi hamda qadriyatlarining umumiy majmuasini ifodalaydi.

Zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisi quyidagi ustuvor kompetensiyalarga ega bo'lishi shart:

- Metodik va ped-texnologik kompetensiya: Dars jarayonini to'g'ri rejalashtirish, ilg'or va noaniq pedagogik usullarni tanlash hamda ularni muvaffaqiyatli qo'llay olish ko'nikmasi;
- Raqamli (psixologik va IT) kompetensiya: Axborot texnologiyalari, ta'limiy ilovalar va elektron resurslardan foydalana olish, shuningdek boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini chuqur anglash;
- Kommunikativ kompetensiya: O'quvchilar, ota-onalar va pedagogik jamoa bilan samarali hamda konstruktiv muloqot o'rnata olish mahorati;
- Refleksiv va innovatsion kompetensiya: O'z faoliyatini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash va uzluksiz ravishda o'z kasbiy mahoratini oshirib borishga bo'lgan intilish.

Namangan davlat pedagogika instituti kabi oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda nazariya va amaliyotning uzviyligini ta'minlash alohida o'rin tutadi. Talabalarni talabalik davridanoq zamonaviy metodikalar, psixologik usullar va innovatsion texnologiyalar bilan qurollantirish ularning kelajakdagi samarali faoliyati uchun mustahkam zamin yaratadi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya jarayonini bir-biridan ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bolalarga nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki ularda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish ham amaliy metodlarning to'g'ri tanlanishiga bog'liq.

Amaliyotda yuqori natija berayotgan va ta mehtimol samaradorligini oshirayotgan asosiy amaliy yechimlar hamda metodlar quyidagilardan iborat:

Ushbu usullarning dars jarayoniga unumli tatbiq etilishi o'quvchilarning passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanishiga, ularning darsga bo'lgan qiziqishi va mas'uliyati ortishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim sifatini ta'minlash va pedagog kadrlar salohiyatini oshirish bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan tizimli jarayondir. Zamonaviy talablarga javob beradigan va har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash uchun eng avvalo pedagogik ta'lim sifatini oshirish hamda amaliy yechimlarni keng tatbiq etish lozim.

Ushbu yo'nalishda ta'lim va tarbiya jarayonini yanada takomillashtirish uchun quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida, jumladan Namangan davlat pedagogika institutida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy-metodik tayyorgarlik ulushini oshirish va amaliyot darslarini maktablar bilan uzviy bog'lash;

2. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun raqamli pedagogika, STEAM ta'limi va interaktiv metodikalar bo'yicha uzluksiz qisqa muddatli trening hamda mahorat darslarini tashkil etish;

3. Boshlang'ich sinf darsliklari va o'quv materiallarini amaliy topshiriqlar, mantiqiy mashqlar hamda hayotiy ko'nikmalarga yo'naltirilgan holda yanada boyitish;

4. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini baholash va rag'batlantirishning zamonaviy metodikalarini keng joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birgalikda quramiz. — Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
3. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2006.
4. Mavlonova R.A., Tureva O.V. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. — Toshkent: "Faylasuflar jamiyati", 2013.
5. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2008.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: "Iste'dod", 2008.

2-SINF ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING KROSS-KULTURAL KOMMUNIKATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Ne’matullayeva Muazzam G‘ayratjon qizi
Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada 2-sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning kross-kultural kommunikativligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Kross-kultural kommunikativlik o‘quvchining o‘z madaniy tajribasini anglagan holda boshqa madaniyat vakillarining urf-odatlari, muloqot me’yorlari va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, farqlarni sodda tilda tushuntirishi, tinglashi va muloqot vaziyatiga mos javob bera olishi bilan tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, 2-sinf, ona tili, kross-kultural kommunikativlik, madaniyatlararo kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, empatiya, madaniy xilma-xillik, dialog, interfaol metod.

Globallashuv va ijtimoiy aloqalarning kengayishi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzishi emas, balki turli ijtimoiy va madaniy tajribaga ega insonlar bilan hurmatli muloqot qila olishini ham muhim natija sifatida ko‘rsatmoqda. Til va madaniyat o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, tilni o‘rgatish jarayonida boshqa madaniyatlarni anglash, muloqot me’yorlarini tushunish va o‘z qarashlarini boshqalarning tajribasi bilan taqqoslay olishga e’tibor berish zarurligi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan.

Boshlang‘ich sinf bosqichida mazkur vazifa alohida ehtiyotkorlikni talab qiladi. 2-sinf o‘quvchisi uchun “madaniyat” tushunchasi murakkab nazariy kategoriya sifatida emas, balki kundalik hayotdagi salomlashish, mehmondo‘stlik, bayramlar, kiyinish, ovqatlanish, oilaviy munosabat, tabiatga munosabat, o‘yin va muloqot odoblari kabi konkret vaziyatlar orqali ochib berilishi maqsadga muvofiq. Shuning uchun ona tili darslarida matn, rasm, dialog, topshiriq va kichik hikoyalarni madaniyatlararo mazmun bilan boyitish o‘quvchining kommunikativ tajribasini kengaytirishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda “intercultural communicative competence” turli madaniy va til tajribasiga ega insonlar bilan samarali va mos tarzda muloqot qilish uchun zarur bo‘lgan bilim, munosabat va ko‘nikmalar majmui sifatida talqin qilinadi. Byram modelida munosabatlar, madaniy bilim, talqin qilish va bog‘lash, kashf etish va o‘zaro ta’sirlashish ko‘nikmalari hamda tanqidiy madaniy anglash o‘zaro bog‘liq komponentlar sifatida ko‘rsatiladi. Deardorff yondashuvi esa ochiqlik, hurmat, qiziqish kabi munosabatlardan bilim va ko‘nikmalar orqali ichki natijalar, jumladan empatiya va moslashuvchanlikka, undan esa samarali xulq-atvorga olib boruvchi jarayonni ta’kidlaydi.

Mazkur nazariyalar 2-sinf uchun bevosita ko‘chirilmaydi, balki yosh xususiyatiga mos ravishda soddalashtiriladi. Masalan, “tanqidiy madaniy anglash” o‘rniga “har xil odatlar bo‘lishi mumkinligini tushunish va boshqani kamsitmaslik”, “madaniy bilim” o‘rniga “turli xalqlarning ayrim kundalik an’analari haqida sodda ma’lumot”, “talqin qilish” o‘rniga “rasm yoki hikoyadagi vaziyatni o‘z tajribasi bilan taqqoslash” kabi o‘quv harakatlari olinadi.

2-sinf o‘quvchilarida kross-kultural kommunikativlikning tarkibiy komponentlari

Komponent	Mazmuni	2-sinfda namoyon bo‘lishi	Darsdagi indikator
Madaniy ochiqlik	Farqlarni tabiiy qabul qilish, qiziqish	“Nega boshqacha?” deb qiziqish, kamsitmaslik	Savol beradi, hurmat bilan tinglaydi
Madaniy bilim	O‘z va boshqa madaniyatga oid sodda bilim	Bayram, salomlashish, taom yoki o‘yinlarni taqqoslash	Kamida ikki o‘xshash farqli jihatni aytadi
Kommunikativ ko‘nikma	Tinglash, savol berish, javob qaytarish	Dialog va juftlikdagi suhbat	Navbatni saqlaydi, odobli iboralardan foydalanadi
Empatik munosabat	Boshqa inson nuqtayi nazarini hisobga olish	“U nega shunday qilgan bo‘lishi mumkin?”ni muhokama qilish	Boshqa fikrni inkor qilmasdan izohlaydi
Refleksiya	O‘z tajribasi va qarashini anglash	“Men bugun nimani bildim?”	O‘z fikrini qisqa asoslaydi

Ona tili darslarida rivojlantirish usullari:

1. “Madaniy ko‘prik” usuli. O‘quvchilarga ikki madaniyatga oid sodda kundalik vaziyatlar beriladi. Masalan, salomlashish, mehmon kutish yoki bayram tabrigi. O‘quvchilar avval o‘z tajribasini aytadi, keyin berilgan boshqa vaziyat bilan o‘xshash va farqli jihatlarni topadi. Muhim metodik shart — “qaysi biri yaxshi?” tarzidagi baholashdan ko‘ra “qanday farq bor?” va “bu farqni qanday hurmat qilamiz?” savollaridan foydalanishdir.

2. Rasmli madaniyatlararo vaziyat. O‘qituvchi turli bolalarning kundalik hayotini aks ettiruvchi neytral rasmlardan foydalanadi. O‘quvchilar rasm asosida gap tuzadi, qahramonlarning harakatlarini tasvirlaydi va ularga odobli savollar beradi. Bu usul ona tili fanining leksik va grammatik maqsadlarini kommunikativ vazifa bilan bog‘laydi.

3. “Ikki xil, bir xil” taqqoslash metodi. O‘quvchilar biror mavzu, masalan, “salomlashish”, “nonushta”, “o‘yin”, “bayram” yoki “mehmon kutish” bo‘yicha Venn diagrammasi yoki ikki ustunli jadval tuzadi. Natijada o‘quvchi madaniyatlar o‘rtasida farqlar bilan birga umumiy insoniy ehtiyoj va qadriyatlar ham mavjudligini anglaydi.

4. Rolli dialog. O‘quvchilarga qisqa kommunikativ vaziyat beriladi: yangi sinfdosh bilan tanishish, boshqa hudud yoki mamlakatdan kelgan mehmonni kutib olish, turli an’anaga ega bola bilan suhbatlashish. Rolli o‘yinda asosiy talab — to‘g‘ri va hurmatli murojaat, savol berish, suhbatdoshni tinglash va javobga mos munosabat bildirish.

5. Hikoya asosida muhokama. Ona tili darsidagi matn yoki o‘qish uchun berilgan qisqa hikoyadan madaniy vaziyat ajratib olinadi. “Qahramon nima qildi?”, “Siz uning o‘rnida bo‘lsangiz nima der edingiz?”, “Boshqa bola bu vaziyatni qanday tushunishi mumkin?” kabi savollar orqali o‘quvchilarning perspektivani almashtirish ko‘nikmasi rivojlantiriladi.

6. “Odobli iborani top” usuli. O‘quvchilarga turli muloqot vaziyatlari berilib, mos nutqiy birlikni tanlash taklif etiladi: salomlashish, iltimos qilish, minnatdorchilik bildirish, uzr so‘rash,

fikrga qo‘shilmaslik. Keyin o‘quvchilar bu iboralarni turli madaniy vaziyatlarda qanday qo‘llash mumkinligini muhokama qiladi.

7. “Men — suhbatdoshim o‘rnida” refleksiyasi. Dars oxirida o‘quvchi boshqa qahramon nomidan bitta gap aytadi. Masalan: “Agar men yangi sinfdosh bo‘lganimda, menga qanday murojaat qilishlarini xohlardim?” Ushbu usul empatiya va kommunikativ moslashuvchanlikni sodda shaklda rivojlantiradi.

Kross-kultural kommunikativlikni baholashda faqat yodlangan madaniy faktlar emas, balki o‘quvchining muloqotdagi xatti-harakati ustuvor olinadi. Diagnostika uchun quyidagi to‘rt mezon taklif etiladi: 1) tinglash va suhbatdosh fikrini qabul qilish; 2) madaniy farqni to‘g‘ri ifodalash; 3) hurmatli nutq birliklaridan foydalanish; 4) o‘z fikrini sodda asoslash va boshqa nuqtayi nazarni hisobga olish. Har bir indikatorni “boshlang‘ich”, “rivojlanayotgan”, “yetarli” darajalari orqali kuzatuv varaqasida qayd etish mumkin.

Ona tili darsining asosiy imkoniyati shundaki, kommunikativ vazifalar bevosita til materiali bilan bog‘lanadi. Shu sababli kross-kultural mazmun alohida, fan mazmunidan uzilgan blok sifatida emas, balki matnni tushunish, gap tuzish, dialog yaratish, so‘z ma’nosini izohlash va fikrni asoslash jarayoniga singdirilishi kerak.

Bunda yosh bolalar bilan ishlashda stereotiplarni takrorlamaslik muhim. Biror xalq yoki madaniyat haqida “hamma shunday qiladi” tarzidagi umumlashtirishlar o‘rniga “ayrim oilalarda”, “ba’zi hududlarda”, “ushbu misolda” kabi ehtiyotkor ifodalar qo‘llanishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, boshqa madaniyatni o‘z madaniyatidan ustun yoki past qo‘yadigan topshiriqlardan voz kechib, o‘zaro hurmat va qiziqishga asoslangan dialogni tashkil etish lozim.

2-sinf ona tili darslarida kross-kultural kommunikativlikni rivojlantirish o‘quvchilarning til kompetensiyasini ijtimoiy va madaniy muloqot tajribasi bilan boyitadi. Tadqiqot asosida “Madaniy ko‘prik”, rasmli vaziyat, taqqoslash, rolli dialog, hikoya asosida muhokama, odobli iboralarni tanlash va refleksiya kabi usullarni darsning mavjud bosqichlariga integratsiya qilish mumkinligi asoslandi. Mazkur usullar o‘quvchilarda tinglash, savol berish, hurmat bilan fikr bildirish, empatiya, madaniy farqlarni qabul qilish va o‘z fikrini sodda asoslash kabi ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda ushbu metodlar asosida tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, boshlang‘ich va yakuniy diagnostika natijalari statistik jihatdan tahlil qilinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Byram, M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters, 1997.
2. Byram, M., Wagner, M. Making a difference: Language teaching for intercultural and international dialogue. Foreign Language Annals, 2018, 51(1), 140–151.
3. Deardorff, D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. Journal of Studies in International Education, 2006, 10(3), 241–266.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA CRISTEAM RAQAMLI TA’LIM PLATFORMASINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

G‘ofurova Mohidil Sayfutdin qizi
Oliy ta’limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy tafakkurini STEAM ta’lim texnologiyasi asosida rivojlantirishga mo‘ljallangan CriSTEAM raqamli ta’lim platformasining konseptual-pedagogik modeli yoritilgan. Platformaning boshlang‘ich diagnostika, mini-darslar, Critical Lab, STEAM Challenge, yakuniy missiya, yakuniy diagnostika hamda natijalar va progress modullaridan tashkil topgan tuzilishi asoslangan. Mualliflik modelida tanqidiy tafakkurning interpretatsiya, tahlil, dalillash, xulosa chiqarish, baholash va refleksiya komponentlari STEAM faoliyatining muammoli vaziyat, fanlararo izlanish, muhandislik loyihalash, yechimni sinash va takomillashtirish bosqichlari bilan integratsiyalangan. Tadqiqotda pedagogik modellashtirish, tizimli-funksional tahlil, kontent tahlili va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Platforma hozircha konseptual va instrumental ishlanma sifatida tavsiflanadi; uning pedagogik samaradorligi keyingi tajriba-sinov bosqichida aniqlanishi belgilangan.

Kalit so‘zlar: tanqidiy tafakkur, STEAM ta’limi, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, raqamli platforma, CriSTEAM, diagnostika, muammoli topshiriq, refleksiya.

Аннотация. В статье раскрыта концептуально-педагогическая модель цифровой образовательной платформы CriSTEAM, предназначенной для развития критического мышления будущих учителей начальных классов на основе технологии STEAM-образования. Обоснована структура платформы, включающая входную диагностику, мини-уроки, Critical Lab, STEAM Challenge, итоговую миссию, итоговую диагностику, а также модули результатов и прогресса. В авторской модели интерпретация, анализ, аргументация, умозаключение, оценка и рефлексия интегрированы с проблемной ситуацией, междисциплинарным исследованием, инженерным проектированием, апробацией и совершенствованием решения. Использованы методы педагогического моделирования, системно-функционального, контентного и сравнительного анализа. Эффективность платформы подлежит проверке на последующем опытно-экспериментальном этапе.

Ключевые слова: критическое мышление, STEAM-образование, будущий учитель начальных классов, цифровая платформа, CriSTEAM, диагностика, проблемное задание, рефлексия.

Abstract. The article presents the conceptual and pedagogical model of the CriSTEAM digital learning platform designed to develop prospective primary school teachers’ critical thinking through STEAM education. The platform comprises initial diagnostics, mini-lessons, Critical Lab, STEAM Challenge, a final mission, final diagnostics, and results and progress modules. In the proposed model, interpretation, analysis, argumentation, inference, evaluation, and reflection are integrated with problem situations, interdisciplinary inquiry, engineering design, solution testing, and iterative improvement. Pedagogical modelling, systems-functional

analysis, content analysis, and comparative analysis were employed. At this stage, CriSTEAM is described as a conceptual and instructional product; its pedagogical effectiveness will be established through subsequent experimental work.

Keywords: critical thinking, STEAM education, prospective primary school teacher, digital platform, CriSTEAM, diagnostics, problem-based task, reflection.

Raqamli transformatsiya sharoitida oliy pedagogik ta’lim oldida bo‘lajak o‘qituvchini tayyor bilimni takrorlovchi emas, balki axborotni tekshiruvchi, muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qiluvchi, dalilga tayangan qaror qabul qiluvchi va o‘z pedagogik faoliyatini refleksiv baholovchi mutaxassis sifatida tayyorlash vazifasi turibdi. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ta’limga ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va ilmiy-innovatsion faoliyatni kuchaytirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [1]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy asoslari mustahkamlangan [2].

Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi bir vaqtning o‘zida bir nechta fan sohalarini bog‘laydi, o‘quvchilarning dastlabki ilmiy tasavvurlarini shakllantiradi va ularni savol berish, kuzatish, taqqoslash hamda xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining tanqidiy tafakkuri faqat akademik natija emas, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatining funksional sharti hisoblanadi. STEAM yondashuvi real muammolarni fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika vositalari orqali hal etishni nazarda tutgani sababli bunday tafakkurni faoliyat jarayonida rivojlantirish imkonini beradi.

So‘nggi tizimli sharhlar STEAM ta’limi o‘quv natijalari, motivatsiya, fanlararo bilim va rivojlantiruvchi ko‘nikmalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi [3; 4]. Shu bilan birga, STEAMni dars amaliyotiga ko‘chirishda o‘qituvchilarning fanlararo loyihalash malakasi, baholash mezonlarining aniqligi va faoliyatlar ketma-ketligining metodik ta’minoti muhim muammo bo‘lib qolmoqda [5]. Mazkur ehtiyojlar bo‘lajak o‘qituvchiga qisqa nazariy material, muammoli mashq, loyiha topshirig‘i, diagnostika va refleksiyani yagona raqamli muhitda taqdim etadigan vositani ishlab chiqishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili

Tanqidiy tafakkur ilmiy adabiyotlarda maqsadga yo‘naltirilgan, o‘zini o‘zi nazorat qiluvchi hukm chiqarish jarayoni sifatida talqin qilinadi. P. Facione ekspertlar konsensusiga asoslangan modelda interpretatsiya, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, izohlash va o‘zini o‘zi boshqarishni uning tayanch kognitiv ko‘nikmalari sifatida ajratgan [6]. D. Kuhn tanqidiy tafakkurning rivojlanishini dalilni shakllantirish, muqobil qarashlarni ko‘rib chiqish va dialogda o‘z pozitsiyasini qayta baholash bilan bog‘laydi [7]. Bu yondashuvlardan kelib chiqib, pedagogik topshiriq faqat to‘g‘ri javobni aniqlash bilan cheklanmasligi, balki javobning sababi, dalili, muqobil yechimi va takomillashtirish yo‘lini ochib berishi lozim.

Integratsiyalashgan STEM ta’limining konseptual doirasi fanlararo bilimni real vaziyatlarda qo‘llash, muhandislik dizayni va texnologik vositalar orqali yechim yaratishga tayanadi [8]. STEAM tarkibiga san’at komponentining qo‘shilishi yechimning estetik, kommunikativ va insoniy jihatlarini ham hisobga olishga yordam beradi. Boshlang‘ich ta’limga

oid tadqiqotlar STEAM faoliyatlarining ayniqsa amaliy tajriba, hamkorlik, modellashtirish va mahsulot yaratish orqali o‘quvchilar ishtirokini kuchaytirishini ko‘rsatadi [4; 9].

Bo‘lajak o‘qituvchilar bilan olib borilgan tadqiqotlarda STEAM integratsiyasi ularning fanlararo bilimlari va kasbiy moyilligiga ta’sir qilishi [10], raqamli hamda mobil vositalar esa motivatsiya va o‘quv natijalarini qo‘llab-quvvatlashi qayd etilgan [11]. Biroq alohida video, test yoki loyiha topshirig‘i o‘z-o‘zicha uzluksiz rivojlantiruvchi tizim yaratmaydi. Tanqidiy tafakkurning bosqichma-bosqich shakllanishi uchun diagnostika, o‘rganish, mashq qilish, yechim yaratish, fikr-mulohaza olish va qayta baholash elementlari bir-biri bilan bog‘langan bo‘lishi kerak. CriSTEAM aynan ushbu metodik bo‘shliqni to‘ldirishga yo‘naltirilgan.

Tadqiqot nazariy-loyihaviy xususiyatga ega. Unda: 1) tanqidiy tafakkur va STEAM ta’limiga oid manbalarni kontent tahlil qilish; 2) mavjud yondashuvlardagi funksiyalarni qiyosiy tahlil qilish; 3) platforma modullari o‘rtasidagi aloqalarni tizimli-funksional tahlil qilish; 4) o‘quv jarayonining maqsad, mazmun, faoliyat, baholash va natija bloklarini pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Modelni ishlab chiqishda quyidagi tamoyillar qabul qilindi: fanlararo integratsiya; muammoga yo‘naltirilganlik; faoliyat orqali o‘rganish; diagnostik uzluksizlik; murakkablikning izchil ortishi; qisqa va mobil o‘quv birliklari; dalilga asoslangan baholash; refleksiya; foydalanuvchi faolligini qo‘llab-quvvatlovchi gamifikatsiya. Mazkur maqolada tajriba-sinov natijalari keltirilmaydi. Shuning uchun platformaning ta’siri haqidagi fikrlar empirik isbotlangan natija emas, balki nazariy jihatdan asoslangan pedagogik imkoniyat sifatida bayon qilinadi.

CriSTEAM platformasining konseptual g‘oyasi

CriSTEAM nomi “critical thinking” va “STEAM” tushunchalarining mazmuniy birikmasini ifodalaydi. Platformaning bosh maqsadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini real ta’limiy va ijtimoiy-ekologik muammolarni tahlil qilish, zarur ma’lumotni tanlash, bir nechta fan nuqtayi nazarini birlashtirish, asoslangan yechim yaratish va uni baholashga jalb etishdir. Platforma alohida elektron resurslar to‘plami sifatida emas, balki “diagnostika – o‘rganish – tahlil – loyihalash – integrativ yechim – qayta diagnostika – refleksiya” sikli asosida qurilgan pedagogik tizim sifatida talqin qilinadi.

Platformaning mazmuni bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kontekstiga yaqin vaziyatlar asosida tashkil etiladi. Suvni tejash, ekologik sinfxona, xavfsiz maktab hududi, mustahkam va tejamkor ko‘prik, issiqlikni saqlaydigan uy kabi mavzular tabiatshunoslik va matematika bilimlarini muhandislik loyihasi, texnologik tanlov hamda estetik taqdimot bilan bog‘lash imkonini beradi. Bunda matematika topshiriqlari haddan tashqari murakkablashtirilmaydi; ular o‘lchash, taqqoslash, nisbat, jadval va oddiy hisob-kitoblarni asoslangan qaror qabul qilish vositasiga aylantiradi.

Har bir o‘quv mikrosiklida mazmun va fikrlash amali o‘zaro moslashtiriladi: mini-dars muammo uchun zarur tayanch bilimni beradi, Critical Lab shu bilim asosida ma’lumotni tekshirish va tahlil qilishni talab etadi, STEAM Challenge esa bilim hamda tahlil natijasini amaliy yechimga ko‘chirishga undaydi. Shunday ketma-ketlik reproduktiv o‘zlashtirishdan konstruktiv faoliyatga o‘tishni ta’minlaydi va yakuniy missiya uchun zarur fikrlash tajribasini bosqichma-bosqich to‘playdi.

1-jadval. CriSTEAM platformasi modullarining didaktik funksiyalari

№	Modul	Mazmuni	Tanqidiy tafakkurga yo‘naltirilgan funksiya
1	Boshlang‘ich diagnostika	20 ta yopiq va yarim yopiq topshiriq orqali boshlang‘ich holatni aniqlash.	Axborotni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va baholashdagi dastlabki darajani belgilash.
2	Mini-darslar	Tabiiy fanlar va o‘rta murakkablikdagi matematika integratsiyasiga asoslangan 10 ta 3–5 daqiqalik dars.	Muammo uchun zarur tushuncha va usullarni qisqa, vizual va kontekstli shaklda o‘zlashtirish.
3	Critical Lab	Har bir mavzu bo‘yicha tahliliy mashqlar, taqqoslash, sabab-oqibat va dalilni tekshirish.	Interpretatsiya, tahlil, dalillash va refleksiyani maqsadli mashq qildirish.
4	STEAM Challenge	Muammoli vaziyat asosida loyiha g‘oyasi, jadval, ketma-ketlik, model yoki tanlov topshiriqlari.	Fanlararo bilimni yechim yaratishda qo‘llash, mezonlar asosida variantlarni tanlash.
5	Yakuniy missiya	“Aqlli ekologik maktab” singari barcha modullarni birlashtiruvchi kompleks topshiriq.	Tizimli fikrlash, qaror qabul qilish, integrativ yechim va oqibatlarni baholash.
6	Yakuniy diagnostika	Boshlang‘ich diagnostika bilan mazmuniy va komponentli mos 20 ta topshiriq.	Rivojlanish dinamikasini bir xil mezonlar asosida aniqlash.
7	Natijalar va progress	Umumiy ball, modul kesimidagi ko‘rsatkichlar, yulduz va nishonlar.	O‘z natijasini kuzatish, kuchli va rivojlantirilishi lozim bo‘lgan jihatlarni anglash.

Tanqidiy tafakkur va STEAM faoliyatining integratsiyasi

Platformadagi topshiriqlar tanqidiy tafakkur komponentlarini bevosita faollashtiradigan amallar asosida loyihalashtiriladi. Interpretatsiya vaziyatdagi asosiy ma’lumotni ajratish bilan; tahlil obyektlar o‘rtasidagi bog‘lanish va sabab-oqibatni aniqlash bilan; dalillash tanlangan yechimni mezon va faktlar orqali asoslash bilan; xulosa chiqarish mavjud ma’lumotdan mantiqiy natijaga kelish bilan; baholash manba, usul yoki yechimning ishonchliligini tekshirish bilan; refleksiya esa o‘z qarorini qayta ko‘rib chiqish bilan bog‘lanadi.

2-jadval. Tanqidiy tafakkur komponentlarining platformadagi ifodasi

Komponent	Talabaning aqliy amali	Platformadagi topshiriq belgisi	Baholash dalili
Interpretatsiya	Muammoni va shartlarni to‘g‘ri tushunadi.	Muhim ma’lumotni tanlash, tasniflash.	Tanlangan ma’lumotning mosligi.
Tahlil	Bog‘lanish, farq va sabablarni aniqlaydi.	Taqqoslash, ketma-ketlik, sabab–oqibat.	Mantiqiy bog‘lanishning to‘g‘riligi.
Dalillash	Qarorini fakt va mezon bilan asoslaydi.	Eng maqbul variantni sabab bilan tanlash.	Dalilning aniqligi va yetarliligi.
Xulosa chiqarish	Ma’lumotdan asosli natija hosil qiladi.	Prognoz, natija va oqibatni aniqlash.	Xulosaning berilgan ma’lumotga mosligi.
Baholash	Yechimning kuchli va zaif tomonini tekshiradi.	Mezon bo‘yicha tekshirish va xatoni topish.	Mezonlardan izchil foydalanish.
Refleksiya	O‘z fikrlash jarayonini qayta ko‘radi.	Natija va progressni tahlil qilish.	Xatoni anglash va tuzatish yo‘lini belgilash.

Foydalanuvchi ro‘yxatdan o‘tgach, boshlang‘ich diagnostikani bajaradi. Diagnostika natijasi keyingi faoliyat uchun boshlang‘ich nuqta vazifasini bajaradi, biroq ta’limiy kontentdan foydalanishni cheklamaydi. Talaba 10 ta mini-darsni izchil o‘rganadi; har bir mini-darsdan keyin Critical Lab mashqlari orqali mavzudagi axborotni tahlil qiladi va STEAM Challenge orqali amaliy yechim yaratadi. Modullar yakunida kompleks missiya bajariladi. Shundan so‘ng yakuniy diagnostika o‘tkazilib, natijalar boshlang‘ich ko‘rsatkichlar bilan komponentlar kesimida qiyoslanadi. Progress oynasi foydalanuvchiga umumiy ball va modul natijalarini ko‘rsatadi.

Platformada foydalanuvchini o‘quv jarayoni bosqichlari bilan tanishtiruvchi virtual pedagogik yordamchi — robot-personaj ham joriy etilgan. Mazkur yordamchi diagnostika, mini-darslar, Critical Lab, STEAM Challenge, missiyalar va yakuniy baholashning vazifalarini qisqa hamda tushunarli izohlar orqali bayon qiladi. Virtual yordamchi foydalanuvchiga navbatdagi faoliyatni aniqlash, platformadagi modullar o‘rtasidagi izchillikni anglash va mustaqil ta’lim jarayonini boshqarishda ko‘maklashadi. Uning vizual va interaktiv shaklda taqdim etilishi raqamli muhitning jozibadorligini oshirish, foydalanuvchi faolligini qo‘llab-quvvatlash hamda platformadan foydalanish jarayonini soddalashtirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan virtual pedagogik yordamchi CriSTEAM platformasida yo‘naltiruvchi, motivatsion va axborot beruvchi funksiyalarni bajaradi.

Gamifikatsiya elementlari – yulduz, nishon va missiya – faqat tashqi rag‘bat vazifasini bajarmasligi kerak. Ular muayyan fikrlash amalining muvaffaqiyatli bajarilganini bildiruvchi mazmunli indikatorga aylantiriladi. Masalan, dalilni tekshirish topshiriqlarida barqaror natija

ko‘rsatgan foydalanuvchiga “Dalil tekshiruvchisi”, bir nechta fan bilimini uyg‘unlashtirgan yechim uchun “STEAM integratori” nishoni berilishi mumkin. Bunday yondashuv baholash bilan motivatsiya o‘rtasidagi mazmuniy aloqani ta’minlaydi.

CriSTEAM modelining ilmiy yangiligi

Taklif etilayotgan modelning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi: birinchidan, tanqidiy tafakkurning kognitiv komponentlari STEAM faoliyatining aniq bosqichlari bilan operatsion darajada bog‘langan; ikkinchidan, qisqa mini-dars, tahliliy laboratoriya va loyiha chaqirig‘i yagona mikrosiklga birlashtirilgan; uchinchidan, boshlang‘ich va yakuniy diagnostika platformadagi o‘quv faoliyatlari bilan mazmuniy muvofiqlikda qurilgan; to‘rtinchidan, kompleks missiya alohida topshiriqlarda shakllangan ko‘nikmalarni yangi vaziyatga ko‘chirish vositasi sifatida kiritilgan; beshinchidan, natijalar faqat umumiy ball bilan emas, tanqidiy tafakkur komponentlari va modullar kesimida aks ettirilishi nazarda tutilgan.

Ushbu yangilikni mutlaq xalqaro yangilik sifatida emas, balki muallif tomonidan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash kontekstida ishlab chiqilgan pedagogik-integrativ yechim sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Chunki STEAM, raqamli ta’lim, diagnostika va gamifikatsiya alohida yo‘nalishlar sifatida mavjud; CriSTEAMning o‘ziga xosligi ularning maqsadli ketma-ketligi, komponentlararo mosligi va tanqidiy tafakkur mezonlari asosidagi yagona arxitekturasidadir.

CriSTEAM platformasi nazariy jihatdan bir qator pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Birinchidan, mobil va qisqa format talabaning mustaqil o‘rganishini qo‘llab-quvvatlaydi. Ikkinchidan, topshiriqlarning real hayotiy konteksti bilimni yangi vaziyatda qo‘llashga undaydi. Uchinchidan, modul bo‘yicha natijalar o‘z-o‘zini nazorat qilish va individual ta’lim trayektoriyasini belgilash uchun ma’lumot beradi. To‘rtinchidan, platformada to‘plangan anonimlashtirilgan natijalar tadqiqotchiga topshiriqlar qiyinligi, komponentlar dinamikasi va o‘quv faolligini tahlil qilish imkonini yaratadi. Beshinchidan, veb-platforma tajriba-sinov jarayonida bir xil kontent va baholash shartlarini turli guruhlarga yetkazishga yordam beradi.

Shu bilan birga, platformadan foydalanish avtomatik ravishda tanqidiy tafakkur rivojlanishini kafolatlamaydi. Natija topshiriqlar sifati, mezonlarning aniqligi, fikr-mulohazaning mazmuni, o‘qituvchi fasilitatsiyasi, raqamli kirish imkoniyati va talabaning faol ishtirokiga bog‘liq. Yopiq testlar baholashning tezkorligini oshiradi, ammo murakkab dalillash va refleksiyani to‘liq o‘lchashda cheklangan. Shu sababli keyingi bosqichda platforma ko‘rsatkichlarini kuzatuv, rubrika asosidagi loyiha bahosi va so‘rovnoma ma’lumotlari bilan triangulyatsiya qilish lozim.

Keyingi empirik bosqichda kvazi-eksperimental dizayndan foydalanish mumkin. Tajriba va nazorat guruhlarida boshlang‘ich hamda yakuniy diagnostika o‘tkazilib, umumiy ball bilan birga interpretatsiya, tahlil, dalillash, xulosa chiqarish, baholash va refleksiya ko‘rsatkichlari qiyoslanadi. Guruhlar ichidagi o‘zgarish va guruhlararo farq tegishli parametrik yoki noparametrik mezonlar orqali tekshiriladi; ta’sir kattaligi ham hisoblanadi. Diagnostika vositasining mazmuniy validligi ekspert bahosi bilan, ichki izchilligi esa mos statistik ko‘rsatkichlar bilan aniqlanishi zarur. Bunday dizayn platformaning imkoniyati haqidagi nazariy xulosalarni empirik dalilga aylantiradi.

CriSTEAM platformasi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy tafakkurini STEAM ta’lim texnologiyasi asosida rivojlantirishga qaratilgan yaxlit pedagogik vosita sifatida ishlab chiqildi. Uning konseptual ustuni diagnostika, qisqa nazariy o‘rganish, tahliliy mashq, fanlararo loyiha, integrativ missiya, qayta diagnostika va refleksiya o‘rtasidagi uzviy aloqadan iborat.

Platformaning asosiy metodik afzalligi tanqidiy tafakkur komponentlarini umumiy shior yoki kutiladigan natija sifatida emas, balki har bir moduldagi aniq o‘quv amali va baholash dalili orqali ifodalashidadir. Critical Lab fikrni tahlil qilish va tekshirishga, STEAM Challenge yechim yaratish va asoslashga, yakuniy missiya esa ko‘nikmalarni yangi kompleks vaziyatga ko‘chirishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich va yakuniy diagnostikaning mazmuniy mosligi rivojlanish dinamikasini aniqlash uchun asos yaratadi.

Maqolada taqdim etilgan natijalar konseptual-loyihaviy bosqichga tegishli. Navbatdagi tadqiqot vazifasi platforma topshiriqlarini ekspertizadan o‘tkazish, diagnostik vositalarning validligi va ishonchliligini tekshirish, tajriba-sinov guruhlarida CriSTEAMning pedagogik samaradorligini aniqlash hamda olingan natijalarni statistik va sifat tahlili orqali asoslashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. https://lex.uz/docs/-4545884
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/docs/-5013007
3. Amanova A. K., Butabayeva L. A., Abayeva G. A., Umirbekova A. N., Abildina S. K., Makhmetova A. A. A systematic review of the implementation of STEAM education in schools. Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education. 2025. Vol. 21, No. 1. em2568. https://doi.org/10.29333/ejmste/15894
4. Yim I. H. Y., Su J., Wegerif R. STEAM in practice and research in primary schools: a systematic literature review. Research in Science & Technological Education. 2025. Vol. 43, No. 4. P. 1065–1089. https://doi.org/10.1080/02635143.2024.2440424
5. Teixeira P. B. et al. Challenges and potential in implementing STE(A)M in teachers’ practices: a systematic review. International Journal of Mathematical Education in Science and Technology. 2025. https://doi.org/10.1080/0020739X.2025.2496701
6. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. The Delphi Report. Millbrae, CA: California Academic Press, 1990.
7. Kuhn D. Thinking Together and Alone. Educational Researcher. 2015. Vol. 44, No. 1. P. 46–53. https://doi.org/10.3102/0013189X15569530
8. Kelley T. R., Knowles J. G. A conceptual framework for integrated STEM education. International Journal of STEM Education. 2016. Vol. 3. Article 11. https://doi.org/10.1186/s40594-016-0046-z
9. Trowsdale J., Davies R. How a particular STEAM model is developing primary education: lessons from the Teach-Make project (England). Journal of Research in Innovative Teaching & Learning. 2025. Vol. 18, No. 2. P. 285–298. https://doi.org/10.1108/JRIT-10-2022-0066

10. An S. The impact of STEAM integration on preservice teachers’ disposition and knowledge. Journal of Research in Innovative Teaching & Learning. 2020. Vol. 13, No. 1. P. 27–42. https://doi.org/10.1108/JRIT-01-2020-0005
11. Shurygin V., Anisimova T., Orazbekova R., Pronkin N. Modern approaches to teaching future teachers of mathematics: the use of mobile applications and their impact on students’ motivation and academic success in the context of STEM education. Interactive Learning Environments. 2024. Vol. 32, No. 6. P. 2884–2898. https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2162548
12. Syukri M., Ukhaira Z., Zainuddin Z., Herliana F., Arsad N. M. The influence of STEAM-based learning application on students’ critical thinking ability. Asian Journal of Science Education. 2022. Vol. 4, No. 2. P. 37–45. https://doi.org/10.24815/ajse.v4i2.28272

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TEXNIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

O'lmasboyeva Shoxsanam Abrorjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
mutaxassisligi 2-kurs magistranti
E-mail: olmasboyeva02@gmail.com
Tel: +998 93-442-14-74

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari, ularning mazmuni va amaliy ahamiyati yoritilgan. Texnik tafakkurni shakllantirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, interfaol metodlar,STEAM yondashuvi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida texnik obyektlarni kuzatish, ularning tuzilishi va ishlash tamoyillarini anglash, modellashtirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yechimlar ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni dars jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning bilish faolligi, texnik savodxonligi va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari ochib berilgan. Maqolada boshlang'ich ta'limda texnik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va samarali metodik yondashuvlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *boshlang’ich ta’lim, texnik tafakkur, zamonaviy ta’lim, pedagogik texnologiyalar, STEAM, muammoli ta’lim, loyiha metodi, interfaol metodlar, modellashtirish, texnik savodxonlik, ijodiy fikrlash.*

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Улмасбоева Шохсанам Аброржон кизи
Наманганский государственный педагогический институт
Магистрант 2-го курса специальности «Теория и методика образования и воспитания»
E-mail: olmasboyeva02@gmail.com Tel: +998 93-442-14-74

Аннотация: В данной статье освещаются современные педагогические технологии развития технического мышления учащихся в процессе начального образования, раскрываются их содержание и практическое значение. Анализируются возможности использования проблемного обучения, метода проектов, интерактивных методов, STEAM-подхода и информационно-коммуникационных технологий в формировании технического мышления. Особое внимание уделяется развитию у учащихся начальных классов навыков наблюдения за техническими объектами, понимания их структуры и принципов функционирования, моделирования, самостоятельного мышления и

разработки творческих решений. Также раскрываются пути развития познавательной активности, технической грамотности и практических компетенций учащихся посредством интеграции современных педагогических технологий в учебный процесс. В статье обосновываются педагогические условия и эффективные методические подходы к развитию технического мышления в начальном образовании.

Ключевые слова: *начальное образование, техническое мышление, современное образование, педагогические технологии, STEAM, проблемное обучение, метод проектов, интерактивные методы, моделирование, техническая грамотность, творческое мышление.*

MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING TECHNICAL THINKING IN PRIMARY EDUCATION

O'lmasboyeva Shoxsanam Abrorjon qizi
Namangan State Pedagogical Institute
2nd-year Master’s Student, Theory and Methodology of Education and Upbringing
E-mail: olmasboyeva02@gmail.com Tel: +998 93-442-14-74

Abstract: This article examines modern pedagogical technologies for developing students' technical thinking in primary education, highlighting their content and practical significance. It analyzes the potential of problem-based learning, the project method, interactive methods, the STEAM approach, and information and communication technologies in the development of technical thinking. Particular attention is paid to developing primary school students' skills in observing technical objects, understanding their structure and operating principles, modeling, independent thinking, and developing creative solutions. The article also explores ways to enhance students' cognitive activity, technical literacy, and practical competencies through the integration of modern pedagogical technologies into the educational process. Furthermore, the pedagogical conditions and effective methodological approaches for developing technical thinking in primary education are substantiated.

Keywords: *primary education, technical thinking, modern education, pedagogical technologies, STEAM, problem-based learning, project method, interactive methods, modeling, technical literacy, creative thinking.*

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar o'quvchilarni mustaqil, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilmoqda. Hozirgi kundagi bu zamonaviy ta'limning asosiy vazifalari o'quvchilarni tayyor bilimlarni o'rganuvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan va muammoli vaziyatlarni tahlil qila oladigan va unga yechim topa oladigan o'quvchilarni tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu ko'nikmalarni shakllantirish keyingi ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida texnik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [1].

Texnik tafakkur o'quvchining texnik obyektlar, ularning tuzilishi, ishlash prinsiplari va o'zaro bog'liqligini anglash, muammolarni aniqlash hamda ularni hal etishning to'g'ri yo'llarini topish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur tafakkur turi kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish,

modellashtirish, loyihalash va amaliy harakatlar orqali rivojlanadi. Boshlang'ich ta'lim davrida ushbu ko'nikmalarni shakllantirish o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni kundalik hayotda uchraydigan texnik jarayon va hodisalarni anglashga tayyorlaydi.

Tadqiqotning asosiy muammosi boshlang'ich sinf o'quvchilarida texnik tafakkurni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish usullarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning maqsadi esa STEAM, muammoli ta'lim, loyiha va interfaol metodlarning texnik tafakkurni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini o'rganishdir.

Tadqiqotning nazariy asosini shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotning yangiligi boshlang'ich ta'limda texnik tafakkurni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'qituvchilariga darslarni samarali tashkil etish va o'quvchilarning texnik hamda ijodiy fikrlashini rivojlantirishda amaliy yordam beradi [2].

Asosiy qism

Boshlang'ich ta'limda texnik tafakkurni rivojlantirish o'quvchilarning atrof-muhitni anglash, turli buyumlarning tuzilishi va ishlash jarayonlarini tushunish hamda amaliy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq. Bu jarayonda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish va ularga mos topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Oddiy konstruksiyalar yaratish, predmetlarni qismlarga ajratib o'rganish, chizma va modellar bilan ishlash kabi mashg'ulotlar bolalarda texnik fikrlashning dastlabki ko'nikmalarini shakllantiradi [3].

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirish uchun loyihaga asoslangan ta'lim, STEAM texnologiyalari va konstruktorlik-modellashtirish metodlari eng samarali zamonaviy pedagogik vositalar hisoblanadi.

Asosiy zamonaviy pedagogik texnologiyalar

1. Loyiha texnologiyasi. O'quvchilar kichik guruhlarda muayyan texnik vazifa yoki oddiy mexanizmni loyihalashtirib, uni amalda bajaradilar va o'z ishining natijasini baholaydilar. Bu ularda fazoviy tasavvur va mantiqiy fikrlashni shakllantiradi. Bu metod ham texnik tafakkurni rivojlantirishda muhim vositalardan biridir. Masalan, «Qog'ozdan ko'prik yasash», «Harakatlanuvchi o'yinchoq yaratish», «Mashinaning modelini yasash» kabi loyihalar o'quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtiradi.

2. STEAM ta'lim yondashuvi. Fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlarini birlashtirib, boshlang'ich sinf darslarida amaliy tajribalar o'tkazish orqali texnik ko'nikmalarni oshiradi va texnik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun keng imkon yaratadi. Boshlang'ich sinflarda STEAM mashg'ulotlarini murakkab ko'rinishda emas, ularning yosh xususiyatiga mos holda amaliy topshiriqlar asosida tashkil etish kerak. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari murakkab topshiriqlarni tushunishga va bajarishga qiynaladi, bu esa mashg'ulotni zerikarli va qiziqarsiz qilishi mumkin [4].

3. Konstruktorlik va modellashtirish mashg'ulotlari. Lampa, o'yinchoq yoki oddiy mexanik detallar yordamida buyumlarning maketlarini yig'ish o'quvchining qo'l mehnati va texnik qobiliyatini, ijodkorligini, fazoviy tasavvuri va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda

muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bu mashg'ulot xalqaro baholash dasturlarida talab etiladigan muammoni aniqlash, unga yechim topish va natijani baholash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Modellashtirish mashg'ulotida o'quvchilar har xil buyumlarning yoki qurilmalarning modelini yaratadi. Masalan, uy, ko'prik, avtomobil, suv tegirmoni va boshqa narsalarning modellarini yaratishi mumkin. Bu mashg'ulotda o'quvchi tayyor namunani shunchaki takrorlamasdan, mustaqil fikrlab yangi g'oya yaratishga harakat qiladi va o'z ishini tekshirib o'zini o'zi baholaydi [3].

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli vositalar. Interfaol darslar va vizual 3D modellar orqali texnik jarayonlarni tushuntirish o'quvchining faniga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va mavzuni ko'rgazmali, tushunarli tarzda bayon etish hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, elektron darsliklar, ta'limiy videolar va qiziqarli topshiriqlardan foydalanish mumkin. AKTdan maqsadli foydalanish orqali darslarni qiziqarli va samarali tashkil etish, axborotlarni izlash va undan to'g'ri foydalanish imkoniyati yaratiladi [5].

5. Muammoli ta’lim texnologiyasi. O'quvchilarning tayyor bilimni o'rganishdan ko'ra o'quvchi oldiga texnik xarakterdagi mantiqiy muammo qo'yilib, uni mustaqil hal etish yo'llarini izlash, muammoning yechimini topish va xulosa chiqarish talab etiladi. Boshlang'ich sinflarda muammoli ta'limdan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tafakkuri, ijodkorligi va muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Texnik tafakkur o'quvchilarda texnik vositalar va jarayonlar haqidagi bilimlarni shakllantiradi, muammoni tahlil qilish, mustaqil fikrlash, sabab-natijani aniqlash, loyihalash, modellashtirish va amaliy yechimlar topish kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, xususan, muammoli ta'lim, loyihaviy ta'lim, interfaol metodlar, STEAM yondashuvi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda amaliy mashg'ulotlardan samarali foydalanish o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Bunday yondashuvlar ta'lim jarayonini o'quvchi uchun qiziqarli, faol va ijodiy tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, texnik tafakkurni rivojlantirishda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar bilan uyg'unlashtirish hamda mustaqil ijodiy faoliyatga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta egallashi va ularni dars mazmuniga to'g'ri integratsiya qilishi ta'lim samaradorligini oshiradi. Boshlang'ich sinfdanoq texnik tafakkurni rivojlantirish o'quvchining kelgusidagi faoliyati uchun mustahkam poydevor bo'ladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni maqsadli va samarali qo'llash orqali texnik jihatdan fikrlaydigan, yangilikka intiluvchan, muammolarga ijodiy yondasha oladigan va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasiga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash imkoniyati kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida. — Toshkent, 2023.

2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan 2024-yilda amalga oshirilgan ishlar to'g'risida ma'lumot. — 2025-yil 6-yanvar.
3. Mirzayeva N.A. Boshlang'ich ta'limda STEAM: darslik. – Chirchiq: «Sarbon LLS», 2024. – 192 b.
4. Турсунова, Ш. Б. (2021). Олий таълим муассасаларида бўлажак технологик таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш. *Academic research in educational sciences*, *2*(6), 824-830.
5. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich ta'limda STEAM: darslik. – Toshkent: «ZEBO PRINT», 2024. – 288 b.
6. Tursunova, S. (2025). O ‘zbekistonda ESG Tamoyillarining Ta'limga Integratsiyasi: Yutuqlar, Muammolar Va Istiqbollari. *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali*, *674426*.
7. Yuldasheva G. Ta'limda axborot texnologiyalari: darslik. – Toshkent: «Mehr-nuri», 2024. – 344 b.
8. Bakhromovna, T. S. Characteristics of the Teacher of the Future Technological Education.

Internet manbalari:

– www.interspp.com
– www.researcher.uz
– www.ziyonet.uz

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN TA’LIM TRAYEKTORIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Alijonova Zinnatoy G’ayratali qizi
Namangan davlat pedagogika Instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya:ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida an’anaviy darslik materiallarini sun’iy intellekt (ai-tutor) texnologiyalari yordamida shaxsiylashtirish va har bir o‘quvchi uchun individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish metodikasi yoritilgan. Tadqiqot doirasida o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda darslik topshiriqlarini uchta bosqichga tabaqalash, javobni tayyor holda bermasdan yo‘naltiruvchi muloqot tizimini joriy etish hamda raqamli rag‘batlantirish usullari amaliy jihatdan asoslab berilgan. Metodikaning tatbiq etilishi o‘quvchilarda mexanik yodlash va ko‘chirish odatlarini kamaytirishi hamda mantiqiy fikrlash motivatsiyasini oshirishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, matematika, sun’iy intellekt, ai-tutor, individual trayektoriya, tabaqalashtirilgan ta’lim, mantiqiy tafakkur.

Annotation:this article describes the methodology of personalizing traditional textbook materials using artificial intelligence (ai-tutor) technologies and forming an individual educational trajectory for each student in primary school mathematics lessons. Within the framework of the research, taking into account the age characteristics of students, the differentiation of textbook tasks into three stages, the introduction of a system of guiding communication without giving the answer ready, and digital motivation methods are practically justified. It is shown that the application of the methodology reduces mechanical memorization and copying habits in students and increases the motivation for logical thinking.

Keywords: primary education, mathematics, artificial intelligence, ai-tutor, individual trajectory, differentiated education, logical thinking.

Аннотация:в данной статье описана методика персонализации традиционных учебных материалов с использованием технологий искусственного интеллекта (ai-tutor) и формирования индивидуальной образовательной траектории для каждого учащегося на уроках математики в начальной школе. В рамках исследования практически обоснованы дифференциация учебных заданий на три этапа с учетом возрастных особенностей учащихся, внедрение системы направляющего общения без выдачи готового ответа, методы цифрового стимулирования. Показано, что применение методики снижает у учащихся привычки к механическому заучиванию и списыванию, повышает мотивацию к логическому мнению.

Ключевые слова: начальное образование, математика, искусственный интеллект, ai-tutor, индивидуальная траектория, дифференцированное обучение, логическое мышление.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining mantiqiy, tizimli va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda poydevor davr hisoblanadi. Ayniqsa, matematika fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilar nafaqat hisoblash amallarini bajarishni, balki hayotiy muammoviy vaziyatlarni

qadam-baqadam rejalashtirish va tizimli xulosalar chiqarishni o‘rganadilar. Biroq, bugungi kunda an’anaviy boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘z yechimini kutayotgan jiddiy pedagogik muammolar pedagog xodimlar oldida muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Bir tomondan, umumta’lim maktablarida sinflardagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi (o‘rtacha 30–35 nafar), ikkinchi tomondan, bolalarning individual psixologik xususiyatlari, axborotni qabul qilish tezligi va intellektual salohiyatining turlichaligi an’anaviy dars modelida har bir o‘quvchiga alohida yondashish imkoniyatini cheklab qo‘ymoqda. O‘qituvchi dars davomida o‘rtacha o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar guruhiga moslashib dars o‘tishga majbur bo‘ladi. Buning oqibatida sinfdagi iqtidorli bolalar zerikib qoladi va ularning intellektual o‘sishi sekinlashadi, o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilar esa mavzuni o‘z vaqtida tushuna olmay, fanga bo‘lgan qiziqishini butunlay yo‘qotadi. Ushbu muammoni hal etishda milliy ta’lim tizimini raqamlashtirish, xususan, mamlakatimiz raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirish dasturlari strategiyasining ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, sun’iy intellekt texnologiyalarini didaktik jarayonlarga integratsiya qilish va zamonaviy o'quv dasturlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Sun’iy intellektga asoslangan virtual o‘quv yordamchilari (AI-Tutor) an’anaviy darsliklarning o‘rnini bosuvchi emas, balki ulardagi materiallarni har bir bolaning individual bilim darajasi va qobiliyatiga moslashtiruvchi raqamli vosita vazifasini bajaradi.

METODOLOGIK ASOSLARI

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida sun’iy intellekt yordamida individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirish jarayoni pedagogika va psixologiya fanlarining fundamental qoidalariga tayanadi. Ushbu yondashuvning metodologik asosini L.Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) hamda "Skaffolding" (didaktik ko‘mak) nazariyalari tashkil etadi. Vigotskiy qarashlariga ko‘ra, bolaning mustaqil bajara oladigan ishlari bilan kattalar yordamida bajara oladigan vazifalari o‘rtasidagi masofa uning yaqin rivojlanish zonasini belgilaydi. AI-Tutor texnologiyasi raqamli muhitda aynan shu vazifani bajaradi: u o‘quvchining joriy bilim darajasi tahlilini mukammal amalga oshiradi va unga biroz yuqoriroq, ya’ni rivojlantiruvchi darajadagi topshiriqlarni taklif etadi. O‘quvchi qiyinchilikka duch kelganda esa unga qadam-baqadam ko‘mak beradi. Shuningdek, mazkur metodika J.Piajyening kichik maktab yoshidagi bolalarning intellektual rivojlanish bosqichlariga oid qarashlariga mos keladi. Bu yoshdagi bolalarda (6–10 yosh) "Aniq operatsiyalar davri" (Concrete Operations Stage) kechadi. Ya’ni, bolalar mavhum tushunchalarni ko‘rgazmali obrazlar, aniq ketma-ketliklar va amaliy harakatlar orqali yaxshi o‘zlashtiradilar. Sun’iy intellekt tizimi darslikdagi quruq matnli yoki raqamli masalalarni interaktiv vizual modellar holatiga keltirib berishi orqali bolaning aqliy operatsiyalarni to‘g‘ri va oson bajarishiga sharoit yaratadi. Xalqaro tashkilotlarning ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish tamoyillarida ta’kidlanganidek, texnologiya insonga asoslangan bo‘lishi, o‘qituvchining darsdagi pedagogik rolini kuchaytirishi va ta’limda teng imkoniyatlarni ta’minlashi zarur.

MATEMATIKA DARSLARIDA AI-TUTOR BILAN ISHLASH METODIKASI

O‘qituvchi dars amaliyotida va tadqiqotida murakkab texnik dasturlash bilimlarini talab qilmaydigan, bugunning o‘zidayoq maktab sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan quyidagi uchta sodda va real amaliy bosqich taklif etiladi. Mazkur amaliy yo‘nalishlar pedagogik jarayonni

tashkil etishni tubdan yaxshilashga qaratilgan innovatsion vositalar hisoblanadi:
1. Darslik topshiriqlarini avtomatik tabaqalash bosqichi

Amaldagi matematika darsliklarida berilgan har bir mavzuga oid misol va masalalar sun’iy intellekt algoritmlari yordamida o‘quvchining o‘zlashtirish darajasiga ko‘ra parallel ravishda uchta yo‘lakka ajratiladi: Sodda daraja (A guruh): Tayanch tushunchalarni mustahkamlovchi, ko‘rgazmali elementlari ko‘p bo‘lgan topshiriqlar. O‘rtacha daraja (B guruh): Darslikning asosiy talablariga mos, o‘quvchidan standart algoritmik qadamlarni bajarishni talab qiladigan vazifalar. Murakkab daraja (C guruh): tandart bo‘lmagan, mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi jumboqlar. O‘quvchi planshet yoki kompyuter tizimida o‘ziga mos darajadagi topshiriqni bajaradi va muvaffaqiyatga erishgan sari tizim uni avtomatik ravishda keyingi darajaga o‘tkazadi. 2. Sokratcha muloqot algoritmi Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida eng ko‘p uchraydigan salbiy holat — bu masalani yechishda xatoga yo‘l qo‘yilganda yoki qiyinchilik tug‘ilganda darrov tayyor javobni so‘rash yoki sinfdoshlaridan ko‘chirishga urinishdir. AI-Tutor tizimi ushbu holatning oldini oladi. Bola misolni noto‘g‘ri yechganida, dastur unga to‘g‘ri javobni ko‘rsatmaydi. Aksincha, qisqa va yo‘naltiruvchi savollar beradi. Masalan: "Sarlavhadagi shartga qayta qara, jami olmalarning soni kamaydimi yoki ko‘paydimi?" yoki "Qaysi amalni birinchi bajarish kerak edi?". Bu usul o‘quvchini mustaqil o‘ylashga, xatosini o‘zi qidirib topishiga va muammoni tanqidiy tahlil qilishiga majbur qiladi.

3. Yosh xususiyatlariga mos raqamli rag‘batlantirish mexanizmlari
Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar faoliyatida motivatsiya va hissiy rag‘bat muhim rol o‘ynaydi. Tizim har bir to‘g‘ri qadam yoki o‘z xatosini to‘g‘ri tahlil qilgan o‘quvchi uchun raqamli yulduzchalar, qiziqarli nishonlar va rag‘batlantiruvchi ovozli xabarlar (Masalan: "Barakalla, sen masalani qadam-baqadam to‘g‘ri yechish yo‘lini topding!") berib boradi. Bu holat bolada darsga nisbatan ichki qiziqish va o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchni orttiradi.

METODIKANING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI

Tavsiya etilayotgan raqamli va tabaqalashtirilgan metodika maktab amaliyotida qo‘llanilganda, quyidagi real va hayotiy pedagogik samaradorlik ko‘rsatkichlari namoyon bo‘ladi: Birinchidan, o‘qituvchining darsdagi vaqti keskin tejaladi. An’anaviy darsda o‘qituvchi sinfdagi har bir bolaning daftarini ko‘zdan kechirishi, xatolarini birma-bir tushuntirishi uchun ko‘p vaqt sarflaydi. AI-Tutor qo‘llanganda esa, tizim o‘quvchining har bir harakatini real vaqt rejimida nazorat qiladi, xatolarini avtomatik tahlil qilib, o‘qituvchining kompyuteriga umumiy hisobot shaklida taqdim etadi. O‘qituvchi esa faqat eng og‘ir qiynalayotgan o‘quvchilar guruhiga bevosita yordam berish imkoniga ega bo‘ladi. Ikkinchi tomondan, o‘quvchilarda mexanik ko‘chirish va tayyor javoblarni yodlash odati sezilarli darajada kamayadi. Har bir bolaning monitorida uning shaxsiy tezligi va darajasiga mos topshiriq turganligi sababli, yonidagi sinfdoshidan javobni so‘rab olish imkoniyati bo‘lmaydi. Bola muvaffaqiyatga faqat o‘zining mantiqiy va algoritmik harakatlari orqali erisha olishini tushunib yetadi. Bu esa dars samaradorligini to'liq kafolatlaydi.

Uchinchidan, matematika fanini o‘zlashtirish ko‘rsatkichi va umumiy mantiqiy intilish qiziqishi ortadi. Tizim bolani ruhan charchatib yubormaydi, past baho qo‘yib jazolamaydi. Aksincha, har qanday vaziyatda ham uni to‘g‘ri yo‘nalishga boshlab borishi o‘quvchilarda fanga nisbatan qo‘rquv tuyg‘usini yo‘qotadi va mantiqiy topshiriqlarni mustaqil yechishga bo‘lgan intilishni kuchaytiradi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida sun’iy intellektga asoslangan shaxsiy ta’lim trayektoriyalarini joriy etish yuzasidan olib borilgan ilmiy-metodik tahlillar quyidagi fundamental xulosalarga kelish imkonini beradi: AI-Tutor texnologiyasi boshlang‘ich ta’lim darslarida o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi kuch emas, balki sinfdagi barcha o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini qamrab olishga xizmat qiladigan eng samarali didaktik yordamchi vositadir. Bu o‘qituvchining ijodiy faoliyatiga keng yo‘l ochadi. Darslik materiallarini sun’iy intellekt yordamida parallel ravishda uchta darajali bosqichda tabaqalash hamda o‘quvchiga yo‘naltiruvchi muloqot strategiyasini qo‘llash bolalarda topshiriqlarni ko‘chirish odatini bartaraf etib, mustaqil va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini tizimli ravishda rivojlantiradi. Mazkur metodika maktab sharoitida o‘qituvchidan o‘ta yuqori murakkab dasturlash ko‘nikmalarini talab etmaydi. Uni zamonaviy raqamli ta’lim platformalari orqali dars jarayoniga amaliy integratsiya qilish bugungi kun boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishning eng ommabop va real yo‘llaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Mirziyoyev Sh.M. "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida Farmon. Toshkent, 2020-yil.
2.UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development. Paris, 2021.
3.Boshlang‘ich ta’lim tizimida zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish: integrativ yondashuvlar va amaliy yechimlar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami, 2026-yil.
4. Xusayinova, G. Z. Akmeologik Yondashuv Asosida Pedagogika Fanini Transformatsiya Qilishda Innovatsion Texnologiyalarning O ‘rni. *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali*, 676090.
5.Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. – M.: Pedagogika-Press, 1999.
6.Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
7.Xalqaro raqamli ta’lim jurnallari tahlili (Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi materiallari asosida).

IQTISODIY SAVODXONLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRUVCHI RAQAMLI TA’LIM PLATFORMASI: MAZMUNI VA DIDAKTIK TA’MINOTI

Go‘zal Sharipova Jumanazar qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
tayanch doktoranti
+998977835335

Annotatsiya: Mazkur tezisda raqamli transformatsiya sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli ta’lim platformasining mazmuni va didaktik ta’minoti yoritilgan. Tadqiqotda raqamli platforma an’anaviy o‘quv materiallarining elektron shakli sifatida emas, balki ta’lim mazmuni, interaktiv topshiriqlar, amaliy-vaziyatli mashqlar, diagnostika, baholash va pedagogik monitoringni yagona raqamli muhitda integratsiyalovchi innovatsion metodik tizim sifatida talqin qilinadi. Platforma mazmuni pul, daromad va mehnat, xarajat, ehtiyoj va xohish, jamg‘arish, budjet, xarid qilish madaniyati, bank, raqamli moliya, tabiat va iqtisod, kichik tadbirkorlik hamda moliyaviy xavfsizlik kabi tematik yo‘nalishlarni qamrab oladi. Mazkur mazmunni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda vizual, interaktiv va amaliy topshiriqlar orqali o‘zlashtirish imkonini beruvchi didaktik ta’minot tizimi taklif etiladi. Raqamli platformaning o‘quvchilarning iqtisodiy fikrlashi, tanlov qilish, rejalashtirish, taqqoslash va mas’uliyatli iqtisodiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, ilmiy-texnik innovatsiya, raqamli ta’lim, ta’lim platformasi, iqtisodiy savodxonlik, boshlang‘ich ta’lim, didaktik ta’minot, interaktiv topshiriq, iqtisodiy ko‘nikma, raqamli moliya.

Аннотация: В данной тезисной работе раскрываются содержание и дидактическое обеспечение цифровой образовательной платформы, направленной на развитие навыков экономической грамотности учащихся начальных классов в условиях цифровой трансформации. В исследовании цифровая платформа рассматривается не как электронная форма традиционных учебных материалов, а как инновационная методическая система, интегрирующая в единой цифровой образовательной среде содержание обучения, интерактивные задания, практико-ориентированные и ситуационные упражнения, диагностику, оценивание и педагогический мониторинг. Содержание платформы охватывает такие тематические направления, как деньги, доходы и труд, расходы, потребности и желания, сбережения, бюджет, культура покупок, банковская деятельность, цифровые финансы, природа и экономика, малое предпринимательство и финансовая безопасность. Предлагается система дидактического обеспечения, позволяющая усваивать данный учебный материал посредством визуальных, интерактивных и практико-ориентированных заданий с учетом возрастных и психологических особенностей учащихся начальных классов. Обосновываются педагогические возможности цифровой платформы в развитии экономического

мышления учащихся, навыков выбора, планирования, сравнения и принятия ответственных экономических решений.

Ключевые слова: цифровая трансформация, научно-технические инновации, цифровое образование, образовательная платформа, экономическая грамотность, начальное образование, дидактическое обеспечение, интерактивное задание, экономические навыки, цифровые финансы.

Abstract: This thesis paper examines the content and didactic support of a digital educational platform aimed at developing economic literacy skills among primary school pupils in the context of digital transformation. The study conceptualizes the digital platform not merely as an electronic version of traditional educational materials, but as an innovative methodological system that integrates learning content, interactive tasks, practice-oriented and situational exercises, diagnostics, assessment, and pedagogical monitoring within a unified digital learning environment. The content of the platform covers such thematic areas as money, income and work, expenditure, needs and wants, saving, budgeting, consumer purchasing culture, banking, digital finance, nature and economics, small-scale entrepreneurship, and financial safety. A system of didactic support is proposed to facilitate the acquisition of this content through visual, interactive, and practice-oriented tasks adapted to the age-related and psychological characteristics of primary school pupils. The pedagogical potential of the digital platform in developing pupils’ economic thinking and their skills in making choices, planning, comparing alternatives, and making responsible economic decisions is substantiated.

Keywords: digital transformation, scientific and technological innovation, digital education, educational platform, economic literacy, primary education, didactic support, interactive task, economic skills, digital finance.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimining mazmuni va metodik ta’minotini takomillashtirishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Raqamli transformatsiya ta’lim jarayoniga texnik vositalarni joriy etish bilangina chegaralanmay, o‘quv mazmunini taqdim etish, o‘quvchi faoliyatini tashkil etish, natijalarni baholash va pedagogik monitoringni amalga oshirishning yangi mexanizmlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

UNESCOning *Global Education Monitoring Report 2023* hisobotida ta’lim texnologiyalarining samaradorligi texnologiyaning mavjudligi bilan emas, balki undan qanday pedagogik maqsadda foydalanilishi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta’lim vositalarini ishlab chiqishda texnologik imkoniyat bilan pedagogik maqsad o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash muhimdir. Mazkur masala boshlang‘ich ta’limda iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish uchun ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy jamiyatda bola kundalik hayotining dastlabki bosqichlaridanoq pul, xarid, narx, jamg‘arish, ehtiyoj va xohish kabi iqtisodiy tushunchalar bilan bevosita yoki bilvosita munosabatga kirishadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi esa ushbu jarayonga elektron to‘lovlar, onlayn xaridlar, QR-kodlar va boshqa raqamli moliyaviy vositalarni ham qo‘shmoqda.

Shu sababli boshlang‘ich ta’limda iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish mazmunini zamonaviy raqamli ta’lim texnologiyalari bilan integratsiyalash dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirishda raqamli platformaning o‘rni: Iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish jarayonida raqamli ta’lim platformasidan foydalanishning asosiy maqsadi o‘quvchini tayyor iqtisodiy ma’lumotlarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki iqtisodiy vaziyatlarni tahlil qiluvchi, tanlov qiluvchi va qaror qabul qiluvchi faol ishtirokchiga aylantirishdan iborat. Shu jihatdan platforma quyidagi pedagogik zanjirni ta’minlaydi:

iqtisodiy tushuncha → amaliy topshiriq → muammoli vaziyat → mustaqil tanlov → natijani baholash → refleksiya.

Mazkur ketma-ketlik iqtisodiy bilimlarni amaliy ko‘nikmaga aylantirishga xizmat qiladi. Masalan, “Narx” mavzusida o‘quvchiga narx tushunchasining ta’rifini berish bilan cheklanib qolmasdan, turli mahsulotlarning narxlarini taqqoslash, ma’lum miqdordagi mablag‘ga mos mahsulotni tanlash yoki chegirma sharoitidagi xaridni hisoblash kabi amaliy vazifalar berilishi mumkin.

Bunda raqamli platformaning afzalligi o‘quvchining topshiriqni bajarish jarayonini interaktiv tashkil etish va natijani tezkor qayta aloqa orqali ko‘rsatish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Iqtisodiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga mo‘ljallangan platforma mazmuni tizimli va bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

“Pul bilan tanishuv”
platformaning birinchi yo‘nalishi “Pul bilan tanishuv” bo‘lib, unda pulning mohiyati, uning paydo bo‘lish tarixi, tangalar va qog‘oz pullar, O‘zbekiston milliy valyutasi hamda dunyo valyutalari haqida boshlang‘ich tushunchalar beriladi.
“Daromad va mehnat”
modulida mehnat, kasb, daromad va daromad manbalari bilan bog‘liq elementar iqtisodiy tushunchalar shakllantiriladi.
“Xarajatlar”
ehtiyoj va xohish, narx, chegirma hamda oqilona xarid qilish masalalari yoritiladi.
“Jamg‘arish”
moduli tejamkorlik, maqsadli jamg‘arish va kelajakdagi ehtiyojlarni rejalashtirish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi.
“Budjet”
daromad va xarajat o‘rtasidagi bog‘liqlik, mablag‘larni rejalashtirish va oddiy budjet tuzish elementlari o‘rgatiladi.
“Xarid qilish madaniyati”
mahsulotni ongli tanlash, narxlarni taqqoslash, ehtiyojni aniqlash va ortiqcha xarajatlardan saqlanishga doir topshiriqlar beriladi.
“Bank”
moduli orqali bankning vazifalari, bank kartasi, bankomat va naqdsiz to‘lovlar haqida boshlang‘ich bilimlar shakllantiriladi.
“Raqamli moliya”
raqamli transformatsiya bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan “Raqamli moliya” modulida elektron hamyon, QR-kod, onlayn to‘lov va internet orqali xarid qilishning boshlang‘ich jihatlari o‘rgatiladi.

“Tabiat va iqtisod”
tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, tejamkorlik va ekologik mas’uliyatning iqtisodiy mazmuni ochib beriladi.
“Kichik tadbirkor”
mahsulot, xizmat, xaridor, daromad, xarajat va tadbirkorlik tashabbusi haqida boshlang‘ich tasavvurlar shakllantiriladi.
“Moliyaviy xavfsizlik”
bank karta ma’lumotlarini himoya qilish, kuchli paroldan foydalanish, internet firibgarliklaridan ehtiyot bo‘lish va shubhali vaziyatlarda ishonchli kattalarga murojaat qilish kabi masalalar yoritiladi.

Platforma mazmuni oddiy iqtisodiy tushunchalardan boshlab, amaliy iqtisodiy faoliyat, raqamli moliya va moliyaviy xavfsizlikka tomon izchil rivojlanib boradi. Raqamli platformaning pedagogik samaradorligi uning texnik imkoniyatlaridan tashqari, didaktik jihatdan puxta ishlab chiqilganligiga bog‘liq.

Platformaning didaktik ta’minoti quyidagi tarkibiy qismlarni qamrab oladi:

Nazariy materiallar	Har bir mavzu bo‘yicha qisqa va tushunarli izohlar, rasmlar, sxemalar, infografikalar va hayotiy misollar beriladi.
Interaktiv topshiriqlar	O‘quvchi iqtisodiy tushunchalarni amaliy faoliyat orqali o‘zlashtiradi. Bunda taqqoslash, saralash, moslashtirish, hisoblash va tanlashga asoslangan topshiriqlardan foydalaniladi.
Muammoli vaziyatlar	O‘quvchiga kundalik hayotga yaqin iqtisodiy vaziyatlar taqdim etiladi. Masalan, ma’lum miqdordagi pulga zarur mahsulotni tanlash, ikki mahsulot narxini taqqoslash yoki xarajatlarni rejalashtirish kabi vazifalar beriladi
Test topshiriqlari	Testlar orqali mavzuning o‘zlashtirilish darajasi aniqlanadi. Bunda faqat nazariy bilimni emas, balki iqtisodiy vaziyatni tushunish va to‘g‘ri qaror qabul qilishni aniqlashga qaratilgan topshiriqlarga ustuvorlik beriladi.
Diagnostika va monitoring	Platforma o‘quvchining natijalarini muntazam kuzatish, o‘zlashtirish dinamikasini aniqlash va muayyan mavzu bo‘yicha yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni aniqlash imkonini beradi.
O‘qituvchi boshqaruv paneli	Platformaning muhim tarkibiy qismi o‘qituvchi uchun mo‘ljallangan boshqaruv panelidir. U orqali pedagog o‘quvchilarning topshiriqlarni bajarish ko‘rsatkichlari, test natijalari va o‘zlashtirish dinamikasini kuzatishi mumkin.

Bu imkoniyat raqamli platformani oddiy elektron resursdan farqlovchi muhim jihatlardan biridir. Chunki bunda raqamli texnologiya nafaqat o‘quvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi, balki pedagogning diagnostik va metodik faoliyatini ham takomillashtiradi.

Taklif etilayotgan raqamli ta’lim platformasining innovatsion jihati iqtisodiy ta’lim mazmunini shunchaki elektron shaklga o‘tkazishda emas, balki o‘quv mazmuni, interaktiv faoliyat, diagnostika va monitoringni yagona raqamli muhitga birlashtirishda namoyon bo‘ladi.

Platformaning metodik modeli quyidagi mantiqiy tizim asosida quriladi:

Mazmun → interaktiv faoliyat → amaliy iqtisodiy vaziyat → natija → diagnostika → monitoring → individual metodik tavsiya.

Mazkur model orqali o‘quvchining iqtisodiy bilimlarini real vaziyatlarda qo‘llash imkoniyati kengayadi.

Masalan, “Jamg‘arish” mavzusini o‘rganishda o‘quvchi nafaqat jamg‘arish tushunchasini o‘zlashtiradi, balki ma’lum bir maqsad uchun mablag‘ yig‘ish rejasini tuzadi. “Budjet” mavzusida daromad va xarajatlarni taqsimlaydi. “Xarid qilish madaniyati” mavzusida esa bir nechta variant orasidan iqtisodiy jihatdan maqbul tanlovni amalga oshiradi.

Natijada iqtisodiy savodxonlik bilim → ko‘nikma → amaliy faoliyat → mas’uliyatli iqtisodiy xulq-atvor ketma-ketligida rivojlanadi.

Raqamli ta’lim platformalarini boshlang‘ich ta’limga joriy etish bir qator muammolarni ham yuzaga keltiradi. Jumladan, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos raqamli kontent yaratish, ortiqcha ekran yuklamasining oldini olish, raqamli xavfsizlikni ta’minlash, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda texnologik imkoniyatlardan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish muhim vazifalar sirasiga kiradi. Shuningdek, raqamli platforma o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki uning metodik imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida qaralishi lozim. Pedagog o‘quvchining individual ehtiyojlarini aniqlash, murakkab iqtisodiy vaziyatlarni tushuntirish, tarbiyaviy jihatlarni ochib berish va o‘quv jarayonini boshqarishda asosiy subyekt bo‘lib qoladi. Kelgusida platformaning imkoniyatlarini adaptiv ta’lim, sun’iy intellekt asosidagi individual topshiriqlar, avtomatlashtirilgan diagnostika va ta’lim analitikasi bilan boyitish mumkin. Biroq bunday texnologiyalarni joriy etishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yoshi, psixologik xususiyatlari va raqamli xavfsizligi asosiy mezon sifatida saqlanishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi raqamli ta’lim platformasi boshlang‘ich ta’limni raqamli transformatsiya qilishning pedagogik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Platformaning innovatsion qiymati an’anaviy o‘quv materiallarini elektron shaklda taqdim etish bilangina emas, balki ta’lim mazmuni, interaktiv topshiriqlar, amaliy iqtisodiy vaziyatlar, diagnostika, baholash va monitoringni yagona raqamli muhitda integratsiyalash imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Platforma orqali o‘quvchilarda pul, daromad, xarajat, jamg‘arish, budjet, xarid madaniyati, bank, raqamli moliya, tadbirkorlik va moliyaviy xavfsizlikka oid boshlang‘ich bilimlar bilan bir qatorda, taqqoslash, hisoblash, rejalashtirish, tanlash va mas’uliyatli iqtisodiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Shu jihatdan raqamli ta’lim platformasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishning qo‘shimcha elektron vositasi emas, balki raqamli transformatsiya sharoitida iqtisodiy ta’lim mazmuni va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalovchi innovatsion metodik tizim sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharipova G. J. qizi. Boshlang‘ich ta’limda iqtisodiy savodxonlik va matematikaning integratsiyasi. 2024. DOI: 10.5281/zenodo.14580271.
2. Sharipova G. J. qizi, Djumaev M. I. O‘quvchilarga iqtisodiy ta’lim-tarbiya berishda xorijiy tajribalar va dasturlarning o‘zaro tahlili // Maktabgacha va maktab ta’limi. 2025. Vol. 3, No. 2. B. 5–10. DOI: 10.5281/zenodo.14926344.
3. Dzhumayev M. I., Ergashev J. M., Dzhumayev J. M., Dzhumayeva M. M., Sharipova G. J. Factors for Developing Students' Economic Literacy in the Process of Implementing the National Curriculum // Journal of Economics, Finance and Management Studies. 2026. Vol. 9, Issue 3. DOI: 10.47191/jefms/v9-i3-10.
4. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms? Paris: UNESCO, 2023.
5. OECD. PISA 2022 Results (Volume IV): How Financially Smart Are Students? Paris: OECD Publishing, 2024.
6. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Financial Literacy and Creative Thinking. Paris: OECD Publishing, 2023.
7. Lusardi A. Financial Literacy Skills for the 21st Century: Evidence from PISA // Journal of Consumer Affairs. 2015. Vol. 49. No. 3. P. 639–659. DOI: 10.1111/joca.12099.

STEAM XALQARO BAHOLASH DASTURLARI ASOSIDA 4-SINF O‘QUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Hasanov Rustamjon Erkinjon o‘g‘li
Namangan davlat pedagogika instituti,
70110401 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta’lim)
2-kurs magistranti
E-mail: rustamjonhasanov631@gmail.com
Tel: +998934017016
Ilmiy rahbar: Dilafro‘z Muminova Akbaraliyevna, p.f.d.(DSc), prof.
E-mail: dilbarxon2008@mail.ru
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada 4-sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi STEAM yondashuvi hamda zamonaviy xalqaro baholashlarda ilgari surilayotgan kompetensiyaviy talablar bilan bog‘liq holda yoritiladi. Kreativlik o‘quvchining muammoni ko‘ra olishi, turli va o‘ziga xos g‘oyalarni ilgari surishi, ularni baholashi va takomillashtirishi bilan bog‘liq murakkab faoliyat sifatida talqin qilinadi. Maqolada fanlararo integratsiya, muammoli vaziyatlar, loyiha, modellashtirish va tajriba topshiriqlarining kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, 4-sinf o‘quvchilari uchun kreativ STEAM topshiriqlarini tashkil etish bosqichlari, o‘qituvchining roli va kreativ faoliyatni baholash mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: : *kreativlik, kreativ qobiliyat, ijodiy fikrlash, 4-sinf, boshlang‘ich ta’lim, STEAM, xalqaro baholash.*

Annotation: The article examines the development of fourth-grade students’ creative abilities through the STEAM approach and competency-oriented requirements reflected in contemporary international assessments. Creativity is considered as the ability to identify problems, generate diverse and original ideas, evaluate them, and improve proposed solutions. The paper discusses the potential of interdisciplinary integration, problem-based situations, project activities, modelling, and experimental tasks for developing creative thinking in primary education. It also proposes stages for organising STEAM tasks, the teacher’s role, and criteria for assessing creative performance among fourth-grade students.

Keywords*: creativity, creative abilities, creative thinking, fourth grade, primary education, STEAM, international assessment.*

Аннотация: В статье рассматривается проблема развития креативных способностей учащихся 4-х классов на основе STEAM-подхода и компетентностных требований, отражённых в современных международных оценочных исследованиях. Креативность рассматривается как способность учащегося выявлять проблему, выдвигать разнообразные и оригинальные идеи, оценивать их и совершенствовать предложенные решения. Раскрываются возможности межпредметной интеграции, проблемных ситуаций, проектной деятельности, моделирования и экспериментальных заданий в развитии творческого мышления младших школьников. Предлагаются этапы

организации STEAM-заданий, роль учителя и критерии оценки творческой деятельности учащихся 4-х классов.

Ключевые слова: креативность, креативные способности, творческое мышление, 4-й класс, начальное образование, STEAM, международное оценивание.

KIRISH

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor bilimlarni berishning o‘zi yetarli emas. Zamonaviy maktab oldida turgan vazifalardan biri o‘quvchini mustaqil fikrlaydigan, mavjud bilimlardan yangi vaziyatlarda foydalana oladigan, muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qiladigan va o‘z g‘oyasini amaliy faoliyat orqali namoyon eta oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim davrida bunday sifatlarni rivojlantirish keyingi ta’lim bosqichlari uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi.

4-sinf boshlang‘ich ta’limning yakunlovchi bosqichi bo‘lib, mazkur davrda o‘quvchilarning kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, savol berish, taxmin qilish va xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyatlari tobora faollashadi. Shu sababli aynan shu bosqichda kreativ qobiliyatlarni maqsadli rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlar mavjud.

STEAM yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika yo‘nalishlarini o‘zaro bog‘lab, o‘quvchini real yoki real hayotga yaqin muammolarni hal qilishga yo‘naltiradi. Bunday faoliyatda o‘quvchi faqat ma’lumotni eslab qoluvchi emas, balki mavjud bilimlardan foydalanib yangi yechim, model yoki mahsulot yaratishga harakat qiluvchi faol subyektga aylanadi. [1; 2; 3]

Xalqaro baholashlarda ham o‘quvchining faktik bilimlarini aniqlash bilan bir qatorda bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llashi, muammoni hal qilishi, mulohaza yuritishi va kreativ fikrlashi kabi jihatlarga e’tibor kuchaymoqda. OECDning PISA 2022 tadqiqotida kreativ fikrlash alohida yo‘nalish sifatida baholangan. Unda g‘oyalarni yaratish, ularni rivojlantirish hamda baholash va takomillashtirish jarayonlari muhim tarkibiy qismlar sifatida ko‘rsatiladi. [5; 6]

Mazkur maqolaning maqsadi 4-sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini STEAM asosidagi faoliyatlar orqali rivojlantirishning metodik imkoniyatlarini yoritish hamda boshlang‘ich ta’lim amaliyotida foydalanish mumkin bo‘lgan topshiriq va baholash mezonlarini taklif etishdan iborat.

ASOSIY QISM

Kreativ qobiliyat tushunchasi boshlang‘ich ta’lim nuqtayi nazaridan o‘quvchining faqat san’atga oid faoliyati bilan cheklanmaydi. U matematika, ona tili, o‘qish, tabiiy fanlar va texnologiya darslarida ham namoyon bo‘ladi. Masalan, matematik masalani ikki yoki undan ortiq usulda yechish, matnning muqobil yakunini taklif qilish, tabiiy hodisaning sababini mustaqil taxmin qilish yoki oddiy materiallardan yangi konstruksiya yaratish kreativ faoliyatning turli ko‘rinishlaridir.

4-sinf o‘quvchisining kreativligini quyidagi ko‘rsatkichlar orqali kuzatish mumkin: g‘oyalar xilma-xilligi, g‘oyaning o‘ziga xosligi, fikrlash moslashuvchanligi, muammoni mustaqil aniqlash, g‘oyani rivojlantirish, o‘z fikrini asoslash va g‘oyani amaliy mahsulotga aylantirish. Bunday yondashuv kreativlikni faqat tayyor natija orqali emas, balki faoliyat jarayoni orqali ham baholash imkonini beradi.

STEAM yondashuvining muhim xususiyati fanlararo integratsiyadir. O‘quvchi bitta muammoni hal qilish jarayonida bir vaqtning o‘zida matematik hisoblash, tabiiy-ilmiy kuzatish, texnologik loyihalash, konstruksiyalash va estetik yechimlardan foydalanishi mumkin. Shu sababli STEAM topshiriqlari o‘quvchining turli bilimlarini yagona amaliy vaziyatda birlashtirishga xizmat qiladi.

Masalan, 4-sinf o‘quvchilariga “Maktab hovlisida suvni tejash uchun qanday yechim taklif qilasiz?” degan muammo berilishi mumkin. O‘quvchilar avval mavjud holatni kuzatadi, suvdan foydalanish joylarini aniqlaydi, muammoning sabablarini muhokama qiladi, bir nechta g‘oyalar ishlab chiqadi va ulardan birini chizma yoki model ko‘rinishida ifodalaydi. Matematik bilimlar suv sarfini hisoblashda, tabiiy fanlar suvning xususiyatlarini tushuntirishda, texnologiya model yaratishda, san’at esa loyihaning ko‘rinishini ishlab chiqishda qo‘llanadi.

Bunday topshiriqda yagona javobning bo‘lishi shart emas. Bir guruh suvni yig‘ish tizimini, ikkinchi guruh tomchilatib sug‘orish modelini, uchinchi guruh esa suv sarfini nazorat qilish usulini taklif qilishi mumkin. Muhimi, o‘quvchi o‘z g‘oyasini asoslay olishi, boshqa takliflarni tinglashi va zarur bo‘lsa o‘z yechimini takomillashtirishi kerak.

Kreativ STEAM topshirig‘ini quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: muammo → kuzatish → savol → taxmin → g‘oyalar → tanlash → model yoki mahsulot → sinov → takomillashtirish → xulosa. Ushbu ketma-ketlik o‘quvchini tayyor javobni kutishdan faol izlanishga olib keladi.

MUAMMOLI VAZIYATLAR VA KREATIV TOPSHIRIQLAR

Boshlang‘ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri muammoli vaziyat yaratishdir. Muammoli vaziyat o‘quvchini tayyor bilimni qayta aytishga emas, mavjud bilimlari asosida yangi yechim izlashga undaydi. Masalan, o‘qish darsida hikoyaning yakuni berilmay, “Sizningcha, voqea qanday yakunlangan bo‘lishi mumkin?” degan topshiriq beriladi. O‘quvchi o‘z variantini yaratadi va uni matn mazmuniga tayangan holda asoslaydi.

Matematika darsida “Masalani kamida ikki xil usulda yeching” yoki “Berilgan shart o‘zgarsa, javob qanday o‘zgaradi?” kabi topshiriqlar o‘quvchining fikrlash moslashuvchanligini rivojlantiradi. Tabiiy fanlarda esa “Agar o‘simlikka bir hafta davomida suv berilmasa, qanday o‘zgarish kuzatilishi mumkin?” kabi savollar taxmin qilish, kuzatish va xulosa chiqarishga yo‘naltiradi.

STEAM loyihalarida guruhli faoliyatdan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Bir o‘quvchi ma’lumot to‘plashi, ikkinchisi hisob-kitob qilishi, uchinchisi model yaratishi, to‘rtinchisi taqdimot tayyorlashi mumkin. Natijada o‘quvchilarning turli qobiliyatlari yagona ijodiy mahsulot doirasida birlashadi.

KREATIV FAOLIYATNI BAHOLASH

Kreativlikni baholashda faqat yakuniy mahsulotning chiroyli yoki to‘g‘ri ekaniga e’tibor qaratish yetarli emas. Bir xil mahsulotga ikki o‘quvchi turli fikrlash yo‘li orqali kelishi mumkin. Shu sababli jarayon va natijani birgalikda baholash maqsadga muvofiq.

Mezon	Mazmuni	Kuzatiladigan belgi
G‘oyalar xilma-xilligi	Bir nechta variant taklif qilish	O‘quvchi kamida 2–3 yechim ilgari suradi

O‘ziga xoslik	Odatiy yechimdan farqli g‘oya	Yangi yoki noodatiy element mavjud
Moslashuvchanlik	Sharoit o‘zgarganda fikrni o‘zgartirish	Yangi shartga mos yechim ishlab chiqadi
Asoslilik	Fikrni sabab va dalil bilan tushuntirish	“Nima uchun?” savoliga javob beradi
Amaliy qo‘llash	G‘oyani model yoki mahsulotga aylantirish	Chizma, model yoki amaliy yechim yaratadi
Takomillashtirish	Xatoni ko‘rib yechimni yaxshilash	Sinovdan keyin o‘zgarish kiritadi

Mazkur mezonlar o‘qituvchiga o‘quvchining kreativ rivojlanishini muntazam kuzatish imkonini beradi. Baholash jarayonida o‘quvchini boshqa o‘quvchilar bilan taqqoslashdan ko‘ra, uning avvalgi faoliyatiga nisbatan rivojlanishini aniqlash pedagogik jihatdan foydaliroqdir.

O‘QITUVCHINING ROLI

STEAM asosidagi kreativ ta’limda o‘qituvchining roli ham o‘zgaradi. U faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining izlanishini tashkil etuvchi, savol beruvchi, yo‘naltiruvchi va fikrni rivojlantiruvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi har bir topshiriqda tayyor javobni darhol berish o‘rniga, qo‘shimcha savollar orqali o‘quvchini mustaqil fikrlashga undashi kerak.

Masalan, “Buni yana qanday usulda bajarish mumkin?”, “Nima sababdan bunday natija hosil bo‘ldi?”, “Agar shartlardan biri o‘zgarsa nima bo‘ladi?”, “Sizning yechimingizning qanday afzalligi bor?”, “G‘oyangizni yanada yaxshilash uchun nimani o‘zgartirgan bo‘lardingiz?” kabi savollar o‘quvchining fikrlash faoliyatini chuqurlashtiradi.

MUHOKAMA

STEAM asosidagi kreativ faoliyatda o‘quvchi darsning faol subyektiga aylanadi. Reproduktiv topshiriqlarda o‘quvchi ko‘pincha ma’lum algoritm asosida ishlaydi va yagona javobga intiladi. Kreativ topshiriqlarda esa bir nechta asoslangan yechimning mavjudligi tabiiy hol sifatida qabul qilinadi. Bu o‘quvchining tajriba qilish, xatoni tahlil qilish va yechimni qayta ko‘rib chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

PISA 2022 Creative Thinking Framework doirasida kreativ fikrlash g‘oyalarni yaratish, ularni rivojlantirish va baholash bilan bog‘lanadi. Ushbu tamoyillarni 4-sinfga to‘g‘ridan-to‘g‘ri PISA topshiriqlari shaklida ko‘chirish emas, balki yoshga mos, sodda va amaliy topshiriqlarni loyihalashda metodik yo‘nalish sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. Shu tarzda xalqaro baholashlarda aks etayotgan kompetensiyaviy qarashlar boshlang‘ich ta’limning mazmuniga moslashtiriladi.

Kreativlikni rivojlantirishda yana bir muhim omil — psixologik xavfsiz muhitdir. O‘quvchi o‘z g‘oyasi noto‘g‘ri chiqishidan qo‘rqsa, yangi variantlarni taklif qilishga kamroq moyil bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchi xatoni faqat kamchilik sifatida emas, tajriba va o‘rganish manbai sifatida ko‘rsatishi kerak. Bu ayniqsa model yaratish va tajriba topshiriqlarida muhim.

XULOSA

4-sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Kreativlik o‘quvchining faqat ijodiy mahsulot yaratishi

bilan emas, balki muammoni mustaqil aniqlashi, bir nechta yechimlarni taklif qilishi, mavjud bilimlarni yangi vaziyatga qo‘llashi, o‘z fikrini asoslay olishi va dastlabki g‘oyasini takomillashtirishi bilan belgilanadi.

STEAM yondashuvi mazkur jarayon uchun keng pedagogik imkoniyat yaratadi. Unda fanlararo integratsiya, muammoli vaziyatlar, loyiha, tajriba va modellashtirish bir tizimda qo‘llanadi. Natijada o‘quvchi bilimni faqat o‘zlashtirib qolmay, undan amaliy muammoni hal qilishda foydalanadi.

Tahlil asosida 4-sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun quyidagi metodik shartlarni ajratish mumkin: ochiq javobli topshiriqlardan muntazam foydalanish; fanlararo STEAM loyihalarini tashkil etish; bir muammoning bir nechta yechimini izlashga imkon berish; tajriba va modellashtirishni qo‘llash; o‘quvchi g‘oyasini tanqid qilishdan ko‘ra uni takomillashtirishga yo‘naltirish; kreativlikni aniq mezonlar asosida kuzatish; xalqaro baholashlarda qo‘llanadigan kompetensiyaviy yondashuv elementlarini yosh xususiyatlariga moslashtirish.

Shunday qilib, STEAM yondashuvi va zamonaviy xalqaro baholashlarda ilgari surilayotgan kreativ fikrlash tamoyillarining uyg‘unligi 4-sinf o‘quvchilarining mustaqil, moslashuvchan va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun metodik asos bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muxtorova L.A. Boshlang‘ich ta’limda STEAM texnologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. – Samarqand: GRAND KONDOR PRINT, 2025.
2. Mirzayeva N.A. Boshlang‘ich ta’limda STEAM. Darslik. – Chirchiq: Sarbon LLS, 2024. – 192 b.
3. Kuchkinov A.Yu. Boshlang‘ich ta’limda STEAM. Darslik. – Toshkent: ZEBO PRINT, 2024. – 288 b.
Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
4. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
5. NAkbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
6. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.
7. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.

8. Tilavova S.B. Boshlang‘ich ta’limda STEAM yondashuv asosida raqamli texnologiyalar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik kompetentligini takomillashtirish // Mug‘allim Həm Yzliksiz Bilimlendirio‘. – 2024. – №5. – B. 400–405.
9. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy. – Paris: OECD Publishing, 2023.
10. OECD. PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools. – Paris: OECD Publishing, 2024.

11. Guilford J.P. Creativity // American Psychologist. – 1950. – Vol. 5, №9. – P. 444–454.
12. Sawyer R.K. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. 2nd ed. – New York: Oxford University Press, 2012.
13. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. – Paris: UNESCO, 2016.
14 National Research Council. Successful STEM Education: A Workshop Summary. – Washington, DC: The National Academies Press, 2011.

BOSHLANG‘ICH MATEMATIKA TA’LIMIDA CRA METODIKASI VA UNI O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI

Muallif: Nuriddinova Gulnoza Islom qizi.
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich matematika ta’limida CRA (Concrete–Representational–Abstract — konkret–tasviriy–mavhum) metodikasidan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. CRA metodikasi matematik tushunchalarni dastlab real predmetlar va manipulyativlar yordamida o‘zlashtirish, keyinchalik ularni rasm, chizma va modellar orqali ifodalash hamda yakunda matematik belgilar, sonlar va formulalar yordamida abstraktlashtirishga asoslanadi. Maqolada mazkur yondashuvning o‘quvchilarda matematik tushunchalarni mazmunan anglash, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va matematik kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, CRA metodikasini O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga moslashtirishning imkoniyatlari, mavjud muammolari va taklif etilayotgan metodik modeli ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: CRA metodikasi, boshlang‘ich matematika, konkret bosqich, tasviriy bosqich, mavhum bosqich, manipulyativlar, matematik kompetensiya, tushunib o‘rganish, matematik tafakkur, O‘zbekiston ta’lim tizimi.

Аннотация. В данной статье освещаются теоретические и практические основы использования методики CRA (Concrete–Representational–Abstract — конкретный–репрезентативный–абстрактный) в обучении математике в начальной школе. Методика CRA основана на первоначальном усвоении математических понятий с использованием реальных предметов и манипулятивных материалов, последующем представлении их посредством рисунков, схем и моделей и, наконец, переходе к абстрактному уровню с использованием математических символов, чисел и формул. В статье анализируется значение данного подхода в формировании у учащихся осознанного понимания математических понятий, логического мышления, навыков решения проблемных ситуаций и математических компетенций. Кроме того, рассматриваются возможности адаптации методики CRA к практике начального образования Узбекистана, существующие проблемы и предлагается соответствующая методическая модель.

Ключевые слова: методика CRA, начальная математика, конкретный этап, репрезентативный этап, абстрактный этап, манипулятивные материалы, математическая компетентность, осознанное обучение, математическое мышление, система образования Узбекистана.

Abstract. This article explores the theoretical and practical foundations of using the CRA (Concrete–Representational–Abstract) approach in primary mathematics education. The CRA approach is based on initially developing mathematical concepts through the use of real objects and manipulatives, followed by representing them through pictures, diagrams, and models, and finally moving to the abstract level through the use of mathematical symbols, numbers, and formulas. The article analyzes the significance of this approach in developing students’

conceptual understanding of mathematics, logical thinking, problem-solving skills, and mathematical competencies. In addition, the article examines the possibilities of adapting the CRA approach to primary education practice in Uzbekistan, identifies existing challenges, and presents a proposed methodological model.

Keywords: CRA approach, primary mathematics, concrete stage, representational stage, abstract stage, manipulatives, mathematical competence, conceptual understanding, mathematical thinking, education system of Uzbekistan.

KIRISH

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarga matematik bilimlarni shunchaki yodlatish emas, balki ularning mazmun-mohiyatini anglash, matematik tushunchalarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Matematika fanini boshlang‘ich sinflarda o‘qitishda o‘quvchilar ko‘pincha matematik amal yoki qoidani bajarish algoritmini eslab qolishlari mumkin, biroq ushbu amal nima sababdan va qanday ma’noni anglatishini tushuntirishda qiyinchilikka duch keladilar. Shu sababli matematik tushunchalarni konkret tajribadan tasviriy ifodaga, undan esa abstrakt matematik belgilar tizimiga bosqichma-bosqich olib boruvchi metodikalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shunday yondashuvlardan biri — CRA (Concrete–Representational–Abstract) metodikasidir. Ushbu yondashuvda o‘quvchi avval matematik tushunchani real predmet yoki manipulyativ bilan bajarib ko‘radi, keyin ayni jarayonni rasm yoki chizma orqali ifodalaydi va nihoyat son, belgi hamda matematik yozuvlardan foydalanishga o‘tadi. AQSh Ta’lim fanlari instituti (IES)ning boshlang‘ich matematika bo‘yicha tavsiyalarida ham konkret va yarim-konkret tasvirlardan matematik tushunchalar va amallarni o‘rganishni qo‘llab-quvvatlash uchun foydalanish tavsiya etiladi.

Mavzuning dolzarbligi ta’lim siyosati bilan ham bog‘liq: xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida O‘zbekistonning PISA reytingi bo’yicha dunyoning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishi maqsad qilingan [1]. Bu matematik savodxonlik, mustaqil fikrlash va bilimni hayotiy vaziyatlarda qo’llash ko’nikmalarini boshlang’ich sinfdanoq shakllantirishni taqozo etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham matematika ta’limining asosiy maqsadlari o‘quvchilarning matematik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, matematik bilimlarni kundalik hayotda qo‘llash hamda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish bilan bog‘langan.

Boshlang‘ich matematika kursi, bolalar tafakkuri rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan boshlang‘ich bilimlar yagona majmuini yaratadi, ikkinchi tomondan, zaruriy metodologik tasavvurlarni va fikrlashning mantiqiy tuzilishlarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. [2]. Nazariy qarashlar CRA bosqichlari bilan bog’landi, tadqiqotlarning natijalari va cheklovlari umumlashtirildi. O‘zbekiston sharoitiga oid takliflar mavjud resurslar va amaliy yo‘nalishga tayanib ishlab chiqildi. Taklif etilgan model pedagogik eksperimentdan o‘tmagan, shuning uchun uni samaradorlik haqidagi empirik xulosa sifatida qabul qilmaslik lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

CRA yondashuvining nazariy asosi sifatida Bruner qarashlarini ko‘rsatish mumkin [3]. Bruner bilim uch shaklda ifodalanishini ta’kidlagan: harakat orqali, tasvir orqali va ramz orqali. Harakat shaklida bola buyumlar bilan bevosita ishlaydi, tasvir shaklida voqelik obraz va chizmalar orqali beriladi, ramz shaklida til, raqam va belgilar qo‘llanadi. Bu shakllar CRA bosqichlariga mazmunan mos keladi: konkret bosqich harakat shakliga, tasviriy bosqich tasvir shakliga, mavhum bosqich ramz shakliga to‘g‘ri keladi. Biroq bu moslik bosqichlar barcha o‘quvchilar uchun qat’iy yosh chegarasi bilan belgilanishini anglatmaydi.

Xalqaro tadqiqotlar Butler va boshqalar matematikada qiyinchiligi bor o‘rta maktab o‘quvchilariga ekvivalent kasrlarni o‘rgatishda ikki ketma-ketlikni solishtirgan: CRA (dastlabki uch darsda konkret vositalar bilan) va faqat tasviriy–mavhum ketma-ketlik. 10 ta darsdan so‘ng ikkala guruh ham natijasini yaxshilagan, biroq barcha o’lchovlarda CRA guruhining o’rtacha ballari yuqori bo’lgan [4]. Flores matematikadan muvaffaqiyatsizlik xavfi ostidagi boshlang’ich sinf o’quvchilariga guruhlash orqali ayirishni CRA ketma-ketligi bilan o’rgatishning ta’sirini o’rgangan; CRA bilan o’qitish va ayirish natijalari o’rtasida barcha o’quvchilarda bog’liqlik aniqlangan [5].

1. CRA metodikasining mohiyati

CRA atamasi uchta asosiy bosqichning inglizcha nomlaridan tashkil topgan:

Concrete — konkret;

Representational — tasviriy;

Abstract — mavhum.

Mazkur metodikaning asosiy g‘oyasi — matematik tushunchani bevosita matematik belgilar orqali berishdan oldin o‘quvchiga uni konkret tajriba va tasvirlar yordamida anglash imkoniyatini yaratishdir.

1.1. Konkret bosqich

Konkret bosqichda o‘quvchi real predmetlar yoki maxsus didaktik materiallar bilan ishlaydi.

Masalan: kubiklar, tayoqchalar, tugmalar, geometrik shakllar, sanoq cho‘plari, kasr doiralari, pul maketlari, o‘lchov vositalari, turli kundalik buyumlar.

Masalan, 3 + 2 amalini o‘rgatishda o‘qituvchi avval 3 ta kubik yoniga yana 2 ta kubik qo‘shishni taklif qilishi mumkin. O‘quvchi predmetlarni sanaydi va jami 5 ta ekanligini aniqlaydi.

Bu bosqichda asosiy maqsad — o‘quvchining matematik tushunchani amalda bajarib ko‘rishi va his qilishi.

1.2. Tasviriy bosqich

Ikkinchi bosqichda real predmetlar asta-sekin rasm, chizma, diagramma yoki model bilan almashtiriladi.

Masalan: 3 ta kubikka 2 ta kubikni qo’shamiz, uni rasmini chizamiz.

Bu bosqich konkret tajriba bilan matematik belgi o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajaradi.

Turli materiallaridan CRA yondashuvida o‘quvchi dastlab manipulyativlardan foydalanib tushunchani o‘rganishi, keyin shu jarayonni tasviriy shaklda ifodalashi va nihoyat sonlar hamda matematik belgilar orqali abstrakt shaklga o‘tishi ta’kidlanadi.

1.3. Mavhum bosqich

Uchinchi bosqichda o‘quvchi predmet va rasmlarga tayanmasdan matematik belgilar bilan ishlaydi. Masalan:

3 + 2 = 5

Bu bosqich CRA metodikasining yakuniy maqsadi hisoblanadi.

Muhim jihati shundaki, mavhum bosqich konkret va tasviriy bosqichlarni shunchaki almashtirib yubormaydi. Aksincha, o‘quvchi abstrakt matematik yozuv ortida qanday real matematik munosabat mavjudligini anglagan bo‘lishi kerak.

2. CRA metodikasining ilmiy-pedagogik asoslari

CRA metodikasining mazmuni konstruktivistik ta’lim, faol o‘rganish va matematik tasvirlardan foydalanish g‘oyalari bilan uyg‘unlashadi.

O‘quvchi tayyor matematik qoidani faqat qabul qiluvchi emas, balki matematik munosabatni o‘z faoliyati orqali kashf qiluvchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

CRA yondashuvining muhim xususiyati — turli tasvirlar o‘rtasidagi bog‘lanishni ochib berishdir. Ya’ni:

Real predmet → Tasvir/chizma → Matematik belgi

Masalan: 5 ta olma

Bu jarayonda bola «5» raqamini shunchaki yodlamaydi, balki uning ma’lum miqdorni ifodalashini tushunadi.

Ilmiy tadqiqotlar ham matematik tushunchalarni konkret va yarim-konkret tasvirlar orqali ifodalash o‘quvchilarning tushunishini qo‘llab-quvvatlashi mumkinligini ko‘rsatadi.

3. Boshlang‘ich matematika ta’limida CRA metodikasining ahamiyati

CRA metodikasidan foydalanish quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

Birinchidan, matematik tushunchalarni tushunishni osonlashtiradi. O‘quvchi avval predmet bilan ishlaganligi sababli matematik belgi ortidagi mazmunni yaxshiroq anglaydi.

Ikkinchidan, matematik tafakkurni rivojlantiradi. “O‘quvchi «javob nechchi?” degan savoldan tashqari, “Nima uchun shunday bo‘ldi?” va “Buni qanday isbotlash mumkin?” kabi savollar ustida fikrlaydi.

Uchinchidan, turli o‘quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Ayniqsa, matematik tushunchalarni abstrakt shaklda o‘zlashtirishda qiynalayotgan o‘quvchilar uchun konkret va tasviriy modellar qo‘shimcha tayanch vazifasini bajarishi mumkin.

To‘rtinchidan, matematik kompetensiyani rivojlantiradi. O‘quvchi matematik bilimni real vaziyatga qo‘llash, tasvirlash, tushuntirish va matematik tilda ifodalashga o‘rganadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida matematika fanini o‘qitishning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda matematik bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishdir. Amaldagi normativ hujjatlarda matematika ta’limida matematik tushunchalarni o‘zlashtirish, bilimlarni kundalik hayotda qo‘llash, mustaqil ta’lim olish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish kabi vazifalar belgilangan.

Shuningdek, O‘zbekistonda matematika ta’limining sifatini oshirish va ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganishga qaratilgan davlat siyosati ham mavjud.

2020-yilgi PQ-4708-son qarorda maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish hamda zamonaviy didaktik va elektron resurslarni ishlab chiqish vazifalari belgilangan [6].

Shu jihatdan CRA metodikasini O‘zbekiston maktablarida ilmiy-metodik jihatdan moslashtirib, tajriba-sinovdan o‘tkazish dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lishi mumkin.

CRA metodikasi faqat maxsus import qilingan manipulyativlarga bog‘liq bo‘lib qolmaydi. Uni mahalliy va arzon didaktik materiallar asosida ham tashkil etish mumkin. Bu ayniqsa turli moddiy-texnik sharoitdagi maktablar uchun muhim. Mazkur metodikani O‘zbekiston ta’lim tizimiga joriy etishda ayrim muammolarga e’tibor qaratish lozim. Birinchidan, o‘qituvchilarni CRA metodikasining nazariy va amaliy asoslari bo‘yicha tayyorlash zarur.

Ikkinchidan, dars vaqtini to‘g‘ri rejalashtirish talab etiladi. Chunki konkret va tasviriy bosqichlarni tashkil qilish oddiygina tayyor formulani berishdan ko‘proq vaqt olishi mumkin.

Uchinchidan, har bir matematik mavzu uchun mos manipulyativ va tasviriy modellarni tanlash kerak.

To‘rtinchidan, CRA ni faqat “ko‘rgazmali qurollardan foydalanish” deb tushunmaslik kerak. Uning asosiy mohiyati konkret, tasviriy va mavhum matematik ifodalar o‘rtasidagi mazmuniy bog‘lanishni o‘quvchiga anglatishdir.

CRA metodikasidan foydalanishda o‘qituvchiga quyidagi ketma-ketlikni tavsiya etish mumkin:

1. Matematik maqsadni aniqlash.
2. Konkret modelni tanlash.
3. Tasviriy modelni ishlab chiqish.

CRA metodikasidan tizimli foydalanish natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik tushunchalarni anglash, matematik fikrlash, muammoli vaziyatni tahlil qilish, matematik modellashtirish, matematik nutq, mustaqil fikrlash, matematik belgilarni tushunish, bilimlarni yangi vaziyatda qo‘llash kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratilishi mumkin.

CRA bo‘yicha tadqiqotlarda konkret–tasviriy–mavhum ketma-ketlik asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar matematik ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan holatlar qayd etilgan.

XULOSA va TAKLIFLAR

CRA metodikasi boshlang‘ich matematika ta’limida matematik bilimlarni konkret tajriba, tasvir va abstrakt matematik belgilar o‘rtasidagi izchil bog‘lanish asosida shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yondashuvlardan biridir.

Ushbu metodikaning asosiy afzalligi shundaki, o‘quvchi matematik belgilarni shunchaki yodlab qolmaydi, balki ularning ortidagi matematik mazmunni real faoliyat va tasvirlar orqali anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida matematika fanini o‘qitishning kompetensiyaviy yo‘nalishi, matematik bilimlarni kundalik hayotda qo‘llash va o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan maqsadlar CRA metodikasidan foydalanish uchun metodik jihatdan qulay zamin yaratadi deb o‘ylayman.

Shu bilan birga, CRA metodikasini O‘zbekiston maktablarida samarali qo‘llash uchun uni mahalliy o‘quv dasturlari, darsliklar, sinf sharoitlari va o‘qituvchilarning meto dik tayyorgarligiga moslashtirish lozim.

Shuni taklif qilardimki, CRA metodikasining O‘zbekiston boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik natijalariga ta’sirini tajriba va nazorat guruhlari asosida o‘rganish, o‘quvchilarning matematik kompetensiyasi hamda tushunib o‘rganish darajasidagi o‘zgarishlarni diagnostik vositalar orqali aniqlash maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – URL: https://lex.uz/docs/-4312785
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G‘ Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi «Fan va texnologiya» nashriyoti, 700003, Toshkent. Olmazor ko'chasi, 171-ий. Shartnoma N252-05.
3. Bruner J. S. Ta’lim berish nazariyasiga tomon. – Kembrij (Massachusets, AQSh): Garvard universiteti nashriyoti, 1966.
4. Butler F. M., Miller S. P., Crehan K., Babbitt B., Pierce T. Matematikada qiyinchiliklari bo‘lgan o‘quvchilarga kasrlarni o‘rgatish: ikki xil o‘qitish ketma-ketligini taqqoslash. Ta’limdagi qiyinchiliklarni tadqiq etish va amaliyot. – 2003. – 18-jild, 99–111-betlar.
5. Flores M. M. Muvaffaqiyatsizlik xavfi mavjud bo‘lgan o‘quvchilarga guruhlab ayirishni o‘rgatishda konkret–tasviriy–mavhum (CRA) ketma-ketligidan foydalanish. Korreksion va maxsus ta’lim. – 2010. – 31-jild, 195–207-betlar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.05.2020 yildagi PQ-4708-son

INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH (TABIIY FAN MISOLIDA)

Abduraxmonova Dilxumor Iminjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti
Telefon: +998(99) 900-63-77

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion ta’lim sharoitida integratsiyalashgan mashg‘ulotlarni yo‘lga qo‘yishning nazariy hamda amaliy tomonlari tabiiy fanlar misolida ko‘rib chiqiladi. Fanlararo integratsiya o‘quvchilarga tabiat hodisalarini yaxlit tarzda anglash, turli fanlar o‘rtasidagi aloqalarni topish, muammoli holatlarni tahlil etish va amaliy xulosalarga kelish imkonini beradigan pedagogik shart-sharoitlar nuqtayi nazaridan yoritiladi. Bundan tashqari, raqamli resurslar, loyiha ishlari, kuzatish va tajriba, muammoli ta’lim hamda jamoaviy faoliyatni o‘zaro uyg‘unlashtirib, integratsiyalashgan darsni tashkil etishga doir amaliy tavsiyalar bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: innovatsion ta’lim, integratsiya, integratsiyalashgan dars, tabiiy fan, fanlararo aloqa, raqamli ta’lim, loyiha metodi, muammoli ta’lim, amaliy faoliyat.

Краткое содержание. В данной статье рассматриваются теоретические и практические стороны организации интегрированных занятий в условиях инновационной образовательной среды на примере естественно-научного образования. Освещаются педагогические условия, способствующие целостному пониманию учащимися природных явлений, выявлению взаимосвязей между учебными предметами, анализу проблемных ситуаций и формулированию практических выводов. Также представлены практические рекомендации по объединению цифровых ресурсов, проектной работы, наблюдений и экспериментов, проблемного обучения и групповой деятельности.

Ключевые слова: инновационное образование, интеграция, интегрированный урок, естественные науки, межпредметные связи, цифровое обучение, проектный метод, проблемное обучение, практическая деятельность.

Abstract.this article examines theoretical and practical approaches to organizing integrated lessons in an innovative educational environment, with natural science education used as an example. It describes pedagogical conditions that enable pupils to understand natural phenomena as interconnected wholes, recognize links between school subjects, examine problem situations, and formulate practical conclusions. The paper also offers practical recommendations for combining digital resources, project activities, observation and experimentation, problem-based learning, and group work.

Keywords: innovative education, integration, integrated lesson, natural science, interdisciplinary connections, digital learning, project method, problem-based learning, practical activity.

Zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga tayyor ma’lumotni berish bilangina kifoyalanmay, uni mustaqil izlanishga, turli axborot manbalaridan foydalanishga, o‘zlashtirilgan ma’lumotlarni qiyoslashga hamda real amaliy holatlarda qo‘llashga

yo‘naltirishdan iborat. Innovatsion ta’lim muhiti aynan shu talablarni ro‘yobga chiqarishga xizmat qiluvchi pedagogik sharoitlarni shakllantiradi. Mazkur sharoitda o‘qituvchi faqat bilim yetkazuvchi emas, balki o‘quv jarayonini rejalashtiruvchi, tashkil etuvchi va o‘quvchi faoliyatini yo‘naltiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi.

Tabiiy fanlar mazmuni integratsiyalashgan mashg‘ulotlarni tashkil etish uchun katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Chunki tabiatda kechadigan jarayonlarni faqat bitta fan doirasida izohlash doimo ham yetarli emas. Masalan, suvning tabiatdagi aylanishi, o‘simliklarning rivojlanishi, ob-havodagi o‘zgarishlar yoki energiyaning almashinuvi kabi hodisalarni yoritishda matematika, texnologiya, ona tili hamda ekologiyaga oid bilimlardan birgalikda foydalanish mumkin. Bunday fanlararo yondashuv o‘quvchida bilimlarning bir-biri bilan uzviy bog‘langanligi haqida yaxlit tasavvur hosil qiladi [1].

Innovatsion ta’lim muhiti o‘quvchining darsdagi faolligi, hamkorlikda ishlashi va mustaqil mulohaza yuritishini ta’minlovchi metodlar, vositalar hamda tashkiliy shakllarning o‘zaro birikmasi sifatida talqin etiladi. Interaktiv mashqlar, elektron va raqamli resurslar, ko‘rgazmali modellar, tajribalar, loyihalar hamda muammoli topshiriqlardan maqsadli foydalanish ta’lim natijalarini yaxshilashga yordam beradi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, darsda innovatsion vositaning qo‘llanishi uning o‘z-o‘zidan innovatsion darsga aylanishini anglatmaydi; bunda vositaning ta’limiy maqsadga mos ravishda tanlanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega [2].

Integratsiyalashgan dars jarayonida kamida ikki fan mazmuni yagona muammo, hodisa yoki amaliy topshiriq negizida birlashtiriladi. Demak, integratsiya turli mavzularni shunchaki ketma-ket yoki yonma-yon berishdan iborat emas. Uning mohiyati turli fanlarga tegishli bilim va ko‘nikmalarni bitta o‘quv vazifasini bajarishga yo‘naltirilgan holda o‘zaro bog‘lashdan iborat [3].

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda kuzatish, sodda tajribalarni bajarish, savol-javob, modellashtirish va muammoli vaziyatlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, “Suvning tabiatdagi aylanishi” mavzusini o‘rganishda tabiiy fan bilimlari matematika yordamida suv miqdorini hisoblash, ona tili orqali jarayon bosqichlarini izchil bayon qilish, tasviriy faoliyat orqali esa suv aylanishining modelini yaratish bilan boyitilishi mumkin. Shu tariqa o‘quvchi ayni bir hodisani bir necha fan nuqtayi nazaridan tahlil qiladi.

“O‘simlikning o‘sishi uchun nima zarur?” mavzusida o‘quvchilar turli sharoitlarda o‘stirilayotgan o‘simliklarni kuzatib borishi, kuzatuv natijalarini jadval ko‘rinishida qayd etishi, o‘lchash ma’lumotlarini qiyoslashi va yakuniy xulosani shakllantirishi mumkin. Mazkur topshiriq tabiiy fan mazmunini matematika hamda axborot bilan ishlash kompetensiyalari bilan birlashtirish imkonini beradi [4].

Integratsiyalashgan mashg‘ulotni bir necha izchil bosqich asosida tashkil qilish mumkin: 1) muammoli holatni yuzaga keltirish; 2) o‘quvchilarning dastlabki farazlarini aniqlash; 3) turli fanlarga oid bilim va axborot manbalarini jarayonga jalb etish; 4) amaliy yoki tadqiqotga yo‘naltirilgan faoliyatni amalga oshirish; 5) olingan natijalarni tahlil qilish; 6) yakuniy xulosa chiqarish va refleksiya o‘tkazish. Mazkur bosqichlarning barchasida o‘quvchining mustaqil qarashi va dalillar asosida fikr yuritishi qo‘llab-quvvatlanadi.

Masalan, “Nima sababdan ba’zi buyumlar suvga cho‘kadi, boshqalari esa suv yuzida qoladi?” degan muammo o‘quvchilarni avvalo o‘z taxminlarini bildirishga, keyin buyumlarni amalda sinab ko‘rishga, natijalarni jadvalga qayd etishga va xulosalarini dalillar bilan izohlashga

undaydi. Tajriba natijalarini rasm, jadval yoki ixcham yozma bayon tarzida ifodalash orqali tabiiy fan, matematika, ona tili va texnologiya o‘rtasidagi bog‘liqlik namoyon bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish animatsiya, interaktiv topshiriq yoki virtual modellar yordamida murakkab jarayonlarni o‘quvchi uchun yanada aniq va ko‘rgazmali tarzda ochib berishga yordam beradi. Biroq raqamli vosita darsning asosiy maqsadini egallab olmasligi, aksincha, kuzatish, tahlil qilish va fikr almashish jarayonlarini kuchaytirishi kerak. Innovatsion ta’lim muhitida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif etish mumkin:

1. O‘zaro integratsiya qilinadigan fanlarni yagona ta’limiy maqsad va umumiy muammo asosida belgilash.
2. Har bir integratsiyalashgan mashg‘ulot uchun o‘quvchi bevosita bajaradigan amaliy yoki tadqiqot topshirig‘ini oldindan rejalashtirish.
3. Tabiiy hodisalarni bevosita kuzatish, tajriba o‘tkazish va modellashtirish faoliyati bilan uyg‘unlashtirish.
4. Raqamli resurslardan konkret didaktik vazifani bajarishga xizmat qiladigan vosita sifatida foydalanish.
5. Guruhli faoliyat davomida topshiriqlarni o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda taqsimlash.
6. O‘quvchidan faqat tayyor javobni aytishni emas, balki ushbu javobga qanday dalillar va fikrlash bosqichlari orqali kelganini tushuntirishni so‘rash.
7. Mashg‘ulot oxirida “Nimani o‘rgandim?”, “Qaysi fan bilimlaridan foydalandim?”, “Qanday xulosaga keldim?” kabi savollar asosida refleksiv tahlilni tashkil etish.

Umuman olganda, innovatsion ta’lim sharoitida integratsiyalashgan darslardan foydalanish o‘quvchilarga bilimlarni alohida fanlar bo‘yicha ajratilgan ma’lumotlar sifatida emas, balki kundalik hayotda o‘zaro aloqador holda namoyon bo‘ladigan hodisalar tizimi sifatida tushunishga yordam beradi. Tabiiy fan mazmunining kuzatish, tajriba, modellashtirish, matematik hisob-kitob, axborotni qayta ishlash va muloqot faoliyati bilan birlashtirilishi o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishi va faolligini oshiradi.

Integratsiyalashgan darsning natijadorligi unda nechta fan ishtirok etganiga emas, balki ushbu fanlar o‘rtasidagi mazmuniy aloqaning qanchalik asoslanganligiga, o‘quvchining faol qatnashishiga va qo‘yilgan muammoni amaliy yo‘l bilan hal etish imkoniyatiga bog‘liq. Shu sababli o‘qituvchi darsni loyihalash jarayonida yagona maqsad, muammoli vaziyat, amaliy faoliyat, fanlararo bilimlardan foydalanish va refleksiyani bir-birini to‘ldiruvchi yaxlit tizim sifatida rejalashtirishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim uchun tabiiy fanlar bo‘yicha amaldagi o‘quv dasturi. — Toshkent, 2023.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.
3. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.

O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA METODIK TRANSFORMATSIYALAR

Turg‘unboyeva Zarnigor Raxmatilla qizi
Namangan davlat pedagogika instituti,
70110401 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta’lim)
1-kurs magistranti
E-mail: zarnigorturgunboyeva971@gmail.com
Tel: +998507069055
Ilmiy rahbar: Dilafro‘z Muminova Akbaraliyevna, p.f.d.(DSc), prof.
E-mail: dilbarxon2008@mail.ru
Namangan davlat pedagogika institute

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyatidagi umumiy o‘rta ta’lim muassasalari misolida boshlang‘ich va o‘rta bo‘g‘in o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini shakllantirish, matn qabul qilish hamda uning strukturaviy-semantik qatlamlarini interpretatsiya qilish mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilingan. Hududdagi maktablarning real metodik holati, darsliklar integratsiyasi va tumanlararo nomutanosibliklar o‘rganilib, PIRLS va PISA xalqaro baholash mezonlari kontekstida dars o‘tish uslubiyotini modernizatsiya qilish, o‘qituvchilarning professional-metodik kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif hamda tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, metodik transformatsiya, kognitiv ko‘nikma, matn interpretatsiyasi, subtekst, ta’lim muhiti, germenevtik yondashuv, funksional savodxonlik, kognitiv pedagogika, didaktik instrumentariy.

KIRISH

Global axborot oqimining shiddatli tus olishi, raqamli texnologiyalar translyatsiyasi va ta’lim paradigmasining tubdan o‘zgarishi bugungi maktab ta’limi tizimi, xususan, ona tili va o‘qish savodxonligi fanlari metodikasi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. An’anaviy didaktik tushunchalarga ko‘ra, o‘quvchining savodxonlik darajasi uning harflarni tanishi, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi va ma’lum bir vaqt birligi ichida mexanik ravishda tez o‘qiy olish ko‘nikmasi (fonetik va orfoepik savodxonlik) bilan o‘lchanar edi. Biroq zamonaviy kognitiv pedagogika va sotsiolingvistika talablari kontekstida bu yondashuv o‘zining funksional ahamiyatini yo‘qotib bormoqda. Bugungi kun o‘quvchisi nafaqat matn mazmunini qabul qilishi, balki uning zamiridagi yashirin ma’no qatlamlarini (subtekstni) o‘qishi, muallif niyatini falsafiy-estetizatsiya qila olishi va olingan axborotni o‘z hayotiy muammolarini hal etishga yo‘naltira olishi, ya’ni funksional savodxonlikka ega bo‘likshi shart.

O‘zbekiston ta’lim tizimining PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) va PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro baholash dasturlariga integratsiyalashuvu hududlardagi real ta’lim jarayonlarini, dars o‘tish uslubiyotini chuqur tahlil qilishni va mavjud metodik kamchiliklarni bartaraf etishni taqozo etadi. Farg‘ona vodiysining eng yirik ma’muriy-hududiy birliklaridan biri bo‘lgan Namangan viloyati o‘zining

yuqori demografik o‘sish koeffitsiyenti, urbanizatsiya darajasi va maktab yoshidagi aholi salmog‘i bilan ajralib turadi. Shu bois, viloyat umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish, o‘qituvchilarning dars o‘tish metodikasini transformatsiya qilish tizimli tahlil va amaliy takliflarni talab qiluvchi eng dolzarb pedagogik muammolardan biridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘qish faoliyati, matn ustida ishlash va matn germenevtikasi masalalari jahon va respublika olimlari tomonidan uzoq yillar davomida tadqiq etib kelingan. Xususan, matnni tushunishning psixolingvistik va kognitiv asoslari L.S.Vigotskiy, A.A.Leontev kabi olimlarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan. Xalqaro baholash dasturlari doirasida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash mezonlari va metodologiyasi G.S.Kovaleva, I.V.Blauberg kabi tadqiqotchilar tomonidan tahlil etilgan.

O‘zbekiston pedagogika fanida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy faoliyatini va o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish muammolari K.Qosimova, S.Fuzailov, M.Nazarov, H.G‘ulomova kabi metodist olimlar tomonidan o‘rganilgan. Shuningdek, xalqaro baholash tizimlariga tayyorgarlik ko‘rishning pedagogik shart-sharoitlari keyingi yillarda A.Ismoilov va D.Norboyeva kabi tadqiqotchilarning ishlarida yoritib kelinmoqda. Biroq raqamli media muhitining rivojlanishi va maktab darsliklarining Milliy o‘quv dasturi asosida yangilanishi sharoitida, aynan Namangan viloyatining hududiy, ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘qish savodxonligi metodikasini konseptual yangilash masalalari yaxlit tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tizimli-strukturaviy yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, dars jarayonlarini bevosita monitoring qilish, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘tkazilgan sotsiologik-pedagogik so‘rovnomalar hamda kognitiv testlar natijalarini matematik-statistik qayta ishlash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida Namangan viloyatining turli hududlarida (Namangan shahri, Chust, Pop, Kosonsoy, Mingbuloq va Uychi tumanlari) joylashgan 40 ga yaqin umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich (1-4 sinf) va o‘rta bo‘g‘in (5-7 sinf) sinflari olindi. O‘quvchilarning matnni qabul qilish darajasini aniqlashda PIRLS dasturining to‘rt kognitiv jarayoni: aniq ko‘rsatilgan axborotni topish; to‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish; g‘oyalar va axborotlarni integratsiya qilish hamda interpretatsiya qilish; matn tarkibi, tili va elementlarini tanqidiy baholash modellari mezon qilib olindi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR TAHLILI

Olib borilgan pedagogik kuzatishlarimiz va viloyat miqyosidagi dars tahlillari shuni ko‘rsatadiki, umumta’lim maktablarining amaliy dars jarayonlarida hamon an’anaviy, ya’ni reproduktiv yondashuv ustunlik qilmoqda. Aksariyat boshlang‘ich sinf darslarida vaqtning katta qismi (taxminan 60-70 foizi) matnni o‘quvchilarga zanjir usulida, ovoz chiqarib ketma-ket o‘qitishga hamda o‘qilgan qism mazmunini so‘zlab berishga (retelling) sarflanmoqda. Ushbu an’anaviy metod o‘quvchining nutq apparatini shakllantirish va xotirasini mashq qildirish uchun foydali bo‘lsa-da, uning analitik, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmaydi.

Biz o‘tkazgan diagnostik testlar natijasida ma’lum bo‘ldiki, o‘quvchilar matnda aniq ko‘rsatilgan faktlarni (qahramonning ismi, voqea joyi, sanasi) oson topadilar, biroq: 'Nima sababdan muallif asarni aynan shu voqea bilan boshlagan?'; 'Qahramonning ichki kechinmalari zamirida qanday ijtimoiy-axloqiy muammolar yotibdi?'; 'Agar siz voqealar rivojini o‘zgartirganingizda, asar yakunini qanday yozgan bo‘lardingiz?' kabi muammoli, ochiq va tanqidiy xarakterdagi savollarga javob berishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar.

Ushbu metodik muammolarning tub ildizi dars o‘tish instrumentariysining esdaligi va o‘qituvchilarning dars ssenariylarini faqatgina tayyor darslik materiallari doirasida cheklab qo‘yishidadir. Namangan viloyati maktablarida o‘qish savodxonligi metodikasini samarali transformatsiya qilish uchun quyidagi tizimli yechimlarni amaliyotga tatbiq etish zarur deb hisoblaymiz:

1. Matn interpretatsiyasida germenevtik va kognitiv yondashuvni qaror toptirish. Dars o‘tish jarayonida o‘quvchi axborotni faqatgina mexanik qabul qiluvchi emas, balki matn ustida fikr yurituvchi, uning hammuallifiga aylanuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Buning uchun 'Matnning strukturaviy dekonstruksiyasi' metodini qo‘llash lozim. Bunda matn mantiqiy qismlarga (abzaslarga) ajratiladi. Har bir abzas o‘qilgandan so‘ng, undagi kalit so‘zlar, metaforalar va muallif qo‘llagan ramzlarning ma’nosi tahlil qilinadi. O‘quvchi matnning birinchi qismidan kelib chiqib, keyingi qismlarda nimalar sodir bo‘lishini prognoz qilishga (kognitiv forecasting) o‘rgatiladi.

2. Didaktik instrumentariyni diversifikatsiya qilish va uzluksiz bo‘lmagan matnlar bilan ishlash. Amaldagi ta’lim jarayonlarida asosan badiiy matnlar (ertak, hikoya, she’r) ustunlik qiladi. Biroq xalqaro PISA va PIRLS baholash mezonlari o‘quvchidan funksional savodxonlikni, ya’ni hayotda duch keladigan har qanday axborot shaklini tushunishni talab etadi. Shu bois dars jarayonlariga muntazam ravishda uzluksiz bo‘lmagan matnlarni (non-continuous texts) – jadvallar, infografikalar, geografik xaritalar, diagrammalar, turli uskunalar va dori-darmonlarning yo‘riqnomalarini kiritish lozim. O‘quvchi ushbu vizual ma’lumotlarni o‘qish, ularni solishtirish va tahlil qilish strategiyalarini o‘zlashtirishi shart.

3. Blum taksonomiyasi asosida savollar tizimini modifikatsiyalash. O‘qituvchilar tomonidan dars davomida beriladigan savollar tuzilishi tubdan o‘zgarishi lozim. Faqatgina bilish va tushunish darajasidagi savollar bilan cheklanyap turmay, qo‘llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlariga xizmat qiluvchi savollar salmog‘ini oshirish zarur. 'Insert' (interfaol qaydlar tizimi), 'FSMU' (Fikr, Sabab, Misol, Umumlashtirish), 'Fishbone' (Baliq skeleti moduli – sabab va oqibat munosabatlarini vizuallashtirish) hamda 'Sinkveyn' (Besh qatorli she’r orqali tushunchani sintez qilish) kabi interfaol pedagogik texnologiyalar o‘quvchida mustaqil mantiqiy argumentatsiya hosil qilish imkonini beradi.

4. Metodik nomutanosibliklarni bartaraf etish va klaster tizimini shakllantirish. Tadqiqotlarimiz Namangan viloyatining markaziy hududlari bilan chekka, tog‘oldi tumanlari (masalan, Popning olis tog‘li qishloqlari, Kosonsoy yoki Chustning chekka hududlari) maktablari o‘rtasida metodik ta’minot va innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasida ma’lum bir uzilishlar borligini ko‘rsatdi. Ushbu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun viloyat miqyosida 'Pedagogik klaster' tizimini yanada faollashtirish zarur. Namangan davlat universiteti (NamDU) professor-o‘qituvchilari hamda hududiy pedagogik mahorat markazlari metodistlari koordinatsiyasida chekka hududlar uchun 'Mobil metodik desantlar' faoliyatini

yo‘lga qo‘yish lozim. Mazkur guruhlar joylarga borib, o‘qituvchilarga matn ustida ishlashning zamonaviy usullari bo‘yicha tayyor amaliy keyslar va dars ishlanmalari bankini yetkazib berishi, darslarni an’anaviylikdan xalos etishga ko‘maklashishi kerak.

Bundan tashqari, maktab kutubxonalari fondini zamonaviy bolalar adabiyotining eng sara namunalari, ilmiy-ommabop ensiklopediyalar bilan muntazam to‘ldirib borish, 'Kitobxon maktab', 'Oila bilan kitobxonlik haftaligi' kabi ijtimoiy-pedagogik loyihalarni hududiy darajada qo‘llab-quvvatlash maktab ichidagi metodik islohotlarning barqarorligi va amaliy natijadorligini kafolatlovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari va ilmiy-metodik tahlillardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish – bu shunchaki dars soatlarini mexanik tarzda ko‘paytirish yoki yangi darslik variantlarini joriy etish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon, eng avvalo, ta’lim beruvchining pedagogik tafakkurini, dars ssenariysini loyihalashga bo‘lgan falsafiy va konseptual yondashuvini tubdan o‘zgartirish hamda transformatsiya qilish demakdir.

Maqolada taklif etilgan kognitiv-germenevtik yondashuvlar, uzluksiz bo‘lmagan matnlar bilan ishlash strategiyalari va interfaol didaktik instrumentlarning tizimli va uzluksiz ravishda ta’lim amaliyotiga tatbiq etilishi, o‘quvchilarimizning nafaqat xalqaro baholash sinovlarida yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etishiga zamin yaratadi, balki axborotlashgan jamiyat sharoitida mustaqil qaror qabul qila oladigan, tanqidiy va tahliliy fikrlash doirasi keng, intellektual jihatdan raqobatbardosh shaxslar bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori. // Toshkent, 2019-y.

2. Axmedova N.M. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari. Monografiya. – Namangan, 2021. – 120-b.

3. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.

4. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.

5. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.

6. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.

7. Mullajonova G. Matn ustida ishlash orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish. // Pedagogik mahorat jurnali. – Buxoro, 2023. No 4. – B. 12-17.

8. Kovaleva G.S. PIRLS: Osnovnie rezultati i tendensii. // Voprosi obrazovaniya. – Moskva, 2020. No 2. – S. 45-58.

9. Yo‘ldoshev J.G‘., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar va modernizatsiya. – Toshkent: Fan, 2019. – 165-b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Inomjonova Dildora Ergashali qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya :*Maqolada boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. AI texnologiyalarining ta’limni individuallashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish va o‘quvchilar faolligini oshirishdagi imkoniyatlari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, boshlang‘ich ta’lim, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta’lim, individuallashtirish, o‘qish savodxonligi.*

Аннотация*:В статье анализируются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в начальном образовании. Раскрываются возможности ИИ в индивидуализации обучения, создании интерактивных заданий и повышении активности учащихся.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, начальное образование, цифровые технологии, интерактивное обучение, индивидуализация, читательская грамотность.*

Abstrakt:*The article analyzes the pedagogical opportunities of using artificial intelligence technologies in primary education. It highlights the potential of AI for individualized learning, creating interactive tasks, and increasing students’ learning activity. The article also examines current initiatives related to the integration of artificial intelligence into the education system of Uzbekistan.*

Keywords: *artificial intelligence, primary education, digital technologies, interactive learning, individualization, reading literacy.*

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini izlashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining rivojlanishi o‘quv materiallarini yaratish, ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning bilimlarini tahlil qilish va ularga tezkor fikr-mulohaza berish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.Sun’iy intellekt ta’lim jarayonida o‘qituvchining faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Bunda AI yordamida turli darajadagi topshiriqlar yaratish, o‘quvchilarning javoblarini tahlil qilish, o‘quv materiallarini moslashtirish va individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirish imkoniyati mavjud.

Boshlang‘ich ta’limda mazkur texnologiyalardan foydalanish masalasi alohida ahamiyatga ega. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari, mustaqil fikrlash darajasi hamda raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmalari ta’lim texnologiyalarini tanlashda hisobga olinishi lozim.Shu sababli sun’iy intellektni boshlang‘ich ta’limga joriy etishda texnologik imkoniyat bilan bir qatorda uning pedagogik va metodik jihatlarini ham o‘rganish muhimdir.

ASOSIY QISM

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish sur’ati bir xil emas. An’anaviy dars jarayonida barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berilishi mumkin, biroq sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida topshiriqlarni o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyati kengayadi.Masalan, o‘qish darslarida o‘quvchilarga bir xil matn asosida turli murakkablikdagi topshiriqlar berish mumkin. Bir o‘quvchi uchun matn mazmunini aniqlashga oid sodda savollar, boshqa o‘quvchi uchun asosiy g‘oyani aniqlash, xulosa chiqarish yoki muallif fikrini tahlil qilishga oid murakkabroq topshiriqlar shakllantirilishi mumkin.Bunday yondashuv ta’lim jarayonida differensial va individual yondashuvni kuchaytiradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun turli interaktiv topshiriqlar ishlab chiqish mumkin. Jumladan:

- matn mazmuniga oid savollar;
- test topshiriqlari;
- moslashtirish topshiriqlari;
- so‘z va rasmni bog‘lash;
- ketma-ketlikni aniqlash;
- gaplarni to‘ldirish;
- asosiy g‘oyani topish;
- xulosa chiqarish;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish;
- ijodiy topshiriqlar.

Bunday topshiriqlarni o‘yin elementlari bilan birlashtirish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni o‘qishi bilan cheklanmaydi. U matn mazmunini tushunish, muhim ma’lumotlarni ajratish, savollarga javob berish, xulosa chiqarish, ma’lumotni tahlil qilish va baholash kabi ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi.Sun’iy intellekt yordamida ushbu ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar yaratish mumkin.Masalan, o‘quvchi matnni o‘qib bo‘lgach, dastlab matnning umumiy mazmuniga oid savollarga javob beradi. Keyingi bosqichda asosiy g‘oyani aniqlaydi, so‘ngra matndagi ma’lumotlar asosida xulosa chiqaradi. O‘quvchining javoblari asosida keyingi topshiriqlarning murakkablik darajasini o‘zgartirish adaptiv ta’limning muhim elementlaridan biri hisoblanadi.

Sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini egallashi emas, balki uning pedagogik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi lozim.O‘qituvchi AI yordamida dars uchun g‘oyalar, topshiriqlar, savollar va baholash mezonlarini ishlab chiqishi mumkin. Biroq tayyorlangan materiallarning yosh xususiyatlariga, o‘quv dasturiga va dars maqsadiga mosligini o‘qituvchi tekshirishi zarur.Shuningdek, AI tomonidan yaratilgan ma’lumotlarda xatoliklar bo‘lishi mumkinligi sababli pedagogik nazorat muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ta’lim jarayonining qiziqarli va interaktiv tashkil etilishi muhimdir. AI asosidagi interaktiv topshiriqlar, savol-javoblar, ta’limiy o‘yinlar va ijodiy vazifalar o‘quvchining darsdagi faol ishtirokini rag‘batlantirishi mumkin.Biroq texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori ta’lim natijasini kafolatlamaydi. Uning samarasi

topshiriqning pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchining yosh xususiyatlari va o‘qituvchining metodik yondashuviga bog‘liq.

AI texnologiyalaridan o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholashda ham foydalanish mumkin. O‘zbekistonda 2026-yilgi “O‘qish savodxonlari” tanlovida o‘quvchilarning yozma javoblarini sun’iy intellekt yordamida avtomatik baholash tajribasi qo‘llangan[1].Bunday texnologiyalar o‘quvchilarning natijalarini tezkor tahlil qilish, xatolarni aniqlash va keyingi ta’lim jarayonini rejalashtirish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini boshlang‘ich ta’limga integratsiyalash masalasida texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda pedagogik va axloqiy jihatlar ham hisobga olinishi kerak.UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalarda sun’iy intellektdan ta’limda foydalanishda inson manfaatlari, ta’limdagi tenglik, ma’lumotlar xavfsizligi va mas’uliyatli foydalanish tamoyillariga e’tibor qaratiladi [2].Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda ushbu masala yanada muhimdir. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, raqamli xavfsizlikni ta’minlash va AI vositalaridan foydalanish vaqtini pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish talab etiladi.Kasneci va hammualliflar ham generativ AI texnologiyalari ta’limda yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ma’lumotlarning ishonchliligi, akademik halollik va pedagogik nazorat bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqarishini ta’kidlaydi [3].

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ishlar esa sun’iy intellektning ta’lim tizimida bosqichma-bosqich institutsionallashayotganini ko‘rsatadi. Xususan, AI mavzularining ta’lim dasturlariga kiritilishi, pedagoglar uchun AI savodxonligi kurslarining tashkil etilishi, “Aqlli ta’limga kirish” kabi metodik resurslarning yaratilishi hamda o‘qish savodxonligini baholashda AI imkoniyatlaridan foydalanilishi ushbu jarayonning turli yo‘nalishlarini namoyon etadi [4].

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha tadqiqotlarda faqat texnologiyaning mavjudligi emas, balki uning qanday metodika asosida qo‘llanilishi, o‘quvchining rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi va o‘qituvchi faoliyati bilan qanday uyg‘unlashishi asosiy tadqiqot masalalaridan biri bo‘lishi kerak.

XULOSA

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi boshlang‘ich ta’limda yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. AI yordamida ta’limni individuallashtirish, turli murakkablikdagi interaktiv topshiriqlar yaratish, o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tahlil qilish va ularga tezkor fikr-mulohaza berish imkoniyatlari kengaymoqda.O‘zbekistonda ham sun’iy intellektni ta’lim tizimiga joriy etish bo‘yicha muhim amaliy qadamlar tashlanmoqda. 2026/2027-o‘quv yilidan AI mavzularini ta’lim dasturlariga kiritish, AI laboratoriyalarini rivojlantirish, pedagoglarning AI savodxonligini oshirish va o‘qish savodxonligini baholashda AI texnologiyalaridan foydalanish kabi yo‘nalishlar shakllanmoqda [5].Boshlang‘ich ta’limda AI texnologiyalaridan foydalanishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashadigan adaptiv interaktiv topshiriqlar tizimini ishlab chiqishdir. Bunday tizim o‘quvchining javoblarini tahlil qilib, keyingi topshiriqning mazmuni va murakkabligini moslashtirish orqali individual ta’lim yo‘nalishini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.Shu bilan birga, sun’iy intellekt o‘qituvchini almashtiruvchi emas, balki uning pedagogik faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi lozim. AI texnologiyalaridan foydalanishda yosh xususiyatlari, pedagogik maqsad, raqamli xavfsizlik, ma’lumotlarning maxfiyligi va inson omili ustuvor bo‘lishi zarur.

Demak, sun’iy intellektni boshlang‘ich ta’limga integratsiyalash nafaqat texnologik, balki pedagogik-metodik masala ham bo‘lib, uning samaradorligi ilmiy asoslangan metodik yondashuvlar orqali ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. “O‘qish savodxonlari” tanlovi. 2026.
2. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO, 2021.
3. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S. Et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. 2023. Vol. 103.
4. Oliy ta’limni rivojlantirish va global hamkorlik markazi. Aqlli ta’limga kirish. 2026.
5. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Sun’iy intellekt yangi bosqichda: Prezident Farmoni. 2025.

O‘QISH DARSLARI JARAYONIDA MATN BILAN ISHLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Yusufxanova Muslimaxon Sherzodxon qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs magistranti
E-mail: muslimayusufxonova@gmail.com
Tel.:77 715 18 84,

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘qish darslari jarayonida o‘quvchilarning matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. Unda matnni ongli va ravon o‘qish, mazmunini anglash, asosiy va ikkilamchi axborotni ajratish, matndagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, qahramonlar faoliyatini tahlil qilish, dalillar asosida xulosa chiqarish hamda o‘z fikrini mustaqil ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. O‘qishdan oldingi, o‘qish jarayonidagi va o‘qishdan keyingi bosqichlarda qo‘llaniladigan interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “INSERT”, “B-B-B”, “Venn diagrammasi”, “Sinkveyn” kabi metodlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishning samarali yo‘llari asoslangan. Maqolada matn bilan ishlash ko‘nikmalarini baholash mezonlari ham taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish darsi, matn bilan ishlash, o‘qish savodxonligi, matnni anglash, matn tahlili, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, kommunikativ kompetensiya, funksional savodxonlik.

Аннотация. В статье освещаются педагогические и методические основы развития навыков работы с текстом учащихся в процессе уроков чтения. Рассматриваются вопросы формирования навыков осознанного и беглого чтения, понимания содержания текста, выделения основной и второстепенной информации, установления причинно-следственных связей, анализа действий и характеристик персонажей, формулирования выводов на основе текстовых доказательств и самостоятельного выражения собственного мнения. Раскрываются дидактические возможности интерактивных методов и педагогических технологий, применяемых на этапах до чтения, во время чтения и после чтения. Обосновывается эффективность использования таких методов, как «Мозговой штурм», «Кластер», «INSERT», «Знаю — Хочу узнать — Узнал», диаграмма Венна и «Синквейн», в развитии читательской грамотности, критического и творческого мышления учащихся. В статье также предложены критерии оценки сформированности навыков работы с текстом.

Ключевые слова: урок чтения, работа с текстом, читательская грамотность, понимание текста, анализ текста, педагогическая технология, интерактивные методы, критическое мышление, творческое мышление, начальное образование, коммуникативная компетентность, функциональная грамотность.

Abstract. This article examines the pedagogical and methodological foundations of developing students’ text-processing skills in reading lessons. It focuses on the formation of skills related to conscious and fluent reading, comprehension of textual content, identification

of main and secondary information, establishing cause-and-effect relationships, analyzing characters and their actions, drawing evidence-based conclusions, and expressing personal opinions independently. The article reveals the didactic potential of interactive methods and pedagogical technologies applied before, during, and after reading. The effectiveness of such methods as brainstorming, clustering, INSERT, K-W-L, Venn diagrams, and the cinquain method in developing students’ reading literacy, critical thinking, and creative thinking is substantiated. The article also proposes criteria for assessing the development of students’ text-processing skills.

Keywords: reading lesson, text processing, reading literacy, reading comprehension, text analysis, pedagogical technology, interactive methods, critical thinking, creative thinking, primary education, communicative competence, functional literacy.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqatgina matnni texnik jihatdan o‘qiy olishi yetarli emas. Zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri o‘quvchida o‘qilgan axborotni anglash, uni tahlil qilish, baholash, turli axborotlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash va o‘z nuqtayi nazarini asoslash kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, o‘qish darslari o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishning muhim didaktik maydoni hisoblanadi. O‘qish jarayoni murakkab psixologik-pedagogik faoliyat bo‘lib, unda o‘quvchi grafik belgilarni tovush va ma’noga aylantirish bilan bir qatorda, matn mazmunini oldingi bilimlari bilan bog‘laydi, muallif pozitsiyasini anglashga intiladi, muhim va ikkilamchi axborotni ajratadi hamda o‘qilgan material asosida xulosa chiqaradi. Demak, o‘qish savodxonligini rivojlantirishda matn bilan ishlash faoliyatini izchil va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish alohida metodik ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, axborotni izlaydigan, tahlil qiladigan va amaliy vaziyatlarda undan foydalana oladigan shaxs sifatida shakllantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu esa o‘qish darslarida an’anaviy reproduktiv yondashuvlardan tashqari, o‘quvchining bilish faolligini oshiruvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi.

Matn bilan ishlash ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi o‘quvchilarning boshqa fanlarni o‘zlashtirishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Chunki darsliklar, topshiriqlar, masalalar, ilmiy-ommabop materiallar va elektron ta’lim resurslarining aksariyati matnli axborot asosida tuziladi. O‘quvchi matnni to‘g‘ri anglay olmasa, undagi asosiy axborotni ajratmasa yoki topshiriq shartini noto‘g‘ri tushunsa, uning o‘quv faoliyati samaradorligi pasayadi.

Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida quyidagi o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirish zarur:

- matnni to‘g‘ri, ravon va ongli o‘qish;
- matn mazmunini tushunish;
- asosiy fikrni aniqlash;
- matndagi muhim axborotni ajratish;
- sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash;
- voqealar ketma-ketligini tiklash;
- qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash;

- matn mazmunini o‘z so‘zlari bilan ifodalash;
- matndan zarur dalillarni topish;
- o‘qilgan material yuzasidan mustaqil xulosa chiqarish.

Mazkur ko‘nikmalar bir-biridan alohida holda emas, balki yaxlit tizim sifatida shakllantirilishi lozim.

Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘qish darslari jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali pedagogik texnologiyalarini nazariy va metodik jihatdan asoslashdan iborat.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- matn bilan ishlash ko‘nikmasining pedagogik mohiyatini aniqlash;
- o‘qish savodxonligi va matnni anglash o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslash;
- o‘qish darslarida matn bilan ishlash bosqichlarini tizimlashtirish;
- samarali interfaol metod va texnologiyalarni aniqlash;
- matn bilan ishlash ko‘nikmalarini baholash mezonlarini ishlab chiqish;
- o‘qish darslarining metodik samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, pedagogik tajribalarni umumlashtirish, ilmiy-metodik adabiyotlarni o‘rganish, suhbat, savol-javob, pedagogik modellashtirish va metodik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivistik ta’lim tamoyillari hamda o‘quvchining mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirishga oid pedagogik qarashlar tashkil etadi.

Matn bilan ishlash ko‘nikmasi o‘quvchining matnni qabul qilishi, mazmunini anglash, undagi axborotni qayta ishlashi va o‘z faoliyatida qo‘llay olishini ifodalovchi kompleks kompetensiyadir.

Mazkur ko‘nikmani shartli ravishda to‘rt darajaga ajratish mumkin:

Birinchi daraja — reproduktiv daraja. O‘quvchi matnda bevosita ifodalangan axborotni topadi va qayta aytadi.

Ikkinchi daraja — interpretativ daraja. O‘quvchi matndagi fikrlar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlaydi, sabab va oqibatni tushuntiradi.

Uchinchi daraja — analitik-baholovchi daraja. O‘quvchi muallif fikriga munosabat bildiradi, dalillarni tahlil qiladi va o‘z nuqtayi nazarini asoslaydi.

To‘rtinchi daraja — ijodiy-produktiv daraja. O‘quvchi o‘qilgan matn asosida yangi matn yaratadi, voqealarning muqobil rivojini taklif qiladi yoki o‘zining mustaqil xulosasini ishlab chiqadi.

Shunday qilib, matn bilan ishlashni faqat qayta hikoyalash darajasida tashkil etish o‘quvchining yuqori darajadagi tafakkur ko‘nikmalarini to‘liq rivojlantira olmaydi.

Matn bilan ishlash jarayonini uch asosiy bosqichga ajratish maqsadga muvofiq.

1. O‘qishdan oldingi bosqich

Ushbu bosqich o‘quvchining mavjud bilimlarini faollashtirish va uni matnni qabul qilishga psixologik jihatdan tayyorlashga xizmat qiladi.

O‘qituvchi:

- matn sarlavhasini tahlil qiladi;

- ❖ rasmlar asosida taxminlar uyg‘otadi;
- ❖ mavzu yuzasidan savollar beradi;
- ❖ asosiy tushunchalarni aniqlaydi;
- ❖ notanish so‘zlar bilan dastlabki ishlashni tashkil etadi.

Masalan, “Matn qanday voqea haqida bo‘lishi mumkin?”, “Sarlavhadan qanday xulosa qilish mumkin?”, “Sizningcha, qahramon qanday yo‘l tutadi?” kabi savollar o‘quvchini faol fikrlashga undaydi.

Bu bosqichda “Aqliy hujum”, “Klaster”, “B-B-B” kabi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

2. O‘qish jarayonidagi bosqich

Bu bosqichda o‘quvchi matn bilan bevosita faol ishlaydi. O‘qish jarayonini faqat o‘qituvchining nazorati ostidagi reproduktiv faoliyatga aylantirmaslik muhim.

O‘quvchiga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin:

- ❖ asosiy fikrni aniqlash;
- ❖ kalit so‘zlarni belgilash;
- ❖ muhim ma’lumotlarni ajratish;
- ❖ savollarga matndan javob topish;
- ❖ voqealar ketma-ketligini aniqlash;
- ❖ qahramonning harakatlariga sabab topish.

INSERT texnologiyasi ushbu bosqich uchun ayniqsa samarali. O‘quvchi matnni o‘qish davomida o‘ziga ma’lum, yangi, qarama-qarshi yoki tushunarsiz ma’lumotlarni maxsus belgilar yordamida qayd etadi. Natijada o‘qish jarayoni faol intellektual faoliyatga aylanadi.

3. O‘qishdan keyingi bosqich

Mazkur bosqichda o‘quvchining matnni qay darajada anglagani aniqlanadi va uning mustaqil fikrlashi rivojlantiriladi.

Bunda quyidagi topshiriqlar samarali:

- ❖ matnga reja tuzish;
- ❖ matn mazmunini qisqa bayon qilish;
- ❖ asosiy fikrni bir gap bilan ifodalash;
- ❖ qahramonlarga tavsif berish;
- ❖ matnga boshqa sarlavha taklif qilish;
- ❖ voqeaning davomiyligini taxmin qilish;
- ❖ matn asosida savollar tuzish;
- ❖ matn mazmuni yuzasidan munozara tashkil etish;

“Agar men qahramon o‘rnida bo‘lganimda...” kabi ijodiy topshiriqlarni bajarish.

Shu tariqa o‘quvchi tayyor axborotni qayta aytishdan bosqichma-bosqich mustaqil fikr yuritish va yangi mazmun yaratishga o‘tadi.

Matn bilan ishlash jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi.

Klaster texnologiyasi matnning semantik tuzilishini ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, badiiy matndagi bosh qahramon markazga joylashtirilib, uning xarakteri, harakatlari, munosabatlari va voqealar rivoji atrofida tarmoqlar hosil qilinadi.

“B-B-B” texnologiyasi o‘quvchining oldingi bilimlari bilan yangi o‘zlashtirilgan bilimlarini taqqoslash imkonini beradi.

“Insert” texnologiyasi o‘quvchini matnni ongli ravishda kuzatishga va o‘z o‘qish faoliyatini nazorat qilishga o‘rgatadi.

“Sinkveyn” metodi o‘quvchining matn mazmunini umumlashtirish, muhim belgilarni ajratish va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

“Venn diagrammasi” ikki qahramon, ikki voqea yoki ikki tushunchaning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashda qo‘llanadi.

“Baliq skeleti” sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish uchun qulay bo‘lib, ayniqsa muammoli mazmundagi matnlar bilan ishlashda samarali.

Matn mazmuni asosida muammoli vaziyat yaratish o‘quvchilarning yuqori darajadagi tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Masalan, matnda qahramon oldida muayyan tanlov mavjud bo‘lsa, o‘quvchilarga:

“Qahramonning o‘rnida siz qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?”

“Uning qarori to‘g‘rimi?”

“Voqealar boshqacha rivojlanganida nima bo‘lardi?”

“Muallif nima uchun aynan shunday yechimni tanlagan?”

kabi savollar berish mumkin.

Bunday topshiriqlarda o‘quvchi matndan tayyor javob izlamaydi, balki mavjud axborotga tayangan holda mustaqil xulosa chiqaradi. Bu esa tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘qish darslarida matnni anglash jarayoni kommunikativ faoliyat bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Buning uchun juftlik va kichik guruhlarda ishlash, munozara, rolli o‘yin, savol tuzish va o‘zaro baholash metodlaridan foydalanish mumkin. Masalan, o‘quvchilarning bir guruhi matndagi asosiy fikrni aniqlasa, ikkinchi guruh dalillarni topadi, uchinchi guruh qahramonlarga tavsif beradi, to‘rtinchi guruh esa matn yuzasidan ijodiy savollar ishlab chiqadi. Bunday tashkil etish natijasida o‘quvchi nafaqat matnni anglaydi, balki o‘z fikrini og‘zaki ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash, dalillarni taqqoslash va o‘z pozitsiyasini himoya qilish ko‘nikmalarini ham egallaydi.

O‘quvchilarning matn bilan ishlash ko‘nikmalarini baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

T/r	**Mezoni**	**Yuqori daraja**	**O‘rta daraja**	**Boshlang‘ich daraja**
1	Matnni tushunish	Mazmunni to‘liq va chuqur anglaydi	Asosiy mazmunni anglaydi	Mazmunni qisman anglaydi
2	Asosiy fikrni aniqlash	Mustaqil va aniq aniqlaydi	Yordam asosida aniqlaydi	Aniqlashda qiynaladi
3	Dalil topish	Matndan aniq dalillar keltiradi	Ayrim dalillarni topadi	Dalil topishda qiynaladi

4	Tahlil qilish	Sabab-oqibatni izohlaydi va baholaydi	Oddiy bog‘lanishlarni aniqlaydi	Tahlil qilishda qiynaladi
5	Xulosa chiqarish	Mustaqil va asoslangan xulosa qiladi	Qisman asoslangan xulosa qiladi	Tayyor xulosaga tayanadi
6	Ijodiy yondashuv	Yangi g‘oya va yechim taklif qiladi	Oddiy ijodiy topshiriqlarni bajaradi	Reproduktiv faoliyat bilan cheklanadi

Mazkur mezonlar o‘quvchining faqat o‘qish tezligini emas, balki o‘qilgan materialni anglash va undan foydalanish darajasini baholash imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda metodlarning o‘zidan ko‘ra, ularni darsning maqsadi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq tanlash muhimroqdir. Bir xil metodni barcha matnlarga mexanik tarzda tatbiq etish kutilgan natijani bermaydi.

O‘rganish va tahlillar asosida o‘qish darslarida matn bilan ishlashning samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodik qoidalar aniqlandi:

1. Matn bilan ishlashdan oldin o‘quvchining mavjud bilim va tajribasini faollashtirish zarur.
2. O‘qish jarayonida o‘quvchi faol kuzatuvchi va tahlilchi sifatida ishtirok etishi kerak.
3. Savollar oddiy mazmuniy savollardan tahliliy va ijodiy savollarga qarab murakkablashib borishi lozim.
4. Matndan dalil topish va o‘z fikrini dalillashga alohida e’tibor berish zarur.
5. O‘qishdan keyingi faoliyat faqat qayta hikoyalash bilan cheklanmasligi kerak.
6. Matn mazmuni asosida muammoli vaziyat va ijodiy topshiriqlar tashkil etilishi lozim.
7. O‘quvchilarning matnni anglash darajasi muntazam diagnostik baholab borilishi kerak.
8. Interfaol metodlar matnning mazmuni va darsning didaktik maqsadiga mos ravishda tanlanishi lozim.

O‘qish darslarida matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish boshlang‘ich ta’limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Mazkur ko‘nikma o‘quvchining nafaqat o‘qish savodxonligi, balki uning mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, kommunikativ kompetensiyasi hamda mustaqil ta’lim olish qobiliyatining shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Matn bilan ishlashni samarali tashkil etish uchun o‘qish jarayonini o‘qishdan oldingi tayyorgarlik, matnni faol o‘zlashtirish va o‘qishdan keyingi tahlil-refleksiya bosqichlari asosida qurish maqsadga muvofiq. Bunda “Aqliy hujum”, “Klaster”, “INSERT”, “B-B-B”, “Venn diagrammasi”, “Sinkveyn”, muammoli ta’lim, rolli o‘yin va munozara kabi metodlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning matnni chuqur anglashiga yordam beradi. Eng muhimi, o‘quvchi matnni shunchaki o‘qib, mazmunini qayta aytuvchi subyekt emas, balki axborotni izlovchi, tahlil qiluvchi, baholovchi, xulosa chiqaruvchi va yangi mazmun yaratuvchi faol ta’lim

subyekti sifatida shakllanishi kerak. Shu jihatdan, o‘qish darslarida matn bilan ishlash texnologiyalarini takomillashtirish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish va ularni zamonaviy axborotlashgan jamiyatda mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalashning muhim shartlaridan biridir.

Maqolaning ilmiy yangiligi: o‘qish darslarida matn bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni reproduktiv o‘qishdan analitik, baholovchi va ijodiy o‘qishga bosqichma-bosqich o‘tish modeli asosida tizimlashtirilgan hamda ushbu ko‘nikmalarni baholashning mezonlari taklif etilgan.

Amaliy ahamiyati: maqolada bayon etilgan metodik yondashuvlardan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari, metodistlar hamda o‘qish savodxonligini rivojlantirishga oid ilmiy-tadqiqot olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
2. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. – Toshkent: TDPU, 2004.
3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
6. Matchonov S. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Ishonch, 2020.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longmans, Green, 1956.
8. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
9. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY SALOHIYATINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY METODIK MEXANIZMLARI

Muratova Gulshoda Adhamjonovna
NamDPI magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda metodik faoliyatning o‘rni va uni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim sharoitida o‘qituvchidan nafaqat fan mazmunini bilish, balki ta’lim jarayonini loyihalash, samarali metodlarni tanlash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va o‘z pedagogik faoliyatini muntazam tahlil qilish kompetensiyalari ham talab etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi, kasbiy salohiyat, metodik faoliyat, pedagogik kompetensiya, metodik hamkorlik, darsni loyihalash, kasbiy rivojlanish.

Abstract. This article examines the role of methodological activity in enhancing the professional potential of primary school teachers and analyzes ways of improving such activity. In contemporary primary education, teachers are expected not only to possess subject knowledge but also to design the learning process, select effective teaching methods, consider individual learner characteristics and systematically reflect on their pedagogical practice.

Keywords: primary education, teacher, professional potential, methodological activity, pedagogical competence, methodological collaboration, lesson design, professional development.

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish jarayoni bevosita pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati bilan bog‘liq. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi alohida ahamiyatga ega. Chunki aynan boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarda bilim olishga munosabat, o‘quv faoliyati, mustaqil fikrlash, muloqot qilish va topshiriqlarni bajarish ko‘nikmalarining dastlabki tizimi shakllanadi. O‘qituvchining kasbiy salohiyati faqat nazariy bilimlar yig‘indisidan iborat emas. U pedagogning o‘z bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq eta olishi, dars jarayonini maqsadga muvofiq tashkil qilishi, ta’lim metodlarini vaziyatga mos tanlashi, o‘quvchilar faoliyatini kuzatishi va natijalarni tahlil qilishi bilan ham belgilanadi. Pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda metodik tayyorgarlik muhim shartlardan biri sifatida qaraladi. Shu jihatdan metodik faoliyat o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Metodik faoliyat orqali pedagog o‘z tajribasini boyitadi, yangi metodlarni o‘zlashtiradi, hamkasblar tajribasini o‘rganadi va ta’lim jarayonidagi muammolarga amaliy yechimlar izlaydi. O‘zbek pedagogik adabiyotlarida ham o‘qituvchining pedagogik mahorati va kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kasbiy salohiyat o‘qituvchining o‘z kasbiy vazifalarini samarali bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, kompetensiya, tajriba va shaxsiy sifatlarning o‘zaro uyg‘unligini anglatadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun bu tushuncha fan-metodik bilimlar bilan bir qatorda bolalar psixologiyasi, muloqot, darsni loyihalash, baholash va refleksiyani ham qamrab oladi.

Tarkibiy qism	Mazmuni	Amaliy namoyon bo‘lishi
Fan-metodik bilim	Fan mazmuni va uni o‘qitish usullarini bilish	Dars mazmunini to‘g‘ri tanlash
Pedagogik kompetensiya	Ta’lim jarayonini tashkil etish qobiliyati	Samarali dars tashkil etish
Kommunikativ kompetensiya	O‘quvchi bilan samarali muloqot	Ijobiy pedagogik muhit yaratish
Raqamli kompetensiya	Raqamli vositalardan foydalanish	Elektron va interaktiv resurslardan foydalanish
Refleksiv kompetensiya	O‘z faoliyatini tahlil qilish	Darsdagi kamchiliklarni aniqlash
Tashkiliy kompetensiya	O‘quv jarayonini boshqarish	Vaqt va topshiriqlarni samarali taqsimlash

Metodik faoliyat o‘qituvchining pedagogik tajribasini tizimlashtirish, ta’lim metodlarini takomillashtirish va dars samaradorligini oshirishga qaratilgan faoliyatlar majmuasidir. Metodik faoliyatning mazmuni faqat dars ishlanmasini tayyorlash bilan cheklanmasligi, balki pedagogik qarorlarni tahlil qilish va ularning natijasini baholashni ham qamrab olishi lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik faoliyati darsni pedagogik va metodik jihatdan loyihalash, ta’lim maqsadlariga mos metodlarni tanlash, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, interfaol metodlardan oqilona foydalanish, topshiriqlarni differensiallashtirish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va dars natijalarini tahlil qilish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Metodik faoliyatning samaradorligi uning faqat hujjatlarni tayyorlash bilan cheklanmasligi bilan belgilanadi. Asosiy natija dars sifati va o‘quvchi faoliyatidagi ijobiy o‘zgarishlarda namoyon bo‘lishi kerak.

O‘qituvchilarning metodik salohiyatini oshirish uchun an’anaviy malaka oshirish shakllari bilan bir qatorda amaliy hamkorlikka asoslangan mexanizmlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Birinchi mexanizm — metodik hamkorlik. Bir fan yoki parallel sinf o‘qituvchilari dars ishlanmalari, topshiriqlar va pedagogik tajriba bilan almashadilar.

Ikkinchi mexanizm — dars tahlili. O‘qituvchi o‘tkazgan darsini mustaqil yoki hamkasblari bilan birgalikda tahlil qiladi. Bunda dars maqsadi, o‘quvchilar faolligi, topshiriqlarning murakkabligi va kutilgan natijaning amalga oshishi baholanadi.

Uchinchi mexanizm — ochiq dars va o‘zaro kuzatuv. Bunday faoliyat o‘qituvchilarga turli metodik yondashuvlarni bevosita kuzatish va o‘z amaliyotiga moslashtirish imkonini beradi.

To‘rtinchi mexanizm — metodik portfolioni shakllantirish. Unda samarali dars ishlanmalari, topshiriqlar, baholash mezonlari, refleksiv yozuvlar va o‘quvchilar faoliyatiga oid tahliliy materiallar jamlanadi.

O‘qituvchining metodik faoliyatini baholash mezonlari

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Rivojlantirish zarur

Darsni loyihalash	Maqsad, metod va natija uyg‘un	Ayrim jihatlar to‘liq emas	Tizimli yondashuv yetarli emas
Metod tanlash	O‘quvchi ehtiyojiga mos	Qisman mos	Bir xil metodlarga tayanadi
O‘quvchi faolligi	Faol ishtirok ta’minlanadi	Faollik o‘rtacha	Passiv ishtirok ustun
Refleksiya	Darsni mustaqil tahlil qiladi	Qisman tahlil qiladi	Tahlil tizimli emas
Tajriba almashish	Muntazam hamkorlik qiladi	Vaqti-vaqti bilan	Kam ishtirok etadi

Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi uning metodik salohiyatining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Raqamli vositalardan maqsadsiz foydalanish emas, balki ularni muayyan pedagogik vazifani hal qilishga yo‘naltirish muhimdir. UNESCO ta’lim texnologiyalaridan foydalanishda texnologiyaning o‘zi emas, balki uning ta’limiy maqsadga muvofiqligi va inson omili ustuvor bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi.

Masalan, boshlang‘ich sinflarda interaktiv topshiriqlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkin, biroq ularning mazmuni dars maqsadiga mos bo‘lishi lozim. Shu sababli o‘qituvchi “qaysi texnologiyadan foydalanish mumkin?” degan savoldan oldin “qaysi pedagogik vazifani hal qilish kerak?” degan savolga javob topishi kerak.

O‘qituvchining kasbiy rivojlanishini individual faoliyat bilan cheklash yetarli emas. Pedagogik jamoada tajriba almashish ham muhim ahamiyatga ega. Metodik hamkorlik o‘qituvchini tayyor metodlarni oddiy qabul qiluvchi emas, balki o‘z faoliyatini tahlil qiluvchi va yangi metodik yechimlarni ishlab chiquvchi pedagog sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

- kichik metodik guruhlarda dars ishlanmalarini muhokama qilish
- o‘zaro dars kuzatuvlarini tashkil etish
- muayyan pedagogik muammo bo‘yicha mini-seminarlar o‘tkazish
- samarali topshiriqlar bankini shakllantirish
- yosh o‘qituvchilarga tajribali pedagoglar tomonidan metodik ko‘mak berish
- amaliy natijalarni umumlashtirib, metodik tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda metodik faoliyatni faqat metodik birlashma yig‘ilishlari, ochiq darslar yoki tayyor dars ishlanmalarini almashish bilan cheklab bo‘lmaydi. Bunday yondashuvda metodik ish ko‘pincha rasmiy tus olib, o‘qituvchining real kasbiy ehtiyojlari va dars jarayonidagi muammolari yetarlicha hisobga olinmasligi mumkin. Shu sababli metodik faoliyat o‘qituvchining amaliy faoliyati, o‘quvchilarning ta’lim natijalari va pedagogik refleksiyasi bilan uzviy bog‘langan holda tashkil etilishi lozim.

Metodik hamkorlikning samaradorligi, avvalo, uning mazmuni va tashkil etilish shakliga bog‘liq. Agar hamkorlik faqat tajribali o‘qituvchining tayyor tavsiyalarini boshqalarga yetkazishdan iborat bo‘lsa, yosh yoki kam tajribali pedagoglarning mustaqil metodik fikrlashi yetarli darajada rivojlanmaydi. Aksincha, muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish, darsni kuzatish, o‘quvchilar faoliyatini muhokama qilish va muqobil yechimlarni ishlab chiqish o‘qituvchilarning kasbiy faolligini oshiradi.

Dars tahlili jarayonida ham faqat o‘qituvchining faoliyatiga baho berish emas, balki o‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, topshiriqlarni bajarish darajasi, savollarga javob berish faolligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni aniqlash muhimdir. Bunday yondashuv metodik faoliyatni o‘qituvchi faoliyatini nazorat qilish vositasidan ta’lim sifatini yaxshilash mexanizmiga aylantiradi.

Shuningdek, metodik salohiyatni rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish masalasiga ham tanqidiy yondashish zarur. Raqamli texnologiyalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan dars samaradorligini kafolatlamaydi. Ularning samarasi o‘qituvchining pedagogik maqsadni aniq belgilashi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi va texnologiyani dars mazmuniga moslashtira olishiga bog‘liq. Demak, raqamli kompetensiya texnik ko‘nikmalar bilangina emas, balki metodik va didaktik qarorlar qabul qilish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

Tadqiqotda taklif etilgan “kasbiy ehtiyojni aniqlash — metodik maqsadni belgilash — yangi metodni o‘rganish — amaliyotda qo‘llash — natijani tahlil qilish” modeli o‘qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Mazkur modelning muhim jihati shundaki, unda o‘qituvchi tayyor metodlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki ularni o‘z sinfi sharoitiga moslashtiruvchi faol subyekt sifatida qaraladi. Biroq metodik faoliyatni takomillashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, vaqt tanqisligi, metodik tadbirlarning haddan tashqari rasmiylashtirilishi, o‘qituvchilarning individual ehtiyojlari o‘rtasidagi farqlar, metodik resurslarning yetarli emasligi va dars natijalarini muntazam tahlil qilish ko‘nikmasining sustligi shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun metodik ishlarni qisqa, aniq maqsadli va amaliy natijaga yo‘naltirilgan shaklda tashkil etish, elektron resurslardan foydalanish hamda o‘qituvchilar o‘rtasida ishonchli hamkorlik muhitini yaratish zarur.

Umuman olganda, metodik faoliyatning samaradorligi uning miqdori bilan emas, balki o‘qituvchining kasbiy faoliyatida qanday o‘zgarishlar yuzaga keltirayotgani bilan belgilanadi. Agar metodik hamkorlik natijasida darsni loyihalash sifati yaxshilansa, o‘quvchilar faolligi oshsa, baholash jarayoni aniqroq tashkil etilsa va o‘qituvchi o‘z faoliyatini muntazam tahlil qila boshlasa, bunday faoliyatni samarali deb baholash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy salohiyati ta’lim sifatini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu salohiyatni rivojlantirishda metodik faoliyat alohida o‘rin tutadi. Chunki metodik faoliyat orqali o‘qituvchi o‘z bilimlarini amaliyot bilan bog‘laydi, pedagogik tajribasini tahlil qiladi va ta’lim jarayonini takomillashtirishning yangi yo‘llarini izlaydi. Metodik faoliyatni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchining individual rivojlanishi, hamkasblar bilan hamkorlik, darslarni tahlil qilish, tajriba almashish va zamonaviy pedagogik hamda raqamli vositalardan maqsadli foydalanish bir butun tizim sifatida qaralishi lozim. Natijada metodik faoliyatning mazmuni hujjat yuritishdan amaliy kasbiy rivojlanish mexanizmiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
2. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.

3. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. — 1998. — Vol. 5, No. 1. — P. 7–74.
6. Hattie J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. — London: Routledge, 2012.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023.

MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA NUTQ RIVOJI

Tursunboyeva Zebo Zokirjon qizi
Namangan Davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari va ularning pedagogik yechimlari yoritilgan. Bolalarning lug‘at boyligini oshirish, grammatik qurilishni shakllantirish va bog‘lanishli nutqini o‘stirishda innovatsion metodika hamda ta'limiy o‘yinlarning samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabga tayyorlov guruhi, nutq rivoji, bog‘lanishli nutq, til kompetensiyasi, lug‘at boyligi, didaktik o‘yinlar, maktab ta'limiga tayyorgarlik.

Abstract: This research addresses the issues and pedagogical approaches to developing children's speech competencies in school-preparation groups of preschool educational organizations. The effectiveness of innovative methodologies and educational games in expanding children's vocabulary, forming grammatical structure, and developing connected speech is scientifically analyzed.

Keywords: school-preparation group, speech development, connected speech, language competence, vocabulary, didactic games, preparation for school education.

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются проблемы и педагогические пути развития речевых компетенций детей в подготовительных к школе группах дошкольных образовательных организаций. Научно проанализирована эффективность инновационных методик и обучающих игр в расширении словарного запаса, формировании грамматического строя и развитии связной речи детей.

Ключевые слова: подготовительная к школе группа, развитие речи, связная речь, языковая компетенция, словарный запас, дидактические игры, подготовка к школьному обучению.

KIRISH

Maktabga tayyorlov guruhlarida (6–7 yoshli bolalar) nutq rivojlanishi — bolaning maktabdagi muvaffaqiyatli o‘qishini, uning ijtimoiy moslashuvini hamda fikrlash qobiliyatini belgilab beruvchi eng asosiy poydevordir. Bu yosh davrida nutq shunchaki muloqot vositasi bo‘lishdan to‘xtab, fikrlash va intellektual faoliyat quroliga aylanadi. Quyida maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarning nutqini rivojlantirish bo‘yicha magistrlik va ilmiy darajaga mos keluvchi mukammal va to‘liq ma’lumotlar tizimlashtirilgan holda taqdim etiladi.

6–7 YOSHLI BOLALAR NUTQINING PSIXO-PHYSIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bu yoshda bolaning markaziy asab tizimi va bosh miya po‘stlog‘ining nutq zonalari (Broka va Vernike markazlari) jadal rivojlanadi. Bola o‘z nutqini nazorat qila oladi, boshqalarning xatolarini payqaydi va nutq tovushlarini eshitish orqali tahlil qilish (fonematik tahlil) qobiliyatiga ega bo‘ladi. Nutq endi vaziyatga bog‘liq (situativ) bo‘lishdan chiqib, kontekstli (mustaqil va tushunarli) xarakterga ega bo‘ladi.

Quyidagi jadval maktabga tayyorlov guruhlarida nutq rivojlantirish mashg‘ulotlarini rejalashtirish va tushuntirish uchun qulay.

№	Nutq rivoji yo‘nalishi	Maqsad	Asosiy faoliyatlar	Kutiladigan natija
1	**Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish**	Bolalarning tovushlarni aniq va ravon talaffuz qilishini shakllantirish	1. Tovushlarni takrorlash. 2. Artikulyatsion mashqlar bajarish. 3. Tez aytishlardan foydalanish.	Bola tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qiladi.
2	**Lug‘at boyligini oshirish**	Faol lug‘atni yangi so‘zlar bilan boyitish	1. Rasmlar asosida yangi so‘zlarni o‘rganish. 2. Savol-javob o‘tkazish. 3. Suhbat tashkil etish.	Bola yangi so‘zlarni tushunadi va nutqida qo‘llaydi.
3	**Bog‘lanishli nutq**	Fikrni izchil va tushunarli bayon qilishga o‘rgatish	1. Rasm asosida hikoya tuzish. 2. Ertakni qayta aytib berish. 3. Voqealarni ketma-ket bayon qilish.	Bola 3–5 va undan ortiq gapdan iborat hikoya tuza oladi.
4	**Grammatik nutq**	Gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishga o‘rgatish	1. Birlik va ko‘plikda so‘zlarni qo‘llash. 2. Kelishiklardan to‘g‘ri foydalanish. 3. Fe’l zamonlarini qo‘llash. 4. Gap tuzish mashqlarini bajarish.	Bola so‘zlarni gapda to‘g‘ri bog‘laydi.
5	**Dialogik nutq**	Savol berish va savollarga to‘liq javob berish ko‘nikmasini rivojlantirish	1. Juftlikda suhbat tashkil etish. 2. Rolli o‘yinlar o‘tkazish. 3. Savol-javob mashqlarini bajarish.	Bola suhbatda faol qatnashadi.
6	**Monologik nutq**	Mustaqil fikr bildirish va voqeani izchil bayon qilish	1. Hikoya tuzish. 2. Ko‘rgan voqeasini aytib berish. 3. Mavzu bo‘yicha mustaqil fikr yuritish.	Bola o‘z fikrini mustaqil va izchil ifodalaydi.

7	**Eshitib tushunish**	Eshitilgan nutq mazmunini anglash	1. Ertang va hikoyalarni tinglash. 2. Tinglangan matn mazmuni yuzasidan savollarga javob berish. 3. Asosiy mazmunni aniqlash.	Bola tinglangan matn mazmunini tushunadi va savollarga javob beradi.
8	**Badiiy nutq**	Bolalarda badiiy asarlarga qiziqish uyg‘otish	1. Ertaqlar bilan ishlash. 2. She’rlarni o‘rganish. 3. Topishmoqlardan foydalanish.4. Maqollar bilan ishlash.	Bola she’r va kichik matnlarni ifodali aytadi.

NUTQ RIVOJLANISHINING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Tayyorlov guruhida nutq o‘stirish ishlari beshta yirik pedagogik va lisoniy vazifani hal etishga qaratiladi:

1. ***Lug‘at boyligini boyitish va faollashtirish*** – Miqdoriy ko‘rsatkich: Bola lug‘atidagi so‘zlar soni 3500 tadan 4500 tagacha yetadi. Sifat ko‘rsatkichi: Nutqda ot va fe’llardan tashqari, sifatlar, ravishlar, olmoshlar va ko‘makchilar faol qo‘llanadi. Semantika: Bola so‘zlarning ko‘chma ma’nosini (masalan, oltin kuz, iliq munosabat), sinonimlar (chiroyli – go‘zal – xushro‘y) va antonimlarni (baland – past, qora – oq) tushunadi va nutqda ishlata oladi.

2. ***Nutqning grammatik qurilishini shakllantirish*** – Bola gapda so‘zlarni kelishik, shaxs-son va zamon qo‘shimchalari bilan grammatik jihatdan to‘g‘ri bog‘laydi. Murakkab va ergashgan qo‘shma gaplarni ("Agar ertaga yomg‘ir yog‘sa, biz sayrga chiqmaymiz") qurish ko‘nikmasi mustahkamlanadi. So‘z yasash (masalan, gul -> gulchi, guldor) jarayonlarini mustaqil o‘zlashtiradi.

3. ***Tovushlar talaffuzi va fonematik idrok (Ovoz madaniyati)*** – Talaffuz: Bola ona tilidagi barcha murakkab tovushlarni (shuningdek, r, l, sh, ch, j kabi qiyin tovushlarni) to‘g‘ri va aniq talaffuz qilishi shart. Fonematik eshitish: So‘zlardagi birinchi va oxirgi tovushni aniqlash, so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish hamda berilgan tovushga mos so‘zlar o‘ylab topish malakasi shakllanadi. Intonatsiya: Nutq tempini, ovoz balandligini hamda mantiqiy urg‘uni to‘g‘ri qo‘llashni o‘rganadi.

4. ***Bog‘lanishli nutqni rivojlantirish (Monolog va Dialog)*** **-** Bu tayyorlov guruhining eng bosh vazifasidir. Bola quyidagilarni bajara olishi kerak:

- Suhbatdoshning savollariga aniq, to‘liq va mantiqiy javob berish (Dialog).
- Rasmlar seriyasi yoki bitta syujetli rasm asosida izchil hikoya tuzish (Monolog).
- O‘qib berilgan ertak yoki hikoyani ijodiy yondashgan holda (boshlanishi yoki oxirini o‘zgartirib) qayta so‘zlab berish.

– O‘z taassurotlari, ko‘rgan-kechirganlari haqida mustaqil matn tuzish.

5. Savod o‘rgatishga tayyorgarlik – Bolada harf va tovush o‘rtasidagi farq haqida ilk tushunchalar shakllanadi. Gap, so‘z, bo‘g‘in va tovush kabi lisoniy birliklar bilan grafik sxemalar yordamida ishlashni boshlaydi.

MAKTABGA TAYYORLOV GURUHIDA NUTQ O‘STIRISHNING INNAVATSION METODLARI

An’anaviy ta’lim metodlari (shunchaki yodlash va qaytarish) o‘rnini bugungi kunda zamonaviy interaktiv texnologiyalar egallamoqda:

– Metod nomi Qo‘llanilishi va maqsadi

– Mnemotexnika Hikoya va she’rlarni eslab qolish hamda qayta so‘zlash uchun ramziy rasmlar (jadvallar)dan foydalanish. Vizual xotira orqali nutqni tezlashtiradi.

TRIZ (Ixtirochilik masalalarini hal qilish nazariyasi) Bolalarga muammoli savollar beriladi. Masalan: "Yomg‘ir yog‘ishi yaxshimi yoki yomonmi?". Bola o‘z fikrini isbotlash uchun faol nutqiy tahlildan foydalanadi.

Ertak-terapiya (Kreativ nutq) Ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini muhokama qilish, ertakka yangi qahramon qo‘shish orqali bolaning ijodiy tasavvuri va nutqi boyitiladi.

Didaktik keyslar -Bolaga hayotiy muammoli vaziyat tasvirlangan rasm ko‘rsatiladi. Bola vaziyatdan chiqish yo‘llarini og‘zaki ravishda tushuntirib berishi kerak.

NUTQ RIVOJLANISHIDAN ORTDA QOLISH SABABLARI VA MUAMMOLARI

Zamonaviy pedagogikada tayyorlov guruhi bolalarida nutq o‘sishining sekinlashishiga quyidagi omillar sabab bo‘lmoqda:

Gadjatizatsiya (Raqamli autizm): Bolaning telefon va televizor qarshisida uzoq vaqt qolishi (bunda nutq faqat passiv qabul qilinadi, faol muloqot bo‘lmaydi).

Jonli muloqot yetishmasligi: Oilada ota-onalar bilan kam gaplashish va kitob o‘qimaslik.

Pedagogik qarovsizlik: Bolaning nutqiy xatolariga vaqtida e’tibor bermaslik va ularni tuzatmaslik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmadov Anvar Baxromovich O‘zbekiston Milliy universiteti, Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi magistranti. Maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarning nutqiy kompetensiyalarini innovatsion metodlar vositasida rivojlantirish
2. Sodiqova, Sh. A. (2017). Maktabgacha pedagogika. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
3. CyberLeninka ilmiy jurnali. Maktabgacha katta va tayyorlov guruh bolalarida nutq madaniyatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari. https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-katta-va-tayyorlov-guruh
4. ResearchGate Platformasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida nutq o'stirishning ahamiyati (2024).
5. https://researchgate.net/publication/379008478....
6. Researcher.uz jurnali. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutq rivoji va kitobxonlik o'rtasidagi bog'liqlik.
7. https://researcher.uz/en/article/maktabgacha-katta-yoshdagi-bolalarda-nutq-rivoji

8. AcademicsBook Konferensiya materiallari. Maktabgacha ta'limda nutq o'stirish va ularni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi. https://academicsbook.com/index.php/konferensiya/article/ ....To‘rayev H. va boshq.
9. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni shakllantirish xususiyatlari. // Pedagogika jurnali, №4, 2022. – B. 45-52. https://share.google/p2dGsvzjUgyoyIgyq

O‘QISH MOTIVATSIYASINING PASAYISHI: 1-4-SINFLARDA MOTIVATSION OMILLAR VA RAG‘BATLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Ergasheva Kumushoy Alisher qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
“Ta’lim - tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)
Mutaxassisligi magistranti
Ilmiy rahbar: Qo‘qon universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), **Muxtoriy Mohro‘y Sodirzoda**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘qish motivatsiyasining pasayishi, 1-4-sinflarda motivatsion omillar va rag‘batlantirish texnologiyalari tahlil qilinadi. Qo‘llanmada 1-4 sinf o‘quvchilarida o‘qish motivatsiyasining pasayish sabablari, unga ta’sir etuvchi omillar hamda motivatsiyani oshirishning samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan zamonaviy rag‘batlantirish texnologiyalari, jumladan, o‘yin texnologiyalari, AKT vositalari va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshirish va ta’lim samaradorligini ta’minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, motivatsiya, o‘qituvchi, o‘quvchi, individual yondashuv.

DECREASED MOTIVATION: MOTIVATIONAL FACTORS AND STIMULATION TECHNOLOGIES IN GRADES 1-4

Ergasheva Kumushoy Alisher qizi
Namangan State Pedagogical Institute
Master’s student specializing in “Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education)”
Academic Supervisor: Mukhtoriy Mohruy Sodirzoda, Senior Lecturer at the Department of Preschool and Primary Education, Kokand University; Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Annotation. This article analyzes the decline in motivation to study, motivational factors and incentive technologies in grades 1-4. The manual covers the reasons for the decline in motivation to study in grades 1-4, the factors affecting it, and effective methods for increasing motivation. It also analyzes the importance of modern incentive technologies used in the primary education process, including game technologies, ICT tools, and a person-centered approach. The article provides practical recommendations for increasing students interest in studying and ensuring educational effectiveness.

Keywords: reading literacy, motivation, teacher, student, individual approach.

СНИЖЕНИЕ МОТИВАЦИИ К УЧЕБЕ: МОТИВАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ И ТЕХНОЛОГИИ ПООЩРЕНИЯ В 1-4 КЛАССАХ

Эргашева Кумушой Алишер кизи
Наманганский государственный педагогический институт
«Теория и методология образования (начальное образование)»
Магистрант
Научный руководитель: старший преподаватель кафедры дошкольного и начального образования Кокандского университета, доктор философии (PhD) в области педагогических наук, Мухторий Мохрои Содирзода

Аннотация. В данной статье анализируется снижение мотивации к учебе, мотивационные факторы и стимулирующие технологии в 1–4 классах. В пособии рассматриваются причины снижения мотивации к учебе в 1–4 классах, факторы, влияющие на нее, и эффективные методы повышения мотивации. Также анализируется важность современных стимулирующих технологий, используемых в процессе начального образования, включая игровые технологии, ИКТ-инструменты и личностно-ориентированный подход. В статье приводятся практические рекомендации по повышению интереса учащихся к учебе и обеспечению эффективности обучения.

Ключевые слова: грамотность чтения, мотивация, учитель, ученик, индивидуальный подход.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimining asosiy maqsadi shaxsni mustaqil fikrlashga, axborotlarni tahlil qilishga va ulardan samarali foydalanishga qodir etib tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsadga erishishning eng muhim omili esa o‘qish savodxonligi hisoblanadi. O‘qish savodxonligi o‘qilgan ma’lumotni anglash, tahlil qilish, baholash va uni kundalik hayotda qo‘llay olish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Hozirgi kunda maktab hayotida boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarining idrok etish va o‘quvchilarning motivatsiyasi akademik yutuqlarga qanday ta’sir qilishi shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Maqolaning dolzarbligi o‘qish savodxonligini oshirish masalasi zamonaviy pedagogikaning asosiy muammolaridan biri bo‘lib turganligi bilan belgilanadi. Innovatsion metodlar o‘quvchilarni faol o‘rganishga undaydi, ularning zerikishini oldini oladi va o‘quv materialini chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi.

O‘qish motivatsiyasi tushunchasi – bu o‘quvchilarning bilim olishiga bo‘lgan ichki ehtiyoji ya’ni, qiziqishi va uni ruhlantirishga undovchi omillar yig‘indisidir. U ikki turga bo‘linadi. Ichki motivatsiya hamda tashqi motivatsiya. “O‘qishga bo‘lgan qiziqish bolaning shaxsiyati rivojida muhim rol o‘ynaydi. Bu holat bolani o‘quv jarayoniga faol jalb qiladi, o‘z fikrini erkin ifoda etishga va mustaqil o‘rganishga undaydi. Qiziqish orqali bolalarda ijobiy emotsiyalar paydo bo‘ladi, bu esa o‘z navbatida bilim olishga bo‘lgan munosabatni kuchaytiradi. Qiziqishning shakllanishida ichki va tashqi motivatsiya muhim rol o‘ynaydi. Ichki motivatsiya bolaning o‘z ehtiyoji va qiziqishi asosida bilim olishga bo‘lgan intilishidir. Masalan, o‘quvchi mavzuni o‘zi tushunishga harakat qiladi, qo‘shimcha savollar beradi va izlanadi. Tashqi motivatsiya esa mukofot, baho, ota-ona yoki o‘qituvchi tomonidan bo‘lgan rag‘batlantirish

orqali yuzaga keladi. Har ikkala turdagi motivatsiya muhim bo‘lsa-da, ichki motivatsiyaning barqarorroq va chuqurroq o‘zlashtirishga olib kelishi fan tomonidan isbotlangan”.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish motivatsiyasining shakllanishi ularning kelajakdagi butun ta’lim jarayoniga poydevor bo‘ladi. Biroq, ko‘p hollarda aynan shu davrda bolalarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi kuzatiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ko‘pincha bunga psixologik va pedagogik omillar sabab bo‘ladi. “Boshlang‘ich sinflarda tanlash imkoniyatini berish, o‘quvchilarning yutuqlarini e’tirof etish va ijobiy psixologik muhit yaratish o‘qishga qiziqishni kuchaytirishi mumkin”. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin hali ham asosiy ehtiyoj hisoblanadi. Ular maktabdagi qat’iy tartibga va uzoq vaqt bir joyda o‘tirishga o‘rganmagan bo‘ladi. Ular faqat darslik va daftardan iborat, ko‘rgazmalarsiz va harakatsiz o‘tadigan darslar tez toliqib qoladilar. Qolaversa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ilk yomon baholar, xatolar uchun kattalarning ya’ni o‘qituvchi yoki ota - onaning tanbehi bolada men baribir eplay olmayman degan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Natijada ular muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqib qolishadi. Shu sababli pedagog o‘quvchini doim qo‘llab quvatlashi lozim.

“Motivatsiyani shakllantirish PIRLS texnologiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Buni amalga oshirish uchun qiziqarli va mazmunli o‘quv materiallari yaratish kerak. O‘quvchilarning yoshiga mos, hayotiy voqealarga asoslangan matnlar bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, o‘quv jarayoniga mantiqiy o‘yinlar va topshiriqlarnikiritish orqali bolalar diqqatini jalb qilish mumkin. Shaxsiy yondashuv. Har bir o‘quvchining qobiliyatlari va qiziqishlariga mos topshiriqlar ishlab chiqiladi. O‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirish. Ta’lim jarayonida muvaffaqiyatlarni muntazam e’tirof etish bolalar ishonchini oshiradi”. Odatda, 1 - 2 - sinf o‘quvchilari uchun tashqi motivatsiya asosan o‘qituvchining maqtovi, ota - onaning roziligi hisoblanadi. “Motivatsiyaning shakllanishi o‘quvchining psixologik xususiyatlari, oilaviy muhiti, sinfdagiijtimoiy muhit, o‘qituvchi pozitsiyasi va pedagogik vositalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq. O‘qituvchi metodlarining interaktiv, o‘yinli va emotsional xarakterda bo‘lishi o‘quvchilarning darsga nisbatan qiziqishini kuchaytiradi. Bolada men bajara olaman degan ishonchni uyg‘otish orqali unga darsdan zavq olish hissi berilishi kerak”. Bundan tashqari ular chiroyli maktab qurollariga ega bo‘lish uchun ham o‘qiydilar. Ular uchun o‘qishning ijtimoiy ahamiyati hali to‘liq anglab yetilmagan bo‘ladi. 3-4- sinf o‘quvchilariga keladigan bo‘lsak, ularda ichki motivatsiya bosqichida ularga maqtovning o‘zi kamlik qiladi. Bu davrda o‘quvchida men bu mavzuni bilmoqchiman, o‘zim mustaqil bajara olaman degan ichki qiziqish va muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji shakllana boshlaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqni oshirish uchun turli xil pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin. Masalan gamifikatsiyadan foydalanish o‘rinlidir. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini oshirish o‘quvchilarning kelgusidagi muvaffaqiyatli hayot faoliyatining ham muhim sharti hisoblanadi. An‘anaviy usullar bilan bir qatorda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirish orqali bu jarayonni yanada samaraliroq tashkil etish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ko‘proq tashqi motivatsiya kuchli shakllangan hisoblanadi. Shuning uchun ham boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining roli juda muhim hisoblanadi.

O‘qish orqali boshqa fanlarni ham yaxshiroq tushunamiz, dunyoqarashimiz o‘zgaradi, tilimiz ravonlashadi va o‘zimiz mustaqil bilim olamiz. O‘zbekistonda ta’lim sohasida o‘qishga katta ahamiyat berilmoqda, shunga mos ravishda talablar ham oshganligini ko‘rishimiz mumkin. Boshlang‘ish ta’lim 1-4 sinflarda motivatsiyaning pasayish sabablari darslarning bir xilligi va zerikarli tashkil etilishi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samimiy munosabatning yetishmasligi, o‘quv materialining murakkabligi yoki tushunarsizligidir. Bu omillar o‘quvchilarda o‘qishga nisbatan e’tiborsizlik, qiziqish va befarqlikni keltirib chiqaradi.

“Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining harakati, izlanishi va erishgan yutuqlarini asosli rag‘batlantirish o‘quv faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi”. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida motivatsiyani oshiruvchi asosiy motivatsion omillarni ko‘rib chiqsak, ular qiziqarli va interaktiv darslar hisoblanib, o‘quvchilarni rag‘batlantirish, o‘yin elementlaridan foydalanish, individual yondashuv, muvaffaqiyat hissini uyg‘otish, ijobiy psixologik muhit yaratish, ayniqsa, kichik yoshdagi bolalar uchun o‘yin orqali o‘qitish usullari juda ham samarali hisoblanadi. 1-4 sinflarda o‘qish motivatsiyasining pasayishi turli pedagogik va psixologik omillar bilan bog‘liqligini hisobga olib, buning oldini olish uchun o‘qituvchi darslarni qiziqarli tashkil etishi, o‘quvchilarni doimiy rag‘batlantirib borishi va individual yondashuvni ta’minlashi muhim hisoblanadi. Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshirish va mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmatova, F. (2025). Boshlang’ich sinf o’quvchilarida o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani shakllantirish. Ilm fan xabarnomasi. 920-922.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2020). The What and Why of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268
3. Dweck, C. S. (2022). Mindset: The New Psychology of Success. Random House.
4. Mirzayeva, F. A. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qishga bo’lgan qiziqishni shakllantirish usullari. Ustozlar uchun, 73(1), 19-21. Https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.ustozlar.100640.
5. Sagdatdinova, M. (2025). Boshlang‘ich ta`limda PIRLS texnologiyasiorqali o‘quvchilar motivatsiyasini shakllantirish. Yangi O‘zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali www.in-academy.uz2-JILD, 1-SON (YO‘ITJ).

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA XALQARO BAHOLASH MEZONLARIGA YO‘NALTIRILGAN TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Vaxabova Gulandon Madamin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti
Ilmiy maslahatchi: Muhitdinova Jamila Ruslanovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda texnologiya fanini o‘qitish jarayonida xalqaro baholash dasturlarida ustuvor bo‘lgan fikrlash va amaliy faoliyatlarni shakllantirish masalasi yoritiladi. O‘quvchilarning o‘qib tushunish, axborotni ajratish, taqqoslash, o‘lchash, rejalashtirish, muammoli vaziyatga yechim topish, amaliy mahsulot yaratish va natijani baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari, PIRLS va TIMSS yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, texnologiya, xalqaro baholash, PIRLS, TIMSS, kompetensiya, o‘qish savodxonligi, amaliy topshiriq, kreativ fikrlash, baholash.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос формирования мышления и практических навыков, являющихся приоритетными в международных программах оценки в процессе обучения технологиям в начальном образовании. Анализируются возможности развития у учащихся навыков понимания прочитанного, разделения информации, сравнения, измерения, планирования, решения проблем, создания практических продуктов и оценки результатов, а также направления программ PIRLS и TIMSS.

Ключевые слова: начальное образование, технологии, международная оценка, PIRLS, TIMSS, компетенции, грамотность чтения, практическое задание, творческое мышление, оценка.

Abstract. This article examines the development of thinking skills and practical activities-prioritized in international assessment programs—within the context of teaching the subject of Technology in primary education. It analyzes opportunities to foster students' skills in reading comprehension, information extraction, comparison, measurement, planning, problem-solving, creating practical products, and evaluating results, while also considering the frameworks of PIRLS and TIMSS.

Keywords: primary education, technology, international assessment, PIRLS, TIMSS, competence, reading literacy, practical task, creative thinking, assessment.

Bugungi ta’limda o‘quvchining bilimni tayyor holda o‘zlashtirishi bilan bir qatorda, uni yangi va amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishi muhim natija hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’limda shakllangan o‘qish, tahlil qilish, taqqoslash, muammoni hal etish va o‘z faoliyatini baholash ko‘nikmalari keyingi ta’lim bosqichlari uchun muhim poydevordir. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini xalqaro mezonlar asosida baholashga e’tibor kuchaymoqda. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi 997-son qarorida xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, jumladan PIRLS va TIMSS tadqiqotlarida ishtirok etish vazifalari belgilangan. Bu jarayon

ta’lim mazmunida o‘quvchining faqat faktik bilimlarini emas, balki bilimdan foydalanish va fikrlash jarayonlarini rivojlantirish zaruratini kuchaytiradi.

Texnologiya fani bunday kompetensiyalarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash uchun qulay imkoniyat yaratadi. O‘quvchi materialni tanlaydi, o‘lchaydi, rejalashtiradi, yasaydi, tekshiradi va natijani baholaydi. Demak, xalqaro baholashga mos faoliyatlarni texnologiya darsiga integratsiyalash uchun tabiiy metodik zamin mavjud. Kompetensiyaviy yondashuv bilim, ko‘nikma va malakalarni alohida emas, balki faoliyat jarayonida bir butun holda namoyon etishni nazarda tutadi. O‘quvchi buyum tayyorlash jarayonida material xususiyatini bilishi, undan foydalanish usulini tanlashi, ish tartibini belgilashi va yakuniy natijani tekshirishi kerak. Shu sababli topshiriqlarni qayta loyihalashda “nima yasash” bilan cheklanmasdan, “nima uchun”, “qanday”, “qaysi usul samaraliroq” va “natijani qanday tekshiramiz” kabi savollarni kiritish maqsadga muvofiq.

PIRLS 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish va tushunish jarayonlarini baholashga qaratilgan. Texnologiya darsida ushbu yo‘nalishdagi faoliyatlarni yo‘riqnoma, texnologik xarita, jadval, chizma va amaliy vaziyatli matnlar orqali berish mumkin. Masalan, qog‘ozdan quti yasash bo‘yicha yo‘riqnoma beriladi. O‘quvchi undan materiallar ro‘yxatini, ish bosqichlarini va xavfsizlik talablarini ajratadi. Keyin “Nima uchun aynan shu ketma-ketlikda ishlash kerak?” savoliga javob beradi. Bunda o‘qish savodxonligi bevosita texnologik faoliyatga xizmat qiladi.

TIMSS yo‘nalishidagi faoliyatlarni texnologiya darsida o‘lchash, taqqoslash, miqdoriy munosabatlarni aniqlash, material xususiyatlarini kuzatish, konstruksiyani tekshirish va amaliy muammoni hal qilish orqali tashkil etish mumkin. Masalan, 4-sinf o‘quvchisiga 20 sm × 15 sm kartondan kichik saqlagich tayyorlash topshirig‘i beriladi. O‘quvchi material o‘lchamini hisobga oladi, buklash chiziqlarini belgilaydi, ortiqcha qismlarni aniqlaydi va tayyor mahsulotning barqarorligini tekshiradi. Bu vazifa matematika elementlari bilan birga texnologik fikrlashni rivojlantiradi.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan topshiriq modeli

Bosqich	**O‘quvchi faoliyati**	**Natija**
1. Vaziyat	Muammo va maqsadni aniqlaydi	Topshiriqni anglash
2. Axborot	Matn, rasm yoki chizmadan ma’lumot ajratadi	Axborot savodxonligi
3. Reja	Material va ish ketma-ketligini tanlaydi	Mustaqillik
4. Amal	Buyum yoki model yaratadi	Texnologik kompetensiya
5. Tekshiruv	Natijani talab bilan solishtiradi	Tahlil
6. Refleksiya	Kamchilik va takomillashtirish yo‘lini aytadi	Baholash

4-sinf uchun namunaviy kompetensiyaga yo’naltirilgan topshiriq: “Sinfimiz uchun foydali buyum yarating”. O‘quvchilarga qalamdon, kitob belgisi, qog‘oz saqlagich yoki stol usti

tartiblagichini tayyorlash taklif etiladi. O‘quvchi buyum vazifasini tanlaydi, materialni belgilaydi, eskiz chizadi, ish bosqichlarini yozadi va mahsulotni tayyorlaydi. Yakunida o‘quvchi “Mahsulotim vazifani bajaryaptimi?”, “Material tanlovimni nima bilan asoslayman?”, “Mahsulotni qanday yaxshilagan bo‘lardim?” savollariga javob beradi. Shu tariqa oddiy amaliy ish kompetensiyaviy topshiriqqa aylanadi. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan texnologiya darsida baholash faqat tayyor mahsulotning ko‘rinishi bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchining topshiriqni tushunishi, rejalashtirishi, amaliy faoliyatni bajarishi, xavfsizlikka amal qilishi va natijani asoslay olishi ham hisobga olinadi.

Mezon	**Yuqori**	**O‘rta**	**Boshlang‘ich**
Tushunish	Talablarni to‘liq ajratadi	Asosiy talablarni ajratadi	Yordam bilan
Rejalashtirish	Mustaqil reja	Qisman yordam bilan	Tayyor reja
Bajarish	Aniq va xavfsiz	Mayda xatolar	Ko‘mak bilan
Muammoli yechim	Mustaqil yechim	Bitta yechim	Tayyor variant
Refleksiya	Asoslaydi va taklif beradi	Oddiy xulosa	Savol yordamida

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich ta’limda texnologiya fanini xalqaro baholash mezonlariga yo‘naltirish o‘quvchilarning amaliy faoliyatini yuqori darajadagi fikrlash jarayonlari bilan bog‘lash imkonini beradi. PIRLS yo‘nalishidagi matnni tushunish, axborotni ajratish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari texnologik yo‘riqnomalar orqali; TIMSSga yaqin bo‘lgan o‘lchash, taqqoslash, mantiqiy fikrlash va amaliy muammoni hal qilish ko‘nikmalari esa konstruksiyalash va mahsulot yaratish topshiriqlari orqali rivojlantirilishi mumkin. Shu sababli texnologiya darslarida topshiriqlarni kompetensiyaviy asosda ishlab chiqish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishning muhim metodik yo‘nalishlaridan biridir. Taklif etilgan model o‘quvchini topshiriqni tushunishdan boshlab, mustaqil rejalashtirish, amaliy bajarish va natijani asoslashgacha olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi 997-son qarori. “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik bo‘yicha rasmiy metodik materiallar. - Toshkent.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Mamasoliyeva Marjona Muxiddin qizi
Ilmiy maslahatchi: Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intellekt (SI) va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari, ular bilan bog‘liq muammolar hamda rivojlanish istiqbollari tahlil etiladi. Raqamli vositalar ta’lim mazmunini vizuallashtirish, o‘quvchilar faolligini oshirish, topshiriqlarni individual ehtiyojlarga moslashtirish va o‘qituvchining ayrim tashkiliy vazifalarini yengillashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish, raqamli xavfsizlik, texnologiyadan me’yoridan ortiq foydalanish va SI yaratgan axborotning ishonchliligini tekshirish zarurati alohida e’tibor talab etadi. Maqolada ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullariga tayanilgan. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan SI kompetensiyalari doiralari asosida mas’uliyatli, tanqidiy va inson manfaatlariga yo‘naltirilgan yondashuvni rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, raqamli ta’lim, raqamli kompetensiya, interfaol ta’lim, pedagogik texnologiyalar, ta’lim sifati.

Kirish

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal taraqqiyoti jamiyatning turli sohalari qatori ta’lim tizimining mazmuni va tashkil etilishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar, elektron ta’lim platformalari, multimedia resurslari hamda sun’iy intellektga asoslangan dasturlarning o‘quv jarayoniga kirib kelishi o‘qitish shakllari va metodlarini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim bu jarayonda alohida o‘rin tutadi. Aynan shu bosqichda bolaning o‘qishga munosabati, mustaqil fikrlashi, axborotni qabul qilish va qayta ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. Shu bois raqamli vositalarni faqat darsni qiziqarli tashkil etish usuli sifatida emas, balki aniq ta’limiy maqsadlarga xizmat qiluvchi pedagogik vosita sifatida ko‘rib chiqish zarur.

UNESCOning 2024-yilda e’lon qilingan o‘quvchilar uchun SI kompetensiyalari doirasi insonparvarlik, SI etikasi, SI texnologiyalari va ilovalari hamda SI tizimlarini loyihalash yo‘nalishlarini qamrab oladi. Kompetensiyalarni tushunish, qo‘llash va yaratish bosqichlari orqali rivojlantirish nazarda tutiladi. O‘qituvchilar uchun ishlab chiqilgan doirada esa inson markazli tafakkur, SI etikasi, SI asoslari va qo‘llanilishi, SI pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanish yo‘nalishlari belgilangan. Bu yondashuvlar mavzuning ilmiy-pedagogik dolzarbligini kuchaytiradi.

Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligi o‘quv jarayonini bolalarning individual ehtiyojlari va zamonaviy axborot muhiti talablariga muvofiqlashtirish zarurati bilan belgilanadi. An’anaviy darsda o‘quvchilarga bir xil topshiriqlar

berilishi mumkin bo‘lsa, raqamli vositalar mashqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirish, audio-vizual materiallardan foydalanish va mustaqil faoliyatni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Biroq texnologiyaning ta’limga joriy etilishi o‘z-o‘zidan ta’lim sifati oshishini kafolatlamaydi. Natija vositaning mavjudligidan ko‘ra, uning pedagogik maqsadga muvofiq, xavfsiz va yosh xususiyatlariga mos tarzda qo‘llanishiga bog‘liq. Chunki boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar hayoti davomida doimo kerak bo‘ladigan eng muhim bilimlarga ega bo‘lishadi. Boshlang‘ich ta’limda quyidagi muammolarni e’tiborga olish lozim:

Tadqiqotning nazariy asosini raqamli ta’lim, SI kompetensiyalari va inson markazli ta’lim tamoyillari tashkil etdi. UNESCOning 2023-yilda e’lon qilingan generativ sun’iy intellektdan ta’lim va tadqiqotda foydalanish bo‘yicha yo‘riqnomasida axloqiy me’yorlar, xavfsizlik va tartibga solish masalalariga e’tibor qaratilgan. 2024-yilgi kompetensiya doiralari o‘qituvchi va o‘quvchilarning SI muhitida zarur bo‘ladigan bilim, ko‘nikma va qadriyatlarini tizimlashtirish uchun nazariy asos sifatida ko‘rib chiqildi.

Sun’iy intellekt boshlang‘ich ta’limda, avvalo, o‘qituvchining kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. U muayyan mavzu yuzasidan turli darajadagi topshiriqlar, savollar, qisqa matnlar va mashqlarni tayyorlashda qo‘l keladi. Masalan, ona tili darsida bitta mavzu bo‘yicha boshlang‘ich, o‘rta va murakkab darajadagi mashqlarni ishlab chiqish o‘quvchilarning tayyorgarligi hamda individual imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi.

Matematika mashg‘ulotlarida SI vositalari turli murakkablikdagi masalalar, mantiqiy topshiriqlar va o‘yin elementlarini yaratishda qo‘llanishi mumkin. O‘qish darslarida esa matn mazmunini anglashga qaratilgan savollar, lug‘at ishlari hamda qahramonlar xatti-harakatini tahlil qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni tayyorlash imkoniyati mavjud. Bunda o‘qituvchi yaratilgan materiallarning to‘g‘riligi, yoshga mosligi va o‘quv dasturiga muvofiqligini tekshirishi zarur.

Raqamli texnologiyalar rasm, animatsiya, video va multimedia vositalari orqali murakkab tushunchalarni ko‘rgazmali taqdim etadi. Elektron testlar, viktorinalar va interaktiv mashqlar o‘quvchilarni darsning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Elektron resurslar mavzuni darsdan tashqari vaqtda takrorlash, mustahkamlash hamda mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Shuningdek, raqamli vositalar bilim darajasiga mos topshiriqlarni tanlash va ta’limni tabaqalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

SI rivoji o‘qituvchining ta’lim jarayonidagi ahamiyatini kamaytirmaydi, balki undan yangi kasbiy kompetensiyalarni talab qiladi. Zamonaviy pedagog raqamli vositalarni maqsadga muvofiq tanlashi, SI taqdim etgan axborotni tekshirishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishi lozim. O‘quvchilarni tayyor javobni qabul qilish bilan cheklanmasdan, savol berish, taqqoslash, dalillarni tekshirish va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirish muhim. Demak, SI o‘qituvchining o‘rnini egallovchi emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vositadir.

Samarali foydalanish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini izchil rivojlantirish talab etiladi. Muntazam seminarlar, treninglar va amaliy mashg‘ulotlarda texnik ko‘nikmalar bilan bir qatorda pedagogik maqsadga muvofiqlik, axloqiy me’yorlar va xavfsiz foydalanish tamoyillari ham o‘rgatilishi zarur.

O‘quvchilar yoshiga va psixologik xususiyatlariga mos raqamli kontent yaratish, SI bergan javoblarni tekshirish va turli manbalar bilan taqqoslash ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim. Raqamli platformalardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish, xavfsiz internet muhitini yaratish va ota-onalarni tegishli qoidalar bilan tanishtirish lozim.

Raqamli va an’anaviy ta’lim faoliyatlarini uyg‘unlashtirish talab etiladi. Kitob o‘qish, qo‘lda yozish, rasm chizish, suhbat, tajriba va jamoaviy o‘yinlar boshlang‘ich ta’limning muhim tarkibiy qismlari bo‘lib qoladi.

SI va raqamli texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish o‘quvchilarning raqamli savodxonligi, mustaqil fikrlashi, axborot bilan ishlash hamda texnologiyalardan mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. O‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik kompetensiyalari kengayib, ta’lim materiallarini tayyorlash va qayta ishlatish jarayonlari samaraliroq tashkil etilishi mumkin.

Raqamli resurslardan takroran foydalanish va ayrim texnik vazifalarni yengillashtirish pedagogning vaqt resursini tejashga yordam beradi. Biroq samara infratuzilma, pedagogik tayyorgarlik, mazmun sifati va raqamli xavfsizlikning o‘zaro uyg‘un ta’minlanishiga bog‘liq.

Kelgusida SI o‘quvchining bilim darajasiga mos topshiriqlarni tavsiya etish, o‘qituvchiga individual ta’lim strategiyalarini rejalashtirishda ko‘maklashish va materiallarni turli formatlarga moslashtirish kabi yordamchi vazifalarni bajarishi mumkin. Manbada qayd etilishicha, O‘zbekistonda 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qaror bilan 2030-yilgacha sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan. Bu holat ta’lim tizimida raqamli va SI kompetensiyalarini rivojlantirish masalasining dolzarbligini oshiradi.

Asosiy vazifa texnologiyani ta’limga shunchaki kiritish emas, balki undan bolaning shaxsiy rivojlanishi, mustaqil tafakkuri, ijodkorligi va ta’lim sifatini qo‘llab-quvvatlash yo‘lida foydalanishdir. Bunda inson manfaatlari, pedagogik maqsad va bolaning xavfsizligi ustuvor bo‘lishi lozim.

Xulosa

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalar boshlang‘ich ta’limni takomillashtirish uchun muayyan pedagogik imkoniyatlarga ega. Ular o‘quv jarayonini interfaol tashkil etish, materiallarni vizuallashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish, o‘qituvchining ayrim texnik vazifalarini yengillashtirish va o‘quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga ko‘maklashishi mumkin.

Shu bilan birga, texnologiyalardan foydalanishda yoshga moslik, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, SI yaratgan ma’lumotlarni tekshirish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash masalalari doimiy e’tiborda bo‘lishi lozim. UNESCO tavsiyalarida ham sun’iy intellektdan inson markazli, xavfsiz, axloqiy va mas’uliyatli foydalanish zarurligi ta’kidlanadi.

Boshlang‘ich ta’limning istiqboli texnologiyani inson o‘rniga qo‘yishda emas, balki o‘qituvchi, o‘quvchi va raqamli vositalar o‘rtasida samarali pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi ta’lim maqsadlarini belgilovchi, texnologiyalardan ongli foydalanishni tashkil etuvchi va o‘quvchining rivojlanishini ta’minlovchi asosiy pedagogik subyekt bo‘lib qoladi.

1. o‘qituvchilar uchun “Sun’iy intellekt va raqamli pedagogika asoslari” bo‘yicha amaliy kurslarni tashkil etish;

2. fanlar kesimida yoshga mos raqamli ta’lim resurslari bankini shakllantirish;
3. SI yordamida tayyorlangan o‘quv materiallarini pedagog tomonidan tekshirish amaliyotini joriy etish;
4. o‘quvchilarda raqamli savodxonlik va SI savodxonligi elementlarini rivojlantirish;
5. ota-onalar uchun bolalarning xavfsiz raqamli muhitda ta’lim olishi yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish;
6. SI vositalaridan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va axloqiy me’yorlarga rioya etish;
7. raqamli texnologiyalarni dars maqsadi, mazmuni va kutilayotgan natijalaridan kelib chiqib tanlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Miao, F., & Holmes, W. (2023). Guidance for generative AI in education and research. UNESCO.
2. Miao, F., Shiohira, K., & Lao, N. (2024). AI competency framework for students. UNESCO.
3. Miao, F., & Cukurova, M. (2024). AI competency framework for teachers. UNESCO.
4. UNESCO. (2024). What you need to know about UNESCO’s new AI competency frameworks for students and teachers.
5. UNESCO. (2018). UNESCO ICT competency framework for teachers. UNESCO.
6. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING DARSDAN TASHQARI FAOLIYATINI INTERAKTIV TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA LOYIHALASH

Asatova Barfiya Faxridinovna
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Buxoro shahar 24-maktabning
oliy toifali boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
Tel:+998884478487 E-mail:barfiya.asatova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsdan tashqari faoliyatini interaktiv texnologiyalar va vositalar asosida loyihalashning pedagogik imkoniyatlari hamda ahamiyati yoritilgan. Muallif darsdan tashqari faoliyatni samarali tashkil etishda interaktiv doska, interaktiv stol, test (pult) tizimlari, hujjat-kamera hamda QR-kodlar va ta’limiy interaktiv platformalardan ("Topqir.uz", "Duolingo") foydalanish tajribalarini tahlil qiladi. Shuningdek, darsdan tashqari faoliyatni interaktiv loyihalash o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish hamda universal o‘quv harakatlarini shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, boshlang‘ich ta’lim, darsdan tashqari faoliyat, interaktiv texnologiyalar, interaktiv doska, QR-kod, Topqir.uz, loyihalash, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье освещаются педагогические возможности и значение проектирования внеурочной деятельности учащихся начальных классов в современной цифровой образовательной среде на основе интерактивных технологий. Автор анализирует опыт использования интерактивных досок, интерактивных столов, систем тестирования (пультов), документ-камер, QR-кодов и образовательных интерактивных платформ ("Topqir.uz", "Duolingo") при эффективной организации внеурочной деятельности. Также обосновано, что интерактивное проектирование внеурочной работы способствует повышению учебной мотивации учащихся, развитию логического и творческого мышления, а также формированию универсальных учебных действий.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, начальное образование, внеурочная деятельность, интерактивные технологии, интерактивная доска, QR-код, Topqir.uz, проектирование, мотивация.

Abstract. This article highlights the pedagogical capabilities and importance of designing extracurricular activities for primary school students in a modern digital learning environment based on interactive technologies. The author analyzes the practical experience of using interactive whiteboards, interactive tables, test voting systems, document cameras, QR codes, and educational interactive platforms ("Topqir.uz", "Duolingo") in the effective organization of extracurricular activities. It is also substantiated that the interactive design of extracurricular activities serves to increase students' learning motivation, develop logical and creative thinking, and form universal learning actions.

Keywords: digital learning environment, primary education, extracurricular activities, interactive technologies, interactive whiteboard, QR code, Topqir.uz, designing, motivation.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda faqatgina tayyor bilimlarni shakllantirish emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, izlanishga hamda axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri va maqsadli foydalanishga o‘rgatishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Darsdan tashqari faoliyat — bu o‘quv jarayonining mantiqiy davomi bo‘lib, u o‘quvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Raqamli ta’lim muhitida ushbu faoliyatni interaktiv texnologiyalar asosida loyihalash an’anaviy to‘garak va mashg‘ulotlarni yangi bosqichga olib chiqadi.

Mavjud sharoitda o‘qituvchilar uchun interaktiv o‘qitish vositalarining pedagogik imkoniyatlarini, ulardan darslarda va o‘quvchilarning darsdan tashqari faoliyatida foydalanishni ko‘rsatish maqsadida materiallar ishlab chiqish zarurati paydo bo‘ladi. Shu munosabat bilan ta’lim tashkilotlari o‘quvchi shaxsining rivojlanishi, tarbiyalanishi va ijtimoiylashuvini ta’minlaydigan turli yo‘nalishlarda darsdan tashqari faoliyatni tashkil etishi kerak.

O‘quvchilar u yoki bu fan sohasida bilim olibgina qolmay, raqamli ta’lim muhiti imkoniyatlaridan foydalanish ko‘nikmalarini ham takomillashtirishlari uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsdan tashqari faoliyat dasturini interaktiv o‘qitish vositalaridan foydalangan holda loyihalash zarurati tug‘iladi.

Loyihalash — taxmin qilinayotgan yoki mumkin bo‘lgan obyekt, holatning loyiha-prototipini, obrazini yaratish jarayonidir. Darsdan tashqari faoliyatni loyihalash — darsdan tashqari faoliyatni tashkil etish dasturini, modelini yaratish jarayonidir.

Interaktiv o‘qitish vositalarini darsda va darsdan tashqari faoliyatda qo‘llash — bu har bir o‘quvchiga o‘z qulay sur’atida o‘quv materialini o‘tishga, uni o‘zlashtirishga va ish natijasini namoyish etishga yordam beradigan maxsus oqitish dasturlaridan foydalanishdir.

Hozirgi kunda ta’lim muassasalari sinflarni sensorli stollar, doskalar, xonalar, interaktiv o‘yin majmualari va stendlar bilan jihozlamoqda. Interaktiv mashg‘ulotlar vaqtidagi guruhli va individual ishlar har bir o‘quvchiga o‘zini namoyon qilish va materialni eng yaxshi tarzda o‘zlashtirish imkonini beradi.

Asosiy qism. Interaktiv o‘qitish vositalarini qo‘llash fan bilimlarini o‘zlashtirishga yordam beradi, shuningdek, dars yorqin va nostandart bo‘lib, o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi. Pedagog ulardan darslarda, darsdan tashqari faoliyatda, shuningdek, tadqiqot va loyiha faoliyatida foydalanishi mumkin. Shunday qilib, o‘quvchilar o‘quv jarayoniga faol jalb etilgan va ularga taklif etilayotgan axborot vizuallashtirilgan bo‘lsa, material va o‘quv vazifalarini osonroq qabul qiladilar.

Boshlang‘ich umumiy ta’limning davlat ta’lim standarti asosida yotgan tizimli-faoliyatli yondashuv o'qituvchilarni interaktiv o'qitish vositalaridan foydalanishga yo'naltiradi, chunki ular quyidagilarga yordam beradi: boshlang'ich sinf o'quvchilarining faol o'quv-bilish faoliyatiga; universal o'quv harakatlarini samarali shakllantirishga; o'qishga motivatsiyani oshirishga; ta'lim jarayonini har bir o'quvchining xususiyatlarini hisobga olgan holda qurishga va hokazo [6].

Interaktiv ta'lim barcha o'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb etishni nazarda tutadi. O'qitish vositalari — axborot tashuvchilari hamda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining qurollari

bo'lgan obyektlardir. Ular pedagogik maqsad va vazifalarga erishish uchun maxsus yaratiladi va o'quv jarayoniga joriy etiladi.
Interaktiv o'qitish vositalarining muhim xususiyati shundaki, ular ta'lim makonini yagona, ochiq va uzluksiz qilish imkonini berdi.

Ushbu vositalarning afzalligi o‘quv vaqtidan samaraliroq foydalanilishida, shuningdek, o‘qituvchi doimo o‘quvchilarning javob reaksiyasini oladi va ularning o‘zlashtirish darajasini biladi. Biroq, agar yo‘riqnomalar bilan tanishishga, ushbu vositalarni o‘quv rejasiga joriy etish bilan texnologik xaritalar ishlab chiqishga yetarlicha vaqt ajratilmasa, pedagoglarda interaktiv vositalardan foydalanishda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi mumkin. Shuningdek, o‘qituvchiga sinf ishini tashkil etish uchun ma’lum ko‘nikmalar kerak bo‘ladi. Darsda rejalashtirilgan natijalarga maksimal darajada erishish uchun har bir o‘quvchini qiziqtirish zarur.
Interaktiv texnologiyalar — o‘qitish pedagogni ham o‘z ichiga olgan barcha o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligida amalga oshadigan texnologiyalardir. Ular o‘qituvchiga o‘quv jarayonini samaraliroq qilishga, barcha o‘quvchilarni ishga jalb etishga, o‘qishga motivatsiyani oshirishga yordam beradi.
Maktablarda interaktiv o‘qitish vositalari ta’lim jarayoniga faol joriy etilmoqda. Eng mashhur vositalardan biri — interaktiv doska. Uning pedagogik salohiyati keng. Doskadan ekrandagi ma’ruza materialini tushuntiruvchi va qo‘lda yozilgan izohlar bilan to‘ldirish uchun foydalanish mumkin. U o‘qituvchiga o‘quvchilarning materialni tushunishdagi qiyinchiliklariga zudlik bilan javob berish va rejalashtirilmagan rasmlar, sxemalar va eskizlar yaratish imkonini beradi. Shuningdek, darslarda obyektlarni sudrab ko‘chirish texnologiyasidan foydalanish mumkin.

Interaktiv doskadan boshlang‘ich maktabda darslarda va darsdan tashqari vaqtda foydalanish oson, chunki o‘quvchilarga u bilan ishlash uchun maxsus bilim va ko‘nikmalar kerak emas. O‘qituvchi boshlang‘ich sinf o'quvchilariga ushbu doskadan xavfsiz foydalanish haqida gapirib beradi va undan qanday foydalanishni ko‘rsatadi. Interaktiv doskadan muntazam foydalanish o‘quvchilarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ular ekranda chizish usullarini, interfeysning asosiy elementlarini qiziqish bilan o‘zlashtiradilar.Interaktiv vosita qaysi bosqichda qo‘llanilishini oldindan o‘ylab ko‘rish, uni qo‘yilgan vazifalarga, rejalashtirilgan natijalarga erishishga xizmat qiladigan qilib hisoblab chiqish zarur. Bularning barchasiga o‘qituvchi ushbu vositaning dasturiy ta‘minotini to‘liq egallagan taqdirdagina erishish mumkin.

Interaktiv doska motivatsiyani oshiradi, tasavvur, obrazli tafakkur va xotirani rivojlantiradi. U o'qituvchiga veb-resurslar bilan ishlash imkoniyatini beradi.Interaktiv doskadan foydalanib, o‘quvchilar turli topshiriqlarni bajarishlari, chizmachilik bilan shug‘ullanishlari, axborotni yozishlari va ajratib ko‘rsatishlari, biror narsaning alohida elementlarini tasvirlashlari mumkin. O‘quvchilarga o‘quv jarayonida doskada aks etadigan va animatsiyali slaydlar bilan birga keladigan matnli topshiriqlarni yechishni joriy etish mumkin.

Interaktiv o‘qitish vositalarini qo‘llashning ijobiy tomoni — dasturiy ta’minotning ko‘pligidir.Agar sinfda interaktiv doska bo‘lsa, test o‘tkazish (ovoz berish) tizimidan foydalanish mumkin. U maxsus dasturiy ta’minot va pultlar to‘plamidan iborat. Darsdan tashqari faoliyat boshida o‘qituvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga pultlarni tarqatishi mumkin. Keyin ish jarayonida u savollar beradi yoki doskada test topshiriqlarini ko‘rsatadi va

o‘quvchilardan javobni tanlashni so‘raydi. O‘quvchilar pultdagi o‘z javobiga mos tugmalarni bosib, o‘qituvchi topshirig‘ini bajaradilar. Dastur olingan axborotni tahlil qiladi va natijani interaktiv doskada diagramma, jadval va shu kabi ko‘rinishda aks ettiradi.

Ushbu interaktiv vosita mashg‘ulot vaqtida har bir o‘quvchini jalb etish, yangi axborotni o‘zlashtirish sur’atini tushunish, sinfning hissiy holatini kuzatish va shu kabilarga imkon beradi.Bu moslama turli buyumlar yoki hujjatlarni suratga olish, olingan tasvirlarni kompyuterga uzatish, auditoriyaga ko'rsatish yoki qurilma xotirasida saqlash imkonini beradi.

Uni bajarilgan uy vazifasi, mustaqil yoki nazorat ishi, insholarni, tadqiqot yoki loyiha faoliyatini tahlil qilishda qo‘llash mumkin. Shuningdek, tabiiy fan darslarida o‘simlik bo‘laklarini ekranga chiqarib, kattalashtirib o‘rganish mumkin.

Bunday o‘qitish vositasi interaktiv doska ekraniga istalgan hujjat yoki o‘quvchilar ishining tasvirini chiqarish imkonini beradiTajribamda ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilar bilan sinfdan tashqari ishlarni olib borishda “Topqir.uz”, “Duolingo” kabi platformalardan foydalanib musobaqalar tashkil etaman. O‘quvchilar qiziqish bilan matematika, ona tili, mantiqiy bilimlarini sinovdan o‘tkazib musobaqalashishadi. Bunday platformalardan foydalanish uchun interaktiv doskalarning o‘rn beqiyosdir. (1-rasm)

1-rasm. Buxoro shahar 24-maktab
4-“A” sinf o‘quvchilarning sinfdan tashqari faoliyatidan lavhalar

Yana bir samarali o‘qitish vositasi — interaktiv stol. U teginishga javob beradigan sensorli ekranga o‘xshaydi. Zarur dasturiy ta’minot o‘rnatilgach, stolda turli multimedia axborotini aks ettirish mumkin.Ushbu vositaning pedagogik salohiyati keng. U quyidagilarga imkon beradi: hujjatli filmlar, bilim beruvchi multfilmlar va multimedia taqdimotlarini ko‘rsatish va ko‘rish; o‘rgatuvchi o‘yinlar o‘ynash; tadqiqot va loyiha ishlarini bajarish; test sinovlari va jamoaviy refleksiya o‘tkazish; yangi axborotni izlash va qayta ishlash va boshqa ko‘p narsalar.

Interaktiv stol yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari turli tajriba va amaliy ishlarni o‘tkazishlari mumkin. Darsning yorqin ko‘rgazmaliligi tufayli o‘quvchilar yangi axborotni

osonroq va tezroq eslab qoladilar, ularda universal o‘quv harakatlari shakllanadi, chunki stol jamoaviy ish (juftlik, o‘quvchilar guruhi) uchun mo‘ljallangan.

Biroq shuni hisobga olish kerakki, ushbu interaktiv vosita unchalik ommalashmagan, chunki sinfning muvaffaqiyatli ishlashi uchun bir nechta shunday stol kerak bo'ladi, ular xonada ancha joy egallaydi va qimmat o'qitish vositasi hisoblanadi.

QR-kod (interaktiv kommunikatsiyaning dasturiy vositasi) u yoki bu ta'lim sohasini o'rganishga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantirish uchun yana bir interaktiv vosita hisoblanadi. U matritsali kod bo'lib, inglizchadan "tezkor javob" deb tarjima qilinadi. Ushbu vositaning afzalligi shundaki, o'quvchilar mobil telefon yoki o'quv planshet yordamida 10 soniya ichida interaktiv tarzda turli xil axborot oladilar. Istalgan axborotni, turli saytlardagi videolarni va hokazolarni kodlash mumkin. Biroq QR-kodning asosiy kamchiligi — unda kam miqdordagi axborotni kodlash mumkinligidir.

Ta'lim maqsadlarida o'qituvchi quyidagilarni qilishi mumkin:

- QR-koddan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darslarida va darsdan tashqari faoliyatida foydalanish;
- nazorat ishini, biror mavzu bo'yicha testni yoki refleksiya uchun topshiriqni kodlash;
- tashkiliy xarakterdagi va boshqa axborotni yetkazish uchun kodlarni stendlarga joylashtirish;
- QR-koddan viktorinalar va boshqa sinfdan tashqari tadbirlarni o‘tkazishda foydalanish;
- QR-kod yordamida maqol va matallarni, topishmoqlarni, kichik she’rlarni, xotira sanalarini, qiziqarli faktlarni, qoidalarni, tabriklarni va shu kabilarni shifrlash.

QR-kodlarni qog‘ozga chop etish yoki doska ekraniga chiqarish mumkin, shuningdek, chop etilgan kodlarni karton kartochkalarga yoki stendlarga mahkamlash mumkin.

Interaktiv kitob boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘qilgan materialni axborotni vizuallashtirish yordamida o‘zlashtirishga yordam beradi. Bu vosita o‘quvchi bilan doimiy aloqada bo‘ladi va o‘qishdan tashqari turli faoliyat turlarini taqdim etadi. Masalan, rasmlarni kattalashtirish, animatsiyalarni ko‘rish, tajribalar o‘tkazish va hokazo mumkin.

Yana bir mashhur interaktiv o‘qitish vositasi — elektron darslik. U darslik, ma’lumotnoma va masalalar to‘plamini o‘zida birlashtirgan dasturiy-metodik majmuadir.

Elektron darslikdan bilimlarni umumlashtirish, tizimlashtirish va mustahkamlash, o‘quvchilarning o‘zlashtirishini nazorat qilish, shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil ishi uchun foydalanish mumkin. Bunday interaktiv vosita darsda o‘quvchilar faoliyatini turlicha qilish imkonini beradi: turli axborot manbalari bilan ishlash, amaliy mashqlar, tajriba va kuzatuvlar, modellashtirish, konstruksiyalash va shu kabilar. Bularning barchasi o‘quvchilarni yangi axborotni o‘rganishga undaydi, universal o‘quv harakatlarini samarali rivojlantiradi va ta’lim maqsadlariga mos keladi. Pedagog Yandeks.Uchebnik'da taqdim etilgan elektron darsliklardan foydalanishi mumkin.

Interaktiv texnologiyalar masofaviy ta’limda ko‘p qo‘llaniladi, chunki ular o‘quvchilar va o‘qituvchi o‘rtasida uzluksiz aloqaga yordam beradi.

Interaktiv konferensiya — masofaviy ta’limning interaktiv vositasi bo‘lib, o'quvchilarga masofadan turib real vaqt rejimida aloqada bo'lish imkonini beradi. Ushbu konferensiyaning ijobiy tomoni shundaki, u o'quvchilar uyda bo'lgan paytda (masalan, sinf karantin tufayli uyda o'qitishga o'tkazilganda va hokazo) o'quv jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Biroq

interaktiv konferensiyani o'tkazishning murakkabligi shundaki, u aniq belgilangan vaqtda bo'lib o'tishi kerak. O'quvchilar ko'pincha o'z vaqtida ulanishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuningdek, dastur ishida nosozliklar yuz bersa yoki material noto'g'ri tanlangan bo'lsa, yangi axborotni tushuntirishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

Hozirda boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarini tizimlashtirish va chuqurlashtirish bo'yicha sinfdan tashqari tadbirlarni o'tkazish juda muhim. Ish shakllarining yangilari o'quvchilarning muayyan bilim sohalariga qiziqishini rivojlantirish, intellektual va ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish uchun sharoit yaratadi.

Muayyan fanni o'qitish jarayonidagi auditoriyadan tashqari tadbirlar alohida ahamiyatga ega. Maktab sharoitida bu materialni o'zlashtirishga, o'quvchilarning nutq madaniyatini erkin va faol egallashiga real yordam beradigan asosiy omillardan biridir. Bu darsda olingan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishning samarali usulidir. Bu, shuningdek, katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Talabalarning darsdan tashqari vaqti o'qitish tizimidan farq qiladigan turli tashkil etish shakllari uchun ishlatiladi. Sinfdan tashqari faoliyat — o'quvchilarning qiziqishi va mustaqilligi asosida sinfdan tashqarida o'tkaziladigan faoliyatdir. Darsdan tashqari faoliyatning turlari ko'p bo'lib, ulardan quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: ekskursiyalar, to'garaklar, seksiyalar, davra suhbatlari, konferensiyalar, munozaralar, QVZ, maktab ilmiy yig'ilishlari, olimpiadalar, tanlovlar, izlanish va ilmiy-tadqiqot tadbirlari va boshqalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining auditoriyadan tashqari faoliyatini rejalashtirishda o'qituvchilar quyidagi tamoyillarga amal qilishlari kerak: o'quvchilarning ixtiyoriy ishtiroki, ilmiy xarakter; ongli va faol bo'lish; ko'rgazmalilik; qulaylik; nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik, o'quvchilarga individual yondashuv, darsdan tashqari faoliyatning turli shakl va turlari.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsdan tashqari faoliyatini interaktiv texnologiyalar asosida loyihalash ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Interaktiv doska, interaktiv stol, test (pult) tizimlari, hujjat-kameralar hamda QR-kodlar kabi zamonaviy texnik va dasturiy vositalar ta’lim mazmunini vizuallashtirish, o‘quvchilarning mantiqiy, ijodiy hamda intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishga keng imkoniyat yaratadi. Shuningdek, "Topqir.uz" va "Duolingo" kabi ta’limiy platformalardan sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirib, ularda jamoaviy va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Biroq interaktiv vositalardan foydalanish kutilgan natijani berishi uchun pedagogik jarayonni to‘g‘ri va maqsadli loyihalash, o‘qituvchilarning axborot-kommunikativ kompetentsiyasini oshirish hamda mashg‘ulotlarning texnologik xaritalarini puxta ishlab chiqish talab etiladi. Darsdan tashqari faoliyatni interaktiv texnologiyalar asosida tizimli tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida universal o‘quv harakatlarini shakllantirishga va uzluksiz raqamli ta’lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Begimqulov U.SH. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2007. – 160 b.

2. Taylakov N.I. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini raqamli ta’lim muhitida o‘qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlari // Zamonaviy ta’lim. – Toshkent, 2021. – № 4. – B. 24–30.
3. Mavlonova R.A., Turaeva O., Xolmatov Q. Pedagogik texnologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 176 b.
4. Robert I.V. Teoriya i metodika informatizatsii obrazovaniya (psixologo-pedagogicheskie i prakticheskie aspekty). – M.: BINOUM. Laboratoriya znaniy, 2014. – 398 s.
5. Polat E.S., Buxarkina M.YU. Novie pedagogicheskie i informatsionnie texnologii v sisteme obrazovaniya. – M.: Akademiya, 2020. – 272 s.
6. Ziyomutdinov SH., Boymurodova G. Boshlang‘ich ta’limda interaktiv metodlar va AKTdan foydalanish metodikasi. – Samarqand: SamDU nashri, 2022. – 145 b.
7. Kuklev V.A. Stanovlenie i razvitie mobilnogo obucheniya v otkritom distantsionnom obrazovanii. – Ulyanovsk: ULTU, 2012. – 210 s.

BOSHLANG‘ICH TA'LIMDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI

Asatova Zarnigor Faxridinovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti
Buxoro shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim
maktabi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi
E-mail:zarin7@gmail.ru
Tel:+998914400492

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining boshlang'ich ta'limdagi o'rni, imkoniyatlari va xavflari tahlil qilinadi. Moslashuvchan o'quv dasturlari, interaktiv o'yinlar, nutqni tanish tizimlari va o'qituvchiga yordamchi vositalar orqali ta'limni individuallashtirish, o'quv jarayonini qiziqarli qilish va inklyuziv ta'limni rivojlantirish mumkinligi ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga mustaqil fikrlashning susayishi, ekran vaqtining ortishi, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, ijtimoiy muloqotning kamayishi va raqamli tengsizlik kabi muammolar yoritiladi. Sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini bosmasligi, balki uning nazorati ostida yordamchi vosita bo'lishi lozimligi asoslanadi. Maqola oxirida o'qituvchi, ota-ona va ta'lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, boshlang'ich ta'lim, individual yondashuv, moslashuvchan ta'lim, raqamli savodxonlik, inklyuziv ta'lim, ekran vaqti, ma'lumotlar xavfsizligi, o'qituvchi, raqamli tengsizlik.

Аннотация. В статье рассматриваются роль, возможности и риски использования технологий искусственного интеллекта в начальном образовании. Показано, что адаптивные обучающие программы, интерактивные игры, системы распознавания речи и инструменты поддержки учителя позволяют индивидуализировать обучение, повысить интерес детей к учёбе и развивать инклюзивное образование. Одновременно анализируются проблемы: ослабление самостоятельного мышления, увеличение экранного времени, защита персональных данных, сокращение живого общения и цифровое неравенство. Обосновывается, что искусственный интеллект не заменяет учителя, а должен оставаться вспомогательным инструментом под его контролем. В заключение даны практические рекомендации для учителей, родителей и системы образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, индивидуальный подход, адаптивное обучение, цифровая грамотность, инклюзивное образование, экранное время, безопасность данных, учитель, цифровое неравенство.

Abstract. This article examines the role, opportunities, and risks of artificial intelligence in primary education. It shows how adaptive learning programs, interactive games, speech recognition systems, and teacher-support tools can personalize instruction, increase children's engagement, and promote inclusive education. At the same time, it addresses challenges such as the weakening of independent thinking, increased screen time, protection of personal data, reduced face-to-face communication, and the digital divide. The article argues that artificial intelligence cannot replace the teacher and should serve as a supporting tool under the teacher's

supervision. It concludes with practical recommendations for teachers, parents, and the education system.

Keywords: artificial intelligence, primary education, personalized learning, adaptive learning, digital literacy, inclusive education, screen time, data privacy, teacher, digital divide.

Kirish. Bugungi bolalar raqamli muhitda tug'ilib o'smoqda. Ular telefon, planshet va ovozli yordamchilar bilan hali maktabga bormasdan oldinoq tanishadi, multfilm o'rniga o'quv ilovalarini ko'radi, savollariga javobni kattalardan emas, ko'pincha qurilmadan oladi. Bir necha o'n yil oldin ilmiy fantastika sanalgan sun'iy intellekt (SI) bugun kundalik hayotimizning oddiy qismiga aylandi: u qidiruv tizimlarida, tarjimonlarda, o'quv platformalarida va hatto bolalar o'yinchoqlarida ishlamoqda. Tabiiyki, bu texnologiya ta'lim tizimiga, ayniqsa, uning poydevori hisoblangan boshlang'ich sinflarga ham kirib kelmoqda. Boshlang'ich ta'lim bolaning o'qish, yozish, hisoblash va fikrlash ko'nikmalari, o'rganishga bo'lgan munosabati va o'ziga ishonchi shakllanadigan eng nozik va ma'suliyatli bosqichdir. Aynan shu davrda qo'yilgan asos bolaning keyingi butun ta'lim yo'lini belgilaydi. Shu sababli sun'iy intellekt bu bosqichda qanday imkoniyatlar yaratishi, qanday xavflarni keltirib chiqarishi va o'qituvchi hamda ota-onaning vazifasi nimadan iborat ekanini aniq tushunish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Savol endi «SI maktabga kiradimi?» emas, balki «u qanday kiradi va biz buni qanday boshqaramiz?» shaklida qo'yilmoqda.

Asosiy qism. Sun'iy intellekt deganda kompyuter dasturlarining ma'lumotlarni tahlil qilib o'rganish, qaror qabul qilish va inson tilini tushunish kabi vazifalarni bajarish qobiliyati tushuniladi. Boshlang'ich ta'limda u asosan moslashuvchan o'quv dasturlari, nutqni tanish va matnni ovozli o'qib beruvchi tizimlar, matematika va ona tilini o'yin orqali o'rgatuvchi platformalar, chet tilini o'rganishga yordam beradigan vositalar hamda o'qituvchiga dars rejasi, test va didaktik material tayyorlashda ko'maklashadigan dasturlar ko'rinishida uchraydi. Bularning eng muhim afzalligi individual yondashuvni ta'minlashdadir. Sinfda o'quvchilar soni 25–30 nafarga yetadi va ularning o'zlashtirish tezligi turlicha bo'ladi: ba'zi bolalar mavzuni bir zumda tushunib olsa, boshqalariga qo'shimcha mashq va ko'proq vaqt kerak bo'ladi. Bitta o'qituvchi hammaga bir vaqtda alohida e'tibor bera olmaydi. SI esa har bir bolaning xatolarini kuzatib, unga mos topshiriqlarni taklif qila oladi, natijada kuchli o'quvchi zerikmaydi, sustroq o'quvchi esa ortda qolib ketmaydi. Interaktiv o'yinlar, animatsiyalar va ovozli ertaklar kichik yoshdagi bolalarning tez chalg'iydigan diqqatini ushlab turadi, o'qishga qiziqishni oshiradi. Bola xato qilganda dastur uni koyimaydi, balki sabr bilan qayta urinishga undaydi, bu esa o'ziga ishonchni mustahkamlaydi. Bundan tashqari, SI javobni darhol baholab, xatoning sababini tushuntirishi mumkin, xatoni o'sha zahoti tuzatish esa materialni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Shuningdek, ko'rish, eshitish yoki nutq bilan bog'liq muammolari bo'lgan, disleksiyaga duchor bolalar uchun matnni ovozga va ovozni matnga aylantiradigan texnologiyalar ta'limni ancha qulay qiladi. O'qituvchi nuqtai nazaridan esa hujjat to'ldirish, testlarni tekshirish va hisobot tayyorlash kabi ko'p vaqt oladigan ishlarni qisman avtomatlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi, bu esa bolalar bilan jonli muloqotga, tarbiyaviy ishlarga va ijodiy darslarga ko'proq vaqt ajratish demakdir.

Biroq bu imkoniyatlar bilan birga jiddiy xavflar ham mavjud va ularni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Eng avvalo, bola har bir savolga tayyor javob olaverca, mustaqil izlanish,

mulohaza yuritish va xato qilib o'rganish odatidan mahrum bo'lishi mumkin, holbuki boshlang'ich sinfda aynan shu ko'nikmalar shakllanishi kerak. Ikkinchidan, ekran oldida ortiqcha vaqt o'tkazish ko'rish, uyqu va jismoniy faollikka salbiy ta'sir qiladi. Uchinchidan, ta'lim ilovalari bolaning ismi, yoshi, o'zlashtirish natijalari kabi shaxsiy ma'lumotlarni to'playdi va bu ma'lumotlar qanday saqlanishi hamda kimga berilishi qat'iy nazorat qilinishi lozim. To'rtinchidan, SI ba'zan xato yoki asossiz javob berishi mumkin, kichik bola esa buni o'zi ajrata olmaydi. Bundan tashqari, bolaning nutqi, his-tuyg'ulari va ijtimoiy ko'nikmalari tengdoshlari hamda kattalar bilan jonli muloqotda rivojlanadi va hech bir dastur buni to'liq o'rnini bosa olmaydi. Nihoyat, shahar va qishloq maktablari o'rtasida internet va zamonaviy qurilmalar bilan ta'minlanish darajasi farq qiladi, bu esa raqamli tengsizlikni va bilim olishdagi tafovutni kuchaytirishi mumkin.

Shu o'rinda o'qituvchi va ota-onaning roli alohida ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini bosmaydi, u faqat yordamchi vosita bo'lib qoladi, chunki bolaga mehr berish, uni tushunish, axloqiy qadriyatlarni singdirish va ilhomlantirish faqat inson qo'lidan keladi. O'qituvchi SI vositalarini to'g'ri tanlay olishi, ularning natijalarini tanqidiy baholashi va darsga oqilona kiritishi kerak, buning uchun esa malaka oshirish kurslari orqali o'qituvchilarning raqamli savodxonligini muntazam oshirib borish zarur. Ota-onalar ham bolaning qaysi ilovalardan foydalanayotganini bilishi, ekran vaqtini cheklashi va bola bilan texnologiya haqida ochiq suhbatlashishi lozim. Amaliyotda SI vositalarini darsning asosiy emas, yordamchi qismi sifatida qo'llash, faqat yoshga mos va xavfsizligi tekshirilgan ilovalarni tanlash, ekran vaqtini o'yin, kitob o'qish va ijodiy mashg'ulotlar bilan muvozanatlash, bolalarda «SI ham xato qilishi mumkin, javobni tekshirish kerak» degan tushunchani shakllantirish hamda bolalar ma'lumotlarini himoya qilishning aniq qoidalarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, qishloq joylarda ham zarur texnik infratuzilmani yaratish har bir bolaga teng imkoniyat berish uchun muhimdir. Shuningdek bolalarga sun’iy intellect orqali mavzuga mos topshiriqlar tayyorlash mumkin. (1-rasm.)

1-rasm. Sun’iy intellect orqali tayyorlangan tarqatma material.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt boshlang'ich ta'limni individuallashtirish, uni qiziqarli va samarali qilish hamda o'qituvchi mehnatini yengillashtirishda katta imkoniyatlar ochmoqda. U har bir bolaga o'z sur'atida o'rganish, xatolaridan qo'rqmasdan izlanish va imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ham teng sharoitda bilim olish yo'lini ochib bermoqda. Biroq texnologiyaning o'zi ta'lim sifatini kafolatlamaydi: uning samarasi undan qanday, kim tomonidan va qanday maqsadda foydalanilishiga bog'liq. Agar SI o'qituvchi nazorati ostida, bolaning yoshi, sog'lig'i va xavfsizligi hisobga olingan holda qo'llansa, u ta'lim sifatini sezilarli oshiradi. Aks holda mustaqil fikrlash, jonli muloqot va ijodkorlikka putur yetkazishi mumkin. Shuning uchun ta'lim tizimi oldidagi asosiy vazifa texnologiyani ko'r-ko'rona joriy qilish yoki undan butunlay voz kechish emas, balki o'rtacha va oqilona yo'lni topishdir. Bu yo'lda davlat, maktab, o'qituvchi va ota-ona hamkorlikda harakat qilishi, aniq me'yorlar va xavfsizlik qoidalarini belgilashi lozim. Eng muhimi, maqsad bolani texnologiyaga moslashtirish emas, balki texnologiyani bolaning bilimi, tafakkuri va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish xizmatiga qo'yishdir. Chunki kelajakda muvaffaqiyatni mashinaning hisoblash tezligi emas, balki inson qalbining mehri, tanqidiy fikrlashi va ijodiy qobiliyati belgilaydi, boshlang'ich ta'lim esa ana shu fazilatlar urug'i ekiladigan joydir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Mavlonova J. M. Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari // Ilm-fan xabarnomasi. 2026. Vol. 14, No. 2. B. 117–119. ISSN 3030-3931. DOI: 10.5281/zenodo.21187773.
2. Komilova Z., Komilova N. Sun'iy intellekt yordamida o'zbek tili grammatikasini o'rganish // International Journal of Science-Innovative Research. 2025. URL: https://globalscholars.uz/index.php/ijsir/article/view/414
3. Djabbarova G. Maktabgacha ta'lim metodikasini o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanish // Multidisciplinary Journal: Fundamental Research Scientific Journal. 2026. ISSN 3060-513X. URL: https://www.globalscholars.uz/index.php/fundamental/article/view/1967
4. Mamasodiqova S. S. Informatika darslarida sun'iy intellekt (AI) vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari va cheklovlari: o'qitishni shaxsiylashtirish // Namangan davlat universiteti jurnali. 2025. № 11. URL: https://journal.namdu.uz/archive/2025-issue-11/maqola-49500-1760009430/pdf
5. Ashurov J. D. Sun'iy intellekt tizimlari va LMS modellarini integratsiyalash asosida o'quv jarayonini avtomatlashtirish platformasini yaratish. Zenodo, 2026. URL: https://zenodo.org/records/18217099

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINING MADANIY QADRIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Axmedova Dildora Abdiraxim qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil etiladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar, elektron ta’lim resurslari, virtual kommunikatsiya vositalari va interaktiv ta’lim platformalarining talabalarda milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi. Ingliz tilini o‘qitish jarayonida til va madaniyatning o‘zaro uzviy bog‘liqligi, madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish, turli xalqlarning madaniy merosiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish hamda milliy o‘zlikni anglash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitidan foydalanish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ, madaniyatlararo, axborot-kommunikativ va pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada raqamli ta’lim vositalaridan maqsadli foydalanish bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish bilan bir qatorda, ularning ma’naviy-axloqiy va madaniy qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qilishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi, madaniy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, madaniyatlararo kompetensiya, raqamli texnologiyalar, ingliz tili ta’limi, pedagogik imkoniyatlar, raqamli pedagogika, kasbiy kompetensiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности формирования культурных ценностей будущих учителей английского языка в условиях цифровой образовательной среды. Раскрывается роль современных цифровых технологий, электронных образовательных ресурсов, средств виртуальной коммуникации и интерактивных образовательных платформ в развитии у студентов национальных и общечеловеческих ценностей. Особое внимание уделяется взаимосвязи языка и культуры в процессе обучения английскому языку, формированию межкультурной компетентности, развитию уважительного отношения к культурному наследию различных народов и осознанию национальной идентичности. Рассматриваются возможности использования цифровой образовательной среды для развития коммуникативной, межкультурной, информационно-коммуникационной и педагогической компетентности будущих учителей английского языка. Обосновывается положение о том, что целенаправленное использование цифровых образовательных ресурсов способствует не только совершенствованию профессиональной подготовки

будущих педагогов, но и формированию их духовно-нравственных и культурных ценностей. В статье также подчеркивается необходимость педагогически обоснованного сочетания цифровых технологий, национального культурного содержания и современных методов обучения английскому языку.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, будущий учитель английского языка, культурные ценности, национальные ценности, общечеловеческие ценности, межкультурная компетентность, цифровые технологии, обучение английскому языку, педагогические возможности, цифровая педагогика, профессиональная компетентность, духовно-нравственное воспитание.

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR FORMING THE CULTURAL VALUES OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. This article analyzes the pedagogical opportunities for forming the cultural values of future English language teachers in a digital educational environment. It explores the role of modern digital technologies, electronic educational resources, virtual communication tools, and interactive learning platforms in developing students’ national and universal human values. Particular attention is paid to the interrelationship between language and culture in English language teaching, the development of intercultural competence, respect for the cultural heritage of different peoples, and awareness of national identity. The article examines the potential of the digital educational environment for developing the communicative, intercultural, information and communication, and pedagogical competencies of future English language teachers. It is argued that the purposeful and pedagogically appropriate use of digital educational resources contributes not only to improving the professional preparation of future teachers but also to the formation of their spiritual, moral, and cultural values. The study emphasizes the importance of integrating digital technologies, national cultural content, and modern English language teaching methods in the process of preparing future teachers. Such an approach creates favorable pedagogical conditions for developing culturally aware, digitally competent, and professionally responsible English language teachers.

Keywords: digital educational environment, future English language teachers, cultural values, national values, universal human values, intercultural competence, digital technologies, English language teaching, pedagogical opportunities, digital pedagogy, professional competence, spiritual and moral education.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining mazmuni, shakli va metodlari tubdan o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi natijasida o‘quv axborotini izlash, qayta ishlash, uzatish va o‘zlashtirishning yangi imkoniyatlari yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, xorijiy tillarni, jumladan, ingliz tilini o‘qitishda raqamli ta’lim platformalari, multimedia vositalari, elektron lug‘atlar, videokonferensiyalar, virtual muloqot maydonlari, sun’iy intellektga asoslangan ta’lim vositalari va interaktiv resurslardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Biroq raqamli ta’lim muhitining imkoniyatlarini faqat texnik yoki kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan cheklab bo‘lmaydi. Mazkur muhit yoshlarning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabati, axloqiy qarashlari va madaniy qadriyatlariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida ularning nafaqat yuqori darajadagi til kompetensiyasini, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan madaniy kompetentligini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Ingliz tili o‘zining xalqaro muloqot vositasi sifatidagi mavqei bilan turli madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni kengaytiruvchi muhim omillardan biridir. Ingliz tilini o‘rganish jarayonida talaba nafaqat yangi grammatik qoidalar, leksik birliklar va kommunikativ modellarga ega bo‘ladi, balki mazkur tildan foydalanuvchi xalqlarning tarixi, urf-odatlari, an’analari, dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy xususiyatlari bilan ham tanishadi. Shu jihatdan xorijiy til ta’limi til o‘rgatishning o‘zidan tashqari, madaniyatlararo muloqotga tayyorlash vazifasini ham bajaradi. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi esa ushbu jarayonda ikki muhim vazifani uyg‘unlashtirishi lozim: bir tomondan, o‘quvchilarga ingliz tilini samarali o‘rgatish, ikkinchi tomondan esa xorijiy madaniyatni o‘rganish jarayonida o‘z milliy-madaniy o‘zligini saqlash va qadrlashga yo‘naltirish. Demak, ingliz tili ta’limida madaniy qadriyatlarni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogik jarayonning tarkibiy qismi sifatida qaralishi zarur.

Raqamli ta’lim muhitining o‘ziga xosligi shundaki, u ta’lim oluvchiga dunyoning turli hududlaridagi madaniy manbalar, tarixiy materiallar, adabiy asarlar, audiovizual kontent va real kommunikativ muhit bilan bevosita tanishish imkonini beradi. Bunday imkoniyatlar bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniyatlararo bilimlarini boyitishi, boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishini ta’minlashi va tolerantlik ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Shu bilan birga, internet makonida turli mazmundagi axborotlarning cheksizligi, ayrim hollarda milliy va ma’naviy qadriyatlarga zid bo‘lgan kontentlarning mavjudligi pedagogik jihatdan puxta yondashuvni talab etadi. Shuning uchun raqamli ta’lim muhitidan foydalanishda talabalarning axborot tanlash, tahlil qilish, baholash va madaniy jihatdan to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur masalaning yana bir muhim jihati shundan iboratki, zamonaviy o‘qituvchi o‘z faoliyatida raqamli kompetensiya bilan bir qatorda yuqori darajadagi madaniy va pedagogik kompetensiyaga ham ega bo‘lishi kerak. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi uning til bilimlari bilangina belgilanmaydi, balki turli madaniy muhitlarda samarali muloqot qila olish, o‘quvchilarning madaniy xususiyatlarini hisobga olish, milliy qadriyatlarni ta’lim mazmuniga singdirish, xorijiy madaniyatga nisbatan xolis va hurmatli munosabatni shakllantirish qobiliyatlari bilan ham belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish jarayonida madaniy qadriyatlarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini aniqlash, ularning samarali shakl va metodlarini ishlab chiqish hamda ta’lim jarayoniga tatbiq etish ilmiy-pedagogik jihatdan muhim vazifa hisoblanadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham raqamlashtirish jarayonining jadallashuvi, ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish va yoshlarning ma’naviy-intellektual salohiyatini yuksaltirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashning mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, raqamli

texnologiyalar yordamida milliy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish, talabalarda madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni pedagogik faoliyatga tayyorlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bunda o‘zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi, milliy urf-odatlari, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini ingliz tili ta’limi mazmuniga integratsiya qilish muhim pedagogik imkoniyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirish masalasi ta’limning mazmuni, metodlari va texnologiyalarini integratsiyalashgan holda tashkil etishni talab qiladi. Xususan, raqamli hikoyalar (digital storytelling), virtual ekskursiyalar, xalqaro onlayn loyihalar, madaniyatlararo videokonferensiyalar, elektron portfolio, multimedia taqdimotlari, interaktiv topshiriqlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan raqamli mashg‘ulotlar talabalarning madaniy dunyoqarashini kengaytirish imkonini beradi. Bunday metodlar orqali talaba xorijiy madaniyatni tayyor axborot sifatida qabul qilish bilan cheklanmay, uni o‘z milliy qadriyatlari bilan qiyoslash, umumiy va farqli jihatlarini aniqlash, madaniy hodisalarga tanqidiy va xolis baho berish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning asosiy maqsadi raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonning samarali pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida raqamli ta’lim vositalarining madaniy tarbiyadagi o‘rni, ingliz tili ta’limida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida raqamli pedagogik yondashuvlardan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Mazkur yondashuv kelajakdagi ingliz tili o‘qituvchilarini nafaqat zamonaviy raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llay oladigan mutaxassis, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarni chuqur anglaydigan, turli madaniyatlar o‘rtasida samarali muloqotni ta’minlay oladigan, ma’naviy va madaniy jihatdan yetuk pedagog sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Albatta. Quyida maqolaning **“Asosiy qism”** bo‘limini ilmiy-pedagogik uslubda, kirish qismidagi mantiqiy davomiylikni saqlagan holda tayyorladim.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, uning mazmuni, metodikasi va tashkil etilish shakllarini yangilash uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli ta’lim muhiti deganda ta’lim oluvchining bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni egallashi uchun xizmat qiladigan elektron ta’lim platformalari, multimedia vositalari, internet resurslari, virtual kommunikatsiya vositalari, elektron kutubxonalar, masofaviy ta’lim tizimlari, mobil ilovalar hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘zaro integratsiyalashgan majmui tushuniladi. Bunday muhit bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish bilan birga, ularning madaniy dunyoqarashi va qadriyatlar tizimining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Ingliz tili ta’limining o‘ziga xos jihati shundaki, til va madaniyat bir-biridan ajralgan holda mavjud bo‘la olmaydi. Til muayyan xalqning tarixiy tajribasi, dunyoni idrok etish tarzi, urf-odatlari, an’analari va ijtimoiy munosabatlarini o‘zida aks ettiradi. Shu sababli ingliz tilini o‘rgatish jarayonida faqat grammatik va leksik bilimlarni berish yetarli emas. Talabalarni til

orqali ifodalanadigan madaniy mazmunni anglashga, boshqa xalqlarning qadriyatlarini hurmat qilishga va shu bilan birga o‘z milliy-madaniy o‘zligini asrab-avaylashga o‘rgatish muhimdir. Ayniqsa, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi kelgusida o‘quvchilar bilan ishlashi sababli unda bunday madaniy kompetensiyaning shakllangan bo‘lishi pedagogik kasbiy tayyorgarlikning muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Raqamli ta’lim muhitining afzalliklaridan biri — turli madaniyatlar bilan bevosita yoki bilvosita tanishish imkoniyatining kengligidir. Masalan, videodarslar, virtual muzeylar, elektron kitoblar, xorijiy ommaviy axborot vositalari, podkastlar, xalqaro ta’lim platformalari va videokonferensiyalar orqali bo‘lajak o‘qituvchilar ingliz tilida so‘zlashuvchi xalqlarning kundalik hayoti, an’analari, ta’lim tizimi, san’ati, adabiyoti va ijtimoiy qadriyatlari bilan tanishishlari mumkin. Natijada talabaning madaniy bilimlari kengayadi, boshqa madaniyat vakillariga nisbatan hurmat va bag‘rikenglik munosabati rivojlanadi. Biroq bunday jarayon biryoqlama kechmasligi lozim. Xorijiy madaniyatni o‘rganish bilan bir qatorda o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari, tarixiy merosi, urf-odatlari va ma’naviy an’analarini ham raqamli ta’lim kontentiga kiritish zarur.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi alohida ahamiyatga ega. Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan ma’naviy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy tajribasini ifodalaydi. O‘zbek xalqining kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehmondo‘stlik, bag‘rikenglik, halollik, or-nomus, vatanparvarlik, oilaga sadoqat, ilmga intilish kabi qadriyatlari yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlar esa inson huquqi, tinchlik, adolat, erkinlik, insonparvarlik, bag‘rikenglik, hamkorlik va o‘zaro hurmat kabi butun insoniyat uchun umumiy bo‘lgan tamoyillarni qamrab oladi.

Raqamli ta’lim muhitida ushbu qadriyatlarni o‘zaro qarama-qarshi qo‘yish emas, balki ularni uyg‘unlashtirish pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi. Masalan, ingliz tilidagi dars jarayonida “family”, “respect”, “peace”, “tolerance”, “environmental responsibility”, “honesty” kabi tushunchalar o‘rganilganda ularning ingliz tilida so‘zlashuvchi jamiyatlarda qanday talqin qilinishi bilan bir qatorda, o‘zbek madaniyatidagi mazmuni ham muhokama qilinishi mumkin. Bunday qiyosiy yondashuv talabaga madaniyatlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni anglash, o‘z qadriyatlariga tanqidiy va xolis nazar bilan qarash imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli ta’lim vositalari milliy madaniyatni xorijiy til orqali targ‘ib qilish uchun ham katta imkoniyat yaratadi. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari o‘zbek milliy taomlari, me’morchiligi, xalq amaliy san’ati, tarixiy obidalari, buyuk allomalari, adabiy merosi, milliy bayramlari va an’analariga bag‘ishlangan ingliz tilidagi multimedia materiallarini yaratishlari mumkin. Bu jarayon bir vaqtning o‘zida ikki maqsadga xizmat qiladi: birinchidan, ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi; ikkinchidan, milliy madaniyatni anglash va uni xalqaro muloqot vositasida ifodalash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirish madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq. Madaniyatlararo kompetensiya turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning qarashlari va qadriyatlarini tushunish, madaniy farqlarni to‘g‘ri qabul qilish hamda kommunikativ vaziyatga mos ravishda munosabat bildirish qobiliyatini anglatadi. Bugungi global axborot makonida

ingliz tili o‘qituvchisi turli madaniy muhitlarga ega bo‘lgan shaxslar bilan muloqot qilishga tayyor bo‘lishi kerak.

Raqamli texnologiyalar madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish uchun real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish imkonini beradi. Masalan, talabalarga ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarning ta’lim tizimi, oilaviy munosabatlari, mehnat madaniyati yoki yoshlar hayoti haqida videomateriallar taqdim etilib, ular asosida muhokama va tahlil tashkil etilishi mumkin. Bundan tashqari, xalqaro onlayn loyihalar va virtual muloqotlar orqali talabalar boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan fikr almashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday tajriba nazariy bilimlarni amaliy kommunikativ faoliyat bilan bog‘lashga yordam beradi.

Bunda o‘qituvchining pedagogik roli alohida ahamiyatga ega. Chunki internetdagi har qanday madaniy materialni bevosita ta’lim mazmuni sifatida qabul qilish maqsadga muvofiq emas. O‘qituvchi raqamli kontentning ishonchliligi, mazmuni, madaniy konteksti va yoshlarning ma’naviy-axloqiy rivojiga ta’sirini baholay olishi kerak. Shu sababli bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida raqamli savodxonlik bilan bir qatorda, media va axborot savodxonligini ham shakllantirish zarur.

Madaniy qadriyatlarni shakllantirishda raqamli pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonini yanada interaktiv va mazmunli tashkil etish imkonini beradi. Xususan, **digital storytelling** — raqamli hikoyalash texnologiyasi orqali talabalar ma’lum bir milliy yoki umuminsoniy qadriyat haqida ingliz tilida qisqa video, audio yoki multimedia hikoya yaratishlari mumkin. Masalan, “Uzbek Hospitality”, “Respect for Elders”, “Family Values in Uzbekistan”, “Traditional Crafts of Uzbekistan” kabi mavzularda raqamli hikoyalar tayyorlash talabaning ingliz tilidagi nutqiy kompetensiyasi bilan bir qatorda, milliy madaniy o‘zligini anglashiga ham xizmat qiladi.

Virtual ekskursiyalar ham samarali pedagogik vositalardan biridir. Talabalar virtual muzeylar, tarixiy obidalar, kutubxonalar va madaniy markazlar bilan tanishish orqali madaniy bilimlarini kengaytirishlari mumkin. Bunda O‘zbekistonning tarixiy shaharlari va obidalari haqidagi ingliz tilidagi materiallarni Buyuk Britaniya, AQSh yoki boshqa mamlakatlarning madaniy obyektlari haqidagi materiallar bilan qiyoslash samarali natija beradi. Masalan, Samarqand, Buxoro yoki Xiva madaniy merosini London, Oksford yoki boshqa tarixiy-madaniy markazlar bilan qiyosiy o‘rganish talabalarda madaniy xilma-xillikni anglash va unga hurmat bilan qarash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Elektron portfolio ham bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniy rivojlanishini monitoring qilish imkonini beruvchi vosita sifatida qo‘llanishi mumkin. Unda talabaning yaratgan multimedia ishlari, madaniyatlararo loyihalari, esse va refleksiyalari, ingliz tilidagi taqdimotlari hamda mustaqil izlanishlari jamlanadi. Vaqt o‘tishi bilan mazkur portfolio talabaning til, raqamli va madaniy kompetensiyalarining rivojlanish dinamikasini ko‘rsatib beruvchi pedagogik vositaga aylanadi.

Hozirgi davrda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga kirib kelishi bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt asosidagi vositalar yordamida turli madaniy vaziyatlarni modellashtirish, dialoglar yaratish, xorijiy til matnlarini tahlil qilish, madaniyatlararo kommunikativ topshiriqlar ishlab chiqish va individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish mumkin. Shu

bilan birga, sun’iy intellekt tomonidan taqdim etiladigan ma’lumotlarni tanqidiy baholash ham muhimdir. Chunki raqamli vosita tomonidan berilgan har qanday ma’lumot avtomatik ravishda mutlaq haqiqat sifatida qabul qilinmasligi kerak.

Shu jihatdan bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida “raqamli savodxonlik – tanqidiy fikrlash – madaniy kompetensiya” uchligi shakllantirilishi maqsadga muvofiq. Talaba raqamli manbani topishi, uning ishonchliligini baholashi, turli madaniy nuqtayi nazarlarni taqqoslashi va yakunda pedagogik jihatdan asoslangan xulosaga kelishi lozim. Bu esa raqamli ta’lim muhitini oddiy texnologik vositadan samarali pedagogik muhitga aylantiradi.

Tahlillar asosida raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirish uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Birinchidan, ta’lim mazmunining milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitilishi zarur. Ingliz tili darslarida xorijiy madaniyat materiallari bilan bir qatorda O‘zbekistonning milliy madaniy merosini ifodalovchi materiallardan ham muntazam foydalanish kerak.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalardan maqsadli va pedagogik jihatdan asoslangan foydalanish talab etiladi. Texnologiyaning mavjudligi emas, balki uning qanday pedagogik maqsadga xizmat qilishi asosiy mezon bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, madaniyatlararo muloqotga asoslangan ta’lim metodlarini kengaytirish muhim. Talabalarning munozara, loyiha, hamkorlik, taqqoslash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va refleksiya jarayonlaridagi faolligi ularning madaniy kompetensiyasini rivojlantiradi.

To‘rtinchidan, o‘qituvchining raqamli va madaniy kompetensiyasi yuqori darajada bo‘lishi kerak. Chunki pedagogning o‘zi raqamli axborot makonidan to‘g‘ri foydalanish, turli madaniy qarashlarga xolis munosabatda bo‘lish va milliy qadriyatlarni zamonaviy ta’lim mazmuni bilan uyg‘unlashtirish qobiliyatiga ega bo‘lmasa, talabalarda ushbu sifatlarni shakllantirish qiyinlashadi.

Beshinchidan, talabaning mustaqil va refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash zarur. Talaba o‘zining madaniy qarashlarini tahlil qilishi, boshqa xalqlar qadriyatlari bilan taqqoslashi, o‘z pozitsiyasini asoslay olishi va zarur hollarda o‘z qarashlarini qayta ko‘rib chiqishi madaniy rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

Umuman olganda, raqamli ta’lim muhiti bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish raqamli texnologiyalarni shunchaki texnik vosita sifatida emas, balki bilim, madaniyat, muloqot va tarbiyani integratsiyalovchi pedagogik muhit sifatida tashkil etishni talab qiladi. Bunday yondashuv natijasida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisida til kompetensiyasi bilan bir qatorda, milliy o‘zlikni anglash, boshqa madaniyatlarga hurmat, bag‘rikenglik, madaniyatlararo muloqot, tanqidiy fikrlash va raqamli madaniyat kabi muhim sifatlar shakllanadi.

XULOSA

Raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimining barcha tarkibiy qismlariga, xususan, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayoniga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim muhiti nafaqat talabalarning til va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish, balki ularning madaniy qadriyatlarini shakllantirish uchun ham keng pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Ayniqsa,

elektron ta’lim resurslari, multimedia materiallari, virtual muloqot, raqamli loyihalar, onlayn platformalar, virtual ekskursiyalar va interaktiv pedagogik texnologiyalardan maqsadli foydalanish bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy dunyoqarashini kengaytirish imkonini beradi.

Tadqiqot doirasidagi tahlillar asosida ingliz tili ta’limida til va madaniyatni bir-biridan ajratmagan holda o‘rganish muhim pedagogik shartlardan biri ekanligi aniqlandi. Chunki til muayyan xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlari, an’analari va qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu sababli bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda xorijiy madaniyatlarni o‘rgatish bilan bir qatorda, ularning milliy-madaniy o‘zligini anglashiga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi talabalarda boshqa xalqlarning madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish bilan birga, o‘z milliy qadriyatlarini qadrlash va ularni xalqaro muloqot jarayonida munosib ifodalash qobiliyatini shakllantiradi.

Raqamli ta’lim muhitida madaniy qadriyatlarni shakllantirishning muhim natijalaridan biri bo‘lajak o‘qituvchilarda madaniyatlararo kompetensiyaning rivojlanishidir. Mazkur kompetensiya turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, madaniy farqlarni to‘g‘ri anglash, boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat bilan yondashish, stereotip va noto‘g‘ri tasavvurlardan xoli bo‘lish hamda turli madaniy vaziyatlarda pedagogik jihatdan to‘g‘ri munosabat bildirish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta’lim vositalari orqali xalqaro loyihalar, virtual muloqotlar, madaniyatlararo munozaralar va qiyosiy topshiriqlarni tashkil etish samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida raqamli savodxonlik, media savodxonlik va madaniy kompetensiyaning o‘zaro uyg‘unligi alohida ahamiyat kasb etadi. Internet makonida mavjud bo‘lgan turli xil axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, ularning ishonchliligini baholash, madaniy mazmunini anglash va pedagogik jihatdan maqbul materiallarni tanlash bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining muhim kasbiy sifatlaridan biri bo‘lishi kerak. Shu sababli oliy ta’lim jarayonida talabalarga raqamli resurslardan foydalanish bilan bir qatorda, axborotni tanlash, tahlil qilish va undan mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini ham shakllantirish zarur.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirishda digital storytelling, virtual ekskursiyalar, elektron portfolio, multimedia loyihalari, onlayn hamkorlik, muammoli vaziyatlar, qiyosiy tahlil va refleksiv topshiriqlar kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mazkur vositalar talabaning mustaqil izlanishi, ijodiy faoliyati, tanqidiy fikrlashi va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, milliy qadriyatlarni zamonaviy raqamli shaklda ifodalash imkoniyatini ham kengaytiradi.

Shu asosda, raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirishning samaradorligini ta’minlovchi quyidagi pedagogik shartlarni ajratib ko‘rsatish mumkin: birinchidan, ingliz tili ta’limi mazmunini milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitish; ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni aniq pedagogik maqsad asosida qo‘llash; uchinchidan, madaniyatlararo muloqotga yo‘naltirilgan interfaol metodlardan foydalanish; to‘rtinchidan, bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli, kommunikativ va madaniy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish; beshinchidan, talabalarning mustaqil, ijodiy va

refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash; oltinchidan, milliy madaniy merosni zamonaviy raqamli ta’lim resurslari orqali targ‘ib qilish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhiti bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirish uchun nafaqat texnologik, balki muhim tarbiyaviy va pedagogik imkoniyatlarni ham taqdim etadi. Ushbu imkoniyatlardan tizimli va maqsadli foydalanish natijasida kelajakdagi ingliz tili o‘qituvchilarida kasbiy kompetentlik bilan bir qatorda milliy o‘zlikni anglash, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, madaniyatlararo bag‘rikenglik, axborotdan mas’uliyatli foydalanish, tanqidiy fikrlash va madaniy muloqot qobiliyatlari shakllanadi. Demak, zamonaviy ingliz tili o‘qituvchisini tayyorlash jarayonida raqamli texnologiyalar va madaniy tarbiyaning integratsiyasi ta’lim sifatini oshirishning muhim pedagogik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Misirov S.A. Ingliz tili mashg‘ulotlarida pedagogika va psixologiya yo‘nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi (sohaviy matnlarni o‘qishni o‘rgatish misolida) // “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali. – Namangan, 2026.
2. Botirova Z.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarining ingliz tilida leksik kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Namangan, 2021. – 13.00.02.
3. Botirova Z.X., Ergashev R.S. Raqamli hikoyalar orqali ingliz tili lug‘atini o‘qitishning lingvodidaktik imkoniyatlari. – 2026.
4. Ismoilova Z.R. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining leksik kompetensiyasini takomillashtirish metodikasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Namangan davlat chet tillari instituti, 2026.
5. Ermirzaev A.V. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyasini autentik materiallar vositasida takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti: pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Namangan davlat chet tillari instituti, 2025.
6. Jakbarova N.P. Ingliz tili darslarida akademik litsey o‘quvchilarining madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Namangan davlat chet tillari instituti, 2024.
7. Misirov S.A. Ilmiy rahbar sifatidagi tadqiqotlar: bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining sotsiolingvistik, leksik, kasbiy-kommunikativ va boshqa kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi. – Namangan, 2023–2026.
8. Odilboyeva U.Z. Ingliz tili darslarida talabalarning autopedagogik kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari // “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali. – 2026.

UDC:338.48-2-057.875(575/1)

TARIXIY-MADANIY TURIZM ASOSIDA OLIY TA’LIM TALABALARINING MILLIY QADRIYATLARGA DAXLDORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Nafasov Doniyor Shernafasovich - *Urganch davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim fakulteti decani pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), v.b. professor,* e-mail: nafasovdoniyor@gmail.com
Tel: +998930931876

Annotatsiya. Mazkur tezisda tarixiy-madaniy turizm vositasida oliy ta’lim talabalarining milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantirish masalasi pedagogik-metodik jihatdan tadqiq etilgan. Tarixiy obidalar, muzeylar, ziyoratgohlar, arxeologik yodgorliklar va mahalliy madaniy muhit talabaning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi, madaniy merosga hurmati hamda uni asrashga mas’uliyatli munosabatini rivojlantiruvchi tarbiyaviy resurs sifatida tavsiflangan. Tarixiy-madaniy turizmni tashkil etishning manbashunoslikka tayyorgarlik, obyektni kontekstual o‘rganish, mahalliy xotirani qayd etish, ijodiy talqin va ijtimoiy taqdimot bosqichlariga asoslangan metodikasi ishlab chiqilgan. “Tarixiy obyekt pasporti”, “Mahalliy xotira”, “Eksponat hikoyasi”, “Meros himoyachisi” va “Raqamli turistik hikoya” topshiriqlarining didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Talabalarning milliy qadriyatlarga daxldorligini baholash uchun tarixiy anglash, qadriyatiy munosabat, madaniy talqin va merosni asrashga yo‘naltirilgan amaliy tashabbus mezonlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy-madaniy turizm, oliy ta’lim, milliy qadriyat, daxldorlik, tarixiy xotira, madaniy meros, o‘lkashunoslik, mahalliy xotira, raqamli hikoya, metodika.

Аннотация. В тезисе с педагогико-методической точки зрения исследуется проблема развития у студентов высших образовательных учреждений чувства сопричастности к национальным ценностям средствами историко-культурного туризма. Исторические памятники, музеи, места паломничества, археологические объекты и местная культурная среда рассматриваются как воспитательные ресурсы, способствующие развитию исторической памяти, национальной идентичности, уважения к культурному наследию и ответственного отношения к его сохранению. Разработана методика организации историко-культурного туризма, включающая этапы источниковедческой подготовки, контекстуального изучения объекта, фиксации локальной памяти, творческой интерпретации и общественной презентации. Раскрыты дидактические возможности заданий «Паспорт исторического объекта», «Локальная память», «История экспоната», «Защитник наследия» и «Цифровой туристический рассказ». Для оценивания сопричастности студентов к национальным ценностям предложены критерии исторического осмысления, ценностного отношения, культурной интерпретации и практической инициативы.

Ключевые слова: историко-культурный туризм, высшее образование, национальные ценности, сопричастность, историческая память, культурное наследие, краеведение, локальная память, цифровой рассказ, методика.

Abstract. This thesis examines, from a pedagogical and methodological perspective, the development of higher education students’ sense of belonging to national values through

historical and cultural tourism. Historical monuments, museums, pilgrimage sites, archaeological heritage, and local cultural environments are considered educational resources that contribute to historical memory, national identity, respect for cultural heritage, and responsibility for its preservation. A methodology is proposed that comprises source-based preparation, contextual study of heritage sites, documentation of local memory, creative interpretation, and public presentation. The didactic potential of the tasks “Historical Site Profile,” “Local Memory,” “The Story of a Museum Object,” “Heritage Guardian,” and “Digital Tourism Story” is explained. Historical understanding, value-based attitudes, cultural interpretation, and practical initiatives are proposed as assessment criteria.

Keywords: historical and cultural tourism, higher education, national values, sense of belonging, historical memory, cultural heritage, local history, community memory, digital storytelling, methodology.

KIRISH. Tarixiy-madaniy meros xalqning ko‘p asrlik ijtimoiy tajribasi, ma’naviy qadriyatlari, turmush tarzi, bunyodkorlik an’analari va milliy tafakkurini o‘zida mujassamlashtiradi. Yosh avlodning mazkur merosni anglashi tarix haqidagi ma’lumotlarni egallash bilangina cheklanmay, unda milliy o‘zlik, tarixiy xotira, ajdodlar tajribasiga hurmat va madaniy boyliklarni asrash mas’uliyatini shakllantirishni ham nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi ta’lim sohasining asosiy prinsiplaridan biri sifatida belgilangan [1]. Ushbu talab oliy ta’lim mazmunida milliy tarix, moddiy va nomoddiy madaniy meros, xalq an’analari hamda hududiy madaniy muhitning pedagogik imkoniyatlaridan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Tarixiy-madaniy turizm talabaning tarixiy obyekt bilan bevosita muloqotini ta’minlaydigan, nazariy bilimni real madaniy muhit bilan bog‘laydigan pedagogik vositadir. Tarixiy obida, muzey eksponati, ziyoratgoh, arxeologik yodgorlik yoki an’anaviy mahalla muhiti talaba uchun tomosha obyekti emas, balki tarixiy hodisa, inson faoliyati va qadriyatiy munosabatlarni tahlil qilish manbai bo‘lib xizmat qiladi. UNESCO hujjatlarida madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazish va yoshlarni uni asrash jarayoniga jalb etish zarurligi qayd etilgan [2].

O‘zbekistonning tarixiy shaharlari, me’moriy majmualari, muzeylari va arxeologik obyektlari milliy qadriyatlarga daxldorlikni rivojlantirish uchun katta pedagogik imkoniyatga ega. Jumladan, UNESCOning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan Ichan-Qal’a majmuasi shaharsozlik, me’morchilik, hunarmandchilik, davlatchilik va mahalliy turmush madaniyatini yaxlit o‘rganish imkonini beradi [3].

Biroq tarixiy obyektga tashrif buyurishning o‘zi milliy qadriyatlarga daxldorlikni avtomatik ravishda rivojlantirmaydi. Tashrifdan oldin tarixiy manbalar o‘rganilmasa, obyekt muayyan davr va ijtimoiy muhit bilan bog‘lanmasa, mahalliy aholi xotirasi qayd etilmasa hamda olingan taassurot ijodiy mahsulot yoki ijtimoiy tashabbusga aylantirilmasa, faoliyatning tarbiyaviy natijasi cheklangan bo‘ladi.

Mazkur tezisning maqsadi tarixiy-madaniy turizm vositasida oliy ta’lim talabalarining milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantirish metodikasini asoslashdan iborat. Shu maqsadda tarixiy-madaniy turizmning tarbiyaviy imkoniyatlari aniqlashtirildi, talabalar faoliyatini tashkil

etish bosqichlari ishlab chiqildi, maxsus topshiriqlar tizimlashtirildi va baholash mezonlari belgilandi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiy-madaniy, makonga asoslangan ta’lim, manbashunoslik, interpretativ va loyihaviy yondashuvlar tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar tarixiy-madaniy obyektni tayyor bilim namoyish etiladigan vosita sifatida emas, balki talabaning mustaqil izlanishi, tarixiy dalilni sharhlashi, mahalliy xotirani o‘rganishi va madaniy merosga shaxsiy munosabatini ifodalashi uchun xizmat qiladigan faol ta’lim muhiti sifatida talqin etish imkonini berdi.

Tarixiy-madaniy yondashuv asosida me’moriy obida, muzey eksponati, arxeologik topilma, ziyoratgoh va mahalliy turmush muhiti muayyan tarixiy davr hamda ijtimoiy munosabatlarning ifodasi sifatida o‘rganildi. Manbashunoslik yondashuvi yozma, moddiy, tasviriy va og‘zaki manbalarni o‘zaro qiyoslashga, interpretativ yondashuv esa obyektning tarixiy, estetik, ma’naviy va ijtimoiy ahamiyatini dalillar asosida ochib berishga yo‘naltirildi. UNESCOning Madaniyat va san’at ta’limi bo‘yicha asosiy hujjatida ta’lim oluvchilarni merosni anglash, ijodiy talqin qilish va madaniy hayotda faol ishtirok etishga yo‘naltirish zarurligi belgilangan [4].

Loyihaviy yondashuv talabaning o‘rganilgan materialni raqamli turistik hikoya, audioyo‘riqnoma, tarixiy obyekt pasporti, tematik xarita yoki merosni asrashga qaratilgan targ‘ibot loyihasiga aylantirishini nazarda tutdi. Tadqiqotda ilmiy va normativ manbalarni tahlil qilish, tarixiy-qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish, og‘zaki tarix materiallarini yig‘ish, kontent-tahlil, pedagogik loyihalash va mezonlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Og‘zaki tarix materiallaridan foydalanishda suhbatdoshning roziligini olish, uning fikrini mazmunan buzmaslik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish hamda subyektiv xotirani tasdiqlangan tarixiy fakt bilan tenglashtirmaslik talabi belgilandi. Mahalliy aholi xotirasi hududning ijtimoiy va madaniy mazmunini boyituvchi alohida manba turi sifatida qabul qilindi.

Metodikaning yetakchi tamoyillari quyidagilar:

1. Tarixiy haqqoniylik tamoyili – obyekt haqidagi ma’lumotlarni ishonchli ilmiy, arxiv, muzey va rasmiy manbalar asosida o‘rganish
2. Hududiy daxldorlik tamoyili – meros mazmunini talabaning yashash hududi, shaxsiy tajribasi va ijtimoiy muhiti bilan bog‘lash
3. Manbalar xilma-xilligi tamoyili – yozma, moddiy, tasviriy va og‘zaki manbalardan qiyoslangan holda foydalanish
4. Faol interpretatsiya tamoyili – tayyor izohni takrorlamasdan, obyekt mazmunini dalillar asosida mustaqil sharhlash
5. Avlodlararo muloqot tamoyili – keksa avlod, hunarmand, muzey xodimi va tarixchilar bilan hamkorlik qilish
6. Merosga mas’uliyat tamoyili – o‘rganishni merosni asrash va targ‘ib qilishga qaratilgan amaliy faoliyat bilan yakunlash

TADQIQOT NATIJALARI. Tadqiqot natijasida tarixiy-madaniy turizm talabalarning milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantiruvchi besh bosqichli metodik jarayon sifatida asoslandi. Bosqichlar manba bilan ishlashdan boshlanib, merosni asrashga qaratilgan amaliy tashabbus bilan yakunlanadi.

Manbashunoslikka tayyorgarlik bosqichi. Talabalar obyektga doir ilmiy adabiyotlar, tarixiy hujjatlar, muzey kataloglari, arxiv fotosuratlari va xaritalarni yig‘adilar. Har bir ma’lumotning muallifi, yaratilgan vaqti, maqsadi hamda ishonchlilik darajasi aniqlanadi. “Ushbu obyekt qaysi tarixiy ehtiyoj tufayli yaratilgan?”, “Uning jamiyat hayotidagi vazifasi qanday bo‘lgan?” kabi savollar shakllantiriladi. Bosqich yakunida obyekt nomi, davri, vazifasi, manbalari va tashrif davomida tekshiriladigan savollarni qamrab olgan dastlabki obyekt dosyesi tayyorlanadi.

Kontekstual o‘rganish bosqichi. Talaba obyektning me’moriy tuzilishi, bezaklari, yozuvlari, hududdagi joylashuvi va boshqa obyektlar bilan aloqasini kuzatadi. Natijalar dala kundaligi, eskiz, foto-fiksatsiya va tematik xarita orqali qayd etiladi. “Tarixiy obyekt pasporti”da obyektning tarixiy nomi, yaratilgan davri, dastlabki vazifasi, mahalliy tarixdagi o‘rni, saqlanish holati va muhofazaga doir muammo yoritiladi.

Mahalliy xotirani qayd etish bosqichi. Talabalar muzey xodimlari, tarixchilar, hunarmandlar, mahalla faollari yoki keksa avlod vakillari bilan yarim tuzilmali intervyu o‘tkazadilar. “Mahalliy xotira” topshirig‘ida suhbatning muhim qismlari audio yoki yozma shaklda qayd etilib, ilmiy manbalardagi ma’lumotlar bilan qiyoslanadi. Farqlar xotiraning subyektiv xususiyati va voqeaning mahalliy talqini nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Ijodiy talqin bosqichi. To‘plangan tarixiy dalillar, kuzatishlar va og‘zaki xotira materiallari ijodiy mahsulotga aylantiriladi. “Eksponat hikoyasi”da muzey buyumining yaratilishi va tarixiy muhitdagi ahamiyati yoritiladi. “Raqamli turistik hikoya”da obyektning inson hayoti, mahalliy madaniyat yoki muayyan qadriyat bilan bog‘liq jihati uch-besh daqiqalik audio yoki videoda ochib beriladi. Badiiy talqin tekshirilgan tarixiy faktlarga zid bo‘lmasligi shart.

Ijtimoiy taqdimot bosqichi. Talabalar yaratgan mahsulotlar ko‘rgazma, loyiha himoyasi, virtual xarita yoki QR-marshrut shaklida taqdim etiladi. “Meros himoyachisi” topshirig‘ida obyekt uchun ilmiy tekshirilgan QR-izoh yaratish, mas’uliyatli tashrif qoidalarini ishlab chiqish, mahalliy hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash yoki meros muhofazasiga doir jamoatchilik tashabbusi taklif qilinadi.

Milliy qadriyatlarga daxldorlikni baholash mezonlari. Tarbiyaviy natija talabaning tashrifda qatnashgani bilan emas, balki tarixiy merosni anglashida, unga munosabatida, madaniy mazmunni mustaqil talqin qilishida va merosni asrashga qaratilgan faoliyatida baholanadi.

1-jadval

Milliy qadriyatlarga daxldorlikni baholash mezonlari.

Mezon	Ko‘rsatkichlar	Baholash vositasi
Tarixiy anglash	Ishonchli manbani tanlash; fakt va talqinni farqlash; obyektni davr va ijtimoiy muhit bilan bog‘lash	Obyekt dosyesi va manbalar tahlili
Qadriyatiy munosabat	Merosning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglash; unga hurmat va mas’uliyat	Refleksiv esse va qadriyatiy vaziyat tahlili

Madaniy talqin	Obyektning ramziy va ma’naviy mazmunini dalillar asosida zamonaviy shaklda ifodalash	Raqamli hikoya, audioyo‘riqnoma yoki infografika
Amaliy tashabbus	Merosni asrash muammosini aniqlash, asoslangan yechim taklif qilish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etish	Meros himoyachisi loyihasi va portfolio

Yuqori darajada talaba manbalarni mustaqil tekshiradi, obyektni kontekstual tahlil qiladi, qadriyatiy mazmunni dalillaydi, original mahsulot yaratadi va amaliy tashabbusni ilgari suradi. O‘rta darajada asosiy mazmun anglanadi, ammo manba tahlili yoki mustaqil talqinda metodik yordam talab qilinadi. Boshlang‘ich darajada tayyor ma’lumotni qayta bayon qilish ustun bo‘lib, obyektning qadriyatiy ahamiyati yuzaki izohlanadi.

MUHOKAMA. Taklif etilgan metodika tarixiy-madaniy obyektni talabaning mustaqil bilish, qadriyatiy anglash va ijtimoiy faoliyatini birlashtiruvchi pedagogik makon sifatida talqin etadi. Makonga asoslangan ta’lim konsepsiyasida ta’lim mazmunini hudud tarixi, madaniyati va mahalliy hamjamiyat bilan bog‘lash talabaning shaxsiy daxldorligini kuchaytirishi ko‘rsatilgan [5].

Muzey ta’limiga oid tadqiqotlarda tashrifchining tajribasi shaxsiy, ijtimoiy va jismoniy kontekstlar o‘zaro ta’sirida shakllanishi qayd etilgan [6]. Shu sababli obyekt haqida ma’lumot berish bilan bir qatorda talabaning shaxsiy tajribasi, guruhiy muloqoti va real makondagi kuzatuvi hisobga olinadi.

Raqamli hikoya talabaning tadqiqotchilik, nutq, vizual savodxonlik va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini bir vazifada uyg‘unlashtiradi [7]. Biroq raqamli mahsulotning jozibadorligi ilmiy haqqoniylikdan ustun qo‘yilmaydi: fakt va badiiy talqin ajratiladi, foydalanilgan manbalar ko‘rsatiladi.

Taklif etilgan metodika uch jihati bilan ajralib turadi: sayohat tarixiy manbalarni qiyosiy o‘rganish bilan boshlanadi; obyektni kuzatish mahalliy xotira va avlodlararo muloqot bilan boyitiladi; o‘rganish merosni asrashga qaratilgan ijtimoiy tashabbus bilan yakunlanadi. Metodika nazariy-loyihaviy xususiyatga ega. Uni keng joriy etishdan oldin tajriba-sinov va baholash vositalarining validlik hamda ishonchlilik tekshiruvi talab qilinadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tarixiy-madaniy turizm talabalarda milliy qadriyatlarga daxldorlikni rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatga ega. Ushbu imkoniyat talabaning tarixiy dalilni mustaqil o‘rganishi, obyektni real madaniy muhitda tahlil qilishi, mahalliy xotirani qayd etishi, olingan mazmunni ijodiy talqin qilishi va merosni asrashga qaratilgan tashabbusda ishtirok etishi orqali ro‘yobga chiqadi.

Milliy qadriyatlarga daxldorlik tarixiy-madaniy merosni bilish, uning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglash, unga ijobiy qadriyatiy munosabat bildirish hamda uni saqlash va targ‘ib qilish faoliyatida mas’uliyat bilan qatnashishni birlashtiruvchi integrativ shaxsiy sifat sifatida aniqlandi.

Ishlab chiqilgan metodika manbashunoslikka tayyorgarlik, kontekstual o‘rganish, mahalliy xotirani qayd etish, ijodiy talqin va ijtimoiy taqdimot bosqichlaridan tarkib topdi. Tarixiy anglash, qadriyatiy munosabat, madaniy talqin va amaliy tashabbus mezonlari esa

talabaning obyekt dosyesi, dala kundaligi, intervyu materiali, ijodiy mahsuloti, refleksiv essesi va loyihasini yagona portfolio asosida baholash imkonini beradi.

1. Tarixiy-madaniy obyektlarga tashriflarni tegishli fanlarning o‘quv natijalari va mustaqil ta’lim topshiriqlari bilan integratsiyalash.

2. Ekskursiyadan oldin kamida ikki turdagi manbani qiyosiy o‘rganish va tashrif davomida tekshiriladigan savollarni shakllantirish.

3. Muzey xodimlari, tarixchilar, hunarmandlar, mahalla faollari va keksa avlod vakillari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

4. Raqamli mahsulotlarda tarixiy manbalarni ko‘rsatish, fakt bilan badiiy talqinni aniq farqlash va tekshirilmagan rivoyatlarni ilmiy haqiqat sifatida bermaslik.

5. Har bir loyiha yakunida merosni asrash, mas’uliyatli tashrif madaniyati yoki mahalliy merosni targ‘ib qilishga qaratilgan amaliy tashabbus ishlab chiqish.

6. Metodika va baholash mezonlarini keng joriy etishdan oldin turli yo‘nalish va hududlarda tajriba-sinovdan o‘tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. URL: https://lex.uz/docs/5013007

2. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 16 November 1972. URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/

3. UNESCO World Heritage Centre. Itchan Kala. World Heritage List, No. 543. URL: https://whc.unesco.org/en/list/543/

4. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Paris, 2024. URL:https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/04/WCCAE_UNESCO%20Framework_EN_0.pdf

5. Smith G.A. Place-based education: Learning to be where we are // Phi Delta Kappan. 2002. Vol. 83, No. 8. P. 584–594. DOI: 10.1177/003172170208300806

6. Falk J.H., Dierking L.D. The Museum Experience Revisited. Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2013. 416 p.

7. Robin B.R. Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom // Theory Into Practice. 2008. Vol. 47, No. 3. P. 220–228. DOI: 10.1080/00405840802153916

YANGI AVLOD DARSLIKLARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING GEOGRAFIK BILIMLARINI SHAKLLANTIRISH: DOLZARB MUAMMOLAR VA METODIK YECHIMLAR

Tajiyev Qudrat Qadirberganovich
Urganch davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar kafedrasi
dotsent v.b., g.f.f.d. (PhD)
tajiyevqq@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich ta’limda joriy etilayotgan yangi avlod «Tabiiy fan» (Science) darsliklaridagi geografik mazmunni o‘qitish nazariy, me’yoriy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Geografik savodxonlik, fazoviy tafakkur va xarita savodxonligi tushunchalari J. Piaje, L.S. Vigotskiy va J. Bruner yondashuvlari asosida yoritilgan. Integratsiyalashgan fan sharoitida o‘qituvchining geografik tayyorgarligi, mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi, mahalliy material, amaliy ta’minot, baholash va bosqichlar uzviyligi bilan bog‘liq muammolar aniqlangan. Geografik tushunchalarni spiral rivojlantirish ketma-ketligi, namunaviy dars modeli va baholash rubrikasi taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: yangi avlod darsliklari, Tabiiy fan (Science), boshlang‘ich ta’lim, geografik mazmun, fazoviy tafakkur, xarita savodxonligi, spiral kurikulum, o‘lkashunoslik.

Аннотация. *В статье с теоретической, нормативной и практической сторон анализируется преподавание географического содержания в учебниках нового поколения по интегрированному предмету «Естественные науки» (Science) в начальном образовании. Понятия географической грамотности, пространственного мышления и картографической грамотности раскрыты на основе подходов Ж. Пиаже, Л.С. Выготского и Дж. Брунера. Выявлены проблемы, связанные с географической подготовкой учителя, соответствием абстрактных понятий возрасту, местным материалом, практическим обеспечением, оцениванием и преемственностью ступеней. Предложены последовательность спирального развития географических понятий, модель урока и рубрика оценивания.*

Ключевые слова: учебники нового поколения, Естественные науки (Science), начальное образование, географическое содержание, пространственное мышление, картографическая грамотность, спиральная учебная программа, краеведение.

Abstract. *The article analyses the teaching of geographical content in the new-generation textbooks of the integrated subject «Natural Science» (Science) in primary education from theoretical, regulatory and practical perspectives. The concepts of geographical literacy, spatial thinking and map literacy are explained on the basis of the approaches of J. Piaget, L.S. Vygotsky and J. Bruner. Problems related to teachers’ geographical training, age-appropriateness of abstract concepts, local material, practical resources, assessment and continuity between stages are identified. A spiral sequence of geographical concepts, a model lesson and an assessment rubric are proposed.*

Keywords: new-generation textbooks, Natural Science (Science), primary education, geographical content, spatial thinking, map literacy, spiral curriculum, local studies.

Kirish

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri tabiiy fanlar ta’limini yangilashdir. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-yil avgust oyida qabul qilingan PQ-4805-son qarorga

muvofiq 1–6-sinflarda tabiiy fanlar yagona «Tabiiy fan» (Science) doirasida o‘qitilishi belgilandi: 1–2-sinflarda «Atrofimizdagi olam», 3–4-sinflarda «Tabiatshunoslik», 5–6-sinflarda esa geografiya, biologiya, fizika mazmuni va kimyoning boshlang‘ich tushunchalari uyg‘unlikda beriladi [1; 2; 3]. Bunday yondashuv bolada olam haqida yaxlit tasavvur shakllantirishga, fanlar mazmunidagi takrorlarni kamaytirishga qaratilgan. Tabiiy fanlarni o‘qitishning dolzarb muammolari ilmiy-amaliy anjumanlarda ham muhokama qilinmoqda [4].

Integratsiya bir tomondan yaxlit dunyoqarash uchun imkoniyat yaratsa, ikkinchi tomondan alohida fanga xos bilim va ko‘nikmalar «erib ketish» xavfini tug‘diradi. Geografiya uchun bu xavf ayniqsa seziladi: xarita, plan, yo‘nalish, masshtab kabi tushunchalar tabiiy-ilmiy kurs doirasida o‘z o‘rnini topmasa, o‘quvchida fazoviy tafakkur va geografik savodxonlik yetarli shakllanmaydi. Xalqaro tadqiqotlar fazoviy tafakkurni maktab ta’limining alohida ahamiyatli ko‘nikmasi deb hisoblaydi [5; 6]. Shu bois yangi avlod darsliklaridagi geografik mazmunni o‘qitish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsadi — yangi avlod «Tabiiy fan» darsliklari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geografik bilimlarini shakllantirishning nazariy asoslarini yoritish, amaliyotdagi muammolarni aniqlash va ularni hal etishning metodik tizimini taklif etish. Vazifalar: (1) geografik savodxonlik, fazoviy tafakkur, xarita savodxonligi tushunchalarini aniqlash; (2) geografik mazmunni yosh psixologiyasi va didaktika nuqtayi nazaridan asoslash; (3) o‘qitishdagi muammolarni tizimlashtirish; (4) namunaviy dars va baholash vositalarini ishlab chiqish. Ilmiy farazlar: geografik tushunchalar amaliy faoliyat bilan bog‘lab o‘rgatilganda ta’rifni yodlashga nisbatan chuqurroq o‘zlashtiriladi; o‘qituvchining geografik-metodik tayyorgarligi darslikdagi geografik mazmunning amalda ro‘yobga chiqish darajasini belgilaydi; mahalliy material va kuzatishga asoslangan topshiriqlar o‘quvchi motivatsiyasini oshiradi.

Nazariy-metodologik asoslar

Asosiy tushunchalar. Geografik savodxonlik o‘quvchining joylashuv, hudud, o‘zaro bog‘liqlik, inson va tabiat munosabati kabi tayanch g‘oyalar asosida dunyoni tushunishini bildiradi [6]. Fazoviy tafakkur esa fazoviy tushunchalardan (masofa, yo‘nalish, joylashuv), tasvirlash vositalaridan (plan, xarita, diagramma) va fikrlash jarayonlaridan iborat uch komponentli qobiliyat sifatida talqin qilinadi [5]. Xarita savodxonligi — shartli belgilarni o‘qish, yo‘nalish va masofani aniqlash, xaritadan axborot olish ko‘nikmasidir. Boshlang‘ich bosqichda bu tushunchalar mustaqil fan sifatida emas, balki «Tabiiy fan» mazmunining ichida ketma-ket shakllantiriladi.

Yosh psixologiyasi asosi. J. Piaje va B. Inhelder tadqiqotlariga ko‘ra, bolaning fazoviy tasavvurlari bosqichma-bosqich rivojlanadi: dastlab topologik munosabatlar (yaqin, ichida, yonida), keyin proyektiv munosabatlar (turli nuqtadan ko‘rish, o‘ng va chap), so‘ngra evklid munosabatlari (o‘lchov, masofa, masshtab) shakllanadi [7; 8]. Bu qonuniyat geografik mazmunni joylashtirishda muhim: fazoviy yo‘nalish va oddiy eskiz kichik sinflarga, o‘lchovga asoslangan plan va masshtab keyingi bosqichga mos keladi. Konkret operatsiyalar bosqichidagi bola mantiqiy fikrlashni asosan ko‘rish va qo‘l bilan tekshirish mumkin bo‘lgan narsalar orqali egallaydi [7]. L.S. Vigotskiy esa bilimni o‘zlashtirishda yaqin rivojlanish zonasi, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik hamda madaniy vositalarning (xarita, plan, kompas) roliga e’tibor qaratadi [9]. Xarita bolaning faoliyatini boshqaradigan vosita bo‘lgani uchun, uni tayyor shaklda emas, o‘qituvchi yordamida foydalanish orqali o‘zlashtirish kerak.

Didaktik asos. J. Bruner spiral kurikulum g‘oyasini ilgari surgan: asosiy tushunchalar turli bosqichlarda qaytariladi, ammo har safar yuqori darajada va kengroq mazmunda beriladi [10]. Bu g‘oya 1–6-sinflarda geografik tushunchalarni izchil rivojlantirish uchun nazariy tayanchdir. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchidan bilimni real vaziyatda qo‘llash qobiliyatini kutadi [11], ya’ni geografik mazmun faqat ma’lumot sifatida emas, kuzatish, o‘lchash va xulosa chiqarish faoliyati sifatida tashkil etilishi kerak. Metodologiya. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, me’yoriy hujjatlar va ilmiy-metodik manbalarni o‘rganish, mazmuniy va solishtirma tahlil, tizimli yondashuv hamda pedagogik modellashtirish usullariga asoslanadi. Maqolada ayrim darslik yoki muallif mazmuni baholanmaydi, tahlil umumiy xarakterda.

Geografik mazmunning tuzilishi va yosh xususiyatiga mosligi

Boshlang‘ich sinflarda geografik mazmun alohida fan sifatida emas, mavzular majmuasi shaklida beriladi. U odatda fazoviy yo‘nalish, plan va xarita, yer usti shakllari va suvlar, ob-havo va fasllar, inson va tabiat munosabati kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Yuqoridagi nazariy asoslarni hisobga olib, ushbu yo‘nalishlarning bosqichlar bo‘yicha spiral rivojlanish ketma-ketligi 1-jadvalda taklif etilgan. Jadval mavjud o‘quv dasturlarining ko‘chirmasi emas, balki tahlil uchun mo‘ljallangan model bo‘lib, uni amaldagi darsliklar mazmuni bilan solishtirish mumkin.

1-jadval. Geografik tushunchalarning taklif etilayotgan spiral ketma-ketligi

Geografik yo‘nalish	1–2-sinf («Atrofimizdagi olam»)	3–4-sinf («Tabiatshunoslik»)	5–6-sinf (integratsiyalashgan kurs)
Fazoviy yo‘nalish	Yaqin–uzoq, o‘ng–chap, oldin–orqada; maktabga yo‘l	Gorizont tomonlari, kompas, Quyosh bo‘yicha yo‘nalish	Yo‘nalishni kompas va xarita bo‘yicha aniqlash
Plan va xarita	Xona va hovli eskizi	Plan, shartli belgilar, o‘z hududi plani	Masshtab, xarita, globus, Yer sharining tasviri
Yer usti shakllari va suvlar	Kuzatish, guruhlash	Relyef shakllari, suv havzalari, o‘lka misollari	O‘zbekiston relyefi va suvlari; sabab-oqibat bog‘lanishlari
Ob-havo va iqlim	Kundalik kuzatish, fasllar	Ob-havo kundaligi, oddiy diagramma	Ob-havo va iqlim farqi, tabiat zonalari
Inson va tabiat	Tabiatni asrash qoidalari	Mahalliy ekologik muammolar	Suv resurslari, Orol muammosi, mas’uliyat

Izoh: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Asosiy muammolarning tahlili

Birinchi muammo — o‘qituvchining geografik tayyorgarligi. 1–4-sinflarda «Tabiiy fan» bilan ishlovchi o‘qituvchilarning asosiy qismi boshlang‘ich ta’lim ixtisosligiga ega. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanni sinf o‘qituvchilariga yuklash tavsiyasi [2] ularning geografik-metodik

tayyorgarligi masalasini dolzarb qiladi. Gorizont tomonlarini aniqlash, plan va xarita bilan ishlash, tabiat hodisalari sabablarini tushuntirish kabi vazifalar o‘qituvchidan nafaqat predmet bilimi, balki uni bolaga mos shaklga keltirish (pedagogik kontent bilimi) malakasini ham talab etadi. Ikkinchi muammo — mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi. Masshtab, shartli belgilar, balandlik kabi tushunchalar Piaje bo‘yicha evklid fazoviy munosabatlariga tayanadi [8]; ular bolaga matn va rasm orqali berilsa, bola ta’rifni yodlaydi, lekin tushunchani qo‘llay olmaydi.

Uchinchi muammo — mahalliy materialning yetishmasligi. O‘zbekiston tabiiy sharoiti hududlar bo‘yicha keskin farq qiladi: Qoraqalpog‘iston va Xorazm tekisliklari, Farg‘ona vodiysi, Surxondaryo yoki tog‘li hududlardagi bola turli muhitda yashaydi. Umummilliy darslik bu xilma-xillikni to‘liq aks ettira olmaydi. Vigotskiy nuqtayi nazaridan esa bilim o‘quvchining shaxsiy tajribasiga tayanganda yaqin rivojlanish zonasida samarali o‘zlashtiriladi [9]. To‘rtinchi muammo — amaliy ta’minot: kompas, globus, devoriy xarita, oddiy ob-havo asboblarining yetishmasligi geografik mazmunni nazariy bayonga aylantiradi. Beshinchi muammo — baholash tizimi: atamalarni yodlash tekshirilsa, xaritada ishlash va kuzatish ko‘nikmalari rivojlanmaydi; kompetensiyaviy yondashuv darslikda e’lon qilinsa-da, amaliyotda an’anaviy modelga qaytish xavfi mavjud [11; 12].

Oltinchi muammo — bosqichlar uzviyligi. 1–4-sinflardagi geografik tushunchalar 5–6-sinfdagi integratsiyalashgan kursda va undan keyingi geografiya kursida spiral tarzda rivojlanishi kerak [10]. Aks holda tushunchalar yo takrorlanadi, yo bo‘shliq yuzaga keladi. Yangi darsliklarni joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi nazarda tutilgani sababli [2], turli sinflar o‘rtasida mazmuniy farqlar vaqtincha saqlanib qolishi mumkin. Muammolar va yechimlar 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval. Geografik mazmunni o‘qitishdagi muammolar va yechimlar

Muammo	Ko‘rinishi	Taklif etilayotgan yechim
O‘qituvchining geografik tayyorgarligi	Masshtab, shartli belgilar, gorizont tomonlari, tabiat zonalarini tushuntirishda qiyinchilik	Malaka oshirish modullari, o‘qituvchi uchun geografik izohli qo‘llanma, fan metodistlari bilan hamkorlik
Mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi	Plan, xarita, masshtab kabi tushunchalar matn va rasm orqali beriladi, amaliy faoliyat kam	«Ko‘rib — o‘lchab — chizib» tamoyili: maktab hovlisi plani, maket, globus
Mahalliy materialning yetishmasligi	Tabiiy sharoit hududlar bo‘yicha farq qilsa-da, misollar umumiy	Hududiy ilova materiallar, o‘lkashunoslik modullari, kuzatish daftari
Amaliy vositalar tanqisligi	Kompas, globus, devoriy xarita, ob-havo asboblari yetarli emas	Minimal amaliy to‘plam standarti, qo‘lbola vositalar bilan tajribalar

Muammo	Ko‘rinishi	Taklif etilayotgan yechim
Baholashning bilimga yo‘nalganligi	Atamalarni yodlash tekshiriladi, xaritada ishlash va kuzatish tekshirilmaydi	Rubrikaga asoslangan amaliy topshiriqlar, portfolio, kuzatish daftari
Bosqichlar uzviyligi	Boshlang‘ich bosqich tushunchalari 5–6-sinfda takrorlanishi yoki tushib qolishi mumkin	Spiral rejalashtirish, 4- va 5-sinf o‘qituvchilarining qo‘shma metodik uyushmasi

Izoh: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Amaliy jihat: darsliklarni tahlil qilish mezonlari, namunaviy dars va baholash

Darslikdagi geografik mazmunni tahlil qilish mezonlari. Metodistlar va o‘qituvchilar uchun quyidagi yetti mezon taklif etiladi: (1) ilmiy to‘g‘rilik (atama va ma’lumotlar aniqligi); (2) yosh xususiyatiga muvofiqlik (1-jadvaldagi ketma-ketlikka mos kelishi); (3) amaliy faoliyat ulushi (kuzatish, o‘lchash, chizish topshiriqlari); (4) mahalliy materialga ochiqlik; (5) vizual apparat sifati (xarita, shartli belgilar, rasm aniqligi); (6) bosqichlar va fanlar bilan uzviylik; (7) baholash topshiriqlarining xarakteri (yodlash yoki qo‘llash). Har bir mezon uch pog‘onada (to‘liq, qisman, yetarli emas) baholanib, darslikdan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Namunaviy dars: «Maktab hovlisi plani» (3-sinf). *Maqsad:* o‘quvchi kompas yordamida yo‘nalishni aniqlaydi, hovli planini tuzadi va shartli belgilardan foydalanadi. *Jihozlar:* kompas, o‘lchov arqoni yoki qadam bilan o‘lchash, A3 qog‘oz, rangli qalamlar. *Bosqichlar:* (1) motivatsiya — «yashirin xazina» o‘yini orqali yo‘nalish zarurati ko‘rsatiladi; (2) guruhlarda hovlidagi obyektlar (daraxt, maydoncha, kirish eshigi) orasidagi masofa qadamlar bilan o‘lchanadi; (3) eskiz chizilib, obyektlar uchun shartli belgilar tanlanadi; (4) guruhlar planlarini solishtirib, farq sabablarini muhokama qiladi; (5) refleksiya — «plan nima uchun kerak?» degan savolga javob beriladi. Dars matematika (o‘lchov), tasviriy san’at (chizish) va ona tili (tavsif) bilan integratsiyalanadi; bunda o‘qituvchi tayyor ta’rif bermaydi, balki yordamchi savollar orqali yaqin rivojlanish zonasida yo‘naltiradi.

Baholash rubrikasi. Amaliy faoliyat natijasini baholash uchun 3-jadvaldagi rubrika taklif etiladi. Rubrika o‘quvchiga ham, ota-onaga ham tushunarli bo‘lib, o‘qituvchi uchun kuzatuvga asoslangan baholash vositasi bo‘lib xizmat qiladi va baholashni formativ xarakterga yaqinlashtiradi [12].

3-jadval. Geografik ko‘nikmalarni baholash rubrikasi (namuna)

Mezon	3-daraja (yuqori)	2-daraja (o‘rta)	1-daraja (boshlang‘ich)
Yo‘nalishni aniqlash	Kompas yordamida tomonlarni mustaqil aniqlaydi, izohlaydi	Kompas bilan o‘qituvchi yordamida aniqlaydi	Tomonlarni nomlay oladi, aniqlashda xato qiladi

Mezon	3-daraja (yuqori)	2-daraja (o‘rta)	1-daraja (boshlang‘ich)
Plan tuzish	Obyektlarni nisbatan to‘g‘ri joylashtiradi, shartli belgilar va izoh beradi	Joylashuv to‘g‘ri, shartli belgilar to‘liq emas	Rasm chizadi, plan xususiyatlari yo‘q
Kuzatish va xulosa	Kuzatuv natijasini yozadi va sababini tushuntiradi	Natijani yozadi, sabab keltirishda yordam kerak	Faqat alohida faktlarni aytadi

Izoh: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Muammolarni hal etish tizimi

Taklif etilayotgan yechimlar o‘zaro bog‘langan tizimni tashkil etadi. Birinchi, kasbiy rivojlanish: sinf o‘qituvchilari uchun gorizont tomonlarini aniqlash, plan tuzish, xarita bilan ishlash va ob-havo kuzatishiga yo‘naltirilgan qisqa amaliy modullar; darslikka ilova qilinadigan o‘qituvchi qo‘llanmasida har bir geografik tushunchaning ilmiy izohi va keng tarqalgan xatolar (masalan, «Quyosh sharqdan chiqadi» tushunchasining aniqligi) berilishi. Ikkinchi, konkretlashtirish: «ko‘rib — o‘lchab — chizib» tamoyili, maket, globus va maktab hovlisi bilan ishlash. Uchinchi, o‘lkashunoslik: darslikka hududiy ilova (varaq, modul, elektron resurs) va «Mening hududim tabiati» loyihasi doirasida bir oylik ob-havo kuzatuvi. To‘rtinchi, ta’minot: maktab uchun minimal amaliy to‘plam standarti va qo‘lbola vositalar bilan tajribalar to‘plami.

Beshinchi, baholash: rubrikalar, kuzatish daftari va portfolio asosida ko‘nikmalarni baholash. Oltinchi, uzviylik: 1–6-sinflar geografik tushunchalarining spiral xaritasini (1-jadvalga o‘xshash) tuzish va 4- va 5-sinf o‘qituvchilarining qo‘shma metodik uyushmasini yo‘lga qo‘yish. Yettinchi, raqamli resurslar: interaktiv xarita va qisqa videolar darslikni to‘ldiruvchi vosita bo‘lib, bolaning real kuzatishini almashtirmasligi kerak. Bu choralar bir-birini to‘ldiradi: masalan, o‘qituvchi tayyorgarligisiz amaliy ta’minot samara bermaydi, rubrikasiz esa amaliy faoliyat natijasi baholanmaydi.

Tadqiqotni davom ettirish yo‘nalishi

Ilgari surilgan farazlarni empirik tekshirish uchun pedagogik tajriba-sinov o‘tkazish tavsiya etiladi. Unda tajriba va nazorat guruhlari tanlanadi, 6–8 hafta davomida tajriba guruhida «Maktab hovlisi plani» kabi amaliy darslar, nazorat guruhida odatdagi dars o‘tkaziladi. Boshlang‘ich va yakuniy o‘lchovlar geografik tushunchalar testi, amaliy topshiriq rubrikasi (3-jadval) va o‘quvchilarning qiziqish so‘rovnomasi asosida olinadi. Natijalar tegishli statistik mezonlar (masalan, Styudent t-mezoni yoki nomparametrik Mann–Uitni mezoni) yordamida solishtiriladi. Qo‘shimcha ravishda o‘qituvchilar o‘rtasida geografik-metodik tayyorgarlik bo‘yicha so‘rov va dars kuzatuvi o‘tkaziladi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yangi avlod «Tabiiy fan» darsliklari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida olam haqida yaxlit tasavvur va geografik bilimlarni shakllantirish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi, biroq bu imkoniyatning ro‘yobga chiqishi o‘qituvchi tayyorgarligi, amaliy faoliyat, mahalliy material, ta’minot va baholash tizimiga bog‘liq. Nazariy jihatdan geografik

mazmun Piaje bo‘yicha fazoviy tasavvurlarning rivojlanish bosqichlariga, Vigotskiy bo‘yicha hamkorlik va vositalar roliga, Bruner bo‘yicha spiral tuzilishga tayanishi kerak. Amaliy jihatdan geografik mazmunni o‘qitishdagi oltita muammo aniqlandi: o‘qituvchi geografik tayyorgarligi, mavhum tushunchalarning yosh xususiyatiga mosligi, mahalliy materialning yetishmasligi, amaliy ta’minot, baholash va bosqichlar uzviyligi. Ularni hal etish uchun geografik tushunchalarning spiral ketma-ketligi, darslikni tahlil qilish mezonlari, namunaviy dars va baholash rubrikasi taklif etildi. Keyingi bosqichda ushbu takliflarni tajriba-sinov va o‘qituvchilar so‘rovi orqali miqdoriy tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil avgustdagi «Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4805-son qarori.
2. Maktablarda Science fani joriy etiladi: o‘qituvchilarni qiziqtirayotgan savollarga javoblar. — Kun.uz, 2020-yil 14-noyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son farmoni bilan tasdiqlangan).
4. Tabiiy fanlarni o‘qitishning dolzarb muammolari, zamonaviy yondashuvlari va istiqbollari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — Buxoro, 2024-yil 20-may.
5. National Research Council. Learning to Think Spatially. — Washington, DC: The National Academies Press, 2006.
6. Geography for Life: National Geography Standards. 2nd ed. — Washington, DC: National Council for Geographic Education, 2012.
7. Piaget J., Inhelder B. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books, 1969.
8. Piaget J., Inhelder B. The Child’s Conception of Space. — London: Routledge & Kegan Paul, 1956.
9. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
10. Bruner J.S. The Process of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
11. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. — Paris: OECD Publishing, 2018.
12. Harlen W. Teaching, Learning and Assessing Science 5–12. 4th ed. — London: SAGE, 2006.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSINI MENTAL ARIFMETIKA BILAN INTEGRATSIYA QILISHNING SAMARADORLIGI

Asqarova Gulnora Abdunosirovna
Namangan davlat pedagogika instituti,
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang’ich ta’lim) yo’nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarini mental arifmetika elementlari bilan integratsiya qilishning samaradorligi hamda uning pedagogik-psixologik xususiyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot maqsadi – mental arifmetika va an’anaviy matematik mashg’ulotlarning uyg’unlashuvi o’quvchilarning mantiqiy tafakkuri, xotirasi va hisoblash tezligiga qanday ta’sir ko’rsatishini ilmiy asoslashdir. Maqolada raqamli o’yinlar, og’zaki mashqlar va noan’anaviy texnikalar orqali bolalarda matematik kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari tahlil qilingan. Natijalar shuni ko’rsatadiki, bunday integratsiya boshlang’ich sinf o’quvchilarining fanga bo’lgan qiziqishini oshiradi, tezkor qaror qabul qilish ko’nikmasini shakllantiradi va miyaning har ikki yarimshari faoliyatini rivojlantiradi.

Kalit so’zlar: boshlang’ich ta’lim, matematika darsi, mental arifmetika, integratsiya, matematik tafakkur, og’zaki hisoblash, didaktik o’yinlar.

Аннотация: В данной статье исследуются эффективность и педагогико-психологические особенности интеграции уроков математики в начальных классах с элементами ментальной арифметики. Цель исследования – научно обосновать, как сочетание ментальной арифметики и традиционных математических занятий влияет на логическое мышление, память и скорость вычислений учащихся. В статье анализируются механизмы формирования математических компетенций у детей через цифровые игры, устные упражнения и нетрадиционные техники. Результаты показывают, что такая интеграция повышает интерес младших школьников к предмету, формирует навык быстрого принятия решений и развивает деятельность обоих полушарий мозга.

Ключевые слова: начальное образование, урок математики, ментальная арифметика, интеграция, математическое мышление, устный счет, дидактические игры.

Annotation: This article investigates the effectiveness and pedagogical-psychological features of integrating primary school mathematics lessons with elements of mental arithmetic. The purpose of the study is to scientifically substantiate how the combination of mental arithmetic and traditional mathematical classes affects students’ logical thinking, memory, and calculation speed. The article analyzes the mechanisms of forming mathematical competencies in children through digital games, oral exercises, and non-traditional techniques. The results show that such integration increases primary school students’ interest in the subject, forms quick decision-making skills, and develops the activity of both hemispheres of the brain.

Keywords: primary education, mathematics lesson, mental arithmetic, integration, mathematical thinking, mental calculation, didactic games.

Zamonaviy boshlang’ich ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri o’quvchilarda faqat tayyor bilimlarni shakllantirish emas, balki ularning mantiqiy va analitik tafakkurini, doimiy o’zgarib borayotgan axborot oqimida tezkor qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantirishdan

iboratdir. Boshlang’ich sinflarda matematika fani o’quvchining aqliy salohiyatini yuzaga chiqaruvchi asosiy poydevor hisoblanadi. Biologik va psixologik nuqtai nazardan, 6–10 yoshli bolalarning miya po’stlog’i va neyron aloqalari jadal shakllanish bosqichida bo’ladi. Shu sababli, an’anaviy hisoblash usullarini noan’anaviy, interfaol va multi-sensorli metodlar bilan to’ldirish zarurati tug’ilmoqda. Ushbu metodlar orasida mental arifmetika — ya’ni soroban (abakus) va aqliy tasavvur qilish texnikasi orqali tezkor hisoblash san’ati alohida o’rin tutadi.

An’anaviy matematika darslarida ko’pincha qog’oz-qalam yordamida standart algoritmlarga tayanib hisoblashga urg’u beriladi. Bu esa kichik yoshdagi o’quvchilarda abstrakt tushunchalarni idrok etishda muammolarni keltirib chiqarishi hamda fanga bo’lgan qiziqishning so’nishiga sabab bo’lishi mumkin. Mental arifmetika va Davlat ta’lim standarti (DTS) asosidagi matematika darslarini o’zaro mantiqiy integratsiya qilish, ushbu jarayonning aniq metodik mexanizmlarini va samaradorlik mezonlarini ishlab chiqish masalasi ta’lim amaliyotida hali ham o’zining to’liq yechimini topmagan dolzarb muammo bo’lib qolmoqda.

Maqolada o’quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirish bo’yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari, shuningdek, shaxsga yo’naltirilgan, faoliyatli va integratsiyalashgan ta’lim yondashuvlaridan foydalanildi. Xususan, mental arifmetikaning miya yarimsharlari faoliyatini teng rivojlantirish va matematik tafakkurni shakllantirishdagi roli Bahodir R. [1; 1323-b] hamda Nurmatova L. N. [5; 42-b] ishlarida atroflicha o’rganilgan. Og’zaki hisoblash strategiyalari va didaktik o’yinlarning ta’sirchanligi Lucangeli D. [4; 509-b] va Debrenti E. [2; 82-b] tadqiqotlariga tayanadi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida matematik tushunchalarning shakllanishi ko’rgazmalilik va amaliy harakatlar bilan uzviy bog’liq. Mental arifmetika ta’limi dastlab abakus (soroban) kabi moddiy-taktil vositalardan foydalanishga, keyinchalik esa ushbu vosita tasvirini miyada vizuallashtirish orqali aqliy hisoblashga asoslanadi. Bu jarayonda miyaning chap yarimshari (mantiq, raqamlar, ketma-ketlik) va o’ng yarimshari (fazoviy tasavvur, vizualizatsiya, intuitsiya) bir vaqtning o’zida faollashadi.

Bahodir R. ta’kidlaganidek, mental arifmetika shunchaki tez hisoblash usuli bo’lib qolmay, balki o’quvchilarning diqqatni jamlash (konsentratsiya), ko’rish va eshitish xotirasini, shuningdek, mantiqiy fikrlash tezligini keskin oshirishga xizmat qiladi [1; 1323-b]. An’anaviy darslarda o’quvchi ko’pincha qog’ozdagi raqamlar bilan mavhum ish olib borsa, mental arifmetika vositasida raqamlar konkret taktil toshchalar (monchoklar) ko’rinishida namoyon bo’ladi.

Biroq, mental arifmetikani maktab matematika kursi o’rniga qo’yish maqsadga muvofiq emas. Eng samarli yo’l — ularning sintezini yaratishdir. Lucangeli D. va uning hammualliflari ta’kidlaganidek, mental (aqliy) va yozma hisoblash strategiyalarini to’g’ri kombinatsiya qilish boshlang’ich sinf o’quvchilarida sonlar hissini (number sense) va arifmetik amallarni chuqur tushunishni ta’minlaydi [4; 511-b]. Matematika darslarida og’zaki mashqlar va aqliy hisoblash o’quvchilarning bilish faolligini oshirishda yetakchi o’rin tutadi. Biryukova M. V. ta’kidlaganidek, darsning dastlabki daqiqalarida o’tkaziladigan tizimli og’zaki hisoblash mashqlari o’quvchi miya faoliyatini "uyg’otadi", diqqatni bir joyga to’plashga yordam beradi va keyingi murakkab mavzularni o’zlashtirishga zamin yaratadi [7; 492-b].

Mental arifmetikada abakus monchoklarini surish, barmoqlar harakati va taktil sezgilar hal qiluvchi rol o’ynaydi. Neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, qo’l barmoqlarining

nozik motorikasi (fine motor skills) va miya po’stlog’ining nutq hamda fikrlash markazlari o’rtasida doimiy neyron aloqasi mavjud. O’quvchilarning aqliy va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda barmoqlar motorikasidan foydalanish boshqa noan’anaviy pedagogik texnikalar bilan ham hamohangdir. Masalan, Svirina A. S. boshlang’ich sinf o’quvchilarida barmoqlarning mayda motorikasini kvilling texnikasi va boshqa taktil mashg’ulotlar orqali rivojlantirish bolaning ijodiy hamda aqliy qobiliyatlarini kompleks ravishda faollashtirishini ko’rsatib o’tgan [8; 60-b]. Demak, mental arifmetikada abakus bilan ishlash ham xuddi shunday sensor-motor faoliyat bo’lib, u miya po’stlog’ida yangi sinaptik bog’lanishlarning hosil bo’lishiga turtki beradi.

Nurmatova L. N. boshlang’ich sinf matematika darslarida mental arifmetika elementlarini qo’llashning bir qancha samarali usullarini taklif etadi. Uning ta’kidlashicha, darsning “Aqliy hujum” yoki “Mustahkamlash” bosqichlarida 5-7 daqiqalik mental mashqlarni (abakusda yoki havoda barmoqlar bilan hisoblash) kiritish an’anaviy mashqlarning bir xilligi (monotonligi)ni buzadi va o’quvchilarning charchashining oldini oladi [5; 43-b].

Zamonaviy boshlang’ich sinf o’quvchilarining bilish faoliyati ularning raqamli muhitda ulg’ayayotgani bilan bevosita bog’liq. Shu sababli, matematika darsida mental arifmetika va didaktik o’yinlar hamda raqamli texnologiyalarni uyg’unlashtirish o’quv motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Ubaydullayeva F. X. o’z tadqiqotida raqamli o’yinlar hamda mental arifmetika vositalarini birgalikda qo’llash boshlang’ich sinf o’quvchilarida matematik tafakkurni shakllantirishning eng zamonaviy va samarli mexanizmi ekanligini ko’rsatib beradi [6; 163-b]. Raqamli interfeyslar va o’yinli platformalar o’quvchida vizual va eshitish stimullarini uyg’otib, hisoblash tezligini oshirishga undaydi. Xalqaro tajriba ham bu yondashuvning yuqori natija berishini tasdiqlaydi. Debrenti E. va Laszlo B. ta’kidlashicha, didaktik o’yinlar vositasida mental hisoblash ko’nikmalarini rivojlantirish o’quvchilarning matematikaga bo’lgan xavotirini (math anxiety) kamaytiradi va ijobiy his-tuyg’ularni shakllantiradi [2; 85-b]. Shuningdek, mobil ilovalar va raqamli trenajyorlardan foydalanish masalasida Juska-Mirbaha E. tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, "Mental Arithmetic" mobil ilovalarining dars va darsdan tashqari jarayonlarga tatbiq etilishi o’quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirib, mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini kuchaytiradi [3; 340-b].

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich sinflarda matematika darslarini mental arifmetika bilan integratsiya qilish o’quv jarayonining sifat va samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik omil hisoblanadi. Mental arifmetika va an’anaviy matematika kursining sintezi o’quvchida shunchaki tez hisoblash ko’nikmasini emas, balki chuqur mantiqiy tafakkur, kuchli konsentratsiya, ko’rish va eshitish xotirasini hamda fazoviy tasavvurni shakllantiradi. Bu jarayonda miyaning chap va o’ng yarimsharlarining teng faollashuvi o’quvchilarning aqliy va ijodiy salohiyatini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mental arifmetikani matematika darslarining o’rniga qo’yish emas, balki uni mavjud ta’lim standartlariga mos holda uzviy integratsiyalash eng yuqori natijani beradi. Abakus (soroban) vositasida sonlar tarkibini ko’rgazmali va taktil shaklda idrok etish, raqamli trenajyorlar hamda didaktik o’yinlardan foydalanish o’quvchilarda matematikaga bo’lgan xavotir va qo’rquvni bartaraf etib, ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Dars strukturasiga maqsadli joriy etish: Boshlang’ich sinf matematika darslarining kirish qismida (“Aqliy hujum” bosqichida) va mustahkamlash jarayonida 5–7 daqiqalik mental arifmetika mashqlari, flash-

kartalar va abakusda hisoblash topshiriqlarini muntazam qo’llash. Raqamli va didaktik texnologiyalardan foydalanish: Darsdan tashqari va mustaqil ta’lim jarayonida o’quvchilarning hisoblash tezligini va mantiqiy fikrlashini oshirish uchun maxsus mobil ilovalar “Mental Arithmetic” trenajyorlari) hamda interfaol raqamli o’yinlarni ta’lim muhitiga keng tatbiq etish.

Metodik ta’minot va kadrlarni tayyorlash: Boshlang’ich sinf o’qituvchilari uchun an’anaviy matematika darsliklaridagi mavzularni mental arifmetika usullari bilan boyitish bo’yicha metodik qo’llanmalar yaratish hamda pedagoglarning bu boradagi kasbiy kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan amaliy modullarni joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Bahodir R. Mental arifmetikaning boshlang’ich sinf o’quvchilarining matematik tafakkurini rivojlantirishdagi roli // Modern Science and Research. – 2025. – Vol. 4, No. 5. – P. 1322-1324.
2. Debrenti E., Laszlo B. Developing Elementary School Students’ Mental Computation Skills through Didactic Games // Acta Didactica Napocensia. – 2020. – Vol. 13, No. 2. – P. 80-92.
3. Juska-Mirbaha E. Evaluating the impact of a mobile “Mental Arithmetic” app on primary school students’ motivation toward mental arithmetic // Human, Technologies & Quality of Education. – 2025. – P. 340.
4. Lucangeli D. [et al.]. Effective strategies for mental and written arithmetic calculation from the third to the fifth grade // Educational Psychology. – 2003. – Vol. 23, No. 5. – P. 507-520.
5. Nurmatova L. N. Boshlang’ich sinf matematika darslarida mental arifmetika qo’llashning samarali usullari // Образование, наука и инновационные идеи в мире. – 2025. – Т. 82, № 2. – В. 41-46.
6. Ubaydullayeva F. X. Raqamli o’yinlar va mental arifmetika yordamida boshlang’ich sinf o’quvchilarida matematik tafakkurni shakllantirish // The Conference Hub. – 2025. – B. 162-166.
7. Бирюкова М. В. Статья на тему «Устные упражнения при обучении математики младших школьников» (1–4 классы). – С. 492.
8. Свирина А. С. Развитие творческих способностей детей младшего школьного возраста через технику квиллинг // Организационный комитет. – 2025. – С. 60.

MAKTAB VA OILA HAMKORLIGIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH MEXANIZMLARI

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
NamDPI Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari
kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD.
djakbarovamahliyo1@gmail.com
Abdupattoyeva Oydina Solijonovna,
NamDPI Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
BTS-IU-26 guruh talabasi.
+998778172545

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab va oila hamkorligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda tarbiyaviy maqsadlarni muvofiqlashtirish, ota-onalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish, o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi muntazam kommunikativ hamkorlik, oilaviy va maktab tarbiyaviy faoliyatini integratsiyalash hamda ijobiy xulq-atvorni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash asosiy mexanizmlar sifatida belgilangan. Shuningdek, oilaviy loyihalar, kitobxonlik, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va raqamli vositalardan foydalanishning tarbiyaviy imkoniyatlari tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-axloqiy tarbiya, maktab va oila hamkorligi, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik mexanizm, oilaviy loyiha.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические механизмы духовно-нравственного воспитания учащихся начальных классов во взаимодействии школы и семьи. В качестве основных механизмов определены согласование воспитательных целей, развитие педагогической компетентности родителей, регулярное коммуникативное взаимодействие учителя и родителей, интеграция семейной и школьной воспитательной деятельности, а также закрепление положительного поведения учащихся посредством практической деятельности. Раскрываются воспитательные возможности семейных проектов, чтения, ролевых игр, проблемных ситуаций и цифровых средств.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, взаимодействие школы и семьи, начальное образование, педагогический механизм, семейный проект.

Abstract. This article examines the pedagogical mechanisms of spiritual and moral education of primary school pupils through school–family collaboration. The main mechanisms identified include coordination of educational goals, development of parents’ pedagogical competence, regular communication between teachers and parents, integration of family and school educational activities, and reinforcement of positive behaviour through practical activities. The educational potential of family projects, reading activities, role-playing, problem-based situations, and digital tools is also described.

Keywords: spiritual and moral education, school–family collaboration, primary education, pedagogical mechanism, family project.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning shaxsiy, ijtimoiy va axloqiy sifatlari faol shakllanadigan muhim pedagogik davr hisoblanadi. Ushbu bosqichda o‘quvchida halollik, rostgo‘ylik, adolat, mehr-oqibat, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, mas’uliyat va vatanparvarlik kabi ma’naviy-axloqiy fazilatlarning shakllanishi keyingi ta’lim va ijtimoiy faoliyat uchun muhim zamin yaratadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda tarbiyaviy jarayonni faqat o‘quv faoliyati doirasida emas, balki oila va maktabning uzviy hamkorligi asosida tashkil etish pedagogik jihatdan dolzarb masalalardan biridir.

Oila bolaning dastlabki ijtimoiylashuv va tarbiya muhiti sifatida uning xulq-atvori, munosabatlari va qadriyatlar tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maktab esa ushbu jarayonni pedagogik jihatdan tizimlashtiradi, o‘quvchining bilimlari, ijtimoiy tajribasi va axloqiy qarashlarini maqsadli rivojlantiradi. M. Inomovaning tadqiqotlarida oila va maktab hamkorligida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini tashkil etish masalalari alohida pedagogik muammo sifatida ko‘rib chiqilgan [1]. M. Quronov esa maktab va oila hamkorligini tarbiyaviy jarayonning muhim subyektlari o‘rtasidagi maqsadli pedagogik aloqalar tizimi sifatida talqin qiladi [2].

Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda maktab va oilaning tarbiyaviy talablari o‘zaro muvofiqlashtirilishi zarur. Chunki maktabda shakllantirilayotgan axloqiy me’yorlar oiladagi tarbiya mazmuni bilan uyg‘unlashmasa, o‘quvchida turli vaziyatlarga nisbatan qarama-qarshi xulqiy munosabatlar yuzaga kelishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi – maktab va oila hamkorligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali pedagogik mexanizmlarini aniqlash hamda ularni amaliy jihatdan tavsiflashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ma’naviy-axloqiy rivojlanishini shaxs, oila va maktabning o‘zaro ta’siri birligida o‘rganishga yo‘naltirilgan tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar tashkil etdi. J. Epstein maktab, oila va hamjamiyat hamkorligini o‘quvchi rivojlanishiga xizmat qiluvchi maqsadli pedagogik faoliyat sifatida izohlab, bunday hamkorlik “o‘quvchi muvaffaqiyati bilan bog‘langan maqsadlar” asosida rejalashtirilishi va baholanishi lozimligini ta’kidlaydi [3]. Mazkur nazariy qarash tadqiqotimizda maktab va oilaning tarbiyaviy faoliyatini alohida pedagogik ta’sirlar majmui sifatida emas, balki yagona maqsadga yo‘naltirilgan o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rib chiqishga asos bo‘ldi. Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda M. Inomova oilada bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini milliy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq holda talqin etib, oilaviy muhitning bolaning ma’naviy qiyofasi shakllanishidagi tarbiyaviy imkoniyatlariga e’tibor qaratadi [3]. M. Quronovning milliy tarbiya konsepsiyasida ham tarbiya mazmunini milliy qadriyatlar, ijtimoiy tajriba va shaxsning axloqiy sifatlarini rivojlantirish bilan uyg‘unlashtirish zarurligi asoslanadi [4]. Shu jihatdan tadqiqotda ma’naviy-axloqiy tarbiya natijalarini aniqlashda o‘quvchining nafaqat bilim va qarashlari, balki uning kundalik xulq-atvori, muloqot madaniyati, mas’uliyati, o‘zaro yordamga tayyorligi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati ham tahlil qilindi.

Tadqiqotda maktab va oila hamkorligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash masalasini o‘rganish uchun pedagogik kuzatish, suhbat, ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ilmiy-

pedagogik adabiyotlarni o‘rganish jarayonida M.O. Inomovaning oilada bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga oid qarashlari, M. Quronovning milliy tarbiya va qadriyatlar masalasidagi yondashuvlari, R.A. Mavlonova va hammualliflarning tarbiya jarayonini tashkil etishga doir fikrlari hamda O.U. Hasanboyevaning boshlang‘ich ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasiga oid qarashlari tahlil qilindi. Pedagogik kuzatish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dars va sinfdan tashqari faoliyatidagi xulq-atvori, tengdoshlari bilan munosabati, kattalarga hurmati, o‘zaro yordami, mas’uliyatli munosabati kabi jihatlarga e’tibor qaratildi. Suhbat metodi orqali o‘quvchilarning yaxshilik, halollik, hurmat, mehr-oqibat va mas’uliyat kabi tushunchalar haqidagi fikrlari o‘rganildi. Shuningdek, maktab va oilaning tarbiyaviy ta’siridagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash maqsadida pedagoglar va ota-onalar bilan oddiy mazmundagi suhbatlardan foydalanildi.

Tadqiqot davomida o‘rganilgan nazariy ma’lumotlar va kuzatish natijalari o‘zaro taqqoslandi hamda umumlashtirildi. Taqqoslash metodi yordamida maktab va oilada o‘quvchilarga berilayotgan tarbiyaviy talablarning mazmunidagi o‘xshash va farqli jihatlar aniqlandi. Umumlashtirish asosida esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda oila va maktabning hamkorligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi asosiy yo‘nalishlar belgilandi. Ular sifatida ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, o‘quvchining ijobiy xatti-harakatlarini qo‘llab-quvvatlash, oilada va maktabda yagona tarbiyaviy talablarni shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni kundalik faoliyat bilan bog‘lash hamda birgalikdagi tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish ajratildi. Mazkur metodlarning qo‘llanilishi tadqiqot mavzusini mavjud pedagogik qarashlar va amaliy kuzatishlar asosida yoritish, maktab va oilaning tarbiyaviy hamkorligiga oid muhim jihatlarni aniqlash hamda tegishli metodik xulosalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari maktab va oila hamkorligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashni bir nechta o‘zaro bog‘liq mexanizmlar asosida tashkil etish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdi.

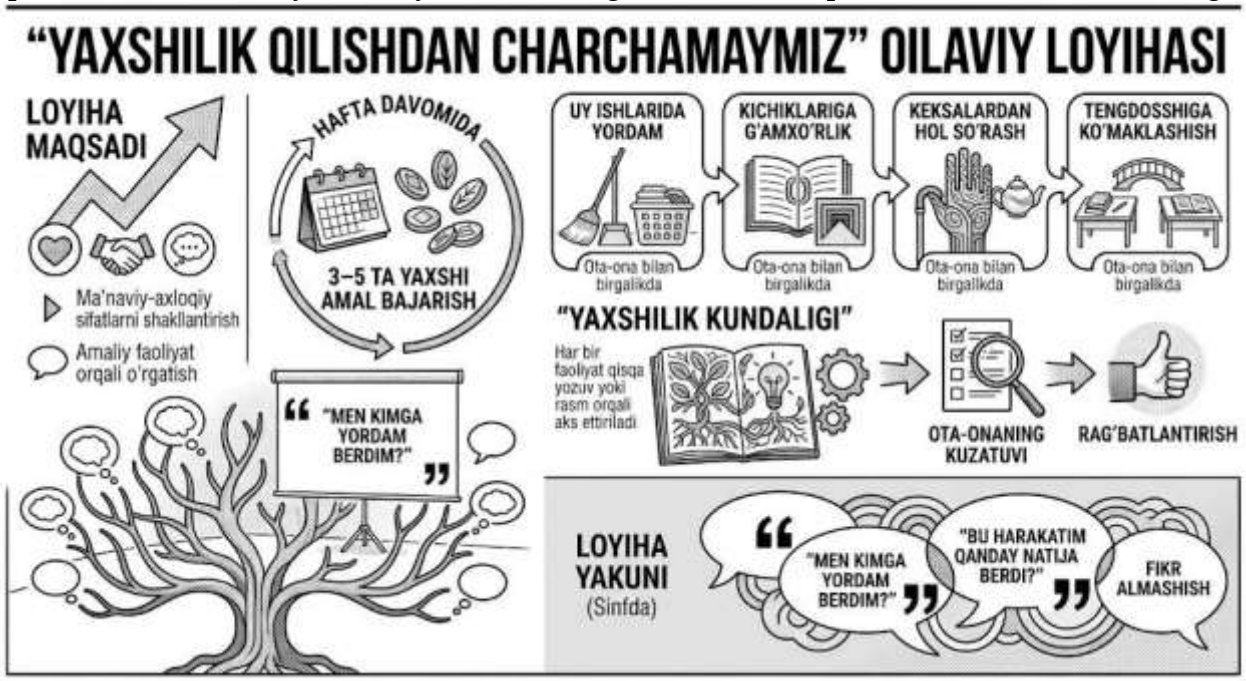
Birinchi mexanizm – tarbiyaviy maqsadlarni muvofiqlashtirish. Maktab va oilada o‘quvchiga qo‘yiladigan axloqiy talablarning mazmunan uyg‘un bo‘lishi tarbiyaviy ta’sirning izchilligini ta’minlaydi. Masalan, maktabda *halollik, mas’uliyat, kattalarga hurmat va o‘zaro yordam* qadriyatlari targ‘ib qilinar ekan, oilada ham mazkur xulqiy me’yorlarning kundalik hayotda qo‘llab-quvvatlanishi muhimdir.

Ikkinchi mexanizm – ota-onalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish. Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas’uliyatini kuchaytirish uchun pedagogik maslahatlar, suhbatlar, seminarlar va individual tavsiyalar tashkil etilishi samarali hisoblanadi. Ota-onalarga bolaning yosh xususiyatlari, muloqot madaniyati, rag‘batlantirish va talabchanlikning maqbul nisbatlari, kitobxonlikni tashkil etish hamda raqamli muhitdan foydalanish madaniyati bo‘yicha tavsiyalar berish maqsadga muvofiq. ***Masalan, 2–4-sinf o‘quvchisining topshiriqni mustaqil bajarishga intilishini qo‘llab-quvvatlash maqsadida ota-onaga “xatoni darhol tuzatib berish” o‘rniga, bolaning o‘z xatosini aniqlashiga yo‘naltiruvchi savollar berish tavsiya etiladi.*** Jumladan, bola uy vazifasini bajarishda xatoga yo‘l qo‘ysa, ota-ona “Bu noto‘g‘ri, qaytadan yoz” demasdan, “Bu javobingni yana bir bor tekshirib ko‘r. Qaysi qismida xato bo‘lishi mumkin?” tarzida

murojaat qilishi mumkin. Bunday muloqot bolaning o‘z faoliyatini baholash, xatosini mustaqil aniqlash va mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Uchinchi mexanizm – o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi muntazam kommunikativ hamkorlik. Hamkorlik faqat ota-onalar yig‘ilishi bilan chegaralanmasligi, balki individual suhbat, maslahat, elektron aloqa, birgalikdagi tadbirlar va o‘quvchi faoliyatini muhokama qilish shakllarida davom ettirilishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchining xulq-atvori va tarbiyaviy ehtiyojlarini yaxlit tarzda kuzatish imkonini beradi. Hamkorlikni zamonaviy raqamli vositalar asosida tashkil etish ota-onalarning bolaning tarbiyaviy rivojlanishidagi ishtirokini muntazamlashtirish imkonini beradi. Masalan, sinf rahbari **Google Classroom** platformasida ota-onalar uchun alohida axborot bo‘limini tashkil etib, unda haftalik tarbiyaviy topshiriqlar va qisqa tavsiyalarni joylashtirishi mumkin. Jumladan, “Haftaning yaxshi amali” topshirig‘i doirasida o‘quvchidan bir hafta davomida oilasiga yoki tengdoshlariga qilgan bitta foydali ishini yozib kelish, ota-onadan esa ushbu faoliyatni qisqa izoh bilan tasdiqlash so‘raladi. Keyingi mashg‘ulotda o‘quvchilar o‘z tajribalarini sinfda muhokama qiladilar. O‘qituvchi mazkur faoliyat natijalarini kuzatib, o‘quvchilarda yordam berish, mas’uliyat, hurmat va hamkorlik kabi ma’naviy-axloqiy sifatlarning namoyon bo‘lishiga doir qaydlarni yuritishi mumkin. Shu tarzda raqamli platforma oddiy axborot almashish vositasi bo‘lib qolmay, **o‘qituvchi–o‘quvchi–ota-ona o‘rtasidagi uzviy tarbiyaviy hamkorlikni ta’minlovchi pedagogik vosita** sifatida qo‘llanadi.

To‘rtinchi mexanizm – oilaviy va maktab tarbiyaviy faoliyatini integratsiyalash. Oilaviy loyihalar, kitobxonlik kechalari, milliy qadriyatlarga bag‘ishlangan tadbirlar, “Oila qadriyatlari”, “Yaxshilik qilishdan charchamaymiz”, “Mening oilam – mening tayanchim” kabi loyihalar orqali o‘quvchi tarbiyaviy jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiriladi. “Yaxshilik qilishdan charchamaymiz” loyihasini amalga oshirish bosqichlari 1-rasmda aks ettirilgan.

1-rasm. “Yaxshilik qilishdan charchamaymiz” loyihasini amalga oshirish bosqichlari.

Beshinchi mexanizm – ijobiy xulq-atvorni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash. Ma’naviy-axloqiy tarbiya faqat tushuntirish va suhbat bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchining kundalik

hayotida halollik, yordam berish, mas’uliyatli bo‘lish, va’daga amal qilish, tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish kabi xatti-harakatlarini amaliy vaziyatlarda namoyon etishi uchun sharoit yaratish muhimdir.

O‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali pedagogik vosita sifatida ajratildi:

Metod	Amalga oshirish shakli	Shakllantiriladigan sifat
Suhbat	Individual va guruhiy suhbat	Rostgo‘ylik, mas’uliyat
Ibrat-namuna	Ota-ona va o‘qituvchi xatti-harakatlari	Hurmat, halollik
Rolli o‘yin	Axloqiy vaziyatlarni sahnalashtirish	Muloqot, hamkorlik
Muammoli vaziyat	Vaziyatni tahlil qilish va yechim topish	Adolat, mustaqil fikrlash
Oilaviy loyiha	Ota-ona va bola hamkorligi	Mas’uliyat, hamjihatlik
Kitobxonlik	Oilaviy mutolaa va muhokama	Ezgulik, mehr-oqibat
Rag‘batlantirish	Ijobiy xatti-harakatni e’tirof etish	Faollik, o‘z-o‘zini nazorat qilish

Shunday qilib, ma’naviy-axloqiy tarbiyaning samaradorligi alohida metoddan foydalanishga emas, balki mazmun, metod, shakl va tarbiyaviy subyektlarning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq ekanligi aniqlandi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari maktab va oilaning hamkorligini boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning tashkiliy shakli emas, balki uzluksiz pedagogik mexanizm sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. R. Mavlonova va hammualliflar pedagogik jarayonda tarbiya mazmunini o‘quvchining shaxsiy tajribasi va ijtimoiy munosabatlari bilan bog‘lash muhimligini ta’kidlaydilar [3]. Bu holat boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy sifatlarni shakllantirishda maktab va oilaning birgalikdagi faoliyati zarurligini asoslaydi.

O. Hasanboyevaning boshlang‘ich ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga oid qarashlari ham o‘quvchi shaxsini tarbiyalashda turli pedagogik shakl va metodlardan tizimli foydalanish zarurligini ko‘rsatadi [4]. Xususan, suhbat, namuna, rag‘batlantirish, jamoaviy faoliyat va tarbiyaviy tadbirlarni o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish tarbiyaviy ta’sirning samaradorligini oshiradi. Maktab va oila hamkorligining samaradorligi, avvalo, tarbiyaviy maqsadlarning umumiyligi, muntazam aloqa, o‘zaro ishonch va pedagogik mas’uliyatning taqsimlanishiga bog‘liq. Ota-onani faqat maktab tomonidan beriladigan topshiriqlarni bajaruvchi subyekt sifatida emas, balki bolaning ma’naviy-axloqiy rivojlanishida faol pedagogik hamkor sifatida ko‘rish zarur.

Shuningdek, zamonaviy sharoitda mazkur hamkorlikning shakllari ham kengayib bormoqda. An’anaviy ota-onalar yig‘ilishlari bilan bir qatorda elektron muloqot, oilaviy ijodiy topshiriqlar, raqamli kitobxonlik loyihalari, masofaviy maslahatlar va ota-ona–bola–o‘qituvchi hamkorligidagi kichik loyihalardan foydalanish mumkin. Bunda raqamli vosita tarbiyaning maqsadi emas, balki maktab va oila o‘rtasidagi pedagogik aloqani qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Tadqiqotda aniqlangan mexanizmlarni “maqsadni belgilash – hamkorlikni rejalashtirish – tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish – o‘quvchi xatti-harakatini kuzatish – natijani baholash –

pedagogik tuzatish” ketma-ketligida tashkil etish mumkin. Mazkur sikl maktab va oilaning tarbiyaviy faoliyatini uzluksiz boshqarish imkonini beradi.

Xulosa. Maktab va oila hamkorligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash o‘quvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan yaxlit pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim. Tadqiqot natijasida ushbu jarayonning asosiy samarali mexanizmlari sifatida tarbiyaviy maqsadlarni muvofiqlashtirish, ota-onalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish, o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi muntazam kommunikativ aloqani ta’minlash, oilaviy va maktab tarbiyasini integratsiyalash hamda ijobiy xulq-atvorni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash belgilandi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tarbiya mazmuniga singdirish, ota-onalarni faol pedagogik hamkor sifatida jalb qilish hamda tarbiyaviy faoliyat natijalarini muntazam kuzatib borish hamkorlik samaradorligini oshiradi. Shu asosda maktab va oila hamkorligini bir martalik tadbirlar majmui emas, balki maqsadli, tizimli, uzluksiz va o‘zaro mas’uliyatga asoslangan pedagogik mexanizm sifatida tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni barqaror shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Inomova M. O. Oila va maktab hamkorligida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi : pedagogika fanlari nomzodi ... diss. – Toshkent : TDPU, 2018. – 164 b.
2. Quronov M. Maktab va oila hamkorligining pedagogik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 180 b.
3. Epstein J. L. School, family, and community partnerships in teachers’ professional work // *Journal of Education for Teaching*. – 2018. – Vol. 44, No. 3. – P. 397–406. – https://doi.org/10.1080/02607476.2018.1465669
4. Quronov M. *Milliy tarbiya*. – Toshkent : Ma’naviyat, 2007.
5. Inomova M.O. *Oilada bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi*. – Toshkent: TDPU, 1999. – 152 b.
6. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Holiqov K.M. *Pedagogika*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 320 b.
7. Hasanboyeva O.U. *Boshlang‘ich ta’limda tarbiyaviy ishlar metodikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
8. Джакбарова Махлиё Ибрагимджоновна METHODS OF DEVELOPING STUDENTS’ SPEECH SKILLS: Dzhabarova Makliyo Ibragimjonovna, independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2024. – № 7. – B. 77-80.
9. Umurzoqova Zilola, Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MASALASI // ReFocus. 2026. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-og-zaki-nutq-ko-nikmalarini-rivojlantirish-masalasi (дата обращения: 08.10.2026).
10. https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=5524391571486764216&btnI=1&hl=en

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi
katta o‘qituvchisi, PhD
djakbarovamahliyo1@gmail.com
Shahobiddinova Sevinch Ilyorjon qizi,
Turg’unova Odina Tojimirza qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabalari

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta’lim muhiti sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Kasbiy kompetentlikning raqamli kompetensiya, pedagogik-metodik, kommunikativ va refleksiv tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilingan. Maqolada kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyat va refleksiv-baholash bosqichlarini qamrab oluvchi metodik yondashuv taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy kompetentlik, raqamli kompetensiya, TPACK.

Аннотация. В статье освещаются научно-теоретические и методические основы развития профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов в условиях цифровой образовательной среды. Анализируются взаимосвязи цифровой компетентности, педагогико-методической, коммуникативной и рефлексивной составляющих профессиональной компетентности. Предложен методический подход, включающий мотивационный, когнитивный, практико-деятельностный и рефлексивно-оценочный этапы развития профессиональной компетентности.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, будущий учитель, профессиональная компетентность, цифровая компетентность, TPACK.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations for developing the professional competence of future primary school teachers in a digital learning environment. The interrelationship between digital competence and the pedagogical-methodological, communicative, and reflective components of professional competence is analysed. A methodological approach consisting of motivational, cognitive, practical-activity, and reflective-assessment stages is proposed.

Keywords: digital learning environment, future teacher, professional competence, digital competence, TPACK.

Kirish. Ta’limning raqamli transformatsiyasi pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuniga yangi talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy o‘qituvchi raqamli vositalardan texnik jihatdan foydalanish bilan cheklanmasdan, ularni o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, ta’lim mazmuni hamda pedagogik maqsadlarga muvofiq tanlay olishi, raqamli resurslarni yaratishi, o‘quv faoliyatini raqamli muhitda tashkil etishi va natijalarni baholashi zarur. Shu

sababli bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi raqamli kompetensiyani kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi.

So‘nggi yillarda xalqaro tadqiqotlarda ham ushbu muammoga e’tibor sezilarli darajada kuchaygan. Zhang, Yang va Zheng tomonidan 2014–2024-yillarni qamrab olgan tizimli tahlilda Web of Science va Scopus bazalaridan tanlangan 38 ta tadqiqot o‘rganilgan. Mualliflar bo‘lajak o‘qituvchilarda kundalik raqamli ko‘nikmalar nisbatan shakllangan bo‘lsa-da, raqamli kontent yaratish, texnologiyalarni pedagogik integratsiya qilish va raqamli muammolarni hal etish yo‘nalishlarida nomutanosiblik mavjudligini ko‘rsatgan. Tadqiqotda TPACK eng ko‘p qo‘llaniladigan nazariy asoslardan biri sifatida qayd etilgan [1]. Bu holat boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun ayniqsa muhimdir. Chunki boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bir vaqtning o‘zida fan mazmunini tushuntiruvchi, o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi, bolaning axborot bilan ishlashini boshqaruvchi va raqamli muhitda xavfsiz faoliyatni ta’minlovchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy tadqiqotlar tahlili raqamli kompetensiyani alohida texnik ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki kasbiy faoliyat bilan integratsiyalashgan kompetensiya sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi.

Instefjord va Munthe Norvegiyadagi boshlang‘ich o‘qituvchi tayyorlash tizimini o‘rganib, professional raqamli kompetensiyaning pedagogik ta’lim dasturlariga integratsiyalashuvini tahlil qilgan. Ularning tadqiqotida o‘qituvchi tayyorlovchilarning raqamli kompetentligi bilan texnologiyalardan foydalanish samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rsatilgan. Mualliflar bo‘lajak o‘qituvchilarni raqamli maktab muhitiga tayyorlashda oliy ta’lim muassasasining institutsional qo‘llab-quvvatlashi muhimligini ta’kidlaydi [2].

Howard, Tondeur, Ma va Yang esa bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish strategiyalarini o‘rganib, uni alohida fan yoki bir martalik mashg‘ulot doirasida emas, *integrallashgan va takroriy pedagogik jarayon* sifatida tashkil etish zarurligini asoslagan [3].

Reisoğlu va Çebi tadqiqotida DigComp va DigCompEdu yondashuvlari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish masalasi o‘rganilgan. Mualliflar ayniqsa raqamli muloqot va hamkorlik, raqamli kontent yaratish, xavfsizlik, raqamli resurslardan foydalanish, o‘qitish va baholash kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatgan [4].

2025-yildagi Zeng, Abdullah va Cheah tizimli tahlili ham ushbu xulosalarni mustahkamlaydi. Mualliflar Scopus, Web of Science va ERIC bazalaridan olingan 2021–2025-yillardagi 28 empirik tadqiqotni tahlil qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasiga o‘quv dasturlari va amaliyot, psixologik va tashkiliy qo‘llab-quvvatlash, texnologik infratuzilma, raqamli etika va individual xususiyatlar ta’sir qilishini aniqlagan [5].

O‘zbekistonda ham bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi raqamlashtirish jarayonidan oldin ham pedagogik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan. Xususan, N.A. Muslimov va hammualliflarining pedagogik kompetentlikka oid ishlari kompetensiyani bilim, ko‘nikma, malaka va ularni kasbiy faoliyatda qo‘llash bilan bog‘liq yaxlit hodisa sifatida talqin qilish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [6].

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida esa G.R. Tojiboyevaning tadqiqotlari bevosita mavzuga yaqinligi bilan ajralib turadi. U 2023-yilda *“Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish”* mavzusida PhD dissertatsiyasini himoya qilgan va shu asosda 128 betlik monografiya nashr ettirgan. Monografiyada bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni, omillari, usullari va kompetensiyalarni aniqlash mezonlari yoritilgan [7; 8]. Mazkur tadqiqotning metodologik ahamiyati shundaki, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv raqamli ta’lim muhitiga moslashtirilganda talabaning individual raqamli tajribasi, ehtiyoji, qiziqishi va kasbiy rivojlanish trayektoriyasini hisobga olish imkonini beradi. Demak, raqamli texnologiya maqsad emas, balki talabaning kasbiy rivojlanishini individuallashtiruvchi didaktik vosita sifatida qaralishi lozim.

Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha yana bir muhim yo‘nalish N.A. Normurodovaning *“Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining savod o‘rgatishga kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish”* mavzusidagi PhD tadqiqotidir [9]. Mazkur tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston pedagogika fanida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy va kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha muayyan nazariy-metodik baza shakllangan. Biroq ushbu yondashuvlarni *raqamli ta’lim muhiti, raqamli kontent yaratish, raqamli baholash, ta’lim platformalari, raqamli hamkorlik va sun’iy intellekt vositalari bilan tizimli integratsiya qilish* masalasi alohida metodik tizim sifatida yanada chuqurroq tadqiq etishni talab qiladi.

Shuningdek, so‘nggi mahalliy ishlarda muammo raqamli yo‘nalishda bevosita tadqiq qilina boshlagan. Masalan, M. Samatova raqamli ta’limda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ta’lim jarayonini baholash kompetensiyasini rivojlantirish masalasini yoritgan [10]. B. Umirov esa bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida raqamli kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik-ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilgan [11]. Bu ishlar mavzuning O‘zbekiston pedagogik tadqiqotlarida ham dolzarblashib borayotganini ko‘rsatadi.

Tahlillar asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini raqamli ta’lim muhitida quyidagi tarkibiy qismlar asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq:

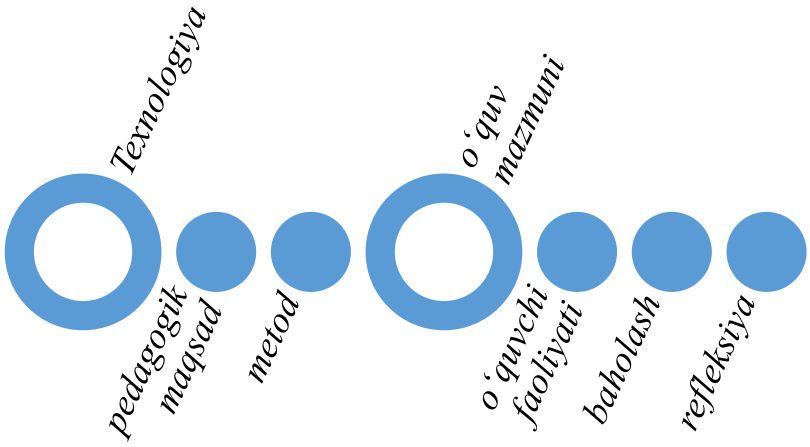
1-jadval

Raqamli ta’lim muhitida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish metodikasi

Komponent	Mazmuni	Rivojlantirish vositalari
Motivatsion-aksiologik	*Raqamli texnologiyalardan kasbiy foydalanishga qiziqish va mas’uliyat*	*muammoli vaziyat, refleksiya, kasbiy portfolio*
Kognitiv	*Raqamli pedagogika, TPACK, raqamli resurslar haqidagi bilimlar*	*videodars, LMS, elektron kurs, OER*
Operatsion-faoliyat	*Raqamli dars, topshiriq va baholash vositalarini yaratish*	*LearningApps, Wordwall, Quizizz, Google Classroom*
Kommunikativ-kollaborativ	*Raqamli muhitda hamkorlik va pedagogik muloqot*	*forum, Google Workspace, jamoaviy loyiha*
Refleksiv-baholash	*O‘z faoliyatini tahlil qilish va natijani baholash*	*e-portfolio, rubrika, self-assessment*

Etik-xavfsizlik	*Mualliflik huquqi, ma’lumotlar xavfsizligi va raqamli etika*	*plagiat tekshiruvi, digital citizenship topshiriqlari*

Ushbu modelda **TPACK** yondashuvi alohida metodologik ahamiyatga ega. Chunki boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun raqamli texnologiyani bilishning o‘zi yetarli emas. U texnologiyani qaysi o‘quv mazmuniga, qanday metod bilan va qanday didaktik maqsadda qo‘llashni ham bilishi kerak. Shu sababli metodikaning asosiy tamoyili quyidagicha ifodalanadi:

1-rasm. Pedagogik texnologiya komponentlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi.

Bu yondashuv vositaga yo‘naltirilgan raqamlashtirishdan pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan raqamli ta’limga o‘tishni ta’minlaydi.

Metodik bosqichlar:

1-bosqich – motivatsion-diagnostik bosqich. Talabalarning raqamli kompetensiyasi, texnologiyaga munosabati va mavjud kasbiy tayyorgarligi aniqlanadi. Bunda diagnostik anketa, amaliy topshiriq va o‘z-o‘zini baholash vositalaridan foydalaniladi.

2-bosqich – kognitiv bosqich. Talabalarga raqamli pedagogika, TPACK, DigCompEdu, raqamli xavfsizlik, elektron resurslar va raqamli baholashning nazariy asoslari o‘rgatiladi.

3-bosqich – amaliy-loyihaviy bosqich. Talabalar boshlang‘ich sinf fanlari uchun raqamli topshiriqlar, interaktiv mashqlar, mini-darslar va elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqadilar. Bunda LearningApps, Wordwall, Quizizz, Google Classroom, Canva kabi vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish mumkin.

4-bosqich – refleksiv-baholash bosqichi. Talabalar o‘zlarining raqamli pedagogik faoliyatini elektron portfolio, rubrika va o‘z-o‘zini baholash orqali tahlil qiladilar. Shu asosda keyingi kasbiy rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi.

Mazkur ketma-ketlik Tondeur va hammualliflar tomonidan ilgari surilgan texnologiyani loyihalash orqali o‘rganish, hamkorlik, autentik tajriba va uzluksiz feedback strategiyalari bilan hamohangdir.

Tadqiqotlar tahlili bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini faqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirish asosida rivojlantirish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Xorijiy tadqiqotlarda ham raqamli kompetensiyaning pedagogik integratsiya, kontent yaratish, hamkorlik, xavfsizlik va refleksiya kabi yo‘nalishlari tobora ko‘proq o‘rganilmoqda. 2024-yilgi tizimli tahlilda ham o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini baholashda darsni rejalashtirish va texnologiyadan foydalanish masalalariga ko‘proq e’tibor berilib,

o‘quvchilarning raqamli faoliyatini tashkil etish va XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga nisbatan kamroq e’tibor qaratilayotgani ko‘rsatilgan. Shu jihatdan, O‘zbekiston sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni alohida “IT ko‘nikmasi” sifatida emas, balki *kasbiy-metodik faoliyatning barcha bosqichlariga integratsiya qilinadigan kompetensiya* sifatida belgilash ilmiy-metodik jihatdan maqsadga muvofiq.

Mahalliy tadqiqotlarda shakllantirilgan shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va kasbiy-metodik yondashuvlar ushbu jarayon uchun nazariy baza bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, Tojiboyeva tadqiqotida ishlab chiqilgan kasbiy kompetentlikni shaxsiy rivojlanish bilan bog‘lash g‘oyasi raqamli portfolio va individual raqamli rivojlanish trayektoriyasi bilan boyitilishi mumkin. Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetentligini rivojlantirishda *raqamli pedagogik topshiriqlarni real kasbiy vaziyatlarga yaqinlashtirish* muhim. Masalan, talaba shunchaki Quizizz testini yaratmasligi, balki “4-sinf ona tili darsida o‘quvchilarning grammatik bilimlarini diagnostika qilish uchun raqamli baholash topshirig‘ini loyihalash” kabi kasbiy vazifani bajarishi lozim. Bunda raqamli vosita kasbiy kompetentlikni namoyon qilish vositasiga aylanadi.

Xulosa. Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Xalqaro tadqiqotlar tahlili raqamli kompetensiyani texnik ko‘nikmalar bilan cheklamasdan, uni pedagogik mazmun, metodika, kommunikatsiya, hamkorlik, baholash va refleksiya bilan integratsiyalash zarurligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston pedagog olimlarining tadqiqotlari esa bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va kasbiy-metodik yondashuvlar asosida rivojlantirish uchun muhim ilmiy zamin yaratgan. Ushbu ilmiy asoslarni raqamli ta’lim muhiti bilan integratsiyalash orqali bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat, kommunikativ-kollaborativ va refleksiv-baholash komponentlari asosida rivojlantirish mumkin. Ayniqsa, TPACK va DigCompEdu elementlarini kasbiy fanlar mazmuniga integratsiya qilish, raqamli pedagogik loyihalar, elektron portfolio, autentik topshiriqlar va refleksiv baholashdan foydalanish metodikaning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zhang L, Yang C and Zheng Y (2026) Digital competence for sustainable education of pre-service teachers: a systematic literature review (2014–2024). Front. Psychol. 16:1710983. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1710983
2. Instefjord E.J., Munthe E. Educating digitally competent teachers: A study of integration of professional digital competence in teacher education // *Teaching and Teacher Education*. – 2017. – Vol. 67. – P. 37–45. –https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.05.016
3. Howard S.K., Tondeur J., Ma J., Yang J. What to teach? Strategies for developing digital competency in preservice teacher training // *Computers & Education*. – 2021. – Vol. 165. – Article 104149. – https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104149
4. Reisoğlu İ., Çebi A. How can the digital competences of pre-service teachers be developed? Examining a case study through the lens of DigComp and DigCompEdu //

Computers & Education. – 2020. – Vol. 156. – Article 103940. – https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103940

5. Zeng M., Abdullah Z., Cheah K.S.L. Pre-service Teachers’ Digital Competence: A Systematic Review of Factors, Frameworks, and Global Patterns // *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. – 2025. – Vol. 24, No. 8. – P. 218–247. – *https://doi.org/10.26803/ijlter.24.8.10*

6. Muslimov N.A. va boshq. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi: monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.

7. Tojiboyeva G.R. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: monografiya. – Toshkent: Zebo Prints, 2023. – 128 b.

8. Tojiboyeva G.R. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... dissertatsiyasi. – Chirchiq, 2023.

9. Normurodova N.A. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining savod o‘rgatishga kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... dissertatsiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. 2021.

10. Samatova M.K. Raqamli ta’limda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ta’lim jarayonini baholash kompetensiyalarini rivojlantirish // *Modern Science and Research*. – 2024. – B. 1104–1109. – https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.science-research.58340

11. Umirov B.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida raqamli kompetentligini rivojlantirishning pedagogik ilmiy-nazariy asoslari // *SCIENCE TIME*. – 2026. – Vol. 4, No. 4/1. – https://www.researchgate.net/publication/405577211_BO%27LAJAK_BOSHLANG%27ICH_SINF_O%27QITUVCHILARIDA_RAQAMLI_KOMPETENTLIGINI_RIVOJLANTIRISHNING_PEDAGOGIK_ILMIY-NAZARIY_ASOSLARI

12. Джакбарова Махлиё Ибрагимджоновна METHODS OF DEVELOPING STUDENTS’ SPEECH SKILLS: Dzhabarova Makliyo Ibragimjonovna, independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2024. – № 7. – B. 77-80.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH: INTEGRATIV YONDASHUVLAR VA AMALIY YECHIMLAR

Abdushukurova Mashhura Yodgorjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti,
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: Namangan davlat pedagogika instituti,
Boshlang’ich ta’lim innavatsiyalari kafedrasi
katta o‘qituvchisi M.Q.Mamayusupova

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda hayotiy mazmundagi masalalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Hayotiy mazmundagi masalalar orqali o‘quvchilarning matematik bilimlarini kundalik hayot bilan bog‘lash, mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, muammoni aniqlash, matematik model tuzish va o‘z yechimini asoslash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang‘ich sinf matematika darslarida xarid, vaqt, masofa, massa, uzunlik, pul birliklari, oila byudjeti, tabiat va kundalik faoliyat bilan bog‘liq masalalardan foydalanish usullari hamda amaliy topshiriqlar namunalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: matematik savodxonlik, boshlang‘ich ta’lim, hayotiy masala, amaliy masala, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyat, matematik model, masala yechish, kompetensiyaviy yondashuv, PISA.

XXI asr — axborot va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimining bosh maqsadi o‘quvchi xotirasini qoidalarga to‘ldirish emas, balki uni kundalik hayotda qo‘llay olish ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat. Boshlang‘ich sinf bosqichi inson mantiqiy fikrlashining shakllanishida hal qiluvchi "oltin davr" hisoblanadi. Biroq, bugungi ta’lim amaliyotidagi eng og‘riqli nuqta — bu o‘quvchilar tomonidan maktabda olingan bilimlarning real hayotiy vaqt va makondan uzilib qolganligidir.

Afsuski, biz ko‘pincha bolalarga matematikani faqat qog‘ozdagi sonlar va doskadagi formulalar sifatida o‘rgatamiz. Natijada dars tugashi bilan u bilimlar maktabda qolib ketadi. Aslida esa matematika — bu doska uchun emas, hayot uchun kerakli qurol. Darsga bolaning kundalik hayotidagi situatsiyalarni — do‘kondan xarid qilish, dars jadvaliga ulgurish, cho‘ntak pulini rejalashtirish kabi masalalarni olib kirsak, bola sinfda shunchaki misol yechmaydi, balki hayotiy muammosini hal qilishni o‘rganadi. Ushbu maqolada aynan shu yondashuvni boshlang‘ich sinflarda qanday qilib oddiy va samarali usullardan foydalanish mumkinligini ko‘rib chiqamiz.

Hayotiy mazmundagi masala — mazmuni o‘quvchining kundalik hayotida uchrashi mumkin bo‘lgan vaziyatlarga asoslangan matematik topshiriqdir. Bunday masalalarda o‘quvchi faqat amal bajaribgina qolmay, vaziyatni tushunadi, kerakli ma’lumotlarni ajratadi, qaysi matematik amal yoki usuldan foydalanishni aniqlaydi va natijaning hayotiy vaziyatga mosligini tekshiradi.

Bunday masalalarni darsga olib kirish quyidagi natijalarni beradi:

1. Fanga bo‘lgan qiziqish va motivatsiyani oshiradi: Bola o‘zi tushungan, ko‘rib-bilgan obyektlari (o‘yinchoqlar, pishiriqlar, cho‘ntak puli, vaqt) haqida fikr yuritganda topshiriqni ishtiyoq bilan bajaradi.

2. Mantiqiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi: O‘quvchi masalani yechish jarayonida sabab va oqibat bog‘liqligini, eng optimal yechim yo‘lini izlaydi.

3. Ijtimoiy-maishiy tayyorgarlikni shakllantiradi: Bola maktabdan tashqaridagi hayotda (masalan, xarid qilishda yoki vaqtni taqsimlashda) qiynalmaydi.

Boshlang‘ich sinflarda hayotiy mazmundagi masalalarni turli yo‘nalishlarda tashkil etish mumkin.

Masala turlari	**Hayotiy mazmun**
Xarid va pul bilan bog‘liq masalalar	O‘quvchilarga do‘kon, bozor yoki maktab oshxonasidagi vaziyatlar asosida masalalar beriladi. Bunda narxlarni qo‘shish, ayirish, pul yetarliligini aniqlash va qaytimni hisoblash kabi ko‘nikmalar rivojlanadi.
Vaqtga oid masalalar	Dars jadvali, uyqu vaqti, avtobusning kelish vaqti, mashg‘ulot davomiyligi kabi vaziyatlardan foydalaniladi.
Massa va hajmga oid masalalar	Meva-sabzavot xaridi, oziq-ovqat mahsulotlari, suv miqdori kabi vaziyatlar orqali kilogramm, gramm, litr va millilitr birliklari mustahkamlanadi.
Uzunlik va masofaga oid masalalar	Uy bilan maktab orasidagi masofa, yo‘l uzunligi, xona o‘lchamlari yoki buyumlarning uzunligi asosida masalalar tuziladi.
Oila va kundalik hayotga oid masalalar	Oila a’zolarining yoshi, kun tartibi, uy yumushlari, kitob o‘qish va sport bilan shug‘ullanish vaqti kabi vaziyatlar matematik topshiriqqa aylantiriladi.
Tabiat va ekologiyaga oid masalalar	Daraxt ekish, suvni tejash, chiqindilarni saralash, ob-havo ma’lumotlarini taqqoslash kabi mavzular orqali matematika boshqa fanlar bilan bog‘lanadi.

1-jadval

3. Hayotiy masalalarni yechish bosqichlari

O‘quvchiga masalani tayyor algoritm asosida emas, fikrlash orqali yechishga imkon berish muhim.

Birinchi bosqich — vaziyatni tushunish. O‘quvchi masala shartini diqqat bilan o‘qiydi va unda qanday voqea tasvirlanganini anglaydi.

Ikkinchi bosqich — kerakli ma’lumotlarni ajratish. O‘quvchi berilgan va noma’lum miqdorlarni aniqlaydi.

Uchinchi bosqich — matematik amal yoki modelni tanlash. O‘quvchi qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish, bo‘lish yoki boshqa matematik usuldan foydalanishni belgilaydi.

To‘rtinchi bosqich — hisoblash. Tanlangan usul yordamida masala yechiladi.

Beshinchi bosqich — natijani tekshirish va izohlash. O‘quvchi olingan javob hayotiy vaziyatga mos keladimi yoki yo‘qmi, degan savolga javob beradi.

Bu jarayon matematik savodxonlikning "real vaziyat → matematik model → yechim → real vaziyatga qaytish" tamoyiliga mos keladi.

Xarid va pul bilan bog‘liq masala

Masala: *"Jasurda 30 000 so‘m bor. U 12 000 so‘mga daftar va 8 000 so‘mga ruchka oldi. Jasurda qolgan pulga 12 000 so‘mlik kitobni sotib olishga pul yetadimi?"*

Yechim: 30 000 − 12 000 − 8 000 = 10 000 so‘m. Kitob narxi 12 000 so‘m. Demak, Jasurda kitob sotib olish uchun 2 000 so‘m yetishmaydi.

Jami pul: 30 000 so‘m		
Daftar: 12 000 so‘m	Ruchka: 8 000 so‘m	Qoldiq: 10 000 so‘m

Bola shu kichik bir bozorchada harid qilish orqali hayotda pulni tejashni o‘rganadi va puli yetmasligini anglab yetadi.

"Vaqt" masalasi

Masala: *Madina uy vazifasini bajarishga 30 daqiqa, kitob o‘qishga 20 daqiqa va rasm chizishga 15 daqiqa sarfladi. U jami qancha vaqtini ushbu mashg‘ulotlarga sarfladi?*

Yechim: 30 + 20 + 15 = 65 daqiqa.

Javob: 65 daqiqa yoki 1 soat 5 daqiqa.

"Suvni tejaymiz" masalasi

Masala: *Bir maktabda qo‘l yuvadigan idish buzuqligi sababli soatiga 1 litr suv yerga to‘kilib ketadi. Undan 6 soatda qancha litr suv to‘kiladi?*

Yechim: 1 × 6 = 6 litr suv to‘kiladi.

Bolalarga bu javob to‘g‘ri ekanligi, ammo suv hayot manbai ekanligi, uni isrof qilmasligimiz haqida ma’lumot berib, buzuq qo‘l yuvadigan idishni tuzatib qo‘yishni yoki kattalarga aytishni tushuntiriladi. Shu orqali bolalarda mantiqiy fikrlash ham rivojlantiriladi.

"Yo‘l" masalasi

Masala: *Ali sinf xonasidan maktab kutubxonasigacha 70 metr yuradi. Kutubxonadan ingliz tili xonasigacha yana 30 metr masofa bor. Ali sinf xonasidan ingliz tili xonasigacha jami qancha masofa yuradi?*

Yechim: 70 + 30 = 100 metr.

Javob: 100 metr. Bu masala uzunlik birliklari va qo‘shish amalini hayotiy vaziyat bilan bog‘laydi.

Bunday yondashuvlar o‘quvchining faqat hisoblash qobiliyatini emas, balki tahlil qilish, taqqoslash, savol berish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. OECD ham matematik savodxonlikda natijani faqat hisoblab topish emas, balki uning real vaziyatdagi ma’nosini tushunish va yechimning mantiqan to‘g‘riligini baholash muhimligini ta’kidlaydi. O‘zbekiston bo‘yicha PISA 2022 ma’lumotlarida ham o‘quvchilarning matematik yechimlarni real hayotiy vaziyatlarda talqin qilishga jalb etilishi qayd etilgan.

Tahlil va amaliy mashg‘ulotlar natijasida hayotiy mazmundagi masalalardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik bilimlarini kundalik hayot bilan bog‘lash uchun qulay imkoniyat yaratishi aniqlandi. Birinchi navbatda, hayotiy masalalar o‘quvchilarning

darsdagi faol ishtirokini kuchaytiradi. Masala mazmuni o‘quvchiga tanish bo‘lgan vaziyat asosida tuzilganda, u vaziyatni tasavvur qilish va yechim topishga ko‘proq qiziqadi. Masalan, "Do‘kondan 20 000 so‘mlik mahsulot xarid qilindi. Sotuvchiga 50 000 so‘m berildi. Qancha qaytim olinadi?" kabi masala oddiy ayirish amaliga asoslangan bo‘lsa-da, o‘quvchi uchun real hayotiy mazmunga ega. U avval vaziyatni tushunadi, keyin matematik amalni tanlaydi va nihoyat natijaning mazmunini izohlaydi. Ikkinchi natija shundan iboratki, hayotiy masalalar o‘quvchilarning matematik fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchi masala shartidagi barcha ma’lumotlardan foydalanish zarur yoki zarur emasligini aniqlaydi, savolga javob berish uchun qanday amal kerakligini o‘ylaydi va o‘z yechimini asoslaydi. Uchinchi jihat — o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmasining rivojlanishidir. Bir xil matematik natijaga turli usullar orqali kelish mumkin bo‘lgan topshiriqlar berilganda, o‘quvchilar o‘z yechimlarini taqqoslash va eng maqbul usulni tushuntirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. To‘rtinchi jihat — matematik bilimlarning amaliy ahamiyatini anglashdir. O‘quvchi uzunlik, vaqt, massa, hajm, pul birliklari va sonlar haqidagi bilimlari real hayotda doimiy ravishda qo‘llanilishini tushuna boshlaydi.

Muhokama Olingan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hayotiy mazmundagi masalalar boshlang‘ich matematika ta’limini o‘quvchining kundalik tajribasi bilan bog‘lash imkonini beradi. An’anaviy masalalarda ko‘pincha asosiy e’tibor matematik amalni bajarishga qaratilsa, hayotiy masalalarda o‘quvchi avval vaziyatni anglaydi va matematik vositalardan foydalanish zaruratini aniqlaydi. Hayotiy masalalarning yana bir muhim jihati ularning fanlararo bog‘lanish imkoniyatidir. Masalan, suvni tejashga oid topshiriqlar matematika bilan ekologik tarbiyani, xaridga oid masalalar matematika bilan iqtisodiy savodxonlikni, vaqtga oid masalalar esa matematika bilan kundalik tartibni bog‘laydi. Shuningdek, masalalarni rasm, jadval va sxemalar bilan birga berish o‘quvchilarning vizual tasavvurini rivojlantiradi. Masalan, do‘kondagi mahsulotlarning rasmlari va narxlari berilganda, o‘quvchi rasmni tahlil qilib, mustaqil ravishda matematik savol tuzishi mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchini tayyor javobni izlashdan ko‘ra, muammoning mohiyatini tushunishga, turli variantlarni ko‘rib chiqishga va o‘z fikrini asoslashga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, hayotiy mazmundagi masalalarni tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va matematik tayyorgarlik darajasini hisobga olish muhim. Juda murakkak yoki o‘quvchiga notanish vaziyatlar masalaning matematik mazmunini tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun topshiriqlar oddiy hayotiy vaziyatlardan boshlab bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jumayev M.E. Boshlang‘ich sinflarda matematikadan amaliy va muammoli topshiriqlarni yechish usullari. – Toshkent, 2022.
2. Bikbayeva N.U., Yangabayeva E., Girfanova K. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2020.
3. Mamayusupova M. Q. Menejment nazariyasi asosida umumiy o ‘rta ta’lim tashkilotlarida boshqaruv texnologiyalarini joriy qilishning tarixi //SCIENCE and SOCIETY. – 2025. – №. 1-2. – С. 52-53.
4. Mamayusupova M. Umumta'lim Maktablarida Strategik Rejalashtirishning Sifat Ko‘rsatkichlari //Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali. – С. 675347.

5. Mamayusupova M. Q., Saydakbarova M. BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY METODLAR VA YONDASHUVLAR.

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA INDIVIDUAL TA’LIM TRAYEKTORIYALARINI TASHKIL ETISHNING ILMIY-NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

Xabibullayeva Shaxlo Ulmesovna
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta’lim fakulteti
Pedagogika kafedrasi dotsent v.b., p.f.f.d. (PhD)
E-mail: shakhlokhabibullayeva93@gmail.com
Tel: +998 95 014 00 66

Annotatsiya: Maqolada kredit-modul tizimi sharoitida sun’iy intellekt asosida individual ta’lim trayektoriyalarini tashkil etishning ilmiy-nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Individual ehtiyojlarni ta’lim natijalari va kredit yuklamasi bilan muvofiqlashtirish, pedagogik diagnostika, adaptiv tavsiyalar, mustaqil ta’lim va refleksiv tuzatishning o‘zaro bog‘liqligi asoslanadi. Sun’iy intellektdan foydalanish talabaning mustaqilligi, o‘quv yuklamasining mutanosibligi va baholashning ishonchliligini ta’minlovchi pedagogik nazorat bilan uyg‘unlashishi lozimligi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, sun’iy intellekt, individual ta’lim trayektoriyasi, adaptiv ta’lim, konstruktiv muvofiqlashtirish, pedagogik diagnostika, o‘quv analitikasi, mustaqil ta’lim, refleksiya, shakllantiruvchi baholash.

Аннотация: В статье анализируются научно-теоретические и методологические основы организации индивидуальных образовательных траекторий на основе искусственного интеллекта в условиях кредитно-модульной системы. Обосновывается взаимосвязь диагностики, адаптивных рекомендаций, самостоятельного обучения и рефлексивной коррекции. Показано, что применение искусственного интеллекта должно сочетаться с педагогическим контролем, обеспечивающим автономию студента, сбалансированность учебной нагрузки и надежность оценивания.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, искусственный интеллект, индивидуальная образовательная траектория, адаптивное обучение, педагогическая диагностика, учебная аналитика, самостоятельное обучение, рефлексия, формирующее оценивание.

Annotation: The article analyzes the scientific, theoretical and methodological foundations for organizing individual learning pathways through artificial intelligence within a credit-based modular system. It substantiates the interconnection of diagnostics, adaptive recommendations, independent learning and reflective adjustment. The use of artificial intelligence should be combined with pedagogical oversight that supports student autonomy, balanced workload and reliable assessment.

Keywords: credit-based modular system, artificial intelligence, individual learning pathway, adaptive learning, pedagogical diagnostics, learning analytics, independent learning, reflection, formative assessment.

Kirish. Oliy ta’limda talabalarning tayyorgarligi, o‘quv sur’ati, motivatsiyasi va kasbiy maqsadlaridagi farqlar ta’lim jarayonini individuallashtirishni talab etadi. Kredit-modul tizimi

ushbu vazifani ta’lim natijalari va talabaning o‘quv yuklamasini o‘zaro bog‘lash orqali amalga oshirish uchun tashkiliy asos yaratadi. ECTS yondashuvida kreditlar belgilangan o‘quv natijalari va ularga erishish uchun zarur bo‘lgan yuklama bilan bog‘lanadi; to‘liq o‘quv yiliga odatda 60 kredit ajratiladi [1]. Biroq fanlarni modullarga ajratish va kreditlarni belgilashning o‘zi individual ta’limni ta’minlamaydi. Buning uchun talabaning boshlang‘ich imkoniyatlarini aniqlash, maqsadlarini ta’lim dasturi natijalari bilan muvofiqlashtirish, mos topshiriq va resurslarni tanlash hamda natijalarga qarab ta’lim yo‘lini yangilab borish zarur.

Sun’iy intellekt ushbu jarayonda katta hajmdagi o‘quv ma’lumotlarini tahlil qilish, qiyinchiliklarni aniqlash va moslashtirilgan tavsiyalar ishlab chiqish vositasi bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, algoritmik aniqlik pedagogik samaradorlik bilan aynan bir narsa emas. Tizimning tezkor tavsiyasi talabaning chuqur o‘zlashtirishi, mustaqil fikrlashi yoki bilimni yangi vaziyatga ko‘chira olishini avtomatik tarzda kafolatlamaydi. Shuning uchun sun’iy intellektdan foydalanish aniq o‘quv maqsadlari, ishonchli baholash mezonlari va pedagogik nazoratga tayangan holda tashkil etilishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi kredit-modul tizimida sun’iy intellekt asosida individual ta’lim trayektoriyalarini tashkil etishning nazariy tayanchlari va metodologik shartlarini aniqlashtirishdan iborat. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, ilmiy adabiyotlarni maqsadli tahlil qilish, qiyoslash, tushunchalarni aniqlashtirish va konseptual sintez usullaridan foydalanildi. Asosiy e’tibor konstruktiv muvofiqlashtirish, o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganish, pedagogik diagnostika va sun’iy intellekt vositalarining funksiyalarini yagona pedagogik mantiqda bog‘lashga qaratildi.

Asosiy qism. Individual ta’lim trayektoriyasi talabaning boshlang‘ich tayyorgarligi, kasbiy maqsadlari va rivojlanish ehtiyojlariga muvofiq shakllantiriladigan, ta’lim dasturi talablari doirasida muntazam aniqlashtirib boriladigan o‘quv yo‘li sifatida tushuniladi. Uning tarkibiga modullar, topshiriqlar ketma-ketligi, o‘quv resurslari, maslahat shakllari va baholash usullari kiradi. Bu jarayon bir martalik individual reja emas, balki natijalar va ehtiyojlarga ko‘ra yangilanadigan dinamik pedagogik tizimdir.

J. Biggsning konstruktiv muvofiqlashtirish konsepsiyasiga ko‘ra, ta’lim maqsadlari, o‘quv faoliyati va baholash vazifalari o‘zaro mos bo‘lishi kerak [2]. Mazkur yondashuv individual trayektoriyada ham saqlanadi: sun’iy intellekt tavsiya qilayotgan topshiriqlar modulning rejalashtirilgan natijalariga xizmat qilishi zarur. Masalan, pedagogik vaziyatni tahlil qilish kompetensiyasi shakllantirilayotgan bo‘lsa, talaba sabablarni aniqlash, muqobil yechimlarni solishtirish va qarorini asoslashga yo‘naltiriladi. Talabalarga ko‘rsatiladigan yordam darajasi turlicha bo‘lishi mumkin, biroq yakuniy kompetensiyani baholash mezonlari umumiy va oldindan tushunarli bo‘lishi lozim.

B. Zimmermanning o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganish konsepsiyasi maqsadni belgilash, faoliyatni kuzatish va natija yuzasidan refleksiya qilishni siklik jarayon sifatida talqin etadi [3]. Shunga ko‘ra, sun’iy intellektli tizim talabaning qarorini almashtirmasligi, balki uni asoslangan tanlovga yo‘naltirishi kerak. Tavsiyaning maqsadi, uning oldingi natijalar bilan bog‘liqligi va muqobil variantlar tushunarli ko‘rsatilsa, talaba o‘z faoliyatini rejalashtirish va nazorat qilishda faol subyekt bo‘lib qoladi.

Oliy ta’limda sun’iy intellektning asosiy qo‘llanish yo‘nalishlari profil yaratish va prognozlash, baholash, adaptiv tizimlar, shaxsiylashtirish va intellektual repetitorlik bilan

bog‘lanadi [4]. Shu asosda individual trayektoriyani tashkil etish uchun besh o‘zaro bog‘liq mexanizmni ajratish mumkin: pedagogik diagnostika, maqsadni aniqlashtirish, trayektoriyani loyihalash, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va refleksiv tuzatish. Diagnostika talabaning bilimlari va qiyinchiliklarini aniqlaydi; maqsadni aniqlashtirish shaxsiy qiziqishlarni dastur natijalari bilan muvofiqlashtiradi; loyihalash mos topshiriq va resurslarni tanlaydi; qo‘llab-quvvatlash maslahat va shakllantiruvchi baholash orqali amalga oshiriladi; refleksiv tuzatish esa yangi natijalar asosida trayektoriyani yangilaydi.

Raqamli ko‘rsatkichlarni mazmuniy jihatdan ehtiyotkor talqin qilish talab etiladi. Platformaga kirish soni, materialni ko‘rish davomiyligi yoki topshiriqni bajarish tezligi o‘zlashtirish darajasini to‘liq aks ettirmaydi. Shu sababli o‘quv analitikasi mazmuniy topshiriqlar, talabaning izohi va o‘qituvchi kuzatuvi bilan birgalikda tahlil qilinishi kerak. Bundan tashqari, moslashtirish qo‘shimcha yuklama yaratmasligi lozim. Har bir tavsiya etilgan topshiriqning ta’lim maqsadiga xizmat qilishi, bajarish vaqti va boshqa vazifalar bilan takrorlanishi hisobga olinib, zarur hollarda teng qiymatli muqobil vazifalar bilan almashtiriladi.

Intellektual repetitorlik tizimlari bo‘yicha tadqiqotlar ularning ayrim sharoitlarda ijobiy ta’sirini ko‘rsatgan bo‘lsa-da, bu natijalarni barcha zamonaviy generativ sun’iy intellekt vositalariga bevosita tatbiq etish mumkin emas [5]. Pedagogik samaradorlik faqat algoritmning bashorat aniqligi bilan emas, balki bilimning saqlanishi, yangi vaziyatlarda qo‘llanishi, mustaqil fikrlash va amaliy muammoni hal qilish qobiliyati bilan baholanishi zarur. Talabaning tayyor mahsulotini emas, balki uni yaratish jarayoni va o‘z yechimini asoslay olishi ham baholash obyekti bo‘lishi kerak.

Sun’iy intellektdan foydalanishda inson manfaatlariga yo‘naltirilgan yondashuv ustuvor ahamiyatga ega. UNESCO tavsiyalarida insonning qaror qabul qilishdagi ishtiroki, inklyuzivlik, tenglik, madaniy va til xilma-xilligini qo‘llab-quvvatlash zarurligi ta’kidlanadi [6]. Shu bois algoritmik tavsiyalar tushunarli, qayta ko‘rib chiqiladigan va pedagog nazoratiga ochiq bo‘lishi kerak. O‘zbek tilidagi materiallarning terminologik aniqligi, mahalliy ta’lim kontekstiga mosligi va mazmuniy sifati ham muntazam tekshirib borilishi lozim.

Taklif etilgan mexanizmlarni amaliyotda tekshirishda dastlabki va yakuniy diagnostika bilan birga kechiktirilgan baholash, sun’iy intellektsiz mustaqil topshiriqlar, refleksiv yozuvlar va pedagogik kuzatuvlarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv nafaqat o‘zgarish darajasini, balki uning ehtimoliy sabablarini ham aniqlashga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy cheklovi mexanizmlarning muayyan oliy ta’lim muassasasida empirik sinovdan o‘tkazilmaganligidir; shu sababli ularni qo‘llashda fan xususiyati, talabalarning tayyorgarligi, raqamli resurslar va o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasi hisobga olinishi zarur.

Xulosa. Kredit-modul tizimida individual ta’lim trayektoriyasini tashkil etish ta’lim natijalari, talabaning ehtiyojlari, kredit yuklamasi va pedagogik yordamning o‘zaro muvofiqligiga tayanadi. Sun’iy intellekt diagnostik ma’lumotlarni qayta ishlash, qiyinchiliklarni aniqlash va mos tavsiyalar shakllantirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin, biroq pedagogik maqsadlarni belgilash, tavsiyalarni talqin qilish va natijalarni baholashda o‘qituvchi hamda talabaning faol ishtiroki saqlanishi zarur. Individual trayektoriya diagnostika, maqsadni aniqlashtirish, loyihalash, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va refleksiv tuzatishdan iborat uzviy jarayon sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Uning sifatini

platformadagi faollik yoki bajarilgan vazifalar soni bilan emas, balki talabaning mustaqilligi, bilimni yangi vaziyatda qo‘llashi va o‘z qarorini asoslay olishi bilan baholash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. European Commission. ECTS Users’ Guide 2015. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.
2. Biggs J. Enhancing teaching through constructive alignment. Higher Education. 1996. Vol. 32. P. 347–364. DOI: 10.1007/BF00138871.
3. Zimmerman B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. Theory Into Practice. 2002. Vol. 41, No. 2. P. 64–70. DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.
4. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019. Vol. 16. Article 39. DOI: 10.1186/s41239-019-0171-0.
5. VanLehn K. The Relative Effectiveness of Human Tutoring, Intelligent Tutoring Systems, and Other Tutoring Systems. Educational Psychologist. 2011. Vol. 46, No. 4. P. 197–221. DOI: 10.1080/00461520.2011.611369.
6. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. DOI: 10.54675/EWZM9535.

PEDAGOG KADRLAR KASBIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Karimova Barno Ergashevna
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta’lim fakulteti
Pedagogika kafedrasi dotsenti
E-mail: *barnokarimova60@gmail.com*
Tel: *+998 90 960 65 56*

Annotatsiya. Pedagog kadrlar kasbiy salohiyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari, pedagogik imkoniyatlari hamda ulardan samarali foydalanish mexanizmlari, pedagoglarning kasbiy kompetentligi, innovatsion tafakkuri, refleksiv faoliyati va ilmiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishga ta’sir etuvchi pedagogik omillar yoritilgan bo’lib, o‘zbek, rus va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida uzluksiz kasbiy rivojlanish, individual ta’lim trayektoriyalari, mentorlik, professional hamkorlik va raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: pedagog kadrlar, kasbiy salohiyat, kasbiy kompetentlik, pedagogik imkoniyatlar, kasbiy rivojlanish mexanizmlari, uzluksiz ta’lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar, refleksiv faoliyat, mentorlik, professional hamkorlik, individual ta’lim trayektoriyasi, raqamli kompetentlik, pedagogik diagnostika, ta’lim sifati.

Аннотация. В статье освещены научно-теоретические основы развития профессионального потенциала педагогических кадров, педагогические возможности и механизмы их эффективного использования, а также педагогические факторы, влияющие на совершенствование профессиональной компетентности, инновационного мышления, рефлексивной деятельности и научно-методической подготовки педагогов. На основе научных взглядов узбекских, российских и зарубежных учёных обоснована значимость непрерывного профессионального развития, индивидуальных образовательных траекторий, наставничества, профессионального сотрудничества и использования цифровых технологий.

Ключевые слова: педагогические кадры, профессиональный потенциал, профессиональная компетентность, педагогические возможности, механизмы профессионального развития, непрерывное образование, инновационные педагогические технологии, рефлексивная деятельность, наставничество, профессиональное сотрудничество, индивидуальная образовательная траектория, цифровая компетентность, педагогическая диагностика, качество образования.

Annotation: The article examines the scientific and theoretical foundations of developing the professional potential of teaching staff, pedagogical opportunities and mechanisms for their effective utilization, as well as pedagogical factors influencing the improvement of teachers' professional competence, innovative thinking, reflective practice, and scientific and methodological preparation. Drawing on the scholarly perspectives of Uzbek, Russian, and international researchers, the article substantiates the importance of continuous professional

development, individualized learning pathways, mentoring, professional collaboration, and the integration of digital technologies.

Keywords: teaching staff, professional potential, professional competence, pedagogical opportunities, professional development mechanisms, lifelong learning, innovative pedagogical technologies, reflective practice, mentoring, professional collaboration, individualized learning pathways, digital competence, pedagogical diagnostics, quality of education.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish ta’lim sifatini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ilm-fan va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti, o‘quvchilarning ta’lim ehtiyojlaridagi o‘zgarishlar hamda kompetensiyaviy yondashuv pedagogdan bilimlarni uzatish bilangina cheklanmasdan, ta’lim jarayonini loyihalashtirish, pedagogik muammolarni tahlil qilish va faoliyat natijalarini takomillashtirishni talab etmoqda. Shu bois kasbiy salohiyatni rivojlantirish uzluksiz va dalillarga asoslangan tashkiliy-pedagogik jarayon sifatida tadqiq etilishi zarur. Pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati mutaxassisning fan bo‘yicha bilimlari, metodik tayyorgarligi, pedagogik mahorati, kasbiy qadriyatlari, motivatsiyasi, refleksiv fikrlashi va innovatsion imkoniyatlarining integratsiyalashgan tizimidir. Kasbiy kompetentlik bilim va ko‘nikmalarni aniq pedagogik vaziyatlarda samarali qo‘llay olishni bildirsa, kasbiy salohiyat mavjud natijalardan tashqari shaxsning kelgusidagi rivojlanish resurslarini ham qamrab oladi. Shu sababli uni faqat malaka oshirish kursida qatnashish yoki sertifikat olish bilan baholash yetarli emas; pedagogning real faoliyatidagi sifat o‘zgarishlari ham hisobga olinishi lozim. Mazkur muammoning milliy ilmiy-ma’rifiy ildizlari Abdulla Avloniy merosiga borib taqaladi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ilm-ma’rifat, tarbiya va muallimning axloqiy mas’uliyati o‘zaro bog‘liq holda talqin etiladi. Avloniyning fikrlari asosida pedagog kasbiy rivojlanishining bilim, kasbiy etika, shaxsiy namuna va kommunikativ madaniyatni birlashtiruvchi jihatlarini izohlash mumkin. K. Hoshimov va S. Nishonovaning pedagogika tarixiga oid tadqiqotlari ham pedagogik merosni o‘rganish orqali kasbiy dunyoqarashni kengaytirish, tarixiy tajribani zamonaviy ta’lim mazmuni bilan uyg‘unlashtirish zarurligini anglashga xizmat qiladi.[1,2,3]

O‘zbek pedagog olimi N. Sayidahmedovning “Yangi pedagogik texnologiyalar” asarida o‘quv maqsadlari, mazmuni, metodlari va kutiladigan natijalarni tizimli loyihalashtirish masalalari yoritilgan. Bunday yondashuv pedagog kasbiy salohiyatida didaktik rejalashtirish, ta’lim vositalarini asosli tanlash va natijalarni baholash kompetensiyalarining o‘rnini ko‘rsatadi. Pedagog o‘quv materialini bayon qiluvchi mutaxassis bo‘lish bilan birga, o‘rganish jarayonini tashkil etuvchi, qo‘llab-quvvatlovchi hamda natijalarni tahlil qiluvchi faol subyekt sifatida qaraladi.[3]

Rus psixologiya va pedagogika maktabi vakillari kasbiy rivojlanishning ijtimoiy hamda faoliyatga oid asoslarini tushuntirish uchun muhim nazariy manbalar yaratgan. L. S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi konsepsiyasi inson imkoniyatlari mustaqil faoliyat bilan bir qatorda malakali hamkor ko‘magida ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Mazkur nazariyani kattalar kasbiy ta’limiga tatbiq etish mentorlik, hamkasblararo maslahat, birgalikda dars tahlili va kasbiy hamjamiyatlar salohiyatini tushuntirish imkonini beradi. Bu nazariyadan pedagoglar uchun amaliy mexanizm ishlab chiqish — muallif konsepsiyasining zamonaviy pedagogik talqinidir.[4]

V. V. Davidov rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasida nazariy tafakkur, umumlashtirish va faol o‘rganishning ahamiyatini asoslaydi. Pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida ushbu qarash tayyor metodik ko‘rsatmalarni takrorlashdan ko‘ra, pedagogik vaziyat mohiyatini tushunish, farazlarni ishlab chiqish va asosli yechim tanlashga ustuvorlik berishni talab etadi. A. K. Markovaning professionallik psixologiyasiga oid tadqiqotlari esa kasbiy bilim bilan birga shaxsiy sifatlar, kasbiy motivatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishning o‘rnini yoritadi. Demak, kasbiy salohiyat rivojlanishini pedagogning intellektual va shaxsiy imkoniyatlaridan ajratib bo‘lmaydi.[3]

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda Li Shulmanning pedagogik mazmun bilimi konsepsiyasi muhim o‘rin tutadi. Olim o‘zining 1986-yilgi maqolasida fanni bilish va uni o‘rgatish uchun zarur didaktik bilimlarni farqlab ko‘rsatadi. Bunga ko‘ra, yuqori kasbiy salohiyatli pedagog o‘quv materialini shunchaki mukammal bilishi emas, balki uni o‘quvchilarning yosh, ehtiyoj va tayyorgarlik darajasiga muvofiq tushuntirishi, odatiy xatolarni oldindan ko‘ra bilishi kerak. Shu bois kasbiy rivojlanish dasturlari umumdidaktik bilimlar bilan bir qatorda fan metodikasi, shakllantiruvchi baholash, inklyuziv yondashuv va ta’lim resurslarini moslashtirishni qamrab olishi lozim.[4]

Kasbiy salohiyatni rivojlantirishning asosiy pedagogik imkoniyatlaridan biri uzluksiz kasbiy ta’limdir. Zamonaviy kasbiy rivojlanish faqat qisqa muddatli ma’ruza yoki malaka oshirish kurslaridan iborat bo‘lmay, formal, noformal va mustaqil o‘rganish jarayonlarini qamrab oladi. Pedagogning real qiyinchiliklari aniqlanib, shu ehtiyojlarga mos mazmun tanlanishi; yangi usullar darsda sinab ko‘rilib, kuzatuv va qayta aloqa asosida takomillashtirilishi muhim. Bunda individual rivojlanish trayektoriyasi pedagogning tayyorgarlik darajasi, o‘qitayotgan fani, tajribasi va kelgusidagi kasbiy maqsadlarini hisobga olgan holda tuziladi.

L. Darling-Hammond, M. Hyler va M. Gardner 2017-yildagi “Effective Teacher Professional Development” hisobotida pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va ta’lim natijalari bilan bog‘liq 35 ta metodologik jihatdan puxta tadqiqotni tahlil qilgan. Tadqiqotda fan mazmuniga yo‘naltirilganlik, faol o‘rganish, hamkorlik, samarali amaliyot namunalaridan foydalanish, ekspert ko‘magi, qayta aloqa, refleksiya va davomiylik samarali kasbiy rivojlanishga xos belgilar sifatida ajratilgan. Bu natijalar malaka oshirishning natijadorligini davomat yoki o‘tilgan soatlar emas, balki pedagogik amaliyotdagi sifat o‘zgarishlari bilan baholash zarurligini ko‘rsatadi.[9]

Refleksiv faoliyat pedagogning kasbiy imkoniyatlarini faollashtiruvchi mexanizmdir. Refleksiya orqali o‘qituvchi o‘zining didaktik qarorlarini, o‘quvchilarning faoliyatini, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni va keyingi ishlash usullarini tahlil qiladi. Donald Shon “The Reflective Practitioner” asarida mutaxassisning faoliyat jarayonida hamda undan keyin fikr yuritishini kasbiy bilimni takomillashtirishning muhim jihati sifatida tadqiq etadi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, pedagoglar uchun refleksiv kundalik, dars tahlili, o‘zaro kuzatuv va kasbiy portfolio amaliyotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.[8]

Professional hamkorlik muhitini yaratish kasbiy salohiyatning individual imkoniyatlarini jamoaviy tajriba bilan boyitadi. Metodik birlashmalar, mentorlik guruhlari, hamkasblarning o‘zaro dars kuzatuvlari, birgalikda dars loyihalash va pedagogik keyslarni muhokama qilish bu jarayonning samarali shakllaridir. Hamkorlikning mohiyati tajribali pedagog tayyor yechim

berishida emas, balki muammoni birgalikda tahlil qilish, takliflarni amaliyotda sinash va dalillar asosida qayta ko‘rib chiqishda namoyon bo‘ladi.

OECDning TALIS 2024 tadqiqoti 55 ta ta’lim tizimida pedagoglar va rahbarlarning professional faoliyati haqidagi ma’lumotlarni umumlashtirgan. Hisobotda OECD ta’lim tizimlari bo‘yicha to‘liq stavkadagi o‘qituvchilarning jamoaviy ish va kasbiy muloqotga sarflagan o‘rtacha vaqti 2018-yildagi haftasiga 2,7 soatdan 2024-yilda 3,1 soatga oshgani qayd etiladi. Ushbu ma’lumot hamkorlik uchun vaqt ajratish va uni tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlash muhimligini ko‘rsatadi. Biroq statistik bog‘liqlikning o‘zi professional hamkorlik ta’lim natijalarini bevosita sababiy o‘zgartirganini isbotlamaydi.[11]

Raqamli ta’lim muhiti kasbiy rivojlanishning resurs bazasini kengaytiradi. Elektron kutubxonalar, ochiq ta’lim platformalari, vebinarlar va professional tarmoqlar pedagogga bilimlarini yangilash hamda xorijiy tajribalarni o‘rganish imkonini beradi. Bunda raqamli kompetentlik texnik ko‘nikmalar bilangina emas, balki axborotning ishonchliligini baholash, raqamli vositalarni didaktik maqsadga mos tanlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va ta’lim natijalarini tahlil qilish bilan belgilanadi. Sun’iy intellekt vositalari topshiriq variantlarini tayyorlash, differensial materiallar yaratish va baholash mezonlarini ishlab chiqishda yordamchi bo‘lishi mumkin, biroq ularning natijalarini pedagog tekshirishi shart.

Pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanish mexanizmining boshlang‘ich bosqichi kompleks kasbiy diagnostikadir. Unda pedagogning fan bilimlari, metodik mahorati, kommunikativ, inklyuziv, refleksiv hamda raqamli kompetensiyalari amaliy topshiriqlar, kuzatuv, suhbat va portfolio tahlili yordamida o‘rganiladi. Diagnostika maqsadi pedagoglarni jazolash yoki bir-biriga solishtirish emas, balki ularning individual ehtiyojlarini aniqlashdir. Olingan natijalar asosida aniq, erishiladigan va o‘lchanadigan kasbiy rivojlanish maqsadlari belgilanadi.

Keyingi bosqichda mazmuniy-metodik ta’minot shakllantiriladi: fan metodikasiga oid amaliy seminarlar, mentorlik uchrashuvlari, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, dars kuzatuvlari va qo‘shma ilmiy-metodik izlanishlar tanlanadi. Kasbiy rivojlanish faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lishi uchun o‘rganilgan usul real o‘quv mashg‘ulotida sinab ko‘riladi. Masalan, shakllantiruvchi baholashni takomillashtirish maqsadida pedagog dastlab mezonlar va qayta aloqa usullarini ishlab chiqadi, keyin ularni mashg‘ulotda tatbiq etib, talabalarning ishlari va kuzatuv natijalarini tahlil qiladi.

Baholash va refleksiv-korreksion mexanizm kasbiy rivojlanishning yakuniy emas, takrorlanuvchi qismidir. Pedagogik kompetensiyadagi o‘zgarishlarni faqat talabalar baholari orqali aniqlash yetarli emas. Darsni kuzatish bayonnomalari, ishlab chiqilgan o‘quv materiallari, ekspert xulosalari, refleksiv yozuvlar va ta’lim oluvchilar faoliyati mahsulotlari birgalikda baholanishi zarur. Qayta aloqa pedagog uchun aniq takomillashtirish yo‘nalishlarini ko‘rsatishi kerak. J. Hattie ta’lim natijalariga ta’sir etuvchi omillar bo‘yicha keng qamrovli meta-tahlillar sintezida qayta aloqaning o‘rganish jarayonidagi o‘rnini alohida ko‘rsatgan.[10]

Kasbiy salohiyatni rivojlantirishning tashkiliy samaradorligi muassasa rahbariyatining qo‘llab-quvvatlashi, sifatli metodik resurslar, hamkorlik uchun ajratilgan vaqt va kasbiy tashabbuslarni e’tirof etish bilan bog‘liq. Yosh o‘qituvchilar uchun mentorlik va metodik moslashuv, tajribali pedagoglar uchun tadqiqotchilik, innovatsion loyiha va ilmiy-metodik rahbarlik imkoniyatlari yaratish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, pedagogik rivojlanish

faqat ish stajiga ko‘ra emas, balki aniq diagnostika va individual ehtiyojlardan kelib chiqib rejalashtirilishi kerak.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari sharoitida nazariya, ilmiy tadqiqot va amaliyot integratsiyasi alohida dolzarbdir. Oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari, maktab pedagoglari, metodistlar va talabalar ishtirokida qo‘shma seminarlar, pedagogik tajriba-sinovlar va ochiq mashg‘ulotlar tashkil etish professional tajriba almashishni kuchaytiradi. Bunday hamkorlik o‘quv fanlari mazmunini amaliy ehtiyojlar bilan bog‘laydi, innovatsion g‘oyalarni sinovdan o‘tkazish va natijalarni ilmiy asosda umumlashtirishga xizmat qiladi.

Tahlillar pedagog kadrlar kasbiy salohiyatini rivojlantirish uchun diagnostika, individual rejalashtirish, uzluksiz o‘rganish, metodik hamkorlik, amaliy sinov, refleksiya va natijalarni qayta baholashning uzviyligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu mexanizmlar alohida tadbirlar majmui sifatida emas, balki uzluksiz rivojlanish sikli sifatida ishlashi kerak. Milliy pedagogik an’analarni xorijiy ilmiy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish, professional mustaqillikni rag‘batlantirish hamda kasbiy o‘sishni dalillar asosida baholash pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanishning muhim shartlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 1913.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Toshkent, 2005.
3. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Moliya, 2003.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл; Эксмо, 2005.
5. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Москва: Педагогика, 1986.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996.
7. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher. 1986. 15(2). P. 4–14.
8. Schön D. A. The Reflective Practitioner. New York: Basic Books, 1983.
9. Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. Effective Teacher Professional Development. 2017.
10. Hattie J. Visible Learning. London: Routledge, 2009.
11. OECD. Results from TALIS 2024: The State of Teaching. Paris: OECD Publishing, 2025.

XALQARO TAJRIBALAR ASOSIDA TA’LIM SIFATINI BOSHQARISHNING KVALIMETRIK PARAMETRLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Karimova M.M. Nizomiy nomidagi
O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: kmm19811005@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ta’lim sifatini boshqarishning kvalimetrik asoslari xorijiy davlatlar tajribasi misolida tadqiq etilgan. Finlandiya, Singapur, Janubiy Koreya, Germaniya va Buyuk Britaniya ta’lim tizimlarida qo‘llaniladigan sifat o‘lchash ko‘rsatkichlari, baholash mezonlari hamda monitoring mexanizmlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, zamonaviy kvalimetrik parametrlar to‘rt darajali tizimga — kirish (input), jarayon (process), chiqish (output) va pirovard (outcome) ko‘rsatkichlariga ajratiladi. Muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim tizimi uchun moslashtirilgan 18 ta ko‘rsatkichdan iborat integral indeks modeli taklif qilingan. Olingan xulosalar ta’lim sifatini boshqarishda faktga asoslangan qarorlar qabul qilish, maktab reytinglari va o‘qituvchilar malakasini baholashda qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, kvalimetriya, sifat menejmenti, baholash mezonlari, integral indeks, xalqaro qiyosiy tadqiqotlar, PISA, TIMSS, ta’lim standartlari, monitoring.

Аннотация. В статье исследованы квалиметрические основы управления качеством образования на примере зарубежных стран. Проведён сравнительный анализ показателей измерения качества, критериев оценивания и механизмов мониторинга, применяемых в образовательных системах Финляндии, Сингапура, Южной Кореи, Германии и Великобритании. По результатам исследования установлено, что современные квалиметрические параметры классифицируются по четырёхуровневой системе — входные (input), процессные (process), выходные (output) и результирующие (outcome) показатели. Автором предложена адаптированная для системы общего среднего образования Республики Узбекистан модель интегрального индекса, включающая 18 индикаторов. Полученные выводы могут применяться в принятии решений на основе данных, составлении рейтингов школ и оценке квалификации педагогов.

Ключевые слова: качество образования, квалиметрия, менеджмент качества, критерии оценивания, интегральный индекс, международные сравнительные исследования, PISA, TIMSS, образовательные стандарты, мониторинг.

Abstract. The article examines the qualimetric foundations of education quality management using the experience of foreign countries. A comparative analysis is presented of the quality measurement indicators, assessment criteria and monitoring mechanisms applied in the education systems of Finland, Singapore, South Korea, Germany and the United Kingdom. The findings indicate that contemporary qualimetric parameters are structured according to a four-level system — input, process, output and outcome indicators. The author proposes an integral index model comprising eighteen indicators, adapted for the general secondary education system of the Republic of Uzbekistan. The resulting recommendations may be

applied in evidence-based decision-making, school rankings and the appraisal of teacher qualifications.

Keywords: quality of education, qualimetry, quality management, assessment criteria, integral index, international comparative studies, PISA, TIMSS, educational standards, monitoring.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimlari jahon miqyosida jadal sur'atlar bilan o‘zgarib bormoqda. Globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va mehnat bozorida yangi kasbiy kompetensiyalarga bo‘lgan talab ta’lim sifatini boshqarishning an'anaviy yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda ta’lim sifati nafaqat pedagogik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va strategik kategoriya sifatida e'tirof etiladi. Shu bois, ta’lim sifatini ob’ektiv o‘lchash va boshqarish usullarini ilmiy asoslangan tarzda takomillashtirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha bo‘lgan davrda ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi doirasida ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu konsepsiyada nazarda tutilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun xorijda sinovdan o‘tgan kvalimetrik yondashuvlarni o‘rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Kvalimetriya (lot. «qualitas» — sifat va yun. «metreo» — o‘lchayman) — turli ob’ektlar, jarayonlar va hodisalar sifatini miqdoriy jihatdan o‘lchash bilan shug‘ullanuvchi fanlararo soha hisoblanadi. Ta’lim kvalimetriyasi esa bu umumiy nazariyaning maxsus tarmog‘i bo‘lib, uning predmeti pedagogik jarayonlar va ularning natijalari sifatining miqdoriy mezonlarini ishlab chiqishdan iboratdir. Ushbu yo‘nalishdagi dastlabki tadqiqotlar XX asrning 70-yillarida boshlangan bo‘lib, hozirgi kunda OECD, UNESCO va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan amaliy qo‘llash uchun standart metodikalar shakllantirilgan.

Mazkur maqolaning maqsadi — rivojlangan davlatlar tajribasi misolida ta’lim sifatini boshqarishning zamonaviy kvalimetrik parametrlarini tadqiq etish va ular asosida O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim tizimi uchun takomillashtirilgan integral model ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, ta’lim kvalimetriyasining nazariy-metodologik asoslarini ochib berish; ikkinchidan, xorijiy davlatlarda qo‘llaniladigan sifat ko‘rsatkichlari tizimini qiyosiy tahlil qilish; uchinchidan, milliy ta’lim tizimi uchun moslashtirilgan kvalimetrik parametrlar majmuini taklif etish.

Ta’lim sifatini kvalimetrik o‘lchash muammolari bo‘yicha ilmiy izlanishlar bir necha yo‘nalishda olib borilmoqda. Nazariy asoslarga bag‘ishlangan tadqiqotlarda G. Azgaldov va A. Subettoning ishlari alohida o‘rin tutadi — ularda kvalimetriyaning umumiy metodologik prinsiplari va uning pedagogik jarayonlarga tatbiqi nazariy jihatdan asoslangan. A. Subettoning «Umumiy kvalimetriya asoslari» monografiyasida sifatni o‘lchashning tizimli-strukturaviy yondashuvi ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu yondashuv bugungi kunda keng qo‘llanilmoqda.

G‘arb tadqiqotchilari orasida M. Skrivenning formativ va summativ baholash konsepsiyasi, D. Stufflebimning CIPP (kontekst-kirish-jarayon-mahsulot) modeli hamda T. Guskey tomonidan ishlab chiqilgan professional rivojlanishni baholashning besh darajali modeli nazariy jihatdan yetakchi o‘rinni egallaydi. Ushbu modellar ta’lim sifatini tizimli ravishda o‘lchashning konseptual ramkalarini shakllantirgan.

Xalqaro qiyosiy tadqiqotlar doirasida OECD tomonidan amalga oshirilayotgan PISA (Programme for International Student Assessment), IEA tashkilotining TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) va PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqotlari ta’lim natijalarini xalqaro miqyosda qiyoslash imkonini beradigan asosiy vositalar hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlarning metodologiyasi psixometrik asoslarga, xususan, zamonaviy test nazariyasi (IRT — Item Response Theory) tamoyillariga tayanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasida ta’lim sifati muammolari bo‘yicha so‘nggi yillarda sezilarli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O‘zbekistonlik olimlardan U. Inoyatov, N. Muslimov, Sh. Sharipov, J. Yo‘ldoshev va boshqalarning ishlarida milliy ta’lim tizimining sifat ko‘rsatkichlari, o‘qituvchilar malakasini oshirish va ta’lim muassasalarini baholash mexanizmlari o‘rganilgan. Biroq, xorijiy kvalimetrik yondashuvlarni mahalliy sharoitlarga tizimli moslashtirish masalasi hali yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi: nazariy-qiyosiy tahlil — xorijiy va mahalliy adabiyotlarni qiyoslash, tizimli-strukturaviy tahlil — ta’lim sifati parametrlarini ierarxik tartiblash, ekspert baholash metodi — ko‘rsatkichlar og‘irlik koeffitsiyentlarini aniqlash, hujjatshunoslik metodi — normativ-huquqiy bazani o‘rganish, shuningdek, matematik-statistik tahlil — integral indeks parametrlarini hisoblashda qo‘llanildi. Tadqiqotning empirik asosini OECD, UNESCO Statistika instituti va Jahon banki ochiq ma’lumotlar bazalaridagi 2015–2024-yillarga oid ko‘rsatkichlar tashkil etadi.

Kvalimetrik parametrlarning klassifikatsiyasi. Zamonaviy ta’lim sifati menejmentida qo‘llaniladigan kvalimetrik parametrlarni to‘rt asosiy guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir:

1) Kirish (input) parametrlari — moliyaviy resurslar (bir o‘quvchiga to‘g‘ri keladigan xarajat, YIMga nisbatan ta’lim xarajatlari ulushi), inson resurslari (o‘qituvchilarning malakasi, pedagogik ish staji, o‘qituvchi-o‘quvchi nisbati), moddiy-texnik baza (laboratoriyalar, kutubxona fondi, raqamli infratuzilma);

2) Jarayon (process) parametrlari — o‘quv dasturining sifati, pedagogik texnologiyalarning samaradorligi, o‘qituvchi-o‘quvchi o‘zaro ta’sirining sifati, sinfdagi ijtimoiy-psixologik iqlim, differensial yondashuvning qo‘llanilishi;

3) Chiqish (output) parametrlari — o‘quvchilar bilim darajasi (milliy va xalqaro testlar natijalari), bitiruvchilar ulushi, oliy ta’lim muassasalariga qabul ko‘rsatkichlari, kompetensiyalar shakllanganlik darajasi;

4) Pirovard (outcome) parametrlari — bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyati, fuqarolik va ijtimoiy faolligi, hayot davomida o‘rganishga moyillik, ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlar.

Finlandiya tajribasi. Finlandiya ta’lim tizimi jahon reytinglarida barqaror yuqori o‘rinlarni egallab kelmoqda. Bu muvaffaqiyatning asosida markazlashgan standartlashtirilgan testlardan voz kechib, maktablarning o‘zini o‘zi baholashi (self-evaluation) va hududiy ta’lim boshqarmalari darajasidagi sifat monitoringi yotadi. Finlandiya modelining o‘ziga xosligi shundaki, bu yerda tashqi baholash vositalari o‘qituvchilarga nisbatan nazorat quroli sifatida emas, balki metodik yordam vositasi sifatida qo‘llaniladi. Ta’lim sifatining kalit ko‘rsatkichlari sifatida tenglik indeksi (o‘quvchilarning ijtimoiy kelib chiqishi ta’siridan xolilik), maktablararo tafovut koeffitsiyenti va o‘qituvchilarning professional avtonomiyasi darajasi qabul qilingan.

Singapur tajribasi. Singapur ta’lim vazirligi tomonidan School Excellence Model (SEM) nomli kompleks sifat baholash tizimi joriy etilgan. Ushbu model to‘qqizta asosiy kriterial sohani qamrab oladi: rahbariyat, strategik rejalashtirish, o‘quvchilarga yo‘naltirilganlik, ma’lumotlar va bilimlarni boshqarish, kadrlar menejmenti, jarayonlarni boshqarish, o‘quvchilar natijalari, kadrlar natijalari va maktabning ijtimoiy natijalari. Har bir maktab har olti yilda bir marta tashqi ekspertlar tomonidan baholanadi va rivojlanish yo‘l xaritasini ishlab chiqadi. Singapurning yana bir o‘ziga xos jihati — o‘qituvchilarning professional rivojlanishiga yo‘naltirilgan Enhanced Performance Management System tizimidir, unda pedagogik samaradorlik o‘qituvchining 13 ta kompetensiya bo‘yicha baholash natijalari asosida aniqlanadi.

Janubiy Koreya tajribasi. Janubiy Koreyada ta’lim sifati monitoringi uchun Korea Institute for Curriculum and Evaluation (KICE) tashkil etilgan bo‘lib, u National Assessment of Educational Achievement (NAEA) dasturini amalga oshiradi. Mazkur dastur doirasida har yili 6-, 9- va 11-sinf o‘quvchilarining namunaviy tanloviga akademik savodxonlik, matematik va tabiiy-ilmiy kompetensiyalar bo‘yicha standartlashtirilgan baholash o‘tkaziladi. Koreya tajribasining diqqatga sazovor jihati — sifat baholash natijalari asosida zaif maktablarga qo‘shimcha moliyaviy va metodik yordam ko‘rsatuvchi «teng imkoniyatlar grant» mexanizmining joriy etilganligidir.

Germaniya tajribasi. Germaniyada ta’lim sifatini ta’minlashning federal tizimi har bir yer (Land) miqyosidagi muvofiqlashtiruvchi institutlar orqali amalga oshiriladi. Milliy darajada Institut für Qualitätsentwicklung im Bildungswesen (IQB) tashkiloti ta’lim standartlariga muvofiqlikni monitoring qiladi. Germaniyaning dual kasb-hunar ta’limi modelida sifat ko‘rsatkichlari sifatida bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi (employability), ish beruvchilarning kompetensiya bo‘yicha qoniqish koeffitsiyenti va o‘qish davomida amaliyotga jalb qilinganlik darajasi qabul qilingan.

Buyuk Britaniya tajribasi. Buyuk Britaniyada ta’lim muassasalarining sifatini baholashni Office for Standards in Education (Ofsted) tashkiloti amalga oshiradi. Ofsted inspeksiyasi to‘rt asosiy sohani qamrab oladi: ta’lim sifati, o‘quvchilar xatti-harakati va munosabatlari, shaxsiy rivojlanish, rahbariyat va boshqaruv. Baholash natijasi to‘rt darajada beriladi: «Outstanding» (a’lo), «Good» (yaxshi), «Requires Improvement» (takomillashtirishga muhtoj) va «Inadequate» (qoniqarsiz). Inspeksiya natijalari ochiq e'lon qilinib, ota-onalarning maktab tanlashidagi asosiy ma’lumot manbai hisoblanadi.

1-jadval. Xorijiy davlatlardagi ta’lim sifati kvalimetrik tizimlarining qiyosiy xususiyatlari

Davlat	**Asosiy baholovchi institut**	**Yondashuv turi**	**Asosiy vosita**	**Natijalarning oshkoraligi**
Finlandiya	Ta’lim boshqarmasi (OPH)	O‘zini o‘zi baholash + hamkasbiy baholash	Maktabning yillik hisoboti	Umumlashtirilgan, anonim
Singapur	Ta’lim vazirligi (MOE)	Tashqi audit (SEM)	9 ta kriterial soha	Qisman ochiq

Davlat	Asosiy baholovchi institut	Yondashuv turi	Asosiy vosita	Natijalarning oshkoraligi
Janubiy Koreya	KICE	Markazlashgan NAEA testlari	6-, 9-, 11-sinflar tanlovli baholash	Mintaqaviy darajada
Germaniya	IQB + yer institutlari	Federal-mintaqaviy monitoring	Ta’lim standartlariga muvofiqlik	Umumlashtirilgan
Buyuk Britaniya	Ofsted	Davriy inspeksiya	4 ta baholash sohasi	To‘liq ochiq

Taklif etilayotgan integral indeks modeli. Xorijiy tajribalarni tahlil qilish natijasida O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining sifatini baholash uchun to‘rt blokdan iborat integral indeks modelini taklif etamiz. Model tarkibidagi 18 ta ko‘rsatkich quyidagicha taqsimlangan:

birinchi blok — «Resurs va sharoitlar» (og‘irligi 0,20): bir o‘quvchiga to‘g‘ri keladigan xarajat; malakaviy toifaga ega o‘qituvchilar ulushi; raqamli ta’lim resurslariga ruxsat darajasi; sinf to‘ldirilish koeffitsiyenti;

ikkinchi blok — «Ta’lim jarayoni sifati» (og‘irligi 0,25): o‘quv dasturi zamonaviyligi indeksi; pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash darajasi; o‘quvchilar bilan individual ishlash koeffitsiyenti; sinfdagi psixologik iqlim ballari; ota-onalarning jarayonga jalb etilganligi;

uchinchi blok — «Ta’lim natijalari» (og‘irligi 0,35): asosiy fanlar bo‘yicha bilim darajasi milliy baholash natijalari; xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok va natijalar; funksional savodxonlik darajasi; bitiruvchilarning oliy ta’limga qabul ulushi; maktab bitirish imtihonlari natijalari;

to‘rtinchi blok — «Pirovard ta’sir» (og‘irligi 0,20): bitiruvchilarning uch yillik ta’lim traektoriyasi; o‘quvchilar va ota-onalar qoniqish indeksi; o‘qituvchilarning maktabda barqaror ishlash koeffitsiyenti; ta’lim muassasasining mintaqaviy reytingi.

Ko‘rsatkichlarning og‘irlik koeffitsiyentlari ekspert baholash metodi asosida aniqlanadi va muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqilishi ko‘zda tutiladi. Umumiy integral indeks quyidagi formula bo‘yicha hisoblanadi: $I = \Sigma\ (wi \cdot Pi)$, *bunda wi — i-ko‘rsatkichning og‘irlik koeffitsiyenti, Pi — i-ko‘rsatkichning normallashtirilgan qiymati (0 dan 1 gacha).*

Olib borilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini boshqarishning kvalimetrik parametrlarini ishlab chiqishda oddiy nusxa ko‘chirish yondashuvi samara bermaydi. Xorijiy modellarning har biri o‘z ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va tarixiy kontekstida shakllangan. Masalan, Finlandiyaning o‘zini o‘zi baholash modeli o‘qituvchilarning yuqori professional avtonomiyasi va ijtimoiy ishonch darajasiga asoslanadi; Singapur modeli davlatning kuchli strategik rejalashtirishga bog‘liq; Buyuk Britaniyaning Ofsted tizimi esa ochiq axborot va ota-onalarning maktab tanlashida faol ishtiroki mantig‘ida ishlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu tajribalarni moslashtirishda bir necha muhim omilni hisobga olish lozim: mintaqalar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar, shahar va qishloq

maktablarining turli imkoniyatlari, o‘zbek, rus, qoraqalpoq va boshqa tillarda ta’lim olayotgan muassasalarning lingvistik xususiyatlari. Shu sababli taklif etilayotgan integral indeks modeli yagona mezonda emas, balki «o‘xshash guruhlar ichida qiyoslash» (like-for-like) tamoyilida qo‘llanilishi lozim.

Kvalimetrik yondashuvning yana bir muhim jihati — uning maqsadini to‘g‘ri tushunishdir. Sifat ko‘rsatkichlarining vazifasi maktablarni jazolash yoki «yaxshi» va «yomon»ga ajratish emas, balki tizimdagi zaif zanjirlarni aniqlash va ularga maqsadli ravishda resurs va metodik yordam yo‘naltirishdir. Ushbu yondashuv Janubiy Koreyaning teng imkoniyatlar granti mexanizmida samarali tarzda amalga oshirilgan va o‘rganishga arziydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, zamonaviy ta’lim kvalimetriyasi to‘rt darajali (kirish – jarayon – chiqish – pirovard) tuzilmaga ega bo‘lib, uning asosida tizimli yondashuv va evidenciya asosida boshqaruv tamoyillari yotadi. Birgina o‘quvchilar test natijalariga tayanib ta’lim sifatini baholash metodologik jihatdan cheklangan yondashuv bo‘lib, u zamonaviy talablarga to‘liq javob bermaydi.

Ikkinchidan, rivojlangan davlatlar tajribasi ta’lim sifatini boshqarishda tashqi baholash va ichki baholashning mutanosib uyg‘unligi muhimligini ko‘rsatadi. Shunga mos ravishda O‘zbekistonda ham ta’lim sifati inspeksiya mexanizmi bilan bir qatorda maktablarning o‘zini o‘zi baholash institutini faol joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, maqolada taklif etilgan 18 ta ko‘rsatkichdan iborat integral indeks modeli O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim tizimida pilot loyiha sifatida sinovdan o‘tkazilishi, uning natijalari asosida takomillashtirilishi va milliy ta’lim sifati monitoringining tarkibiy qismi sifatida qabul qilinishi mumkin.

To‘rtinchidan, kvalimetrik monitoring tizimini joriy etish o‘qituvchilar va rahbar kadrlarning ma’lumotlar tahlili bo‘yicha kompetensiyalarini oshirish bilan birga olib borilishi zarur. Aks holda, yig‘iladigan ma’lumotlar formal xarakter kasb etadi va real boshqaruv qarorlariga ta’sir ko‘rsatmaydi.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilayotgan modelni empirik sinovdan o‘tkazish, ko‘rsatkichlar og‘irlik koeffitsiyentlarini Delfi metodi asosida aniqlashtirish hamda integral indeks natijalarini xalqaro qiyosiy baholash ko‘rsatkichlari bilan korrelyasion tahlil qilish rejalashtirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azgaldov G.G., Kostin A.V., Sadovov V.V. Kvalimetriya uchun mutaxassislar. — M.: INFRA-M, 2020. — 320 b.
2. Subetto A.I. Kvalimetriya: nazariya, metodologiya, amaliyot. — SPb.: Astreya-sentr, 2021. — 464 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi: www.lex.uz.
4. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 456 p.

5. Sahlberg P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland. — New York: Teachers College Press, 2021. — 288 p.
6. Ng P.T. Learning from Singapore: The Power of Paradoxes. — London: Routledge, 2017. — 192 p.
7. Stufflebeam D.L., Zhang G. The CIPP Evaluation Model: How to Evaluate for Improvement and Accountability. — New York: Guilford Press, 2017. — 371 p.
8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education — A tool on whose terms? — Paris: UNESCO, 2023. — 432 p.
9. Ofsted. Education Inspection Framework. — Manchester: Ofsted, 2023. — 48 p.
10. Inoyatov U.I. Ta’lim menejmenti va ta’lim sifati. Toshkent: Fan, 2019. 256 b.
11. Muslimov N.A. Pedagogik kvalimetriya asoslari. Toshkent: TDPU, 2020. 184 b.
12. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta’lim sifatini baholashning zamonaviy yondashuvlari // Pedagogika va psixologiya muammolari. — 2022. — № 3. — B. 45–52.
13. Scheerens J. Educational Effectiveness and Ineffectiveness: A Critical Review of the Knowledge Base. — Dordrecht: Springer, 2016. — 408 p.
14. Korea Institute for Curriculum and Evaluation (KICE). National Assessment of Educational Achievement: Technical Report. — Seoul: KICE, 2022. — 120 p.
15. World Bank. Learning to Realize Education‘s Promise: World Development Report 2018. — Washington, DC: World Bank, 2018. — 240 p.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA REFLEKSIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Magzumova Lola Turakulovna
Toshkent farmatsevtika instituti, Xalqaro va tibbiyot fakulteti
Yoshlar bilan ishlash bo‘yicha dekan o‘rinbosari
E-mail: *ad.magzumova@gmail.com*
Tel: *+998 90 053 27 28*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida refleksiv kompetensiyani rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari va samarali mexanizmlari yoritilgan. Refleksiv kompetensiyani shakllantirishda raqamli ta’lim muhitini tashkil etish, mustaqil o‘quv faoliyatini rivojlantirish, raqamli monitoring, muntazam teskari aloqa, o‘z-o‘zini baholash, tanqidiy tahlil va refleksiv faoliyatni integratsiyalashning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Refleksiv kompetensiyani rivojlantirish jarayonining o‘zaro bog‘liq bosqichlari tizimlashtirilib, ularning talabalarda mustaqil fikrlash, o‘z faoliyatini ongli baholash, kasbiy qarorlarni tahlil qilish va uzluksiz o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, refleksiv kompetensiya, refleksiv faoliyat, pedagogik shart-sharoitlar, raqamli ta’lim muhiti, refleksiv fikrlash, o‘z-o‘zini baholash, tanqidiy tahlil, raqamli monitoring, teskari aloqa, sun’iy intellekt, individual ta’lim trayektoriyasi, elektron portfolio, kasbiy rivojlanish, refleksiv ta’lim texnologiyalari.

Аннотация. В статье освещаются научно-теоретические основы, педагогические условия и эффективные механизмы развития рефлексивной компетентности в условиях цифровой трансформации. Проанализированы педагогические возможности организации цифровой образовательной среды, развития самостоятельной учебной деятельности, цифрового мониторинга, систематической обратной связи, самооценки, критического анализа и интеграции рефлексивной деятельности в процессе формирования рефлексивной компетентности. Систематизированы взаимосвязанные этапы процесса развития рефлексивной компетентности, раскрыта их роль в формировании у студентов навыков самостоятельного мышления, осознанной оценки собственной деятельности, анализа профессиональных решений и непрерывного саморазвития.

Ключевые слова: цифровая трансформация, рефлексивная компетентность, рефлексивная деятельность, педагогические условия, цифровая образовательная среда, рефлексивное мышление, самооценка, критический анализ, цифровой мониторинг, обратная связь, искусственный интеллект, индивидуальная образовательная траектория, электронное портфолио, профессиональное развитие, рефлексивные образовательные технологии.

Annotation. This article examines the scientific and theoretical foundations, pedagogical conditions, and effective mechanisms for developing reflective competence in the context of digital transformation. It analyzes the pedagogical potential of establishing a digital learning environment, fostering independent learning activities, implementing digital monitoring,

providing systematic feedback, promoting self-assessment and critical analysis, and integrating reflective practices into the development of reflective competence. The interconnected stages of reflective competence development are systematized, and their role in fostering students’ independent thinking, conscious evaluation of their own activities, analysis of professional decisions, and continuous self-development skills is highlighted.

Keywords: digital transformation, reflective competence, reflective practice, pedagogical conditions, digital learning environment, reflective thinking, self-assessment, critical analysis, digital monitoring, feedback, artificial intelligence, individual learning trajectory, electronic portfolio, professional development, reflective educational technologies.

Kirish. Raqamli transformatsiya ta’lim tizimining mazmuni, shakllari, metodlari va vositalarini tubdan yangilash bilan birga, pedagog va talabalarning o‘z faoliyatini anglash, tahlil qilish, baholash hamda takomillashtirish qobiliyatiga nisbatan yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda refleksiv kompetensiya shaxsning o‘z bilimlari, kasbiy harakatlari, pedagogik qarorlari, erishilgan natijalari va yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarini ongli ravishda tahlil qilish, ular asosida keyingi faoliyat strategiyasini belgilash qobiliyatini ifodalaydi. [1, 9]

Asosiy qism. Raqamli transformatsiya sharoitida refleksiv kompetensiyani rivojlantirish an’anaviy o‘z-o‘zini tahlil qilish bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon raqamli ta’lim muhitidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, elektron faoliyat izlarini kuzatish, raqamli vositalar yordamida o‘z natijalarini baholash, sun’iy intellekt asosidagi fikr-mulohazalardan tanqidiy foydalanish hamda individual rivojlanish trayektoriyasini loyihalashni ham qamrab oladi. Shu sababli refleksiv kompetensiyani samarali rivojlantirish maxsus pedagogik shart-sharoitlarni yaratishni talab etadi. [6, 8]

Birinchi muhim pedagogik shart-sharoit refleksiv faoliyatni ta’lim jarayonining mazmuniga tizimli integratsiya qilishdir. Refleksiya mashg‘ulot yakunida beriladigan oddiy savollar shaklida emas, balki o‘quv faoliyatining barcha bosqichlariga singdirilishi lozim. Talaba o‘quv faoliyati boshlanishida o‘z maqsadlarini aniqlashi, jarayon davomida o‘z faoliyatini kuzatishi, yakunda esa erishilgan natijalarni kutilgan natijalar bilan taqqoslashi zarur. Bunda “Men nimani bilardim?”, “Nimani o‘rgandim?”, “Qaysi faoliyat menga qiyinchilik tug‘dirdi?”, “Keyingi bosqichda nimani o‘zgartirishim kerak?” kabi refleksiv savollar o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmini shakllantiradi. [2, 3, 4]

Ikkinchi shart raqamli refleksiv ta’lim muhitini yaratish bilan bog‘liq. Elektron portfolio, raqamli kundalik, Learning Management System platformalari, interaktiv so‘rovnomalar, onlayn doskalar, elektron baholash vositalari va refleksiv bloglar talabaning o‘z rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi. Raqamli portfolio ayniqsa muhim bo‘lib, unda talaba bajargan topshiriqlarini, loyihalarini, o‘qituvchi va tengdoshlari fikrlarini, o‘z-o‘zini baholash natijalarini hamda rivojlanish maqsadlarini jamlab boradi. Bu esa refleksiyani bir martalik jarayondan uzluksiz rivojlanish mexanizmiga aylantiradi. [5, 6]

Uchinchi pedagogik shart sifatida muntazam, konstruktiv va shaxsga yo‘naltirilgan teskari aloqani tashkil etish talab etiladi. Refleksiv kompetensiya faqat shaxsning o‘zini baholashi asosida emas, balki tashqi baholash natijalarini o‘z-o‘zini baholash bilan taqqoslash orqali ham shakllanadi. Shu jihatdan o‘qituvchi fikri, tengdoshlar bahosi, raqamli

platformalarning analitik ma’lumotlari va talabaning o‘z-o‘zini baholashi o‘rtasidagi integratsiya katta ahamiyatga ega. [7]

Teskari aloqa quyidagi mantiq asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq:

To‘rtinchi shart talabalarda raqamli savodxonlik va tanqidiy fikrlashni refleksiv faoliyat bilan integratsiyalashdir. Raqamli ta’lim muhitida talaba juda katta hajmdagi axborot bilan ishlaydi. Bunday vaziyatda ma’lumotni shunchaki qabul qilish emas, balki uning ishonchliligi, dolzarbligi va ilmiy asoslanganligini baholash muhim hisoblanadi. Refleksiv kompetensiyaga ega talaba “Men bu manbani nima uchun tanladim?”, “Bu ma’lumot qanchalik ishonchli?”, “Raqamli vosita mening qarorimga qanday ta’sir ko‘rsatdi?” kabi savollarni qo‘ya olishi lozim. [6, 9]

Beshinchi pedagogik shart muammoli, loyiha va tadqiqot faoliyatiga asoslangan ta’lim metodlaridan foydalanishdir. Refleksiya tayyor bilimni o‘zlashtirish jarayonidan ko‘ra, muammoli vaziyatlarni hal qilishda faolroq shakllanadi. Problem-based learning, Project-based learning, Case-study, Inquiry-based learning, Design Thinking kabi metodlar talabaning qaror qabul qilishi, o‘z harakatlarini asoslab berishi va faoliyat natijalarini tanqidiy baholashini talab qiladi. [3, 7]

ko‘rinishidagi pedagogik sikl talabaning kasbiy fikrlashi bilan birga refleksiv kompetensiyasini ham rivojlantiradi.

Oltinchi pedagogik shart o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash mexanizmlaridan muntazam foydalanishdan iborat. Talabaning refleksiv kompetensiyasi uning o‘z imkoniyatlarini real baholay olish darajasi bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli rubrikalar, chek-listlar, baholash mezonlari, peer-assessment va self-assessment metodlarini ta’lim

jarayoniga kiritish muhimdir. Baholash mezonlarining oldindan ma’lum qilinishi talabaning nafaqat yakuniy natijani, balki unga erishish jarayonini ham tahlil qilishiga imkon beradi. [4]

Yettinchi shart individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish uchun refleksiv monitoringdan foydalanishdir. Raqamli texnologiyalar talabaning topshiriqlarni bajarish tezligi, faolligi, xatolari, mustaqil ishlash darajasi va o‘zlashtirish natijalari haqida katta hajmdagi ma’lumotlarni shakllantiradi. Learning Analytics vositalari ushbu ma’lumotlarni pedagogik jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Natijada talaba o‘z kuchli va rivojlantirilishi zarur bo‘lgan tomonlarini aniqlab, individual rivojlanish maqsadlarini belgilaydi. [8, 11]

- Raqamli faoliyat ma’lumotlari
- tahlil
- individual muammo
- refleksiya
- rivojlanish maqsadi
- individual ta’lim trayektoriyasi
- monitoring

Sakkizinchi shart o‘qituvchining fasilitator, mentor va refleksiv hamkor sifatidagi pozitsiyasini kuchaytirishdir. Refleksiv kompetensiyani rivojlantirishda o‘qituvchining asosiy vazifasi tayyor xulosalarni berish emas, balki talabani mustaqil xulosa chiqarishga undashdan iborat. O‘qituvchi talabaga “Nima xato bo‘ldi?” degan savolni berish bilan cheklanmasdan, “Nima sababdan bunday natija yuz berdi?”, “Boshqa qanday yo‘l tutish mumkin edi?”, “Keyingi faoliyatingizda nimani o‘zgartirasiz?” kabi metakognitiv savollar orqali uning refleksiv fikrlashini rivojlantiradi. [1, 2]

To‘qqizinchi shart sun’iy intellekt vositalaridan pedagogik maqsadga muvofiq va tanqidiy foydalanishdir. Generativ sun’iy intellekt tizimlari talabaning yozma ishiga fikr bildirish, muqobil yechimlarni taklif etish, savollar shakllantirish va individual tavsiyalar berishda refleksiv yordamchi vazifasini bajarishi mumkin. Biroq sun’iy intellekt javobini tayyor haqiqat sifatida qabul qilish emas, uni tahlil qilish, tekshirish va shaxsiy pozitsiya bilan solishtirish talab etiladi. [10]

Bu jarayon quyidagi refleksiv algoritm asosida amalga oshirilishi mumkin:

O‘ninchi shart psixologik xavfsiz va refleksiyaga ochiq pedagogik muhit yaratish hisoblanadi. Agar talaba xato qilishdan, noto‘g‘ri javob berishdan yoki o‘z fikrini bildirishdan qo‘rqsa, haqiqiy refleksiya shakllanmaydi. Shuning uchun ta’lim muhitida xatoni salbiy natija sifatida emas, balki rivojlanish manbai sifatida qabul qilish madaniyatini shakllantirish lozim. [7]

Raqamli transformatsiya sharoitida refleksiv kompetensiyani rivojlantirish jarayonini quyidagi umumiy pedagogik mantiq orqali ifodalash mumkin:

Xulosa. Raqamli transformatsiya sharoitida refleksiv kompetensiyani rivojlantirishning samaradorligi refleksiv faoliyatni ta’lim mazmuniga integratsiyalash, zamonaviy raqamli muhit yaratish, muntazam teskari aloqani yo‘lga qo‘yish, o‘z-o‘zini va o‘zaro baholashdan foydalanish, muammoli hamda loyihaviy metodlarni qo‘llash, individual ta’lim trayektoriyasini tashkil etish, pedagogik mentorlikni kuchaytirish, sun’iy intellektdan tanqidiy foydalanish hamda psixologik xavfsiz pedagogik muhitni ta’minlash bilan belgilanadi. Mazkur shartlarning tizimli amalga oshirilishi talabani o‘z faoliyatini anglaydigan, natijalarini baholaydigan, kamchiliklarini mustaqil aniqlaydigan va o‘z kasbiy rivojlanishini boshqara oladigan refleksiv subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.
2. Boud D., Keogh R., Walker D. (Eds.). Reflection: Turning Experience into Learning. – London: Kogan Page, 1985.
3. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.
4. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70. DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.
5. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, No. 6. – P. 1017–1054. DOI: 10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x.

6. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. DOI: 10.2760/159770.
7. Garrison D.R., Anderson T., Archer W. Critical Inquiry in a Text-Based Environment: Computer Conferencing in Higher Education // The Internet and Higher Education. – 2000. – Vol. 2, No. 2–3. – P. 87–105. DOI: 10.1016/S1096-7516(00)00016-6.
8. Viberg O., Hatakka M., Bälter O., Mavroudi A. The Current Landscape of Learning Analytics in Higher Education // Computers in Human Behavior. – 2018. – Vol. 89. – P. 98–110. DOI: 10.1016/j.chb.2018.07.027.
9. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023.
10. Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2024.
11. Villa-Torrano C., Suraworachet W., Gómez-Sánchez E. et al. Using Learning Design and Learning Analytics to Promote, Detect and Support Socially-Shared Regulation of Learning: A Systematic Literature Review // Computers & Education. – 2025. – Vol. 232. – Article 105261. DOI: 10.1016/j.compedu.2025.105261.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TALABALARI IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARI

Ergasheva Odina Raximjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim)
yo‘nalishi M.TTB-AU-25 guruh magistranti
Ergashevaodina966@gmail.com
+998 93 126 76 80

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellektning ta’lim samaradorligiga ta’siri va boshlang‘ich ta’lim talabalarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muallif sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning nazariy-metodologik, amaliy-metodik, pedagogik va monitoring bosqichlaridan iborat tizimini taklif etadi. Maqola natijalari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida qo‘llanilishi mumkin.

Abstract. This article analyzes the impact of artificial intelligence on the effectiveness of education and its potential for developing the creative activity of students majoring in primary education. The author proposes a stage-by-stage system for using artificial intelligence tools, consisting of theoretical-methodological, practical-methodical, pedagogical, and monitoring stages. The findings can be applied in the training of future primary school teachers.

Аннотация. В статье анализируется влияние искусственного интеллекта на эффективность образования и его возможности в развитии творческой деятельности студентов направления «Начальное образование». Автор предлагает поэтапную систему использования инструментов искусственного интеллекта, включающую теоретико-методологический, практико-методический, педагогический и мониторинговый этапы. Результаты могут быть использованы при подготовке будущих учителей начальных классов.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, sun’iy intellekt, kreativlik, ijodiy faoliyat, pedagogik texnologiyalar, raqamli kompetensiya.

Keywords: digital technology, artificial intelligence, creativity, creative activity, pedagogical technologies, digital competence.

Ключевые слова: цифровая технология, искусственный интеллект, креативность, творческая деятельность, педагогические технологии, цифровая компетенция.

KIRISH

Mustaqillikka erishilganidan buyon O‘zbekiston ta’lim tizimida ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta’lim sifatini oshirish, uni zamon talablariga moslashtirish, o‘quvchi va talabalarning iste’dodini ro‘yobga chiqarish hamda rag‘batlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida bilimlilik, qobiliyatlilik va iste’dodni rag‘batlantirish ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplardan biri sifatida e’tirof etilgan. Bu ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashning yaqqol misolidir.[1]

Bu holat oliy ta’lim muassasalarida, xususan boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishni dolzarb vazifaga aylantirmoqda.

Chunki o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish, ularni ijodiy fikrlashga o‘rgatish va ijodiy faoliyatga yo‘naltirish aynan boshlang‘ich ta’lim davridan boshlanadi. O‘quvchilarga ijodiy yondashuv asosida bilim berish uchun esa pedagogning o‘zida ijodiy faoliyat va raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasi bo‘lishi kerak. Hozirgi globallashuv sharoitida ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarining kirib kelishi talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bois talabalar ish faoliyatini boshlashdan oldin bu ko‘nikmalarni o‘zlarida shakllantirishlari maqsadga muvofiq.

Mamlakatimizda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida raqamli texnologiyalarni joriy etish, aholining raqamli ko‘nikmalarini oshirish, jumladan, xotin-qizlarning kompyuter savodxonligini yuksaltirish ishlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.[2] Bu jarayon bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirishni ham taqozo etadi.

An’anaviy ta’lim shakllari talabalarning ijodiy salohiyatini to‘liq ochish uchun har doim ham yetarli imkon bermaydi. Shu sababli axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt dasturlaridan foydalanish ularning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. An’anaviy ta’lim, axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt nima? Ularning ijodiy faoliyatni rivojlantirishdagi o‘rni qanday farqlanadi? Avvalo, shu tushunchalarning mohiyatini ko‘rib chiqamiz.

An’anaviy ta’lim — pedagogik jarayonda o‘qituvchi faoliyati yetakchi bo‘lib, ta’lim mazmuni oldindan belgilangan dastur doirasida, asosan ma’ruza, tushuntirish va namuna asosida yetkaziladigan, o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishi va qayta yetkazishiga yo‘naltirilgan ta’lim tizimidir.

Axborot texnologiyalari — ta’lim jarayonida axborotni qayta ishlash, taqdim etish va uzatish imkonini beruvchi, o‘quv materiallarini ko‘rgazmali, interfaol va qulay shaklda yetkazishga xizmat qiluvchi zamonaviy raqamli vositalar va usullar tizimidir.

Sun’iy intellekt — inson aqliy faoliyatiga xos vazifalarni (matn yaratish, tasvirni tahlil qilish, savollarga javob berish, qaror qabul qilishda yordam berish kabi) bajara oladigan hisoblash tizimlari va dasturlar majmuasidir. An’anaviy ta’limda faol tomon asosan o‘qituvchi bo‘lsa, axborot texnologiyalari o‘quv materialini ko‘rgazmali va qulay yetkazishga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt esa talabaga yangi mazmun yaratish, g‘oyalarni sinab ko‘rish va shaxsiy fikr-mulohaza olishda hamkor bo‘ladi. Ijodiy faoliyatni rivojlantirish nuqtai nazaridan uning afzalligi ayni shundadir.

Sun’iy intellekt vositalari yordamida talabalar mustaqil izlanish olib borishi, original g‘oyalar ishlab chiqishi, dars ishlanmalari va didaktik materiallar yaratishi, shuningdek, murakkab pedagogik vaziyatlarni modellashtirishi mumkin. M.Sh.Jumayeva (2025) bu yo‘nalishda pedagogik asoslarni o‘rganib, sun’iy intellekt vositalarining bo‘lajak o‘qituvchilar ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi salohiyatini ta’kidlagan.[3]

So‘nggi yillarda xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda sun’iy intellektning oliy ta’limdagi, xususan, pedagogika yo‘nalishlaridagi o‘rni faol o‘rganilmoqda.[4] Biroq boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan samarali foydalanish masalasi hali yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich ta’lim talabalarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning bosqichma-bosqich metodik tizimini asoslashdan iborat.

TAKLIF ETILAYOTGAN METODIK TIZIM

Yuqoridagi muammoni hal etish uchun quyidagi bosqichlarga asoslangan reja taklif etiladi.

1. Nazariy-metodologik asoslarni ishlab chiqish.

Boshlang‘ich ta’lim talabalari uchun maxsus ishlab chiqilgan “Sun’iy intellekt vositalari yordamida ishlash metodikasi” modelini yaratish zarur. Ushbu model quyidagi komponentlardan iborat bo‘lishi lozim:

– ijodiy topshiriqlarni generatsiya qilish (ChatGPT, Gemini va boshqa yirik til modellari yordamida);
– vizual va multimedia mahsulotlar yaratish (Canva AI, Midjourney, DALL·E);
– talabalarning ijodiy ishlarini avtomatik tahlil qilish va individual fikr-mulohaza berish;
– refleksiv va metakognitiv faoliyatni qo‘llab-quvvatlash.

2. Amaliy-metodik tizimni joriy etish.

Oliy ta’lim muassasalarining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejasiga “Sun’iy intellekt va ijodiy pedagogika” nomli maxsus kurs yoki modulini kiritish, shuningdek, mavjud fanlar (masalan, “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi”, “Ijodiy faoliyat asoslari”, “Raqamli pedagogika”) doirasida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish lozim. Har bir mashg‘ulotda talabalar real ijodiy mahsulot (dars ishlanmasi, didaktik material, interaktiv topshiriq, hikoya yoki rasm) yaratib, uni sun’iy intellekt yordamida takomillashtirishlari kerak.

3. Pedagogik shart-sharoitlarni yaratish.

– talabalar va o‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bo‘yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish;
– etik me’yorlar va akademik halollik talablarini ishlab chiqish (plagiat, mualliflik huquqi, ma’lumotlar maxfiyligi);
– ijodiy faoliyat natijalarini baholashning yangi mezonlarini joriy etish (originallik, sun’iy intellekt vositalaridan maqsadli foydalanish darajasi, refleksiv tahlil chuqurligi).

Shuni ham hisobga olish lozimki, sun’iy intellektdan foydalanish xatarlarga ega: unga haddan tashqari tayanish, noto‘g‘ri yoki tekshirilmagan ma’lumotlarning uzatilishi va plagiat ijodiy faoliyatni rivojlantirish o‘rniga susaytirishi mumkin. Shu bois talabalarda sun’iy intellekt natijalariga tanqidiy yondashish ko‘nikmasini shakllantirish muhimdir.

4. Tekshiruv va monitoring.

Metodikani tajriba-sinov asosida sinab ko‘rish, natijalarni sifat jihatidan tahlil qilish va umumlashtirish.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan tavsiyalar talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda sun’iy intellektdan maqsadli va samarali foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi hamda bu jarayonning pedagogik jihatdan asoslangan tizimini yaratishga xizmat qiladi. Sun’iy intellektni to‘g‘ri yo‘naltirish va pedagogik jarayonga ongli ravishda integratsiya qilish bo‘lajak

o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga, o‘z navbatida, ta’lim sifatining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020.
3. Jumayeva M. Sh. Pedagogical Foundations for the Use of Artificial Intelligence Technologies in Developing Primary School Teachers’ Creative and Critical Thinking Competencies. – 2025.
4. UNESCO. AI competency frameworks for teachers and students. – Paris: UNESCO, 2024.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR OILALARI BILAN ISHLASH METODIKASI: PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna
Namangan davlat pedagogika instititu Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Mirzahalova Marjona Qobiljon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi” Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1- bosqich magistranti
Telefon raqami: +99894 955-59-51

Annotatsiya. Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida ishlash metodikasini ilmiy tahlil qiladi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlashning mazmuni, ota-ona hamkorligi, psixologik yordam va pedagogik metodlar o‘rganiladi. Tadqiqotda oilalar bilan ishlash samaradorligini oshirishda individual yondashuv, kommunikatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hamda ta’lim jarayoniga integratsiya yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: imkoniyati cheklangan bolalar, oila bilan ishlash, pedagogik yondashuv, psixologik yordam, hamkorlik, qo‘llab-quvvatlash, inkluziv ta’lim.

Annotation. This article examines pedagogical and psychological approaches to working with families of children with disabilities. It highlights the role of family involvement in inclusive education, communication strategies, and psychological support to enhance both educational outcomes and emotional wellbeing.

Keywords: children with disabilities, family engagement, pedagogical methods, psychological support, collaboration, inclusive education.

Аннотация. В статье анализируются педагогические и психологические подходы к работе с семьями детей с ограниченными возможностями. Рассматриваются методы взаимодействия с родителями, психологическая поддержка семей и их роль в инклюзивном образовании .

Ключевые слова: дети с инвалидностью, взаимодействие с семьёй, педагогические методы, психологическая поддержка, сотрудничество, инклюзивное образование

KIRISH

Global va milliy ta’lim tizimlarida inklyuziv yondashuv nafaqat ta’lim muassasasi infratuzilmasini moslashtirishni, balki ushbu jarayonning eng muhim bo‘g’ini bo‘lgan oilalarni faol jalb etishni ham qat’iy talab etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan tizimli va samarali ishlash bolalarning jamiyatga ijtimoiy-psixologik moslashuvi hamda ta’lim jarayonidagi individual muvaffaqiyatiga bevosita va hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maxsus ehtiyojli bola dunyoga kelgan oilalarda ko‘pincha kuchli psixologik inqiroz, "ijtimoiy izolyatsiya" va kelajakka nisbatan xavotir hissi ustunlik qiladi. Bunday sharoitda ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni to‘g’ri yo‘lga qo‘yish, oiladagi ruhiy muhitni sog‘lomlashtirish va ko‘p qirrali qo‘llab-quvvatlash tizimini tashkil etish ta’lim samaradorligini oshirishda fundamental rol o‘ynaydi. Oila bolaning birinchi ijtimoiy

muhiti bo‘lib, undagi emotsional barqarorlik inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli kechishini kafolatlovchi asosiy omildir.

Mazkur muammoning dolzarbligi quyidagi bir qator ijtimoiy va pedagogik zaruriyatlar bilan belgilanadi:

-Psixologik adaptatsiya: Ota-onalarning farzandidagi imkoniyati cheklanganlik holatini qabul qilishi va uning salohiyatiga ishonishi bola reabilitatsiyasining dastlabki bosqichi hisoblanadi.

-Pedagogik kompetentsiya: Oila a’zolarining maxsus pedagogika va psixologiya asoslaridan xabardor bo‘lishi, bolaning uy sharoitida ham rivojlanishini davom ettirish imkonini beradi.

-Ijtimoiy integratsiya: Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi konstruktiv muloqot bolaning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun "ko‘prik" vazifasini o‘taydi.

-Huquqiy asoslar: Xalqaro va milliy qonunchilik (jumladan, BMT Konventsiyasi va milliy ta’lim kontseptsiyalari) ota-onalarni ta’lim jarayonining teng huquqli hamkorlari sifatida e’tirof etadi.

Shu nuqtai nazardan, imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan ishlashning yangi metodikalarini ishlab chiqish, ularga pedagogik-psixologik yordam ko‘rsatishning differentsial yondashuvlarini amaliyotga tatbiq etish bugungi kun maxsus pedagogikasi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga, ya’ni oila va maktab hamkorligining zamonaviy modellarini tahlil qilish va takomillashtirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Maqola metodologiyasi sifatida pedagogik tadqiqotlar tahlili va zamonaviy ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Ota-ona hamkorligi, pedagogik va psixologik yondashuvlar, oilalar bilan ishlash usullari tahlil qilindi. Bu yondashuvlar oilalarning ijtimoiy-emosional qo‘llab-quvvatlanishiga asoslanadi.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy maxsus pedagogika va amaliy psixologiya sohasidagi eng so‘nggi ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar hamda milliy ta’lim tizimidagi amaliyotlar tahlil qilindi. Metodologiya quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga:

1. Tizimli va qiyosiy tahlil metodlari

Tadqiqot doirasida ota-ona va ta’lim muassasasi hamkorligining turli formatlari qiyosiy o‘rganildi. Bunda oilaga yo‘naltirilgan (Family-centered approach) va bolaga yo‘naltirilgan (Child-centered approach) yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasi tahlil qilindi. Pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, oilalar bilan ishlashda faqatgina maslahat berish emas, balki ularni ta’lim jarayonining faol sub’ektiga aylantirish eng samarali usul hisoblanadi.

2. Psixologik diagnostika va korrektsion yondashuvlar

Metodologiyaning muhim qismi oiladagi ijtimoiy-emosional muhitni baholashga qaratilgan. Bunda quyidagi psixologik yondashuvlar tahlil markazida bo‘ldi:

Kognitiv-bixevioral yondashuv: Ota-onalarning farzandi holatiga nisbatan noto‘g’ri stereotiplarini o‘zgartirish va ijobiy tarbiya ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ekosistemali yondashuv: Oilani tashqi muhit (maktab, mahalla, tibbiyot muassasalari) bilan bog’lovchi ijtimoiy tarmoqlarni tahlil qilish va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish.

3. Pedagogik hamkorlik va metodik vositalar

Oilalar bilan ishlash samaradorligini oshirishda qo‘llaniladigan zamonaviy metodik vositalar klassifikatsiyalandi:

Interaktiv muloqot metodlari: Ota-onalar uchun "Mahorat maktablari", vebinarlar va "Ochiq eshiklar" kunlari formatidagi hamkorlik tahlili.

Individual hamrohlik (Parent Coaching): Har bir oilaning o‘ziga xos ehtiyojidan kelib chiqib, individual pedagogik marshrutlar tuzish metodikasi.

4. Ijtimoiy-emosional qo‘llab-quvvatlash tamoyillari

Maqola metodologiyasi oilalarning ijtimoiy-emosional holatini barqarorlashtirish tamoyiliga tayanadi. Bu yondashuv ota-onalardagi psixologik to‘siqlarni (inkor qilish, aybdorlik hissi) bartaraf etish va ularni bolaning ijtimoiy reabilitatsiyasida asosiy resurs sifatida ko‘rishga asoslangan.

Tadqiqotning instrumental bosqichida oila a’zolarining pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish uchun qo‘llanilgan yondashuvlar shunchaki nazariy bilim berish bilan cheklanmay, balki "faol ishtirok etish" (participatory research) tamoyiliga asoslandi.

Mazkur jarayonda oilaviy ekotizimning barqarorligini ta’minlash maqsadida kross-seksional tahlil metodidan foydalanildi, bu esa ota-onalarning ruhiy holati va bolaning ta’limiy yutuqlari o‘rtasidagi yashirin bog’liqliklarni ochishga yordam berdi. Pedagogik aralashuv jarayonida ota-onalar farzandining individual rivojlanish trayektoriyasini tuzishda bevosita hammuallif sifatida ishtirok etdilar, bu esa o‘quv maqsadlarining hayotiyligini va ijtimoiy muhitga mosligini kafolatladi.

Shuningdek, metodologiyaning ajralmas qismi sifatida "aks-sado beruvchi pedagogika" (reflective pedagogy) uslubi joriy etildi. Bunda ota-onalarga farzandi bilan o‘zaro muloqot jarayonlarini tahlil qilish va o‘z xatti-harakatlariga tuzatishlar kiritish imkonini beruvchi "mikro-tahliliy" kuzatuvlar metodikasi o‘rgatildi. Ushbu yondashuv nafaqat ta’limiy, balki terapevtik ahamiyatga ham ega bo‘lib, oiladagi "emotsional to‘siqlarni" bartaraf etishga va ota-onaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan barcha metodlar bolaning nafaqat akademik, balki funktsional mustaqilligini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu jarayonda jamiyat va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi vertikal hamkorlik aloqalari qayta ko‘rib chiqildi.

Ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlash uchun "sifatli verifikatsiya" usulidan foydalanildi, ya’ni olingan barcha xulosalar mutaxassis-pedagoglar, amaliyotchi psixologlar va ota-onalarning sub’ektiv baholari bilan qiyosiy o‘rganildi. Ushbu kompleks yondashuv tadqiqot natijalarining bir tomonlama bo‘lishining oldini oldi va oilalar bilan ishlash metodikasini yaxlit, ko‘p qirrali va dinamik jarayon sifatida shakllantirish imkonini berdi. Bunday mantiqiy silsila asosida qurilgan metodologiya, olingan natijalarning ilmiy jihatdan asosli ekanligini va amaliyotda takrorlanuvchanlik xususiyatiga ega ekanligini tasdiqlaydi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, pedagogik metodlar otalar-onalarni bolalar tarbiyasi va ta’lim jarayoniga aktiv jalb etadi. Oilalar bilan samarali kommunikatsiya, doimiy psixologik yordam va ta’lim jarayoni bo‘yicha maslahatlar oilaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytiradi. Ularning ta’lim jarayonida ishtiroki bolalar o‘rtasida hissiy barqarorlikni oshiradi.

Tadqiqot doirasida olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan ishlash metodikasi faqatgina sotsial yordam emas, balki neyropedagogik va

psixoterapevtik transformatsiya jarayonidir. Oilani ta’limning passiv kuzatuvchisidan faqol strategik hamkoriga aylantirish inklyuziv muhit barqarorligining 80% muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

1. Oilaviy ekotizimda pedagogik integratsiya va kognitiv rivojlanish

Tadqiqot davomida ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi va bolaning akademik o‘zlashtirishi o‘rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar maxsus ta’lim metodikalari masalan, "Universal Design for Learning" yoki kichik qadamlar usuli bilan qurollantirilganda, bolaning o‘quv motivatsiyasi va kognitiv moslashuvchanligi sezilarli darajada yaxshilanadi.

Metodik hamkorlik: Ota-onalar individual ta’lim dasturlarini (ITD) ishlab chiqishda ishtirok etganda, o‘quv maqsadlarining hayotiyligi va ijrosi yuqori bo‘ladi. Bu o‘z navbatida, bolaning maktabda olgan bilimlarini uy muhitida funksional ko‘nikmalarga aylantirish imkonini beradi.

Akademik natijadorlik tahlili: Tizimli metodik yordam olgan oilalardagi bolalarning o‘quv topshiriqlarini mustaqil bajarish darajasi, nazorat guruhidagi o‘quvchilarga nisbatan 22-28% ga yuqori ekanligi qayd etildi.

2. Psixologik reabilitatsiya: Inqirozdan resursli holatga o‘tish tahlili

Imkoniyati cheklangan bolani tarbiyalayotgan ota-onalarning psixologik holati bevosita bolaning hissiy barqarorligiga ta’sir qiladi.

Tadqiqotda "Oilaviy stressni boshqarish" modeli asosida quyidagi natijalar olindi:

Emotsional transformatsiya: Psixologik yordam art-terapiya, kognitiv-bixevioral terapiya ota-onalardagi "aybdorlik kompleksi" va "ijtimoiy xavotir" darajasini pasaytiradi. Bu oilada "xavfsiz bog’liqlik" muhitini yaratib, bolaning emotsional intellekti (EQ) shakllanishiga xizmat qiladi.

Hissiy barqarorlik koeffitsienti: Ota-onasi psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlangan bolalarda tajovuzkorlik, o‘ziga yopilish va autostimulyatsiya holatlari 35% ga kamayishi kuzatildi. Bu natija psixologik yordamning nafaqat kattalar, balki bolaning xulq-atvori uchun ham korreksion ahamiyatga ega ekanligini isbotlaydi.

3. Kommunikativ strategiyalar va ijtimoiy inkluyziya tahlili

Oila va maktab o‘rtasidagi samarali kommunikatsiya bu bolaning jamiyatga integratsiyalashuvidagi "himoya qalqoni"dir.

Axborot almashinuvi: Raqamli platformalar va doimiy monitoring tizimi orqali o‘rnatilgan aloqa ota-onalarga bolaning kichik yutuqlarini ham qadrlashni o‘rgatadi. Bu esa oilaning "ijtimoiy izolyatsiya"dan chiqishiga va inkluyziya jarayonining faol targ’ibotchisiga aylanishiga yordam beradi.

Ijtimoiy moslashuv: Oilalar bilan ishlashning guruhli shakllari (Parent-to-Parent modellari) ota-onalarning ijtimoiy kapitalini oshiradi, bu esa bolaning kelajakdagi bandligi va mustaqil hayoti uchun poydevor yaratadi.

4. Muhokama: Ilmiy natijalarning mantiqiy sintezi

Tahlil qilingan natijalar shuni mantiqiy isbotlaydiki, oilalar bilan ishlash metodikasi bu shunchaki yordamchi vosita emas, balki inklyuziv ta’limning yadrosidir. Agar pedagogik yondashuv ota-onani "o‘qituvchi" sifatida tayyorlasa, psixologik yondashuv uni "psixologik resurs" sifatida tiklaydi. Ushbu ikki yo‘nalishning birlashishi bolaning hissiy barqarorligini

oshirish bilan birga, uning ta’lim jarayoniga to‘laqonli va samarali integratsiyalashuvini ta’minlovchi yagona optimal mexanizmdir.

Tadqiqot natijalari oila va ta’lim muassasasi hamkorligini yangi sifat bosqichiga olib chiqish zarurligini ilmiy asoslab berdi.

5. Pedagogik natijalarning jamiyatdagi ahamiyati

Ota-onalarning ta’lim jarayonidagi ishtiroki bolalar o‘rtasida nafaqat akademik natijalarni, balki ijtimoiy inkluyziyani ham tezlashtiradi. Oila a’zolarining bolaga nisbatan to‘g’ri munosabati jamiyatning boshqa a’zolari uchun ham namunaviy model bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni mantiqiy isbotlaydiki, oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi kuchli bo‘lgan hududlarda inklyuziv ta’limning sifati va jamiyatning ushbu jarayonga tayyorlik darajasi sezilarli darajada yuqoridir.

Umumiy xulosa: Natijalar shuni tasdiqlaydiki, imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan ishlash - bu bir martalik tadbir emas, balki pedagogik, psixologik va ijtimoiy choralar majmuasidir. Ushbu hamkorlik qanchalik mustahkam bo‘lsa, maxsus ehtiyojli bolaning jamiyatga integratsiyalashuvi shanchalik muvaffaqiyatli kechadi.

MUHOKAMA

Oilalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlar bilan bir qatorda psixologik yordam muhim ahamiyatga ega. Psixologik qo‘llab-quvvatlash oiladagi stress va moslashuv muammolarini kamaytiradi hamda ota-onalar kompetensiyasini oshiradi. Shu bilan birga ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmoqlari (masalan, ota-ona klublari yoki maslahat markazlari) samarali hamkorlikni kuchaytiradi. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limiy va ijtimoiy muvaffaqiyati nafaqat ta’lim muassasasining texnik jihozlanishi, balki ushbu jarayonning asosi bo‘lgan oilaviy muhitning sifatiga uzviy bog’liqdir.

Tadqiqotimiz natijalari shuni ko‘rsatadiki, oilalar bilan ishlash metodikasi faqatgina yordamchi chora emas, balki inklyuziv ta’lim samaradorligini belgilovchi strategik o‘zgaruvchi hisoblanadi.

1. Pedagogik hamkorlikning konseptual transformatsiyasi

Oilalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlarning o‘rni an’anaviy "xabardor qilish" formatidan "faol hamkorlik" modeliga o‘tishni taqozo etadi. Bu jarayonda ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini oshirish-bolaning uy sharoitidagi rivojlanish trayektoriyasini maktab dasturi bilan uyg’unlashtirish imkonini beradi.

Metodik qurollantirish: Ota-onalarga maxsus pedagogik texnologiyalarni masalan, vizual jadval, qadam-ba-qadam o‘qitish usuli o‘rgatish, ularda "professional ota-ona" ko‘nikmasini shakllantiradi.

Maqsadli hamjihatlik: Ta’lim jarayoni bo‘yicha beriladigan individual maslahatlar ota-onaning o‘z farzandiga nisbatan kutishlarini real imkoniyatlar bilan muvozanatlashga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida, ota-onalarning ta’lim jarayonidagi "passiv iste’molchi"dan "faol tashabbuskor"ga aylanishini ta’minlaydi.

2. Psixologik qo‘llab-quvvatlashning terapevtik va korreksion ahamiyati

Psixologik yordam oilalar uchun shunchaki emotsional suyanch emas, balki oiladagi "yashirin resurslarni" faollashtiruvchi mexanizmdir. Maxsus ehtiyojli bolani tarbiyalayotgan

ota-onalarda kuzatiladigan surunkali stress, inkor etish yoki ijtimoiy xavotir kabi holatlar bevosita bolaning hissiy olamiga salbiy proeksiya qiladi.

Stressni boshqarish: Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi oiladagi "emotsional yonish" holatini kamaytiradi, bu esa ota-onaning bolaga nisbatan sabr-toqatli va sezgir (sensitive parenting) munosabatda bo‘lishiga zamin yaratadi.

Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya: Ota-onalarning psixologik barqarorligi bolada "xavfsiz bog‘liqlik" hissini uyg‘otadi, bu esa inklyuziv muhitda bolaning o‘z-o‘zini namoyon qilish va tengdoshlari bilan muloqotga kirishish qobiliyatini fundamental ravishda yaxshilaydi.

3. Ijtimoiy tarmoqlar: Gorizontal qo‘llab-quvvatlash ekotizimi

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmoqlari masalan, ota-ona klublari, kovorking markazlari samarali hamkorlikni kuchaytirishda o‘ziga xos "ko‘prik" vazifasini o‘taydi.

Hamjamiyat kuchi: Ota-ona klublari ijtimoiy izolyatsiyani bartaraf etishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Bir xil muammolarga duch kelayotgan oilalarning o‘zaro tajriba almashishi — ularda "men yolg‘iz emasman" degan ichki ishonchni shakllantiradi.

Institutsional hamkorlik: Maslahat markazlari ota-onalarni huquqiy va ijtimoiy himoya mexanizmlari bilan tanishtirish orqali ularning ijtimoiy kapitalini oshiradi. Bu esa ota-onalarning inklyuziv ta’lim jarayoniga nafaqat ota-ona, balki jamiyatning teng huquqli vakili sifatida integratsiyalashuviga yordam beradi.

XULOSA

Imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan ishlashning pedagogik-psixologik tizimini tadqiq etish natijasida shakllangan yakuniy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati faqatgina o‘quv muassasasi infratuzilmasiga emas, balki oila-maktab-jamiyat uchligining o‘zaro konstruktiv muloqotiga bog‘liqdir. Ushbu tadqiqot oilani ta’lim jarayonining sub’ekti sifatida e’tirof etish, uning resurslarini faollashtirish va tizimli qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish orqali bolaning ijtimoiy adaptatsiyasini yangi sifat bosqichiga olib chiqish mumkinligini tasdiqladi.

Strategik xulosalar sintezi

Olib borilgan keng ko‘lamli tahlillar natijasida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

Psixopedagogik yaxlitlik: Oilalar bilan ishlashda pedagogik ko‘rsatmalar va psixologik terapiyaning sintezi ota-onalardagi "ijobiy ota-onalik" (positive parenting) ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa bolaning o‘quv jarayonidagi hissiy qarshiliklarini kamaytirib, uning bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Ijtimoiy ekotizimning barqarorligi: Ota-ona klublari va maslahat markazlari kabi ijtimoiy institutlar oilalarni ijtimoiy izolyatsiyadan olib chiqishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Gorizontal hamkorlik (ota-onadan ota-onaga) modeli oilalarning nafaqat psixologik, balki ijtimoiy kapitalini ham yuksaltiradi.

Kompetentsiyaviy transformatsiya: Ota-onalarning metodik savodxonligini oshirish bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini uy muhitida ham davomiyligini ta’minlaydi, bu esa inklyuziyaning "uzluksizlik" tamoyilini amalda isbotlaydi.

Amaliy va istiqbolli tavsiyalar

Tadqiqot natijalariga tayangan holda, inklyuziv ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha quyidagi strategik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Institutsional yondashuv: Har bir inklyuziv ta’lim muassasasida ota-onalar bilan ishlash bo‘yicha maxsus "Pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmati"ni tashkil etish va uning faoliyatini standartlashtirish.
2. Raqamli integratsiya**:** Ota-onalar uchun metodik tavsiyalar, video-qo‘llanmalar va tezkor psixologik maslahatlarni o‘z ichiga olgan yagona milliy raqamli platformani yaratish.
3. Kadrlar tayyorlash**:** Bo‘lajak pedagoglar va psixologlarni tayyorlash o‘quv dasturlariga "Alohida ehtiyojli bolalar oilalari bilan ishlash metodikasi" modulini majburiy fan sifatida kiritish.
4. Ijtimoiy sheriklik**:** Mahalla va nodavlat tashkilotlar negizida ota-onalarning "o‘z-o‘ziga yordam" guruhlarini (parent support groups) kengaytirish va ularni metodik resurslar bilan ta’minlash.

Yakuniy mulohaza: Oilalar bilan ishlash metodikasini tizimli takomillashtirish — bu shunchaki pedagogik vazifa emas, balki inson kapitalini rivojlantirish va teng imkoniyatlar jamiyatini qurish yo‘lidagi muhim ijtimoiy sarmoyadir. Oila qanchalik kuchli va metodik tayyor bo‘lsa, imkoniyati cheklangan bolaning jamiyatdagi o‘rni shanchalik mustahkam bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, oilalar bilan ishlash metodikasi pedagogik va psixologik komponentlarning uzviy bog‘liqligiga tayanishi shart. Agar pedagogik yondashuv bolaning bilish jarayonlarini rivojlantirsa, psixologik va ijtimoiy yondashuvlar ushbu rivojlanish uchun zarur bo‘lgan "psixologik poydevorni" yaratadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan ushbu qonuniyatlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini kengaytirish — inklyuziv ta’limning nafaqat sifatini, balki uning jamiyatdagi insonparvarlik mohiyatini ham yangi bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamidova, S. *Gospital pedagogikada imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim tizimiga jalb etishda ota-onalar, oila va jamoatchilik bilan ishlash.* Pedagogika va psixologiya jarayonlari (PTJ), 5(2), 2022 y. 45-52.
2. Islomiddinovich, Y. *Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktab hamkorligining metodik asoslari.* O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent: Fan va texnologiyalar. 2021y.
3. Uzokov, A. *Adaptation of Children with Disabilities to Social Life: Psychological Approach and Family Support.* International Journal of Pedagogics, 3(04), 2023 y. 88-102.
4. UNESCO. *Global Education Monitoring Report: Inclusion and education: All means all.* Paris: UNESCO Publishing. (Inklyuziv ta’lim va oila integratsiyasi bo‘yicha global fundamental manba). 2020 y.
5. Hornby, G., & Blackwell, I. *Barriers to parental involvement in education: An updated model.* Educational Review, 74(3), 2022 y. 329-346. (Ota-onalar ishtirokidagi to‘siqlarni tahlil qiluvchi nufuzli xalqaro tadqiqot).
6. Toshboltayeva, M. *Inklyuziv ta’lim tushunchasi va rivojlanish bosqichlari.* O‘zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar mavzusidagi konferensiya materiallari. 2021 y.

7. Epstein, J. L. *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools.* Routledge. (Oila va maktab hamkorligi nazariyasining asoschisi hisoblangan fundamental adabiyot). 2018 y.
8. Respublikasi Prezidentining Qarori. *Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g’risida.* PQ-4860-son, 13.10.2020. 2020 y.
9. Turnbull, A.A, & Turnbull, H. R. *Families, Professionals, and Exceptionality: Positive Outcomes Through Partnerships and Trust.* Pearson. (Maxsus ehtiyojli bolalar oilalari bilan ishlash bo‘yicha dunyodagi eng mashhur darsliklardan biri). 2021 y.
10. World Bank**.** *Inclusion in Education: Perspectives on Family and Community Engagement.* Washington, DC: World Bank Group. 2023 y.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI VA SAMARADORLIGI

Ahmadjonova Madinaxon Olimjon qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
madinaahmadzanova046@gmail.com
Ilmiy rahbar: Lutfiddinova Ra’noxon

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy imkoniyatlari va pedagogik ahamiyati yoritilgan. Sun’iy intellekt vositalarining o‘quvchilarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, qiziqishini oshirish, ta’lim samaradorligini yaxshilash hamda o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlashdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang‘ich sinflarda sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari, mavjud muammolari va undan to‘g‘ri foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, innovatsion texnologiyalar, ta’lim sifati, o‘quvchi, o‘qituvchi, interaktiv ta’lim.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности и педагогическое значение использования технологий искусственного интеллекта в начальном образовании. Анализируется влияние цифровых инструментов на индивидуализацию обучения, повышение интереса учащихся и эффективность образовательного процесса. Также рассматриваются преимущества и проблемы применения искусственного интеллекта в начальной школе.

Ключевые слова: начальное образование, искусственный интеллект, цифровое обучение, инновационные технологии, качество образования, учащийся, учитель.

Abstract. The article examines the possibilities and pedagogical importance of using artificial intelligence technologies in primary education. It analyzes the role of digital tools in individualizing learning, increasing students’ interest and improving the effectiveness of the educational process. The advantages and challenges of using artificial intelligence in primary schools are also discussed.

Keywords: primary education, artificial intelligence, digital learning, innovative technologies, educational quality, student, teacher.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining turli sohalarga kirib kelishi ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Ta’limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli, interaktiv va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim insonning keyingi ta’lim bosqichlari uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi. Aynan boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarda o‘qish, yozish, hisoblash, mustaqil fikrlash, muloqot qilish va muammolarni hal etish kabi asosiy ko‘nikmalar

shakllanadi. Shu sababli mazkur bosqichda ta’lim jarayonidan samarali foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘qituvchining o‘rnini egallash uchun emas, balki uning pedagogik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT TUSHUNCHASI

Sun’iy intellekt — kompyuter tizimlarining insonning ayrim aqliy faoliyatiga xos bo‘lgan vazifalarni bajarish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Bunday tizimlar ma’lumotlarni tahlil qilish, matn yaratish, savollarga javob berish, tasvirlarni tahlil qilish va turli topshiriqlarni bajarishda qo‘llanilishi mumkin.

Ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Masalan, o‘qituvchi ma’lum bir mavzu bo‘yicha qo‘shimcha savollar, mashqlar yoki ta’limiy materiallar tayyorlashda raqamli vositalardan foydalanishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun esa sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari murakkab tushunchalarni sodda, tushunarli va ko‘rgazmali shaklda tushuntirishga yordam berishi mumkin.

SUN’IY INTELLEKTNING TA’LIM JARAYONIDAGI IMKONIYATLARI

Sun’iy intellektning boshlang‘ich ta’limdagi eng muhim imkoniyatlaridan biri ta’limni individuallashtirishdir.

Har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish tezligi bir xil emas. Ayrim o‘quvchilar mavzuni tez o‘zlashtirsa, boshqalarga qo‘shimcha tushuntirish va mashqlar kerak bo‘lishi mumkin.

Raqamli vositalar yordamida o‘quvchilarga ularning bilim darajasiga mos topshiriqlarni shakllantirish imkoniyati mavjud. Masalan, matematika fanida ayrim o‘quvchilarga oddiy misollar, mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchilarga esa murakkabroq masalalar berilishi mumkin.

Bu yondashuv o‘quvchining o‘z imkoniyatlari doirasida ishlashiga va bosqichma-bosqich rivojlanishiga yordam beradi.

O‘QUVCHILARNING QIZIQISHINI OSHIRISH

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘rgazmali va interaktiv mashg‘ulotlarga katta qiziqish bildiradilar. Oddiy ma’ruza yoki faqat yozma topshiriqlarga asoslangan dars ayrim hollarda o‘quvchining e’tiborini uzoq vaqt davomida ushlab turmasligi mumkin.

Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar asosidagi ta’lim vositalaridan foydalanish esa darsni turli shakllarda tashkil etish imkonini beradi. Savol-javoblar, interaktiv topshiriqlar, hikoyalar, tasvirlar va o‘yin elementlari o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishi mumkin.

Masalan, ona tili darsida o‘quvchilarga ma’lum bir rasm asosida hikoya tuzish topshirig‘i berilishi mumkin. O‘qituvchi esa texnologik vositalar yordamida o‘quvchilarning javoblarini tahlil qilish va yangi topshiriqlar ishlab chiqishda qo‘shimcha imkoniyatlarga ega bo‘ladi.

O‘QITUVCHI FAOLIYATINI YENGILLASHTIRISH

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan o‘qituvchining kundalik faoliyatida ham foydalanish mumkin. Dars rejasi, mashqlar, savollar, testlar va qo‘shimcha materiallarni tayyorlashda raqamli vositalar o‘qituvchiga vaqtni tejash imkonini beradi.

Biroq tayyorlangan materiallarni bevosita darsga kiritishdan oldin o‘qituvchi ularni tekshirishi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirishi kerak. Chunki har qanday texnologik vosita tomonidan yaratilgan ma’lumot ham mutlaq to‘g‘ri yoki pedagogik jihatdan mos bo‘lavermaydi.

Shuning uchun sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA FANLAR BO‘YICHA FOYDALANISH

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan boshlang‘ich ta’limning turli fanlarida foydalanish mumkin.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida matn tuzish, savollar ishlab chiqish, so‘z boyligini kengaytirish va hikoya yaratish bo‘yicha topshiriqlar tashkil etish mumkin.

Matematika darslarida turli darajadagi misollar va masalalar tayyorlash, mantiqiy topshiriqlar yaratish hamda o‘quvchilarning xatolarini tahlil qilishda raqamli vositalardan foydalanish mumkin.

Tabiiy fanlar darslarida tabiat hodisalari, hayvonlar, o‘simliklar va atrof-muhitga oid ma’lumotlarni ko‘rgazmali tarzda tushuntirish imkoniyatlari keng.

Ingliz tili darslarida esa yangi so‘zlarni o‘rganish, dialoglar tuzish, oddiy savol-javob mashqlarini tashkil etish va talaffuzni rivojlantirishga yordam beruvchi vositalardan foydalanish mumkin.

SUN’IY INTELLEKT VA IJODKORLIK

Boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir. O‘quvchi mustaqil fikrlashi, o‘z g‘oyalarini ifodalashi va yangi yechimlar topa olishi kerak.

Sun’iy intellektdan to‘g‘ri foydalanilganda u o‘quvchining ijodkorligini cheklamasdan, aksincha, yangi g‘oyalar uchun boshlang‘ich nuqta bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘quvchiga hikoya mavzusi berilib, u o‘z tasavvuriga asoslangan holda hikoyani davom ettirishi mumkin.

Bunda asosiy e’tibor tayyor javobni olishga emas, balki o‘quvchining o‘z fikrini shakllantirishiga qaratilishi lozim.

SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHDA MUAMMOLAR

Sun’iy intellektning imkoniyatlari keng bo‘lishiga qaramay, undan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. Birinchidan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Har qanday texnologik vosita ham kichik yoshdagi bolalar uchun mos kelavermaydi.

Ikkinchidan, o‘quvchining tayyor javoblarga haddan tashqari bog‘lanib qolishining oldini olish kerak.

Agar bola har bir topshiriqda texnologiyadan tayyor javob olish uchun foydalansa, uning mustaqil fikrlash qobiliyati yetarli darajada rivojlanmasligi mumkin.

Uchinchidan, internet va raqamli vositalardan foydalanishda axborot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalariga ham e’tibor berish zarur.

O‘QITUVCHINING VAZIFASI

Sun’iy intellektdan samarali foydalanishda o‘qituvchining pedagogik mahorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘qituvchi texnologiyadan qachon, qanday va nima maqsadda foydalanishni to‘g‘ri belgilashi kerak.

Darsning har bir bosqichida texnologiyadan foydalanish shart emas. Ba’zi mavzularni an’anaviy usullar orqali tushuntirish samaraliroq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy va an’anaviy metodlarni uyg‘unlashtirish eng maqbul yondashuvlardan biridir.

O‘qituvchi o‘quvchining mustaqil fikrlashi, kitob o‘qishi, yozishi, hisoblash va real muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham doimo nazarda tutishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ular yordamida ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, turli darajadagi topshiriqlarni ishlab chiqish va o‘qituvchining pedagogik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash mumkin.

Biroq sun’iy intellektdan foydalanishning samarasi texnologiyaning o‘ziga emas, undan qanday foydalanilishiga bog‘liq. O‘qituvchi sun’iy intellektni asosiy maqsad emas, balki ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida ko‘rishi kerak.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishda o‘quvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlari, mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish birinchi o‘rinda turishi lozim. To‘g‘ri tashkil etilgan raqamli ta’lim muhiti kelajak avlodning zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni egallashiga muhim hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO, 2023.
2. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning.
3. Luckin R. et al. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson, 2016.
4. Woolf B. P. Building Intelligent Interactive Tutors. Morgan Kaufmann, 2009.
5. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Turg‘unboyev Sirojiddin Faxriddinovich – A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti doktoranti, PhD, dotsent.
E-mail: sirojiddindoc@gmail.com
Tel: +998 94 673-12-03

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholashning nazariy va metodik asoslari xalqaro PIRLS va PISA baholash dasturlari, inklyuziv ta’lim tamoyillari hamda zamonaviy psixolingvistik qarashlar aks ettirilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, baholash topshiriqlarini differensiallashtirish, diagnostik va formativ baholashni uyg‘unlashtirish, raqamli vositalardan foydalanish hamda o‘quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, baholash, diagnostik baholash, formativ baholash, PIRLS, PISA, kompetensiyaviy yondashuv, individual ta’lim ehtiyojlari, raqamli baholash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методические основы оценки читательской грамотности учащихся начальных классов в условиях инклюзивного образования, отражающие международные программы оценки PIRLS и PISA, принципы инклюзивного образования, а также современные психолингвистические подходы. Освещается значение учета индивидуальных образовательных потребностей учащихся, дифференциации оценочных заданий, сочетания диагностического и формирующего оценивания, использования цифровых средств, а также отслеживания динамики развития учащегося в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, начальное образование, читательская грамотность, оценивание, диагностическое оценивание, формативное оценивание, PIRLS, PISA, компетентностный подход, индивидуальные образовательные потребности, цифровое оценивание.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of assessing reading literacy among primary school students in inclusive education, drawing on the international PIRLS and PISA assessment programmes, the principles of inclusive education, and contemporary psycholinguistic perspectives. It highlights the importance of considering students’ individual educational needs, differentiating assessment tasks, integrating diagnostic and formative assessment, using digital tools, and monitoring students’ developmental progress in inclusive education settings.

Keywords: inclusive education, primary education, reading literacy, assessment, diagnostic assessment, formative assessment, PIRLS, PISA, competency-based approach, individual educational needs, digital assessment.

Kirish.

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining faqat o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasini aniqlash yetarli emasligi ko‘plab tadqiqotlarda ta’kidlanmoqda. Xususan, ta’lim jarayonida o‘quvchining olgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishi, axborotni tahlil qilishi, mustaqil xulosa chiqarishi va turli manbalar bilan ishlay olishi muhim kompetensiyalar sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o‘qish savodxonligi boshlang‘ich ta’limda shakllantiriladigan asosiy funksional kompetensiyalardan biri hisoblanadi[12, 13, 14].

O‘qish savodxonligi matnni texnik jihatdan o‘qish bilangina cheklanmaydi balki yozma axborotni tushunish, undagi muhim ma’lumotlarni ajratish, o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlash, xulosa chiqarish, baholash va olingan ma’lumotlardan turli vaziyatlarda foydalanishni qamrab oladi. Ushbu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv faoliyati samaradorligini oshirishda o‘qish savodxonligining integrativ pedagogik vazifa sifatidagi ahamiyatini ham ko‘rsatadi[13].

Inklyuziv ta’lim sharoitida mazkur masala yanada dolzarb ahamiyatga ega. Chunki bir sinfda ta’lim olayotgan o‘quvchilarning o‘qish sur’ati, nutqiy rivojlanishi, axborotni qabul qilish va qayta ishlash imkoniyatlari, shuningdek, ta’limiy ehtiyojlari bir-biridan farq qilishi tabiiydir. Inklyuziv ta’limning asosiy vazifalaridan biri barcha o‘quvchilarning ta’lim olish va unda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat[1]. Booth va Ainscow inklyuziv ta’limni maktabdagi barcha o‘quvchilarning ta’lim olish va ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida izohlaydi[1].

Florianning fikricha, inklyuziv ta’limda asosiy e’tibor alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchi uchun alohida ta’lim tizimini yaratishga emas, balki barcha o‘quvchilarni qamrab oladigan moslashuvchan pedagogik yondashuvlarni shakllantirishga qaratilishi lozim[2]. Shu sababli baholash tizimi ham barcha o‘quvchilar uchun ochiq, moslashuvchan va rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Asosiy qism.

O‘qish savodxonligini baholashning zamonaviy mazmunini belgilashda xalqaro PIRLS va PISA tadqiqotlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. PIRLS boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy va axborot matnlarini tushunish, matndan ma’lumot topish, xulosa chiqarish, g‘oya va axborotni talqin qilish hamda matnni baholash kabi faoliyatlarini aniqlashga yo‘naltirilgan[5].

PIRLS 2021 xalqaro natijalarida o‘quvchilarning o‘qish yutuqlarini baholash bilan bir qatorda, o‘qish jarayoniga ta’sir ko‘rsatuvchi ta’limiy va ijtimoiy omillar ham tahlil qilingan[6]. Bu esa o‘qish savodxonligini baholashni faqat test natijasi bilan cheklamasdan, o‘quvchining ta’limiy sharoitlarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

PISA yondashuvida esa o‘qish savodxonligi o‘quvchining turli shakldagi matnlarni tushunishi, ulardan foydalanishi, tahlil qilishi va o‘z maqsadlariga erishishda qo‘llay olishi bilan bog‘lanadi[7]. Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich ta’limda baholash topshiriqlari faqat matn mazmunini qayta aytib berishni emas, balki o‘quvchining axborot bilan mustaqil ishlashini ham aniqlashi lozim.

O‘qish jarayonining psixolingvistik jihatlarini hisobga olish ham baholash uchun muhimdir. Gough va Tunmer o‘qishni dekodlash hamda tilni tushunishning o‘zaro bog‘liqligi asosida izohlaydi[3]. Demak, o‘quvchining o‘qishdagi qiyinchiliklarini baholashda uning faqat

yakuniy javobini emas, balki qiyinchilikning qaysi tarkibiy jarayon bilan bog‘liqligini ham aniqlash zarur.

Perfetti va Stafura o‘qib tushunishda so‘z boyligining ahamiyatini ko‘rsatib, leksik bilim va matnni tushunish o‘rtasidagi aloqaga e’tibor qaratadi [8]. Bu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholashda so‘z boyligi, so‘z ma’nosini anglash va kontekst asosida ma’noni aniqlash kabi ko‘rsatkichlarni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Shu asosda inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qish savodxonligini baholashni quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar orqali tashkil etish mumkin (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qish savodxonligini baholash ko‘rsatkichlari

№	Baholash ko‘rsatkichi	Aniqlanadigan faoliyat turi
1	Matnni tushunish	Matnning asosiy fikrini anglash
2	Axborotni topish	Kerakli ma’lumotni matndan ajratish
3	Xulosa chiqarish	Matnda bevosita berilmagan ma’lumotni aniqlash
4	Talqin qilish	Matn qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntirish
5	Baholash	Matn va muallif fikriga munosabat bildirish
6	Amaliy qo‘llash	O‘qilgan ma’lumotni hayotiy vaziyatda qo‘llash

Mazkur ko‘rsatkichlar PIRLS va PISA yondashuvlari bilan uyg‘un bo‘lib, o‘qish savodxonligini oddiy o‘qish texnikasidan kengroq kompetensiya sifatida baholash imkonini beradi[5; 6; 7].

Mamlakatimizda olib borilayotgan tadqiqotlarda ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini shakllantirishning metodik asoslariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, Nasriddinovaning tadqiqotida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirishning metodik jihatlari tadqiq etilgan[10]. Bu tadqiqotlar o‘qish savodxonligini rivojlantirish va baholashning milliy metodik asoslarini takomillashtirish uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, Suyarova tomonidan multimedia ta’lim resurslaridan foydalanish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlari tadqiq etilgan[11]. Bu yondashuv zamonaviy baholashda raqamli va multimedia vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriqni aynan bir xil sharoitda taqdim etish har doim ham ularning real o‘quv imkoniyatlarini aniqlashga olib kelmaydi. Shu sababli baholash topshiriqlarini o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mitchell inklyuziv va maxsus ta’limda dalillarga asoslangan samarali pedagogik strategiyalardan foydalanish zarurligini ta’kidlaydi[4]. Ushbu yondashuv baholash jarayonida ham o‘quvchining real imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladigan ilmiy asoslangan usullardan foydalanishni talab etadi.

Bunda baholanayotgan kompetensiya o‘zgarmaydi, balki topshiriqni bajarish sharoiti o‘quvchiga moslashtiriladi. Masalan, zarur hollarda matnni yirikroq shrift bilan taqdim etish, topshiriqni bosqichlarga ajratish, qo‘shimcha vaqt berish yoki javobni turli shakllarda ifodalash imkoniyatini yaratish mumkin.

Bunday yondashuv inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillaridan biri – o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonida to‘laqonli ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi[1; 2; 15].

UNESCOning inklyuziya va ta’limga bag‘ishlangan global hisobotida ham ta’lim tizimining barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratishi va mavjud to‘siqlarni kamaytirishi zarurligi e’torof etilgan[15]. Shu jihatdan baholash jarayoni ham o‘quvchini cheklovchi emas, balki uning ta’limiy rivojlanishini aniqlash va qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi vosita bo‘lishi lozim.

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qish savodxonligini baholashni bir martalik nazorat bilan cheklash maqsadga muvofiq emas deb hisoblaymiz. Bizningcha bunda diagnostik, formativ va yakuniy baholashning izchil tizimini tashkil etish zaruriyati yuzaga keladi.

Diagnostik baholash o‘quvchining boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini aniqlasa, formativ baholash esa o‘quv jarayonida yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash va pedagogik yordamni belgilash imkonini beradi. Yakuniy baholash orqali o‘quvchining rivojlanish dinamikasi aniqlanadi.

Bu jarayonni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: boshlang‘ich diagnostika – individual ehtiyojlarni aniqlash – differensial topshiriqlar – formativ baholash – pedagogik yordam – qayta baholash – rivojlanish dinamikasini aniqlash.

Mazkur yondashuv bizning avvalgi tadqiqotlarimizda ham o‘qish savodxonligini rivojlantirishning integrallashgan metodik tizimi bilan bog‘langan. Bunda o‘qish savodxonligi matnni tushunish, axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va o‘qilgan ma’lumotlardan amaliy foydalanish kompetensiyalari orqali tavsiflangan[12].

O‘qish savodxonligini baholash natijalari keyingi pedagogik faoliyatni rejalashtirish uchun xizmat qilishi lozim. Ya’ni baholashdan keyin “o‘quvchi qancha ball oldi?” degan savol bilan cheklanmasdan, “o‘quvchi qaysi ko‘nikmani egalladi, qaysi ko‘nikmada qiyinchilik mavjud va unga qanday yordam kerak?” degan savollarga javob topish muhim.

Zamonaviy ta’lim sharoitida raqamli texnologiyalar o‘qish savodxonligini rivojlantirish va baholashning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Fälth va Selenius inklyuziv boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘qish va yozishni o‘rgatish jarayonini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini ko‘rsati bergan[9].

Shu bilan birga, multimedia ta’lim resurslari o‘quvchiga matn, tasvir, ovoz va interaktiv topshiriqlar orqali axborot bilan ishlash imkonini beradi. Jumladan, Suyarovaning tadqiqotida ham multimedia resurslaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish vositasi sifatida e’tirof etilgan[11].

Biroq raqamli vositadan foydalanishning o‘zi baholashni avtomatik ravishda samarali bo‘lishini ta’minlamaydi degan xulosa keldik. Asosiy talab – raqamli topshiriq o‘quvchida qaysi o‘qish kompetensiyasini aniqlayotganini aniq belgilashdir.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli baholashda quyidagi topshiriqlardan foydalanishni tavsiya etamiz:

- elektron matndan kerakli ma’lumotni topish;
- ikki xil matndagi ma’lumotlarni taqqoslash;
- matn asosida xulosa chiqarish;
- matndagi muhim axborotni ajratish;

- muallif fikriga munosabat bildirish;
- o‘qilgan ma’lumotni hayotiy vaziyatda qo‘llash.

Inklyuziv ta’limda baholashning yana bir muhim jihati shundaki, o‘quvchining natijasini vaqt davomida kuzatishdir. O‘quvchining bir martalik natijasi uning real rivojlanish imkoniyatlarini to‘liq aks ettirmaydi. Shuning uchun boshlang‘ich, oraliq va yakuniy natijalarni taqqoslash maqsadga muvofiq.

Bu boradagi tadqiqotlarimizda ham individual ehtiyojlarni hisobga olish va inklyuziv ta’lim jarayonini tizimli tashkil etish masalalari ham muhim yo‘nalish sifatida tahlil etilgan[14].

Shuningdek, individual rivojlanish natijalarini muntazam monitoring qilish, oilaviy muhit va uy sharoitidagi qo‘llab-quvvatlashni hisobga olish, muntazam monitoring, uy sharoitidagi faoliyat va individual qo‘llab-quvvatlashni uyg‘unlashtirish rivojlanish natijalarini kuzatishda muhim omil ekanligini ko‘rishimiz mumkin[16]. Mazkur xulosani inklyuziv ta’limdagi o‘qish savodxonligini baholashga metodik jihatdan tatbiq etishni taklif qilamiz.

Demak, o‘qish savodxonligini baholashda “natijani qayd etish”dan “rivojlanishni monitoring qilish”ga o‘tish zamonaviy baholashning muhim belgilaridan biridir[16].

Xulosa.

Inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash an’anaviy nazoratdan o‘quvchilarning real kompetensiyalarini aniqlash va ularning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan tizimga o‘tishni talab qiladi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. O‘qish savodxonligini baholash matnni texnik o‘qish bilan cheklanmasdan, matnni tushunish, axborotni topish, xulosa chiqarish, talqin qilish, baholash va o‘qilgan ma’lumotlardan amaliy foydalanishni qamrab olishi kerak[5; 6; 7].

2. Psixolingvistik yondashuv o‘quvchining o‘qishdagi qiyinchiliklarini chuqurroq aniqlash, xususan, dekodlash, tilni tushunish va leksik bilimning o‘qib tushunishdagi rolini hisobga olish imkonini beradi[3; 8].

3. Inklyuziv baholash o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olishi, baholash sharoitlarini zarur darajada moslashtirishi va barcha o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlashi lozim[1; 2; 4; 15].

4. Diagnostik va formativ baholashni uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning qiyinchiliklarini o‘z vaqtida aniqlash va individual pedagogik yordamni belgilash imkonini beradi[12; 13].

5. Raqamli va multimedia vositalari o‘qish savodxonligini baholashning yangi shakllarini yaratish, topshiriqlarni o‘quvchilarning turli imkoniyatlariga moslashtirish va ta’lim jarayonini boyitishga ma’lum darajada xizmat qiladi[9; 11].

6. Milliy ilmiy tadqiqotlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirish va rivojlantirishning metodik asoslarini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy zamin yaratmoqda[10; 12; 13; 14].

7. Baholash natijalarini monitoring qilish o‘quvchining bir martalik natijasidan ko‘ra uning rivojlanish dinamikasini aniqlash, individual yordamni takomillashtirish va ta’lim jarayonini moslashtirish uchun ko‘proq pedagogik imkoniyat yaratadi[16].

Shunday qilib, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qish savodxonligini baholashning zamonaviy modeli diagnostika – individual ehtiyojlarni aniqlash – differensial topshiriqlar – formativ baholash – pedagogik yordam – monitoring – qayta baholash izchilligiga asoslanishi

maqsadga muvofiq. Mazkur model boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligi bilan bir qatorda axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, muloqot va amaliy faoliyat kompetensiyalarini aniqlash hamda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. 3rd ed. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.
2. Florian L. What counts as evidence of inclusive education? // European Journal of Special Needs Education. 2014. Vol. 29, No. 3. P. 286–294.
3. Gough P.B., Tunmer W.E. Decoding, reading, and reading disability // Remedial and Special Education. 1986. Vol. 7, No. 1. P. 6–10.
4. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. 2nd ed. Routledge, 2014.
5. Mullis, I.V.S., & Martin, M.O. (Eds.). (2021). PIRLS 2021 Assessment frameworks. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: https://pirls2021.org/frameworks/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/P21_FW_Ch1_Assessment.pdf
6. Mullis I.V.S., Martin M.O. (Eds.). PIRLS 2021 International Results in Reading. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), 2023.
7. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing, 2023.
8. Perfetti C.A., Stafura J.Z. Word knowledge in a theory of reading comprehension // Scientific Studies of Reading. 2014. Vol. 18, No. 1. P. 22–37.
9. Fälth, L., & Selenius, H. (2022). Primary school teachers’ use and perception of digital technology in early reading and writing education in inclusive settings. Disability and Rehabilitation: Assistive Technology, 1-10. https://doi.org/10.1080/17483107.2022.2125089
10. Nasriddinova N.A. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirish metodikasi. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2025. – 49 b.
11. Suyarova A.X. Multimedia ta’lim resurslari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2022. – 45 b.
12. Turg‘unboyev S.F. Inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirishning nazariy asoslari. “Maktab ta’limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar”. 2026. №9. 108–113-b. DOI:10.66023/MT/v_i399/429
13. Turg‘unboyev S. F. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv faoliyati samaradorligini oshirishda o‘qish savodxonligining ahamiyati. (2026). «Maktabgacha va Maktab ta’limi» Jurnali, 4(9), 135-139. https://doi.org/10.5281/zenodo.22341699
14. Turg‘unboyev Sirojiddin Faxriddinovich. (2026, September 15). Inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish orqali inklyuziv madaniyatni shakllantirish. https://doi.org/10.5281/zenodo.22771331
15. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO, 2020.
16. Kodirova F.U., Safieva M., Sharofutdinova R., Turgunboev S.F. et al. Regional barriers and innovative solutions in the medical rehabilitation of children with cochlear implants in

Uzbekistan: A telemonitored home-based versus center-based comparative study. International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology. 2026. Vol. 207. Article 112916. DOI: 10.1016/j.ijporl.2026.112916.

BOSHLANG‘ICH MATEMATIKA TA’LIMIDA TO‘PLAMLAR NAZARIYASINI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Musurmonova Shahlo G’ulomovna
Qarshi xalqaro universiteti
Iqtisodiyot va muhandislik kafedrasi dotsenti
shahlo.musurmonova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf matematika ta’limida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari to‘plamlar nazariyasi elementlari misolida tahlil qilingan. To‘plam, element, qism to‘plam, to‘plamlar birlashmasi va kesishmasi kabi tushunchalarni o‘quvchilarga bosqichma-bosqich singdirishda adaptiv o‘quv platformalari, generativ til modellari, kompyuter ko‘rish va ovozli yordamchilar kabi vositalarning o‘rni yoritilgan. Maqolada SI yordamida topshiriqlarni individuallashtirish, vizual modellashtirish, tezkor diagnostika va o‘qituvchi faoliyatini yengillashtirish yo‘nalishlari ko‘rsatilgan, shuningdek, amaliy mashg‘ulot namunasi hamda texnologiyadan foydalanishda yuzaga keladigan xavf va cheklovlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, boshlang‘ich ta’lim, matematika, to‘plamlar nazariyasi, Venn diagrammasi, adaptiv ta’lim, generativ modellar, vizualizatsiya, individual yondashuv.

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimi oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Sun’iy intellekt endilikda faqat texnik soha vositasi emas, balki o‘quv jarayonini tashkil etish, baholash va individuallashtirishning samarali quroliga aylanib bormoqda. SI ta’limda inson markazli yondashuv asosida, o‘quvchi va o‘qituvchi imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi lozimligi ta’kidlanadi [6].

Boshlang‘ich sinf matematikasida to‘plamlar nazariyasi elementlari mantiqiy fikrlash, tasniflash, taqqoslash va umumlashtirish ko‘nikmalarining poydevorini tashkil etadi. Nemis matematigi G. Kantor asos solgan to‘plam tushunchasi [1] zamonaviy matematikaning umumiy tili hisoblanadi, boshlang‘ich sinfda esa u buyumlarni guruhlash, «bir xil», «ko‘p», «kam», «ichiga kiradi» kabi munosabatlar orqali sezgi darajasida o‘rgatiladi. Ayni shu jarayonda 6–10 yoshli bolalarning abstrakt tafakkuri hali to‘liq shakllanmagani sababli, ko‘rgazmalilik va o‘yin elementlariga bo‘lgan ehtiyoj yuqori bo‘ladi.

J. Piaje bolaning son va to‘plam haqidagi tasavvurlari konkret operatsiyalar bosqichida buyumlar bilan amaliy harakatlar orqali shakllanishini ko‘rsatgan [4]. Z. Dienes esa matematik tushunchalarni o‘yin va turli ko‘rinishdagi modellar vositasida o‘zlashtirish samaradorligini asoslagan [3]. Zamonaviy SI vositalari bu g‘oyalarni yangi texnologik darajada amalga oshirish imkonini beradi: interaktiv vizual modellar, bolaning javobiga qarab o‘zgaruvchi topshiriqlar, shaxsiy «virtual yordamchi» shular jumlasidandir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga to‘plamlar nazariyasi elementlarini o‘rgatishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning imkoniyatlari, usullari va cheklovlarini ilmiy-uslubiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-solishtirma va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Boshlang‘ich ta’lim dasturlarida to‘plam tushunchasi odatda ta’rifsiz, ya’ni «guruh», «majmua», «yig‘indi» kabi so‘zlar bilan ifodalanadi. O‘quvchilar quyidagi tushunchalar bilan tanishadi:

- to‘plam va uning elementi (masalan, «sinfdagi qizlar to‘plami»);
- bo‘sh to‘plam va teng sonli to‘plamlar;
- qism to‘plam («olmalar» — «mevalar» to‘plamining qismi);
- to‘plamlarni birlashtirish (qo‘shish amali bilan bog‘liq);
- to‘plamlarning umumiy elementlari (kesishma) va ayirma (ayirish amali bilan bog‘liq);
- Eyler–Venn doiralari yordamida tasvirlash.

Bu tushunchalar natural son, qo‘shish va ayirish amallarining mazmunini ochib beradi: ikki to‘plam birlashmasi elementlari soni qo‘shishga, to‘plamdan qism ajratish esa ayirishga mos keladi. Shu sababli to‘plamlar bilan ishlash arifmetik amallarni ongli o‘zlashtirishning muhim sharti hisoblanadi.

Holmes va hammuallifler SI ning ta’limdagi asosiy yo‘nalishlarini o‘quvchi uchun moslashuvchan o‘qitish, o‘qituvchi uchun yordamchi vosita va ta’lim tizimini boshqarish bo‘yicha guruhlagan [2]. Ularni to‘plamlar nazariyasi mavzusiga tatbiq etsak, quyidagi imkoniyatlar ajralib turadi.

Birinchidan, adaptiv (moslashuvchan) o‘qitish. Adaptiv platformalar o‘quvchining har bir javobini tahlil qilib, keyingi topshiriq qiyinligini avtomatik belgilaydi. Masalan, bola «qism to‘plam» tushunchasida xato qilsa, tizim unga soddaroq, rasmlarga asoslangan mashqlarni taklif etadi, to‘g‘ri javoblar ketma-ket bo‘lsa, kesishma kabi murakkabroq vazifalarga o‘tadi. Bu Luckin va hammualliflar ta’kidlagan shaxsiy «repetitor» modeliga mos keladi [5].

Ikkinchidan, vizualizatsiya va interaktiv modellashtirish. Generativ modellar va interaktiv muhitlar yordamida o‘qituvchi bir necha soniyada mavzuga mos rasmlar, Venn diagrammalari va animatsiyalar tayyorlay oladi. Bola ekranda hayvonlarni «uy hayvonlari» va «yovvoyi hayvonlar» doiralariga sudrab o‘tkazadi, tizim esa darhol qayta aloqa beradi. S. Papert ta’kidlaganidek, bola o‘rganilayotgan tushunchani o‘zi yaratish va sinab ko‘rish jarayonida chuqurroq o‘zlashtiradi [7].

Uchinchidan, kompyuter ko‘rish texnologiyalari. Planshet kamerasi orqali o‘quvchi daftardagi chizmasini yoki stol ustidagi real buyumlarni (qalam, o‘chirg‘ich, kubiklar) tanitadi; dastur ularni rangi, shakli yoki o‘lchami bo‘yicha guruhlashni tekshiradi. Bu real predmetlar bilan amaliy ish va raqamli nazoratni uyg‘unlashtiradi.

To‘rtinchidan, ovozli yordamchilar va nutq texnologiyalari. Hali yaxshi o‘qiy olmaydigan 1–2-sinf o‘quvchilari uchun topshiriqlar ovozli o‘qib beriladi, bolaning og‘zaki javobi tanib olinadi. Bu tilni o‘zlashtirish bosqichidagi bolalar uchun ham qulaylik yaratadi.

Beshinchidan, o‘qituvchi uchun yordam. Til modellari dars ishlanmasi, turli darajadagi mashqlar, o‘yin shaklidagi topshiriqlar va test materiallarini tezda tayyorlashga yordam beradi. Natijada o‘qituvchi rutin ishlarga kamroq vaqt sarflab, bolalar bilan bevosita muloqotga ko‘proq e’tibor qaratadi.

Quyida «To‘plamlarning birlashmasi va umumiy elementlari» mavzusidagi dars bosqichlari keltirilgan.

Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	SI vositasi	Kutilgan natija
Motivatsiya	Sinf o‘quvchilarining sevimli mevalari haqida so‘rovnoma	Ovozli yordamchi va tezkor so‘rovnoma	Mavzuga qiziqish
Yangi bilim	Ikki doira (olma yeydiganlar, nok yeydiganlar) chiziladi	Interaktiv Venn diagrammasi	Umumiy elementni tushunish
Mustahkamlash	Guruhlarda topshiriq	Adaptiv mashqlar	Individual qiyinlik darajasi
Nazorat	Qisqa test	Avtomatik tahlil	Xatolar xaritasi

SI dan foydalanishda quyidagi muammolarni inobatga olish zarur:

- Ma’lumotlar xavfsizligi. Bolalarning shaxsiy ma’lumotlari himoyalangan bo‘lishi, platformalar yosh chegarasiga mos bo‘lishi kerak.
- Noto‘g‘ri yoki sifatsiz natija. Generativ modellar ba’zan xato matematik tushuntirish yoki mos kelmaydigan rasm berishi mumkin, shuning uchun o‘qituvchi nazorati shart.
- Haddan ortiq ishonish. Bola mustaqil fikrlash o‘rniga tayyor javobga tayanib qolishi mumkin; shu sababli tizim javob emas, yo‘naltiruvchi savol berishi maqsadga muvofiq.
- Ekran vaqti. Boshlang‘ich sinfda real buyumlar bilan amaliy mashg‘ulotlar o‘rnini raqamli vositalar bosmasligi kerak; ular uyg‘unlikda qo‘llanilishi lozim.
- Raqamli tengsizlik. Qurilma va internet imkoniyatlari bir xil emasligi hisobga olinishi kerak.
- O‘qituvchining tayyorgarligi. Pedagoglarning raqamli va SI savodxonligini oshirish uzluksiz malaka oshirish tizimida alohida o‘rin tutishi lozim.

Ushbu xavflarni kamaytirish uchun «inson nazoratidagi SI» tamoyiliga amal qilish, ya’ni qaror qabul qilish huquqini o‘qituvchida qoldirish tavsiya etiladi [6].

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich sinfda to‘plamlar nazariyasi elementlarini o‘rgatishda ko‘rgazmalilikni oshirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish, o‘quvchi bilimini tezkor diagnostika qilish va o‘qituvchi vaqtini tejash imkonini beradi. Interaktiv Venn diagrammalari, adaptiv mashqlar, kompyuter ko‘rish va ovozli yordamchilar to‘plam tushunchasini mavhum qoidalardan tajribaga asoslangan kashfiyotga aylantiradi.

Biroq SI ni pedagogning o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, uning yordamchisi sifatida qarash lozim. Bolalar ma’lumotlari xavfsizligi, yosh xususiyatlari va real buyumlar bilan ishlash ustuvorligi saqlanganda, SI matematik tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasiga aylanadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu yondashuvning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov orqali miqdoriy jihatdan baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cantor G. Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengenlehre. Mathematische Annalen, 1895, Bd. 46, S. 481–512.
2. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.

3. Dienes Z.P. Building Up Mathematics. London: Hutchinson Educational, 1960.
4. Piaget J. The Child’s Conception of Number. London: Routledge & Kegan Paul, 1952.
5. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson, 2016.
6. UNESCO. AI and Education: Guidance for Policymakers. Paris: UNESCO, 2021.
7. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. New York: Basic Books, 1980.
8. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. Hoboken: Pearson, 2020.
9. MS G'ulomovna - Advances in Science and Education, 2025. Tenglamalar sistemasini yechish jarayonida qo'llaniladigan matematik uslublarning samaradorligi va qiyosiy_tahlili.
10. Musurmonova Sh.G’, Raqamli ta’lim muhitida bo’lajak muhandis dasturchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. PhD dissertatsiyasi. Toshkent-2025 y.

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA O‘RGANISH STRATEGIYALARI VA QIZIQARLI PEDAGOGIKA

Matsaidova Sayyora Xudayberganovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
“Geografiya” kafedrasi professor v.b.
E-mail: matsaidovasayyora@gmail.com
Tel.: *+998 (97)781-73-10*

Annotatsiya: Maqolada “Tabiiy fanlar” (Science) fanini o‘qitishda qo‘llaniladigan o‘qitish va o‘rganish strategiyalari o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va sun’iy intellekt rivojlangan davr talablari asosida tahlil qilingan. Fanning xilma-xil va qiziqarli o‘qitish yo‘llarini aniqlash hamda raqamli muhitda strategiya tanlash muammosini asoslash. Metodologik asos sifatida qiyosiy-tahliliy usul, darslik va metodik qo‘llanmalar mazmuni, PISA talablari va malaka oshirish materiallari umumlashtirildi. Natijada strategiyalarning yosh davrlariga mos tasnifi, “Kayfiyat haqida axborot” va “Xotira mashqi” kabi motivatsion metodlarning qo‘llanish tartibi hamda sun’iy intellekt sharoitida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi amaliy tavsiyalar taklif etildi.

Kalit so‘zlar: tabiiy fanlar, o‘qitish strategiyasi, qiziqarli pedagogika, tabiiy-ilmiy savodxonlik, hamkorlikda o‘rganish, tajribaga asoslangan ta’lim, yosh xususiyatlari, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, STEAM yondashuv.

Аннотация: В статье анализируются стратегии преподавания и обучения, применяемые на уроках «Естественных наук» (Science), с учётом возрастных особенностей учащихся и требований эпохи искусственного интеллекта. Цель исследования - определить пути разнообразного и увлекательного преподавания предмета и обосновать проблему выбора стратегий в цифровой среде. Методологической основой послужили сравнительно-аналитический метод, анализ учебников и методических пособий, требований PISA и материалов курсов повышения квалификации. В результате предложены классификация стратегий по возрастным периодам, порядок применения мотивационных методов «Информация о настроении» и «Упражнение на память», а также практические рекомендации по развитию критического мышления в условиях искусственного интеллекта.

Ключевые слова: естественные науки, стратегия обучения, увлекательная педагогика, естественнонаучная грамотность, совместное обучение, обучение на основе опыта, возрастные особенности, искусственный интеллект, цифровые технологии, STEAM-подход.

Abstract: The article analyses teaching and learning strategies used in the subject “Natural Sciences” (Science) in view of students’ age characteristics and the demands of the era of artificial intelligence. The aim is to identify ways of teaching the subject in a diverse and engaging manner and to substantiate the problem of choosing strategies in a digital environment. The methodology combines comparative analysis, analysis of textbooks and teacher guides, PISA requirements and in-service training materials. As a result, an age-based classification of strategies, a procedure for applying the motivational methods “Mood report”

and “Memory exercise”, and practical recommendations for developing critical thinking in the context of artificial intelligence are proposed.

Keywords: natural sciences, teaching strategy, engaging pedagogy, scientific literacy, cooperative learning, experiential learning, age characteristics, artificial intelligence, digital technologies, STEAM approach.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim oldidagi asosiy vazifa o‘quvchiga tayyor bilim berish emas, balki uni mustaqil fikrlaydigan, muammoni ko‘ra oladigan va hal eta oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim sifati va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilagan [1]. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida dars jarayonini STEAM talablari asosida tashkil etish vazifasi qo‘yilgan [2], 2024-yilda qabul qilingan sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi esa raqamli kompetensiyalarni ta’limning barcha bosqichlarida shakllantirishni talab etadi [3].

Tabiiy fanlar bu jarayonda alohida o‘rin tutadi. PISA va TIMSS xalqaro tadqiqotlari o‘quvchilarning bilimni yod olishini emas, balki uni hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishini - tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholaydi [4]. Bunday savodxonlik esa faqat faol, tadqiqotga asoslangan va qiziqarli dars orqali shakllanadi.

O‘qituvchilar ko‘plab interfaol metodlarni bilsa-da, ularni o‘quvchi yoshiga mos tizimga keltirish va sun’iy intellekt har bir o‘quvchining qo‘l ostida bo‘lgan sharoitda dars strategiyasini qayta ko‘rib chiqish masalasi yetarli o‘rganilmagan. Bugun o‘quvchi har qanday savolga bir necha soniyada tayyor javob ola oladi; demak, “javobni bilish” emas, “javobni tekshira olish” asosiy ko‘nikmaga aylanmoqda.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda xilma-xil va qiziqarli strategiyalarni o‘quvchi yoshi va sun’iy intellekt davri talablariga muvofiq tanlash bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish. Strategiya tushunchasi va turlarini tahlil qilish; motivatsion metodlarning qo‘llanish tartibini ko‘rsatish; strategiyalarni yosh davrlari bo‘yicha tasniflash; sun’iy intellekt sharoitida o‘qitish muammosini asoslash. Strategiyalarning yosh davrlari va raqamli vositalar bilan bog‘langan tasnifi hamda sun’iy intellekt javobini tajriba orqali tekshirishga asoslangan dars modelining taklif etilishi.

Asosiy qism.O‘qitish strategiyasi ta’lim natijalarini belgilab beradigan va ularga o‘quv dasturi orqali erishishni ko‘zda tutadigan o‘rganish modelidir; u “nimani o‘qitish” va “qanday o‘qitish” savollariga birgalikda javob beradi. Strategiya reja, maqsad, metod va natijadan iborat boshqaruv tizimi bo‘lib, eng samarali strategiyalar barcha o‘quv uslublari va o‘quvchilarning rivojlanish ehtiyojlarini qondiradi.

O‘qituvchi faoliyatining asosiy maqsadi - har bir o‘quvchi uchun muvaffaqiyat holatini yaratish, ya’ni o‘quvchi yutuq quvonchini his qiladigan, o‘z imkoniyatlariga ishonadigan shart-sharoitlar yig‘indisini ta’minlash. Sinfdagi qulay psixologik muhit o‘rganishga motivatsiyani oshiradi, tashvish va noaniqlikni kamaytiradi, tashabbuskorlikni rivojlantiradi. Samarali dars tarkibiy qismlari - aniq maqsad, ko‘rsatish va tushuntirish, tushunganlikni savol orqali tekshirish, grafik umumlashtirish, ko‘p amaliyot va fikr-mulohaza - B.Rozenshaynning ilmiy asoslangan o‘qitish tamoyillari bilan to‘liq mos keladi [4].

Metodik qo‘llanmada o‘quv maqsadlari uch darajada belgilanadi: barcha o‘quvchilar nimaga erishadi, aksariyati nimaga erishadi va ayrim (iqtidorli) o‘quvchilar nimaga erishadi.

Bu differensial yondashuv har bir o‘quvchiga o‘z darajasida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi. Baholash esa formativ (joriy) va summativ (yakuniy) baholashni birlashtiradi; formativ baholashda o‘quvchi xatosini tuzatish huquqiga ega [5].

Manbalar tahlili asosida strategiyalar beshta guruhga ajratildi. Ularning metodlari va tabiiy fanlardagi namunalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

O‘qitish strategiyalari va tabiiy fanlardagi namunalar

Strategiya	Asosiy metodlar	Tabiiy fanlardan misol
Bevosita ta’lim	Mavzu bayoni, tizimli tahlil, og‘zaki va yozma so‘rov, namoyish	Odam organlari vazifasini bosqichma-bosqich tushuntirish; o‘yinchoq mashina bilan kuch va harakatni namoyish qilish
Bilvosita ta’lim	Konseptual xarita, klaster, jadval, esse, keys, muhokama	Ignabargli o‘simliklar klasteri; “Qarag‘ay o‘rmonida sayr nega foydali?” muammoli vaziyati
O‘zaro ta’lim	Kichik guruh, juftlik, Jigsaw, ilmiy bahs, poster sessiyasi	Fotosintez bosqichlarini Jigsaw usulida o‘rganish; GMO bo‘yicha ilmiy bahs
Tajribaga asoslangan ta’lim	Amaliy va laboratoriya ishi, rolli o‘yin, kichik tadqiqot	“Diffuziya hodisasini kuzatish”: bo‘yoqning sovuq va issiq suvda tarqalishi
Mustaqil ta’lim	Loyiha, ijodiy yozma ish, uy vazifasi, takrorlash	“Energiyani tejash”, “Toza ichimlik suvni olish” loyihalari

Tajribaga asoslangan ta’lim tabiiy fanlar uchun eng tabiiy strategiyadir: o‘rganish aniq tajriba, kuzatish, tushuncha shakllantirish va uni yangi vaziyatda sinash siklidan iborat [6]. Masalan, 6-sinfdagi “Diffuziya hodisasini o‘rganish” mavzusida [7] o‘quvchilar bir xil miqdordagi bo‘yoqni sovuq va issiq suvga tomizib, tarqalish tezligini taqqoslaydi; choy damlash misoli orqali esa diffuziya kundalik hayot bilan bog‘lanadi va “harorat qancha yuqori bo‘lsa, diffuziya shuncha tez boradi” degan xulosaga o‘quvchilarning o‘zi keladi.

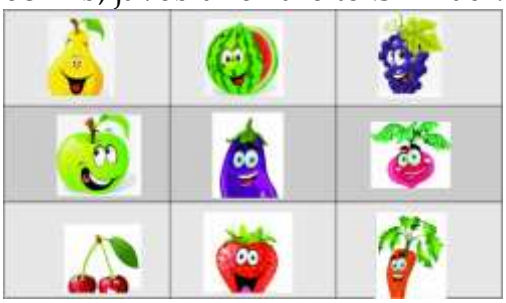
Zamonaviy o‘qitish usullari bilimni qiziqish uyg‘otadigan shaklda berishni talab qiladi. Ular qatoriga hamkorlikda o‘rganish, intervalli ta’lim (mavzuni qisqa tanaffuslar bilan takrorlash), “to‘ntarilgan sinf” (flipped classroom), gamifikatsiya, VAK (vizual, audial, kinestetik) o‘qitish va rasmiy hamda norasmiy ta’limni birlashtiruvchi krossover o‘rganish kiradi. Darsning dastlabki daqiqalari o‘quvchi kayfiyati va diqqatini belgilaydi, shu bois quyidagi metodlarni tavsiya etamiz.

“Kayfiyat haqida axborot” metodi (dars boshida qo‘llanadi) O‘quvchilar o‘z kayfiyatini ob-havo, hayvonlar, qushlar, o‘simliklar yoki dunyodagi iqlimiy holatlar orqali ifodalaydi. *Masalan:* “Men bugun shunday sovqotdimki, o‘zimni G‘arbiy shamollar oqimiga tushib qolgandek his qildim. Mashg‘ulotga kirganimda o‘zimni Avstraliya yolqoviga o‘xshatgandim, endi kolibri qushidek to‘xtamaslikka qaror qildim.”	

1-rasm. “Kayfiyat haqida axborot” metodi uchun ko‘rgazmali material (Xidoyatova D “Samarali interaktiv metodlar 1.0” kitobidan)

Bu metod o‘quvchining his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etishiga imkon beradi va bir vaqtning o‘zida tabiiy fan atamalarini (shamollar oqimi, iqlim, hayvon va qushlar xususiyatlari) faol nutqqa olib kiradi. O‘qituvchi esa sinf kayfiyatini tezda aniqlab, dars sur’atini moslashtiradi.

“Xotira mashqi” diqqat, ko‘rish xotirasi va kuzatuvchanlikni rivojlantiradi. Mashq tartibi: 1) o‘quvchilarga 3×3 katakli jadvalda joylashtirilgan meva va sabzavotlar rasmi (2-rasm) 30-40 soniya ko‘rsatiladi; 2) rasm yopiladi va o‘quvchilarga xuddi shunday, ammo bo‘sh katakli varaq (2-jadval) tarqatiladi; 3) o‘quvchilar har bir katakka u yerda turgan meva yoki sabzavot nomini yozadi; 4) rasm qayta ochilib, javoblar o‘zaro tekshiriladi.

2-rasm. “Xotira mashqi” uchun rasmli jadval (o‘quvchilarga qisqa muddat ko‘rsatiladi)

2-jadval.

O‘quvchiga tarqatiladigan bo‘sh javob varag‘i.

Mashqni mavzu bilan davom ettirish uning ta’limiy qiymatini oshiradi: o‘quvchilar yozgan nomlarni “meva” va “sabzavot” guruhlariga ajratadi (nok, tarvuz, uzum, olma, olcha,

qulupnay - mevalar; baqlajon, turp, sabzi - sabzavotlar), so‘ngra ularni rangi, shakli va ta’mi bo‘yicha taqqoslaydi. Bu 3-sinfdagi “Sezgi organlari yordamida mevalarni o‘rganamiz” amaliy mashg‘uloti [8] va 6-sinfdagi “Ratsional ovqatlanish” mavzusi [7] uchun tabiiy kirish bo‘ladi. Darsning o‘rtasida, o‘quvchilar uzoq o‘tirib qolganda esa “Turing yoki o‘tiring” o‘yini qo‘llanadi: masalan, aytilgan organizm o‘simlik bo‘lsa - o‘quvchilar turadi, hayvon bo‘lsa - o‘tiradi.

Hamkorlikda ishlash ko‘nikmasi muloqot, birgalikda qaror qabul qilish, jamoaviy ishlash, nizolarni boshqarish va empatiyani o‘z ichiga oladi. Tabiiy fanlar darsida u quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: kichik guruhlarda eksperiment (suvning turli haroratda bug‘lanishini taqqoslash); Jigsaw usuli (har bir a’zo fotosintezning bir qismini o‘rganib, guruhga tushuntiradi); ilmiy bahs (GMOning ijobiy va salbiy tomonlari); poster sessiyasi (iqlim o‘zgarishi oqibatlari); keys (neft to‘kilishi yoki o‘rmon kesilishiga qarshi choralar) [8]. Tadqiqotlar hamkorlikdagi o‘rganish ijobiy o‘zaro bog‘liqlik va shaxsiy javobgarlik sharoitida individual o‘rganishdan yuqori natija berishini ko‘rsatadi [9]. Amaliy jihatdan 3-4 kishilik aralash guruhlar eng samarali bo‘lib, har bir a’zoga aniq vazifa beriladi va dars oxirida guruh refleksiyasi hamda o‘zaro baholash o‘tkaziladi [8].

L.S.Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi g‘oyasiga ko‘ra, o‘quvchi kattalar yoki tengdoshlar yordamida mustaqil holda bajara olmaydigan vazifani bajara oladi; o‘qitish aynan shu zonaga yo‘naltirilishi kerak [10]. Shu sababli bir xil metod turli yoshda turlicha samara beradi. Kichik maktab yoshida bilishning empirik metodlari - kuzatish va tajriba - yetakchi o‘rin tutadi, bilim esa “tayyor to‘plam” sifatida emas, qayta kashf etish shaklida beriladi [5]. O‘smirlik davrida esa tadqiqotni rejalashtirish, ma’lumotni grafikda tasvirlash va dalillarni talqin qilish muhim bo‘ladi [7]. Tahlil natijalari 3-jadvalda umumlashtirildi.

3-jadval.

Strategiyalarning yosh davrlari bo‘yicha tasnifi.

Yosh davri	Yetakchi strategiya va metodlar	Sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish
Boshlang‘ich sinflar (7-10 yosh)	O‘yin, sezgi organlari orqali kuzatish, “Step by step”, rolli o‘yin, xotira va diqqat mashqlari, harakatli o‘yinlar	Faqat o‘qituvchi boshqaruvida: interfaol simulyatsiya, ta’limiy video, LearningApps topshiriqlari
5-7-sinflar (11-13 yosh)	Tadqiqot bosqichlari (muammo → faraz → tajriba → xulosa), loyiha, STEAM, Jigsaw, klaster	Virtual laboratoriya (PhET), raqamli o‘lchash, o‘qituvchi bilan birga SI javobini tahlil qilish
8-9-sinflar (14-15 yosh)	PISA tipidagi real kontekstli topshiriqlar, ilmiy bahs, keys, poster sessiyasi, mustaqil tadqiqot	SI bilan muloqot, uning javobini manbalar va tajriba orqali tekshirish, raqamli hamkorlik platformalari

5-7-sinflarda STEAM yondashuvi ayniqsa samarali: u fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani bitta loyihada birlashtirib, fundamental bilimni funksional bilimga aylantiradi, sinfdagi o‘quvchilarni maksimal qamrab oladi va har bir o‘quvchining kuchli

tomonini ochadi [11]. Masalan, “Energiyani tejash” loyihasida o‘quvchi karton uy modelini yasaydi, haroratni o‘lchaydi, natijalarni jadval va infografikada taqdim etadi [7].

Ta’limni raqamlashtirish kompyuterlashtirish, axborotlashtirish, raqamlashtirish va raqamli transformatsiya bosqichlaridan o‘tmoqda; zamonaviy o‘qituvchidan esa mediapedagog bo‘lish, ya’ni AKT, fan metodikasi va psixologik-pedagogik bilimlarni uyg‘unlashtirish talab etiladi. PhET virtual laboratoriyalari, LearningApps, Canva, Mindomo va Google Classroom kabi vositalar tabiiy fanlar darsini boyitadi [12]. Biroq generativ sun’iy intellektning paydo bo‘lishi yangi muammoni keltirib chiqardi.

Bu muammoning mohiyati quyidagilarda ko‘rinadi: birinchidan, o‘quvchi uy vazifasi, referat va hatto tajriba xulosasini sun’iy intellekt yordamida tayyorlab, bilish jarayonini chetlab o‘tishi mumkin; ikkinchidan, sun’iy intellekt ba’zan ishonarli ko‘rinadigan, lekin noto‘g‘ri ma’lumot beradi; uchinchidan, kichik yoshdagi bolalar bunday vositalarning javobini tanqidiy baholashga hali tayyor emas. YUNESKO generativ sun’iy intellektdan ta’limda foydalanish bo‘yicha qo‘llanmasida bunday vositalarni inson nazoratida, yosh chegarasiga rioya qilgan holda (mustaqil foydalanish uchun kamida 13 yosh) qo‘llashni va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini himoya qilishni tavsiya etadi [13].

Fikrimizcha, bu sharoitda tabiiy fanlar o‘qituvchisi sun’iy intellektni taqiqlash emas, balki undan ongli foydalanishga o‘rgatish strategiyasini tanlashi lozim. Buning uchun quyidagi yondashuvlarni taklif etamiz. “Avval faraz - keyin sun’iy intellekt”: o‘quvchi muammoga avval o‘z farazini yozadi, so‘ngra sun’iy intellekt javobi bilan taqqoslaydi. “Sun’iy intellektni tekshir”: o‘qituvchi sinfga sun’iy intellekt bergan javobni ko‘rsatadi, o‘quvchilar esa uni darslik, manba va real tajriba orqali tasdiqlaydi yoki rad etadi - bu PISA talab qiladigan “ilmiy dalilni ilmiy bo‘lmagan qarashdan farqlash” kompetensiyasini bevosita rivojlantiradi [8]. “Qo‘l bilan tajriba” ning qiymati oshadi: sun’iy intellekt diffuziyani tasvirlab berishi mumkin, ammo bo‘yoqning suvda tarqalishini kuzatish, o‘lchash va hayratlanish tajribasini almashtira olmaydi. Jarayonni baholash: yakuniy matn emas, faraz, kuzatish kundaligi, guruhdagi muhokama va og‘zaki himoya baholanadi; o‘quvchiga sifatli fikr-mulohaza berish natijaga eng kuchli ta’sir etuvchi omillardan biri ekani isbotlangan [14].

Shunday qilib, sun’iy intellekt davrida o‘qituvchi rolining o‘zgarishi kuzatiladi: u “axborotning yagona manbai” emas, balki o‘quvchini tadqiqotga boshlovchi, savol berishga va dalil izlashga o‘rgatuvchi murabbiyga aylanadi. Qiziqarli pedagogika va tajribaga asoslangan strategiyalar aynan shu sababli avvalgidan ham muhimroq ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot natijalari bo‘yicha quyidagi tavsiyalarni beramiz;

1. Darsni “Kayfiyat haqida axborot” yoki “Xotira mashqi” kabi qisqa motivatsion metod bilan boshlash va uni mavzu mazmuniga bog‘lash.

2. O‘quv maqsadlarini uch darajada (barcha, aksariyat, ayrim o‘quvchilar) belgilash va har bir darsda kamida ikki strategiyani uyg‘unlashtirish.

3. Metodni o‘quvchi yoshiga qarab tanlash: boshlang‘ich sinfda o‘yin va sezgi orqali kuzatish, 5-7-sinflarda tadqiqot va STEAM loyihalari tipidagi topshiriqlar va ilmiy bahs.

4. Har bir mavzuda kamida bitta “qo‘l bilan” tajriba o‘tkazish va natijalarni jadval yoki grafikda qayd etish.

5. Sun’iy intellektdan foydalanishni taqiqlash o‘rniga “Avval faraz - keyin sun’iy intellekt” va “Sun’iy intellektni tekshir” usullari orqali tanqidiy foydalanishga o‘rgatish; boshlang‘ich sinflarda raqamli vositalarni faqat o‘qituvchi boshqaruvida qo‘llash.

6. Guruhlarni 3-4 kishidan iborat aralash tarkibda tuzish, har bir a’zoga rol berish va dars oxirida refleksiya o‘tkazish.

7. Baholashda yakuniy javob bilan birga faraz qo‘yish, kuzatish, hamkorlik va xulosa chiqarish jarayonini hisobga olish.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tabiiy fanlarni o‘qitish samaradorligi metodlar soni bilan emas, balki ularning o‘quvchi yoshi, dars maqsadi va zamon talablariga mos holda strategiya doirasida uyg‘unlashtirilishi bilan belgilanadi. Bevosita, bilvosita, o‘zaro, tajribaga asoslangan va mustaqil ta’lim strategiyalari fan mazmuniga to‘liq mos keladi, “Kayfiyat haqida axborot”, “Xotira mashqi” va “Turing yoki o‘tiring” kabi metodlar esa darsni qiziqarli qilib, muvaffaqiyat holatini yaratadi.

Shaxsiy fikrimizcha, sun’iy intellekt davrida o‘qituvchining eng muhim vazifasi - o‘quvchini tayyor javobdan ko‘ra savol berishga, dalilni tekshirishga va tajriba orqali haqiqatni o‘zi kashf etishga o‘rgatishdir. Taklif etilgan yosh davrlari bo‘yicha tasnif va amaliy tavsiyalar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari, metodistlar va malaka oshirish kurslari tinglovchilari faoliyatida qo‘llanilishi mumkin. Keyingi izlanishlarda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning o‘quvchilar tabiiy-ilmiy savodxonligiga ta’sirini tajriba-sinov orqali o‘rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020-yil, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi “2030-yilgacha sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-son qarori.
4. Rosenshine B. Principles of Instruction: Research-Based Strategies That All Teachers Should Know // American Educator. - 2012. - Vol. 36, No. 1. - P. 12-19, 39.
5. Sangirova Z.B., Suyarov K.T., Hojiyeva M.T., Baymuratova M.X. Tabiiy fanlar 3: o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. - Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. - 136 b.
6. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.
7. Sangirova Z.B. va boshq. Tabiiy fanlar: 6-sinf uchun darslik. - Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. - 192 b.
8. Amirullayeva B.A. Tabiiy fanlar (Science) darslarida o‘zaro hamkorlikda ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish [O‘quv materiali]. - Toshkent: A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti.
9. Johnson D.W., Johnson R.T. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. - 5th ed. - Boston: Allyn & Bacon, 1999.
10. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

11. Tabiiy fanlar orqali o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda STEAM yondashuv (6-sinf): Maktabda tabiiy fanlarni o‘qitish bo‘yicha qisqa muddatli o‘quv kursi materiallari. - Toshkent, 2022.
12. Tabiiy fanlar ta’limida raqamli texnologiyalar: 14-dars [O‘quv materiali]. - Toshkent: A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti.
13. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. - Paris: UNESCO, 2023. - 44 p.
14. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. - London; New York: Routledge, 2009.

INTERFAOL TA’LIM TEXNOLOGIYALAR ORQALI BOSHLANG’ICH SINF O‘QUVCHILARINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA O’QITUVCHINING ROLI

Avazbekova Shohsanam Nurmamat qizi
University of Business and Science o’qituvchisi. shohsanamavazbekova6@gmail.com
Tel:+998973734062

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning ijodiy salohiyatini o‘stirish yo'llari tahlil etiladi, shu bilan birga, bu faoliyatning o'quv jarayonidagi muhim o'rni ham atroflicha o'rganiladi.O'quvchilarning ijodiy salohiyatlarini, ya'ni ularning yaratuvchilik qobiliyatlarini namoyon etish – juda muhim vazifadir, chunki bu ularning erkin mushohada yuritishi, dolzarb masalalarni yechishda g'ayrioddiy yondashuvlarni o'zlashtirishi, shuningdek, shaxs sifatida kamol topishi va rivojlanishi uchun asosiy turtki hisoblanadi.Shuningdek, maqolada kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlarning roli, ayniqsa, rasm, ertak, kreativ topshiriqlar orqali o‘quvchilarni ijodkorlikka o‘rgatish usullari yoritiladi. Ushbu jarayonda o‘qituvchi va otaonalarning hamkorligi va ijtimoiy muhitning o‘rni ham muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi.

Kalit so’z: Kreativ qobiliyat, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari , pedagogik metodlar, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, ta’lim metodikasi, innovatsion yondashuv, rasm va ertak metodikasi, ijtimoiy muhit.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Авазбекова Шохсанам Нурмамат кызы
Преподаватель Университета бизнеса и науки
shohsanamavazbekova6@gmail.com. Тел:+998973734062

Аннотация: В данной статье анализируются способы развития творческого потенциала детей младшего школьного возраста, а также подробно рассматривается важная роль этой деятельности в образовательном процессе. Проявление творческого потенциала учащихся, то есть их творческих способностей, является очень важной задачей, поскольку это главный стимул для их свободного наблюдения, развития нестандартных подходов к решению актуальных проблем, а также их личностного роста и развития. В статье также подчеркивается роль педагогических подходов и инновационных методов в развитии творческих способностей, особенно методов обучения творчеству учащихся посредством рисунков, сказок и творческих заданий. Подчеркивается, что сотрудничество учителей и родителей, а также роль социальной среды также играют важную роль в этом процессе.

Ключевые слова: Творческие способности, ученики начальной школы, педагогические методы, творческое мышление, самостоятельное мышление, методика

обучения, инновационный подход, методика работы с картинками и сказками, социальная среда.

THE TEACHER'S ROLE IN DEVELOPING THE CREATIVITY OF PRIMARY STUDENTS THROUGH INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Avazbekova Shokhsanam Nurmamat kizi
Teacher at University of Business and Science
shohsanamavazbekova6@gmail.com
Tel:+998973734062

Abstract: This article analyzes ways to develop the creative potential of children of primary school age, and at the same time, the important role of this activity in the educational process is also studied in detail. The manifestation of students' creative potential, that is, their creative abilities, is a very important task, since it is the main impetus for their free observation, the development of unusual approaches to solving current problems, as well as their personal growth and development. The article also highlights the role of pedagogical approaches and innovative methods in the development of creative abilities, especially methods of teaching students to be creative through drawings, fairy tales, and creative tasks. It is emphasized that the cooperation of teachers and parents and the role of the social environment also play an important role in this process.

Keywords: Creative abilities, primary school students, pedagogical methods, creative thinking, independent thinking, educational methodology, innovative approach, picture and fairy tale methodology, social environment

Kirish.

Bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda XXI asr ko'nikmalari, xususan, kreativlik (ijodkorlik), tanqidiy fikrlash, hamkorlik va kommunikatsiya har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu ko‘nikmalarning poydevori aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida qo‘yiladi. Zamonaviy interfaol ta'lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi bolalarning o'rganish jarayoniga yangi imkoniyatlar ochib berar ekan, ulardan samarali foydalanish va o'quvchilarning kreativligini rivojlantirishda o'qituvchining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda. Ushbu maqola orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativligini rivojlantirishda o'qituvchining asosiy vazifalari va ahamiyatini tahlil qiladi.Ta'limda innovatsion texnologiyalar fan va axborotning zamonaviy yutuqlaridan foydalanishga asoslanadi. Ular mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirish, qarorlar qabul qilishdan iborat. Ta'limga innovatsion yondashuvlar ikkita asosiy turga bo'linadi: reproduktiv va muammoli yo'nalishga mos keladigan ta'lim jarayoni.

O‘qituvchi bilan o‘quvchilarning hamkorligi o‘qituvchining o‘quvchilarga ko‘rsatadigan yordamidan boshlanadi. U asta-sekin faollashib o‘quv harakatlariga aylanadi. Natijada, o‘qituvchi bilan o‘quvchilar munosabati hamkorlik pozitsiyasiga o‘sib o‘tadi. Materiallar tahlilining ko‘rsatishicha, mantiqiy topshiriqlar hamkorlikda bajarilgandagina bilimlarni

o’zlashtirish mahsuldor bo’ladi. Ilmiy manbalarda ta’limning shunday tashkil etilishini hamkorlikdagi mahsuldor faoliyat vaziyati, deb atash qabul qilingan. Pedagogik adabiyotlar tahlili va ijodiy tajribalarimiz natijalariga ko’ra hamkorlikdagi mahsuldor o’quv faoliyati vaziyatini tashkil qilishning 2 asosiy tamoyilini ko’rsatib o’tish maqsadga muvofiqdir:

1.Ta’limda mazmunning izchilligi tamoyili. Unga ko’ra shaxs o’z faoliyatini muayyan maqsad asosida tashkil qilishida mazkur faoliyatning uzluksiz shakllanishi ko’zga tashlanadi.

2.O’qituvchi-o’quvchilar hamkorligining mustaqil ijodiy faoliyat bilan bog’liqligi tamoyili.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Tabiiy fan darslarida uzluksiz ta’limni rivojlantirish muammosi bo’yicha bir nechta olimlar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan bo’lib, bunga L. S. Vigotskiyning zona to’g’risidagi qoidalari asosida proksimal rivojlanish katta ta’sir ko’rsatgan, shuningdek, D. B. Elkonin va V. V. Davydov; Sh. A. Amonashvili va V. A. Suxomlinskiy, G.K. Selevkoning rivojlanish ta’limi g’oyalari haqidagi ta’limotlari kognitiv faoliyat, o’qituvchini inkor etish qobiliyati, bahslashish, o’z fikrlaringizni himoya qilish orqali o’quvchilarda tanqidiy fikrlashning shakllanishining individual jihatlari o’rganilgan. Ushbu olimlarning ta’limotlarida tanqidiy fikrlashning individual jihatlari o‘quvchilarning kognitiv faoliyati, mustaqil tushunish qobiliyati, fikrni asoslash, bahslashish va munozaralar orqali rivojlanish har bir yondashuvda turlicha, ammo o‘zaro to‘ldiruvchi tarzda o‘rganilgan. Ularning g‘oyalari birlashtirib qaralganda: tanqidiy fikrlash - bu faqat mantiqiy tahlil emas, balki mustaqil izlanish, o‘z qarashini fikr orqali himoya qilish, shuningdek bahslashish va ko‘p qirrali tahlil samarasi bo‘lib, uni shakllantirishda o‘qituvchining roli faqat ma’lumot uzatishdan tashqari -faol pedagogik qo‘llab-quvvatlashdir.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Kreativlik – bu yangi, original va qiymatli g'oyalarni, mahsulotlarni yoki yechimlarni yaratish qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar o'z-o'zidan katta ijodiy salohiyatga ega bo'ladilar. Ular dunyoni o'yin orqali kashf etadi, savollar beradi, tajribalar o'tkazadi va o'z tasavvurlarini erkin namoyon etadi. Ushbu davrda kreativlikni rivojlantirish bolalarning kognitiv, hissiy va ijtimoiy-axloqiy rivojlanishi uchun fundamental hisoblanadi:

O‘qituvchining roli Interfaol ta’lim jarayonida o‘qituvchi an’anaviy ma’lumot beruvchi emas, balki tashkilotchi, yo‘naltiruvchi va motivator sifatida faoliyat yuritadi.

1. Ta’lim jarayonini tashkil etuvchi

O‘qituvchi darsni interfaol metodlar asosida rejalashtiradi, muammoli vaziyatlar yaratadi va o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi.

2. Rag‘batlantiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi

Har bir o‘quvchining fikrini qadrlash, xatolarini tanqid emas, balki yo‘naltirish orqali tuzatish kreativ muhit yaratadi.

3. Hamkorlik muhitini yaratuvchi

Guruhli ishlarda o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadi, bahs yuritadi va birgalikda yechim topadi. Bu jarayon ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

4. Innovatsion texnologiyalardan foydalanuvchi

Multimedia vositalari, taqdimotlar, interaktiv o‘yinlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi hamda kreativ fikrlashini kuchaytiradi.

5. Individual yondashuvni ta’minlovchi

Har bir bolaning qobiliyati turlicha bo‘lganligi sababli o‘qituvchi ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlar beradi.

Interfaol metodlar orqali kreativlikni rivojlantirish yo‘llari

-muammoli savollar berish

-erkin fikr bildirish imkoniyatini yaratish

-ijodiy topshiriqlar (hikoya tuzish, rasm asosida matn yaratish)

-rolli o‘yinlar tashkil etish

-loyiha ishlari orqali mustaqil izlanishga yo‘naltirish

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari

-kreativ muhit yaratish uchun o‘qituvchi quyidagi sifatlarga ega bo‘lishi zarur:

-innovatsion fikrlash

-psixologik bilimlarga ega bo‘lish

-axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini bilish

-refleksiya qila olish (darsni tahlil qilish)

-individual yondashuvni qo‘llash

Shuningdek, o‘qituvchi o‘zi ham kreativ bo‘lishi kerak. Chunki kreativ pedagoggina kreativ o‘quvchini tarbiyalay oladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Interfaol ta’lim texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativligini rivojlantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning tasavvuri, mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvi shakllanadigan eng muhim davrdir. Shu sababli, interfaol metodlardan samarali foydalanish o‘qituvchidan yuqori kasbiy mahorat, innovatsion fikrlash va pedagogik moslashuvchanlikni talab qiladi.

Interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi ortadi, ular o‘z fikrini ochiq bayon qilishga o‘rganadi, jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. Ayniqsa, kichik guruhlarda ishlash orqali o‘quvchilar bir-biridan o‘rganadi, fikr almashadi va kreativ g‘oyalar yuzaga keladi.

Shuningdek, o‘qituvchi dars jarayonida qulay psixologik muhit yaratishi zarur. Ijodkorlik qo‘llab-quvvatlanadigan, xatoga yo‘l qo‘yishdan qo‘rqilmaydigan muhit kreativ fikrlashni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Interfaol ta’lim texnologiyalarini boshlang‘ich sinflarda qo‘llash natijasida quyidagi samaralarga erishiladi:

-o‘quvchilarning mustaqil va erkin fikrlash darajasi oshadi.

-kreativ yondashuv va noodatiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

-darsga qiziqish va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yaxshilanadi.

-muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi.

-muammoli vaziyatlarda tez va samarali qaror qabul qilish qobiliyati ortadi.

-o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonch kuchayadi.

Xulosa va tavsiyalar.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida interfaol ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning muhim pedagogik omili sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonda o‘qituvchining roli nafaqat bilim beruvchi, balki ta’lim muhitini loyihalashtiruvchi, ijodiy faoliyatni fasilitatsiya qiluvchi va o‘quvchilarning individual-intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqaruvchi subyekt sifatida belgilanadi. Interfaol metodlar — muammoli vaziyatlar yaratish, hamkorlikda o‘qitish, “aqliy hujum”, klaster, loyihaviy yondashuv va refleksiv tahlil kabi texnologiyalar — o‘quvchilarda divergent fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish hamda innovatsion yondashuv ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinf yosh davri psixologik xususiyatlari bilan xarakterlanib, aynan shu bosqichda kreativlikning tabiiy asoslari intensiv rivojlanadi. Shu bois o‘qituvchi interfaol ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, motivatsion va emotsional qo‘llab-quvvatlovchi muhitda tashkil etishi zarur. Kreativlikni rivojlantirishda o‘qituvchining pedagogik kompetentligiga qo‘shimcha ravishda metodik innovatsion tafakkuri, refleksiv madaniyati va kommunikativ mahorati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki interfaol texnologiyalar samaradorligi ularning texnik qo‘llanilishida emas, balki mazmuniy-integrativ va maqsadga yo‘naltirilgan tashkil etilishida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, o‘qituvchi o‘quvchilar faoliyatini baholashda reproduktiv natijalarga emas, balki ijodiy yondashuv, g‘oyaviy yangilik va mustaqil fikrlash ko‘rsatkichlariga tayanishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, tashabbuskorlik va intellektual erkinlikni mustahkamlaydi. Natijada interfaol ta’lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan pedagogik jarayon boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, interfaol ta’lim texnologiyalari orqali kreativlikni rivojlantirish samaradorligi o‘qituvchining innovatsion faoliyati, didaktik strategiyalarni ongli tanlashi hamda ta’lim jarayonini hamkorlik va ijodkorlik tamoyillari asosida tashkil etishiga bevosita bog‘liqdir. Shunday ekan, zamonaviy boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchi kreativ rivojlanishning strategik subyekti sifatida yetakchi o‘rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. **Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti.** – Toshkent, 2021. – 64 b.

2.Ishmuhamedov R.J. **Ta’limda innovatsion texnologiyalar**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 180 b.

3.Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M.A**. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.** – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.

4. Davydov, V. V. Problemy razvivaushchego obucheniya — Moskva: Pedagogika,

5.Selevko G.K. **Sovremennye obrazovatelnye texnologii**. – Moskva: Narodnoe obrazovanie, 1998. – 256 s.

6.Vygotskiy L.S**. Myshlenie i rech.** – Moskva: Pedagogika, 1982. – 287 s.

7.Bloom B.S. (ed.). **Taxonomy of Educational Objectives**. – New York: Longman, 1956. – 207 p.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ONA TILI FANINI O‘QITISH: MUAMMOLAR VA SAMARALI YECHIMLAR

Buzrukova Xurshida Rustamxanovna
Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida ona tili fanidan milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etishning o‘ziga xos xususiyatlari, mavjud muammolari va ularni bartaraf etishning samarali yo‘llari keng yoritilgan. Milliy o‘quv dasturining asosiy maqsadi, mazmuni va ta’lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvning o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, ona tili darslarida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, lug‘at boyligini oshirish, grammatik bilimlarini mustahkamlash, matn bilan ishlash, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etish jarayonida o‘qituvchilarning yangi pedagogik yondashuvlarni qo‘llashdagi qiyinchiliklari, darslik va o‘quv-metodik materiallardan foydalanish bilan bog‘liq muammolar, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish hamda bilimlarni zamonaviy baholash mezonlari asosida aniqlash kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Bundan tashqari, ona tili ta’limida interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, muammoli ta’lim, ijodiy topshiriqlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil etilgan. Maqolada milliy o‘quv dasturini samarali amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning kasbiy va metodik kompetensiyasini oshirish, ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish, dars jarayonida o‘quvchilarning faolligini kuchaytirish hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishga doir tavsiyalar ilgari surilgan. Shuningdek, ta’lim mazmunini o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga moslashtirish, mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish va ona tilini o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishning pedagogik ahamiyati asoslab berilgan. Mazkur yondashuvlar boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi sifatini oshirish, o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va milliy o‘quv dasturining amaliy samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, milliy o‘quv dasturi, ta’lim islohotlari, kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ kompetensiya, lingvistik kompetensiya, nutqiy rivojlanish, pedagogik mahorat, metodik ta’minot, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar.

Bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar yosh avlodga zamonaviy bilim berish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ma’naviy dunyoqarashini kengaytirish hamda hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchi shaxsining intellektual, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Chunki aynan shu davrda bolalarda bilim olishga bo‘lgan qiziqish, mustaqil fikrlash, muloqot qilish, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda ifodalash kabi muhim ko‘nikmalarning dastlabki asoslari shakllanadi. Shu jihatdan boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini zamonaviy talablar asosida o‘qitish, ta’lim

mazmunini takomillashtirish va milliy o‘quv dasturini samarali amalga oshirish dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Ona tili ta’limi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nafaqat savodxonligini oshirish, balki ularning tafakkuri, nutq madaniyati, mantiqiy fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ona tili darslari orqali o‘quvchilar so‘zlarning ma’nosini anglash, gap va matn tuzish, o‘z fikrini izchil bayon etish, tinglab tushunish, o‘qiganlarini tahlil qilish hamda kundalik hayotda til vositalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini egallaydilar. Shuning uchun mazkur fanni o‘qitishda faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarning egallagan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishiga ham alohida e’tibor qaratish zarur.

Milliy o‘quv dasturining joriy etilishi ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish, o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasi bilan bir qatorda, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonini o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirish, uning individual imkoniyatlarini hisobga olish, mustaqil izlanishiga sharoit yaratish va o‘quv faoliyatini hayotiy tajriba bilan bog‘lashni nazarda tutadi. Bunda o‘qituvchi tayyor bilimlarni yetkazib beruvchi sifatida emas, balki o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etuvchi, ularni izlanishga undovchi va o‘zlashtirilgan bilimlardan samarali foydalanishga yo‘naltiruvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etish jarayoni muayyan muammolar bilan ham kechmoqda. Jumladan, ayrim o‘qituvchilarning kompetensiyaviy yondashuv asosida dars tashkil etish bo‘yicha metodik tajribasi yetarli emasligi, an’anaviy o‘qitish usullaridan to‘liq voz kechishdagi qiyinchiliklar, o‘quv topshiriqlarini o‘quvchilarning individual xususiyatlariga moslashtirish zarurati hamda zamonaviy baholash mezonlarini qo‘llash bilan bog‘liq masalalar shular jumlasidandir. Bundan tashqari, dars jarayonida o‘quvchilarning barchasini faol ishtirok etishga jalb qilish, ularning nutqiy imkoniyatlarini rivojlantirish va nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish ham o‘qituvchidan yuqori pedagogik mahoratni talab qiladi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini muntazam rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlarni dars mazmuniga muvofiq tanlash va o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ona tili darslarida didaktik o‘yinlar, muammoli savollar, ijodiy mashqlar, matn tahlili, guruhli va individual topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning bilimlarini baholashda faqat yakuniy natijaga emas, balki ularning o‘quv jarayonidagi faolligi, mustaqil fikrlashi, xatolarni tahlil qilishi va o‘z bilimini amaliyotda qo‘llay olishiga ham e’tibor qaratish lozim. Mavzuning dolzarbligi shundaki, boshlang‘ich ta’limda ona tili bo‘yicha milliy o‘quv dasturining samarali amalga oshirilishi o‘quvchilarning kelgusidagi ta’lim faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ona tili fanini o‘qitishda yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish va amaliy yechimlarni ishlab chiqish ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Shu sababli milliy o‘quv dasturining mazmunini chuqur anglash, uni ta’lim amaliyotiga mos ravishda tatbiq etish hamda samarali pedagogik usullarni ishlab chiqish bugungi boshlang‘ich ta’lim oldida turgan ustuvor vazifalardan hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi boshlang‘ich ta’limda ona tili bo‘yicha milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etish jarayonida uchraydigan asosiy muammolarni tahlil qilish,

ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan pedagogik yechimlarni asoslab berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun milliy o‘quv dasturining ta’lim jarayonidagi ahamiyatini yoritish, ona tili darslarini tashkil etishdagi metodik qiyinchiliklarni o‘rganish hamda o‘quvchilarning nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali usullarni tavsiya etish nazarda tutiladi.

Boshlang‘ich ta’limda ona tili bo‘yicha milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etish ta’lim mazmunini yangilash, o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini takomillashtirish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni keng qo‘llash bilan chambarchas bog‘liq. Milliy o‘quv dasturi o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarni egallashini emas, balki o‘zlashtirgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olishini, mustaqil fikrlashini, muloqotga kirishishini va o‘z nuqtayi nazarini asosli bayon etishini ham nazarda tutadi. Shu sababli ona tili darslarini tashkil etishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish imkoniyatlari, qiziqishlari va individual ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarni tayyor ma’lumotlarni yodlashga emas, balki til hodisalarini anglash, taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarishga yo‘naltirishi lozim. Milliy o‘quv dasturining asosiy xususiyatlaridan biri ta’lim natijalariga yo‘naltirilganlik va kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligidir. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchilarning egallagan bilimlarini turli vaziyatlarda mustaqil qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ona tili fanida bu yondashuv o‘quvchilarning tinglab tushunish, og‘zaki nutq, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini o‘zaro bog‘liq holda shakllantirish orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘quvchiga muayyan matnni o‘qish, uning mazmunini tushuntirish, matn yuzasidan savollarga javob berish va shu mavzuda mustaqil fikr bildirish topshirig‘ining berilishi bir vaqtning o‘zida bir nechta nutqiy ko‘nikmani rivojlantiradi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning bilimlarni yaxlit tarzda o‘zlashtirishiga va til vositalaridan amaliy foydalanishiga imkon yaratadi.

Biroq milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etishda ayrim metodik va tashkiliy muammolar uchrashi mumkin. Ulardan biri o‘qituvchilarning yangi ta’lim talablarini dars jarayoniga to‘liq singdirishida kuzatiladigan qiyinchiliklardir. An’anaviy ta’limda ko‘pincha o‘qituvchining tushuntirishi va o‘quvchining tayyor ma’lumotlarni o‘zlashtirishi ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy yondashuv o‘quvchining faol ishtiroki, mustaqil izlanishi va amaliy topshiriqlarni bajarishini talab etadi. Ushbu o‘zgarish o‘qituvchidan darsni oldindan puxta rejalashtirish, topshiriqlarni ta’lim maqsadlariga muvofiq tanlash va har bir o‘quvchining faolligini ta’minlashni talab qiladi. Shuning uchun pedagoglarning metodik tayyorgarligini oshirish, malaka oshirish mashg‘ulotlarini amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish va ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Yana bir muhim muammo o‘quvchilarning bilim darajasi va individual imkoniyatlari o‘rtasidagi farqlar bilan bog‘liq. Bir sinfda o‘qish va yozish ko‘nikmalari yaxshi shakllangan o‘quvchilar bilan bir qatorda, matnni tushunish, fikrini izchil ifodalash yoki imlo qoidalarini qo‘llashda qiynaladigan bolalar ham bo‘lishi mumkin. Barcha o‘quvchilarga bir xil murakkablikdagi topshiriqlarni berish ayrim bolalarning darsga bo‘lgan qiziqishini pasaytirishi, boshqalarining esa imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Bunday vaziyatda differensial yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Differensial yondashuv o‘quvchilarga ularning bilim darajasi va ehtiyojlariga mos topshiriqlar berishni nazarda tutadi. Masalan, ayrim o‘quvchilarga so‘zlardan gap tuzish, boshqalariga matnni tahlil qilish, yuqori

tayyorgarlikka ega o‘quvchilarga esa mustaqil hikoya yaratish yoki matnni ijodiy davom ettirish vazifalari berilishi mumkin. Natijada har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatlariga muvofiq faoliyat olib boradi va bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish milliy o‘quv dasturini samarali amalga oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Nutqiy kompetensiya o‘quvchining fikrini tushunarli, izchil, grammatik jihatdan to‘g‘ri va mazmunan aniq ifodalash qobiliyatini qamrab oladi. Ushbu kompetensiyani shakllantirishda suhbat, hikoya tuzish, matnni qayta bayon qilish, savol-javob, munozara elementlari va ijodiy yozma ishlar samarali vosita hisoblanadi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga tabiat, oila, maktab yoki do‘stlik mavzusida qisqa matn tuzishni topshirishi mumkin. Bunda o‘quvchilar mavzuga mos so‘zlarni tanlaydi, gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtiradi va o‘z fikrlarini yozma ravishda ifodalashga harakat qiladi. O‘qituvchi esa ularning ishlarini tahlil qilib, yo‘l qo‘yilgan xatolarni tushuntiradi hamda to‘g‘ri ifodalash usullarini ko‘rsatadi. Bu jarayon o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, fikrlashini rivojlantirish va yozma nutqini takomillashtirishga yordam beradi. Milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish ham alohida ahamiyatga ega. Interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va o‘zaro hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Xususan, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “B-B-B”, “Sinkveyn” kabi metodlardan ona tili darslarida maqsadga muvofiq foydalanish mumkin. “Aqliy hujum” metodi yangi mavzu yuzasidan o‘quvchilarning dastlabki bilimlarini aniqlash va turli fikrlarni yuzaga chiqarishga yordam beradi. “Klaster” metodi muayyan tushuncha bilan bog‘liq so‘z va fikrlarni tizimlashtirishga xizmat qiladi. “B-B-B” metodi esa o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha nimalarni bilishi, nimalarni bilishni istashi va dars yakunida nimalarni o‘rganganini aniqlash imkonini beradi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning bilimlarini faollashtirish bilan birga, darsning maqsadi va mazmunini yaxshiroq anglashlariga ham yordam beradi. Didaktik o‘yinlardan foydalanish ham boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limini samarali tashkil etishning muhim vositalaridan biridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘yin faoliyatiga katta qiziqish bildirganligi sababli o‘quv materiallarini o‘yin shaklida taqdim etish ularning darsga jalb etilishini kuchaytiradi. Masalan, “So‘zni top”, “Ortiqcha so‘zni aniqlang”, “Gapni davom ettiring”, “Kim tez va to‘g‘ri tuzadi?” kabi didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligi, imlo savodxonligi, grammatik bilimlari va tezkor fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Biroq o‘yinlar faqat ko‘ngilochar faoliyat sifatida emas, balki aniq ta’limiy maqsadga xizmat qiladigan metodik vosita sifatida tashkil etilishi kerak. O‘qituvchi o‘yinning mazmuni, davomiyligi, topshiriqlar murakkabligi va kutilayotgan natijalarini oldindan belgilab olishi lozim.

Ona tili fanini o‘qitishda matn bilan ishlashga alohida e’tibor qaratish zarur. Matn o‘quvchilarning o‘qib tushunish, tahlil qilish, asosiy fikrni aniqlash, voqealar ketma-ketligini anglash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, matn ustida ishlash grammatik bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatini ham yaratadi. Masalan, o‘quvchilarga matndan ot, sifat va fe’llarni aniqlash, ma’nodosh yoki zid ma’noli so‘zlarni topish, matnga mos sarlavha tanlash hamda uning mazmunini o‘z so‘zlari bilan ifodalash topshiriqlari berilishi mumkin. Bunday mashqlar til birliklarini alohida yodlash bilan cheklanmasdan, ularning nutqdagi vazifasini anglashga yordam beradi. Matn tanlashda esa uning mazmuni

o‘quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga va hayotiy tajribasiga mos bo‘lishi muhimdir. Milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etishda baholash tizimini takomillashtirish ham dolzarb masalalardan biridir. O‘quvchilarning bilimini baholash faqat to‘g‘ri javoblar sonini aniqlash bilan cheklanmasligi, balki ularning fikrlash jarayoni, topshiriqni bajarish usuli, mustaqil xulosa chiqarishi va bilimlarini amalda qo‘llash darajasini ham qamrab olishi lozim. Buning uchun aniq mezonlar asosida baholash, kuzatish, og‘zaki savol-javob, yozma topshiriqlar, o‘zini o‘zi baholash va o‘zaro baholash usullaridan foydalanish mumkin. Masalan, matn tuzish topshirig‘ini baholashda mazmunning mavzuga mosligi, gaplarning izchilligi, so‘zlardan to‘g‘ri foydalanish, imlo va tinish belgilariga rioya qilish kabi mezonlar hisobga olinadi. Bunday yondashuv o‘quvchiga o‘zining kuchli tomonlari va takomillashtirishi zarur bo‘lgan jihatlarini anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, baholash jarayonida xatolarni faqat kamchilik sifatida ko‘rsatish emas, balki ularni o‘rganish va tuzatish imkoniyati sifatida tushuntirish muhimdir. Dars jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish milliy o‘quv dasturining mazmunini o‘quvchilarga tushunarli va qiziqarli tarzda yetkazishga xizmat qiladi. Elektron taqdimotlar, interaktiv mashqlar, audio matnlar, ta’limiy videolar va raqamli topshiriqlar o‘quvchilarning eshitish, ko‘rish va amaliy bajarish orqali bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, audio matnni tinglash orqali o‘quvchilar tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishi, elektron topshiriqlar yordamida esa imlo va grammatikaga oid bilimlarini mustahkamlashi mumkin. Biroq texnologiyalardan foydalanish darsning asosiy maqsadiga mos bo‘lishi lozim. Texnik vositalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatini oshirmaydi; ularning samaradorligi o‘qituvchi tomonidan qanday tanlanishi va o‘quv jarayoniga qay tarzda integratsiya qilinishiga bog‘liq. Shu sababli raqamli vositalardan foydalanish an’anaviy metodlar, jonli muloqot va mustaqil yozma mashqlar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Milliy o‘quv dasturini samarali amalga oshirishda o‘quv-metodik ta’minot masalasi ham muhim o‘rin egallaydi. Darsliklar, metodik qo‘llanmalar, qo‘shimcha mashqlar va baholash materiallari o‘qituvchiga darsni maqsadga muvofiq tashkil etishda yordam beradi. O‘quv materiallarining mazmuni o‘quvchilarning yoshiga mos, tushunarli, izchil va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, o‘qituvchi faqat darslikdagi topshiriqlar bilan cheklanib qolmasdan, sinfning imkoniyatlari va o‘quvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, qo‘shimcha mashqlarni ishlab chiqishi mumkin. Bunday faoliyat pedagogning ijodkorligini rivojlantiradi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Metodik materiallarni tanlashda esa ularning amaldagi o‘quv dasturi talablariga mosligi va belgilangan ta’lim natijalariga erishishga xizmat qilishi hisobga olinishi zarur.

Milliy o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etishdagi muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini tizimli ravishda rivojlantirish lozim. Buning uchun seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar, ochiq darslar, tajriba almashish uchrashuvlari va metodik birlashmalar faoliyatidan samarali foydalanish mumkin. Ayniqsa, nazariy ma’lumotlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish o‘qituvchilarga yangi yondashuvlarni o‘z darslarida mustaqil qo‘llash imkonini beradi. Bundan tashqari, tajribali pedagoglarning samarali dars ishlanmalari, topshiriqlari va baholash usullarini o‘rganish ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar o‘rtasidagi kasbiy hamkorlik ta’lim jarayonida uchraydigan muammolarni birgalikda muhokama qilish va ularga maqbul yechimlar topishga yordam beradi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash ona tili ta’limining

samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. O‘quvchining nutqiy rivojlanishi faqat maktabdagi mashg‘ulotlarga emas, balki oiladagi muloqot muhiti va kitobxonlik odatlariga ham bog‘liq. Shu sababli ota-onalarga farzandlari bilan muntazam suhbatlashish, kitob o‘qish, o‘qilgan matn yuzasidan savollar berish va bolalarning fikrlarini erkin ifodalashiga imkon yaratish tavsiya etiladi. Oila va maktab hamkorligi natijasida o‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘zlashtirish, fikrlarini izchil bayon qilish va o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlarga ega bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda ona tili bo‘yicha milliy o‘quv dasturini samarali amalga oshirish ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning nutqiy hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda uchraydigan muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarning metodik mahoratini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Milliy o‘quv dasturini amaliyotga izchil tatbiq etish orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, savodxonligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. **“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida**. PF-158-son Farmon. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. **“Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”**. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi. **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun**. O‘RQ-637-son. – Toshkent, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. **Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha milliy o‘quv dasturi**. – Toshkent, 2021.
5. Qodirov M., Ne’matov H., Abduraimova M. **Ona tili: 1-sinf uchun darslik**. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
6. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. **Ona tili o‘qitish metodikasi**. – Toshkent: Nosir, 2009.
7. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Shodmonqulova D. **Ona tili o‘qitish metodikasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA FAZOVIY TASAVVURNI RIVOJLANTIRISHDA GEOMETRIK KONSTRUKSIYALARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Saidakbarova Maftuna Saidrasul qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)
yo‘nalishi magistranti
saidakbarovamaftuna17@gmail.com
+998 94 509 97 19
Ilmiy rahbar:M.Q.Mamayusupova

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishda geometrik konstruksiyalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zbekistonlik pedagog olimlarning boshlang‘ich ta’lim, geometrik materialni o‘qitish, matematik tasavvurlarni shakllantirish va fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishga oid ilmiy ishlari o‘rganiladi. Maqolada geometrik konstruksiyalar bilan ishlashning besh bosqichli metodik yondashuvi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, fazoviy tasavvur, fazoviy tafakkur, geometrik konstruksiya, geometrik material, konstruktiv faoliyat, didaktik imkoniyat.

Аннотация: В данной статье анализируются дидактические возможности использования геометрических конструкций для развития пространственных представлений у учащихся начальных классов. В исследовании изучаются научные работы узбекистанских педагогов-учёных по начальному образованию, обучению геометрическому материалу, формированию математических представлений и развитию пространственных представлений. В статье предлагается пятиэтапный методический подход к работе с геометрическими конструкциями.

Ключевые слова: начальное образование, пространственные представления, пространственное мышление, геометрическая конструкция, геометрический материал, конструктивная деятельность, дидактические возможности.

Abstract: This article analyzes the didactic possibilities of using geometric constructions to develop spatial imagination in primary school students. The study examines the scientific works of Uzbek educators on primary education, teaching geometric material, forming mathematical concept ts, and developing spatial imagination. The article proposes a five-stage methodological approach to working with geometric constructions.

Keywords: primary education, spatial imagination, spatial thinking, geometric construction, geometric material, constructive activity, didactic possibilities.

KIRISH

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlik, mantiqiy fikrlash va masalaga turli tomondan qaray olish ko‘nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitish o‘quvchiga faqat hisoblash amallarini o‘rgatmaydi, balki bolaning matematik obyektlarni kuzatishi, ularning xususiyatlarini

aniqlashi, o‘zaro munosabatlarini tushunishi, tasavvur qilishi va amaliy faoliyat orqali xulosa chiqarishi uchun zarur bilimlarni ham shakllantiradi.

Ayniqsa, geometriya elementlarini o‘rganishda fazoviy tasavvurning rivojlanganligi muhim o‘rin tutadi. Chunki o‘quvchi geometrik shaklni nomlash bilan bir qatorda uning qayerda joylashganini, boshqa obyektlarga nisbatan qanday holatda ekanini va turli tomondan qaralganda qanday ko‘rinishga ega bo‘lishini ham anglay olishi kerak.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlarda ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fazoviy tasavvurlarni shakllantirish masalasiga e’tibor qaratilgan. Xususan, G.M. So‘fiboyevaning “STEAM – ta’lim texnologiyasi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish metodikasi” mavzusidagi PhD dissertatsiyasi 13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) ixtisosligi bo‘yicha bajarilgan [1, 3–8-b.].

So‘fiboyeva dissertatsiya avtoreferatida O‘zbekistonda o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini shakllantirish masalalariga oid A.N. Valiyev, T. Rixsiboyev, M.K. Xalimov, K.A. Farfiyeva, E.P. Xarlamova, U.A. Usmonova, L.G‘. Oblaqulova, D.Q. Asqarova va boshqa tadqiqotchilarning ishlarini qayd etadi [1, 6–8-b.]; ulardan ayrimlari ushbu maqolaning adabiyotlar ro‘yxatida ikkilamchi manba sifatida keltirilgan [4–7].

Mazkur tadqiqotning muhim jihati shundaki, unda fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishning nazariy-metodik modeli, amaliy va ijodiy faoliyatni STEAM ta’limiga integratsiyalash, vizual tasavvur, ongda bajarish va voqelikni tasvirlarda aks ettirish masalalari bir butun metodik tizim sifatida qaralgan [1, 7–8-b.].

Shu nuqtayi nazardan, geometrik konstruksiyalarni boshlang‘ich sinf matematika ta’limiga kiritish o‘quvchini tayyor geometrik obyektni qabul qiluvchi subyekt emas, balki uni yaratadigan, o‘zgartiradigan va tahlil qiladigan faol ishtirokchiga aylantirish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi - boshlang‘ich sinfda fazoviy tasavvurni rivojlantirishda geometrik konstruksiyalarning didaktik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va ular bilan ishlashning metodik bosqichlarini taklif etishdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Fazoviy tasavvur - o‘quvchining predmet va hodisalarning makondagi joylashuvi, shakli, o‘lchami, yo‘nalishi hamda ular o‘rtasidagi munosabatlarni bevosita kuzatish bilan birga, obyekt mavjud bo‘lmagan holatda ham uni ongida tiklay olish imkoniyatidir.

Fazoviy tasavvurni faqat geometrik shakllarni bilish bilan tenglashtirish mumkin emas. Chunki o‘quvchi kvadrat, uchburchak yoki kubning nomini bilishi mumkin, ammo bu uning shu shaklni fazoda tasavvur qila olishini anglatmaydi.

Masalan, kublardan qurilgan model old tomondan ko‘rsatilganda o‘quvchidan uning orqa tomonida qanday qism joylashganini aytish, modelni 90° ga aylantirganda uning ko‘rinishini oldindan tasavvur qilish yoki kubning yoyilmasidan fazoviy jism hosil bo‘lishini ko‘z oldiga keltirish talab etiladi. Bunday faoliyat geometrik bilimdan tashqari fazoviy tafakkurni ham talab qiladi. Demak, boshlang‘ich ta’limda fazoviy tasavvurni rivojlantirishda “ko‘rsatish”dan ko‘ra “harakat orqali anglash”ga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq.

Geometrik konstruksiya — o‘quvchining geometrik elementlar yordamida ma’lum shakl yoki fazoviy obyektni yaratishi, mavjud modelni o‘zgartirishi yoki berilgan qismlardan yangi geometrik obyekt hosil qilishi bilan bog‘liq faoliyatdir.

Mazkur tushunchaning pedagogik ahamiyati shundaki, o‘quvchi tayyor shaklni faqat kuzatmaydi. U:

- shaklni tanlaydi;
- uning qismlarini aniqlaydi;
- qismlarni birlashtiradi;
- shaklni o‘zgartiradi;
- yangi model yaratadi;
- o‘z konstruksiyasini izohlaydi.

Shu sababli geometrik konstruksiya o‘quvchining idrok, harakat, tasavvur, tahlil va xulosa ketma-ketligida ishlashini ta’minlaydi.

Jumayev M.E. va Aliyarova M.A. tomonidan boshlang‘ich sinflarda geometrik materiallarni o‘qitish metodikasiga bag‘ishlangan maqolada geometrik shakllar bilan bosqichma-bosqich tanishtirish, ularning mohiyatini turli topshiriqlar orqali ochib berish va geometrik bilimlarni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Mualliflar boshlang‘ich ta’limda yassi geometrik shakllar bilan bir qatorda fazoviy jismlarga ham e’tibor qaratadilar [2].

Bu yondashuvdan kelib chiqib, geometrik konstruksiyani oddiy ko‘rgazmali material emas, balki o‘quvchining faol matematik harakatini tashkil qiluvchi didaktik vosita sifatida baholash mumkin.

Geometrik konstruksiyalarning didaktik imkoniyatlarini bir necha yo‘nalishda ko‘rish mumkin.

1. Fazoviy orientatsiyani shakllantirish. Konstruktiv topshiriqlar o‘quvchini “yuqorida”, “pastda”, “chapda”, “o‘ngda”, “oldinda”, “orqada”, “ichida”, “tashqarida”, “yonida” kabi munosabatlardan foydalanishga undaydi. Masalan, o‘quvchiga 5 ta kub berilib: “Ikki kubni pastki qatlamga, bittasini ularning ustiga, qolgan ikkitasini o‘ng tomonga joylashtiring” degan topshiriq berilsa, u nafaqat sanaydi, balki fazoviy munosabatni ham bajaradi. So‘fiboyeva tadqiqotida atrof-muhit obyektlarini fazoviy idrok etish va fazoviy tasavvurni rivojlantirish metodikasi alohida yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan [1, 7–8-b.].

2. Modellashtirish. Modellashtirish boshlang‘ich ta’limda fazoviy tasavvurni rivojlantirishning samarali mexanizmlaridan biridir. O‘quvchi real obyektni geometrik modelga aylantirish orqali uning asosiy belgilarini ajratadi. Masalan, uyni — kub yoki to‘g‘ri to‘rtburchakli prizma va piramida, qutini — to‘g‘ri to‘rtburchakli parallelepiped, chodirni — uchburchakli prizma ko‘rinishida modellashtirish orqali o‘quvchi real obyekt va geometrik jism o‘rtasidagi munosabatni tushuna boshlaydi. So‘fiboyeva tadqiqotida modellashtirish tadqiqot metodlaridan biri sifatida qo‘llangan, shuningdek fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishning metodik modelini ishlab chiqishda amaliy va ijodiy faoliyatni integratsiyalashga urg‘u berilgan [1, 7–8-b.]. Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich matematika darsida model yaratish o‘quvchining nafaqat geometrik, balki muhandislik va ijodiy tafakkurini ham faollashtirishi mumkin.

3. Bosqichli ish tizimi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda geometrik konstruksiyalar bilan ishlash quyidagi besh bosqich asosida tashkil etilishi mumkin:

I bosqich — kuzatish. O‘quvchi tayyor model bilan tanishadi. Savollar: “Bu qanday shakl?”, “Nechta qismi bor?”, “Qaysi qismi yuqorida?”, “Qaysi qismi pastda?”

II bosqich — qurish. O‘quvchi namuna asosida modelni mustaqil quradi. Bu bosqichda ko‘rish va amaliy harakat birlashadi.

III bosqich — o‘zgartirish. O‘quvchiga “Bitta kubni olib tashlang”, “Yana ikkita kub qo‘shing”, “Modelni chap tomonga aylantiring” kabi topshiriqlar beriladi.

IV bosqich — tasavvur qilish. Real model asta-sekin olib qo‘yiladi. O‘quvchidan “Model yuqoridan qaraganda qanday ko‘rinadi?”, “Agar modelni 90° aylantirsak, nima o‘zgaradi?” kabi savollarga javob berish talab qilinadi.

V bosqich — yaratish va izohlash. O‘quvchi berilgan elementlardan o‘z konstruksiyasini yaratadi va uni izohlaydi: nomlaydi, tavsiflaydi, asoslaydi. Shuningdek, mazkur bosqich fazoviy tasavvurning rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun ham xizmat qilishi mumkin.

4. STEAM yondashuvi bilan integratsiya. Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda geometrik konstruksiyalarni STEAM yondashuvi bilan integratsiyalash alohida metodik imkoniyat yaratadi. So‘fiboyeva tadqiqotida STEAM texnologiyasi asosida fazoviy tasavvurni rivojlantirish uchun o‘yin, tadqiqot va ijodiy faoliyatni loyihaviy o‘qitish bilan uyg‘unlashtirishga e’tibor qaratilgan. Tadqiqotning amaliy natijalaridan biri boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan to‘rtta kompyuter o‘yinining ishlab chiqilganidir [1, 8-b.]. Bundan kelib chiqib, geometrik konstruksiya topshirig‘ini quyidagicha STEAM faoliyatiga aylantirish mumkin:

– Muammo: “Qog‘ozdan eng mustahkam minora yasang.”
– Fan: qog‘oz xossalarini (qalinligi, bukilishi) o‘rganish va sinab ko‘rish.
– Matematika: geometrik shakllarni tanlash.
– Texnologiya: konstruksiyani yig‘ish.
– Muhandislik: konstruksiyaning barqarorligini ta’minlash.
– San’at: tashqi ko‘rinishini loyihalash.

Natijada bitta geometrik topshiriq bir nechta kompetensiyani rivojlantiruvchi kompleks faoliyatga aylanadi.

5. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Geometrik konstruksiya topshiriqlarining muhim afzalligi shundaki, ularda ko‘pincha bitta emas, bir nechta yechim mavjud bo‘ladi. Masalan, “5 ta kubdan har bir kub boshqa kub bilan kamida bitta yog‘i orqali tutashgan model quring” topshirig‘ini turli usullarda bajarish mumkin. “7 ta tayoqchadan 2 ta kvadrat hosil qiling” topshirig‘ida esa o‘quvchi kvadratlar umumiy tomonga ega bo‘lishi mumkinligini sinab ko‘rish orqali kashf etadi. Bunday topshiriqlarda o‘quvchi faqat tayyor algoritmni takrorlamaydi: taxmin qiladi, sinaydi, xatoga yo‘l qo‘yadi, qayta quradi va natijani tekshiradi. Shunday qilib, geometrik konstruksiya “muammo — taxmin — amaliy harakat — xato — qayta urinish — yechim” ketma-ketligini hosil qiladi. Bu esa o‘quvchining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. So‘fiboyeva tadqiqotida ham fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish bilan ijodiy va tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi bog‘liqlik asoslangan [3].

O‘zbekistonlik olimlar ishlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’limda fazoviy tasavvurni rivojlantirish masalasi turli metodik yo‘nalishlar orqali o‘rganilgan. Biroq geometrik konstruksiyalarning aynan didaktik imkoniyatlarini alohida tizim sifatida tadqiq qilish masalasi yanada chuqurroq metodik izlanishni talab qiladi.

So‘fiboyeva tadqiqoti fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishni STEAM, modellashtirish, o‘yin–tadqiqot–ijod faoliyati va vizualizatsiya bilan bog‘laydi [1, 7–8-b.]. Jumayev va Aliyarovaning ishi esa geometrik materiallarni bosqichma-bosqich o‘rgatish va geometrik shakllar orqali o‘quvchilarning mantiqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi [2].

XULOSA

Boshlang‘ich ta’limda fazoviy tasavvurni rivojlantirish o‘quvchining keyingi geometrik va matematik bilimlarni egallashi uchun muhim shartlardan biridir. O‘zbekistonlik olimlarning tadqiqotlari ham ushbu muammoning dolzarbligini tasdiqlaydi. Tahlil asosida geometrik konstruksiyalarning quyidagi asosiy didaktik imkoniyatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

– fazoviy orientatsiyani shakllantirish;
– geometrik shakllarni chuqurroq idrok etish;
– shakl va jismlarni kompozitsion hamda dekompozitsion tahlil qilish;
– mental aylantirishni rivojlantirish;
– ikki o‘lchamli va uch o‘lchamli tasvirlar o‘rtasidagi bog‘lanishni shakllantirish;
– modellashtirish ko‘nikmasini rivojlantirish;
– mustaqil va ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish;
– matematik nutqni boyitish;
– muammoli vaziyatlarda bir nechta yechim izlashga o‘rgatish.

Shuningdek, geometrik konstruksiyalarni STEAM yondashuvi bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchining matematika, muhandislik, texnologiya va ijodiy faoliyatini birlashtirish imkonini beradi. So‘fiboyevaning tadqiqotida ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish uchun amaliy va ijodiy faoliyatni STEAM ta’limiga integratsiyalash muhim metodik yo‘nalish sifatida asoslangan [1, 7–8-b.]. Taklif etilgan besh bosqichli yondashuvning samaradorligi keyingi pedagogik tajriba-sinov ishlarida tekshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. So‘fiboyeva G.M. STEAM – ta’lim texnologiyasi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish metodikasi: Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2026. – 3–8-b.
2. Jumayev M.E., Aliyarova M.A. Boshlang‘ich sinflarda geometrik materiallarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning mantiqiy ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. – 2022. DOI: 10.5281/zenodo.6575617.
3. So‘fiboyeva G.M. STEAM – ta’lim texnologiyasi asosida o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish metodikasi // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2026. – 4(4). – 7–10-b. DOI: 10.5281/zenodo.19425802.
4. Mamayusupova M. Q. Menejment nazariyasi asosida umumiy o ‘rta ta’lim tashkilotlarida boshqaruv texnologiyalarini joriy qilishning tarixi //SCIENCE and SOCIETY. – 2025. – №. 1-2. – C. 52-53.
5. Rixsiboyev T. O‘quvchilarning fazoviy tasavvurini shakllantirishda ijodiy o‘yinlardan foydalanish // Pedagogik ta’lim. – Toshkent, 2012. – №5. – 80-b. (Ikkilamchi manba: [1] asosida keltirildi.)
6. Mamayusupova M. Q., Saydakbarova M. BOSHLANG ‘ICH TA’LIMDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY METODLAR VA YONDASHUVLAR.

7. Oblaqulova L.G‘. Talabalarda grafik faoliyat jarayonida fazoviy tasavvur va tafakkurni rivojlantirishning psixologik asoslari // Grafik ta’limni samarali o‘qitishning dolzarb muammolari: respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2020. – 353-b. (Ikkilamchi manba: [1] asosida keltirildi.)

BOSHLANG‘ICH SINF TABIIY FAN DARSLARINI O‘QITISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Yulchiyeva Zulfiya Baxodir qizi
Namangan davlat pedagogka institute 2-kurs tayanch doktoranti
Tel: +998 93 061 05 92

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni integratsiyalashning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. O‘quvchilarning kuzatish, tajriba o‘tkazish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda raqamli vositalar, interaktiv platformalar, simulyatsiya va virtual laboratoriyalarning imkoniyatlari tahlil qilingan. Konstruktivistik, tadqiqotga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg‘unligi asosida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasini oshirish, ilmiy fikrlash, ekologik savodxonlik va XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fanlar, innovatsion texnologiyalar, raqamli ta’lim, konstruktivistik yondashuv, tadqiqotga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of integrating innovative technologies into natural science education in primary schools. It analyzes the potential of digital tools, interactive platforms, simulations, and virtual laboratories for developing pupils’ observation, experimentation, analysis, and conclusion-making skills. The study substantiates that combining constructivist, inquiry-based, and competency-based approaches increases pupils’ interest and motivation and supports the development of scientific thinking, environmental literacy, and 21st-century skills.

Keywords: primary education, natural sciences, innovative technologies, digital education, constructivist approach, inquiry-based learning, competency-based approach.

Аннотация. В статье освещаются теоретико-методологические основы интеграции инновационных технологий в обучение естественным наукам в начальных классах. Анализируются возможности цифровых средств, интерактивных платформ, симуляций и виртуальных лабораторий в развитии навыков наблюдения, экспериментирования, анализа и формулирования выводов. Обосновано, что сочетание конструктивистского, исследовательского и компетентностного подходов способствует повышению интереса и мотивации учащихся, развитию научного мышления, экологической грамотности и навыков XXI века.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки, инновационные технологии, цифровое образование, конструктивистский подход, исследовательское обучение, компетентностный подход.

Boshlang‘ich ta’lim tizimi umumta’limning poydevori bo‘lib, aynan shu bosqichda o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash, kuzatish madaniyati, sabab-oqibat bog‘lanishlarini anglash, tabiat hodisalariga nisbatan mas’uliyatli munosabat va ekologik savodxonlik singari tayanch kompetensiyalar shakllanadi. Shu ma’noda tabiiy fanlar: tabiatshunoslik, atrof-muhitni o‘rganish, elementar biologiya va geografiya tushunchalari, oddiy fizik hodisalarni o‘qitish jarayoni o‘quvchining tafakkurini faol harakatga keltiruvchi, tajriba va kuzatishlarga

tayanuvchi didaktik maydon vazifasini bajaradi. Zamonaviy ta’lim paradigmasi esa bilimlarni tayyor holatda uzatishdan ko‘ra, o‘quvchini bilimni izlab topish, tekshirish, asoslash va amaliyotda qo‘llashga yo‘naltiradi; bunda innovatsion texnologiyalar ya’ni raqamli vositalar, interaktiv platformalar, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, o‘yinlashtirish, raqamli hikoyalash, mobil ilovalar, hamkorlikka asoslangan onlayn muhit o‘qitishning mazmuni va metodikasini yangilashda muhim omil bo‘lib bormoqda. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni integratsiyalashtirish metodikasini ilmiy asosda ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir, chunki bu integratsiya nafaqat ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, balki o‘quvchilarni XXI asr ko‘nikmalariga mos ravishda tayyorlash, ularning qiziqishi va motivatsiyasini kuchaytirish, shuningdek, individual ta’lim yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

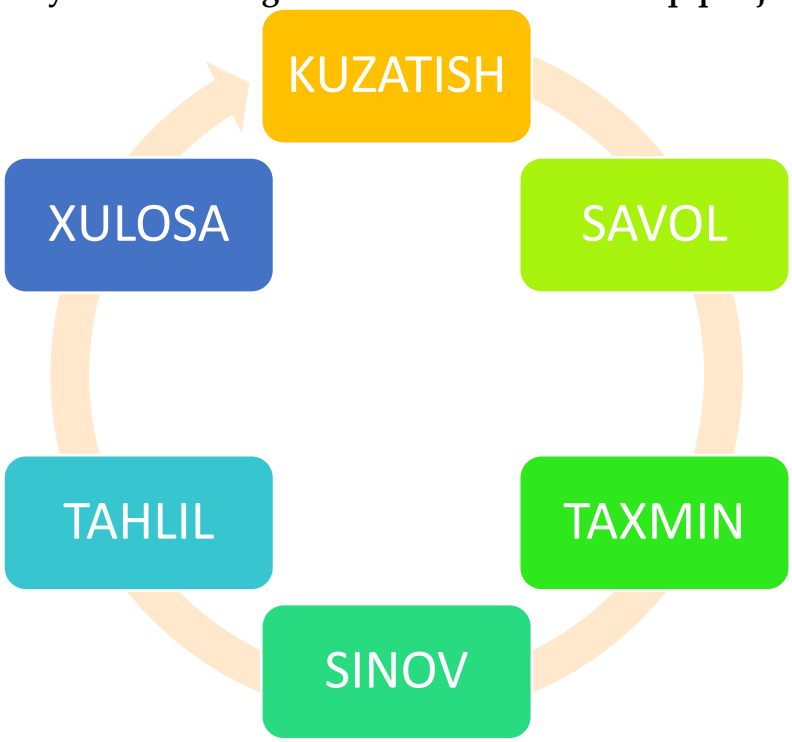
Boshlang‘ich sinflarda Tabiiy fanlarni o‘qitishning nazariy-metodologik asoslari avvalo konstruktivistik yondashuv bilan izohlanadi: o‘quvchi bilimni tayyor ko‘rinishda qabul qilmaydi, balki o‘z tajribasi, oldingi bilimlari va faoliyat jarayonida uni “quradi”. Bu yondashuvda o‘qituvchi bilim manbai emas, balki o‘rganish jarayonining tashkilotchisi, yo‘naltiruvchisi va fasilitatoridir.

Mazkur yondashuv doirasida o‘qituvchi:

- muammoli va yo‘naltiruvchi savollar beradi;
- o‘quvchilar uchun muammoli vaziyatlar yaratadi;
- tajriba va kuzatishlarni tashkil etadi;
- o‘quvchilar o‘rtasidagi muhokama va hamkorlikni boshqaradi;
- o‘quvchilarni o‘z faoliyati va natijalarini tahlil qilishga, ya’ni refleksiyaga undaydi.

Konstruktivistik yondashuvning tabiiy fanlar ta’limidagi ustunligi shundaki, tabiat hodisalari haqida to‘g‘ri tasavvur shakllanishi ko‘pincha o‘quvchining o‘z kuzatuvlarini tahlil qilishi, taxmin qo‘yishi, tekshirishi va xulosa chiqarishi orqali sodir bo‘ladi. Bu jarayon esa inquiry-based learning (tadqiqotga yo‘naltirilgan ta’lim) modeliga yaqin turadi. Innovatsion texnologiyalar tadqiqotga yo‘naltirilgan ta’limni boshlang‘ich sinf sharoitida ham moslashtirishga yordam beradi. Masalan, oddiy sensorlar, mobil qurilmalar yordamida harorat, namlik, yorug‘lik kabi ko‘rsatkichlarni o‘lchash; natijalarni jadval va grafiklarda aks ettirish; simulyatsiya orqali suv aylanishi yoki magnit maydoni kabi hodisalarni ko‘rsatish; video mikroskop yoki raqamli lupa bilan ob’ektlarni kattalashtirib ko‘rish. Bunda texnologiya o‘quvchining “kuzatish—savol—taxmin—sinov—tahlil—xulosa” zanjirini aniqroq va qiziqarliroq qilishga xizmat qiladi.(1.1-rasm)

1.1-rasm. Tabiiy fanlarni o‘rganishda kuzatish va tadqiqot jarayonining ketma-ketligi

Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitish metodologiyasi, shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv bilan ham uzviy bog‘liq. Kompetensiyaviy yondashuvda ta’lim natijasi faqat faktik bilimlar yig‘indisi bilan o‘lchanmaydi. O‘quvchi real hayotiy vaziyatlarda bilim, ko‘nikma va munosabatlarni qo‘llay olish darajasiga ko‘ra baholanadi. Tabiiy fanlar bo‘yicha bu, masalan, oddiy tajriba o‘tkazish qoidalariga rioya qilish, atrof-muhitni asrashga oid ongli qarorlar qabul qilish, kundalik hayotda uchraydigan hodisalarni ilmiy izohlashga urinish, sog‘lom turmush tarzi haqida asosli fikr yuritish kabi kompetensiyalarni anglatadi. O‘zbekiston ta’lim siyosatida ham kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi, raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish hamda o‘quvchilarning funksional savodxonligini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etilgan. Demak, innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish metodikasi kompetensiya talablari bilan mos kelishi, o‘quvchini faqat “bilish” darajasida emas, “qila olish” va “mas’uliyatli munosabat” darajasida rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni maqsadli integratsiyalash ta’limning mazmuni va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Konstruktivistik, tadqiqotga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning kuzatish, tajriba o‘tkazish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, bunday yondashuv o‘quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishini kuchaytirish, ilmiy fikrlash va ekologik savodxonligini shakllantirish uchun samarali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son Qonuni. — Toshkent, 2020.

2. Bekchanova N.B. Tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi. — Toshkent: MAKON SAVDO PRINT, 2025. — 295 b. ISBN: 978-9910-690-23-5.

3. Sharipova D., Xodiyeva D.P., Shirinov M.K. Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi: darslik. — Toshkent: Shafoat Nur Fayz, 2020. — 456 b.

4. National Research Council. Inquiry and the National Science Education Standards: A Guide for Teaching and Learning. — Washington, DC: National Academy Press, 2000. — 222 p. DOI: 10.17226/9596.

5. National Research Council. How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School: Expanded Edition. — Washington, DC: The National Academies Press, 2000. — 384 p. DOI: 10.17226/9853.

6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MATNNI O‘QISH VA TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Raimjanova Gulnozaxon Muxiddin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning matnni to‘g‘ri, ongli, ravon va ifodali o‘qishi hamda o‘qilgan mazmunni anglash ko‘nikmalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritiladi. Matnni o‘qish va tushunish jarayonining bosqichlari, o‘quv topshiriqlarini tanlash mezonlari, savol-javob, qayta hikoyalash, asosiy fikrni aniqlash, sabab-oqibat aloqalarini belgilash, lug‘at ustida ishlash kabi metodlarning imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, matn, o‘qish, o‘qib tushunish, o‘qish savodxonligi, ongli o‘qish, matn tahlili, o‘quv topshirig‘i, kompetensiya, lug‘at ustida ishlash.

Аннотация. В статье рассматриваются методические основы формирования у учащихся начальных классов навыков чтения и понимания текста. Раскрываются этапы смыслового чтения, методы работы с текстом, критерии отбора текстов и учебных заданий, а также подходы к оцениванию понимания прочитанного. Предлагаются практические рекомендации по организации деятельности до, во время и после чтения.

Ключевые слова: начальное образование, текст, чтение, понимание текста, читательская грамотность, смысловое чтение, анализ текста, учебное задание.

Abstract. This article examines the methodological foundations of developing pupils’ skills in reading and comprehending texts in primary education. The study considers the stages of meaningful reading, methods of working with text, criteria for selecting texts and educational tasks, and approaches to assessing reading comprehension. Practical recommendations are proposed for organizing pre-reading, while-reading and post-reading activities

Keywords: primary education, text, reading, reading comprehension, literacy, meaningful reading, text analysis, educational task.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan asosiy savodxonlik ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Ayniqsa, matnni o‘qish va uning mazmunini tushunish barcha fanlarni o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi tayanch ko‘nikmalardan biridir. Matnni o‘qish jarayonida o‘quvchi faqat grafik belgilarni tovushga aylantirish bilan cheklanmaydi. U so‘zlarning ma’nosini anglaydi, gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlaydi, matndagi asosiy va ikkilamchi axborotni farqlaydi, voqealar ketma-ketligini tiklaydi, qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildiradi hamda muallif fikrini anglashga harakat qiladi. Demak, o‘qishning natijasi matn mazmunini ongli idrok etish bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’lim mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Mazkur jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyatga ega bo‘lib, aynan shu bosqichda

o‘quvchining o‘qish, yozish, tinglash, fikrlash va muloqot qilishga oid dastlabki mustahkam ko‘nikmalari shakllanadi.

O‘qish murakkab nutqiy faoliyat turi bo‘lib, unda ko‘rish, idrok etish, lug‘aviy anglash, sintaktik bog‘lanishlarni aniqlash va mazmuniy xulosa chiqarish jarayonlari o‘zaro birlashadi. Boshlang‘ich sinfda ushbu jarayonlarning izchil rivojlanishi o‘quvchining keyingi mustaqil ta’lim faoliyati uchun muhim zamin yaratadi. O‘qish savodxonligini shakllantirishda matnni tushunish bir necha darajada namoyon bo‘ladi. Birinchi darajada o‘quvchi matnda bevosita berilgan axborotni topadi. Ikkinchi darajada matn qismlari o‘rtasidagi munosabatni aniqlaydi va yashirin mazmunni anglaydi. Yuqoriroq darajada esa o‘quvchi matn mazmuniga baho beradi, o‘z tajribasi bilan bog‘laydi va xulosa chiqaradi. Boshlang‘ich ta’limda bu darajalar bosqichma-bosqich, o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantirilishi lozim.

Matn bilan ishlashda o‘qituvchi uch bosqichli metodik tizimdan foydalanishi maqsadga muvofiq:

- o‘qishdan oldingi faoliyat,
-o‘qish jarayonidagi faoliyat,
- o‘qishdan keyingi faoliyat,

O‘qishdan oldin mavzu bo‘yicha taxminlar ilgari suriladi, sarlavha va rasmlar asosida mazmun bashorat qilinadi, tayanch so‘zlar tushuntiriladi. O‘qish jarayonida asosiy fikr, muhim dalillar, qahramonlar va voqealar ketma-ketligi aniqlanadi. O‘qishdan keyin esa mazmun qayta tiklanadi, savollarga javob beriladi, xulosa chiqariladi va matnga munosabat bildiriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun metodlarni o‘quvchining faol fikrlashini ta’minlaydigan topshiriqlar bilan birlashtirish zarur. Bunda quyidagi metodik yo‘nalishlar samarali hisoblanadi.

1. **Bashorat qilish**. Sarlavha, rasm, tayanch so‘zlar yoki matnning dastlabki qismi asosida o‘quvchi mazmunni taxmin qiladi. O‘qish yakunida dastlabki taxmin bilan haqiqiy mazmun solishtiriladi.

2. **Savol-javob.** Oddiy reproduktiv savollardan tashqari “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar sen qahramon o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?” kabi fikrlashga undovchi savollar beriladi.

3**. Matnni qismlarga ajratish**. O‘quvchi har bir qismga mazmuniga mos sarlavha topadi. Bu usul asosiy fikrni ajratish va matn tuzilishini anglashga yordam beradi.

4. **Lug‘at ustida ishlash**. Notanish so‘zlarning ma’nosi aniqlanadi, sinonim va antonimlar topiladi, so‘zning matndagi vazifasi muhokama qilinadi.

5. **Qayta hikoyalash**. O‘quvchi matn mazmunini tayanch so‘zlar, reja yoki rasmlar asosida izchil bayon qiladi. Bunda yodlab aytishdan ko‘ra mazmunni anglab qayta tuzish muhim.

6**. Dalil topish**. O‘quvchidan o‘z javobini matndagi muayyan jumla yoki voqea bilan asoslash talab etiladi. Bu usul matnga tayanib fikrlash ko‘nikmasini kuchaytiradi.

7. **Taqqoslash va xulosa chiqarish**. Ikki qahramon, ikki voqea yoki matnning ikki qismi taqqoslanib, umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi.

Boshlang‘ich sinf uchun matn tanlashda uning o‘quvchining yoshiga mosligi, mazmunining tarbiyaviy ahamiyati, tilining tushunarliligi, hajmining me’yoriyligi, kompozitsion yaxlitligi va mustaqil fikrlashga imkon berishi hisobga olinishi kerak. Matn

haddan tashqari murakkab bo‘lsa, o‘quvchining asosiy e’tibori mazmunni anglashdan ko‘ra alohida so‘zlarni tushunishga sarflanadi. Juda sodda matn esa yuqori darajadagi fikrlash faoliyatini yetarli darajada rag‘batlantirmasligi mumkin. Topshiriqlar ham bir xil shaklda takrorlanmasligi kerak. Ularni oddiydan murakkabga tamoyili asosida tuzish maqsadga muvofiq. Masalan, dastlab matndan aniq axborotni topish, keyin voqealar ketma-ketligini tiklash, sababni aniqlash, qahramon harakatiga baho berish, nihoyat muallif fikri bo‘yicha xulosa chiqarish topshiriqlari beriladi. Samarali topshiriq o‘quvchini matnga qaytishga majbur qiladi. Masalan: “Javobingizni matndagi qaysi jumla bilan isbotlaysiz?”, “Qahramonning bu qaroriga nima sabab bo‘ldi?”, “Matnning asosiy fikrini bir gap bilan ifodalang”, “Sarlavhani o‘zgartirsangiz, qanday nom qo‘yardingiz?” kabi topshiriqlar o‘quvchining mustaqil fikrlashini kuchaytiradi.

O‘qib tushunishni baholashda faqat o‘qish tezligini mezon sifatida olish yetarli emas. O‘quvchi matnni qanchalik tushungani, asosiy fikrni aniqlay olishi, muhim axborotni ajratishi, xulosa chiqarishi va o‘z fikrini matn bilan asoslay olishi ham baholanishi zarur. Boshlang‘ich sinflarda o‘qib tushunishni rivojlantirishning muhim sharti individual yondashuvdir. Bir xil matn asosida turli murakkablikdagi topshiriqlar berish, tayanch so‘zlar, juftlik va kichik guruhlarda ishlash o‘quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. Matnni tushunishda diqqatning barqarorligi ham muhim omildir. Kichik yoshdagi o‘quvchi uzoq vaqt davomida bir xil faoliyatni bajarishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shuning uchun matn bilan ishlash jarayonini qisqa, mazmunan bog‘langan faoliyatlarga ajratish: o‘qish, savolga javob berish, dalil topish, rasm bilan ishlash va juftlikda muhokama qilish kabi shakllarni almashlab borish samarali natija beradi. Matnni o‘qish jarayonida o‘quvchi asosiy mazmunni kuzatib borishi, muhim axborotni ajratishi va voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlashi kerak. Shu sababli o‘qituvchi matnni mazmuniy qismlarga ajratib, muhim nuqtalarda savol va topshiriqlar berishi mumkin. Matn bilan ishlashda “Kim?”, “Nima?”, “Qayerda?”, “Qachon?” kabi savollar dastlabki mazmunni aniqlashga yordam beradi. Keyingi bosqichda “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Buning natijasida nima bo‘ldi?” kabi savollar sabab-oqibat munosabatlarini anglashga xizmat qiladi. Yuqori darajadagi savollar esa “Siz qahramonning qarorini qanday baholaysiz?”, “Muallif nimani ta’kidlamoqchi?” kabi tahliliy fikrlashni talab qiladi va o’quvchi bunga erishishi mumkin.

O‘qish jarayonida o‘quvchining hissiy munosabati ham hisobga olinishi lozim. Qiziqarli syujet, hayotiy vaziyat, bolaga tanish obrazlar yoki muammoli savol o‘quvchini matnni faol o‘qishga undaydi. Matn bir vaqtning o‘zida mazmunni anglash, til birliklarini kuzatish va mustaqil fikrlashga xizmat qilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich ta’limda matnni o‘qish va tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish o‘quvchining umumiy savodxonligi, mustaqil fikrlashi va barcha fanlarni o‘zlashtirishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘qish darslarida matnni shunchaki o‘qitish emas, balki uning mazmunini anglash, tahlil qilish, dalillash, xulosa chiqarish va baholashga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

2. M.E.Toirova, D.Sh.Yuldasheva Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-2sinf uchun darslik. – Toshkent.2023
3. M.E.Toirova, . D.Sh.Yuldasheva Ona tili va o‘qish savodxonligi. 3-4-sinf uchun darslik. – Toshkent.2023
4. Abdijamilova M.M. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning o‘qib tushunish malakalarini shakllantirish metodikasi. Avtoreferat. – Toshkent, 2025.
5. Nasriddinova N.A. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirish metodikasi. Avtoreferat. – Toshkent, 2025.

UD K: 373.3:37.091.64

BOSHLANG'ICH SINFLARDA YANGI AVLOD «TABIIY FANLAR» DARSLIKLARI: TAHLIL, MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Umbarova Nasiba Xolboy qizi
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
umbarovanasiba15@gmail.com
+998505014034

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarining mazmun mohiyati, o‘quvchilar faoliyatidagi o‘rni, afzallikari va undan foydalanishda yuzaga kelayotgan kamchik va muammolar tahlil qilindi. Darsliklar xorijiy tajriba: 4 K modeli va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida tuzilganligi ko‘rib chiqildi.

Kalit so'zlar: yangi avlod darsliklari, boshlang‘ich ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol ta’lim, didaktik imkoniyatlar, o‘qituvchi tayyorgarligi, tabiiy fanlar,labaratoriya,4K modeli.

Аннотация: В статье проанализированы сущность, роль в учебной деятельности учащихся, преимущества, а также недостатки и проблемы, возникающие при использовании учебников нового поколения в начальном образовании. Рассмотрено создание учебников на основе зарубежного опыта: модели 4K (4C) и компетентностного подхода.

Ключевые слова: учебники нового поколения, начальное образование, компетентностный подход, интерактивное образование, дидактические возможности, подготовка учителей, естественные науки, лаборатория, модель 4K

Abstract: The article analyzes the essence, role in student activities, advantages, and current shortcomings and problems in the use of new-generation textbooks in primary education. It examines how these textbooks are developed based on foreign experience, specifically the 4C model and a competency-based approach.

Keywords: new-generation textbooks, primary education, competency-based approach, interactive education, didactic opportunities, teacher preparation, natural sciences, laboratory, 4C model

KIRISH: Zamonaviy ta’limning muhim shartlaridan biri jahon ta’lim standartlariga javob bera olishdir.. Bu borada mamlakatimiz ta’lim tizimida bir qancha o‘zgarishlar amalga oshirildi. Jumladan *Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida 100 ta maqsad belgilab olingan. Undagi 5 ta maqsad va 18 ta vazifa bevosita umumiy o‘rta ta’lim bilan bog‘liq. Taraqqiyot strategiyasining 42- maqsadiga ko‘ra, 2026-yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklar ilg‘or xorijiy tajriba asosida to‘la qayta ko‘rib chiqilib, amalda joriy etilishi ko‘zda tutilgan edi va bu vazifa to‘laqonli bajarildi. Amaldagi milliy o‘quv dasturiga asosan o‘zida bir nechta ko‘nikmalarni jamlagan yangi avlod darsliklari, mashq daftarlari, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma hamda mobil ilovalar yaratildi. Darsliklarni tayyorlashda milliy va xalqaro ekspertlar, UNISEF,USAID va boshqa xalqaro tashkilotlarning maslahatchilari ishtirok etishdi va Finlandiya, Singapur, Koreya, Angliya kabi rivojlangan mamlakatlarning tajribalari o‘rganildi.* Zamonaviy ta’lim tizimida darslik o‘quvchining

bilim olishi uchun asosiy manba bo‘libgina qolmay, uning mustaqil fikrlashi, ijodiy faoliyati va amaliy ko‘nikmalarini shakllantiruvchi muhim vosita sifatida qaralmoqda. Milliy o‘quv dasturiga ko‘ra, 2022–2023- o‘quv yilidan boshlab 1–6-sinflarda yagona «Tabiiy fanlar» (Science) fani joriy qilinishi belgilangan. Bu Prezidentning 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-son qaroriga asoslangan. Fan geografiya, biologiya, fizika, kimyo va astronomiya bo‘yicha dastlabki ko‘nikmalarni birlashtiradi.

Asosiy qism

2021–2022-o'quv yilida 1–2-sinf Tabiiy fanlar darsligi Milliy o‘quv dasturi asosida birinchi marta amaliyotga kiritildi. Keyingi yilda 3-sinf darsligi katta tirajda (taxminan 728 ming nusxa) chop etildi. Ya'ni 3–4-sinflar eski «Tabiatshunoslik» o‘rniga yangi fanga o‘tdi. Eski darslikda suv va havo, yer osti boyliklari, Quyosh sistemasi kabi mavzular alohida bo‘limlar sifatida berilgan edi. Yangi fan esa bu mavzularni fanlararo bog‘lashni va o‘quvchilarda tabiatga oid tushunchalarni yaxlitlikda o‘rgatishni maqsad qildi.[1] Darsliklar o‘quvchilarning yosh xususiyatidan kelib chiqib sinflar kesimida 4K modeli sigdiriligan holda kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanib ishlab chiqilgan. 4K modeli kritik (tanqidiy) fikrlash, kollaboratsiya (jamoaviy ishlash), kreativlik (ijodkorlik), kommunikatsiya (muloqot ko‘nikmalari) kani ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu model asosida tasavvur etish, g‘oyalarni ilgari surish, dalillar keltirish, ma’lumot yetishmasligini ta’kidlash va izlash, o‘z g‘oyalarini shakllantirish va boshqalarning g‘oyalarini rivojlantirish, taxmin va mulohazalarini baholay olish, guruh maqsadlarini qabul qilish va umumiy natijani baholash kabilar o‘rin oladi. Ular maktab o‘quvchilariga mustaqil o‘qish va boshqalar bilan birgalikda tadqiqot olib borish, o‘zini ko‘rsatishga imkon beradi. Darsliklar o‘quvchilarga mavzuni shunchaki yod oldirish emas balki o ‘yinlar orqali o‘zlashtirishga ahamiyat berilgan.

Quyida yangi avlod 1–4-sinf Tabiiy fan darsliklarining har tomonlama tahlili keltirilgan.

Piramida tamoyili (Spiral usul): Mavzular sinfdan sinfga o‘tgan sari murakkablashib va kengayib boradi. Masalan, 1-sinfda "O‘simliklar va ularning qismlari" o‘rganilsa, 3-sinfda "Fotosintez va o‘simlikning oziqlanishi" tushunchasi kiritiladi. 2-sinfda yerdagi tabiiy suv manbalari o‘rganilsa 4-sinf gidrosfera mavzusida suv haqidagi barcha umumlashgan ma’lumotlar berilgan. STEM va Amaliy yo‘naltirilganlik: Darsliklar shunchaki nazariy ma’lumot berish bilan cheklanmay, o‘quvchida “ - Faraz qilish - Tajriba o‘tkazish - Xulosa chiqarish” ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu ko‘nikmalar ilmiy taqiqotning asosiy bosqichlaridir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng tushunarli hayotiy misol — bu o'simliklarning o'sishi uchun nima kerakligi haqidagi oddiy tajribadir.

Mana shu 4 ta bosqichni bolalarga qanday tushuntirish mumkin:

Kuzatish: Bola xonadagi ikkita bir xil gulni ko'radi. Ulardan biri deraza oldida chiroyli bo'lib o‘syapti, qorong‘i burchakdagisi esa so‘lyapti. Bola o‘ziga savol beradi: "Nega gullar har xil o‘syapti?"

Faraz qilish: Bola taxmin qiladi: “O‘simliklar yaxshi o‘sishi uchun quyosh nuri kerak.”

Tajriba o‘tkazish: Ikkita bir xil kichik tuvakka bir xil urug‘ (masalan, loviya) ekiladi. Ikkalasi ham bir xil sug‘oriladi, lekin biri quyoshli derazaga, ikkinchisi esa qorong‘i shkaf ichiga qo'yiladi. Bir hafta davomida ular kuzatib boriladi.

Xulosa chiqarish: Derazadagi loviya yashil bo 'lib o'sadi, shkafdagisi esa sarg'ayib, o'smay qoladi. Xulosa: Faraz to'g'ri chiqdi — o'simliklarga o'sish uchun haqiqatdan ham quyosh nuri zarur.[2]

Vizualizatsiya: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ko‘rish (vizual) idroki ustunligini inobatga olgan holda, matnlardan ko‘ra illyustratsiyalar, sxemalar, rangli suratlar va infografikalarga ko‘proq urg‘u berilgan. Yangi avlod darslikarida mavzular yuzasidan amaliy topshiriq va tajribalar keng o‘rin egallagan. Har bir bo‘limda uy sharoitida yoki sinfda oddiy jihozlar (stakan, suv, o‘simlik urug‘i, tarozi va h.k.) yordamida bajarish mumkin bo‘lgan kichik tadqiqotlar taqdim etilgan.

Mantiqiy va kritik fikrlashni rivojlantirish: "Fikr qiling", "Sizningcha nima uchun?", "Meni sinab ko‘ring" kabi ruknlar o‘quvchini tayyor axborotni yodlashdan qutqarib, izlanishga undaydi.

Fanlararo bog‘liqlik (Integratsiya):

Matematika bilan: O‘lchovlar o‘tkazish, jadvallar va diagrammalar bilan ishlash. Ona tili va o‘qish savodxonligi bilan: Ilmiy matnlar bilan ishlash va lug‘at boyligini oshirish.Tasviriy san’at bilan: Tabiat ob’yektlarini chizish va modellashtirish. Ijtimoiy-ekologik mas’uliyat: O‘quvchilarda yoshligidanoq tabiatni muhofaza qilish, resurslarni (suv, elektr energiyasi) tejash va ekologik madaniyatni shakllantiruvchi bo‘limlar samarali kiritilgan. Maktabdagi har bir dars o‘quvchilar faqat fan mazmunini o‘zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini mustaqil rivojlantiradigan jarayondir.. Boshlang‘ich ta’lim shaxsning intellektual va axloqiy asoslari shakllanadigan davr bo‘lgani uchun, bu bosqichdagi darsliklar mazmuni ta’lim sifatini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Yangi avlod darsliklari o‘quvchini bilimni passiv qabul qiluvchidan faol izlovchiga aylantirishga qaratilgan [3; 1].

An’anaviy darsliklar nazariy bilimlarni yetkazishga mo‘ljallanib, tayyor ma’lumotni yodlashni talab qilar edi. Yangi avlod darsliklari esa kompetensiyaviy yondashuvga asoslanib, bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olish, muammoni mustaqil hal etish va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan [3;2]. Biroq amaliyotda darsliklar bilan bir qancha muammolar kuzatilmoqda. **Birinchidan,** ayrim o‘qituvchilar yangi darsliklarning metodik mohiyatini anglamay, ularni an’anaviy usulda qo‘llamoqda. **Ikkinchidan,** interfaol topshiriqlar sinf xonasidagi moddiy-texnik sharoit bilan har doim uyg‘unlashmaydi. **Uchinchidan,** topshiriqlar hajmi va murakkabligi ba’zan o‘quvchi yoshiga mos kelmaydi. Tadqiqotning maqsadi shu muammolarni aniqlash va pedagogik yechimlarni asoslashdan iborat [3; 3].

Alohida e’tibor talab etadigan jihat — o‘qituvchi va bo‘lajak mutaxassislarning yangi avlod darsliklari bilan ishlash ko‘nikmalaridir. Agar o‘qituvchi darslikning metodik konsepsiyasini tushunmasa, uning innovatsion imkoniyatlari amalda ro‘yobga chiqmaydi.Baholash tizimi ham darsliklar bilan uzviy bog‘liqdir. O‘quvchining o‘zlashtirishini metakognitiv monitoring qilish, formativ, summativ, diagnostik va raqamli baholash turlaridan oqilona foydalanish samaradorlikni oshiradi [4]. Darslik o‘quvchilarda bir qancha hayotiy ko‘nikma va kompetentsiyalarni shakllntiribgina qolmay ularni xalqaro baholash PISA, PIRLS, TIMSS va boshqa tadqiqotlarga tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklari o‘quvchining kompetensiyalarini, mustaqil fikrlashini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning muhim vositasidir. Biroq ularning samaradorligi darslik sifati bilan birga o‘qituvchining kasbiy

mahorati, moddiy-texnik sharoit va baholash tizimining uyg‘unligiga bog‘liqdir. Shu sababli darsliklarni takomillashtirish bilan birga pedagoglar tayyorgarligini oshirish, raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish va uslubiy ta’minotni kuchaytirish kompleks tarzda amalga oshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Umbarova Nasiba Xolboy qizi. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirish imkoniyatlari. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2025, №3

2.O.E.Tigay. “Tabiiy fanlar” 2-sinf 1qism. Toshkent: “Novda Edutainment ”2024.

3. Zuhra Oybek qizi Tohirjonova. BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR // Zenodo (CERN European Organization for Nuclear Research). 2026. https://doi.org/10.5281/zenodo.22917970

4. Zaxro Xalikova. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirishini metakognitiv monitoring qilish va baholashning nazariy-metodik asoslari. 2026. https://doi.org/10.5281/zenodo.19394971

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA 4K MODELDAN FOYDALANISH USULLARI

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD
+998937078884
djakbarovamahliyo1@gmail.com
Muhamadova Dilnavoz Abrorjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi BTS.IU-26 guruh talabasi.
+998507330807
muhamadovadilnavoz@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishda 4K modelidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari hamda metodik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda 4K modelining kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya komponentlari o‘qish faoliyatining asosiy jarayonlari – matnni tushunish, axborotni izlash va tahlil qilish, fikrni asoslash, xulosa chiqarish, muhokama qilish hamda yangi g‘oya yaratish bilan o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinadi. XXI asr ko‘nikmalariga oid xalqaro ilmiy yondashuvlar hamda boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid tadqiqotlar asosida 4K modelini o‘qish savodxonligi darslariga integratsiya qilishning didaktik imkoniyatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, 4K modeli, kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya.

Аннотация. В статье освещены теоретико-методологические основы и методические возможности использования модели 4K при организации уроков читательской грамотности в начальном образовании. В исследовании компоненты модели 4K – креативность, критическое мышление, коммуникация и коллаборация – анализируются во взаимосвязи с основными процессами читательской деятельности: пониманием текста, поиском и анализом информации, аргументацией собственной позиции, формулированием выводов, обсуждением и созданием новых идей. На основе международных научных подходов к развитию навыков XXI века, а также исследований в области методики начального образования определяются дидактические возможности интеграции модели 4K в уроки читательской грамотности.

Ключевые слова: читательская грамотность, модель 4K, креативность, критическое мышление, коммуникация.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations and instructional potential of using the 4K model in organizing reading literacy lessons in primary education. The study analyzes the components of the 4K model – creativity, critical thinking, communication, and collaboration – in relation to the key processes of reading activity, including text comprehension, information search and analysis, justification of ideas, drawing conclusions, discussion, and generating new ideas. Based on international scholarly approaches to the development of 21st-century skills and research in primary education methodology, the article identifies the didactic potential of integrating the 4K model into reading literacy lessons.

Keywords: reading literacy, 4K model, creativity, critical thinking, communication.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki axborot bilan mustaqil ishlashi, matn mazmunini anglash, muhim ma’lumotlarni ajratish, turli fikrlarni taqqoslash, xulosalash va o‘z nuqtayi nazarini asoslash qobiliyatlari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllantiriladigan o‘qish savodxonligi keyingi ta’lim jarayonlarida bilim olishning muhim vositasi hisoblanadi. Shu sababli o‘qish savodxonligini faqat matnni ravon o‘qish yoki uning mazmunini qayta hikoyalash bilan cheklamasdan, o‘quvchining matn bilan faol intellektual va kommunikativ munosabatini ta’minlaydigan metodik tizim sifatida tashkil etish zarur.

Bugungi ta’lim amaliyotida o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-metodik yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. Van Laar va hammualliflarning tizimli adabiyotlar sharhida kommunikatsiya, hamkorlik, kreativlik va kritik fikrlash XXI asr ko‘nikmalarining muhim tarkibiy qismlari sifatida ajratilgan [1]. Mazkur ko‘nikmalar bir-biridan ajralgan holda emas, balki axborotni izlash, qayta ishlash, baholash, fikr almashish va yangi g‘oyalarni shakllantirish jarayonlarida o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bu holat o‘qish savodxonligi darslarining mazmuni va metodikasini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Voogt va Pareja Roblin tomonidan turli xalqaro ta’lim frameworklarining qiyosiy tahlili ham XXI asr kompetensiyalarini ta’lim mazmunida belgilashning o‘zi yetarli emasligini, ularni real o‘quv faoliyatiga tatbiq etish va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi [2]. Demak, 4K modelini o‘qish savodxonligi darslariga kiritish faqat kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya tushunchalarini nazariy jihatdan izohlash bilan cheklanmasligi, balki ularning matn bilan ishlash jarayonidagi aniq ko‘rinishlarini belgilashni talab etadi.

O‘qish savodxonligi darsida matn mazmunini tahlil qilish, muallif pozitsiyasini aniqlash, dalillarni ajratish va turli qarashlarni taqqoslash **kritik fikrlash**ni; matn mazmunini o‘zgacha shaklda ifodalash, muqobil yakun yoki yangi syujet yaratish **kreativlik**ni; o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq ifodalash, savol berish va fikr almashish **kommunikatsiya**ni; juftlik yoki guruhda umumiy vazifani bajarish, fikrlarni muvofiqlashtirish va birgalikda qaror qabul qilish esa **kollaboratsiya**ni rivojlantiradi. Shu nuqtayi nazardan, maqolaning maqsadi boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash hamda mazkur model komponentlarining matn bilan ishlash faoliyatidagi didaktik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Nazariy-metodologik qism. O‘qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy metodik yondashuvlarida o‘quvchi matnni tayyor axborot sifatida qabul qiluvchi emas, balki uni anglovchi, talqin qiluvchi, baholovchi va mazmuniy jihatdan qayta ishlovchi faol subyekt sifatida qaraladi. Bunday yondashuv o‘qish jarayonini yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalari bilan bog‘lashni taqozo etadi. Shu jihatdan 4K modeli o‘qish savodxonligi darslarining kompetensiyaviy yo‘nalishini kuchaytiruvchi metodik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Van Laar va hammualliflar tomonidan ishlab chiqilgan XXI asr ko‘nikmalarining tizimli tahlilida axborot bilan ishlash, kommunikatsiya, hamkorlik, kreativlik va kritik fikrlashning o‘zaro aloqadorligi ta’kidlanadi [1]. Mazkur nazariy qarash o‘qish savodxonligi uchun muhim metodik asos yaratadi. Chunki o‘quvchi matnni o‘qish jarayonida bir vaqtning o‘zida axborotni qabul qiladi, uning muhim qismlarini ajratadi, mazmunini tahlil qiladi, boshqa o‘quvchilar

bilan fikr almashadi va matn asosida yangi xulosalar yoki g‘oyalar ishlab chiqadi. Demak, o‘qish savodxonligi va 4K ko‘nikmalari o‘rtasidagi munosabat tabiiy pedagogik faoliyatning o‘zida shakllanadi.

Voogt va Pareja Roblinning xalqaro frameworklar tahlili XXI asr kompetensiyalarining ta’lim jarayonida samarali shakllanishi uchun ularni o‘quv mazmuni, metodlar, topshiriqlar va baholash mexanizmlari bilan integratsiyalash zarurligini ko‘rsatadi [2]. Ushbu yondashuv asosida o‘qish savodxonligi darsida 4K modelini qo‘llashni alohida metodlar yig‘indisi emas, balki **“***matn – faoliyat – muloqot – refleksiya – natija”* ketma-ketligiga asoslangan metodik tizim sifatida talqin qilish mumkin.

4K modelining birinchi komponenti – **kreativlik** o‘quvchining matn mazmuni asosida yangi g‘oya va mahsulot yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda “Matnning boshqa yakunini yozing”, “Qahramonga yangi maslahat bering”, “Voqeani boshqa nuqtayi nazardan bayon qiling”, “Matnga mos sarlavhaning boshqa variantlarini taklif qiling” kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday faoliyat o‘quvchini matndagi tayyor mazmunni takrorlashdan tashqari, undan yangi mazmun hosil qilishga undaydi.

Kritik fikrlash komponenti matnni chuqur anglash va axborotni baholash jarayonlari bilan bevosita bog‘liq. O‘quvchiga “Muallifning asosiy fikri nimadan iborat?”, “Matndagi qaysi dalil ushbu xulosani tasdiqlaydi?”, “Qahramonning harakati to‘g‘rimi? Nima uchun?”, “Matndagi fikrga qo‘shilasizmi? Javobingizni dalillang” kabi topshiriqlarning berilishi o‘quvchining fikrni dalil bilan asoslash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va turli qarashlarni taqqoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kommunikatsiya komponenti o‘quvchining matn yuzasidan o‘z fikrini aniq, izchil va tushunarli ifodalashiga xizmat qiladi. O‘qilgan matn bo‘yicha savol-javob, munozara, fikr almashish, qisqa taqdimot va og‘zaki izoh berish kabi faoliyatlar orqali o‘quvchi nafaqat matnni tushunganini namoyish etadi, balki o‘z qarashlarini boshqalarga yetkazish va suhbatdosh fikrini tinglashni ham o‘rganadi.

Kollaboratsiya esa o‘qish jarayonini individual faoliyatdan hamkorlikdagi bilish faoliyatiga olib o‘tadi. Juftlikda matnni qismlarga ajratib tahlil qilish, guruhda asosiy g‘oyani aniqlash, umumiy xulosa ishlab chiqish, rolli topshiriqlarni bajarish yoki birgalikda grafik organayzer yaratish orqali o‘quvchilar o‘zaro fikrlarni muvofiqlashtirish, vazifalarni taqsimlash va umumiy natija uchun mas’uliyatni his qilishga o‘rganadilar.

Sh.Muxiddinovaning tadqiqotida ham 4K modeli boshlang‘ich ta’limda matn ustida ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘lanib, kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiyaning o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va unga ijodiy yondashish faoliyatidagi imkoniyatlari asoslangan [3]. Mazkur qarash o‘qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanishning metodik yo‘nalishini belgilashga imkon beradi. Shundan kelib chiqib, 4K modelining o‘qish savodxonligidagi funksional aloqasini quyidagi tarzda ifodalash mumkin
(1-jadvalga qarang).

1-jadval.

4K modelining o‘qish savodxonligidagi funksional aloqasi

4K komponenti	O‘qish savodxonligidagi asosiy faoliyat	Metodik natija

Kritik fikrlash	Tahlil qilish, taqqoslash, dalil topish, xulosa chiqarish	Matnni chuqur anglash va baholash
Kreativlik	Yangi g‘oya, sarlavha, yakun yoki matn yaratish	Mustaqil va ijodiy fikrlash
Kommunikatsiya	Fikrni bayon qilish, savol-javob, munozara	O‘z fikrini aniq va asosli ifodalash
Kollaboratsiya	Juftlik va guruhda matn ustida ishlash	Hamkorlikda muammoni hal qilish

Shunday qilib, 4K modelining metodologik mohiyati o‘qish savodxonligini alohida texnik ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki *axborotni anglash – tahlil qilish – muhokama qilish – baholash – yangi mazmun yaratish* jarayoni sifatida tashkil etishdan iborat. Bunday yondashuv o‘quvchining matn bilan ishlash faolligini oshirib, o‘qish savodxonligini XXI asr kompetensiyalari bilan integratsiyalash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda o‘qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanish metodikasini aniqlash maqsadida darslikdagi **“Fazoga sayr”** mavzusi materiallari asosida amaliy topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi [6]. Metodik yondashuvda 4K modelining *kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikatsiya va hamkorlikda ishlash* komponentlari matnni o‘qish, anglash, tahlil qilish, muhokama etish va matn asosida yangi mazmun yaratish bosqichlari bilan integratsiyalandi.

Metodik jarayon uch bosqich asosida tashkil etildi: *matnni anglash va axborotni ajratish; matn mazmunini tahlil qilish va muhokama etish; matn asosida ijodiy va hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish.* Har bir bosqichda muayyan 4K kompetensiyasini faollashtiruvchi topshiriqlardan foydalanildi.

1. Matnni anglash va kritik fikrlashni rivojlantirish. “Fazoga sayr” mavzusining 72–77-betlaridagi matn asosida dastlab o‘quvchilarning matndagi asosiy va ikkilamchi axborotni ajratish, faktlarni aniqlash hamda sabab-oqibat munosabatlarini tushunishiga yo‘naltirilgan topshiriqlar bajarildi. Xususan, matnda fazo sharoitlari, vaznsizlik, haroratning keskin o‘zgarishi va skafandrning vazifasi haqidagi ma’lumotlardan foydalanildi. Kritik fikrlashni faollashtirish uchun *“Yer sharoiti va fazo sharoitining farqi nimada?”, “Nima sababdan fazogirlar fazoda ishlashdan oldin maxsus tayyorgarlik ko‘radilar?”, “Nima uchun fazogirlar juftlikda ishlashi kerak?”* kabi savollardan foydalanildi. Mazkur topshiriqlar o‘quvchilardan matndan tayyor javobni topishni emas, balki bir nechta axborotni o‘zaro bog‘lash, sababni aniqlash va o‘z xulosasini dalillashni talab etdi.

Shuningdek, o‘quvchilarga matndagi ma’lumotlarni *“Fakt – sabab – xulosa”* jadvali asosida tizimlashtirish topshirildi. Bunda o‘quvchi faktni aniqlaydi, uning sababini izohlaydi va o‘z xulosasini shakllantiradi. Ushbu metod matnni yuzaki o‘qishdan mazmuniy tahlilga o‘tishni ta’minlaydi.

2. Kreativ fikrlash va kommunikatsiyani rivojlantirish. Matn mazmuni o‘zlashtirilgach, o‘quvchilarning matndagi axborotdan yangi mazmun yaratish va uni og‘zaki ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar bajarildi. Bunda 78-betdagi topshiriqlar bilan bir qatorda, matn mazmunidan kelib chiqadigan ijodiy vazifalar qo‘llanildi. Jumladan, o‘quvchilarga *“Agar siz fazogir bo‘lsangiz...”, “Ideal skafandr qanday bo‘lishi kerak?”, “Fazoda bir kunlik ish rejasini tuzing”* kabi topshiriqlar berildi. O‘quvchilar o‘z tasavvurlariga tayangan holda

yangi g‘oyalar ishlab chiqib, ularni og‘zaki yoki yozma shaklda ifodaladilar. Bunday topshiriqlarda yagona to‘g‘ri javobning mavjud emasligi o‘quvchilarning turli yechimlar taklif qilishiga imkon yaratdi.

Kommunikativ faoliyatni kuchaytirish maqsadida *“Koinot haqida nimalarni bilasiz?”*, *“Fazogirlar haqida qanday ma’lumotga egasiz?”* kabi savollar asosida kichik munozaralar tashkil etildi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini bayon qilish, boshqa o‘quvchilarning fikrlarini tinglash, savol berish va o‘z qarashlarini dalillar bilan asoslashga yo‘naltirildi. Shu tariqa kommunikatsiya 4K modelining mustaqil komponenti sifatida emas, balki kritik va kreativ fikrlash natijalarini ifodalash vositasi sifatida ham namoyon bo‘ldi.

3. Hamkorlikda ishlashni tashkil etish. 4K modelining kollaborativ komponentini shakllantirish uchun o‘quvchilar juftlik va kichik guruhlarda ishlashga jalb etildi. Bunda guruhdagi har bir o‘quvchiga alohida vazifa berilib, yakuniy natijani birgalikda ishlab chiqish tamoyili asos qilib olindi. Masalan, **“***Fazo stansiyasini loyihalashtiring”* topshirig‘ida bir guruh stansiyaning asosiy qismlarini aniqlaydi, ikkinchi guruh uning vazifalarini izohlaydi, uchinchi guruh esa fazogirlarning xavfsizligini ta’minlash choralarini ishlab chiqadi. Keyingi bosqichda guruhlar o‘z natijalarini taqdim etib, boshqa guruhlarning savollariga javob beradilar.

Hamkorlikdagi topshiriqlarda o‘quvchilarning faqat yakuniy mahsuloti emas, balki *vazifani taqsimlashi, o‘zaro fikr almashishi, sherigining fikrini tinglashi, umumiy qarorga kelishi va guruh natijasi uchun mas’uliyatni namoyon etishi* ham hisobga olindi. Shu orqali o‘qish faoliyati individual topshiriq bajarishdan hamkorlikdagi bilish faoliyatiga yo‘naltirildi.

Metodik jarayon yakunida *refleksiv baholash* tashkil etilib, o‘quvchilardan “Bugungi mashg‘ulotda qanday yangi fikr bildirdim?”, “Matnni tahlil qilishda qanday dalildan foydalandim?”, “Guruh ishiga qanday hissa qo‘shdim?” kabi savollarga javob berish so‘raldi. Bu usul o‘quvchining o‘z faoliyatini anglashiga va 4K ko‘nikmalarining rivojlanish darajasini baholashiga imkon berdi.

O‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar:

1. *Matn mazmunini 4K komponentlari bilan tizimli bog‘lash.* Har bir matn yuzasidan faqat reproduktiv savollar emas, balki tahliliy, muammoli, ijodiy va hamkorlikka asoslangan topshiriqlar ketma-ketligini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

2. *Bitta topshiriqda bir nechta 4K ko‘nikmasini integratsiyalash.* Masalan, guruhda matnni tahlil qilish orqali kritik fikrlash va hamkorlikni, natijani taqdim etish orqali kommunikatsiyani, muqobil yechim ishlab chiqish orqali kreativlikni birgalikda rivojlantirish mumkin.

3. *Baholashda jarayon va natijani birgalikda hisobga olish.* O‘quvchini faqat to‘g‘ri javob uchun emas, balki fikrini dalillashi, original g‘oya taklif qilishi, muloqotga kirishishi, guruh ishida faol ishtirok etishi va o‘z faoliyatini refleksiv baholashi asosida baholash 4K modelining kompetensiyaviy mohiyatiga mos keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Van Laar E., van Deursen A. J. A. M., van Dijk J. A. G. M., de Haan J. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review // Computers in Human Behavior. – 2017. – Vol. 72. – P. 577–588. – https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563217301590?via%3Dihub

2. Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. *Journal of Curriculum Studies*, *44*(3), 299–321. https://doi.org/10.1080/00220272.2012.668938

3. Muxiddinova Sh. 4K modeli orqali boshlang‘ich ta’lim sinf o‘quvchilarining matn ustida ishlash metodikasi // *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*. – 2025. – Vol. 3, Issue 2. – B. 130–133. –https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.journal-science-innovative.65393

4. Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, 2, To‘lqinova Zahro Baxtiyor qizi ONA TILI TA’LIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI // Таълим ва тараққиёт. – 2025.

5. Джакбарова Махлиё Ибрагимджоновна METHODS OF DEVELOPING STUDENTS’ SPEECH SKILLS: Dzhabarova Makliyo Ibragimjonovna, independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2024. – № 7. – B. 77-80.

6. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinf uchun darslik. I qism/ M.E. Toirova. – Toshkent: «Novda Edutainment», 2023. – 80 b.

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Malikova Gulsevar Baxtiyor qizi
Abdurahmonova Muslima Tohirjon qizi
NamDPI BTS-BU-25 guruh talabalari
Abdurahmonova Gulasal Ravshanovna
NamDPI o’qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang’ich ta’lim jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’limning raqamlashtirilishi sharoitida sun’iy intellekt o’quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini aniqlash, o’quv materiallarini yaratish va o’qituvchining kasbiy faoliyatini qo’llab-quvvatlash imkonini bermoqda. Maqolada AI savodxonligining boshlang’ich ta’limdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanishda o’qituvchining roli, ma’lumotlar xavfsizligi, axloqiy masalalar va o’quvchilarning mustaqil fikrlashini saqlab qolish muammolari ko’rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, sun’iy intellekt, pedagogik imkoniyatlar, interaktiv ta’lim, raqamli ta’lim,individual ta’lim,AI savodxonligi, o‘qitish metodikasi.*

Аннотация. *В данной статье анализируются педагогические возможности использования инструментов искусственного интеллекта в процессе начального образования. В условиях цифровизации современного образования искусственный интеллект позволяет выявлять индивидуальные образовательные потребности учащихся, создавать учебные материалы и поддерживать профессиональную деятельность учителя. В статье освещается значение грамотности в области искусственного интеллекта (AI-грамотности) в начальном образовании. Кроме того, рассматриваются роль учителя при использовании искусственного интеллекта, вопросы безопасности данных, этические аспекты, а также проблемы сохранения самостоятельного мышления учащихся.*

Ключевые слова: *начальное образование, искусственный интеллект, педагогические возможности, интерактивное обучение, цифровое образование, индивидуальное обучение, грамотность в области ИИ, методика обучения.*

Abstract. *This article analyzes the pedagogical potential of using artificial intelligence tools in the primary education process. In the context of the digitalization of modern education, artificial intelligence enables the identification of students’ individual learning needs, the creation of educational materials, and the support of teachers’ professional activities. The article highlights the importance of artificial intelligence literacy (AI literacy) in primary education. It also examines the role of teachers in the use of artificial intelligence, data security issues, ethical considerations, and the challenges of maintaining students’ independent thinking.*

Keywords: *primary education, artificial intelligence, pedagogical opportunities, interactive learning, digital education, individualized learning, AI literacy, teaching methodology.*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimining mazmuni va tashkil etilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi o‘quv jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning

bilimlarini tahlil qilish, ta’lim materiallarini yaratish va o‘qituvchining kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, sun’iy intellekt ta’limning sifati va inklyuzivligini oshirishga xizmat qilishi mumkin, biroq undan foydalanish inson manfaatlari, tenglik, xavfsizlik va ma’lumotlar maxfiyligi tamoyillariga asoslanishi kerak [1]. YUNESKO tomonidan 2024-yilda ishlab chiqilgan o‘qituvchilar uchun AI kompetensiya doirasida sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik va axloqiy jihatlariga alohida e’tibor qaratilgan [3]. Boshlang‘ich ta’lim mazkur jarayonda alohida ahamiyatga ega. Chunki aynan shu bosqichda o‘quvchilarda o‘qish, yozish, hisoblash, mantiqiy fikrlash, mustaqil ishlash va muloqot qilish kabi asosiy kompetensiyalar shakllanadi. Shu sababli yangi texnologiyalarni boshlang‘ich ta’limga joriy etishda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Suningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’limiy ma’lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash xususiyatlari o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu yoshdagi bolalarda ko‘rgazmalilikka bo‘lgan ehtiyoj yuqori bo‘lib, ular ko‘proq vizual va audio materiallar orqali bilimni tez hamda samarali o‘zlashtiradilar. Sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchiga dars jarayonini aynan shunday interaktiv va ko‘rgazmali shaklda tashkil etishda ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. O‘quv materiallarini ertaksimon ko‘rinishga keltirish, qiziqarli animatsiyalar yaratish va ta’limiy o‘yinlar orqali darsni boyitish o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.
Sun’iy intellektning eng muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri har bir o‘quvchi uchun individual ta’lim trayektoriyasini yaratish imkoniyatidir. Ma’lumki, bir sinfda tahsil olayotgan o‘quvchilarning bilimni qabul qilish tezligi va intellektual salohiyati turlicha bo‘ladi. AI yordamida esa bir xil o‘quv materialini turli darajadagi o‘quvchilar uchun soddalashtirish yoki kengaytirish mumkin. Biroq YUNESKO tavsiyalarida ta’kidlanganidek, generativ AI tomonidan yaratilgan materiallar pedagog tomonidan tekshirilishi, yoshga mosligi va ta’lim maqsadiga muvofiqligi baholanishi zarur [1].

Shu bilan birga, sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchining darsga tayyorgarlik ko‘rish jarayonini yengillashtirishda ham katta rol oynaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har kuni dars ishlanmalari, tarqatma materiallar, vizual ko‘rgazmalar va turli darajadagi test topsiriqlarini tayyorlashga ko‘p vaqt va kuch sarflaydi. Sun’iy intellekt yordamida qisqa fursat ichida sifatli va qiziqarli pedagogik materiallarni shakllantirish, o‘quvchilarning kunlik natijalarini va o‘zlashtirish dinamikasini tezkor tahlil qilish imkoniyati tug‘iladi. Bu o‘qituvchiga ortiqcha qog‘ozbozlik va doimiy bir xil ishlardan xalos bo‘lib, asosiy e’tiborini o‘quvchilar bilan bevosita ishlashga va ularni tarbiyalashga qaratishiga sharoit yaratadi. Aniq pedagogik maqsadlarga erishishda sun’iy intellekt vositalarini o‘quv fanlari integratsiyasi nuqtai nazaridan qo‘llash ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida nutqni o‘stirish va matn ustida ishlash jarayonida sun’iy intellekt taqdim etgan audiokitoblar va talaffuzni tekshiruvchi modullardan foydalanish mumkindir. Matematika darslarida esa mantiqiy masalalar va fazoviy tasavvurni rivojlantiruvchi interaktiv vizual modellardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi.

Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun quyidagi shartlarga amal qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1. AI vositasi aniq pedagogik maqsadga xizmat qilishi kerak;
2. Texnologiya o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi zarur;
3. O‘qituvchi AI yaratgan ma’lumot va materiallarni tekshirishi kerak;
4. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari himoya qilinishi lozim;
5. AI o‘quvchiga tayyor javob berishdan ko‘ra, mustaqil fikrlashga yordam berishi kerak;
6. O‘quvchilarda AI natijalarini tanqidiy baholash ko‘nikmasi shakllantirilishi zarur;
7. O‘qituvchilarning AI bo‘yicha kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga e’tibor qaratish kerak.

Mazkur shartlar asosida AI texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Miao, F., Holmes, W. (2023). Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO. Paris: UNESCO.
2. Mavlonova R., Tureva O., Kholiqova Z. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2013.
3. Miao, F., Cukurova, M. (2024). AI Competency Framework for Teachers.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. – T.: O‘qituvchi, 2004.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste’dod, 2015.

CHUST TUMANIDA O‘QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHNING INNOVATSION USULLARI

Muallif: Ulkanova Dilshoda
Namangan davlat universiteti
1-kurs magistri

Annotatsiya

Mazkur maqolada Chust tumanida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, matnni anglash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va o‘qigan ma’lumotini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishning innovatsion usullari yoritiladi. O‘qish savodxonligi faqat ravon o‘qish bilan cheklanmay, o‘quvchining matndan ma’lumot izlash, asosiy g‘oyani aniqlash, muallif fikrini baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Maqolada raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, kitobxonlik klublari, oilaviy kitobxonlik va individual yondashuvdan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ushbu usullarni Chust tumanidagi maktablarning mavjud sharoitlariga moslashtirish orqali o‘quvchilarning o‘qishga qiziqishini kuchaytirish va ta’lim sifatini oshirish mumkinligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, innovatsion ta’lim, Chust tumani, interfaol metod, raqamli texnologiya, kitobxonlik, matn tahlili, loyiha, oila va maktab hamkorligi.

Kirish

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat tayyor bilimni yod olishi emas, balki axborotni izlash, tushunish, tahlil qilish va undan to‘g‘ri foydalanishi muhim hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan o‘qish savodxonligi boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta’limning asosiy natijalaridan biridir. O‘qish savodxonligi yuqori bo‘lgan o‘quvchi turli janrdagi matnlarni mazmunan anglaydi, savollarga dalil asosida javob beradi, voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni ko‘radi va o‘z fikrini izchil ifodalay oladi.

Chust tumani maktablarida ham o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, darslarda matn bilan ishlashni faollashtirish va zamonaviy axborot vositalaridan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biridir. Bunda bir xil usulni barcha sinflarga qo‘llashdan ko‘ra, o‘quvchilarning yoshi, qiziqishi, tayyorgarlik darajasi va maktabning mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda innovatsion yondashuvlarni tanlash maqsadga muvofiqdir.

1. O‘qish savodxonligining mazmuni va ahamiyati

O‘qish savodxonligi o‘quvchining yozma matnni tushunishi, undan kerakli ma’lumotni topishi, mazmunini sharhlashi, muallifning maqsadini anglash va o‘z bilimlari bilan bog‘lay olish qobiliyatidir. Bunday yondashuvda o‘qish jarayoni oddiy talaffuz mashqi emas, balki fikrlash faoliyatiga aylanadi. O‘quvchi matnni o‘qir ekan, “Nima haqida?”, “Nega shunday bo‘ldi?”, “Buni qaysi dalil tasdiqlaydi?”, “Muallifning fikriga qo‘shilamanmi?” kabi savollar orqali faol fikrlaydi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishning muhim sharti — matn bilan ishlashni bosqichma-bosqich tashkil etishdir. O‘qishdan oldin mavzu bo‘yicha taxminlar bildirish, o‘qish davomida muhim ma’lumotlarni ajratish, o‘qishdan keyin esa xulosa va baho berish kabi

faoliyatlar o‘quvchining tushunish darajasini chuqurlashtiradi. Shuningdek, badiiy matnlar bilan bir qatorda ilmiy-ommabop, axborotli, jadval va diagrammalar bilan bog‘langan matnlardan foydalanish ham zarur.

2. Chust tumanida o‘qish savodxonligini rivojlantirishdagi muhim vazifalar

Hududdagi maktablarda o‘qish savodxonligini oshirishda avvalo mavjud holatni aniqlash muhim. Buning uchun o‘quvchilarga turli murakkablikdagi matnlar berilib, ularning asosiy g‘oyani topishi, aniq ma’lumotni ajratishi, xulosa chiqarishi va o‘z fikrini asoslay olishi kuzatiladi. Natijalar asosida o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlari belgilanadi.

Ikkinchi vazifa — o‘qishni faqat ona tili va adabiyot darsining vazifasi sifatida emas, barcha fanlar uchun umumiy ko‘nikma sifatida qarashdir. Matematika masalasining shartini tushunish, tabiiy fanlarda ilmiy matnni o‘qish, tarixiy manbani tahlil qilish yoki geografik ma’lumotni sharhlash ham o‘qish savodxonligini talab qiladi.

Uchinchi vazifa — o‘quvchini mustaqil kitobxon sifatida shakllantirishdir. Buning uchun maktab kutubxonasi, sinf kutubxonasi, kitob almashish burchaklari, kitob taqdimotlari va muntazam o‘qish daqiqalaridan foydalanish mumkin. Eng muhimi, o‘quvchi kitobni majburiyat sifatida emas, o‘z qiziqishini qondiradigan manba sifatida qabul qilishi lozim.

3. O‘qish savodxonligini oshirishning innovatsion usullari

Chust tumanidagi ta’lim muassasalarida innovatsion usullarni joriy etishda mavjud texnik imkoniyatlar, o‘qituvchilarning tayyorgarligi va o‘quvchilarning ehtiyojlari hisobga olinishi kerak. Quyidagi usullarni bosqichma-bosqich qo‘llash samarali natija berishi mumkin.

3.1. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Elektron kitoblar, ta’limiy platformalar, raqamli testlar, audio matnlar va interaktiv topshiriqlar o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, o‘qituvchi qisqa matnni elektron shaklda taqdim etib, undan keyin asosiy g‘oyani topish, kalit so‘zlarni belgilash va xulosa yozish topshiriqlarini berishi mumkin. Internet imkoniyati cheklangan sharoitlarda esa oldindan yuklab olingan elektron materiallardan foydalanish mumkin.

3.2. Interfaol metodlar

“Aqliy hujum”, “Klaster”, “BBB”, “Zinama-zina”, “Insert”, “Besh savol” kabi metodlar o‘quvchini matn ustida faol ishlashga undaydi. Masalan, “Insert” usulida o‘quvchi matnni o‘qish jarayonida o‘zi bilgan, yangi, tushunarsiz va qo‘shimcha ma’lumot talab qiladigan fikrlarni ajratadi. Bu usul o‘quvchining o‘z o‘qish jarayonini nazorat qilishiga yordam beradi.

3.3. Loyiha asosida o‘qish

Loyiha usulida o‘quvchilar biror mavzu bo‘yicha bir nechta manbani o‘qib, ma’lumotlarni taqqoslaydi va yakuniy mahsulot tayyorlaydi. Masalan, “Mening mahallam tarixi”, “Chustning mashhur maskanlari”, “Men o‘qigan kitob” kabi loyihalar tashkil etilishi mumkin. O‘quvchi izlanish davomida turli matnlarni o‘qiydi, kerakli ma’lumotni tanlaydi, qayta ishlaydi va taqdimot qiladi.

3.4. Kitobxonlik klublari va o‘qish marafonlari

Maktab yoki sinf miqyosida kitobxonlik klubi tashkil etilib, har oy bitta asar yoki mavzuga mos matnlar tanlanishi mumkin. O‘quvchilar o‘qigan asari haqida qisqa fikr bildiradi, sevimli qahramonini tavsiflaydi, muammoli vaziyatga munosabatini asoslaydi. “Bir oyda bir kitob”, “Kitob almashamiz”, “O‘qigan kitobimni tavsiya qilaman” kabi tadbirlar muntazam o‘tkazilsa, kitobxonlik muhiti shakllanadi.

4. Innovatsion yondashuvlarni dars jarayoniga joriy etish

Innovatsion metodning samarasi uni qanday tashkil etishga bog‘liq. O‘qituvchi avvalo dars maqsadini aniq belgilashi, o‘quvchilarning boshlang‘ich darajasini hisobga olishi va topshiriqlarni oddiydan murakkabga qarab tuzishi kerak. O‘qish savodxonligi bo‘yicha topshiriqlar faqat “matnni o‘qing” shaklida emas, balki ma’lumotni izlash, taqqoslash, sababni aniqlash, dalil keltirish va xulosa chiqarishni talab qiladigan tarzda tuzilishi maqsadga muvofiq.

4.1. “Uch bosqichli o‘qish” modeli

Birinchi bosqich — o‘qishdan oldingi faoliyat. O‘quvchilar sarlavha va rasmlar asosida matn mazmunini taxmin qiladi, yangi so‘zlarni aniqlaydi va savollar tuzadi. Ikkinchi bosqich — o‘qish jarayoni. O‘quvchilar asosiy fikrlarni belgilaydi, muhim dalillarni topadi va tushunarsiz joylarni qayd etadi. Uchinchi bosqich — o‘qishdan keyingi faoliyat. O‘quvchi matnni qisqacha bayon qiladi, savollarga javob beradi, xulosa chiqaradi va o‘z munosabatini bildiradi.

4.2. Oila va maktab hamkorligi

O‘qish savodxonligini oshirishda ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega. Uyda kuniga qisqa vaqt birgalikda kitob o‘qish, o‘qilgan matn haqida suhbatlashish, bolaning fikrini tinglash va unga kitob tanlash imkonini berish foydali. Maktab ota-onalarga o‘qish kundaligi, oilaviy kitobxonlik topshiriqlari va tavsiya etiladigan kitoblar ro‘yxatini taklif qilishi mumkin.

4.3. Individual yondashuv va monitoring

Har bir o‘quvchining o‘qish tezligi va matnni tushunish darajasi bir xil emas. Shuning uchun topshiriqlarni uch darajada: boshlang‘ich, o‘rta va yuqori murakkablikda berish mumkin. O‘quvchi vaqt o‘tishi bilan qaysi ko‘nikmalarda rivojlanganini ko‘rishi uchun kichik monitoring jadvali yuritiladi. Unda asosiy g‘oyani topish, dalil keltirish, xulosa chiqarish, lug‘at bilan ishlash va mustaqil fikr bildirish kabi ko‘nikmalar qayd etiladi.

4.4. Chust tumani sharoitida amaliy tashabbuslar

Maktablar o‘z hududining madaniy va tarixiy imkoniyatlaridan ham foydalanishi mumkin. Chustning tarixi, hunarmandchiligi, mahallalari, tabiat maskanlari va taniqli kishilari haqida kichik matnlar tuzish, ularni o‘quvchilarga o‘qitish va savollar asosida tahlil qilish mahalliy mazmundagi o‘qish materiallarini ko‘paytiradi. Bunday topshiriqlar o‘quvchida o‘z hududiga qiziqish uyg‘otib, o‘qishni real hayot bilan bog‘laydi.

5. Kutiladigan natijalar va xulosa

Yuqoridagi innovatsion usullar tizimli ravishda qo‘llansa, o‘quvchilarning matnni anglash va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilishi mumkin. O‘quvchi matndan kerakli ma’lumotni tezroq topadi, asosiy va ikkilamchi fikrlarni farqlaydi, dalil asosida javob beradi, o‘qiganini boshqa fanlar va hayotiy vaziyatlar bilan bog‘laydi. Eng muhimi, o‘qish jarayoni faol va qiziqarli faoliyatga aylanadi.

Chust tumanida o‘qish savodxonligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni joriy etishda yagona tayyor modeldan foydalanish shart emas. Har bir maktab o‘zining o‘quvchi kontingenti, kutubxona imkoniyatlari, texnik sharoiti va o‘qituvchilar tajribasidan kelib chiqib, mos usullarni tanlashi mumkin. Bunda raqamli texnologiyalar an’anaviy kitobxonlikni almashtirmasligi, balki uni boyitishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, o‘qish savodxonligi o‘quvchining keyingi ta’limi va hayotiy faoliyati uchun zarur bo‘lgan tayanch ko‘nikmadir. Uni rivojlantirishda o‘qituvchi, oila, kutubxona va mahalla hamkorligi muhim. Chust tumanidagi maktablarda interfaol metodlar, loyiha ishlari, raqamli resurslar, kitobxonlik klublari va individual monitoringni bir-biri bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarning o‘qishga qiziqishi va matn bilan ishlash kompetensiyasini yanada rivojlantirish mumkin.

Amaliy tavsiyalar

1. Har bir sinfda haftalik “mustaqil o‘qish va matn tahlili” mashg‘ulotini yo‘lga qo‘yish.
2. Maktab kutubxonasi bilan hamkorlikda oyiga kamida bir marta kitobxonlik tadbiri tashkil etish.
3. O‘qish topshiriqlarida faqat mazmunni qayta aytish emas, balki dalil, taqqoslash va xulosa talab qiladigan savollar ulushini oshirish.
4. Ota-onalarga oilaviy kitobxonlik bo‘yicha sodda va amaliy tavsiyalar berish.
5. Har chorakda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi bo‘yicha kichik monitoring o‘tkazib, keyingi ishlarni natijaga qarab rejalashtirish.

6. **Foydalanilgan adabiyotlar**

7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 23.09.2020.
8. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework: Reading, Mathematics and Science. OECD Publishing, 2019.
9. UNESCO. Reading the Past, Writing the Future: Fifty Years of Promoting Literacy. UNESCO, 2017.
10. O‘qish savodxonligini rivojlantirishga oid umumta’lim maktablari uchun metodik qo‘llanmalar va o‘qituvchi tajribalari.
11. Chust tumani umumta’lim maktablarida kitobxonlik va o‘qish savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha amaliy materiallar.
12. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
13. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
14. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
15. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TA’LIMIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL METODLARNING O‘RNI

Mamatxanova Nigora Adxam qizi va
Ergashova Halimaxon Avaz qizi
NamDPI BTS-BU-25 guruh talabalari
Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna
NamDPI o‘qituvchisi, pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’limiy faolligini oshirishda interfaol metodlarning qanchalar ahamiyatli ekanligi yoritib o‘tilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlar, ularning turlari, boshlang’ich sinflarda qo‘llash usullari haqida ma’lumot berilgan. Dars jarayonida zamonaviy usullarni tatbiq etish orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, jamoada ishlash hamda mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ta’limiy faollik, interfaol metodlar, ta’lim jarayoni, ko‘nikma.

Аннотация: В данной статье освещается значимость интерактивных методов в повышении учебной активности учащихся начальных классов. Также представлена информация об интерактивных методах, их видах и способах применения в начальных классах. Показаны пути развития у учащихся навыков логического мышления, работы в команде и самостоятельного обучения путем внедрения современных методов в учебный процесс.

Ключевые слова: начальное образование, учебная активность, интерактивные методы, учебный процесс, навык.

Abstract: This article highlights the importance of interactive methods in increasing the learning activity of primary school students. It also provides information on interactive methods, their types, and application techniques in primary grades. Furthermore, it demonstrates ways to develop students' logical thinking, teamwork, and self-learning skills through the implementation of modern methods in the educational process.

Key words: primary education, learning activity, interactive methods, educational process, skill.

Bugungi kunda ta’lim tizimining oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bu o‘sib kelayotgan yosh avlodga faqatgina tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, ma’lumotlarni tahlil qilishga va hayotda qo‘llay olishga o‘rgatishdir. Bu jarayon, shubhasiz, ta’limning poydevori hisoblangan boshlang‘ich sinflardan boshlanadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning dars davomida diqqatni uzoq vaqt jamlay olmasligi, aqliy toliqishga moyilligi hamda ta’limiy ma’lumotlarni o‘yin elementlari orqali oson o‘zlashtirishi zamonaviy darslarda an’anaviy, ya’ni bir tomonlama axborot uzatish usullaridan voz kechishni taqozo etadi. Mazkur jarayonda interfaol metodlar o‘quvchilarni faol bilim olishga undovchi, ularning darsga bo‘lgan qiziqishini doimiy rag‘batlantiruvchi eng samarali pedagogik

texnologiya hisoblanadi. Shuningdek, o‘quvchilarni darsga bolgan qiziqishlarini va ta’limiy faolliklarini oshirish maqsadida yuqori malakali o‘qituvchilar turli xil interfaol metodlardan foydalanishmoqda. Interfaol metod – ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi faollikni oshirish, o‘quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirish va bolalarning mantiqiy va erkin fikrlash qobilyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ma’lumki, ta’lim o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, ushbu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma’lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darsda o‘qituvchi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini kerakli mashg‘ulotlar vositasida o‘quvchilarga yetkazadilar, o‘quvchilar esa uni o‘zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobilyatiga ega bo‘ladilar. Boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlardan foydalanishning muhim jihati shundaki, kichik yoshdagi o‘quvchilar ko‘proq amaliy faoliyat, o‘yin, savol-javob va o‘zaro muloqot orqali bilimlarni yaxshi o‘zlashtiradilar. Shu sababli darslarda “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Bumerang”, “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “Zinama-zina” kabi metodlardan o‘rinli foydalanish mumkin. Interfaol metodlar qo‘llanilganda, bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligi (Amerikalik pedagog **Edgar Deylning "O‘zlashtirish konusi"** nazariyasiga ko‘ra):

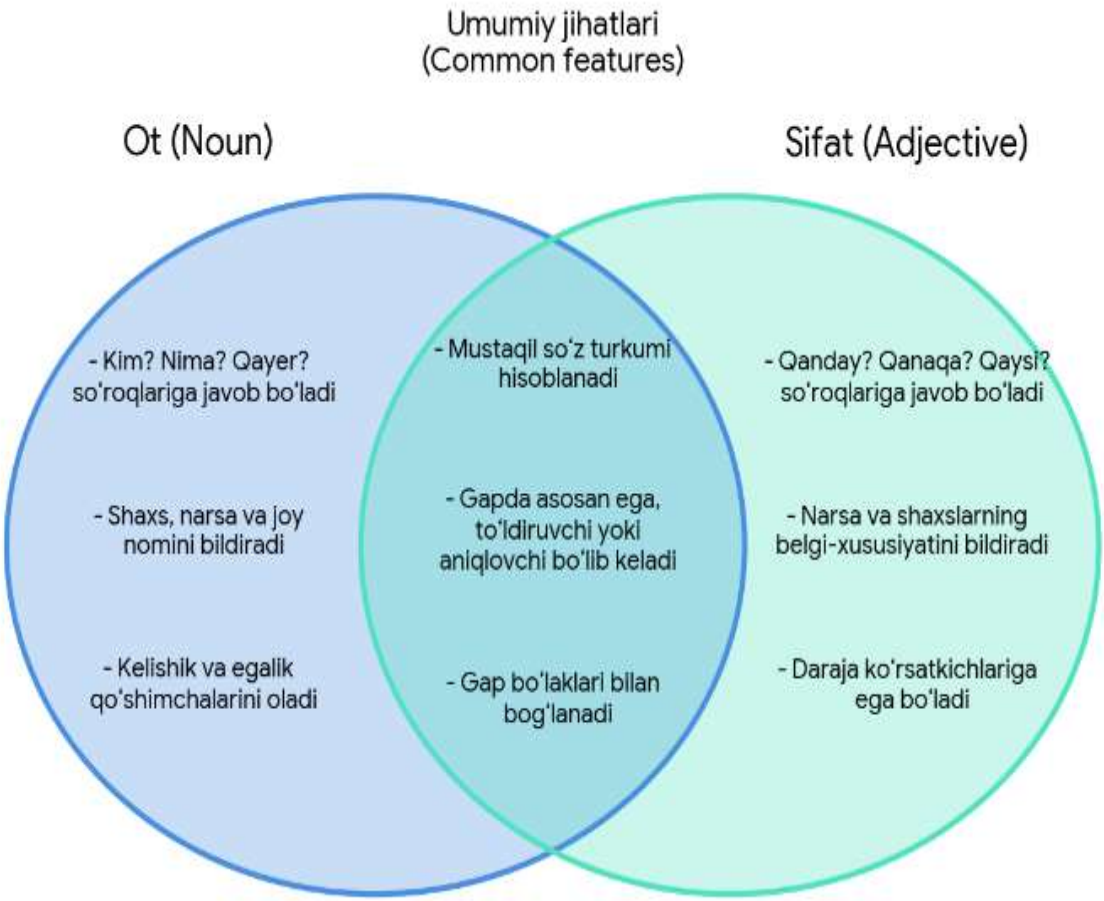
Ma’ruza tinglanganda: **5%**

Kitob o‘qilganda: **10%**

Interfaol metodlar va munozaralarda: 50%

Amaliy o‘yinlar va sahnalashtirishda: 75-90% gacha ko‘tariladi. Boshlang‘ich sinf darslarida interfaol metodlarni amaliyotga joriy etish o‘qituvchidan muayyan pedagogik qonuniyatlar va "oltin qoidalar"ga qat’iy rioya qilishni talab etadi. Birinchidan, ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan har qanday metod o‘quvchilarning yosh va psixofiziologik imkoniyatlariga to‘liq mos kelishi shart, ya’ni 1-2-sinflarda sensorika va diqqatni shakllantiruvchi sodda didaktik o‘yinlar yetakchi o‘rin tutsa, 3-4-sinflarga kelib mantiqiy fikrlashni o‘stiruvchi jamoaviy loyihalarga urg‘u beriladi. Ikkinchidan, metod samarali natija berishi uchun sinfda ijobiy psixologik muhit yaratilishi, bolada xato qilish qo‘rquvi butunlay yo‘q qilinishi lozim; bunda o‘qituvchi o‘quvchini keskin to‘xtatib "Noto‘g‘ri javob berding" deyish o‘rniga, "Sening fikring juda qiziqarli, kelinglar, uni yana kim to‘ldiradi?" kabi rag‘batlantiruvchi hamkorlik muloqotini yo‘lga qo‘yishi zarur. Uchinchidan, ushbu jarayonlar darsning aniq vaqt reglamentiga bo‘ysundirilishi, ya’ni interfaol faoliyat dars davomida 10-15 daqiqadan oshmasligi kerak, aks holda tizimli dars o‘z-o‘zidan shunchaki ko‘ngilochar o‘yinga aylanib ketadi va mashg‘ulotning pirovard didaktik maqsadi o‘z q iymatini yo‘qotadi.

Venn diagrammasi

Misol uchun yuqorida tasvirlangan Venn diagrammasi boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarga ikki yoki undan ortiq tushuncha, hodisa yoki so‘z turkumlarini o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashda yordam beradi. Masalan, “Ot va sifat” mavzusini o‘rganishda o‘quvchilar ushbu so‘z turkumlarining o‘ziga xos va umumiy xususiyatlarini diagramma asosida taqqoslaydilar. Bunday topshiriq o‘quvchilarning tahlil qilish, taqqoslash, mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur metodlar o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini yaxshilaydi, tanqidiy fikrlashlari kuchayadi va ularda qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Qolaversa, O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligining so‘nggi tavsiyalari va qo‘llanmalarida ham interfaol metodlarning samarali qo‘llanilishi ta’kidlab o‘tilgan. Interfaol metodlarning samaradorligi, Prince tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar yordamida o‘quvchilarning bilim egallash darajasi an’anaviy metodlarga nisbatan 15–25 % ga yuqori bo‘ladi. Bu esa interfaol metodlarning ta’lim jarayonida samaradorligini ilmiy asoslaydi. Bundan tashqari, ta’limda interfaol metodlarning samaradorligi masalasi pedagogika fanida ham uzoq yillardan beri tadqiq qilib kelinmoqda. Ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar an’anaviy dars metodlariga nisbatan o‘quvchilarning bilim egallash darajasini oshiradi va ularning muloqot, tahlil, tanqidiy fikrlash hamda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘qituvchi dars jarayonlarida interfaol metodlardan foydalanish orqali o‘quvchida jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga ham erishadi. Bu borada Kagan interfaol

metodlarni qo‘llashda kichik guruhlar bilan ishlashni tavsiya qiladi. Shu bilan birga, interfaol metodlarni qo‘llash jarayonida ba’zi cheklovlar mavjud: masalan, katta guruhlar bilan ishlashda har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash qiyinligi, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi yetarli bo‘lmasligi va resurslar yetishmovchiligi. Shu sababli, interfaol metodlarni samarali qo‘llash uchun darslarni puxta rejalashtirish, kichik guruhlarni tashkil etish va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish zarur.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi va ta’limiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday metodlar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlash, fikrini erkin ifodalash, tahlil qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Interfaol metodlarni dars maqsadi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda to‘g‘ri tashkil etish ta’lim samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muxammadiyev, S., Majidov, R. Interfaol metodlar va oliy ta’limda ularning amaliy qo‘llanilishi. Pedagogika va Innovatsiyalar, 8(1), 2001 y. 33–42

2. Kagan, S. Cooperative Learning. San Clemente: Kagan Publishing. 2018 y.

3. Prince, M. Does Active Learning Work? A Review of the Research. Journal of Engineering Education, 93(3), 2004 y. 223–231

4. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi, Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar qo‘llanmasi. Tashkent 2022 y.

5. Adilov, Z. Ta’limda interfaol metodlar va ularning samaradorligi. Journal of Pedagogical Research, 12(2), 2020 y. 45–56

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Boymirzayeva Naima Baxtiyorovna,
NamDPI Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi
Ilmiy maslahatchi: Djakbarova Mahliyo

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va metodik shart-sharoitlari yoritilgan. Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning axborotni izlash, tahlil qilish, taqqoslash, muammoli vaziyatlarga yechim topish va o‘z fikrini dalillar bilan asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Xalqaro ilmiy tadqiqotlar va o‘zbek olimlarining ilmiy qarashlari asosida raqamli vositalarni maqsadli tanlash, muammoli topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish hamda o‘quvchilarning mustaqil xulosalar chiqarishiga sharoit yaratish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, raqamli texnologiyalar, interfaol topshiriqlar, muammoli ta’lim, axborot bilan ishlash, o‘quv faolligi.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности и методические условия развития навыков самостоятельного мышления учащихся начальных классов в цифровой образовательной среде. Анализируются вопросы формирования у обучающихся умений поиска, анализа и сравнения информации, решения проблемных ситуаций и аргументированного обоснования собственного мнения посредством использования цифровых образовательных ресурсов. На основе международных научных исследований и научных взглядов узбекских учёных разработаны методические рекомендации по целенаправленному выбору цифровых средств, их интеграции с проблемными заданиями и созданию условий для самостоятельного формулирования выводов учащимися.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, начальное образование, самостоятельное мышление, критическое мышление, цифровые технологии, интерактивные задания, проблемное обучение, работа с информацией, учебная активность.

Abstract. This article examines the pedagogical opportunities and methodological conditions for developing independent thinking skills among primary school pupils in a digital learning environment. It analyzes how digital educational resources can support pupils in searching for, analyzing, and comparing information, solving problem-based situations, and justifying their opinions with evidence. Drawing on international research and the scholarly perspectives of Uzbek researchers, the article presents methodological recommendations for selecting digital tools purposefully, integrating them with problem-based tasks, and creating conditions that encourage pupils to formulate their own conclusions independently.

Keywords: digital learning environment, primary education, independent thinking, critical thinking, digital technologies, interactive tasks, problem-based learning, information literacy, learning engagement.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal tatbiq etilishi o‘quvchilarning bilim olish usullarini o‘zgartirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining tayyor ma’lumotlarni o‘zlashtirishi bilan cheklanib qolmasdan, axborotni anglash, turli qarashlarni taqqoslash, savollar qo‘yish va o‘z xulosalarini asoslashga o‘rgatilishi muhimdir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf davrida shakllantirilgan fikrlash usullari bolaning keyingi ta’lim bosqichlaridagi bilish faoliyati uchun muhim zamin yaratadi.

Raqamli ta’lim muhiti elektron darsliklar, interfaol mashqlar, ta’limiy videolar, virtual topshiriqlar va onlayn platformalarni o‘z ichiga oladi. Biroq ushbu vositalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan mustaqil fikrlash rivojlanishini kafolatlamaydi. Raqamli resurs o‘quvchini faqat javobni tanlashga yo‘naltirsa, uning tahliliy faoliyati cheklanishi mumkin. Aksincha, muammoli savollar, bir nechta yechimni taqqoslash, dalillarni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarishga asoslangan topshiriqlar o‘quvchining faol fikrlashini rag‘batlantiradi.

Shu sababli raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish metodikasida texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda, o‘quvchining yosh xususiyatlari, bilish ehtiyojlari, mustaqil qaror qabul qilish darajasi va pedagogik yordamga bo‘lgan ehtiyojini hisobga olish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik umumlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda raqamli texnologiyalar, raqamli ko‘nikmalar va XXI asr kompetensiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan tadqiqotlar hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishga bag‘ishlangan o‘zbek mualliflari ishlari tahlil qilindi.

Tahlilning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

raqamli ta’lim vositalarining mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini aniqlash;

mustaqil fikrlashning tarkibiy ko‘nikmalarini belgilash;

raqamli topshiriqlarni o‘quvchilarning yosh va bilish xususiyatlariga muvofiq tashkil etish;

o‘quvchilarning mustaqil mulohaza yuritishi va xulosa chiqarishini qo‘llab-quvvatlaydigan metodik yondashuvlarni ishlab chiqish.

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, undagi metodik tavsiyalar ilmiy manbalar tahlili va pedagogik umumlashtirish asosida bayon etilgan.

Natijalar va muhokama. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari. Mustaqil fikrlash o‘quvchining o‘quv vazifasini anglash, mavjud axborotni tahlil qilish, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish, o‘z qarorini shakllantirish va uni dalillar bilan asoslash faoliyatida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinflarda ushbu ko‘nikmalar sodda savollarga javob berishdan boshlab, murakkabroq muammoli vaziyatlarni hal qilishgacha bo‘lgan izchil jarayonda rivojlantiriladi.

Xalqaro tadqiqotlarda raqamli ko‘nikmalar va XXI asr kompetensiyalari o‘rtasidagi munosabat alohida o‘rganilgan. Van Laar va hammualliflar raqamli ko‘nikmalar hamda XXI asr ko‘nikmalari o‘rtasidagi aloqani tizimli adabiyotlar tahlili asosida ko‘rib chiqib, raqamli

muhitda samarali faoliyat yuritish uchun axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi ko‘nikmalar muhimligini yoritganlar [1]. Ushbu tadqiqot maqola mavzusi uchun raqamli savodxonlikni faqat qurilmadan foydalanish qobiliyati sifatida emas, balki axborotni anglash va undan maqsadli foydalanish bilan bog‘liq kompetensiyalar majmui sifatida talqin qilishga asos beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga raqamli resursdan foydalanishni o‘rgatish bilan birga, undagi ma’lumotning mazmunini tushunish, uni avvalgi bilimlari bilan taqqoslash va xulosa chiqarish vazifalari ham berilishi lozim.

Sung, Chang va Liu tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda mobil qurilmalarni ta’lim va o‘qitish jarayoniga integratsiyalash masalasi meta-tahlil asosida o‘rganilgan [2]. Mualliflar mobil texnologiyalardan foydalanishning o‘quv natijalariga aloqador jihatlarini tahlil qilganlar. Mazkur tadqiqot raqamli vositalarni darsga shunchaki qo‘shish emas, balki ularni aniq o‘quv maqsadi va metodik vazifa bilan bog‘lash zarurligini asoslashga xizmat qiladi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun, masalan, elektron mashqda to‘g‘ri javobni belgilashning o‘zi yetarli emas. O‘quvchidan nima sababdan aynan shu javobni tanlaganini tushuntirish, boshqa variantlarni taqqoslash va o‘z xulosasini asoslash talab qilinishi kerak.

O‘zbek mualliflarining tadqiqotlari ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishda interfaol va ijodiy topshiriqlarning ahamiyatini ko‘rsatadi. Isroilova boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatishda yangi metodlar, interfaol o‘yinlar va ona tili mashg‘ulotlarida o‘z fikrini ifodalash imkoniyatlariga e’tibor qaratadi [3]. Mazkur qarash raqamli ta’lim muhitida o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash bilan bevosita bog‘liq. Masalan, ona tili darsida elektron topshiriq orqali gaplarni tasniflashdan so‘ng o‘quvchiga o‘z tanlovini izohlash, muqobil gap tuzish yoki berilgan vaziyatga mos jumlani mustaqil yaratish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunda raqamli vosita fikrlashning o‘rnini egallamaydi, balki fikrlash faoliyatini tashkil etuvchi vosita vazifasini bajaradi.

Jumayeva boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muammoli ta’lim, loyiha faoliyati, guruhli ish va individual yondashuvning ahamiyatini yoritadi [4]. Ushbu yondashuvlar raqamli ta’lim muhitida ham samarali qo‘llanishi mumkin. Xususan, loyiha topshiriqlarini elektron taqdimot, raqamli plakat yoki umumiy hujjat shaklida bajarish o‘quvchiga ma’lumot izlash, fikrlarni tartibga solish, o‘z qarorini tushuntirish va tengdoshlari bilan muhokama qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, guruhli ishda har bir o‘quvchining individual hissasi ham aniqlanishi zarur.

Raqamli ta’lim muhitida mustaqil fikrlashning tarkibiy ko‘nikmalari. Ilmiy manbalar tahlili asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishni quyidagi o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar orqali tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. **Axborotni anglash** – matn, tasvir, video yoki topshiriq mazmunini tushunish va asosiy fikrni aniqlash.
2. **Tahlil va taqqoslash** – ma’lumotlarni o‘zaro qiyoslash, o‘xshash va farqli jihatlarni topish.
3. **Muammoga yechim izlash** – savol yoki vaziyat yuzasidan bir nechta yechimni ko‘rib chiqish.
4. **Dalillash** – o‘z fikrini misol, matn mazmuni yoki kuzatish natijalari bilan asoslash.
5. **Xulosa chiqarish** – olingan ma’lumotlardan kelib chiqib mustaqil qaror shakllantirish.

6. **Refleksiya** – o‘z javobini qayta ko‘rib chiqish, xatolarini aniqlash va fikrini takomillashtirish.

Mazkur ko‘nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlit o‘quv faoliyati davomida shakllantirish muhim. Masalan, o‘quvchi raqamli matnni o‘qiydi, matndagi qahramonning qarorini tahlil qiladi, boshqa yechimni taklif etadi va nima uchun shu yechimni tanlaganini izohlaydi. Bu jarayonda o‘qish savodxonligi, axborot bilan ishlash va mustaqil fikrlash bir-birini to‘ldiradi.

Raqamli ta’lim muhitida mustaqil fikrlashni rivojlantirish quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etilishi mumkin:

1-bosqich – muammoli vaziyatni yaratish. O‘qituvchi mavzuga mos savol, rasm, qisqa videolavha yoki hayotiy vaziyatni taqdim etadi. Topshiriq o‘quvchini tayyor javobni takrorlashga emas, balki fikrlashga undashi kerak.

2-bosqich – axborotni o‘rganish. O‘quvchi elektron matn, taqdimot, animatsiya yoki boshqa ta’limiy manba bilan ishlaydi. O‘qituvchi axborot hajmini yosh xususiyatlariga mos belgilaydi va zarur hollarda yo‘naltiruvchi savollar beradi.

3-bosqich – mustaqil tahlil. O‘quvchi ma’lumotlarni taqqoslaydi, muhim belgilarni ajratadi, sabab va oqibatlarni aniqlaydi yoki bir nechta javob variantini baholaydi.

4-bosqich – fikrni asoslash va taqdim etish. O‘quvchi o‘z xulosasini og‘zaki, yozma yoki raqamli shaklda ifodalaydi. Bunda “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?”, “Qaysi dalil fikringni tasdiqlaydi?” kabi savollardan foydalaniladi.

5-bosqich – refleksiya va qayta aloqa. O‘quvchi javobini qayta ko‘rib chiqadi, o‘z xatosini aniqlaydi va fikrini takomillashtiradi. O‘qituvchi faqat natijani emas, balki fikrlash jarayonini ham baholaydi.

Ushbu modelda raqamli vosita har bir bosqichning maqsadiga muvofiq tanlanadi. Masalan, videolavha muammoli vaziyat yaratish, interfaol mashq ma’lumotlarni taqqoslash, elektron taqdimot xulosani ifodalash, raqamli portfolio esa o‘quvchining rivojlanishini kuzatish uchun xizmat qilishi mumkin.

Dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik topshiriqlar

“Ikki yechim – bir xulosa” topshirig‘i. O‘quvchilarga muammoli vaziyat va uni hal qilishning ikki xil usuli taqdim etiladi. Ular har bir yechimning afzalliklarini taqqoslaydi, eng maqbul variantni tanlaydi va tanlov sababini izohlaydi. Topshiriqni interfaol taqdimot yoki elektron doska orqali bajarish mumkin.

“Raqamli dalil izlovchi” topshirig‘i. O‘quvchilar yoshiga mos elektron matn yoki tasvirni o‘rganib, berilgan savolga javob bo‘ladigan ma’lumotni topadi. Keyin topilgan dalilning nima uchun muhimligini tushuntiradi. Ushbu topshiriq axborotni tanlash, tahlil qilish va asosli xulosa chiqarish ko‘nikmalarini birlashtiradi.

“Xatoni top va tushuntir” topshirig‘i. O‘quvchilarga raqamli mashqda ataylab noto‘g‘ri berilgan javob yoki mantiqiy xato mavjud bo‘lgan matn taqdim etiladi. Ular xatoni aniqlab, to‘g‘ri variantni taklif etadi va o‘z qarorini asoslaydi. Bunda faqat xatoni topish emas, uning sababini tushuntirish ham muhim hisoblanadi.

“Bir savol – uch taxmin” topshirig‘i. O‘quvchi matn, rasm yoki videolavha mazmuniga doir savol yuzasidan uchta ehtimoliy javobni ilgari suradi. So‘ng mavjud ma’lumotlar asosida

ularni taqqoslab, eng asosli taxminni tanlaydi. Ushbu usul muqobil fikrlash va dalillarni baholashga yordam beradi.

Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi bilimni tayyor holda yetkazuvchi emas, balki o‘quvchining izlanishi va mustaqil qaror qabul qilishini tashkil etuvchi pedagogik yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. U o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga imkon berishi, zarur paytda yo‘naltiruvchi savollar bilan ko‘maklashishi va javobni darhol aytib bermasdan, fikrlash jarayonini rag‘batlantirishi lozim.

Bunda raqamli topshiriqlar o‘quvchilarning yoshiga, o‘qish tezligiga va tayyorgarlik darajasiga moslashtiriladi. O‘quvchilarga barcha ma’lumotlarni internetdan izlashni topshirish o‘rniga, o‘qituvchi oldindan tanlangan ishonchli va xavfsiz manbalarni tavsiya qilishi maqsadga muvofiq. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, mualliflik huquqiga rioya etish, ekran qarshisidagi vaqtni me’yorlash va raqamli faoliyatni kitob o‘qish, yozma mashqlar hamda jonli muloqot bilan uyg‘unlashtirish ham muhim pedagogik talablardir.

Mustaqil fikrlashni baholashda faqat to‘g‘ri javoblar soniga tayanish yetarli emas. O‘quvchining axborotni to‘g‘ri tushunishi, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqishi, fikrini dalillashi, mustaqil xulosa chiqarishi va o‘z xatosini tuzata olishi ham hisobga olinishi zarur. Buning uchun sodda mezonlar va o‘quvchining ish namunalari jamlangan elektron portfolio qo‘llanishi mumkin.

Xulosa. Raqamli ta’lim muhiti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish raqamli vositalarning soni yoki texnik murakkabligiga emas, balki topshiriqlarning mazmuni, pedagogik maqsadi va o‘quvchini faol fikrlashga jalb etish darajasiga bog‘liq.

Xalqaro tadqiqotlar raqamli ko‘nikmalar, axborot bilan ishlash va yuqori darajadagi fikrlash kompetensiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilishga imkon beradi. O‘zbek mualliflarining ishlari esa mustaqil fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar, muammoli ta’lim va loyiha faoliyatining metodik ahamiyatini yoritadi.

Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

raqamli topshiriqlar o‘quvchining axborotni tahlil qilish, taqqoslash, dalillash va xulosa chiqarish faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi lozim;

har bir raqamli resurs aniq didaktik maqsad asosida tanlanishi kerak;

o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi muammoli vaziyatlar, ochiq savollar va muqobil yechimlarni izlash orqali izchil rivojlantirilishi maqsadga muvofiq;

baholashda faqat yakuniy javob emas, balki fikrlash jarayoni, dalillarning asoslanganligi va refleksiya ham e’tiborga olinishi zarur;

raqamli faoliyat xavfsizlik, yoshga moslik va an’anaviy ta’lim shakllari bilan uyg‘unlik tamoyillari asosida tashkil etilishi kerak.

Shunday qilib, raqamli ta’lim muhitini mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik tizim sifatida tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongli, asoslangan va ijodiy fikrlash tajribasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Van Laar E., van Deursen A. J. A. M., van Dijk J. A. G. M., de Haan J. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review // *Computers in Human Behavior*. – 2017. – Vol. 72. – P. 577–588. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.03.010.

2. Sung Y.-T., Chang K.-E., Liu T.-C. The effects of integrating mobile devices with teaching and learning on students’ learning performance: A meta-analysis and research synthesis // *Computers & Education*. – 2016. – Vol. 94. – P. 252–275. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.11.008.

3. Isroilova O. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish // *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya*. – 2022. – Jild 1, № 19. – B. 121–123. – URL: https://www.in-academy.uz/index.php/ZDPP/article/view/18270 (murojaat sanasi: 12.10.2026).

4. Jumayeva S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish // *Maktabgacha va maktab ta’limi*. – 2025. – DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15814376.

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA ONLAYN PLATFORMALAR ORQALI DAM OLISH DAQIQALARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Keldiyeva Husnora,
NamDPI Pedagogika fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi
keldiyevahusnora@gmail.com
Ilmiy maslahatchi: PhD M.I. Djakbarova

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida dam olish daqiqalarini onlayn platformalar vositasida tashkil etishning didaktik va metodik imkoniyatlari yoritilgan. O‘quvchilarning diqqatini qayta jamlash, jismoniy faolligini ta’minlash va darsga qiziqishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan interaktiv o‘yinlar, raqamli viktorinalar, qisqa videomashqlar, pantomima va tez aytishlardan foydalanish usullari tavsiflangan. Dam olish daqiqalarini ona tili darsining mazmuni bilan integratsiyalashga asoslangan metodik ketma-ketlik ishlab chiqilgan hamda uni amaliyotda qo‘llashga doir misollar keltirilgan. Shuningdek, raqamli resurslarni tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, jismoniy harakatga ehtiyoji, ekran qarshisida o‘tkaziladigan vaqt va mashqlarning ta’limiy maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, dam olish daqiqasi, onlayn platforma, raqamli ta’lim resurslari, interaktiv metod, jismoniy faollik, didaktik integratsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются дидактические и методические возможности организации физкультминуток на уроках родного языка в начальных классах с использованием онлайн-платформ. Описаны способы применения интерактивных игр, цифровых викторин, коротких видеоупражнений, пантомимы и скороговорок, направленных на восстановление внимания, обеспечение двигательной активности и поддержание интереса учащихся к уроку. Представлена методическая последовательность интеграции физкультминуток с содержанием урока родного языка и приведены практические примеры её реализации. Обоснована необходимость учитывать возрастные особенности учащихся, потребность в двигательной активности, продолжительность экранного времени и соответствие цифровых ресурсов дидактическим целям.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, физкультминутка, онлайн-платформа, цифровые образовательные ресурсы, интерактивный метод, двигательная активность, дидактическая интеграция.

Abstract. This article examines the didactic and methodological potential of using online platforms to organize short movement breaks during mother tongue lessons in primary school. It describes interactive games, digital quizzes, short video exercises, pantomime, and tongue twisters designed to help pupils refocus their attention, engage in physical movement, and maintain interest in learning. A methodological sequence for integrating movement breaks with lesson content is presented, together with practical examples. The article also emphasizes the importance of considering pupils’ developmental characteristics, need for physical activity, screen time, and the alignment of digital resources with instructional objectives.

Keywords: primary education, mother tongue, movement break, online platform, digital learning resources, interactive methods, physical activity, didactic integration.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish o‘quv mashg‘ulotlarini interaktiv tashkil etish, ta’lim mazmunini o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirish va ularning bilish faolligini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Boshlang‘ich sinflarda ta’limni tashkil etishda o‘quvchilarning diqqatini jamlash, faoliyat turlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish va dars davomida jismoniy harakatga bo‘lgan ehtiyojini hisobga olish muhim metodik talablar sirasiga kiradi.

Ona tili darslarida o‘quvchilar matnni o‘qish, tinglash, yozish, so‘z va gaplarni tahlil qilish, savollarga javob berish hamda o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash kabi faoliyatlarni bajaradilar. Ushbu faoliyatlar izchil diqqat va aqliy faollikni talab qiladi. Shu sababli dars jarayoniga qisqa harakatli mashqlarni kiritish o‘quvchilarning faoliyatini almashtirish, jismoniy faolligini ta’minlash va keyingi topshiriqlarga qayta yo‘naltirish uchun metodik imkoniyat yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 29-dekabrda maktab o‘qituvchilari bilan uchrashuvda ta’lim sifatini yaxshilash va maktablarda yangi muhit yaratish zarurligini ta’kidlab, “Endi maktablarimizga mutlaqo yangi muhit va sifat kirib kelishi kerak”, degan fikrni bildirgan [1]. Ushbu fikr ta’lim jarayonini takomillashtirishning umumiy yo‘nalishini ifodalaydi. Uni boshlang‘ich sinf ona tili darslariga tatbiq etishda o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos, mazmunan puxta va metodik jihatdan asoslangan mashg‘ulotlarni tashkil etishga e’tibor qaratish lozim.

Onlayn platformalar dam olish daqiqalarini videomashqlar, animatsiyalar, interaktiv savol-javoblar, ta’limiy o‘yinlar va harakatli topshiriqlar bilan boyitish imkonini beradi. Biroq raqamli vositaning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim samaradorligini kafolatlamaydi. Uning metodik qiymati tanlangan materialning dars maqsadiga muvofiqligi, o‘quvchilarning yoshiga mosligi va jismoniy faollik bilan uyg‘unlashtirilishiga bog‘liq.

Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf ona tili darslarida onlayn platformalar yordamida dam olish daqiqalarini tashkil etishning metodik imkoniyatlarini yoritish hamda ularni dars mazmuni bilan integratsiyalash usullarini tavsiflash.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolaning metodologik asosini pedagogik kuzatish, nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va metodik modellashtirish usullari tashkil etadi. Ushbu usullar dam olish daqiqalarini tashkil etishning didaktik xususiyatlarini aniqlash, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini tavsiflash hamda ona tili mavzulariga mos amaliy topshiriqlarni ishlab chiqishda qo‘llanildi.

Metodik yondashuvni ishlab chiqishda uchta asosiy jihatga e’tibor qaratildi: dam olish daqiqasining maqsadini aniqlash, raqamli materialni dars mazmuniga muvofiq tanlash va jismoniy harakatlarni ta’limiy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish. Shuningdek, mashq yakunida o‘quvchilarni asosiy dars faoliyatiga qayta jalb etish zarurati hisobga olindi.

Maqolada tavsiya etilgan metodlar amaliy-metodik xarakterga ega. Ularning samaradorligi maxsus tajriba-sinov natijalari bilan miqdoriy jihatdan tasdiqlangan deb qaralmaydi.

Asosiy qism. Onlayn platformalar asosida dam olish daqiqalarini tashkil etishning metodik asoslari. Dam olish daqiqasi boshlang‘ich sinf darsining yordamchi elementi bo‘lishi

bilan birga, o‘quvchilarning jismoniy faolligini ta’minlash va ularni keyingi ta’limiy faoliyatga tayyorlashga xizmat qiluvchi metodik vositadir. Uni ona tili darsiga maqsadli integratsiyalash orqali harakat va o‘quv mazmuni o‘rtasida bog‘liqlik hosil qilish mumkin.

Bunday mashqlarni tashkil etishda quyidagi metodik tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq:

Maqsadga muvofiqlik: mashq o‘quvchilarning diqqatini tiklash, jismoniy faolligini ta’minlash yoki o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlash vazifalaridan biriga xizmat qilishi kerak.

Yosh xususiyatlariga moslik: topshiriqlar sodda, tushunarli, xavfsiz va bajarish uchun ortiqcha vaqt talab qilmaydigan bo‘lishi lozim.

Ta’limiy mazmun bilan integratsiya: harakatlar so‘z turkumlari, tovushlar, bo‘g‘inlar, gaplar yoki matn mazmuniga bog‘lanishi kerak.

Faollik va ishtirok: mashqlar imkon qadar barcha o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlashi zarur.

Raqamli me’yor: ekran faqat zarur ko‘rsatmalarni namoyish etish uchun ishlatilib, o‘quvchilarning harakatlanishi va ekrandan uzoqlashishiga imkon berilishi kerak.

Mazkur tamoyillar asosida onlayn platformalardan foydalanish jarayoni quyidagi metodik ketma-ketlikda tashkil etilishi mumkin.

1-jadval. Onlayn platformalar yordamida dam olish daqiqalarini tashkil etish bosqichlari

Bosqich	Metodik mazmuni	Amalga oshirish usullari	Kutiladigan natija
1. Maqsadni belgilash	Dam olish daqiqasining vazifasini aniqlash	Diqqatni tiklash, harakat faolligini ta’minlash yoki mavzuni mustahkamlash maqsadini belgilash	Mashqning aniq pedagogik yo‘nalishi belgilanadi
2. Raqamli materialni tanlash	Dars mazmuni va yoshga mos resursni aniqlash	Qisqa video, animatsiya, viktorina yoki ta’limiy o‘yinni tanlash	O‘quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli topshiriq yaratiladi
3. Harakat elementlarini kiritish	Raqamli materialni jismoniy mashqlar bilan uyg‘unlashtirish	Chapak chalish, qo‘l ko‘tarish, qadam tashlash va cho‘zilish mashqlaridan foydalanish	O‘quvchilarning harakatdagi ishtiroki ta’minlanadi
4. Ona tili mazmuni bilan bog‘lash	Harakatni o‘rganilayotgan mavzuga moslashtirish	So‘z turkumini aniqlash, tovushni farqlash yoki so‘zga mos harakatni bajarish	O‘rganilgan bilimlarni amalda qo‘llash imkoniyati yaratiladi
5. Faoliyatni yakunlash	Asosiy dars jarayoniga qaytishni tashkil etish	Qisqa savol-javob, topshiriqni umumlashtirish va keyingi vazifaga o‘tish	O‘quvchilar dars faoliyatiga qayta jalb etiladi

Jadvalda keltirilgan ketma-ketlik dam olish daqiqasini tasodifiy harakatlar majmuasi sifatida emas, balki oldindan rejalashtirilgan pedagogik faoliyat sifatida tashkil etishga yordam beradi. Bunda harakatli mashqning ta’limiy mazmuni ustuvor bo‘lib qolmasligi, ya’ni dam olish daqiqasi o‘quvchilarni ortiqcha aqliy yuklama bilan band qilmasligi ham muhimdir.

Masalan, fe’l so‘z turkumini mustahkamlashda o‘qituvchi ekranda “yurmoq”, “sakramoq”, “chapak chalmoq” kabi fe’llarni namoyish etadi. O‘quvchilar so‘zlarni o‘qib, ularga mos xavfsiz harakatlarni bajaradilar. Sifat mavzusida esa o‘qituvchi rang, shakl yoki hajmni ifodalovchi so‘zlarni ko‘rsatadi, o‘quvchilar tegishli predmetni topadilar yoki uning belgisini imo-ishora orqali ifodalaydilar. Bu usullar o‘quvchilarning harakat va nutq faoliyatini uyg‘unlashtiradi.

Dam olish daqiqalarida onlayn platformalardan foydalanish imkoniyatlari. Onlayn platformalarning amaliy qiymati ularning nomi yoki texnik imkoniyatlari bilan emas, balki muayyan pedagogik vazifani bajarishga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi. Interta’lim.uz, Topqir.uz, EduBaza va Bilimland.uz kabi resurslar o‘qituvchi tomonidan tanlanayotganda ulardagi materiallarning mavjudligi, mazmuni, foydalanish imkoniyati va yoshga muvofiqligi oldindan tekshirilishi lozim.

Dam olish daqiqalarida quyidagi faoliyat turlaridan foydalanish mumkin:

1. Qisqa videomashqlar. Ekranda sodda harakatlar ketma-ketligi namoyish etiladi. O‘quvchilar ko‘rsatmalarni takrorlab, bir necha daqiqa davomida harakat qiladilar. Bunda videoning davomiyligi va harakatlarning xavfsizligiga e’tibor beriladi.

2. Interaktiv viktorinalar. O‘quvchilarga ona tili mavzusiga oid qisqa savol yoki topshiriq taqdim etiladi. Javobga mos harakat bajariladi. Masalan, to‘g‘ri javob bergan o‘quvchilar qo‘llarini ko‘taradilar yoki bir marta chapak chaladilar.

3. Raqamli o‘yinlar. Ekranda berilgan so‘zlar, rasmlar yoki tovushlar asosida tezkor topshiriqlar bajariladi. O‘yin qoidalari sodda bo‘lishi, o‘quvchilarni uzoq vaqt ekranga qaratib qo‘ymasligi kerak.

4. Pantomima. Rasm yoki so‘z mazmuni gapirmasdan, harakat orqali ifodalanadi. Boshqa o‘quvchilar tasvirlangan predmet yoki harakatni topadilar. Ushbu mashq lug‘at boyligi va og‘zaki muloqotni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiriladi.

5. Tez aytishlar. Qisqa tez aytishlar talaffuz, nutq ravonligi va eshitib takrorlash mashqlariga xizmat qiladi. Ularni qo‘l harakatlari yoki ritmik chapaklar bilan uyg‘unlashtirish mumkin. Biroq tez aytishlar aqliy-nutqiy topshiriq bo‘lgani uchun ularni har doim ham jismoniy dam olishning o‘rnini bosuvchi mashq sifatida baholash to‘g‘ri emas.

Dam olish daqiqasining samaradorligi raqamli resursdan foydalanishning o‘zi bilan belgilanmaydi. O‘qituvchi topshiriqning davomiyligi, o‘quvchilarning jismoniy holati, sinf xonasidagi sharoit va harakatlarning xavfsizligini hisobga olishi lozim.

Natijalar. Maqola doirasidagi metodik tahlil asosida boshlang‘ich sinf ona tili darslarida foydalanish mumkin bo‘lgan uchta amaliy mashq namunasi ishlab chiqildi. Ular o‘qituvchiga dam olish daqiqasini dars mazmuniga bog‘lash va o‘quvchilarning faol ishtirokini tashkil etish bo‘yicha namunaviy yo‘nalish beradi.

1. “So‘zni top – harakatni bajar” usuli

Maqsad: so‘zlarni o‘qish, ularning mazmunini anglash va topshiriqqa muvofiq harakat bajarish orqali o‘quvchilar faoliyatini almashtirish.

Tashkil etish tartibi:

1. O‘quvchilar uchta guruhga ajratiladi: A, B va D.
2. Har bir guruh uchun muayyan harakat belgilanadi: A – qo‘lni ko‘tarish, B – ikki marta chapak chalish, D – bir qadam oldinga tashlash.

3. Ekranda “aka”, “kiyik”, “tort”, “alla”, “ko‘k”, “Toshkent” kabi so‘zlar navbat bilan ko‘rsatiladi.

4. O‘quvchilar oldindan kelishilgan qoida asosida tegishli harakatni bajaradilar.

5. Mashq yakunida topshiriqning qoidasi qisqacha umumlashtiriladi.

Mazkur mashqda harakatni so‘zning bosh yoki oxirgi harfi bilan bog‘lash mumkin. Biroq guruhlarni ajratish qoidasi o‘quvchilarga oldindan aniq tushuntirilishi va tanlangan so‘zlarga bir xil qo‘llanishi kerak. Mashqning asosiy vazifasi tezlik bo‘yicha raqobatni kuchaytirish emas, balki o‘quvchilarni faol harakatga jalb etishdir.

2. “Raqamli pantomima” usuli.

Maqsad: so‘z yoki rasm mazmunini harakat orqali ifodalash, uni anglash va og‘zaki javob berish ko‘nikmalarini faollashtirish.

Tashkil etish tartibi:

1. O‘quvchilar kichik guruhlarga ajratiladi.

2. Ekranda predmet, hayvon yoki harakatni ifodalovchi rasm ko‘rsatiladi.

3. Har bir guruhdan bir o‘quvchi rasm mazmunini gapirmasdan, harakatlar orqali ifodalaydi.

4. Guruh a’zolari tasvirlangan predmet yoki harakatni topadilar.

5. To‘g‘ri javobdan so‘ng rasmning mazmuni qisqacha izohlanadi.

Ushbu usul o‘quvchilarning so‘z boyligi, tasavvuri va muloqotga kirishish faolligini qo‘llab-quvvatlash uchun xizmat qiladi. Mashqni so‘z turkumlari mavzusiga moslashtirish orqali o‘quvchilar predmet nomi va harakatni ifodalovchi so‘zlarni farqlashlari mumkin.

3. “Tez aytish va harakat” usuli.

Maqsad: talaffuz mashqlarini sodda ritmik harakatlar bilan uyg‘unlashtirish va o‘quvchilar faoliyatini almashtirish.

Tashkil etish tartibi:

1. Ekranda yoshga mos, qisqa tez aytish namoyish etiladi.

2. O‘qituvchi uni avval sekin va aniq talaffuz qiladi.

3. O‘quvchilar tez aytishni birgalikda takrorlaydilar.

4. Takrorlash jarayoniga yengil chapak yoki qo‘l harakati qo‘shiladi.

5. Mashq yakunida o‘quvchilar odatdagi o‘quv faoliyatiga qaytadilar.

Ushbu mashq nutqiy faollikni qo‘llab-quvvatlaydi. Uni dam olish daqiqasi sifatida qo‘llashda tezlikni oshirishga ortiqcha urg‘u bermasdan, o‘quvchilarning talaffuz aniqligi va mashqdagi ishtirokini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Muhokama. Tavsiya etilgan mashqlar dam olish daqiqalarini dars mazmuni bilan bog‘lashning amaliy variantlarini ko‘rsatadi. An’anaviy mashqlardan farqli ravishda, raqamli materiallar topshiriqlarni turli shakllarda namoyish etish, rasmlar va qisqa videolardan foydalanish hamda o‘quvchilarning qiziqishlariga mos faoliyatni tanlash imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning mavjudligi o‘qituvchining metodik qarorini almashtirmaydi. Masalan, “So‘z turkumlari” mavzusida o‘quvchi ekranda berilgan so‘zni o‘qiydi, uning qaysi turkumga mansubligini aniqlaydi va belgilangan harakatni bajaradi. Bu jarayonda ko‘rish, fikrlash, javob berish va harakat qilish faoliyatlari bir-biri bilan bog‘lanadi. Biroq dam olish daqiqasining asosiy vazifasi yangi murakkab bilimlarni o‘rgatish emas, balki

o‘quvchilarning faoliyatini almashtirish va ularni keyingi mashg‘ulotga tayyorlashdan iborat bo‘lishi lozim.

Raqamli vositalardan foydalanishda ekran qarshisidagi vaqtni uzaytirib yubormaslik muhim. O‘qituvchi topshiriqni qisqa ko‘rsatma bilan tushuntirishi, zarur hollarda ekranni o‘chirib, o‘quvchilarning harakatlanishiga imkon yaratishi mumkin. Shuningdek, jismoniy mashqlar barcha o‘quvchilar uchun xavfsiz, sodda va bajarish imkoniyatiga mos bo‘lishi kerak.

Metodik jihatdan dam olish daqiqasini baholashda uchta mezonga e’tibor qaratish mumkin: o‘quvchilarning mashqda ishtirok etishi, harakatlarning topshiriq maqsadiga muvofiqligi va mashqdan keyin asosiy o‘quv faoliyatiga qaytish imkoniyati. Ushbu mezonlar o‘qituvchiga mashqni keyingi darslarda takomillashtirish uchun kuzatuv asosini yaratadi. Biroq maxsus tajriba-sinov ma’lumotlarisiz ushbu yondashuv o‘quvchilarning diqqatini yoki o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini muayyan miqdorda oshiradi, degan xulosaga kelish mumkin emas.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida dam olish daqiqalarini onlayn platformalar yordamida tashkil etish ta’limiy mazmun, jismoniy faollik va raqamli resurslardan foydalanishni o‘zaro uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Qisqa videomashqlar, interaktiv viktorinalar, ta’limiy o‘yinlar, pantomima va tez aytishlar o‘quvchilar faoliyatini almashtirish hamda ularni keyingi topshiriqlarga yo‘naltirishda qo‘llanishi mumkin.

Dam olish daqiqalarining metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishi, avvalo, maqsadni aniq belgilash, yoshga mos raqamli materialni tanlash, harakatlarni ona tili mavzusi bilan uyg‘unlashtirish va mashq davomiyligini me’yorlashga bog‘liq. Raqamli texnologiya mustaqil maqsad sifatida emas, balki pedagogik vazifani amalga oshirish vositasi sifatida qo‘llanishi lozim.

Kelgusida ushbu metodik tavsiyalarni amaliyotda sinab ko‘rish, o‘qituvchi kuzatuvlari va o‘quvchilar ishtirokini qayd etish orqali ularning qo‘llanish imkoniyatlarini batafsil o‘rganish mumkin. Bu dam olish daqiqalarini boshlang‘ich sinf ona tili darslarining mazmuni va o‘quvchilarning ehtiyojlariga yanada moslashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — T., 2021.
2.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi. “Ta’limda raqamli texnologiyalar” metodik qo‘llanma. — T., 2022.
3.Axmedova M., Xolbo‘tayev O. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.
4.Qodirova N. Zamonaviy dars: mazmun va metodika. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019.
5.Parpiyeva, M., & Jurayeva, M. (2023). Problems of linguoculturological and neurolinguistic study of phonetic means. *American Journal Of Philological Sciences*,*3*(02), 49-59.
6.Abdurahmonova G. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash. – Toshkent: “Innovatsiya ziyo”, 2021

GANDBOL HAKAMLARI UCHUN QO‘YILGAN XALQARO TALABLAR

Abdulboriyeva Gulzoda Ahadjon qizi
E-mail: *abdulboriyeva@icloud.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada gandbol hakamlariga qo‘yiladigan zamonaviy xalqaro talablar, ularning kasbiy kompetensiyasi, jismoniy va psixologik tayyorgarligi hamda musobaqalarni xalqaro gandbol qoidalari asosida xolis va sifatli boshqarish masalalari tahlil etiladi. Gandbol o‘yinida hakamning qaror qabul qilish tezligi, o‘yin jarayonini to‘g‘ri baholashi, qoidalarni mukammal bilishi, sportchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishi va bahsli vaziyatlarda mustaqil hamda adolatli qaror qabul qilishi muhim kasbiy mezon sifatida yoritilgan. Shuningdek, xalqaro musobaqalarda hakamlarning jismoniy holati, joylashuv va harakatlanish texnikasi, signal berish madaniyati, texnik vositalardan foydalanish, hakamlar o‘rtasidagi hamkorlik va etik me’yorlarga rioya etish talablari ko‘rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy gandbolda hakamlik faoliyatini takomillashtirish, hakamlarni tayyorlash va malakasini oshirishning asosiy yo‘nalishlari hamda xalqaro tajribadan foydalanish imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: gandbol, hakam, xalqaro talablar, hakamlik faoliyati, gandbol qoidalari, kasbiy kompetensiya, jismoniy tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik, xolislik, hakamlar malakasi, sport etikasi, musobaqa.

Аннотация. В статье рассматриваются современные международные требования, предъявляемые к судьям по гандболу, их профессиональной компетентности, физической и психологической подготовке, а также объективному и качественному управлению соревнованиями в соответствии с международными правилами гандбола. Особое внимание уделяется скорости принятия решений судьёй, правильной оценке игровых ситуаций, глубокому знанию правил, эффективному взаимодействию с игроками и официальными лицами, а также способности принимать самостоятельные и справедливые решения в спорных ситуациях. Рассматриваются требования к физической подготовленности судей на международных соревнованиях, правильному выбору позиции и перемещению по игровой площадке, использованию судейских сигналов, применению современных технических средств, взаимодействию между судьями и соблюдению профессионально-этических норм. В статье также обосновываются основные направления совершенствования судейской деятельности в современном гандболе, подготовки и повышения квалификации судей, а также возможности использования международного опыта в данной сфере.

Ключевые слова: гандбол, судья, международные требования, судейская деятельность, правила гандбола, профессиональная компетентность, физическая

подготовка, психологическая подготовка, объективность, квалификация судей, спортивная этика, соревнования.

Abstract. This article examines the modern international requirements for handball referees, including their professional competence, physical and psychological preparation, and their ability to manage competitions objectively and effectively in accordance with international handball rules. Particular attention is paid to the referee’s decision-making speed, accurate assessment of game situations, comprehensive knowledge of the rules, effective communication with players and officials, and the ability to make independent and fair decisions in controversial situations. The article also discusses the requirements for referees’ physical fitness, positioning and movement on the court, proper use of referee signals, application of modern technical technologies, cooperation between referees, and compliance with professional and ethical standards during international competitions. Furthermore, the study highlights the main directions for improving refereeing in modern handball, enhancing referee education and professional development, and applying international experience to improve the quality of refereeing.

Keywords: handball, referee, international requirements, refereeing, handball rules, professional competence, physical fitness, psychological preparation, objectivity, referee qualification, sports ethics, competition.

KIRISH

Bugungi kunda sportning jadal rivojlanishi, xalqaro musobaqalar geografiyasining kengayishi va sport natijalarining tobora yuqori darajaga ko‘tarilishi musobaqalarni adolatli, shaffof va xalqaro standartlar asosida tashkil etish masalasini dolzarb vazifalardan biriga aylantirmoqda. Ayniqsa, gandbol kabi yuqori tezlik, jismoniy kurash, tezkor hujum va himoya almashinuvi hamda qisqa vaqt ichida ko‘plab qarorlar qabul qilishni talab etadigan sport turida hakamlarning professional faoliyati musobaqaning sifatli va xolis o‘tkazilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Gandbol o‘yinida hakam nafaqat o‘yin qoidalarining bajarilishini nazorat qiluvchi shaxs, balki o‘yin jarayonining xavfsizligi, sportchilarning huquqlari, sport etikasi va musobaqaning umumiy tartibini ta’minlovchi muhim subyekt hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy gandbol hakamiga qo‘yiladigan talablar faqatgina qoidalarni bilish bilan chegaralanib qolmay, balki yuqori darajadagi jismoniy, psixologik, intellektual, kommunikativ va axloqiy tayyorgarlikni ham qamrab oladi.

Xalqaro gandbol amaliyotida hakamlik faoliyatining samaradorligi, avvalo, hakamning o‘yin vaziyatlarini tez va to‘g‘ri baholay olishi, qoidabuzarliklarni aniqlashi, tegishli jazoni belgilashi va o‘z qarorini aniq sudyalik signallari orqali ifodalashi bilan belgilanadi. Gandbol o‘yinining yuqori sur’atda kechishi sababli hakam bir necha soniya ichida o‘yinchining harakati, to‘pning joylashuvi, himoya va hujumdagi vaziyat, kontakt darajasi hamda qoidabuzarlikning

xususiyatini baholashi lozim. Bunday sharoitda hakamdan nafaqat nazariy bilim, balki amaliy tajriba, yuqori diqqat-e’tibor, tezkor fikrlash va stressga bardoshlilik talab etiladi. Shu jihatdan xalqaro darajadagi hakamlarni tayyorlash tizimida jismoniy va psixologik tayyorgarlikni qoidaviy bilimlar bilan uyg‘unlashtirish alohida ahamiyatga ega.

Gandbol hakamlarining faoliyatini tartibga solishda xalqaro qoidalar va me’yoriy hujjatlar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xalqaro musobaqalarda hakamlar o‘yin qoidalarini bir xil talqin qilishi, qarorlarni xolis va mustaqil qabul qilishi, o‘yin ishtirokchilariga nisbatan teng munosabatda bo‘lishi hamda sportning axloqiy tamoyillariga rioya qilishi zarur. Hakamning qarori jamoaning o‘yin natijasiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi sababli uning har qanday harakati professional mas’uliyat, xolislik va halollik tamoyillari asosida amalga oshirilishi lozim. Ayniqsa, xalqaro musobaqalarda turli mamlakatlardan kelgan sportchilar, murabbiylar va rasmiylar ishtirok etishini hisobga oladigan bo‘lsak, hakamning universal sport madaniyatiga ega bo‘lishi, muloqot qobiliyati va xalqaro etik me’yorlarni bilishi ham muhim talab sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy gandbolda texnologiyalarning rivojlanishi ham hakamlik faoliyatiga yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Musobaqalarda elektron vaqt hisoblagichlari, video tahlil, texnik aloqa vositalari va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish hakam qarorlarining aniqligi va nazorat imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, texnik vositalardan foydalanish hakamning mustaqil fikrlashi va professional mas’uliyatini kamaytirmasligi, aksincha, uning qaror qabul qilish jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi kerak. Demak, zamonaviy hakamdan an’anaviy sudyalik ko‘nikmalari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha yetarli kompetensiyaga ega bo‘lish ham talab qilinmoqda.

Gandbol hakamlarining jismoniy tayyorgarligi ham xalqaro talablarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘yin davomida hakamlar maydon bo‘ylab doimiy ravishda harakatlanib, o‘yin vaziyatlariga optimal masofadan kuzatuv olib borishi kerak. Hakamning noto‘g‘ri joylashuvi yoki o‘yin sur’atidan ortda qolishi muhim vaziyatlarni ko‘rmay qolishiga va natijada noto‘g‘ri qaror qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli hakamlarning tezlik, chaqqonlik, chidamlilik, koordinatsiya va harakatlanish qobiliyatlarini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Jismoniy tayyorgarlikning yetarli darajada bo‘lishi hakamning butun uchrashuv davomida diqqatini saqlab qolishi va qarorlar sifatini pasaytirmasligiga yordam beradi.

Bundan tashqari, gandbol hakamligi yuqori darajadagi psixologik barqarorlikni ham talab qiladi. Musobaqalar davomida hakamlar sportchilar, murabbiylar, muxlislar va boshqa rasmiylarning turli bosimlariga duch kelishi mumkin. Ayniqsa, bahsli yoki keskin vaziyatlarda hakam hissiyotlarga berilmasdan, vaziyatni xolis baholashi va qoidalarga asoslangan qaror qabul qilishi zarur. Hakamning shaxsiy simpatiya yoki antipatiyasi, tomoshabinlarning

munosabati yoki jamoalarning bosimi uning qarorlariga ta’sir ko‘rsatmasligi kerak. Shu nuqtayi nazardan psixologik tayyorgarlik, emotsional barqarorlik, stressni boshqarish va konfliktli vaziyatlarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalari xalqaro darajadagi gandbol hakamining muhim professional kompetensiyalaridan biridir.

O‘zbekiston gandbolining xalqaro sport maydonidagi mavqeyini mustahkamlash, sportchilar va jamoalarning xalqaro musobaqalardagi ishtirokini kengaytirish sharoitida hakamlarni tayyorlash masalasi ham alohida e’tibor talab etadi. Mahalliy hakamlarning xalqaro standartlarga mos bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi nafaqat mamlakat ichidagi musobaqalar sifatini oshiradi, balki O‘zbekiston vakillarining xalqaro musobaqalarda munosib ishtirok etishiga ham zamin yaratadi. Shu sababli hakamlarni tayyorlash jarayonida xalqaro qoidalar, zamonaviy metodikalar, jismoniy va psixologik tayyorgarlik, hakamlik etikasi hamda texnologik kompetensiyalarni kompleks ravishda shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi gandbol hakamlariga qo‘yiladigan xalqaro talablarning mazmun-mohiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, zamonaviy hakamlik faoliyatining asosiy kompetensiyalarini aniqlash hamda hakamlarni tayyorlash va malakasini oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini yoritishdan iborat. Tadqiqot doirasida gandbol hakamining qoidaviy bilimlari, jismoniy va psixologik tayyorgarligi, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati, kommunikativ kompetensiyasi, sport etikasi, xolislik tamoyili va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratiladi. Mazkur jihatlarning kompleks rivojlantirilishi xalqaro talablarga javob beradigan, yuqori malakali va professional gandbol hakamlarini shakllantirishning muhim sharti sifatida baholanadi.

ASOSIY QISM

Gandbol hakamligi zamonaviy sport tizimida yuqori mas’uliyat, chuqur nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni talab qiladigan faoliyat yo‘nalishlaridan biridir. Hakamning asosiy vazifasi o‘yin jarayonining belgilangan qoidalar asosida tashkil etilishini ta’minlash, qoidabuzarliklarni aniqlash, tegishli jazolarni qo‘llash, o‘yinchilar xavfsizligini nazorat qilish va uchrashuvning xolis o‘tishini ta’minlashdan iborat. Xalqaro darajadagi hakam esa bundan tashqari, o‘yin jarayonini chuqur tushunishi, vaziyatlarni oldindan prognoz qila olishi, qarorlarni qisqa vaqt ichida qabul qilishi va o‘z qarorlarini ishonchli tarzda namoyon eta olishi kerak.

Gandbolning yuqori tezlikdagi sport turi ekanligi hakamdan o‘yinning dinamikasini doimiy ravishda kuzatib borishni talab qiladi. O‘yin davomida hujum va himoya holatlari tez-tez almashinadi, o‘yinchilar o‘rtasidagi jismoniy kontaktlar yuzaga keladi, to‘p harakati esa yuqori tezlikda amalga oshiriladi. Shu bois hakam o‘zining joylashuvini o‘yin vaziyatiga mos ravishda o‘zgartirib borishi, asosiy voqealarni optimal ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishi va sherik hakam bilan birgalikda yagona qaror tizimini shakllantirishi lozim.

Xalqaro talablarning muhim jihatlaridan biri — gandbol qoidalarini mukammal bilish va ularni bir xil talqin qilishdir. Qoidalarni shunchaki nazariy jihatdan yod bilish yetarli emas. Hakam ularni turli o‘yin vaziyatlariga to‘g‘ri tatbiq eta olishi, qoidabuzarlikning xususiyatini aniqlashi va vaziyatga mos chorani belgilashi kerak. Masalan, oddiy texnik xato bilan sportchining xavfsizligiga tahdid soluvchi qoida buzilishi o‘rtasidagi farqni aniq ajratish hakamning professional tayyorgarligini ko‘rsatadi.

Gandbol hakamiga qo‘yiladigan xalqaro talablarda jismoniy tayyorgarlik alohida o‘rin tutadi. O‘yin davomida hakamlar maydon bo‘ylab doimiy ravishda harakatlanadi va o‘yinchilarning yuqori tezlikdagi harakatlariga moslashadi. Hakamning jismoniy imkoniyatlari yetarli bo‘lmasa, uchrashuvning so‘nggi daqiqalarida uning harakatlanish tezligi, diqqat darajasi va qaror qabul qilish sifati pasayishi mumkin.

Hakam uchun tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, koordinatsiya va yo‘nalishni tez o‘zgartirish qobiliyati muhim jismoniy sifatlar hisoblanadi. Bunda jismoniy tayyorgarlikning maqsadi sportchi kabi maksimal natijaga erishish emas, balki o‘yin davomida har bir muhim vaziyatni kerakli masofa va burchakdan kuzatish imkonini ta’minlashdir. Hakam o‘z harakatlarini o‘yin jarayoniga moslashtirib, hujum va himoya yo‘nalishlarining o‘zgarishini oldindan sezishi kerak.

Maydonda to‘g‘ri joylashish ham hakamlik sifatining muhim ko‘rsatkichidir. Hakam o‘yinchilarga xalaqit bermaydigan, biroq muhim vaziyatlarni to‘liq ko‘rish imkonini beradigan pozitsiyani egallashi lozim. Noto‘g‘ri pozitsiya ayrim vaziyatlarda ko‘rish burchagining cheklanishiga, natijada esa noto‘g‘ri qaror qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli xalqaro darajadagi hakamlarni tayyorlashda harakatlanish texnikasi va optimal pozitsiyani tanlash bo‘yicha maxsus amaliy mashg‘ulotlar muhim ahamiyatga ega.

Gandbol hakamining professional mahoratini belgilovchi asosiy mezonlardan biri uning tezkor va xolis qaror qabul qilish qobiliyatidir. O‘yin jarayonidagi ko‘plab vaziyatlar juda qisqa vaqt ichida sodir bo‘ladi. Shu sababli hakam vaziyatni kuzatishi, uni baholashi, qoidabuzarlik mavjud yoki mavjud emasligini aniqlashi va zarur bo‘lsa, tegishli qarorni bir necha soniya ichida qabul qilishi kerak.

Hakamning qarori tashqi bosimlardan mustaqil bo‘lishi lozim. Tomoshabinlarning munosabati, sportchilarning noroziligi, murabbiylarning e’tirozi yoki o‘yin natijasining keskinligi hakamning professional qaroriga ta’sir qilmasligi kerak. Xolislik tamoyili barcha jamoalarga teng munosabatda bo‘lish, bir xil qoidabuzarlikka bir xil mezon asosida baho berish va shaxsiy qarashlarni sudyalik faoliyatiga aralashtirmaslikni nazarda tutadi.

Qaror qabul qilish jarayonida hakamning diqqat-e’tibori va kuzatuvchanligi katta ahamiyatga ega. U bir vaqtning o‘zida to‘pning harakati, himoyachi va hujumchining o‘zaro munosabati, darvoza oldidagi vaziyat, o‘yinchilarning joylashuvi va boshqa muhim omillarni

kuzatishi kerak. Bu esa hakamning yuqori darajadagi konsentratsiya va analitik fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishini talab qiladi.

Psixologik tayyorgarlik va stressga chidamlilik

Xalqaro darajadagi gandbol hakami uchun psixologik tayyorgarlik jismoniy va texnik tayyorgarlik kabi muhimdir. Musobaqa davomida hakam turli xil psixologik bosimlarga duch kelishi mumkin. Ayniqsa, hisob teng bo‘lgan yoki uchrashuvning so‘nggi daqiqalarida yuzaga keladigan vaziyatlar hakamdan yuqori darajadagi emotsional barqarorlikni talab qiladi.

Hakam sportchilarning e’tirozlari, murabbiylarning noroziligi va muxlislarning bosimiga qaramasdan, o‘z qarorlarini xotirjamlik bilan amalga oshirishi kerak. Bunda hissiyotlarni nazorat qilish, konfliktli vaziyatlarni keskinlashtirmaslik, muloqotda professional ohangni saqlash va zarur hollarda intizomiy choralarni qo‘llash ko‘nikmalari muhimdir.

Psixologik tayyorgarlikning yana bir muhim jihati — hakamning xato qilgan vaziyatdan keyingi ruhiy holatidir. Har qanday inson kabi hakam ham ayrim vaziyatlarda noto‘g‘ri qaror qabul qilishi mumkin. Biroq bunday holat keyingi qarorlarning sifatiga ta’sir ko‘rsatmasligi kerak. Professional hakam o‘z faoliyatini davom ettirib, keyingi vaziyatni mustaqil va xolis baholash qobiliyatini saqlab qolishi lozim.

Gandbol uchrashuvini sifatli boshqarish faqat bitta hakamning individual faoliyatiga emas, balki hakamlar jamoasining o‘zaro hamkorligiga ham bog‘liq. Hakamlar maydondagi vaziyatlarni o‘zaro taqsimlangan mas’uliyat asosida kuzatib boradi. Shu sababli ular o‘rtasida oldindan shakllangan hamkorlik mexanizmi, signal va imo-ishoralarni to‘g‘ri tushunish hamda zarur vaziyatlarda bir-birining qarorini qo‘llab-quvvatlash muhim hisoblanadi.

Hakamlar o‘rtasidagi hamkorlik ayniqsa tezkor hujumlar, darvoza oldidagi kontaktlar va ko‘rish imkoniyati cheklangan vaziyatlarda katta ahamiyat kasb etadi. Bir hakamning ko‘rish maydonidan tashqarida sodir bo‘lgan vaziyatni ikkinchi hakam kuzatishi va tegishli ma’lumotni sherigiga yetkazishi mumkin. Bunda hakamlarning shaxsiy ambitsiyalardan holi ravishda umumiy professional qarorga kelishi muhimdir.

Gandbol hakamining qarori sportchilar, murabbiylar, kotibiyat va tomoshabinlar uchun tushunarli bo‘lishi kerak. Shu sababli xalqaro hakamlik tizimida standartlashtirilgan hakamlik signallaridan to‘g‘ri foydalanish muhim talab hisoblanadi. Hakamning qo‘l harakati, hushtakdan foydalanishi, tana holati va qarorni ko‘rsatish uslubi aniq va tushunarli bo‘lishi kerak.

Kommunikativ kompetensiya faqat signallar bilan cheklanmaydi. Hakam sportchilar va murabbiylar bilan professional muloqot qila olishi, vaziyatni keraksiz bahsga aylantirmasligi va o‘z vakolatlarini aniq namoyon eta olishi lozim. Haddan tashqari keskin yoki aksincha, haddan tashqari yumshoq munosabat ham o‘yin intizomiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois hakamning kommunikativ uslubi qat’iyat, xolislik va hurmat tamoyillariga asoslanishi zarur.

Xalqaro gandbol hakamlariga qo‘yiladigan talablar orasida sport etikasi alohida o‘rin egallaydi. Hakam sportning halollik, adolat, hurmat va tenglik tamoyillariga amal qilishi kerak. U jamoalar, sportchilar yoki murabbiylarga nisbatan sh

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy gandbolda hakamlik faoliyati musobaqaning adolatli, xavfsiz va yuqori saviyada o‘tkazilishini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Gandbol o‘yinining yuqori sur’atda kechishi, o‘yinchilar o‘rtasidagi jismoniy kontaktlarning ko‘pligi va qarorlarni qisqa vaqt ichida qabul qilish zarurati hakamdan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Shu sababli xalqaro talablarga javob beradigan gandbol hakami faqat o‘yin qoidalarini yaxshi biladigan mutaxassis emas, balki jismoniy jihatdan tayyor, psixologik barqaror, tezkor fikrlaydigan, xolis va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan professional sifatida shakllanishi lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gandbol hakamining kasbiy kompetensiyasi bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Jumladan, qoidaviy bilimlar, amaliy hakamlik ko‘nikmalari, jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, tezkor va xolis qaror qabul qilish, maydonda to‘g‘ri joylashish, hakamlik signallaridan samarali foydalanish, kommunikativ kompetensiya, hakamlar o‘rtasidagi hamkorlik va sport etikasi shular jumlasidandir. Ushbu komponentlarning birortasi yetarli darajada rivojlanmagan taqdirda hakamlik faoliyatining umumiy samaradorligi pasayishi mumkin.

Ayniqsa, hakamning xolisligi va mustaqilligi xalqaro sportning asosiy tamoyillaridan biri sifatida qaralishi lozim. Hakam o‘yin natijasidan, jamoalarning mavqeyidan, sportchilar yoki murabbiylarning bosimidan qat’i nazar, qarorlarni amaldagi qoidalar asosida qabul qilishi kerak. Bu esa hakamdan nafaqat professional bilim, balki yuqori darajadagi axloqiy mas’uliyat va psixologik barqarorlikni ham talab etadi. Shuningdek, bahsli vaziyatlarda hissiyotlarga berilmaslik, sportchilar va murabbiylar bilan hurmat asosida muloqot qilish ham hakamning xalqaro darajadagi professional qiyofasini belgilovchi muhim jihatlardan biridir.

Hakamning jismoniy tayyorgarligi ham alohida ahamiyatga ega. Uchrashuv davomida o‘yinchilar harakatiga mos ravishda maydon bo‘ylab tez va to‘g‘ri harakatlanish, optimal kuzatuv pozitsiyasini egallash hamda uchrashuvning oxirigacha diqqat va ish qobiliyatini saqlab qolish uchun hakam yuqori darajadagi chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlik va koordinatsiyaga ega bo‘lishi zarur. Shuning uchun hakamlarni tayyorlash dasturlarida maxsus jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlariga yetarlicha e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, zamonaviy gandbolda raqamli va texnologik vositalarning rivojlanishi hakamlik faoliyatiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Videoanaliz, elektron vaqt nazorati va boshqa texnik vositalardan samarali foydalanish hakamlarning qarorlarini yanada asoslash va o‘yin jarayonini nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq texnologiyalar hakamning professional bilimlari va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining o‘rnini bosa olmaydi. Shu

sababli zamonaviy hakam texnik vositalardan foydalanish ko‘nikmasi bilan bir qatorda an’anaviy hakamlik kompetensiyalarini ham yuqori darajada egallashi lozim.

Gandbol hakamlarini tayyorlash jarayonini takomillashtirishda uzluksiz malaka oshirish tizimini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega. Nazariy bilimlarni muntazam yangilash, amaliy o‘yinlarni tahlil qilish, videoanalizdan foydalanish, jismoniy va psixologik tayyorgarlikni nazorat qilish hamda xalqaro tajribani o‘rganish hakamlik sifatini oshirishning samarali vositalari hisoblanadi. Ayniqsa, yosh hakamlarni tajribali mutaxassislarga biriktirish, mentorlik tizimini rivojlantirish va real musobaqa sharoitida amaliy tajriba orttirish ularning professional shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston gandboli uchun ham mazkur yo‘nalish muhim istiqbolli vazifalardan biridir. Mamlakatda gandbolni rivojlantirish, xalqaro musobaqalarda ishtirok etuvchi jamoalar va sportchilar salohiyatini oshirish bilan bir qatorda, xalqaro standartlarga javob beradigan hakamlar korpusini shakllantirishga ham e’tibor qaratish zarur. B

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizov S.V., Asqarova D.A. Gandbolchilarning jismoniy sifatlarini oshirishda innovatsion usullar // Ta’lim va taraqqiyot. – Namangan, 2025. – ISSN: 2992-9008.
2. Azizov S.V. Yosh gandbolchilarning trenirovka-mashg‘ulotlarini transformatsiya qilish zaruriyati haqida // Ta’lim va taraqqiyot. – Namangan, 2026. – № 2.
3. Asqarova D.A. Gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish // Ta’lim va taraqqiyot. – Namangan, 2026. – № 4.
4. Asqarova D.A. Gandbolning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi // Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research. – 2025.
5. Ergasheva M.Z. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlanishida gandbol sport turining ahamiyati // Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research. – 2025.
6. Ergasheva M.Z. Gandbolning umumta’lim maktablari o‘quvchilarining sog‘lomlik darajasiga qo‘shgan hissasi // Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research. – 2025.
7. Boltabayev Sh.O. Malakali gandbolchilarga hujum texnikasini o‘rgatish uslubiyati // Ta’lim va taraqqiyot. – Namangan, 2026.
8. Abdulboriyeva G.A. Gandbol sport turining yoshlarni jismoniy tayyorlashdagi ahamiyati // Ta’lim va taraqqiyot. – Namangan, 2026.
9. International Handball Federation. Rules of the Game (Indoor Handball). – IHF, 2025.
10. International Handball Federation. Regulations Documents: Rules of the Game, Hand Signals, Guidelines and Interpretations. – IHF.

11. International Handball Federation. IHF Rule Interpretation App Gets a Makeover. – 2026.

GANDBOL DARVOZABONINING JISMONIY TAYYORGARLIK TEXNOLOGIYASI

Abdulboriyeva Gulzoda Ahadjon qizi
E-mail: *abdulboriyeva@icloud.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada gandbol darvozabonlarining jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish texnologiyasi, uning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari va samarali usullari tahlil qilingan. Gandbol darvozabonining o‘yindagi faoliyati boshqa o‘yinchilardan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Xususan, darvozabonning tezkor reaksiya, chaqqonlik, koordinatsiya, egiluvchanlik, kuch, tezlik-kuch sifatlari hamda maxsus chidamlilik ko‘rsatkichlari yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi talab etiladi. Tadqiqotda darvozabonlarning jismoniy tayyorgarligini shakllantirishda umumiy va maxsus jismoniy mashqlarni uyg‘unlashtirish, mashg‘ulot yuklamalarini individual xususiyatlardan kelib chiqib belgilash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, darvozabonlarning o‘yin davomida tezkor qaror qabul qilishi va harakatlarni qisqa vaqt ichida aniq bajarishini ta’minlovchi maxsus mashqlar tizimi yoritilgan. Maqolada taklif etilgan jismoniy tayyorgarlik texnologiyasi gandbol darvozabonlarining funksional imkoniyatlarini oshirish, texnik-taktik harakatlar samaradorligini ta’minlash va musobaqa faoliyatidagi natijadorlikni yaxshilashga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: gandbol, darvozabon, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy sifatlar, tezkor reaksiya, chaqqonlik, koordinatsiya, kuch, egiluvchanlik, maxsus chidamlilik, mashg‘ulot texnologiyasi, sport tayyorgarligi.

Аннотация. В статье рассматривается технология физической подготовки вратарей по гандболу, её содержание, основные направления и эффективные методы совершенствования. Деятельность вратаря в гандболе отличается своей спецификой и предъявляет высокие требования к уровню развития быстроты реакции, ловкости, координации, гибкости, силы, скоростно-силовых качеств и специальной выносливости. В исследовании особое внимание уделяется вопросам рационального сочетания общеразвивающих и специальных физических упражнений, индивидуализации тренировочных нагрузок с учётом функциональных и физических возможностей спортсменов, а также применению современных педагогических технологий в процессе подготовки вратарей. Раскрывается система специальных упражнений, направленных на развитие способности быстро реагировать на действия соперника, своевременно принимать решения и эффективно выполнять защитные движения в ограниченный промежуток времени. Обосновано, что предлагаемая технология физической подготовки способствует повышению функциональных возможностей гандбольных вратарей, совершенствованию их технико-тактических действий и повышению эффективности соревновательной деятельности.

Ключевые слова: гандбол, вратарь, физическая подготовка, физические качества, быстрота реакции, ловкость, координация, сила, гибкость, специальная выносливость, технология тренировки, спортивная подготовка.

Abstract. The article examines the technology of physical training of handball goalkeepers, including its content, main directions, and effective methods of improvement. The performance

of a handball goalkeeper is characterized by specific requirements and requires a high level of reaction speed, agility, coordination, flexibility, strength, speed-strength abilities, and special endurance. Particular attention is paid to the effective combination of general and specific physical exercises, the individualization of training loads according to the physical and functional capabilities of athletes, and the application of modern pedagogical technologies in goalkeeper training. The study presents a system of special exercises aimed at developing the ability of goalkeepers to respond quickly to opponents’ actions, make timely decisions, and perform defensive movements accurately within a short period of time. The proposed physical training technology is substantiated as an effective means of improving the functional capabilities of handball goalkeepers, enhancing their technical and tactical skills, and increasing the effectiveness of competitive performance.

Keywords: handball, goalkeeper, physical training, physical abilities, reaction speed, agility, coordination, strength, flexibility, special endurance, training technology, sports training.

KIRISH

Bugungi kunda sportning jadal rivojlanishi, yuqori malakali sportchilarni tayyorlash tizimining takomillashuvi hamda xalqaro musobaqalarda raqobatning tobora kuchayib borishi gandbolchilarni tayyorlash jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, gandbol jamoasining o‘yin natijasini belgilashda muhim o‘rin tutadigan darvozabonlarni tayyorlash masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Chunki darvozabonning faoliyati maydondagi boshqa o‘yinchilarning harakatlaridan tubdan farq qiladi. U qisqa vaqt ichida raqibning zarbasini aniqlashi, uning yo‘nalishini oldindan baholashi, tegishli qaror qabul qilishi va maksimal tezlikda himoyalanish harakatini amalga oshirishi kerak. Shu sababli darvozabonning texnik-taktik mahorati bilan bir qatorda, uning jismoniy tayyorgarlik darajasi ham yuqori bo‘lishi zamonaviy gandbolning muhim talablaridan biri hisoblanadi.

Gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarligi murakkab va ko‘p komponentli jarayon bo‘lib, unda tezlik, kuch, chaqqonlik, egiluvchanlik, koordinatsion qobiliyat, tezkor-kuch sifatlari, maxsus chidamlilik va reaksiya tezligi o‘zaro uyg‘un holda rivojlantirilishi lozim. Darvozabon o‘yin davomida turli balandlik va yo‘nalishlardan kelayotgan to‘plarni qaytarish, keskin yonlama harakatlanish, sakrash, egilish, tana holatini tez o‘zgartirish, tayanch holatdan keskin harakatga o‘tish kabi ko‘plab murakkab harakatlarni bajaradi. Bunday harakatlarning samaradorligi, avvalo, sportchining funksional imkoniyatlari va maxsus jismoniy sifatlari rivojlanganlik darajasiga bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, darvozabonlarni tayyorlashda faqat umumiy jismoniy mashqlar bilan cheklanib qolmasdan, bevosita darvozabonning musobaqa faoliyatiga xos bo‘lgan maxsus mashqlar tizimidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy gandbolda o‘yin sur’atining yuqoriligi darvozabon zimmasidagi mas’uliyatni yanada oshirmoqda. Raqib jamoalarining hujum harakatlari tezkor kombinatsiyalar, turli masofalardan yo‘llanadigan zarbalar, qanotdan hujumlar, chalg‘ituvchi harakatlar va tezkor qarshi hujumlar bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda darvozabonning birgina kechikkan harakati yoki noto‘g‘ri tanlangan pozitsiyasi gol bilan yakunlanishi mumkin. Shuning uchun darvozabonning jismoniy tayyorgarligi uning texnik va taktik tayyorgarligining ajralmas

tarkibiy qismi sifatida qaralishi kerak. Ayniqsa, reaksiya tezligi va koordinatsion qobiliyatlarning rivojlanganligi to‘pning uchish yo‘nalishini tez aniqlash va unga mos himoya harakatini amalga oshirish imkonini beradi.

Darvozabonning jismoniy tayyorgarligini shakllantirishda mashg‘ulot yuklamalarini to‘g‘ri rejalashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Sportchining yoshi, jinsi, sport malakasi, funksional holati, tayyorgarlik darajasi va individual psixofiziologik xususiyatlari hisobga olinmagan holda tashkil etilgan mashg‘ulotlar kutilgan natijani bermasligi, ayrim hollarda esa ortiqcha charchoq va jarohatlanish xavfini oshirishi mumkin. Shu sababli zamonaviy sport mashg‘ulotlarida individual yondashuv, yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish, tiklanish jarayonlarini nazorat qilish va mashqlar samaradorligini muntazam baholab borish tamoyillariga katta e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, yoshlarni sportga keng jalb etish, iqtidorli sportchilarni aniqlash va ularning yuqori natijalarga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda gandbol sport turini ommalashtirish va yuqori malakali gandbolchilarni tayyorlash bilan bir qatorda, jamoaning eng muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan darvozabonlarning maxsus tayyorgarlik tizimini ilmiy asosda takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir. Ayniqsa, sport ta’lim muassasalari, oliy ta’lim tashkilotlari va sport maktablarida gandbol bilan shug‘ullanuvchi yoshlar uchun samarali jismoniy tayyorgarlik texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish yuqori malakali sportchilarni tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shundan kelib chiqib, gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarlik texnologiyasini ilmiy jihatdan o‘rganish, uning asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash, maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlar majmuasini takomillashtirish hamda mashg‘ulot jarayonining samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy masalalaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi gandbol darvozabonlarining jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiluvchi samarali texnologiyani asoslash va uning asosiy mazmunini ishlab chiqishdan iborat. Bunda darvozabonning o‘yin faoliyatiga xos bo‘lgan tezkorlik, kuch, chaqqonlik, egiluvchanlik, koordinatsiya va maxsus chidamlilik kabi jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beriladi.

Gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarligi sport mashg‘ulotlari tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, uning asosiy maqsadi sportchining musobaqa faoliyatida zarur bo‘ladigan jismoniy va funksional imkoniyatlarini rivojlantirishdan iborat. Darvozabon o‘yin davomida juda qisqa vaqt oralig‘ida yuqori tezlikda harakatlanishi, tananing turli qismlari yordamida to‘pni qaytarishi, sakrashi, egilishi, yon tomonga keskin siljishi va dastlabki holatga qaytishi kerak. Shu sababli uning jismoniy tayyorgarligi oddiy umumiy mashqlar yig‘indisi emas, balki gandbol darvozasidagi maxsus harakatlarning biomexanik va fiziologik xususiyatlariga moslashtirilgan kompleks tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

Darvozabonning jismoniy tayyorgarlik texnologiyasida, avvalo, **tezkorlik** muhim o‘rin egallaydi. Gandbolda darvozaga yo‘llanadigan zarbaning tezligi yuqori bo‘lishi sababli darvozabon to‘pning uchish yo‘nalishini juda qisqa vaqt ichida aniqlashi va tegishli harakatni bajarishi zarur. Tezkorlik nafaqat yugurish yoki harakatlanish tezligini, balki signalni qabul qilish, uni qayta ishlash va javob harakatini amalga oshirish tezligini ham o‘z ichiga oladi. Shu bois darvozabon mashg‘ulotlarida turli ko‘rish va eshitish signallariga javob berish, murabbiy

yoki sherik tomonidan berilgan signal asosida turli yo‘nalishlarda harakatlanish, to‘satdan yo‘nalishni o‘zgartirish kabi mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Reaksiya tezligini rivojlantirish uchun maxsus mashqlarni o‘yin sharoitiga yaqinlashtirish muhimdir. Masalan, murabbiy turli masofalardan darvozaga to‘p yo‘llaydi, darvozabon esa zarba yo‘nalishini oldindan bilmagan holda uni qaytarishga harakat qiladi. Bunday mashqlar oddiy takroriy zarbalarga qaraganda samaraliroq bo‘lib, sportchining tezkor fikrlashi va harakat reaksiyasini ham rivojlantiradi. Mashg‘ulot jarayonida zarba tezligi, masofa, yo‘nalish va zarba berish vaqti muntazam o‘zgartirib borilsa, darvozabonning kutilmagan vaziyatlarga moslashish qobiliyati ortadi.

Darvozabonning **chaqqonligi va koordinatsion qobiliyatlari** ham yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi kerak. Chunki himoya harakatlari ko‘pincha oldindan rejalashtirilmagan, kutilmagan vaziyatlarda amalga oshiriladi. Darvozabon bir vaqtning o‘zida to‘pning harakatini kuzatishi, o‘zining darvozaga nisbatan joylashuvini baholashi va himoya usulini tanlashi kerak. Shu sababli koordinatsion tayyorgarlik jarayonida turli yo‘nalishlarda harakatlanish, muvozanatni saqlash, tayanch nuqtasini tez almashtirish va bir nechta harakatni ketma-ket bajarishga qaratilgan mashqlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Chaqqonlikni rivojlantirishda narvoncha, konuslar, to‘siqlar va boshqa oddiy sport jihozlaridan foydalanish mumkin. Masalan, darvozabon belgilangan nuqtalar bo‘ylab oldinga, orqaga va yon tomonlarga tezkor harakatlanadi, murabbiy bergan signalga ko‘ra harakat yo‘nalishini o‘zgartiradi. Bunday mashqlar oyoq harakatlarining tezligi, muvozanat va tana boshqaruvini yaxshilashga yordam beradi. Shu bilan birga, mashqlarni to‘p bilan birlashtirish darvozabonning koordinatsion imkoniyatlarini yanada rivojlantiradi.

Kuch va tezkor-kuch sifatlari darvozabon jismoniy tayyorgarligining yana bir muhim yo‘nalishidir. Darvozabonning sakrab zarbani qaytarishi, yuqori yoki pastki burchakka yo‘llangan to‘pga yetib borishi, keskin yonlama harakatlanishi va tezda dastlabki holatga qaytishi uning mushak kuchi hamda portlovchi kuchiga bevosita bog‘liq. Ayniqsa, oyoq mushaklari, bel-qorin sohasi, yelka kamari va qo‘l mushaklarining yetarli darajada rivojlanganligi muhimdir.

Tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirish uchun sakrash mashqlari, qisqa masofaga tezlanishlar, bir oyoqda va ikki oyoqda sakrash, yonlama sakrash, past holatdan yuqoriga keskin ko‘tarilish kabi mashqlardan foydalanish mumkin. Biroq mashg‘ulot yuklamasi sportchining tayyorgarlik darajasiga mos ravishda belgilanib, mashqlar texnik jihatdan to‘g‘ri bajarilishi ta’minlanishi zarur. Kuch mashqlarining asosiy maqsadi mushak massasini haddan tashqari oshirish emas, balki darvozabonning o‘yin faoliyatida zarur bo‘ladigan funksional va tezkor kuchini rivojlantirishdan iborat bo‘lishi kerak.

Darvozabon uchun **egiluvchanlik** ham alohida ahamiyatga ega. Darvozaga yo‘llangan to‘plar turli balandlik va yo‘nalishlarda harakatlanishi sababli darvozabon ba’zan tanasini maksimal darajada cho‘zishga majbur bo‘ladi. Oyoqlarni yon tomonga keng ochish, tanani egish, qo‘lni yuqoriga yoki yon tomonga maksimal uzatish kabi harakatlar yetarli darajadagi egiluvchanlikni talab qiladi. Egiluvchanlikning yaxshi rivojlanganligi nafaqat himoya imkoniyatlarini kengaytiradi, balki noto‘g‘ri harakat natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan jarohatlar xavfini kamaytirishga ham yordam beradi.

Shu sababli darvozabon mashg‘ulotlarining tayyorlov va yakuniy qismlarida dinamik va statik cho‘zilish mashqlaridan oqilona foydalanish zarur. Ayniqsa, son, tizza, to‘piq, bel, yelka va qo‘l bo‘g‘imlarining harakatchanligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar muntazam bajarilishi kerak. Bunda mashqlar sportchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda, og‘riqsiz va nazorat qilinadigan amplitudada bajarilishi maqsadga muvofiq.

Maxsus chidamlilik ham gandbol darvozaboni uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlar qatoriga kiradi. Gandbol uchrashuvi davomida darvozabon bir necha marotaba yuqori intensivlikdagi harakatlarni amalga oshiradi. Har bir himoya harakatidan so‘ng qisqa muddatli tiklanish davri keladi va keyingi hujumda yana yuqori darajadagi tayyorgarlik talab qilinadi. Shu sababli darvozabonning qisqa muddatli yuqori intensivlikdagi harakatlarni ko‘p marotaba takrorlay olish qobiliyati muhim hisoblanadi.

Maxsus chidamlilikni rivojlantirish uchun interval usulidan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, 10–20 soniya davomida yuqori intensivlikdagi yonlama harakatlar, sakrashlar yoki himoya taqlidlarini bajarish, keyin qisqa muddatli faol dam olish va mashqni takrorlash mumkin. Mashqlar soni va davomiyligi sportchining tayyorgarlik darajasiga qarab bosqichma-bosqich oshiriladi. Bunday yondashuv darvozabon organizmining musobaqa sharoitidagi takroriy yuqori yuklamalarga moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarligida **maxsus harakat texnikasi bilan jismoniy sifatlarni integratsiyalash** muhim metodik tamoyil hisoblanadi. Masalan, oddiy sakrash mashqining o‘zi tezkor-kuch sifatini rivojlantirishi mumkin, biroq uni darvozaga yo‘llangan yuqori to‘pni qaytarish harakati bilan birlashtirish mashqning maxsus xususiyatini oshiradi. Xuddi shuningdek, yonlama yugurishni oddiy mashq sifatida bajarish chaqqonlikni rivojlantirsa, murabbiy signaliga javoban yonlama harakatlanib, darvozaning ma’lum sektorini himoya qilish mashqi gandbol darvozabonining real o‘yin faoliyatiga yaqinlashadi.

Shu nuqtayi nazardan, jismoniy tayyorgarlik texnologiyasini ishlab chiqishda **“umumiy jismoniy tayyorgarlik → maxsus jismoniy tayyorgarlik → texnik harakatlar bilan uyg‘unlashtirilgan maxsus mashqlar → o‘yin sharoitidagi mashqlar**” ketma-ketligidan foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu ketma-ketlik sportchining umumiy funksional imkoniyatlarini shakllantirishdan boshlab, ularni bevosita musobaqa faoliyatiga ko‘chirish imkonini beradi.

Darvozabonlarning jismoniy tayyorgarligini tashkil etishda **individual yondashuv** tamoyili ham katta ahamiyatga ega. Bir xil yosh va sport malakasiga ega bo‘lgan sportchilarning jismoniy imkoniyatlari bir-biridan farq qilishi mumkin. Ayrim darvozabonlarda reaksiya tezligi yuqori bo‘lsa, boshqalarida kuch yoki egiluvchanlik yaxshi rivojlangan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun mashg‘ulot jarayonida dastlabki diagnostika natijalariga asoslangan holda individual mashqlar majmuasini shakllantirish samarali natija beradi.

Jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash uchun qisqa masofaga yugurish, joydan yuqoriga sakrash, yonlama harakatlanish, egiluvchanlik, takroriy sakrashlar, reaksiya tezligi va maxsus darvozabonlik testlaridan foydalanish mumkin. Test natijalari muntazam ravishda qayd etilib, sportchining rivojlanish dinamikasi tahlil qilinadi. Bunday nazorat mashg‘ulot yuklamalarini o‘z vaqtida tuzatish, kuchli va zaif tomonlarni aniqlash hamda individual tayyorgarlik dasturini takomillashtirish imkonini beradi.

XULOSA

Gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarligi yuqori natijaga erishishni ta’minlovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, uning mazmuni sportchining o‘yin faoliyatiga xos bo‘lgan jismoniy va funksional imkoniyatlarni kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilishi lozim. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, darvozabonning samarali faoliyati faqat texnik mahorat bilan belgilanmaydi, balki tezkorlik, reaksiya tezligi, chaqqonlik, koordinatsiya, kuch, tezkor-kuch, egiluvchanlik va maxsus chidamlilik kabi jismoniy sifatlarning o‘zaro uyg‘un rivojlanganligiga bevosita bog‘liq.

Darvozabonning o‘yin davomida qisqa vaqt ichida to‘pning yo‘nalishini aniqlashi, tegishli qaror qabul qilishi va himoya harakatini amalga oshirishi uning tezkor va koordinatsion qobiliyatlariga yuqori talab qo‘yadi. Shu sababli jismoniy tayyorgarlik jarayonida oddiy umumiy rivojlantiruvchi mashqlar bilan bir qatorda, darvozabonning real musobaqa faoliyatiga maksimal darajada yaqinlashtirilgan maxsus mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, yonlama harakatlar, sakrashlar, keskin yo‘nalish o‘zgartirish, turli balandlikdagi to‘plarni qaytarish, reaksiya tezligini rivojlantirish va takroriy yuqori intensivlikdagi harakatlarni bajarishga qaratilgan mashqlar muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot asosida shuni ta’kidlash mumkinki, gandbol darvozabonlarining jismoniy tayyorgarlik texnologiyasi **umumiy jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik harakatlar bilan uyg‘unlashtirilgan mashqlar va o‘yin sharoitidagi maxsus mashqlar** izchilligida tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishish imkoniyati ortadi. Bunday yondashuv sportchining umumiy funksional imkoniyatlarini rivojlantirish bilan birga, ularni bevosita musobaqa faoliyatida qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, darvozabonlarni tayyorlashda individual yondashuv muhim metodik talab sifatida namoyon bo‘ladi. Sportchilarning yoshi, sport malakasi, jismoniy rivojlanish darajasi, funksional imkoniyatlari va individual harakat xususiyatlarini hisobga olish mashg‘ulot yuklamalarini to‘g‘ri belgilash imkonini beradi. Jismoniy tayyorgarlik holatini muntazam test va nazorat mashqlari orqali baholab borish esa sportchining rivojlanish dinamikasini aniqlash, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va mashg‘ulot dasturini o‘z vaqtida takomillashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarlik texnologiyasini takomillashtirish zamonaviy sport mashg‘ulotlarining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyani ilmiy asosda tashkil etish, mashg‘ulot yuklamalarini individual xususiyatlarga moslashtirish, jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirish, maxsus mashqlarni musobaqa faoliyatiga yaqinlashtirish hamda zamonaviy nazorat va monitoring vositalaridan foydalanish darvozabonlarning funksional imkoniyatlarini oshirishga yordam beradi. Natijada sportchining himoyadagi ishonchliligi, texnik-taktik harakatlar samaradorligi va jamoaning umumiy musobaqa natijalarini yaxshilash uchun zarur shart-sharoit yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizov S.V. **Yosh gandbolchilarning trenirovka-mashg‘ulotlarini transformatsiya qilish zaruriyati haqida** // *Ta’lim va taraqqiyot* ilmiy-uslubiy jurnali. – Namangan: Namangan davlat pedagogika instituti, 2026. – №2. Журнал НамСПИ.uz

2. Zaribboyev Z.F. **Malakali gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligini kompleks mashqlar orqali oshirishdagi muammolar** // *Ta’lim va taraqqiyot*. – Namangan, 2026. – №4. IlmIz

3. Asqarova D.A. **Gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish** // *Ta’lim va taraqqiyot*. – Namangan: Namangan davlat pedagogika instituti, 2026. – №4. IlmIz

4. Asqarova D.A. **Gandbol sport turi orqali tezkorlik va chidamlilik jismoniy sifatlarini rivojlantirish** // *Akademic Journal of Educational Research*. – 2024. – Vol. 7, Issue 7. Ajeruz

5. Ergashaliyev D.N. **Qat’iy tartiblashtirilgan mashq metodi orqali gandbolchilarni hujum va himoyadagi taktik harakatlarni takomillashtirish** // *Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta’limning o‘rni hamda rivojlanish omillari*. – 2024. Журнал Web

6. Ergashaliyev D.N. **Gandbolchilarning texnik-taktik harakatlarini takomillashtirish texnologiyasi** // *Akademic Journal of Educational Research*. – 2024. – Vol. 5, Issue 5. Ajeruz

7. Abdulboriyeva G.A. **Gandbol sport turining yoshlarni jismoniy tayyorlashdagi ahamiyati** // *Ta’lim va taraqqiyot*. – Namangan: Namangan davlat pedagogika instituti, 2026. IlmIz

8. Ergasheva M.Z. **Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlanishida gandbol sport turining ahamiyati** // *Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research*. – 2024.

2-SINF ONA TILI DARSLARIDA INTERFAOL METODLAR ORQALI GRAMMATIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Urgutova Muxlisa Sherali qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada 2-sinf ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish orqali o‘quvchilarda grammatik tushunchalarni shakllantirishning pedagogik va metodik jihatlari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda grammatik bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, nutqiy rivojlanishi, mustaqil fikrlashi hamda amaliy faoliyatiga muvofiq tashkil etilishi zarurligi asoslab berilgan. Maqolada savol-javob, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Kim tez topadi?”, “So‘zlar zanjiri” kabi interfaol metodlarning ta’limiy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, grammatik qoidalarni yodlash bilan cheklanmasdan, ularni og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Interfaol metodlarning dars samaradorligini oshirish, o‘quvchilar faolligini ta’minlash va grammatik bilimlarni mustahkamlashdagi o‘rni yuzasidan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, 2-sinf, grammatik tushuncha, interfaol metod, morfologik bilim, nutqiy ko‘nikma, pedagogik texnologiya.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и методические аспекты формирования грамматических понятий у учащихся 2-го класса посредством интерактивных методов на уроках родного языка. Обосновывается необходимость организации усвоения грамматических знаний с учётом возрастных особенностей учащихся, уровня их речевого развития, самостоятельного мышления и практической деятельности. Анализируются образовательные возможности таких интерактивных методов, как мозговой штурм, кластер, вопросно-ответная работа, языковые игры и цепочки слов. Особое внимание уделяется развитию умений применять грамматические правила в устной и письменной речи, а не только запоминать их. Предлагаются методические рекомендации по повышению эффективности уроков, активизации познавательной деятельности учащихся и закреплению грамматических знаний.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, 2-й класс, грамматическое понятие, интерактивный метод, морфологические знания, речевые навыки, педагогическая технология.

Annotation: This article examines the pedagogical and methodological aspects of developing grammatical concepts among second-grade pupils through interactive methods in mother tongue lessons. It emphasizes the importance of organizing grammar instruction in accordance with pupils’ age-related characteristics, language development, independent

thinking, and practical learning activities. The educational potential of interactive techniques, including brainstorming, clustering, question-and-answer activities, language games, and word chains, is discussed. Particular attention is paid to helping pupils apply grammatical rules correctly in oral and written communication rather than merely memorizing them. The article also provides methodological recommendations for improving lesson effectiveness, increasing learner participation, and consolidating grammatical knowledge in primary education.

Keywords: primary education, mother tongue, second grade, grammatical concepts, interactive methods, morphological knowledge, language skills, pedagogical technology.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarning savodxonligi, nutqiy kompetensiyasi va til hodisalarini anglash qobiliyatini rivojlantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, 2-sinf ona tili darslarida grammatik tushunchalarni shakllantirish keyingi sinflarda tilning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish uchun zarur poydevor yaratadi. Mazkur jarayonda o‘quvchilar nafaqat so‘z va gaplarni to‘g‘ri yozish, balki so‘zlarning ma’nosini anglash, ularning o‘zaro munosabatlarini tushunish hamda fikrni izchil ifodalash ko‘nikmalarini ham egallaydilar.

Grammatik tushunchalarni o‘rgatish faqat qoida va ta’riflarni yod oldirish bilan cheklanmasligi lozim. O‘quvchi grammatik hodisani kuzatishi, misollarni taqqoslashi, umumiy belgilarni aniqlashi va o‘z xulosasini ifodalashi kerak. Bunday yondashuv bilimlarning ongli o‘zlashtirilishiga yordam beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tili va o‘qish savodxonligi fanidan qo‘yiladigan malaka talablarida ham til materiallarini o‘zlashtirish bilan birga, ularni amaliy nutqiy faoliyatda qo‘llashga e’tibor qaratish muhimdir [3; 16–22-b.].

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va darsga qiziqishini kuchaytirishda interfaol metodlar alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodlar o‘qituvchi va o‘quvchi, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini tashkil etishga imkon beradi. Akramovna ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish masalasini yoritib, dars jarayonida faol ishtirokni ta’minlashga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rsatadi [1; 598–603-b.]. Orolova, Rakhmanova va Shodmonova ham boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarida qo‘llaniladigan interfaol metodlarning ta’limiy ahamiyatiga e’tibor qaratadilar [9; 5–13-b.].

Grammatik tushunchalarni shakllantirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish ayniqsa muhim. Ikkinchi sinf o‘quvchilari mavhum grammatik qoidalarni uzoq vaqt davomida nazariy tarzda o‘rganishdan ko‘ra, ko‘rgazmali vositalar, tanish so‘zlar, sodda topshiriqlar va didaktik o‘yinlar orqali bilimlarni samaraliroq o‘zlashtirishi mumkin. Shu sababli grammatik materiallarni hayotiy misollar, rasmlar, matnlar va amaliy mashqlar bilan bog‘lab o‘rgatish maqsadga muvofiqdir. Boshlang‘ich sinflarda morfologik tushunchalarni takomillashtirishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ham grammatik bilimlarni izchil shakllantirish masalasi muhim metodik yo‘nalish sifatida qaraladi [6; 85–89-b.].

Ona tili darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faol va maqsadli tashkil etishga xizmat qiladi [4; 184-b.]. Bunda interfaol metodlar darsning maqsadiga, o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga va o‘rganilayotgan grammatik hodisaning xususiyatiga mos tanlanishi zarur.

Grammatik tushuncha til birliklarining muayyan xususiyatlarini anglash, ularni boshqa birliklardan farqlash va nutq jarayonida to‘g‘ri qo‘llash bilan bog‘liq bilimlar majmuasidir.

Boshlang‘ich sinflarda bunday tushunchalar bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Dastlab o‘quvchi so‘z yoki gapni kuzatadi, keyin uning muhim belgilarini aniqlaydi, misollarni taqqoslaydi va o‘qituvchi rahbarligida umumiy xulosaga keladi. Keyingi bosqichda esa o‘zlashtirilgan bilimlar mustaqil topshiriqlar orqali mustahkamlanadi.

Ikkinchi sinfda grammatik materialni o‘rgatish jarayonida sodda va tushunarli misollardan foydalanish, bir topshiriqda ortiqcha nazariy ma’lumot bermaslik hamda yangi bilimni ilgari o‘rganilgan tushunchalar bilan bog‘lash muhimdir. Masalan, o‘quvchilar shaxs va predmetni bildiruvchi so‘zlarni farqlash, harakatni ifodalovchi so‘zlarni aniqlash, birlik va ko‘plik shakllarini kuzatish yoki gap tarkibidagi so‘zlarning vazifasini tushunishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni bajarishlari mumkin. Bunda o‘rganiladigan material amaldagi o‘quv dasturi va darslik mazmuniga mos bo‘lishi lozim.

Morfologik tushunchalarni takomillashtirishga doir tadqiqotlarda so‘zlarning grammatik xususiyatlarini anglash va ularni amaliy faoliyatda qo‘llashga e’tibor qaratiladi [6; 85–89-b.]. Fe’l so‘z turkumini interfaol metodlar asosida o‘qitish masalasi ham grammatik bilimlarni faol o‘zlashtirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir [2; 740–744-b.]. Bu yondashuvlar grammatik tushunchalarni alohida ta’riflar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘quvchining nutqiy tajribasi bilan bog‘liq bilimlar sifatida shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Interfaol metodlar o‘quvchini tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi ishtirokchidan bilimni izlash, tahlil qilish va qo‘llashda faol qatnashuvchi shaxsga aylantiradi. Ularning samaradorligi metod nomining o‘ziga emas, balki dars maqsadi, topshiriq mazmuni, o‘qituvchining yo‘naltirishi va o‘quvchilar faoliyatining tashkil etilishiga bog‘liq.

“Aqliy hujum” metodi yangi mavzuga kirish yoki mavjud bilimlarni faollashtirishda qo‘l keladi. Masalan, o‘qituvchi “Harakatni bildiruvchi so‘zlarga qanday misollar keltira olasiz?” degan savolni beradi. O‘quvchilar yugurdi, o‘qidi, yozdi, kuldi kabi misollarni aytadilar. Keyin misollar birgalikda tahlil qilinib, ularning umumiy belgisi aniqlanadi. Bu jarayon o‘quvchilarning avvalgi bilimlarini yangi grammatik tushuncha bilan bog‘lashiga yordam beradi.

“Klaster” metodida o‘quvchilar markaziy tushuncha atrofida tegishli so‘z va misollarni guruhlaydilar. Masalan, doskaga “Harakat” tushunchasi yozilib, uning atrofida “yugurdi”, “o‘ynadi”, “chizdi”, “o‘qidi” kabi so‘zlar joylashtiriladi. O‘qituvchi misollar asosida so‘zlarning ma’nosini muhokama qilishni tashkil etadi. Bunda klaster shunchaki so‘zlar ro‘yxati bo‘lib qolmasdan, o‘quvchilarning grammatik belgilarni aniqlashiga xizmat qilishi kerak.

“Kim tez topadi?” metodida o‘quvchilarga so‘zlar yoki gaplar yozilgan kartochkalar tarqatiladi. Ular belgilangan grammatik xususiyatga ega birliklarni aniqlab, tegishli guruhga ajratadilar. Masalan, predmetni bildiruvchi va harakatni bildiruvchi so‘zlarni farqlash topshirig‘i berilishi mumkin. Tezlik bilan birga javobning to‘g‘riligi va o‘quvchining o‘z tanlovini izohlashi ham baholanadi.

“So‘zlar zanjiri” metodida bir o‘quvchi so‘z aytadi, keyingi o‘quvchi esa belgilangan grammatik guruhga mos boshqa so‘zni keltiradi. Masalan, harakatni bildiruvchi so‘zlar ketma-ket aytiladi. Har bir javobdan so‘ng o‘quvchi nima uchun aynan shu so‘zni tanlaganini tushuntirishi mumkin. Bu usul lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik tushunchalarni mustahkamlash va og‘zaki nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Savol-javob va juftlikda ishlash metodlari ham samarali hisoblanadi. O‘quvchilar bir-biriga savol berish, javobni tekshirish va xatoni izohlash orqali bilimlarini mustahkamlaydilar. Bunday ishlar o‘qituvchiga o‘quvchilarning mavzuni qanchalik tushunganini kuzatish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarini samarali tashkil etishga doir metodik qarashlarda ham darsni maqsadli rejalashtirish va o‘quvchilar faolligini ta’minlashga e’tibor qaratiladi [8; 65–72-b.].

Interfaol metodlarni samarali qo‘llash uchun darsni o‘zaro bog‘langan bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqich — mavzuga tayyorlash. O‘qituvchi rasm, qisqa matn, savol yoki didaktik topshiriq orqali o‘quvchilarning diqqatini yangi mavzuga jalb qiladi. Masalan, “Bolalar bog‘da o‘ynadi” gapidan harakatni bildiruvchi so‘zni topish topshirig‘i beriladi.

Ikkinchi bosqich — kuzatish va muammoni aniqlash. O‘quvchilar berilgan so‘zlarni taqqoslaydilar, ularning ma’nosi va gapdagi vazifasini muhokama qiladilar. O‘qituvchi tayyor xulosani darhol aytib bermasdan, yo‘naltiruvchi savollar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga sharoit yaratadi.

Uchinchi bosqich — tushunchani shakllantirish. O‘quvchilar misollar asosida umumiy belgini aniqlaydilar, o‘qituvchi esa xulosani ilmiy va yoshga mos tilda izohlaydi. Zarur holatlarda jadval, kartochka yoki klasterdan foydalaniladi.

To‘rtinchi bosqich — amaliy mashq. O‘quvchilar yangi tushunchani gap tuzish, so‘zlarni guruhlash, matndan kerakli birliklarni topish va xatolarni tuzatish orqali qo‘llaydilar. Bunday topshiriqlar grammatik bilimning amaliy ko‘nikmaga aylanishiga xizmat qiladi.

Beshinchi bosqich — baholash va refleksiya. O‘quvchilar bajarilgan ishni tekshiradilar, xatolar sababini tushuntiradilar va mavzu bo‘yicha o‘zlashtirgan bilimlarini ifodalaydilar. O‘qituvchi kuzatish natijalariga ko‘ra keyingi mashg‘ulotlarda takrorlash yoki qo‘shimcha tushuntirish talab etiladigan jihatlarni belgilaydi.

Interfaol metodlar barcha o‘quvchilar uchun bir xil natija berishini oldindan kafolatlab bo‘lmaydi. Ayrim o‘quvchilar guruhda faol ishtirok etsa, boshqalari javob berishda qiynalishi mumkin. Shu sababli guruh va juftlik tarkibini o‘zgartirib borish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra moslashtirish, har bir o‘quvchiga javob berish imkoniyatini yaratish lozim. Pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning ehtiyojlari va dars vazifalari bilan uyg‘unlashgandagina kutilgan ta’limiy natijaga xizmat qiladi [5; 137-b.].

Grammatik tushunchalarning shakllanganlik darajasi o‘quvchining ta’rifni takrorlay olishi bilangina belgilanmaydi. U grammatik hodisani misolda taniy olishi, tegishli birlikni mustaqil topishi, tanlovini izohlashi va o‘z nutqida to‘g‘ri qo‘llashi bilan ham baholanadi. Shu sababli nazorat topshiriqlarida bir nechta faoliyat turini birlashtirish maqsadga muvofiq.

Masalan, o‘quvchiga qisqa matn berilib, undan harakatni bildiruvchi so‘zlarni topish, ulardan biri ishtirokida yangi gap tuzish va tanlangan so‘zning ma’nosini tushuntirish topshirilishi mumkin. Bunday topshiriq o‘quvchining grammatik bilimini aniqlash bilan birga, uni amaliy nutqiy vaziyatda qo‘llash qobiliyatini ham ko‘rsatadi. Raqamli yoki an’anaviy ko‘rgazmali vositalardan foydalanilganda ham asosiy e’tibor texnik vositaning o‘ziga emas, o‘quv maqsadiga qaratilishi zarur.

Umuman olganda, interfaol metodlar grammatik tushunchalarni o‘zlashtirishda kuzatish, taqqoslash, mustaqil xulosa chiqarish va amaliy qo‘llash jarayonlarini o‘zaro bog‘lash

imkonini beradi. Biroq metodlarni tanlashda darslik mazmuni, o‘quvchilarning tayyorgarligi, ajratilgan vaqt va o‘qituvchining metodik mahorati hisobga olinishi lozim. Interfaol yondashuvning asosiy vazifasi darsni shunchaki qiziqarli qilish emas, balki grammatik bilimlarni ongli, izchil va amaliy o‘zlashtirishga ko‘maklashishdan iborat.

2-sinf ona tili darslarida grammatik tushunchalarni shakllantirish boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning savodxonligi, og‘zaki va yozma nutqi hamda til hodisalarini anglash qobiliyatini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq. Mazkur jarayonda grammatik qoidalarni faqat yod oldirishga asoslangan yondashuv yetarli emas. O‘quvchilar o‘rganilayotgan til hodisasini kuzatishi, misollarni taqqoslashi, uning muhim belgilarini aniqlashi va olgan bilimlarini amaliy topshiriqlarda qo‘llashi zarur.

Interfaol metodlar ana shu vazifalarni amalga oshirish uchun qulay metodik imkoniyat yaratadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Kim tez topadi?”, “So‘zlar zanjiri”, savol-javob va juftlikda ishlash kabi usullar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, o‘zaro hamkorligini rivojlantirish va grammatik bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Biroq ularning samaradorligi metodni shunchaki qo‘llash bilan emas, balki topshiriqlarning aniq maqsadga yo‘naltirilishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi va o‘qituvchining faoliyatni to‘g‘ri tashkil etishi bilan belgilanadi.

Maqola tahlili asosida quyidagi metodik tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, grammatik tushunchalarni o‘rgatishda sodda, hayotiy va o‘quvchilarga tanish misollardan foydalanish lozim. Ikkinchidan, yangi bilimni tushuntirishdan oldin o‘quvchilarning mavjud bilimlarini faollashtirish va mustaqil xulosa chiqarishiga sharoit yaratish zarur. Uchinchidan, har bir interfaol topshiriq grammatik bilimni amaliy nutqiy faoliyat bilan bog‘lashi kerak. To‘rtinchidan, baholash jarayonida faqat to‘g‘ri javob emas, balki o‘quvchining fikrlashi, tanlovini izohlashi va xatolarini tuzata olishi ham hisobga olinishi maqsadga muvofiq. Beshinchidan, o‘quvchilarning individual farqlarini e’tiborga olib, topshiriqlarni moslashtirish va har bir bolaning darsda faol qatnashishini ta’minlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramovna A. D. Ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish // Ta’lim iftixori. — 2025. — № 1 (1). — B. 598–603.
2. Normamatovna S. G., Abdualimovna T. D. O‘zbek tili darslarida fe’l so‘z turkumini interfaol metodlar asosida o‘qitish masalalari // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. — 2026. — № 8 (2). — B. 740–744.
3. Husenovna B. S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tili va o‘qish savodxonligi fanidan qo‘yiladigan malaka talablari // IMRAS. — 2025. — J. 8, № 12. — B. 16–22.
4. Cho‘lliyeva G. T. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish. — B. 184.
5. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish. — B. 137.
6. Cho‘liboyevna N. H. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida morfologik tushunchalarni takomillashtirish // IMRAS. — 2026. — J. 9, № 4. — B. 85–89.
7. Mamadaliyevna R. N. Ways of effectively organizing mother tongue lessons in primary school // Global Conference on Contemporary Research. — 2026. — Vol. 1, No. 6. — P. 65–72.
8. Orolova I. A., Rakhmanova I. A., Shodmonova S. Sh. The importance of interactive methods used in mother language lessons in the primary classroom // Международная конференция образования, исследований и инноваций. — 2025. — Vol. 1, No. 3. — P. 5–13.
9. Ergashev I. Methodology of teaching the mother tongue in primary grades: A comprehensive approach // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. — Vol. 12, No. 3. — P. 190–193.

13–14 YOSHLI VOLEYBOLCHILARDA SAKROVCHANLIKNI RIVOJLANTIRISHDA VOLEYBOLGA XOS MAXSUS MASHQLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Tuxtaboeva Nazokat Azimjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti o’qituvchisi
tuhtaboevanazokat@gmail.com
https://orcid.org/0009-0001-9551-552X

Annotatsiya. Mazkur maqolada 13–14 yoshli voleybolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirishda voleybolga xos maxsus mashqlardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Sakrovchanlik voleybolchilarning hujum zarbasi, to‘siq qo‘yish va boshqa texnik-taktik harakatlarni samarali bajarishida muhim ahamiyat kasb etuvchi jismoniy sifatlardan biri hisoblanadi. Maqolada yosh voleybolchilarning yoshga xos xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda maxsus mashqlarni tanlash hamda ularni mashg‘ulot jarayoniga maqsadli kiritish masalalari ko‘rib chiqilgan. Jumladan, joydan vertikal sakrash, yugurib kelib sakrash, hujum zarbasi uchun sakrash, to‘siq qo‘yish imitatsiyasi, yonlama siljishdan keyin sakrash va takroriy sakrash mashqlarining metodik xususiyatlariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, mashg‘ulot yuklamalarini bosqichma-bosqich oshirish, sakrash texnikasini takomillashtirish, xavfsiz qo‘nish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda pedagogik testlash orqali sakrovchanlik darajasini baholash masalalari asoslangan. Maqolada keltirilgan metodik yondashuvlar yosh voleybolchilarning jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish va mashg‘ulot jarayonini samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.
Kalit so‘zlar: voleybol, 13–14 yoshli voleybolchilar, sakrovchanlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, maxsus mashqlar, vertikal sakrash, hujum zarbasi, to‘siq qo‘yish, pedagogik testlash, mashg‘ulot metodikasi.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ, ХАРАКТЕРНЫХ ДЛЯ ВОЛЕЙБОЛА, В РАЗВИТИИ ПРЫГУЧЕСТИ У ВОЛЕЙБОЛИСТОВ 13–14 ЛЕТ

Тухтабоевой Назокат Азимжон кизи – преподаватель
Наманганского государственного педагогического института
tuhtaboevanazokat@gmail.com
https://orcid.org/0009-0001-9551-552X

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические основы и практическое значение использования специальных упражнений, характерных для волейбола, в развитии прыгучести у волейболистов 13–14 лет. Прыгучесть является одним из важных физических качеств, необходимых для эффективного выполнения нападающего удара, блокирования и других технико-тактических действий. В статье рассматриваются вопросы подбора специальных упражнений и их целенаправленного включения в тренировочный процесс с учётом возрастных особенностей, уровня физической подготовленности и индивидуальных возможностей юных спортсменов.

Особое внимание уделяется таким упражнениям, как вертикальные прыжки с места, прыжки с разбега, прыжки для выполнения нападающего удара, имитация блокирования, прыжки после боковых перемещений и повторные прыжки. Также раскрываются методические подходы к постепенному увеличению тренировочной нагрузки, совершенствованию техники прыжков, формированию навыков безопасного приземления и оценке уровня прыгучести с помощью педагогического тестирования. Представленные методические положения могут быть использованы для совершенствования физической подготовленности юных волейболистов и повышения эффективности организации тренировочного процесса.

Ключевые слова: волейбол, волейболисты 13–14 лет, прыгучесть, специальная физическая подготовка, специальные упражнения, вертикальный прыжок, нападающий удар, блокирование, педагогическое тестирование, методика тренировки.

METHODOLOGY FOR USING VOLLEYBALL-SPECIFIC EXERCISES TO DEVELOP JUMPING ABILITY IN 13–14-YEAR-OLD VOLLEYBALL PLAYERS

Tuxtaboeva Nazokat Azimjon qizi
Teacher at Namangan State Pedagogical Institute
tuhtaboevanazokat@gmail.com
https://orcid.org/0009-0001-9551-552X

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations and practical significance of using volleyball-specific exercises to develop jumping ability in volleyball players aged 13–14. Jumping ability is an important physical quality required for the effective execution of spikes, blocks, and other technical and tactical actions in volleyball. The article discusses the selection of specialized exercises and their purposeful integration into the training process, taking into account young athletes’ age-related characteristics, physical fitness levels, and individual capabilities. Particular attention is given to standing vertical jumps, approach jumps, spike-specific jumps, simulated blocking jumps, jumps following lateral movements, and repeated jumps. The article also outlines methodological approaches to the gradual increase of training loads, improvement of jumping technique, development of safe landing skills, and assessment of jumping ability through pedagogical testing. The methodological approaches presented may contribute to improving the physical fitness of young volleyball players and enhancing the organization of their training process.

Keywords: volleyball, 13–14-year-old volleyball players, jumping ability, special physical training, specific exercises, vertical jump, spike, blocking, pedagogical testing, training methodology.

KIRISH

Voleybol sport turida yuqori natijalarga erishish sportchilarning jismoniy tayyorgarligi, texnik-taktik mahorati va harakat qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liq. Ushbu sport turida sakrovchanlik muhim jismoniy sifatlardan biri bo‘lib, hujum zarbasini bajarish, to‘siq qo‘yish, to‘pni yuqori nuqtada qabul qilish hamda o‘yin vaziyatlariga tezkor

javob qaytarishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli yosh voleybolchilarning sakrovchanligini rivojlantirish mashg‘ulot jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

13–14 yosh davri sportchilarning jismoniy sifatlari va harakat ko‘nikmalarini takomillashtirishda muhim bosqich sanaladi. Mazkur yosh davrida mashg‘ulotlarni tashkil etishda sportchilarning yoshga xos fiziologik xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Sakrovchanlikni rivojlantirish jarayonida mashqlarni to‘g‘ri tanlash, yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish, harakatlar texnikasini takomillashtirish va yetarli dam olish vaqtini ta’minlash muhim metodik talablar hisoblanadi.

Sakrovchanlikni rivojlantirishda umumrivojlantiruvchi mashqlar bilan bir qatorda voleybolga xos maxsus mashqlardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, joydan vertikal sakrash, yugurib kelib sakrash, hujum zarbasi uchun sakrash, to‘siq qo‘yish imitatsiyasi, yonlama siljishdan keyin sakrash va takroriy sakrash mashqlari sportchilarning jismoniy tayyorgarligini voleybol o‘yinining texnik-taktik talablari bilan uyg‘unlashtirishga yordam beradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi 13–14 yoshli voleybolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus mashqlarni ilmiy-metodik jihatdan asoslash, ularni mashg‘ulot jarayoniga maqsadli kiritish hamda sportchilarning jismoniy tayyorgarligini baholash mezonlarini takomillashtirish zarurati bilan belgilanadi.

ASOSIY QISM

Voleybol sport turida sakrovchanlik sportchilarning hujum zarbasi berish, to‘siq qo‘yish va boshqa texnik-taktik harakatlarni samarali bajarishini ta’minlovchi muhim jismoniy sifatlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, 13–14 yoshli voleybolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirish jarayonida yosh xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va harakat ko‘nikmalarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Bu davrda sakrash balandligini oshirish bilan bir qatorda depsinish texnikasi, harakatlar muvofiqligi, havoda gavdani boshqarish va xavfsiz qo‘nish ko‘nikmalarini takomillashtirishga ham e’tibor qaratish lozim.

Sakrovchanlikni rivojlantirishda voleybolga xos maxsus mashqlardan foydalanish mashg‘ulotlarni o‘yin faoliyatiga yaqinlashtirish imkonini beradi. Jumladan, joydan vertikal sakrash, yugurib kelib ikki oyoqda depsinish, hujum zarbasi uchun sakrash, to‘siq qo‘yish imitatsiyasi, yonlama siljishdan keyin sakrash va takroriy sakrash mashqlari yosh voleybolchilarning jismoniy hamda texnik tayyorgarligini takomillashtirishga yo‘naltiriladi. Ushbu mashqlarni tanlashda ularning bajarilish texnikasi, takrorlar soni, yuklama shiddati va dam olish oralig‘i sportchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirilishi zarur.

Mashg‘ulot jarayonida maxsus mashqlarni izchil va bosqichma-bosqich qo‘llash muhim metodik talab hisoblanadi. Dastlab sportchilarning boshlang‘ich tayyorgarlik darajasi aniqlanib, keyinchalik shu ko‘rsatkichlarga muvofiq mashqlar majmuasi belgilanadi. Yuklamani oshirishda sakrashlar sonini keskin ko‘paytirishdan saqlanish, mashqlarni texnik jihatdan to‘g‘ri bajarish va yetarli tiklanish vaqtini ta’minlash lozim. Ayniqsa, takroriy sakrashlarda charchoq ta’sirida harakat texnikasining buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik muhimdir.

Sakrovchanlikni baholashda joydan vertikal sakrash balandligi, yugurib kelib sakrash balandligi, hujum zarbasi uchun sakrash va to‘siq qo‘yishdagi sakrash ko‘rsatkichlaridan foydalanish mumkin. Testlash jarayonida barcha sportchilar uchun bir xil sharoit va o‘lchash usullarini qo‘llash natijalarning ishonchliligini oshiradi. Mashg‘ulotlar samaradorligini

aniqlash uchun tajribadan oldingi va keyingi ko‘rsatkichlarni taqqoslash, o‘zgarishlarni matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilish maqsadga muvofiq. Agar tajriba va nazorat guruhlari tashkil etilgan bo‘lsa, ularning natijalarini qiyosiy o‘rganish maxsus mashqlarning ta’sirini baholash imkonini beradi.

Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati sakrovchanlikni rivojlantirish mashqlarini voleybolning texnik-taktik talablari bilan uyg‘unlashtirish, baholash mezonlarini aniqlashtirish va mashg‘ulot jarayonini takomillashtirishdan iborat. Olingan tajriba natijalari asosida yosh voleybolchilarning sakrovchanlik darajasini baholash, mashqlar samaradorligini aniqlash va murabbiylar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Bunda maxsus mashqlarning samaradorligi haqidagi yakuniy xulosalar haqiqiy pedagogik tajriba natijalari va statistik tahlilga asoslanishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, 13–14 yoshli voleybolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirishda voleybolga xos maxsus mashqlardan foydalanish mashg‘ulot jarayonini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Joydan vertikal sakrash, yugurib kelib sakrash, hujum zarbasi uchun sakrash, to‘siq qo‘yish imitatsiyasi va takroriy sakrash mashqlarini maqsadli qo‘llash sportchilarning sakrash harakatlarini o‘yin faoliyati talablariga muvofiq shakllantirishga xizmat qiladi.

Mashg‘ulotlarni tashkil etishda sportchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish, mashqlarni texnik jihatdan to‘g‘ri bajarish hamda xavfsiz qo‘nish ko‘nikmalarini takomillashtirish zarur. Sakrovchanlik darajasini aniqlashda standartlashtirilgan pedagogik testlardan foydalanish va mashg‘ulotlar oldidan hamda keyin olingan natijalarni taqqoslash sportchilarning jismoniy tayyorgarligidagi o‘zgarishlarni baholash imkonini beradi.

Shuningdek, maxsus mashqlar samaradorligini ilmiy asoslash uchun pedagogik tajriba natijalarini matematik-statistik tahlil qilish muhimdir. Olingan natijalar asosida 13–14 yoshli voleybolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish va mashg‘ulotlar samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mamajonov D., Tukhtaboeva N., Izatulayev A. Effects of plyometric training on jump biomechanics, explosive strength, and jump endurance in adolescent volleyball players aged 13–14 years // *Physiologia*. — 2026. — Vol. 6, No. 2. — P. 34.
2. Tajibaev S., Ummatov A., Ashurkova S., Ismoilov G., Xojiyev S., Yokubova O. Sensory equipment for monitoring and assessing the jumping ability of volleyball players. *Acta of Bioengineering and Biomechanics*. — 2024. — Vol. 26, No. 1. — P. 109–120. — DOI: https://doi.org/10.37190/abb-02412-2024-03.
3. Azizov, S. V., Azizova, R. I., Mahmudjonov, A., & Tuxtaboyeva, N. (2024). SPORTCHILARDA O ‘YIN JARAYONINI YUQORI DARAJADA IDROK QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH INTELLEKTUAL TAYYORGARLIKNING ASOSIY VAZIFASI. *Экономика и социум*, (9 (124)), 82-86.
4. Joldasbaeva, R., Mamajonov, D., Turaev, V., Izatullaev, A., Tukhtaboeva, N., Mamatova, M., ... & Kodirova, S. (2025). Comprehensive evaluation of training load in youth basketball

players through integration of heart rate, movement tracking, and rate of perceived exertion. *Journal of Physical Education and Sport*, *25*(8), 1647-1655.

MAKTABGACHA TA’LIM TARBIYALANUVCHI BOLALARIGA YOSHIGA XOS HARAKATLAR ELEMENTLARINI RITMIK MASHG‘ULOTLARDA O‘RGATISH METODIKASI

Odilova Gulmira Odilovna
Namangan davlat pedagogika instituti
Art pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotation: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchi bolalariga yoshiga xos harakatlar elementlarini ritmik mashg‘ulotlarda o‘rgatish metodikasi tadqiq qilinadi. Harakatlar va ritmning o‘zaro aloqasi, ta’lim jarayonida ularning ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Keywords: maktabgacha ta’lim, ritmik mashg‘ulotlar, harakatli elementlar, harakat ko‘nikmalari, yosh xususiyatlari.

Kirish. Maktabgacha ta’lim, bolalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu davrda bolalar o‘zlarining fizik, aqliy va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Maktabgacha ta’limning asosiy maqsadi, bolalarga bilim, ko‘nikma va malakalarni berishdan iborat bo‘lib, ularning shaxs sifatida rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Bu ta’lim bosqichida bolalar o‘zlarini ifoda etish, yangi narsalarni o‘rganish va ijtimoiy muhitda muloqot qilish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Ritmik mashg‘ulotlar, bolalarning jismoniy rivojlanishi va hissiy-intellektual ko‘nikmalarini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu mashg‘ulotlar orqali bolalar musiqani, ritmni va harakatni birlashtirib, o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon etadilar. Ritmik mashg‘ulotlar, shuningdek, bolalarning diqqatini jamlash, muvofiqlik va jismoniy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayonda bolalar bir-birlari bilan hamkorlik qilishni o‘rganadilar, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Natijada, maktabgacha ta’lim va ritmik mashg‘ulotlar bolalarning barcha tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ular nafaqat bilim berish, balki bolalarning shaxs sifatida shakllanishini ta’minlashda ham katta rol o‘ynaydi. Bu esa kelajakda ularning muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlanishlariga zamin yaratadi. Maktabgacha ta’limning ahamiyati bolalarning rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi, chunki bu davrda ularning psixologik va jismoniy rivojlanishi uchun asosiy poydevor yaratiladi. Ta’lim jarayonida bolalarga beriladigan bilimlar va ko‘nikmalar, shuningdek, ularning shaxsiyati va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatlar, ularni kelajakda muvaffaqiyatli insonlar bo‘lishiga yordam beradi. Ritmik mashg‘ulotlar esa bolalarning motorik ko‘nikmalarini, ritm sezgisini va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu mashg‘ulotlar orqali bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etish, hamkorlik qilish va o‘zaro munosabatlarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchi bolalarining yoshga doir xususiyatlari. Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchi bolalarining yosh xususiyatlari ularning psixologik va fiziologik rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu davrda bolalarning o‘ziga xos psixologik xususiyatlari, masalan, o‘z-o‘zini anglash, ijtimoiy munosabatlar o‘rnatish va his-tuyg‘ularni ifoda etish qobiliyatlari shakllanadi. Yosh bolalar o‘z atrofidagi dunyoni o‘rganishga, yangi bilimlarni egallashga va o‘z fikrlarini ifoda etishga intilishadi. Bu jarayonlar ularning kognitiv

rivojlanishi uchun juda muhimdir. Fiziologik jihatdan esa, maktabgacha yoshdagi bolalar tez o‘sib boradi, bu esa ularning harakatlarida muhim bosqichlarni keltirib chiqaradi. Bolalar ilk bosqichlarda oddiy harakatlarni bajarishga qodir bo‘lib, keyinchalik murakkab, koordinatsiyalangan harakatlarni amalga oshirishga o‘tadilar. Harakatlar rivojlanishidagi bu muhim bosqichlar bolalarning jismoniy va aqliy rivojlanishiga ta’sir qiladi. Harakat ko‘nikmalarining rivojlanishi, masalan, o‘yinlar va jismoniy faoliyatlar orqali amalga oshiriladi, bu esa bolalarning ruhiy holatini, ijtimoiy ko‘nikmalarini va o‘zaro munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim jarayonida ushbu xususiyatlarni hisobga olish bolalarning to‘liq va muvozanatli rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchi bolalarining yosh xususiyatlari ularning psixologik va fiziologik rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu davrda bolalar o‘zlarining atrof-muhitini tushunish, harakatlar va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida muhim bosqichlardan o‘tadilar. Psixologik jihatdan, bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va boshqalar bilan muloqot qilishda yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar, bu esa ularning o‘z-o‘zini anglashiga yordam beradi. Fiziologik jihatdan esa, harakat koordinatsiyasi va jismoniy rivojlanish, o‘yinlar va faoliyatlar orqali mustahkamlanadi. Bu jarayonlar bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Ritm va harakat: nazariy asoslar. Ritm va harakat o‘rtasidagi bog‘lanish, inson faoliyatining asosiy jihatlaridan biridir. Ritm, asosan, harakatlarning tartibga solinishi va vaqt ichida doimiy takrorlanuvchi jarayonlar sifatida qaraladi. Harakat esa, jismoniy faoliyat orqali ifodalanadigan energiya va kuchning natijasidir. Ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar ta’lim jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ta’limda ritmli harakatlar, bolalarning jismoniy rivojlanishiga, motor ko‘nikmalarining shakllanishiga va hissiy intellektining kuchayishiga yordam beradi. Misol uchun, musiqiy ritmga mos keladigan harakatlar bolalarning muvozanat va koordinatsiyasini yaxshilaydi, bu esa o‘z navbatida ularning o‘z-o‘zini anglashlariga va ijtimoiy muhitda samarali harakat qilishlariga imkon yaratadi.

Ta’lim jarayonida ritm va harakatning ahamiyati shundaki, ular bolalarning e’tiborini jalb qilish, o‘zaro muloqot qilish va ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Harakatli o‘yinlar va musiqiy faoliyatlar orqali bolalar, o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etish, vaqtni boshqarish va jamoa sifatida ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Shu sababli, ritm va harakat ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, bolalarning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Ritm va harakat o‘rtasidagi bog‘lanish, inson faoliyatining muhim jihatlaridan biridir. Ularning o‘zaro ta’siri, nafaqat jismoniy rivojlanish, balki ruhiy va hissiy rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim jarayonida ritm, bolalarga vaqtni his qilish va harakatlarni muvofiqlashtirishda yordam beradi, bu esa ularning kognitiv qobiliyatlarini oshiradi. Harakat esa, o‘z navbatida, jismoniy faoliyatni rag‘batlantirib, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Ushbu ikki elementning uyg‘unligi, ta’lim jarayonida bolalarning o‘z-o‘zini anglashiga, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Ritmik mashg‘ulotlarda metodik yondashuv. Ritmik mashg‘ulotlar, ta’lim jarayonida muhim rol o‘ynaydi, chunki ular bolalarning motor ko‘nikmalarini rivojlantirish va jismoniy faoliyatini rag‘batlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ushbu mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish metodikasi bir qator omillarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, mashg‘ulotlar davomida bolalarning qiziqishini oshirish uchun turli xil ritmik elementlar va musiqa usullarini

qo‘llash zarur. Bu esa, o‘z navbatida, bolalarning motivatsiyasini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Turli usullar va texnikalar qo‘llanilishi, mashg‘ulotlarning samaradorligini yanada oshiradi. Misol uchun, bolalar bilan o‘yinlar orqali ritmik mashg‘ulotlarni amalga oshirish, ularning e’tiborini va ijodkorligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, guruhli mashg‘ulotlar orqali bolalar o‘rtasida hamkorlik va muloqotni rag‘batlantirish mumkin.

Mashg‘ulotlar davomida muayyan maqsadlarga erishish uchun turli metodik yondashuvlar, masalan, takrorlash, raqslash va musiqiy ijro etish kabi texnikalar ishlatilishi mumkin. Bu usullar, bolalarning ritmik sezgisini rivojlantirish va jismoniy ko‘nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Natijada, ritmik mashg‘ulotlar bolalarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ritmik mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish metodikasi, pedagogik jarayonda muhim o‘rin tutadi. Ushbu mashg‘ulotlar jarayonida tarbiyalanuvchi bolalarning ritm, muvozanat va harakat koordinatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan turli usullar va texnikalar qo‘llaniladi. Mashg‘ulotlar qiziqarli va samarali bo‘lishi uchun, o‘yin elementlari, musiqiy kompozitsiyalar va harakatli faoliyatlar birlashtiriladi. Bunday yondashuv, tarbiyalanuvchi bolalarning motivatsiyasini oshiradi va ularning jismoniy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Shuningdek, ritmik mashg‘ulotlar guruhda ishlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi, bu esa bolalarning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlashda yordam beradi.

Harakatlar elementlarini o‘rgatish jarayoni. Harakatlar elementlarini o‘rgatish jarayoni tarbiyalanuvchi bolalarning jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda turli metodologiyalar va usullar qo‘llaniladi, bu esa tarbiyalanuvchi bolalarning harakat ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Masalan, ko‘plab pedagoglar tarbiyalanuvchi bolalarga harakat elementlarini o‘rgatishda ko‘rgazmali materiallardan foydalanishni afzal ko‘radilar. Bu usul, tarbiyalanuvchi bolalarga harakatlarni to‘g‘ri bajarish uchun zarur bo‘lgan texnik ko‘nikmalarni vizual tarzda tushunishga imkon beradi. Shuningdek, o‘quv jarayonida amaliy mashg‘ulotlar muhim rol o‘ynaydi. Amaliy mashg‘ulotlar orqali tarbiyalanuvchi bolalar nazariy bilimlarini amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar, bu esa ularning o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini oshiradi. O‘qituvchilar, shuningdek, individual yondashuvni qo‘llash orqali har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos ravishda harakat elementlarini o‘rgatishlari mumkin. Ushbu yondashuv, har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda, o‘qitish jarayonini yanada samarali qiladi. Harakatlar elementlarini o‘rgatish jarayonida o‘zaro fikr almashish va tajriba almashish ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu tarbiyalanuvchi bolalarning o‘zaro hamkorlik qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, harakatlar elementlarini o‘rgatish jarayoni nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki ijtimoiy va psixologik jihatlarni ham qamrab oladi. Harakatlar elementlarini o‘rgatishda qo‘llaniladigan usullar tarbiyalanuvchi bolalarni nafaqat jismoniy faoliyatga, balki ularning strategik fikrlash qobiliyatini ham rivojlantirishga qaratilgan. O‘quv jarayonida amaliyotlar orqali nazariy bilimlarni amalda qo‘llash imkoniyati yaratiladi. Bu jarayonda tarbiyalanuvchi bolalar turli xil harakatlarni bajarish orqali o‘z ko‘nikmalarini mustahkamlashadi va o‘zlariga bo‘lgan ishonchni oshiradilar. O‘qituvchilar esa, tarbiyalanuvchi bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ta’lim jarayonini moslashtirish orqali har bir o‘quvchining muvaffaqiyatini ta’minlashga harakat qilishlari zarur.

Mashg‘ulotlar davomida baholash va tahlil. Mashg‘ulotlar davomida baholash va tahlil qilish jarayoni ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘tkazilgan mashg‘ulotlar natijalarini baholash tarbiyalanuvchi bolalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlashga yordam beradi. Baholash jarayonida o‘qituvchi tarbiyalanuvchi bolalarning faoliyatini kuzatib boradi, ularning ishtirokini, qobiliyatlarini va o‘zaro aloqalarini tahlil qiladi. Bu jarayon, shuningdek, tarbiyalanuvchi bolalarning bilimlari va ko‘nikmalarini rivojlantirishda qaysi sohalarda qo‘shimcha yordam kerakligini aniqlash imkonini beradi. Tarbiyalanuvchi bolalarning rivojlanishini tahlil qilish esa, o‘z navbatida, ularning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlarini baholashda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar tarbiyalanuvchi bolalarning individual xususiyatlarini va ehtiyojlarini inobatga olib, har bir tarbiyalanuvchining rivojlanishiga mos ravishda yondashishlari lozim. Bu yondashuv orqali tarbiyalanuvchi bolalar o‘z qobiliyatlarini yanada yaxshilashlari, yangi bilimlar olishlari va o‘z maqsadlariga erishishlari uchun zarur sharoitlar yaratiladi. Shuningdek, tarbiyalanuvchi bolalarning o‘zaro munosabatlari va guruh ichidagi dinamikalarini tahlil qilish, ularning jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Umuman olganda, baholash va tahlil qilish jarayoni ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlar davomida baholash va tahlil qilish tarbiyalanuvchi bolalarning o‘zaro munosabatlari va individual rivojlanishlarini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘tkazilgan mashg‘ulotlar natijalari orqali tarbiyalanuvchi bolalarning bilim darajasi, ko‘nikmalari va o‘z-o‘zini anglash jarayonlari baholanadi. Bu jarayon nafaqat tarbiyalanuvchi bolalarning akademik muvaffaqiyatini, balki ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ham o‘z ichiga oladi. Tarbiyalanuvchi bolalarning ko‘rsatkichlarini tahlil qilish orqali ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash mumkin, bu esa ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish va optimallashtirishga yordam beradi. Shunday qilib, baholash va tahlil qilish jarayoni ta’lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Ritmik mashg‘ulotlarda harakatlar elementlarini o‘rgatish jarayoni amaliy misollar va tajribalar orqali yanada samarali amalga oshirilishi mumkin. Masalan, bolalar uchun ritmik harakatlarni o‘rgatishda musiqa bilan birga harakatlarni birlashtirish orqali ularning diqqatini jalb qilish mumkin. Bu usul yordamida bolalar musiqa ritmini tushunish va unga mos ravishda harakat qilish qobiliyatini rivojlantiradilar. Shuningdek, turli xil harakatlar to‘plamlarini birlashtirib, tarbiyalanuvchi bolalarga o‘z ijodkorliklarini ko‘rsatish imkonini beradigan mashg‘ulotlar o‘tkazish muhimdir. Bu jarayonda tarbiyalanuvchi bolalarning individual qobiliyatlari va qiziqishlari inobatga olinishi kerak.

Tajribalar davomida bolalarga harakatlarni o‘rganish uchun turli xil o‘yinlar va mashqlar taklif etilishi, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, jamoaviy o‘yinlar orqali bolalar bir-biri bilan hamkorlik qilishni va birgalikda harakat qilishni o‘rganadilar. Bu jarayon orqali ular nafaqat fizika jihatdan, balki psixologik jihatdan ham rivojlanadilar.

Shuningdek, ritmik mashg‘ulotlarda harakatlar elementlarini o‘rgatishda tarbiyalanuvchi bolalarning o‘z-o‘zini baholash imkoniyatlari yaratilishi muhimdir. Ular o‘z muvaffaqiyatlarini kuzatish va o‘z ustida ishlash orqali o‘z qobiliyatlarini yanada rivojlantirishlari mumkin. Bu jarayon ta’limni yanada jozibador va samarali qilishga xizmat qiladi. Ritmik mashg‘ulotlarda harakatlar elementlarini o‘rgatish jarayonida amaliy misollar va tajribalar muhim ahamiyatga ega. Masalan, tarbiyalanuvchi bolalarga musiqaga mos ravishda

harakat qilishni o‘rgatishda, ularning ritm sezgisi va koordinatsiyasini rivojlantirish uchun turli xil harakatlar, masalan, aylanishlar, sakrashlar va qo‘llar bilan ishlash kabilar qo‘llanilishi mumkin. Shuningdek, guruhli mashg‘ulotlar orqali tarbiyalanuvchi bolalar bir-birlarining harakatlarini kuzatib, o‘zaro munosabatlar va jamoaviy ish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishlari mumkin. Bu jarayonlar, o‘z navbatida, harakatlar elementlarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi va tarbiyalanuvchi bolalarning ijodiy salohiyatini oshiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Maqolada keltirilgan ma’lumotlar asosida, ta’lim jarayonida harakatlar va jismoniy faoliyatning o‘rni muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Tarbiyalanuvchi bolalarning jismoniy faoliyat bilan shug‘ullanishi nafaqat ularning sog‘lig‘ini mustahkamlab, balki kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, guruhli faoliyatlar orqali tarbiyalanuvchi bolalar o‘zaro munosabatlarni yaxshilab, jamoaviy ish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa, o‘z navbatida, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar shundan iboratki, ta’lim tizimida harakat va jismoniy faoliyatni yanada kengaytirish zarur. O‘qituvchilar va ta’lim muassasalari o‘quv dasturlariga jismoniy tarbiya va ijodiy faoliyatlarni qo‘shish orqali tarbiyalanuvchi bolalarning qiziqishini oshirishlari mumkin. Bundan tashqari, tarbiyalanuvchi bolalarni jismoniy faoliyatga jalb qilishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, masalan, texnologiyalardan foydalanish, o‘zaro raqobat va hamkorlikni rag‘batlantirish orqali amalga oshirilishi lozim. Shunday qilib, ta’lim jarayonida jismoniy faoliyat va ijodiy yondashuvlar bir-birini to‘ldirib, tarbiyalanuvchi bolalarning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu jarayonlar o‘z navbatida, kelajakda sog‘lom va ijtimoiy faol shaxslarning shakllanishiga yordam beradi. Maqolada keltirilgan ma’lumotlar asosida, jismoniy faoliyat va ijodiy yondashuvlarning ta’lim jarayonidagi ahamiyati ta’kidlangan. Xulosa qilish mumkinki, tarbiyalanuvchi bolalarning shaxsiy rivojlanishini ta’minlash uchun ushbu ikki omilni birlashtirish zarur. Kelajakdagi tadqiqotlar, o‘quv dasturlarida jismoniy faoliyat va ijodiy mashg‘ulotlarni yanada chuqurroq o‘rganishga qaratilishi lozim. Amaliyotda esa, o‘qituvchilar va ta’lim muassasalari, tarbiyalanuvchi bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida, interaktiv va ijodiy yondashuvlarni joriy etishlari tavsiya etiladi. Bu usullar, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 5(1), 19-22.
2. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS’PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In International Conference on Social Sciences & Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).
3. Botirxonovich, S. B. (2025). MUSIQA NAZARIYASI FANIDAN TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI. FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities., 13(7), 139-150.
4. Toshmatov, G. U. O. (2026). Musiqa ta’limi jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 7(2), 195-201.

5. Тошматов, Ғ., & Турдалиева, О. (2023). ТАЛАБАЛАРНИ МУСТАҚИЛ ИШЛАШГА ҚИЗИҚТИРИШ ОМИЛЛАРИ. Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований, 3(6), 162-166.
6. Olimjonovich, T. G., & Komiljanovna, D. G. (2022). The Importance of the Festival “East Songs” in the Introduction and Development of National Classical Music of the Peoples of the East. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 3(6), 195-199.
7. Toshmatov, G. O. (2026). Musiqa ta’limida mobil ilovalari orqali talabalar mustaqil ta’lim ta’minlash uchun texnologiyai. *Fan va ta’lim* , *7* (4), 267-273.
8. Abduraimov, S. (2024). METHODS OF USING PRACTICAL METHODS IN MUSIC CULTURE LESSONS IN HIGH SCHOOLS. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 3(6), 22-25.
9. Abduraimov, S. Z. (2024). MUSIQA TO ‘GARAKLARI ASOSIDA O ‘QUVCHILARDA MILLIY RUHIYAT TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. Inter education & global study, (5 (1)), 44-51.
10. Erdonov, S. B., Maxmudov, A. V., Abduraimov, O. S., Allamurotov, A. L., Mavlanov, B. J., & Mamatkasimov, O. T. (2023). On Reserves of Hippophae rhamnoides L. Fruit on the Territory of the Zarafshan National Nature Park of Uzbekistan. American Journal of Plant Sciences, 14, 946-954.
11. Asrakulova, A. (2025). ECONOMIC VIEWS OF ABU NASR FORABI. Инновационные исследования в науке, 4(2), 65-68.
12. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research, 3(2), 212-214.
13. Asrakulova, A. (2025, February). HISTORICAL-PHILOSOPHICAL AND PUBLIC ADMINISTRATION ISSUES IN NIZAMULMULK’S “SIYOSATNOMA”. In Международная конференция академических наук (Vol. 4, No. 2, pp. 85-88).
14. Jurayeva, G. (2025). TALABALARNING O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK MAHORATLARINI OSHIRISHDA USTOZ-SHOGIRD AN’ANALARINING O‘RNI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 535538.
15. Jurayeva, G. (2024). MUSIQA FANIDA XALQ CHOLG‘ULARINI O‘RGATISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Universal Science Perspectives International Scientific Practical Journal, 1(1).
16. Jo‘Rayeva, G. Z. Q. (2026). STEM yondashuvi asosida musiqa nazariyasi ta’limini rivojlantirish yo ‘llari. Science and Education, 7(2), 169-174.
17. Akhmedov, B. (2026, February). THE ROLE OF MUSIC IN THE FORMATION OF PERSONALITY. In International Conference on Social Sciences & Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 72-76).
18. Akhmedov, B. (2026, February). TECHNICAL AND EXPRESSIVE ASPECTS OF THE CONDUCTING APPARATUS. In International Conference on Social Sciences & Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 68-71).
19. Ahmedov, B. S. (2026). Umumta’lim maktablari musiqa darslarida musiqa tinglash jarayonining metodik asoslari. Science and Education, 7(2), 182-187.
20. Tajiboyev, E. (2025). O ‘ZBEK MILLIY QADRIYATLARINING TARIXIY MEROSI VA ZAMONAVIY JAMIYATDAGI O ‘RNI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3).

21. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. Развитие и инновации в науке, 4(2), 13-16
22. Tajiboyev, E. M. (2026). Scientific and pedagogical foundations of developing the skills of listening to national music in higher education system. Science and Education, 7(1), 1038-1043.
23. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). O ‘quvchilarning STEAM ta’lim texnologiyalarini qo ‘llash asosida muammolarni yechish ko ‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi. Science and Education, 7(2), 157-161.
24. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqiy mashg ‘ulotlar orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi. Science and Education, 7(3), 388-391.
25. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqa ta’limida STEM texnologiyalari va milliy musiqa integratsiyasi. Science and Education, 7(3), 392-395.
26. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi yo ‘nalishi talabalarida ritmik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari. Science and Education, 7(1), 960-965.
27. Odilova, G. (2025). MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA BOLALAR BILAN ISHLASHDA MULOQOT TEXNOLOGIYASIDA. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 367-370.
28. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi orqali bolaga emotsional yondashish tendensiyalari. Science and Education, 7(2), 162-168.
29. Gaziyev, J. J. (2021). STYLISTIC FEATURES OF THE WORK OF FRANZ JOSEPH HAYDN. In АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ (pp. 215-217).
30. JURAKHONOVICH, G. J., & KARIMBERDIEVICH, R. K. Renewing the System of the Country and the Role and Significance of Art and Culture in Today’s New Level of Modernization in Our Life. JournalNX, 6(05), 7-9.

O‘ZBEK MILLIY QADRIYATLARINI O‘RGATISHNING TARIXIY-DAVIY MODELI VA UNI OLIY TA’LIM JARAYONIGA TATBIQ ETISH METODIKASI

Abdullayev Zafarbek G‘aybullyevich
Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti decani

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarga o‘zbek milliy qadriyatlarining tarixiy shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy mazmunini o‘rgatishning tarixiy-davriy modeli hamda uni ta’lim jarayoniga tatbiq etish metodikasi yoritilgan. Milliy qadriyatlarni faqat tayyor ma’lumotlarni o‘zlashtirish asosida emas, balki tarixiy manbalarni tahlil qilish, voqea-hodisalar o‘rtasidagi uzviylikni aniqlash, qiyoslash, dalillash va mustaqil xulosa chiqarish asosida o‘rgatish taklif etiladi. Maqolada “Tarixiy vaqt chizig‘i”, “Qadriyatlar xaritasi”, “Tarixiy manba laboratoriyasi”, “Tarixiy dalil–xulosa”, “Muammoli tarixiy vaziyat”, “Aqliy tarixiy xarita” kabi innovatsion metodlardan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyat, tarixiy yondashuv, tarixiy-davriy model, oliy ta’lim, tarixiy manba, innovatsion metod, tarixiy tafakkur, milliy o‘zlik, talaba, metodika.

ИСТОРИКО-ДИДАКТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРЕПОДАВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЗБЕКИСТАНА И МЕТОДИКА ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье освещена историко-периодическая модель обучения студентов в высших учебных заведениях историческому формированию, развитию и современному содержанию узбекских национальных ценностей, а также методика ее применения в образовательном процессе. Предлагается обучение национальным ценностям не только на основе усвоения готовой информации, но и на основе анализа исторических источников, установления преемственности между событиями, сравнения, аргументации и самостоятельного вывода. “Статьей” “” “” “” “” раскрывает возможности использования инновационных методов, таких как “исторические хроники”, "таблица значений", "исторический источник лаборатория", "историческое доказательство–резюме", "проблемная историческая ситуация", "психическое историческая карта".

Ключевые слова: национальная ценность, исторический подход, историко-периодическая модель, высшее образование, исторический ресурс, инновационный метод, историческое мышление, национальная идентичность, студент, методология.

HISTORICAL-DIVINE MODEL OF TEACHING NATIONAL VALUES OF UZBEKISTAN AND METHODOLOGY OF ITS APPLICATION TO THE HIGHER EDUCATION PROCESS

Abstract. This article presents a historical-periodic model for teaching students the historical formation, development, and modern content of Uzbek national values in higher education institutions, as well as a methodology for applying it to the educational process. It is proposed to teach national values not only based on the assimilation of ready-made

information, but also based on the analysis of historical sources, the identification of the continuity between events, comparison, proof, and independent conclusions. The article reveals the possibilities of using innovative methods such as "Historical Timeline", "Value Map", "Historical Source Laboratory", "Historical Evidence-Conclusion", "Problem Historical Situation", "Mental Historical Map".

Key words: national value, historical approach, historical-period model, higher education, historical source, innovative method, historical thinking, national identity, student, methodology.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning milliy o‘zlikni anglashi, tarixiy xotira va madaniy merosga munosabatini shakllantirish oliy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda ularni faqat ma’naviy-axloqiy tushunchalar sifatida taqdim etish yetarli emas. Talaba qadriyatning qachon, qanday ijtimoiy sharoitda shakllanganini, uning tarixiy taraqqiyot jarayonida qanday o‘zgarishlarga uchraganini va bugungi jamiyat hayotidagi ahamiyatini anglay olishi zarur.

Shu nuqtayi nazardan, milliy qadriyatlarni o‘rgatishda tarixiy yondashuv alohida metodik ahamiyat kasb etadi. Tarixiy yondashuv qadriyatni tayyor tushuncha sifatida emas, balki muayyan tarixiy sharoit, ijtimoiy ehtiyoj, madaniy tajriba va avlodlar davomiyligi mahsuli sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Mazkur yondashuvning muhim jihati shundaki, talaba tarixiy voqeani yodlab qoluvchi emas, balki qadriyatlarning tarixiy mazmunini tahlil qiluvchi, manbalarni qiyoslovchi va xulosa chiqaruvchi faol subyektga aylanadi.

Tadqiqotning metodik g‘oyasi milliy qadriyatlarni “tarixiy davr – qadriyat mazmuni – tarixiy manba – talaba faoliyati – zamonaviy talqin” ketma-ketligida o‘rgatishga asoslandi.

Milliy qadriyatlarning tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda davriylik muhim metodik vosita hisoblanadi. Chunki qadriyatlarning mazmuni turli tarixiy davrlarda o‘ziga xos shaklda namoyon bo‘lgan.

Taklif etilayotgan model quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Ijtimoiy ehtiyoj - tarixiy davr - qadriyat mazmuni - tarixiy manba - innovatsion metod - talaba faoliyati - tahlil va baholash - zamonaviy xulosa.

1-jadval.

O‘zbek milliy qadriyatlarini o‘rgatishning tarixiy-davriy modeli

Tarixiy davr	Asosiy qadriyat yo‘nalishi	O‘rganiladigan manbalar	Talaba faoliyati
Qadimgi davr	jamoaviylik, tabiatga munosabat, mehnat, urf-odat	arxeologik va yozma manbalar	aniqlash, qiyoslash
Islom va ilk o‘rta asrlar	ilm, ma’rifat, axloq, adolat	ilmiy-falsafiy va diniy-ma’rifiy manbalar	tahlil qilish
Temuriylar davri	ilm-fan, bunyodkorlik,	tarixiy asarlar, ilmiy meros	dalillash

	davlat boshqaruvi, adolat		
Xonliklar davri	mahalla, oila, urf-odat, hunarmandchilik	tarixiy hujjatlar, adabiy manbalar	qiyoslash
Jadidchilik va mustamlaka davri	ma’rifat, milliy o‘zlik, ozodlik, taraqqiyot	jadid matbuoti va asarlari	muammoli tahlil
Sovet davri	milliy madaniyatning saqlanishi va o‘zgarishi	tarixiy hujjatlar, xotiralar	tanqidiy baholash
Mustaqillik davri	milliy tiklanish, tarixiy xotira, vatanparvarlik	qonunchilik va zamonaviy manbalar	umumlashtirish

Ushbu modelning asosiy afzalligi shundaki, talaba milliy qadriyatlarni alohida-alohida faktlar sifatida emas, balki tarixiy davomiylik va o‘zgarishlar tizimi sifatida o‘zlashtiradi.

Tarixiy-davriy modelni amaliyotga joriy etishda an’anaviy bayon metodining o‘zi yetarli emas. Talabaning izlanishi, tarixiy dalil bilan ishlashi va mustaqil xulosa chiqarishini ta’minlaydigan innovatsion metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

1. “Tarixiy vaqt chizig‘i” metodi. Mazkur metod orqali talabalar milliy qadriyatlarning tarixiy rivojlanishini vaqt ketma-ketligida joylashtiradilar.

Masalan: qadimgi davr - O‘rta asrlar - Temuriylar davri - Xonliklar davri - Jadidchilik - Sovet davri - Mustaqillik davri.

Har bir davr uchun talabalar:

- asosiy qadriyatni aniqlaydi;
- tarixiy manbani tanlaydi;
- qadriyatning mazmunini izohlaydi;
- uning keyingi davrga ta’sirini ko‘rsatadi.

Natijada tarixiy tafakkur va sabab-oqibat aloqalarini aniqlash ko‘nikmasi rivojlanadi.

2. “Qadriyatlar xaritasi” metodi. Talabalarga markazda “O‘zbek milliy qadriyatlari” tushunchasi beriladi. Undan quyidagi yo‘nalishlar ajratiladi:

ilm-ma’rifat – oila – mahalla – mehmondo‘stlik – kattaga hurmat – kichikka izzat – mehnatsevarlik – adolat – vatanparvarlik – tabiatga munosabat.

Talabalar har bir qadriyatning tarixiy ildizlarini aniqlab, tegishli davr va manbalar bilan bog‘laydilar.

Bu metod qadriyatlarning bir-biri bilan bog‘liqligini ko‘rishga yordam beradi.

3. “Tarixiy manba laboratoriyasi” metodi. Mazkur metodda talabalarga tarixiy hujjat, ilmiy asar, adabiy manba, xotira yoki boshqa tarixiy dalil beriladi.

Talaba quyidagi savollarga javob beradi:

1. Manba qaysi davrga tegishli?
2. Unda qaysi qadriyat ifodalangan?

3. Muallif qadriyatga qanday munosabat bildirgan?
4. Manbaning tarixiy ahamiyati nimada?
5. Ushbu qadriyat bugungi kunda qanday namoyon bo‘lmoqda?

Bu usul talabani tayyor xulosani qabul qilishdan ko‘ra, dalil asosida xulosa chiqarishga yo‘naltiradi.

Oliy ta’lim jarayoniga tatbiq etish bosqichlari. Tarixiy-davriy modelni ta’lim jarayoniga joriy etish uch bosqichda amalga oshirilishi mumkin.

1-bosqich – tarixiy yo‘naltirish. O‘qituvchi mavzuning tarixiy chegaralarini belgilaydi, asosiy davrlar va qadriyat yo‘nalishlarini taqdim etadi.

Asosiy metodlar: vaqt chizig‘i, aqliy xarita, savol-javob.

2-bosqich – manbaviy-tahliliy faoliyat. Talabalar tarixiy manbalar bilan mustaqil yoki guruhda ishlaydilar. Qadriyatlarning tarixiy mazmuni aniqlanadi.

Asosiy metodlar: tarixiy manba laboratoriyasi, keys, tarixiy dalil–xulosa, muammoli vaziyat.

3-bosqich - zamonaviy talqin. Talabalar o‘rganilgan qadriyatlarning bugungi jamiyatdagi ahamiyatini aniqlaydilar.

Asosiy metodlar: munozara, loyiha, taqdimot, refleksiya.

Natijada o‘quv jarayoni quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi:

Tarixiy ma’lumot - tarixiy manba - tahlil - qiyoslash - baholash - zamonaviy talqin - shaxsiy xulosa.

Amaliy mashg‘ulot namunasi.

Mavzu: Jadidchilik harakatida milliy qadriyatlarning ifodalanishi.

Muammoli topshiriq: “Jadidlarning ma’rifatparvarlik faoliyatini faqat ta’lim-tarbiya harakati sifatida baholash mumkinmi yoki unda milliy qadriyatlarni tiklash va rivojlantirish g‘oyasi ham mavjudmi?”

Talabalar 3 guruhga ajratiladi:

1-guruh – “Manbashunoslar”. Jadidlarning tarixiy manbalarini tahlil qiladi.

2-guruh – “Tahlilchilar”. Manbalarda aks etgan milliy qadriyatlarni aniqlaydi.

3-guruh – “Zamonaviy talqin”. Aniqlangan qadriyatlarning bugungi ta’limdagi ahamiyatini izohlaydi.

Modelda talaba o‘quv materialining passiv qabul qiluvchisi emas, balki tarixiy manbani o‘rganuvchi, dalillarni qiyoslovchi, qadriyatning tarixiy mazmunini aniqlovchi va zamonaviy ahamiyatini izohlovchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, innovatsion metodlardan foydalanish tarixiy materialni o‘zlashtirishni faol jarayonga aylantiradi. Ayniqsa, “Tarixiy manba laboratoriyasi”, “Tarixiy dalil–xulosa” va “Muammoli tarixiy vaziyat” metodlari talabalarning tarixiy fikrlashini rivojlantirish uchun samarali vosita bo‘la oladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, o‘zbek milliy qadriyatlarini oliy ta’limda o‘rgatishda tarixiy-davriy yondashuv talabalarda milliy qadriyatlarning kelib chiqishi, shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy mazmuni haqida yaxlit ilmiy tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Shu asosda tarix ta’limining mazmuni faqat tarixiy bilimlarni berish bilan cheklanmay, talabaning milliy qadriyatlarni anglash, tahlil qilish, baholash va zamonaviy hayot bilan bog‘lash kompetensiyasini shakllantirishga yo‘naltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
4. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
5. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997.
6. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. – Paris: UNESCO, 2016.

KOMBINATORIK YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY-METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI: SARALASH, MODELLASHTIRISH VA YECHIM ALGORITMLARI

Xusanova Feruza Zoxidjonovna,
Namangan davlat pedagogika instituti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
feruza.xusanova81@mail.com
ORCID- ID: 0009-0002-1300-6623

Annotatsiya. Mazkur maqolada kombinatorik yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasi tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy e’tibori bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik faoliyatida uchraydigan ko‘pvariantli vaziyatlarni tahlil qilish, mavjud metodik imkoniyatlarni saralash, ularning o‘zaro bog‘liqligini modellashtirish va muayyan pedagogik vaziyat uchun maqbul yechim algoritmini ishlab chiqishga qaratilgan. Kombinatorik yondashuvning metodik imkoniyatlari matematik mazmundagi kombinatorik topshiriqlar bilan cheklanmay, o‘qituvchining kasbiy faoliyatida metod, vosita, topshiriq, tashkiliy shakl va baholash usullarini maqsadga muvofiq birlashtirish mexanizmi sifatida talqin etilgan. Maqolada “saralash – modellashtirish – yechim algoritmini tanlash – amaliy qo‘llash – refleksiv baholash” ketma-ketligi asosida kasbiy-metodik kompetentlikni rivojlantirishning metodik mexanizmi yoritilgan. Shuningdek, kombinatorik yondashuvning bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarida tahliliy, kreativ, variativ, loyihalash va refleksiv faoliyatni rivojlantirishdagi imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: kombinatorik yondashuv, kasbiy-metodik kompetentlik, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi, saralash, modellashtirish, yechim algoritmi, variativ loyihalashtirish, pedagogik vaziyat, metodik faoliyat, kombinatorik topshiriq, kreativ fikrlash, refleksiya.

Kirish

Ta’lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuniga ham yangi talablarni qo‘ymoqda. Bugungi bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi faqat o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda takrorlaydigan mutaxassis emas, balki pedagogik vaziyatni mustaqil tahlil qila oladigan, turli metodik imkoniyatlarni baholaydigan, ularning maqbul variantlarini tanlaydigan, ta’lim jarayonini loyihalaydigan va kutilmagan vaziyatlarda asoslangan qaror qabul qila oladigan mutaxassis sifatida tayyorlanishi zarur. O‘zbekiston ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan strategik hujjatlarda ham ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan [1; 2].

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim natijasini faqat bilimlar hajmi bilan emas, balki o‘zlashtirilgan bilimlardan real kasbiy vaziyatlarda foydalanish qobiliyati bilan bog‘laydi. I.A. Zimnyaya kompetensiyani shaxsning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirishga

tayyorligini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma, munosabat va tajribaning integrallashgan majmui sifatida talqin qiladi [3]. A.V. Xutorskoy esa kompetensiyaviy yondashuvda ta’lim oluvchining bilimlarni muayyan faoliyat vaziyatida qo‘llash qobiliyatiga alohida urg‘u beradi [4]. Mazkur nazariy qarashlar bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligini ham faqat bilim berish asosida emas, balki faoliyatga yo‘naltirilgan metodik topshiriqlar orqali shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra ko‘pvariantli jarayondir. Biror mavzuni o‘qitishning yagona usuli mavjud emas. O‘qituvchi darsning maqsadi, o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi, yosh xususiyatlari, o‘quv materiali mazmuni va mavjud didaktik resurslarga qarab turli metodik yechimlardan foydalanadi. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishda uning muqobil variantlarni ko‘ra olishi va ular orasidan eng maqbulini tanlashi muhim kasbiy sifat sifatida qaralishi lozim.

F.Z. Xusanovaning tadqiqotlarida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish mazmuni, uning metodik xususiyatlari va kompetentlikni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari alohida tadqiq etilgan [5]. Muallifning kombinatorik masalalarni yechish metodikasiga oid izlanishlarida esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kombinatorik fikrlashini shakllantirish, masalalarni tahlil qilish, ularni modellashtirish va yechimga olib boruvchi usullarni tanlash masalalariga e’tibor qaratilgan [6].

Mazkur ilmiy qarashlardan kelib chiqib, kombinatorik yondashuvni bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy-metodik faoliyatiga tatbiq etish uchun uning asosiy operatsiyalarini pedagogik faoliyat mazmuni bilan uyg‘unlashtirish zarur. Bunda saralash, modellashtirish va yechim algoritmini tanlash jarayonlari kasbiy-metodik kompetentlikni rivojlantirishning o‘zaro bog‘langan mexanizmlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Asosiy qism

Kombinatorik yondashuv tushunchasining mazmuni, avvalo, mavjud elementlardan muayyan shartlar asosida turli variantlar hosil qilish, ularni taqqoslash va zarur holatda maqbul variantni aniqlash bilan tavsiflanadi. Matematik nuqtayi nazardan kombinatorik masalalar obyektlarni tanlash, joylashtirish, guruhlash va ularning mumkin bo‘lgan variantlarini aniqlash bilan bog‘liq. G.Polya masalani yechish jarayonida muammoni tushunish, yechim rejasini tuzish, uni amalga oshirish va natijani tekshirishni muhim bosqichlar sifatida ko‘rsatadi [7]. Mazkur mantiqiy ketma-ketlik pedagogik faoliyatga tatbiq etilganda bo‘lajak o‘qituvchining metodik qaror qabul qilish jarayonini ham izchil tashkil etish imkonini beradi.

Kasbiy-metodik faoliyatda kombinatorik yondashuv o‘qituvchining bir nechta metodik elementlarni shunchaki qo‘shishi emas, balki ularni muayyan pedagogik maqsadga muvofiq holda birlashtirishi bilan tavsiflanadi. Masalan, boshlang‘ich sinf matematika darsida yangi tushunchani shakllantirish uchun muammoli vaziyat, amaliy topshiriq, ko‘rgazmali model, didaktik o‘yin va refleksiv savollardan foydalanish mumkin. Ushbu vositalarning qaysi biri va qanday ketma-ketlikda qo‘llanishi esa ta’lim maqsadi hamda o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, kombinatorik yondashuv asosida kasbiy-metodik kompetentlikni rivojlantirish metodikasining mazmunini uchta asosiy faoliyat turi – **saralash, modellashtirish va yechim algoritmini tanlash** asosida tashkil etish mumkin.

Saralash jarayoni bo‘lajak o‘qituvchining mavjud pedagogik va metodik imkoniyatlarni aniqlashi hamda ulardan zarurlarini ajratib olishini anglatadi. Bunda talaba muayyan pedagogik vaziyatni o‘rganadi, muammoning mohiyatini aniqlaydi va unga taalluqli metodik vositalarni belgilaydi. Saralash jarayonida metod, vosita yoki topshiriqning o‘zini tanlashdan ko‘ra, uning aynan muayyan vaziyatga mosligi muhim hisoblanadi.

Masalan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish maqsad qilingan bo‘lsa, bo‘lajak o‘qituvchi muammoli savol, ijodiy topshiriq, kichik guruhlarda ishlash, didaktik o‘yin va o‘z-o‘zini baholash usullaridan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rib chiqadi. Biroq ushbu vositalarning barchasini bir vaqtning o‘zida qo‘llash shart emas. Ularning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinib, maqsadga eng moslari ajratib olinadi.

Saralash jarayoni bo‘lajak o‘qituvchida tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. U metodik vositalarni “yaxshi” yoki “yomon” sifatida umumiy baholashdan ko‘ra, ularning muayyan pedagogik sharoitdagi samaradorligini baholashga o‘rganadi. Bu esa kasbiy-metodik kompetentlikning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi.

F.Z. Xusanovaning kombinatorik masalalarni yechish metodikasiga bag‘ishlangan tadqiqotida ham masalani yechishga kirishishdan oldin uning shartini tahlil qilish, obyektlar va ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash hamda tegishli yechim usulini tanlash zarurligi asoslangan [6]. Ushbu metodik mantiqni pedagogik faoliyatga ko‘chirish natijasida “pedagogik vaziyat – metodik imkoniyat – saralash – yechim” zanjiri shakllanadi.

Modellashtirish esa saralangan metodik elementlarni o‘zaro bog‘lash va ularning yaxlit pedagogik tizimdagi o‘rnini aniqlash jarayonidir. Pedagogik modellashtirish o‘qituvchiga ta’lim jarayonining alohida elementlarini emas, balki ularning o‘zaro ta’sirini ko‘rish imkonini beradi. Bunda maqsad, mazmun, metod, vosita, faoliyat, nazorat va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik asosiy o‘ringa chiqadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi uchun metodik model yaratish jarayoni ayniqsa muhimdir. Chunki u kelgusidagi kasbiy faoliyatida har bir darsni ma’lum darajada loyihalashi va vaziyatga mos ravishda qayta tashkil etishi kerak. O‘.Q. Tolipov va M. Usmonboyevalarning pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirishga oid qarashlarida ham ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari va natijalari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlash muhimligi ko‘rsatiladi [8].

Kombinatorik yondashuv asosida modellashtirishning o‘ziga xos jihati modelning variativligidadir. Ya’ni bir xil pedagogik maqsadga turli metodik modellar orqali erishish mumkin. Masalan, o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun bir holatda “savol-javob + matn tahlili + qayta hikoyalash” modeli, boshqa holatda “muammoli savol + guruhli ish + ijodiy topshiriq + refleksiya” modeli samarali bo‘lishi mumkin.

F.Z. Xusanovaning kombinatorik yondashuv asosida kasbiy-metodik faoliyatni variativ loyihalashtirishga oid tadqiqotida aynan muqobil metodik variantlarni shakllantirish va ulardan pedagogik maqsadga mos keladiganini tanlash imkoniyatlari yoritilgan [9]. Mazkur yondashuv bo‘lajak o‘qituvchini tayyor metodik qolipdan foydalanishdan ko‘ra, pedagogik vaziyatga mos metodik modelni mustaqil yaratishga yo‘naltiradi.

Kombinatorik yondashuvning navbatdagi muhim elementi – **yechim algoritmini tanlash**dir. Algoritm muayyan pedagogik vazifani hal etishga yo‘naltirilgan harakatlarning mantiqiy ketma-ketligini ifodalaydi. Bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik vaziyatni anglaganidan so‘ng, unga qanday tartibda ta’sir ko‘rsatish kerakligini aniqlashi lozim.

Mazkur jarayonni quyidagi mantiqiy ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: pedagogik vaziyatni aniqlash, muammoni tahlil qilish, maqsadni belgilash, metodik imkoniyatlarni aniqlash, ularni saralash, muqobil modellarni ishlab chiqish, yechim variantlarini taqqoslash, maqbul algoritmni tanlash, amaliyotda sinab ko‘rish, natijani baholash va zarur hollarda metodik yechimni qayta ishlab chiqish.

Bunday algoritmik yondashuv bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik faoliyatini tartibga soladi. Biroq algoritmni qat’iy va o‘zgarmas ko‘rsatma sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas. Chunki pedagogik jarayon o‘zgaruvchan bo‘lib, har bir sinf, har bir o‘quvchi va har bir ta’limiy vaziyat o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shuning uchun algoritm moslashuvchan va variativ xarakterga ega bo‘lishi lozim.

Kombinatorik yondashuvning ushbu jihati kasbiy-metodik kompetentlikning kreativ komponenti bilan bevosita bog‘liq. A.H. Schoenfeld matematik masalalarni yechishda strategiyani tanlash, mavjud imkoniyatlardan foydalanish va yechim jarayonini nazorat qilishning muhimligini ta’kidlaydi [10]. Pedagogik faoliyatda ham o‘qituvchi turli strategiyalar orasidan vaziyatga mosini tanlaydi va zarurat tug‘ilganda uni o‘zgartiradi.

Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilariga beriladigan metodik topshiriqlar ham birgina to‘g‘ri javobni talab qiluvchi reproduktiv topshiriqlardan farq qilishi lozim. Ularda bir nechta metodik yechim variantlarini ishlab chiqish, ularni taqqoslash va tanlangan variantni dalillar asosida himoya qilish imkoniyati bo‘lishi kerak.

Masalan, talabaga quyidagi pedagogik vaziyatni taklif etish mumkin: “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematika darsidagi faolligi pasaydi. O‘qituvchi o‘quvchilarni faol ishtirok etishga jalb qilish uchun qanday metodik yechimlardan foydalanishi mumkin?”

Talaba ushbu vaziyat uchun didaktik o‘yin, muammoli ta’lim, guruhli ish, amaliy topshiriq, musobaqa elementi yoki raqamli interaktiv vositalardan foydalanishni taklif qilishi mumkin. Keyingi bosqichda esa u ushbu variantlarning qaysi kombinatsiyasi mazkur vaziyat uchun maqbul ekanini asoslaydi.

Shunday topshiriq orqali talaba bir vaqtning o‘zida pedagogik vaziyatni tahlil qilish, metodik imkoniyatlarni saralash, model yaratish, yechim algoritmini tanlash va qarorini asoslash faoliyatini amalga oshiradi. Demak, bitta kombinatorik-metodik topshiriq kasbiy-metodik kompetentlikning bir nechta komponentlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Kombinatorik yondashuvni boshlang‘ich ta’limning turli fanlari metodikasiga integratsiyalash ham mumkin. Matematika ta’limida kombinatorik masalalar, daraxtsimon modellar, jadval va sxemalar asosida ishlash; ona tili va o‘qish savodxonligida matn bilan ishlash metodlarini turli kombinatsiyalarda qo‘llash; tabiiy fanlarda kuzatish, tajriba va modellashtirishni uyg‘unlashtirish; tarbiya jarayonida munozara, rolli o‘yin, muammoli vaziyat va refleksiv topshiriqlardan foydalanish bunga misol bo‘la oladi.

Bunday integratsiya bo‘lajak o‘qituvchining metodik bilimlarini alohida fanlar doirasida emas, balki umumiy kasbiy faoliyat kontekstida shakllantirish imkonini beradi. Natijada talaba bir fandagi metodik qaror qabul qilish tajribasini boshqa fanlarni o‘qitish jarayoniga ham ko‘chira boshlaydi.

Kasbiy-metodik kompetentlikning rivojlanishida refleksiya ham alohida ahamiyatga ega. Talaba ishlab chiqqan metodik modelini amaliyotda qo‘llaganidan so‘ng uning natijalarini tahlil qilishi, tanlangan yechimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashi hamda keyingi faoliyat

uchun xulosalar chiqarishi lozim. Bu jarayon kombinatorik yondashuvning yakuniy emas, balki keyingi metodik izlanishga olib boruvchi bosqichi hisoblanadi.

Shu asosda kombinatorik yondashuvning metodik siklini quyidagicha ifodalash mumkin: pedagogik vaziyatni anglash, imkoniyatlarni saralash, metodik modelni shakllantirish, yechim algoritmini tanlash, amaliy qo‘llash, natijani baholash va refleksiv takomillashtirish.

Mazkur siklning afzalligi shundaki, unda o‘qituvchi faoliyati tayyor bilimni qo‘llash bilan yakunlanmaydi. Aksincha, natija keyingi metodik qaror uchun yangi boshlang‘ich nuqtaga aylanadi. Shu tariqa bo‘lajak o‘qituvchida uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorlik shakllanadi.

Kombinatorik yondashuv asosida kasbiy-metodik kompetentlikning rivojlanishini kognitiv, operatsion, kreativ-variativ va refleksiv yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin. Kognitiv yo‘nalishda talaba metod va texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini anglaydi. Operatsion yo‘nalishda u mavjud vositalarni pedagogik vaziyatga moslashtiradi. Kreativ-variativ yo‘nalishda yangi metodik kombinatsiyalarni yaratadi. Refleksiv yo‘nalishda esa o‘z qarorlarining samaradorligini baholab, ularni takomillashtiradi.

F.Z. Xusanovaning kombinatorik yondashuvning didaktik imkoniyatlariga oid tadqiqotida ham mazkur yondashuv bo‘lajak o‘qituvchining mustaqil fikrlashi, muqobil yechimlarni izlash va kasbiy-metodik faoliyatni takomillashtirish imkoniyatlari bilan bog‘langan [11]. Ushbu qarashlarni rivojlantirgan holda, kombinatorik yondashuvni kasbiy-metodik kompetentlikni shakllantirishning umumiy metodik mexanizmi sifatida qo‘llash mumkin.

Shunday qilib, kombinatorik yondashuv asosida tashkil etilgan metodik tayyorgarlik bo‘lajak o‘qituvchida “bitta vazifa – bitta yechim” tarzidagi reproduktiv fikrlashdan “bitta vazifa – bir nechta ehtimoliy yechim – maqbul variantni tanlash” tarzidagi produktiv va kreativ fikrlashga o‘tishni ta’minlaydi. Bu esa zamonaviy boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy-metodik kompetentligini mazmunan boyitadi.

Xulosa

Kombinatorik yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish pedagogik ta’limning mazmunini amaliy, variativ va faoliyatga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuvning asosiy qiymati kombinatorik masalalarni yechish ko‘nikmasini shakllantirish bilangina chegaralanmay, balki bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik vaziyatlarda muqobil metodik imkoniyatlarni ko‘ra olishi, ularni saralashi, o‘zaro bog‘lashi, modellashtirishi va maqbul yechimni tanlash qobiliyatini rivojlantirishida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar asosida kombinatorik yondashuvning metodik mexanizmini “saralash – modellashtirish – yechim algoritmini tanlash – amaliy qo‘llash – refleksiv baholash” ketma-ketligida tashkil etish maqsadga muvofiq degan xulosaga kelish mumkin. Saralash bosqichida pedagogik vaziyat uchun zarur metodik imkoniyatlar aniqlanadi. Modellashtirish bosqichida ushbu imkoniyatlar o‘zaro bog‘lanib, yaxlit metodik tizimga keltiriladi. Yechim algoritmini tanlash orqali pedagogik faoliyatning izchilligi ta’minlanadi. Amaliy qo‘llash jarayonida ishlab chiqilgan yechim sinovdan o‘tkaziladi, refleksiv baholash orqali esa uning samaradorligi aniqlanadi.

Mazkur jarayonning muhim xususiyati uning variativligidir. Bo‘lajak o‘qituvchi muayyan pedagogik vaziyatga bitta tayyor javobni izlash o‘rniga bir nechta muqobil yechimlarni ishlab chiqadi, ularni taqqoslaydi va pedagogik maqsadga eng mos variantni tanlaydi. Natijada uning kasbiy mustaqilligi, kreativ fikrlashi, metodik loyihalash qobiliyati va asoslangan pedagogik qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Xusanova F.Z.ning kasbiy-metodik kompetentlik, kombinatorik masalalarni yechish, kombinatorik yondashuvning didaktik imkoniyatlari hamda kasbiy-metodik faoliyatni variativ loyihalashtirishga oid tadqiqotlari ushbu ilmiy yo‘nalishning nazariy-metodik asoslarini boyitadi [5; 6; 9; 11]. Mazkur tadqiqotlar bilan uyg‘unlikda qaralganda, saralash, modellashtirish va yechim algoritmlaridan foydalanish kombinatorik yondashuvni bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltiruvchi amaliy mexanizmga aylantirish imkonini beradi.

Umuman olganda, kombinatorik yondashuv bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishda integrativ xarakterga ega bo‘lib, unda tahliliy, kreativ, operatsion, variativ va refleksiv faoliyatlar o‘zaro uyg‘unlashadi. Shu bois mazkur yondashuvni pedagogik oliy ta’limning metodika fanlari mazmuniga, amaliy mashg‘ulotlarga, pedagogik amaliyotga hamda mustaqil ta’lim topshiriqlariga tizimli ravishda integratsiyalash bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34–42.
4. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении: научно-методическое пособие. – Москва: Эйдос, 2013.
5. Xusanova F.Z. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish mazmuni va metodik xususiyatlari. –2026. CIENCE TIME, *4*(8/1), 21-23.
https://www.uzresearchers.com/index.php/stj/article/view/7091
6. Xusanova F.Z. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarida kombinatorik masalalarni yechish metodikasini shakllantirish. (2026). *SCIENCE TIME*, *4*(8/1),24-27. https://www.uzresearchers.com/index.php/stj/article/view/7092
7. Polya G. How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method. – Princeton: Princeton University Press, 2004.
8. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
9. Xusanova F.Z. Kombinatorik yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik faoliyatini variativ loyihalashtirish metodikasi. – 2026. –

Социальные науки в современном мире, *5*(19), 25-31. https://www.in-academy.uz/index.php/ZDIF/article/view/56575

10. Schoenfeld A.H. Mathematical Problem Solving. – Orlando: Academic Press, 1985.
11. Xusanova F.Z. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishda kombinatorik yondashuvning didaktik imkoniyatlari. – 2026. – *Наука и инновации*, *4*(70), 74-80. https://www.in-academy.uz/index.php/SI/article/view/56573
12. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
13. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
14. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017.
15. Xusanova F.Z. Boshlang‘ich ta’limda kombinatorika elementlarini yechish usullari // Research Focus International Scientific Journal. – 2025. – 19-iyun. – DOI: 10.5281/zenodo.15693911.

4-SINF ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING BOG‘LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK MODELI

Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna
Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limning 4-sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishning nazariy-metodologik va amaliy-metodik asoslari tahlil qilingan. Bog‘lanishli nutqning lingvistik, psixologik va pedagogik mohiyati yoritilib, uning mantiqiy tafakkur, kommunikativ kompetensiya hamda og‘zaki va yozma nutq madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni asoslangan. An’anaviy reproduktiv yondashuvning cheklovlari aniqlanib, fikrlash, tushunish, tahlil va xulosa bosqichlarini yagona kognitiv jarayon sifatida talqin qiluvchi, nutqiy, lingvistik va pragmatik kompetensiyalarni konsentrik tizimda uyg‘unlashtiruvchi didaktik model taklif etilgan. Shuningdek, harvard, cambridge, helsinki, stanford va tokio universitetlarining metodik yondashuvlarini 4-sinf ona tili ta’limiga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bog‘lanishli nutq, ona tili ta’limi, boshlang‘ich sinf, kommunikativ kompetensiya, reproduktiv yondashuv, refleksiya, didaktik model, interfaol metodlar.

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические и практико-методические основы развития связной речи учащихся на уроках родного языка в 4-м классе начальной школы. Раскрываются лингвистическая, психологическая и педагогическая сущность связной речи и обосновывается её роль в формировании логического мышления, коммуникативной компетентности, а также культуры устной и письменной речи. Выявлены ограничения традиционного репродуктивного подхода. Предложена дидактическая модель, в которой этапы мышления, понимания, анализа и вывода трактуются как единый когнитивный процесс, а речевая, лингвистическая и прагматическая компетенции объединяются в концентрическую систему. Кроме того, рассмотрены возможности адаптации методических подходов университетов harvard, cambridge, helsinki, stanford и токийского университета к обучению родному языку в 4-м классе.

Ключевые слова: связная речь, обучение родному языку, начальная школа, коммуникативная компетентность, репродуктивный подход, рефлексия, дидактическая модель, интерактивные методы.

Abstract. This article analyses the theoretical, methodological and practical foundations of developing coherent speech in grade 4 pupils during mother tongue lessons in primary education. It clarifies the linguistic, psychological and pedagogical nature of coherent speech and substantiates its role in shaping logical thinking, communicative competence, and the culture of oral and written speech. The limitations of the traditional reproductive approach are identified. The article proposes a didactic model that treats the stages of thinking, comprehension, analysis and conclusion as a single cognitive process and integrates speech, linguistic and pragmatic competences into a concentric system. It also examines the possibilities

of adapting the methodological approaches of harvard, cambridge, helsinki, stanford and the university of tokyo to grade 4 mother tongue instruction.

Keywords: coherent speech, mother tongue education, primary school, communicative competence, reproductive approach, reflection, didactic model, interactive methods.

KIRISH

Global-lashuv va axborotlashuv sharoitida o‘quvchining fikrini aniq, izchil va mantiqiy ifodalay olishi zamonaviy ta’limning ustuvor natijalaridan biri hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiya endilikda alohida o‘quv fani doirasidagi ko‘nikma emas, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvi, mustaqil fikrlashi va hayot davomida o‘qishi uchun zarur umumiy asos sifatida qaralmoqda. Ona tili darslari bu jarayonda markaziy o‘rin tutadi: ular til birliklarini o‘zlashtirish bilan cheklanmay, ularni amaliy nutq faoliyatida to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llash ko‘nikmasini ham shakllantirishi lozim.

O‘zbekistonda ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, jumladan PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish o‘quvchilarning o‘qish va matnni tushunish savodxonligiga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirdi. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (PF-5712, 2019-yil 29-aprel) va ta’lim sohasiga oid boshqa me’yoriy hujjatlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilaydi.

Shunga qaramay, amaliyotda o‘quvchilarning fikrni izchil bayon etishdagi qiyinchiliklari saqlanib qolmoqda: matnni tushunsa-da, uni mantiqiy ketma-ketlikda qayta ifodalay olmaslik, bog‘lovchi vositalardan o‘rinli foydalanmaslik, fikrni xulosaga olib bora olmaslik kuzatiladi. Bundan tashqari, raqamli muhitning kengayishi bolalarning jonli og‘zaki muloqotga va yozma bayonga ehtiyojini kamaytirayotgani ham yangi metodik yondashuvlarni talab etmoqda.

4-sinf ona tili darslarida bog‘lanishli nutqni rivojlantirishning didaktik modelini asoslash va uning metodik ta’minotini ishlab chiqishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1) bog‘lanishli nutq tushunchasining mohiyatini aniqlash;

2) mavjud amaliyotning kuchli va zaif jihatlarini tahlil qilish;

3) xorijiy ilg‘or tajribalarni milliy ta’lim kontekstiga moslashtirish imkoniyatlarini baholash;

4) nutqni rivojlantirish bosqichlari va metodikasini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bog‘lanishli nutq deganda fikrni uzluksiz, mantiqan bog‘lab, to‘liq gap va bir necha gapdan iborat matn shaklida ifodalay olish qobiliyati tushuniladi. Bu qobiliyat faqat til vositalarini bilishni emas, balki hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini anglash, o‘zgalar nutqini idrok etish va undan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. Shu ma’noda bog‘lanishli nutq lingvistik, kognitiv va kommunikativ komponentlarning birligi sifatida namoyon bo‘ladi.

Nazariy asos sifatida L.S.Vygotskiyning til va tafakkur birligi, nutqning ijtimoiy muhit orqali shakllanishi haqidagi qarashlari olindi. Milliy pedagogik an’anada Abdulla Avloniyning nutq madaniyatini shaxs axloqi va tarbiyasi bilan bog‘lovchi g‘oyalari muhim o‘rin tutadi: nutqning aniqligi va odobi shaxsning ichki olamini aks ettiradi, tilni o‘rganish esa faqat grammatikani

bilish emas, balki fikrlash va madaniyatni egallashdir. O‘zbek metodistlarining tadqiqotlarida matn ustida ishlash, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bog‘lanishli nutqni rivojlantirishning samarali vositalari sifatida e’tirof etiladi.

4-sinf ona tili darslarida nazariy tahlil, qiyosiy-tahliliy usul, pedagogik amaliyotni o‘rganish va didaktik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil davomida mavjud ishlarda nutq rivojlantirishning bosqichli fikrlash, tushunish, tahlil va xulosa mexanizmlari hamda ularning didaktik ta’minoti alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o‘rganilmagani aniqlandi; ayniqsa, ona tili darslarida bog‘lanishli nutqni o‘stirish muammosi ko‘proq o‘qish darslari doirasida ko‘rilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

An’anaviy tizimda nutq rivojlantirish asosan reproduktiv mashqlarga tayangan: o‘quvchilar namuna matn asosida qayta hikoyalash, savolga javob berish yoki yod olish orqali mashq qilgan, o‘qituvchi esa markaziy shaxs bo‘lib qolgan. Muloqot bir tomonlama kechgan, javoblar ko‘pincha bir xil andozada bo‘lgan. Natijada fikrlash, tushunish, tahlil va xulosa chiqarish bosqichlari nutqiy kompetensiyalar bilan funksional bog‘lanmagan va o‘quvchilarda mustaqil asoslash hamda bahs yuritish ko‘nikmalari yetarli shakllanmagan. Reproduktiv usul boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishda o‘z o‘rniga ega bo‘lsa-da, yagona usul sifatida qo‘llanilganda ijodiy va analitik fikrlashni cheklaydi.

Maqolada mazkur cheklovlarni bartaraf etishga qaratilgan model asoslandi. Uning ilmiy yangiligi shundaki, fikrlash, tushunish, tahlil va xulosa bosqichlari yagona kognitiv jarayon sifatida talqin qilinadi hamda nutqiy, lingvistik va pragmatik kompetensiyalarning funksional aloqadorligi asosida konsentrik tizimga joylashtiriladi. Nutq rivoji til birliklarini o‘zlashtirishning emas, balki ongli tafakkur faoliyatining mahsuli sifatida qaraladi. Model uch o‘zaro bog‘liq tamoyilga tayanadi:

1. Ijodiy va analitik fikrlashni shakllantirish bitta to‘g‘ri javobga ega bo‘lmagan ochiq muammoli nutq topshiriqlari (masalan, voqeani turli nuqtai nazardan tahlil qilib, har bir pozitsiyani dalillar bilan asoslash);
2. Hamkorlikdagi dialogli faoliyat juftlik va kichik guruhlarda umumiy nutqiy mahsulot yaratishga yo‘naltirilgan haqiqiy kommunikativ vazifalar;
3. Akmeologik jihatlarni namoyon qilish dinamikasi har bir o‘quvchining nutq profilini aniqlash orqali uning kuchli tomonlariga ijodiy fikrlash, mantiqiy asoslash, tasviriy ifoda yoki dialogni boshqarish tayanib, qolgan yo‘nalishlarni bosqichma-bosqich rivojlantirish.

Modelning dars bosqichlaridagi didaktik imkoniyatlari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan.

Bosqich	**Didaktik imkoniyat**	**Natija**
Motivatsiya	Muammoli vaziyat	Qiziqish uyg‘onadi
Tushunish	Savol-javob, INSERT	Mazmun anglanadi
Tahlil	Klaster, jadval	Mantiqiy bog‘lanish shakllanadi
Yaratish	Ijodiy yozuv	Bog‘lanishli nutq rivojlanadi
Refleksiya	Baholash mezoni	Ongli xulosa paydo bo‘ladi

Boshlang‘ich sinflarda bog‘lanishli nutqni rivojlantirish izchil, bosqichma-bosqich tashkil etiladi.

1. **Tayyorlov bosqichi.** Erkin fikr bildirishga imkon beradigan xavfsiz nutqiy muhit yaratiladi, mavzuga qiziqish uyg‘otiladi, mavzuga oid 5–10 ta asosiy so‘z tanlanib, lug‘at faollashtiriladi (ma’no izohi, sinonim va antonim topish, gap tuzish). Rasm asosidagi suhbatlar, “So‘z zanjiri” kabi o‘yinlar va juftlikdagi qisqa muloqotlar nutqiy faollikni oshiradi. Bu bosqichda o‘quvchi mavzu mazmuni, zarur so‘z va iboralar bilan tanishib, so‘zlashishga ruhiy jihatdan tayyor bo‘ladi.
2. **Shakllantirish bosqichi.** Izchil va mantiqiy gaplar hamda yaxlit matn tuzish ko‘nikmalari rivojlantiriladi; og‘zaki va yozma nutq o‘zaro bog‘liq holda, ya’ni og‘zaki bayon bosqichma-bosqich yozma shaklga ko‘chirilib o‘rgatiladi. Reja asosida matn tuzish, matnni qisqartirib yoki kengaytirib qayta hikoyalash, bog‘lovchi vositalar (*va, ammo, chunki, natijada, shunday qilib*) yordamida sabab, natija va taqqoslash munosabatlarini ifodalash mashq qilinadi.
3. **Refleksiya va tahlil bosqichi.** O‘quvchilar “Men nima dedim?”, “Fikrim tushunarli bo‘ldimi?”, “Qanday yaxshilash mumkin?” kabi savollar orqali o‘z nutqini baholaydi, bu esa o‘z-o‘zini nazorat qilish va mustaqil tahlil ko‘nikmasini shakllantiradi.
4. **Mustahkamlash bosqichi.** Og‘zaki va yozma nutq tahlil qilinib, kamchiliklar aniqlanadi va tuzatish yo‘llari ko‘rsatiladi; mavzuga mos so‘z tanlash va ifodali nutq vositalaridan foydalanish takomillashtiriladi.
5. **Ijodiy bosqich.** O‘quvchilar hikoya, bayon va insho janrlarida shaxsiy munosabat va tajribasini ifodalaydi; ijodiy ishlar refleksiya orqali tanqidiy baholanadi.
6. **Uzluksizlik va takrorlash bosqichi.** Shakllangan ko‘nikmalar har bir yangi mavzuda amaliy qo‘llanib, izchil mustahkamlanadi.

Pedagogik muhitga qo‘yiladigan muhim talab shundaki, o‘qituvchi o‘quvchining xatosiz gapirishidan ko‘ra fikr bildirishini qadrlaydi, xatolarga “keling, birgalikda tuzatamiz” yondashuvi bilan munosabatda bo‘ladi. Bu motivatsiyaning pasayishi kabi keng tarqalgan muammoning oldini oladi.

Tadqiqotda Harvard, Cambridge, Helsinki, Stanford va Tokio universitetlarining metodik yondashuvlari 4-sinf ona tili ta’limi kontekstiga moslashtirildi. Moslashtirishning asosiy mezoni ularning o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlariga muvofiqligi va nutqiy faollikni oshirish salohiyati edi.

Universitet	**Yondashuv**	**4-sinfda qo‘llanilishi**
Harvard (AQSh)	Keys-stadi metodi	Chalkash hikoyalangan voqea tahlil qilinib, guruhlar nutqdagi kamchiliklarni (tartibsizlik, bog‘lovchilar yo‘qligi, bosh fikr yo‘qligi) aniqlaydi va voqeani to‘g‘ri qayta tuzadi
Cambridge (Buyuk Britaniya)	Tutorial (kichik guruh) tizimi	3–4 kishilik guruhlar rasmlar seriyasi asosida har bir a’zoning ishtirokida yaxlit matn tuzadi
Helsinki (Finlandiya)	Hodisaga asoslangan fanlararo yondashuv	“Bahor keldi” mavzusida ona tili, tabiat, musiqa va tasviriy san’at vazifalari

		bog‘lanib, nutq hayotiy zaruriyat sifatida idrok etiladi
Stanford (AQSh)	Dizayn-fikrlash (Design Thinking)	Besh bosqichda nutqni rejalashtirish; “Mini-podkast” (1 daqiqalik nutq) va tengdoshlar tomonidan baholash
Tokio (Yaponiya)	Kaizen (doimiy takomillashtirish)	“Nutq daftari”: 1-hafta — 3 gapli matn, 2-hafta — 5 gap va bog‘lovchilar, 3-hafta — reja asosidagi matn

Ushbu yondashuvlarning umumiy jihati o‘quvchining faol subyekt sifatida ishtirok etishi, nutqning real vaziyat va hamkorlik asosida shakllantirilishi hamda doimiy refleksiyadir. Bu ularni O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limiga moslashtirish uchun asos bo‘ladi.

Bog‘lanishli nutqni rivojlantirishda matn ustida ishlash, qayta hikoyalash, interfaol metodlar, produktiv va ijodiy topshiriqlar, og‘zaki va yozma nutq mashqlari tizimi samarali vosita sifatida asoslandi. Mashqlar tizimi bosqichlarga muvofiq tabaqalashtirildi: birinchi bosqichda asosan analitik-tahliliy mashqlar, ikkinchi bosqichda analitik, sintaktik va konstruktiv mashqlar uyg‘un holda, uchinchi bosqichda esa konstruktiv mashqlar qo‘llanildi. Bundan tashqari, 4-sinf ona tili darsliklaridagi matnlar asosida onlayn platformalar uchun maxsus topshiriqlar ishlab chiqildi, bu esa raqamli ta’lim muhitida nutqiy faoliyatni davom ettirish imkonini beradi.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, taklif etilgan model an’anaviy yondashuvdan ikki jihatdan farq qiladi. Birinchidan, nutq rivoji mazmuniy va mashqiy tizim sifatida emas, balki kognitiv-pragmatik integratsiya asosida, blok-sxema va algoritmik ketma-ketlik shaklida tashkil etiladi. Ikkinchidan, har bir bosqichda o‘quvchining nutqiy faoliyati aniq didaktik vazifa va refleksiya mezonlari bilan bog‘lanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi. Birinchidan, bog‘lanishli nutq o‘quvchining fikrlash jarayoni, tilni ongli o‘zlashtirishi va muloqot qobiliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uni rivojlantirish ona tili ta’limining markaziy vazifalaridan biridir. Ikkinchidan, reproduktiv yondashuv yagona usul sifatida qo‘llanilganda mustaqil va mantiqiy nutq shakllanishini yetarli ta’minlamaydi. Uchinchidan, fikrlash, tushunish, tahlil va xulosa bosqichlarini yagona kognitiv jarayon sifatida birlashtiruvchi, ijodiy-analitik fikrlash, hamkorlikdagi dialog va akmeologik yondashuvga asoslangan didaktik model nutq rivojlantirishning tizimli mexanizmini ta’minlaydi. To‘rtinchidan, xorijiy yetakchi universitetlar tajribasini yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirish metodik vositalar doirasini boyitadi. Beshinchidan, bosqichma-bosqich tashkil etilgan mashqlar tizimi va onlayn platformalar uchun ishlab chiqilgan topshiriqlar o‘qituvchilar amaliyotida qo‘llanishi mumkin.

Keyingi tadqiqotlar uchun modelning samaradorligini miqdoriy ko‘rsatkichlar (nazorat va tajriba sinflari natijalari) asosida baholash istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

3. Babayiğit, S., Roulstone, S., & Wren, Y. (2021). Linguistic comprehension and narrative skills predict reading ability: A 9-year longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology, 91*, 148–168.
4. Donolato, E., Toffalini, E., Rogde, K., Nordahl-Hansen, A., Lervåg, A., Norbury, C., & Melby-Lervåg, M. Oral language interventions can improve language outcomes in children with neurodevelopmental disorders: A systematic review and meta-analysis. *Campbell Systematic Reviews, 19*(4), 2023 y. e1368.
5. Favot, K., Carter, M., & Stephenson, J.. The effects of oral narrative intervention on the narratives of children with language disorder: A systematic literature review. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 33*(4), 2021 y. 489–536.
6. Gillam, S. L., Vaughn, S., Roberts, G., Capin, P., Fall, A.-M., Israelsen-Augenstein, M., Holbrook, S., Wada, R., Hancock, A., Fox, C., Dille, J., Magimairaj, B. M., & Gillam, R. B. Improving oral and written narration and reading comprehension of children at-risk for language and literacy difficulties: Results of a randomized clinical trial. *Journal of Educational Psychology, 115*(1), 2023 y. 99–117.
7. Petersen, D. B., Staskowski, M., Spencer, T. D., Foster, M. E., & Brough, M. P. The effects of a multitiered system of language support on kindergarten oral and written language: A large-scale randomized controlled trial. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 53*(1), 2022 y. 44–68.
8. Pico, D. L., Hessling Prahl, A., Biel, C. H., Peterson, A. K., Biel, E. J., Woods, C., & Contesse, V. A. Interventions designed to improve narrative language in school-age children: A systematic review with meta-analyses. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 52*(4), 2021 y. 1109–1126.
9. Spencer, T. D., & Petersen, D. B. (2020). Narrative intervention: Principles to practice. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 51*(4), 1081–1096.
10. Stanford University. Teaching Writing and Communication in the Digital Age. – Stanford: Stanford University Press, 2021.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING TAJRIBA-SINOV NATIJALARI VA SAMARADORLIGI

Abdulxayev Abduvoxid Abdulbori o‘g‘li
Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
Email: abdulxayevabduvoxid2025@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-1230-5801

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodikaning tajriba-sinov jarayoni, diagnostik mezonlari, pedagogik shart-sharoitlari va kutiladigan samaradorlik ko‘rsatkichlari ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot kreativ pedagogika fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tizimli qo‘llashga asoslanadi. Metodikaning mazmunida kompetensiyaviy, aksiologik, faoliyatga yo‘naltirilgan, shaxsga yo‘naltirilgan, kreativ, refleksiv va portfolio yondashuvlar o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanadi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy kompetensiya, kreativ pedagogika, tajriba-sinov, pedagogik metodika, mezon, indikator, diagnostika, samaradorlik, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiya, portfolio.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-АПРОБАЦИОННОЙ РАБОТЫ ПО МЕТОДИКЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: В статье научно-методически анализируются процесс экспериментально-апробационной работы, диагностические критерии, педагогические условия и показатели эффективности методики, направленной на развитие профессиональных компетенций будущих учителей. Исследование основывается на системном применении современных педагогических подходов в процессе преподавания дисциплины «Креативная педагогика». В содержании методики интегрированно применяются компетентностный, аксиологический, деятельностный, личностно-ориентированный, креативный, рефлексивный и портфолио-подходы.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональная компетенция, креативная педагогика, экспериментально-апробационная работа, педагогическая методика, критерий, индикатор, диагностика, эффективность, компетентностный подход, рефлексия, портфолио.

RESULTS AND EFFECTIVENESS OF THE EXPERIMENTAL APPROBATION OF THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS

Abstract: This article provides a scientific and methodological analysis of the experimental approbation process, diagnostic criteria, pedagogical conditions, and expected effectiveness indicators of a methodology aimed at developing the professional competencies of future teachers. The study is based on the systematic application of modern pedagogical approaches in the teaching process of the subject “Creative Pedagogy”. The methodology integrates

competency-based, axiological, activity-oriented, learner-centered, creative, reflective, and portfolio approaches.

Keywords: future teacher, professional competency, creative pedagogy, experimental approbation, pedagogical methodology, criterion, indicator, diagnostics, effectiveness, competency-based approach, reflection, portfolio.

Zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchini faqat nazariy bilimlarni egallagan mutaxassis sifatida emas, balki pedagogik vaziyatlarni tahlil qila oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan, innovatsion texnologiyalarni tanlaydigan, o‘z faoliyatini refleksiv baholaydigan va ta’lim oluvchining individual ehtiyojlarini hisobga oladigan kompetent mutaxassis sifatida tayyorlash ustuvor vazifalardan biridir. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga oid konseptual hujjatlarda ham pedagogik ta’lim sifatini oshirish, o‘quv reja va dasturlarini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish va professional pedagog kadrlar tayyorlashga alohida e’tibor qaratilgan [1].

Mazkur yo‘nalishning dolzarbligi 2026-yilda O‘zbekistonda pedagogik ta’limni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, boshlang‘ich va uzluksiz pedagogik rivojlanishni o‘zaro bog‘lash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar bilan hamohangdir. UNESCOning 2026-yilgi tahlilida O‘zbekistonda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlarida tadqiqotga asoslangan tayyorgarlik, sinfdagi pedagogik izlanish va kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish zarurligi qayd etilgan [2].

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish bir martalik o‘quv natijasi emas, balki bilim, ko‘nikma, qadriyat, motivatsiya, amaliy tajriba va refleksiyaning uzviy rivojlanishini taqozo etuvchi dinamik jarayondir. Shu sababli uning samaradorligini faqat nazariy test natijalari bilan baholash yetarli emas. Kompetensiya real pedagogik vaziyatlarda namoyon bo‘ladigan integrativ sifat sifatida qaralishi, diagnostika esa faoliyat mahsuli, kuzatuv, amaliy topshiriq, portfolio, o‘z-o‘zini baholash va ekspert bahosini qamrab olishi lozim.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida rivojlantirish samaradorligini aniqlashga qaratilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari, belgilangan maqsad va vazifalar, ishlab chiqilgan pedagogik model hamda metodik ta’minotning amaliy samaradorligini aniqlashga yo‘naltirildi. Tajriba-sinov jarayonini tashkil etishda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, pedagogik faoliyatga motivatsiyasi, nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyati, pedagogik muammolarni hal etish, kommunikativ hamkorlik qilish va o‘z faoliyatini refleksiv baholash imkoniyatlari kompleks ravishda hisobga olindi.

Tajriba-sinov ishlarining mazmuni zamonaviy pedagogik yondashuvlar-kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga yo‘naltirilgan, integrativ, refleksiv va innovatsion yondashuvlar uyg‘unligiga asoslandi. Mazkur yondashuvlar orqali bo‘lajak o‘qituvchining faqat nazariy bilimlarini oshirish emas, balki ularni real pedagogik vaziyatlarda mustaqil qo‘llash, muammoli vaziyatlarga yechim topish, ta’lim jarayonini loyihalashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda o‘z kasbiy faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga ustuvor ahamiyat berildi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda maqsadning aniqligi, bosqichma-bosqichlik, tizimlilik, izchillik, obyektivlik, diagnostik yo‘naltirilganlik, nazorat va tajriba guruhlari

natijalarini qiyosiy tahlil qilish tamoyillariga amal qilindi. Bunda tajriba guruhlarida ishlab chiqilgan metodik tizim asosida mashg‘ulotlar tashkil etilib, nazorat guruhlarida esa amaldagi an’anaviy ta’lim mazmuni asosida o‘quv jarayoni davom ettirildi.

Yakuniy natijalarni taqqoslash orqali zamonaviy pedagogik yondashuvlarning bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari aniqlandi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari o‘zaro uzviy bog‘langan aniqlovchi, shakllantiruvchi va yakuniy-nazorat bosqichlari asosida tashkil etildi.

Birinchi bosqich - aniqlovchi bosqich. Mazkur bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarining boshlang‘ich holati o‘rganildi. Buning uchun diagnostik topshiriqlar, anketa-so‘rovnomalar, suhbatlar, testlar, kuzatuv, o‘z-o‘zini baholash va amaliy topshiriqlardan foydalanildi. Diagnostika jarayonida talabalarning kasbiy motivatsiyasi, pedagogik bilimlari, amaliy faoliyatga tayyorgarligi, kommunikativ qobiliyatlari, innovatsion faoliyatga munosabati va refleksiv ko‘nikmalari aniqlandi.

Aniqlovchi bosqichning asosiy maqsadi tajriba va nazorat guruhlarining boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini aniqlash hamda ular o‘rtasida tajriba boshlanishidan oldin sezilarli tafovut mavjud yoki mavjud emasligini belgilashdan iborat bo‘ldi. Olingan dastlabki natijalar keyingi shakllantiruvchi bosqich uchun metodik asos vazifasini bajardi.

Tadqiqot ishining tajriba-sinov ishlari maqsad va vazifalari quyidagicha belgilab olindi:

1. “Kreativ pedagogika” fani mazmunini aks ettiruvchi o‘quv-me’yoriy hujjatlarni o‘rganish va tahlil qilish orqali, fanni o‘qitishda innovatsion-tizimli yondashuvni qo‘llash muammolarini nazariy jihatdan o‘rganish va amaldagi holatini tahlil qilish;
2. Pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid kompetentligini shakllanganlik darajasini aniqlash;
3. Tajriba-sinov ishlarida ishtirok etayotgan nazorat va tajriba guruhlarida “Kreativ pedagogika” fanini mavzularini innovatsion tizimli yondashuv asosida o‘qitishda metodik tavsiyalar, yo‘l-yo‘riqlar ishlab chiqish hamda amalda joriy etish.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida rivojlantirish samaradorligini aniqlashga qaratilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari, belgilangan maqsad va vazifalar, ishlab chiqilgan pedagogik model hamda metodik ta’minotning amaliy samaradorligini aniqlashga yo‘naltirildi. Tajriba-sinov jarayonini tashkil etishda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, pedagogik faoliyatga motivatsiyasi, nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyati, pedagogik muammolarni hal etish, kommunikativ hamkorlik qilish va o‘z faoliyatini refleksiv baholash imkoniyatlari kompleks ravishda hisobga olindi.

Tajriba-sinov ishlarining mazmuni zamonaviy pedagogik yondashuvlar-kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga yo‘naltirilgan, integrativ, refleksiv va innovatsion yondashuvlar uyg‘unligiga asoslandi. Mazkur yondashuvlar orqali bo‘lajak o‘qituvchining faqat nazariy bilimlarini oshirish emas, balki ularni real pedagogik vaziyatlarda mustaqil qo‘llash, muammoli vaziyatlarga yechim topish, ta’lim jarayonini loyihalashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda o‘z kasbiy faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga ustuvor ahamiyat berildi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda maqsadning aniqligi, bosqichma-bosqichlik, tizimlilik, izchillik, obyektivlik, diagnostik yo‘naltirilganlik, nazorat va tajriba guruhlari

natijalarini qiyosiy tahlil qilish tamoyillariga amal qilindi. Bunda tajriba guruhlarida ishlab chiqilgan metodik tizim asosida mashg‘ulotlar tashkil etilib, nazorat guruhlarida esa amaldagi an’anaviy ta’lim mazmuni asosida o‘quv jarayoni davom ettirildi.

Yakuniy natijalarni taqqoslash orqali zamonaviy pedagogik yondashuvlarning bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari aniqlandi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari o‘zaro uzviy bog‘langan aniqlovchi, shakllantiruvchi va yakuniy-nazorat bosqichlari asosida tashkil etildi.

Birinchi bosqich - aniqlovchi bosqich. Mazkur bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarining boshlang‘ich holati o‘rganildi. Buning uchun diagnostik topshiriqlar, anketa-so‘rovnomalar, suhbatlar, testlar, kuzatuv, o‘z-o‘zini baholash va amaliy topshiriqlardan foydalanildi. Diagnostika jarayonida talabalarning kasbiy motivatsiyasi, pedagogik bilimlari, amaliy faoliyatga tayyorgarligi, kommunikativ qobiliyatlari, innovatsion faoliyatga munosabati va refleksiv ko‘nikmalari aniqlandi.

Aniqlovchi bosqichning asosiy maqsadi tajriba va nazorat guruhlarining boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini aniqlash hamda ular o‘rtasida tajriba boshlanishidan oldin sezilarli tafovut mavjud yoki mavjud emasligini belgilashdan iborat bo‘ldi. Olingan dastlabki natijalar keyingi shakllantiruvchi bosqich uchun metodik asos vazifasini bajardi.

Tadqiqot ishining tajriba-sinov ishlari maqsad va vazifalari quyidagicha belgilab olindi:

1. “Kreativ pedagogika” fani mazmunini aks ettiruvchi o‘quv-me’yoriy hujjatlarni o‘rganish va tahlil qilish orqali, fanni o‘qitishda innovatsion-tizimli yondashuvni qo‘llash muammolarini nazariy jihatdan o‘rganish va amaldagi holatini tahlil qilish;
2. Pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid kompetentligini shakllanganlik darajasini aniqlash;
3. Tajriba-sinov ishlarida ishtirok etayotgan nazorat va tajriba guruhlarida “Kreativ pedagogika” fanini mavzularini innovatsion tizimli yondashuv asosida o‘qitishda metodik tavsiyalar, yo‘l-yo‘riqlar ishlab chiqish hamda amalda joriy etish.

Tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarining boshlang‘ich darajasini aniqlash maqsadida diagnostik so‘rovnoma va amaliy-vaziyatli topshiriqlar majmuasi ishlab chiqildi. Mazkur diagnostik topshiriqlarda bo‘lajak o‘qituvchilarga real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlar taqdim etilib, ulardan muammoni aniqlash, vaziyatni pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish, maqbul yechimni tanlash, pedagogik qaror qabul qilish va o‘z qarorini asoslash talab etildi.

Shuningdek, topshiriqlar orqali talabalarning nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq eta olish darajasi, pedagogik muloqotga kirishish, ta’lim jarayonini loyihalashtirish, talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, innovatsion metod va texnologiyalarni tanlash hamda o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish qobiliyatlari baholandi.

Diagnostika natijalarini baholashda kasbiy kompetensiyalarning tarkibiy komponentlari o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqildi. Jumladan, motivatsion-qadriyatli, kognitiv-nazariy, amaliy-faoliyatli, kommunikativ va refleksiv mezonlar asosida respondentlarning kasbiy kompetensiyalari shakllanganlik darajasi aniqlandi. Har bir mezon bo‘yicha tegishli indikatorlar ishlab chiqilib, ularning namoyon bo‘lish darajasi belgilangan baholash mezonlari asosida aniqlab borildi.

Dastlabki diagnostika natijalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari yuqori, o‘rta va past darajalarga ajratildi. Mazkur natijalar tajriba-sinovning keyingi - shakllantiruvchi bosqichini tashkil etishda boshlang‘ich diagnostik baza vazifasini bajardi. Tajriba guruhlarida zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan metodik tizim izchil joriy etilib, nazorat guruhlarida amaldagi ta’lim mazmuni asosida mashg‘ulotlar davom ettirildi.

Shu tariqa, tajriba-sinovning dastlabki diagnostika bosqichida aniqlangan holat keyingi bosqichda amalga oshirilgan pedagogik ta’sir natijalarini “boshlang‘ich holat – shakllantiruvchi ta’sir – yakuniy holat” tizimida qiyosiy baholash imkonini berdi. Bu esa zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonining bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qildi.

1-jadval

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini aniqlashga oid vaziyatli so‘rovnoma

№	Vaziyat	Vaziyatga huquqiy/pedagogik yechim variantlari
1	Individual yondashuv. Sinfdagi bir o‘quvchi mavzuni boshqa o‘quvchilarga qaraganda sekinroq o‘zlashtirmoqda. Siz qanday yo‘l tutasiz?	A) Unga qo‘shimcha vaqt va individual topshiriqlar beraman. B) Uni boshqa o‘quvchilardan ajratib qo‘yaman. C) Faqat uyga ko‘proq vazifa beraman. D) Mavzuni tushunmagani uchun bahosini pasaytiraman.
2	Muammoli ta’lim. Dars davomida o‘quvchilar yangi mavzu bo‘yicha turli fikrlarni bildirishdi va yagona xulosaga kela olishmadi. Siz nima qilasiz?	A) Muammoni o‘zim tushuntirib, tayyor xulosani beraman. B) O‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, muammoni mustaqil tahlil qilishga yo‘naltiraman. C) Munozarani to‘xtataman. D) Faqat darslikdagi javobni qabul qilaman.
3	Hamkorlikda o‘qitish. Guruhli topshiriq vaqtida ayrim o‘quvchilar faol qatnashmayapti. Sizning harakatingiz qanday bo‘ladi?	A) Faqat faol o‘quvchilar bilan ishlayman. B) Faol bo‘lmagan o‘quvchilarni baholamayman. C) Guruhdagi har bir o‘quvchiga aniq vazifa va mas’uliyat taqsimlayman. D) Guruh ishini bekor qilaman.
4	Raqamli pedagogika. Dars mavzusini yaxshiroq tushuntirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati mavjud. Siz qanday yo‘l tutasiz?	A) Texnologiyadan faqat vaqt o‘tkazish uchun foydalanaman. B) Mavzuga mos interaktiv platforma, video yoki elektron resursdan maqsadli foydalanaman. C) Texnologiyadan umuman foydalanmayman. D) O‘quvchilarga faqat telefon orqali topshiriq beraman.
5	Formativ baholash. O‘quvchi topshiriqni bajardi, ammo ayrim xatolarga yo‘l qo‘ydi. Siz qanday munosabat bildirasiz?	A) Faqat xatosini ko‘rsatib, bahosini pasaytiraman. B) Ishini umuman qabul qilmayman. C) Xatolarini tahlil qilib, to‘g‘ri yechimga yo‘naltiruvchi fikr-mulohaza beraman. D) Xatolariga e’tibor bermayman.
6	Inklyuziv ta’lim. Sinfda ta’lim olishda qo‘shimcha yordamga	A) Uni barcha topshiriqlardan ozod qilaman. B) Uning imkoniyatlarini hisobga olib,

	ehtiyoji bo‘lgan o‘quvchi mavjud. Siz qanday pedagogik yondashuvni tanlaysiz?	moslashtirilgan topshiriqlar va qo‘llab-quvvatlash usullaridan foydalanaman. C) Uni boshqa sinfga o‘tkazishni taklif qilaman. D) Faqat ota-onasidan yordam talab qilaman.
7	Kreativ pedagogika. O‘quvchilar darsdagi an’anaviy topshiriqlarga qiziqish bildirmayapti. Siz nima qilasiz?	A) Topshiriqlar sonini ko‘paytiraman. B) O‘quvchilarni jazolayman. C) Muammoli vaziyat, loyiha, o‘yin, ijodiy topshiriq kabi faol metodlardan foydalanaman. D) Darsni faqat ma’ruza shaklida davom ettiraman.
8	Kommunikativ kompetensiya. O‘quvchi dars davomida sizning fikringizga qo‘shilmasligini ochiq bildirdi. Siz qanday yo‘l tutasiz?	A) Uning fikrini darhol noto‘g‘ri deb e’lon qilaman. B) Fikrini tinglab, dalillar asosida muhokama tashkil qilaman. C) O‘quvchini gapirishdan to‘xtataman. D) Uning bahosini pasaytiraman.
9	Loyihaviy ta’lim. O‘quvchilarga mustaqil loyiha topshirig‘i berildi, ammo ular ishni qanday tashkil etishni bilishmayapti. Siz nima qilasiz?	A) Loyihani o‘rniga o‘zim bajarib beraman. B) Loyiha topshirig‘ini bekor qilaman. C) Maqsad, bosqichlar, resurslar va kutilayotgan natijalarni tushuntirib, o‘quvchilarni mustaqil faoliyatga yo‘naltiraman. D) Faqat tayyor namunani ko‘chirib kelishni topshiraman.
10	Refleksiv kompetensiya. Dars yakunida rejalashtirilgan natijalarga to‘liq erishilmaganini sezdingiz. Siz qanday harakat qilasiz?	A) Barcha aybni o‘quvchilarga yuklayman. B) Darsni tahlil qilib, qaysi metodlar samarali yoki samarasiz bo‘lganini aniqlayman va keyingi darsni takomillashtiraman. C) Vaziyatga e’tibor bermayman. D) Faqat darslikni o‘zgartiraman.

Natijani baholash tizimi:

Javob turi	Ball
To‘g‘ri va asosli javob	3 ball
Qisman to‘g‘ri javob	2 ball
Noto‘g‘ri javob	1 ball
Darajalari	
Ballar	*Daraja*
26–30 ball	Yuqori
20–25 ball	O‘rta
24–14 ball	Past

Mazkur vaziyatli so‘rovnoma bo‘lajak o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik vaziyatlarda kasbiy bilim va ko‘nikmalarini amaliy qo‘llay olish, pedagogik jihatdan maqbul qaror qabul qilish, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish hamda kasbiy-refleksiv kompetensiyalarini namoyon eta olish darajasini kompleks baholash imkonini beradi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida maxsus mezon va baholash ko‘rsatkichlari tizimi ishlab chiqildi. Mazkur mezonlar bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik bilimlarni o‘zlashtirishi, zamonaviy pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishi, ta’lim jarayonida

samarali pedagogik qarorlar qabul qilishi, innovatsion pedagogik texnologiya va metodlardan maqsadli foydalanishi hamda o‘z faoliyatini refleksiv baholash imkoniyatlarini kompleks aniqlashga xizmat qildi.

Baholash tizimi motivatsion-qadriyatli, kognitiv-pedagogik, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholash mezonlari asosida ishlab chiqilib, har bir mezon bo‘yicha yuqori, o‘rta va past darajalar hamda ularga mos ko‘rsatkichlar belgilab olindi (2-jadvalga qarang). Mazkur mezon va ko‘rsatkichlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining samaradorligini aniqlash, tajriba-sinov natijalarini qiyosiy tahlil qilish hamda kasbiy tayyorgarlik darajasidagi o‘zgarishlarni baholash imkonini berdi.

2-jadval

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari shakllanganlik darajasini aniqlash mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalari

Mezonlar	Ko‘rsatkichlar	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
Motivatsion-qadriyatli mezon	Kasbiy faoliyatga qiziqish; pedagogik kasbga ijobiy munosabat; o‘z kasbiy rivojlanishiga intilish; zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llashga ehtiyoj	Pedagogik kasbga barqaror qiziqadi, kasbiy rivojlanishga intiladi, zamonaviy yondashuvlarning ahamiyatini anglaydi va ularni amaliy faoliyatida qo‘llashga yuqori darajada intiladi.	Pedagogik kasbga qiziqishi mavjud, biroq kasbiy rivojlanish va zamonaviy yondashuvlardan foydalanish ehtiyoji doimiy emas.	Pedagogik kasbga qiziqishi sust, kasbiy rivojlanishga ehtiyoji yetarli shakllanmagan, zamonaviy yondashuvlardan foydalanishga intilishi past.
Kognitiv-pedagogik mezon	Pedagogik bilimlar; zamonaviy ta’lim texnologiyalari va metodlarini bilish; pedagogik vaziyatlarni tushunish; raqamli pedagogika bo‘yicha bilimlar	Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, metod va texnologiyalarni chuqur biladi, ularning mazmuni va qo‘llash shartlarini to‘g‘ri tushuntira oladi hamda turli pedagogik vaziyatlarda bilimlarini	Asosiy pedagogik yondashuv va metodlarni biladi, biroq ularni tanlash va qo‘llashda ayrim qiyinchiliklarga duch keladi.	Pedagogik yondashuv va metodlar haqidagi bilimlari cheklangan, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llashda sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi.

		mustaqil qo‘llaydi.		
Amaliy-faoliyatli mezon	Darsni loyihalash va tashkil etish; interfaol metodlardan foydalanish; individual va differensial yondashuv; muammoli va loyihaviy ta’limni qo‘llash; pedagogik qaror qabul qilish	Ta’lim jarayonini mustaqil va samarali loyihalaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni maqsadga muvofiq tanlaydi, turli pedagogik vaziyatlarda tezkor va asoslangan qaror qabul qiladi.	Darsni tashkil eta oladi, zamonaviy metodlardan foydalanadi, biroq metodni tanlash, moslashtirish yoki pedagogik vaziyatga yechim topishda yordamga ehtiyoj sezadi.	Darsni loyihalash va tashkil etishda qiynaladi, zamonaviy metodlardan foydalanishi cheklangan, pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olmaydi.
Refleksiv-baholash mezoni	O‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish; natijalarni baholash; xatolarni aniqlash; o‘z faoliyatini takomillashtirish; teskari aloqa bilan ishlash	O‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladi, yutuq va kamchiliklarini mustaqil aniqlaydi, pedagogik faoliyatini takomillashtirish yo‘llarini belgilaydi va teskari aloqadan samarali foydalanadi.	O‘z faoliyatini tahlil qila oladi, ayrim kamchiliklarni aniqlaydi, biroq ularni bartaraf etish va keyingi faoliyatni rejalashtirishda qisman yordamga ehtiyoj sezadi.	O‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish va baholashda qiynaladi, xatolarining sabablarini aniqlay olmaydi hamda o‘z faoliyatini takomillashtirish yo‘llarini belgilashda qiyinchilikka duch keladi.

Darajalarni ball asosida ifodalash

Daraja	Ball	Umumiy tavsif
Yuqori	3 ball	Kasbiy kompetensiyalar barqaror va yetarli darajada shakllangan; bilim, ko‘nikma va malakalarni pedagogik vaziyatlarda mustaqil hamda samarali qo‘llay oladi.
O‘rta	2 ball	Kasbiy kompetensiyalar qisman shakllangan; bilim va ko‘nikmalar mavjud, biroq ularni amaliy faoliyatda qo‘llashda ayrim qiyinchiliklar kuzatiladi.
Past	1 ball	Kasbiy kompetensiyalar yetarli darajada shakllanmagan; pedagogik bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, qaror qabul qilish va refleksiya jarayonida sezilarli qiyinchiliklar mavjud.

Mazkur mezon va ko‘rsatkichlar tizimi tajriba-sinov ishlari davomida zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini

rivojlantirish darajasini kompleks monitoring qilish, tajriba va nazorat guruhlari natijalarini qiyosiy tahlil etish hamda ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyaning samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, ushbu baholash tizimi zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish dinamikasini aniqlash va keyingi pedagogik faoliyatni korreksiyalash uchun metodik asos vazifasini bajardi. Ikkinchi bosqich - shakllantiruvchi bosqich. Tajriba-sinov ishlarining mazkur bosqichi tadqiqotning asosiy amaliy qismini tashkil etdi. Unda tajriba guruhlaridagi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodik tizim joriy etildi. Ta’lim jarayonida muammoli ta’lim, loyiha metodi, keys-stadi, hamkorlikda o‘qitish, interfaol metodlar, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, refleksiv topshiriqlar, mikroo‘qitish, raqamli ta’lim vositalari va amaliy-kasbiy topshiriqlardan foydalanildi.

Mazkur bosqichda talabalar nazariy bilimlarni amaliy pedagogik vaziyatlarga tatbiq etishga, mustaqil qaror qabul qilishga, o‘quv jarayonini loyihalashtirishga, pedagogik muammolarni tahlil qilishga va ularning muqobil yechimlarini ishlab chiqishga yo‘naltirildi. Har bir mashg‘ulot mazmuni kasbiy kompetensiyaning muayyan tarkibiy komponentini rivojlantirishga yo‘naltirilib, “nazariy bilim, amaliy topshiriq, pedagogik vaziyat, mustaqil yechim, refleksiya, baholash” izchilligi asosida tashkil etildi.

Shakllantiruvchi bosqichda talabalarning individual imkoniyatlarini hisobga olish maqsadida differensial va individual yondashuvlardan ham foydalanildi. Talabalarga murakkabligi turlicha bo‘lgan topshiriqlar berilib, ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va kasbiy faoliyatga tayyorgarligi muntazam kuzatib borildi.

Uchinchi bosqich -yakuniy-nazorat bosqichi. Mazkur bosqichda tajriba-sinov ishlarining yakuniy natijalari aniqlanib, tajriba va nazorat guruhlarining kasbiy kompetensiyalaridagi o‘zgarishlar qiyosiy tahlil qilindi. Bunda aniqlovchi bosqichda qo‘llanilgan diagnostik vositalar mazmunan izchil saqlangan holda takroriy diagnostika amalga oshirildi.

Yakuniy diagnostika natijalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarining yuqori, o‘rta va past darajalari aniqlanib, dastlabki va yakuniy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi farq belgilandi. Tajriba guruhlarida kuzatilgan ijobiy o‘zgarishlar nazorat guruhlari natijalari bilan qiyoslandi. Shu asosda ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligi ilmiy-statistik jihatdan asoslandi.

Shuningdek, tajriba-sinov ishlari davomida ishlab chiqilgan diagnostik mezonlar, monitoring vositalari va refleksiv tahlil mexanizmlari orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiya darajasi hamda rivojlanish dinamikasini kompleks baholash imkoniyati yaratildi. Natijada ishlab chiqilgan texnologiyaning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarining rivojlantirishdagi pedagogik samaradorligi tajriba-sinov natijalari asosida tasdiqlandi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarining tashkil etilishi va amalga oshirilishi ishlab chiqilgan texnologiyaning amaliy samaradorligini aniqlash imkonini bergan bo‘lsa, endilikda mazkur jarayonda olingan natijalarni statistik-pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda tajriba va nazorat guruhlari ko‘rsatkichlarini qiyosiy baholash zarurati yuzaga keladi. Shu bois keyingi paragrafda tajriba-sinov ishlari natijalari, ularning matematik-statistik tahlili hamda o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarining rivojlanish dinamikasi yoritiladi.

O‘tkazilgan nazariy tahlil va tajriba-sinov metodikasining tuzilishi asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin.

Birinchidan, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uzluksiz, tizimli va faoliyatga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

Ikkinchidan, kompetensiyaning rivojlanishi bilim, ko‘nikma, motivatsiya, qadriyat, kreativlik va refleksiyaning integratsiyasi orqali ta’minlanadi.

Uchinchidan, tajriba-sinov metodikasining samaradorligini aniqlashda faqat yakuniy baho emas, balki boshlang‘ich va yakuniy natijalar dinamikasi, tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farq hamda kompetensiyaning alohida komponentlari bo‘yicha o‘zgarishlar hisobga olinishi kerak.

To‘rtinchidan, portfolio, loyiha, keys, muammoli vaziyat, mikro-dars va refleksiv topshiriqlarni tizimli qo‘llash kasbiy kompetensiyaning amaliy namoyon bo‘lishini kuzatish imkonini beradi.

Beshinchidan, tajriba-sinov natijalarini statistik qayta ishlash pedagogik xulosani kuchaytiradi, biroq statistik farqning o‘zi metodikaning mazmuniy samaradorligini to‘liq ochib bermaydi. Shu sababli miqdoriy ko‘rsatkichlar sifat tahlili bilan birgalikda talqin qilinishi zarur.

Tadqiqot doirasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi diagnostika, shakllantirish va refleksiv baholash jarayonlarini yagona tizimga birlashtirishi bilan tavsiflanadi. Uning asosiy metodik afzalligi-zamonaviy pedagogik yondashuvlarni kreativ pedagogika fanining mazmuni bilan integratsiyalash, kompetensiya komponentlarini aniq indikatorlar orqali kuzatish va natijalarni tajriba-sinov asosida tekshirish imkoniyatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (LexUZ).
2. UNESCO. Strengthening Teacher Education in Uzbekistan: Linking Pre-Service and In-Service Training through Continuous Professional Development. 1 July 2026.
3. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. UNESCO, 2018.
4. Abdulxayev AA. BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KO‘P MADANIYATLI KOMMUNIKASIYA KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI. Inter education & global study. 2025;3(6 (1)):33-9.
5. UGLI AA. METHODS OF FORMING A CREATIVE PEDAGOGICAL ENVIRONMENT USING MULTIMEDIA TOOLS. KASB-HUNAR TA’LIMI МУНДАРИЖА.:39.

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA OG‘ZAKI HISOBLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Email: abdurasulmirzaakbarov@gmail.com
Yusupova Aziza Abdulaziz qizi
Namangan davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: yusupova.aziza.8800@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning og‘zaki hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Og‘zaki hisoblashning matematik tafakkur va tezkor fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, muntazam mashqlar, amaliy topshiriqlar hamda interaktiv va o‘yinli metodlardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: o‘rin almashtirish, guruhlash va taqsimot qonunlari, o‘quv dasturlari, komponentlar, kartochkalar.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF ORAL CALCULATION SKILLS IN PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS LESSONS

Annotation: The article discusses the formation and development of oral calculation skills among primary school students in mathematics lessons. The importance of oral calculation in developing mathematical thinking and quick reasoning is analyzed. In addition, the possibilities of using regular exercises, practical tasks, as well as interactive and game-based methods are examined.

Keywords: commutative, associative and distributive laws, curricula, components, cards.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ УСТНОГО СЧЁТА НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования и развития навыков устного счёта у учащихся начальных классов на уроках математики. Анализируется значение устного счёта в развитии математического мышления и быстроты мышления. Также рассматриваются возможности использования систематических упражнений, практических заданий, а также интерактивных и игровых методов.

Ключевые слова: переместительный, сочетательный и распределительный законы, учебные программы, компоненты, карточки.

Kirish (Introduction // Введение). O‘quvchilarga og‘zaki hisoblash jarayonini o’rgatish matematika fanining asosiy vazifalaridan biridir. Boshlang‘ich sinf matematika darslarida og‘zaki hisoblash ko‘nikmasini rivojlantirish orqali o‘quvchilarda qisqa vaqt ichida amaliy misol va masalalarni oson hal qila olish qobiliyatini shakllantirish mumkin. Arifmetik amallarni o‘rganishdan oldin bolalar ongiga uning ma’nosi va mazmunini yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu vazifa turli xil amaliy ishlarni individual yoki jamoa bo‘lib bajarish asosida o‘tkaziladi.[1]

Adabiyotlar tahlili (Literature review// *Литературный обзор*). Og‘zaki hisoblash jarayoni qog‘ozga yozmasdan, faqat xayoliy tarzda arifmetik amallarni bajarish hisoblanadi. Bu jarayonda sonlar ustidagi qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish amallari xotiraga tayanib, tezkor ravishda hisoblash talab etiladi. Yana shuni aytib o‘tish ham joizki, amallarni bajarish davomida o‘rin almashtirish, guruhlash hamda taqsimot qonunlari tezda hisoblab chiqarishga yordam beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu ko‘nikmani rivojlantirishda doimiy amaliy mashqlar va tartib bilan rejalashtirilgan o‘quv dasturlari muhim deb hisoblanadi. Undan tashqari, bugungi kundagi zamonaviy o‘qitish metodlari va texnologiyalarini joriy etish o‘quvchilarda og‘zaki hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun samarali yechimdir. **Jumayev M., Jumayev E., Artikbayeva Z., Sultonov M., Qurbanov F.B.ning “Matematika o‘qitish metodikasi” asarida boshlang‘ich sinf matematika darslarida yuz va ming ichida arifmetik amallarni bajarish jarayoni o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o‘stirishi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishi ta’kidlangan.** Ko‘paytma va bo‘linma tushunchalari ularning komponentlari orasidagi munosabatlarni mukammal o‘zlashtirishni talab etadi. Boshlang‘ich sinflarda eng qulay usul bilan hisoblash jarayoni, ya’ni og‘zaki hisoblash jarayoni, murakkab arifmetik amallar bajarishning asosiy tayanchi bo‘lib xizmat qiladi.[2]

Og‘zaki hisoblashga doir mashg‘ulotlarning samaradorligi mashqlarning hajmi va mazmunigagina emas, balki ularning berilishi va tekshirilishi, o‘quvchilarning bilimini sinash, og‘zaki va yozma mashqlarning almashtirib turilishiga ham bog‘liqdir. Bolalarning og‘zaki hisoblash malakalarini har doim tekshirib turish kerak. Og‘zaki hisoblashga doir mashqlarni birinchi darslardanoq kiritilsa, samarasi ancha yuqori bo‘ladi. O‘quvchilarning og‘zaki hisoblash malakalari turli-tuman mashqlarni bajarishlari jarayonida shakllanadi.[3]

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology//*Методология исследования*). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqatini jalb qila oladigan bir qator qiziqarli o‘yinli metodlar bor. Ular orqali o‘quvchilarda arifmetik amallarni xayoliy hisoblash ko‘nikmasi tez va oson rivojlanadi. Bu esa o‘quvchilarda murakkab matematik misollarni qismlarga bo‘lib ishlash jarayonida ko‘p vaqt sarflashning oldini olishga ko‘maklashibgina qolmay, o‘quvchilarda mavzuga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi va og‘zaki hisoblash ko‘nikmasini ham mustahkamlaydi. Misol uchun, “Juftini top” o‘yinli metodida bolalar sariq rangli kartochkalardagi arifmetik amallarni og‘zaki hisoblashlari talab qilinadi.

Boshqa bir “Matematik poyezd” deb nomlangan metod orqali o‘quvchilar amallarni bevosita o‘zlari hisoblashlari kerak bo‘ladi.

“Kubiklar o‘yini” metodi esa o‘quvchilarning kayfiyatlarini ko‘tarish bilan birga ulardagi tez og‘zaki hisoblash ko‘nikmasini ham mustahkamlaydi.

Tahlillar va natijalar (Analyses and results//Анализы и результаты). Yuqoridagi kabi o‘yinli metodlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun juda mos, samarali va qiziqarli hisoblanadi. Bu kabi metodlar bilan bir qatorda muntazam amaliy mashqlardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, qo‘shish va ayirishga oid mashqlarda sonlarni qulay guruhlash orqali hisoblash usullaridan foydalanish mumkin: 25 + 18 + 2 = 25 + (18 + 2)= 45, 36 +

10 + 24 =(36 + 24) + 10=70, 75 − 25 = 50 + (25 – 25) = 50. Ko‘paytirish amallarida esa sonlarni qismlarga ajratish natija beradi. Masalan, 6 × 12 = 6 × (10 + 2) = 6 × 10 + 6 × 2 = 60 + 10 = 72.

Xulosa (Conclusion//Заключение). Xulosa qilib aytganda, og‘zaki hisoblashni o‘rgatish boshlang‘ich ta’limda juda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u o‘quvchilarning matematik tafakkurini kengaytiradi, tezkor fikrlash qobiliyatini shakllantiradi va murakkab misollarni qismlarga ajratib yechishga yordam beradi. Bu ko‘nikma muntazam mashqlar, amaliy topshiriqlar hamda o‘yinli metodlar orqali yanada mustahkamlanadi. Shuningdek, ularning mustaqil ishlash qobiliyatini kuchaytirib, kundalik hayotda tezkor va aniq hisob-kitob qilish imkonini beradi. Natijada, og‘zaki hisoblashni puxta o‘zlashtirgan o‘quvchilar keyingi bosqichlarda murakkab matematik tushunchalarni osonroq qabul qiladi va kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham samarali hisob-kitob qilish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shodiyev R.D. Araboyeva S.X. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA ARIFMETIK AMALLAR YORDAMIDA OG‘ZAKI HISOBLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI. - “Mug‘allim ham uzliksiz bilimlendiruy” ilmiy-metodik jurnali 2022-yil. 117-bet.

2. Jumayev M., Jumayev E., Artikbayeva Z., Sultonov M., Qurbanov F.B. MATEMATIKA O‘QITISH METODIKASI. – Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2022. 70-bet.

3. Ergasheva Sh.N., Ortiqova G.I. BOSHLANG‘ICH MATEMATIKA KURSIDA OG‘ZAKI HISOBLASHGA O‘RGATISHNING O‘RNI. - Ученый XXI века – 2022. 50-bet.

4. Mirzaakbarovich,M. A. (2024). BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O ‘RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(54), 106-111. https://erus.uz/index.php/er/article/view/4330

5. Mirzaakbarov, A. M. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING MILLIY KONTENT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI. https://milliycontent.uz/storage/workexperience/01KXTCNWBX0FDEASXHEK5YQF92.pdf

6. Mirzaakbarovich, M. A. (2024). BOSHLANG ‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GRAFIKLAR, DIAGRAMMALAR VA JADVALLARNI O ‘RGATISH METODIKASINING DOLZARBLIGI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(54), 106-111. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=2yUIkgEAAAAJ&citation_for_view=2yUIkgEAAAAJ:HoB7MX3m0LUC

UZLUKSIZ MA’NAVIY TARBIYANI SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI VIRTUAL MA’NAVIY MENTORLAR YORDAMIDA INDIVIDUALLASHTIRISH: YANGI PEDAGOGIK MODEL

Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi
PhD,dotsenti Maxmudova Nodiraxon Alisherovna
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalar kafedrasi o‘qituvchisi
Abduraxmonova Yulduzxon Naimjon qizi
abduraxmonovayulduz073@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi” asosida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib, virtual ma'naviy mentorlar orqali tarbiya jarayonini individuallashtirishning yangi pedagogik modeli ishlab chiqilgan. Modelning nazariy asoslari, funksional imkoniyatlari, bosqichma-bosqich joriy etish mexanizmlari va kutilayotgan natijalar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektga asoslangan virtual mentorlar har bir tarbiyalanuvchining yosh xususiyatlari, psixologik holati va ehtiyojlariga mos ravishda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ma’naviy tarbiya, sun’iy intellekt, virtual mentor, individuallashtirish, pedagogik model, raqamli tarbiya.

Annotation. This article presents a new pedagogical model for individualizing the upbringing process through virtual spiritual mentors—utilizing artificial intelligence technologies-based on the “Concept of Continuous Spiritual Upbringing” approved by Resolution No. 1059 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 31, 2019. The model's theoretical foundations, functional capabilities, mechanisms for phased implementation, and expected outcomes are analyzed. Research results indicate that AI-based virtual mentors can serve as effective tools for fostering spiritual and moral qualities, tailored to the age-specific characteristics, psychological state, and needs of each individual.

Keywords: continuous spiritual upbringing, artificial intelligence, virtual mentor, individualization, pedagogical model, digital upbringing.

Аннотация. В статье представлена новая педагогическая модель индивидуализации процесса воспитания с использованием виртуальных духовных наставников (на базе технологий искусственного интеллекта), разработанная в соответствии с “Концепцией непрерывного духовного воспитания”, утвержденной постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан № 1059 от 31 декабря 2019 года. Проведен анализ теоретических основ, функциональных возможностей, механизмов поэтапной реализации и ожидаемых результатов данной модели. Результаты исследования свидетельствуют о том, что виртуальные наставники на базе искусственного интеллекта могут служить эффективным инструментом формирования духовно-нравственных качеств с учетом возрастных особенностей, психологического состояния и потребностей каждой личности.

Ключевые слова: непрерывное духовное воспитание, искусственный интеллект, виртуальный наставник, индивидуализация, педагогическая модель, цифровое воспитание.

Bugungi kunda axborotlashgan, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida 2019-yilda qabul qilingan “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi ” yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishni maqsad qilib qo‘ygan. Konsepsiyada tarbiya jarayonining oiladan boshlab oliy ta’lim va mehnat faoliyatigacha uzviyligi ta’kidlangan.

An’anaviy tarbiya usullari ko‘p hollarda umumiy yondashuvga asoslanadi va har bir shaxsning individual xususiyatlarini to’liq hisobga olmaydi. Shu bois, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim va tarbiya jarayoniga integratsiyasi yangi imkoniyatlar ochmoqda. Xususan, virtual ma’naviy mentorlar – sun’iy intellekt asosida yaratilgan dialogli tizimlar – tarbiyalanuvchiga doimiy, shaxsiylashtirilgan va interaktiv qo’llab-quvvatlash ko’rsatishi mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi – sun’iy intellekt asosidagi virtual ma’naviy mentorlar yordamida uzluksiz ma’naviy tarbiyani individuallashtirishning yangi pedagogik modelini ishlab chiqish va uning amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

Konsepsiyaga ko‘ra, ma’naviy tarbiya homiladorlik davridan boshlab voyaga yetgunga qadar davom etadigan, tadrijiylik va uzluksizlik tamoyillariga asoslangan jarayondir. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:ma’naviy-axloqiy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish,milliy va zamonaviy pedagogikaning ilg‘or yutuqlaridan samarali foydalanish,oila, ta’lim muassasalari va mahalla o‘rtasida samarali hamkorlik mexanizmini yo‘lga qo‘yish.

Konsepsiyada shakllantirilishi lozim bo'lgan asosiy fazilatlar: Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, bag‘rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash va mehnatsevarlikdir. Ushbu fazilatlarni har bir shaxsga mos ravishda singdirish uchun individuallashtirilgan yondashuv zarur.

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonida adaptiv o‘qitish, bilim monitoringi, shaxsiy o‘quv trayektoriyasini shakllantirish va tezkor teskari aloqani ta’minlash imkonini beradi. Xalqaro tajribalar (AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya) shuni ko‘rsatadiki, AI asosidagi tizimlar o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishlari va o‘zlashtirish sur’atini tahlil qilib, individual yondashuvni amalga oshiradi.

Ma’naviy tarbiya sohasida AI virtual mentor sifatida quyidagi funksiyalarni bajarishi mumkin:

a) dialog orqali axloqiy dilemmalarni muhokama qilish;
b) milliy qadriyatlar va buyuk allomalar merosini interaktiv tarzda yetkazish;
c) tarbiyalanuvchining emotsional holatini tahlil qilib, mos tavsiyalar berish;
d) uzoq muddatli ma'naviy rivojlanish yo'l xaritasini tuzish.

Taklif etilayotgan model “Virtual Ma’naviy Mentor” (VMM) deb nomlanadi va quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: Milliy ma'naviy meros Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy va boshqalar asarlari, “Tarbiya” fani dasturlari, Konsepsiyada belgilangan indikatorlar va yoshga mos tarbiyaviy materiallar bilan boyitilgan. Tarbiyalanuvchining yoshi,

oilaviy muhiti, psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va mavjud ma'naviy darajasi haqidagi ma'lumotlar asosida individual profil yaratiladi. Mentor “do‘st”, “maslahatchi” yoki “ustoz” rolida ishlashi mumkin. Tarbiyalanuvchining javoblari, tanlovlari va rivojlanish dinamikasi doimiy tahlil qilinadi. Natijalar pedagog va ota-onalarga tavsiya shaklida yetkaziladi.

Oila, maktab va mahalla vakillari bilan bog‘lanish imkoniyati yaratiladi. Modelning asosiy tamoyillari:individuallashtirish,uzluksizlik,interaktivlik, milliy qadriyatlarga asoslanish, inson omilining ustuvorligidan iborat.

Modelni bosqichma-bosqich joriy etish tavsiya etiladi:

1. Pilot bosqich – bir nechta maktab va oilalarda sinovdan o‘tkazish.
2. Pedagoglar va ota-onalarni tayyorlash – raqamli savodxonlik va AI bilan ishlash bo‘yicha treninglar.
3. Platformani yaratish – mobil ilova yoki veb-platforma ko‘rinishida.
4. Monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish – natijalarni doimiy baholash va modelni takomillashtirish.

Sun'iy intellekt asosidagi virtual ma'naviy mentorlar g'oyasi xorijiy pedagogika va axloq falsafasi sohasida so'nggi yillarda faol tadqiq etilmoqda. Ushbu bo'limda nufuzli xalqaro jurnallarda chop etilgan tadqiqotlar tahlil qilinib, ularning taklif etilayotgan modelga nazariy asos bo'lish imkoniyatlari ochib beriladi.

Birinchidan, Journal of Moral Education jurnalida Artur Szutta (2025) tomonidan e’lon qilingan tadqiqotda AI ni axloqiy mentor sifatida qo‘llashning uchta asosiy modeli farqlanadi: substitution (o ‘rinbosar), advisor (maslahatchi) va interlocutor (suhbatdosh) modellari. Muallif substitution modelini inson avtonomiyasini zaiflashtirishi sababli tanqid qiladi. Advisor modeli esa chuqur axloqiy o‘zgarishga olib kelmasligini ta’kidlaydi. Buning o‘rniga Szutta E-Daimonion deb nomlangan yangilangan modelni taklif etadi. Ushbu model erta bolalikdan boshlab hikoya (storytelling) vositasida emotsional va transformativ tajriba yaratishga asoslanadi. Hikoyalar orqali foydalanuvchi empatiya, chuqur axloqiy tushuncha va uzoq muddatli motivatsiyani shakllantiradi. Shu bilan birga, tadqiqotda bog‘liqlik, manipulyatsiya va indoctrination xavflari ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Ikkinchidan, Science and Engineering Ethics jurnalida chop etilgan tadqiqotda (2023) AI ni to'liq axloqiy o‘rinbosar sifatida ishlatish erta deb baholanadi. Buning o‘rniga AI mentors (yordamchi mentorlar) konsepsiyasi ilgari suriladi. Tadqiqotchilar bir nechta AI interlocutorlardan iborat modular tizimni taklif qiladilar. Har bir interlocutor alohida donishmandlik an’anasiga (stoitsizm, buddizm, aristotelizm va boshqalar) asoslanadi. Ular bir-biri bilan dialog olib borib, foydalanuvchida amaliy donishmandlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv Sokratik metodga yaqin bo‘lib, AI “to‘g‘ri javob” bermaydi, balki mustaqil mulohaza yuritishga undaydi.

Uchinchidan, British Journal of Educational Technology jurnalida Jin va boshqalar (2026) tomonidan o‘tkazilgan eksperimental tadqiqot diqqatga sazovordir. 217 nafar talaba ishtirokidagi tajribada qo‘llab-quvvatlovchi (supportive) va qarama-qarshi (contrarian) AI teammatelarning axloqiy muhokamaga ta’siri o'rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, qo ‘llab-quvvatlovchi AI asoslangan va malakali da’volar sonini sezilarli oshirgan. Qarama-qarshi AI esa qadriyatlar pluralligini saqlab, care va fairness kabi axloqiy asoslarni kengaytirgan. Muhimi,

AI yakuniy axloqiy qarorga emas, balki mulohaza jarayoniga ta’sir qilgan. Bu esa AI ni “moral circle”ga kiritish mumkinligini, lekin inson axloqiy agentligini almashtirmasligini isbotlaydi.

Yuqoridagi tadqiqotlarning umumiy xulosasi shundan iboratki, sun’iy intellekt asosidagi virtual mentorlar axloqiy va ma’naviy tarbiyada samarali yordamchi vosita bo'lishi mumkin. Biroq ular inson mentorligi, oila va jamiyat ishtirokini almashtira olmaydi. Eng maqbul yondashuv – gibrid model bo‘lib, unda AI individuallashtirilgan qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlaydi, inson esa axloqiy yo‘naltirish, emotsional ishtirok va yakuniy mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi.

Shunday qilib, xorijiy ilmiy manbalar taklif etilayotgan “Virtual Ma’naviy Mentor” modelining nazariy asoslarini mustahkamlaydi va uni yanada takomillashtirish uchun muhim yo‘nalishlarni belgilab beradi.

Sun’iy intellekt asosidagi virtual ma’naviy mentorlar uzluksiz ma’naviy tarbiyani individuallashtirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Taklif etilgan pedagogik model Konsepsiyaning maqsadlariga to‘liq mos keladi va raqamli davr talablariga javob beradi. Modelning muvaffaqiyatli joriy etilishi yosh avlodda yuksak ma’naviy fazilatlarni shakllantirishga, oila-ta’lim-muhita hamkorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kelgusida modelni empirik sinovdan o‘tkazish, uning samaradorligini o‘lchash metodikasini ishlab chiqish va milliy raqamli platformalarga integratsiya qilish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘ risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son “Ma'naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Abirova U.N. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”da ijtimoiy-pedagogik hamkorlikning o'rni // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2025.
5. Raxmonqulova Sh.B. Sun’iy intellekt imkoniyatlari asosida individuallashtirilgan ta’limni rivojlantirish yo‘llari // Modern education and development. – 2026.
6. Abdullayev A., Toxirova M. Sun’iy intellekt asosida ta’limni individuallashtirishning pedagogik asoslari // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2025.
7. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – Pearson, 2021.
8. Siemens G. Learning Analytics: Envisioning a Data-Driven Future in Education. – 2013.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
10. Jin Y., Martinez-Maldonado R., Shi W., Huang S. et al. When machines join the moral circle: The persona effect of generative AI agents in collaborative reasoning // British Journal of Educational Technology. – 2026. – DOI: 10.1111/bjet.70067.

KITOBXON TALABA – ZAMON TALABIDIR

Muminova Dilafro‘z Akbaraliyevna
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari professor
pedagogika fanlari doktori (DSc)
dilbarxon2008@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6890-0732

Annotatsiya. Mazkur maqolada kitobxonlik zamon talabi ekanligi, kitobxonlikning o ‘ziga xos xususiyatlari, kitobxonlikni talaba shaxsiga ta’siri, art terapiya yordamida davolash, kitob o‘qish, kitobxon bo‘lishning ijobiy tomonlari, jahon olimlarining biblioterapiya haqidagi fikrlari, hamda olib borgan ishlariga doir ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: kitob, o‘quvchilar, talabalar, asarlar, ma’lumot, biblioterapiya, yozuv, fikr, material, odam, xulosa, yo‘nalish, mutolaa, xorij, adabiyot, asr.

KIRISH

Jahonda kitob o‘qishning potentsial ijtimoiy-kognitiv afzalliklaridan foydalanish va kitobxonlik madaniyatini oshirishga oid tadbirlarni keng joriy etish haqidagi g‘oyalarni o‘z ichiga oladigan tadqiqotlar kitob o‘qish yoshlarning jamiyatga oson integratsiyalashuvini ta’minlashini ko‘rsatmoqda. Yoshlarda ijtimoiy faollikni, hissiy uyg‘otish va xulosa chiqarishni rag‘batlantirish hamda ijtimoiy-kognitiv faollikni ta’minlash uchun kitobxonlik targ‘ibotini kuchaytirish lozimligi ta’kidlanmoqda.

Dunyoda olimlar tomonidan kitob o‘qish va empatiya, istiqbolga ega bo‘lish kabi ijtimoiy faollik qobiliyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadigan tadqiqotlar manzilli olib borilmoqda. Xususan, yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda kitobxonlikning afzalliklari, imkoniyatlari shundan dalolatki, talabalarda hissiy faoliyatni, ruhiy-jismoniy quvvatini, ishchanlik qobiliyatini rivojlantirishda kitobxonlik muhim ahamiyatga ega. Talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda kitobxonlikni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashning tarmoqlararo ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish, normativ-huquqiy hujjatlar bazasini takomillashtirish, ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan kitoblarni, ayniqsa, bolalar adabiyoti, maxsus ta’lim uchun brayl alifbosiga asoslangan adabiyotlar chop etilishi, elektron va audio kitoblar yaratilishini qo‘llab-quvvatlash ta’limni axborotlashtirish sharotida talabalarni kitobxonlik vositasida ijtimoiylashtirishning virtual texnologiyalarini ishlab chiqish, elektron o‘quv adabiyotlar bilan ishlash orqali axborot iste’moli madaniyatini ham tarkib toptirish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Mamlakatimizda yangi davr shiddati ezgu qadriyat va an’analarni qaror toptirishga, xususan, talaba-yoshlarning ma’naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri, dunyoqarashini, ayniqsa ular ijtimoiy faolligini rivojlantirishda kitobxonlik vositasidan foydalanishni, kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishni taqozo etmoqda.

Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga

ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r yoshlarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Yoshlarimizni birovlarning qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim” [12; 24-b.].

Talabalarni dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda badiiy va ilmiy kitoblardan foydalanishga o‘rgatish nafaqat guruh rahbari, adabiyot o‘qituvchilari yoki kutubxonachilar, balki ta’lim-tarbiya muassasalarida faoliyat yurituvchi 126 barcha xodimlar va tyutorlar zimmasidagi mas’uliyat hisoblanadi. Mazkur vazifalarni bajarishda talabalarning o‘ziga xos xususiyatlari, yangilikka qiziqishini hisobga olish zarur. O‘qituvchi talaba-yoshlarni fanga qiziqtira olsa, kutubxonachi kitobga bo‘lgan extiyojini rivojlantirishga harakat qiladi [99; 26-29-b.].

Ma’lumki birinchi kurs talabalarida kitobga mehr uyg‘otish hamda kitobxonlik faolligini rivojlantirishda kutubxonachining ham o‘rni beqiyos. Ayniqsa, “Biz qaysi kitobdanmiz?”. “Bizni topib oling” mavzularidagi o‘yinlar talabalarning kitobga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishi barobarida kitob tanlash, taftish qila olish va to‘g‘ri mutolaaga o‘rgatadi. Kitob tanlashda uning jihatlariga e’tibor berish kerakligini o‘rgatish kerak. Talaba-yoshlarga faqatgina kitob tanlashni emas, balki uni to‘g‘ri o‘qishni va undan foydalanish yo‘llarini o‘rgatishni amalga oshiradi. Ko‘pchilik kitobxonlikni badiiy adabiyotlarni o‘qish deb tushunadi. Biroq kitobxonlik o‘z ichiga badiiy adabiyotlarnigina emas, ilmiy, falsafiy, diniy kabi sohalar doirasidagi kitoblarni ham mutolaa qilishni o‘z ichiga oladi. Talabada badiiy, ilmiy-ommabop va tarixiy asarlarni tushunish, idrok etish, tahlil qilish qobiliyatini ta’lim jarayonida professor-o‘qituvchining sa’y harakatlari, turli metod va vositalari yordamida rivojlantiriladi.

Talabalarda badiiy asarni o‘qish jarayonida bevosita ularda hayajon, rang barang his-tuyg‘ular to‘planganini kuzatamiz. talabalarda publitsistik, ilmiy va badiiy asarlarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshirish orqali ularda atrofidagi voqea hodisalarga to‘g‘ri, oqilona munosabat shakllantiriladi, olamni o‘rganishlari keskinlashadi. Shuning barobarida talabalarda o‘z tengdoshlarining qiziqishlari, orzulari to‘g‘risida, tabiatni asrash, ona yurti va ajdodlari o‘tmishi haqidagi ilk tasavvurlar ijtimoiy tajriba to‘planishi va ma’naviy sifatlari yuksalishiga xizmat qiladi. Tarbiya darslarida talabalarining turli janrdagi asarlarni tanlab va qiziqib mutolaa qilishlari bir qator maqsadlarga, xususan, ularni shaxs sifatida rivojlantirish, zararli va yot g‘oyalar ta’siridan himoyalash singari vazifalar ijrosini ham nazarda tutadi.

Mutolaa madaniyatini rivojlantirishga sabab bo‘ladigan omillar. O‘qish turlaridan eng qiyini – tushunish uchun o‘qish hisoblanadi. Chunki o‘zi uchun yangi bo‘lgan tushunchalarni anglab olish yoshlar uchun nisbatan qiyin mashg‘ulot. Bilim doiramizdan tashqarida bo‘lgan kitoblarni o‘qish, ularning asl mazmunini tushunish har doim ham oson kechmaydi. Sababi bunday asarlar fikrlashimiz va dunyoqarashimizni o‘zgartirib yuboradi. Bu ko‘p hollarda anchagina murakkab jarayondir.

Yuqorida keltirilgan ikkinchi va uchinchi turlarning farqi shundaki, “axborot uchun” o‘qilganda, manba talabaning bilim darajasiga teng bo‘ladi va unga yangi biror narsa o‘rgatmaydi. Bunda talaba o‘zi allaqachon bilgan narsasi haqida shunchaki ko‘proq axborot qabul qiladi, xolos. Uning mutolaadan oldingi bilimi, mutolaa so‘ngidagi bilimiga tengligicha qolaveradi. Uchinchi – “tushunish uchun” o‘qiganda esa talaba o‘ziga butunlay yot va yangi

g‘oyaga duch keladi, uni anglab tushunishga harakat qiladi. Bunda yozuvchi bilan talabaning bilim darajasi o‘rtasida katta tafovut bo‘lib, yozuvchi talabaga yangi tushuncha yoki g‘oyani o‘rgatadi. Mutolaa jarayonida ushbu tafovut qisqarib boradi. Shu sabablarga ko‘ra, mutolaaning bu turlari o‘z mazmunidan “axborot uchun” hamda “tushunish uchun” o‘qish deb nomlangan. Tushunish uchun o‘qilganda, talaba o‘zi va yozuvchi o‘rtasidagi tafovutni qisqartirishni savollarga javob topishdan boshlashi kerak.

Kitobning qanchalik yaxshi va ko‘p o‘qilishi talabaning faollik darajasiga va tajribasiga ham bog‘liq [89; 407-428-b.]. Bu borada professor S.Matjonov tomonidan “adabiyot o‘qitish – iste’dodli kitobxonlarga tayanishi, kitobxonning o‘ziga xos iste’dodi duch kelgan asarni o‘qish orqali unga fikr bildirish bilan o‘lchanmasligi, balki tanlab o‘qish, o‘qiganlari xususida ijodiy fikr yuritish, tegishli xulosa chiqara olish, eng muhimi, zarur bo‘lganda ularni amaliy jihatdan qo‘llash qobiliyati egaligi bilan xarakterlanishi alohida ta’kidlanadi” [90; 114-b.].

Talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda kitobxonlik vositasidan foydalanish va Axborot resurs markazlari hamkorligini o‘rnatish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishining ahamiyatli jihati shundaki, talabalarga kitob o‘qish madaniyati singdirish, kitobdan to‘liq foydalanish ko‘nikmalarni egallash masalasi kabi juda keng ma’nodagi tushunchalarning tavsiflari tahlil etildi. Jumladan, “Mutolaaga qiziqish bu kitobni sevish, badiiy asarlar bilan chuqurroq tanishib, kitob bilan ishlash haqidagi maxsus bilimlarni o‘zlashtirishdir” [73; 298-b.].

Talabalarda badiiy asarlar orqali milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishda xalq tomonidan olib borilgan ulkan mehnat va shiddatli kurashlar jarayonida namoyon bo‘lgan matonatning namunalari haqida ma’lumotlar berib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotchi V.Borodina talabani ta’limga va kitobga oshno qilishda Akme texnologiyasini taklif etadi. Akme - talabani rivojlanishidagi oliy cho‘qqi hisoblanadi. Akmeologik o‘rgatishning mohiyati shundaki, talabani o‘qishga nisbatan faol, moslashuvchan, ijodiy munosabatini shakllantirishdan iborat bo‘lib, talabani o‘zini o‘zi tashhislashida, badiiy matnlarni tahlil qilishida, idrokni psixofiziologik korreksiyasida, diqqatni rivojlantirish va tafakkurni o‘stirishda, so‘z boyligini oshishi hamda kitobga muxabbatni shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi [38; 38-43-b.].

E.A.Pashkina, T.V.Kalininaning fikricha “biblioterapiya usulida qulay jarayon yaratiladi, adabiyotlar tahlili orqali shaxsiy muammolar bartaraf etiladi, maxsus tanlangan badiiy, publitsistik yoki falsafiy adabiyotlar talabalarni qiziqishi va imkoniyatiga qo‘ra tanlanadi” [179; 90-98-b.].

XULOSA

“Kitob — bilim manbai”, deymiz. Bu isbot talab qilmas haqiqat. Zero, inson bilimni asosan kitob orqali oladi, uning tarbiyasi ham kitob yordamida shakllanadi. Yoshlarimiz badiiy adabiyotlarni o‘qiganda, ularning dunyoqarashi kengayadi, hayotga munosabati o‘zgaradi.

Pedagogik jarayonda talabalarni badiiy adabiyotlarning turli janrlari bilan tanishtirish, uning qadriyat ekanligini anglashiga, ajdodlar tomonidan yozilgan kitoblar tarixini bilishga, talaba-yoshlar bop adabiyotlarni o‘rganish, nutq uslubi va matn janrlarini tavsiflash bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirishga xizmat qiladi. Talabalarni shaxsiy ijtimoylashtirishda, yaqinlari, do‘stlari va jamoada to‘g‘ri munosabatni o‘rnatishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘XATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2017. – 24 b.
2. Бородина В.А. Культура чтения – универсум развития личности и модернизация образования // Культура чтения в контексте модернизации Российской школы: материалы Второй науч.-практ. конф. – СПб.: 2003. – С. 7-9.
3. Yo‘ldoshev E. Kutubxona va yosh kitobxon. – T.: O‘zbekiston, 2003. – 298 b.
4. Mardiyeva G.Q. Pedagogika oliy ta’lim muassasasi talabalarini ijtimoiy moslashtirish omillari, bosqichlari va modeli. "Pedagogik ta’lim" jurnalida chop etilgan maqolalar ro‘yxati 2013 yil 6-son. 28-33 b.
5. Matjonov S. Kitob o‘qishni bilasizmi? Kitobxon bilan muloqot. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993. – 114 b.
6. Оспанова Б.К. Деятельность Национальной библиотеки Республики Казахстан в условиях новой реальности // Вестник БАЕ (Библиотечной Ассамблеи Евразии).- 2021.- № 1.- С. 26-29.
7. Pedagogika tarixi. K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R.Hasanov. – T.: O‘qituvchi, 1996. – 447 b.
8. Очилова Ф. Роль социально-гигиенического воспитания и профилактики вредных привычек у студенческой молодежи //O ‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. – 2024. – T. 1. – №. 11.
9. Mamayusupova M. Umumta'lim Maktablarida Strategik Rejalashtirishning Sifat Ko‘rsatkichlari //Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali. – C. 675347.
10. Djakbarova M. Boshlang‘ich ta’limda ona tili fanlarini o‘qitish metodikasini takomillashtirish lingvodidaktik muammo sifatida// Namangan davlat pedagogika instituti “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali. 326-334 B.

ONA TILI DARSLARIDA FAOLLASHTIRUVCHI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH
(boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi misolida)

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
NamDPI Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi
katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
+998937078884
djakbarovamahliyo1@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalariga ona tili fanini o‘qitishda faollashtiruvchi ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning didaktik-metodik imkoniyatlari yoritilgan. “4 burchak”, “Gap konstruktori” va “Vaziyatni jonlantir” metodlarining “Gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari” mavzusini o‘zlashtirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari mazkur texnologiyalar talabalarning lingvistik tahlil, mustaqil fikrlash, kommunikativ va metodik faoliyatini faollashtirishini ko‘rsatdi. Ona tili mashg‘ulotlarini tashkil etishning “nazariy bilim – tahlil – qayta qurish – kommunikativ qo‘llash – refleksiya” modeli taklif etildi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, ona tili, faollashtiruvchi ta’lim texnologiyalari, interfaol metodlar, lingvistik tahlil, kommunikativ faoliyat, metodik kompetensiya.*

Аннотация. В статье освещаются дидактико-методические возможности использования активизирующих образовательных технологий при обучении родному языку студентов направления начального образования. Проанализированы возможности методов «4 угла», «Конструктор предложений» и «Оживи ситуацию» при изучении темы «Виды предложений по цели высказывания». Результаты исследования показали, что данные технологии способствуют активизации лингвистического анализа, самостоятельного мышления, коммуникативной и методической деятельности студентов. Предложена модель организации занятий по родному языку «теоретические знания – анализ – преобразование – коммуникативное применение – рефлексия».

Ключевые слова: *начальное образование, родной язык, активизирующие образовательные технологии, интерактивные методы, лингвистический анализ, коммуникативная деятельность, методическая компетентность.*

Abstract. The article examines the didactic and methodological potential of using active learning technologies in teaching the mother tongue to students majoring in primary education. It analyzes the potential of the “Four Corners”, “Sentence Constructor” and “Bring the Situation to Life” methods in teaching the topic “Types of Sentences According to Communicative Purpose”. The findings indicate that these technologies enhance students’ linguistic analysis, independent thinking, communicative activity, and methodological competence. A model for organizing mother tongue lessons based on the sequence “theoretical knowledge – analysis – transformation – communicative application – reflection” is proposed.

Keywords: *primary education, mother tongue, active learning technologies, interactive methods, linguistic analysis, communicative activity, methodological competence.*

KIRISH. Bugungi ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash, ularda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish hamda ta’lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish kompetensiyalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda ona tili fanini samarali o‘qitish bo‘lajak o‘qituvchidan nafaqat lingvistik bilimlarni, balki o‘quvchilarning bilish faolligi, nutqiy rivojlanishi va mantiqiy tafakkurini qo‘llab-quvvatlovchi metod va texnologiyalarni tanlash hamda qo‘llash mahoratini talab etadi. Shu jihatdan oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ona tili darslarini faollashtiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida loyihalash va tashkil etishga tayyorligini rivojlantirish dolzarb metodik muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur talablar **60110400 – Boshlang‘ich ta’lim bakalavriat ta’lim yo‘nalishining Malaka talabi**da ham o‘z ifodasini topgan. Unda bo‘lajak mutaxassisning pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishi, o‘quv jarayonini rejalashtirishi, ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishda zamonaviy interaktiv usullar, innovatsion hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi belgilangan [1]. Shuningdek, kasbiy kompetensiyalar tarkibida ta’lim oluvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash va o‘zlashtirish natijalarini tahlil qilish kabi talablarning mavjudligi bo‘lajak o‘qituvchining metodik tayyorgarligiga alohida e’tibor qaratilishini ko‘rsatadi.

Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ona tili fanining nazariy asoslari yetarli shakllangan bo‘lsa-da, mazkur bilimlarni o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydigan interaktiv ta’lim jarayoniga aylantirish, metod va texnologiyalarni dars maqsadiga hamda o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tanlashda muayyan qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu holat oliy ta’limda ona tili metodikasini o‘qitish jarayonini faqat nazariy bilimlarni egallash bilan cheklamasdan, talabalarni real pedagogik vaziyatlarda faollashtiruvchi texnologiyalardan foydalanishga yo‘naltirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Faollashtiruvchi ta’lim texnologiyalari ta’lim oluvchini tayyor axborotni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki **fikrlash, muammoni hal qilish, muloqot qilish, qaror qabul qilish va o‘z faoliyati natijasini baholash jarayonining faol ishtirokchisi** sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan metod va usullar majmuini anglatadi. Ushbu yondashuvning nazariy asoslari faol ta’lim konsepsiyasida izchil ishlab chiqilgan. C. Bonwell va J. Eison faol ta’limni talabaning “nima qilayotgani va qilayotgan faoliyati haqida fikrlashi”ni ta’minlaydigan o‘qitish strategiyalari bilan bog‘laydi [2]; mualliflar muhokama, muammoli topshiriqlar, hamkorlikdagi faoliyat, debat, rolli o‘yin, simulyatsiya, o‘yin va tengdoshlar orqali o‘qitish kabi shakllarni faol ta’lim vositalari sifatida ko‘rsatadi.

Mazkur nazariy qarashlar keyingi empirik tadqiqotlarda ham o‘z tasdig‘ini topgan. S. Freeman va hammualliflar 225 ta tadqiqotni qamrab olgan meta-tahlilida faol ta’limdan foydalanilgan guruhlarda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari an’anaviy ma’ruza asosidagi ta’limga nisbatan yuqoriroq ekanini aniqlagan; tahlilda faol ta’limning imtihon natijalariga o‘rtacha ta’sir hajmi 0,47 standart og‘ishni tashkil etgani qayd etilgan [3]. Shuning uchun mazkur maqolada faollashtiruvchi metodlardan foydalanish talabaning shunchaki darsdagi ishtirokini oshirish vositasi emas, balki *bilimni faol qayta ishlash, amaliy qo‘llash va refleksiv baholash mexanizmi* sifatida qaraladi.

Shu nazariy asosdan kelib chiqib, tadqiqotda “Gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari” mavzusini o‘zlashtirish uchun to‘rtta metodik usul ishlab chiqilib, ularning didaktik imkoniyatlari tahlil qilindi. Ushbu metodlar tayyor klassik metodlarning aynan nomlanishi emas, balki faol ta’limning *tanlash, muhokama qilish, konstruksiya qilish, rolli faoliyat va refleksiya* mexanizmlarini ona tili ta’limi mazmuniga moslashtirish asosida shakllantirildi.

“4 burchak” metodi

“4 burchak” metodi talabalarning gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlarini *tezkor aniqlash, tasniflash va lingvistik jihatdan asoslash* ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirildi. Metodni tashkil etishda talabalar 1, 2, 3, 4 raqamlarini sanash orqali to‘rtta kichik guruhga ajratilib, auditoriyaning to‘rt burchagiga mos ravishda **“Darak gap”, “So‘roq gap”, “Buyruq gap”, “Istak gap”** nomlari berildi.

Mashg‘ulot davomida badiiy asarlardan tanlangan 20 ta gap navbatma-navbat o‘qib eshittirildi. Har bir gapdan so‘ng barcha guruh a’zolari uning qaysi turga mansubligini aniqlab, tegishli guruhni qo‘l harakati bilan ko‘rsatdilar. Tanlangan guruh a’zolari esa o‘z javoblarini gapning *mazmuni, kommunikativ maqsadi, ohangi va grammatik xususiyatlari* asosida izohlab berdilar.

Metodning asosiy algoritmi **“tinglash – aniqlash – tanlash – ko‘rsatish – asoslash”** ketma-ketligidan iborat bo‘lib, barcha talabalarni faol ishtirok etishga jalb qiladi. Badiiy asarlardan olingan gaplardan foydalanish grammatik kategoriyani tabiiy nutqiy kontekstda anglashga imkon beradi. Natijada talabalar gap turlarini mexanik ajratish bilan cheklanmay, o‘z tanlovini lingvistik dalillar asosida asoslash ko‘nikmasini egallaydilar.

“Gap konstruktori” metodi

“Gap konstruktori” metodining raqamli shaklini tashkil etishda **LearningApps platformasi**dan foydalanish talabalarning grammatik bilimlarni amaliy faoliyat orqali egallashi uchun interaktiv didaktik muhit yaratadi [4]. Platformaning topshiriqlarni so‘zlarni tartiblash, moslashtirish, guruhlash va ketma-ketlikni aniqlash shaklida tashkil etish imkoniyatlari gap qurilishi hamda uning kommunikativ xususiyatlarini o‘zlashtirishga moslashtirildi. Bunda raqamli vosita mustaqil maqsad sifatida emas, balki grammatik bilimni faol qo‘llash va tekshirishni ta’minlovchi metodik vosita sifatida qo‘llanildi.

Metodni amalga oshirishning dastlabki bosqichida LearningApps platformasida so‘zlari aralashtirib berilgan gap konstruksiyalari yaratildi. Masalan, *“yangi / talabalar / metodni / qo‘llamoq / amaliyotda”* birliklari alohida bloklar ko‘rinishida taqdim etilib, talabadan ularni grammatik jihatdan to‘g‘ri tartibga keltirish va yaxlit gap hosil qilish talab qilindi. Talaba *“Talabalar yangi metodni amaliyotda qo‘llaydilar”* gapini tuzgach, uning ifoda maqsadini aniqlaydi va keyingi topshiriqda mazkur gapni so‘roq, buyruq hamda istak gap shakllariga transformatsiya qiladi. Shu tariqa bitta leksik material asosida turli kommunikativ maqsadlarni ifodalash imkoniyati amaliy topshiriq orqali namoyon etiladi.

Platformadagi topshiriqlar ketma-ketligi *“konstruksiyani tiklash – grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish – ifoda maqsadini aniqlash – kommunikativ shaklni o‘zgartirish – o‘zgarishni izohlash”* algoritmi asosida ishlab chiqildi. Masalan, darak gapdan so‘roq gapga o‘tishda so‘roq yuklamasi va ohangning, buyruq gapda kesimning buyruq-istak shakliga moslashuvi, istak gapda esa istak ma’nosini ifodalovchi grammatik vositalarning qo‘llanishi tahlil qilindi. Bunday

topshiriqlar talabaning gap turini faqat tashqi belgilariga ko‘ra aniqlashini emas, balki uning kommunikativ maqsadi va grammatik qurilishi o‘rtasidagi munosabatni asoslashini talab etadi.

LearningApps platformasida topshiriqlarning interaktiv bajarilishi tezkor qayta aloqa olish imkonini ham kengaytiradi. Talaba topshiriqni mustaqil bajargach, natijasini tekshiradi, xatoni aniqlaydi va zarur hollarda gap konstruksiyasini qayta tuzadi. O‘qituvchi esa bajarilgan topshiriqlar asosida talabalarning gap qurilishi, grammatik transformatsiya va ifoda maqsadini farqlash bo‘yicha qiyinchiliklarini aniqlab, keyingi mashqlar mazmunini moslashtirishi mumkin. Shu jihatdan platforma baholash vositasi bilan bir qatorda diagnostik va qayta aloqa vositasi vazifasini ham bajaradi.

“Gap konstruktori” metodining LearningApps asosidagi varianti an’anaviy grammatik mashqni raqamli, interaktiv va amaliy faoliyatga aylantirish bilan birga, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida *grammatik tahlil, kommunikativ vaziyatga mos gap tuzish, lingvistik qarorni asoslash va o‘z faoliyatini nazorat qilish* ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, bir xil mazmuniy asosning turli kommunikativ maqsadlarga muvofiq grammatik jihatdan qayta tashkil etilishi talabalarda gapning shakli va mazmuni o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni anglashni kuchaytiradi. Natijada LearningApps platformasi “Gap konstruktori” metodining didaktik imkoniyatlarini kengaytiruvchi raqamli muhit sifatida namoyon bo‘ladi.

“Vaziyatni jonlantir” metodi

“Vaziyatni jonlantir” metodi faol ta’limning rolli o‘yin, modellashtirish va kommunikativ faoliyat elementlarini ona tili darsiga tatbiq etishga asoslanadi. O‘quvchilarga muayyan hayotiy yoki pedagogik vaziyat beriladi va ular ushbu vaziyatda turli kommunikativ maqsadlardagi gaplardan foydalanib muloqot tashkil etadilar. Masalan, **“Kutubxonada”** vaziyati beriladi. Bir o‘quvchi kutubxonachi, ikkinchisi kitob oluvchi rolini bajaradi:

– *Sizga qaysi kitob kerak?* – so‘roq gap.

– *Menga ertaklar to‘plamini bering.* – buyruq/iltimos mazmunidagi gap.

– *Bu kitob juda qiziqarli ekan.* – darak gap.

– *Qaniydi, men ham shunday ko‘p kitob o‘qisam!* – istak gap.

Bu metodda grammatik bilim real kommunikativ harakatga aylantiriladi. O‘quvchi gap turini faqat shakliy belgilari asosida emas, balki so‘zlovchining maqsadi va vaziyatdagi kommunikativ vazifasi orqali aniqlaydi. Natijada mavzuni o‘zlashtirish jarayonida nutqiy faoliyat, muloqot, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish elementlari birlashadi.

Metodlarning umumiy metodik imkoniyati

Faollashtiruvchi metod	Asosiy faoliyat	“Gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari” mavzusidagi imkoniyati
4 burchak	Tanlash va asoslash	Gap turini tezkor aniqlash va o‘z qarorini izohlash
Gap konstruktori	Tuzish va transformatsiya	Bir gapni turli kommunikativ shakllarga o‘zgartirish
Vaziyatni jonlantir	Rolli-kommunikativ faoliyat	Gap turlarini real nutqiy vaziyatda qo‘llash

Shunday qilib, mazkur to‘rtta metod yagona metodik tizimni hosil qiladi: “4 burchak” – aniqlash va tasniflash, “Gap konstruktori” – tuzish va o‘zgartirish, “Vaziyatni jonlantir” – amaliy kommunikativ qo‘llash bosqichlarini ta’minlaydi. Bu ketma-ketlik faol

ta’limning talabani fikrlash va harakatga jalb etish tamoyiliga mos keladi. Bonwell va Eison tomonidan faol ta’lim tarkibida muammoli topshiriqlar, guruhli muhokama, simulyatsiya va boshqa faol ishtirok shakllarining tavsiya etilgani ham mazkur metodik yechimning nazariy asosini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 60110400 – Boshlang‘ich ta’lim bakalavriat ta’lim yo‘nalishining malaka talabi / O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2024. – 13 b.

2. Bonwell C. C., Eison J. A. **Active Learning: Creating Excitement in the Classroom**. Washington, DC: George Washington University, School of Education and Human Development, 1991. 121 p.
https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED336049.pdf

3. S. Freeman, S.L. Eddy, M. McDonough, M.K. Smith, N. Okoroafor, H. Jordt, & M.P. Wenderoth, Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics, Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. 111 (23) 8410-8415, https://doi.org/10.1073/pnas.1319030111 (2014).

4. Каталкина Н.А., Богданова Н.В. Потенциал продуктивного использования цифрового сервиса LearningApps в обучении иностранным языкам // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Информатизация образования. - 2024. - Т. 21. - №2. - С. 196-208. doi: 10.22363/2312-8631-2024-21-2-196-208

5. Джакбарова Махлиё Ибрагимджоновна METHODS OF DEVELOPING STUDENTS’ SPEECH SKILLS: Dzhabarova Makliyo Ibragimjonovna, independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2024. – № 7. – B. 77-80.

6. Джакбарова Махлио Ибрагимджонова PRACTICAL APPLICATION OF METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SPEECH SKILLS IN THE NATIVE LANGUAGE: Jakbarova Makhlio Ibragimjonova, Lecturer of the Kattakurgan branch of the Sharaf Rashidov Samarkand State University // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2024. – № 4. – B. 88-93.

O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna
Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi,(PhD), ***Xaydarova Madina Shuhratbek qizi*** *Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-kurs magistranti*
E-mail:jabdjalilov@gmail.com
+998996940187

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta'limning 4-sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligi darslarida nutqiy kompetensiyalarni takomillashtirish metodikasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari, ularni rivojlantirish omillari hamda zamonaviy ta'lim metodlari bilan uyg‘unlashtirilgan interfaol yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. O‘qish savodxonligi kontseptsiyasining xalqaro standarti (PISA, PIRLS) asosida 4-sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan metodologik tizim ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, matn bilan ishlashning kommunikativ, kognitiv va lingvistik jihatlarini birlashtiradigan kompleks metodlar qo‘llanilganda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Maqola o‘qituvchilar, metodistlar va ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, nutqiy kompetensiya, boshlang‘ich ta'lim, 4-sinf, metodika, kommunikativ yondashuv, matn bilan ishlash, kognitiv faollik.

Annotation. This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of the methodology for improving speech competencies of 4th-grade students in reading literacy lessons. The structural components of speech competency, factors influencing their development, and interactive approaches integrated with modern teaching methods are examined. A methodological system designed for 4th-grade students has been developed based on international reading literacy standards (PISA, PIRLS). The research results demonstrate that the use of complex methods combining communicative, cognitive, and linguistic aspects of working with texts significantly enhances the effectiveness of speech competency development. The article holds practical significance for teachers, methodologists, and researchers in the field of education.

Keywords: reading literacy, speech competency, primary education, 4th grade, methodology, communicative approach, text-based learning, cognitive activity.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim paradigmasi o‘quvchini bilim oluvchi sifatida emas, balki bilimni mustaqil qidirib topuvchi, tahlil qiluvchi va baholovchi subyekt sifatida ko‘radi. Ushbu kontekstda o‘qish savodxonligi va nutqiy kompetensiya masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda, chunki zamonaviy jamiyat a'zosi sifatida shakllanayotgan o‘quvchi uchun matnni tushunish, talqin qilish va uning asosida muloqotga kirishish ko‘nikmasi hayotiy zarurat bo‘lib qolmoqda. Boshlang‘ich ta'lim, ayniqsa 4-sinf davri, o‘quvchi shaxsining shakllanishida hal

qiluvchi bosqich hisoblanadi: aynan shu yoshda til va nutqqa nisbatan metakognitiv munosabat yuzaga kela boshlaydi, o‘qish maqsadli va ongli tus oladi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi xalqaro ta'lim tadqiqotlarida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. PISA va PIRLS dasturlari natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning matn bilan ishlash va undan kelib chiqqan holda o‘z fikrini ifodalash ko‘nikmalari bevosita ularning nutqiy rivojlanish darajasiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari doirasida ham ushbu masala ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan: 2020–2025-yillarga mo‘ljallangan Milliy o‘quv dasturi boshlang‘ich ta'limda funktsional savodxonlikni shakllantirishni asosiy maqsad qilib qo‘ygan.

Shu bilan birga, amaliyotda 4-sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani o‘qish savodxonligi darslari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlantirishga qaratilgan tizimli metodologik yondashuvlarning etishmasligi kuzatiladi. Ko‘plab maktablarda o‘qish darslari hali ham an'anaviy tarzda matnni baland ovozda o‘qib berish va savollar asosida suhbat qurishdan iborat tarzda tashkil etilmoqda. Bunday yondashuv esa o‘quvchining nutqiy ijodiy salohiyatini to‘liq ochib bera olmaydi. Ushbu tadqiqot mazkur bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida amalga oshirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA MUAMMO HOLATI

Nutqiy kompetensiya va o‘qish savodxonligi o‘rtasidagi o‘zaro munosabat pedagogika va psixolingvistika fanlarining kesishmasida joylashgan murakkab ilmiy muammo hisoblanadi. Ushbu sohadagi fundamental tadqiqotlar D.Rumelhartning matn tushunishining sxematik nazariyasidan boshlanib, J.Kumulning kommunikativ kompetensiya modeli, L.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi va P.Freyrening tanqidiy savodxonlik pedagogikasiga qadar keng ko‘lamli nazariy asoslarni qamrab oladi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa R.Carneyning multimodal matn tushunish nazariyasi va RAND o‘qish komissiyasining interaktiv model kontseptsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston pedagogika fanida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalasini N.Mahmudov, X.Ne'matov, A.Nurmonov, G‘.Abdurahmonova kabi olimlar o‘rganganlar. Ularning asarlarida o‘zbek tili va adabiyoti darslarida kommunikativ yondashuv tamoyillari asoslab berilgan, nutqiy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Biroq ushbu tadqiqotlar ko‘pincha yuqori sinflarga mo‘ljallangan bo‘lib, boshlang‘ich ta'lim kontekstida ayniqsa 4-sinf darajasida maxsus o‘qish savodxonligi darslari bilan integratsiyalashgan nutqiy kompetensiya metodikasi masalasi kam o‘rganilgan soha bo‘lib qolmoqda.

Xalqaro miqyosda S.Duke va V.Pearsonning samarali o‘qish strategiyalari tadqiqotlari, M.Pressley va boshqalarning strategik o‘quvchi modeli, shuningdek, P.D.Pearson va M.C.Gallagherning yo‘naltirilgan ta'lim kontseptsiyasi boshlang‘ich sinflarda o‘qish va nutqni parallel rivojlantirish imkoniyatlarini ilmiy asoslab bergan. Ushbu maqola ana shu nazariy zamindan kelib chiqib, o‘zbek maktablari 4-sinf kontekstiga moslashtirilgan metodologik yondashuvni taqdim etishga harakat qiladi.

NUTQIY KOMPETENSIYANING TARKIBIY MODELI: NAZARIY ASOS

Ushbu tadqiqotda nutqiy kompetensiya tushunchasi keng ma'noda faqat to‘g‘ri va ravon so‘zlash ko‘nikmasi sifatida emas, balki tilning kommunikativ, kognitiv va sotsiolingvistik imkoniyatlarini ongli va maqsadli ravishda qo‘llash qobiliyati sifatida tushuniladi. Shu nuqtai nazardan, 4-sinf o‘quvchilari uchun nutqiy kompetensiya modeli to‘rt asosiy komponentdan

iborat deb belgilangan: lingvistik komponent grammatik to‘g‘rilik, leksik boylik, fonetik aniqlik, pragmatik komponent muloqot maqsadi va kontekstga mos so‘zlash, diskursiv komponent matn qurilishini tushunish va o‘z nutqini mantiqan tashkil etish va sotsiolingvistik komponent muloqot vaziyati va tinglovchi auditoriyasiga ko‘ra nutqni moslash.

O‘qish savodxonligi esa ushbu modelda nutqiy kompetensiyaning rivojlanish muhiti va vositasi sifatida qaraladi. Xalqaro PIRLS tadqiqoti ta'rifiga ko‘ra, o‘qish savodxonligi deganda o‘quvchining yozma matnlarni tushunish va ulardan foydalanish hamda ular ustida mulohaza yuritish qobiliyati tushuniladi. 4-sinfda bu qobiliyat ikki asosiy maqsad atrofida shakllanadi: birinchisi, adabiy matnlardan estetik va hissiy zavq olish hamda ular bilan badiiy tajriba sifatida muloqot qilish; ikkinchisi, axborot matnlaridan yangi bilim olish va hayotiy muammolarni hal qilishda foydalanish. Ushbu ikki maqsad o‘quvchining nutqiy faoliyat turlariga – hikoyalab gapirishga, tahlil qilishga, tasvirlash va isbotlashga – bo‘lgan ehtiyojini vujudga keltiradi.

Nazariy modelning markazida matn bilan ishlashning uch darajali tizimi joylashgan: birinchi daraja – matn yuzasi darajasida tushunish (nima aytilgan?); ikkinchi daraja – matn osti ma'noni anglash va xulosa chiqarish (nima nazarda tutilgan?); uchinchi daraja – matnni baholash va tanqidiy munosabat bildirish (men bu fikr bilan qanday munosabatdaman?). Har bir daraja turli nutqiy faoliyat turlari va kommunikativ vaziyatlarni talab qiladi, shu sababli ularni darsda ketma-ket va bir-biriga tayanadigan tarzda tashkil etish metodologik jihatdan muhim hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot 2025–2026 o‘quv yillari mobaynida Namangan shaharning uchta umumiy o‘rta ta'lim muassasasida 18-, 3- va 5-sonli maktablarda amalga oshirildi. Tajriba-sinov ishlarida jami 240 nafar 4-sinf o‘quvchisi 120 nafar tajriba guruhi, 120 nafar nazorat guruhi va 18 nafar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ishtirok etdi. Tadqiqotda aralash metodologiya qo‘llanilib, miqdoriy ma'lumotlar test natijalari, skanerli baholash protokollari va sifatiy ma'lumotlar dars kuzatuvi protokollari, o‘qituvchi va o‘quvchi suhbatlari, nutqiy faoliyat namunalari birgalikda tahlil qilindi.

Asboblar tizimi sifatida PIRLS 2021 metodologiyasiga muvofiq ishlab chiqilgan o‘qish savodxonligi diagnostika testi, nutqiy kompetensiya darajasini baholashning rubrikalangan baholash mezonlari (analitik rubrika) va O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining standart kuzatuv protokoli asosida moslashtirilgan dars kuzatuv vositasi qo‘llanildi. Tajriba guruhi o‘quvchilari bilan o‘quv yili davomida haftasiga ikkita o‘qish savodxonligi darsi ishlab chiqilgan metodika asosida o‘tkazildi, nazorat guruhi esa standart darslik asosida an'anaviy usulda o‘qidi.

Ma’lumotlarni statistik tahlil qilishda SPSS 26 dasturiy ta'minoti ishlatildi: guruhlar o‘rtasidagi farqni aniqlashda mustaqil namunalar uchun t-test, bog‘liq ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi munosabatni o‘rganishda Pearson korrelyatsiya koeffitsienti, shuningdek, metodikaning umumiy ta'sir kuchini hisoblashda Cohend ko‘rsatkichidan foydalanildi.

NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI: ASOSIY YONDASHUVLAR

Ishlab chiqilgan metodika uchta o‘zaro bog‘liq blokdan iborat bo‘lib, ular dars tuzilmasida ketma-ket amalga oshiriladi. Birinchi blok – **“Matn bilan muloqotga kirish”**

bosqichi – o‘quvchini matnni o‘qishdan oldin kognitiv va emotsional jihatdan tayyorlashni ko‘zlaydi. Bu bosqichda matn sarlavhasi, rasmi yoki boshqa vizual elementlari asosida bashorat qilish va taxmin mavzusida tuzilmali guruh muhokamasi tashkil etiladi. Muhim pedagogik pozitsiya shundaki, o‘qituvchi bu bosqichda to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javobni baholamaydi – maqsad o‘quvchini so‘zlashga va fikr almashishga undashdir. Amaliyot shuni ko‘rsatdiki, ushbu bosqich o‘quvchilarning matnni o‘qish jarayonida diqqatini yo‘naltirishda ham samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi blok – **“Matn bilan ishlash”** bosqichi – o‘qish jarayonida nutqiy faoliyatni faollashtiruvchi strategiyalarni qamrab oladi. Bu yerda eng samarali usullardan biri “Fikrlash, Juftlashish, Ulashish” strategiyasi bo‘lib, u o‘quvchiga avval mustaqil fikr yuritish, keyin juftlik bilan g‘oyalarni muhokama qilish va nihoyat butun sinf oldida fikrni ifodalash imkonini beradi. Ushbu uch bosqichli struktura nutqiy kamtarlilik muammosini o‘quvchilarning jamoat oldida gapirish qo‘rquvi kamaytiradi va ularning o‘z fikriga ishonchini mustahkamlaydi. Shuningdek, “Matn tergovchisi” usulidan ham keng foydalanildi. O‘quvchilar matndagi belgilangan iboralar, so‘z tanlovlari va struktur elementlar yuzasida tergov savollarini o‘zlari yaratadi va bir-biriga beradi, bu esa o‘quvchini matn muallifi pozitsiyasiga yaqinlashtiradi.

Uchinchi blok – **“Matn orqali muloqot”** bosqichi – o‘quvchini o‘qilgan matn asosida yaratuvchanlik va muloqot faoliyatiga jalb etadi. Bu bosqichda eng ta’sirchan topilgan metodlardan biri “muallif bilan suhbat” texnikasidir, o‘quvchilar matn muallifiga xayolan savol beradilar, uning fikrini boshqacha tushuntirish variantlarini muhokama qiladilar. Bundan tashqari, o‘qilgan matn asosida turli nutqiy janrlarda kichik yaratuvchanlik topshiriqlari – matn qahramoniga xat yozish, voqeaning boshqacha yakunini og‘zaki hikoya qilish, matndagi muammoga o‘z yechimini taklif qilish – o‘quvchilarning diskursiv kompetensiyasini rivojlantirishda yuqori natija berdi.

Metodikaning muhim xususiyatlaridan biri **“iskelak” tamoyiliga** asoslanishidir. Dars boshida o‘qituvchi nutqiy faoliyatni to‘liq qo‘llaydi, keyinroq u boshqaruv funksiyasini qisman o‘quvchilarga o‘tkazadi yo‘naltirish, oxirida esa o‘quvchilar mustaqil nutqiy faoliyat yuritadilar. Bu jarayon L.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga muvofiq bo‘lib, har bir o‘quvchining amaldagi va potensial rivojlanish darajalari o‘rtasidagi masofa hisobga olinadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ishlab chiqilgan metodikaning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdagi yuqori samaradorligini tasdiqladi. O‘quv yili oxirida o‘tkazilgan diagnostik baholash shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhi o‘quvchilari nazorat guruhiga nisbatan o‘qish tushunchasi bo‘yicha o‘rtacha 23,4 ball (100 ballik shkala bo‘yicha) yuqori natija ko‘rsatdi ($t(238)=7,84$; $p<0,001$; $d=1,02$). Cohen ko‘rsatkichi katta ta'sir kuchini ($d>0,8$) ko‘rsatmoqda, bu esa metodikaning amaliy ahamiyatini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Nutqiy kompetensiyaning alohida komponentlari bo‘yicha tahlil qilinganda quyidagi qonuniyat aniqlandi: eng yuqori o‘sish diskursiv komponentda (og‘zaki matn yaratish va mantiqiy tuzish ko‘nikmasi) kuzatildi – bu ko‘rsatkich tajriba guruhida o‘rtacha 31,2 foizga oshdi. Pragmatik va sotsiolingvistik komponentlarda ham sezilarli ijobiy dinamika qayd etildi (mos ravishda 24,7% va 19,3%). Lingvistik komponent (grammatik to‘g‘rilik) bo‘yicha farq

nisbatan kichikroq bo‘ldi (11,4%), bu holat qisman shunday izohlanadi: nazorat guruhida ham darslik mashqlari grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan edi.

Sifatiy ma’lumotlar tahlili miqdoriy ko‘rsatkichlarni to‘ldirdi va chuqurlashtirdi. Dars kuzatuvi protokollarining mazmun tahlili shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi o‘quvchilar bir dars davomida nutqiy faoliyatga o‘rtacha 4,7 marta jalb etilgan nazorat guruhida 1,9 marta. O‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan suhbatlarda ular metodikaning ijobiy jihatlaridan biri sifatida o‘quvchilarning darsga qiziqishi va faolligi oshganini alohida ta'kidladilar. O‘quvchilar suhbatida esa matn muhokamasi va fikr almashish jarayonlarini “qiziqarli” va “o‘zini bildiruvchi” deb baholagan javoblar ustuvorlik qildi.

Biroq tadqiqot bir qator cheklovlarni ham aniqladi. Birinchidan, ishlab chiqilgan metodika nisbatan ko‘p tayyorgarlik vaqtini talab qiladi, bu esa ish yuklamasi yuqori bo‘lgan o‘qituvchilar uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Ikkinchidan, tadqiqot faqat shahar maktablarida o‘tkazilgan, shu sababli natijalarni qishloq maktablari kontekstiga kengaytirish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Uchinchidan, nutqiy kompetensiyaning ba'zi ko‘rsatkichlari – xususan, sotsiolingvistik adaptatsiya – o‘qish yili davomida o‘lchash uchun murakkab bo‘lib, uzoq muddatli tadqiqotni zarur qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu tadqiqot 4-sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligi darslari orqali nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning ilmiy asoslangan va amalda sinab ko‘rilgan metodikasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini empirik tarzda isbotlash maqsadini to‘la amalga oshirdi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni ilgari surish imkonini beradi:

1. Matn bilan ishlashning uch bosqichli tizimi (matnni muhokamaga tayyorlash – matn bilan ishlash – matn asosida yaratuvchanlik) nutqiy kompetensiyaning barcha komponentlarini bir vaqtda rivojlantirish uchun samarali metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.
2. “Iskelak” tamoyiliga asoslangan yo‘naltirilgan ta'lim usuli o‘quvchilarga mustaqil nutqiy faoliyat yuritish uchun zarur kognitiv vositalar bilan qurollantiradi.
3. Tuzilmali guruh muhokamasi va juftlik ishlari o‘quvchilarning nutqiy faoliyatga jalb etilish chastotasini va sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Maqola asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan:

- **O‘qituvchilar uchun:** haftalik o‘qish savodxonligi darslarida kamida bitta darsni uchta blokdan iborat tuzilmali nutqiy faoliyat asosida rejalashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.
- **Metodistlar uchun:** boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari malakasini oshirish dasturlariga nutqiy kompetensiyani rivojlantiruvchi strategiyalar bo‘yicha maxsus modul kiritish tavsiya etiladi.
- **Ta’lim dasturi ishlab chiquvchilar uchun:** 4-sinf o‘qish savodxonligi fanining o‘quv dasturi va darsliklarida matn bilan ishlashning kommunikativ va diskursiv jihatlariga oid topshiriqlar nisbatini oshirish zarur.
- **Kelajak tadqiqotchilar uchun:** ushbu metodikani boshqa sinf darajalari va fan turlari kontekstida sinab ko‘rish hamda uning qishloq maktablari sharoitidagi samaradorligini o‘rganish ilmiy qiziqish uyg‘otadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘qish savodxonligi va nutqiy kompetensiya bir-birini kuchaytiruvchi o‘quv jarayoni yo‘nalishlari bo‘lib, ular qanchalik uzviy birlashtirilsa, boshlang‘ich ta'lim o‘quvchisi shunchalik yaxlit va funktsional til shaxsiga ega bo‘ladi. Ushbu tadqiqot shu

yo‘nalishda bir qadam bo‘ldi, biroq bu soha ilmiy izlanishlarni davom ettirishni talab etadigan keng maydon bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "2020–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasining umumiy o‘rta ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Farmoni. PF-6108-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 7-apreldagi "Boshlang‘ich ta'limning davlat ta'lim standartini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Qarori. 187-son.
3. Mahmudov, N. va boshq. (2020). *O‘zbek tili darslarida kommunikativ yondashuv: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Nazarova, M. (2020). *Interfaol metodlarning boshlang‘ich ta’limdagi samaradorligi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Xoliqov, A. A. (2021). Boshlang‘ich sinflarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy metodlari. *Pedagogika*, (2), 45–52.
6. Yusupova, Sh. (2021). *Nutq o‘stirish metodikasi*. Toshkent: O‘qituvchi.
7. G‘ulomova, M. (2022). O‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash strategiyalari. *Boshlang‘ich ta’lim*, (3), 18–24.
8. Abdullayeva, N. (2022). PIRLS tadqiqotlari asosida o‘qish savodxonligini baholash mezonlari. *Xalq ta’limi*, (5), 32–38.
9. Toshmatov, B. (2023). *Boshlang‘ich sinflarda interfaol ta’lim texnologiyalari*. Toshkent: Innovatsiya.
10. Rahimova, D. (2023). Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda kommunikativ o‘yinlarning o‘rni. *Pedagogik mahorat*, (1), 56–62.
11. Karimova, Z. (2024). 4-sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantirishning interfaol usullari. *Ta’lim va innovatsiya*, (2), 41–47.
12. PIRLS 2021 International Results in Reading. (2022). IEA. https://pirls2021.org
13. OECD. (2023). *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. OECD Publishing.
14. Duke, N. K., & Cartwright, K. B. (2021). The science of reading progresses: Communicating advances beyond the simple view of reading. *Reading Research Quarterly, 56*(S1), S25–S44.
15. Pressley, M., & Allington, R. L. (2022). *Reading instruction that works: The case for balanced teaching* (5th ed.). Guilford Press.
16. Vygotsky, L. S. (2020). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (Revised ed.). Harvard University Press.
17. Pearson, P. D., & Cervetti, G. N. (2023). Fifty years of reading comprehension research: What have we learned? *Reading Research Quarterly, 58*(2), 215–232.

KO‘RIB TUSHUNISHNING MUSTAQIL KOMPETENSIYA SIFATIDAGI KONSEPTUAL MODELI: O‘QUVCHI TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA KASBIY TAYYORGARLIKNING LINGVISTIK-DIDAKTIK ASOSLARI

Ҳамроев Ғофир Ҳасанович
Тошкент Амалий фанлар университети профессори, педагогика фанлари доктори (DSc)
hamroyevgofirr@gmail.com

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchi va talaba bilimni faqat verbal axborotni o‘qish yoki tinglash orqali emas, balki real predmetlar, holatlar, harakatlar, jarayonlar va faoliyatni kuzatish orqali ham egallaydi. Shunga qaramay, ko‘rib o‘rganish ko‘pincha ta’lim jarayonida tabiiy ravishda yuz beradigan, maxsus pedagogik rivojlantirishni talab qilmaydigan jarayon sifatida qaraladi. Mazkur maqolada ko‘rib tushunishning bunday insidental shaklda shakllanishi muammolashtirilib, u uzluksiz ta’lim davomida maqsadli rivojlantirilishi lozim bo‘lgan mustaqil kompetensiya sifatida konseptuallashtiriladi. Tadqiqotda ko‘rib tushunish rasm yoki videoni idrok etish bilan cheklanmay, predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni kuzatish orqali ularning muhim belgilarini ajratish, o‘zaro munosabatlarini aniqlash, mazmunini interpretatsiya qilish, sabab-oqibat aloqalarini tushunish, xulosa chiqarish va o‘zlashtirilgan bilimni yangi vaziyatga tatbiq qilishni qamrab oluvchi murakkab lingvistik-kognitiv jarayon sifatida talqin qilinadi. Maqolada ko‘rib tushunishning “kuzatish–ajratish–dekodlash–interpretatsiya–tahlil–xulosa–tatbiq” ketma-ketligiga asoslangan konseptual modeli taklif etiladi. Shuningdek, predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni ko‘rib tushunishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlarining zarurligi asoslanadi. Ko‘rib tushunishni mustaqil kompetensiya sifatida rivojlantirish o‘quvchilarning analitik, tanqidiy va muammoli tafakkurini rivojlantirish, amaliy faoliyatni o‘zlashtirish hamda kasbiy bilim va ko‘nikmalarni yangi vaziyatlarga ko‘chirish imkoniyatlarini kengaytirishi ta’kidlanadi. Tadqiqot natijasida ko‘rib tushunishning uzluksiz ta’lim tizimida bosqichma-bosqich shakllantirilishi mumkin bo‘lgan kompetensiya sifatidagi modeli ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *ko‘rib tushunish, vizual kommunikatsiya, vizual savodxonlik, multimodal savodxonlik, kognitiv rivojlanish, kuzatish, predmet, holat, harakat, jarayon, faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, tayanch kompetensiya, uzluksiz ta’lim, o‘quv materiali, o‘quv topshirig‘i.*

Kirish. Ta’lim jarayonida bilimning o‘zlashtirilishi ko‘pincha o‘qish va tinglash bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Biroq real ta’lim tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi va talaba bilimning muayyan qismini kuzatish orqali egallaydi. O‘quvchi predmetning tuzilishini ko‘rib anglaydi, tajribaning bajarilish ketma-ketligini kuzatib jarayonni tushunadi, o‘qituvchi yoki mutaxassis faoliyatini kuzatib amaliy harakatlarni o‘zlashtiradi, real vaziyatni kuzatish orqali muammoning mohiyatini anglaydi. Shu ma’noda ko‘rib o‘rganish ta’lim jarayonining doimiy va muhim komponentlaridan biridir. Biroq ta’lim amaliyotida ko‘rish orqali o‘rganish ko‘pincha o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladigan jarayon sifatida qabul qilinadi. O‘quvchiga biror faoliyatni ko‘rsatish, rasm yoki video namoyish qilishning o‘zi uning mazmunini chuqur anglashni ta’minlaydi, degan taxmin mavjud. Natijada ko‘rish mavjud bo‘lsa-da, **ko‘rib tushunishni o‘rgatish** alohida pedagogik vazifa sifatida yetarlicha ajratilmaydi. Mazkur

maqolada aynan shu muammo markazga qo‘yildi, ya’ni **ko‘rish va ko‘rib tushunish** bir xil hodisa emas.

Ko‘rish axborotni qabul qilishning fiziologik va perceptiv sharti bo‘lsa, ko‘rib tushunish kuzatilayotgan obyekt yoki hodisaning belgilarini ajratish, ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, ma’no hosil qilish, interpretatsiya qilish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va bilimni amaliy vaziyatga tatbiq qilishni o‘z ichiga oladigan murakkab faoliyatdir. Shu nuqtayi nazardan ko‘rib tushunishni faqat rasm, video, diagramma yoki infografikani tushunish bilan cheklash ham yetarli emas. Bunday vositalar ko‘rib tushunishning shakllaridan biri bo‘lishi mumkin, ammo uning obyekti ancha kengdir. Ko‘rib tushunish predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni kuzatish va anglashga yo‘naltiriladi. Masalan, o‘quvchi biror asbobning rasmini ko‘rib uning nomini aytishi mumkin. Biroq bu hali mazkur predmetni chuqur ko‘rib tushunganini anglatmaydi. Ko‘rib tushunish predmetning qismlari, vazifasi, tuzilishi va qismlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashni ham talab qiladi. Xuddi shuningdek, o‘quvchi videodagi tajribani ko‘rishi mumkin, biroq jarayonning nima sababdan aynan shu ketma-ketlikda amalga oshirilganini tushunmaslik ehtimoli mavjud. Demak, ta’limning vazifasi faqat “ko‘rsatish” emas, balki “ko‘rib tushunishni o‘rgatish”dan ham iborat bo‘lishi kerak. Bu muammo uzluksiz ta’lim nuqtayi nazaridan yana-da muhimdir. Inson maktab, oliy ta’lim va kasbiy faoliyat davomida doimiy ravishda vizual axborot bilan ishlaydi. U texnik qurilmalarni, ish jarayonlarini, kasbiy vaziyatlarni, insonlar faoliyatini, grafik va sxemalarni, tabiiy va ijtimoiy hodisalarni kuzatadi.

Ko‘rib tushunish malakasi jahon pedagogikasida vizual savodxonlik bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Jamal Raynning fikriga ko‘ra “vizual formatlardan ma’lumotlarni assimilyasiya qilish vizual o‘rganish sifatida belgilanadi. O‘quvchilar sinfdagi ma’lumotlarni yaxshiroq tushunishadi, chunki ular buni ko‘rishadi. Vizual ma’lumotlar tasvirlar, diagrammalar, simulyasiyalar, grafikalar, multfilmlar, rangli kitoblari, slayd-shoular/ taqdimotlar, plakatlar, filmlar, o‘yinlar va videolar kabi turli formatlarda taqdim etiladi. O‘qituvchi katta hajmdagi ma’lumotlarni ko‘rsatish uchun yuqoridagi formatlardan foydalanishi mumkin. Tadqiqotlarga ko‘ra, o‘quvchilar ma’lumotni vizual va og‘zaki taqdim etilganda yaxshiroq eslashadi. O‘quv topshiriqlarni yaxshiroq bajaradi va akademik muvaffaqiyatga erishishda barcha yoshdagi o‘quvchilarga vizual o‘rganish, shuningdek, o‘quvchilarga vizual fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa g‘oyalar, so‘zlar va tushunchalarni bog‘lash orqali ma’lumotni yaxshiroq tushunish va eslab qolish imkonini beradi.

Shuningdek, muammoli ta’limda ham yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi va talabalarda jamoaviy ishlash qobiliyatlarini hosil qiladi. Aslida muammolarni hal qilish uchun ikki xil ko‘nikma kerak: analitik va ijodiy fikrlash. Analitik yoki mantiqiy fikrlash qobiliyatlari tanqidiy fikrlashdan foydalanadi va fikrlovchiga eng yaxshisini tanlashga yordam beradi. Umuman, mazkur yondashuv axborot-kommunikasiya texnologiyalariga asoslangan vizual o‘quv muhiti o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.”. O‘Neil: “Illyustrasiyali kitoblar so‘zlarni ham, rasmlarni ham hikoya qiladi. Surat so‘z bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, illyustrasiyaning texnik elementlari – rang, chiziq, shakl va kompozisiya – hikoyani yaratish va takomillashtirish uchun ishlaydi. Ba’zan shunchaki belgilar va sozlamalarning tavsiflarini qo‘shish orqali, ba’zan esa matnning to‘g‘riligini kinoya yoki qo‘shimcha ma’lumotlar bilan tushuntirish orqali rasmli

kitoblardagi suratlarni anglash uchun muhim maslahatlar beradi”, deya ta’kidlaydi. Audio, video materiallar, illyustrasiyali kitob albomlar ham verbal tushuntirish, izohlash elementlariga ega bo‘lsa, ko‘rib tushunish obe’kti bo‘la olmaydi. Ta’lim o‘quvchini o‘qib, tinglab bo‘lmaydigan narsa, holat, jarayon va faoliyatlarni ko‘rib tushunishga o‘rgatishi va hosil bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni baholay olish tizimini ishlab chiqishi, davlat ta’lim standartlarida inobatga olishi lozim.

F.I.Buslaev shunday yozadi: “birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni to‘g‘ri yo‘l bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, ya’ni o‘qimishli odamlar aytganidek, og‘zaki va yozma mashqlar orqali o‘quvchida suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish ko‘nikmasini hosil qilamiz”. “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to‘plangan barcha til ilmini o‘rta maktab o‘quvchisiga o‘rgatishning iloji va zarurati yo‘q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir. Zarur bilimlar qanday o‘zlashtirilishi masalasida ham bir to‘xtamga kelib olinishi lozim. O‘quvchi borliqni, bilimni tinglab, o‘qib shuningdek, ko‘rib o‘zlashtiradi.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezoni uning foydalilik va amalda qo‘llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta’minlaydigan bilimlarni tushunamiz”.

Demak, ko‘rib tushunish bir martalik o‘quv ko‘nikmasi emas, balki umr davomida rivojlanadigan va turli faoliyat sohalariga tatbiq qilinadigan kompetensiya sifatida qaralishi kerak. Shundan kelib chiqib, tadqiqotning asosiy muammosi quyidagicha belgilanadi: ko‘rib o‘rganishning tabiiy va incidental jarayonini maqsadli ravishda rivojlantiriladigan mustaqil kompetensiyaga aylantirish mumkin zarur.

Maqolaning maqsadi — ko‘rib tushunishni mustaqil kompetensiya sifatida konseptuallashtirish, uning tarkibiy va kognitiv komponentlarini aniqlash hamda uzluksiz ta’limda mazkur kompetensiyani rivojlantirish uchun maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlariga qo‘yiladigan konseptual talablarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi:

Ko‘rib tushunishni oddiy vizual idrok va incidental visual learningdan nima ajratib turadi?

Predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni ko‘rib tushunish qanday kognitiv va kommunikativ operatsiyalarni talab qiladi?

Ko‘rib tushunish o‘quvchi tafakkuri va bilim qurish jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

o‘rib tushunishni kasbiy faoliyatga tatbiq qilinadigan kompetensiya sifatida qanday rivojlantirish mumkin?

Ushbu kompetensiyani shakllantirish uchun qanday maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlari zarur?

2. Nazariy asos: ko‘rishdan ko‘rib tushunishga

Ko‘rib tushunish tushunchasini nazariy jihatdan aniqlash uchun avvalo uchta hodisani farqlash zarur: ko‘rish, ko‘rib o‘rganish va ko‘rib tushunish.

Ko‘rish — obyekt yoki hodisaning vizual belgilarini perceptiv qabul qilishdir. Ko‘rib o‘rganish esa kuzatish natijasida muayyan ma’lumot yoki faoliyat usulining egallanishini anglatadi. Ko‘rib tushunish esa bundan yuqori darajadagi jarayon bo‘lib, kuzatilayotgan obyekt

yoki faoliyatning mazmuni, tuzilishi, funksiyasi, maqsadi va munosabatlarini ongli ravishda qurishni talab qiladi.

Shu sababli quyidagi farqlash taklif etiladi:

Ko‘rish → qabul qilish

Ko‘rib o‘rganish → kuzatish orqali egallash

Ko‘rib tushunish → kuzatish asosida ma’no va bilimni faol qurish.

Ko‘rib tushunishning asosiy obyekti besh guruhga ajratiladi:

2.1. Predmetni ko‘rib tushunishPredmetning tashqi ko‘rinishini aniqlashdan tashqari, uning: tuzilishi; qismlari; funksiyasi; qismlar o‘rtasidagi munosabati; qo‘llanish usuli anglanadi.

2.2. Holatni ko‘rib tushunish

Holatni kuzatish orqali: mavjud vaziyat; ishtirokchilar; muammo; vaziyat belgilari; sabab va ehtimoliy oqibatlar aniqlanadi.

2.3. Harakatni ko‘rib tushunish

Bunda o‘quvchi: nima qilindi → qanday qilindi → nima uchun qilindi → qanday natija berdi, munosabatini quradi.

2.4. Jarayonni ko‘rib tushunish Jarayon alohida harakatlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan tizim sifatida anglanadi: boshlang‘ich holat → bosqichlar → o‘zgarishlar → sabab-oqibat → natija.

2.5. Faoliyatni ko‘rib tushunish Bu eng yuqori darajadagi ko‘rib tushunish shakllaridan biri bo‘lib, faoliyatning: maqsadi → vositalari → operatsiyalari → qarorlari → muammolari → natijasi tizimli ravishda anglanishini nazarda tutadi.—

3. Ko‘rib tushunishning kompetensiya modeli. Taklif etilayotgan model ko‘rib tushunishni yetti o‘zaro bog‘langan bosqich orqali izohlaydi:

1. Kuzatish. O‘quvchi obyekt, vaziyat yoki faoliyatga maqsadli e’tibor qaratadi.

2. Muhim belgilarni ajratish Asosiy va ikkilamchi belgilar farqlanadi.

3. Dekodlash. Ko‘rilgan belgilar, harakatlar, munosabatlar va o‘zgarishlarga ma’no beriladi.

4. Interpretatsiya. Kuzatilgan hodisaning mazmuni va ehtimoliy sabablari tushuntiriladi.

5. Tahlil. Qismlar, ketma-ketliklar, sabab-oqibat va funksional munosabatlar aniqlanadi.

6. Xulosa va bilim qurish. O‘quvchi kuzatuv asosida umumlashtirilgan bilim yoki faoliyat modeli yaratadi.

7. Tatbiq O‘zlashtirilgan bilim yangi, notanish yoki kasbiy vaziyatda qo‘llanadi.Shunday qilib:Visual comprehension = observation + selective attention + decoding + interpretation + analysis + inference + tatbiq.Mazkur model ko‘rib tushunishni passiv qabul qilishdan faol bilim qurish jarayoniga aylantiradi.

4. Ko‘rib tushunish va tafakkur rivoji Ko‘rib tushunishning muhim xususiyati shundaki, u tafakkurning turli shakllarini tabiiy ravishda ishga tushiradi. O‘quvchi kuzatilayotgan obyekt yoki jarayonni shunchaki qayd etmaydi, balki uning tarkibiy qismlarini ajratadi, ularni taqqoslaydi, munosabatlarni aniqlaydi, sabablarni izlaydi va natijalarni bashorat qiladi.

Shu sababli ko‘rib tushunish: kuzatish → taqqoslash → tahlil → umumlashtirish → xulosa → muammoli vaziyatni hal qilish jarayonlarini birlashtiradi. Ayniqsa predmet, jarayon va faoliyatni ko‘rib tushunishga qaratilgan topshiriqlar o‘quvchini tayyor bilimni qabul qilishdan ko‘ra, kuzatuv asosida bilimni mustaqil qurishga yo‘naltiradi.

5. Ko‘rib tushunish va kasbiy tayyorgarlik Ko‘rib tushunishning kasbiy ta’limdagi ahamiyati alohida e’tiborga loyiq. Ko‘plab kasbiy faoliyat turlarida bilim va ko‘nikmalar faqat verbal ko‘rsatma orqali emas, balki tajribali mutaxassisning faoliyatini kuzatish, ish jarayonini ko‘rish va amaliy harakatlarning ketma-ketligini anglash orqali egallanadi. Biroq kasbiy faoliyatni ko‘rishning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi yoki talaba kuzatilayotgan faoliyatning: maqsadini; operatsiyalar ketma-ketligini; muhim va ikkilamchi harakatlarini; xavf yoki xato nuqtalarini; qaror qabul qilish asoslarini; natija bilan sabab o‘rtasidagi munosabatni anglay olishi kerak. Shuning uchun ko‘rib tushunish kasbiy tayyorgarlikda kuzatishdan mustaqil faoliyatga o‘tishni ta’minlovchi vositachi kompetensiya sifatida qaralishi mumkin.

6. Ko‘rib tushunishni rivojlantirish uchun maxsus o‘quv materiallari

Agar ko‘rib tushunish mustaqil kompetensiya sifatida e’tirof etilsa, uni shakllantirish uchun maxsus didaktik materiallar ishlab chiqilishi zarur. Bunday materiallarni besh turga ajratish mumkin:

Material turi

Asosiy obyekt

Asosiy maqsad redmetli material predmet, qurilma, obyekt tuzilish va funksiyani anglash

Vaziyatli material holat vaziyat va muammoni aniqlash

Harakatli material harakat ketma-ketlik va maqsadni anglash

Jarayonli material jarayon o‘zgarish va sabab-oqibatni tushunish

Faoliyatli material kasbiy/amaliy faoliyat faoliyat modelini qurish va tatbiq

Bu materiallar rasm, foto, video, animatsiya, real obyekt, kuzatish, demonstratsiya, diagramma, sxema va boshqa multimodal vositalar yordamida tashkil etilishi mumkin.

Muhim jihat shundaki, materialning vizual bo‘lishi uning o‘z-o‘zidan ko‘rib tushunishni rivojlantirishini anglatmaydi. Material maxsus topshiriqlar tizimi bilan birga qo‘llanilishi kerak.

7.Ko‘rib tushunishga yo‘naltirilgan o‘quv topshiriqlari

Maxsus topshiriqlar ko‘rib tushunishning kognitiv bosqichlarini izchil rivojlantirishi lozim.

1-daraja — Aniqlash

Nimani ko‘ryapsiz?

2-daraja — Ajratish

aysi belgilar asosiy? Qaysilari ikkilamchi?

3-daraja — Bog‘lash

Qaysi qismlar yoki harakatlar o‘zaro bog‘langan?

4-daraja — Interpretatsiya

Nima sodir bo‘lyapti? Nima uchun?

5-daraja — Tahlil

Jarayonning qaysi bosqichi natijaga eng katta ta’sir ko‘rsatmoqda?

6-daraja — Baholash

Qaysi harakat samarali yoki noto‘g‘ri? Dalilingiz nima?

7-daraja — Tatbiq

Ko‘rgan faoliyatingizni boshqa sharoitda qanday qo‘llaysiz?

8-daraja — Qayta yaratish

Kuzatgan jarayoningiz asosida o‘z algoritmingiz, sxemangiz yoki faoliyat rejangizni yarating.

Shu tarzda topshiriq “nima ko‘rding?” darajasidan “ko‘rganing asosida nima qila olasan?” darajasigacha rivojlanadi.

8. Uzluksiz ta’limda ko‘rib tushunishning rivojlanish modeli

Ko‘rib tushunish kompetensiyasi ta’limning turli bosqichlarida murakkablashib borishi mumkin.

Boshlang‘ich bosqich:

Predmet → belgi → oddiy harakat.

Umumiy o‘rta ta’lim:

Predmet → holat → jarayon → sabab-oqibat.

Oliy ta’lim: urakkab jarayon → tizim → dalil → interpretatsiya → muammoli vaziyat.

Kasbiy ta’lim:

Faoliyat → operatsiya → qaror → xato → natija.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish:

Real professional vaziyat → kuzatish → tahlil → mustaqil qaror → yangi vaziyatga tatbiq. Shu nuqtayi nazardan ko‘rib tushunish ma’lum bir yosh yoki fan bilan chegaralanmaydi. U lifelong competence, ya’ni butun ta’lim va kasbiy faoliyat davomida rivojlanadigan kompetensiya sifatida qaralishi mumkin.

9. Muhokama. Ko‘rib tushunishga bunday yondashuv ta’limda vizual vositalarning maqomini ham qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. An’anaviy yondashuvda rasm, video, diagramma yoki real namoyish ko‘pincha verbal tushuntirishni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida ishlatiladi. Taklif qilinayotgan konsepsiyada esa vizual material o‘quvchining mustaqil kuzatuvi, interpretatsiyasi va bilim qurishini faollashtiruvchi didaktik muhitga aylanadi. Bu o‘zgarish “ko‘rsatish”dan “ko‘rib tushunishga o‘rgatish”ga o‘tishni anglatadi. Bunday yondashuv, ayniqsa, kasbiy ta’lim uchun muhimdir. Chunki professional faoliyatda inson ko‘pincha oldindan tayyorlangan verbal yo‘riqnomadan ko‘ra real vaziyat, predmet, jarayon yoki boshqa mutaxassisning faoliyatini kuzatish orqali qaror qabul qilishga majbur bo‘ladi. Demak, ta’lim jarayonida ko‘rib tushunishning tatbiq imkoniyatlarini oldindan shakllantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, ko‘rib tushunish faqat vizual kanaldagi axborot bilan chegaralanmasligi kerak. Zamonaviy kommunikatsiyada vizual, verbal, grafik, gestural va boshqa semiotik resurslar ko‘pincha birgalikda ishlaydi. Shu sababli ko‘rib tushunishni multimodal kommunikatsiya kontekstida ham o‘rganish zarur.

10. Xulosa. Mazkur maqolada ko‘rib tushunish ta’lim jarayonida o‘z-o‘zidan shakllanadigan yordamchi qobiliyat emas, balki maqsadli ravishda rivojlantirilishi mumkin bo‘lgan mustaqil kompetensiya sifatida konseptuallashtirildi. Ko‘rib tushunish rasm yoki videoni ko‘rish bilan cheklanmaydi. Uning obyektlari predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatni qamrab oladi. Uning kognitiv mexanizmlari esa kuzatish, muhim belgilarni ajratish, dekodlash, interpretatsiya, tahlil, xulosa chiqarish va tatbiq bosqichlaridan tashkil topadi. Taklif etilgan konsepsiyaga ko‘ra, ta’limning vazifasi o‘quvchiga faqat vizual axborotni taqdim etish emas, balki vizual axborot va real faoliyatni qanday kuzatish, tushunish, tahlil qilish va undan bilim hosil qilishni o‘rgatishdan ham iborat bo‘lishi kerak. Shu sababli ko‘rib tushunishni rivojlantirish uchun predmet, holat, harakat, jarayon va faoliyatga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari hamda bosqichma-bosqich murakkablashuvchi o‘quv topshiriqlari tizimini ishlab

chiqish zarur. Mazkur yondashuv ko‘rib tushunishni vizual axborotni qabul qilishdan mustaqil bilim qurish, tafakkurni rivojlantirish va kasbiy faoliyatga tatbiq qilish mexanizmiga aylantiradi. Shunday qilib, ko‘rib tushunish: ko‘rish → tushunish → tafakkur → bilim qurish → faoliyat → tatbiq zanjirini ta’minlovchi uzluksiz rivojlanadigan tayanch kompetensiya sifatida qaralishi mumkin.

Tadqiqotning taklif etilayotgan ilmiy yangiligi Ko‘rib tushunish tushunchasi rasm va videoni tushunishdan kengroq bo‘lgan lingvistik-kognitiv kompetensiya sifatida aniqlanadi. Ko‘rib tushunishning predmet–holat–harakat–jarayon–faoliyatdan iborat obyektlar tizimi taklif qilinadi. Ko‘rib tushunishning kuzatish–ajratish–dekodlash–interpretatsiya–tahlil–xulosa–tatbiq modeli ishlab chiqiladi. Ko‘rib o‘rganishning tabiiy/incidental shaklidan maqsadli o‘qitiladigan kompetensiyaga o‘tish zaruriyati asoslanadi.azkur kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari va topshiriqlari tizimining konseptual asoslari belgilanadi. Ko‘rib tushunishning kognitiv rivojlanish va kasbiy tayyorgarlik bilan aloqasi asoslanadi.

Maqolaning asosiy konseptual formulasi rom incidental visual learning to an explicitly developed competence: observing → understanding → interpreting → reasoning → constructing knowledge → tatbiqring knowledge → acting independently. Bu variantning kuchli tomoni shundaki, maqola “vizual materiallardan foydalanish kerak” degan oddiy metodik fikr bilan cheklanmaydi. Uning asosiy da’vosi — “ko‘rib tushunishning o‘zi o‘qitish obyekti bo‘lishi kerak” degan ilmiy konsepsiyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rodger et.al. (2009).Engaging Middle School Teachers and Students with Alice in a Diverse Set of Subjects.SIGCSE09, March 3-7, 2009.
2. Raiyn J. (2016) The Role of Visual Learning in Improving Students’ High-Order Thinking Skills Journal of Education and Practice
3. ‘Neil, K. E. (2011). Reading pictures: Developing visual literacy for greater comprehensi on. The Reading Teacher, 65(3), 214-223.
4. *Буслаев Ф.И* О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (переизд.: *Л.*, 1941).
5. Ғуломов А.., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.
6. Hamroyev G‘.Ko‘rib tushunish – kasbiy malakani rivojlantiruvchi muhim ko‘nikma// Til va adabiyot ta’limi.–T., 2023. –B.20-23.

MAKTABGACHA TA’LIM TARBIYACHILARINING TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA VIRTUAL TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING IMKONIYATLARI

Tajiboyeva Go’zalxon Mahmudjonovna
Namangan davlat pedagogika institui doktoranti, PhD

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda virtual ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli vositalar, virtual muhit, interaktiv platformalar va multimedia resurslaridan samarali foydalanish tarbiyachilarning mustaqil fikrlashi, muammoni tahlil qilishi, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslashi va asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan. Shuningdek, virtual ta’lim texnologiyalarining tarbiyachilar kasbiy faoliyatini takomillashtirishdagi o‘rni va ulardan foydalanishning metodik jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, tanqidiy fikrlash, virtual ta’lim, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta’lim, pedagogik kompetensiya, multimedia, raqamli ta’lim muhiti.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimining raqamlashtirilishi pedagoglarning kasbiy kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablarning yangilanishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida faoliyat olib boruvchi tarbiyachilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bilishi, axborotni tahlil qilishi, mustaqil qaror qabul qilishi hamda ta’limiy vaziyatlarga ijodiy yondashishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, tarbiyachilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy maktabgacha ta’limning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.
Tanqidiy fikrlash shaxsning mavjud axborotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni tahlil qilish, dalillarni baholash, sabab va oqibatlarni aniqlash, turli fikrlarni taqqoslash hamda asoslangan xulosaga kelish qobiliyatini anglatadi. Tarbiyachi uchun ushbu ko‘nikmalar kasbiy faoliyat jarayonida, ayniqsa, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, pedagogik muammolarni aniqlash va samarali yechimlarni tanlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

Virtual ta’lim texnologiyalari ta’lim oluvchiga axborotni turli shakllarda qabul qilish, qayta ishlash va undan amaliy foydalanish imkonini beruvchi zamonaviy raqamli vositalar majmuasidir. Virtual ta’lim muhitida videodarslar, interaktiv topshiriqlar, elektron ta’lim resurslari, virtual seminarlar, simulyatsiyalar, onlayn testlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlardan foydalanish mumkin.
Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda virtual texnologiyalarning asosiy afzalliklaridan biri — muammoli vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatidir. Masalan, tarbiyachiga maktabgacha yoshdagi bola bilan bog‘liq muayyan pedagogik vaziyat taqdim etilib, undan vaziyat sabablarini aniqlash, mavjud muammoga bir nechta yechim taklif qilish va eng maqbul yechimni asoslash so‘ralishi mumkin. Bunday topshiriqlar tarbiyachining tahliliy va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Ikkinchi muhim jihat — **mustaqil fikrlash uchun sharoit yaratilishi**. Virtual ta’lim resurslari tarbiyachiga o‘quv materiallarini mustaqil o‘zlashtirish, qo‘shimcha axborotlarni izlash, turli manbalarni taqqoslash va o‘z xulosalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa tayyor axborotni qabul qilishdan ko‘ra, uni tanqidiy tahlil qilishga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratadi.

Virtual texnologiyalarning yana bir afzalligi — **interaktivlik**. Oddiy ma’ruza yoki matnli materialdan farqli ravishda interaktiv topshiriqlar tarbiyachini faol ishtirok etishga undaydi. Savol-javoblar, testlar, vaziyatli mashqlar, muhokamalar va virtual guruhli faoliyatlar orqali pedagog o‘z bilimlarini sinab ko‘radi, xatolarini aniqlaydi va ularni tuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, virtual ta’lim **turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash** uchun qulay imkoniyat yaratadi. Muayyan pedagogik muammo bo‘yicha bir nechta yondashuvlarni taqdim etish orqali tarbiyachilar ularning afzallik va cheklovlarini tahlil qilishi, dalillarga asoslangan fikr bildirishi mumkin.

Natijada ularda baholash, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalari shakllanadi.

Virtual ta’lim texnologiyalaridan foydalanish tarbiyachilarning raqamli kompetentligini ham rivojlantiradi. Zamonaviy tarbiyachi nafaqat pedagogik bilimlarga, balki elektron ta’lim resurslaridan foydalanish, raqamli axborotni izlash va saralash, multimedia materiallarini yaratish hamda raqamli kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi zarur.
Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan virtual mashg‘ulotlarni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. **Muammoli vaziyatni taqdim etish** — tarbiyachiga real pedagogik vaziyat yoki muammo beriladi.
2. **Axborotni izlash va tahlil qilish** — mavjud ma’lumotlar o‘rganiladi va muhim jihatlar ajratib olinadi.
3. **Muqobil yechimlarni ishlab chiqish** — muammoga nisbatan bir nechta yechimlar taklif etiladi.
4. **Dalillar asosida baholash** — taklif etilgan yechimlarning samaradorligi tahlil qilinadi.
5. **Xulosa chiqarish** — eng asoslangan fikr shakllantiriladi.
6. **Refleksiya** — bajarilgan faoliyat va erishilgan natijalar tahlil qilinadi.

Mazkur yondashuv tarbiyachilarni tayyor javobni qabul qilishga emas, balki savol qo‘yish, sabablarni izlash, dalillarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilishga yo‘naltiradi.

Virtual ta’lim texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik maqsad va mazmunning ustuvorligi ham ta’minlanishi lozim. Ya’ni texnologiyaning o‘zi maqsad emas, balki tarbiyachining kasbiy va intellektual rivojlanishini ta’minlovchi vosita sifatida qaralishi kerak. Shu sababli virtual resurslarni tanlashda ularning interaktivligi, mazmuniy mosligi, pedagogik samaradorligi va foydalanuvchi uchun qulayligi hisobga olinishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda virtual ta’lim texnologiyalaridan foydalanish keng pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Virtual ta’lim muhiti tarbiyachilarning mustaqil izlanishi,

axborotni tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarga turli nuqtayi nazardan yondashishi, muqobil yechimlarni ishlab chiqishi va asoslangan xulosalar chiqarishiga yordam beradi.

Shuningdek, virtual texnologiyalar tarbiyachilarning raqamli va kasbiy kompetensiyalarini uyg‘un ravishda rivojlantirish, ta’lim jarayonini interaktiv tashkil etish hamda zamonaviy pedagogik vazifalarni samarali hal qilish imkonini beradi. Shu bois maktabgacha ta’lim pedagoglarini tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi virtual ta’lim texnologiyalaridan tizimli foydalanish muhim metodik yo‘nalishlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. *How We Think*. Boston: D.C. Heath and Company, 1933.
2. Facione P.A. *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts*. Insight Assessment, 2015.
3. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO, 2023.
4. OECD. *Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem*. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi. *“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun*. O‘RQ-637, 23.09.2020.

O‘ZBEK TILINI O‘QITISH JARAYONIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi
katta o‘qituvchisi Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida, xususan, ta’lim rus tilida olib boriladigan guruhlarda tahsil olayotgan talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Muammoning o‘rganilganlik holati, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga doir metodik yondashuvlar va uch bosqichli pedagogik tajriba-sinov natijalari tahlil qilinadi. Tajriba-sinovda 339 nafar talaba ishtirok etgan bo‘lib, natijalar tajriba va nazorat guruhlari kesimida qiyoslangan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetentlik, o‘zbek tilini o‘qitish, rus guruhlari, nofilologik yo‘nalish, pedagogik tajriba-sinov, “Til ko‘prigi”, elektron lug‘at, portfolio.

Kirish

Zamonaviy oliy ta’limda talabaning bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llashi, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq ifodalashi, suhbatdoshini tinglab tushunishi hamda turli ijtimoiy muhitlarda samarali muloqot qila olishi muhim natijalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish, ayniqsa, ta’lim rus tilida olib boriladigan nofilologik yo‘nalishlarda dolzarb metodik vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Kommunikativ kompetentlik til birliklarini bilish bilangina cheklanmaydi. U til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish, fikrni mantiqiy va tushunarli bayon etish, muloqot vaziyatiga mos nutqiy strategiyani tanlash, boshqalarning fikrini anglash va ijtimoiy-madaniy me’yorlarga rioya qilishni ham qamrab oladi. Demak, o‘zbek tili mashg‘ulotlari nazariy bilimlarni nutqiy faoliyat bilan bog‘laydigan tarzda tashkil etilishi lozim.

O‘zbek tilini rus guruhlarida o‘qitish hamda talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari til ta’limi, pedagogika va psixologiya kesishgan nuqtada shakllangan ko‘p qirrali ilmiy muammodir. Avtoreferatda qayd etilishicha, respublikamiz olimlari X. Muhitdinova va G‘. Hamroyev o‘zbek tilini rus guruhlarida o‘qitish, dars jarayonidagi mashq va topshiriqlarni didaktik jihatdan farqlash masalalarini o‘rganganlar. K. Inoqov, M. Abdullayeva, R. Safarova va B. Xodjayevlarning tadqiqotlarida talabalar o‘rtasida hamkorlik faoliyatini shakllantirish, o‘zaro do‘stona munosabatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy faollikni oshirishning pedagogik imkoniyatlariga e’tibor qaratilgan. A.A. Xalikov va M. Qodirovlar esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalarini tadqiq etganlar.

MDH mamlakatlari ilmiy maktablarida ham mazkur muammoning ayrim nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Jumladan, N.V. Kuzmina, A.K. Markova, N.D. Nikandrov va S.L. Rubinshteynlarning ishlari o‘qituvchining kasbiy qobiliyatlari va ularning psixologik asoslarini anglashga xizmat qiladi. L.S. Vigotskiy, Y.E. Passov hamda B. Lapidusning ilmiy qarashlarida ona tili va xorijiy tilni o‘rganish jarayonida mashqlarning o‘rni, nutqiy faoliyatni tashkil etish va

tilni amaliy qo‘llash masalalari muhim o‘rin tutadi. A.K. Markova, L.M. Mitina va V.I. Baydenko tadqiqotlarida kommunikativ kompetentlikning kasbiy hamda axloqiy sifatlar bilan aloqador jihatlari yoritilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar G. Spenser, A. Blum va R. Mohan o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalariga murojaat qilgan bo‘lsalar, M. Buber, L. Botcheva, R. Boyatzis, F. Delamare, J. Dyui va A. Disterverglarning ilmiy qarashlarida pedagogning kasbiy salohiyati, kompetentlik va ta’lim jarayonidagi o‘zaro munosabatlarning ahamiyati aks etgan. Ushbu tadqiqotlar kommunikativ kompetentlikni shaxsning kasbiy va ijtimoiy faoliyati bilan bog‘liq holda tushunish uchun nazariy zamin yaratadi.

Shu bilan birga, avtoreferatda ta’kidlanganidek, o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning mazmuni, pedagogik-psixologik shartlari va metodik ta’minotini yaxlit tizim sifatida maxsus tadqiq etish zarurati mavjud bo‘lgan. Xususan, elektron lug‘atlardan foydalanish orqali talabalarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, matnlarni to‘g‘ri tarjima qilish, matn mazmuni asosida savollarga javob topish hamda badiiy matn tahliliga tanqidiy yondashish bo‘yicha metodik yechimlarni ishlab chiqish masalalari alohida e’tibor talab etgan.

Demak, avvalgi izlanishlar muammoning ayrim tarkibiy jihatlarini yoritgan bo‘lsa-da, rus guruhlarida o‘zbek tilini o‘qitish sharoitida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni, pedagogik modeli, metodlari va raqamli vositalarini o‘zaro uyg‘unlashtirgan metodik tizimni ishlab chiqish ehtiyoji saqlanib qolgan.

Tadqiqotda nazariy manbalarni qiyosiy va tahliliy o‘rganish, pedagogik kuzatish, suhbat, so‘rovnoma, test, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot obyekti sifatida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoni belgilangan. Tajriba-sinov ishlariga Namangan davlat pedagogika instituti, Andijon davlat pedagogika instituti va Farg‘ona davlat universitetining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan jami 339 nafar talaba jalb etilgan. Ulardan 171 nafari tajriba guruhini, 168 nafari nazorat guruhini tashkil qilgan.

Tadqiqotning metodik asosini kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish mazmuni, shakl, usul va vositalarini o‘zaro bog‘liq holda qo‘llash tashkil etadi. Bunda talabalarning til materialini idrok etishi, uni qayta ishlashi va muloqotda qo‘llashi, shuningdek, o‘z nutqiy faoliyatini tahlil qilishi hamda baholashi ko‘zda tutilgan.

Tadqiqotda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni kognitiv va refleksiv yondashuvlar asosida takomillashtirilgan. Talabaning axborotni idrok etishi, qayta ishlashi, saqlashi va uzatishi bilan bir qatorda, o‘z faoliyatini baholashi hamda keyingi o‘quv harakatlarini rejalashtirishi muhim hisoblanadi. Bu jarayonda o‘qituvchi tayyor bilimni beruvchi subyekt bo‘lish bilan cheklanmay, talabani mustaqil izlanish va amaliy muloqotga yo‘naltiruvchi vazifani bajaradi.

Metodik ta’minotda savol-javob, amaliy ishlar va topshiriqlar majmuasi bilan bir qatorda, “O‘zbek tilini o‘rganamiz” portfoliosi, “Til tahlilchisi” dasturi hamda “Ilmiy izohlar va ma’nolar lug‘ati” elektron lug‘atidan foydalanish nazarda tutilgan. Elektron lug‘at so‘zlarning o‘zbek lotin yozuvi, o‘zbek kirill yozuvi va rus tilidagi izohlarini qiyoslab o‘rganishga ko‘maklashadi. Bu yangi leksik birliklarning ma’nosini anglash, ularni kontekstda qo‘llash va tarjima jarayonidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda ahamiyatlidir.

“Til ko‘prigi” metodi o‘zbek tilidagi leksik va grammatik materialni talabalarning kundalik hamda kasbiy muloqot ehtiyojlari bilan bog‘lashga qaratilgan. Unda so‘z va iboralar ma’nosini anglash, o‘zbekcha-ruscha muqobillarni qiyoslash, nutqiy vaziyatlarni modellashtirish, dialog va rolli mashqlarni bajarish, so‘ngra natijalarni tahlil qilish kabi faoliyatlar o‘zaro uyg‘unlashadi. Bunday tashkil etish til materialini passiv bilishdan faol nutqiy qo‘llashga o‘tishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari 2021–2022, 2022–2023 hamda 2023–2024-o‘quv yillarini qamrab olgan holda uch bosqichda tashkil etilgan. Birinchi — asoslovchi bosqichda tanlangan oliy ta’lim muassasalaridagi moddiy-texnik sharoit, ilmiy-metodik adabiyotlar bilan ta’minlanganlik, muammoning nazariy va amaliy holati hamda mavjud pedagogik shart-sharoitlar o‘rganilgan. Talabalarning dastlabki tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun suhbat, so‘rovnoma, test va elektron diagnostik baholash usullaridan foydalanilgan.

Dastlabki tashxis natijalari tajriba va nazorat guruhlarining kommunikativ kompetentlik darajasi bir-biriga yaqin ekanini ko‘rsatgan. Tajriba guruhidagi 171 nafar talabaning 36 nafari (21 foiz) yuqori, 67 nafari (39 foiz) o‘rta, 68 nafari (40 foiz) quyi darajada baholangan. Nazorat guruhidagi 168 nafar talabaning esa 32 nafari (19 foiz) yuqori, 62 nafari (37 foiz) o‘rta, 74 nafari (44 foiz) quyi darajani ko‘rsatgan. Shu tariqa, tajriba boshlanishida guruhlar o‘rtasidagi farq katta bo‘lmagan ва yakuniy natijalarni qiyoslash uchun boshlang‘ich holat qayd etilgan.

Ikkinchi — shakllantiruvchi bosqichda dastlabki tashxis davomida aniqlangan qiyinchiliklarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan metodik dastur ishlab chiqilib, o‘quv jarayoniga tatbiq etilgan. Tajriba guruhlarida “Til ko‘prigi” metodi asosida mashg‘ulotlar tashkil etilgan; talabalar so‘z ma’nolarini izohlash, yangi so‘zlar ishtirokida gap tuzish, gaplar ketma-ketligidan yaxlit matn yaratish, sinonim va antonimlarni tanlash, omonimlarning ma’nosini tushuntirish, muloqotda mulozamat birliklaridan foydalanish, tarixiy va kam qo‘llanadigan so‘zlarni anglashga doir topshiriqlarni bajarganlar. Shuningdek, tarjima, matn tahlili, nutqiy vaziyatlarni sahnalashtirish, elektron lug‘at va portfolio bilan ishlash kabi faoliyatlar metodik jarayonga kiritilgan. Nazorat guruhlarida esa amaldagi ta’lim jarayoni doirasidagi mashg‘ulotlar davom ettirilgan.

Uchinchi — yakunlovchi bosqichda tajriba davomida olingan ma’lumotlar umumlashtirilgan, nazorat ishlari va so‘rovnomalar natijalari qayta tahlil qilingan hamda tajriba va nazorat guruhlari ko‘rsatkichlari qiyoslangan. Baholashda kommunikativ kompetentlikning turli ko‘rsatkichlari, jumladan, leksik ma’noni bilish, so‘zlardan gap va matn tuzishda foydalanish, lug‘aviy munosabatlarni farqlash va muloqot odobiga rioya qilish kabi jihatlar hisobga olingan.

Yakuniy natijalarga ko‘ra, tajriba guruhida yuqori darajadagi talabalar soni 36 nafardan 84 nafarga yetgan, ya’ni 21 foizdan 49 foizga oshgan. O‘rta darajadagi talabalar soni 67 nafardan 61 nafarga o‘zgargan (39 foizdan 36 foizga), quyi darajadagi talabalar esa 68 nafardan 26 nafarga kamaygan (40 foizdan 15 foizga). Nazorat guruhida yuqori daraja 32 nafardan 47 nafarga (19 foizdan 28 foizga) oshgan bo‘lsa, o‘rta daraja 62 nafardan 64 nafarga (37 foizdan 38 foizga) o‘zgargan, quyi daraja esa 74 nafardan 57 nafarga (44 foizdan 34 foizga) kamaygan.

Guruhlar kesimidagi qiyoslash tajriba guruhida yuqori daraja ko‘rsatkichining o‘sishi va quyi daraja ko‘rsatkichining pasayishi nazorat guruhidagiga nisbatan yaqqolroq bo‘lganini ko‘rsatadi. Jumladan, tajriba guruhida yuqori daraja 28 foiz punktga oshgan, nazorat guruhida

esa bu o‘sish 9 foiz punktni tashkil qilgan. Quyi daraja tajriba guruhida 25 foiz punktga, nazorat guruhida 10 foiz punktga kamaygan. Bu natijalar tajriba jarayonida qo‘llangan metodik tizimning kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish bilan bog‘liq ijobiy o‘zgarishlarga mos kelishini ko‘rsatadi.

Guruh	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Quyi daraja
Tajriba guruhi (171)	36 → 84 (21% → 49%)	67 → 61 (39% → 36%)	68 → 26 (40% → 15%)
Nazorat guruhi (168)	32 → 47 (19% → 28%)	62 → 64 (37% → 38%)	74 → 57 (44% → 34%)

Avtoreferatda keltirilgan matematik-statistik tahlil natijalariga ko‘ra, o‘qitish samaradorligi ko‘rsatkichi 1,08 ga, bilish darajasini ifodalovchi ko‘rsatkich esa 0,41 ga teng bo‘lgan. Shuningdek, tadqiqot davomida metodikaning takomillashganligi 13,4 foiz deb qayd etilgan. Ushbu ko‘rsatkichlar tajriba guruhida kuzatilgan o‘zgarishlarni statistik jihatdan tahlil qilish natijasida olingan. Shu bilan birga, mazkur natijalarni talqin etishda tajriba-sinovning aynan ko‘rsatilgan ta’lim muassasalari va ishtirokchilar doirasida o‘tkazilganini hisobga olish lozim.

Xulosa

O‘rganilgan ilmiy manbalar kommunikativ kompetentlikning til bilimi, nutqiy faoliyat, ijtimoiy hamkorlik va kasbiy tayyorgarlik bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Biroq rus guruhlarida o‘zbek tilini o‘qitish sharoitida ushbu kompetentlikni rivojlantirish uchun metodik mazmun, pedagogik model, amaliy mashqlar va elektron resurslarni yagona tizimda qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

Uch bosqichda, 2021–2024-o‘quv yillarida olib borilgan tajriba-sinovda 339 nafar talaba ishtirok etgan. Yakuniy natijalarda tajriba guruhida yuqori darajadagi ko‘rsatkich 21 foizdan 49 foizga oshib, quyi darajadagi ko‘rsatkich 40 foizdan 15 foizga kamaygan. Nazorat guruhida ham ijobiy siljish kuzatilgan bo‘lsa-da, yuqori va quyi darajalar bo‘yicha o‘zgarishlar tajriba guruhidagidan kamroq bo‘lgan. Bu holat “Til ko‘prigi” metodi, portfolio, elektron lug‘at va faol nutqiy mashqlarni birgalikda qo‘llashning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Shu asosda o‘zbek tili mashg‘ulotlarida talabalarning real muloqot ehtiyojlariga mos topshiriqlarni ko‘paytirish, o‘zbekcha-ruscha qiyosiy ishlardan foydalanish, matn bilan ishlash, dialog va rolli vaziyatlarni tashkil etish, mustaqil ta’lim hamda refleksiyani tizimli yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayeva T.U. O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish. // Ta’lim, fan va innovatsiya. – Toshkent, 2024. – № 5. – B. 216–221.
2. Jo‘rayeva T.U. Ta’lim jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi. // Pedagogik akmeologiya. – Buxoro, 2024. – № 9. – B. 99–103.
3. Jo‘rayeva T.U. O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TOPSHIRIQLARNI INDIVIDUALLASHTIRISH IMKONIYATLARI

Qo‘ldasheva Maxmuda Nurmatjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.d (DSc)
maxmuda198026@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quv topshiriqlarini individuallashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishi va ta’limiy ehtiyojlari o‘rtasidagi farqlar topshiriqlarni yagona shaklda tashkil etish samaradorligini cheklashi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellekt o‘quvchining javoblari va faoliyati haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, topshiriq murakkabligini moslashtirish, qo‘shimcha tushuntirish va mashqlarni tavsiya etish orqali individuallashtirilgan ta’limni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, boshlang‘ich ta’lim, individuallashtirish, o‘quv topshirig‘i, individual ta’lim, raqamli ta’lim, moslashtirilgan ta’lim, ta’limiy ehtiyoj, o‘quv faolligi.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri o‘quv jarayonini o‘quvchining individual imkoniyatlari va ta’limiy ehtiyojlariga mos tashkil etishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish sur’ati, fikrlash xususiyatlari, qiziqishlari, mustaqil ishlash darajasi va tayyorgarligi bir-biridan sezilarli farq qiladi. Shu sababli barcha o‘quvchilarga bir xil mazmun, murakkablik va hajmdagi topshiriqlarni taklif etish kutilgan ta’limiy natijaga har doim ham olib kelmaydi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, xususan, sun’iy intellektning ta’lim jarayoniga kirib kelishi ushbu muammoni yangi metodik imkoniyatlar asosida hal etishga sharoit yaratmoqda. Sun’iy intellekt o‘quvchining topshiriqni bajarish natijasini tahlil qilish, xatolarini aniqlash, keyingi mashq darajasini belgilash, murakkablikni bosqichma-bosqich o‘zgartirish va individual tavsiyalar shakllantirishda qo‘llanilishi mumkin.

Bunda sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini egallovchi vosita sifatida emas, balki pedagogik qarorlarni qo‘llab-quvvatlovchi texnologiya sifatida qaralishi maqsadga muvofiq. Chunki boshlang‘ich ta’limda topshiriqni tanlash nafaqat o‘quvchining natijasiga, balki uning yosh xususiyatlari, psixologik holati, qiziqishi va o‘qituvchining pedagogik maqsadlariga ham bog‘liq.

Topshiriqlarni individuallashtirish deganda o‘quv topshiriqlarining mazmuni, murakkabligi, hajmi, bajarish sur’ati, taqdim etilish shakli va yordam darajasini muayyan o‘quvchining imkoniyatlariga moslashtirish tushuniladi.

Individuallashtirishni differensiallashtirishdan farqlash muhim. Differensiallashtirishda o‘quvchilar ma’lum guruhlarga ajratilib, har bir guruh uchun mos topshiriqlar belgilanadi. Individuallashtirishda esa alohida o‘quvchining o‘zlashtirish holati va rivojlanish ehtiyojlari hisobga olinadi.

Boshlang‘ich ta’limda individuallashtirilgan topshiriqlar bir nechta jihatlar bo‘yicha tashkil etilishi mumkin (1-jadvalga qarang) .

1-jadval

O‘quv topshiriqlarini individuallashtirish yo‘nalishlari va ularning mazmuni

t/r	**Individuallashtirish yo‘nalishi**	**Mazmuni**
1	Mazmun bo‘yicha	O‘quvchining bilim darajasiga mos mavzu va topshiriq tanlash
2	Murakkablik bo‘yicha	Oddiydan murakkabga tomon topshiriqlarni bosqichlashtirish
3	Hajm bo‘yicha	O‘quvchining ish sur’atiga qarab topshiriqlar sonini belgilash
4	Usul bo‘yicha	Matn, rasm, jadval, audio yoki interaktiv shakldan foydalanish
5	Tezlik bo‘yicha	O‘quvchiga topshiriqni bajarish uchun individual vaqt berish
6	Yordam bo‘yicha	Qo‘shimcha ko‘rsatma, namuna yoki yo‘naltiruvchi savollar berish
7	Natijaga ko‘ra	Keyingi topshiriqni avvalgi natijaga moslashtirish

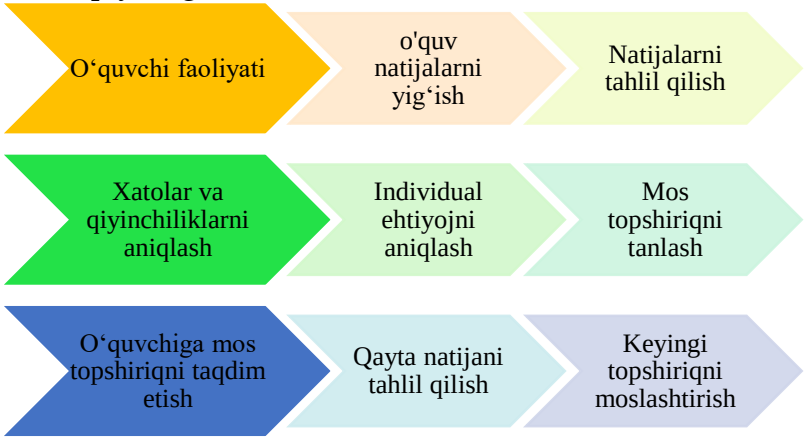
Shunday qilib, individuallashtirishning asosiy maqsadi o‘quvchilarni bir xil natijaga bir xil yo‘l orqali olib borish emas, balki umumiy ta’limiy maqsadga turli va o‘quvchiga mos yo‘llar orqali erishish imkoniyatini yaratishdan iborat.

Sun’iy intellektning topshiriqlarni individuallashtirishdagi imkoniyatlari

Sun’iy intellekt asosida ishlovchi ta’limiy vositalar o‘quvchining javoblarini tahlil qilib, uning qaysi mavzuni yaxshi o‘zlashtirgani yoki qaysi bosqichda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlashga yordam beradi.

Masalan, 2-sinf o‘quvchisiga matematikadan qo‘shish va ayirishga oid topshiriqlar berilganda u ketma-ket bir nechta topshiriqda xatoga yo‘l qo‘ysa, sun’iy intellekt keyingi bosqichda murakkab masala berish o‘rniga soddalashtirilgan misol, ko‘rgazmali tasvir yoki bosqichma-bosqich ko‘rsatma tavsiya qilishi mumkin. Aksincha, o‘quvchi topshiriqlarni yuqori aniqlik bilan bajarsa, keyingi topshiriqlarning murakkablik darajasi oshirilishi mumkin.

Bu jarayonni quyidagi ketma-ketlikda ifodalash mumkin (1-rasm):

1-rasm. O‘quvchi tomonidan bajariladigan topshiriqlar mexanizmlari

Mazkur mexanizm sun’iy intellektning moslashuvchan topshiriqlar tizimini shakllantirish imkoniyatini ko‘rsatadi.

5. Sun’iy intellekt yordamida ijodiy topshiriq

Sinf: 4-sinf

Mavzu: “Tabiatni asraylik”

O‘quvchiga quyidagi vaziyat beriladi:

Maktab hovlisida ko‘plab plastik idishlar tashlab ketilgan. Siz maktab o‘quvchilari bilan birgalikda bu muammoni qanday hal qilgan bo‘lardingiz?

Sun’iy intellekt o‘quvchining javobini tahlil qilib, keyingi savolni moslashtirishi mumkin.

Agar javob qisqa bo‘lsa:

plastik chiqindilarni yig‘ishdan tashqari yana qanday choralarni taklif qilasiz?

Agar javob batafsil bo‘lsa:

siz taklif qilgan choralarni amalga oshirish uchun 3 bosqichli reja tuzing.

Agar o‘quvchi ekologik sababni tushuntira olsa:

plastik chiqindilarning tabiatga ta’sirini kamaytirish bo‘yicha maktab uchun 5 ta qoida ishlab chiqing.

Bu topshiriqda sun’iy intellekt o‘quvchiga tayyor javob berishdan ko‘ra, uning fikrlash darajasiga mos keyingi savolni shakllantiruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

6. “Bir mavzu - uch xil topshiriq” modeli

Boshlang‘ich ta’limda individuallashtirishni sodda ko‘rinishda quyidagicha tashkil qilish mumkin (2-jadvalga qarang).

2-jadval

“Bir mavzu - uch xil topshiriq” modeli

O‘quvchining holati	Topshiriq	Qo‘llab-quvvatlash
Qiyinchilikka duch kelmoqda	Soddalashtirilgan topshiriq	Namuna, rasm, tayanch so‘z
Mavzuni o‘zlashtirmoqda	Asosiy topshiriq	Qisqa ko‘rsatma
Mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan	Murakkab topshiriq	Mustaqil izlanish

Bunday yondashuv o‘quvchilarni qat’iy guruhlarga ajratishni emas, balki ularning ayni vaqtdagi ta’limiy ehtiyojiga mos topshiriqni tanlashni nazarda tutadi. Shu jihatdan sun’iy intellekt asosidagi individuallashtirish dinamik xarakterga ega: o‘quvchi natijasi o‘zgargani sari topshiriqning murakkabligi va mazmuni ham o‘zgarishi mumkin.

Biroq sun’iy intellektdan foydalanish barcha pedagogik muammolarni avtomatik ravishda hal etadi, degan qarash ilmiy jihatdan asoslanmagan. Algoritm o‘quvchining topshiriqdagi xatosini aniqlashi mumkin, ammo xatoning pedagogik, psixologik yoki ijtimoiy sababini har doim ham to‘liq tushuntira olmaydi. Shu sababli “o‘qituvchi–sun’iy intellekt–o‘quvchi” hamkorligi eng maqbul tashkiliy model sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, sun’iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich ta’limda o‘quv topshiriqlarini o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, bilim darajasi va o‘zlashtirish sur’atiga moslashtirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, topshiriq murakkabligini o‘zgartirish, qo‘shimcha mashqlar tavsiya qilish, xatolarni

tahlil qilish va tezkor teskari aloqa berish imkoniyatlari individuallashtirilgan ta’limni tashkil etishni takomillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Mirziyoyev Sh .M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2.Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
3.Bloom B.S. Learning for Mastery // Evaluation Comment. – 1968. – Vol. 1, No. 2. – P. 1–12.
4.Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. – 2nd ed. – Alexandria: ASCD, 2014. – 197 p.

SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI VOSITALAR YORDAMIDA BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GEOMETRIYA ELEMENTLARINI O‘QITISHNING DIDAKTIK MODELI

Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
M.Q.Mamayusupova

Annotatsiya:Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. O‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, GeoGebra, ChatGPT, Canva, geometriya, boshlang‘ich ta’lim, fazoviy tasavvur.

Kirish

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va indivi dual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual

modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinam ikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Maqsad — boshlang‘ich sinflarda geometriya elementlarini o‘qitishda SI va raqamli vositalarga asoslangan didaktik modelni ishlab chiqish hamda uning pedagogik samaradorligini asoslash.

a. Geometriya ta’limining nazariy asoslarini tahlil qilish.
b. Raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlarini aniqlash.
c. Interaktiv dars modeli yaratish.
d. Tajriba-sinov asosida tavsiyalar ishlab chiqish.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Vosita	**Vazifasi**	**Natija**
ChatGPT	Individual tushuntirish	Mantiqiy fikrlash
GeoGebra	Geometrik konstruksiya	Fazoviy tasavvur
Canva	Vizual animatsiya	Motivatsiya
Interaktiv doska	Jamoaviy faoliyat	Hamkorlik

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Sun’iy intellekt asosidagi didaktik model

Taklif etilayotgan model besh bosqichdan iborat.

1Motivatsiya Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

2. Vizuallashtirish Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

3. Interaktiv faoliyat Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

4. Refleksiya Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

5. Baholash Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Amaliy dars namunasi

Mavzu: ***Burchakni teng ikkiga bo‘lish. Sinf: 3-sinf. Dars davomiyligi:*** *45 daqiqa.*

Bosqich	Faoliyat	Vosita

5 daqiqa	Muammoli savol	ChatGPT
10 daqiqa	Animatsiya	Canva
15 daqiqa	Geometrik yasash	GeoGebra
10 daqiqa	Mustaqil ish	Interaktiv doska
5 daqiqa	Refleksiya	ChatGPT

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi. Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Sun’iy intellekt va raqamli vositalarni geometriya darslariga integratsiya qilish o‘quvchilarning geometrik tafakkuri va fazoviy tasavvurini rivojlantirishda samarali didaktik yechim ekanligini ko‘rsatdi. Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Sun’iy intellekt va raqamli vositalarni geometriya darslariga integratsiya qilish o‘quvchilarning geometrik tafakkuri va fazoviy tasavvurini rivojlantirishda samarali didaktik yechim ekanligini ko‘rsatdi. Boshlang‘ich ta’limda geometriya elementlarini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi hamda mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit vizual modellashtirish, interaktiv topshiriqlar va individual teskari aloqa orqali dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchi uchun differensial yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Q.Mamayusupova https://www.neliti.com/publications/675347/umumta-lim-maktablarida-strategik-rejalashtirishning-sifat-korsatkichlari
2. O.M. Jabborova, Z.A. Umarova, L.B. Babaxodjayeva — “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi”-MALIK PRINT -2021y
3. L.Muxtorova-“Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” Grand Kondor Print-2025
4. Mamayusupova M. Q., Saydakbarova M. BOSHLANG ‘ICH TA’LIMDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY METODLAR VA YONDASHUVLAR. “TA’LIM UFQLARI” ilmiy-uslubiy jurnali. https://zenodo.org/records/21157164/files/Journal%202026-yil%203-tom%201-son-245-246.pdf?download=1
5. Очилова Ф. Роль социально-гигиенического воспитания и профилактики вредных привычек у студенческой молодежи //O ‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. – 2024. – Т. 1. – №. 11.

O‘QUVCHILAR NUTQI USTIDA ISHLASH VA NUTQIGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Nuriddin Olimjonovich Kirgizov
Namangan davlat pedagogika instituti
(PhD) dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilar nutqini rivojlantirishning mazmuni, maqsadi va metodik asoslari yoritiladi. O‘quvchi nutqining to‘g‘riligi, aniqligi, izchilligi, mantiqiyligi, ravonligi, boyligi va ifodaliligi kabi asosiy talablarga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, dars jarayonida lug‘at ustida ishlash, gap tuzish, matn yaratish, qayta hikoyalash, suhbat, savol-javob, ijodiy topshiriqlar va interfaol metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada o‘qituvchining nutqiy muhitni tashkil etishdagi roli hamda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va og‘zaki-yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi nutqi, nutq o‘stirish, boshlang‘ich ta’lim, lug‘at boyligi, ravon nutq, mantiqiylik, ifodalilik, og‘zaki nutq, yozma nutq, nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish, bog‘lanishli nutq tushunchalari tahlili.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание, цели и методологические основы развития речевых навыков учащихся в процессе начального обучения. Особое внимание уделяется таким ключевым требованиям к речи школьников, как правильность, точность, логическая связность, беглость, богатство и выразительность. Кроме того, анализируются возможности включения в учебный процесс работы над лексикой, построения предложений, создания текстов, пересказа, бесед, вопросно-ответных сессий, творческих заданий и интерактивных методов. Также освещается роль учителя в создании насыщенной речевой среды и предлагаются практические рекомендации по стимулированию самостоятельного мышления учащихся и развитию у них навыков устной и письменной коммуникации.

Ключевые слова: речь учащихся, развитие речи, начальное образование, лексика, беглость речи, логическая связность, выразительность, устная речь, письменная речь, формирование речевых компетенций, анализ понятий связной речи.

Kirish

Ta’lim jarayonida o‘quvchining bilim, ko‘nikma, nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish bilan birga uning o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda aniq, izchil hamda tushunarli ifodalashiga erishish muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf bosqichida nutq rivoji bolaning keyingi ta’lim faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va mustaqil fikrlash qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

O‘quvchi nutqi ustida ishlash faqat ona tili yoki o‘qish darslarining vazifasi emas balki boshlang’ich sinfda o’tiladigan barcha darslarda takomillashtirish mumkin. O’qituvchi boshlang’ich ta’lim jarayonida barcha o’tiladigan fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchining savolga to‘liq javob berishi, fikrini asoslay olishi, kuzatgan hodisasini tasvirlashi, o‘qigan matni mazmunini qayta bayon qilishi va mustaqil xulosa chiqarishi uchun sharoit yaratilishi lozim. Bunday yondashuv nutqiy faoliyatni izchil va tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘quvchilar nutqi ustida ishlashning maqsad va vazifalari

Boshlang’ich talimda nutq ustida ishlashning asosiy maqsadi o‘quvchining til imkoniyatlaridan amaliy foydalanish, muloqot jarayonida o‘z fikrini erkin ifodalash va turli kommunikativ vaziyatlarga mos nutq tuza olish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar muhim hisoblanadi:

- o‘quvchilarning faol va passiv lug‘at boyligini kengaytirish;
- so‘zlarni ma’nosiga mos va o‘rinli qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish;
- gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishga o‘rgatish;
- fikrni izchil, mantiqiy va tushunarli bayon qilish malakasini rivojlantirish;
- og‘zaki va yozma nutqning o‘ziga xos xususiyatlarini farqlashga o‘rgatish;
- suhbatdoshni tinglash, savol berish va savolga mazmunli javob qaytarish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ijodiy fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish va o‘z fikrini dalillashga undash.

O‘quvchi nutqiga qo‘yiladigan asosiy talablar

O‘quvchining nutqi kommunikativ jihatdan samarali bo‘lishi uchun u bir qator talablarga javob berishi kerak. Bu talablar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, dars jarayonida bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

Nutqning to‘g‘riligi. Adabiy til me’yorlariga, grammatik qoidalarga, talaffuz va imlo talablariga rioya qilish albatta ahamiyatli sanaladi.

Nutqning aniqligi. Fikrni ifodalashda so‘z va iboralarning ma’nosini to‘g‘ri tanlash, noaniq yoki ortiqcha so‘zlardan dars jarayonida foydalanmaslik ahamiyatli sanaladi, .

Nutqning mantiqiyligi. Fikrlar o‘rtasidagi sabab-oqibat va mazmuniy bog‘lanishlarni saqlash, gaplarni izchil joylashtirish maqsadli hisoblanadi.

Nutqning ravonligi. Har bir dars jarayonida fikrni keraksiz, to‘xtalishlarsiz, sodda va tushunarli tarzda bayon qilish samaradorlikni oshiradi.

Nutqning boyligi. Boshlang’ich ta’lim jarayonida **s**inonim, antonim, uyadosh so‘zlar, iboralar va turli gaplardan o‘rinli foydalanish samaradorlikni shakllantiradi.

Nutqning ifodaliligi. Savod o’rgatish jarayonidan boshlab ohang, urg‘u, pauza va texnik vositalar orqali dars jarayonini tashkil etib fikr mazmunini ta’sirchan ifodalash.

Nutq ustida ishlashning samarali metod va usullari

Boshlang‘ich ta’limda dars davomida nutq o‘stirish ishlari o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlariga mos, qiziqarli hamda faol metodlar asosida tashkil etilganda samarali natija beradi. Bunda tayyor qoidani yodlatishdan ko‘ra darslikdagi topshiriqlar asosida o‘quvchini nutqiy faoliyatni shakllantirishga jalb qilish ustuvor bo‘lishi kerak.

Rasm asosida hikoya tuzish. Boshlang’ich ta’lim jarayonida darslikda berilgan rasm asosidagi topshiriqlarni o‘quvchilar unda tasvirlangan voqea va predmetlarni kuzatadi, so‘z va gaplar yordamida mazmunli hikoya yaratadi hamda tahlil qiladi, xatolarini to’ldiradi. Shu orqali ularning nutqiy kompotensiyalari shakllantiriladi

Klaster. Boshlang’ich ta’limda barcha o’tiladigan darslarda rejada berilgan muayyan mavzu atrofida o‘quvchilar biladigan so‘z va tushunchalarni taqqoslash orqali lug‘at boyliklari faollashtiriladi.

Aqliy hujum. Har bir dars davomida o’tilayotgan mavzular bo’yicha **s**avol yoki muammolar yuzasidan o‘quvchilarning erkin fikrlari to’planadi, so‘ngra ular tartibga solinib matn xolatiga keltiriladi.

Qayta hikoyalash. Sinflar kesimida berilgan topshiriqlar asosida matn mazmunini reja orqali hamda tayanch so‘zlar yoki rasmlar asosida qayta bayon qilish orqali izchil nutq shakllantirish bilan amalga oshiriladi.

Lug‘at ustida ishlash va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish

Boshlang‘ich talim jarayonida o‘quvchi nutqining boyligi, avvalo, uning faol lug‘atiga bog‘liq hisoblanadi. Shu sababli darslarda yangi so‘zlarning ma’nosini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, ularni turli nutqiy vaziyatlarda qo‘llashga imkon berish zarur. Masalan, yangi so‘z ishtirokida gap tuzish, unga ma’nodosh yoki qarama-qarshi ma’noli so‘zlarni topish, so‘zni matndan izlash, rasm asosida qo‘llash kabi topshiriqlar samarali hisoblanadi.

Bu orqali bog‘lanishli nutqni rivojlantirishda reja asosida hikoya tuzish, voqealarni ketma-ket bayon qilish, matnning boshlanishi yoki yakunini mustaqil yaratish, qahramonlarga tavsif berish, matn mazmuni bo‘yicha savollar tuzish kabi mashqlardan foydalanish mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchini faqat javob berishga emas, balki mustaqil nutqiy malakasini yaratishga yo‘naltiradi.

O‘qituvchining nutqiy muhitni tashkil etishdagi roli

O‘quvchi nutqining rivojlanishida o‘qituvchining shaxsiy nutqiy namunasi katta ahamiyatga ega sanaladi. Dars davomida o‘qituvchi aniq, ravon, adabiy til me’yorlariga mos va o‘quvchilarning yoshiga tushunarli tilda gapirishiga o’rgatish ahamiyatli sanaladi. Darsda o‘quvchilarga fikrini bo‘lmasdan tinglash, xatoni kamsitmasdan tuzatish, har bir o‘quvchining fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish uchun qulay muhit yaratilishi kerak. Dars davomida yo‘l qo’yilgan nutqiy xatolarni tuzatishda o‘qituvchi xatoning o‘zini ko‘rsatish bilan birga uning to‘g‘ri variantini o‘quvchining o‘zi topishiga imkon berishi maqsadga muvofiq. Bu usul o‘quvchining til sezgisini, o‘z-o‘zini nazorat qilish va tahrirlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Amaliy topshiriqlar namunasi

- ✓ “Bir daqiqalik nutq” - berilgan topshiriq bo‘yicha 1 daqiqa davomida izchil fikr bildirishga o’rgatiladi.
- ✓ “So‘zni boyit” - berilgan so‘zga 3 ta sinonim, 2 ta antonim yoki shu so‘z ishtirokidagi 2 ta gap tuzish samarali hisoblanadi.
- ✓ “Rasmni gapirtir” - rasm asosida kamida 6-8 gapdan iborat bog‘lanishli hikoya tuzish hamda tahlil qilishga o’rgatish.
- ✓ “Xatoni top va tuzat” - qisqa matndagi leksik, grammatik va mantiqiy kamchiliklarni aniqlash.
- ✓ “Dialog tuz” - kundalik hayotdagi vaziyat asosida ikki kishilik dialog yaratish samaradorlikni oshiradi.
- ✓ “Hikoyani yakunla” - o‘qituvchi tomonidan boshlangan hikoyani mustaqil ravishda mazmunli o‘quvchilar tomonidan yakunlashga undaladi.

Darsda va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilar nutqi ustida ishlash boshlang‘ich ta’limning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u barcha fanlarni o‘zlashtirish va o‘quvchining ijtimoiy-kommunikativ faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Nutqni rivojlantirish jarayonida to‘g‘rilik, aniqlik, mantiqiylik, ravonlik, boylik, ifodalilik va maqsadga muvofiqlik kabi talablarni izchil shakllantirish lozim. Buning uchun o‘quvchiga ko‘proq gapirish, tinglash, savol berish, fikrini asoslash, matn yaratish va o‘z nutqini tahrirlash imkoniyatini berish zarur.

Xulosa qilib aytganda, nutq ustida ishlash muntazam, tizimli va amaliy xarakterga ega bo‘lgandagina o‘quvchining kommunikativ kompetensiyasi rivojlanadi. Interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va hayotiy nutqiy vaziyatlardan foydalanish esa bu jarayonning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Noshir, 2009.
2. Ikromova R. va boshqalar. Ona tili. 4-sinf uchun darslik. –T.: O‘qituvchi, 2012. -224 b.
3. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov,. Ona tili va o’qish savodxonligi 3-sinf. –Toshkent, 2022. –144 b.
4. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 2-sinf. –Toshkent, 2021. –120 b.
5. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o’qish savodxonligi 1-sinf . –Toshkent, 2021. –104 b.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННО-ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Очилова Фаридахон Кудрат кизи
PhD, старший преподаватель, Наманганского государственного педагогического института
Ochilova9003@gmail.com

Аннотация: в статье раскрываются аксиологические основы формирования нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов. Формирование нравственно-ценностных ориентаций представлено как последовательный переход от распознавания ценности и эмоционального отношения к ней к осмысленному выбору, аргументации собственной позиции и ценностно обусловленному действию. Предложены методы «Аксиологический диалог» и «Ценностный выбор», раскрыты этапы их реализации на конкретных нравственных ситуациях.

Ключевые слова: аксиология, ценность, нравственная ценность, ценностная ориентация, аксиологический подход, младший школьник, нравственный выбор, ценностная позиция, интериоризация ценностей, начальное образование.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA AXLOQIY-QADRIYATLI YO‘NALISHLARNI SHAKLLANTIRISHNING AKSIOLOGIK ASOSLARI

Ochilova Faridaxon Kudrat qizi
PhD, Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy-qadriyatli yo‘nalishlarni shakllantirishning aksiologik asoslari yoritilgan.. Axloqiy-qadriyatli yo‘nalishlarni shakllantirish qadriyatni anglash va unga hissiy munosabat bildirishdan ongli tanlov, shaxsiy pozitsiyani asoslash hamda qadriyatga asoslangan xatti-harakatga o‘tuvchi izchil jarayon sifatida talqin etilgan. “Aksiologik dialog” va “Qadriyatli tanlov” metodlari taklif etilib, ularni aniq axloqiy vaziyatlarda amalga oshirish bosqichlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: aksiologiya, qadriyat, axloqiy qadriyat, qadriyatli yo‘nalish, aksiologik yondashuv, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi, axloqiy tanlov, qadriyatli pozitsiya, qadriyatlarning interiorizatsiyasi, boshlang‘ich ta’lim.

В современных условиях развития Нового Узбекистана проблема ценностных оснований образования приобретает особую значимость. Стратегия «Узбекистан - 2030» связывает развитие страны с созданием условий для реализации потенциала человека и воспитанием образованного и духовно развитого поколения, отдельное направление Стратегии предусматривает обеспечение непрерывности духовного воспитания во взаимодействии семьи, школы и махалли.

Особую роль в данном процессе играет начальная школа, потому что младший школьный возраст характеризуется расширением социального пространства ребенка:

система семейных отношений дополняется учебными обязанностями, взаимодействием с учителем и одноклассниками, необходимостью соблюдать общие правила, отвечать за порученное дело, соотносить собственные желания с интересами других. Поэтому именно на начальном этапе образования создаются предпосылки для становления таких нравственных ориентиров, как уважение, честность, справедливость, ответственность, доброжелательность, взаимопомощь, достоинство, трудолюбие.

Вместе с тем существует существенная педагогическая проблема: усвоение ребенком нравственного знания еще не означает принятия соответствующей ценности. Ученик может правильно ответить, что необходимо помогать другим, уважать старших, выполнять обещания и говорить правду, однако в ситуации реального выбора руководствоваться иными мотивами.

Таким образом, возникает противоречие между усвоением нравственной нормы как внешнего требования и становлением ценности как внутреннего основания оценки и выбора поведения. Именно это противоречие определяет необходимость обращения к аксиологическому подходу.

Теоретической основой рассматриваемой проблемы выступает аксиология - философское учение о ценностях. В современной аксиологии исследуются природа и многообразие ценностей, соотношение ценностей, норм и оценок, способы их обоснования, а также нравственные и иные виды ценностей [1].

Категория ценности характеризует не просто свойство определенного предмета или явления, а его значимость для человека и общества. Именно поэтому ценностное отношение предполагает наличие субъекта, который не только знает о явлении, но и определенным образом относится к нему, оценивает его и соотносит с собственными представлениями о должном.

Для педагогики данное положение имеет принципиальное значение. В аксиологических основах педагогики В.А. Сластенин рассматривает систему ценностных ориентаций как образование, включающее не только когнитивный, но и эмоционально-волевой компоненты, выполняющие функцию внутреннего ориентира[2]. Следовательно, формирование ценности невозможно свести к передаче информации о том, «что такое хорошо и что такое плохо».

Нравственные ценности представляют собой ценностные основания отношения человека к другому человеку, самому себе и обществу, определяющие представления о должном и недопустимом в человеческих отношениях. Для младшего школьника они конкретизируются через доступные его жизненному опыту категории: добро, честность, справедливость, уважение, ответственность, забота, взаимопомощь, достоинство.

При этом необходимо различать нравственную норму и нравственную ценность. Норма отвечает преимущественно на вопрос: «Как следует поступать?» Ценность затрагивает более глубокий уровень: «Почему для меня и других важно поступать именно так?»

Например, правило «нельзя брать чужое без разрешения» ребенок может запомнить как внешнее требование взрослого. Однако ценностное осмысление предполагает понимание того, что за данным правилом находятся уважение к другому человеку, признание его прав и ответственности за собственное действие.

Именно поэтому понятие ценностной ориентации занимает промежуточное положение между объективно существующей в культуре системой ценностей и конкретным поведением личности. Ценность становится ориентацией тогда, когда приобретает для человека личностную значимость и начинает участвовать в оценке ситуации, выборе цели и определении способа действия.

Под нравственно-ценностными ориентациями младшего школьника понимается формирующаяся система личностно значимых нравственных представлений, отношений и способов выбора, позволяющая ребенку распознавать ценностное содержание ситуации, оценивать поступки с позиции нравственных оснований, определять собственную позицию и руководствоваться ею при выборе действия.

Данное определение позволяет представить внутреннюю структуру нравственно-ценностной ориентации через взаимосвязь трех начал: «знаю - принимаю - действую».

Первое характеризует когнитивно-смысловую сторону, т.е. ребенок понимает содержание ценности, различает нравственные качества и устанавливает связь между поступком и его последствиями. Второе связано с эмоционально-ценностным отношением, где ученик не просто распознает норму, но выражает отношение к справедливости, обману, помощи, унижению, ответственности. Третье проявляется в способности осуществить нравственный выбор и соотнести с ценностью собственное действие.

В аксиологическом подходе важно не количество нравственных понятий, определения которых способен воспроизвести ученик, а характер отношения ребенка к ценности и степень ее включенности в его собственный выбор.

Психологический механизм такого перехода может быть объяснен с позиций Л.С. Выготского. Его положение о переходе социально организованных форм деятельности во внутренний план позволяет рассматривать становление ценностной ориентации как движение от внешнего социального значения к личностно освоенному способу отношения [3]. Существенны и идеи Л.И. Божович, связывавшей формирование личности с развитием мотивационной сферы, внутренней позиции ребенка и превращением внешних требований в собственные мотивы поведения [4].

Рассмотрим это на примере ценности **ответственности**.

Если учитель сообщает: «Ответственный человек всегда выполняет поручения», ребенок получает готовое нормативное суждение. Если затем его спрашивают: «Нужно ли выполнять поручение?», ожидаемый ответ практически предопределен.

Аксиологическая организация ситуации предполагает иной путь. Учащимся предлагается случай: «Алишер обещал однокласснику принести материал для общего проекта. Утром он вспомнил, что оставил его дома. Можно ничего не говорить: возможно, учитель не спросит, кто должен был его принести».

Теперь ответственность существует для ребенка не как определение, а как ценностная проблема. Он должен определить, кого затрагивает поступок, что произойдет с общей работой, почему признаться в невыполненном обещании трудно и какой выбор можно сделать. Именно в такой ситуации возникает возможность перехода от внешней нормы «обещания нужно выполнять» к пониманию ценностного основания: если другие люди рассчитывают на меня, мое решение имеет последствия не только для меня.

Для методически правильной организации данного процесса необходимо учитывать, что интериоризация ценности не является одномоментным актом. Нельзя считать ценность сформированной после одного обсуждения, воспитательного мероприятия или правильного ответа ребенка.

На первоначальном этапе ценность существует для школьника преимущественно во внешнем пространстве - в словах родителей и учителя, правилах класса, литературных произведениях, поступках окружающих людей. Задача образования заключается в создании условий, при которых ребенок постепенно начинает обнаруживать личностный смысл этих ценностей.

Поэтому аксиологический подход предполагает движение от ценности как общественно признанного значения - к ценности как личностно осмысленному ориентиру. При этом особое значение имеет ситуация выбора. Пока нравственная норма существует только в условиях однозначного ответа, определить степень ее личностного принятия трудно. Ценностная ориентация становится заметной тогда, когда сталкиваются различные мотивы. Например: «Ты обещал помочь другу подготовиться к заданию, но именно в это время другие ребята пригласили тебя играть».

Здесь ответственность вступает во взаимодействие с непосредственным желанием. Ребенок должен не повторить определение ответственности, а определить, какая ценность становится основанием конкретного решения.

Другой пример относится к справедливости: «Твой лучший друг нарушил правило игры. Если ты скажешь об этом, его команда проиграет». Учащийся оказывается перед столкновением дружеской привязанности и требования справедливости. Воспитательный потенциал ситуации заключается не в том, чтобы педагог немедленно назвал «правильный» ответ, а в анализе мотивов, возможных последствий и ценностных оснований решения. Таким образом, аксиологически организованная образовательная ситуация должна содержать не только нравственную норму, но и пространство для осмысления, переживания, выбора и аргументации.

Одним из продуктивных методов является «Аксиологический диалог». Его назначение состоит в том, чтобы перевести учащегося от описания события к осмыслению ценности, находящейся в его основании.

Работа осуществляется последовательно. Сначала педагог предлагает небольшую ситуацию: «После уроков ученики нашли на парте новый набор цветных карандашей.

Хозяина рядом не было. Один ребенок предложил оставить карандаши себе, потому что никто не видел, кто их нашел».

На первом этапе учащиеся устанавливают факты без оценки: что произошло, кто участвует в ситуации, какие действия возможны. Это важно, поскольку преждевременный вопрос «Кто поступает плохо?» сразу задает социально ожидаемый ответ.

На втором этапе выявляется ценностное содержание: «Кого затронет решение детей?», «Что будет чувствовать тот, кто потерял карандаши?», «Изменится ли поступок, если хозяин никогда не узнает, кто их нашел?»

На третьем этапе ребенок определяет собственную позицию и аргументирует ее: «Я бы отдал карандаши учителю, потому что вещь принадлежит другому человеку».

На четвертом педагог изменяет условие: «А если вы не знаете, кому принадлежат карандаши?», «А если ваш друг просит никому не рассказывать?». Сохраняется одна ценность, но меняются обстоятельства ее реализации.

Завершается работа ценностной рефлексией: «Что в этой ситуации было важнее всего для твоего решения?» Именно данный вопрос переводит внимание с внешнего поступка на внутреннее основание выбора.

Второй метод **«Ценностный выбор»** предполагает работу с несколькими возможными решениями нравственной ситуации. В отличие от традиционного задания «Как правильно поступить?», учащемуся необходимо сопоставить варианты по их последствиям и ценностным основаниям.

Например: «В класс пришел новый ученик. На перемене он стоит один. Ты договорился играть с друзьями. Что можно сделать?». Дети предлагают различные варианты: продолжить игру; пригласить нового ученика; сначала познакомиться с ним, а затем вместе присоединиться к игре; попросить одного из друзей познакомить его с остальными.

После генерирования вариантов педагог организует не голосование за «лучший ответ», а их аксиологический анализ: «Какая ценность проявляется в каждом решении?», «Чьи интересы учитываются?», «Как будет чувствовать себя новый ученик?», «Можно ли сохранить дружбу со своей компанией и одновременно проявить внимание к новому человеку?».

Таким образом, младший школьник постепенно приходит к пониманию того, что нравственный выбор не всегда сводится к разграничению хороших и плохих поступков. В реальной жизни возникают ситуации, когда необходимо учитывать интересы других людей, соотносить собственные желания с принятыми нормами поведения и выбирать решение, не противоречащее нравственным убеждениям.

С учётом этого формирование нравственно-ценностных ориентаций целесообразно осуществлять в определённой методической последовательности: ценностная ситуация - эмоциональный отклик - выявление нравственной проблемы - определение ценности - сопоставление возможных решений - прогнозирование последствий - самостоятельный выбор - его обоснование - действие - рефлексия.

При организации такой работы особое значение имеют систематичность и постепенное усложнение предлагаемых ситуаций. Разовое обсуждение честности,

ответственности или взаимопомощи позволяет познакомить учащихся с содержанием этих ценностей, однако не обеспечивает их устойчивого проявления в поведении. Для этого необходимо неоднократно обращаться к одной и той же ценности в разных обстоятельствах, предоставляя детям больше возможностей для самостоятельного рассуждения и принятия решений.

Например, представления об ответственности первоначально могут формироваться при выполнении индивидуальных поручений. В дальнейшем содержание этой ценности раскрывается через участие в общем деле, соблюдение данного обещания, признание собственных ошибок и бережное отношение к школьному имуществу. Несмотря на различие ситуаций, все они требуют от ребёнка осознания последствий своих поступков и выполнения принятых обязательств. Постепенно учащийся начинает понимать, что ответственность проявляется не только в соблюдении отдельных правил, но и в отношении человека к своим обязанностям, другим людям и результатам собственной деятельности.

Такой подход способствует формированию целостного представления о нравственных ценностях и создаёт условия для их осознанного применения в повседневной жизни.

Аксиологические основы формирования нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов определяются пониманием образования не только как процесса передачи знаний и социальных норм, но и как пространства освоения ребенком ценностного отношения к человеку, обществу и собственным поступкам.

Основное отличие аксиологического подхода заключается в переносе педагогического внимания с сообщения ценности на процесс ее личностного присвоения. Поэтому знание определения честности, справедливости, ответственности или уважения следует рассматривать лишь как первоначальный уровень. Ценностная ориентация обнаруживается тогда, когда нравственная ценность приобретает для ребенка личностный смысл и начинает выступать основанием оценки, выбора и действия.

Теоретический анализ позволяет представить формирование нравственно-ценностных ориентаций как динамику «знаю ценность - понимаю ее смысл - эмоционально принимаю - соотношу с ситуацией - осуществляю выбор - аргументирую - действую - оцениваю собственное действие».

Предложенные методы «Аксиологический диалог» и «Ценностный выбор» позволяют организовать данный переход посредством нравственных ситуаций, в которых ребенок не получает готовую оценку, а анализирует отношения, сопоставляет мотивы и последствия, определяет ценностное основание решения и формулирует собственную позицию.

Следовательно, результативность формирования нравственно-ценностных ориентаций младшего школьника целесообразно определять не по количеству усвоенных нравственных понятий, а по способности распознавать ценностное содержание ситуации, эмоционально откликаться на нее, аргументировать нравственную оценку, осуществлять самостоятельный выбор и переносить освоенную ценность в новые обстоятельства.

На этой основе структура нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов может быть представлена четырьмя взаимосвязанными

компонентами: когнитивно-смысловым, эмоционально-ценностным, мотивационно-выборочным и деятельностно-рефлексивным. Такое структурирование создает теоретическую основу для последующей разработки критериев, показателей и уровней сформированности нравственно-ценностных ориентаций младших школьников.

Список использованной литературы

1. Ивин А. А. Аксиология : учебник для вузов. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва : Юрайт, 2026. - 342 с. - ISBN 978-5-534-07703-2.
2. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. - Москва : Школа-Пресс, 1997. - 512 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. - Москва : Педагогика-Пресс, 1996. - 536 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - Санкт-Петербург : Питер, 2008. - 398 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва : Смысл : Академия, 2005. - 352 с.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. - Москва : Концептуал, 2016. - 312 с.
7. Караковский В. А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности - основа целостного учебно-воспитательного процесса. - Москва : Новая школа, 1993. - 80 с.
8. О Стратегии «Узбекистан - 2030» : Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 г. № УП-158. - Текст : электронный // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан.
9. О мерах по утверждению Концепции непрерывного духовного воспитания и ее реализации: постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 г. № 1059. - Текст : электронный // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Nuraliyeva Kamola Isaqali qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarini yaratish va ulardan foydalanishning pedagogik-didaktik asoslari, mavjud muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilinadi. Zamonaviy darslik o‘quvchiga tayyor bilimlarni yetkazuvchi vosita sifatida emas, balki uning mustaqil fikrlashi, tanqidiy va kreativ tafakkuri, kommunikativ kompetensiyasi, hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari hamda amaliy faoliyatini rivojlantiruvchi didaktik vosita sifatida qaralishi asoslanadi. Maqolada boshlang‘ich sinf darsliklarining mazmuni, topshiriqlar tizimi, fanlararo integratsiya, 4K modeli, hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar va o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, darslik, 4K modeli, kompetensiyaviy yondashuv, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik, o‘qish savodxonligi, funksional savodxonlik, integratsiya, didaktik topshiriq.

Bugungi kunda ta’lim mazmunining yangilanishi darsliklarga qo‘yiladigan talablarning ham o‘zgarishiga olib kelmoqda. An’anaviy darsliklarda asosan o‘quvchiga ma’lum bir mavzu bo‘yicha bilim va axborot berish, uni mustahkamlash hamda takrorlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy darsliklarda bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, axborotni tahlil qilish, muammoni hal etish, fikrni asoslash va turli manbalar bilan ishlashga yo‘naltirilgan topshiriqlarning salmog‘ini oshirish zarur. [2]

UNESCO ma’lumotlarida ham darsliklar va boshqa ta’lim materiallari o‘quvchilarda bilim bilan bir qatorda kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Sifatli darsliklar o‘quv dasturi, o‘qitish va baholash jarayonlari bilan uyg‘un bo‘lishi hamda o‘quvchilarning yoshi, tajribasi va ta’limiy ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim. Boshlang‘ich ta’lim darsliklarini yangilash jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar keng qo‘llanmoqda. Xususan, 1–4-sinflar uchun yaratilgan yangi darsliklarda 4K modeli — kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ va kritik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodologiya qo‘llanilgani qayd etilgan. Shu sababli yangi avlod darsliklarini yaratish masalasi nafaqat o‘quv materiallarini yangilash, balki darslikning didaktik funksiyasi, topshiriqlar tizimi, o‘quvchi faoliyati va baholash mexanizmlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. [4].

Darslik ta’lim jarayonining asosiy didaktik vositalaridan biri hisoblanadi. U o‘quv dasturida belgilangan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni o‘quvchiga yetkazish bilan birga, uning mustaqil ta’lim olish faoliyatini tashkil etishga ham xizmat qiladi.

Yangi avlod darsliklarini an’anaviy darsliklardan ajratib turuvchi muhim jihat — o‘quvchining faol subyekt sifatidagi maqomini kuchaytirishdir. Bunda darslik: o‘quvchini tayyor ma’lumotni yodlashga emas, izlanishga undaydi, muammoli vaziyatlarni hal qilishga yo‘naltiradi, o‘quvchining mustaqil fikrini shakllantiradi, amaliy va hayotiy vaziyatlardan foydalanadi,

juftlik va guruhli faoliyatni tashkil etishga imkon beradi, fanlararo aloqalarni kuchaytiradi, o‘z-o‘zini baholash va refleksiyani qo‘llab-quvvatlaydi.

UNESCO ta’lim materiallari, jumladan darsliklar o‘qituvchi va o‘quvchiga o‘quv maqsadlariga erishishda yordam berishi hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi.

Yangi avlod darsliklarining muhim xususiyatlaridan biri 4K modelini o‘quv topshiriqlariga singdirishdir. 4K modeli tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Masalan, boshlang‘ich sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida matn o‘qitilgandan so‘ng faqat “Matnni qayta hikoya qiling” topshirig‘i bilan cheklanmasdan: “Qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?” yoki “Matndagi voqeaga boshqa yakun taklif qiling” kabi topshiriqlar berilishi o‘quvchining mustaqil va kreativ fikrlashini rivojlantiradi. Matematika darsligida esa tayyor algoritmni qo‘llash bilan bir qatorda kundalik hayotga oid masalalar berilishi mumkin. Masalan, xarid qilish, vaqtni hisoblash, masofani aniqlash yoki oilaviy byudjetga oid sodda vaziyatlar o‘quvchiga matematik bilimning amaliy ahamiyatini anglash imkonini beradi. Tabiiy fanlar darsligida esa kuzatish, taxmin qilish, dalil keltirish va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlar tanqidiy fikrlash va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday topshiriqlar bir vaqtning o‘zida bir nechta kompetensiyani shakllantirishi mumkin. Masalan, guruhda ekologik muammoni muhokama qilish jarayonida o‘quvchi axborotni tahlil qiladi, fikr bildiradi, boshqalarni tinglaydi, ijodiy yechim taklif qiladi va umumiy qaror qabul qiladi.

Yangi avlod darsliklarini yaratish va amaliyotga joriy etish jarayonida bir qator muammolar mavjud.

Birinchi muammo — topshiriqlarning kognitiv murakkabligi. Ayrim hollarda topshiriqlar tashqi ko‘rinishidan zamonaviy bo‘lsa-da, o‘quvchidan faqat ma’lumotni eslab qolishni talab qilishi mumkin. Shu sababli topshiriqlarni “bilish – tushunish – qo‘llash – tahlil qilish – baholash – yaratish” kabi kognitiv darajalar bo‘yicha loyihalash muhim.

Ikkinchi muammo — hayotiy vaziyatlarning yetarli darajada berilmasligi. O‘quvchi bilimning real hayotdagi ahamiyatini anglamasa, uning amaliy qiymati pasayadi. Shu sababli topshiriqlar real hayotdagi vaziyatlar bilan bog‘lanishi lozim.

Uchinchi muammo — fanlararo integratsiyaning yetarli darajada tizimlashtirilmasligi. Boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar, tarbiya va boshqa fanlar o‘rtasidagi mazmuniy aloqalarni kuchaytirish o‘quvchining yaxlit bilimga ega bo‘lishiga yordam beradi.

To‘rtinchi muammo — individual farqlarni hisobga olish. Bir sinfdagi o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish sur’ati bir xil emas. Shu sababli darsliklarda bir xil topshiriq bilan cheklanmasdan, tabaqalashtirilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish zarur.

Muammolarni bartaraf etishning metodik yechimlari quyidagilardan iborat. Yangi avlod darsliklarini takomillashtirish uchun, avvalo, topshiriqlar tizimini qayta ko‘rib chiqish zarur. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darsligida quyidagi ketma-ketlik samarali bo‘lishi mumkin:

1. Tushunish: “Matnda nima haqida so‘z borgan?”
2. Tahlil: “Qahramon nima sababdan bunday qaror qabul qildi?”
3. Baholash: “Qahramonning harakatini qanday baholaysiz? Fikringizni asoslang.”

4. Kreativ faoliyat: “Hikoyaga boshqa yakun yarating.”
5. Kommunikatsiya: “Fikringizni guruhdoshingiz bilan muhokama qiling.”
6. Hamkorlik: “Guruh bilan hikoyadagi muammoga yechim ishlab chiqing.”

Bunday tizim oddiy reproduktiv topshiriqdan yuqori darajadagi fikrlash faoliyatiga bosqichma-bosqich o‘tishni ta’minlaydi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yangi avlod darsliklarini yaratish faqat darslikdagi matnlarni yangilash bilan cheklanmaydi. Asosiy masala — darslikning o‘quvchi faoliyatini qanday tashkil etishidir.

An’anaviy yondashuvda “o‘qi – yodla – qayta ayt” tamoyili ustuvor bo‘lishi mumkin. Zamonaviy darslik esa “o‘qi – tushun – tahlil qil – savol ber – muhokama qil – yechim top – yarat – bahola” kabi faoliyatlar tizimini shakllantirishi kerak. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarini yaratish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Darslik mazmunining yangilanishi o‘quvchilarning faqat fan bo‘yicha bilimlarini kengaytirish emas, balki ularni mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va ijodiy faoliyat yuritishga tayyorlashga xizmat qilishi kerak. Tahlillar asosida yangi avlod darsliklarini takomillashtirishning quyidagi yo‘nalishlarini belgilash mumkin:

1. 4K modeliga asoslangan topshiriqlar tizimini yanada takomillashtirish;
2. Real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar ulushini oshirish;
3. Ochiq va muammoli savollardan keng foydalanish;
4. Topshiriqlarni kognitiv murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirish;
5. Fanlararo integratsiyani kuchaytirish;
6. O‘quvchilarning o‘qish va funksional savodxonligini rivojlantirish;
7. Loyiha va guruhli faoliyatlarga ko‘proq o‘rin ajratish;
8. O‘z-o‘zini baholash va refleksiya mexanizmlarini joriy etish;

Shunday qilib, yangi avlod darsligi bilim manbai bo‘lish bilan birga, o‘quvchi faoliyatini tashkil etuvchi, kompetensiyalarni shakllantiruvchi va mustaqil ta’limga yo‘naltiruvchi pedagogik vosita sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. Yangi maktab darsliklari “4K” modeli asosida yaratildi. – Toshkent, 2023.
2. Abdusamiyev D.A. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: “Mashrab” nashriyoti, 2025.Начало формы
3. Pardayeva G.J. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda xorijiy ta’lim tajribalari. // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2026. – №4(2).
4. UNESCO. Curriculum, Teachers and Learning Assessment. – UNESCO Beirut, 2023.
5. KREATIV SALOHIYAT TUSHUNCHASI BO‘YICHA OLIMLAR QARASHLARI
6. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH
7. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI KOMIL INSON QILIB TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

8. BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING KOMMUNAKATIV TA’LIMIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI
9. ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIKLARIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI
10. BOSHLANGICH SINF OQUVCHILARINING KREATIV SALOHIYATLARINI IJODIY FIKRLASH ORQALI RIVOJLANTIRISH
11. Ways to Develop the Creative Power of Primary School Students
Important features of creative potential formation in primary school students
12. BOSHLANGICH SINF OQUVCHILARINING KREATIV SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

OLIY TA’LIM TALABALARIDA IJTIMOIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Raximova Mexribon Abduxolisovna
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti,(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda shakllanadigan ijtimoiy ko‘nikmalarning mohiyati, tarkibiy tuzilishi va ularni rivojlantirish shart-sharoitlari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda kommunikativ ko‘nikmalar, jamoaviy ishlash, liderlik, nizolarni konstruktiv hal qilish, emotsional intellekt, moslashuvchanlik va ijtimoiy mas'uliyat kabi ko‘nikmalar guruhlari alohida ko‘rib chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, talabalarning katta qismida kommunikativ va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari nisbatan yuqori darajada shakllangan bo‘lsa, liderlik va nizolarni hal qilish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy ko‘nikmalar, talabalar, kommunikativ kompetentsiya, jamoaviy faoliyat, emotsional intellekt, liderlik, ijtimoiylashuv, pedagogik shart-sharoit, oliy ta’lim.

Abstract. This article provides a theoretical and empirical analysis of social skills that can be formed among university students, including communicative competence, teamwork, leadership, conflict resolution, emotional intelligence, adaptability and social responsibility. The findings reveal that communicative and teamwork skills are relatively well developed, whereas leadership and conflict-resolution skills remain underdeveloped. Based on these findings, practical pedagogical recommendations for the effective formation of students' social skills are proposed.

Keywords: social skills, students, communicative competence, teamwork, emotional intelligence, leadership, socialization, pedagogical conditions, higher education.

Zamonaviy jamiyat rivojining tezkor sur’atlari, mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablari va raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi yosh avlod, xususan, talabalar oldiga nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki yuksak ijtimoiy kompetentsiyalarni ham egallash vazifasini qo‘ymoqda. Xalqaro mehnat tashkiloti va yetakchi ta’lim tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ish beruvchilarning aksariyati bitiruvchilarni tanlashda faqat kasbiy bilim darajasiga emas, balki muloqot qila olish, jamoada ishlash, liderlik qilish, nizolarni hal etish va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish kabi "yumshoq ko‘nikmalar" (soft skills)ga alohida e'tibor qaratmoqda.

Ijtimoiy ko‘nikmalar shaxsning boshqa odamlar bilan samarali, konstruktiv va o‘zaro manfaatli munosabatlar o‘rnatish, muloqot jarayonini boshqarish, jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etish hamda turli ijtimoiy vaziyatlarda moslasha olish qobiliyatlarining yig‘indisidir. Ushbu ko‘nikmalar shaxsning oilada, maktabgacha ta’lim bosqichida shakllana boshlaydi, biroq ularning eng jadal va ongli tarzda rivojlanish davri aynan talabalik yillariga to‘g‘ri keladi, chunki bu davrda shaxs nisbatan mustaqil ijtimoiy muhitga kirib boradi, yangi ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va turli xil guruhlar bilan muloqotga kirishadi.

Mavzuning dolzarbligi bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, zamonaviy ta’lim tizimi ko‘proq bilim va malakalarni uzatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ijtimoiy-emotsional

rivojlanishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Ikkinchidan, raqamli muloqot vositalarining (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar) keng tarqalishi yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalarining zaiflashishiga olib kelmoqda. Uchinchidan, zamonaviy mehnat bozori jamoaviy loyihalar, transformatsion liderlik va kesishuvchan (cross-functional) jamoalarda ishlashni talab qiladi, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalarning ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida ham talabalarning kasbiy bilimlari bilan bir qatorda ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimining joriy etilishi, talabalar mustaqil ta’limi va loyihaviy faoliyatining kengaytirilishi, shuningdek, tarbiyaviy ishlar tizimining takomillashtirilishi talabalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni maqsadli shakllantirish uchun qulay institutsional shart-sharoitlar yaratmoqda. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ushbu imkoniyatlardan tizimli va ilmiy asoslangan tarzda foydalanish darajasi hali yetarli emas, bu esa mazkur tadqiqotning amaliy zaruriyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muammoning nazariy asoslari L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi, A.Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi, D.Golmanning emotsional intellekt kontseptsiyasi hamda mahalliy pedagogika va psixologiya fanida ijtimoiylashuv, muloqot madaniyati va kompetentsiyaviy yondashuvga bag‘ishlangan tadqiqotlarda o‘z aksini topgan. Shu bilan birga, talabalarda aynan qaysi ijtimoiy ko‘nikmalar guruhlari qanday darajada shakllanganligi, ularga ta’sir etuvchi omillar va samarali shakllantirish shart-sharoitlari masalasi hali ham yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan.

Talabalarda shakllanishi mumkin bo‘lgan asosiy ijtimoiy ko‘nikmalar turlarini nazariy jihatdan tasniflash, ularning rivojlanish darajasini amaliy so‘rovnoma asosida aniqlash va samarali shakllantirish yo‘llarini ishlab chiqish. “Ijtimoiy ko‘nikma" tushunchasining mohiyatini va tarkibiy tuzilishini ilmiy adabiyotlar asosida yoritish; talabalarda shakllanishi lozim bo‘lgan asosiy ijtimoiy ko‘nikmalar turlarini tasniflash; talabalar orasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalarini tahlil qilish; olingan natijalar asosida ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va amaliy tavsiyalarini ishlab chiqish zarur.

Nazariy tahlil natijalariga ko‘ra, talabalarda shakllanishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikmalarni shartli ravishda yettita asosiy guruhga birlashtirish mumkin. Ularning har biri o‘ziga xos mazmun-mohiyatga, namoyon bo‘lish shakllariga ega bo‘lib, bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir (1-jadval).

1-jadval

Talabalarda shakllanadigan asosiy ijtimoiy ko‘nikmalar tasnifi

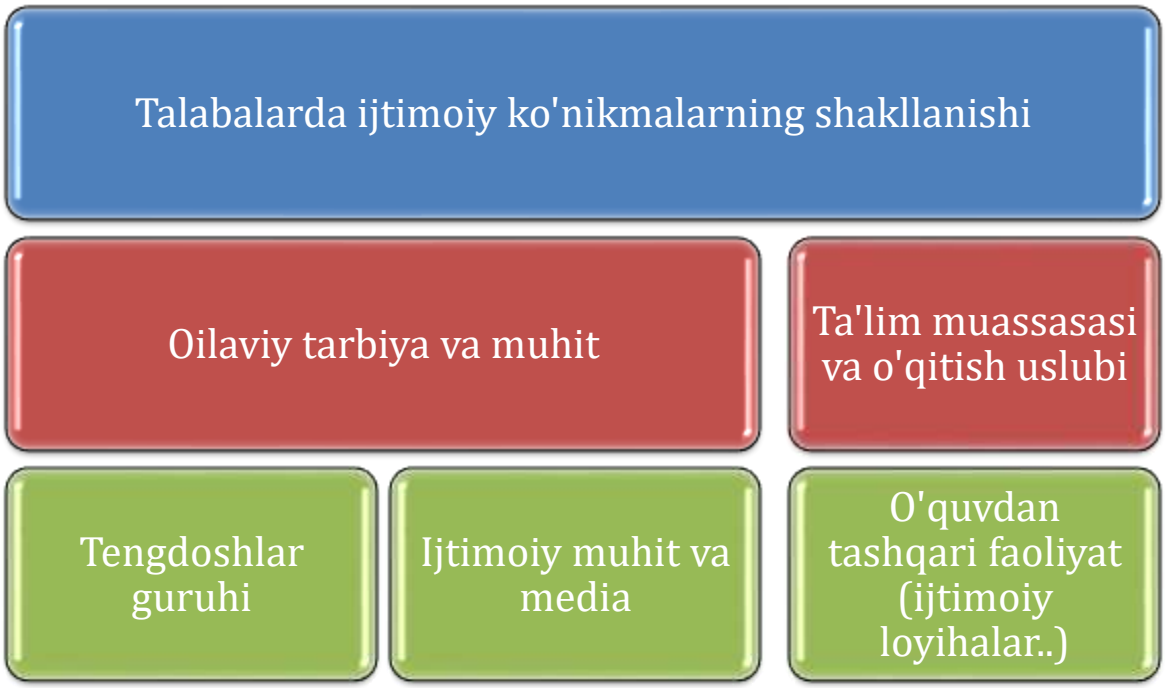
Ko‘nikma guruhi	Qisqacha tavsifi	Namoyon bo‘lish shakllari
Kommunikativ ko‘nikmalar	Fikrni aniq, izchil va o‘z vaqtida yetkazish, faol tinglash qobiliyati	Og‘zaki va yozma nutq, taqdimot, muzokara
Jamoaviy ishlash	Umumiy maqsad yo‘lida boshqalar bilan muvofiqlashgan holda ishlash	Guruh loyihalari, vazifalarni taqsimlash

Ko‘nikma guruhi	Qisqacha tavsifi	Namoyon bo‘lish shakllari
Liderlik ko‘nikmalari	Guruhni maqsad sari yo‘naltirish, qaror qabul qilishni tashkil etish	Tashabbuskorlik, vazifa berish, nazorat
Nizolarni hal qilish	Kelishmovchiliklarni konstruktiv yo‘l bilan bartaraf etish	Muzokara, murosaga kelish, vositachilik
Emotsional intellekt	O‘z va boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish	Empatiya, o‘zini nazorat qilish
Moslashuvchanlik	O‘zgaruvchan sharoit va vazifalarga tez moslasha olish	Yangi vaziyatda samarali harakat qilish
Ijtimoiy mas'uliyat	Jamoat va jamiyat oldidagi burchni anglash	Volontyorlik, ijtimoiy loyihalarda ishtirok

Xususan, talabalarning aksariyati guruh loyihalarida ma’lum bir vazifani bajarishga tayyor ekanligini, biroq jamoani boshqarish yoki og‘ir vaziyatlarda qaror qabul qilishdan qochishga moyilligini bildirdi. Nizoli vaziyatlarda esa talabalarning katta qismi muammoni ochiq muhokama qilish o‘rniga uni e’tiborsiz qoldirish yoki chetlanish strategiyasini afzal ko‘rishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida talabalarda ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar ham aniqlandi. Ular orasida oilaviy tarbiya va muhit, ta’lim muassasasining o‘qitish uslubi, tengdoshlar guruhining ta’siri, ijtimoiy-madaniy muhit va ommaviy axborot vositalari, shuningdek, o‘quvdan tashqari faoliyat (talabalar klublari, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik harakati) alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi

2-sxema. Talabalarda ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar

Xulosa qilib aytganda, talabada ijtimoiy ko‘nikmalarning shakllanishi yagona omilga emas, balki bir nechta o‘zaro bog‘liq omillarning majmuiy ta'siriga bog‘liq. Talabalarda ijtimoiy ko'nikmalar bir tekis emas, balki notekis darajada shakllanadi: kommunikativ va jamoaviy ishlash ko'nikmalari nisbatan yuqori, liderlik va nizolarni hal qilish ko'nikmalari esa yetarlicha rivojlanmagan bo‘lib chiqdi. Bu holat zamonaviy oliy ta’lim tizimida ijtimoiy-emotsional rivojlanishga alohida, tizimli yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Talabalarda ijtimoiy ko‘nikmalarning shakllanishi ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unga oilaviy tarbiya, ta’lim muassasasining faoliyati, tengdoshlar muhiti, ijtimoiy-madaniy sharoit va o‘quvdan tashqari faoliyat birgalikda ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ushbu ko‘nikmalarni samarali rivojlantirish uchun nafaqat auditoriya darslarida, balki auditoriyadan tashqari tashkillashtirilgan ijtimoiy-amaliy faoliyatda ham talabalarning faol ishtirokini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Deardorff, D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. Journal of Studies in International Education, 2006, 10(3), 241–266.
2. Deardorff, D. K. The SAGE Handbook of Intercultural Competence. SAGE, 2009.
3. Huang, L.-J. D. Developing intercultural communicative competence in foreign language classrooms: A study of EFL learners in Taiwan. International Journal of Intercultural Relations, 2021, 83, 55–66.
4. Raximova, M. (2021). BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJTIMOIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI VA MAZMUNI. Mir issledovaniy, 2(2).
5. Abduxosilovna, R. M. (2021). Formation of Social Skills in Primary School Students with Diagnostic Tools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 5282-5290.

6. Raximova, M. A. (2019). SOME PROBLEMS IN FORMING SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCIES ON ELEMENTARY CLASS PUPILS. Theoretical & Applied Science, (11), 277-280.
7. Rahimova, M. (2019). EDUCATIONAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SOCIAL AND EMOTIONAL SKILLS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 310-316.
8. Rahimova, M. (2019). INTERNATIONAL EVALUATION STANDARD OF EDUCATION QUALITY AND EFFICIENCY IMPLEMENTATION OF OPERATION. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.

TALABALARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH —ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSIDIR

Alimqulova Ra’noxon Gulmirzayevna,
NamDPI, Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar kafedrasi o‘qituvchisi, PhD.
alimqulovarano170@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish masalasi yetakchi omil sifatida tahlil qilingan. Metodik usullar sifatida muammoli ma’ruza, pedagogik vaziyatlar tahlili, rolli va ishbilarmon o‘yinlar, mikro-o‘qitish debat, loyiha ishi, ilmiy maqola va taqdimot tayyorlash, o‘zaro tekshirish interaktiv metodlar, shaxsiy yondashuv, zamonaviy texnologiyalar va ijodiy vazifalar taklif etilgan. Metod, yondashuvlar bo‘lajak o‘qituvchisining tilga bo‘lgan qiziqishini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va amaliy til ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy kompetensiyalar, nutq madaniyati, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik-metodik asos, nutqiy andoza, kasbiy muloqot, til me’yorlari, metodik tizimni takomillashtirish.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim — shaxsning butun keyingi ta’lim yo‘lini belgilovchi poydevor bosqichidir. Shu bois zamonaviy boshlang‘ich ta’lim tizimiga qo‘yiladigan talablar ham tobora kuchayib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” amaldagi malaka talablari, o‘quv reja va dasturlari bitiruvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga to‘liq yo‘naltirilmaganini, talabalarda mustaqil fikrlash va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli shakllanmaganini ta’kidlaydi. Bu esa ta’lim mazmunini bilim markazidan kompetensiya markaziga o‘tkazishni davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifaga aylantirdi.

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslarini belgilashda o‘qituvchi shaxsi va uning nutqi hal qiluvchi omil sanaladi. Kichik yoshdagi o‘quvchi uchun o‘qituvchi nutqi — bu nafaqat bilim manbai, balki ona tilining birinchi va eng muhim namunasi (andozasi). Boshlang‘ich sinfda o‘quvchining lug‘at boyligi, talaffuz madaniyati, fikrni mantiqan izchil ifodalash ko‘nikmasi aynan o‘qituvchi nutqiga taqlid qilish orqali shakllanadi. Demak, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining nutq madaniyatini o‘qitish pedagogik tayyorgarlikning ajralmas qismiga aylanishi shart. “Davlat tili haqida”gi Qonun (1989-yil 21-oktabr) va unga kiritilgan qo‘shimcha va o‘zgartishlar (167-I-son, 1995-yil 21-dekabr) davlat tilining ijtimoiy maqomini mustahkamlab, har bir mutaxassisdan, xususan o‘qituvchidan, davlat tilida savodli, me’yorlarga mos muloqot qilishni talab etadi.

Shunday qilib, nutq madaniyatini rivojlantirish masalasi boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik-metodik asosi sifatida qaralishi lozim. Maqolaning maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari misolida nutq

madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslarini ochib berish, uni kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan asoslash va ta’lim amaliyotiga tatbiq etiladigan metodik yechimlarni taklif qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nutq madaniyati muammosi o‘zbek tilshunosligida va pedagogikasida chuqur ishlangan. E. Qilichevning “Nutq madaniyati” o‘quv qo‘llanmasida bu sohaning shakllanish tarixi, notiqlik san’ati va adabiy til me’yorlariga oid masalalar yoritilgan. N. Mahmudov, A. Rafiyev va I. Yo‘ldoshevning “Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish” darsligi yozma nutq va ish yuritish uslubi me’yorlarini amaliy jihatdan tahlil qiladi N. Mahmudovning “O‘qituvchi nutqi madaniyati” darsligi o‘qituvchi kasbining nutqiy talablarini maxsus o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda “nutq madaniyati fan va o‘quv predmeti sifatida” alohida ta’kidlanadi A.J. Omonturdiyevning “O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyati” ishida esa sohaning nazariy va uslubiy asoslari tizimli bayon etilgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda nutq madaniyati endi tor lingvistik me’yor tushunchasi sifatida emas, balki kasbiy va pedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinmoqda. “Nutq madaniyati: mazmuni, ahamiyati va o‘rni” nomli maqolada u “nafaqat til qoidalariga rioya qilish, balki axloqiy va estetik me’yorlarga asoslangan ravon, lo‘nda va madaniy muloqot yuritish ko‘nikmasi” sifatida ta’riflanadi. S.I. Fayzullayev oliy ta’lim talabalari misolida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish masalasini o‘rganib, bu jarayonda ilmiy maqola yozish hamda taqdimot qilish topshiriqlarining rolini asoslagan. D.A. Abdurahimova bo‘lajak mutaxassislarda kommunikativ-nutq madaniyatini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatib bergan. M.S. Faxriddinova professional ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalarining ahamiyatini tadqiq etgan.

Pedagogik kompetensiyaning nutqiy asoslari rus va xorijiy tadqiqotlarda ham keng yoritilgan. A.P. Skovorodnikov va G.A. Kopnina oliy o‘quv yurti talabasining nutq madaniyatini shakllantirishning integratsion modelini taklif qilib, “madaniy-nutqiy kompetensiya” tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan. M.P. Manaenkova nutqiy kompetensiyani shaxs madaniyatining asosi sifatida tahlil qiladi. K.B. Bakhodirova bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ nutq madaniyatini samarali ta’lim shakllari va interaktiv usullar orqali oshirishni tadqiq etgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy yondashuv tashkil etadi. Bu yondashuvda ta’lim natijasi bilim, ko‘nikma va malakalarning yig‘indisi emas, balki talabaning real kasbiy vazifalarni mustaqil hal qila olish qobiliyati — kompetensiya sifatida baholanadi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy-adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish; me’yoriy hujjatlarni o‘rganish; pedagogik tajriba materiallarini qiyosiy tahlil qilish; o‘quv-topshiriqlar tizimini loyihalash.

Nutq madaniyatini rivojlantirishning boshlang‘ich ta’lim uchun ta’limiy-metodik zarurati uch mezon bo‘yicha asoslanadi:

- normativ mezon — bo‘lajak o‘qituvchi davlat tilida va pedagogik muloqot tilida me’yorlarga mos gapira olishi shart;

- funksional mezon — boshlang‘ich ta’limdagi kasbiy vazifalarning katta qismi og‘zaki tushuntirish, savol-javob va o‘quvchi bilan muloqot orqali bajariladi;
- shaxsiy-rivojlantiruvchi mezon — o‘qituvchi nutqi kichik yoshdagi o‘quvchida nutqiy andoza, mustaqil fikrlash va ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nutq madaniyatining boshlang‘ich ta’lim kompetensiyalari tarkibidagi o‘rni

Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi bir necha tarkibiy qismdan iborat: predmet-metodik, axborot-kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va refleksiv komponentlar. Nutq madaniyati aynan axborot-kommunikativ komponentning asosini tashkil etadi, chunki boshlang‘ich ta’limda har qanday bilim va tarbiya ta’siri til orqali uzatiladi va qabul qilinadi. Adabiyotlarda nutq madaniyati uchta asosiy sifat bilan tavsiflanadi: normativlik (adabiy til me’yorlariga rioya qilish), kommunikativlik (muloqot maqsadi va vaziyatiga mos til vositalarini tanlash) va etika (nutqiy odob qoidalariga amal qilish). Kichik yoshdagi o‘quvchi uchun bu sifatlar ayniqsa muhim, chunki o‘qituvchi nutqi bevosita taqlid qilinadigan namunaga aylanadi

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisida shakllantirilishi lozim bo‘lgan nutq madaniyati kompetensiyaviy modeli keltirilgan.

Kompetensiya komponenti	Mazmuni	Boshlang‘ich ta’limda namoyon bo‘lishi
Normativ	Adabiy til me’yorlari: orfoepiya, orfografiya, punktuatsiya, leksik va grammatik me’yorlar	O‘qituvchi talaffuzi va yozuvi o‘quvchi uchun andoza bo‘lishi
Kommunikativ	Muloqot maqsadi va vaziyatiga mos til vositalarini tanlash, funksional uslublarni qo‘llash	Darsda tushuntirish, savol-javob va suhbatni maqsadga muvofiq qurish
Etik	Nutqiy odob, tinglash madaniyati, hurmat va bag‘rikenglik me’yorlari	O‘quvchi bilan muomala madaniyati, rag‘batlantiruvchi nutq
Diskursiv	Fikrni mantiqan izchil, yaxlit va tugal matn shaklida qurish	Dars materialini kichik yoshdagi o‘quvchiga mos, izchil bayon etish
Kasbiy-pedagogik	Sohaga oid atamalar va pedagogik nutq vositalarini to‘g‘ri qo‘llash	O‘quv topshiriqlarini aniq va sodda tilda ifodalash
Rivojlantiruvchi	Nutq orqali fikrlash, tasavvur va ijodni rag‘batlantirish	O‘quvchining o‘z fikrini mustaqil bayon etishiga ko‘maklashish

Nutq madaniyatini rivojlantirish uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Pedagogik-metodik tizim quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- Motivatsion bosqich — bo‘lajak o‘qituvchining nutq madaniyatiga bo‘lgan ehtiyojini shakllantirish, o‘qituvchi nutqi o‘quvchi uchun andoza ekanini anglatish.
- Normativ bosqich — til me’yorlarini tizimli o‘zlashtirish, me’yoriy xatolar ustida ishlash, lug‘at va uslubiy boylikni oshirish.
- Kommunikativ bosqich — boshlang‘ich sinf darsiga xos vaziyatlarda (tushuntirish, hikoya qilish, savol-javob, o‘yin topshirig‘i) muloqot ko‘nikmalarini mashq qilish.
- Refleksiv bosqich — o‘z nutqini tanqidiy tahlil qilish, audio-video yozuvlar va mikro-darslar asosida o‘z-o‘zini baholash.

Boshlang‘ich ta’lim uchun pedagogik-metodik zaruratning asoslari

Nutq madaniyatini rivojlantirishning zarurati quyidagi omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, psixologik omil: kichik yoshdagi o‘quvchida nutqiy andozalar taqlid orqali shakllanadi, shuning uchun o‘qituvchi nutqi me’yoriy bo‘lishi hayotiy zaruratdir. Ikkinchidan, me’yoriy talab: davlat tili to‘g‘risidagi qonun va ta’lim standartlari har bir bitiruvchidan, xususan o‘qituvchidan, davlat tilida savodli muloqot qilishni nazarda tutadi [O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni](https://lex.uz/docs/-121051). Uchinchidan, didaktik zarurat: nutq madaniyati boshlang‘ich ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida bilim o‘zlashtirishning asosiy vositasi hisoblanadi. To‘rtinchidan, ijtimoiy-madaniy zarurat: til — milliy madaniyat va kasbiy etikaning tashuvchisi bo‘lib, boshlang‘ich sinfda uning shakllanishi ijtimoiy barkamollikka xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. https://lex.uz/docs/-4545884

2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni (1989-yil 21-oktabr) va unga kiritilgan o‘zgartish va qo‘shimchalar (167-I-son, 1995-yil 21-dekabr). https://lex.uz/docs/-121051

3. Qilichev E. Nutq madaniyati (o‘quv qo‘llanma). https://www.scribd.com/document/996729541/oqituvnutqmadan

4. Mahmudov N., Rafiyev A., Yo‘ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent. https://www.ziyouz.com/library/category/146-ona-tili-va-adabiyot

5. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent. https://idea.uzedu.uz/uploads/files/BHNPDB6vFll9yX7R.pdf

6. Omonturdiyev A.J. O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyati. https://www.scribd.com/document/575012981/A-j-Omonturdiyev-o-Zbek-Nutqi-Madaniyati-Va-Uslubiyati

7. Fayzullayev S.I. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish // Медицинский журнал молодых ученых, 2025. https://journals.tnmu.uz/yotj/article/view/3137

8. Abdurahimova D.A. Bo‘lajak ofitserlarning kommunikativ-nutq madaniyatini rivojlantirish, 2024. https://cyberleninka.ru/article/n/bo-lajak-ofitserlarning-kommunikativ-nutq-madaniyatini-rivojlantirish

9. Faxriddinova M.S. Professional ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalarining ahamiyati.

https://portfolio.afu.uz/storage/documents/SWVUDLOAB5bJuysqX8ts3hW3DNWhBy4uXXE1FDb7.pdf

10. Сковородников А.П., Копнина Г.А. О формировании речевой культуры студента высшего учебного заведения (в аспекте компетентностного подхода) // Мир науки, культуры, образования, 2008. https:// cyberleninka.ru/ article/n/o-formirovanii-rechevoy-kultury-studenta-vysshego-uchebnogo-zavedeniya-v-aspekte-kompetentnostnogo-podhoda

11. Манаенкова М.П. Речевая компетентность как основа культуры личности // Преподаватель высшей школы: традиции, 2019. https:// www.tsutmb.ru/nauka/internet-konferencii/2019/prepodavatel_vysshej_shkoly/4/ Manaenkova.pdf

12. Bakhodirova K.B. Improving the Communicative Speech Culture of Future Teachers Through Effective Educational Forms, Interactive Methods // European Review of Contemporary Arts and Sciences, 2026. http://claritaslumen.org/index.php/ercah/article/view/183

13. Новгородцева И.В. Компетентностный подход к формированию коммуникативной компетентности студентов технических специальностей // Сибирский педагогический журнал, 2007. https://cyberleninka.ru/article/n/ kompetentnostnyy-podhod-k-formirovaniyu-kommunikativnoy-kompetentnosti-studentov-tehnicheskih-spetsialnostey

14. Chernikova N., Sidorova I., Melekhova N. Pedagogical conditions for the formation of professional and communicative competence of students of an agricultural university // E3S Web of Conferences, 2021. https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/49/e3sconf_interagromash2021_12023.pdf

15. Danilova O.V. Speech Culture Development in Engineering Students in the Modern Education System // Atlantis Press, 2020. https://www.atlantis-press.com/article/125931786.pdf

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA DARS JARAYONLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI INTEGRATSIYASINI TA’MINLASH

Jo’raboyeva Shohruza Shuhratjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang’ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi stajyor- o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda dars jarayonlariga raqamli texnologiyalami integratsiya qilishning ahamiyati, samarali usullari va pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini interfaol, qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Tadqiqot davomida interaktiv doskalar, ta’limiy ilovalar, virtual laboratoriyalar va boshqa innovatsion texnologiyalarning o‘quvchilarning bilim olish darajasi va kreativ fikrlash qobiliyatlariga ta’siri o‘rganilgan. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, o‘qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirishning ahamiyati va dars jarayonlariga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhitini shakllantirishda duch kelinadigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil va kreativ fikrlashini rivojlantirish hamda o‘qitish samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: raqamli texnologiyalar, boshlang‘ich ta’lim, interaktiv ta’lim, innovatsion pedagogika, kreativ fikrlash, raqamli savodxonlik.

Zamonaviy ta’lim jarayoni axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan tubdan o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar ta’limning barcha bosqichlariga, jumladan, boshlang‘ich ta’limga ham faol integratsiya qilinmoqda. Ushbu texnologiyalar ta’lim jarayonining interfaolligini oshirish, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash hamda o‘qituvchilarning metodik yondashuvlarini takomillashtirish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida dars jarayonlari yanada samarali, qiziqarli va interaktiv shaklga ega bo‘ladi. Xususan, interaktiv doskalar, raqamli ta’lim platformalari, animatsiyalangan o‘quv materiallari, virtual laboratoriyalar va o‘yinlashtirish (gamifikatsiya) kabi vositalar ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi boshlang‘ich ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni samarali integratsiya qilish usullarini tahlil qilish, ularning afzalliklarini ochib berish hamda ushbu jarayonda duch kelinadigan muammolar va
TADQlQOTLAft
ularni bartaraf etish yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llashning nazariy asoslarini o‘rganish.
2. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlarini tahlil qilish.
3. Pedagoglarga raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning kognitiv (idrok qilish) va psixologik rivojlanishi ularning ta’lim jarayoniga bo‘lgan munosabatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu yoshdagi bolalar uchun vizual va eshitish orqali o‘rganish samaraliroq bo‘lib, ular interaktiv dars shakllariga ko‘proq qiziqadilar. Shu bois raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berish ularning motivatsiyasini oshirishga hamda darslarni yanada qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonida quyidagi afzalliklarni ta’minlaydi:

4. Individual yondashuv - har bir o‘quvchining bilim darajasiga mos keluvchi materiallarni taqdim etish.
5. Interfaollik - o‘quvchilar faol ishtirok etishi mumkin bo‘lgan ta’lim muhitini yaratish.
6. Vizualizatsiya - murakkab tushunchalarni tasvirlar, grafikalar va animatsiyalar yordamida tushuntirish.
7. Tezkor tahlil va baholash - onlayn testlar, viktorinalar va baholash tizimlari orqali natijalarni real vaqtda kuzatish.

Raqamli texnologiyalarning dars jarayoniga integratsiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va kreativ yondashuvlarini shakllantirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim jarayonida foydalanilayotgan zamonaviy texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishga bevosita ta’sir qiladi. Masalan:

8. Interaktiv doskalar - mavzularni vizual va dinamik shaklda tushuntirish imkonini beradi.
9. Mobil ilovalar va ta’lim platformalari (Kahoot, Quizizz, Google Classroom) - bilimlarni o‘zlashtirishni monitoring qilish va individual o‘rganish jarayonini tashkil etish imkonini yaratadi.
10. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) - o‘quvchilarning muayyan mavzularni yanada chuqurroq tushunishiga yordam beradi.

• O‘yinlashtirish (gamifikatsiya) - o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga va ta’lim jarayoniga qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

TADQlQOTLAft

Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish o‘quvchilar faoliyatini jadallashtirish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish hamda interfaol muhit yaratish imkonini beradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni samarali integratsiya qilish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Interaktiv doskalar va ta’limiy ilovalar darslarni yanada jonli va tushunarli qilishga yordam beradi. O‘quvchilar interaktiv doskalar orqali dars jarayonida bevosita ishtirok etib, topshiriqlarni bajarishlari, masalalarni hal qilishlari va turli vizual materiallar yordamida mavzularni chuqurroq tushunishlari mumkin. Shuningdek, Quizizz, Kahoot va Duolingo kabi ta’limiy ilovalar orqali bilimlar mustahkamlanadi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi ortadi.

Bundan tashqari, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalarining ta’limdagi ahamiyati katta. Ushbu texnologiyalar yordamida o‘quvchilar murakkab tushunchalarni real tajriba asosida o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, tarix darslarida o‘quvchilar virtual sayohatlar orqali o‘tmish voqealarini jonli tasavvur qilishlari

mumkin, biologiya darslarida esa AR texnologiyalari orqali inson tanasi yoki hayvonlar tuzilishini interaktiv tarzda o‘rganish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) va onlayn platformalar ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. O‘quvchilar dars davomida o‘yin elementlari orqali bilim olishlari, ballar va reytinglar asosida rag‘batlantirilishlari natijasida ularning motivatsiyasi ortadi.

Shuningdek, loyihaviy ta’lim va muammoli vaziyatlarni yaratish orqali o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlantiriladi. Raqamli texnologiyalar yordamida real hayotga oid masalalar bo‘yicha tadqiqot olib borish, natijalarni tahlil qilish va taqdimotlar tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Bu usullar o‘quvchilarning mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantirishga va ularning amaliy bilimlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali darslarning sifatini oshirish, o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytirish va ularning ijodiy fikrlashini rivojlantirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarni boshlang‘ich ta’lim jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy ta’lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Interaktiv doskalar, ta’limiy ilovalar, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari, gamifikatsiya hamda onlayn platformalar o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirib, ularning dars jarayoniga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarga mavzularni chuqurroq tushunish, mustaqil va ijodiy fikrlash hamda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, loyihaviy ta’lim va muammoli vaziyatlarni yaratish orqali o‘quvchilarning amaliy bilimlari mustahkamlanib, ularning
TADQlQOTLAft
mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan intilishi rivojlanadi. O‘qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirish ham ta’lim samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish nafaqat dars jarayonini takomillashtirish, balki kelajak avlodining bilimdon va kreativ shaxslar bo‘lib yetishishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIY OTLAR

1. Axmedova D. Sh. “Raqamli texnologiyalar va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni.” - Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
2. Xolmirzayev U. R. “Boshlang‘ich ta’limda innovatsion metodlar va texnologiyalar.” - Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2020.
3. Jalolov J. J. “Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy ta’lim texnologiyalari.” - Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019.
4. Qosimov B. T. “Boshlang‘ich sinflarda ta’lim sifatini oshirishda AKTdan foydalanish.” - Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2022.
5. UNESCO. “Digital Technologies in Education: A Global Perspective.” - 2020. https: //unesdoc.unesco .org
6. Vygotsky L. S. “Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.” - Harvard University Press, 1978.
7. Mayer R. E. “Multimedia Learning.” - Cambridge University Press, 2009.
8. Salomon G. “Technology and Education: Between Chaos and Order.” - New York: Routledge, 2016.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qarori. “Raqamli ta’limni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.” - 2020 yil 6 aprelda qabul qilingan.
10. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Boshlang‘ich ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha metodik qo‘llanma.” - Toshkent: XTV nashriyoti, 2021.

НЕОЛОГИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Хамидова Шахло Пулат кизи
Преподаватель кафедры «Инновации начального образования»
Наманганского государственного педагогического института
Вохиджанова Сабина
Студентка направления «Начальное образование» факультета педагогики Наманганского государственного педагогического института
Хабибжанова Шахзода
Студентка направления «Начальное образование» факультета педагогики Наманганского государственного педагогического института

Аннотация. В статье рассматриваются неологизмы в современном русском языке. Раскрывается понятие неологизма и причины появления новых слов. Особое внимание уделяется влиянию интернета, социальных сетей и современных технологий на развитие русского языка. Приводятся примеры современных неологизмов и рассматривается их роль в повседневной речи.

Ключевые слова: русский язык, неологизмы, новые слова, современная речь, интернет, социальные сети, технологии.

ZAMONAVIY RUS TILIDAGI NEOLOGIZMLAR

Xamidova Shaxlo Pulat qizi
Boshlang’ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi Namangan davlat pedagogika instituti
Vohidjonova Sabina
«Boshlang‘ich ta’lim» yo‘nalishi talabasi Namangan davlat pedagogika instituti
Habibjonova Shahzoda
«Boshlang‘ich ta’lim» yo‘nalishi talabasi Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy rus tilidagi neologizmlar ko‘rib chiqiladi. Neologizm tushunchasi va yangi so‘zlarning paydo bo‘lish sabablari ochib beriladi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va zamonaviy texnologiyalarning rus tilining rivojlanishiga ta’siriga alohida e’tibor qaratiladi. Zamonaviy neologizmlarga misollar keltiriladi va ularning kundalik nutqdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: rus tili, neologizmlar, yangi so‘zlar, zamonaviy nutq, internet, ijtimoiy tarmoqlar, texnologiyalar.

NEOLOGISMS IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Khamidova Shakhlo
Teacher at the Department of “Innovations in Primary Education”
Namangan State Pedagogical Institute

Vohidjonova Sabina
Student majoring in «Primary Education» Namangan State Pedagogical Institute
Habibjonova Shahzoda
Student majoring in «Primary Education» Namangan State Pedagogical Institute

Abstract. The article examines neologisms in the modern Russian language. The concept of a neologism and the reasons for the emergence of new words are described. Particular attention is paid to the influence of the Internet, social networks and modern technologies on the development of the Russian language. Examples of modern neologisms are given, and their role in everyday speech is considered.

Keywords: Russian language, neologisms, new words, modern speech, Internet, social networks, technologies.

Русский язык, как и любой живой язык, находится в состоянии постоянного развития. В жизни общества регулярно появляются новые предметы, технологии, профессии и явления, которые нуждаются в наименовании. Для их обозначения в языке возникают новые слова, называемые неологизмами.

Неологизмы являются неотъемлемой частью современного русского языка: они позволяют называть и уточнять новые понятия и точнее выражать мысли. Словарный состав языка — наиболее подвижный его уровень, который прямо и быстро реагирует на изменения в жизни общества. Если грамматический строй языка меняется на протяжении столетий, то лексика обновляется буквально на глазах одного поколения.

Актуальность исследования обусловлена интенсивным пополнением лексики русского языка в конце XX — начале XXI века. По мнению исследователей, этот период отличается особой активностью языковых процессов, связанной с социальными и политическими переменами, открытостью общества и стремительным развитием цифровых технологий [1; 2]. Интернет и социальные сети не только порождают новые слова, но и значительно ускоряют их распространение.

Цель статьи — рассмотреть понятие неологизма, выявить основные причины и способы появления новых слов, охарактеризовать тематические группы современных неологизмов, а также определить их роль в современной речи. Материалом исследования послужили слова, активно употребляемые в интернет-коммуникации, средствах массовой информации и повседневной речи. В работе использованы описательный метод, метод сплошной выборки и элементы словообразовательного анализа.

Неологизмы (от греч. *neos* — «новый» и *logos* — «слово») — это новые слова или новые значения уже существующих слов, появившиеся в языке сравнительно недавно [5; 7]. В современной речи широко употребляются, например, такие слова, как *блогер, онлайн, чат, подписка, лайк, репост, стример*. Большинство из них возникло в связи с развитием интернета и цифровых технологий.

Главный признак неологизма — ощущение новизны, которое испытывают носители языка. Этот признак является относительным и временным. По мере распространения слова и его закрепления в повседневном употреблении носители языка

перестают воспринимать его как новое, и слово переходит в состав общеупотребительной лексики. Так, слова *спутник* (в значении «искусственный спутник Земли»), *компьютер*, *телевизор* в своё время были неологизмами, а сегодня воспринимаются как привычные. То же самое происходит и со многими словами, появившимися в последние десятилетия: *интернет, сайт, смартфон* уже почти утратили оттенок новизны.

В лингвистике принято выделять несколько типов неологизмов. По способу появления различают **лексические неологизмы** — совершенно новые слова (*блогер, селфи, стример*), и **семантические неологизмы** — новые значения уже существующих слов. Например, слово *облако* приобрело значение «удалённое хранилище данных», слово *вирус* — значение «вредоносная компьютерная программа», а слово *подписка* — значение «регулярное получение обновлений страницы или канала в интернете».

По сфере употребления различают **общеязыковые неологизмы**, которые возникают для обозначения новых понятий и постепенно входят в словарный состав языка, и **индивидуально-авторские (окказиональные) неологизмы**, созданные писателями и поэтами для достижения особого художественного эффекта. Подробное описание окказиональных образований представлено в работе В.В. Лопатина [5]. Окказионализмы, как правило, остаются принадлежностью конкретного текста и не входят в общее употребление.

Фиксацией новых слов занимается особая отрасль лексикографии. Одним из первых опытов систематического описания новой лексики стала серия словарей-справочников «Новые слова и значения», начатая под редакцией Н.З. Котеловой [6]. Подобные издания позволяют проследить, какие слова закрепляются в языке, а какие исчезают из употребления, так и не став общепринятыми.

Причины появления новых слов принято делить на внешние (экстралингвистические) и внутренние (лингвистические).

Главной внешней причиной является развитие общества. Прогресс в области науки, техники, медицины, экономики и культуры сопровождается возникновением новых понятий, для которых требуются наименования. Особенно ярко этот процесс проявляется в сфере компьютерных технологий, развитие которых привело к появлению таких слов, как *смартфон, нейросеть, чат-бот, киберспорт*. Важную роль играют также изменения в общественной и экономической жизни, международные контакты и процессы глобализации, в результате которых в язык проникают названия новых реалий из других культур.

К внешним причинам относятся и значимые события общественной жизни. Так, в период пандемии 2020 года в активное употребление вошли слова *самоизоляция, удалёнка, дистант, ковидный*, а слово *маска* стало употребляться значительно чаще, чем прежде.

Среди внутренних причин выделяют стремление языка к экономии речевых средств: вместо описательного оборота удобнее использовать одно слово (*фрилансер* вместо «человек, работающий без постоянного работодателя», *дедлайн* вместо «крайний срок выполнения работы»). Кроме того, новые слова возникают из-за потребности в выразительности, в более эмоциональном и образном обозначении уже известных явлений, а также из-за стремления уточнить значение понятия и разграничить близкие понятия.

Новые слова появляются в языке различными способами. Одним из наиболее продуктивных в современный период является **заимствование**, прежде всего из английского языка: *блогер, стример, хайп, фрилансер, краудфандинг, таргетолог*. Как отмечает М.А. Кронгауз, массовый приток англицизмов характерен для современного русского языка, однако заимствованные слова быстро подчиняются его грамматическим законам [4].

Широко используется **аффиксация** — образование новых слов с помощью приставок и суффиксов. При этом русские аффиксы часто присоединяются к заимствованным основам: *блогер → блогерский, блогерство; лайк → лайкать, залайкать; гугл → гуглить, загуглить; шер → зашерить*. Это свидетельствует о том, что заимствованные слова активно осваиваются русским языком.

Продуктивным способом является **словосложение**: *видеодомофон, аэрогриль, робот-пылесос, смарт-телевизор, киберспорт, веб-дизайнер*. Широко распространена также **аббревиация** и усечение слов, особенно в разговорной речи и интернет-общении: *комп* (компьютер), *инет* (интернет), *ЛС* (личные сообщения).

Наконец, новые единицы возникают в результате **семантической деривации**, то есть развития у слова нового значения (*облако, вирус, мышь, окно*), и **калькирования** — поморфемного перевода иноязычного слова (*мышь* от англ. *mouse*, *умный дом* от англ. *smart home*).

Анализ собранного материала позволяет выделить несколько тематических групп современных неологизмов.

Наиболее многочисленную группу составляют слова, связанные с **интернетом и цифровыми технологиями**: *онлайн, чат, бот, нейросеть, лайк, репост, подписчик, хештег, контент, стрим, облачный*. Отдельную подгруппу образуют слова, обозначающие **новые профессии**: *блогер, стример, таргетолог, SMM-специалист, веб-дизайнер, тестировщик, копирайтер*.

Вторую группу составляют слова из сферы **экономики и бизнеса**: *стартап, краудфандинг, коворкинг, фриланс, кешбэк, маркетплейс*. Многие из них связаны с новыми формами работы и торговли, которые распространились благодаря интернету.

Третью группу образуют названия **бытовых предметов и технических устройств**: *умный дом, робот-пылесос, видеодомофон, смарт-телевизор, аэрогриль, пауэрбанк*. Эти слова быстро переходят в разряд общеупотребительных, поскольку обозначают предметы повседневного обихода.

Отдельно можно выделить слова, отражающие **образ жизни и общение**: *хайп, лайфхак, челлендж, селфи, фолловер*. Эти слова особенно распространены в молодёжной среде и нередко имеют экспрессивную окраску.

Появление нового слова ещё не означает, что оно закрепится в языке. Для этого неологизм должен пройти процесс освоения, который включает несколько сторон. **Графическое освоение** проявляется в переходе от латинского написания к кириллическому (*online → онлайн*). **Фонетическое освоение** связано с подчинением слова законам русского произношения. **Грамматическое освоение** выражается в том, что слово начинает изменяться по падежам и числам, получает категорию рода: *блогер* —

блогера — блогеры. Наконец, **словообразовательное освоение** проявляется в появлении у заимствованного слова производных: *блогерский, блогерство, лайкнуть, залайкать*.

Чем полнее слово освоено языком, тем меньше оно воспринимается как новое и чужое. Одновременно часть неологизмов так и не закрепляется в языке и выходит из употребления вместе с явлением, которое они обозначали. Такие слова остаются лишь в текстах определённого периода.

Неологизмы выполняют важную номинативную функцию: они позволяют быстро и точно называть новые понятия, делают речь более современной и облегчают общение на темы, связанные с наукой, технологиями и интернетом. Благодаря неологизмам язык своевременно отражает изменения, происходящие в мире, и сохраняет способность обслуживать все сферы жизни общества.

Вместе с тем активное появление новых, особенно иноязычных, слов может затруднять понимание речи. В первую очередь это касается людей старшего поколения и тех, кто редко пользуется интернетом. Однако некоторые слова, например, *краудфандинг, таргетолог, дедлайн, фрилансер, хайп*, могут вызывать затруднения и у молодёжи. Кроме того, ряд неологизмов употребляется лишь в определённых социальных или профессиональных группах и остаётся непонятным для остальных носителей языка.

Ещё одна проблема связана с неоправданным употреблением заимствований в тех случаях, когда в русском языке уже есть равноценные слова. Например, вместо *дедлайн* можно сказать *крайний срок*, вместо *ивент — мероприятие*, вместо *фидбэк — отзыв* или *обратная связь*. Злоупотребление такими словами засоряет речь и снижает её понятность.

Новые слова особенно быстро распространяются в молодёжной среде [4]. Молодые люди активно пользуются интернетом и социальными сетями, поэтому новые выражения стремительно входят в их повседневную речь. В интернет-общении часто встречаются глаголы, образованные от заимствованных основ по продуктивным словообразовательным моделям русского языка: *загуглить, зашерить, залайкать, забанить*.

Для молодёжной речи характерны стремление к краткости, игре со словом и эмоциональности. Этим объясняется популярность усечённых форм и экспрессивных заимствований. Многие такие слова живут недолго: они быстро входят в моду и так же быстро сменяются новыми.

Вместе с тем употребление подобных слов уместно не во всякой коммуникативной ситуации. В официальной, деловой и научной речи предпочтительно использовать литературные, общепонятные эквиваленты. Таким образом, важным условием культуры речи является умение оценивать уместность неологизма в конкретной ситуации общения.

В современной лингвистике неологизмы изучаются не только с точки зрения их происхождения и функционирования, но и в когнитивном аспекте, то есть с точки зрения того, как в новых словах отражается человеческое мышление и восприятие мира. Как указывает Л.Ю. Касьянова, «когнитивный подход в теории неологизации связан с представлением неометафоризации как базового когнитивно-дискурсивного процесса» [3, с. __].

Метафоризация объединяет две понятийные сферы, благодаря чему уже существующее слово получает новое значение. Человек осмысляет новое, неизвестное явление через уже знакомое. Так, компьютерное устройство ввода было названо *мышью*

по сходству формы, хранилище данных в сети — *облаком*, так как оно находится «где-то вне» устройства пользователя, а вредоносная программа — *вирусом*, поскольку она, подобно болезни, распространяется и наносит вред. Подобные примеры показывают, что неологизмы отражают не только развитие техники, но и особенности человеческого мышления.

Изучение неологизмов имеет и практическое значение, в том числе в процессе обучения русскому языку. Работа с новыми словами помогает учащимся понять, что язык — это живая, развивающаяся система. Анализ неологизмов позволяет закрепить знания о способах словообразования, заимствованиях и лексическом значении слова.

На занятиях можно предлагать учащимся задания на определение значения неологизмов, подбор к ним русских соответствий, анализ их словообразовательной структуры, а также оценку уместности их употребления в различных речевых ситуациях. Такая работа способствует развитию языкового чутья и формированию культуры речи.

Неологизмы являются одним из важнейших показателей развития русского языка. Мир и человек не стоят на месте, и язык также не остаётся неизменным: вместе с развитием технологий, научными открытиями и появлением новых предметов возникают новые слова. Язык развивается благодаря своим носителям, и неологизмы свидетельствуют о его способности приспосабливаться к новым условиям.

Проведённый анализ показывает, что основными причинами появления неологизмов являются развитие науки и техники, изменения в общественной жизни и международные контакты, а также внутренние потребности языка в экономии и выразительности. Новые слова образуются путём заимствования, аффиксации, словосложения, аббревиации и развития новых значений. Наиболее активно пополняется лексика, связанная с интернетом, цифровыми технологиями, экономикой и бытом.

Неологизмы обогащают словарный состав языка и выполняют важную номинативную функцию, однако их чрезмерное и неуместное употребление может затруднять коммуникацию. Поэтому важно правильно понимать значение новых слов и уместно использовать их в речи.

Список литературы:

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке. — М.: Логос, 2003.
2. Turg‘unoy Jo‘rayeva, Dilnoza Yuldasheva BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI UCHUN AXLOQIY TARBIYANING MAZMUNI VA MOHIYATI//CAJMRMS. 2025. №6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilari-uchun-axloqiy-tarbiyaning-mazmuni-va-mohiyati
3. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
4. Кронгауз М.А. Русский язык на грани нервного срыва. — М.: Языки славянских культур, 2008.
5. OCHILOVA F. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВЛИЯНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА КРЕАТИВНОСТЬ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ //«АСТА NUUz». – 2025. – Т. 1. – №. 1.12. 1. – С. 121-123.

DIALOGIK PEDAGOGIKANING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Tuxtamirzayev Adxam Yulbarsmirzayevich, NamDPI Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi dotsenti, 972521205
To‘xtamirzayeva Ziyodaxon Adxamjon qizi, NamDPI Intellektual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrasi stajor-o‘qituvchisi, 948647776

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim tizimi tobora ko ‘proq bilimni tayyor holda o‘zlashtirishdan emas, balki fikrlash, muloqot qilish va hamkorlikda bilim yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat bo‘lib bormoqda. Ana shu yo‘nalishda dialogik pedagogika alohida ahamiyat kasb etadi – bu yondashuvga ko‘ra bilim o‘qituvchi va o‘quvchi, shuningdek o‘quvchilarning o‘zaro dialogi orqali quriladi, fikr almashinuvi orqali chuqurlashtiriladi. Ushbu maqolada dialogik pedagogikaning nazariy asoslari, uning bugungi kun ta’limi uchun dolzarbligi va amaliyotga tatbiq etish yo‘llari ilmiy manbalarga tayangan holda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: dialogik pedagogika, tanqidiy fikrlash, sinfdagi dialog.

Аннотация. Современная система образования всё больше ориентируется не на усвоение готовых знаний, а на формирование навыков мышления, общения и совместного создания знаний. В этом направлении особое значение приобретает диалогическая педагогика – согласно этому подходу, знание выстраивается через диалог между учителем и учеником, а также между самими учениками, и углубляется посредством обмена мнениями. В данной статье на основе научных источников рассматриваются теоретические основы диалогической педагогики, её актуальность для современного образования и пути её практического применения.

Ключевые слова: диалогическая педагогика, критическое мышление, учебный диалог в классе.

Abstract. The modern education system is increasingly focused not on the acquisition of ready-made knowledge, but on developing skills in thinking, communication, and collaborative knowledge creation. In this respect, dialogic pedagogy takes on particular importance – according to this approach, knowledge is constructed through dialogue between teacher and student, as well as among students themselves, and is deepened through the exchange of ideas. This article examines, on the basis of scholarly sources, the theoretical foundations of dialogic pedagogy, its relevance to today's education, and the ways of applying it in practice.

Keywords: dialogic pedagogy, critical thinking, classroom dialogue.

1. Dialogik pedagogikaning nazariy asoslari

Dialogik pedagogikaning ildizlari L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga borib taqaladi. Vygotskiy fikrlash va nutqning rivojlanishini tahlil qilib, yuqori psixik funksiyalar avvalo ijtimoiy, kishilar o‘rtasidagi muloqot jarayonida vujudga kelib, so‘ngra shaxs ichki tafakkuriga aylanishini asoslab bergan [1]. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” g‘oyasiga ko‘ra, bola mustaqil bajara olmaydigan vazifani kattaroq yoshdagi yoki bilimliroq sheriklar bilan muloqot va hamkorlik orqali bajarishga qodir bo‘ladi [2] – bu esa dialogning bilim shakllanishidagi hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi.

Rus adabiyotshunosi va faylasufi M.M. Baxtin o‘zining dialogizm nazariyasida har qanday ma’no faqat boshqa “ovoz” bilan munosabatda – dialogda tug‘ilishini ta‘kidlagan. Dostoyevskiy poetikasi tahliliga bag‘ishlangan asarida Baxtin “polifonik roman” tushunchasini ilgari surib, haqiqat monologik tarzda bir kishi tomonidan e‘lon qilinmaydi, balki turli ongli pozitsiyalar o‘rtasidagi dialogda vujudga kelishini ko‘rsatib bergan [3]. Bu g‘oya ta’lim nazariyasiga ko‘chirilganda, sinfda bir yagona “to‘g‘ri” nuqtai nazarni ilgari surish o‘rniga, turli fikrlarning o‘zaro ta’sirini rag‘batlantirish zarurligini bildiradi.

Braziliyalik pedagog Paulo Freire o‘zining “Pedagogy of the Oppressed” asarida ta’limning an’anaviy modelini “bank tizimi” (banking system) deb ataydi va uni keskin tanqid qiladi. Bu modelda o‘qituvchi “biluvchi” sifatida bilimni tayyor holda o'quvchiga “joylashtiradi” (xuddi bankka pul qo‘yganday), o‘quvchi esa passiv qabul qiluvchi, “bo‘sh idish” ro‘lida qoladi. Freire buni ijtimoiy tengsizlikni saqlab qoluvchi mexanizm deb hisoblaydi – chunki bunday tizim odamlarni o‘ylashga emas, bo‘ysunishga o‘rgatadi. Bunga muqobil sifatida u **“muammoli ta’lim”** g‘oyasini ilgari suradi. Bilim o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi tengma-teng **dialog** orqali birgalikda yaratiladi. Bu jarayonda ikkalasi ham bir vaqtning o‘zida o‘qituvchi va o‘quvchi bo‘ladi. Freire bu jarayonni **“conscientização”** (ongni ijtimoiy-siyosiy jihatdan uyg‘otish, tanqidiy anglash) tushunchasi bilan bog‘laydi - ya’ni odamlar dialog orqali o‘zlarini o‘rab turgan ijtimoiy-siyosiy voqelikni tanqidiy tahlil qilishni, keyin esa uni o‘zgartirish uchun harakat qilishni o‘rganadilar [4].

2. Dialogik ta’limning zamonaviy modeli

Britaniyalik pedagog Robin Aleksanderning “dialogik ta’lim” (dialogic teaching) kontseptsiyasi bugungi kunda bu yo‘nalishning eng tizimlashtirilgan amaliy shakli hisoblanadi. Aleksander maktablarda o‘tkazilgan ko‘plab tadqiqot va rivojlantirish loyihalari asosida dialogik darsning besh asosiy tamoyilini ajratadi: jamoaviylik (barcha birgalikda ishlaydi), o‘zaro qo‘llab-quvvatlash (fikrlar erkin va xavfsiz muhitda aytiladi), o‘zaro bog‘liqlik (fikrlar bir-biriga tayanib rivojlanadi), kumulyativlik (bilim izchil quriladi) va maqsadga yo‘naltirilganlik (dialog aniq ta’lim maqsadiga xizmat qiladi) [5].

Kembrij universiteti tadqiqotchisi Neil Merser til yordamida “birgalikda fikrlash” (interthinking) jarayonini o‘rgangan holda, samarali ta’limiy dialogni kundalik suhbatdan ajratib turuvchi “tadqiqotchi nutq” (exploratory talk) tushunchasini ishlab chiqdi – bunda ishtirokchilar bir-birining fikrlarini tanqidiy, ammo konstruktiv tarzda muhokama qiladi, sabablarni oshkora bildiradi va umumiy xulosaga kelishga harakat qiladi [6]. Merser va Littltonning birgalikdagi tadqiqotlari sinfdagi muloqot sifatining oshirilishi bolalarning tanqidiy fikrlash qobiliyati va o‘quv yutuqlariga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishini empirik tarzda tasdiqladi [7].

Rupert Vegerif esa dialogik pedagogika g‘oyalarini raqamli ta’lim texnologiyalari kontekstida rivojlantirib, internet davrida ta’lim makonini kengaytirish uchun dialogik tamoyillarning yangi imkoniyatlarini ochib bergan – jumladan, onlayn muhitda turli madaniy va geografik makondagi o‘quvchilarning real vaqtda dialogga kirishishi ta’limning globallashuv sharoitidagi yangi shaklini yaratadi [8].

3. Nega bugun bu mavzu ayniqsa dolzarb?

Birinchidan, XXI asr ko‘nikmalari – tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijodkorlik – endilikda har qanday kasbiy faoliyatda talab etiladigan asosiy kompetensiyalarga aylandi. Bu

ko‘nikmalar faqat ma‘lumotni yodlash orqali emas, balki muhokama, bahs va birgalikda fikr yuritish jarayonida rivojlanadi – bu Merserning “birgalikda fikrlash” konsepsiyasi bilan bevosita bog‘liq [6].

Ikkinchidan, sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalar davrida faktlarga bevosita kirish imkoniyati cheksiz darajada oshdi – endi bilim “toppish” emas, balki uni tanqidiy baholash, talqin qilish va boshqalar bilan muhokama qilish orqali ma’no yaratish muhimroq. Vegerif ta‘kidlaganidek, aynan shu jarayon – turli nuqtai nazarlarni tinglash va ular bilan samarali muloqotga kirishish qobiliyati – raqamli davr ta’limining markaziy vazifasiga aylanmoqda [8].

Uchinchidan, ko‘p madaniyatli va globallashgan jamiyatda turlicha fikr va qarashlarni tinglash, hurmat qilish va ular bilan muloqotga kirisha olish fuqarolik va ijtimoiy hayot uchun zaruriy ko‘nikmaga aylandi. Aleksander sinfni kichik miqyosdagi demokratik muhit sifatida qarashni taklif qiladi, unda o‘quvchilar turli fikrlarni tinglash, argumentatsiya qilish va konsensusga kelish tajribasini orttiradi [5].

To‘rtinchidan, O‘zbekistonda olib borilayotgan ta’lim islohotlari doirasida ham pedagogik muloqotning sifatini oshirish masalasi dolzarb hisoblanadi. Yaqinda o‘tkazilgan tadqiqotlarda ta‘kidlanishicha, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv jihatlari sinfdagi psixologik iqlimga, shuningdek raqamli muhitda muloqot madaniyatini shakllantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [9]. Bu – dialogik pedagogika g‘oyalarining nafaqat g‘arb ta’lim tizimlari, balki mahalliy ta’lim amaliyoti uchun ham dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

4. Amaliyotga tatbiq etish yo‘llari

Dialogik pedagogikani sinfda joriy etish uchun Aleksander va Merser tadqiqotlariga asoslangan bir qator amaliy usullar mavjud [5, 6]:

– ochiq savollar berish: bir so‘zlik javob talab qiladigan savollar o‘rniga, o‘quvchini izohlashga va fikrini asoslashga undovchi savollar qo‘llash;

– “fikrlash vaqti” (think time): savol berilgandan so‘ng darhol javob kutmasdan, o‘quvchilarga fikrlash uchun vaqt berish;

– kichik guruhlarda tadqiqotchi nutq (exploratory talk) orqali muhokama tashkil etish, bunda har bir fikr sababi bilan asoslanadi;

– o‘quvchi fikrini rivojlantirish: o‘qituvchi javobni shunchaki baholamasdan, “nega shunday deb o‘ylaysiz?”, “kim boshqacha fikrda?” kabi savollar bilanmuhokamani chuqurlashtirishi;

– Freyre ta‘kidlagan tenglik tamoyiliga amal qilib, xavfsiz va hukm qilinmaydigan muhokama muhitini yaratish [4].

5. Muammolar va cheklovlar

Dialogik pedagogikani joriy etishda bir qancha qiyinchiliklar ham mavjud: an‘anaviy dars formatidan voz kechish o‘qituvchidan qo‘shimcha vaqt va tayyorgarlikni talab qiladi; katta sinflarda har bir o‘quvchiga muhokamada ishtirok etish imkonini berish murakkab; ba‘zi ta’lim tizimlarida standartlashtirilgan baholash usullari dialogik jarayonning natijalarini to‘liq aks ettira olmaydi. Merser va Littlton o‘z tadqiqotlarida ham dialogik metodlarning samarali bo‘lishi uchun o‘qituvchining maxsus tayyorgarligi va izchil amaliyoti zarur ekanligini ta‘kidlaydi [7]. Shu sababli dialogik pedagogikani joriy etish bosqichma-bosqich, o‘qituvchilar

tayyorgarligini oshirish va moslashuvchan baholash mexanizmlarini ishlab chiqish orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Dialogik pedagogika bugungi kunda shunchaki metodik yangilik emas, balki zamonaviy jamiyat talab qiladigan tanqidiy fikrlovchi, muloqotga qodir va mustaqil fikr yurituvchi shaxsni tarbiyalashning zaruriy vositasidir. Vygotskiy va Baxtinning nazariy asoslaridan [1, 3] tortib, Freyrening ozodlik pedagogikasi [4] va Aleksander, Merser, Vegerifning zamonaviy amaliy modellarigacha[5, 6, 8] – barcha ilmiy manbalar bir umumiy xulosaga kelishadi: bilimni bir tomonlama uzatish o‘rniga uni birgalikda dialog orqali quruvchi ta’lim modeli o‘quvchilarni nafaqat bugungi, balki kelajakdagi noaniq va tez o‘zgaruvchan dunyoga tayyorlashning eng samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.Л.: Соцэкгиз, 1934. С 324.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. P 159.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Советский писатель. 1963. С 366.
4. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Herder and Herder, 1970. P 186.
5. Alexander R.J. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. 5th ed. York: Dialogs, 2017
6. Mercer N. Words and Minds: How We Use Language to Think Together. London: Routledge, 2000. P 206
7. Mercer N., Littleton K. Dialogue and the Development of Children‘s Thinking: A Sociocultural Approach. London: Routledge, 2007. P 164
8. Wegerif R. Dialogic, Education and Technology: Expanding the Space of Learning. New York: Springer, 2007. P 321
9. Shodmonov A.U. Ta’lim jarayonida pedagogik muloqot // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. 2026. 19-son, 2-qism. B. 685-687

ONA TILI DARSLIKLARIDA IJODIY YOZUV MASHQLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Jurabayeva Zarnigor Zoxidjon qizi

***Annotatsiya*:** Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darsliklaridagi ijodiy yozuv mashqlarining didaktik imkoniyatlari, ularni takomillashtirish tamoyillari hamda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida yangi topshiriqlar tizimi yoritiladi. Tadqiqotda 3–4-sinf o‘quvchilari ishtirokidagi tajriba-sinov modeli tavsiflanadi.

***Kalit so‘zlar*:** ijodiy yozuv, ona tili, boshlang‘ich ta’lim, darslik, kompetensiya, o‘qib tushunish, bog‘lanishli nutq, lingvodidaktika

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ ПИСЬМЕННЫХ УПРАЖНЕНИЙ В УЧЕБНИКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье будут освещены дидактические возможности упражнений творческого письма в учебниках родного языка для начальных классов, принципы их совершенствования, а также новая система заданий, основанная на современном компетентностном подходе. В исследовании описывается экспериментальная модель с участием учащихся 3–4 классов.

Ключевые слова: творческое письмо, родной язык, начальное образование, учебник, компетенция, понимание прочитанного, связная речь, лингводидактика

WAYS TO IMPROVE CREATIVE WRITING EXERCISES IN MOTHER LANGUAGE TEXTBOOKS

Abstract. This article discusses the didactic possibilities of creative writing exercises in primary school textbooks, the principles of their improvement, and a new system of tasks based on a modern competency-based approach. The study describes a pilot model involving 3rd and 4th graders.

Key words: creative writing, native language, primary education, textbook, competence, reading comprehension, connected speech, linguodidactics

Yangi avlod darsliklari o‘quvchining mustaqil fikrlashi, nutqiy faoliyati va ijodkorligini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Ona tili darslarida ijodiy yozuv mashqlari nafaqat yozish malakasini, balki mantiqiy fikrlash, tasavvur va kommunikativ kompetensiyani ham shakllantiradi. Shu sababli mavjud mashqlarni metodik jihatdan takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masaladir.

Mahalliy va xorijiy lingvodidaktik tadqiqotlarda ijodiy yozuvning o‘quvchi shaxsini rivojlantirishdagi o‘rni alohida ta’kidlangan. Kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm va kommunikativ metodika ijodiy topshiriqlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashni tavsiya etadi.

Ona tili darsliklaridagi mashq va topshiriqlar o‘quvchining nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llashiga xizmat qiladi. Biroq zamonaviy ta’lim talablaridan kelib chiqib, an’anaviy reproduktiv mashqlar bilan bir qatorda o‘quvchini fikrlashga, izlanishga, mustaqil qaror qabul qilishga va o‘z nuqtayi nazarini yozma shaklda ifodalashga undaydigan ijodiy topshiriqlarni ko‘paytirish zarur. Ijodiy yozuv mashqlari o‘quvchidan tayyor ma’lumotni takrorlashni emas, balki mavjud bilim va tasavvurlar asosida yangi matn yaratishni talab qiladi. Shu jihatdan bunday mashqlar ona tili ta’limining amaliy va kommunikativ yo‘nalishini kuchaytirishda muhim vosita bo‘la oladi.

Ijodiy yozuv-o‘quvchining o‘z fikri, kuzatuvi, tasavvuri va munosabatini yozma shaklda mustaqil ifodalash jarayonidir. Bunday topshiriqlar o‘quvchining nafaqat yozish malakasini, balki tafakkur faoliyatini ham rivojlantiradi. Ijodiy yozuv mashqlarini bajarish jarayonida o‘quvchi:

1.Fikrini mustaqil shakllantiradi;

2.Mavzu yuzasidan kerakli so‘z va iboralarni tanlaydi;

3.Gaplarni mantiqiy jihatdan bog‘laydi;

4.Matnning mazmuniy va kompozitsion tuzilishini rejalashtiradi;

5.O‘z fikrini dalillashga harakat qiladi;

6.Grammatik va imlo qoidalarini amaliy qo‘llaydi;

7.O‘z yozma ishini tahlil va tahrir qilish ko‘nikmasini egallaydi.

Darslikdagi topshiriqlar o‘quvchining yoshiga, bilim darajasiga va qiziqishlariga mos bo‘lishi lozim. Bir xil qolipdagi topshiriqlarning takroriy berilishi o‘quvchining ijodiy faolligini pasaytirishi mumkin. Shu bois ijodiy yozuv mashqlarining shakli va mazmunini muntazam ravishda boyitish maqsadga muvofiq. Bunda, avvalo, topshiriqlarning reproduktiv xarakterdan produktiv va ijodiy xarakterga bosqichma-bosqich o‘tishini ta’minlash kerak. Masalan, dastlab berilgan so‘zlar asosida gap tuzish, keyinchalik gaplarni bog‘lab kichik matn yaratish, undan so‘ng mustaqil mavzu asosida matn yozish kabi topshiriqlar tizimini tashkil etish mumkin. Ijodiy yozuv mashqlarining murakkabligi ham o‘quvchining yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda oshirib borilishi kerak.

1. Topshiriqlar mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash

O‘quvchi uchun tanish va qiziqarli mavzularga asoslangan topshiriqlar uning yozishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi. Masalan, “Mening sevimli mashg‘ulotim”, “Kelajakdagi kasbim”, “Tabiatni asraylik”, “Bir kun telefonsiz yashasam...” kabi mavzular o‘quvchini shaxsiy tajribasiga murojaat qilishga undaydi.

Bunday topshiriqlarda o‘quvchining yagona “to‘g‘ri” javobni topishi emas, balki o‘z fikrini mustaqil ifodalashi asosiy maqsad bo‘lishi kerak.

2. Rasm va vizual materiallardan foydalanish

Rasm asosida hikoya yoki tasviriy matn yaratish ijodiy yozuvni rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Darsliklarda bitta rasm asosida turli xil topshiriqlarni taklif qilish mumkin.

Masalan:

“Rasmda qanday voqea tasvirlangan?”

“Qahramonlar o‘rtasida qanday suhbat bo‘lishi mumkin?”

“Voqeani davom ettiring.”

“Rasm asosida kichik hikoya yozing.”

Bunday topshiriqlar o‘quvchining kuzatuvchanligi, tasavvuri va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Ijodiy yozuvni baholash masalasi

Ijodiy yozuvni baholashda faqat imlo va grammatik xatolar soniga e’tibor qaratish yetarli emas. Chunki ijodiy topshiriqning asosiy maqsadi o‘quvchining fikrini mustaqil va izchil ifodalashidir. Baholash mezonlari quyidagi jihatlarni qamrab olishi mumkin:

a) Mavzuga muvofiqlik.
b) Mazmunning izchilligi.
c) Fikrning mustaqilligi.
d) Lug‘at boyligi va so‘zlardan o‘rinli foydalanish.
e) Matnning tuzilishi.
f) Grammatik va imlo savodxonligi.
g) Ijodkorlik va o‘ziga xoslik.
h) Matnni mustaqil tahrir qila olish.

Bunday mezonlar o‘quvchiga o‘zining kuchli va rivojlantirilishi lozim bo‘lgan jihatlarini anglash imkonini beradi.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, ona tili darsliklarida ijodiy yozuv mashqlarini takomillashtirish o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish va ona tilidan amaliy foydalanish ko‘nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ijodiy yozuv topshiriqlari o‘quvchining tayyor bilimni takrorlashiga emas, balki mustaqil ravishda fikr yuritishi, matn yaratishi, o‘z nuqtayi nazarini asoslab berishi va yozganlarini tahrir qilishi uchun sharoit yaratishi kerak. Shu sababli darsliklarni ishlab chiqishda hayotiy vaziyatlarga asoslangan, turli janr va shakllarni qamrab olgan, differensial hamda interfaol ijodiy topshiriqlar tizimini yaratish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi: boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent: Bayoz, 2022. – 304 b.
2. Hamroyev G‘. Ona tili o‘qitishning samarali usullari: metodik qo‘llanma. – Toshkent: Bayoz, 2018. – 197 b
3. M.Q.Mamayusupova:https://www.neliti.com/publications/675347/umumta-lim-maktablarida-strategik-rejalashtirishning-sifat-korsatkichlari
4. O.M. Jabborova, Z.A. Umarova, L.B. Babaxodjayeva — “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi”-MALIK PRINT -2021y
5. L.Muxtorova-“Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” Grand Kondor Print-2025
6. Mamayusupova M. Q., Saydakbarova M. BOSHLANG ‘ICH TA’LIMDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY METODLAR VA YONDASHUVLAR. “TA’LIM UFQLARI” ilmiy-uslubiy jurnali. https://zenodo.org/records/21157164/files/Journal%202026-yil%203-tom%201-son-245-246.pdf?download=1
7. Очилова Ф. Роль социально-гигиенического воспитания и профилактики вредных привычек у студенческой молодежи //O ‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. – 2024. – T. 1. – №. 11.

MAHALLALARDA XOTIN-QIZLAR MA'NAVIY-MA'RIFIY FAOLLIGI RIVOJLANGANLIGINI BAHOLASH MEZONLARI VA DARAJALARI

Berdiyorova Shoira Axmadjonovna
JDPU Pedagogika kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada mahallalarda xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligi rivojlanganligini pedagogik diagnostika qilish masalasi yoritilgan. Faollikning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-tashabbuskorlik mezonlari hamda ularning ko'rsatkichlari asoslab berilgan. Sinergetik yondashuv asosida faollikning to'rt darajasi (passiv, reproduktiv, faol, ijodiy-tashabbuskor) tavsiflangan va diagnostika usullari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik diagnostika, mezon, ko'rsatkich, faollik darajasi, ma'naviy-ma'rifiy faollik, xotin-qizlar, mahalla, sinergetik yondashuv.

Аннотация. В статье рассматривается педагогическая диагностика развитости духовно-просветительской активности женщин в махаллях. Обоснованы мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностно-практический и рефлексивно-инициативный критерии и их показатели. На основе синергетического подхода описаны четыре уровня активности (пассивный, репродуктивный, активный, творчески-инициативный) и предложены методы диагностики.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, критерий, показатель, уровень активности, духовно-просветительская активность, женщины, махалля.

Abstract. The article addresses the pedagogical diagnosis of the development of women's spiritual and educational activity in mahallas. It substantiates motivational-value, cognitive, activity-practical and reflexive-initiative criteria and their indicators. Based on the synergetic approach, four levels of activity (passive, reproductive, active, creative-initiative) are described and diagnostic methods are proposed.

Keywords: pedagogical diagnostics, criterion, indicator, level of activity, spiritual and educational activity, women, mahalla.

Kirish

Mahallalarda xotin-qizlar bilan olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan [1; 2]. Biroq bu ishlarning samaradorligi ko'pincha miqdoriy ko'rsatkichlar bilan baholanadi: o'tkazilgan tadbirlar soni, qatnashchilar soni, tarqatilgan materiallar. Bunday ko'rsatkichlar xotin-qizlar shaxsida qanday sifat o'zgarishlar ro'y berganini ko'rsatmaydi.

Pedagogikada har qanday jarayonning natijasi aniq mezonlar va ko'rsatkichlar asosida diagnostika qilinadi [3]. Mahalla sharoitida xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligini baholashning yaxlit mezonlar tizimi hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Avvalgi tadqiqotlarimizda faollikning jamoatchilik fikri bilan aloqadorligi hamda uni sinergetik yondashuv asosida takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan edi [4; 5]. Ushbu maqolada esa faollikni o'lchash va baholash masalasi alohida tadqiq etiladi.

Maqolaning maqsadi — mahallalarda xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligi rivojlanganligini baholash mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalarini sinergetik yondashuv asosida ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, tizimli-tuzilmaviy tahlil, modellashtirish, ekspert baholash, so'rovnoma va kuzatish metodlaridan foydalanildi.

Asosiy qism

Ma'naviy-ma'rifiy faollikning tuzilmasi. Ma'naviy-ma'rifiy faollik deganda xotin-qizlarning ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirish, ularni oila va mahalla hayotida qo'llash hamda boshqalarga yetkazishga bo'lgan ichki ehtiyoji va amaliy harakati tushuniladi. Bu sifat bir necha o'zaro bog'liq tarkibiy qismdan iborat. Shu sababli uni bitta ko'rsatkich bilan emas, mezonlar tizimi orqali baholash lozim.

Sinergetik yondashuv nuqtai nazaridan faollik chiziqli tarzda, bir tekis o'smaydi. U ma'lum bosqichda sakrashsimon sifat o'zgarishiga uchraydi: ayol tinglovchidan ishtirokchiga, ishtirokchidan tashkilotchiga aylanadi [6]. Shu bois mezonlar faollikning nafaqat miqdorini, balki sifat holatini ham aks ettirishi kerak.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari. Tadqiqot asosida to'rtta mezon va ularning ko'rsatkichlari ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval. Xotin-qizlar ma’naviy-ma’rifiy faolligini baholash mezonlari va ko’rsatkichlari

Mezon	Ko'rsatkichlar	Diagnostika usullari
Motivatsion-qadriyatli	Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga qiziqish; milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabat; o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyoji	Anketa, motivatsiyani aniqlash testi, suhbat
Kognitiv	Ma'naviyat, oila, huquq, sog'lom turmush tarzi bo'yicha bilimlar; axborotni tanqidiy baholay olish	Test, savol-javob, vaziyatli topshiriqlar
Faoliyatli-amaliy	Tadbirlarda muntazam ishtirok; to'garak va klublarda qatnashish; oilada ma'rifiy ishni tashkil eta olish	Kuzatish, faoliyat natijalari tahlili, mahalla faollari bahosi
Refleksiv-tashabbuskorlik	O'z faoliyatini tahlil qila olish; tashabbus ko'rsatish; boshqa ayollarni faoliyatga jalb etish	Refleksiv kundalik, ekspert baholash, loyihalar tahlili

Faollik darajalari. Mezonlar bo'yicha olingan natijalar asosida xotin-qizlar faolligining to'rt darajasi ajratildi (2-jadval).

2-jadval. Xotin-qizlar ma’naviy-ma’rifiy faolligi darajalari

Daraja	Tavsifi
Passiv	Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga qiziqish past; ishtirok tasodifiy yoki majburiy; tashabbus yo'q

Reproduktiv	Tadbirlarda tinglovchi sifatida qatnashadi; bilimlarni o'zlashtiradi, lekin mustaqil qo'llashda qiynaladi
Faol	Tadbirlarda muntazam va qiziqib ishtirok etadi; bilimlarini oila va qo'shnilar davrasida qo'llaydi
Ijodiy-tashabbuskor	O'zi tadbir va loyihalar tashkil etadi; boshqa ayollarni jalb qiladi; mahallada yetakchi sifatida tan olinadi

Sinergetik nuqtai nazardan, ijodiy-tashabbuskor daraja tizim uchun attraktor vazifasini bajaradi. Bu darajadagi ayollar soni ortgan sari mahalla muhiti o'zini o'zi tashkil etish rejimiga o'ta boshlaydi.

Baholash tartibi. Har bir mezon bo'yicha ko'rsatkichlar uch balli shkala bilan baholanadi (0 — namoyon bo'lmagan, 1 — qisman namoyon bo'lgan, 2 — to'liq namoyon bo'lgan). Umumiy ball asosida respondentning faollik darajasi aniqlanadi. Natijalarning ishonchliligini oshirish uchun ayolning o'z bahosi, mahalla faollari bahosi va tadqiqotchi kuzatuvi solishtiriladi.

[Agar dissertatsiyangizda tajriba-sinov natijalari bo’lsa, bu yerga darajalar bo’yicha taqsimotni (%) tajriba va nazorat guruhlari kesimida qo’shing.]

Xulosa

Mahallalarda xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligini faqat tadbirlar soni bilan baholash uning haqiqiy holatini aks ettirmaydi. Taklif etilgan to'rt mezon (motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy, refleksiv-tashabbuskorlik) faollikni yaxlit o'lchash imkonini beradi.

Faollikning passiv, reproduktiv, faol va ijodiy-tashabbuskor darajalari sinergetik yondashuvga mos ravishda sifat o'tishlarini aks ettiradi. Ishlab chiqilgan diagnostika vositalaridan mahallalarda xotin-qizlar bilan ishlash bo'yicha mutaxassislar, mahalla faollari va tadqiqotchilar foydalanishi mumkin. Diagnostika natijalari esa har bir mahalla uchun maqsadli ma'naviy-ma'rifiy dasturlar tuzishga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. — lex.uz.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-son Farmoni. — lex.uz.

3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989.

4. Berdiyorova Sh.A. Xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligi va jamoatchilik fikri: o'zaro aloqadorligi // Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari. — 2025. — №5. — B. 422–428.

5. Berdiyorova Sh.A. Mahallalarda xotin-qizlarning davlat va jamiyatdagi ma'naviy faolligini sinergetik yondashuv asosida takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari // Guliston davlat universiteti axborotnomasi. — 2023. — №3. — B. 23–27.

MAHALLA YETAKCHI AYOLLARI XOTIN-QIZLAR MA'NAVIY-MA'RIFIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING TARTIB PARAMETRI SIFATIDA

Berdiyorova Shoira Axmadjonovna
JDPU Pedagogika kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada mahallalarda xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligini rivojlantirishda yetakchi ayollarning o'rni sinergetikaning "tartib parametri" tushunchasi asosida tahlil qilingan. Yetakchi ayollarning namuna ko'rsatish, kommunikativ, tashkilotchilik va vositachilik vazifalari ochib berilgan. "Mahalla yetakchi ayollari tarmog'i" modeli hamda yetakchilarni aniqlash va tayyorlashning bosqichli tizimi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: yetakchilik, yetakchi ayol, tartib parametri, sinergetika, mahalla, ma'naviy-ma'rifiy faollik, ijtimoiy tarmoq, fikr yetakchisi.

Аннотация. В статье анализируется роль женщин-лидеров в развитии духовно-просветительской активности женщин в махаллях на основе понятия «параметр порядка» синергетики. Раскрываются примерная, коммуникативная, организаторская и посредническая функции женщин-лидеров. Предложены модель «сети женщин-лидеров махалли» и поэтапная система выявления и подготовки лидеров.

Ключевые слова: лидерство, женщина-лидер, параметр порядка, синергетика, махалля, духовно-просветительская активность, лидер мнений.

Abstract. The article analyzes the role of women leaders in developing women's spiritual and educational activity in mahallas, based on the synergetic concept of the order parameter. It describes the role-model, communicative, organizational and mediating functions of women leaders. A model of a "network of mahalla women leaders" and a staged system for identifying and training leaders are proposed.

Keywords: leadership, woman leader, order parameter, synergetics, mahalla, spiritual and educational activity, opinion leader.

Kirish

Mahalla hayotida har doim o'z obro'si, hayotiy tajribasi va ibratli xulqi bilan boshqalarga ta'sir ko'rsatadigan ayollar bo'lgan. Ular qo'shnilar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni hal qilish, yoshlarga maslahat berish, to'y-ma'rakalarni tartibga solishda tayanch vazifasini bajargan. Bugungi kunda bu an'anaviy salohiyatdan xotin-qizlarning ma'naviy-ma'rifiy faolligini oshirishda tizimli foydalanish dolzarb masalaga aylandi [1].

Amaliyotda yetakchi ayollar ko'pincha rasmiy lavozim egalari bilan tenglashtiriladi. Holbuki, norasmiy yetakchilar ta'siri ba'zan rasmiy ko'rsatmalardan kuchliroq bo'ladi. Ijtimoiy kommunikatsiya nazariyasida bunday shaxslar "fikr yetakchilari" deb ataladi va ular yangi g'oyalarning jamoada tarqalishini tezlashtiradi [2].

Avvalgi tadqiqotimizda xotin-qizlar faolligini sinergetik yondashuv asosida rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan edi [3]. Ushbu maqolada esa ana shu jarayonda yetakchi ayollarning alohida o'rni sinergetikaning "tartib parametri" tushunchasi orqali tahlil qilinadi.

Maqolaning maqsadi — mahalla yetakchi ayollarining xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligini rivojlantirishdagi vazifalarini asoslash va ularni aniqlash hamda tayyorlash modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari. Nazariy tahlil, sinergetik modellashtirish, sotsiometriya, suhbat, kuzatish va ekspert baholash metodlaridan foydalanildi.

Asosiy qism

Tartib parametri va yetakchilik. G. Xaken sinergetikasida tartib parametri deganda murakkab tizimdagi ko'plab elementlarning xulq-atvorini o'ziga bo'ysundiradigan va muvofiqlashtiradigan yetakchi omil tushuniladi [4]. Bu jarayon "bo'ysundirish tamoyili" deb ataladi: tizimning ozgina qismi paydo qilgan tartib qolgan elementlarni ham o'z yo'nalishiga tortadi.

Mahalla ijtimoiy tizimida bu vazifani ko'pincha yetakchi ayollar bajaradi. Ular majburlash orqali emas, balki obro', ishonch va shaxsiy namuna orqali ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy yetakchilik nazariyalari ham yetakchilikni lavozim emas, balki guruhni umumiy maqsad sari yo'naltiruvchi ta'sir jarayoni sifatida talqin etadi [5].

Yetakchi ayollarning vazifalari. Tadqiqot natijasida mahalla yetakchi ayollarining to'rtta asosiy vazifasi ajratildi (1-jadval).

1-jadval. Mahalla yetakchi ayollarining vazifalari

Vazifa	Mazmuni	Ma'naviy-ma'rifiy faollikka ta'siri
Namuna ko'rsatish	Oilaviy hayot, kasbiy faoliyat va xulq-atvorda ibrat bo'lish	Boshqa ayollarda o'xshash qadriyat va xulqni shakllantiradi
Kommunikativ	Ayollar o'rtasida axborot va g'oyalarni yetkazish	Ma'rifiy axborotning tez va ishonchli tarqalishini ta'minlaydi
Tashkilotchilik	To'garak, klub, uchrashuv va loyihalarni tashkil etish	Ayollarni tinglovchidan ishtirokchiga aylantiradi
Vositachilik	Ayollar bilan fuqarolar yig'ini, ta'lim muassasalari va tashkilotlar o'rtasida ko'prik bo'lish	Ayollar ehtiyojlarini boshqaruv darajasiga yetkazadi

"Mahalla yetakchi ayollari tarmog'i" modeli. Sinergetik yondashuvga ko'ra, bitta yetakchiga tayanish tizimni beqaror qiladi: u ketsa, faollik ham susayadi. Shu sababli bir nechta yetakchidan iborat tarmoq yaratish maqsadga muvofiq. Tarmoqda har bir yetakchi o'z yo'nalishiga mas'ul bo'ladi: oila va farzand tarbiyasi, kitobxonlik, kasb-hunar, sog'lom turmush tarzi, raqamli savodxonlik.

M. Granovetter ta'kidlaganidek, jamoadagi "kuchsiz aloqalar", ya'ni turli guruhlarni bog'lovchi aloqalar yangi axborotning tarqalishida hal qiluvchi ahamiyatga ega [6]. Yetakchilar tarmog'i mahalladagi turli yosh, kasb va ijtimoiy guruhlar o'rtasida ana shunday bog'lovchi aloqalarni yaratadi.

Yetakchilarni aniqlash va tayyorlash bosqichlari.

1. *Aniqlash* — sotsiometriya, mahalla faollari bilan suhbat va kuzatish orqali ayollar orasida obro'ga ega shaxslarni topish.

2. *Jalb etish* — ularni tarmoqqa ixtiyoriy asosda taklif qilish, yo'nalishlarini qiziqishlariga ko'ra belgilash.

3. *Tayyorlash* — yetakchilik, muloqot, loyiha boshqaruvi va ma'rifatchilik bo'yicha qisqa o'quv kurslari va treninglar o'tkazish.

4. *Faoliyatni qo’llab-quvvatlash* — tashabbuslarni mahalla resurslari, grant va e'tirof bilan rag'batlantirish.

5. *Refleksiya va yangilanish* — natijalarni muntazam tahlil qilish, yangi yetakchilarni tarbiyalash orqali tarmoqni uzluksiz yangilab borish.

[Agar tajriba-sinov ishlarida yetakchilar bilan ishlagan bo’lsangiz, bu yerga mahallalar soni, tayyorlangan yetakchilar soni va ular tashabbusi bilan amalga oshirilgan ishlar natijalarini qo’shing.]

Xulosa

Mahalla yetakchi ayollari xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligini rivojlantirishda sinergetik ma'nodagi tartib parametri vazifasini bajaradi. Ularning namuna ko'rsatish, kommunikativ, tashkilotchilik va vositachilik vazifalari mahallada faollikning o'z-o'zidan kengayib borishiga sharoit yaratadi.

Bitta yetakchiga emas, yetakchilar tarmog'iga tayanish tizim barqarorligini ta'minlaydi. Taklif etilgan besh bosqichli model (aniqlash, jalb etish, tayyorlash, qo'llab-quvvatlash, refleksiya va yangilanish) mahallalarda xotin-qizlar bilan ishlash amaliyotiga joriy etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-son Farmoni. — lex.uz.

2. Rogers E.M. Diffusion of Innovations. — 5th ed. — New York: Free Press, 2003.

3. Berdiyorova Sh.A. Sinergetik yondashuv asosida mahallalarda xotin-qizlarning faolligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyati // "Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari-II" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. — Jizzax, 2026. — B. 259–262.

4. Haken H. Information and Self-Organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems. — Berlin: Springer, 1988.

5. Northouse P.G. Leadership: Theory and Practice. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019.

6. Granovetter M.S. The Strength of Weak Ties // American Journal of Sociology. — 1973. — Vol. 78, No. 6. — P. 1360–1380.

MUNDARIJA

1.	Pedagogik pragmatik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin qizi	3
2.	Metakognitiv o‘qish strategiyalarining mazmuni, tuzilmasi va kognitiv o‘qish strategiyalari bilan o‘zaro aloqasi Matrasulova Iroda Maksud qizi	6
3.	Savod o‘rgatish jarayonining mazmuni, pedagogik xususiyatlari va unda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlari Matyakubova Yulduzxon Atabekovna	10
4.	Педагогические возможности адаптивного подхода в подготовке будущих учителей начальных классов к обучению леворуких учащихся письму Эгамбердиева Юлдузхон Ниезмат кизи	15
5.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grafik malakalarini rivojlantirishda xatolarni diagnostika qilish va korreksiyalashning interaktiv texnologik modeli Yusufzoda Shabnami Yunus	20
6.	Alifbo tarixiga asoslangan animatsion-gamifikatsion savod o‘rgatish resurslarini sun’iy intellekt texnologiyalari asosida loyihalash metodikasini takomillashtirish Yo‘ldosheva Sadoqat Xamid qizi	25
7.	Oliy ta’lim tashkilotlarining boshqaruv tizimini raqamlashtirish jarayonida implementatsiyalash mexanizmlarini takomillashtirish Hakimov Firuz Norboy o‘g‘li	31
8.	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida Hayitov A.I	34
9.	Bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda sun’iy intellekt vositalarining didaktik imkoniyatlari Ibragimova Guli Xolmamatovana	38
10.	Talabalar mediakompetentligini rivojlantirishda axborot-resurs markazi pedagogik imkoniyatlarining samaradorligini oshirish metodikasiga oid ilg‘or xorijiy tajriba tahlili Otamurodova Aziza Sultonmurodovna	43
11.	Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklari: muammo va yechimlar Ortiqmatova Iqboloy Abdumalik qizi	47
12.	Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida “design thinking” (dizayn tafakkuri) yondashuvining nazariy-metodologik asoslari Rahmataliyeva Sohiba Hoshim qizi	51
13.	Boshlang‘ich ta’limda iqtisodiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari (yapon tarbiya metodikasi va o‘qish savodxonligi darslari misolida) Raximjonova Xilola Raximjon qizi	56
14.	Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar bilimini baholashning zamonaviy mezonlari va kriterial baholash tizimi Ergasheva Sarvinoz	60
15.	Bolalar tarbiyasida musiqiy ta’lim-tarbiyaning ahamiyati Axmedov Baxodirxon Sayfiddinovich	64
16.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlarning o‘rni Abdumajidova Munosib	70

MUNDARIJA

17.	Raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslari Abduvoxidova Shaxnoza Ahmadjon qizi	73
18.	Boshlang‘ich ta’limda differensial yondashuvni amalga oshirishdagi muammolar Rahmonalıyeva Noıla Yıgıtalı qızı	79
19.	Axborot makoni va raqamli madaniyat: internet, ijtimoiy tarmoqlar va ularning yoshlar ongiga ta’siri Akramova Mahliyo Dilmurod qizi	86
20.	Sun’iy intellekt yordamida boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish Nasriddinova Diyora Ilhomjon qizi	89
21.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida geometrik materialni o'zlashtirishdagi kognitiv xatolarni aniqlashning integrativ vositasi Davlatova Munisa Aminovna	92
22.	Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklari: muammo va yechimlar Murodullayeva nasiba	94
23.	Innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirish texnologiyalari Rejabboyeva Muharram Odiljon qizi	98
24.	Boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun’iy intelekt va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari Sotiboldiyeva Zulayho Murodjon qizi	106
25.	O‘qish savodxonligini rivojlantirishning pedagogik modelini yaratish Mamadjanova Mavluda Nizomiddin qizi	112
26.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari Asqarova Maxfuza Zahiriddin qizi	118
27.	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ilmiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodologik yondashuvlari Umarov Xusniddin Egamboyevich	122
28.	Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining atrof-muhitga munosabatini shakllantirishning innovatsion ta’lim holati Umarova Dildora Nizom qizi	126
29.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida produktiv o‘qish asosida kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish metodikasi Raximberdiyeva Moxidil	130
30.	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasini rivojlantirish Turg‘ùnboyeva Mashxura Ikromjon qizi	137
31.	Boshlang‘ich sinflarda innovatsion yondashuvlarni tashkil etishning tarixiy taraqqiyoti Bo‘ronova Iroda Bo‘ronovna	143
32.	Boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida allomalar merosini o‘rganishda ijodiy va mantiqiy topshiriqlardan foydalanish Najmiddinova Madina Abduraxim qizi	147
33.	Boshlang‘ich sinflarda geometrik tushunchalarni o‘rgatishda ijodiy fikrlashni rivojlantirish Husanboyeva Lobar Murodjon qizi	152
34.	4-sinf ona tili darslarida loyiha faoliyati asosida o‘quvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik asoslari	155

MUNDARIJA

	Akbarova Nozimaxon	
35.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari pedagogik imkoniyatlari Xabibullayeva Nozima Maxmudjon qizi.	163
36.	O‘qish savodxonligi darslarida zamonaviy texnologiyalar orqali ajdodlarga hurmat va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish metodikasi Jo‘rayeva Rashida Abduraximovna	168
37.	Boshlang‘ich ta’limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari va pedagogik yondashuvlar Ibrohimova Shoxistaxon Nodirbek qizi	171
38.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlikni shakllantirishda yaponiya ta’lim tajribasi va milliy pedagogik yondashuvlar integratsiyasi Nuriddinova Azizaxon Bahromjon qizi,	175
39.	Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklari: amaliyatdagi muammolar va ularning reallikka mos yechimlari Umaraliyeva Muazzam Muxtorjon qizi	182
40.	Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida o‘quv jarayonini tashkil etishning samaradorligi Jo‘rayeva Zuxraxon Akbarali qizi	185
41.	Ona tili darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirishga xizmat qiluvchi mashqlar tizimi va undan foydalanish metodikasi Olimjonova Feruza	191
42.	4-sinf o'qish savodxonligi darsligida o'quvchilarning matn asosida dalillangan fikr bildirish ko'nikmasini rivojlantirish matn asosida dalillangan fikr bildirish ko'nikmasini Turg‘unboyeva Yulduzxon Sayfiddin qizi, Raximova Mexribon Abduxolisovna	198
43.	Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarining muammo va yechimlari Abduholiqova Ra’no Mahmudjon qizi	202
44.	Boshlang‘ich sinflarda adabiy til kompetensiyasi mezonlarini takomillashtirish Mamadaliyeva Dilshoda Ravshanboy qizi	205
45.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish mezonlarini takomillashtirish yo‘llari Pattayeva Maxliyo Abduhakim qizi	208
46.	Boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlashda ta’lim natijalarini diagnostik baholashning amaliy imkoniyatlari Muminova O’g’iloy Adhamjonovna	211
47.	Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishning zamonaviy metodik mexanizmlari Muratova Gulshoda Adhamjonovna	216
48.	Matematika darslarida tenglamalar sistemasini yechishga o‘rgatishning zamonaviy usulari Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich, Umarova Shahnoz Burxonjon qizi	221
49.	Boshlang‘ich ta’limda ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishning innovatsion pedagogik mexanizmlari Mutaliyeva Dildora Abdujabborovna	226
50.	4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida yapon tarbiya yondashuvi vositasida jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi Abdupattoyeva Barhayo Nozimjon qizi, Djakbarova Mahliyo Ibraximjanovna	230
51.	Xorijiy tajribada ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslar uchun assistiv sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish	234

MUNDARIJA

	Akramov Abdurahmon Xaydarali o'g'li	
52.	Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi: ko‘zi ojiz bolalar uchun inklyuziv ta’lim sharoitida tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna, Xalmirzayeva Fotima Kamiljanovna	236
53.	Boshlang‘ich sinflarda interaktiv raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning o‘quv samaradorligiga ta’siri Abduraximova Gulbahor	241
54.	Boshlang‘ich ta’limni modernizatsiya qilishning zamonaviy tendensiyalari va innovatsion pedagogik yondashuvlar Toxirova Durdona Jaxongir qizi	247
55.	Инновационный кластерный подход к организации уроков физической культуры Азизова Рушен Исмаиловна, Аскерова Эльнора Данияровна	251
56.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish Azizova Bahor Mahsudjonovna	259
57.	Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tanqidiy fikrlash malakalarini takomillashtirish Namazova Maxliyoxon Usmonaliyevna	263
58.	Evristik metod vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining universal qobiliyatini shakllantirishning dolzarb muammolari Ismatillayeva Yodgora Abduvahob qizi	267
59.	Особенности формирования коммуникативно-речевых умений первоклассников с узбекским языком общения в условиях русскоязычного обучения Рахмонжонова Райхона Шерзод кизи	271
60.	Преемственность в формировании духовно-нравственных ценностей у младших школьников 1–2 классов Умаралиева Дурдона Фахриддин кизи	278
61.	Boshlang‘ich ta’limda matematikani o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich, Qambaraliyeva Maftuna Xamidullo qizi	285
62.	Pirls xalqaro baholash talablari asosida o‘qish darslarida badiiy matn bilan ishlash metodikasi Nigora Xidirova Boxodirovna	290
63.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Isabayeva Feruza A’zamjon qizi	298
64.	Boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuv asosida o‘quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna, Yuldasheva Dilnoza Tolif qizi	303
65.	Avesto merosidagi qadriyatlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik va axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish Muminova Matluba Muhammadsharifovna	309
66.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida morfemik tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishning metodik imkoniyatlari Xamrayeva Laylo Akmal qizi	313
67.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalar: imkoniyatlar va istiqbollar Abdullayeva Sayyora	321

MUNDARIJA

68.	Boshlang‘ich ta’limda mikro-o‘qitish (microlearning) va flesh-metodlar vositasida o‘quvchilarning interfaol-diskussiv muloqotini tashkil etishning nazariy-metodik asoslari Tengelova Dilfuza Urazali qizi	326
69.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xxi asr kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari Abdullayeva Mavluda Anvarjanovna	329
70.	Boshlangich sinf matematika darslarida sun`iy intelekt asosidagi gamifikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi Qaxxorova Odina Alijon qizi	333
71.	Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlashning zamonaviy usullari (2-sinf misolida) Ibrohimova Naima Isroil qizi	338
72.	Формирование нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов на уроках русского языка Абдухалилова Дилафруз Алишер кизи	342
73.	The role of english songs in teaching and learning a foreign language Dadabayev Zafar Zakirovich,	349
74.	Роль классного руководителя в воспитании учащихся начальных классов Абдуназарова Милана Гуламовна	359
75.	Современные подходы к организации физического воспитания учащихся начальных классов Райимжанова Нодира Лочинбековна, Ашурова Анастасия Александровна	367
76.	Ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’limiy faolligini oshirishda interfaol metodlarning o‘rni Kuymuratova Kamola	374
77.	O‘yin texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim olish motivatsiyasini rivojlantirish Qahharova Feruza Muhammadjanovna	380
78.	Raqamli veb -saytlar asosida tabiiy fanlarni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari va didaktik ahamiyati Mirhamzayeva Dilshoda Avazbek Qizi	386
79.	Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darsliklarida xalq ertaklari va hikoyalar orqali axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishni didaktik usullari Iminjanova Durdona Abduqaxxor qizi	390
80.	Umarova barnoxon mavzuyim 1-4-sinf tarbiya darslarida hadislar orqali axloqiy fazilatlarni rivojlantirish metodikasi Umarova Barnoxon Muhammadsobir qizi	395
81.	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida kombinatorika masalalarini pisa xalqaro baholash talablari asosida o‘qitish metodikasi Xusanova Feruza Zoxidjonovna, Dadaboyeva Zilola Fozilovna	399
82.	Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ritorika va sun’iy intellekt integratsiyasi asosida o‘quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish Kuchbanova Xakimjon Muslima qizi	404
83.	Tarixiy-madaniy turizm asosida oliy ta’lim talabalarining milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantirish Nafasov Doniyor Shernafasovich	411
84.	Yangi avlod darsliklari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geografik bilimlarini shakllantirish: dolzarb muammolar va metodik yechimlar Tajiyev Qudrat Qadirberganovich	417

MUNDARIJA

85.	Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish (yangi avlod darsliklari misolida) Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Xolmurodova Gulmira Rahimjon qizi	424
86.	4-sinf o‘qish darslarida o‘quvchilar nutqiy savodxonligini pirls topshiriqlari asosida rivojlantirish metodikasi Yusufxanova Muslimaxon Sherzodxon qizi	428
87.	Boshlang'ich sinf o'quvchilariga morfologik tushunchalarni (so'z turkumlarini) o'rgatishning pedagogik-psixologik xususiyatlari Isaqova Maxliyo Xusniddin qizi	431
88.	4-sinf ona tili darslarida loyiha ishlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish Akbarova Nozima Anvarjon qizi	435
89.	Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini o‘rgatish metodikasi Jo‘rayeva Zuxraxon Akbarali qizi	440
90.	Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish (yangi avlod darsliklari misolida) Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Xolmurodova Gulmira Rahimjon qizi	445
91.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiiy fan ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari Dadaboyeva Nigora Odiljon qizi	450
92.	O‘quvchilar xotirasini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning ahamiyati (4-sinf o‘qish darslari misolida) Nishanova Gulbahor Xamidjonovna	455
93.	Формирование у младших школьников эколого-валеологической культуры Тулкинбоева Ноила Баходир кизи	459
94.	Здоровьесберегающая среда как основа личностно ориентированного обучения младших школьников Эмиралиева Зарема Эдемовна	466
95.	Oliy ta’limni rivojlantirishning «5 t» modeli asosida universitetlarning yangi institutsional va innovatsion salohiyatini shakllantirish Abdullayeva Nilufar Maxamadjanovna	471
96.	Oliy pedagogik ta’limda taym-menejment platformasi asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zini o‘zi tashkil etish kompetensiyasini inkubatsiya qilish strategiyasi Alimov Bekzod Nematovich	478
97.	Global pedagogik transformatsiyalar sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zini o‘zi tashkil etish meta-kompetensiyasini rivojlantirishning konseptual-metodologik paradigmalari Tojiboyeva Gulmira Rifovna	481
98.	4-sinf ona tili darslarida qr kodli o‘quv topshiriqlarini loyihalashtirish To‘lqinova Zahro Baxtiyorovna	486
99.	Muammoli ta’lim texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik-metodik asoslari (texnologiya fani misolida) Qozaqova Dilshoda Abduvoid qizi	489
100.	Sun’iy intellekt asosida fonetika o‘qitish Ganiyeva Dildora Sagdullayevna	494
101.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani raqamli gamifikatsiya vositalari orqali rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari Najimova Anar Perdebayevna	501
102.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida maktabga moslashuv muammolarini bartaraf etish	503

MUNDARIJA

	Abdujabborova Olimaxon Rustambek qizi	
103.	Boshlang’ich sinf o’quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish tehnologiyalari Zokirova Durdona Akramjon qizi, Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna	507
104.	1-sinf o‘quvchilariga “vatan” mavzusini tushuntirishda yaponiya ta’lim tajribasidan foydalanish Abdullayeva Odinaxon Xayrulla qizi, Raximova MexribonAbduxolisovna	512
105.	4-sinfda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari ustida ishlash metodikasi Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Tolibjonova Mohinur	517
106.	Metalingvistik anglashning ilmiy-pedagogik va psixolingvistik asoslari Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna	521
107.	Ona tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari Raxmonova Feruzaxon Komiljon qizi	526
108.	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zamonaviy darsni tashkil etish kompetensiyasini interfaol metodlar va kreativ o‘yinlar asosida rivojlantirish Samidjonova Muxabbat Xolikjonovna	531
109.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning metodik asoslari Axmadjonova Sevinch Farxodjon qizi	542
110.	Ona tili o‘qitish metodikasining zamonaviy konsepsiyasi:taqiqotlar va yondashuvlar (alijon hamroyevning ilmiy maktabi misolida) Pirimova Madina Ramazonovna	545
111.	Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etishning pedagogik asoslari Boymirzayeva Guluzroxon Dilmurod qizi	549
112.	Boshlang‘ich ta’lim sifatini ta’minlash, pedagog kadrlar salohiyati va ta’lim-tarbiyaning amaliy yechimlari Yusupova Sevara Murodjon qizi	552
113.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida texnologiya faniga qiziqishni oshirishda mobil ilovalar va o‘quv platformalarining o‘rni Mamatxo‘jayeva Odinaxon Mo‘ydinjon qizi	559
114.	Boshlang'ich ta'lim sifatini ta'minlashda pedagog kadrlar salohiyati va ta'lim-tarbiyaning amaliy yechimlari Nurmuhammedova Hilola Baxtiyor qizi	562
115.	2-sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning kross-kultural kommunikativligini rivojlantirish usullari Ne’matullayeva Muazzam G‘ayratjon qizi	565
116.	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda cristeam raqamli ta’lim platformasining pedagogik imkoniyatlari G‘ofurova Mohidil Sayfutdin qizi	568
117.	Boshlang'ich ta'limda texnik tafakkurni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari O'lmasboyeva Shoxsanam Abrorjon qizi	576
118.	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida sun’iy intellektga asoslangan ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish metodikasi Alijonova Zinnatoy G’ayratali qizi	581
119.	Iqtisodiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi raqamli ta’lim platformasi: mazmuni va didaktik ta’minoti	585

MUNDARIJA

	Go‘zal Sharipova Jumanazar qizi	
120.	Steam xalqaro baholash dasturlari asosida 4-sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish yo‘llari Hasanov Rustamjon Erkinjon o‘g‘li	591
121.	Boshlang‘ich matematika ta’limida cra metodikasi va uni o‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llash imkoniyatlari Nuriddinova Gulnoza Islom qizi	597
122.	Innovatsion ta’lim muhitida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish (tabiiy fan misolida) Abduraxmonova Dilxumor Iminjon qizi	603
123.	O‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirishda metodik transformatsiyalar Turg‘unboyeva Zarnigor Raxmatilla qizi	606
124.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Inomjonova Dildora Ergashali qizi	610
125.	O‘qish darslari jarayonida matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish texnologiyalari Yusufxanova Muslimaxon Sherzodxon qizi	614
126.	Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishning zamonaviy metodik mexanizmlari Muratova Gulshoda Adhamjonovna	621
127.	Maktabga tayyorlov guruhlarida nutq rivoji Tursunboyeva Zebo Zokirjon qizi	626
128.	O‘qish motivatsiyasining pasayishi: 1-4-sinflarda motivatsion omillar va rag‘batlantirish texnologiyalari Ergasheva Kumushoy Alisher qizi	631
129.	Boshlang‘ich ta’limda texnologiya fanini o‘qitishda xalqaro baholash mezonlariga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish metodikasi Vaxabova Gulandon Madamin qizi	635
130.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalar Mamasoliyeva Marjona Muxiddin qizi	638
131.	Raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining darsdan tashqari faoliyatini interaktiv texnologiyalar asosida loyihalash Asatova Barfiya Faxridinovna	642
132.	Boshlang‘ich ta'limda sun’iy intellektning o‘rni Asatova Zarnigor Faxridinovna	649
133.	Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining madaniy qadriyatlarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari Axmedova Dildora Abdiraxim qizi	653
134.	Tarixiy-madaniy turizm asosida oliy ta’lim talabalarining milliy qadriyatlarga daxldorligini rivojlantirish Nafasov Doniyor Shernafasovich	662
135.	Yangi avlod darsliklari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geografik bilimlarini shakllantirish: dolzarb muammolar va metodik yechimlar Tajiyev Qudrat Qadirberganovich	668
136.	Boshlang‘ich sinflarda matematika darsini mental arifmetika bilan integratsiya qilishning samaradorligi Asqarova Gulnora Abdunosirovna	675
137.	Maktab va oila hamkorligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalash mexanizmlari	679

MUNDARIJA

	Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna	
138.	Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Shahobiddinova Sevinch Ilyorjon qizi Turg‘unova Odina Tojimirza qizi	686
139.	Boshlang‘ich ta’lim tizimida zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish: integrativ yondashuvlar va amaliy yechimlar Abdushukurova Mashhura Yodgorjon qizi	692
140.	Kredit-modul tizimi sharoitida sun’iy intellekt asosida individual ta’lim trayektoriyalarini tashkil etishning ilmiy-nazariy va metodologik asoslari Xabibullayeva Shaxlo Ulmesovna	697
141.	Pedagog kadrlar kasbiy salohiyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va ulardan samarali foydalanish mexanizmlari Karimova Barno Ergashevna	701
142.	Xalqaro tajribalar asosida ta’lim sifatini boshqarishning kvalimetrik parametrlarini takomillashtirish Karimova M.M.	706
143.	Raqamli transformatsiya sharoitida refleksiv kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari Magzumova Lola Turakulovna	713
144.	Boshlang‘ich ta’lim talabalari ijodiy faoliyatini rivojlantirishda sun’iy intellekt imkoniyatlari Ergasheva Odina Raximjon qizi	719
145.	Imkoniyati cheklangan bolalar oilalari bilan ishlash metodikasi: pedagogik va psixologik yondashuvlar Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna, Mirzahalova Marjona Qobiljon qizi	723
146.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning imkoniyatlari va samaradorligi Ahmadjonova Madinaxon Olimjon qizi	731
147.	Inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholashda zamonaviy yondashuvlar Turg‘unboyev Sirojiddin Faxriddinovich	735
148.	Boshlang‘ich matematika ta’limida to‘plamlar nazariyasini o‘qitishda sun’iy intellekt texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari Musurmonova Shahlo G’ulomovna	742
149.	Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘rganish strategiyalari va qiziqarli pedagogika Matsaidova Sayyora Xudayberganovna	746
150.	Interfaol ta’lim texnologiyalar orqali boshlang’ich sinf o‘quvchilarining kreativligini rivojlantirishda o’qituvchining roli Avazbekova Shohsanam Nurmamat qizi	754
151.	Boshlang‘ich ta’limda ona tili fanini o‘qitish: muammolar va samarali yechimlar Buzrukova Xurshida Rustamxanovna	759
152.	Boshlang‘ich ta’limda fazoviy tasavvurni rivojlantirishda geometrik konstruksiyalarning didaktik imkoniyatlari Saidakbarova Maftuna Saidrasul qizi	765
153.	Boshlang‘ich sinf tabiiy fan darslarini o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari Yulchiyeva Zulfiya Baxodir qizi	771
154.	Boshlang‘ich ta’limda matnni o‘qish va tushunish ko‘nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari Raimjanova Gulnozaxon Muxiddin qizi	775

MUNDARIJA

155.	Boshlang'ich sinflarda yangi avlod «tabiiy fanlar» darsliklari: tahlil, muammolar va yechimlar Umbarova Nasiba Xolboy qizi	779
156.	O‘qish savodxonligi darslarida 4k modeldan foydalanish usullari Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Muhamadova Dilnavoz Abrorjon qizi	783
157.	Boshlang’ich ta’limda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Malikova Gulsevar Baxtiyor qizi, Abdurahmonova Muslima Tohirjon qizi Abdurahmonova Gulasal Ravshanovna	789
158.	Chust tumanida o‘qish savodxonligini oshirishning innovatsion usullari Ulkanova Dilshoda	792
159.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’limiy faolligini oshirishda interfaol metodlarning o‘rni Mamatxanova Nigora Adxam qizi, Ergashova Halimaxon Avaz qizi, Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna	796
160.	Raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish Boymirzayeva Naima Baxtiyorovna	800
161.	Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida onlayn platformalar orqali dam olish daqiqalarini samarali tashkil etish Keldiyeva Husnora	806
162.	Gandbol hakamlari uchun qo‘yilgan xalqaro talablar Abdulboriyeva Gulzoda Ahadjon qizi	812
163.	Gandbol darvozabonining jismoniy tayyorgarlik texnologiyasi Abdulboriyeva Gulzoda Ahadjon qizi	821
164.	2-sinf ona tili darslarida interfaol metodlar orqali grammatik tushunchalarni shakllantirish Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Urgutova Muxlisa Sherali qizi	828
165.	13–14 yoshli voleybolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirishda voleybolga xos maxsus mashqlardan foydalanish metodikasi Tuxtaboeva Nazokat Azimjon qizi	833
166.	Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchi bolalariga yoshiga xos harakatlar elementlarini ritmik mashg‘ulotlarda o‘rgatish metodikasi Odilova Gulmira Odilovna	838
167.	O‘zbek milliy qadriyatlarini o‘rgatishning tarixiy-daviy modeli va uni oliy ta’lim jarayoniga tatbiq etish metodikasi Abdullayev Zafarbek G‘aybullyevich	845
168.	Kombinatorik yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish metodikasi: saralash, modellashtirish va yechim algoritmlari Xusanova Feruza Zoxidjonovna	850
169.	4-sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishning didaktik modeli Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna	857
170.	Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasining tajriba-sinov natijalari va samaradorligi Abdulxayev Abduvoxid Abdulbori o‘g‘li	863
171.	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida og‘zaki hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich, Yusupova Aziza Abdulaziz qizi	873

MUNDARIJA

172.	Uzluksiz ma’naviy tarbiyani sun’iy intellekt asosidagi virtual ma’naviy mentorlar yordamida individuallashtirish: yangi pedagogik model Maxmudova Nodiraxon Alisherovna Abduraxmonova Yulduzxon Naimjon qizi	877
173.	Kitobxon talaba – zamon talabidir Muminova Dilafro‘z Akbaraliyevna	881
174.	Ona tili darslarida faollashtiruvchi ta’lim texnologiyalaridan foydalanish (boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi misolida) Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna	885
175.	O‘quvchilarning o‘qish savodxonligi darslarida nutqiy kompetensiyalarini takomillashtirish Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna	890
176.	Ko‘rib tushunishning mustaqil kompetensiya sifatidagi konseptual modeli: o‘quvchi tafakkurini rivojlantirish va kasbiy tayyorgarlikning lingvistik-didaktik asoslari Ҳамроев Ғофир Ҳасанович	896
177.	Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda virtual ta’lim texnologiyalarining imkoniyatlari Tajiboyeva Go‘zalxon Mahmudjonovna	903
178.	O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna	906
179.	Sun’iy intellekt asosida boshlang‘ich ta’limda topshiriqlarni individuallashtirish imkoniyatlari Qo‘ldasheva Maxmuda Nurmatjonovna	910
180.	Sun’iy intellekt va raqamli vositalar yordamida boshlang‘ich sinflarda geometriya elementlarini o‘qitishning didaktik modeli M.Q.Mamayusupova	914
181.	O‘quvchilar nutqi ustida ishlash va nutqiga qo‘yiladigan talablar Nuriddin Olimjonovich Kirgizov	919
182.	Аксиологические основы формирования нравственно-ценностных ориентаций учащихся начальных классов Очилова Фаридахон Кудрат кизи	923
183.	Boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklari: muammo va yechimlar Nuraliyeva Kamola Isaqali qizi	930
184.	Oliy ta’lim talabalarida ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish masalalari Raximova Mexribon Abduxolisovna	934
185.	Talabalarning nutq madaniyatini rivojlantirish —zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishning metodik asosidir Alimqulova Ra’noxon Gulmirzayevna	939
186.	Boshlang’ich ta’limda dars jarayonlarida raqamli texnologiyalarni integratsiyasini ta’minlash Jo’raboyeva Shohruza Shuhratjon qizi	944
187.	Неологизмы в современном русском языке Хамидова Шахло Пулат кизи, Вохиджанова Сабина, Хабибжанова Шахзода	948
188.	Dialogik pedagogikaning bugungi kundagi ahamiyati Tuxtamirzayev Adxam Yulbarsmirzayevich, To‘xtamirzayeva Ziyodaxon Adxamjon qizi	954
189.	Ona tili darsliklarida ijodiy yozuv mashqlarini takomillashtirish yo‘llari Jurabayeva Zarnigor Zoxidjon qizi	958

MUNDARIJA

190.	Mahallalarda xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligi rivojlanganligini baholash mezonlari va darajalari Berdiyorova Shoira Axmadjonovna	961
191.	Mahalla yetakchi ayollari xotin-qizlar ma'naviy-ma'rifiy faolligini rivojlantirishning tartib parametri sifatida Berdiyorova Shoira Axmadjonovna	964